MONUMENTA
DOMINATIONIS PONTIFICIÆ
SIVE
CODEX CAROLINUS
JUXTA AUTOGRAPHUM VINDOBONENSE
EPISTOLÆ
LEONIS III. CAROLO AUGUSTO
DIPLOMATA
LUDOVICI, OTTONIS, ET HENRICI
CHARTULA
COMITISSÆ MATHILDÆ
ET CODEX
RUDOLPHINUS
INEDITUS
Chronologia, Dissertationibus, et Notis illustrata
OPERA, ET STUDIO
CAJETANI CENNI
TOMUS PRIMUS

ROMÆ MDCCLX
EX TYPOGRAPHIA PALLADIS
EXCUDEBANT NICOLAUS ET MARCUS PALEARINI
Superiorum Facultate

Eminentissimo, ac Reverendissimo Domino

D. DOMINICO PASSIONEO

S. R. E. PRESBYTEROR. CARDD. PRIORI

Tit. s. Laurentii in Lucina, Sedis Apost. Bibliothecario

Summo Pontifici a Literis Brevibus

ROMANORUM PONTIFICUM literæ ad Francorum Reges Pippinum & Carolum Magnum de maximis incrementis, quæ Apoſtolicæ Sedis dominatui per eoſdem acceſſere; & Rudolphi Regis Romano-

manorum epiſtolæ de Imperatoria Majeſtate, Romanique Imperii præcipuis rebus, demum aliquando prodeunt in lucem, DOMINICE CARDINALIS EMINENTISSIME, te aſſertore, te Patrono. Illas quidem ab Eccleſiæ Annalium parente tamdiu, tamque inutiliter conquiſitas, Gretſerus poſt ejus mortem emiſit. Quas vero emiſit? nempe exſcriptas negligenter, licenter emendatas, inopportune comtas, uno verbo alias ab Autographo Vindobonenſi, ſive a Codice illo genuino, qui ab Auctore Carolo Magno nomen mutuatus, Carolinus nuncupatur. Quamobrem Lambecius eaſdem improbatas, ac ſemirefectas commiſit prælo; tametſi labori immortuus non vulgavit. Tertio demum ex Autographo exceptas, numeriſque omnibus abſolutas a Gentiloto, qui Lambecii curam minus exactam deprehendit, Felicitati tuæ paratas fuiſſe crediderim. Quum enim Tibi, aliis pro S. Sede mu-

muneribus gloriose perfuncto, Legatio ad Cæsarem decreta fuit, postquam Gentilotus obierat supremum diem, Tu, EMINENTISSIME CARDINALIS, qui alibi viros Principes, literatosque omnes præclaris excelsi animi tui dotibus Tibi devinxeras, Viennæ gratiam Cæsaris iniisti. Quare omnium ordinum Augustæ illius Sedis familiaritate utens, non modo eventus omnes Carolini Codicis discere, sed Lambecii, & Gentiloti conatus solerter expetitos consequi, quod sane magnum ac singulare est, potuisti. Rudolphi vero epistolas a Seyfrido Abbate Zvveytalensi collectas, Lambecio incompertas, ab aliis temere vocatas in dubium, Tute, in Monasterii Zvveytalensis Tabulario deprehensas summaque cum fide descriptas Vienna in Urbem redux Tecum attulisti. Utrumque autem Codicem, & Carolinum juxta veram Autographi Vindobonensis lectionem, & Rudolphinum ine-

ineditum, insigne amoris tui erga Romanam Ecclesiam monumentum, vix Romam, ad rerum præclare gestarum præmium, evocatus edidisses, nisi assiduis ministerii occupationibus magnæ tuæ cogitationis vota distinere ad hunc usque diem coactus esses. Nosti enim optime, duobus hisce cardinibus Ecclesiæ dominatus originem, incrementa, perennitatem; certamque indolem, ac fines certos Romani Imperii versari: Nosti, huc, veluti ad Lydium lapidem, opiniones, hallucinationesque aliorum alias admotum iri: Ac demum nosti, Te Romanæ Ecclesiæ, adeoque B. Petri successorum dominationem supremam Romæ, cæterisque in suis ditionibus, ab ipsa origine, quod Baronius non potuit, extra omnem aleam posturum. Ea propter me, quasi socium laboris adhibere non dedignatus, ut tale, tantumque obsequium S. Sedi una tecum præstarem voluisti. Ego vero

ro admirabilis tuæ mentis præſidio fultus, præterea copia documentorum ex celeberrima tua Bibliotheca munitus, magna cum alacritate per ſententiarum & rerum barbariem abdita Pontificum, & Regum penetralia ingreſſus, nudam inde veritatem elicui, unde eruditi noſtrorum temporum ſcriptores, inofficioſa Gretſeri editione freti, tam multa ex ſenſu ſuo depromere non ſunt veriti. Quanta hinc acceſſio EMINENTISSIME CARDINALIS, egregiis tuis laudibus fiet? Fallax quidem certe non fuit præclara illa de Te opinio, quum Gallia, Belgium, Hollandia nullodum publico S. Sedis munere fungentem ſuſpexere; quum Doctores Sorbonici, virique illuſtriores e Congregatione S. Mauri, ac præ aliis Mabillonius & Monteſalconius, florentem ætatem tuam admirabantur; quumque iidem, ac præſtantes alii viri eam meritis ornatam præconiis poſteritati mandabant. Res enim præ-

præclare gestæ in variis, diuturnisque muneribus pro S. Sede susceptis, gloriam tibi compararunt nullo unquam tempore inter homines morituram. At nunc denique jus suum S. Sedi, atque ea, quæ magni Principes B. Petro, ejusque successoribus pro mercede animarum suarum sunt elargiti, singulari atque ineluctabili ratione asseruisse, id vero ad immortalem quoque gloriam in cælis, quæ unice appetenda est, felicem tibi aditum patefaciet. Hanc equidem post longam annorum seriem Tibi ominor, sub cujus auspicio quidquid, pro exiguæ meæ mentis acie, tuis hisce Monumentis adjeci, in lucem prodit.

EMINENTIÆ TUÆ.

*Humillim. & obsequentiss. Servus
cliensque addictissimus*
Cajetanus Cennius.

PRÆFATIO

QUUM *celeberrimus Jurisconsultus Janus Vincentius Gravina Romani Majestatem Imperii usque ad Augustulum persequutus esset, hac pauca adjecit in fine* (de Rom. Imp. lib. singular. cap. 50.): De variatione autem ipsius a Carolo Magno, & a Germanici Regni mistura, si vita & facultas dabitur, peculiari tractatione differemus. *Et vita, & facultas defuisse videntur: nihil enim ab eo scriptum reperitur de Imperatoria majestate, quæ post annos 325. in Carolo Magno revixit. Quod ille non potuit, ICti Germanici uberrime præstiterunt: nam, Struvio, & Monzambano seu Puffendorfio facem præferentibus, nova in dies volumina emittunt in lucem* de J. P. Imperii Romano-Germanici. *Fundamenta, quibus inhæreant, a Goldasto & Lunigio suppeditantur, quæ cujusmodi sint, audiendum ab eorumdem uno, Petro nimirum Ludewig* (Reliq. ms. Dipl. tom. 1. præf. §. 33. & 39.) *veritatis teste integro, hac in re. Loquens iste Auctor de falsis, ac suspectis Diplomatibus*: Utinam, *inquit*, effugerent hanc notam Volumina Goldasti, atque Lunigii in tanto, tamque utili Diplomatum apparatu! *Ac de utroque singillatim*: Id potius agit (*Luniz.*) ut omnia confarciat sine discrimine, & selectu. *De Goldasto autem*: Altera fere pars commentitia, & falsa... Merito desideratur in eo selectus & ars secernendi vera a falsis. Hinc ex eo laudata Diplomata fidei sunt suspectæ. *Quamobrem Baronius,*

Diplomata supposita ap. Goldast. & Lunig. adversus Apost. Sedem.

nius, Pagius, atque omnes eruditi, ne Muratorio quidem excepto, putidissimos illos foetus præ aliis rejiciunt, scilicet Legem Regiam seu constitutionem Hadriani, qua Carolo M. conceduntur anno 774. tam multa ab omni fide abhorrentia (*Goldast.* Const. Imp. tom. 1. p. 16. *Lunig.* Cod. It. Dipl. tom. 1. p. 1.); *Leonis VIII. pseudo-Pontif. decretum, quo ipse una cum Senatu P. Q. R. incredibilia concedunt Ottoni I. anno 963.* (*Lunig.* ibid. p. 3. & Spic. Eccl. cont. 11. p. 66.); *Senatus consulta duo, per quæ ab iisdem permittuntur Ottoni electio Romani Pontificis, Investituræ Episcoporum, & omnia temporalia s. Sedi donata a Regibus & Imperatoribus restituuntur, historia omni reclamante* (*Goldast.* Const. Imp. tom. 1. p. 221. seq., *Lunig.* Cod. It. Dipl. p. 6. Spic. Eccl. P. 1. p. 139.); *& Ottonis III. Constitutionem, qua Patrimonium Ecclesiæ constituitur certis ex Civitatibus; Donatio Constantini confirmata dicitur a Carolo M.; eademque declaratur supposititia.* (*Goldast.* ibid. p. 226. *Lunig.* ibid. p. 7. & Spic. p. 140.)

Quibus inhærent I. P. Imp. Rom. Germ. scriptores. II. *Infirmis adeo fundamentis, seu potius eorum ruderibus, nam prorsus excisa esse neminem latet, J. Publici assertores inhærent. Ponunt primo* (*Struv.* Syntagm. J. P. Imp. Rom. Germ. §. 3. p. 4.) *Imperium Romanum a Carolo M. acquisitum, deinde ab Ottone M. denuo vindicatum, perpetuoque jure cum Regno Germanico ita conjunctum; ut & nomen suum in istud transtulerit. Post hæc in plures periodos Imperium ita excogitatum dividunt: I. ab Ottone M. ad Henricum IV. Germaniæ Regem; quo tempore ab Ottone & Successoribus, more Carolingiorum, summum imperium in Pontifices, Senatum P. Q. R. & s. Sedis patrimonium, absque Romanor. Pontificum contradictione, exercitum esse contendunt. II. Alteram periodum ad Friderici II. obitum an. 1250. perducunt. III. Hinc coepisse ajunt funestum Germaniæ Interregnum 23. annorum, a cujus initio ad Auream Bullam Caroli IV. per annos amplius centum ad 1356. tertiam periodum ducunt. Secundam, & tertiam periodum Imperio infaustam depingunt: nam labefactatum ajunt imperium illud summum a s. Gregorio VII. at nonnisi Caroli V. ætate Pontificem agnosci coeptum Romæ, Romanique territorii Dominum, contendunt: ac tempore Interregni Septemviralem Senatum coepisse, una cum Germaniæ Principum potestate, & Cæsaris auctoritatem tam in sæcularibus, quam Ecclesiasticis magis magisque labefactatam esse autumant. Insequentibus periodis agunt de Imp. Germanici majestate tum Aurea Bulla, tum scriptis aliis legibus firmata, quas minime ad rem nostram facientes volens ac lubens prætermittam. Secus est de prioribus tribus;*

tribus; quæ, quia suppositionibus tum relatis, tum aliis pluribus minoris notæ nitentes, Imperii Occidentalis redivivi falsam indolem obtrudunt, Romanorum Pontificum, Regumque, atque Imperatorum testimoniis repugnantibus, æqua trutina pensandæ mihi erunt adversus Italum Scriptorem magni nominis, qui tanto cum Italicæ juventutis incommodo suppositionum, quas fatetur, & rejicit, sententiam fere omnem amplectitur: præterea una cum ICtis Germanicis monumenta certa, queis Imperii vera indoles, & dominium S. Sedis extra omnem aleam ponuntur, in dubium vocat, aut falsi arguit.

III. *Pergratum id illis accidisse fidem faciunt immensa hujusmodi librorum, & tractatuum copia, qua fere obruimur, post edita Italicarum Antiquitatum sex magna volumina, & minora duodecim Annalium Italiæ, quæ suum etiam in idioma transtulerunt, ut latius paterent, atque intellectu faciliora cuique essent in iis contenta; necnon aliquis ejusmodi conatus Italo eidem Auctori dicatus adversus Apostolicæ Sedis dominium, ex editis iis voluminibus expressus. Tantam ego licentiam si vellem compescere, aquam tunderem. Id tantummodo nitendum mihi esse video, ut opinionem omnino falsam de S. Sedis dominio, ob male perceptam indolem Imperii, sive, ut melius dicam, Imperatoriæ dignitatis in Occidente institutæ, seu instauratæ a S. Pontifice Leone III. tot Scriptorum cætera eruditorum, atque acris ingenii lucubrationibus posthabitis, patefaciam. Ita siquidem Italicæ saltem juventuti consultum erit, ne alienum sequatur errorem, aut per devia incedens ad rectum tramitem reducatur. Id vero per me fiet monumenta minime dubia proferendo, ex quibus liqueat, S. Pontificem non transtulisse, nec innovasse Imperium, quod scilicet in Oriente perseveravit, nec Pontificii juris erat, aut voluntatis illud extinguere; ut Leonis successores comprobant, qui Orientale Imperium minime detrectaverunt: sed instituisse, vel instaurasse Imperatoriam dignitatem, ut sibi suisque successoribus ac ditionibus S. Sedis prospiceret, contra subditorum audaciam. Quis enim credat, perdere eum voluisse summam Romanorum Pontificum, qui eum præcesserant, ac sequuturi erant, potestatem? Quis putet, tantum facinus a Pontifice sanctitatis gloria celebratissimo perpetratum esse; ut Principi Apostolorum auferret quod Rex Pippinus semel oblatum religioni duxit Imperatori Orientis concedere, & tam ipse, quam filius Carolus D. Petro adversus Langobardos invasores validissimis exercitibus vindicarunt?*

Idcirco Imperii Occid. falsam indolem imbibitam aliis propinant.

IV. *Itaque non Imperium, sed Imperatorem in Occidente S. Leo III. instau-*

S. Leo III. non Imperium, sed digni-

tatem Imperatoriam instaurat, *instauravit. Cujus rei testis integerrimus est Ludovicus II. in epistola celebri ad Basilium Imp. Orientis* (*Baron.* 871. n. 51. *Duchesne* Script. Franc. tom. 3. p. 555.) *qui simul veram indolem instauratæ dignitatis declarat*: Carolus, *inquit*, magnus, Abavus noster unctione hujusmodi per Summum Pontificem delibutus, primus ex gente & genealogia nostra pietate in eo abundante & Imperator dictus est, & Christus Domini factus est. *Renuensque Græco morem gerere, qui Francorum Imperatorem appellari eum volebat, finem renovatæ ejusdem dignitatis patefacit*: A Romanis enim hoc nomen & dignitatem assumsimus, apud quos nimirum primo tantæ culmen sublimitatis, & appellationis effulsit, quorumque gentem & urbem divinitus gubernandam, & matrem omnium Ecclesiarum Dei defendendam atque sublimandam suscepimus. *Ea propter Theganum, aliosque Carolinæ ætatis Scriptores non Imperii, sed Regnorum Caroli Imperatoris meminiße comperies. Quin etiam ipse Carolus tum in divisione Regnorum inter filios, tum in Testamento anno* 811. *de suis Regnis decernit, nullatenus de Imperio. Et quum Aquisgrani convocatis Regni Proceribus tam Ecclesiasticis, quam laicis, Ludovicum Aquitaniæ Regem sibi succeßorem elegit* (Theg. c. 6.) *conceptis verbis eos interrogavit*: Si eis placuisset, ut nomen suum idest Imper. filio suo Ludewico tradidisset. *Idem sic Imper. designatus in Aquitaniam rediit*, &, Dominus Imperator tenuit Regnum & nomen suum honorifice, sicut dignum erat. *Post Caroli mortem Ludovicus* (idem c. 8.) venit Aquisgrani Palatium, & suscepit omnia Regna, quæ Deus tradidit patri suo sine ulla contradictione. *Ex iis omnibus legationes accepit, Beneventanorum quoque* (ib. cap. 11. seq.) *& ex Regno Italiæ ipsum Regem Bernardum, quem post præstitum fidelitatis juramentum in Italiam remisit. Duobus primis Regni annis Regem & Principem appellatum invenies; at anno* 816. *Stephanus IV. Leonis succeßor in Franciam se conferens* (ib. c. 18.) coram clero, & omni populo consecravit eum, & unxit ad Imperatorem, & coronam auream miræ pulchritudinis, & pretiosissimis gemmis ornatam, quam secum apportaverat, posuit super caput ejus. Et Irmingardam Reginam appellavit Augustam. *Hinc Ludovicus, Regis nomine obsoleto, Imperator dici cœpit.*

Cui præter defensionem Ecclesiæ, quæ Patriciatui adnexa erat, Romanos ipsos in officio continendos subjecit. V. *Quæ quum vera sint, ut sunt certe verissima, nequicquam Annalista Italus* (an. 806.) *unam e suis falsis opinionibus projicit, seque ipse teste probare nititur, Carolum nil de Urbe & ejus Ducatu agere in ea*

in ea divisione, quia illi reservabatur, qui designatus postea esset Romanorum Imperator. Et anno 813. *quum nomen Imperatoris tributus fuit Ludovico Procerum Francorum consensu, jure conjici posse ait, minime id præstitisse Carolum inconsulto Leone Pontifice. Continuo autem subdit:* Certe is Francis non referebat acceptam dominationem Urbis, nec Majestatem tituli, & gradus Imperatoris; *ut sonat vernacula ejus sententia latine reddita. Tam alte sedebat illius animo falsa hæc opinio de dominatione Urbis! Falsum utrumque: nam Carolus in divisione Regnorum, ubi quæcumque erant juris sui inter filios distribuit, Romam ejusque Ducatum, quæ Pontificiæ dominationis erant, non ausus est illorum cuiquam tribuere, sed cunctis ex æquo defendenda, quod erat Patriciatus, & postmodo Imperatoriæ Majestatis munus, injunxit:* Super omnia autem, *inquit*, jubemus, ut ipsi tres fratres curam & defensionem Ecclesiæ S. Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Karolo, & be. me. genitore Pippino Rege, & a nobis postea suscepta est, ut eam cum Dei adjutorio ab hostibus defendere nitantur, & justitiam suam, quantum ad ipsos pertinet, & ratio postulaverit, habere faciant. *Quæ totidem fere verbis Ludovicus pius suis & ipse filiis præcepit. Ex primo autem hoc capite aliud pendet, quod Annalista conjectando extundit. Quæ omnia manibus ipsis tenebimus auctoritate monumentorum, quæ proferam. Interim Ludovicum II. Basilio significare audimus, se non dominari, sed gubernare, & defendere Urbem. Quæ duo tam necessaria erant ad Imperatoris titulum assequendum; ut Carolinis ipsis relictis, si officio deerant, alii collatam eam dignitatem compertum sit atque exploratum.*

VI. *Et vero in serie Augustorum inter Carolum Crassum, & Arnulphum Carolingiorum ultimum, & Guidonem Spoletanum Ducem a Stephano V. inauguratum, & Lambertum illius filium a Formoso* (an. 891. [Quæ vera est indoles Imperatoriæ dignitatis in Occid. instauratæ Auct. Apost.] seq.) *sex circiter annis Imperatoria Majestate fulsisse eruditi norunt. Perinde est de Ludovico III. Burgundiæ Rege, & Berengario Duce Forojuliensi a Benedicto IV. & Joanne X. coronatis. Sed quod maxime notari oportet, quum Berengario decedente Imperatoria majestas annis siluit duodequadraginta, Romæ tyrannidem occupantibus Comitibus Tusculanis, Agapetus II. Ottonem Germaniæ Regem accersit adversus Berengarium alterum, cujus præpotentia Ecclesiæ res, & personæ admodum vexabantur; at de Ecclesia optime meritum diademate Imperiali redimire per eosdem tyrannos ei non licuit. Forte post annos circiter decem Octavianus Comes Tusculanus ad Pontificale fastigium ascendit. Tunc vero*

vero Ottonem iterum accersitum, pactisque non paucis nec modicis rebus opportunius explanandis, Joannes XII. (ita enim vocari voluit Octavianus) solemni ritu in Basilica Vaticana hunc primum ex Germaniæ Regibus Imperatorem coronavit. Postea vero Germaniæ ipsi, quod de Franciæ Regnis non evenerat, Imperii nomen est factum. Romano-Germanicum ICti appellant, quæ res ad nostrum institutum, ut ajebam, non spectat. Istud enim accidit post Auream Bullam quæ tertiam ex supra memoratis periodis claudit; nec citra easdem venire, quatenus patietur historia, certum mihi est ac deliberatum. Itaque aut Imperium memoretur apud antiquos Scriptores, quod raro factum invenietur a Francis, aut Imperatoris nomen insigne, semper Imperatoria majestas a Leone III. instituta, vel instaurata accipiatur necesse est. Fundamento autem Struvii & aliorum de Imperio a Carolo M. acquisito, & ab Ottone I. iterum vindicato nihil infirmius, nihil a veritate omni magis abhorrens, quod Monumentis planissimum factum iri confido.

Octo Monumentis & Imperatoria Indoles, & s. Sedis ditio omnis comprobatur.

VII. *Ea vero sunt omnino septem, jam sæpius typis vulgata. 1. Codex Carolinus seu epistolæ 99. a Carolo M. collectæ, quas Romani Pontifices quinquaginta annorum spatio a 739. ad 791. in Franciam miserunt. 2. Leonis III. epistolæ decem ad Carolum Imperatorem conscriptæ, quæ Hermanno Conringio referuntur acceptæ. 3. Diploma Ludovici pii. 4. & 5. Diplomata Ottonum primi, & secundi, ac S. Henrici. 6. Donatio seu Chartula Comitissæ Mathildis. 7. Et Rudolphi magni progenitoris Augustissimæ domus Austriacæ Diploma. 8. Hisce autem jam editis singulare unum accedit ineditum, Codex videlicet Rudolphinus, quo 126. epistolæ continentur fere omnes Rudolphi, adjecto in fine Principum Imperii Electorum Diplomate, quo Rudolphinum prædictum confirmatur, nonnihil ab editis discrepante. Quumque ex monumento isto quantivis pretii præcipua Capita Bullæ Aureæ non modicum lucis accipiant, per tres illas periodos a Struvio excogitatas ab anno primo Ottonis M. 962. seu per annos 394. usque ad 1356. Germanicum Imperium citra omnem suppositionem suis certis finibus circumscriptum tenebimus; veramque ejus indolem præcedentibus monumentis perceptam magis ac magis confirmatam intelligemus. Ditionem vero Apostolicæ Sedis post tot tamque diuturnas Rudolphi prædecessorum invasiones in statum pristinum restitutam ex Rudolphino Codice deprehendemus. Quumque ejus origo & incrementa omnia, præter donationem Mathildicam, pateant ex Codice Carolino, qui Imperatoriam dignitatem anno 800. institutam præcessit: hinc est, quod utriusque Codicis auctoritate, & Regum*

gum Francorum tempore, & sub Augustis tam Carolingicis, quam Germanis eamdem ditionem, eademque jura S. Sedis fuisse compertum erit. Præterea iidem Codices faciunt fidem minime dubiam tribus Diplomatibus, quæ nullo jure vocantur in dubium, quia neque indoles Imperatoriæ majestatis a Leone III. instituta, vel instauratæ percipitur; nec varii Ditionis tituli, seu capita secernuntur; nec denique disciplina ordinationis Pontificiæ alio tempore alia exploratur. Nunc de singulis monumentis dicendum aliquid.

§.I. DE CODICE CAROLINO.

VIII. *Codex Carolinus merito aciem ducit: ab eo siquidem cætera omnia pendent. De prima illius editione accurate Lambecius, ubi verba facit* (Comm. de Bibl. Cæs. Vindob. lib. 1. p. 62.) *de Tengnagelio Augustæ illius Bibliothecæ Præfecto*: Ejusdem, *inquit*, bonitati debet posteritas volumen Epistolarum, quas Romani Pontifices Gregorius III. Stephanus III. (II.) Zacharias I. Paulus I. Stephanus IV. (III.) Hadrianus I. & Antipapa Constantinus miserunt ad Principes, & Reges Francorum Carolum Martellum, Pipinum, & Carolum M. olim quidem studio, & cura ipsius Caroli M. collectum; anno autem 1613. a Reverendo P. Jacobo Gretsero Ingolstadii in 4. editum. Codex ms. membranaceus antiquissimus, & hactenus in Orbe terrarum unicus ex quo Epistolæ illæ desumtæ sunt, adservatur etiam nunc in Bibliotheca Cæsarea inter Codices historicos latinos numero centesimus nonagesimus octavus, &, ut ex scriptura, & aliis circumstantiis evidentissime apparet, sine controversia ipso Imp. Caroli M. ævo scriptus est. Quod autem ex hoc Bibliothecæ Cæsareæ Codice editio Rev. P. Gretseri prodierit, testatur ipse in fine Præfationis ad Lectorem his verbis: *Unum addo &c. Idem alibi* (Ibid. lib. 1. p. 322.) *de eodem Codice*: Cæterum per quam varias rerum vicissitudines, & quo tempore ac modo idem ille præstantissimus codex tandem pervenerit in Augustissimam Bibliothecam Cæsaream Vindobonensem, id mihi prorsus est incognitum. Primus autem jam memoratus Summor. Pontiff. Epistolas ex eo describi curavit V. cl. Sebastianus Tengnagelius Augustiss. Bibliothecæ Cæsareæ tertius ante me Præfectus, easque publicandas misit ad R. P. Jacobum Gretserum Soc. J. celeberrimum Theolog. cujus cura postmodum Ingolstadii typis Andreæ Angelmarii anno 1613. in 4. editæ sunt. Quo nomine, licet

De prima editione Cod. Carolini Lambecius.

cet

cet utrique suam deberi laudem haud abnuam, necessario tamen monendum est, operæ pretium fore, si prima illa editio de integro accurate conferatur cum ipso supra memorato Cod. authentico. Quod enim is, qui eum descripsit, nimiam in nonnullis locis corrigendis, & mutandis sibi arrogaverit licentiam, apparet vel ex ipsa prima pagina: quippe ubi non modo vocabulum *memorialis* prava emendatione transformatum est in *memorabilis*: verum etiam inscriptio primæ epistolæ pro lubitu mutata & mutilata est. In ipso namque Cod. authentico ea se habet hoc modo: *Epistola Greg. Papæ ad Carol. Majorem domus missa pro defensione s. Dei Ecclesiæ*. In editione autem impressa sic legitur: *Epistola Greg. III. Pontif. ad Car. Martellum*.

Injuste damnata a Corographo Italiæ medii ævi.

IX. *Rectum hujusmodi judicium doctissimi viri de Gretseriana editione ansam dedit Chorographo Italiæ medii ævi* (Scr. Ital. to. x. p. 37.) *ut minus æquam de eadem sententiam proferret*: Monet quidem, *ait*, ex Lambecio Pagius anno 767. n. 2. Amanuensem Gretseri nonnulla immutasse, dum ex Bibliothecæ Cæsareæ exemplari authentico transcripsit codicem. Nomina propria Regionum & Urbium non immutasse speramus. Cæterum & nos plura observamus (præsertim in epistolis Hadriani) historicæ & genealogicæ veritati omnino adversantia, quæ sane non ab imperito amanuensi immutari potuere; sed sane fuerunt ab eodem Gretsero adjecta, ut Ludovicianum, aliaque suspecta documenta fulciret. *Et paulo infra*: Testatur enim Pagius an. 755. n. 6. quod, *quid Donatio Pippiniana contineret, & quas civitates complecteretur, inter Scriptores non convenit*: hoc est nondum satis constat, an regiones & urbes promissæ, fuerint cunctæ actu traditæ, & si traditæ, quo jure, an plenissimo sine dependentia, ut dicitur, stantibus clausulis in Donationibus appositis adhuc in Exemplaribus Baronianis: *Salva super eosdem Ducatus nostra* (Regali scilicet, sive Imperiali) *in omnibus dominatione, & illorum ad nostram partem subjectione*, aliisque restrictionibus, ut in exemplari Sigoniano. *Fiduciam hominis! Tengnagelium Augustæ Bibliothecæ Præfectum, Gretseri amanuensem vocat, eumque imperitum: Gretsero ipsi per summam injuriam falsarii notam inurit: Clausulam appositam Ducatibus Thusciæ & Spoleti, quæ luculenter probat, provincias, & civitates reliquas summo jure concessas esse S. Sedi, Donationi integræ adscribit. Inofficiosum istud falsumque scribendi genus quis ferat? Attamen Muratorius hujusmodi Scriptorem summo loco habens opiniones istas* omni-

omnino falsas obviis ulnis amplectitur, suisque in Annalibus sæpe obtrudit. Hinc lector judicet, quam necessaria est editio puri puti Codicis Vindobonensis. At prosequamur Codicis editiones alias: de nostra enim opportunius dicendum erit.

X. *Annis duodetriginta post primam hanc editionem, Codex iterum vidit lucem* Lutetiæ Parisiorum per Sebastianum Cramoisy an. 1641. *curante Francisco Duchesne Andreæ filio* (Scr. Franc. tom. 3. pag. 700.) *qua editione usus est Labbeus in Collectione Conciliorum, aliique. Quum vero hæc nihil novi habeat, sed Gretserianam omnino referat, pro una eademque haberi debet. Perinde est de nuperrima typis Parisiensibus nitidissimis curata a PP. Benedictinis in nova editione Operum Duchesnii anno* 1744. *Tametsi ordo epistolarum novus excogitatus fuerit: namque juxta Cointii & Pagii Chronologiam sunt dispositæ. Quamobrem Gregorii III. epistolæ duæ, ordine temporum exigente, sunt seorsim vulgatæ* (tom. IV pag. 92. seq.) *pari modo S. Zachariæ unica* (ibid. pag. 96.) *eademque mutila, nam responsa septem & viginti, totidem quæstionibus Francorum, tanquam abs re, omittuntur. Reliquæ omnes (præter 96. & 97. eadem ex causa prætermissas) sequenti volumine sunt editæ* (to. V. pag. 485. seqq.) *Quid vero? Laudati Auctores non omnium epistolarum chronologiam, veram, falsamve, sunt assequuti. Propterea novissima in hac editione, quæ chronologia carent, ceteris postponuntur. Sic Pauli duæ* (cod. 43. 16.) *in calcem rejectæ, incerto anno datæ dicuntur; & Hadriani multo plures tripertito divisæ in incerto omnes relinquuntur. Quandoquidem tres constituendæ dicuntur inter annos* 774. *&* 781. (cod. 57. 61. 62.) *aliæ undecim* (cod. 67. 79. 72. 74. 77. 82. 83. 84. 87. 89. 93.) *in quibus Carolus Compater nominatur, post annum* 781. *scriptæ feruntur: ac demum duæ* (cod. 70. 81.) *anno* 782. *dubitanter adscribuntur. Præter hujusmodi inversionem, quæ improbanda non esset, si accuratior, quid a Gretseriana hæc nova editio discrepet, non video. Quid quod in nuperrima Gretseri Operum editione, fus deque habita Lambecii admonitione, neque attenta injuria, qua Gretserus afficitur a Chorographo Italiæ, juxta editionem pristinam Codex Carolinus iterum est prælo mandatus?*

Editiones aliæ duæ Lutetiæ Parif. 1641. & 1744.

XI. *Unus Lambecius, qui novæ editionis necessitatem sensit, optimo publico provinciam suscepit recensionis Codicis Vindobonensis, deditque in lucem Pontificias epistolas in eo contentas longe alias ab hucusque editis. At quia hunc Codicem primum ex Opusculis esse voluit concepti magni operis, cui:* Syntagma Germanicarum rerum: *faciebat nomen; il-*

Lambeciana nova editio rarissima.

liusque editione vixdum absoluta, quæ sunt mortalium vices, e vivis abiit; imperfecti operis id nobile principium non prodiit in vulgus: Quænam alia opuscula Codicem Carolinum sequi debuissent, incertum. Cur autem tanti operis partem tam modicam publicæ lucis fieri non sit permissum, facili negocio assequimur, si codicis impressi principium & finem spectemus. Auctor siquidem principio exponit quæcumque continentur in Codice *isto* Epistolari, *ut eum appellat: ejusdemque vices enarrans*: Volumen, *inquit*, Membranaceum, quod olim primo quidem ad ipsius Caroli Magni Bibliothecam cubicularem, deinde autem ad Willibertum Archiepiscopum Rotomagensem pertinuit; nunc vero authenticum asservatur in Augustissima Bibliotheca Cæsarea Vindobonensi. *Et continuo subdit*: Petrus Lambecius Hamburgensis totum hoc opus summa fide, & diligentia recognovit, ac contulit, & Chronologia accurata, atque necessariis annotationibus in fine adjunctis illustravit. *Pagina autem extrema, quæ numeratur* 208. *ubi visitur*: Codicis Epistolaris Carolini finis: *indicatur in calce folii sequentis initium* PE- Petri *videlicet* Lambecii Chronologia & Annotationes, *quas principio promisit: tametsi nusquam inventas esse conjicitur ex silentio Danielis Nesselii, qui Lambecio successit, cœptique magni operis continuandi studio illectus nullam ex illius schedis inobservatam reliquit. Pari modo Joannes Benedictus Gentilotus Nesselii successor in Augusta Bibliotheca nec Chronologiæ nec Annotationum mentionem facit. Qui defectus, ni fallor, præcipua fuit causa, cur Codex Epistolaris supprimeretur a Nesselio.*

Codicis recensio accuratissima ms. Jo. Bened. Gentiloti.

XII. *At Gentiloto causa alia potior adfuit, ne Lambecianam editionem prodire in lucem sineret. Quandoquidem collata eadem cum Codice, deesse vidit in edito barbariem, defectusque omnes, quibus nihil aptius ad fidem Codici conciliandam. Quod Venerabilis Baronius admonebat* (1019. num. 5.) *edens documentum cum suis omnibus nævis*: Obsitum, *inquit*, solœcismis & barbarismis, & superinductis ex vetustate mendis depravatum, qualecumque sit, accipe: nam sciendi curiositas quæque aspera condiens suavia reddit. *Præterea nimiam Tengnagelii licentiam, quum eum descripsit Gretsero transmittendum, deprehendit. Cujus rei sic lectorem admonet in Præfatione suæ Recensionis ms. de qua mox*: Librarii menda, quorum incredibilis est in eo numerus, confixit pleraque omnia Tengnagelius sua manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem adscribens, sed passim radens, indu-

inducens, reficiens, & inculcans, id quod probare non possum: tametsi ea mente id fecerit, ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. *Huc accedit Gretseri ejusdem sincera confessio in sua Præfatione*: Illud te nosse velim, mi lector, me veteris orthographiæ non admodum superstitiosam rationem habuisse; quia fractus non illabetur orbis, sive legas *Inlustris &c.* sive ut nunc fert consuetudo: *Illustris &c. Quod quantum importet detrimentum antiquis codicibus, rei diplomaticæ periti judicabunt. Quamobrem Gentilotus, Lambeciana editione posthabita, Codicem accuratissime contulit cum Gretseriana, omnesque vel minimas variantes lectiones indicavit. Notas ipsas, seu compendiosas scripturas, e. g.* DĪ, DŌ, DŪM, DM̄ *a Tengnagelio redditas*, Domini, Domino, Dominum, *& a Lambecio* Dei, Deo, Deum, *solerter restituit; quippe quæ codicis ætatem definiunt ante nonum sæculum, ut præ aliis agnovit Godefridus Abbas O. B.* (Chron. Gotw. tom. I.) *multisque allatis exemplis comprobavit. Præterea quidquid Tengnagelius correxit, rasit, refecitque, Gentilotus ad Codicis lectionem reduxit, rei semper lectorem admonens; quidquid autem ille induxit, rejecit. Lambecius e contrario sæpe adhibet Tengnagelii correctiones, quas condemnarat, ut vidimus. Utcumque autem sit de hac Lambecii inconstantia; trium horum Augustæ bibliothecæ Præfectorum laboribus prolatis, Codex ipse Carolinus Vindobonensis sine ulla dubitatione exprimetur.*

XIII. *Talem vero tantumque ad novam Codicis editionem apparatum, qui nonnisi Augustæ Bibliothecæ Præfectis præsto esse poterat, vir doctrina apud omnes Europæ literatos celebratissimus, auctoritate apud viros Principes gravissima, &, quod majus, gratia Cæsaris utens plurimum, uno verbo* DOMINICUS PASSIONEUS *tunc Apocrisarius, seu Nuncius Apostolicus Viennæ Austriæ, nunc Em. S. R. E. Cardinalis sua in selectissima & immensa librorum supellectile utendum possidet. Quemadmodum tot laudibus cumulatissime ornatus vir, totaque Europa, ac præcipue in Urbe celeberrimus ob res præclare gestas domi forisque pro Apostolica Sede, tantos thesauros sit adeptus, non erit ingratum literariæ Reipublicæ paucis percipere. Is Gronovii, Montefalconii, Mabillonii, Fontanini, ac præcipuorum ejus ævi literatorum testimoniis a sua juventute commendatissimus celebriores Europæ Academias Privatus invisit; nullaque adhuc publici ministerii dignitate fulgens Hagæ Comitum anno* 1708. *& tribus sequentibus Clementis XI.* Utriusque Præfecti labores possidet Em. Cardin. Dominicus Passioneus.

jussu substitit S. Sedi opitulaturus, dum de pace inter Europæ Principes agebatur. Deinde quum anno 1712. pax publica sancita fuit Trajecti ad Rhenum, & 1714. apud Helvetios, ubi publici habebantur Tractatus, semper & ubique interfuit, Apostolici ministerii fungens munere. Iisdem in publicis Conventibus, tum comitate ingenita, tum mira ad res gerendas dexteritate, & S. Sedis jura acerrime vindicavit, & magnam sibi apud viros Principes æstimationem collegit. Eadem longe aucta, quum postmodum ad eorumdem Helvetiorum remp. Apocrisarius missus ab Innocentio XIII. catholicam fidem, & Ecclesiasticam immunitatem diu, ac strenue tutatus fuit (Addit. ad Diacon. tom. 2. p. 727. seqq.), *summam illi auctoritatem apud omnes Ordines comparavit. Adeoque an. 1730. Viennam profectum Apocrisarii pariter, seu Nuncii Apostolici dignitate conspicuum, tanti nominis virum certatim demereri omnes, præcipue literarum cultores nitebantur: quippe quem non modo ex quibusdam ingenii fœtibus evulgatis, sed ex præcipuorum Europæ literatorum Encomiis summo loco habendum intelligebant. Quum vero apud Cæsarem gratia, & auctoritate plurimum valere illum senserunt, nil deinceps, quod aut optaret, aut peteret, non lubenti, ac volente animo sunt impertiti.*

Quomodo, qua occasione, & cur eos labores sit assequutus.

XIV. *Spectatissimo autem Nuncio Apostolico id unum curæ erat, ut Lambecianam editionem utquumque imperfectam, & novissimam Codicis Carolini recensionem a Gentiloto confectam assequeretur. Æquus siquidem ejus Codicis æstimator, eo confirmari norat jura omnia S. Sedis, ac præcipue fulciri Diplomata Ludovici pii, Ottonum, & Henrici I. quod & Chorographus Italiæ medii ævi cognovit, ut vidimus; ac proinde ardua quæque subiisset, ut validissimum id præsidium S. Sedi compararet. Gentilotus jampridem obierat diem suum, eique in Augustæ bibliothecæ Præfectura successerat Joannes Baptista Garellius Archiater, & Consiliarius Cæsareus, qui Gentiloti amicissimus fuerat; suosque prædecessores facile antecelluit favore, & auxiliis in aliorum studiis promovendis. Opportuniorem Passioneus occasionem nancisci non poterat, ut Lambecianam editionem, & ms. Gentiloti recensionem summa cum fide descriptam assequeretur. Quanti eædem essent etiam Viennæ, qua in Augusta Sede pluris habebatur vetustissima ætas Codicis, quam res in eo contentæ, argumento illud est, quod uni huic summo viro cum obsequio semper, & veneratione ab omnibus, sed a me præcipue nominando, pretiosissimi loco muneris sunt concessæ. Ac de Lambeciana quidem editione, quum Gretseriana jampridem vulgata* ubi-

ubique circumferretur, eademque esset magni Operis modica pars, minus est quod miremur: at Gentiloti recensionem ineditam, opus tanti temporis, tantique laboris, unum Passioneum adeptum esse, id vero singulare est, maximeque admirandum. Quod profecto nonnisi doctrinæ celebritati, maximæ apud omnes auctoritati, & summæ gratiæ Cæsaris referri debet acceptum.

Editio Muratorii cũ Var. Lect. Lambecianæ parum exacta, & mutila.

XV. *At enimvero quamvis prædictæ* editionis paucissima exempla *extent, Gentiloto eodem teste* (Præfat.); *unum tamen ad manus pervenit Apostoli Zeni, quem Cl. virum gratia & amicitia apud literatos omnes valuisse dum viveret, omnes norunt. Ex quo variantes lectiones cursim, & minus exacte excerptæ aliena manu, a Muratorio editæ sunt in nova Gretseriana editione* (Scr. Ital. tom.3. par.2. p.73. seqq.). *Qua super re Auctor iste audiendus; nam simul raritatem Lambecianæ testatur, & ab se inexplorata tanquam exactissima emitti fatetur*: Laborem, *inquit*, Lambecii hominis utique diligentissimi avide expectabat literaria respublica: verum, quæ causa intercesserit, ne in publicum diem prodierit hæc ipsa illius editio, incompertum fateor mihi. Fortasse mors illius consilium importune intercipiens literarum amatores spe concepta fraudavit. Certior quoque factus sum, exemplaria nulla dimissa fuisse in lucem, si paucula excipias feliciter e carcere elapsa, & nunc thesauri loco a possessoribus habita. Et ex his quidem unum tandem in manus venit Cl. Apostoli Zeni solertissimi antiquitatum, & librorum quoque rariorum venatoris. Ipse vero pro suo studio erga literarum augmentum illud contulit Dominico Vandellio, nunc publico Matheseos professori in gymnasio Mutinensi a me non semel laudato; qui, collata editione Lambeciana cum præcedentibus, variantes omnes lectiones collegit, atque ad me humanissime detulit. Heic ergo habebit lector Gretserianum Cod. Carolini Textum, simulque suppositas emendationes a Lambecio congestas: qua ratione utramque quodammodo editionem a me exhiberi unusquisque intelliget. *Quæ an mutilæ minusque exactæ editioni, cujusmodi est Muratoriana ista, conveniant, ex paucis quæ subjiciam, colligere erit.*

Quod comprobatur testimoniis ejusdem editionis.

XVI. *Ac primo notari velim, Lambecium* (Comm. Bibl. Cæs. lib.2. pag. 322.) *antequam de sua editione cogitaret, monuisse, vocabulum* memorialis, *in* memorabilis *transformatum esse a Tengnagelio; quam sane admonitionem Ducangius ipse* (Gloss. V. Memoriales Membranæ) *insernerat Glossario mediæ & infimæ latinitatis his verbis*: In Inscr. Cod.

Cod. Car. ms. ap. Lambec. lib.2. Comm. de Bibl. Cæsar. cap.5. quæ conservant memoriam, & ab oblivione vindicant. *Quin etiam* memoriale *absolutum in eamdem sententiam adhibetur a Paulo I.* (Cod. Car. ep. 41. al. XVI.) *qui Pippinum laudibus prosecuturus, incipit:* Dum divinas Scripturarum historias in nostro memoriali revolvimus. *Item* (Cod. Car. ep.98. al. LXXXII.) *Gentilotus legit in ms. Vindob.* Regalem memorialem. *In editione autem Codicis patens est literis majusculis* MEMORIALIBUS MEMBRANIS. *At Muratorius Tengnagelii correctionem* memorabilibus *sequitur cum Gretsero. Præterea Gretserus* (*typothetæ culpa, ni fallor, decepti iteratis particulis* & jam) *prætermisit in epist.*IV. *verba hæc magni momenti, unde liquet, Francorum Regum Donationes non instituisse, sed amplificasse Apostolicæ Sedis ditionem*: & jam quia nullum augmentum nobis factum est: *quæ in Lambeciana editione haud desiderantur. Attamen Muratorius Gretserum imitatur. Nec data opera factum putes; namque eadem occurrunt epist.* VI. *at neque a Gretsero, neque a Muratorio omittuntur. Mitto alias Gretseri omissiones* (Cod. Car. epist. XXXI. XLII. L. LXXVII.) *quæ apud Muratorium quoque inveniuntur; plerasque enim nec Lambecius vidit.* Dominus *pro* Domnus *a Lambecio sæpe restitutus juxta fidem Codicis, non notatur in primis septem epistolis. Minora passim obvia usque ad finem non excipio, ne Lectori fastidium ingeram: id tamen affirmare non dubito, quod falso pollicetur Muratorius, se Lambecianam editionem vulgare. Quid quod plures epistolas, præsertim sextam, & nonagesimam septimam, quæ similes aliarum sunt, profert mutilas variantibus lectionibus sus deque habitis? Suas quoque animadversiones variantibus inseruit, de quibus opportunius dicam in notis. Unam heic non prætercam, qua solœcum epist.* LIX. *corrigens*: nisi velis, *inquit*, hunc solœcismum tribuere Pontificio amanuensi. *Quod quidem dignum admiratione est: nam alibi* (Ant. Ital. tom.4. dissert.43.) *Hadriani epistola utitur ad ignorationem illius ævi comprobandam in ipsa Urbe. Atque hæc satis sint ad demonstrandum, rem esse adhuc integram de Carolino Codice, cujus nulla editio sincera est.*

Lambecii hallucinatio de Cod. Carolino.

XVII. *Equidem diligentiam Lambecii dum improbari video a Gentiloto, non possum, quin ejusdem Lambecii hallucinationem patefaciam de Carolino ipso Codice: inde enim quisque colliget, cujusmodi Chronologiam, & Annotationes additurus erat suæ editioni, si superstes fuisset. In supra laudato Commentario Bibl. Cæsareæ* (lib. 2. pag. 221.) *ad verba tituli*: seu etiam de Imperio: *apposuerat hanc notam*: nempe Orien-

Orientali, sive Cpolitano. Sed quod dolendum est, epistolæ illæ Impp. Cpolitanorum, quarum hic fit mentio, non extant in hoc Codice. Videtur ergo totum illud corpus epistolarum fuisse divisum in duo volumina, quorum primum, quod etiam nunc extat in Augustiss. Bibliotheca Cæsarea, & illud ipsum est, de quo in præsens agitur, continuit epistolas Summorum Pontificum, alterum autem, quod longinquitate temporis periisse existimo, comprehendit epistolas Impp. Cpolitanorum. *Mihi vero, quod tanti viri cum pace dixerim, nonnisi Pontificias literas in titulo indicari persuasum est; quippe quæ &* de Apostolica Sede, *&* de Imperio *tractant, ut opportune animadvertam in notis. Quamvis enim nonnullæ epistolæ scriptæ sint ad Carolum Cpoli; tot numero eædem non sunt, quæ seorsim referri debuerint in alium Codicem. Præterea de paucis illis luculenter constat. Quamobrem verba illa tituli spectant ad Pontifices,* qui de summa Sede Apostolica B. Petri Apostolorum Principis, seu etiam de Imperio *scripsere ad Principes & Reges Francorum, ut fert titulus. Non enim facile invenientur exempla præpositionis* de pro ab *usurpatæ, quamvis & in Italia, & in Francia, multa adhuc barbaries obtineret. Ad Lambecii vero diligentiam improbatam quod attinet, ex Gentiloti recensione palam erit, quam multas correctiones Tengnagelii adoptaverit, & quam frequenter suas adjecerit.*

XVIII. *Ex hucusque allatis est evidens, novam hanc editionem Codicis necessariam omnino esse; tum ut Tengnagelii licentia teneatur; tum ut Lambecii labor integer inspiciatur; tum denique ut Gentiloti studium vere improbum, quo Vindobonensis Codex qualis erat, qualisque est factus a Tengnagelio deprehenditur, literariæ reipublicæ commendetur. Eam ob rem Gretserianam & ipse editionem adhibere constitui pro Textu, trium Cæsareæ Bibliothecæ Præfectorum variantes lectiones subjiciendo. Quandoquidem puras putas Epistolas edens, ut extant in Codice, quod Gentiloti ope possem facere, laboris nimium Lectori exhiberem, ut cujusvis ex tribus Cll. viris operam nosceret, meritisque laudibus Lambecium, & Gentilotum fraudarem, quod minime æquum est. Præterea quidquid libertatis sibi arrogavit Gretserus in orthographia, Tengnagelio verteretur vitio, si modo vitium appellari potest Gretseri consilium, quum ars Diplomatica nondum in deliciis erat. Meam hanc deliberationem probavit Em. Passioneus, qui multis abhinc annis editionem istam meditatus, at multis & variis ministerii sui occupationibus impeditus, tandem optimo publico mihi procurandam demandavit. Tantis*

Nova ejus editio omnino necessaria multis ex capitibus.

tis ego victus imperiis, & copia librorum adjutus ab eodem Em. Cardinali ex selectissima, & immensa ejus Bibliotheca (in qua literatis omnibus Europæ huc venientibus id mirum accidit, nihil deesse, nihil superfluere), necnon necessariis notitiis ab eo munitus, ac veluti manuductus per inaccessa provinciæ hujus loca, perfeci opus, cui, qualecumque sit, ingenii mei vires fuissent omnino impares. Quæ res præsertim evenit in duobus ex monumentis a me proferendis, videlicet in Codice isto Carolino, qui aciem ducit, & in Codice Rudolphino, de quo agam suo loco.

Multas magnasque utilitates afferet.

XIX. *Quantæ utilitatis futura sit editio ista novissima prædictum in modum procurata, illi judicabunt, qui non legendo tantum, sed scribendo navant operam, ut sui animi foetus posteritati commendent. Præcipue vero elingues ii reddentur, qui adhærentes Chorographo Italiæ medii ævi Gretserum adjecisse putant, quæ Diplomatibus Ludovici Pii, aliisque asserendis opportuna sunt visa. Quumque ex Codice isto Carolino constet, quæ erat Ditio S. Sedis ante Francorum Regum Donationes, quæve incrementa habuerit ex Regum eorumdem largitionibus: idcirco, PP. Maurinorum exemplo, qui Chronologice digesserunt Epistolas, quamvis non probem id eos fecisse aliena cura; vires nervosque omnes industriæ meæ intendi, ut singularum sin minus ætatem certam, certum saltem ordinem assequerer, atque apposita sua unicuique synopsi, quoad fieri potuit, exacta, eas ita instructas magno usui futuras, Lectori exhiberem. Muratorius, quæ ejus diligentia erat in alienis edendis partubus, conatus sine dubio esset illas digerere alium in modum, quam quem prorsus inutilem servant in Codice. Enimvero Epistolam S. Zachariæ, & duas Pseudo Papæ Constantini loco movit, suoque ordine collocavit; necnon earum seriem disturbavit, inserendo inter cujusque Pontificis literas singulorum vitam ex Fr. Amalrico Augerio, & ex Frodoardo. Sed opiniones falsæ, quas literis commendarat (Scriptorum Italicorum to. III. pars II. ubi extat Codex Carolinus data opera dilata est ad magnæ collectionis editionem fere absolutam) illi persuaserunt, e re sua esse Epistolas illas nullo ordine, nulloque Chronologiæ præsidio, prout relatæ erant in Codicem, evulgare. Ita scilicet vafrum Hadrianum Pontificem, falsum promissorem Carolum, sanctamque Sedem illusam, anteponendo, ad arbitrium epistolas, quod vehementer adeo contendit, male animatis in Apostolicam Sedem, & rerum Ecclesiæ rudibus insinuare, ac probabili ratione ostendere potuisset, ut fecit.*

Præcipue disciplinam confect. Poe-

XX. *Quod si alicui arrideret Vindobonensem ipsum Codicem non modo singulis in Epistolis omnino expressum, sed disturbatum, uti est in Augusta*

gusta Bibliotheca, inspicere: quæ res cui bono per me fieret non video: nil facilius, quam confusi illius ordinis instauratio. Tabulam quippe expansam omnium oculis subjicio continuo post Præfationem, quæ priscum novumque ordinem Epistolarum exhibet. Cæterum in Epistolari isto Codice tria potissimum spectanda mihi sunt visa: unum adversus Collectionis Canonum S. Sedis patronos ante octavi sæculi dimidium, Sirmondi invento eam parum feliciter tuentes: alterum contra eos, qui libertatem summam consecrationis Pontificum Romanorum a Gregorio III. per totum octavum sæculum testatam non sentientes in Codice Carolino, eamdemque perseverasse post Augusteam dignitatem institutam ab Apostolica Sede non intelligentes, conjectando, & ratiocinando disciplinam pervertunt, & Pii Ludovici Diploma commentitium pronunciant: tertium denique adversus eosdem, qui temporalia tantum cogitantes, non animadvertunt præcipuam causam creandi primum Patricios, deinde Imperatores, ut Fidem Catholicam, & S. Sedem ab impietate Græcorum, aliove quovis perversorum molimine tuerentur, quæ in Epistolis Codicis valde perspicua est; nec de Romanis Pontificibus sanctitate conspicuis, nec de piissimis Francorum Regibus, & Imperatoribus pro dignitate, verba faciunt. De singulis opportunius agam in monitis, quæ cujusque Pontificis Epistolis præmittentur, & in Dissertationibus monumenta cætera præeuntibus, quo lectorem remitto. Hactenus de Codice Carolino, qui exhibetur primo hujus operis volumine. Venio nunc ad monumenta cætera alterius voluminis.

tif. judiciorum genus, & Fidei Cath. defens. curatam a Rom. Pontif.

§. II. S. LEONIS III. EPISTOLÆ DECEM.

XXI. *Carolini Codicis novem & nonaginta Epistolas a Romanis Pontificibus fere omnes conscriptas ad Principes & Reges Francorum, aliæ decem consequuntur, quas S. Pontifex Leo III. dedit ad Carolum M. quem ipse Imperatorem creaverat. De Imperatoria eadem dignitate, tum quamdiu apud Carolingios stetit, tum de eadem ad Germanos auctoritate Apostolica translata, deque non modico inter utrosque discrimine, consulenda est Dissertatio, quæ Leoninas hasce epistolas præibit. Videre ibidem erit Imperatoriam Majestatem Regia longe majorem, in ipsa Urbe jus exercentem, dummodo Romani Pontificis rogatus, aut consilium accederent. Nibilo tamen secius novam hanc Majestatem a S. Pontifice excogitatam esse ad Orthodoxæ fidei, S. Sedis, & Romani Pontificis defensionem, ut Patriciatum Stephanus II. excogitaverat, ex paucis*

s. Leonis III. epistolæ decem ad Carolum M. Aug.

cis his epistolis palam fiet. Non enim aliter Carolus Augustus a Leone appellatur, atque Rex Carolus ab Hadriano vocatus fuerat: adeo ut Majestatis tantum discrimen in uno eodemque patrono, ac defensore Catholicæ Religionis, & S. Sedis perspicuum sit. Quandoquidem sententia Epistolarum nullatenus discrepat ab iis tam multis, quæ in Codice Carolino extant: immo tanta eas inter convenientia est, ut demta titulationis conclusionisque necessaria differentia, utrobique eamdem Pontificum potestatem spiritualem, ac temporalem; utrobique patrocinium, & defensionem Caroli comperias. Eam scilicet naturam, seu indolem, ut demonstratum est, Leo III. indidit institutæ huic dignitati; eamque unam agnoverant Romani, teste libro Pontificali (sect. 376.) *quum Carolum corona Imperiali redimitum laudibus seu acclamationibus prosequuti sunt*: Tunc universi fideles Romani videntes tantam defensionem, & dilectionem, quam erga sanctam R. Ecclesiam, & ejus Vicarium habuit, unanimiter altisona voce, Dei nutu, atque B. Petri Clavigeri regni cœlorum, exclamaverunt: Carolo piissimo Augusto a Deo coronato, Magno, Pacifico Imperatori, vita, & victoria.

Corsicam juris esse S. Sedis ex iisdem Epistolis liquet.

XXII. *Ex iisdem epistolis donatio Corsicæ, quæ minus perspicua est in Cod. Carolino, tam luculenter vindicatur Carolo, ut ipse Conringius, cui acceptas eas referimus, locuples hoc testimonium præbeat* (ep. IV. al. VI.) *licet S. Sedi infensissimus*: Hanc Insulam a Carolo donatam esse Papis etiam Anastasius refert in vita Hadriani. Leo Ostiensis recenset illam inter munera Pippini. Quum tamen Anastasius in vita Stephani dona Pippini nominatim recensens, Corsicæ non meminerit; heic quoque Leo Papa ad unius Caroli donum provocet: verisimile est, Leonem illum Ostiensem & falli, & alios fallere. Fuit autem Corsica hac ætate perpetuis deprædationibus Saracenorum exposita, immo in illorum potestate: eoque non mirum est, hanc Leonis petitionem effectu caruisse. Hodie tamen Papali benignitate eam possidere Genuenses creduntur. *Errat autem Conringius, ubi Leonis petitionem effectu caruisse putat. Nam Sergii II. tempore, qui ad Petri Sedem ascendit anno* 844 *sexto & trigesimo post Leoninæ hujus epistolæ ætatem Adelbertus Marchio illam Insulam pro S. Sede administrabat. Rem docemur ex fragmento vitæ ejusdem Pontificis hodie typis mandato in editione Anastasii per Joannem Vignolium variis ex Codicibus compacta* (tom. 3. num. XL. seqq.) *quale Holstenius descripserat repertum in membranis Farnesianis, dum Bibliotheca celebris Farnesiana in Ur-*

in Urbe erat. Quum vero apud me extet descriptio alia longe accuratior facta in civitate Parmensi, quo Bibliotheca eadem translata erat, a diligentissimo Præsule Francisco Blanchinio, lectori gratum fore confido Historiæ partem huc spectantem e schedis Blanchinianis audire. Illa igitur sic se habet:

XXIII. Hujus præfati Pontificis tempore cum ista se ita agerentur, Adelvertus Comes vir strenuus. hic cum esset Marcensis & tutor Corsicane insule, cognita necessitate reipublice, misit epistolam Rome continentem. quod multitudo gentis Sarracenorum ad XI. millia properantes venirent cum navibus LXXIII. ubi inessent equi D. & quod se dicerent, Rome properare. & adcertarent liberare B. Petri Apostoli & Pauli thesauros Ecclesiarum, &, si fieri potuisset, ipsorum Apostolorum corpora intro inferrent Roma. ne de tanta salute nostra gens nefandissima paganorum exultare potuisset. que missa est x. die mensis Augusti. Quod leviter, & quasi parvipendentes susceperunt, propter mutabilem & inefficacem predictorum (*Sergii II. & Benedicti fratris sui*) potestatem, quamquam & apud omnes tam inopinata res incredibile fieri posse arbitrabatur, tamen prudentiores Romanorum consilio inito miserunt Missos & Epistolas ad subjectas civitates & adjacentiis eorum simul cum epistolam, quam Adelvertus miserat, ut omnes hostiliter festinantes venirent ad maritima litoralia custodienda, cujus jussa contemnentes noluerunt venire nisi perpauci ex aliquibus civitatibus, qui sub more interrogandi venerunt. Transactis vero duodecim dierum spatio, die mensis Augusti XXIII. fer. II. Ind. VIIII. pervenerunt ipsi nefandissimi Sarraceni ad littus Romanum juxta civitatem, que dicitur Hostia, &c. *Baronius Annalium Fuldensium auctoritate, Pagius Metensium & aliorum, Basilica Principis Apostolorum vastationem enarrant anno 846. Cum iis Annalistis concinit Hermannus Contractus ad eumdem annum; ita ut historia ista certa sit, cui si addantur ex Farnesianis membranis adjuncta per me allata, Conringii animadversio levis, atque erronea deprehendetur; nilque habebitur certius dominatione S. Sedis in ea insula; necnon Romæ, & in ejus Ducatu, cujus civitates ad arma excitantur a Romanis Proceribus.*

Adelbertus Marchio eam regit IX. sæcul. pro sancta Sede.

XXIV. *Ita siquidem Leo III. in epistola, cujus illustrandæ gratia historiam attuli Conringio ignotam, scribebat Carolo, se curam omnem adhibere una cum Pippino Caroli ejusdem filio, & Italiæ Rege*, ut Litoraria nostra, & vestra ab infestatione paganorum, & inimicorum no-

Ditio item S. Sedis præcipue Romæ & in ejus Ducatu ex Leonis epistolis patet.

noſtrorum tuta reddantur: *diſcrimine videlicet ſervato inter oram maritimam Romani Ducatus, quæ juris erat s. Sedis, & oram Ducatus Tuſciæ, quæ ad Carolum ſpectans, ab Italiæ Rege defendenda erat. Ea ſcilicet ab urbe Populonio, ejuſve territorio, ubi ora maritima s. Sedis deſinebat, concipienda eſt. Quod alia etiam epiſtola* (ep. 3. al. VIII.) *comprobatur, ubi ſermo fit de ſola ora s. Sedis:* A quo enim de illorum (*Saracenorum*) adventu veſtra nos exhortavit ſerenitas, ſemper poſtera, & litoraria noſtra ordinata habuimus, & habemus cuſtodias. *Quæ mirum in modum reſpondent facto Procerum Romanorum Sergii II. ævo. Nam ſubjectas Civitates convocarunt*, ut omnes hoſtiliter feſtinantes venirent ad maritima litoralia cuſtodienda. *Nec de antiqua ſolum ditione s. Sedis, citra donationes Francorum Regum, Leoninæ epiſtolæ agunt cum Carolo Imperatore, ſine ulla diſcrepantia cum Codicis Carolini Epiſtolis ad Carolum tunc Regem datis; verum etiam de reliquis ditionibus Pippini & Caroli largitate perpetuo donatis Apoſtolorum Principi, ac pro eo Romanis Pontificibus, valde dilucidus ſermo eſt* (ep. V.). *At tum de hac, tum de majoris momenti rebus plenius & opportunius in Diſſertatione I.*

§. III. DE DIPLOMATE LUDOVICI PII.

Diploma Ludov. pii perperam creditum nova Donatio facta s. Sedi.

XXV. *Tertio loco ſequitur Epiſtolaris hiſtoriæ prædictæ anacephaleoſis, Diploma videlicet Ludovici pii datum ſeptimo & octogeſimo anno poſt Apoſtolicæ dominationis initia. In eo ſcilicet tituli omnes ejuſdem dominationis, & omnia jura s. Sedis adeo luculenter deſignantur; ut valde mirandum ſit, viros eruditos ingenium ejus minime aſſequutos eſſe. Quid, quod Baluzio, Mabillonio, Leblanco interpolatum eſt viſum? Nonne & commentitium æque ac donationem Conſtantini Pagius & Muratorius cum Goldaſto & Molinæo audacter pronunciant? Horum vero tam præceps, tamque audax ſententia in cauſa eſt, cur Diploma toties evulgatum, per me iterum in lucem prodeat. Neque id quidem, ut ex vetuſto aliquo Codice majorem illi fidem conciliem, quod certe poſſem: præ manibus enim habeo præſtantiſſimum Cod. in pergamena, cujus ſcriptor ſe ipſe prodit in ſummo primæ paginæ:* Incipiunt geſta pauperis Scholaris Albini. *Suam quoque conditionem indicat in brevi eorumdem geſtorum enarratione:* emulus & adjutor Riccardo Urbevetano longo tempore poſt Epiſcopo, pauperrimo tunc, & uterino, eodem patre, germano. *De quo apud Ughellum* (It. Sac. tom. 1. pag. 1468.) *monu-*

monumenta Cœnobii Saxi vivi: Richardus patria non cognomento Cajetanus eodem die s. Benedicti, quo Anteceſſor obierat, biennio tranſacto Urbevetanæ Eccleſiæ eſt adſcitus anno 1177. *Ætatem etiam ſcripti Codicis in fine enarrationis prædicta deſignat*: Cum autem factus ſum vir, meritis peccatorum vocatus ſum ad Rom. Eccl. & ex tunc ſollicitus fui quando & ubi potui, in hoc eodem faſciculo annectere quæ cognoveram vel inveniebam juris eſſe beati Petri per libros Antiquitatum, vel ea, quæ per me ipſum audivi & vidi a tempore Lucii III. qui me indignum diaconum ordinavit anno II. & ſacerdotem quarto anno ſui pontificatus. (1184.) *Quumque Auctor annis aliquot præceſſerit Cencium Camerarium, iiſdemque ex fontibus monumenta vetera hauſerit cum ſumma fide, ut maxima eorum convenientia cum Autographis, atque exemplis in Hadriani mole ſervatis oſtendit; hinc eſt, quod diploma iſtud cum duobus ſequentibus in nova hac editione antiquitatis pretium præſeferunt. Meum vero conſilium alio tendit: hallucinationem ſiquidem aperire deliberavi tum eorum, qui falſi aut interpolationis arguere auſi ſunt Diploma iſtud, a quo alia pendent; tum præcipue illorum, qui neutrum vitium in Ludoviciano Diplomate reperiri fatentur; ſed novum donationis monumentum eſſe contendunt. Idcirco lectionem ejus variare non dubitant, ut vetus monumentum in ſuam opinionem trahant, quod nefas eſt, vixque in eo ferendum, qui artem diplomaticam a primo limine ſalutaverit. Nam Ludovicus ne ulnam quidem terræ donavit s. Sedi, ſed illius jura omnia, & præcedentes Donationes, ita efflagitantibus duobus Pontificibus Stephano IV. primum, deinde s. Paſchali I. confirmavit.*

XXVI. *Et vero ab anno minimum 728. Romæ, Ducatuſque ejus populi deficientes ab impiis Græcis, ſanctamque remp. conſtituentes Romano Pontifici etiam in temporalibus ſubeſſe cæperant. Quamobrem anno 817. s. Paſchalis I. ut ſui prædeceſſores Gregorii duo, II. & III. s. Zacharias, Stephanus II. s. Paulus I. Stephanus III. s. Hadrianus, s. Leo III. & Stephanus IV., reipublicæ illi præerat, qualicumque Principatus genere uteretur. Idem vero Paſchalis, ſeu potius deceſſor ejus Stephanus IV. inconſtantiam Romanorum non ſemel conſpicatus, ut validius præeſſet, ſuum Principatum, quod ſuis prædeceſſoribus in mentem non venerat, Imperiali auctoritate muniri deſideravit. Quamobrem Ludovicus confirmat* Domino Paſchali Summo Pontifici, & univerſali papæ, & ſucceſſoribus ejus in perpetuum, ſicut a predeceſſoribus veſtris uſque nunc, in veſtra poteſtate, & ditione tenuiſtis,

Eſt enim confirmatio omnium jurium s. Sedis.

stis, & dispofuistis, Civitatem Romanam cum Ducatu suo. *Deinde enumerat singulas civitates Ducatus citra ullam ex contentis in Donationibus, quas seorsim confirmat. His vero quid clarius? E contrario quid insulsius dici aut cogitari poterat audaci eorum emendatione, qui legendum jubent* prædecessoribus nostris *contra fidem omnium Codicum? Certo enim constat, Pippinum nonnisi Exarchatum, & Pentapolim concessisse: Carolus autem, quamvis non constaret de singulis provinciis & civitatibus, quas donavit, prædecessor noster, non prædecessores nostri nuncupatus esset. Quid? quod infra Ludovicus confirmat* patrimonia ad potestatem, & ditionem vestram pertinentia, sicut est patrimonium Beneventanum & Salernitanum, & patrimonium Calabrie inferioris, & superioris, & Patrimonium Neapolitanum, & ubicumque in partibus regni atque imperii a Deo nobis commissi patrimonia vestra esse noscuntur? *At Patrimonia Imperatores Græci, Patricii, aliique obtulerunt s. Sedi. Itaque velint nolint, Ludovicianum Diploma non aliud esse, quam confirmationem omnium Jurium s. Sedis, fateantur necesse est.*

Præcipue Siciliam, seu patrim. Siculum.

XXVII. *Una donatio Siciliæ, ut nil prætermittam eorum, quæ objici possent, inserta Donationi Caroli Magni, obscuri nescio quid habere videtur. In Corsica enim, & in finitima hujus insulæ Sardinia jus habuisse Carolum, & s. Sedi utramque concessisse, fines regnorum inter filios constituti ab eodem Carolo, perspicue monstrant. Quod præsertim de Corsica ex Epistolis s. Leonis III. constat liquido. At de Sicilia id tantum suppetit, quod Ludovicus patrimonia confirmans universa, Siculam dumtaxat silentio præterit. Quum cæteroqui compertum atque exploratum sit, tria illa Talenta auri cum dimidio, quæ Oriens pendebat Ecclesiæ Romanæ, versa esse a Græcis in duo magna Patrimonia Calabritanum, & Siculum, quæ ab Iconomachis memorantur invasa. Quamobrem Ludovicus Calabritanum, quod æque ac Siculum in potestate Græcorum erat, confirmans suo Diplomate, Siculum vero silens, satis lucis affert ad dissipandas Carolinæ Donationis tenebras. Huc accedit, quod quum ea insula pulsis Græcis in manus Saracenorum pervenerit, eoque in statu persisteret tum anno 962. quum Otto Magnus edidit suum Diploma, tum anno 1014. quum s. Henricus novo Diplomate eam Insulam s. Sedi asseruit, uterque Imperator, apposita conditione Siculum patrimonium confirmavit*: Patrimonium Siciliæ, si Deus illud nostris tradiderit manibus. *Itaque aut Sicilia aut Siciliæ patrim. vocetur, jus antiquum s. Sedis erat in Insula, nec ullum usquam monumen-*

numentum reperietur Ludoviciano huic Diplomati aliisque posterioribus objiciendum, ut Caroli donatio vertatur in dubium. E contrario Diplomati non parum lucis accedit ab historia. Consulatur Dissertatio præmissa Epistolis Leonis III. (num. 12. seq.)

§. IV. DE DIPLOMATE OTTONIS I.

XXVIII. *Primi ex Imperatoribus Germaniæ Ottonis I. Diploma exhibetur quarto loco. Servatur ejus autographum in Tabulario molis Hadrianæ (ubi etiam extat unum ex multis exemplis authenticis, quæ Innocentius IV. anno* 1245. *fieri confirmarique voluit in Concilio Lugdunensi* II.) *Inde profectæ editiones omnes, quarum exactissimam videre est apud Em. Antonellum tunc ejus Tabularii Præfectum* (Dom. della S. Sede &c. par.7. p.201.). *Id singulare habet Diploma, quod licet a Ludoviciano distet annis* 145. *est enim datum* 962. *quum pessimo in statu res Ecclesiæ, & Italiæ erant; jura tamen S. Sedis parvo, ac necessario discrimine in eodem confirmantur, ut in Ludoviciano. Idque est argumentum evidens, nullam accessionem esse factam Ecclesiasticæ Ditioni a Successoribus Caroli M. at singulos Ludovici exemplum sequutos confirmasse varios dominationis titulos, qui in ejusdem Ludovici Diplomate continentur. Ottonis enim Diploma, quatenus adolescentis Pontificis, & infelicissimi ejus ævi Scriniariorum imperitia ferebat, ad Ecclesiæ dominium quod attinet, Ludoviciani fere exemplum est. Quum autem in Archivo extarent Documenta authentica Donationum, quæ Ludovici tempore adhibita fuerant non sine discretione & selectu; eadem Ottoniano Diplomati inveniuntur inserta: sine ulla dubitatione ut Ottoni exhiberetur confirmandum Diploma uberius ad majorem S. Sedis utilitatem: at superflua nonnulla, quandoque etiam pugnantia inveniuntur, quæ nihilominus Diplomatis summam, si serio animadvertantur, non variant. Capita singula invenientur discussa in Dissertatione III.* Diplomatis Ottoniani discrimen cũ Ludoviciano.

XXIX. *Heic minime prætereundum reor, quod Joannes VIII. in Concilio Romano an.* 877. *apud Labbeum* (Conc. to. IX. p. 295.) *summis effert laudibus Carolum M. quia non solum restituit Apostolicæ Sedi Civitates ab aliis ablatas; sed* ex Regni quoque sui parte alias non modicas *contulit. E contrario laudans Ludovicum pium, non civitates & loca ab eo donata commemorat; sed paternam liberalitatem confirmasse ait, atque* uberioribus beneficiis, & dapsilibus beneficentiis *S. Sedem prosequu-* Aliud inter utrumq; discrimen ex Donatione Ottonis.

sequutum esse. Hæc siquidem adjiciunt fidem Diplomati Ottonis, in quo ne nomen quidem Ludovici occurrit, quamquam alicubi nominandus fuisse videatur, ut in Dissertatione planum erit. Multo minus Donatio ejus ulla vel promissa, vel spontanea indicatur. Qua in re Ottonis Diploma a Ludoviciano discrepat; namque Otto Caroli M. exemplum sequutus, unde & ipsi Magni cognomentum accessit, & alienas donationes confirmavit, & proprio ex Regno suo, nempe ex Ducatu Spoleti, septem Civitates pleno jure possidendas, ut omnes reliquas, S. Sedi largitus fuit: De proprio, *inquit*, nostro Regno Civitates & oppida cum Piscariis suis, idest Reatem, Amiternum, Furconem, Nursiam, Balvam, & Marsim, & alibi civitatem Interamnem: *Umbriæ scilicet Civitatem ultimam, quæ Romano Ducatui finitima erat, a Narnia non longe dissita.*

Præsertim vero discrepant in discipl. consecr. Pontif.

XXX. *Cum prædictis autem comparari non potest discrimen illud maximum disciplinæ in Consecratione Pontificum. Nam plena ea libertas, qua usi sunt Clerus populusque Romanus a Gregorii III. tempore, sub Sergio II. jam desierat: nec sine Imperatoris confirmatione, Missis ejusdem præsentibus, consecrabatur Electus Pontifex. Et quamquam ea disciplina aliquandiu abolita fuerit; necessario resumi eam oportuit auctoritate Apostolica. Nam anno 827. Eugenii II & Lotharii Imperatoris Constitutione, Canonicæ electionis ritu, abusibus qui in illum irrepserant sublatis, confirmato, nulla consecrationis mentio habita fuit. Hanc vero postmodum Sergius II. Imperiali confirmationi obnoxiam esse voluit: quare eodem Lothario ac filio ejus Ludovico Augustis, Decretum Electionis prisco more ad Aulam Imperialem mitti consuevit, nec Pontifex consecrabatur, nisi ab Imperatore confirmatus, & coram ejus Missis. Id quidem jugum S. Sedes post Ludovici mortem excussit; ita ut novem Joannis VIII. successores libere consecratos certum & exploratum sit. At necessitas rerum tulit, ut in Concilio Romano, quod est celebratum ab Joanne IX. anno 898. al. 904. (Labbe* Conc. tom. IX. pag. 502.) *S. Sedes iterum jugum subiret ultro, quod jure semper aversata erat: tametsi executioni mandatum non constet, dum Tusculani Comites rerum potientes, deinde Ottones electionem ipsam per summum nefas sibi arrogarunt. Veruntamen antequam Otto I. electioni se immisceret, ipso in actu coronationis suæ veluti æquam rectamque legem suo Diplomate amplexus est novam illam subjectionem S. Sedis Imperatoriæ potestati:* Salva, *inquit*, in omnibus potestate nostra, & filii nostri, posterorumque nostrorum, secundum quod in Pacto, & constitutione, ac promissio-

missionis firmitate Eugenii Pontificis, successorumque illius continetur, ut omnis Clerus . . . Et ut ille, qui ad hoc sanctum, & Apostolicum regimen eligitur, nemine consentiente consecratus fiat Pontifex, priusquam talem in præsentia Missorum nostrorum &c. *Conferatur disciplina ista cum Ludoviciana: palam fiet, quam temere confictum dicatur utrumque Diploma per sæc.* XI.

§. V. DE DIPLOMATE S. HENRICI.

XXXI. *Quemadmodum nulla inter Ludovicum & Ottonem proferuntur Diplomata; quia scilicet nihil novi præseferebant; ita inter Ottonem & Henricum neque Ottonis II. nec III. Diplomata ullo habentur in numero. Ottonis enim II. aliud non extare videtur, quam paternum, quod utriusque nomine factum, rite perlectum fuerit anno 967. quum Imperiale diadema suscepit a Joanne XIII., patre superstite: Non secus esse de Ottone III. quum coronatus a Gregorio V. affine & ad Pontificatum ab se promoto* Advocatus Ecclesiæ s.Petri *est effectus, ut ait Ditmarus* (lib.4.), *persuadent Diplomata, quæ idem dedit Romæ. Nullum quippe jus in Urbe adeptus esset, nisi suscepisset Imperatoriam coronam, cui præ aliis ritibus lectio Diplomatis adnexa erat: ut suis locis planum fiet in Dissertationibus. Non ita de s. Henrici Diplomate, quod sententia nimis præcipiti Chorographus Italiæ medii ævi* (Scr. Ital. to.x.n.99.) *flocci habendum vellet: quasi* charta Ottonis fuerit bona sanctaque credulitate recepta, & firmata a piissimo Henrico. *Nam Diploma ipsum injuriam repellit. Quandoquidem veteri S. Sedis ditione confirmata, de Donationibus sic loquitur:* Quæ piæ rec. Donnus Pipinus, & Donnus Carolus, & Donnus Ludovicus, & Otto, & itidem Otto filius ejus, prædecessores videlicet nostri, B. Petro . . : contulerunt. *Serio autem animadverti oportet,* Ludovicum *non taceri, ut imprudenter factum fuit ab Ottone: sileri autem* Excell. Imperatores, *quia nec Pippinus, nec Otto filius Ottonis I. tali honore dignabantur, quæ res in Ottoniano Diplomate attenta non fuit, adeoque Pippino Imperatoris nomen tributum invenitur patenti mendacio. Infra vero aut conjunctim memorentur, citra nomen Pippini, aut Caroli tantum mentio fiat, Augustus titulus numquam omittitur. Quod non est chartam Ottonis* bona sanctaque credulitate *recipere & firmare; at vitiosam emendare, ac successores omnes admonere, undenam sumendum initium sit confirmationis jurium omnium Apostolicæ Sedis.*

Diploma s. Henrici, ejusque integritas.

Qua cum duobus praecedentibus convenit, qua dissentit ab utroque.

XXXII. *At enimvero nil magis solemne Augustis Henrici successoribus, quam confirmatio jurium S. Sedis* a temporibus Ludovici : *qua super re videnda Dissertatio* IV. *quæ huic Diplomati præmittitur. Quamobrem providentia potius Henrici, seu Benedicti VIII. laudanda est, qui cum ætate, licet parum feliciori, Catholicæ Ecclesiæ præesset, Joannis XII. imprudentiamne, an inscitiam? non imitatus, Ludovici nomen luculenter expressit, seu exprimi curavit ab Henrico. Ottoniano quidem Diplomati, ut istud Ludoviciano, quam simillimum est Diploma Henrici, quæ ditiones & jura omnia S. Sedis confirmat: itemque una cum Ottone disciplinam consecrationis Pontificis longe aliam ab exposita in Diplomate Ludovici nobis exhibet: eadem quippe obtinebat sub utroque Augusto. At veniens ad donationem propriam, distincte adeo de iis, quæ trans alpes concedit, ac de iis, quæ in Spoletano Ducatu, verba facit; necnon quæ donationis titulo, quæve commutationis offert, tam perspicue secernit; ut* bonæ sanctæque credulitatis *notam omnino abjiciat. Ea propter Nicolaus III. quum a Rudolpho confirmari voluit ditiones, & jura S. Sedis post infelicissima invasionum tempora, non unum ex tribus Diplomatibus, utquumque simillimis, sed singula a Conrado Rudolphi oratore diligenter exscripta ex Archivo Romanæ Eccclesiæ ad eum transmisit, ut videre est apud Raynaldum* (an. 1278. n. 58. seqq.). *Idcirco & ego religioni duxi singula lectoris oculis non subjicere ex laudato præstantissimo Cod. Albiniano diligenter collata cum Ludoviciano exemplo authentico, & cum Autographis Ottonis & Henrici servatis in Apostol. Archivo molis Hadrianæ, adversus nuperam scribendi licentiam de eorum singulis.*

§. VI. DE CHARTULA COMITISSÆ MATHILDÆ.

Donatio Comitissæ Mathildis minus accurate tractata.

XXXIII. *Post Henrici Diploma locum sibi vindicat Donatio celebris Mathildis, de qua minus accurate actum video ab Scriptoribus tam antiquis, quam recentibus. Bona enim propria Magnæ Comitissæ pars constituunt loco non suo, ita ut possideri hodieque videantur ab Apostolica Sede, quo nihil falsius; pars ad aliquot prædia coarctant, adeoque B. Petrum Bonorum omnium hæredem institutum inferioris conditionis faciunt, quam Monasteria, & Ecclesias, in quas Princeps illa piissima suas largitiones effudit. Hac donatione nil magis celebre monumentis omnibus Pontificum, Augustorum, Regum, & aliorum per annos circiter biscentum ab sæculo* XI. *exeunte ad initia quartidecimi. Quum autem* Terra, Domus, Allodium, Podere, Comitatus, *Donatio ejusmodi appelletur; hinc aliæ aliorum opiniones: opiniones autem? Immo vero*

vero hallucinatio aliorum alia profecta est. Quamobrem de ista quam de præcedentibus Donationibus disserere uberius oportuit, non modica historiæ parte explorata ante Mathildicam largitatem, nec minori postquam S. Sede Avenione degente Donationis nomen ipsum obsolevit. Id equidem feci volens ac lubens; nam tempora spissis tenebris obvoluta percurrens, doctissimorum hominum vestigia offendi a recto tramite aberrantium, quæ res mirum, quantam mihi alacritatem addiderit, & quodammodo impulerit, ut viam pergerem, qua non pauci alii instituerunt iter, at falsis opinionibus abrepti per devia, quem sibi proposuerant finem, non sunt assequuti.

XXXIV. *Id præcipue animadverti, quod s. Henrici successores duo Conradus Salicus, & Henricus II. ubi Augusteam dignitatem coronatione per manus Pontificis sunt adepti, neque Ottonis, neque Henrici liberalitatem sunt imitati; sed priscis S. Sedis juribus confirmatis, novi nihil de suo addiderunt. Cæteri autem Augusti, si Lotharium II. excipias, Imperialem coronam assequuturi, amplissimis pollicitationibus, ac sacramentis validissimis jura eadem confirmarunt; at continuo perjuri omnia invasionibus miscuerunt. Neque ante Rudolphum Regem Romanorum electum anno* 1273. *Apostolica Sedes rediit ad primæva jura. Quapropter a temporibus Henrici IV. Germaniæ Regis per duo fere sæcula implicatissima omnia jura, incertique locorum domini apud Scriptores occurrunt. Intra hanc annorum periodum vices Bonorum Mathildis (acquisitio eorum altius repetenda) ante, & post donationem S. Sedi factam exploravi. Neque alios ex tot Pontificibus reperi, nisi Honorium, & Innocentium II. qui Donationis possessionem integram, quatuor Civitatibus exceptis Parma, Rhegio, Mutina, & Mantua, inierint, quorum uterque de eadem alius alium investivit. Cæteri, ac præ iis Innocentius III. vix partem ejus aliquam aut recuperarunt, aut possessam ab aliis per investituræ publica instrumenta S. Sedi vindicarunt. In chartis postea decantata ea Donatio, ac demum mota loco, ipsaque in veteri ditione S. Sedis a Scriptoribus non satis eruditis, aut miserandum in modum solertibus constituta, intercidit. Romanis siquidem Pontificibus major sollicitudo supervenit ab Augustis invasoribus ob Siciliæ jura, quæ gravioris momenti erant. Hæc postliminio ad S. Sedem redierant Nortmannorum virtute; nec tantum laborare oportuit Pontifices, ut S. Sedi assererent; sed etiam ut ab Imperio Germanico disjuncta eadem esse, publicis Augustorum tabulis declarari obtinerent. Quod demum est factum a Friderico II. & ab Imperii* Prin-

Id patet ex historia eorum temporũ diligenter explorata.

Principibus. Historiæ hujus tam variæ, tamque ad rem nostram necessariæ summa saltem capita in Dissertatione V. *invenientur.*

Parma & aliæ Civitates juris olim Langobardici.

XXXV. *Parmæ præsertim, & Placentiæ jura antiqua S. Sedi asseruntur contra eorum opinionem, qui perperam in Exarchatu eas Civitates constituunt. At enimvero cuinam persuasum erit, Mutinam, Rhegium, Parmam, Placentiam, & Bobium in antiquo Exarchatu olim comprehensas, Pippini tempore, quum Regni Langobardorum pars magna erant, Exarchorum juris fuisse? Quum præterea & Pippinus & Carolus donati ab se Exarchatus Civitates singillatim enumerent, neque ultra territorium Bononiense Donationem protendant. Una civitas Bobium in Codice Carolino* (ep. 51. 54. al. LIV. LI.) *memoratur, inter dono datas a Francorum Regibus. At serio animadvertatur, semel & iterum recenseri post Cæsenam. Apud Anastasium quoque* (sect. 252.) *Fulradus Abbas & Consiliarius Pippini Regis Claves & obsides uniuscujusque Civitatis accipiens adiisse traditur* Castellum s. Marini, Vobio, Orbino. *Quid? Abbas ille possessione inita* Castri s. Marini, *biscentum circiter passuum millibus dissitum Insubriæ oppidum pernicissime advolarit, indeque Urbinum pari velocitate reversus erit? Nonne Sarsinæ, aut oppido ei finitimo id nomen fuit? Præterquamquod Bobiumne una Civitas (si modo id oppidum Cottiarum Alpium erat Civitas, quæ non habuit Episcopum, nisi Benedicti VIII. & Henrici Aug. temporibus) recenseatur, celebrioribus reliquis prætermissis? Nominantur eæ siquidem & apud Anastasium, & in divisione Regnorum Caroli M. at Regno Italiæ utrobique asseruntur. In Parmam igitur & Placentiam jura S. Sedis non tam alte repetenda sunt, historia omni reclamante; sed jus antiquius in Parmam a Donatione Mathildis ad summum peti posset: in Placentiam vero ab initiis sæculi* XIV. *quum S. Sedes morabatur in Provincia, qua occasione Parma etiam Civitas parere coepīt Romano Pontifici.*

Æmilia provincia Reip. seu Ecclesiastica pro Exarchatu perperam accipitur.

XXXVI. *Opinionem hanc, sine ulla dubitatione falsam, inde natam esse video, quod Æmiliæ provinciæ, ratione habita Romanæ Reipub. tempore, aut etiam juxta Provinciale Ecclesiasticum, quum Ravennæ Archiepiscopo suffraganei erant Episcopi omnes Æmiliæ & Flaminiæ (quæ duæ Provinciæ olim uno Æmiliæ nomine appellatæ inveniuntur) nullum discrimen temporum est servatum. Nam Gregorii quoque ævo annis amplius* 150. *ante donationem Pippini, quum Æmiliæ pars Langobardis, pars Græcis parebat, idem Pontifex privilegia confirmans Mariniano, apud Ughellum* (Ital. Sac. tom. 2. pag. 339.) *ea inter*, Confirmamus, *inquit*,

inquit, Episcopatuum totius Æmiliæ provinciæ Civitatum omnium Deo amabilium Episcoporum creationes, & consecrationes, idest Sassinatis, Cæsinatis, Foripopuli, Forilivii, Faventiæ, Foricornelii, Bononiæ, Mutinæ, Regii, Parmæ, Placentiæ, Brixilli, Vicohabentiæ, Hadriensis, Comaclensis, Ficoclensis. *Et, quod etiam majus, anno* 1125. *Henrici V. invasoris Donationis Mathildicæ emortuali, Honorius II. qui postea ejusdem Donationis possessionem iniit, antiquum Privilegium instaurat Archiepiscopo Ravennati Gualterio, quod scilicet ejus prædecessores ob superbiam amiserant* (Id. ibi p.365.), *utiturque conceptis his verbis*: Per præsentis Privilegii paginam confirmamus Episcopatus videlicet Æmiliæ provinciæ, idest Parmæ, Placentiæ, Regii, Mutinæ, Bononiæ, Ferrariæ, Adriæ, Comacli, Imolæ, Faventiæ, Forolivii, Foropompilii, Cæsenæ, Ficoclæ. *Quid vero? continuo subdit*: Præterea confirmamus vobis Exarchatum Ravennæ, qui Romanæ Ecclesiæ juris est. *Et paulo infra*: Pomposiani quoque Monasterii curam personæ religionis tuæ, salvo Ecclesiæ nostræ jure, committimus. *Hinc patet, Honorium Gregorii M. exemplo Ecclesiasticæ antiquæ Provinciæ rationem habuisse, dum Episcopos totius Æmiliæ subjecit Archiepiscopo; ab eadem vero secrevisse provinciam civilem S. Sedi subditam, nempe Exarchatum, quem & Flaminiam, & Romandiolam variis temporibus appellatum in veterum monumentis liquet.*

XXXVII. *Quod autem rem magis comprobat, idem Honorius paulo post Bonorum Mathildis possessione inita, de iisdem Albertum Ducem investivit. Bona vero illa constituta erant in ea Æmiliæ parte, quæ Langobardis obtemperabat, pertinuitque iis exactis ad Italiæ Regnum, quod & Langobardorum dici consuevit, retento prisco nomine. Itaque Æmiliæ pars illa, quam Langobardi statimatque in Italiam venerunt, Regno suo adjecere, & aliquandiu amissam sibi iterum asseruerunt, secernenda est ab Exarchatu, quem Aistulphus anno* 752. *suam in potestatem redegit, extremo Exarchorum Eutychio ejecto. Hic siquidem est Exarchatus a Rege Francorum Pippino post biennium donatus S. Sedi, & ab ejus filio Carolo postea confirmatus, qui Æmilia dicitur ab Hadriano* (Cod. Car. ep.51. 52. 54. al. LIV. LII. LI.), *Ravennatibus quoque Æmiliæ populorum titulum tribuente, hisque vicissim Ravennatum: neque ultra Bononiense Territorium protendi potest, repugnante historia omni, ac præcipue Carolini Codicis epistolis, quibus integra debetur fides. Num Hadriani exemplo Stephanus IV. Ravennæ ipsi Æmilia*

Exarchatus donatus S. Sedi Bononiense territor. non excedebat.

liæ nomen indiderit, an finitima alia civitas sic diceretur (nam trino urbs ipsa vocabulo, *ut ait Jornandes* (de reb. Get. cap. 19.) *antiquitus etiam gloriabatur*, Ravenna, Classis, Cæsarea: *ampla quippe erat, & tripertito divisa) nullo ex veteri monumento discimus. Certe Ludovicus pius in suo Diplomate an. 817. ac deinde omnes Augusti, Reges, & Principes suis Diplomatibus recensentes Civitates singulas Exarchatus, Æmiliam Ravennæ adjungunt: ac de Civitate, non de provincia rem esse, enumerationem ipsam sequentia verba palam faciunt*: cum omnibus finibus, territoriis, atque insulis in terra marique ad supradictas civitates pertinentibus. *Omnia explicatiora erunt in Dissertatione* V.

Falsæ multorũ opiniones de Donatione Mathildis.

XXXVIII. *Verum ne aliquibus fortasse videar de aliis ditionibus S. Sedis disseruisse inutiliter, ac temere; nosse illos oportet, Mathildicam donationem loco motam, ut principio ajebam, non aliter ad suam veram sedem revocari potuisse. At enim Florentinius, aliique decepti, Ducatus Romani Transtiberini, seu Tusciæ Romanæ majorem partem, & Tusciam Langobardicam, quibus* Patrimonio *nomen est inditum, Mathildis Donationem esse pro certo habent. Alii Trithemium, & Crantzium sequentes Marchiam Anconitanam esse putant. Nec desunt, qui Spoletano Ducatui eam Donationem appingunt. Alii denique Tusciam Regalem, quæ tempore Mathildis Marchia Tusciæ vocabatur, & Ferrariam pro ejusmodi donatione interpretantur. Nemo autem ex Scriptoribus nuperis antiquorum vestigiis insistens Comitissæ donationem contineri omnem in Æmiliæ parte a Langobardis primum invasa deprehendit. Quamobrem necessarium duxi Ducatum Romanum Transtiberim Ditioni antiquiori S. Sedis restituere, & Tusciam Langobardicam Donationi Caroli Magni: perinde ostendere, Marchiam Anconitanam, quæ magna ex parte erat Pentapolis Maritima, Pippino referri acceptam oportere. Spoletanum vero Ducatum primo S. Sedi oblatum a Carolo M. qui supremum jus ibidem retinuit; deinde ejus partem summo jure utendam S. Sedi concessam ab Ottone; partemque aliam dono, aliam in concambium a S. Henrico traditam Benedicto VIII. & successoribus in perpetuum, demonstrandum fuit nullatenus ad donationem Mathildicam pertinere. Denique Marchiam Tusciæ beneficio Imperatorum genitori Mathildis traditam, & Ferrariam beneficio Pontificum ab eadem retentam, ea sine hærede excedente, ad suos utramque dominos jure esse reversas, ostendere necesse fuit. Harum autem opinionum falsitate detecta, donationi Mathildicæ sedes certa majori ex parte citra Eridanum vindi-*

vindicanda fuit in Dioecesibus Mantuana, Regiensi, Mutinensi, ac Parmensi, Scriptorum veterum, ac documentorum testimoniis, quæ vocari non possint in dubium.

§. VII. DE CODICE RUDOLPHINO.

XXXIX. *Septimum non tenuis pretii monumentum est Codex Rudolphinus ineditus. Hic epistolas 126. continet, ex quibus si novemdecim alienas detrahas, septem & nonaginta a Rudolpho Rege Romanorum conscriptæ remanent, totidem fere numero, quot Codex Carolinus comprehendit: hoc tamen discrimine inter utrumque, quod huic nomen fecit collector Carolus M. at Rudolphini nomen ab Auctore ipso accessit Codici, qui per me in lucem nunc primum prodit. Eruditis adhuc fuisse ignotum colligitur ex narratis ab Joanne Vuillelmo Goebelio in notis ad Conringium* (to. I. de finibus Imp. Germ. p. 305.) *ubi de Aventino loquitur, apud quem Rudolphi epistolarum mentio est:* Dubium tamen valde est, *inquit*, an Aventinus de iis Diplomatibus, quorum exemplaria a Rom. Sedis patronis producta sunt, loquatur. In Archivo autem Imperatoris Diplomata illa latitare ex Lambecii Diario sacri itineris Cellensis Imp. Leopoldi sibi persuasum habent. Verum Lambecius tantum tradit, in Catalogo quodam documentorum a Seyfrido Abbate Zvveytalensi confecto, & Diplomatum Rudolphi I. mentionem injici: sed de tenore illorum nihil ibi dicitur: quumque nec ipse Abbas in dedicatione genealogiæ domus Austriacæ memoret, quid 120. Epistolæ Rudolphi, quas se vidisse affirmat, continuerint..... Alterius quidem adhuc Codicis idem Seyfridus mentionem facit, ibique se Principum Imperii Rudolphinæ donationis confirmationem invenisse ait: sed nil additum, an authenticorum documentorum Codex fuerit. Neque Lambecius, quamcumque etiam impenderit diligentiam, nihil Codicum, qui Abbatis Zvveytalensis fuerunt, reperire potuit: & maxime est incertum, an Codex 149. epistolas Rudolphinas continens, cujus Lambecius in Catalogo librorum a se edendorum meminit, ille fuerit, de quo Seyfridus loquitur, & an originalia complexus sit documenta. *Ita iste Auctor dubitans, negans, judicium ferens de re sibi ignota, ac nullatenus exquisita.*

Codex Rudolphinus eruditis ignotus.

XL. *Non*

Em Card. Passioneus summa sollicit. eum quæsivit, & inventum possidet.

XL. *Non ita Em. Card. Passioneus, cui, ut dixi, Carolinum Codicem omnibus numeris absolutum debemus. Satis illi fuit Lambecium semel & iterum Seyfridi Codicum meminisse; ut non minori sollicitudine, majorique fortassis incommodo, quam in Carolini Codicis recensionibus adipiscendis, Seyfridi Codicem illum nancisceretur, qui Diploma Principum Imperii adnexum habet, Vienna, ubi Apostolicum Nuncium gerebat, ut vidimus, non semel ad Austriacum Zvveytalense Cistercium (Claræ Vallis nobis audit) prope fines Bohemiæ se contulit, Codicemque diligentissimo Lambecio incompertum, ubicumque is lateret, elicere omnino voluit. Res illi, ut semper, cessit ex voto. Quamobrem summa cum fide ejus exemplum exscribi, conferrique accuratissime jussit cum Seyfridi apographo: deinde ubi functus Apocrisarii munere usque ad ineuntem annum* 1738. *a Clemente XII. accersitus, atque Apostolicis diplomatibus præfectus fuit, una cum Codicis Carolini recensionibus, Rudolphini exemplum Romam vexit, publicam in lucem aliquando editurus, si ad id satis ocii nactus esset. At mense Junio ejusdem anni in sacrum S. R. E. Cardinalium Collegium jure cooptatus, deinde semper multis, gravibusque ministerii occupationibus impeditus, S. Sedem, ac literariam rempublicam ultra quam satis erat, tam singulari tamque utili utroque munere fraudavit. Quamobrem mea qualicumque opera, ut ajebam de Codice Carolino, diuturnitati finem afferre maluit, quam editionem eorum Codicum per se procurandi desiderium ingens, quo tamdiu est deceptus, diutius ferre. Tempore magis opportuno dum falsæ tot opiniones de Imperio, & de Pontificia potestate, quam temporalem vocant, vastis multisque editis voluminibus, in Italia ipsa percrebrescunt, hujusmodi editionem monumentorum, queis eædem eliminantur, nec S. Sedes, nec literaria respublica possent accipere; præcipue Rudolphini Cod. de quo agimus.*

In eo vera indoles Imperatoris, certiq; fines tum Imp. tum Apostol. ditionis declarantur.

XLI. *Et vero Rudolphum videre est in hisce epistolis non aliud nomen usurpare, quam Regis Romanorum; ac sæpe efflagitare a Pontifice, qui unus id poterat, ut ad Imperium promoveretur. Non secus in Aurea Bulla, qua nihil sanctius apud Germanos, invariabilis dictio est a primo ad ultimum:* Regis Romanorum in Imperatorem *sive* in Cæsarem promovendi: *aut* futurum Imperatorem, *seu* Cæsarem, *ut habet editio Limnæi, qua utor* (cap. 1. n. 1. 2. 19. 21. 23. cap. 2. n. 1. 3. 4. 8. cap. 7. n. 2. cap. 18. cap. 20. & cap. 28.); *Adeoque*

que distincte agitur de Rege Romanorum, & Imperatore, ut duabus de dignitatibus verba fieri plane constet. Sic (cap. 2. num. 8. & 9.) *de Privilegiis Electorum*: Absque dilatione, & contradictione confirmare & approbare debeat per suas litteras, & sigilla, ipsisque præmissa omnia innovare postquam Imperialibus fuerit infulis coronatus.... Primo suo nomine Regali faciet, & deinde sub Imperiali titulo innovabit. *Et* (cap. 26.) *de Aquisgranensi, & Mediolanensi corona praeferenda uni Caesari coronato*: Et hoc ante Imperatorem dumtaxat, qui jam est Imperialibus Infulis coronatus. *Et quia Rudolphus coronam nunquam est assequutus: idcirco non aliam in Codice dignitatem, quam Regiam præsefert. En veram Imperatoriae dignitatis indolem, quam Leo III. instituit in Carolo Magno. Imperii etiam Germanici fines certi designantur in eodem Codice, dum Romandiola, quam Rudolphus detinebat imprudens, extrema Imperii pars dicitur; ejusque jura vindicantur in Langobardia, & Tuscia: quare & S. Sedis ditionis fines ab Imperialibus luculenter secernuntur. Quae quidem omnia latius explicantur in Dissertatione IV. de Rudolphi epistolarum libris tribus, qui in isto Codice continentur.*

XLII. *Ibidem videre erit, alios audacter, inscite alios de Primariis Precibus loquutos esse: Instar omnium erit Struvius* (Syntagm. I. P. c. x. §. 32.) *qui de Privilegio ab Apostolica tantum Sede obtinendo*: Licet verum sit, *inquit*, a temporibus Friderici III. Indultum petiisse Imperatores a Papa super Primariis precibus; priores tamen Imperatores ad inveteratam provocarunt consuetudinem, nec unquam a Pontifice Indultum petierunt. *Quippe omnium primum Carolum IV. eo Privilegio esse usum demonstrabitur. Quod autem spectat ad Augustos vel Reges, qui primas Preces Ecclesiis porrexerint, Struvius idem Rudolpho antiquiorem non novit. At binas ejusdem literas producere putans, commentitias Rudolpho adscriptas sententias affert. Ex prioribus* (Paralip. ad Ursperg. an. 1286. p. 352.) *hæc recitat*: Quum ex antiqua, & approbata, ac a Divis Imperatoribus & Regibus ad nos producta consuetudine quælibet Ecclesia in nostro Romano Imperio constituta, ad quam Beneficiorum Ecclesiasticorum pertinet collatio, super unius collatione Beneficii precum nostrarum primarias admittere teneantur: *Quatuor epistolæ extant in Codice* (lib. 1. epist. 14. seqq.), *in quarum prima simile quid legitur*: Dum in nostræ sublimationis exordio quælibet Ecclesia in Romano Imperio constituta super provisione unius

Opinio de Primariis precibus audax, & falsa a mandatur.

personæ primitias precum nostrarum ex antiqua & approbata consuetudine sacri Imperii admittere teneatur, primarias tibi offerimus preces nostras. *Item in tertia* (ib. ep. 16.) Cum igitur antiqua & approbata jus nostris antecessoribus divis Imperatoribus & Regibus contulerit consuetudo, quod singulæ personæ in singulis Cathedralibus, & aliis Collegiatis Ecclesiis ad primarias preces Regias recipi debeant in Canonicos & in fratres. *Literas alteras, quas Struvius petit ex Chiffletio ad Civitat. Bisuntin. Thomassinus etiam affert* (de Benef. 1I. 1. c. 54. n. 7.) *& Goldast.* (Const. Imp. to. 3. p. 446.) *eamdem formulam adhibet: at tum ipse, tum Urspergen. consignant an.* 1286. *quod satis est ad commentitiam eam formulam declarandam. Pugnat siquidem cum* nostræ sublimationis exordio, *nempe extremo anno* 1273. *Præterea Rudolphus non dicit* ad nos producta consuetudine, neque in nostro Rom. Imp. neque precum nostrarum primarias. *Formula igitur ad ingenium composita minus recte adscribitur Rudolpho.*

Codex hujus perquam similis est in Bibliotheca Vindobon.

XLIII. *Ex laudatis Rudolphi epistolis ductam esse eam formulam nemo non videt. Quamobrem Codex huic similis (ni fallor) in Bibliotheca Vindobonensi, aliis etiam patuit. Enimvero nostra ætate R. P. Hansizius* (Germaniæ sacræ to. 1. p. 416. tom. 2. p. 379. seqq.) *ibidem* (Jur. Civ. LXXVII.) *nactus est codicem nostri perquam similem, ut fidem faciunt epistolæ undecim ab eo prolatæ, quas invenies in codice* (lib. 1. ep. XXXVIII. lib. 2. VIII. IX. X. XI. XII. XIII. XV. XXII. XXIX. XXXIII.) *novem scilicet Friderici Archiepiscopi Salisburgensis Rudolpho, hujusque unam* (XII), *qua eidem respondet; nec non alteram* (XXXIII), *qua Pontifici Romano victoriam ab se de Ottocaro Bohemiæ Rege reportatam nunciat. Ex quibus omnibus variantes lectiones decerpsi, quum momenti alicujus esse mihi visa sint. Quod præcipue animadverti, tam in Zwetalensi Codice, quem publicæ lucis facio, quam in Cæsareo, quo usus est Hansiz. par scribendi ratio servatur; nomina locorum & personarum fere semper littera N. indicantur; nulla in fine subscriptio; temporis ordo nullus; paucæ admodum inscriptionem præseferunt. Perioches singulis epistolis præmittuntur; at sine ulla dubitatione ab exscriptore Codicis ex Autographo: Nam Rudolpho Imperatoris nomen quandoque adscribitur juxta sequiorum temporum inscitiam, aut falsam opinionem. Quæ profecto opinio non obtinuit ante annum* 1356. *quum dabatur Aurea Bulla, de qua nuper est dictum: ac proinde per totum illud spatium*

tres

tres in periodos divisum ab Struvio, Epistolarum sententia citra earum argumenta attendi debet. Equidem nolui eadem prætermittere, ut æquum erat, ne fidei Codicis quid deessem. Quin etiam epistolam primo aspectu interpolatam (lib. I. ep. XXXIX.) *Gregorio X. vindicavi eadem ex causa: tametsi dubitationem omnem non abjecerim de sublesta fide.*

XLIV. *Si Rudolphinus hic Codex ad Gretseri manus pervenisset, tantum operæ vir doctissimus non impendisset curandis Epistolis nonnullis, quas ab anno* 1245. *ad* 1273. *a Regibus Romanorum Henrico, Vuillelmo, Richardo, Alfonso ad Pontifices datas se vidisse ait in antiquo Codice* (In fin. Car. Cod.). *Nam, præterquam quod improbam operam deserere illum oportuit præ ineluctabilibus mendis; eas tandem dederant vitio creati Principes, quos ille perperam Cæsares appellat, Cæsaresque futuros, A. Bulla docente, melius dixisset, modo Imperiales Infulas a Romano Pontifice adepti essent. Hodie illis etiam epistolis utimur, quarum curam deseruit Gretserus: etenim post hujus mortem Raynaldus ex optima nota codice Annalibus eas inseruit. Inde autem duo potissimum discimus non parvi momenti, septem videlicet Principum Electorum originem nulla Pontificia, aut Imperiali Constitutione; & Regis Romanorum electionem a Romani Pontificis approbatione robur accipere consuevisse. At de his in Dissertatione. Illud heic monere juvat, quod ipsæ illæ tenebræ* Interregni fatalis, *ut ICti Germanici appellant, nonnihil lucis afferunt Rudolphino Codici: iste autem una cum A. Bulla indolem certam Imperii tam luculenter patefaciunt; ut falsis tot opinionibus propulsandis nihil ultra adjiciendum videatur. Tametsi Rudolphi ejusdem Diploma, quod supremo loco a me profertur, extra omnem aleam rem ponat.* Ex eo patet certa indoles Imperii.

§. VIII. DE DIPLOMATIBUS RUDOLPHI.

XLV. *Hujus Diplomatis editio nil novi habet: quare & præteriri poterat, nisi corroborandis supra allatis, & nimiæ aliquorum licentiæ frenandæ necessarium illud esset. Tres præ aliis commendantur ejus editiones ex Authographo, quod in Tabulario molis Hadrianæ asservatur: Raynaldi* (1279. n. 1. seqq.) *Zacagni post eruditam Dissertationem historicam de Dominio S. Sedis* (Append. Actor. vet. p. 97. seqq. edit. Francoford.) *& Em. Cardin. Antonelli Tabularii ejusdem tunc Præfecti* (Parm. & Plac. par. 7. in fin.). *Cur ego nuperri-* Rudolphi Diploma objicitur nuperrimæ Scriptor. licentiæ.

perrimam hanc editionem ex eodem Authographo procurarem, jam dixi duplicem esse causam. Primo ut Diploma acta omnia complectens Lugduni an. 1274. *per Cancellarium aliosque Legatos Rudolphi; Lausanæ per ipsum Rudolphum coram Pontifice Greg. X. & Cardinalibus sequenti anno; perque alios Legatos Conradum Minoritam Romæ apud S. Petrum, & Gotefridum Præpositum Soliensem Viterbii coram Nicolao III. an.* 1278. *tale inquam Diploma a Germaniæ Principibus solemniter confirmatum omnium oculis subjiceretur. Deinde ut Scriptoribus ex ipsa Italia nostra imitatis dicacitatem Conringianam* (De fin. Imper. Germ. to. 1. p. 285.) *post alia monumenta certa, istud æque certum opponeretur*. Papa, & ejus asseclæ, *ait Conringius*, omnes glorientur de donatione hujus Rudolphi. Variæ donationes factæ sunt Papæ a Carolo M. & aliis, quas supra examinavimus. Ab hoc Rudolpho Habspurgico dicunt sæpe sibi in liberrimam potestatem data esse omnia bona a Cæsaribus; ita ut nihil juris sibi reservaverit. *Inscitia hominis audacissimi prædicanda! Rudolphus nihil donat; veteres tantum Donationes instaurat. Quid igitur juris sibi reservet in alienis Donationibus? Pontifices, piissimo Rege Rudolpho S. Sedis jura omnia vetera confirmante, a diuturnis invasionibus quiescunt, Exarchatum, & Pentapolim, Donationum omnium antiquissimas, potissimasque, postliminio ad Romanam Ecclesiam redeuntes accipiunt. Quid de donatione glorientur?*

Formula ejusdem ex Instructione Nicolai III. minus recte accipitur.

XLVI. *Ne Lunigius quidem talia audet. Nam* (Cod. Ital. Dipl. tom. 2. pag. 733.) *hanc uni ex Rudolphinis Diplomatis periochem præfigit*: Rudolphi I. Romm. Regis iterata omnium Privilegiorum a Rom. Imperatoribus Sedi Apostol. concessorum, necnon donationum ipsi de quibusdam provinciis & Urbibus factarum confirmatio. Datum Viennæ A. D. 1278. XIV. Cal. Febr. Regni nostri anno V. *Attamen in isto Dipl. quod Raynaldus affert* (1278. num. 45.) *ex Archivo Molis Hadrianæ, extat hæc formula*: Recognoscendi, ratificandi, approbandi, innovandi, concedendi, & nihilominus de novo donandi. *At quem eruditorum latet, Rudolphum plene adhæsisse Instructioni, seu formæ sibi a Nicolao III. præscriptæ?* (Ibid. num. 62.). *Rem Pontifex conceptis verbis expressit*: Ad omnem scrupulum removendum, prout melius valet, & efficacius intelligi de novo concedimus, conferimus, & donamus. *Stephanus etiam IV. & Paschalis I. Romam cum ejus Ducatu, Patrimonia, & alia jura Diplomate Ludovici pii comprehendi voluere, ut scilicet validiori niteren-*

terentur præsidio : at Ludovicum donasse quidpiam S. Sedi non invenietur . Optima igitur consilia Pontificum præpostere accipientur , ut falsis omnia opinionibus impleantur ? Consulatur historia . Historia autem ? Immo vero ipse Rudolphus (Cod. lib. 2. ep. 37.) *audiatur* : Universa , & singula , quæ a nobis hactenus alma mater Ecclesia postulasse dinoscitur , tam per Nuncios , quam per literas speciales , applauso benevolo , & assensu gratuito liberaliter approbantes , in his & omnibus aliis concepimus Apostolicis beneplacitis æquanimiter conformare . *Ita videlicet reponit Pontificiis literis* (Rayn. 1277. n.54.) *Nicolai III. datis statimatque ad Petri Cathedram ascendit* : Petitionem autem , *inquit* , super ejusdem Ecclesiæ terris , ac specialiter Exarchatu Ravennæ ac Pentapoli Regali Excellentiæ toties inculcatam , absque ulteriori procrastinatione rogamus & petimus efficacis executionis promptitudine adimpleri . *At quæ latius toto opere exponuntur , complectar brevi . Apostolica Sedes quidquid titulo donationis possidet (exceptis Patrimoniis antiquis) Pippino , & Carolo Francorum Regibus ; Carolo eidem (post susceptam Imperial. coronam) Augusto ; Ottoni M. ; s.Henrico & Mathildi acceptum refert . Augustis cæteris confirmationem dumtaxat Donationum , atque omnium jurium debet : tametsi ea confirmatio , quum necessaria esset ad Imperiale Diadema obtinendum , multoties illusoria fuit . Quod de Rudolphi Regis Romanor. confirmatione nullatenus dici potest .*

XLVII. *Regis , inquam , Romanorum : nam singulare id quidem est, Rudolphum Regia tantum dignitate conspicuum Ditiones & jura S. Sedis Diplomate confirmaße : quantumvis jampridem moris esset , ut Rex Romanorum a Rom. Pontifice confirmatus Imperialem fere semper coronam assequeretur : quamobrem* Rex Romm. futurus Imperator *dicebatur . Namque juramenta eorumdem Regum , queis pollicebantur præ aliis , se Diplomate roboraturos , vindicaturosque Ecclesiæ Bona , facile invenientur , at ante Rodulphi Diploma aliud nullum occurret ejus simile . Animadverti tamen oportet formulam in Diplomatibus illius contentam apud Raynaldum* (1274. n.9. 1275. n.39.) *quæ sic se habet* : Postquam Romam ad recipiendam unctionem , coronationem , seu Imperiale Diadema pervenerimus , ipsaque perceperimus , præmissa omnia & singula innovabimus , seu de novo faciemus . *Præ aliis vero attendenda illa , quam Rudolphus juxta instructionem Nicolai III. apposuit Diplomati , quo præcedentia confirmantur , quodque supremum locum sibi vindicat inter monumenta a nobis edita* : perceperimus , infra

Quæ singularia sunt in eodem Diplomate.

ſra octo dies præmiſſa omnia & ſingula innovabimus, & de novo integre ac plenarie faciemus. *Ea ſiquidem morem ſuo loco expendendum continet, dandi Diplomatis* infra octo dies *a ſuſcepto Imperiali Diademate, qui deinceps obtinuit, ut docet liber Sacror. Rit. a Clem. V. an.* 1311. *& ab Innocentio VI. an.* 1355. *laudatus* (Bullar. Vat. tom. 1. pag. 248. ſeqq. 350. ſeqq.) *& expreſſius litera Henrici VII. ad Clem. V. ap. Raynald.* (1310. n. 7.) *quæ habent*: De ſupradictis omnibus infra octo dies noſtras patentes dabimus literas quadruplicatas harum ſeriem continentes. *Quamobrem in Cæremoniali edito ampliſſimum juſjurandum reperitur omnia complectens in genere: at de Diplomate in actu coronationis legi olim ſolito, ut teſtatur Panegyriſta Berengarii, altum ſiletur. Hactenus de monumentis, quæ ſingula fuſiori calamo expendentur in Diſſertationibus; atque jura omnia D. Petro & S. Sedi, iiſdem facem præferentibus, vindicabuntur.*

Tuſcia Langobard. Corſica & Sardinia juris s. Sedis.

XLVIII. *Pauca nunc ſubjungam ex Cod. Albini, de quo ſupra* (n. XXIV.) *Collectio illa brevis ex Bibliotheca Lateranenſis tomis Carticiis, quam Cencii liber cenſuum præſefert, in Cod. Albini, qui eſt antiquior Cencio, plenior, valdeque accuratior legitur. Eademque pertinet ad Gregorii VII. ætatem, ut patet ex monumentorum penultimo ibi exiſtente: nam eorum collector ita de eodem loquitur*: Ex Synodo habita in Dalmatia a Legatis VII. Pape Greg. ſcilicet a Zebizone tunc Monaſterii ss. Bonifacii & Alexii Abbate, nunc vero Ceſenate Epiſcopo, necnon a Folcuino Foroſimpronii Epiſcopo. Que Sinodus habetur in Archivo ſacri Palatii Lateranenſis. In nomine Domini &c. A. Dom. Inc. M. LXXVI. Ind. XIV. &c. *Gebizo enim Legatus in Dalmatiam miſſus* 1075. *octavo poſt anno, ſcilicet* 1083. *fit Epiſcopus Cæſenas, & paulo poſt Cardinalis. In vetuſtiſſima igitur iſta collectione, quæ præteritorum temporum documenta continet, præ aliis legitur*: Item in quodam tomo carticio, qui eſt in Cartulario juxta Palladium, legitur Papa Benedictus locaſſe Civitatem & Comitatum Suanenſem cum Caſtellis & Villis, & cum omnibus ſuis pertinentiis: & Civitatem, & Comitatum Roſellenſem cum Villis & Caſtellis, & ſuis pertinentiis, & diſtricto, & placito, & cum omni datione, & redditu ſuo. Preſtat unaqueque civitas LX. ſol. Item in alio tomo ejuſdem cartularii legitur VII. papa Bonifacius locaſſe Caſtellum Petram Pertuſam &c. *Profecto ſi ordo temporum ſervaretur, Benedictum III. ſeu* IV. *ſæculo nono exeunte crediderim; etenim* V. *&* VI. *ſequentis ſæculi, dum Tuſculani Comites potiebantur rerum, de Civitatibus iſtis diſpone-*

re non

re non potuerunt. At ponamus Benedictum VIII. vel etiam IX. sub initia sæculi XI. *locavisse eas Civitates: Tusciæ igitur Langobardorum Civitates ultimæ a Carolo M. concessæ Hadriano & Successoribus, pleni juris erant S. Sedis id temporis. Itaque re inexplorata de iis loqui videbimus Annalistam Italum. Nonne ab eodem tres Insulæ Corsica, Sardinia, & Sicilia, quæ continuo post Rosellas recensentur in eadem donatione a Ludovico ejus filio, injuste vocantur in dubium?*

XLIX. *At enimvero, ut Siciliam prætercam, de qua opportunius in sequentibus dicendum erit; in laudato Codice hi census antiqui memorantur in Sardinia*: Judex Calaritanus II. lib. argenti pro censu. Archiep. Calaritanus VI. lib. arg. Episcopus Dolien. II. lib. Episcopus Sulcitanus II. lib. Episcopus Barbarie II. lib. Ecclesia s. Saturnini II. lib. Judex Arboren. II. lib. Archiep. Arboren. VI. lib. Episcopus s. Petri de Teralba II. lib. Episcopus de Osello II. lib. Ep. s. Justi II. lib. Judex Turritanus II. lib. Archiep. Turritan. VI. lib. Episc. de Pragi II. lib. Episc. de Ampuri II. lib. Episc. de Serra II. lib. Episcopus de Chisarpo II. lib. Episc. de Castro II. lib. Episc. Ozano II lib Episc. de Bosea duas lib. Abbas de Sacharia II. lib. Abbas de Plajano II. lib. Abbas de Thergo II. lib. Prior de Salvenero I. lib. Summa horum omnium continetur in LVIIII. libris argenti. *Judicatum Galluri vides hic deesse, quem scilicet apud Cencium invenies. At Codex Albinianus census antiquiores Cencio exhibet. Idcirco qui postea impositi, seorsim enumerantur, nec de Judice Galluri ulla fit mentio*: In Arborea Ecclesia s. Thome cum omnibus suis bonis pro censu III. bisant. omni anno Ecclesia S. . . . . que dicitur Cānia I. sol. exigui n̄. singulis annis. *Hæc Arborensis Judicatus appendix ap. Cencium occurrit conjunctim cum reliquis censibus. Hinc vero quis non videt Sardiniam, juris fuisse S. Sedis? De Corsica idem constat ex Codice Albini longe etiam luculentius. Continuo enim post Sardiniam, hæc tradit*: De Corsica: Corsicam concessit Papa Innocentius Janue sub annuo censu unius libre auri. Et exinde privilegium ei fecit. *Apud Muratorium* (Ant. Ital. tom. V. col. 894.) *qui Cencii librum edidisse gloriatur, & eumdem omnino alium, & additionibus plenum vulgavit, hic locus ita legitur*: Consules Januenses unam libram auri pro dimidia Corsica, quam concessit eis Papa Innocentius, & tam Consules, quam populus, debent facere fidelitatem Romano Pontifici, quando ab eo requisiti fuerint, prout in eorum Privilegio continetur.

De duab. insulis ex censu antiquo demonstratur.

L. *Nec*

Corficam Innoc. II. & Succeſſores conceſſerunt Januæ.

L. *Nec ſoli Innocentio II. Januenſes Corſicam tunc referebant acceptam, verum etiam quinque aliis Pontificibus Innocentii ſucceſſoribus, videlicet Alexandro III. Clementi, Coeleſtino, Innocentio, & Honorio pariter tertiis, horum poſtremo id teſtante ap. Raynald.* (1217. num.98. ſeqq.): Ad exemplar, *inquit*, tam ipſius Innocentii, quam fel. rec. Alexandri, Clementis, Coeleſtini, & Innocentii prædeceſſor. noſtror.... Ad hæc Januenſi Civitati medietatem inſulæ Corſicæ ad exemplar eorumdem prædeceſſor. noſtror. concedimus: ita ſcilicet, ut nobis noſtriſque ſucceſſoribus Januenſis populus, quum exinde fuerit requiſitus, fidelitatem juret, & pro penſione unam libram auri ſingulis annis Nobis, & ſucceſſoribus noſtris exſolvat. *Hæc in anteceſſum memoraſſe non erit inutile.*

PRÆ-

PRÆFATIO GRETSERI
IN COD. CAROLINUM.

FAVETO, amice Lector, bonam *scævam*, si Catholicus es, tibi apporto. Si Novator, magnum forsitan malum tibi afferri arbitraberis. Utcunque sit; en tibi Indiculum, quot cujusque Pontificum Epistolæ in hoc Volumine insint. Gregorii Tertii II. Stephani Tertii VIII. Zachariæ I. Pauli Primi XXXII. quamvis una ex istis scripta sit ad Pipinum communi nomine Senatus & populi Romani. Stephani Quarti V. Adriani Primi XLIX. licet una ex istis communi Cleri nomine ad Carolum Magnum data sit. Constantini Antipapæ II. Quarum omnium summam Centuriam efficeret, si una adhuc Epistola accessisset. Ex quibus septenæ forsan, aut non multo plures leguntur jam, partim Tomo IX. Annalium Illustrissimi Baronii, partim Centuria VIII. Magdeburgensium cap. 9. quas præterire nefas duxi, ob reverentiam Caroli Magni; quis enim sejungat, quas tantus Monarcha uno in volumine copulari voluit? Neque tamen in hac sylloge ratio temporis admodum accurate servata est; nam Epistola Zachariæ Pontificis interjicitur Epistolis Stephani Tertii, cum tamen certum sit, Zachariam Stephano priorem fuisse. Constantini etiam Pseudo-pontificis geminæ Epistolæ inter Paulum & Stephanum IV. locum obtinere deberent, cum Constantinus post Pauli obitum Cathedram Apostolicam invaserit; & tamen ad calcem libri rejectæ sunt; qui *Neophytus* appellatur, quia Laicus cum esset, & omnis penitus clericalis consecrationis expers, a turbulentis quibusdam ad supremum hoc Apostolici officii culmen, nefaria temeritate evectus est, successu parum prospero; vix enim annum, unumque mensem, in hac tam excelsa specula consederat; & ecce ruina atque in imum præcipitatio. Qua de re legi potest Baronius tom. IX. anno Redemptoris DCCLXVIII.

Sed ut ad Epistolas Pauli Pontificis accedamus, Centuriatores Cent. 8. cap. 10. scripta hujus Pontificis recensentes, ita scribunt, vel potius calumniantur: *Pontificii collectores tomorum Conciliorum videntur consulto Epistolas Stephani II. & Pauli, Stephani III. Constantini & Adriani omisisse: ne Pontificum artes & fraudes in Francis dementandis, & injuste occupandis bonis Imperii, patefierent.*

Cæterum hanc putidam criminationem unus, omnium loco & nomine, satis superque refellit Illustrissimus Baronius, flebili illa sua threnodia, quam texuit ad annum Christi DCCLXVII. eo, quod Pontificis hujus Pauli Epistolas adipisci non potuerit; ut taceam similem lamentationem ob Epistolas Adriani Pontificis ad Carolum Magnum non repertas; quarum omissione existimabat, Annales suo præclarissimo ornamento carere. Accipe, Lector, ipsius præstantissimi Cardinalis verba, & judica, num Pontificii de industria hujusmodi Epistolas oppresserint.

De Pauli rebus gestis opulentiorem tibi apposuissemus mensam, si Epistolas ab eo

ab eo scriptas ad Pipinum Francorum Regem , & alios , reperire potuissemus , quarum duntaxat argumenta summatim perstricta & recensita vidimus a Panvino in Vitis Romanorum Pontificum , easque integras haberi in Vaticana Bibliotheca testatur : Verum easdem diu quæsitas minime invenire valuimus , ut , eas vel furto , vel alio aliquo modo inde sublatas existimemus . Ceterum nihil est , quod ejus fides possit in suspicionem adduci , cum & earundem totidem numero argumenta pariter recitent Novatores : qui pertæsi prolixitatem atque multiplicitatem pariter , sed magis veritatem , non ipsas integras , sed ipsarum argumenta tantummodo edidere : quæ si non simul congestæ , sed per annos singulos , quibus sunt datæ , digestæ fuissent , non fastidium , vel nauseam legentibus attulissent , sed maximam voluptatem ; utpote , quod ex eis epistolaris historia , quæ ceteris veritate & sinceritate præstat , ignota hactenus , fuisset egregie concinnata : quod , nec tu negaveris , cum earundem argumenta perlegeris , quæ hic tibi subjicimus , ne jejunum penitus dimittamus , quem opipara mensa , (quod optassemus) excipere non conceditur . Sed & ex his quoque intelligat , & fateatur , licet invitus , quam bene , & optime de Ecclesiasticis antiquitatibus mereatur , qui , non fragmenta , vel argumenta reddat Epistolarum , sed ipsas integras edat , non amplius perituras , cum sic earum perpetuitati bene consulat , dum eas in Archivo recondens , consecransque immortalitati , conservet posteris integras .

Posthæc idem Baronius viginti novem Epistolarum Pauli *Summaria* , seu *Periochas* recenset ex Onuphrio ; quod & a Centuriatoribus factum , licet ipsi viginti septem solummodo Epistolarum synopsin adferant ; & præter has , trium aliarum ad Carolum , & Carolomannum meminerint , insuper etiam Epistolæ ad cunctum exercitum Regni Francorum . Quas omnes in hac Editione Lector inveniet . Maximam certe reprehensionem merentur Centuriatores , qui cum , ut palam scribunt , triginta & unam hujus Pontificis Epistolas manuscriptas accepissent , ne unam quidem suis Centuriis inseruerunt , cum tamen aliorum quorundam Pontificum Epistolas , & quidem satis prolixas , recitare haud gravati fuerint . Forsan timebant , ne Lectores ex lectiore tot Epistolarum , quas Pontifices ad Pipinum , & alios Francorum Principes dederunt , nimis aperte intelligerent , quanto in pretio Sedes Apostolica summis Principibus fuerit , Lutherumque cum suis in Pontifices Romanos diabolicis conviciis execrari inciperent . Nobis certe , illud , quod summo viro Baronio negatum est , non bona fortuna , sed divina providentia obtulit ; nempe Pauli Pontificis triginta duas Epistolas , utinam emendatiores . Nam codex membranaceus , quo usi sumus , vetustus quidem est , & satis vetusto charactere exaratus , sed vitiosissime , ita ut minor forsan labor esset stabulum Augiæ expurgare , quam omnia exemplaris hujus menda tollere , quæ emendet , qui in meliorem codicem inciderit ; nos interim arbitrati sumus , satius esse Pauli Pontificis epistolas , qualicunque modo , in luce versari , quam diutius in tenebris delitescere & obsolescere . Quod etiam de epistolis Adriani Pontificis intellectum volo.

Ut

Ut porro Lector sciat, quæ epistola cui summario apud Baronium & Centuriatores respondeat, id ad quamlibet epistolam annotavimus; ut & in Adriani epistolis factum: quarum magno desiderio tenebatur Illustrissimus Cardinalis Baronius, ut ex hac ejus oratione apparet tom. IX. Annalium, anno Redemptoris DCCXCV. n. I. ubi de Actis Adriani hæc subjecit: *Fuissent tanta illa copiosiore atque luculentiore stylo narranda, & non ferreo, eoque obducto rubigine detruncata, nimiaque brevitate decurtata potius, quam declarata, posteritati tradenda. Sed accessit ad damnum, quod cum quadraginta quatuor ejusdem Pontificis Adriani Epistolas Vaticana Bibliotheca possideret, ex quibus locupletanda fuisset historia; illis deperditis, earundem fuerint tantummodo argumenta relicta, summatim elicita, quorum haustu majorem sibi sitim lector accendat, ad fontem anhelans, non sine spe, ut aliquando, si quis est earundem bonæ fidei possessor, easdem in lucem prodat, quæ suis singulæ locis reddantur.*

Ecce, quod vir summus cupide desiderabat, id jam præstamus, & plures etiam, quam XLIV. hujus tanti Pontificis Epistolas evulgamus; quas etiam Centuriatores vidisse videntur. Nam Centur. VIII. cap. 10. ita scribunt: *Accepimus Adriani 44. Epistolas manuscriptas ad Carolum Magnum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus*; qui mox *Summaria* adducunt, ut & postea a Baronio factum; sed alio ordine Epistolarum, quam in manuscripto Codice, quem nos secuti sumus, inveniatur, ut intelliges ex numero Periocharum, quem ex Baronio & Centuriatoribus ad singulas Epistolas adscripsimus; ut jam antea monui.

Quamquam animadverto, Centuriarum artifices in his Periochis seu recitandis, seu conficiendis haud satis bona fide versatos esse. Baronius dicit, se illas exscripsisse ex Onuphrii Panvini de Vitis Pontificum Historia, quæ in Vaticana Bibliotheca asservetur. Unde Centuriatores? Ipsi silent; sed res ipsa loquitur, eos, aut eundem Onuphrianum Codicem vidisse, (quæ enim his Lavernionibus, eorumque *fautoribus* & administris Bibliotheca non patuit?) tanta est argumentorum, etiam in verbis, utrinque similitudo & convenientia; aut si forte Epistolas integras adepti erant; ut certe adepti videntur; Synopses illas Epistolis præfixas in antiquo exemplari reperisse, ut fortassis Onuphrius repererat; &, pro more suo, calumnias nonnullas interspersisse; ex quibus sunt istæ: In Summario secundæ Epistolæ Adriani: *Invocationem sanctorum & primatum Ecclesiæ Romanæ asserit*. In Summ. quartæ: *Male citat dictum*: Qui perseveraverit usque in finem, salvus erit. *Totus est pro Invocatione Sanctorum & primatu*. In Summario Decimæ sextæ: *Invocationem sanctorum tradit. Gloriatur, quod Græcorum naves combusserit plurimas*, &c. In Summario vigesimæ: *Uberrimæ benedictiones, vel potius adulationes*, &c. In Summ. Quadragesimæ tertiæ: *Totus est pro primatu. Multa scripturæ dicta congerit, nihil ad propositum pertinentia*. Denique in argumento Epistolæ ad Egilam: *Abutitur sacræ Scripturæ testimoniis*. Quæ omnia Centuriarum fabri de Sycophantico suo pectore extuderunt, contra mentem ejus, qui primus has Periochas concinnavit.

Ejusdem fortis est & illud, quo contaminarunt Summarium sextæ Epistolæ Pauli Pontificis: *Petit, ut ad se Legatum suum mittat, per quem possit ei prodere Græcorum consilia & insidias*. Ægre scilicet his sectariis futurum erat, nisi ex Paulo *proditorem* facerent; substituto *prodendi* odioso verbo, in vicem verbi *aperiendi*, quo Auctor *summarii* usus fuerat. At satis de Centuriatoribus.

Illud præterea te nosse velim, mi Lector, me veteris Orthographiæ non admodum superstitiosam rationem habuisse; quia fractus non illabetur orbis sive legas *Inlustris*. *Inluster*. *Inlicite*. *Inliciter*. *Inretitus*. *Inportabilis*. *Inmensus*. *Assumtus* seu *Adsumtus*. *Temptatio*. *Adcresco*. *Obtimates*. *Obtimus*. *Ammiuiculum*. *Ammoneo*. *Jocundus*. *Jocunditas*. *Dicio*. *Suboles*. *Conloqui*. *Conlocutio*. *Conroboro*. *Conlaudo*. *Obmisi*. *Cotidie*. *Isdem*; sive, ut nunc fert consuetudo: *Illustris*. *Illicite*. *Irretitus*. *Importabilis*. *Immensus*. *Assumptus*. *Tentatio*. *Accresco*. *Optimates*. *Optimus*. *Adminiculum*. *Admoneo*. *Jucundus*. *Jucunditas*. *Ditio*. *Soboles*. *Colloqui*. *Collocutio*. *Corroboro*. *Collaudo*. *Omisi*. *Quotidie*. *Idem*.

Neque quidquam caussæ est, cur quis Pontificibus diem dicat ob violatas alicubi Grammaticæ leges, incultumque orationis genus: nam Epistolæ istæ conscriptæ sunt iis temporibus, quibus Latina lingua in Italia, ob tot peregrinarum gentium immigrationem, ad exitium ruebat. Sed *quid officit*, *o quæso*, (utar enim verbis Arnobii lib. I. contra Gentes) *aut quam præstat intellectui tarditatem*, *utrumne quid læve*, *an hirsuta cum asperitate promatur*? *Inflectatur*, *quod acui*, *an acuatur*, *quod oportebat inflecti*? *Aut qui minus id*, *quod dicitur*, *verum est*, *si in numero peccetur*, *aut casu*, *præpositione*, *participio*, *conjunctione*? *Cum de rebus agitur ab ostentatione submotis*, *quid dicatur spectandum est*, *non quali cum amœnitate dicatur*; *nec quid aures commulceat*, *sed quas adferat audientibus utilitates*; *alioqui necesse erit*, *ut abjiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera*, *quod cum spinis nascuntur*, *& purgamentis aliis*; *quæ nec alere nos possunt*, *nec tamen impediunt perfrui nos eo*, *quod principaliter antecedit*, *& saluberrimum nobis voluit esse natura*.

Qui elegantiam, & orationis venustatem quærit, is non huc, sed ad M. Tullii, Plinii, Mureti, & similium Epistolas divertat. Admodum autem his Epistolis perfectius intelligendis lectio Anastasii Bibliothecarii in Historia Pontificum conducet; præsertim, ubi de illis Pontificibus agit, quorum in hoc Volumine monumenta visuntur. Utitur enim eodem ferme dicendi charactere, & multa vel attingit, vel copiosius exponit, quæ in his itidem Epistolis vel attinguntur, vel fusius exponuntur.

Unum addo, & verbis compendium facio. Epistolas istas debes, candide Lector, nobili & eruditissimo Domino SEBASTIANO TENGNAGEL J. V. D. Cæsareæ Bibliothecæ Viennæ Præfecto, qui eas ad me publicandas humaniter misit. Quo beneficio omnes Ecclesiasticæ historiæ & antiquitatis amantes arctissimo nexu sibi obstrinxit.

Vale, mi Lector, & si saluti tuæ consultum cupis, a Sede Apostolica ne discede; aut si discessisti, quamprimum revertere.

CEN-

CENSURÆ.

Illustrissimi, & Reverendissimi Domini MARII MAREFUSCHI
Sacræ Congregationis de Propaganda Fide Secretarii.

ROmanorum Pontificum Epistolarum Volumen Caroli Magni cura collectum, præclarum Regum Francorum pietatis in Petri Cathedram monumentum, nunc primum suæ integritati restitutum, notis, & observationibus Clarissimi Viri Cajetani Cenni illustratum, attente perlegi, & nihil, quod sanctæ Religioni adversetur, deprehendi. Optamus igitur cum Patribus Concilii Ticini celebrati anno DCCCLXXXIX. *Ut mater nostra Sancta Romana Ecclesia in statu, & honore suo cum omnibus privilegiis, & auctoritatibus, sicut ab antiquis, & modernis Imperatoribus, & Regibus sublimata est, ita habeatur, & perenniter custodiatur illæsa; nefas est enim ut hæc, quæ totius Corporis Ecclesiæ caput est, & confugium, atque relevatio infirmantium, a quoquam temere propulsari, vexarive permittatur, præsertim cum sanitas ipsius nostrorum omnium sit salubritas.* Ex ædibus sacr. Congregationis de Propaganda Fide III. idus Aug. MDCCLX.

M. Marefuscus.

Illustrissimi, & Reverendiss. Domini MICHAELIS ANGELI GIACOMELLI
SS. D. N. CLEMENTIS XIII. a Latinis Epistolis.

REverendissimi Patris Magistri S. Palatii jussu legi Librum, cui titulus: *Monumenta Dominationis Pontificiæ &c.* nec in eo quidquam mihi occurrit, quod vel a Catholica Fide abhorreat, vel labem bonis moribus inferat: clarissimoque Auctori, multisque jam scriptis de Apostolica Sede optime merito vehementer gratulor, quod opus a plurimis doctrina excellentibus viris frustra susceptum, magno labore confecerit; quo mihi deruisse tandem videtur calumniarum cumulum, quibus non nemo jura s. Sedis in Ecclesiasticam ditionem evertere conatus est. Itaque Librum hunc publica luce dignissimum censeo. Dat. IV. Kal. Septembris anno MDCCLX.

Michael Angelus Giacomellus

IMPRIMATUR
Si videbitur Reverendissimo P. M. S. P. A.
D. Archiep. Nicomed. Vicesg.

IMPRIMATUR
Fr. Thomas Augustinus Ricchinius Ord. Præd. S. P. A. Mag.

CENNI Tabula duplex Epistolar. COD. CAR. Chronologice dispositar.

	Chron.	Cod.	Chron.	Cod.	Cod.	Chron.	Cod.	Chron.
Greg. III. pag. 1.	1	I	51	LIV	I	1	LI	54
	2	II	52	LIII	II	2	LII	53
Zachariæ p. 25.	3	V	53	LII	III	10	LIII	52
Steph. II. p. 27.	4	X	54	LI	IV	8	LIV	51
	5	XI	55	LX	V	3	LV	50
	6	VII	56	LVIII	VI	9	LVI	71
	7	IX	57	LIX	VII	6	LVII	64
	8	IV	58	LXIII	VIII	11	LVIII	56
	9	VI	59	XLIX	IX	7	LIX	57
	10	III	60	LXXIII	X	4	LX	55
	11	VIII	61	L	XI	5	LXI	66
Pauli I. p. 114.	12	XIII	62	LXII	XII	32	LXII	62
	13	XXVII	63	LXV	XIII	12	LXIII	58
	14	XXII	64	LVII	XIV	39	LXIV	65
	15	XXXVI	65	LXIV	XV	18	LXV	63
	16	XXV	66	LXI	XVI	41	LXVI	87
	17	XXIX	67	LXIX	XVII	29	LXVII	81
	18	XV	68	LXVIII	XVIII	34	LXVIII	68
	19	XXXIX	69	XCV	XIX	42	LXIX	67
	20	XXI	70	XCVI	XX	37	LXX	74
	21	XXIII	71	LVI	XXI	20	LXXI	93
	22	XLI	72	LXXVI	XXII	14	LXXII	78
	23	XXXVIII	73	LXXVIII	XXIII	21	LXXIII	60
	24	XXXI	74	LXX	XXIV	38	LXXIV	80
	25	XXXIV	75	XCIII	XXV	16	LXXV	76
	26	XXVIII	76	LXXV	XXVI	40	LXXVI	72
	27	XXXVII	77	LXXIX	XXVII	13	LXXVII	79
	28	XLII	78	LXXII	XXVIII	26	LXXVIII	73
	29	XVII	79	LXXVII	XXIX	17	LXXIX	77
	30	XL	80	LXXIV	XXX	33	LXXX	85
	31	XXXV	81	LXVII	XXXI	24	LXXXI	88
	32	XII	82	XCVII	XXXII	36	LXXXII	98
	33	XXX XXXIII	83	LXXXIV	XXXIII	33	LXXXIII	94
	34	XVIII	84	XCI	XXXIV	25	LXXXIV	83
	35	XLIII	85	LXXX	XXXV	31	LXXXV	97
	36	XXXII	86	LXXXVII	XXXVI	15	LXXXVI	92
	37	XX	87	LXVI	XXXVII	27	LXXXVII	86
	38	XXIV	88	LXXXI	XXXVIII	23	LXXXVIII	91
	39	XIV	89	XC	XXXIX	19	LXXXIX	95
	40	XXVI	90	XCII	XL	30	XC	89
	41	XVI	91	LXXXVIII	XLI	22	XCI	84
	42	XIX	92	LXXXVI	XLII	28	XCII	90
Constantini p. 241.	43	XCVIII	93	LXXI	XLIII	35	XCIII	75
	44	XCIX	94	LXXXIII	XLIV	46	XCIV	96
Steph. III. p. 259.	45	XLVI	95	LXXXIX	XLV	49	XCV	69
	46	XLIV	96	XCIV	XLVI	45	XCVI	70
	47	XLVII	97	LXXXV	XLVII	47	XCVII	82
	48	XLVIII	98	LXXXII	XLVIII	48	XVIII	43
	49	XLV			XLIX	59	XCIX	44
Hadriani p. 289.	50	LV			L	61		

A | Ω [1]

REGNANTE IN PERPETUUM DOMINO ET SALVATORE NOSTRO JESU CHRISTO [a]. ANNO INCARNATIONIS EJUSDEM DOMINI NOSTRI DCCXCI. CAROLUS EXCELLENTISSIMUS, ET A DEO [b] ELECTUS REX FRANCORUM ET LANGOBARDORUM, AC PATRICIUS ROMANORUM, ANNO FELICISSIMO REGNI IPSIUS XXIII. DIVINO NUTU INSPIRATUS; SICUT ANTE OMNES, QUI ANTE EUM FUERUNT [c], SAPIENTIA ET PRUDENTIA EMINET, ITA IN HOC OPERE UTILISSIMUM SUI OPERIS INSTRUXIT INGENIUM, UT UNIVERSAS EPISTOLAS, QUÆ [d] TEMPORE BONÆ MEMORIÆ DOMNI CAROLI AVI SUI; NECNON ET GLORIOSI GENITORIS SUI PIPPINI, SUISQUE TEMPORIBUS DE SUMMA SEDE APOSTOLICA, BEATI PETRI APOSTOLORUM PRINCIPIS, SEU ETIAM DE IMPERIO AD EOS DIRECTÆ ESSE NOSCUNTUR, EO QUOD NIMIA VETUSTATE [e], ET PER INCURIAM JAM EX PARTE DIRUTAS ATQUE DELETAS [f] CONSPEXERAT, DENUO MEMORABILIBUS [g] MEMBRANIS SUMMO CUM CERTAMINE RENOVARE AC RESCRIBERE DECREVIT.

IN-

VARIANTES LECTIONES

a IHV XPO *Gentilot.* *b* DO *idem.* *c* QVI EVM FVERVNT *id.* *d* QVE, ſic ſcriptum in ms non QVAE ut edidit Lambecius, quomodo & in ipſis epiſtolis hæc diphthongus ſæpiſſime conſignatur. *e* VETVSTATAE *Gentil.* *f* DIRVTA ATQVE DELETA *idem.* *g* MEMORIALIBVS *Lamb.* MEMORALIAVS. *Sic ſcriptum pro* MEMORIALIBVS, *ut jam advertit Lambecius: quo loco utitur Cangius in Gloſſario ad docendum, quid ſint memoriales membranæ.* Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

1 Inſcriptio Codicis Membranacei venerandæ vetuſtatis, ſed peſſime a librariis accepti.

LAMBECIUS

Codex Epiſtolaris Carolinus continens Romanorum Pontificum Gregorii III. Zachariæ, Stephani III. vel ſecundum alios II. Pauli I. Stephani IV. vel ſecundum alios III. Hadriani I. & Pſeudo-Papæ Conſtantini Epiſtolas nonagintanovem ad Principes & Reges Francorum Carolum Martellum, Pippinum, & Carolum Magnum A. Ch. ſeptingenteſimo nonageſimo primo cura & auſpicio ipſius Caroli Magni, ne vetuſtate, & per incuriam perirent, ſtudioſe collectas, & in unum redactas volumen Membranaceum, quod olim, primo quidem ad ipſius Caroli Magni Bibliothecam Cubicularem, deinde autem ad Willibertum Archiepiſcopum Rotomagenſem pertinuit; nunc vero authenticum aſſervatur in Auguſtiſſima Bibliotheca Cæſarea Vindobonenſi.

Petrus Lambecius Hamburgenſis totum hoc opus ſumma fide & diligentia recognovit, ac contulit, & Chronologia accurata, atque neceſſariis Annotationibus in fine adjunctis illuſtravit.

GENTILOTUS

Codicis Carolini ms. recenſio, & ejus cum Textu editionis Gretſcherianæ collatio. Eſt vero membraneus foliorum 98. cujus cum Scriptura, tum forma pene quadra ævi Carolini omnino præ ſe fert. Pertinuit olim ad Willibertum Archiepiſcopum, ut arbitratus eſt Cl. Lambecius, Rotomagenſem, cujus nomen membranæ digitum latæ aſſerculo anteriori adglutinatæ inſcriptum eſt ad hunc modum: LIBER WILLIBERTI ARCHIEPI. Continetur eo ſyntagma Epiſtolarum XCVIIII. quas Romani Pontifices Gregorius III. Stephanus III. Zacharias I. Paullus I. Stephanus IIII. Hadrianus I. & Pſeudo-Papa Conſtantinus dederunt ad Principes, Regeſque Francorum Carolum Martellum, Pippinum, & Carolum Magnum, ſtudio & cura Caroli Magni coactum, quemadmodum latius declarat miniata inſcriptio, quæ ſic ſe habet.

INCIPIENS IGITUR, UT SUPRA DIXIMUS, A PRINCIPATU PRÆFATI PRINCIPIS CAROLI AVI SUI, USQUE PRÆSENS TEMPUS, ITA OMNIA EXARANS, UT NULLUM PENITUS TESTIMONIUM SANCTÆ ECCLESIÆ [a] PROFUTURUM SUIS [b] DEESSE SUCCESSORIBUS VIDEATUR, UT SCRIPTUM EST: „ SAPIENTIAM [c] OMNIUM ANTIQUORUM EXQUIRET SAPIENS &C. [d] [1]

VARIANTES LECTIONES

a ECCLAEILÆ sic. *id.* *b* SUÆ sic *idem*. *c* SAPIENTIA *id.* *d* ET CETERA *Lamb. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

1 Hactenus inscriptio antiqui Codicis; Quam, candide Lector, in ipso statim vestibulo tibi repræsentare voluimus, ut operis hujus vetustatem ac gravitatem ante omnia disceres. Vetustas est, quam in jam tibi proposita tabella conspicaris. Gravitas tergemina est, ab Epistolarum Auctoribus; a Principibus, ad quos missæ Epistolæ; & a Collectore. Auctores sunt Summi Pontifices: Illi, ad quos datæ, Summi Reges: Collector, Rex potentissimus & invictissimus, quo post Constantinum Magnum, Occidens vix parem, certe superiorem non habuit.

Observa autem; quando jussu Caroli Magni istæ Pontificum Epistolæ unum in volumen redactæ sunt, adhuc in vivis fuisse Hadrianum Papam; nam annus Domini DCCXCI. est annus vicesimus Pontificatus Hadriani, qui eodem abiit, anno Redemptoris DCCXCV. Quo temporis spatio credibile est Hadrianum plures ad Carolum Epistolas dedisse.

Successit Hadriano Leo III. Carolo Magno conjunctissimus & amicissimus, quem quis abnuat, ad eundem Principem æque frequentes literas dedisse ac Hadrianum?

Leonem petulanter insectatur Illyricus in Catalogo, quasi *indoctum & barbarum*. *Habeo*, inquit Illyricus, *aliquot ejus Epistolas ad Carolum, prorsus rudes & barbaras*. Hæc elegantissimus iste Sclavus; ex cujus libris si solœcismos & barbarismos in unum fascem comportare velis, codicem si non Calepino, saltem Dasipodio spissitudine parem facile efficies. Exstant Leonis III. tres Epistolæ tom. 3. Conciliorum novæ Edit. pag. 445.

Cum autem Catalogus Testium editus sit anno MDLXII. & Centuria octava anno MDLXIV. & in hac Centuria Illyricus ita scribat: *Non est dubium, quin* (Leo III.) *ad minimum plures Epistolas ad Carolum, & ad alios scripserit; sed malitia Pontificiarum suppressæ sunt:* admodum profecto Illyricus mendacii suspectus redditur; nam si habuit nonnullas Epistolas Leonis, ut dicit in Catalogo, cur non saltem aliquas Centuriæ octavæ inseruit, præsertim ineditas, aliisque non visas, cum aliorum quorundam Pontificum Epistolas Centonibus suis insuere non abhorruerit? Cur saltem *Summaria* earum non attulit, ut fecit in Epistolis Pauli & Hadriani Pontificum? Quid opus erat dicere, non esse dubium, quin ad Carolum plures Epistolas dederit, si aliquas Leonis ad Carolum Epistolas habebat? An usque adeo obliviosus erat Illyricus, ut Centuriam octavam cum suis Rhapsodis consarcinans, non meminerit amplius penes se has Epistolas exstare? Porro conviciis Illyrici in Leonem III. oppono res gestas ejusdem Pontificis, quas Anastasius literis mandavit, & judicium Caroli Magni, qui Leonem non minus ac Hadrianum coluit, utique id non facturus, si talis fuisset, qualis a pessimo plaste Illyrico effingitur. Sed jam Epistolas ipsorum Pontificum audiamus; inter quas audirentur quoque Leonis Epistolæ, si non omnes, saltem aliquæ, nisi eas vel temporis longinquitas, vel Illyrici iniquitas nobis invidisset.

GENTILOTUS

Hactenus Inscriptio, prout in Codice jacet, accurate expressa cum ipsis librarii mendis, quorum incredibilis est in eo numerus. Confixit pleraque omnia Tengnagelius sua manu, sed nimia licentia, non modo ad marginem veram lectionem adscribens, sed passim radens, inducens, reficiens, & inculcans, id quod probare non possum; tametsi ea mente id fecerit, ut Jacobum Gretserum, cui volumen istud edendum postea dedit, corrigendi labore levaret. Prodiit memorati Gretseri opera Ingolstadii ex Typographeo Andreæ Angermarii anno MDCXIII. 4. Verum ea editione non contentus Lambecius novam procuravit Viennæ Typis Cosmorovianis in fol. ab isto præstantissimo Epistolarum volumine auspicatus magnum illud *Syntagma rerum Germanicarum*, cujus conspectu cum ipse, tum successor ejus Nesselius salivam movit eruditis. Secundæ hujus Edition. paucissima exempla exstare scio. Idcirco operæ pretium, remque recensioni a me institutæ consentaneam facturum me existimo, si variarum lectionum, quas inter Ingolstadiense exemplum, & Chirographum Codicem intercedere deprehendi, servatis etiam erroribus, quos librarii fudit incuria, syllabium adponerem, qui mox sequitur.

IN S. GREGORII III. EPISTOLAS
CAROLO SUBREGULO
ADMONITIO

B*inas tantum literas a Gregorio III. datas esse ad Carolum Martellum in re trepida est certo certius. Primo siquidem ipse s. Pontifex* iterata vice *ait se scribere* Carolo Subregulo: *deinde hujus nepos Carolus M. id confirmat binis istis dumtaxat relatis in codicem, Carolus inquam,* S.Gregorius III. duas tantum epistolas scripsit Carolo Marcello. *qui incipit* a Principatu præfati Principis Caroli avi sui (*ut titulus fluit*) usque præsens tempus (791.) ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium s. Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur. *Idcirco & Decretalem epistolam s. Zachariæ* (ep 3. al. v.) *& duas de erroribus Hispanorum* (69. 70. al. XCV. XCVI.) *& de hæresi Feliciana aliam* (82. al. XCVII.) *quia illa Pippino flagitante, istæ se expetente datæ fuerant, recenseri voluit, ne duabus quidem Constantini Antipapæ neglectis* (43. 44. al. XCVIII. XCIX.) *quæ ad patrem suum Pippinum scriptæ erant. Nihilominus Pagius, eumque secuti non pauci aliam epistolam a Gregorio datam esse contendunt & ordine & sententia præcipuam, qua Consulatum Carolo esse exhibitum jactant. Nituntur ii scilicet prima continuatione Fredegarii, quam proprio arbitratu interpretantur, Carolo autem insignem injuriam inferunt, dum præteriisse illum putant epistolarum omnium, quas digessit, facile præstantissimam. Equidem fateor, nonnullas desiderari in Codice, quarum in aliis mentio est*

quia videlicet nullum penitus testimonium s. Ecclesiæ profuturum *continebant: attamen animadvertens unius, quæ pene contrita erat, argumentum satis amplum suppeditari* (post ep. 20. al. XXI.) *tametsi exemplum sit alterius* (ep. 18. al. XV.), *necnon proferri exempla duo ejusdem epistolæ* (ep. 33. al. XXX. & XXXIII.) *præterea videns, nonnullas extare, quæ Langobardorum arte periisse credebantur; in aliis dissimulari, & etiam contraria factis narrari, Missorum, seu Legatorum fidei rerum veritate credita, illud affirmare nullus dubito, quod si epistola tanti momenti, quæ conjectando superinjicitur, data esset, aut ipsa extaret, aut qualisquumque mentio ejus fieret. At castum & integrum rei examen inanes conjecturas patefaciet.*

Continuator. Fredegarii locus: unde tam variæ opiniones eruditor.

II. *Locum continuationis Fredegarii a Baronio, Cointio, aliisque aliter recitatum, ex ms. cod. protulit etiam Ruinartius in sua recensione operum s. Gregorii Turonensis. Idemque est, qui recentioribus usuvenit ad tantas historiæ Pontificiæ tenebras offundendas. Verba autem ejus continuationis* (num. CX.) *sunt hujusmodi:* Eo enim tempore bis a Roma sede s. Petri Apostoli B. Papa Gregorius claves venerandi sepulcri cum vinculis s. Petri, & muneribus magnis & infinitis legationem, quod antea nullis auditis, aut visis temporibus fuit, memorato Principi destinavit. Eo pacto patrato, ut a partibus Imperatoris recederet, & Romanum Consulatum præfato Principi Carolo sanciret. Ipse itaque Princeps mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis præmiis cum suis sodalibus Missis Grimonem Abbatem Corbejensis monasterii, & Sigibertum reclusum basilicæ s. Dionysii Mart. Romam ad limina s. Petri, & s. Pauli destinavit. *Falsas Cointii opiniones Pagio etiam notas* (740. n. 4. seq.) *Ruinartius amplectitur; nihilominus binas dumtaxat literas admittit:* Epistolas, *ait*, duas eadem occasione Carolo scripsit, quæ ad nos usque pervenerunt.

Inde alii tertiam Epistolam deducunt Ruinartio reclamante, qui duas tantum admittit:

III. *Ad ejus vero continuationis locum quod attinet, notat Aimoini lectionem esse:* Ecclesiam a Langobardorum tyrannide liberaret .... a partibus Langobardorum recederet ac Romanum consultum præfatus Princeps Carolus sanciret (*aliis in editionibus legitur*: Ut a partibus Langobardorum Romanis consulendum præfatus Princeps Carolus transiret.) *Et Pagius fatetur, quod variant omnes editiones. Præterea monet Ruinartius laudatus in cod. Broheriano ms. legi* Romano consulto: *Sed quod maxime attendi velim, tam ipse ut variantem hanc tueatur, quam Pagius, ut depravatam illam lectionem continua-*

tinuatoris adstruat, teste utuntur Annalista Metensi, qui cæteroqui ab illo ævo distat annis centum sexaginta, & sua fortasse mutuatus est ex eodem fonte. Utquumque autem sit, verba ejus audienda: Epistolam quoque, *inquit*, decreto Romanorum Principum sibi prædictus Præsul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus relicta Imperatoris dominatione, ad suam defensionem, & invictam clementiam committere voluisset. *Quod si Romani, Augustorum orientis rejecta dominatione, patrocinium ac defensionem quærere deliberaverant ab eo Francorum Principe, penes quem erat summa rerum, & cujus potentiæ fama omnium sermonibus celebrabatur; etiamsi nova hæc epistola admitteretur, nullum inde præsidium* Consulatus *acciperet. Quis enim non videt, allatis iis verbis luculentissime* decretum, *seu* consultum *Romanorum describi, nulla* Consulatus *mentione facta? Quamvis autem Ruinartius Annalistæ hujus sententia lectionem suam adstruat, contra prætensum Consulatum; qua tamen meminit Gregorii epistolæ, cujus ne minimum quidem indicium præbetur a continuatore Fredegarii, ab eo recedit, nec plures, quam duas a Gregorio Epistolas esse datas, quæ hodieque extant, decernit. Nec facile assequor, cur Pagius via eadem, qua æqualis suus Ruinartius, incedens (& quidem inauspicato, nam plurimos erroris socios secum duxit) ab erudito viro dissenserit de Epistolarum numero. Errores siquidem, quos ipse, aliique obviis ulnis amplexi sunt, non novæ huic epistolæ, sed Fredegarii continuationi referuntur accepti: ibi enim uni legationi nunquam antea visæ in eo Regno tribuuntur.*

IV. *Utquumque sit, ex Fredegarii continuatione nuper allata Pagius, & reliqui non infimæ notæ scriptores tria potissimum argumenta eliciunt perspicue falsa. Ea sunt* Claves *confessionis s. Petri missæ* ad regnum: *Pactum patratum cum Carolo* ut a partibus Imperatoris recederet: *&* Romanus Consulatus *eidem exhibitus. Ad primum quod attinet, Pagius & cæteri eum sequentes, legunt*, ad regnum direximus, *in prima Gregorii Epistola certa: at Pagius, cæterique omnes hallucinantur. Vera enim lectio Codicis Vindobonensis est* ad rogum, *frequentissimum ætate illa vocabulum pro* libello supplici, *ut ostendam in notis. Codex hic ipse alia non utitur phrasi* (ep 91. al. LXXXVIII,) *ubi Grimoaldum ait a Beneventanis expetitum Ducem post mortem Arichis patris sui*, Rogum emisimus ut penitus eum ducem consequenter susciperemus. *Qua super re ridenda est Pagii interpretatio, qui* Robam *oscitanter, aut somniculose legit*: (an. 788. n. 1.) *Verba ipsa proferam*

Tria item falsa argumenta: Claves ad regnum; Pactum; consulatum. Nam claves missæ ad rogum, seu preces;

ne dicar veritati fucum facere : Erat roba laxior vestis olim Regibus, Episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii. *Præterea, nullum* robæ *exemplum a Ducangio afferri, quod citra annum millesimum non sit petitum*, Roga, *&* Rogus *ejusdem significationis eidem sunt; ipsamque epistolam* 88. *cod. Carolini rei testem adhibet, quod non facit in* Roba. *At si Pagii sententia ridenda est; quid de Muratorii parum æqua in s. Sedis Dominium voluntate dicendum erit? Codicem is Carolinum edidit ex recensione Lambecii* (Rer. Ital. to. 3. par. 2. p. 73.) *& in Gregorii III. epistola legit* rogum, *pro* regnum: *nihilominus & in Annalibus Italicis, & alibi* regnum *præfracte sustinuit. Id vero est fiducia nominis vulgus decipere, non historiam caste scribere.*

Pactum erat ut Carolus a Langobardis, non a Græcis recederet.

V. *Alterum argumentum est, ut Carolus* a parte Imperatoris recederet. *Quasi vero novisset unquam Imperatores Orientis; & non potius amicitia, & fœdere junctus esset cum Liutprando Langobardorum Rege Imperatoribus infensissimo. Teste utar Paulo Diacono suæ gentis rerum non ignaro*: Carolus Princeps Francorum Pippinum filium suum ad Liutprandum direxit, ut ejus juxta morem, capillum susciperet. Qui ejus cæsariem incidens, ei pater effectus est. *Id factum an.* 735. *Post biennium vero, annuo circiter spatio ante Gregorii Epistolam*; Legatos cum muneribus ad Liutprandum Regem mittens, ab eo contra Saracenos auxilium poposcit. Quod nihil moratus cum omni Langobardorum exercitu in ejus adjutorium properavit. Quo comperto gens Saracenorum ab illis regionibus aufugit. Liutprandus vero cum omni suo exercitu ad Italiam rediit. (Diac. l. 6. c. 53., 55.) *Quæ Baronius reputans* (740. 25.) *Carolumque excusans quod contra Langobardos arma non sumserit*: Cui par erat, *inquit*, nisi adversus Romanam Ecclesiam militasset (*Liutprandus*) ut ille fecerat, suo exercitu præsto esse. *Bona igitur cum venia Pagii Codex ille, quo utebatur Aimoini continuator, consentiente etiam illo, quem Annalista Metensis adhibuit, præferendus est edito per Ruinartium, aliisque similiter depravatis, legendumque*, a partibus Langobardorum recederet.

Consulatus per ea tempora auctoritatē pristinam non retinebat.

VI. *Tertium denique argumentum de exhibito Consulatu longe aliis præstat levitate sua. Et vero umbratilis ista dignitas reipublicæ veteris, quæ Augusti ac successorum ævo temporibus potius digerendis per annos, quam rebus agendis continuata videtur; unde & Postconsulatus nota excogitata per quartum Ecclesiæ seculum chronologiæ præsidio, ista inquam dignitas octavo seculo nobilitatem tantum generis præsignabat. Quam-*

Quamobrem haud tanti erat, ut Francorum Principi rerum gestarum gloria celeberrimo lenocinaretur, adversus Langobardorum Regem fœdere, & amicitia conjunctissimum. Exempla id confirmantia suppetunt ex variis Vitarum Pontificum scriptoribus Anastasii nomine passim laudatis. Ac primo vixdum Roma, & ejus Ducatus ab impietate Græcorum desciverunt, in Concilio Gregorii III. anno 731. pro sacris imaginibus fœdus initur, nobilibus etiam Consulibus, & reliquis Christianis plebibus adstantibus. *Deinde sub eodem Pontifice plures Consules prælio capti apud Langobardos degebant, quos Liutprandus s. Zachariæ anno 742. idest triennio post legationem ad Carolum missam, restituit:* Leonem, Sergium, Victorem, & Agnellum consules prædicto beatissimo redonavit viro. (*Anast.* sect. 210.) *Denique Hadrianus tum puer, postea Pontifex, a propinquo suo* Theodato dudum Consule & Duce *per eadem tempora educatus, quum rerum potitus est, Legationem Carolo Regi adornat, eque Legatorum, seu Missorum numero sæpe memorat* (Cod. Carol. ep. 67. 80. al. LXXIX: LXXIV.) Theodorum Eminentissimum Consulem, & Ducem, nostrumque nepotem. *Eodemque Pontifice* (*Anast.* sect. 333.) *diem supremum obiit* Leoninus Consul, & Dux.

VII. *Ex dictis patet, quam labili nituntur fundamento opiniones eruditorum super depravato Continuatoris Fredegarii loco. Quem profecto illustrant una cum historia illius temporis, cujus nonnihil egomet alias res agens delibavi, Anastasiani codices mss.* Reg. Maz. *& uterque* Thuaneus, *qui in editione Regia, & Romana legi possunt. Referunt ii scilicet Legationem Gregorii III. dum Liutprandus prope Romam castra haberet, perspicuis hisce verbis:* Veniensque Romam, in campo Neronis tentoria tetendit, deprædataque Campania, multos nobiles de Romanis more Longobardorum totondit, atque vestivit: pro quo vir Dei undique dolore constrictus sacras claves ex confessione B. Petri Apostoli accipiens, partibus Franciæ Carolo sagacissimo viro, qui tunc regnum regebat Francorum, navali itinere per Missos suos direxit per Anastasium sanctissimum virum Episcopum, necnon & Sergium presbyterum postulandum a præfato excellentissimo Carolo, ut eos a tanta oppressione Longobardorum liberaret. *Num illustribus his Legatis oretenus Romanorum* consultum *commendarit; an potius illos jusserit enixe petere, ut Carolus Romanis opem ferret* (Romanis consulendum, *habent Aimoini continuatoris editiones antiquæ*) *lectori judicandum relinquo. Equidem video, tum hunc codicum*

De consulendo Roman. periclitantibus non de Consulatu res erat.

Ana-

Anastasii locum, tum utramque Epistolam Gregorii III. testes esse uberrimos petitæ opis; Consulatus autem, aut consulti mentionem fieri tantum in depravato Cod. Fredeg., & apud recentiores scriptores, qui tota via errant hac in re; ut est demonstratum. Quare etiamsi consultum admittam, malim supinum verbi consulo, *quam decretum Romanorum intelligi*.

Carolus Martellus nullam opem Romanis attulit.

VIII. *Legatos Pontificios magnis acceptos fuisse honoribus a Carolo, pretiosa munera iisdem data, quæ Romam ferrent; nobilemque aliam Legationem adornatam esse Pontifici, Fredegarii continuator affirmat; & prima Gregorii Epistola ea munera conlata esse D. Petri Basilicæ fidem facit. Opem vero allaturum se Romanis Principem esse pollicitum & continuator idem silet, & literæ Pontificis nec promisisse, neque attulisse aperte docent. Ea propter aut doleamus occasionem minime opportunam mittendi Legatos ad Principem fœdere, atque amicitia junctum cum hostibus sanctæ Sedis necesse est; aut fateri oportet, Carolum novam, & nunquam antea in Francia visam Legationem tanto honore prosequutum esse, quod sibi apud suos magnum gloriæ incrementum accessisse cerneret, non autem quod, Pontifici ut moremgereret, a Liutprando desciscere ullatenus vellet. Hujus certe Legatis, quos, consilio Pontificis detecto, ad Carolum misit, benignas præbuisse aures liquet: nam Liutprando ejusque filio permisit, arma inferre s. Sedi, quod Gregorius dolens improperat* (ep. I.) Ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem Regibus est motiones faciendi, quod eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos recepta est. *Quod longe aliud est, quam afflictis Ecclesiæ rebus opem ferre. Is nihilominus recensetur a Carolo M. inter suæ stirpis Principes, qui s. Sedis defensionem susceperunt.* (Charta division. Regnor.) *Binis namque his literis Gregorii sperantis opem deceptus est. Præter quam quod ut suos filios ad s. Sedis amorem pelliceret, satis erat Gregorii duplex testimonium implorati ex Francia auxilii, tametsi nullum inde advenerit.*

Alii alio modo eum excusant. Falsa apud Anastas. narratio.

IX. *Nullum a Carolo Martello auxilium allatum esse s. Sedi, constanter omnes affirmant. Sed abutentes historia falsas rei causas promunt: ægrotare tum Carolum ajunt, qui postmodum obierit diem suum; idcirco non potuisse, quam meditabatur, opem ferre, eam tamen demum aliquando a Pippino filio Caroli allatam esse. Ita annorum duodecim intercapedinem a Caroli morte ad latum a Pippino auxilium, tam multa, & tam magna quæ interim evenerunt, silentio prætereuntes, susque deque habent. Ad id præstandum una nituntur auctoritate scriptoris vitæ Stephani II.* apud

apud Anastasium, qui palam mentitur, quod saepe contingit in eo libro, quum aut recensentur res valde remotae, aut externae aliunde petuntur: contra vero ubi res praesentes, aut domesticae Archivi praesidio describuntur, nulla antiquitatis monumenta certiora ad nos venisse, quam quae ibidem sunt fideliter adnotata, omnes norunt. Locus vitae Stephani II. est hujusmodi (sect. 235.): Quemadmodum praedecessores ejus be. me. Domnus Gregorius, & Gregorius alius, & Domnus Zacharias Beatissimi Pontifices Carolo Excellentiss. me. Regi Francorum direxerunt, petentes sibi subveniri propter oppressiones, ac invasiones, quas & ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Langobardorum gente perpessi sunt. *Postrema haec vera sunt: omnes siquidem ii Pontifices Langobardorum feritati fuerunt obnoxii. Falsum vero est Gregorium II. de Francia quicquam cogitasse, quod & fatetur Fredegarii Continuator, dum Gregorii III. legationem rem novam appellat, atque antea inauditam. Falsum est, Zachariam indidem auxilia quaesisse, quod mox palam fiet. Denique falsum est Carolum Martellum fuisse Regem Francorum, quem gentiles omnes scriptores majorem domus, subregulum Gregorius III. vocant.*

X. *Nihilominus falsa haec usque adeo arrident Pagio; ut* (an. 726. n. 14. 740. n. 4. seqq.) *affirmare non dubitet, quod Gregorius II* vel clam ad Carolum Martellum refugit, vel certe ejus subsidium nulla missa legatione imploravit: *& alibi adversus Petrum de Marca idem vehementius, atque verbosius sustineat. Quae post* Patriciatum, *qui unum & idem illi est cum* Consulatu (*propterea mordicus eum tenet in Continuat. Fredegarii*) *Carolo Martello vindicat, nequicquam reclamantibus Gregorii III. Epistolis. Ratio autem, cur tum ipse, tum eruditi alii rem probabilem reddant, a duobus ejus aevi scriptoribus Paulo Diacono, & saepius laudato continuatore Fredegarii praesto est. Iste enim inter aegritudinem, ac mortem Caroli anno 741. compendiario inserit duas legationes; & quaecumque inter Pontificem & Carolum postea evenerunt, praeterit. quare ansam dedit recentioribus, ut ad eundem annum referrent, quae annis pluribus acta esse & aliunde constat, & ipsa rerum series demonstrat. Perinde Paulus Diaconus* (lib. 6. cap. 55.) *quae multis acciderant annis non modo in unum conflans, sed etiam facta praecedentia postponens, ut notavit Cl. Blancus, confudit temporum ordinem; ita ut Trasamundi Spoleti Ducis rebellionem, quae huc plurimum facit, Liutprandi morbo, & Hildebrando in regni consortium vocato usque ab anno 736. praeposuerit. Quae res libertatem peperit recentioribus digerendi historiam arbi-*

In temporis angustias omnia congerunt, ut in mortem rejiciant culpam.

arbitratu suo. Quare Cointius auxilium Langodardorum petitum a Carolo contra Saracenos differt ad annum 739. *contra Continuatoris Fredegarii auctoritatem*; curriculo anni illius mense secundo: *namque Ruinartio, & Pagio plaudentibus interpretatur* anno post secundo. *Pagius autem res apud Anastasium diligenter consignatas temporum ratione habita, Indictiones emendando protrahit, uterque ut annum* 741. *propius attingant, ac proinde Carolum morte præventum opitulari non potuisse Pontifici ratum faciant. Quamobrem historiæ quadriennalis chronotaxis stabilienda est: inde enim literarum Gregorii ætas pendet, qua semel agnita recentiorum opiniones, sive hallucinationes detegentur.*

Chronologia Annal. Fulden. præsidio restituitur.

XI. *Annalista Fuldensis antiquitate, & auctoritate aliis præferendus queis Recentiores utuntur, mira breviloquentia anno* 738. *ac sequentibus Caroli Martelli res gestas ita complectitur*: DCCXXXVIII. Carlus regionem Provinciam ingressus Maurorum Ducem, qui dudum Sarracenos per dolum invitaverat, fugere compulit. DCCXXXIX. Carlus Provinciam totam, & cuncta ejus maritima loca suæ ditioni subegit. DCCXL. Pax & quies regno Francorum per Carlum redditur ad tempus, Gothis superatis, Saxonibus & Fresonibus subactis, expulsis Sarracenis, Provincialibus receptis. DCCXLI. Carlus anno Ducatus sui XXVIII. moritur Parisiis, & apud s. Dionysium sepelitur. *Postremi hujus anni res fusiori calamo enarrantur in appendice ad Fredegarium. Etenim Vermeriæ Carolus ægrotasse dicitur; Majordomatum filiis divisisse consilio suorum optimatum expetito; Carisiacum postea se contulisse, novisque signis in coelo præcedentibus mortuus esse. Et, quod majus, inter ægrotationem & divisionem administrationis regnorum insertum legitur quidquid Romano Pontifici cum Carolo intercessit. Num recte, audiemus modo apud Anastasium, ubi res gestæ Gregorii servata ratione temporum describuntur, tanto cum consensu epistolarum Gregorii, ut nil desiderari possit illustrius ad eorum temporum historiam comprobandam. Quum præsertim Ill. Zacagnus ex præstantissimo Cod. Vat. alias Gregorii literas ediderit, quæ lucem rebus addunt longe clariorem. In iis siquidem sermo est de quatuor urbibus a Liutprando invasis in fine expeditionis anni* 739. *de cujus initio loquitur Gregorius III. in utraque Epistola ad Carolum. Ubi etiam de præteriti anni Langobardicis rebus, de auxiliis ex Francia nequicquam expectatis, ac de muneribus D. Petro missis a Carolo per suos Legatos tam perspicua fit mentio; ut annum innui* 738. *dubitari non possit. Sed audiamus res gestas Gregorii III. apud Anastas.*

Scriptor

XII. *Scriptor vitæ Zachariæ* (sect. 207.) *finem expeditionis an. 739. describens*, Dum, *inquit*, a prædecessore ejus be. me. Gregorio Papa, atque ab Stephano quondam Patritio, & Duce, vel omni exercitu Romano prædictus Trasimundus redditus non fuisset, obsessione facta pro eo ab eodem Rege ablatæ sunt a Romano ducatu Civitates quatuor, idest Ameria, Hortas, Polimartium, & Blera, & sic isdem Rex ad suum palatium est reversus per mensem Augustum Indict. VII. *Post hæc Gregorius experientia edoctus non modo vanam spem esse auxiliorum a Carolo, sed hujus consensu Langobardos intulisse majus damnum reipublicæ, alio se vertit. Foedus itaque iniit cum Ducibus Spoleti, ac Beneventi, junctisque copiis, de recuperandis mutua ope urbibus consilium habuit. Foederatorum primus Trasamundus suis rebus omnibus receptis*, ingressus est Spoletum per mensem Decemb. Ind. VIII. *ut recte* Cod. Reg. Maz. & Thu. *non ut vulgatus* ead. Indict. *nam a Septembri mense fluebat octava. Sequenti anno 740. ex pactis conventis pugnandum erat pro sancta republ., ut quatuor Civitates Trasamundi causa ablatas recuperaret. At Spoleti Dux de retinendis suis, quæ receperat, serio cogitans*, noluit implere, *prosequitur idem Scriptor*, quæ prædicto Pontifici, & Patricio simul & Romanis promiserat, pro recolligendis quatuor Civitatibus, quæ pro eo perierant, & aliis quæ spoponderat capitula. *Quamobrem Pontifex hinc etiam irritas spes suas esse videns, quas integri fere anni spatio aluerat, octobri mense legationem adornat ad Liutprandum ejusque filium consortem regni, ut precibus obtineret, quod armis non poterat foedifragi Ducis causa. Omnia patent ex indicatis literis ab Ill. Zacagno editis, quas integras referre lubet.*

Anno 739. & duobus seqq. ea evenisse ostenditur, quæ illi in 741. rejiciunt.

XIII. Gregorius omnibus Episcopis in Tuscia Langobardorum. Meminit Fraterna sanctitas vestra, tempore ordinationis suæ per Chirographum, & Sacramenti vinculum B. Petro Principi Apostolorum spopondisse, ut in emergentibus sanctæ ejus Ecclesiæ totis viribus elaboretis. Igitur quia præsentes viros Anastasium dilectum filium nostrum presbyterum, & Adeodatum Regionarium Subdiaconum nostros fideles ad obsecrandum, & Deo favente obtinendum pro quatuor castris, quæ anno præterito B. Petro ablata sunt, ut restituantur a filiis nostris Liutprando, & Hilprando supplicare destinavimus. Ecce dilectissimi Fratres, tempus acceptabile, ut juxta chirographum vestrum boni operis fructum B. Petro feratis. Cujus auctoritate vos hortamur in Domino, ut ad eosdem cum prædictis fi-

Aliis Greg. III. literis ad Epp. Langob. comprobatur.

liis noſtris properetis, ut a Deo inſpirati Protectoribus eorum beatis Principibus Apoſtolorum Petro, & Paulo eadem caſtra reſtituantur. Nam ſi, quod non credimus, diſtuleritis iter arripere propter Deum, ego quamquam unbecillis ſim, præ infirmitate corporis, iter arripiam laborioſum, & videbo, ne veſtra negligentia vobis ad obligationem ex nodo pacti pertineat. Data Id. Octob. Ind. IX. *Re infecta Gregorius moritur ſequenti anno die 27. Novembris, eique quarto poſt die ſuccedit s. Zacharias.*

S. Zacharias Eccleſiæ civitates recuperat abſque ope Francor.

XIV. *Statimatque ſummum locum eſt adeptus vir iſte ſanctiſſimus, Legatione, ac præſentia ſua Regem petit, exercitus Romani ope eum demeretur adverſus Ducem fœdifragum, quatuor civitates recuperat, ſingulas ipſe adit, earumque poſſeſſionem init: deinde Romam reverſus debitas Deo gratias agendas pro tot beneficiis ſolemni ſupplicatione ſtatuit. Omnia hac evenerunt, præfato Auctore vitæ s. Zachariæ teſte, Indict.* x. *ideſt inter Septembrem menſem anni 741. & Septembrem ſequentis anni. Auctoritatem ejus conſenſu omnes ſequuntur. Hac tantum in re a veritate abeunt, quod ſcriptoris verba,* Quas ipſe ante biennium per obſeſſionem factam pro prædicto Traſimundo duce Spoletino abſtulerat, (ſect. 210.) *ad annum referunt 740. quum ſpectent ad Auguſtum menſem anni 739. luculente ab eodem notati per Ind. VII. quæ menſe illo adhuc fluebat. Quamvis enim menſes aliquot biennium illud excederent, quum ineunte anno 742. Liutprandus reſtituit civitates, recte Auctor* ante biennium *dixit, quod erat exactum: nam Indictionum rationem habens, deque iis agens, quæ per decimam evenerunt, biennium intelligit octavam, & nonam, quæ effluxerant poſt civitatum invaſionem in fine ſeptimæ. Contra vero ſi annus acciperetur 740. in octavæ Indictionis exitu, biennium non modo elapſum haud fuiſſet, reſtitutionis tempore; ſed ne tum quidem, quum Pontifex confecto longo itinere, initaque poſſeſſione quatuor civitatum, redierat Romam, ac cætera omnia facta erant, quæ decimæ indictioni adſcribuntur.*

Quor. opem nemo amplius quæſivit uſque ad Steph. II.

XV. *Hac Romæ, & in ejus Ducatu acta ſunt anno 738. & ſequentibus. Neque attendi debent, qui ſuas ut opiniones tueantur, monumenta vetera per ſummam licentiam mutando, & corrigendo, facta protrahunt, reſque incredibiles pro certis affirmant. Gregorius igitur primam Carolo Epiſtolam ſcripſit ſub initia Langobardicæ incurſionis anno 739. alteram paulo poſtquam Langobardi, propter Traſamundum, qui eorum iram metuens intra urbis mœnia ſe receperat, s. Petri Baſilicam expilaverunt: utramque ante ablatas quatuor civitates in belli exitu,*

exitu, quarum neutra meminit. Ipsa epistolæ suam ætatem produnt. Namque in prima Gregorius queritur Romani Ducatus direptiones, rogatque Carolum, ut post ipsorum Regum ad propria reversionem, *fidelem Missum Romam dirigat, qui propriis oculis quæ inlata fuerint damna conspiciat. In altera Petri basilicam expilatam esse dolet, indeque ablata munera ipsa, quæ Carolum misisse vidimus per suos Legatos, superiori anno. Hinc autem per annos fere quatuordecim, quum Stephanus II. opportunius, atque utilius Francorum opem imploravit, nullo ex monumento veterum, nullaque ex historia discimus eo Pontifices se vertisse. Attamen Gregorius idem III. per biennii spatium superstes fuit, ac temporis fere tantumdem Carolus Martellus. S. Zacharias annis decem, & aliquot mensibus Apostolicam Sedem gubernans, ejusque jura acerrime vindicans, opportunam nactus occasionem spes sui prædecessoris fallaces instaurandi, dum anno 748. pluribus disciplinæ corruptæ capitibus affluenter respondit, ne verbum quidem fecit de sanctæ Reipublicæ administratione. Ac demum Stephanus II. primis sui Pontificatus temporibus opem maximis in angustiis nullam a Francis efflagitavit.*

XVI. *Quin etiam idem Stephanus immanitate Aistulphi mirum in modum vexatus impium Copronymum fatigavit literis, ut afflictæ urbi opem ferret implorans. Et Legatorum Cpoleos per suam operam repetentium res Exarchatus a Rege Langobardorum, captata occasione iterum eo misit Legatum suum cum literis* deprecans Imperialem Clementiam, ut juxta quod ei sæpius scripserat, cum exercitu ad tuendas has Italiæ partes modis omnibus adveniret, & de iniquitatis filii morsibus Romanam hanc urbem, vel cunctam Italiam provinciam liberaret, *ut est ap Anastas.* (Sect. 232.) *Tam longe erat, ut Romani Pontifices ante eum annum qui erat 753. spem ullam in Francorum Principibus collocassent, aut Romæ ejusque Ducatus dominationem a populis oblatam, & quinto jam ac vicesimo anno apud eos permanentem affectarent. Quum vero auxilii Græcorum spem omnem abjicere oportuit, impietate præsertim Orientali de die in diem invalescente, tum demum Stephanus primum literis, deinde præsentia sua Francorum opem & quæsivit, & obtinuit. Neque id symbolica oblatione regni, aut Consulatus exhibitione, aliove argumento, quod Recentioribus in mentem venerit; sed vera Patriciatus, seu protectionis ac defensionis Romanæ Ecclesiæ dignitate conlata: quam esse indolem hujusmodi Patriciatus, passim invenire eris in literis hujus Codicis, quo testis integrior desiderari non potest. Neque ante eum annum ejusmodi Patriciatum Francorum Principibus esse datum,*

Qui an. 753. Græcor. auxiliis nequicquã quæsitis ad Pippinum se vertit.

 indi-

indidem constat. Et vero prima duæ de quibus agitur, a Gregorio III. inscribuntur Carolo Subregulo: *Unica Zachariæ* (ep. 3. al. v.) Pippino Majori domus. *Prima Stephani II.* (ep. 4. al. x.) *inscribitur* Pippino Regi, *quam dignitatem auctoritate Zachariæ ante biennium adeptus erat. Reliquæ Stephani ejusdem epistolæ datæ post reditum ex Francia*, Patricii *titulum nunquam silent. Perinde est de aliis omnibus, quæ in Codicem relatæ sunt, aut Pippino aut filiis ejus Carolo & Carolomanno inscribantur: & ipsi enim Reges, & Patricii ab Stephano fuerant designati, quum in Francia erat an. 753. & seq.*

Tum temporis quinto jam & vicesimo anno Pontifices in Ducatu Rom. dominabantur.

XVII. *Jam vero monstrandum mihi est, cur Marca, Pagius aliique tantopere studeant rem perspicue falsam asserere. Ii scilicet minime assequuti videntur, quod Romani Pontifices, Senatus populique voluntate Principes sanctæ Reipublicæ, dominati erant Romæ, & in ejus Ducatu per quinque & viginti eos annos, qui inter defectionem Italiæ ab impiis Græcis, & Stephani II. profectionem in Franciam intercesserunt. Quamobrem Romæ, ejusque ducatus dominium Donationis titulo, ut Exarchatus, niti arbitrantur; & quia donationem ejusmodi nullis in monumentis veterum inveniunt, quæstionibus omnia implent. At quemadmodum de Caroli Martelli Patriciatu disputantes longe a vero abierunt, ita conjectando, & ratiocinando de dominio Urbis, tota via errant. Idcirco de tempore, & ratione Pontificiæ dominationis, deque ejus genere non una opinio est, sed una eaque generalis hallucinatio. Ad falsitatem opinionum retegendam compendiaria via deberet incedi. Rogandi nimirum essent viri illi cetera doctissimi: cur Pippini tempore, quem constat inter omnes Exarchatum tantummodo & Pentapolim concessisse s. Sedi, Paulus auxilium petit adversus Græcos Exarchatui, & Romæ minitantes?* (ep. 25. al. XXXIV.) *Cur Stephanus Dux Neapolitanus promittit, se opem laturum eidem Pontifici, si* Dominus Imperator mitteret adversus Romam suos milites? (Chron. Neap. ap. Pratil. to. 3. p. 32.) *Cur Paulus idem æque, appellat* nostram Senogalliam *Civitatem Pentapolis a Pippino donatam, ac* nostrum Castrum Valentis *in Campania Romana?* (ep. 39. al. XIV. *Cur idem Pontifex de Civitatibus Romani Ducatus loquens in genere* nostras *semper appellat?* (Ep. 38. al. XXIV. 40. al. XXVI.) *Cur Carolingiorum Diplomata habent*: Sicut a Prædecess. vestris usq; nunc in vestra potestate & ditione tenuistis & disposuistis Civitatem Romanam cum Ducatu suo? (*Ita videre est in omnibus Diplomatis tum editis tum mss. tametsi alii meticulose, imprudenter alii reposuerint* nostris.) *At præstat vestigia dominationis Pontificiæ per idem quinque & viginti annorum*

norum spatium, qui Pippini donationem praiverunt, patefacere.

XVIII. *Sub ipsa initia defectionis Romanorum a Gracis Gregorius II.* (Anast. sect. 186.) *Sutrium a Liutprando invasam anno 728. recuperavit*, multis continuis scriptis atque commonitionibus ad Regem missis, *ac denique* multis datis muneribus. *Nam* Langobardorum Rex restituit atque donavit sanctis Apostolis Petro, & Paulo. *Per eadem tempora* (sect. 184.) Exhilaratus Dux Neapolis deceptus diabolica instigatione cum filio suo Adriano Campaniæ partes tenuit (*hanc Ducatus Romani partem faciebant septem civitates*, Signia, Anagnia, Ferentinum, Alatrium, Patricum, Frusino, & Tibur) seducens populum, ut obedirent Imperatori, & occiderent Pontificem. *Eadem luculentius enarrantur in Chronico Neapolitano apud Cl. Pratillum* (to. 3. pag. 30.) *in hunc modum*: Dominus Dux ad instigationem Domini Imperatoris Leonis ivit contra Dominum Papam, & Romanos & pugnavit cum eis. Duravit prælium a mane usque ad tertiam, & Dux Exilaratus cum Adriano ejus filio & sequacibus fortissime, & viriliter diu pugnavit, licet propter multitudinem inimicorum fortunam belli nequiverit tolerare: remansit occisus, sicut & Adrianus & alii partim interfecti partim captivi, & alii fugati. Et in Ducatu electus fuit Theodorus .... Alphanus Secretarius Domini Imperatoris venit Neapolim, & præcepit quod non obediatur Domino Papæ neque transmittatur ei pecunia sui redditus. *Patrimonii videlicet Neapolitani, quod vicissim Campanum appellatur in Regesto Epistolarum s. Gregorii M. & per Subdiaconum administrabatur.*

Id demonstratur auctoritate historiæ, initium ducendo ab anno 728.

XIX. *Memoria hic obiter oportet repeti Theophanis testimonium* (Chronogr. p. 273.) *de Patrimoniis Calabriæ & Siciliæ a Leone Isaurico redactis in publicum*: Patrimonia vero, *inquit*, quæ dicuntur Sanctorum & Coryphæorum Apostolorum, qui in veteri Roma coluntur, tria nimirum cum medio auri talenta (*35. millia aureor. in annos singulos*. *Aleman.* de Later. Pariet. cap. 15. pag. 64.) eorum Ecclesiis ab antiquo assignata & pensa, in publicum ærarium conferri jussit. *Tale enim facinus aut ejusdem ævi est, quum Dux Theodorus Patrimonii Neapolitani, seu Campani reditus ad Rom. Ecclesiam spectantes jubebatur invadere, aut modico temporis intervallo ab eo distat. Suntque hæc primæva jura, quæ nequicquam Carolus M. & Carolini omnes successores, necnon Ottones & s. Henricus D. Petro & successoribus vindicare conati sunt; at demum Saracenis Græcos, illosque Normannis pellentibus per undecimum seculum ad Ecclesiam redierunt. Ad vestigia Pontificiæ dominationis nunc redeo.*

Per idem fere tempus a Græcis invasi reditus Patrimonior. Calabritani & Siculi.

XX.

Greg. II dominatus indicia subobscura.

XX. *Certam Romanorum defectionem jam vidimus sub Gregorio II. nec minus certum hujus dominatum novimus, dum & Dux Neapolitanus, & Secretarius impii Leonis, huic, non Pontifici obediendum suadebant populis. At certissimum aliud vestigium suppetit ex facto Liutprandi Regis, & Exarchi Eutychii; nam consilio inito decreverunt*, ut congregatis exercitibus Rex subjiceret Duces Spoletanum, & Beneventanum, & Exarchus Romam, *ut est apud Anastasium. Roma igitur parebat tum Gregorio II. & Romanis; quare Liutprandus saniori mente imbutus, suoque cum exercitu ex vicinia Romæ discessurus, foederato Principi consulendum ratus*, obsecravit Pontificem, ut memoratum Exarchum ad pacis concordiam suscipere dignaretur, ut & factum est. (sect. 186. seqq.) *Quumque is Romæ moraretur, in Tuscia Romana, quæ pars Ducatus erat, res novas molitur quidam Petasius. Suas vires jungit Pontifex cum Exarcho, rebellionem opprimit, cæsique Petasii caput Constantinopolim mittit*, & nec sic Romanis plenam gratiam largitus est Imperator; *qui s. Germano e Sede Patriarchali ejecto, vulgatisque edictis in sacras imagines effrenatius in dies sese gessit. Tum vero e vivis abeunte Gregorio II. quem, Romanis ita volentibus, egisse Principem vidimus, at velut Imperii reliquiarum oeconomum, succedit Gregorius III. sanctamque rempublicam instituit: quare haud ipse solus tentat Leonem, & Constantinum filium consortem Imperii; sed* & cuncta generalitas istius provinciæ Italiæ similiter pro erigendis imaginibus supplicationum scripta unanimiter ad eosdem Principes direxerunt (Sect. 193.).

Greg. III. dominatur tanquam Princeps reip. Zacharias absoluto utitur dominio.

XXI. *Equidem in Gregorio III. luculentiora Principatus indicia video: Legatio enim, & Epistolæ ad Carolum Martellum, de quibus diximus, supremum Principem designant. At Gallesium Civitatem a Langobardis recipiens*, in compage s. Reipublicæ, atque in corpore Christo dilecti exercitus Romani adnecti præcepit. (sect. 203.) *Ea propter a veritate aberraret, tum qui Romanorum defectionem ipsis ab initiis græcæ impietatis in dubium verteret; tum qui Gregorio saltem tertio absolutam dominationem assereret. Secus est de Zacharia, ut mox videbimus; præstantissimo siquidem omnium civi, ac summo simul sacerdoti obsequium, ac reverentiam præstare populi lapsu temporis insueverant; deque Pontificia dominatione evenit, quod de Octaviani imperio hac in eadem urbe evenisse compertum est. Id tantum discriminis Pontificio cum Augusti dominatu intercessit, quod inhians hic imperio simulatione populos paulatim subdidit; at Romani Pontifices spem semper alentes conversionis Orien-*

Orientalium, magis ut populis morem gererent, quam dominandi cupiditate summa rerum longo annorum spatio præfuerunt. Interim vero illecti iidem populi suavitate Dominii, solum Pontificem, tanquam Principem coluerant.

XXII. *Quin etiam externi Principes Pontificiam evidenter potestatem venerati sunt, præsertim Franci. Etenim Carolus Martellus Gregorii III. ut Fredegarii continuator ait*, mirifico ac magnifico honore ipsam Legationem recepit. *Et Pippinus Caroli filius regno inhians, Zacharia consilio, & auctoritate solium ascendit, quod historia omnis docet. Quæ quidem facta, utut ad sacerdotii majestatem referantur, magnum Principatui attulerunt incrementum: Romanis enim tantus honor Pontificis apud eos Principes, subjectionem, quam ultro elegerant, gratiorem reddidit, ac sensim peperit Regalis Sacerdotii potestatem, cujus vestigia in s. Zacharia, quo auctore Carolina Stirps regnavit, perspicua sunt. Etenim Liutprandus, ubi quatuor civitates ab se ablatas restituit, non ut olim Sutrium Gregorii II. tempore, sanctis Apostolis* Petro, & Paulo; *sed* eidem sancto cum earum habitatoribus redonavit viro: *quod etiam fecit, ut vidimus, de nobilibus Consulibus prælio captis* (sect. 210.) *Quod sane discrimen alicujus momenti est: neque enim Civitates illas, & captivos utrique Apostolorum Principi, ut Sutrium, reddi; neque D. Petro, cui eadem occasione restituta fuerunt Patrimonia antiquioris invasionis; neque* s. Reipublicæ, *cui Gregorius prædecessor Zacharia Gallesium esse redditam propalam declaravit; sed uni Pontifici, aliquid plus, quam Ecclesiæ Principatum designat, ipsum siquidem Principem* sanctæ Reipublicæ *luculenter ostendit. Rem docet scriptor idem apud Anastasium* (sect. 216.) *Quum enim Eutychius Exarchus Ravennæ, qua adhuc parebat Imperio, Zacharia ejusdem opera, cum Rege Langobardorum transegit de Cæsena restitutione: Rex* duas partes territorii Cæsenæ Castri ad partem Reip. restituit. Tertiam vero partem de eodem Castro sub obtentu retinuit, inito constituto, ut usque ad calendas Junii, dum ejus missi a Regia revertentur urbe, idem castrum, & tertiam partem, quam pignoris causa destinebat, parti reipublicæ restitueret.

Talis agnoscitur a Francis & Langobardis Principibus.

XXIII. *Hic vero animadvertendum puto, quod æque hallucinantur ii, qui* reipublicæ *nomine Imperium significari negant; atque illi qui* Sanctam Rempublicam, *Romam videlicet, ejusque Ducatum, novo, atque tunc temporis minus congruo nomine Sacrum Rom. Imperium interpretantur. Nam antequam Exarchatus ipse, & Pentapolis Sancta Republica* per

Eo enim Pontifice Ditio Ecclesiastica Romano Ducatu definita nulli dubia erat.

per Pippini donationem accederent, *nudo* Reipublicæ *nomine eam ditionis Imperii partem apud ipsum Anastasium indicari ex nuper laudato loco*, *compertum est*. *Reip. pariter nudo nomine paulo antea* (sect. 212.) *Ducatum Romanum idem Auctor nuncupaverat* : Et fuisset itineris longitudo per circuitum finium reipublicæ eundi usque ad Bleranam civitatem per partes Sutrinæ civitatis. *Quandoque etiam videbimus in Cod. hoc Carolino absolute rempublicam appellari Ditionem Ecclesiasticam post Exarchatus & Pentapolis accessionem*. *Nusquam vero Reip. Romanorum*, *aut sanctæ Reip. nomen*, *Ecclesiasticæ ditionis proprium*, *Imperio tribui comperietur*. *Quare inutilis omnino est ea quæstio nominis*, *quo absolute adhibito Principatus quisque designatur*, & *cum* Romanorum, *seu* sanctæ *additamento Ecclesiasticus*, *aut Pontificius tantummodo definitur*. *Serio autem reputanda mihi videtur agendi ratio* : *nam duplex fit restitutio rerum ab uno eodemque Rege Langobardorum*, *uno eodemque Zacharia repetente*. *Nihilominus quæ multo plures sanctæ Reipublicæ juris erant*, *integræ Pontifici restituuntur* ; *Dux Clusinus cum tribus aliis viris illustribus in ejus obsequium mittuntur*, *qui singularum in possessionem civitatum eumdem mittant* ; *nobiles captivi eidem redduntur*. *E contrario quæ juris erant Imperii ex parte tantummodo sunt restitutæ*, *tertia earum parte retenta pignori ad certum tempus*, *quoad cum Augusto per Legatos de restitutione integra conveniretur*. *Quis hinc non videt Ditionis Ecclesiasticæ Principem haberi Pontificem*, & *Exarchatus ab Eutychio administrati Constantinum Copronymum* ?

Usque ad 753. spem Græcæ conversionis Pontifices non deposuere.

XXIV. *Equidem non ignoro*, *Hadrianum Pontificem hoc suis literis* (Conc. Nic. II. act. 2.) *Constantino & Irenæ testatum esse* : *quod nempe utriusque Gregorii exemplo* Zacharias, & Stephanus, atque Paulus, & item Stephanus prædecessores nostri sancti Pontifices sæpius avum & genitorem vestræ Serenissimæ tranquillitatis pro statuendis ipsis imaginibus sacris deprecati sunt. *Præterea novi*, *quod Copronymus*, *utcumque impius*, *auditis quæ Zacharias intrepide gesserat pro Exarchatu*, *Artavasdo devicto*, *ac Sede Imperii recuperata*, donationem in scriptis de duabus Massis, quæ Nymhas & Normias appellantur, juris existentes publici eidem Sanctiss. ac beatiss. Papæ Sanctæ R. E. jure perpetuo direxit possidendas. (*Anast.* sect. 220.) *Quare & illud affirmare non dubito*, *quod uterque Gregorius*, *Zacharias*, *& Stephanus Pontifices ab Hadriano memorati ante annum* 753 *nunquam spem omnem deposuerunt*, *fore ut Græci resipiscerent*, *reciperentque populorum voluntate urbem & ejus Ducatum*, *quod toties bello tentarant*,

sed

sed nequicquam. Interim autem & consensu populorum, & exterorum testimonio Principum Pontifices, praeque iis Zacharias dominabantur in Urbe, & ejus Ducatu. Quod quum quinque minimum & viginti annorum spatio fecerint, nec ullus usquam ex Carolinis Principibus reperiatur, qui hujusmodi dominationis titulum aliquatenus immutaverit: necessario fatendum est, Pontifices veros fuisse Principes sanctae reipublicae potestate eorum sensim confirmata rebus prospere gestis; ita enim caelitus ordinatum erat.

XXV. *Omnia haec necessario praemitti oportuit binis Gregorii III. literis; quippe quibus mirum in modum abusi sunt recentiores eruditi, ut falsas opiniones tuerentur. Eos profecto non latuit, documentum aliud non suppetere toto eo temporis spatio quod Pippini Donationem praeivit, quo Pontificiam ordiantur ditionem beneficio Regum Franciae. Quapropter earum uno praesidio utendum erat adstruendae rei. Quid igitur? Claves confessionis mitti solitae ad viros principes devotionis ergo, in regni symbolum versae. Legationi, quam praecessisse epistolis non obscura indicia in iisdem sunt, adscriptum consultum Romanorum; consultum ipsum in Consulatum transmutatum, Consulatus in Patriciatum. Et quia literae ipsae docent, petitam vere opem ex Francia a Pontifice, sed minime impetratam; legatio, & literae, tractatusque omnis inter Gregorium & Carolum coarctanda sunt visa in maximas angustias paucorum mensium anni 741. ut Caroli valetudinem sequuta mors Octobri mense, impedimento fuisse videatur. Falsa omnia, ut abunde est demonstratum. Ac Francis quidem VV. Cll. Petro de Marca, Cointio, Ruinartio, Pagio veniam aliquam adhibendam esse censuerim, si maximis Regum Francorum meritis in Romanam Ecclesiam, istiusmodi etiam voluntatem morte superveniente elusam, reclamante historia, non adjecissent. Nostris vero nuperrimis Scriptoribus opiniones aperte falsas foventibus, atque infinita commentatione onerantibus quid melius reponi potest, quam literae ipsae codicis Carolini, queis abutuntur?*

Ex dictis patet abusus literar. Greg. III. dum iis falsae opiniones destruuntur.

XXVI. *Et vero eaedem praeteriti non semel anni mentionem faciunt, Langobardos rescisse memorant petitum ex Francia auxilium: neque igitur eae possunt cum legatione conjungi; neque in mortem recte rejicitur causa opis non allatae. Inscribuntur* Carolo Subregulo; *sicut aliae posteriores Zachariae* Majori domus Pippino; *& aliae Stephani II. Pippino* Regi; *tametsi nulla ex sequentibus* Patriciatum *silet, postquam idem Stephanus dignitatem illam Regi Francorum certo contulit. Ergo Patricii dignitas ex interpretatione aerei Consulatus educta nugae sunt.*

Earumdem literar. aetas, & sententia nequicquam pervertuntur.

Denique eædem literæ declarant, Claves S. Petri missas esse instar libelli supplicis, quo petita auxilia velocius, atque efficacius obtineri possent: quare regnum Romæ (exosum semper, atque infaustum nomen) inepte excogitatur in sacris Clavibus præsertim a Muratorio, qui Codicis carolini ex recensione Lambecii variantes lectiones evulgans (Rer. Ital. tom. 3. part. 2.) *pro ea voce* Regnum, *legit, ediditque* Rogam. *Perspicue omnia patebunt ex subjectis literis.*

EPI-

EPISTOLA [a]
GREGORII TERTII
PONTIFICIS [1]
AD CAROLUM MARTELLUM [2]

ARGUMENTUM

Confirmata Romanorum defectione ab impiis Græcis, Langobardi perpetui eorum hostes insolentiores facti. Adversum hos Gregorius III. insigni Legatione Carolum Martellum movere nititur. Re illi cognita, obtendentes rebellionem Ducum Spoleti, & Beneventi, amici ac fœderati Principis concessu Romanos affligunt. Pontifex ad Carolum datis literis Ancardo direptionum, & cædium oculato testi, auxilium flagitat, quod per Legatos is promiserat; nonnulla eidem committit secreto enarranda: præproperam obtenturus opem, Claves Confessionis S. Petri, supplicis instar libelli, transmittit.

A. D	Cod. Car.	Chronol.
DCCXXXIX.	I.	I.

DOMNO [b] excellentissimo filio Carolo Subregulo [2]. Gregorius Papa. Nimia fluctuamur tribulatione & [c] lacrymæ die noctuque ab oculis nostris non deficiunt, quando conspicimus cotidie [d], & undique Ecclesiam sanctam Dei a suis, in quibus spes erat vindicandi, destitui filiis. Propterea coartati [e] dolore in gemitu & luctu consistimus, dum cernimus id, quod modicum remanserat præterito

C 2 anno

VARIANTES LECTIONES

a EPISTOLA GREGORII PAPÆ AD CAROLUM MAJOREM DOMUS MISSA PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ. *Lambecius* SCAE DI *Gentilotus*. b Domino. *id.*
c lacrimæ. d quotidie. e coarctati *Lambec.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Iniit Pontificatum Anno Christi 731. Mortuus 741. Extat apud Baron. tom. 9. anno 740. n. 20. & Cent. 8. Magdeb. cap. 10.

CENNIUS

1 Primi omnium Magdeburgenses *Centur.* 8. *cap.* 10. utramque Gregorii epistolam typis vulgarunt; sed ordine inverso. Idem postea fecit Baron. secundam referens *an.* 739. *n.* 6. primam 40. *n.* 20. Zacagnus eum imitatur *cod. ms. n.* 22. 24. male omnes. Pagius recte ordinem restituit *an.* 740. *num.* 13. At Cointio adhærens utramque ad annum differt 741. Recentiores Eruditi omnes eum sequuntur. Cæterum utraque pertinet ad an. 739. quo Baron. secundam retulit. Vide *Admonitionem*.

2 Zacharias infra majorem domus appellat; Recte uterque, nam Subreguli dicebantur majores domus sub prima Regum Francorum stirpe, quod rerum summa penes eos esset, ut multis prolatis exemplis probat Du-Cange *Gloss.*

anno [3], pro subsidio & alimento pauperum Christi, seu luminariorum concinnatione, in partibus Ravennatium, nunc gladio & igni cuncta consumi a Luithprando [a] & Hilprando [4] Regibus Langobardorum: sed in istis partibus Romanis mittentes plura exercita similia nobis fecerunt & faciunt, & omnes salas [5] sancti Petri destruxerunt, & peculia, quæ remanserant, abstulerunt, & nulla nobis apud te, excellentissime fili, refugium facientibus pervenit hactenus consolatio; sed ut conspicimus, dum indultum a vobis eisdem Regibus est motiones [b] faciendi, quod [c] eorum falsa suggestio plusquam nostra veritas apud vos [d] recepta est; & timemus, ne tibi respiciat ad peccatum; quando nunc, ubi resident ipsi Reges, ad exprobrationem nostram ita proferunt verba, dicentes: „ Adveniat Carolus, „ apud quem refugium fecistis, & exercita Francorum, & si va„ lent, adjuvent vos, & eruant de manu nostra „.

O quam insanabilis dolor pro his exprobrationibus in nostro retinetur pectore, dum tales ac tanti filii, suam spiritualem [e] matrem, sanctam Dei Ecclesiam, ejusque populum peculiarem, non conantur defendere; potens est, carissime fili, ipse princeps Apostolorum, ob a domino sibi concessam potestatem, defendere domum [f] & populum peculiarem, atque de inimicis dare vindictam, sed fidelium filiorum mentes probat. Non credas, fili, falsidicis suggestionibus ac suasionibus eorundem Regum. Omnia enim falso [g] tibi suggerunt, scribentes circumventiones, quod quasi aliquam culpam commissam habeant eorum duces [h], id est, Spoletinus & Beneventanus. Sed omnia mendacia sunt. Non enim pro alio (satisfaciat tibi [i] veritas, fili) eosdem Duces persequuntur [k] capitulo, nisi pro eo, quod no-

VARIANTES LECTIONES

a Liudprando *Lambec.* *b* motione *Gent.* *c* quia *Lambec.* *d* apud vobis *Tengnagel correxit ad marginem* vos *Gent.* *e* spiritalem *id.* *f* per a Domino sibi concessam potestatem suam defendere domum *Lamb.* operam do sibi concessam potestatem suam defendere domū *Gent.* *g* tibi false *Lamb. Gent.* *h* habeant eis eorum duces *Lamb. Gent.* *i* satisfaciat te *id.* *k* persequitur *Gent.*

NOTÆ

3 Hinc patet, Langobardos anno 738. Ravennatibus damna intulisse: quod Pauli Diac. historiam hac occasione maxime jejunam supplet.

4 Hildebrandus a patre Liutprando in regni consortium vocatus erat ann. 736. Ita Horat. Blanch. ad Paul. Diac. *l. 6. c.* 55. Murator. *Antiquit. Ital. tom.* 1. ex Instrumentis ad Comitis. Matild. spect. in Archivo Lucensi.

5 Pro *Salas*, male Baron. legit *Scalas*. Salæ enim erant domus, quæ in massis, seu prædiis Ecclesiæ, ut hodie domus rusticæ, a colonis inhabitabantur. Ad majora etiam ædificia extendebatur id nomen, ut notat Ducangius, qui hunc epistolæ locum non vidit. Estque hoc argumentum evidens, datam Epistolam ante invasionem quatuor civitatum in belli exitu an. 739. Mense Aug. Ind. VII. ut habent omnes Codd. Anastasii tum editi, tum mss. quas certe silentio non prætermisisset.

noluerunt, præterito anno [6], de suis partibus, super nos irruere [a]; & sicut illi fecerunt, res sanctorum Apostolorum destruere, & peculiarem populum deprædare, ita dicentes ipsi duces, quia contra Ecclesiam sanctam Dei, ejusque populum peculiarem non exercitamus: quoniam & pactum cum eis habemus, & ex ipsa Ecclesia fidem accepimus; ideoque mucro eorum desævit contra eos. Nam ipsi prædicti duces parati fuerunt, & sunt, secundum antiquam consuetudinem eis obedire, sed illi retinentes iram pro eo, quod superius diximus, per exquisitam occasionem, volentes illos, & nos destruere & invadere; ideo utrosque persequentes vestræ bonitati suggerunt falsa, ut & duces illos nobilissimos degradent, & suos ibidem pravos ordinent duces [7], & multo amplius cotidie [b], & ex omni parte Dei Ecclesiam expugnent, & res B. Petri principis Apostolorum dissipent, atque populum peculiarem captivent.

Tamen ut rei veritas vobis declaretur, Christianissime fili, jubeas, post ipsorum Regum ad propria reversionem [8], tuum fidelissimum Missum, qui non a præmiis corrumpatur, dirigere, ut propriis oculis persecutionem nostram, & Dei Ecclesiæ humiliationem, & ejus rerum desolationem [c], & peregrinorum lacrymas conspiciat [d], & tuæ bonitati omnia pandat [e]. Sed hortamur bonitatem tuam coram domino, & ejus terribili judicio, Christianissime fili, ut propter Dominum [f] & animæ tuæ salutem, subvenias Ecclesiæ s. Petri, & ejus peculiari populo, eosdemque Reges sub nimia celeritate refutes, & a nobis repellas, & jubeas eos ad propria reverti, non despicias deprecationem meam, neque claudas

VARIANTES LECTIONES

a intuere *Gent.* *b* quotidie *Lambec.* *c* dissolationem, *Tengnagel ad marginem* desolationem *Gent.* *d* lactimas conspicetur, *Lamb.* conspiciantur, *Gent.* conspiciat *Ten.* *e* pandantur. *Lamb.* pandant. *Tengnagelius ad marginem pandat*. Gentilot. *f* propter Deum *Lamb.* propter Dñi *Gent.*

NOTÆ

6 Incursiones utique ac deprædationes in Ducatu Romano esse factas an. 718. hinc conjicitur.

7 Revera Liutprandus Ducem Spoleti constituit Hildericum, quem postmodo Trasemundus ope Romanorum Ducatu suo recepto extinxit, ut Paul. Diac. (*lib. 6. c. 55.*) idque mense Decembri an. 739. Anast. in Zachar. Hinc videant Pagii asseclæ, num epistola hæc differri queat ad an. 741.

8 Quamvis vere adulto, seu mense majo eum Reges ad bella proficisci solerent, ac domum redire octobri; quod Muratorius demonstrat (*Antiq. Ital. to. 2. diss. 26.*) tamen Anastas. docet, Langobardos citius, Augusto videlicet mense, hinc discedere consuevisse. Et infra planum erit, *ep.* 8. *al.* IV. Calendis Januariis ab Haistulpho obsessam urbem. Quare incerta apud Langobardos præliandi principia, incertus finis. Id Romanis certum ex longo tot annorum experimento, quod æstate incursionibus, præliisve eæ gentes finem dabant.

claudas aures tuas a postulatione mea; sic non tibi ipse princeps Apostolorum claudat cœlestia regna.

. Conjuro te in Dominum vivum [a] & verum, & ipsas sacratissimas claves Confessionis B. Petri [9], quas vobis ad Regnum [10] dimisimus [b], ut non proponas [c] amicitiam Regum Langobardorum amori Principis Apostolorum, sed velocius & sub nimia festinatione sentiamus, post Deum, tuam consolationem, ad nostram defensionem, ut in omnibus gentibus declaretur vestra fides, & bonum nomem: quatenus & nos cum Propheta mereamur dicere. „ Exaudiat te Dominus in die tribulationis, pro-„ tegat te nomen Dei Jacob. „ Harum autem litterarum portitor, Anchard [d] vester fidelis, quod oculis suis vidit, & nos ei injunximus, omnia tuæ benignæ excellentiæ viva voce enarrabit [e]. Et petimus bonitatem tuam coram Deo teste & judice, ut nimis festinanter nostros lenias dolores, & lætabunda nobis celeriter mittes [f] nuncia, ut læti effecti animo, die noctuque; pro te tuisque fidelibus, coram sacris sanctorum Principum Apostolorum Petri & Pauli Confessionibus domino fundamus preces.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a in Deum vivum *Lamb.* in Dñi *Gent.* *b* ad rogam direximus, *Lamb.* ad rogum direximus, *Gent.* *c* ut non præponas *Lamb.* *d* Anchart *Lamb.* Anchat. II. Anchāt *Gent.* *e* enarret *Lamb.* enarrat *Gent.* *f* mittas *Lambec.*

NOTÆ

9 Sic *ep.* xv. *Conjuro te per omnipotentem Deum, & ejus Principem Apostolorum*, & alibi sæpe, ut videbimus. Moris enim erat Romanorum Pontificum utrumque conjungere, ut pios Reges efficacius moverent. Nam Dei timore, & amore Petri Pippinus, & Carolus maxime afficiebantur. Nequicquam Gregorius cum Majore domus idem præstat.

10 Vera lectio Codicis Vindobonensis *ad rogam*, ut notavit Lambecius, seu melius *ad rogum*, ut Gentilotus, diuturnis Eruditorum concertationibus modum imponit. Utrumque vocabulum Du-Cangio sonat *preces*, *deprecationem*. At Rogæ exemplum aliud non profert, præter epist. 91. *al.* LXXXVIII. hujus Codicis. Contra *Rogi*, præ aliis multis babet formulas precariarum, & passim in Regula Magistri *Rogus Dei*. De *Roga* itaque dubia res est, præsertim quum Gentilotus *Rogum* legat & in epist. ead. LXXXVIII. quod singulare exemplum affertur a Du-Cangio. Et liquet, id nomen apud Anastasium frequens, pro erogatione tam Pontificia quam Imperiali adhiberi. Sic Deusdedit, Bonifacius V. Severinus & Joannes IV. dimiserunt *omni clero rogam integram sect.* 117. 118. 123. 124. & Leo III. *rogam in presbyterio maxime ampliavit*. Factiosi etiam quidam de Imperiali erogatione loquentes *sect.* 121. cum exertitu: *Roga vestra*, inquiunt, *quas Domnus Imperator vobis per vicem mandavit*. Causas, cur hic Magdeburgenses, & postea Baronius legerint *ad Regnum*, non quæro; nullius enim momenti est causam erroris nosse, quum ipse error patet. Miror autem Augustini interpretationem neglectam esse *serm.* 22. *de ss.* qua Petrus ipse vocatur *Clavis ad regnum*: ita ut nisi etiam cubasset menda, non aliud regnum intelligi debuerit, quam cæleste. Perinde an *roga*, quam Tengnagel. semel, & Lambecius bis legerunt, *rogi* significationem præseferat, nihil moror. Id mirum in modum doleo, quod Muratorius an. 1734. hunc Codicem juxta Lambecii recensionem ediderit: at nihilominus in Annalibus Italicis *an.* 741. & 789. mordicus *ad regnum* sustineat, & commentariis oneret; ut argumento perspicue falso Romanor. Pontificum dominium certum in dubium revocet.

ITEM EPISTOLA GREGORII SECUNDA AD CAROLUM MISSA SIMILITER PRO DEFENSIONE SANCTÆ ECCLESIÆ [a].

ARGUMENTUM

Increbrescente Langobardorum rabie, s. Petri Basilica tunc extramœniana expilata, obsessa urbe; iterum auxilium petit a Carolo verbis liberaliore, quam factis. Plura item latori committit secreto narranda: diffidentiæ nescio quid modeste significat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCXXXIX.	II.	II.

DOMNO [b] excellentissimo filio Carolo Subregulo Gregorius Papa *. Ob nimium dolorem cordis & lacrymas [c], iterata vice tuæ excellentiæ necessarium duximus scribendum, confidentes te esse amatorem filium beati Petri Principis Apostolorum, & nostrum; & quod pro ejus reverentia; nostris obedias mandatis, ad defendendam Ecclesiam Dei, & peculiarem populum, qui jam persecutionem & oppressionem gentis Langobardorum [d] sufferre non possumus. Omnia enim luminaria ad ipsius Principis Apostolorum, & quæ a vestris parentibus, & a vobis [e] offerta sunt [1], ipsi abstulerunt, & quoniam ad te, post Dominum [f], confugium fecimus, propterea nos ipsi Langobardi in opprobrium habent, & opprimunt. Unde & Ecclesia sancti Petri denudata est, & in nimiam desolationem [g] redacta; [2] tamen omnes nostros dolo-

res

VARIANTES LECTIONES

a SCAE DI ECCLESIAE *Gentil.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* lacrimas *Lambec.* *d* oppressionem Langobardorum *id.* *e* vel a vobis *Lamb. Gent.* *f* post Deum *Lamb.* post Dñi *Gentilot.*
g dessolationem *Tengnagelius ad marginem* desolationem *id.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Exstat Cent. Magdeb. 8. cap. 10.

CENNIUS

1 Si igitur Fredegarii continuatore teste, qui unus auditur hac in re, legati Gregorii, novum, atque inauditum antea, *munera pretiosa* obtinuerunt; eaque nunc sublata dicuntur ex Basilica Principis Apostolorum: quænam fides habenda est Ruinartio binas hasce literas eadem occasione scriptas esse contendenti? Quænam Pagio juxta morem suum definienti (*an.* 741. *n.* 8.) ubi agit de morte Greg. III. 28. Novembris an. 741. *Aliquot ante menses Gregorius duas legationes in Franciam ad Carolum Majorem domus miserat, binasque ad eumdem literas dederat*? Contra si cum Anastasio rettahantur literæ ad an. 739. & ad præcedentem legatio, nil clarius desiderari potest. At de his abunde dictum in Admonitione. Parentum etiam munera hic laudantur, quæ Majorum domus nulla reperiuntur: quare Francorum Reges Caroli parentes nuncupari videntur. Nam legimus apud Anast. (*sect.* 85.) in vita Hormisdæ *Eodem tempore venit regnum cum gemmis pretiosis a Rege Francorum Chlodovao Christiano donum B. Petro Apostolo*, Sigeberto etiam id testante an. 510. *Ipse vero Rex misit Romam S. Petro coronam auream cum gemmis, quæ regnum appellari solet.*

2 Recte Baron. (739. *n.* 6.) historiam Anastasii supplens de Langobardorum rebus eo anno gestis, deprædationem hanc comprobat hujus epistolæ testimonio.

res ſubtilius in ore poſuimus præſenti portitori, tuo fideli, [3] quæ* in auribus tuæ Excellentiæ ſuggerere debeat. Tu autem, fili, habeas cum ipſo [a] principe Apoſtolorum, hic & in futura vita, coram omnipotenti Deo noſtro; ſicut pro ejus Eccleſia, & noſtra defenſione diſpoſueris & decertaveris, ſub omni velocitate, ut cognoſcant omnes gentes tuam fidem & puritatem, atque amorem, quæ habes erga principem Apoſtolorum B. Petrum, & nos, ejuſque peculiarem populum zelando & defendendo; ex hoc enim tibi poteris immortalem [b] & æternam acquirere vitam.

IN

VARIANTES LECTIONES

a cum ipſi *Gentilot.* b memorialem *Lambec. Gentil.*

NOTÆ

* Centur. quos.

3 Silentium nominis mihi perſuadet, ut credam eumdem Anchartum: ita ut paucos poſt dies, ante ejus diſceſſum expilatio baſilicæ facta fuerit. Brevitas literarum, ſumma tantum capita leviter tacta, plura et ſecreto commiſſa in utraque epiſtola, non ſecus docent.

IN S. ZACHARIÆ EPISTOLAM

ADMONITIO

PONTIFICIÆ *majestatis argumenta plura exhibuit Zacharias, ut dixi agens de Gregorii literis. Ex sequenti epistola Decretali nil tale suppetit; omnia enim spectant directam Pontificis potestatem: & nisi ex allatis Gregorii ejusdem literis implorata Francorum opis testimonium minime dubium haberemus, ad indirectam quod attinet, nullum s. Sedi cum Francis negotium intercessisse videretur: tam altum de ea silentium est in hac epistola! Quin etiam indicia plura extant abjectæ spei omnis, quam unum Gregorium vidimus in Francis collocasse. Eodem quippe anno exeunte, quo idem Pontifex semel & iterum tentarat animum Caroli Martelli, ut Langobardorum furorem ab Apostolica Sede averteret, literas ad Bonifacium de ecclesiis Germaniæ & Franciæ (invitus arbitror) ita claudit*: Data IV. cal. Nov. imperante Domno piissimo Aug. Leone Imperii ejus an. 23. sed & Constantino Magno Imp. ejus filio an. 20. Ind. VIII. (*Labbe* Concil. to. VI. p. 1475.) *Perinde successor ejus Zacharias epistolis fere omnibus impii Copronymi annos adjungit. Et, quod maxime notandum velim, Concilio Romano, quod iste habuit anno* 743. *hujusmodi epoche adjicitur*: Factum est hoc Concilium anno secundo Artabasdi Imperatoris, necnon & Liuthprandi Regis anno trigesimo secundo Ind. XII. feliciter.

Zachariæ tempore nullum indicium sperati a Francis auxilii.

II. *Veritati equidem adversarer, si ex characteribus istis temporum ante excitatam Imperatoriam dignitatem in Occidente, aut dominationem Augustorum orientis, quod minus recte ab aliquibus fit, aut Langobardorum jus ullum elicerem in sancta republica, quam Pontifex tum temporis moderabatur. Etenim notariorum consuetudini tribuenda potius est appositio temporis; quam certo inde aliquid statuendum de republica. Nihilominus, citra Augustorum annos, quos adscribere moris erat, Artabasdi qui dejecto impio Constantino imperium invaserat; & Liutprandi Langobardorum Regis, qui Zachariæ quatuor urbes, & patrimonia aliquot restituerat, sanctaque de republica bene erat meritus, numerari annos videmus; hujus quidem, quia respiratura per eum Italia videbatur; illius vero, quia impietati finem allatum iri credebatur. E contrario Caroli Martelli, ad quem confugere, dura*

Ipsis in notis Chron. literarum apostolicarum Imperatorum & Langob. R. anni occurrunt aliquando: Francor. nusquam.

urgente necessitate, oportuit, nullo usquam in monumento reperiuntur notata Patriciatus tempora. Quid dico tempora? ne Patriciatus quidem mentio ullibi reperitur, præterquam in sensu, quo Franci eam dignitatem usurpabant, tanquam Ducatu præstantiorem. (*Du-Cange* V. Patricii) *Quare Gregorius II. an. 724. ante captam Græcorum impietatem*, Patricium *appellavit Carolum Martellum* (*Labbe* Conc. to. VI. p. 1447.) *Eam tamen rem minime omitti decuit, si Patricius Romanorum, ut una cum Francis eruditi recentiores tenent, fuisset. Ab anno enim 738., quum legatione tentatus est Carolus, ad ejus mortem triennium fere excurrit (quod in paucos menses anni 741. nullo jure contrahi, est demonstratum) præterea Zachariæ sunt anni decem, totaque ea temporis intercapedine & literæ Gregorii III. ad Bonifacium, ac Præsules Langobardiæ; & Zachariæ plures item literæ, aliaque non pauca monumenta extant, præcipue literarum commercium Bonifacii & Francorum cum Zacharia: neque Caroli Martelli ulla merita memorantur; plurima vero enarrantur damna Francorum Ecclesiis inlata, quæ aperte pugnant cum iis, quæ de eodem prædicantur.*

Carolus Martellus Ecclesiæ Gallicanæ inversor, non Romanæ defensor fuit.

III. *Et vero, ut Baronio aliisque assentiar Carolum defendentibus a funesta illa nota, quam in Bonifacii literas inrepsisse ajunt; Hincmari* (ep. 6. cap. 19.) *ac prædicti Bonifacii testis oculati verbis fidem negem? Zachariam is monet* (Cod. Bonif. ep. 132. & *Labbe* ubi sup. p. 1495.) *se vocatum a Carolomanno altero ex Martelli filiis, ut maximo vulneri Ecclesiis suæ provinciæ inflicto mederetur convocata Synodo*: Promisit, *inquiens*, se de Ecclesiastica religione, quæ jam longo tempore idest non minus, quam per LX. vel LXX. annos calcata, & dissipata fuit, aliquid corrigere, & emendare velle. *Ac paulo infra miseram describens conditionem ecclesiarum, quam Caroli opera subiisse illas ait, prosequitur*: Modo autem maxima ex parte per civitates Episcopales sedes traditæ sunt laicis cupidis ad possidendum, vel adulteratis clericis, scortatoribus, & publicanis sæculariter ad perfruendum. *Duæ Synodi Germanica, & Liptinensis ea de re celebratæ an. 742. & sequenti; necnon Suessionensis in altera Regni parte, quam Pippinus Carolomanni frater moderabatur, Bonifacii relationem confirmant. Præcipue autem comprobari illam patebit ex tot capitibus disciplinæ corruptæ, quæ sequenti Epistola continentur.*

Id patet ex literis Zachariæ an. 748. datis ad Pippinum &c.

IV. *Eam scilicet dedit Zacharias ad Pippinum, Episcopos, Abbates, & cæteros Francos anno 747. exeunte vel sequentis initio, postquam Carolomannus, nuncium remittens terreno Principatui, Romam venerat,*

venerat, monachumque induerat in Caſſinenſi Cœnobio. Chronologiam hanc aliis ejuſdem Pontificis literis acceptam referimus. Data iſta ſunt nonis Jan. imperante domno noſtro piiſſimo Aug. Conſtantino a Deo coronato magno Imp. anno 28. Imperii ejus an. 6. Ind. xv. *ad Bonifacium, ut præfatam epiſtolam* Pippino &c. *legi curet in Synodo. Quumque aliquid diſcriminis inveniatur in tribus iis characteribus temporis, hinc eſt, quod Cointius vult datas anno 748. Sirmondus & Pagius 747. verum Cointii potiorem ſententiam eſſe, eique ad hærendum puto; quamquam Indictio, & annus Imperii ſextus deſignent annum 747. Nam Carolomannus Romam venit menſe Martio, ut animadvertit Pagius* (an. 747. n. 1.) *ſeu potius Junio, ut contendit ibidem Cl. Manſius, & quidem anno 747. quod conſtanter tradunt Auctores omnes veteres. Quumque epiſtola Zachariæ uni* Pippino majoridomus in regione Francorum *dirigatur; hinc palam ſit Carolomannum dignitati eidem bipertito diviſa renunciaſſe, antequam literæ darentur ad Pippinum &c. quæ alteras ad Bonifacium præceſſerunt. Quod ſi anno 747. ineunte, ſeu nonis Januarii utraſque datas eſſe quis velit, continuatorem Fredegarii & Chronologos omnes apud Baronium & Pagium mentitos, rem ſane difficilem, demonſtret neceſſe eſt. Quamobrem ſtatuendam reor cum Cointio ætatem literarum anno 748. Hactenus de chronologia, quæ literarum pars minima eſt.*

Pippinus & Caroloman. ejus filii s. Bonifacii opera diſciplinam reſtituere conantur. Nam fidei & Carolus ſategerat.

V. *Quod ſerio animadverti debet, ſex fere annorum ſpatio uterque Martelli filius ſanctiſſimi viri Bonifacii opera diſciplinam peſſum datam vix erigere aliquantulum potuerant. Ea propter ut nihil de Martelli laudibus detrahatur, id pro certo habendum eſt, Principem iſtum Bonifacii ejuſdem prædicationi in Germaniæ partibus conſtanter faviſſe ſub utroque Gregorio. Quod docent Mundeburdi ac defenſionis monumentum, quo Carolus Bonifacium Germaniæ Apoſtolum ubique excipiendum in Regno Francorum mandavit miſſionis initio; & literæ quas Gregorius II. ſe dediſſe* Carolo filio noſtro Patricio *teſtatur anno 747. ut prædicationem Bonifacii ab Epiſcopo quodam turbari non ſineret.* (*Labbe* Conc. to. VI. p. 1446. ſeq.) *Gregorii pariter tertii literæ ſub finem anni 739. uberrimæ teſtes ſunt continuati per Carolum ſtudii atque operæ ut totum Francorum Regnum Chriſti fidem amplecteretur: ſic enim Bonifacio gratulatur Pontifex,* Quæ innotuiſti jam de Germaniæ gentibus, quas ſua pietate Deus noſter de poteſtate paganorum liberavit, & ad centum millia animas in ſinu matris Eccleſiæ tuo conamine & Caroli Principis Francorum

 aggre-

aggregare dignatus est. *At contra nullam Romanæ Ecclesiæ opem; utquumque legatione atque iteratis literis rogatum, allaturum fuisse historia omnis docet, adversus recentiorum conjecturas & argumenta, quibus nil infirmius in rebus facti: fœdere enim cum Langobardis, perpetuisque domi ac foris bellis impediebatur, quin faciles præberet aures flagitanti Pontifici. Quin etiam vulneribus eorumdem bellorum causa jam antea inflictis Gallicanæ Ecclesiæ, novum vulnus, idque acerbius adjecit disciplinam pervertendo, quod sexto post ejus mortem anno maximæ curationis indigens, Apostolicæ tandem Sedi detectum est.*

Quæstionibus Pippini Zacharias Pontif. primus respondet per Canones version. Dionys.

VI. *Opportunum ea quidem remedium attulit. Nam Zacharias Francorum consultationi septem & viginti capitibus concepta singillatim respondit auctoritate Canonum prolata. Novo is, atque antea inaudito exemplo apud S. Sedem, cujus erat in more positum scrinia, seu bibliothecam adire, ubi quæstiones hujusmodi ad eamdem deferebantur, collectione Canonum usus est versionis Dionysianæ. Non utique collectione ipsa Dionysiana, sed Breviario Cresconii, quod ex collectione illa coaluerat, Hadrianique codicis, ac demum Canonis (ut canonum Ecclesiæ Romanæ codex audiebat) fons & origo fuit. Qualis hic Canon, seu codex canonum fuerit, quisve ejus usus, Leo* IV. *nos edocet* (*Labbe* Conc. to. VIII. p. 32.) *perspicuis hisce verbis*: De libellis & commentariis aliorum non convenit aliquem judicare, & sanctorum Conciliorum canones relinquere, vel Decretalium regulas, idest quæ habentur apud nos simul cum illis in Canone, & quibus in omnibus Ecclesiasticis judiciis utimur, idest Apostolorum, Nicenorum, Ancyranorum, Neocesariensium, Gangrensium, Antiochensium, Laodicensium, Calcedonensium, Sardicensium, Carthaginensium, Africanensium, & cum illis Regulæ Præsulum Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zosimi, Cœlestini, Leonis, Gelasii, Hilarii, Symmachi, Simplicii. Isti omnino sunt, per quos judicant Episcopi, & per quos Episcopi simul & Clerici judicantur.

S. Sedes ante octavum sec. non admittebat Canones Chalced.

VII. *Hujusmodi Canonem esse adhibitum a Zacharia, qui centum fere annis Leonem* IV. *præcessit, non contendo. Illud affirmare non dubito, quod Zachariæ usus collectionis refertur acceptus, quæ nono demum seculo in Codicem illum canonum evaserat, quem nuper descriptum vidimus. Sirmodi opinionem, qui canones Joannis II. literis an.* 534. *suppositos pro veris habuit, eruditosque omnes secum traxit; ita ut passim tribuatur collectionis Dionysianæ usus S. Sedi ab ipsa ejusdem origine; Sirmondi opinionem, inquam, neque hujus temporis, neque*

neque hujus loci est rejicere, Falsitatem tantummodo patefacere non gravabor. S. scilicet Sedes ante octavum fere seculum, quum Ecclesiæ præerat Zacharias, canones tantum Nicænos & Sardicenses tuebatur, Cpolitanos aperte rejiciebat, & siquem ex Calcedonensibus adhibuit, tres illos tantum adhibuit, qui ante recessum Legatorum conditi erant in fine sessionis VI. *tametsi ipsi etiam reperiantur inter alios Act.* XV. *quarto nimirum, tertio, & vicesimo loco. De iis luculenter Pelagius* II. *in epistola ad Histros* (*Labbe* Conc. To. v. p. 615, 629. seq.) In actionis, *inquit*, sextæ terminum jam canonum norma prælibatur, dum illic a Principe venerabilibus Episcopis dicitur: aliqua sunt capitula, quæ ad honorem vestræ reverentiæ vobis reservavimus.... Prælibatione itaqne sextæ actionis ostenditur, quia jure constitutiones canonum nonnisi in septima continentur.... Quamvis si solerter adspicimus, canonum regulas positas non, sicut putatur, in septima, sed intextas sextæ actioni invenimus. *Quod si animadvertisset Natalis* (sec. v. diss. 15. art. 4.) *haud tribuisset Gelasio vicesimum canonem Calcedonensem; eum quippe esse tertium ex propositis a Marciano, probatisque a Concilio in fine Actionis sextæ deprehendisset.*

VIII. *Ad Cpolitanos vero quod attinet, s. Gregorius Pelagii* II. *successor Eulogio Alexandrino, & Anastasio Antiocheno scribit in hanc sententiam* (lib. 6. ep. 31.) Canones quidem Cpolitani Concilii Eudoxianos damnant, sed quis fuerit eorum Auctor Eudoxius, non dicunt. Romana autem Ecclesia eosdem canones vel gesta Synodi illius hactenus non habet nec accipit. In hoc autem eamdem Synodum accepit, quod est per eam contra Macedonium definitum. Reliquas vero hæreses, quæ illic memoratæ sunt ab aliis jam Patribus damnatas reprobat. *Et quum in Synodica ad Patriarchas Orientis* (lib. 1. ep. 24.) *quatuor se concilia venerari ait, ut quatuor Evangeliorum libros, continuo subjunxit, quatenus hæreses damnarunt: nequis forsan suspicaretur, conciliorum Acta illum amplecti, quatenus condiderunt canones ambitioni Præsulum Cpoleos faventes, Legatisque S. Sedis absentibus. Ita factum puta a Gregorii successoribus pene usque ad finem septimi seculi: quum religioni haberi coeptum est Oecumenicis ex conciliis quidpiam respuere. Id constat ex libro Diurno Pontificum* (cap. 2. tit. 9.) *namque Indiculum, seu professio Rom. Pontificis, post defunctum Constantinum Pogonatum, sive post annum* 685. *edita perspicue docet, acceptum fuisse Romanæ sedi quidquid in Conciliis generalibus actum erat*: Sancta qnoque universalia

Neque Constantinopolitanos.

ſalia Concilia Nicænum, Cpolitanum, Epheſinum primum, Calcedonenſe, & ſecundum Cpolitanum, quod Juſtiniani piæ mem. Principis temporibus celebratum eſt uſque ad unum apicem immutilata ſervare: & una cum eis pari honore & veneratione ſanctum ſextum Concilium quod nuper Conſtantino piæ memoriæ Principe, Agathone Apoſtolico prædeceſſore meo convenit, medullitus, & plenius conſervare.

Pontiff. nullus ante Zachar. collectione uſus in reſpon. ad Conſultationes.

IX. *Inverſionis cauſa non longe petendæ. Tanta rerum inſcitia tum temporis fuit in ipſa urbe, ut præter fidei dogmata, quæ ignorari non poterant, ne falſa quidem a veris ſatis ſecernerentur. Exemplo ſunt Marcellini, Silveſtri, Xyſti & Polychronii Acta, de quibus, recte, ni fallor, P. Conſtantius* (Præf. ad lit Pont. to. 1. pag. 99.) Non ſapiunt, *inquit*, hæc opuſcula Romani hominis, & Eccleſiaſticæ diſciplinæ doctrina vel mediocriter tincti ingenium, ac ſtylum, ſed neophyti cujuſdam Gothi, qui ſuum in Apoſtolicam Sedem ſtudium ut declararet, mendacium dicere religioni non habuit. *Ejuſmodi vero farraginem tanti habuit Theodorus Cantuarienſis Epiſcopus qui ſub finem ſeptimi ſeculi florebat, ut quædam inde traducere in ſuum Poenitentiale non dubitarit, quare Natalis Bedæ auctoritate fretus Theodorum commendans*, (ſec. 7. cap. 4 art. 10,) *ſubdit, aliena quædam ab Evangelio & traditione in Poenitentiali eſſe. Nihilominus ſancte ipſi ſedi ſapiunt: ita ut S. Gregorius III. ſuum & ipſe poenitentialem librum conficiens ita monitum voluerit lectorem in præfatione* (*Labbe Conc.* to. VI. p. 1476.) Ex multis allegoriarum floribus, & de magnorum tractatibus, prolatiſque ſermonibus, Patrum dictis, canonumque ſententiis ideſt Iſidori, Auguſtini, Gregoriio Bedæ, Gelaſii, Innocentii, Theodori, Caſſiani, Egberti, vel cæterorum ad opus conſacerdotum noſtrorum excerpere atque inſimul culligere hunc libellum pœnitentialem ſtuduimus. *Quamobrem recte animadvertit Morinus* (De pœnit. lib. 7. c. 1. n. 17.) *minime mirandum eſſe*: ſi Theodori Archiepiſcopi viri ſuo ſeculo, doctiſſimi atque propter auctoritatem ſummi Pontificis, a quo conſecratus & in Angliam miſſus fuerat, omnibus acceptiſſimi liber pœnitentialis brevi tempore univerſum fere Occidentem pervaſit, illumque imitati ſint multi alii Epiſcopi non tantum ipſius pœnitentialem probantes, ſed etiam alios inſtar illius commodiores, & ampliores componentes.

X. *Quæ*

X. *Quæ sane animadversio quam vera sit, Ven. Bedæ liber de remediis Peccatorum, pauloque post Egberti Eboracensis Episcopi poenitentialis, aliique plures in Galliis, necnon Romanus antiquus apud Canisium, & quem nuper memorabam Gregorii III. Græcis omnes canonibus redundantes, ac suppositis quandoque rebus respersi, uberrime testantur. En certa ætas collectionis canonum, quam S. Sedes amplexa est: quum enim Græcos canones ubique cognitos videret, magnamque eorum segetem Cresconii ex Breviario haberet (qui præsertim per materias digesti, compendium laboris Scriniariis, remque acceptissimam Pontificibus exhibebant) tunc sensit, facili admodum negotio Episcoporum consultationibus responderi posse; nec nisi raro Bibliotheca codices evolvi exinde coepti. Utinam scribendi istud genus minus late pervagatum, aut obtusis minus ingeniis lenocinatum esset! Quem enimvero eruditorum latet, Hadriano Pontifici tributa diu esse octoginta illa capita Angilramni, queis plura continentur ab Ecclesiæ disciplina abhorrentia, non pauca etiam a bonis moribus absona? Balutii tantum opera compertum tandem est, quis illa congesserit, nam optimis ex codicibus verum Auctorem protulit* (Præf. ad Ant. Aug. dialog.) Incipiunt capitula collecta ex diversis conciliis, sive decretis Pontificum Romanorum ab Angilramno Metensi Episcopo, & Hadriano Papæ oblata: *& quidem* XIII. calendas octob. Indict. IX. *seu anno* 785. *ut est in editis exemplis. Inde autem profluxisse putat Petrus de Marca* (de concord. Sac. & Imp. l. 7. c. 20.) *Isidori Mercatoris merces, quæ disciplinam penitus everterunt: quamvis alii sentiant, istas capitulis præivisse, nec de ætate quicquam certi audeant definire. Ista vero huc non pertinent: quare ad collectionem canonum revertor, qua primum omnium Pontificum usum esse Zachariam contendo.* Quare Collectiones etiam Canonum adhiberi coeptæ.

XI. *Pugnantia proferre videar, qui Gregorio III nuper ajebam collectionem ejusmodi fuisse usui; modo Zachariam qui Gregorio successit, alios omnes præivisse contendam. Aliud vero est collectionem probasse, indeque in suos libellos aliquid transtulisse; aliudque de disciplina decernere auctoritate illorum canonum, quod Zacharias fecit his literis in Franciam missis, novo, ut ajebam, atque antea inaudito exemplo. Hunc sequutus est Stephanus II. in responsis anno* 754. *datis, dum erat in Francia:* (Labbe Conc to. VI. p. 1650. seq.) *uterque enim collectione utitur contra morem predecessorum, aliquo tamen cum discrimine inter se. Namque ad concilia quod attinet, tam Zacharias, quam Stephanus numerandi rationem sequuntur, qua usus est Cresconius,* Pontiff. nullus ante Zachar. Collectione usus in respons. ad Consultationes.

nius, singula nimirum capita cujusvis concilii seorsim recensentes. In Decretalibus autem literis laudandis, tametsi uterque dissidet a Cresconio; Zacharias, ubi (cap. 20. seq.) *affert Innocentii Decreta* 14, *& 20. sequi videtur Dionysium: Stephanus vero Capita Decretalium profert juxta numerum uniuscujusque Epistolæ, ut de conciliis est dictum; non enim Decreta uniuscujusque Pontificis cum Zacharia, sed capita cujusvis epistolæ, ejus nomen etiam enuncians, cui scripta unaquaque fuit, diligenter enumerat. Id autem inde factum puta, quod Breviarium Cresconii capitibus trecentis constans, ad singula capita plures, paucioresve canones titulosque Decretalium Epistolarum alios tempore alio latos indicabat, qua re ad quamvis quæstionem solvendam nihil accommodatius; at indicatos canones, titulosque Decretalium aliunde petere oportuit. Hinc est quod Zacharias Dionysiana ex collectione sumsisse videtur canones, & Decreta, quippe qua usus erat Cresconius; at Stephanus canones inde tantum decerpsisse.*

S. Sedes tamen collection. limitib. non coarctabatur.

XII. *Quamvis autem hæc testimonia valde perspicua sint versionis Dionysianæ apud S. Sedem: non utique intra ejus collectionis limites coarctandum est jus vetus S. Rom. Ecclesiæ, quod tantopere Justellus, & præ aliis Natalis contendunt, suppositos illos canones Joannis II. literis, Sirmondo auspice, obviis ulnis amplectentes. Nam, præterquamquod nemo ex Joannis successoribus Dionysiana versione usus est, ita ut Gregorius III. in laudato poenitentiali s. Isidori Hispalensis versionem adhibuerit, (ipsa eadem est, quam Mercator usurpavit) s. Zacharias, qui primus Dionisianæ versionis acceptor fuit; & ipsa in Epistola ad Francos collectionis limites excessit, & in Concilio Rom.* (*Labbe Conc.* to. VI. p. 1549.) *decreto inhæsit Gregorii II.* de gradibus agnationum, *quod & successores fecisse constat late extra collectionem vagantes per omnium Decreta Pontificum, quorum tam modicam partem Dionysius collegit. Itaque, nisi veritati adversari quis velit, illud fateatur necesse est, quod ante conditam collectionem propriam, quæ Canon dicebatur, nulli alii collectioni se obligavit S. Sedes; tametsi Cresconiano Breviario duce quæcumque in sacra Bibliotheca erant, oblata occasione adirentur, adeoque Dyonisiana collectio potissimum tereretur. Post Zachariæ vero tempora certis limitibus coarctari coepisse judicia Ecclesiastica, cæteraque ad disciplinam & mores attinentia non est dubium, quoad Canon ipse prodiit.*

Hadrian. tradit Carolo compend. Græcor. Canon. instaurandæ in Gall. disciplinæ.

XIII. *Et vero Stephanus III. anno 769. in Concilio Romano ita sanxit*: Non amplius suscipiantur Apostolorum Canonum prolata per

per s. Clementem, nisi quinquaginta Capita, quæ suscipit sancta Dei Catholica Romana Ecclesia. *Itaque S. Sedes quinquaginta illis apud Dionysium, & Cresconium selectis jam insueverat: quum Zacharias ante annos duos & viginti uti illis coeperat: Hadrianus postmodo successor Stephani non modo Canonum illorum quinquaginta, sed Orientalium omnium Conciliorum, quæ in collectione sunt, præter generalia, compendiariam explicationem Canonum tradidit Carolo M. ut ad reformandam in Galliis disciplinam illa uteretur. Quamobrem collectos eos Canones non amplius aversabatur S. Sedes. Hac autem super compendiaria traditione Canonum, quam Pagius, Labbeus, Basnagius mutilam esse decernunt, nec Hadriano tribuendam existimant, nonnulla breviter animadverti oportet, quæ integram illam esse demonstrent, atque Hadriano vindicent contra eorum sententiam præcipitem.*

XIV. *Ac primo Canones Apostolorum 45. esse videntur, quia vicesimus primus tres simul conflatos continet 21. 22. 23. vicesimus quintus duos 27. 28. totidemque tricesimus quartus 37. 38. ac denique tricesimus septimus tres 41. 42. 43. ita ut uno plures videantur; at quintus, & quadragesimus in duos divisus ad unitatem reducendus est, sic totos quinquaginta habebimus. Neocæsarienses quindecim videntur, quia secundus bipertito dividitur. Perinde Laodicenus 35. cum sequenti in unum revocati 59. Laodicenos efficient. Antiocheni pariter 25. erunt, modo decimus & undecimus simul conflati secernantur. Operosior res est in Africanis: etenim post Canonem 49. sequitur 60. & 99. cum sequenti conjungitur, perveniturque ad num. 105. quum centum tantummodo esse debeant Africani Canones, quos 33. Carthaginenses præeunt, juxta Breviarium Cresconii; quo haud dubie Hadrianum esse usum demonstrant & divisio hæc 33. Carthaginensium ab Africanis centum, qui Dionysio tanquam Africani omnes continuata serie 133. numerantur, & concilia græca unumquodque suam aciem ducentia. Nihilominus ex decem iis, qui videntur deesse, ne unus quidem desideratur in Cresconii Breviario.* Compendiaria ea traditio falso creditur mutila.

XV. *Etenim nonus decimus de visitatione provinciarum peculiari Africæ; 49. de manumissionibus in Ecclesia celebrandis cum Imperatoris venia; 51. de Idolorum reliquiis extirpandis; & 75. qui duorum conciliorum initium est contra Donatistas, & contra Pelagii, & Cælestii hæresim; quatuor isti, qui Dionysio sunt 52. 82. 84. 108. tanquam inutiles a Cresconio omittuntur, quare & Hadrianus eos deserit, hac tantum in re ab illo recedens, quod numerandi ordinem pro-* Nam Hadrian. Crescon. collectionem exactissime sequitur.

ſequitur, ubi prædictos canones omittit, ne manca videatur ſeries, numeratque quinque ſuprema capita, quæ a Creſconio non recenſentur. Ita novem his capitibus addendo centeſimum, quem Creſconius fecit ex 99. *in duas partes diviſo, ut videre eſt Breviarii cap.* 287. (Bibl. vet. Jur. tom. 1. pag. 108. append.), *lacuna illa numerorum decem explebitur. Et eſt notandum cum Labbeo* (Conc. to. 11. p. 1669.) *quod in Cod. Vat. n.* 4929. *ad centeſimum caput hæc leguntur*: Hoc capitulum Aurelii cum ſubſcriptionibus Epiſcoporum in Canone Apoſtolici Romæ non habetur. *Quæ mirum in modum comprobant, perinde Hadrianum, ac Zachariam Creſconiana Collectione, ſeu Breviario uſum eſſe, non Dionyſiana, cujus tantum verſio idcirco adhibetur, quia Creſconius inde hauſit ſuum indicem, & Anonymus, qui Canones integros appoſuit, indidem eos decerpſit.*

Et Nicæni Canones in ea citati ad Synod. Afr. pertinent.

XVI. *Quid dicam de duplici eorum hallucinatione, dum alio capite mutilum dictitant Hadriani Codicem: quod nimirum initio Canonum Carthaginenſium legunt*: Deinde etiam xx. capitulis Nicæni Concilii recitatis, ut ſuperius deſcripta inveniuntur, communi decreto ſtatuerunt capita XXXIII. quæ ſequuntur? *Eſtne hoc de monumentis veterum recte judicare? Compendium id eſt eorum quæ praiverunt centum capita in Africano Concilio ex variis Synodis recitata, quæque apud Labbeum audiunt*; Concilium Carthaginenſe VI. *in decem capita diſtributum, & apud Juſtellum tam in collectione Dionyſiana, quam in Cod. Africano, citra ullam diviſionem in plura vel pauciora capita locum tenent Præfationis: tametſi Actio prima Concilii Africani revera ſit. Eadem fere verba Juſtellus refert citatis locis, quæ Hadrianus exſcripſit, & tam Dionyſiana collectio, quam codex Africanus, quem Hadrianus ſequutus eſt, habent*: ſtatuta quoque Nicæni Concilii in xx. Capitulis ſimiliter recitata ſunt, ſicut in ſuperioribus inveniuntur adſcripta. Deinde quæ in Conciliis Africanis promulgata ſunt, Actis præſentibus inſerta noſcuntur. *Quamobrem mentio illa Nicænorum Canonum ad Africanas Synodos refertur, non vero ad Hadriani Codicem, qui proinde hoc capite mutilus injuria dicitur. Quid enimvero Nicæni huc Canones advocandi ſunt, ſi Hadrianus Calcedonenſes quoque inde abſtulit, unoque in Codice Oecumenica ſex Concilia dedit Carolo, quorum veluti appendicem eſſe voluit has græcas regulas ſimul cum Africanis ab eo deſcriptis, mutatis, & emendatis, ut proſtant? Nonne ſatis perſpicue rem docet in præfatione? Quin etiam monendos Epiſcopos ita cenſuit*: Sed in his omnibus illa ſequi debemus quæ-

quæcumque a Nicæno Concilio, & a sancta atque Apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus.

XVII. *Postrema hæc demonstrant, quam inepte collectio Dionysiana adscribatur S. Sedi usque ab initio sexti seculi: dum Hadrianus de ubique jam receptis iisdem regulis seu Canonibus, qui suis etiam prædecessoribus Zacharia, & Stephano II. usui fuerant, (Canones præcipue Apostolorum quinquaginta a Stephano III. probati erant in Conc. Lat.) tanta cum circumspectione loquitur. Attamen eorum nonnullos pro summa auctoritate correxerat, ut patet. Canon exempli gratia Apostolorum 27. Lectoribus & Cantoribus nubendi facultatem impertitur. Hadrianus autem scripsit*: Quod lectoribus tantum liceat matrimonium contrahere. *Can. Apost. 46. absolute prohibet baptisma hæreticorum ab Episcopis, presbyteris, Diaconis comprobari. Hadrianus explicat*: Episcopus, presbyter baptisma hæreticorum non in nomine Trinitatis baptizantium suscipiens damnetur. *Canon Ancyranus 9. Diaconis matrimonium permittit, si ordinationis tempore continere non posse dixerint. Hadrianus emendat*: Diaconi incontinentes deponantur. *Can. Neocas. 4. gratiæ divinæ concupiscentiam non consummatam tribuit. Contra Hadrianus*: Gratiæ divinæ non imputetur, si desiderata libido non perficitur. *Can. Antioch. x. Chorepiscopis permittit, ut ordinent Lectores, Subdiaconos, & Exorcistas. Hadrianus*: Chorepiscopi ordines inferiores usque ad Subdiaconatum dare non possunt. *Ejusdem Concilii 12. de Episcopis & Clericis post iteratum judicium iterum ad Imperatorem confugientibus repellendis, sic Hadrianus recte, & juxta Ecclesiæ regulas*: Clerici damnati si Imperatorem adierint, nunquam restituantur. *Quintusdecimus ejusdem Concilii Canon Apostolicæ Sedi aperte contrarius omnino omittitur numero tantum apposito. Hic autem expendendi Hadriani Codicis finem facio; nam huc usque allata hallucinationem eorum patefaciunt, qui Compendii volunt Auctorem quemdam alium; Hadrianum vero Canones totos expansos tribuisse Carolo: quasi vero emendationes, ac variationes ejusmodi ab alio, quam a Pontifice potuissent fieri.*

Hadr. caute adhibendam collectionem monet: pluresq. Canones emendat.

XVIII. *Ad canonem quintumdecimum quod attinet, silentio præterire non debeo, cur illum Hadrianus omnino omiserit. Appellationibus ad S. Sedem ille scilicet adversatur, quibus nulla Occidentalis Ecclesiæ pars, ne Africa quidem, post agnitos Sardicenses Canones, refragabatur jam inde a quinto Ecclesiæ seculo. Jamvero Canon iste ipse, cujus Hadrianus ne verbum quidem pronunciat, una cum quarto ejusdem*

Antioch. xv. de appellationib. omnino præterit: quare Sirmondus fallitur falsitq. alios Contumeliosi causa.

dem Concilii, & duobus Apostolorum dolo malo est subjectus Epistolæ Joannis II. in causa Contumeliosi Regiensis Episcopi; eamque ex variis codicibus inconstanter istas merces exhibentibus, præcipue ex uno Remensi Sirmondus in lucem protulit, tanto cum successit, ut Justellus Cassiodori auctoritate, & hujus Epistolæ, Collectionem Dionysianam ab ipsa origine receptam velit ab Apostolica Sede (Præf ad Cod. univ. Eccl. p. 19.) *Deinde sequitur*: Atque hæc est prima & antiquissima Decretalium Pontificum collectio, quæ liber Decretorum dicta est a Zacharia Papa, Epistola ad Pippinum &c. *Postremo ex Decretalibus, & Canonibus (memorata editione a Wendelstino facta Moguntiæ an. 1525. aliaque Lutetiæ Parisiorum) decernit*: Atque ipse est codex Canonum, qui ab Hadriano I. Papa Carolo M. Regi Romæ oblatus est anno 805. (*erat tum Pontifex Leo III. qui ante annos decem Hadriano successerat.*) ad usum Ecclesiarum Occidentalium...... Atque hi sunt Canones, & Decreta, quibus in judiciis Ecclesiasticis Romana usa est Ecclesia, ut testatur Leo IV. Papa, qui Concilia ipsa & Pontificum decreta, quæ hoc codice Romano continebantur, recenset. *Ita ignotæ suppositionis a viro doctissimo Sirmondo evulgatæ pessimo publico, unico præsidio fultus vir æque doctissimus Christophorus Justellus Natalem secum traxit, minoresque alios: & uno verbo jus Apostolicæ Sedis super levissimo isto fundamento collocavit, plaudentibus cæteris.*

Cassiodori auctoritate abutuntur, qui collect. Dionys. ab ipsa origine S. Sedi adscribunt.

XIX. *Jam dixi, controversiam ejusmodi nec loco nec tempori convenire: fundamentum tantummodo diruendum suscepi, quod mihi videor perfecisse. Cæterum parum scite Justellus Cassiodori auctoritate nititur ut S. Sedi tribuat collectionem Dionysianam in judiciis. Cassiodorus enim (tam longe est, ut naturam illam ei Collectioni adscribat) qui Dionysio familiarissime usus erat; ejus virtutibus, atque exemplis, fortasse etiam consiliis motus Monasterium in suo fundo prope Schylacium ulterioris Calabriæ oppidum condidit, vitamque monasticam & ipse est amplexus. Ea occasione collectionem Dionysianam transcribi fecit suisque monachis legendam suasit, quod ut efficacius faceret, Romæ etiam passim legi testatus est. Verba ipsa ejus proferam, ne veritati videar fucum facere* (De Divin. lect. cap. 23.) Petitus a Stephano Episcopo Salonitano ex Græcis exemplaribus Canones Ecclesiasticos moribus suis, ut erat planus, atque disertus, magna eloquentiæ luce composuit; quos hodie usu celeberrimo Ecclesia Romana complectitur. Hos etiam oportet, vos assidue legere, ne videamini tam

tam salutares Ecclesiasticas Regulas culpabiliter ignorare. *Dogmaticum hic, sive moralem librum animis Christianorum informandis ad catholicam disciplinam, qualis tunc credebatur, a Cassiodoro describi compertum est: quamvis alium finem sibi proposuerit Dionysius, Salonitanum nempe Episcopum instituendum ad Ecclesiasticas regulas tum quæ in Conciliis decretæ fuerant, tum quæ minus certæ apud nonnullos erant in pretio, ut idem testatur in Præfatione. Apostolicæ autem sedi, quæ regulas, seu Canones illos nonnisi post duo secula amplecti coepit, neque Dionysius, neque Cassiodorus fuisse usui affirmant, aut affirmare possunt. Falso igitur jus vetus in ea collectione statuitur.*

XX. *Nec prætereundum, quod Cassiodorus de canonibus tantum agit: Decretales quippe epistolas constat, a Dionysio postea collectas, ut Juliano presb. Cardinali morem gereret, cujus maxima cura erat quæ ad Ecclesiasticam disciplinam pertinerent inquirere, quod Dionysius idem testatur. Quæ vero est ejusmodi Collectio, privata auctoritate facta, sacræque Bibliothecæ forulis minime excussis? Exulant inde scilicet præcipuæ s. Leonis Epistolæ ad Episcopos, & Principes conscriptæ anno 449. in magna ea commotione totius Orientis ob hæresim Eutychetis, inque iis duæ celebres ad Flavianum octava, & decima omnium celeberrima de qua Concilium sub Gelasio ita decrevit non multo ante Dionysii adventum Romam*: Cujus textum quispiam si usque ad unum jota disputaverit, & non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit. (*Labbe* concil. tom. IV. pag. 1263.) *De Siricii, Innocentii, Gelasii (cujus nonam tantummodo collector novit) Decretalibus literis a Collectione exulantibus nihil dico. Unum id tacere non possum, quod quæ ad adstruenda fidei dogmata, ad Romani Pontificis potestatem, ad Ecclesiæ universæ regimen; & ad potissima disciplinæ momenta pertinent, ea omnia a collectione absunt, ut sedulo eam expendenti palam fiet. Quare doctissimos illos viros Justellum & cæteros collectionum ingenium, ac finem assequutos non esse vix crediderim. De ingenio quippe luculenter Cresconius Liberino Episcopo, ubi ait Ferrandum quem ipse sequitur*, Indoctorum, quorum est maxima multitudo, in eodem opere studium probatur, ut ita dixerim, sequestrasse .... ea condiscere valentibus & volentibus dubitationis ambagem auferre, ut eorum plena instructio non ex difficultate scriptoris sed ex desidia jam dependeat lectoris .... probabili examinatione condiscat, utrum ex severitate, an ex lenitate suum animum debeat moderari. (Bibl. vet. J. to. I. p. 456.)

Collectio Decretalis Dionysiana manca est, & inutilis S. Sedi.

XXI.

Collectiones variæ id temporis factæ instructio erant Cleri, & populi.

XXI. *Ex quibus non obscure patet, Collectiones omnes usque ad octavum Ecclesiæ seculum (nam Cresconius in septimi extremo scribebat) tam quæ generales erant Canonum, quam quæ pœnitentiales tantum continebant, publicam utilitatem spectasse, ac proinde illarum finem fuisse instructionem Cleri, & quorumcumque fidelium. Cujus rei locupletissimum habemus testem Martinum Bracarensem, qui ad suam Collectionem, præ aliis hæc præfatur*: Propterea in ipsis Canonibus aliqua simplicioribus videantur obscura: ideo visum est, ut cum omni diligentia & ea quæ per translatores obscurius dicta sunt, & ea quæ per scriptores sunt immutata, simplicius & emendatius restaurarem. Id primum observans, ut illa quæ ad Episcopos, vel universum Clerum pertinent, una in parte conscripta sint: similiter & quæ ad laicos pertinent, simul sint adunata; ut de quo capitulo scire aliquis voluerit, possit celerius invenire. (*Labbe* Conc. to. VI. p. 1381.) *Hæc profecto causa est, cur nullam Canonum collectionem s. Sedi oblatam videre erit. Non enim hujusmodi rivulis indigebat, cui fontes ipsi præsto erant in sacra bibliotheca, quos in omnibus causis eam adiisse per suos Scriniarios compertum erit, modo, recentiorum disputationibus omissis, diligenter consulantur Concilia, Epistolæ Pontificiæ, & cætera monumenta vetera, quæ typis mandata extant. Ea Christophorus Justellus, eumque sequuti tot alii, juris licet peritissimi, haud morati esse videntur: quippe qui unum sibi proposuerunt, ut præpropere suum Codicem Canonum appingentes s. Sedi, jus hujus vetus stabilirent, unde novum admodum discrepare ostenderent.*

Suam tamen & S. Sedes serius ocius amplexa in judiciis Episcopor. & disciplina.

XXII. *Utinam barbaries per Italiam longe lateque effusa Romana etiam non hebetasset ingenia! Non enim Scriniarii, tædio forsan laboris, ni fallor, compendiariam illam viam a Gregorio etiam III. monstratam, proposuissent Zachariæ, quam postmodum Stephanus & successores terere non dubitarunt. Haud dubie mos antiquus Bibliothecam consulendi in desuetudinem sensim non abiisset; ita ut seculi unius spatio Canon, seu Codex Canonum a Leone IV. laudatus, ut supra ajebam, in Episcoporum causis, rebusque ad Disciplinam pertinentibus fere unus esset usui: &, quod magis dolendum, Joannes VIII. nono seculo declinante, constitutione nimis effusa sanxerit, Anastasio teste,* (Præf. in Conc. Nic. II.) *ut Canones & decreta omnia acciperentur, quæ fidei, moribus, sanctæque Sedis institutis minime adversarentur. Verba ipsa Bibliothecarii Pontificem alloquentis proferam*: Apostolatu vestro decernente non solum illos solos 50. canones Ecclesia recipit, sed & omnes eo-

eorum, utpote Spiritus sancti, tubarum, quin & omnium omnino probabilium Patrum, & Sanctorum Conciliorum Regulas & institutiones admittit illas dumtaxat, quæ nec rectæ fidei, nec probis moribus abviant, sed nec sedis Romanæ decretis ad modicum quid resultant. *Quamvis enim supposita ista merces in Canonem relata numquam fuerint ab Apostolica Sede; usus tamen earum permissus altissimum vulnus disciplinæ inflixit, quod ferreo seculo x. exputruit, nec nisi post diuturna remedia cicatricem obduxit. Ansam præterea dedit Petro de Marca, & Natali, ut tam multa de jure veteri & novo extra aleam disputarent. Quorum omnium fons est Epistola hac Zachariæ, quam modo subjiciam omnium oculis.*

Zacharias primus illa utens Eccl.Rom. disciplinæ contraria insciens tradit.

XXIII. *Ex brevibus eidem notis appositis plura iis suppetent, quæ mihi visa sunt præmonenda. Duo hic adjiciam, quorum unum patefaciet, Collectionis usum Apostolicæ Sedis decretis adversantia suppeditasse: alterum vero opinionis Sirmondi falsitatem magis magisque ostendet. Primo igitur Franci rogant* cap. XI. Qui Clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant? *Reponit Zacharias auctoritate can. Afr.* 37. Episcopos, presbyteros, diaconos debere continere, alios non cogi. *Id vero cum decreto s. Gregorii pugnat, qui exeunte sexto seculo continentiam injunxerat etiam Subdiaconis per totum Occidentem. En verba ejus Venantio Lunensi Episcopo rescribentis*, (lib. 4. ep. 16. 17.) Subdiaconi quoque, quos similis culpa constringit, ab officio suo irrevocabiliter depositi, inter laicos communionem accipiant. *Item metropolitæ Mediolanensi*: similiter etiam & tres subdiaconos, quos fraternitas vestra lapsos innotuit, a suo semper vacare, ac decernimus privatos esse officio: quibus nihil aliud, quam inter laicos sacra est præbenda communio. *Pugnantiam hujusmodi conciliat Thomassinus* (*Benef.* l. 11. c. 63. n. 10.) *ajens, post annos* 150. *Gregorii decretum adhuc vacillasse, & parum constanter servatum esse. At bona cum ejus venia non vacillabat decretum; inducta collectio hujusmodi contraria decreta suppeditabat. Et nisi etiam ipse Sirmondo habuisset fidem, rem novam a Zacharia proferri sensisset Apostolicæ Sedi contrariam, quia primus deseruit viam a Prædecessoribus tritam. Perinde esse video de can. Apost.* 27. *reposito consultationi* XVIII. Qui Clerici uxores sortiri debeant; *ab Ecclesiæ enim Romanæ disciplina abhorret.*

Ex ipso autem usu patet Sirmondi præcox Collectionũ inductio in S. Sedem.

XXIV. *Alterum caput, unde suppositio patet subiectorum Canonum epistolæ Joannis II. est responsio ad consultat.* 2. de Episcopis, presbyteris,

teris, diaconibus damnatis, *quæ cum causa Contumeliosi convenit. Zacharias enim reponit unicum Canonem Apostolor.* 29. *omissis cæteris. Si autem Joannes anno* 534. *antequam Italiam barbaries invaderet, duos Apostolorum Canones, totidem Antiochenos adjiciens, horum postremum, qui est* XV. *contra appellationes ad S. Sedem, adhibere non esset veritus; quidni Zacharias, barbarie jam undique effusa, qui præterea Canones alios S. Sedi contrarios se adhibuisse non sensit, aut hunc, aut ex aliis aliquem in causa eadem attulit? Quum præsertim Cresconio duce Dionysianam percurreret Collectionem? Quia scilicet tam in Contumeliosi persimili causa, quam hac in consultatione, Antiocheni Canones abs re erant, & solum ad impostoris molimina accommodati, cujus patria & ætas quæri debent in provinciis Remensi, & Moguntina post Ludovici Pii exauctorationem: occurrent enim cum Hincmaro Episcopi alii plures appellationum osores. Sed de his alibi clarius. Audiatur nunc Zacharias ipse singillatim probans quæ hucusque sunt dicta.*

ITEM

ITEM EPISTOLA ZACHARIÆ PAPÆ * AD DOMNUM PIPPINUM MISSA, QUÆ PRÆTITULATA EST SUB MAJORUM DOMUS NOMINE, EO QUOD NONDUM IN REGIS DIGNITATEM ESSET ELEVATUS, UNA CUM CAPITULIS SUIS CONSULTIS; ETIAM DICTO [a] DOMNO PIPPINO, VEL SACERDOTIBUS IN [b] PARTIBUS FRANCIÆ, QUALITER RESPONDENDUM, SCRIPSIT JAM DICTUS PONTIFEX.

ARGUMENTUM

Consultationi Pippini Principis, & Francorum capitibus septem & viginti Ecclesiæ illius pessumdatæ depravatam disciplinam, Præsulumque & Cleri inscitiam patefacienti, singillatim respondet novo exemplo per Canones versionis Dionysianæ juxta Breviar. Cresconii, antiquo s. Sedis more collectiones Canonum aversantis non penitus derelicto.

A.D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCXLVIII.	V.	III.

DOMNO [c] excellentissimo atque Christianissimo Pippino Majori Domus [1], seu dilectissimis nostris universis Episcopis Ecclesiarum, & religiosis Abbatibus, atque cunctis Dominum timentibus [d] principibus, in regione Francorum constitutis; Zacharias Episcopus sanctæ Dei Catholicæ & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ in Domino salutem; gratia vobis & pax a Deo patre omnipotente, & Domino Jesu Christo, unico filio ejus, & ab Spiritu sancto ministretur **.

Gaudio magno gaudemus in Domino, addiscentes per relationem sublimissimi, & a Deo servati prædicti filii nostri Pippini, vestram omnium bonam conversationem, & quod in bonis & Deo placitis dispositionibus, unanimes atque cooperatores estis [e]. Ita & Ecclesiæ Dei & venerabilia loca per universam vestram provin-

VARIANTES LECTIONES

a A JAM DICTO *Lambec. Gentilot.* *b* *Tengnagelius præposuit* IN. *id.* *c* Domino *Lamb.* *d* Deum timentibus *Lambec.* Dñi *Gent.* *e* ita ut & *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Pontifex creatus anno salutis 741. obiit 752.

** Exstat tom. 9. Bar. an. 744. & Cent. 8. c. 10.

CENNIUS

1 Ætas hujus epistolæ figenda cum Cointio an. 748. nisi forte sub finem 747. data fuit. Nam Pagii contraria opinio, datam nimirum Januar. mense 747. corruit ex ipsa Inscriptione ad Pippinum, penes quem summa rerum erat. Nam Carolomannus eod. an. 747. per Zachariæ manus Monachum induerat, ut habent Annal. Fulden. Baron. eam refert ad an. 744. & ibi Pag. *n.* 3. Cointium nequicquam arguit. Mansius (*ad pag.* 747 *n.* 2.) conjectura ex documentis assequitur Carolomannum ex Francia profectum esse post diem 6. Jun.

ciam sita, atque [a] earum Præsules sacerdotes, & religiosi Abbates, ut condecet, in sancto habitu & conversatione sacerdotali [b] conservetis, vacantes orationibus, insistentes precibus ad implorandam divinam potentiam, & cælitus victoriam tribuendam adversus paganos [c] & infideles gentes [2] propugnatoribus vestris. Etenim vobis in vera confessione & simplici corde ad Dominum [d] accedentibus, sicut Moyses, ille amicus Dei, orando pugnabat (Exod. 17.), * & Jesu Nave cum populo Israël bella Domini præliando, vincebat. Ita & vos agere oportet carissimi mihi, ut sitis adjutores populo vestro orando, & bonis actibus inhærendo, declinantes a curis & negotiis secularibus. Scriptum est enim (Ps. 45.): *Vacate & videte, quoniam suavis est Dominus.* Et iterum: *Accedite ad eum, & inluminamini, & vultus vestri non erubescent.* (Ps. 33.)

Principes & seculares homines atque bellatores convenit curam habere & sollicitudinem [e], contra inimicorum astutiam, & provinciæ defensionem, præsulibus vero, sacerdotibus atque Dei servis pertinet salutaribus consiliis & orationibus vacare, ut nobis orantibus, & illis bellantibus, Deo præstante, provincia salva persistat, fiatque vobis in salutem, laudem, & mercedem perpetuam. Ex hoc quippe Præsulatus vester apparebit in sanctitate, & principatus dilecti filii nostri Pippini approbabit [f] per subjectorum potestatem & bonum dispositum. Itaque ut flagitavit a nobis, cum vestro consultu, superius effatus filius noster Pippinus, ut de omnibus capitulis, quibus innotuit, responsum demus, in quantum Domino dante valemus, de unoquoque capitulo inferius conscriptum, juxta quod a sanctis Patribus traditum habemus, & sacrorum Canonum sanxit auctoritas, etiam & nos quod Deo inspirante Apostolica auctoritate decernere potuimus [3], mandavimus in responsis.

Primum

VARIANTES LECTIONES

a adque *Tengu.gelius* *posuit* atque *Gentil.* *b* conversetis *Lamb.* *c* paganas *Lamb. Gent.* *d* ad Deum *Lamb.* ad Dñi *Gent.* *e* sollicitudinem *Lamb.* *f* adprobabitur *Gent.*

NOTÆ

* Bar. & Jonathas. Ita etiam Centuriatores.

2 Saxones puta continuis bellis petitos, quod Pontifex & S. Bonif. literis (*Conc. Bonif.*) & Carolomanni viva voce probe norat: hi enim pagani erant & infideles.

3 *In speculis a Deo constituti, ut vigilantiæ nostræ diligentiam comprobantes & quæ coercenda sunt, resecemus, & quæ observanda sunt sanciamus*; aiebat Cœlestinus Episcopis Viennen. & Narbonen. (*ep.* 21.) Ita nunc Zachar. omnibus Episcopis Franciæ; summa enim Petri successorum auctoritas nullis Canonum & decretorum collectionibus præscribitur; quibus, tametsi utitur brevitatis ergo, de suo tamen opportune addit, quæ Franciæ tum temporis erant opus, ut videbimus.

Primum capitulum: *Quomodo honorari debeat Metropolitanus Episcopus a Chorepiscopis & parochialibus Presbyteris*. In Canone sanctorum Apostolorum capitulo tricesimo quinto scriptum est: *Episcopos gentium singularum scire convenit, quis inter eos primus habeatur, quem velut caput existiment, & nihil amplius, præter ejus conscientiam, gerant; quum illi soli singula* [a]*, quæ parochiæ propriæ, & villis, quæ sub ea, competant* [b]*; sed nec ille præter omnium conscientiam faciat aliquid. Sic enim unanimitas erit, & glorificabitur Deus per Christum in Spiritu sancto.*

Item in Canone Antiocheni concilii capitulo nono continet ita [c]: *Per singulas regiones Episcopos convenit nosse, Metropolitanum Episcopum totius Provinciæ sollicitudinem gerere, propter quod ad Metropolim omnes undique qui negotia videntur habere concurrent* [d]*, unde-placuit eum & honore præcellere, & nihil amplius, præter eum, cæteros Episcopos agere; secundum antiquam a Patribus nostris regulam constitutam, nisi ea tantum, quæ ad suam dioecesim pertinent possessionesque subjectas. Unusquisque enim Episcopus habeat suæ Parochiæ potestatem, ut regat, juxta reverentiam singulis competentem, & providentiam gerat omnis possessionis, quæ sub omni* [e] *est potestate. Item, ut Presbyteros & Diaconos ordinet, & singula suo judicio comprehendat. Amplius autem nil* [f] *agere* * *tentet præter Antistitem Metropolitanum. Nec Metropolitanus aliquid gerat, sine cæterorum sacerdotum consilio.*

Item ex libro [g] decretorum B. Leonis Papæ capitulo 32 [h] continetur: *Igitur secundum sanctorum Patrum Canones spiritu Dei conditos, & totius mundi reverentia consecratos, Metropolitanos singularum provinciarum Episcopos, quibus ex delegatione nostra fraternitatis tuæ cura prætenditur, jus traditæ sibi antiquitus dignitatis intemeratum habere decernimus, ita ut a regulis præstitutis nulla aut negligentia, aut præsumptione discedant* [4]*, aut in habitu, aut in incessu san-*

VARIANTES LECTIONES

a quam illa sola singuli *Lambec. Gent.* *b* quæ sub ea sunt, competunt, *Lamb.* competunt *Gent.* *c* continetur ita: *Lamb Gent.* *d* concurrere debent, *Lamb.* concurrere, *Tengnagelius posuit* concurrent, *Gentil* *e* sub ejus *Lamb.* sub ea est *Gent.* *f* nihil *Lamb.* præter Antistitem *Tengn.* antefatum Metr. Nec Metropolit. gerat. *Sed lo* aliquid *alia manu, ut videtur, & recentiori atramento interpositum est*. Gentil. *g* item in libro *Lamb.* *h* tricesimo secundo *Lamb.*

NOTÆ

* B. præter Antistitem Metropolitanum tentet.

4 Verba hæc: *aut in habitu, aut in incessu sanctitatis* non leguntur in Leonis epist. (84. *cap.* 2,) in iis, quæ mox decernit notandum quod octavo etiam sec. monachismus erat uniformis, & vitæ genere distinguebatur a Clero, Holsten. (*ad Cod. Reg. præf.* c. 3.) quamquam eod. tempore S. Bonifacii opera Ordo S. Be-

ſanctitatis. Nam & nos ab apoſtolica auctoritate ſubjungimus, ut Epiſcopus juxta dignitatem ſuam indumentis utatur; ſimili modo presbyteri Cardinales; & qui [a] monachica vita [b] velle habeant vivendi, plebi quidem ſibi ſubjectæ præclariori veſte induti debitum prædicationis perſolvant, & in ſecreto propoſitum ſervent ſui cordis [c]; ut qui videt in abſcondito Deus, reddat illis in palam. Scriptum quippe eſt; *Quæ dicitis in cordibus veſtris, & in cubilibus veſtris compungimini*. (*Pſ.* 4.) Non enim nos honor commendat veſtium, ſed ſplendor animarum.

Monachi vero lanea indumenta, juxta normam & regulam monachicæ * diſciplinæ, atque traditionem ſanctorum probabilium Patrum, ſine intermiſſione utantur. Si enim abrenunciantes ea, quæ ſeculi ſunt, tota ſe Deo intentione contulerunt, de omnibus licitis [d] debent abſtinere, ut quantum corpori ſuo ſuſtinuerint laborem, tantum remunerationis præmium a Deo percipere mereantur. Apoſtolis quippe divinum datum eſt mandatum, duas tunicas non habendi. (*Math.* 10.) Tunicas dixit Chriſtus; utique laneas [e], non lineas: qui ergo obedierit Dominico præcepto [f], bonis actibus inhærens, habebit vitam æternam.

Item ex Canone Antiocheni [g] concilii capitulo decimo, de his qui vocantur Chorepiſcopi § decretum eſt; *Qui in vicis, vel poſſeſſionibus Chorepiſcopi nominantur, quamvis manus impoſitionem Epiſcoporum perceperint, & ut Epiſcopi conſecrati ſint, tamen ſanctæ Synodo placuit, ut modum proprium recognoſcant, & gubernent ſubjectas ſibi Eccleſias, earumque moderamine curaque contenti ſint; ordinent*

VARIANTES LECTIONES

a & ſi *Lamb. Gent.* *b* monachicam vitam *Lamb.* *c* ſui ſervent cordis *Lamb. Gent.* *d* de omnibus inlicitis *iidem*. *e* Tunicas dixit utique laneas *iid.* *f* Dominico præceptori *Gent.* *g* Antioceni *Tengnagelius poſuit* Antiocheni *id.*

NOTÆ

* Monaſticæ. S. Benedicti propagaretur in Francorum Regno. Præterea notandum, parochos in Suburbiis conſtitutos appellari presbyteros Cardinales, communi olim nomine Epiſcoporum, presbyterorum, diaconorum, qui alicui addicebantur Eccleſiæ. Qua ex communione nominis, officii ſimilitudinem parum ſcite aliqui deducunt in S. R. E. Cardinalibus.

§ De Chorepiſcopis uberrime Thomaſſin. (*De Benef. I.* II. *c.* I.) Reſponſio Pontificis ad hoc primum caput, aptiſſima: nam de Metropolitani præſtantia alios inter Epiſcopos, auctoritate Canonum, & decretorum loquitur: & Chorepiſcoporum munia patefacit; ſic arrogantiæ Chorepiſcoporum illudit. Ii ſiquidem, quum aliud non eſſent, quam Vicarii foranei Epiſcoporum, his dignitate pares eſſe ambiebant: idcirco quærunt, quomodo Metropolitas debeant honorare. Procedente tempore eo uſque petulantia eorum crevit, ut Leo III. & Carolus Magnus hunc hierarchiæ ordinem in Francia extinguere neceſſe habuerint. (Vide Capitular. *lib.* 6. *cap.* 119. *lib.* 7. *cap.* 187. 325. 328.) presbyteros etiam & diaconos ordinare præſumſerant. (Labbe *concilior. tom* VII. *p.* 1165. *ſeqq.*) De iiſdem iterum ſermo eſt infra: *Cap.* IV.

nent etiam lectores, & subdiaconos, atque exorcistas, quibus Promotiones ista sufficiant. Nec Presbyterum vero, nec Diaconum audeaut ordinare prater civitatis Episcopum, cui ipse cum possessione subjectus est. Si quis autem transgredi statuta tentaverit, depositus, quo utebatur, honore privetur. Chorepiscopum vero civitatis Episcopus ordinet, cui ille subjectus est.

Secundo capitulo [a] de Episcopis, presbyteris, & diaconibus damnatis, quod pristinum officium usurpare non debeant [6]: Ex libro Canonum sanctorum Apostolorum capitulo vicesimo nono dictum est: *Si quis Episcopus aut Diaconus depositus juste super certis criminibus, ausus fuerit attrectare ministerium dudum sibi commissum, hic ab Ecclesia penitus abscindatur* [b].

Tertium capitulum de presbyteris supervenientibus [7] ex Concilio Carthaginense capite undecimo: *Si quis Presbyter contra Episcopum suum inflatus schisma fecerit, anathema sit. Ab universis Episcopis dictum est* [c]: *Si quis presbyter a praposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos Episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo Episcopo reconciliari; quod nisi fecerit, sed superbia, quod absit, inflatus secernendo se ab Episcopi sui communione subduxerit, ac separatim cum aliquibus* [d] *faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, & locum amittat. Si querimoniam justam adversus Episcopum non habuerit, inquirendum erit.*

Quartum capitulum de presbyteris agrorum, quam obedientiam debeant exhibere Episcopis & presbyteris Cardinalibus ex Concilio Neocæsariensi capitulo 13. ita continetur; *Presbyteri ruri, & in Ecclesia* [e] *civitatis, Episcopo prasente, vel presbyteris vrbis ipsius,*

VARIANTES LECTIONES

a secundum capitulum *Lamb.* b abscidatur. *Tengn. correxit* abscindatur. *Gent.*
c dictum est anathema sit *Lamb. Post verba* dictum est, *sequitur in ms. ad marg quidem si non eadem, saltem antiquissima manu scriptum* anathema sit. *Gent.* d schisma faciens, *Lambec.*
e presbyteri ruris in Ecclesia *Lamb. Gent. a Tengnagelio est emendatum* ruri & *Gent.*

NOTÆ

6 S. Cyprianus (*ep. 68.*) Episcopos lapsos ait *ad pœnitentiam quidem posse admitti, ab ordinatione autem Cleri, atque sacerdotali honore prohiberi*. S. Basil. (*can. 51.*) *Canones indefinite ediderunt, unam in eos qui lapsi sunt pœnam decerni jubentes, a ministerio scilicet motionem*. Hieronymus (*adv. Jovin. lib. 1.*) *Non posse esse episcopum qui in Episcopatu filios faciat: alioquin &c.* Præterea Siricius ad Himer. *c. 7.* S. Innocentius ad Victricium *cap. 9.* ad Exsuperium *c. 1.* & Leo Magnus epist. ad Rusticum *cap. 2.* suppeditassent quæ tempori magis congrua erant, nisi hac nova via incedere maluisset.

7 Capitular. (*lib. 1. c. 37.*) & Labbei (*Concil. to. VII. p. 978*) hoc caput ita conceptum videsis: *ut nullus presbyter contra suum Episcopum superbire audeat*. Neque undecimum dumtaxat Can. Carthag. invenies, sed & decimum, & Apostolor. 32.

ipsius, offerre non possunt, nec panem sanctificatum dare, calicemque porrigere. Si vero absentes hi fuerint, & ad dandam orationem vocentur, soli dare debebunt. Chorepiscopi quoque ad exemplum quidem & formam septuaginta videtur esse [a]; *ut quod ministraverunt* [8] [b] *propter studium, quod erga pauperes exhibent, honorentur.*

Quintum capitulum de monachis, id est, ancillis Dei, de quibus flagitatum est, si liceat eas ad Missarum solemnia, aut Sabbatho sancto publice lectiones legere, & ad Missas psallere, aut alleluja, vel responsorium. De his in libro decretorum beati Gelasii Papæ cap. 23. [9] destinatum est; *Quod nefas sit foeminas sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his, quæ virorum sunt officiis deputata, præsumere* „ Nihilominus impatienter audivimus, tantum di„ vinarum rerum subiisse despectum [c], ut fœminæ sacris altaribus „ ministrare firmentur, cunctaque, quæ [d] non nisi virorum famu„ latui deputata [e], sexum, cui non competit, exhibere; nisi quod „ omnium delictorum, quæ singulatim [f] perstrinximus, noxiorum „ reatus [g] eos respicit sacerdotes, qui vel ista committunt, vel „ committentes minime publicando pravis excessibus se favere si„ gnificant „.

Sextum capitulum de viduis, si possint in propriis habitaculis suis salvare animas. Item ex eodem libro, cap. 21. ita continetur; [10] *ut viduæ non violentur a Pontificibus, &* [h] *si professam continentiam, proposito mutato, calcaverint, ipsæ per se* [i] *rationem Deo pro suis sint actibus reddituræ*; „ Nam de viduis sine ulla be„ nedi-

VARIANTES LECTIONES

a videntur esse *Lamb. Gent.* *b* ut comministri autem *Lamb.* *c* tantam rerum sub ... despectum *Tengnagelius correxit ponendo rasura* tantum divinarum rerum subiisse *Gent.* & cuncta, quæ *Lamb.* *d* quæ *deest in ms. sed Tengn. apposuit. Gent.* *e* deputata sunt, sexum, cui *Lamb.* *f* singillatim *id.* *g* reatus omnis & crimen *Lambec. Gent.* *h* non velentur, &, *Lamb.* violenter *Gent.* violentur *Tengn.* a Pontificibus *deest in ms. sed Tengn. apposuit. Gent.*
i pro se *Gentil.*

NOTÆ

8 Lambecius legit, ut est in versione Dionysiana: quum autem Tengnag. & Gentilot. nihil mutent, ita esse in Cod. MS. tenendum est.

9 Mendosus numerus: nam vel Dionysio, qui hanc unam in suam Collect. retulit, est cap. 26. Huc respexit Coustant (*Rom. Pont. ep. to. 1. p. 85.*) licet Bonifacio Mogunt. tribuat interrogationem. Certe hac Zachariæ auctoritate Decretum Soteri tributum de monachis, nomine tum ignoto, quod item Bonifacio I. adscribitur, utrique in lib. Pontificali, evertit; se nil antiquius nosse ajens can. 44. Laodic. *Quod non oporteat mulieres ingredi ad altare.* Vide plura ap. eumd. cit. l. Alia tamen est Francor. quæstio; alia Pontificis responsio.

10 Alia & hic quæstio, alia solutio: propius rem attigit Nicolaus I. (*Resp. LXXXVII. ad Bulg.*) Viduas enim cogendas non esse ajens ad ingrediendum Monast. *Sciendum est*, prosequitur, *quoniam alia sunt virtutes, sine quibus ad vitam ingredi non possumus, alia vero sunt, quæ nonnisi ab sponsore requiruntur.*

„ nedictione velandis superius latius, [a] duximus differendum, quæ „ si propria voluntate professam primi conjugii [b] castitatem, „ mutabili mente, calcaverint, periculi ejus [c] intererit, quali Deum „ debeat [d] satisfactione placare. Sicut enim si se forsitan continere „ non poterat [e], secundum Apostolum, nullatenus nubere vetaba- „ tur [f]: sic * habitam secundum deliberationem, promissam Deo „ pudiciciæ fidem debuit custodire [h]. Nos autem nullum talibus „ laqueum debemus injicere: sed solum adhortationes præmii sem- „ piterni, pœnasque proponere divini judicii, ut nostra sit ab- „ soluta conscientia, & illarum pro se rationem Deo reddat in- „ tentio.

Septimum Capitulum de laico pellente suam conjugem, ex Canone sanctorum Apostolorum cap. 48. *Si quis laicus uxorem propriam pellens, alteram vel ab alio dimissam duxerit, communione privetur* [11].

Octavum Capitulum de Presbyteris & Diaconibus, qui se a ministerio Ecclesiastico subtrahunt, & seorsum collectas faciunt, ex Canone Antiocheni concilii cap. 5. promulgatum est: *Si quis Presbyter aut Diaconus Episcopum proprium contemnens se ab Ecclesia sequestraverit, & seorsum colligens altare constituat* [i], *& commonenti Episcopo non adquieverit, nec consentire vel obedire voluerit, semel & iterum convocanti, hic damnetur omnimodo, nec ultra remedium consequatur, quia* [k] *recipere non potest dignitatem; quod si ecclesiam turbare & sollicitare persistit, tanquam seditiosus per potestates exteras opprimatur*.

Nonum Capitulum de clericis & monachis non manentibus in suo proposito, quod interrogatum est, in Canone Chalcedonensi [l] cap. 7. decretum est; *Qui semel in clero deputati sunt, aut monachorum vitam expetiverunt, statuimus neque ad militiam, neque*

VARIANTES LECTIONES

a late *Lamb. Gent* latius *Tengn.* *b* pristini conjugii *Lambec. Gentilot.* primi *Tengn.* *c* calcaverint, *Lamb. Gent.* periculi earum *Lambec.* *d* debeant *id.* *e* poterant *id.* *f* vetabantur, *Lamb.* *g* sic habita secum deliberatione *Lambec. Gentil.* *h* debent custodite *Lamb.* fidē buit *Tengn. correxit* debuit *Gent.* *i* altaria constituerit *Lamb.* constituit *Gent.* constituerit *Tengn.* *k* quia suam recipere *Lamb. Gent.* *l* Calcedonensi *Gent.* Chalc. *Tengn.*

NOTÆ

* B. habita.

11 Erat Concil. Agathen. Can. 25. maxime ad rem faciens. Erat præterea Innoc. Epist. ad Exsuperium, quæ etiam extat in collectione Dionysiana, ubi præ aliis Evang. verba afferuntur: *Qui dimiserit uxorem suam, & duxerit aliam, moecatur; similiter & qui dimissam duxerit, moecatur*. Item Can. Afric. 102. seu Milev. 11. c. 17. nisi libuisset Græcis Regulis adhærere.

quæ ad dignitatem aliquam venire mundanam, aut hoc tentantes, & non agentes pœnitentiam, quo minus [*] *redire debeant, ad id, quod* [a] *propter Deum primitus* [**] *elegerant, anathematizari.*

Decimum capitulum de clericis, qui sunt in [***] Ptochiis, [12] Monasteriis, atque Martyriis, ex Canone Chalcedonensis concilii cap. 9. ita decretum est [b]: *Clerici, qui præficiuntur Ptochiis, vel ordinantur in Monasteriis, & Basilicis Martyrum, in Episcoporum* [c] *qui in unaquaque civitate sunt, secundum sanctorum Patrum traditiones, potestate permaneant. Nec per contumaciam ab Episcopo suo desiliant; qui vero audent evertere hujusmodi formam quocunque modo, nec proprio subjiciuntur Episcopo, siquidem clerici sunt, Canonum correptionibus subjacebunt, si vero laici vel Monachi fuerint, communione priventur.*

Undecimum capitulum, qui clerici etiam ab uxoribus abstinere debeant, ex Concilio Africano cap. 37. ita continetur: *Præterea, cum de quorundam* [d] *clericorum, quamvis erga uxores proprias incontinentia referretur* [e], *placuit Episcopos, & Presbyteros seu Diaconos secundum propria statuta, etiam ab uxoribus continere; quod nisi fecerint, ab Ecclesiastico removeantur officio: cæteros autem clericos ad id non cogi,* [f] *sed secundum uniuscujusque Ecclesiæ consuetudinem observari debere* [13].

Duodecimum capitulum, de his, qui uxores, aut viros dimittunt, ut sic maneant, ex Concilio suprascripto Africano, cap. 69. ita continetur: *Placuit, ut secundum Evangelicam & apostolicam disciplinam, neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjungantur; sed ita maneant, aut sibi invicem reconcilientur; quod si contempserint, ad pœnitentiam redigantur.*

Deci-

VARIANTES LECTIONES

a cum manere debeant, quod *Lamb.* commonere debeant *Tengn.* *correxit ponendo* quominus redire. ad id *deest*, *sed Tengn. apposuit*. Gentil. *b* cap. VIII. ita decretum est *Lambec.* *c* sub Episcoporum *Lamb. Gent.* *d* decurandum *Gent.* de quorumdam *Tengn.* *e* referetur *Gent.* referretur *Tengn.* *f* ad hoc non cogi *Lamb.* ad id *deest in ms. sed Tengnagelius apposuit. Gent.*

NOTÆ

* B. redirent. ** B. elegerint.

*** Hospitalibus.

12 Xenodochia, seu hospitalia sunt pauperum seniorum, cujusmodi est insigne S. Michaelis ad Ripam Tiberis Innocentii XII. liberalitate excitatum. Pelagium quoque II. narrat liber Pontific. domum suam convertisse in Ptochium.

13 Dixi in Admon. ad hanc Epist. hunc Canonem traditioni & decretis Apostol. Sedis adversari. Eam consule (*pag.* 39.) iis, quæ de Gregorio dixi, adde hæc pauca S. Leonis ad Anastas. Thessalon. (*ep.* 84. *c.* 4.) *Ad exhibendam perfectæ continentiæ puritatem nec subdiaconibus quidem connubium carnale conceditur: ut & qui habent, sint tanquam non habentes (1. Cor. 7.) & qui non habent, permaneant singulares. Quod si in hoc ordine, qui quartus a capite est, dignum est custodiri; quanto magis in primo, aut secundo, vel tertio servandum est?*

Decimum tertium capitul. Inquisitum est, quod Monachus, si clericus factus fuerit, quid * agi debeat. Ex Decreto B. Innocentii Papæ Cap. 17. continetur: *De Monachis, qui diu morantur in monasteriis, & postea ad clericatus ordinem pervenerint, non debere* [a] *eos a proprio* [b] *proposito deviare; Aut enim, sicut in monasterio fuit, & quod diu servavit, in meliori gradu positus, amittere non debet; Aut si corruptus* [c]*, postea baptizatus, & in monasterio sedens ad clericatus ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedici cum sponsa potest, jam antea corruptus* [d]*; quæ forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat, ut quisque corruptus* [e] *baptizatus, clericus esse voluisset, sponderet, se uxorem omnino non ducere* [14].

Decimum quartum [f] cap. Quod Presbyteri, aut Diaconi, si in aliquo crimine prolapsi fuerint, non possint per manus inpositionem [g] pœnitentiæ remedium consequi. In Decreto [h] beati Leonis Papæ cap. 16. decretum est ita; *Alienum est a consuetudine Ecclesiastica, ut qui Presbyterali honore, aut Diaconii gradu fuerint consecrati, hi pro crimine aliquo suo per manus impositionem remedium accipiant poenitendi; quod sine dubio ex Apostolica traditione descendit, secundum quod scriptum est; Sacerdos si peccaverit, quis orabit pro* [i] *illo? Unde hujusmodi lapsis ad promerendum misericordiam Dei secreta* [k] *est expetenda secessio, ubi illis satisfactio fuerit digna, sed etiam* [l] *fructuosa* [15].

VARIANTES LECTIONES

a pervenerint, statuimus non debere *Lambec.* *b* a propria *Gentil.* a proprio *Tengn.* *c* correptus *Lamb. Gentil.* *d* correptus *iidem.* *e* correptus *iid.* corruptus *ubique posuit Tengn. at ms. habet* correptus. *Gentil.* *f* Quartum decimum *Lambec.* Quartum X. *Gentil.* *g* impositiones *Lambec.* inpositiones *Gent.* *h* in decreta *Gent.* decreto *Tengn.* *i* illi *Gent.* *k* privata est cap. *Lambec.* probata est *Gent.* secreta *Tengn.* *l* si fuerit digna, sit etiam *Lamb.*

NOTÆ

* B. agere.

14 Siricius epist. ad Himer. (*cap.* 13.) Monachos morum gravitate, & vitæ ac fidei institutione sancta commendatos ad cleri officia promovendos decreverat. Quæritur hic post ejusmodi promotionem quid agendum eis sit? Plena tunc esset responsio, si Decretorum Zosimi cap. primum esset additum, quo statuitur monachos ad Episcopale culmen pervenire posse per gradus exorcistæ, acolyti, subdiaconi, diaconi, ac presbyteri. (*ad Esych. cap.* 1.) Inde autem Coustantio (l. c. *p.*970.). Novum suppetit argumentum adversus Constitutum Silvestri, quo ostiarius gradibus præpropere accensetur.

15 Ead. Epist. (cap. 14.) Siricius Cleri omnis exemplo usus erat ad removendos laicos a Clericatus honore: *Sicut pœnitentiam agere cuiquam non conceditur Clericorum: ita & post pœnitudinem & reconciliationem nulli unquam laico liceat honorem clericatus adipisci.* Ante Leonem Concil. Carthag. v. can. 21. de presbyteris & diaconis idem sanxerat. Quum autem is canon a Cod. Afric. absit, Cresconium latuit, quo duce utitur Zacharias. Hanc disciplinam Cleri generalem ad solos diaconos & presbyteros reductam, videsis ap. Coustant (*c. l. p.* 636.)

Decimumquintum [a] cap. pro eo, quod interrogatum eſt de laicis, qui Eccleſias in ſuis proprietatibus conſtruunt, quis ipſos [b] debeat regere, aut gubernare. *A ſanctis Patribus ita ſtatutum eſt, & in præceptis Apoſtolicis continetur. Juxta petitoris imploratum, ut ſi in quolibet fundo cujuſcunque Juris Oratorium ſive Baſilica fuerit conſtructa, pro ejus devotione in honorem cujuſcunque Sancti, in cujus Epiſcopi parochia fuerit fundatum Oratorium aut baſilica, percepta primitus donatione legitima, id eſt,* * *præſtantem tot* [c], *geſtiſque municipalibus allegatis, prædictum Oratorium per Miſſas* [d] *publicas ſolenniter* [e] *conſecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptiſteria conſtruantur, nec presbyter conſtituatur Cardinalis; ſed & ſi Miſſas ibi facere maluerit* [f], *ab Epiſcopo noverit presbyterum, poſtulandum; quatenus nihil tale a qualibet alio ſacerdote nullatenus* [g] *reſiſtatur, niſi ab Epiſcopo fuerit ordinatum* [16].

Sextum decimum capitulum de clericis, qui proprias Eccleſias relinquunt, quid de eis agi debeat, ex Canone ſanctorum Apoſtolorum, cap. 15. ita continetur: *Si quis Presbyter, aut Diaconus, aut quilibet de numero clericorum relinquens propriam parochiam pergat ad alienam, & omnino Presbyter declinans* [h] *Epiſcopi ſui conſcientiam in aliena parochia commoretur, hunc ulterius miniſtrare non patimur, præcipue ſi vocatus ab Epiſcopo redire contempſerit, in ſua inquietudine perſeverans* **. *Tamen tanquam laicus ibi communicet* [17].

De-

VARIANTES LECTIONES

a Quintumdecimum. *Lambec.* b quis ipſas *Lamb. Gent.* c præſtante tot *Lambec.* d atque miſſas *Gent.* e conſecrat is *Lambec.* conſecratis *Gent.* f ſi miſſus ſibi forte maluerit *Lamb. Gent.* g ullatenus *Lamb.* h omnino declinans præter *Lamb.* omnino declinans præt. *Gent.*

NOTÆ

* B. præſtante.

** B. Sed tanquam. Cent. cauſam tanquam.

16 A Collectione recedit hoc cap. ſuorumque Prædeceſſorum decretis inſiſtit. S. Greg. M. ad Benenatum Epiſc. Fundarit. (*lib. 7. ep. 85.*) ad Decium Epiſc. Lilybetan. (*l. 8. ep. 63.*) & ad Paſſivum Epiſc. Firman. (*lib. 11. ep. 20.*) luculenter hac de re. Binas Pelagii 1. literas quinquaginta fere annis antiquiores profert Holſten. (*Coll. Rom. part. 1. p. 234. ſeq.*) ex collectione Card. Deuſdedit, queis eædem formulæ continentur. Zachariæ autem ævo liber diurnus Romm. Pontt. ſuppeditabat formulam (Garner. *cap. 5. tit. 3. & ſeq.*) at ſanctorum PP. decreta hic laudata haud ſuppetebant ex Diurno. Plura ex iis ſunt ap. Gratianum (*diſt. 1. de Conſecr.*) ſpuria tamen nonnulla certis intermiſta, quæ ab eruditis ſecerni facile poſſunt. Mabill. Mus. Ital. to. 2. (*Comm. prav. p. XIX.*) ex Gregorii Epiſtolis quinque omnino capita educit: 1. ut nullum corpus ibi ſit humatum, quod Zacharias præterit, tanquam abs re 2. ut dos ſufficiens aſſignetur. 3. ut nullum ibi baptiſterium conſtituatur. 4. ut nullus ibidem presbyter incardinetur. 5. ut nullæ in eo fiant miſſæ publicæ, ſed presbyter ab Epiſcopo poſtuletur pro miſſæ celebratione. Eadem hic, præter primum, enumerantur.

17 Domi quærenda erat reſponſio. Eorum ſiquidem majores (*Conc. Arel. an. 314. can. 21.*) una cum aliis Epiſcopis decreverant: *De presbyteris, aut diaconibus, qui ſolent dimittere loca ſua, in quibus ordinati ſunt, & ad alia loca ſe transferunt, placuit, ut eis locis miniſtrent, quibus præfixi ſunt. Quod ſi relictis locis ſuis ad alium ſe locum transferre voluerint, deponantur.* Perinde Concil. Arel. II. (*can. 13.*) Vide Nicænos Canones 15. & 16. & Gelaſ. decret. 23.

Decimum ſeptimum [a] capitulum. Item pro Epiſcopis, qui alterius clericos ſuſceperint, ut excommunicentur [b], in eodem concilio cap. 16. [c] continetur; *Epiſcopus vero, apud quem memoratus* [d] *eſſe conſtiterit, contra eos decretam ceſſationem pro nihilo reputans, tanquam clericos forte ſuſceperit, velut magiſter inquietudinis communione privetur* [18].

Decimum octavum [e] capitulum, qui clerici uxores ſortiri debeant [*], in 27. cap. Canonum ſanctorum Apoſtolorum decretum eſt: *Innuptis autem, qui ad clerum provecti ſunt, præcipimus, ut ſi voluerint, uxores accipiant, ſed lectores cantoreſque tantummodo* [19].

Nonum decimum capitulum, ut nullus presbyter aut Diaconus ſine commendaticiis epiſtolis ſuſcipiatur [f], in eodem Canone ſanctorum Apoſtolorum [g] continetur: *Nullus Epiſcoporum peregrinorum, aut presbyterorum, ſeu Diaconorum ſine commendaticiis ſuſcipiatur Epiſtolis; & cum ſcripta detulerint, diſcutiantur attentius, & ita ſuſcipiantur, ſi prædicatores pietatis exſtiterint. Sin* [h] *minus, neque neceſſaria* [i] *ſubminiſtrentur eis, & ad communionem nullatenus admittantur, quia* [k] *a ſurreptione* [l] *multa proveniunt* [20].

VARIANTES LECTIONES

a ſeptimum decimum *Lamb.* *b* excommucentur *Tengnag. correxit* excommunicentur *Gentil.* *c* in eod. canone ss. Apoſtolor. cap. XVI. *Lamb.* *d* memoratos *id.* *e* octavum decimum *id.* decim. *Gent.* *f* ſine commendaticiis ſuſcipiatur epiſtolis *Lamb.* *g* cap. XXXIV. *id.* *h* ſin *deeſt in ms. Gentil.* *i* nec quæ ſunt neceſſaria *Lamb.* neque ſunt neceſſaria *Gentilot.* *k* qui *Gent.* quia *Tengn.* *l* per ſubreptionem *Lambec.*

NOTÆ

* In 2. & 7. ſic & Cent.

18 Laudati Canones Nicœni, & Gelaſii decretum (*ep. 9. c. 25.*) huc etiam ſpectant.

19 Hic canon ab Eccleſiæ Romanæ diſciplina abhorret, tum quia Cantores inter ordinum gradus non novit; tum quia varios Eccleſiarum mores in occidente eſſe non ignorabat, ad cleri minoris conjugia quod attinet. In Gallia præſertim Agathenſe Concil. (*can. 39.*) *Presbyteri*, ait, *diacones, ſubdiacones, vel deinceps, quibus ducendi uxores licentia non eſt, etiam alienarum nuptiarum vitent convivia.* Vide Thomaſſin. (*I. l. 2. c. 62.*) qui minoribus etiam clericis interdici nuptiis, poſt ordinationem inde colligit. Erat præterea Concil. Chalced. (*can. 14.*) haud generalem ſtatuens diſciplinam, & *Pſalmiſtas* habens, juxta Dionyſian. Verſionem, pro *cantores*, quod nomen Rom. Eccleſiam minus decebat: *Quoniam in quibuſdam provinciis conceſſum eſt Lectoribus, & pſalmiſtis uxores ducere.*

20 Canones Laodiceni 41. & 42. Antioch. 7. nimia brevitate laborant, idcirco Apoſtolor. 34. reponitur, licet quæſtioni minus aptum. Chalcedonen. etiam 13. clerum omnem amplectitur. Aliis aptior ad Francorum quæſita erat can. Agathen. 52. *Presbytero, aut diacono, vel clerico ſine Antiſtitis ſui Epiſtolis ambulanti communionem nullus impendat.* Non enim de Epiſcopis quærebant, qui ſine Metropolitani formata ab Eccleſiis ſuis diſcedere non poterant: *Nullus Epiſcoporum naviget ſine formata Primatis.* (*Cod. Can. Afr. 56.*) Sed de presbyteris, & diaconis, qui a ſuo Epiſcopo accipere debebant Formatas. (*can. Afr. 106.*) tametſi Antioch. Concil. (*can. 8.*) etiam Chorepiſcopis hanc facultatem præbeat. In Galliis ex Zoſimi privilegio (*ep. 1. c. 1.*) Arelatenſis Metropolitæ erat, formatas *ex qualibet Galliar. parte ſub qualibet Eccleſiaſtico gradu* diſcedentibus concedere. At Zachariæ temporibus Gallicanæ Eccleſiæ ſtatus nullus fere erat: antiquatæ Metropoles: diſciplina omnis peſſumdata.

Vicesimum [a] capitulum de virginibus velatis, si deviaverint, quid de illis agendum sit: in libro Decretorum B. Innocentii Papæ, cap. 14. [b] adsertum est. *Quæ Christo spiritualiter nubunt, & a sacerdote velantur, si postea vel publice nupserint, vel se clanculo corruperint, non eas admittendas esse ad agendam poenitentiam, nisi is cui se conjunxerant, de mundo recesserit; si enim de hominibus hæc ratio custoditur, quæcunque, vivente viro, alteri nupserit, habeatur adultera; nec ei agendi poenitentiam licentia concedatur, nisi unus ex his fuerit defunctus: quanto magis de illa tenenda est, quæ ante immortali se sponso conjunxerat, & postea humanas ad nuptias* [c] *migravit* [21] ?

Vicesimum primum capitulum, idem [d] de non velatis virginibus, si deviaverint, in eodem libro 20. cap. continetur: *Hæ vero, quæ nondum* [e] *sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se simulaverunt permanere, licet velatæ non fuerint, si forte nupserint, his agenda aliquanto tempore poenitentia est, quia* * [f] *sponsio ejus Domino tenebatur* [g]. *Si enim inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi, quanto magis ista pollicitatio, quam cum Deo pepigit, solvi sine vindicta non poterit*. Nam si Apostolus Paulus, quæ a proposito [h] viduitatis discesserant, dixit eas *habere damnationem, quia primam* [i] *fidem irritam fecerunt; quanto potius virgines, quæ prioris promissionis fidem frangere sunt conatæ? Hæc itaque, fratres charissimi* [22], *si plena vigilancia fuerint ab omnibus Dei sacerdotibus* [k] *observata, cessabit ambicio, iniquitas superata calcabitur, veritas spirituali fervore flagrabit* [l], *pax prædicata labiis cum voluntate animi concordabit. Implebitur edictum Apostoli, ut unanimes unum sentientes* [m], *permaneamus in Christo, nihil per contentionem*

VARIANTES LECTIONES

a Vice sunt *Gentil.* vicesimum *Tengnag.* *b* cap. xviiii. *Lamb.* *c* humanas nuptias transmigravit? *Tengnag. interposuit* ad *Gentil.* *d* item *Lamb.* *e* quæ necdum *Lambec. Gentilot.* *f* qui *Gentil.* *g* quia sponsio earum a Domino tenebatur *Lamb.* *h* a preposito *Gentil.* *i* q primam *Gentil.* *k* Dō sacerdotibus *Gentil.* *l* fraglabit *id.* *m* una sentientes *id.*

NOTÆ

* B. & Cent. quia sponsione ejusmodi tenebatur.

21 Sanctus Leo epist. ad Rusticum (*cap.* 15.) *Ambigi vero non potest crimen magnum admitti, ubi & propositum deseritur, & consecratio violatur. Nam si humana pacta non possunt impune calcari, quid eos manebit, qui corruperint fœdera divini Sacramenti?* nullum tamen remedium affert, ut Innoc. Vide S. Basil. *can.* 18.

22 Innocentius, qui Victricio scribebat, ait: *Frater carissime*; sed Zacharias, qui plures alloquitur, ac sua facit Innocentii verba, *Fratres cariss.* Notatu dignum, quod Concil. Turonense II. an. 567. celebratum utrumque caput expressit (*can.* 20.) ex *Sententia Papæ Innoc. ad Victric. Episc. Rothom.* Dionysianam quippe Collectionem Gallia ignorabat: deinde subdit: *Quis Sacerdotum contra decreta talia, quæ a Sede Apostolica processerunt, agere præsumat?* Sic tum venerabantur, ut æquum erat, Decreta Pontificum Romm.

nem [a] *nobis, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo nostro Salvatori placentes.*

Vicesimum secundum capitulum de his, quæ duobus fratribus nupserint, vel qui duas sorores [b] uxores acceperint in Concilio Neocæsariense cap. 2. continetur; *Mulier, si duobus nupserit, abjiciatur usque ad mortem: veruntamen in exitu, propter misericordiam, si promiserit, quod facta incolumis, hujus conjunctionis vincula dissolvat, fructum poenitentiæ in vita* * *permanenti* [c]. Nos autem, gratia divina suffragante, juxta prædecessorum & antecessorum Pontificum decreta, multo amplius confirmantes dicimus, ut dum usque sese generatio cognoverit, juxta ritum & normam Christianitatis, & religionem Romanorum non copulentur conjugiis. Sed nec spiritalem, id est [d], commatrem, aut filiam, quod absit, quis ducat temerario ausu uxorem; est namque nefas & perniciosum peccatum [e] coram Deo & angelis ejus; in tantum enim grave est, ut nullus sanctorum Patrum, neque sacrarum Synodorum assertiones [f], vel etiam in Imperialibus legibus quispiam [g] judicatus sit; sed terribile Dei judicium metuentes siluerunt sententiam dare [23].

Vicesimum tertium capitulum de his, qui homicidium sponte perpetraverunt, in vicesimo primo capitulo Ancyrani Concilii [h] continetur; *Qui voluntarie homicidium fecerint, poenitentiæ se submittant; perfectionem vero circa vitæ exitum consequantur.*

Vi-

VARIANTES LECTIONES

a contionem *Gentil.* contentionem *Tengn.* *b* duos sorores *Gent.* duas *Tengn.*
c consequatur. Quod si defecerit mulier, aut vir in talibus nuptiis, difficilis erit pœnitentia in vita permanenti *Lamb.* *d* id ē *Gent.* *e* pernēciōsum peccatorum *Gent.* *f* ut nullis sanctorum Patrum, atque sacrar. Synodorum assertionibus *Lamb.* *g* quippiam *Gentil.*
h Anquirani Concilii *id.*

NOTÆ

* Sic etiam Bar. & Cent. in ipso Concilio est: *Fructum pœnitentiæ consequatur.*

23 Tanta in re præter Græcas regulas Apostolicæ auctoritatis præsidio nititur. Greg. II. & III. dec reta probat, & explicat. Gregorius enim II. ad tempus, & terroris amovendi causa (res erat de Germanis nuper conversis) ita Bonifacium per literas affatus erat: *Dicimus, quod oportuerat quidem, quamdiu se agnoscunt affinitate propinquos ad hujus copulæ non accedere societatem. Sed quia temperantia magis, & præsertim in tam barbara gente plus placet, quam districtio censuræ, concedendum est, ut post quartam generationem jungantur.* Contra Gregorius III. sua in Decretali Epistola ad eumdem Bonifacium cap. v. ita decreverat: *Progeniem vero suam unumquemque usque ad septimam generationem observare decrevimus.* (Labbe *Concil. tom.* VI. *pag.* 1448, 1469.) Postremum hoc decretum Zacharias ante annos quinque in concilio Rom. confirmaverat, anno 743. (*Ibid.* p. 1549.) De Gregorii autem II. Epistola, *neque hoc silendum est*, inquit, *quod in Germaniæ partibus ita diu vulgatum est, quod quidem in Archivo nostræ S. E. scriptum minime reperimus; ipsis tamen asserentibus hominibus de Germaniæ partibus didicimus, quod be. rec. S. Gregorius Papa dum eos ad religionem Christianitatis Divina gratia illustraret, licentiam illis dedisset in quarta se copulare generatione: sed dum rudes erant, & invitandi ad fidem, quamquam minime scriptum, ut dictum est, reperimus, credere non ambigimus.* In hanc sententiam pro summa auctoritate loquitur, affinitatis etiam, & cognationum gradus, quos ipse in laudato Concilio, post Gregorium III. recensuerat, confirmans.

Vicesimum quartum capitulum, item de his, qui homicidium non sponte perpetraverunt; in eodem Canone cap.* 22. continetur: *De homicidiis non sponte commissis, prior quidem definitio post septem annorum poenitentiam, perfectionem consequi praecepit*[a]*; secunda vero, quinquennii tempus explere.*

Vicesimum quintum capitulum de his, qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri conprobantur. In concilio Ancyrano c. 19. continetur: *Si cujus uxor adulterata fuerit, vel si ipse adulterium commiserit? Septem annorum poenitentia oportet eum perfectionem consequi secundum pristinos gradus*[24].

Vicesimum sextum cap. de monachis & virginibus propositum non servantibus in libro Decretorum beati Syricii Papæ cap. 6. continetur: *Praeterea Monachorum quosdam, atque Monacharum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestaris demersos esse lasciviam; ut prius clanculo, vel sub Monasteriorum praetextu illicita ac sacrilega se contagione miscuerint; postea vero in abruptum conscientiae desperationem*[b] *perducti, de illicitis complexibus libere filios procrearent*[c]*, quod & publicae leges, & ecclesiastica jura condemnant: has igitur inpudicas detestabilesque personas a Monasteriorum coetu, electorumque conventibus*[d] *eliminandas esse mandamus, quatenus retrusae in ergastulis*[e]*, tantum facinus continua lamentatione deflentes purificato possint poenitudinis igne decoquere, ut eis*[f]*, vel ad mortem saltim*[g] *solius misericordiae intuitu, per communionis gratiam, possit indulgentia subvenire*[25].

Vi-

VARIANTES LECTIONES

a præcipit *Lambec.* b desperatione *id.* c procrearint *id.* d ecclesiarumque conventibus *id.* e in suis ergastulis *id.* f ut ejus *Gentilot.* g saltem *Lamb.*

NOTÆ

* xxv. Bar.

24 Exsuperio in eadem fere causa consulenti Innoc. (*cap.* 4.) reposuerat communione privandos: *Mulieribus, prodito earum crimine, communio denegatur. Virorum autem latente commisso, non facile aliquis ex suspicionibus abstinetur. Qui utique submovebitur, si ejus flagitium detegatur Quum ergo par causa sit, interdum, probatione cessante, vindictæ ratio conquiescit.* Ita, ni fallor, & hic reponendum erat, nisi antiquior disciplina ex Græcis regulis præsto fuisset, seu potius tempori aptior visa esset.

25 Francorum interrogationem haud dubie propius attingit Leonis responsio XIV. ad Rusticum Narbonensem: *Propositum*, ait, *Monachi proprio arbitrio, aut voluntate susceptum deseri non potest absque peccato. Quod enim quis vovit Deo, debet & reddere. Unde qui relicta singularitatis professione ad militiam, vel ad nuptias devolutus est, publicæ poenitentiæ satisfactione purgandus est: quia etsi innocens sit militia, & honestum potest esse conjugium, electionem tamen meliorum deseruisse transgressio est.* Proxime autem Concil. Tol. VI. (*can.* 6.) sic decernens: *Quisquis virorum vel mulierum habitum semel induerit spontanee religiosum, aut si vir deditus Ecclesiæ Choro, vel fœmina fuerit, ac fuit delegata puellarum Monasterio, in utroque sexu praevaricator ad propositum invitus reverti cogatur: ut vir detondeatur, & puella Monasterio reinte-*

gre-

Vigesimum [a] septimum cap. de his, quæ non coacte, sed voluntate propria virginitatis propositum susceperunt, quod delinquant cum nupserint, etsi nondum fuerint consecratæ; in libro Decretorum [b] beati Leonis Papæ. cap. 28. [c] continetur: *Puella, quæ non parentum coacta imperio, sed spontaneo judicio virginitatis propositum atque habitum susceperunt: Si postea nuptias eligunt, prævaricantur & jam, si nondum [d] eis gratia consecrationis accessit, cujus utique non fraudarentur [e] munere, si in proposito permanerent* [26].

Hæc itaque, carissimi nobis, & dilectissimi, quæ superius annexa sunt, in quantum, miserante Deo, valuimus, inter cætera cap. deflorantes, tam sanctorum [f] Apostolorum, quam & jam [g] & beatorum Patrum sanctiones [h], seu & jam & [i] probabilium beatissimorum Pontificum decreta [k], ut uniuscujusque capituli sententia continet [l], in brevi eloquio perstringentes, ac vestri Præsulatus notitiam & prædicationem, atque populi vobis a DEO crediti [m] ædificationem, mandavimus ministranda atque perficienda; hortantes vestram omnium prudentissimam sanctitatem, & procerum directionem [*], omni moderationi [n] non declinantes a dextris, aut sinistris, sed viam regiam incedentes [**], constantissime [o] observetis Apostolica mandata; & enim hæc [p], amantissimi nobis, vobis dedimus in mandatis, ut nec nos coram Deo de taciturnitate judicemur; nec vos de neglectu coram eo cogamini reddere rationem, sicut scriptum est, in Dominico præcepto; *Si non venissem, & locutus eis fuissem, peccatum non haberent* (*Jo.* 15.). Itaque nihil excusationis adhibentes, omnium rationabilium animarum salutem procuretis ita

VARIANTES LECTIONES

a vicesimum *Lamb.* *b* secretorum *Gentil.* *c* cap. XXVII. *Lamb.* *d* etiam si nondum *id.* *e* frudarentur *Gent.* fraudarentur *Tengn.* *f* tam de sanctorum *Lamb.* *g* quamque etiam & *id.* *h* sanctionibus *id.* *i* seu etiam & *id.* *k* decretis, & *id.* *l* contina *Gentil.* continet *Tengn.* *m* populis vobis a Dō creditis *Gent.* *n* ut omnimoda ratione *Lamb.* *o* stantissime *Gentil.* *p* etenim hæc *Lambec.*

NOTÆ

* B. Ut omnimoda ratione.

** B. fortissime.

gretur. Si autem quolibet patrocinio desertores permanere voluerint, Sacerdotali sententia ita de Christianorum cœtu habeantur extorres, ut nec locutio cum eis ulla sit communis. Horum vero capitum alterum deest in Collectione Dionysiana quam sequitur Zacharias.

26 Alteram partem hujus capitis, quod est 15. ad Rusticum, attuli nota 21. Hic subjiciam primum ex Canonibus ad Gallos, quos Sirmondus & Labbeus Innocentio, P. Coustant Siricio tribuendos putat. (*Epist. Rom. Pont. tom.* 1. *p.* 682. *seqq.*) Juvat siquidem extra Collection. petere quæ ad rem plurimum faciunt: *Puella, quæ nondum velata est, sed proposuerat sic manere, licet non sit in Christo velata; tamen quia proposuit, & in conjugio velata non est, furtivæ nuptiæ appellantur: ex eo quod Matrimonii cœlestis præceptum non servaverit, amore properante, ad libidinis cæcitatem.* Huc etiam spectant quæ supra *cap.* 21.

ita currentes in agone, ut non vituperetur ministerium vestrum, sed magis de palma victoriæ bravium accipietis [a] juxta, egregii Apostoli dictum, *habentes*, bonis actibus inhærendo, *repositam coronam justitiæ* in siderea mansione, quam vobis reddat in illum diem justus Judex Dominus Deus & Salvator noster JESUS Christus, qui vivit in unitate cum Deo patre omnipotente, & Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum, Amen.

IN

VARIANTES LECTIONES

a accipiatis *Lambec.*

IN STEPHANI II. LITERAS

ADMONITIO

Quum Stephanus II. creatur, major erat opportunitas petendi ex Francia auxilii.

QUUM *Zacharias obiit supremum diem, anno videlicet 752. mensis martii 24. duodecim infra dies duo Pontifices sunt electi, utrique nomen Stephanus: at prior tridui spatio, ante quam consecraretur occumbens, neque ab Anastasio Bibliothecario, neque ab antiquorum ullo inter Pontifices recensetur. Panvinius, quem Card. Baronius sequitur, hunc etiam refert in reliquorum numerum. Hinc factum est, ut Stephanus II. al. III. hic noster audiat: tametsi triduani illius electi vix nomen ad nos pervenerit. Stephanus igitur II. ad Petri cathedram ascendit, quum temporis causa erant plures, cur Gregorii III. exemplo auxilium peteretur, idque opportunius, ex Francia, quod intermissum tamdiu erat. Etenim Pippinus Caroli Martelli filius nullo amicitiæ, aut societatis vinculo junctus erat cum Aistulpho Langobardorum Rege: plurimis autem beneficiis devinctus erat S. Sedi, cujus præsertim auctoritate idem primus Carolinæ stirpis regnare coeperat præcedenti anno. Præterea Carolomannus Pippini frater per s. Zachariæ manus Monachum induens Roma Cassinum se contulerat, ubi sub Optati Abbatis disciplina rebus cælestibus dabat operam. Huc accedit Bonifacii Moguntini studium fervens pro Apostolicæ sedis disciplina in Galliis stabilienda, firmandaque in aliquibus Francorum Monarchiæ partibus religione. Inde siquidem Romæ cum Francis necessitudo, magnumque Missorum, ac literarum utrimque commercium.*

Attamen Langobardos prius, deinde Orientis Aug. legatis & literis precatur pro s. Sede.

II. *Nihilominus Stephanus, qui in Lateranensi Patriarchio eductus probe omnia norat, Zachariæ præsertim exemplum recens præ oculis habuerat, Aistulphum initia sui Pontificatus conturbantem, cædesque ac vastationes minitantem multis muneribus mulcet, ac per Legatos Paulum germanum suum, quem in Pontificatu successorem habuit, & Ambrosium Primicerium pacis foedus cum illo iniit per annos 40. Quarto inde mense foedifragum, gravissimoque Romanæ provinciæ incolis tributo imposito, quod capitationem appellant, tyrranno haud dissimilem, nova aggreditur legatione venerabilium Abbatum Optati Cassinensis, & Attonis sancti Vincentii ad Vulturnum, novisque amplissimis muneribus audaciam illius frangere pertentat. Quumque id minime cessisset ex voto; paulo post evenit, ut Imperator Constantinopoleos,*

leos, misso Joanne Silentiario, ac requisita Pontificis opera, Exarchatum, ac Pentapolim e manibus Langobardorum eripere pacis artibus molitetur. At sævissimus ille Rex & Pontificis preces, & æquissima Augusti postulata sus deque habuit. Tum vero Stephanus captata occasione Missos suos cum Silentiario Constantinopolim direxit. Pontificis ii litteras ferebant obsequii plenas, queis tum de Exarchatu rem infectam enarrabat; tum suppliciter eum orabat, ut cum milite ad liberandam Urbem, totamque Italiam veniret. Id factum initio anni 753. *ut constanter antiqui, ac recentes Scriptores tradunt. Locupletissimum revera argumentum, quod Romani Pontifices Zacharias, & Stephanus, inutili Gregorii III. exemplo edocti, ne cogitarunt quidem de petendis ex Francia auxiliis; quodque ab annis licet quinque & viginti sanctæ reipublicæ moderatores essent, verique Principes Romanæ provinciæ ab ipsis Langobardorum Regibus haberentur, spem omnem resipiscentiæ Græcorum Cæsarum non abjecerant; iisdemque rempublicam tot servatam incommodis ultro reddituri erant, modo adversus nupera Aistulphi molimina periclitanti Urbi, & Italiæ opem ferrent.*

Nulla ex parte quid-quã proficiens clam de itinere Gallicano agit cum Pippino.

III. *Verum, sic volente Numine, tanta socordia fuit impii Copronymi, ut neque contemtus Aistulphi Exarchatui incubantis ab anno* 751. *quum Ravenna capta, pulsoque Eutychio Exarchorum supremo, dominari ibidem cœpit; neque officia, & preces Pontificis eum moverint. Hæc quum ita se haberent, quid reliquum erat Stephano, nisi ut divinam implorarei clementiam, quod tum ipse nudis pedibus, tum omnis populus aspersus cinere sacra templa adeundo frequenter gessit? Inde autem factum esse arbitror cum sacro Annalium Principe* (Baron. 756. n. 7.) *ut tam præsenti, tamque firmo uteretur præsidio Pippini Regis, per quem S. Sedes magnum habuit incrementum; nam Gregorii III. prædecessoris sui vestigiis insistens, ad Francos se convertit. Opportuniori autem tempore id consilii cepit tum ex prædictis causis, tum quia Pippini novi Regis pietas summa erat in Deum, summusque amor in Principem Apostolorum Petrum. Peregrino cuidam datas literas ad Regem Lib. Pont. tradit* (sect. 253.) *quas tamen nemo unquam vidit. Quare de primis hisce literis valde dubia res est. Certe haud ita multo post Droctegangus Missus Regis Romæ adfuit, per quem binas in Franciam litteras misit* (Cod. car. ep. 4. 5. al. x. xi.) *ex quibus patet, rem geri cœptam feliciter a Pontifice.*

Incertum num literis an verbis secreto negocium cœptum.

IV. *Tantum negocium esse inchoatum oretenus videtur; non enim Droctegangus literas, sed* verba salutationis *secum detulit; eumdem-que*

que in modum fecisse Pontificem, de se ipse palam testatur. Per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum: *Literisque alteris Francorum Duces precatur, ut* cooperatores, & adjutores *sint in causa s. Petri; perseverantiam tantummodo & Regi, & Ducibus enixe commendans. Quod, ut fidem facit de re agi coeptum, ita Peregrino illi, quicumque fuerit, non literas, ut Anastasius credidit, periculosum sane consilium, sed verba esse credita persuadet. Confirmant id Rodigangus Episcopus, & Autcharius Dux alteri Missi Regii, qui Pontificem in Franciam deducturi, paulo post adveniunt; nec tamen ullum in literis indicium habetur facti apud Anastasium, Paulum Diaconum, & Annales, celeberrimi. Utcumque autem sit, ante dimidium octobris mensis prædicti anni 753. ea omnia evenerant, quæ brevi admodum narratione amplexus sum. Itaque novem fere mensium spatio & Copronymi fides extremum tentata, & res bene admodum coepta tum literis, tum arcana Missorum interlocutione per Romanos, & Francos; ac denique illo itum a Pontifice, ut præsentia sua, nullo interprete, tanti momenti negocium perficeretur. Non conjectando, aut consultum in Consulatum, huncque in Patriciatum instrctendo id assequimur; sed Pontificis ipsius epistolis in Cod. Carolino existentibus, cumque historia omni mirum in modum consentientibus id uberrime edocemur. Prædictæ siquidem duæ* 4. 5. al. x. & xi. *tanti negocii principium sunt; reliquæ sex perfectio.*

V. *Earum ordo ex rebus ipsis, quas continent, adeo certus, ut incuria illius, qui eumdem pervertit in Codice, facili negocio valeat emendari. Quamobrem* 6. 7. 8. 9. 10. 11. al. vii. ix. iv. vi. iii. viii. *consensu omnes enumerant. Quin etiam de tempore, quo unaquæque conscripta est, nulla fere dissensio, præter ultimam, quæ est undecima, seu octava Codicis. Etenim Baronius, Cointius, Pagius, aliique ad annum referunt* 756. *Muratorius autem, eumque sequutus Mansius* (Pag. not. 756. n. 2.) *ad annum differunt* 757. *Hic quidem multa Recentiorum Scriptorum observata congerens; ille autem innixus catalogo, qui Farfense Chronicon præit, & duabus Chartis Archivi Lucensis: utrumque movet Desiderii Regis initium, quod eorum monumentorum auctoritate constituunt an.* 757. *aut Decembri mense anni præcedentis. Stephanus quippe de hujus electione loqui in ea Epistola non posset, ut putant, anno* 756. *Nostra nihil interest Chronologicis hujusmodi tricis immorari, quæ nihil promovent; ea propter a veteri chronologia non discedimus. At spectanda in primis historia iis epistolis*

Epistolar. sex, quæ extant in Cod. facilis chronologia.

lis inclusa, quippe quæ commenta omnia & disputationes Recentiorum evertit.

Primæ duæ ad Pippinum Regem Francor. datæ, qui a s. Sede Rex designatus fuerat.

VI. *Omnium primo epistolarum tituli spectari debent.* Excellentissimo filio Pippino Regi *orditur prima Stephani Epistola : &* Pippinum Excellentissimum Regem *videre est nominatum in altera, quæ ad Duces Francorum, tempore eodem data fuit, anno videlicet* 753. *Quare igitur ante annos quindecim Gregorius* III. *in suis literis ad Pippini patrem*, Carolo Subregulo *semel & iterum dixit? Quare Zacharias suam inscripsit epistolam anno* 747. Excellentissimo atque Christianissimo Pippino Majori domus? *Tantæ mutationis causam reddit Ludovicus* II. *in celebri ad Basilium epistola* (Baron. 871. n. 54. 59.) *sæpius edita*: Francorum Principes primo Reges, deinde vero Imperatores dicti sunt, ii dumtaxat, qui a Romano Pontifice ad hoc oleo S. perfusi sunt..... a qua (*S. Sede*) & regnandi prius, & postmodum imperandi auctoritatem prosapiæ nostræ seminarium sumsit. *Luculentius id patet ex* Cod. ms. de Glor. mart. *S. Greg. Turon. in cujus fine Scriptor Pippini temporum æqualis, Codicis ætatem posuit; quam rem tanti habuit Mabillonius* (De re Dipl. pag. 354. tab. 22.) *ut inter monumenta vetera recensuerit. Ibi autem ad rem nostram ita legitur*: Ipse prædictus Domnus florentissimus Pippinus Rex pius per auctoritatem & imperium sac. record. Domni Zachariæ Papæ, & unctionem sancti Chrismatis per manus sacerdotum Galliarum, & electionem omnium Francorum tribus annis antea (751.) in Regni solio sublimatus est. *Sunt, quibus hæc Childerici* III. *Regis Merovingiorum ultimi, licet ignavi, atque inutilis depositio, Carolingiorumque exaltatio auctoritate Apostolica parum sapit, legumque civilium ope de jure disputant: at velint nolint, factum probarunt veteres, ejusque memoriam, ne ulla unquam deleret oblivio, annalium monumentis consignarunt. Idque mihi est satis ad priorum Stephani* II. *Epistolarum titulos novos, atque antea inauditos explicandum.*

Reliquæ ad Patricios Romm. nam pater filiique tales creati erant an. 754.

VII. *Reliquæ epistolæ omnes tum Stephani, tum successorum Pontificum ad Regis titulum adjiciunt illustrem alium* Patricii Romanorum. *Quem sane titulum, nequicquam eruditi recentiores se torquent, ante exeuntem annum* 754. *quum Pontifex idem ex Francia redierat Romam, nulla in Pontificia epistola reperire est. Hinc vero non modo Pippinum, sed filios quoque ejus Carolum, & Carolomannum, perpetuo Patricios nuncupatos in literarum titulis videmus. Causa liquet ex constanti Scriptorum veterum, ac recentiorum testimonio* (*Baron.*

754.

754. n. 2. *Pag. ibi* n. 5. & seqq. & 755. n. 3.) *quinto enim calendas sextiles, seu die* 28. *Julii ejus anni Stephanus* II. *& Pippinum iterum, & duos filios Reges unxit in monasterio s. Dionysii; nec non Patricios Romanorum designavit. Quam dignitatem Pippinus, & Carolomannus usque ad extremum vitæ diem retinuerunt, perpetua enim erat; Carolus autem, qui postea magnus appellari coepit, in octavi ejus sæculi fine Augusti potiorem dignitatem adeptus, antiquiorem illam Patricii, natura sua desuescentem, nomine tenus, non re prætermisit. Sed hæc, quum excedant limites codicis Carolini, huc non pertinent. Hactenus de Patricii dignitate, quam ab exeunte anno* 754. *Epistolæ omnes laudati Codicis præseferunt in titulo. Majoris momenti res modo spectari oportet; quæ nimirum Pontificem inter & Reges evenerunt tum in Francia, tum in Italia usque ad annum* 757. *quum Stephanus supremum diem obiit* 24. *Aprilis. Iis quippe minime cognitis vera literarum sententia teneri non potest.*

Aistulphus nequicquã Monachor. Cassinen legationem ad Pippinum adornat contr. Pontif.

VIII. *Quamquam Roma discessisset Pontifex die* 14. *Octobris anni* 753. *non ante diem* 15. *Novembris ab Aistulpho impetravit iter suum Ticino prosequi versus Franciam. Neque enim Pontificiis precibus, neque Regis Pippini legatorum arte & officiis moveri poterat, ut maximum sibi, quod præsagiebat, incommodum lubens mercaretur. Quin etiam ægre dimissum insidiis prosequi ausus est, quoad Italiæ fines est prætergressus. Tum vero consilia omnia Pontificis ut eluderet, Optato Cassinensi Abbati præcepit, ut legationem Monachorum ad Pippinum adornaret, cujus princeps esset Carolomanuus Francorum Regis frater; perque eam illius aures, animumque a Pontifice averteret. Versuta deliberatio! Optatus ipse Abbas paulo ante legatione Pontificis functus, dure acceptus fuerat ab Aistulpho, suumque ad Monasterium reverti jussus, ne rei quidem infecta nuncius redire ad Urbem potuerat. Præterea recens memoria erat Cassini instaurati Monasterii per Petronacem, cui Optatus successerat. Quæ res Langobardorum immanitatis pristinæ admonebat, qui illud a fundamentis ita everterant, ut vix post annos* 135. *inhabitari a paucis Monachis captum fuerit. Quid si eadem gens audacissimi Regis imperio excidium innovandi occasionem captasset? Quid plura? Monasterii pereclitantis, mandatorumque Abbatis impulsu Carolomannus cum Sociis ad Regem fratrem advolat, imminentia damna exaggerat, a Pontificis amicitia ut illum disjungat omnia experitur. At Divinæ voluntati resistere nequaquam valuit. Certum, deliberatumque erat Regi causam D. Petri aliis omnibus anteferre.* Quam-

Quamobrem ut Monachorum incolumitati consuleret, Pontificis auctoritate in S. Dionysii Coenobio eos collocavit; unde Carolomannus insequenti anno migravit ad superos; socii vero ad S. Benedicti monasterium Cassinense nonnisi anno 756. post Aistulphi mortem sunt regressi, ut patet ex postrema Stephani epistola (Cod. Carol. II. al. VIII.) *Interea de summa re, quæ Pontificem eo perduxerat, liberius agebatur.*

An. 754. Donatio Pippini fit Carisiaci, cui Carolus, & Carolom. filii subscribunt: postea Rex in Ital. venit cum milite: vincit: Langobardo fidē habens in Franciam edit.

IX. *Pontigone in Palatio Regio, ubi primum summo cum honore Pontifex erat exceptus die* VI. *Januarii mensis 754. explorata omnia sunt tum quorum enarratio Missis credita erat, tum quorum tractationem sibi Pontifex reservaverat. Deinde Carisiaci confecta stipulatio Diplomatis, cui non modo Pippinus, verum etiam filii Carolus, & Carolomannus jam Reges & Patricii Romanorum designati, necnon Palatina Officia subscripserunt. De quibus constat ex Anastasio, epistolis Codicis Carolini, & omnibus Francorum Scriptoribus. De Exarchatu & Pentapoli, quas provincias Aistulphus Græcis ante triennium, seu potius Romano Pontifici, in cujus clientelam se dederant, Græcæ impietatis causa, eripuerat, donandis D. Petro, & ejus Successoribus, vique armorum e potestate Langobardorum eripiendis actum fuit. De Urbe autem, atque ejus Ducatu similiter donandis tam longe est, ut Pontifex cum Rege ageret; ut Narniensem Civitatem a Spoletano Duce jampridem invasam recuperandi ejus auxilio spem non inanem conceperit. Etenim ubi Rex in Italiam primo venit cum milite, Dux ille territus civitatem invasam restituit. Quumque haud ita multo post Francis ex Italia recedentibus Aistulphus foedifragus non solum Exarcatum, & Pentapolim tradere recusaverit, sed etiam quæ Pontificiæ dominationis erant invaserit, ipsamque Urbem Romam obsidione cinxerit ineunte anno 755. Stephanus Pippinum ad novam expeditionem sollicitans, clare & distincte eum docet tum de Exarchatu & Pentapoli nullatenus traditis, tum de antiquæ ditionis Pontificiæ Civitatibus ereptis* (Cod. Carol. epist. 8. 9. al. IV. VI.) *Quod eodem tempore iisdemque verbis Proceribus Francorum significat:* Nihil juxta ut constituit, & per vinculum Sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum est, potius autem post desolationem totius nostræ provinciæ *&c. & infra:* Nam & civitatem, quam B. Petro tua Christianitas concessit, abstulerunt, & aliquas Civitates nostras comprehenderunt.

Nil Lang. Rex tradit: immo s. Sedis Civitates, & loca invadit.

X. *In quibus ea præsertim notari velim, quæ quia Gretserus prætermiserat in 8. al.* IV. *Epistola, apud Muratorium quoque desiderantur,*

qui

qui Lambeciana editionis alieno opere parum accurato varias lect. adjungens (Rer. Ital. to. 3. par. 2.) *non pauca omisit notatu digna, quæ suis locis indicabuntur. In sequenti autem neque a Gretsero, neque a Muratorio, quæ nuper attuli, omittuntur. Quid enim vero sibi volunt pauca illa*, nullum augumentum nobis factum est, *post narratum, quod Aistulphus nihil omnino tradidit de Exarchatu, & Pentapoli, & antequam ditio propria Romanæ Sedis memoretur? Nonne consentiunt cum Inscriptione omnibus notissima apud Ravennam* Pippinus pius primus amplificandæ Ecclesiæ viam aperuit? *Nonne qui Romanæ provinciæ, sive Urbis & ejus Ducatus dominationem ante Pippini Donationem negant, a veritate longe abeunt? Disputent ii potius, num Pontifex tamquam primus Civis, an velut Princeps, reipublicæ præesset, quod unum quæri potest: at res luce ipsa clariores nequicquam audent in dubium vertere. Et vero si Rex perjurus nihil omnino dederat B. Petro, ut in prædictis literis legimus; si* nec unius palmi terræ spatium B. Petro, Sanctæque Dei Ecclesiæ, vel reip. Romanorum reddere passus est, *quod præcedentibus in duabus epistolis* (Cod. Car. 6. 7. al. VII. IX.) *Pontifex querebatur: quo igitur spectant alia illa verba ejusdem Pontificis* (Cod. Car. ep. 7. al. IX.) Scamaras, atque deprædationes, seu devastationes in Civitatibus & locis B. Petri? *& alia, quæ nuper audivimus*: aliquas civitates nostras comprehenderunt? *Longum esset hic omnia persequi, quæ opportuniorem sibi locum vindicant in notis. Hæc tamen pauca digna mihi visa sunt, quæ hic veluti prælibentur, quoniam præeunt possessionem vel* unius palmi terræ *initam a Pontifice, ad Cointii, Pagii, aliorumque tum ex Francia, tum ex Italia Scriptorum opiniones evertendas, qui Pontificiæ dominationis primordia desumunt a Donatione Pippini, &, quod incredibile omnino est, Exarchatu, & Pentapoli definiunt S. Sedis ditionem; Urbis autem, & Romani Ducatus dominatum alii ad annos alios, diuturna omnes post tempora, & omnes falso differunt, ejusque naturam pervertunt.*

XI. *Quum enim S. Leo* III. *tum motus exemplo suorum Prædecessorum Pauli I. Stephani III. & Hadriani, qui Ravennatum Archiepiscoporum audaciam reprimere Francorum Regum auxilio vix, immo ne vix quidem potuerant, ut infra planum erit ex literis hujus Codicis; tum Romanorum aliquot temeritate compulsus, Patriciatus Caroli dignitatem in Augusteam immutarit, ac proinde auctoritatem illi & Romæ, & tota in Ecclesiastica ditione delegarit, aut, si mavis, concesserit: prædicti Auctores ambiguis antiquorum testimoniis, suisque commenta-*

Huc non respexere qui jus Pontificium in Imp. convertunt.

tionibus Pontificum Romanorum auctoritatem Supremam, in Imperialem vertunt, & delegatam seu concessam Imperialem (excepto Pagio, qui de eadem recte sentit) in Pontificiam. At de his dicendum erit ad literas Leonis III. quæ Codicis Carolini epistolas continuo sequentur. Nunc de istis, quæ supremam S. Sedis potestatem tam perspicue ponunt ob oculos; ut omnes illorum conatus eludant. Id præcipue patet ex postrema Stephani II. epistola (Cod. Car. II. al. VIII.) *quæ una exploranda restat; nam quod de sex prioribus præmonendum erat, jam dixi: quæ autem D. Petri nomine conscripta fuit* (Cod. Car. X. al. III.) *anno 755. ejusdem sententiæ est, ac duæ præcedentes dicti anni. In postrema vero data sequenti anno 756. & de priori Donatione Pippini confirmata (novaque suscepta expeditione) acerrime vindicata, Græcorum petitionibus sus deque habitis, & de omnium fere urbium Exarchatus Pentapolisque solemni possessione inita tam dilucidus, ac distinctus habetur sermo, ut ejus impugnatio audax, immo impudens vocari possit.*

Imp.Copron. his auditis, per legatos Pippinū tentat avertere ab instituto, sed frustra.

XII. *Postquam audiit Copronymus, devictos a Rege Francorum Langobardos, omnesque Civitates & loca, quæ juris Græcorum erant ante annos quatuor; ac per Exarchos, utquumque dubia populorum fide, retinebantur, Romano Pontifici a Rege victore data esse: Postquam, inquam, hæc audiit Copronymus, nullis paratis exercitibus, ut æquum erat, sed legatis tanta re commissa, Georgio Protosecretæ, & Joanni Silentiario; ejus exitum expectans, in impietate audacior patre, in necessario armorum usu maxime omnium deses, manebat Cpoli. Legati veniunt primum Romam, ubi de nova Pippini expeditione audiunt a Pontifice, qui Apostolico Misso iis adjuncto abire ad Regem sinit. Mari Massiliam ocyssime appellentes, Francorum exercitum Langobardiam jam tenere comperiunt. Quamobrem quid consilii caperent nescii, Missum Apostolicum detinere illic moliuntur, quod minime cessit ex voto: is enim pergere, quo cœperat, omnino voluit. Quod licuit, ex iis unus eum prævertit, Pippinumque prope Ticinum assequutus, precibus, ac munerum sponsione eum aggreditur:* ut Ravennatum urbem, vel cæteras ejusdem Exarchatus civitates & castra Imperiali tribuens concederet ditioni. *Responsum Regis spem omnem ademit, præ aliis id jurejurando affirmantis:* quod per nullius hominis favorem sese certamini sæpius dedisset, nisi pro amore B. Petri, & venia delictorum, asserens & hoc, quod nulla eum thesauri copia suadere valeret, ut quod semel B. Petro obtulit, auferret. *Fusius omnia enarrantur apud*

apud Anastasium, quo hac in re integrior testis haberi non potest: ea siquidem scripsit, quæ a Rege ipso Pontifex sciscitatus fuerat, eruntque haud dubie literis commendata.

Nam Pippinus iterũ devictoAistulpho donationem vindicat s. Sedi.

XIII. *Et vero non multos post dies, audito Græci Imperatoris Legato, Rex Francorum devicit secundo Aistulphum, mœniisque Ticini clausum coegit dare missos, quibuscum suus Consiliarius Fulradus Abbas singularum Civitatum possessionem iniret pro S. Sede, quod factum postremis mensibus anni 755. fortasse etiam sequentis initio: nam Pontifex nonnisi anno 756. aliquantulum provecto agit gratias Pippino ob negocium a Fulrado confectum* (Cod. Car. ep. II. al. VIII.) *istud etiam adjungens, quod novus Langobardorum Rex Desiderius se redditurum promiserat nonnullas civitates, quarum possessionem inire per Aistulphum non licuerat. Eadem occasione & de altero Legato Imperiali hæc scribit:* Qualiter autem cum Silentiario loquuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari literarum, quas ei dederitis, nos certiores reddite, ut sciamus, qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos, & Folradum Deo amabilem constitit. *Ex quibus patet, Pontificem tunc latuisse colloquium Regis cum Legato, factamque huic potestatem abeundi, ac responsum ei datum ad Copronymum: quæ ne apud Anastasium quidem leguntur. Secus est de Pippinianæ Donationis civitatum possessione per Fulradum inita: non enim Donatio ipsa, ut falso creditur, apud Anastasium enarratur; sed eæ tantum civitates recensentur, quarum Claves obsidesque in Urbem venerunt. De donatione enim integra cum Regia Pippini, & filiorum subscriptione ait:* Quæ & usque hactenus in archivo sanctæ nostræ Ecclesiæ recondita tenetur. *Quumque horum omnium cognitio necessaria sit ad tenendam hujus Epistolæ sententiam, Anastasii locum hic promam ex celebri Farnesiano Cod. per eadem fere tempora exarato, qualem accurate descripsit Ill. Blanchinius, forma ipsa characteris servata* (Anast. to. 2. pag. LVII.) *In vita igitur Stehani II.* (Sect. 252. seqq.) *hæc perquam diligenter enarrantur:*

Possessio Civitatum .xarchat. & Pentap. i.itur a s. Sede.

XIV. Et denuo confirmato interiore pacto, qui per elapsam octabam Indictionem inter partes provenerat, restituit ipsas prelatas civitates, addens & Castrum quod cognominatur Comiaclum.. De quibus omnibus receptis Civitatibus donationem in scriptis B. Petro adque Sancte Romane Ecclesie, vel omnibus in perpetuum Pontificibus Apostolice Sedis emisit possidendas; quæ & u-

ſque actenus in Achibo ſancte noſtre Eccleſie recondite tenetur. Ad recipiendas vero ipſas civitates miſit ipſe Chriſtianiſſimus Francorum Rex ſuum conſiliarium, ideſt Fulradum ven. Abbatem & presbyterum abſolſit. Et continuo ejus eximietas feliciter cum ſuis exercitibus Franciam reppedavit. Prenominatus autem Fulradus ven. Abb. & prbr. Rabennantium partes cum miſſis jam fati Aiſtulfi Regis conjungens, & per ſingulas ingrediens civitates tam Pentapoleos & Emilie, eaſque recipiens & obſides per unamquamque auferens, aque Primatos ſecum una cum claves portarum civitatum deferens Romam conjunxit. Et ipſas clabes tam Rabennantium urbis, quaque diverſarum cibitatum ipſius Rabennantium Exarchatus una cum ſupraſcripta donatione de eis a ſuo Rege emiſſa, in confeſſione B. Petri ponens eidem Dei Apoſtolo & ejus Vicario Sanctiſs. pape adque omnibus ejus Succeſſoribus Pontificibus perenniter poſſidendas, adque diſponendas tradidit: ideſt Rabenna. Arimino. Penſauro. Conca. Fano. Ceſinas. Sinogalias. Eſis. Forumpopuli. Forum olibi, cum caſtro Suſſubio. Monteferetri. Acerragio. Montelucati. Serra. Caſtellum Sancti Marini. Vobio. Orbino. Gallis. Luciolis. Egubio, ſeu Comiaclum, necnon & civitatem Narnienſem, que a ducatu Spoletino parti Romanorum per evoluta annorum ſpatia fuerat invaſa.

Nonnullæ Civitates deſunt integræ poſſeſſioni, quæ nonniſi Hadr. tempore obtinentur, exactis Langobardis.

XV. *Hinc videmus Æmiliæ, ſeu Exarchatus civitates abeſſe* Faventiam, Imolam, Ferrariam, Bononiam, Gabellum, Adriam. *Pentapoleos etiam* Anconam, Auximum, Numanam, Forum Sempronii, & Territorium Valvenſe: *Quare Pippinianam donationem integram non deſcribi apud hunc Auctorem intelligimus. Eoque id magis, quod epiſtola Stephani II. quam verſamus, enarrata Aiſtulphi morte, qui pacta conventa violaverat aliqua ex parte, de ſucceſſore ejus Deſiderio tum Romanis amico* Pollicitus eſt, *inquit*, reſtituendum B. Petro civitates reliquas *Faventiam*, *Imulas*, & *Ferrariam* cum eorum finibus; ſimul etiam & Saltora, & omnia territoria. Necnon & *Auſimum*, *Anconam*, & *Humanam* civitates cum eorum territoriis. Et poſtmodum per Garinodum ducem, & Grimoaldum nobis reddendum ſpopondit civitatem *Bononiam* cum finibus ſuis. *Ne Deſiderium quidem ſtetiſſe promiſſis, Romanoſque Pontifices uſque ad Caroli Magni tempora, qui paternam, ſuamque donationem inſtauravit, Exarchatum integrum ac Pentapolim haud poſſediſſe Stephani ſucceſſorum epiſtolæ nos docebunt. Interea vero tenemus, quanta cum fide* apud

apud Anastasium recenseantur Civitates, quarum certa possessio ab anno 756. seu etiam sequenti, ut Annalium Fuldensium auctoritate nonnulli affirmant, quæ unius anni discrepantia rei summam non mutat. Summa scilicet ea est, ut civitates reliquas, quæ sub unius Dominii ditione erant connexæ atque constitutæ, fines, territoria, etiam loca & Saltora in integro *S. Sedes Pippini opera possideret, quorum possessionem minime inierat Fulradus, adeoque Exarchatus integer ac Pentapolis, quæ Langobardi ante annos quinque suæ subjecerant potestati, unius Clientelam jampridem venerant, subjicerentur. Id Stephanus petit postremis literis.*

XVI. *Multa, quæ in Stephani literis, præsertim ultimis, continentur, prætereo: quippe agendum de iis erit in notis, quum S. Sedis Ditionem, seu Pontificium Principatum non spectent, quem unum hisce in admonitionibus ad uniuscujusque Pontificis literas mihi proposui. Id vero præterire non possum, nec debeo, quod neque apud Anastasium, neque ullis e Stephani literis, quicquam a Rege Francorum datum esse deprehenditur, citra Exarchatum atque Pentapolim; tametsi pro Urbe & ejus Ducatu vindicandis S. Sedi expeditio altera suscepta esse videtur, nam Roma obsidione cingebatur, gensque effrenis Langobardorum longe lateque per Romanam provinciam grassabatur. Territi tum quidem Langobardi, qui ne suum quidem Regnum tueri poterant adversus validissima Francorum arma, & vexare Romanam provinciam desierunt, & quæ bello acquisierant contra Græcos, restituere jurejurando sunt polliciti. Spoleti etiam Dux jure sibi metuens, Narniam, quam Romanis invaserat, ultro iis reddidit. Hinc est, quod* redemtam *a Pippino hanc Romanam provinciam frequenter audimus in his literis, nusquam tamen reperire est donatam aut redditam D. Petro, & ejus successoribus: Nihilominus Paulo I. ad summum Pontificatum evecto post Stephani fratris mortem anno 757. continuo Rex Pippinus Romanos admonet, ut suo ipsorum Principi fidem servent, quod testatur* universus Senatus atque universa populi generalitas a Deo servata Romanæ urbis, *perspicuis hisce verbis* (Cod. Carol. ep. 15. al. XXXVI.) In ipsis vestris mellifluis apicibus nos salutari providentia vestra ammonere præcellentia vestra studuit firmos nos ac fideles debere permanere erga B. Petrum Principem Apostolorum & S. Dei Ecclesiam, & circa beatissimum & Coangelicum Spiritalem patrem vestrum a Deo decretum Dominum nostrum Paulum summum Pontificem, & universalem Papam. *Quare iidem profitentur*: Nos quidem,

Testimonia certa, Rom. Pontificem tunc esse summ. Principẽ.

dem, præcellentissime Regum, firmi ac fideles servi S. Ecclesiæ Dei, & præfati ter beatissimi & coangelici spiritalis Patris vestri Domni nostri Pauli summi Pontificis & universalis Papæ consistimus. *Igitur Romæ ejusque Ducatus Princeps & antea fuerat, & tunc erat Pontifex.*

Aliud locupletius testium, ejusd. rei.

XVII. *Quod si argumentum aliud longe præstantius desideratur, peti illud debet ex quinta Stephani Epistola* (Cod. Carol. 8. al. IV.) *data ad Regem & omnes Francos tempore obsessæ Urbis an.* 755. *quum* nullum augmentum factum *erat*, *neque* unius palmi terræ spatium *veteri ditioni additum fuerat. Ibi enim definitur* Senatus & generalitas populi *hunc in modum*: Stephanus Papa, & omnes Episcopi, Presbyteri, Diacones, seu Duces, Chartularii, Comites, Tribuni, & universus populus & exercitus Romanorum. *Palatina hæc Officia Principatum designare ii tantum ignorant, qui Pontificiam ditionem ægre ferunt Romæ & in ejus Ducatu. At de Stephani epistolis satis multa. Cum iis autem maximam affinitatem habent quæ ad Pauli multo plures præmoneam, postquam e Stephani Epistolarum, notarumque iis subjectarum lectione plura etiam, quam quæ hic monui, comperta erunt, Equidem pro certo habeo, prorsus abjectum iri opiniones, seu potius hallucinationes eorum, qui Romæ atque ejus Ducatus dominationem a Francorum Regibus repetunt. Quare & consequutæ inde quæstiones, cujusmodi esset Pontificum dominatio; num, utilis tantum dominii Ecclesia compote, supremum jus apud Augustos remaneret, & Regesne, an Augusti Romam concesserint D. Petro, & ejus successoribus? Quarum sane rerum nullo hærentium fundamento transmontanorum pleni sunt libri, nupero Italorum Annalium Scriptore iis suffragante. At veritas simplex, atque una opinionibus hominum omnigena etiam eruditione præstantium nunquam fuit obnoxia.*

ITEM

Item epistola ejusdem Papæ per Droctegangum Abbatem directa, in qua continentur gratiarum actiones, et uberrimæ benedictiones [1].

Argumentum

Pippini auctoritate Apostolica Regis Francorum secretæ legationi officiose respondet. De suscipienda Ecclesiæ defensione ab eodem Rege, ac de futuro Pontificis in Franciam itinere secreto agitur per Droctegangum Abb. vivæ vocis oracula ultro citroque ferentem. Responsum Regium secreto pariter mitti desiderat.

A.D.	Cod. Car.	Chronol.
DCCLIII.	X.	IV.

Domno [a] excellentissimo filio Pippino Regi, [2] Stephanus Papa. Præsens Droctegangus Abbas sacris liminibus protectoris tui beati Apostolorum principis Petri, & nostris obtutibus præsentatus imposita sibi verba salutationis ac sospitatis, [3] a Deo servatæ, atque amantissimæ Excellentiæ tuæ * innumeras omnipotenti Deo læti effecti [b] gratias referentes egimus, petentes ejus divinam misericordiam, licet peccatores & indigni, ut pro sua te protegat pietate, excellentissime fili, & multo amplius atque perfectius suo timore tuum regnum confirmet, & amore Apostolico, quatenus & præsenti vita ** longe [c] feliciter fruaris, & æternæ beatitudinis consors [d], fructu Apostolici [e] amoris, effici merearis; etenim

Variantes lectiones

a Domino *Lambec. Gentilot.* b affecti *Gent.* effecti *Tengn.* c & præsentem vitam longævus *Lamb. Gent.* præsenti vita *Tengnag.* d beatitudinis Paradisi consors *Lamb. Post verbum* consors *sequitur* Paradissi *Gent.* e Apostolicis *Gent.*

Notæ

Gretserus

* exponens, vel simile quid. ** longæva.

Cennius

1 Hanc Epistolam, & sequentem datas an. 753. & VII. Cod Car. datam exeunte an. 754. nec Baronius, nec Centuriatores norunt. Recte Pagius de earum ætate (753. *n.* 3. 755. *n.* 1.)

2 Merovingiis ob desidiam abjectis auctoritate Apostolica Pippinus designatur Rex Carolingiorum primus a S. Zacharia an. 751. (Mabillon. *de re dipl. p.* 354. *tab.* 22.) Sequenti anno a S. Bonifacio inungitur. (*Annal. Fuld.* 752.) Hac de re late Pagius a num. I. ad VII. alias aliorum opiniones expendens, & cum Baronio statuens legationem Franciæ procerum Sacramenti religione solvi aventium haud removeri posse ab an. 751. Quamvis igitur mense Martio, seu Majo seq. anni, juxta opiniones varias, inauguratus fuerit, Zacharia jam vita functo, ut Auctores ap. Pagium (752. *n.* 1. *seqq.*) attamen S. Sedis auctoritas Ludovici II. literis, omniumque Annalium auctoritate nixos, ab anno 751. repetenda est.

3 Mabillon. Annal. (*lib.* 22. *n.* 70.) Droctegangum hunc Missum, seu Legatum Regis, Abbatem Gemeticensem, non Gorziensem, ut Cointius, fuisse putat. Historiam & ipse narrat; missum videlicet a Pontifice fidum hominem peregrini habitu, qui aut literis, aut vivæ vocis oraculo significaret Regi desiderium Pontificis in Franciam eundi, ut cum eo de Ecclesiæ necessitatibus colloqueretur: statimque a Rege beneficii recentis memore missum Droctegangum Abbatem, & haud ita multo post Rodigangum episcopum Metensem, & Autcharium Ducem, qui Pontificem comitarentur illuc euntem.

[4] etenim præsens Droctegangus, fidelis tuus Missus, juxta quod nobis locutus fuit, congruum per eum tuæ sublimissimæ bonitati in ore ponentes remisimus responsum, cui & in omnibus credere jubeas [a], quia in omnibus, quæ mandasti, Christo cooperante, salutaria tibi mandavimus, sed imple Dominicum dictum, sicut scriptum est; *Quoniam qui perseveraverit usque in finem*, [b] *salvus erit*. [5] Ex hoc enim centuplum accipies, & vitam possidebis æternam. Hoc autem petimus, fili, ut dum Missos tuos ad nos remittere jusseris, cum responsis hunc Joannem, virum religiosum cum eis mittere jubeas; fidelis enim tuus est, & prudenter reportat responsa. Bene vale.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a Iubeas *Lambec.* b hic salvus erit *Gent.*

NOTÆ

tem. Ante Metensis Episcopi, & collegæ adventum datæ literæ, ac secreta consilia eredita. Hisce haud expectatis Pippinum alteros Legatos misisse comprobat Pontificis discessus Roma die 14. octobr. (Anast. *in V. Steph. II.*) Etenim anno eodem antequam Pontifex ad Francorum Regem se verteret, tum Cpoli opem quæsierat; tum Optatum Abb. Cassinensem, & Attonem Vulturnensem Legatos miserat Aistulpho (*Chron. Volturn. Rer. Ital. to. primo, par. 2.*) nec nisi expes hinc sanioris mentis, inde auxilii, eo confugit, teste historia omni.

4 Notanda merces a Pontifice Francis Regibus promissa: non enim alia occurret in ullis ex hujus codicis literis. Timor Dei, & Amor Petri assidue ingeruntur Regibus, perque hujus patrocinium peccatorum venia, & præmium æternum promittitur, Merces sectaris tantum invisa.

5 Hinc patent secreta consilia, quæ luculentius explicantur in sequenti epistola. De Ecclesia scilicet defendenda adversus Langobardos agitabatur.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ [a] GENERALIS, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET UBERRIMÆ BENEDICTIONES.

ARGUMENTUM

Eadem occasione orat Francorum Duces, ut s. Petri causam una cum Rege, juxta condictum per Drocteganguin, suscipiant. Cœlestem remunerationem ipsius Apostolorum Principis patrocinio pollicetur; si in timore Dei, & Petri amore, quo mirifice afficiebantur una cum Rege, perseveraverint usque in finem. Petrum potestate sibi a Deo concessa peccata hic delere; & aperire januam Regni cœlorum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLIII.	XI.	V.

STEPHANUS Episcopus servus servorum Dei, viris gloriosis, nostrisque filiis omnibus Ducibus gentis Francorum [1]. Læta gaudet sancta mater Ecclesia in provectu fidelium filiorum. Propterea etsi corpore absentes, spiritu vero præsentes, gloriosam prudentiam, atque dilectionem vestram, sublimissimi filii, ac si presentialiter amplectentes, in osculo pacis, salutamus in Domino dicentes; *Benefac Domine bonis & rectis corde* (*Ps.*124.) Quoniam fiduciam habemus, quod Deum timetis, & protectorem vestrum B. Petrum, principem Apostolorum, diligitis, & cum tota mentis devotione pro ejus perficienda utilitate in nostra obsecratione cooperatores & adjutores eritis, pro certo tenentes, quod per certamen, quod in ejus sanctam Ecclesiam vestram spiritalem matrem feceritis, ab ipso principe Apostolorum vestra dimittantur peccata, & pro capti cursu laboris [b], centuplum accipiatis de manu DEI, & vitam possideatis æternam [2].

Idcirco obsecramus, atque conjuramus vestram sapientissimam charitatem per Deum, & per Dominum nostrum Jesum Christum, & diem futurum examinis, in quo omnes pro nostris facinoribus erimus

VARIANTES LECTIONES

a ITEM EIUSDEM EPISTOLA PAPÆ GENERAL. *Gent.* *Gentil.* & pro cepti cursus *Tengn.*

b pro cœpti cursu laboris *Lamb.* percepturi

N O T Æ

CENNIUS

1 Hoc hodie principium literarum, quas Bullas vocant. Garnerius (*in Append. ad lib. Diurn.*) Cautiones quasdam præmittit inscriptioni Pontificiarum epistolarum: quarum quinta opinionem eorum præfefert, qui Pontifices nomen suum postposuisse putant, quum præcellentibus personis scriberent, quum inferioribus, præposuisse; quam tamen falsam esse contendit, prolatis exemplis a quinto sæculo ad nonum. At exemplum istud est evidens.

2 Opportuna æternæ ejusdem mercedis promissio Francorum Ducibus, opportunæ preces: nam Eginhartus in vita Caroli (*c.* 6.) de Pippini expeditione Italica ita loquitur: *Quod prius quidem & a patre ejus Stephano Papa supplicante cum magna difficultate susceptum est, quia quidam ex Principibus Francorum, cum quibus consultare solebat, adeo voluntati ejus renisi sunt, ut se Regem deserturos, domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum tamen bellum est contra Aistulphum Regem, & celerrime completum.*

erimus reddituri rationem ante tribunal æterni Judicis, ut nulla interponatur occasio, & non sitis [a] adjutores, ad obtinendum filium nostrum a Deo servatum Pippinum, excellentissimum Regem, pro perficienda utilitate fautoris vestri beati Apostolorum principis Petri, sicut per præsentem Droctegangum, religiosum Abbatem, ejusque concomites direximus [1], quatenus vobis concurrentibus, dum nostra deprecatio fuerit impleta, ipso principe Apostolorum, cujus causa est, largiente, vestra deleantur peccata, & ut habet potestatem a Deo concessam, sicut claviger regni cælorum, vobis aperiat januam, & ad vitam introducat æternam. Sed attendite, filii, & ad participandum hoc, quod optavimus, studiosius elaborate, scientes, quod si quis declinaverit in aliam partem, ab æternæ beatitudinis hæreditate erit alienus; scriptum quippe est, *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* (*Matth.* 10.) *Diligentibus namque Deum omnia cooperantur in bonum.* (*Rom.* 8.) Bene valete.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ut non sitis *Lamb. Tengnag. loco* & *posuit* ut *Gent-l.*

NOTÆ

1 Legatorum, seu Missorum princeps nominari quandoque consuevit, ut infra esse factum videbimus; at socios etiam venisse cum Droctegango ex superiori epistola patet; nam Joannem mitti cum responso Pontifex oraverat.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM STEPHANI PAPÆ AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, ET [a] CAROLUM ET CAROLOMANNUM, PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, QUIA * HAISTULFUS IRRITUM FECERAT PACTUM, QUOD [b] CUM EIS FECERAT, ET SUUM SACRAMENTUM NON CONSERVAVERAT, SICUT POLLICITUS EISDEM REGIB. FUERAT &c. [c]

ARGUMENTUM

Post reditum ex Francia, Pippino, & filiis ejus tribus Regibus dolenter nunciat, evenisse, ut prædixerat: Aistulphum immemorem sacramenti, quo a Pippino adactus erat Ticini, donationem ab iis factam nihili habuisse. Orat, ut sicuti s. Petri eorum protectoris miraculo insignem de Langobardis victoriam reportarunt, ita eidem concessa acerrime vindicent. Nulli ex eorum majoribus Regni, & defensionis s. Sedis, seu Patriciatus honorem obtigisse. Fulradum & socios narraturos, quæ s. Sedes ferebat incommoda.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLIV.	VII.	VI.

DOMNIS [d] excellentissimis filiis Pippino Regi & nostro spiritali compatri [e], Carolo & Carolomanno item [f] Regibus, & utrisque Patritiis Romanorum [1], Stephanus Papa. Dum regni ve-

VARIANTES LECTIONES

a VEL *Tengnag. posuit* & *Gentil.* *b* QUOT *Tengn. posuit* quod *Gent.* *c* &c. *deest in ms, Lamb.* *d* Dominis *Lamb. Gent.* *e* compatri, seu *Lambec. Post verbum* compatri, *sequitur* seu; *quod tamen deletum est. Gentil.* *f* idem *Gent.*

NOTÆ

* Aistulphus.

1 Compendium eorum omnium, quæ acta fuerant in Francia, & quorum summam in admonitione attigi, Annalista Fuldensis ad an. 753. refert: quin etiam quæ seq. anno sunt peracta. Ait enim: *Stephanus Papa Romanus auxilium contra Haistulphum Regem Longobardorum petens ad Pippinum in Franciam venit: a quo honorifice exceptus, apud Parisios duos filios ejus Carlmannum & Carlum unxit in Reges.* Unctio autem illa minime facta est ante diem 28. m. Jul. an. 754. ut Annalistæ, & alii auctores ap. Pag. (*num. 9.*) testantur. Ante quam unctionem, utrumque Pippini filium Stephanus susceperat e sacro fonte, ut docet idem Pag. (*an. 755. n. 2.*) idcirco tam hisce in literis, quam in sequentibus compatrem Pippinum appellat. Præterea & patrem, & filios Patricios, seu defensores Rom. Ecclesiæ instituerat, cujus rei testes sunt literæ omnes hujus Codicis; Auctores Franci ejus ævi Regiam tantum dignitatem exagerant. Eginhart. in V. Caroli *cap. 3. Pippinus autem per auctoritatem Romani Pontificis ex Præfecto palatii Rex constitutus.* Annales Francor. ap. Canis. ex recensione Basnagii (*to. 2. part. 2. p. 49.*) DCCLIV. *Apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in Regem, & cum eo conjunxit duos filios Dominum Carolum, & Carlmannum in Reges.* Hilduin. Areopagitic. ap. Baron. (*754. n. 3. seqq.*) & ibi Pagius cum suis AA. Et monachus Engolism. hujusmodi certissimi Patriciatus videtur inscius, dum ait: *Deinde ipsum domnum Carolum elegerunt sibi in Patricium Romanorum. Deinde elevaverunt in Imperatorem.* Hinc liquet, Recentiores aquam tundere, dum tanta tamque incredibilia de hoc Patriciatu congerunt: nil enim aliud erat, quam defensio Rom. Ecclesiæ, quam luculentissime his in literis expressam videmus, & apud Carolum in divisione regnorum inter filios, quam Ludovicus Pius exscripsit. Comparatio ipsa, qua utitur scriptor Vitæ Hadriani ap. Anastas. dum Carolus Romæ est exceptus: *Sicut mos est ad Exarchum aut Patri-*

ſtri nomen inter cæteras gentes erga ſinceram fidem B. Petri principis Apoſtolorum luculentiſſime fulſerit, valde ſtudendum eſt, ut unde glorioſiores cæteris gentibus, in ſervitio B. Petri vos omnes Chriſtiani aſſerunt, inde omnipotenti Domino, qui dat ſalutem regibus, pro defenſione ſanctæ ſuæ Eccleſiæ perfectius placeatis, ut fidem, quam erga eundem principem Apoſtolorum colitis, adjutricem in omnibus habeatis; optaveramus quidem, præcellentiſſimi filii, amplius protelando noſtram locutionem dilatare, ſed quia pro multis [a] ab iniquo Haiſtulfo Rege Langobardorum nobis ingeſtis tribulationibus, cor noſtrum omnino atteritur dolore [b], & tædet ſpiritus noſter, ideo a multorum ſermonum prolixitate declinavimus, & unum, quod eſt neceſſarium, excellentiſſimæ Chriſtianitati veſtræ innoteſcere ſtuduimus, a Deo protecte [c], noſterque ſpiritalis compater, & vos dulciſſimi filii, pro mercede animarum veſtrarum, quemadmodum [d] miſericors Deus noſter cælitus victorias vobis largiri dignatus [e]; juſtitiam beati Petri, in quantum potuiſtis, exigere ſtuduiſtis, & per donationis paginam reſtituendum confirmavit bonitas veſtra [1].

Nunc autem, ſicuti primitus Chriſtianitati veſtræ de malitia ipſius impii Regis ediximus, ecce jam mendacium, & iniqua perverſitas, atque ejus perjurium declaratum eſt; Antiquus quippe humani generis hoſtis diabolus ejus perfidum invaſit cor, & quæ ſub vinculo ſacramenti adfirmata ſunt, irrita facere viſus eſt, nec unius enim palmi terræ ſpatium beato Petro, ſanctæque Dei Eccleſiæ, vel [f] reipublicæ Romanorum reddere paſſus eſt; tanto quippe a die illo, a quo ab invicem ſeparati ſumus, nos affligere, & in magna ignominia ſanctam Dei Eccleſiam habere conatus eſt, quanto non poſſunt hominum linguæ enarrare, quia etiam & ipſi lapides, ſi dici poteſt, tribulationem noſtram magno ululatu

VARIANTES LECTIONES

a p multis *Gent.* b nimio atteritur dolore *Lamb.* c a Deo protector *id.* d quemammodum *Gent.* e dignatus eſt *Lambec.* f vel *deeſt in Cod. ſed Tengn. poſuit*. Gent.

NOTÆ

tricium excipiendum, ipſa inquam comparatio Regis cum Patricio, Regiam in Francis dignitatem conſiderari patefacit, non Patriciatum, quem conferre non erat Pontificis, nec Romanorum, ſed Imperatoris.

1 Præcipua rerum geſtarum in Francia eſt Donatio Exarchatus, & Pentapolis Diplomate Pippini, cui filii ſubſcripſerunt, firmata in Regia Villa Cariſiaco, hodie *Chierſi*. Quæ ut ſuum ſortiretur effectum, expeditio Italica ſuſcepta eſt a Rege in Langobardos: tametſi eo in Franciam, Pontifice Romam redeuntibus, quidquid pertractatum, actumque erat, evanuit.

ululatu flerent; & ita nos visus est affligere, ut denuo in nobis innovata fuisset infirmitas; nimis namque lugeo, excellentissimi filii, cur verba nostræ infelicitatis non audientes, mendacium plusquam veritatem credere voluistis, illudentes vos & irridentes [a]: Unde & sine affectu [b] justitiæ beati Petri, ad proprium ovile & populum nobis commissum, sumus reversi. Omnes denique Christiani ita firmiter credebant, quod beatus Petrus, princeps Apostolorum, nunc per vestrum fortissimum brachium suam percepisset justitiam, dum tam maximum ac præfulgidum miraculum vestris felicissimis temporibus demonstravit, talemque vobis immensam victoriam Dominus Deus & Salvator JESUS Christus * per intercessiones sui principis Apostolorum pro defensione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est [3]; sed tamen boni filii credentes eidem iniquo Regi, quod per vinculum sacramenti pollicitus est, propria vestra voluntate per donationis paginam beato Petro [c], sanctæque Dei Ecclesiæ, & [d] reipublicæ, civitates & loca restituenda confirmastis; sed ille oblitus fidem Christianam, & Deum, qui eum nasci præcepit, irrita, quæ per sacramentum firmata sunt, facere ** visus est. Quapropter *iniquitas* [e] *in verticem illius descendit* (*Ps.7.*) patefactus quippe est laqueus, quem effodit, & in eo, pro suo mandato [f] & perjurio, incidit.

Conjuro vos, filii excellentissimi, & a Deo protecti, per Dominum Deum nostrum, & sanctam ejus gloriosam semperque Virginem genitricem Mariam, Dominam nostram, omnesque Virtutes cœlorum, & [g] per beatum Petrum principem Apostolorum, qui

 vos

VARIANTES LECTIONES

a inludentes vos, & inridentes *Gent.* *b* effectu *Lamb.* *c* beati Petri *Gent.* *d* & *deest in cod. ms.* Gent. *e* iniquitas ejus *Lamb. Gent.* *f* mendacio *Lamb.* *g* seu per beatum *Lamb. Gent.* & *Tengn.*

NOTÆ

* Vid. Bar. a.755. n. 24. & seq. ** ausus est.

3 In secunda Append. ad continuat. Fredeg. ap. Pagium (754. *n.* 8.) legitur: *Hac cernentes Franci, non suis auxiliis, nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, & B. Petri Apostoli adjutorium rogant.* Quare Dei timorem, atque amorem Principis Apostolorum, quem Regi & Ducibus inlinuabat Pontifex, humanis viribus præferendum didicerunt prima insigni victoria, quam de Langobardis reportarunt. Ejusdem rei testis est auctor vitæ Steph. ap. Anastas. & laudati Annales Francor. ap. Canis. *Inierunt bellum, & Domino auxiliante, beatoque Petro Apostolo intercedente, Pippinus Rex cum Francis victor extitit.* Res tam faustis auspiciis cœpta Francorum amorem erga Apostolorum Principem mirum in modum auxit; ita ut Pippinus munera, thesauros, ceteraque omnia terrena B. Petri causæ posthabuerit, & ad Carolum ejus filium quod attinet, *Ecclesia S. Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus Ecclesiis esset ornata, & ditata;* ut tradit Eginhart. (*V. Caroli c.* 17.)

vos in reges unxit[4], ut doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, & juxta donationem, quam eidem protectori vestro Domino nostro beato Petro offerre jussistis [*], omnia reddere & contradere sanctæ Dei Ecclesiæ studeatis: & nequaquam jam ipsius nequissimi regis, vel ejus judicium, [**] seductuosa verba, & illusionis mandata [a] credatis: ecce enim patefactum est ejus mendacium, ut nequaquam ulterius vires credendi habere possit; sed magis, cognito ejus iniquo ingenio, & iniqua voluntate, ejus fraudantur [b] insidiæ, & quod semel beato Petro polliciti estis, & per donationem [***] vestram manu firmatam, pro mercede animæ vestræ, beato Petro reddere & contradere festinate.

Beatus denique Paulus Apostolus ait, *melius est non vovere, quam post votum non reddere*. [****] Etenim nos omnes causas sanctæ Dei Ecclesiæ in vestro gremio commendavimus, & vos reddetis Deo, & B. Petro rationem in die tremendi judicii, quomodo decertaveritis pro causa ejusdem principis Apostolorum, & restituendis ejus civitatibus & locis [5]. Vobis denique, multis jam devolutis temporibus, hoc bonum opus reservatum est; ut per vos exaltetur Ecclesia, & suam princeps [c] Apostolorum percipiat justitiam. Nullus meruit de vestris parentibus tale præfulgidum munus, sed vos præelegit & præscivit Deus ante tempora æterna, sicuti scriptum est: *Quos præscivit & prædestinavit, hos & vocavit; & quos vocavit, illos & justificavit*; (*Rom.* 8.19.) Vocati estis, justitiam ipsi principi Apostolorum sub nimia festinatione facere studete, quia scriptum est: *Fides ex operibus justificatur*. (*Jacob.* 2. 24.) De omnibus vero tribulationibus nostris, quas passi sumus, vel denuo

VARIANTES LECTIONES

a mendacia *Lambec.* b fraudentur *id.* c principes *Gent.*

NOTÆ

* Vid. hanc donationem apud Bar. loc.cit. n.26. & 27. ** seductoria. *** vestra.

**** Hæc sententia est Ecclesiastæ c. 5. Cur ergo adscribitur s. Paulo? Quia Pontifex sensum spectavit. Exstat autem sensus 1. Timot. 5. ubi viduæ, quæ primam fidem irritam fecerunt, damnationem habere affirmantur.

4 Recte P. Coustantius (*præf. n.* 14.) animadvertit, quare Pontifices olim Vicarii Petri dicerentur: *Romanorum*, ajens, *Pontificum proprium atque peculiare est B. Petri, cujus & Sedis & auctoritatis hæredes sunt, vicarios nominari. Hinc & eis usuvenit, ut potestatis sibi credita functiones, judicia scilicet, privilegiorum concessiones &c. huic Apostolo adscribant*. Quæ allatis exemplis comprobat. Id sibi voluit Stephanus Petro adscribens quod ipse fecerat.

5 Nil frequentius hisce in epistolis, aliisque illius ævi monumentis, quam *restituere*, ac *reddere*, ubi de Exarchatu & Pentapoli agitur, quarum provinciarum neutra S. Sedi paruerat. Duplici ex causa ita factum puta. 1. quia Langobardi eas invaserant, restituerentque opus erat. 2. quia Pippinus illas donaverat S. Petro, proindeque reddendæ ipsi erant, ut de literis e. g. dici solet, quas tametsi haud dum is habuit, ad quem scriptæ sunt, tamen reddi eidem dicuntur.

nuo patimur, Deo auxiliante, Folradus filius, vester consiliarius, & & ejus socii [6], enarrabunt [a] vobis, & ita agite de causa beati Petri, ut & in hac vita victores, favente Domino existatis, & in futuro, intercedente ipso principe Apostolorum beato Petro, gaudia possideatis æterna. Bene valete, excellentissimi filii.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a enarrent *Lambec.*

NOTÆ

* ubi fides sine operibus mortua dicitur: & multa de justificatione ex operibus recensentur.

6 Quemadmodum Rodigango Metensi Episcopo, & Autchario Duce Missis Regiis itineris sociis usus erat Stephanus, quum an. 753. exeunte in Franciam profectus erat; ita seq. anno comitibus Fulrado Abbate S. Quintini, sociique Ticino Romam rediit. Annales Fuldenses, & codex Anastas. ms. Reginæ Suec. inter socios nominant Hieronymum Pippini fratrem, de quo Mabillon. (*Annal. Ben. lib.* 21. *n.* 61.) *Præter Carolomannum & Pippinum, quos ex Rotrude, & Griphonem, quem ex Sonechilde conjugibus suscepit Carolus, filios etiam habuit Bernardum, Hieronymum, ac Remigium, quos ex illegitimo thoro progenitos plerique existimant.* Fulradum Hieron. ejusdem filium esse probat Georgius ex Theodulpho Aurelian. *lib.* 2. *cap.* 7. (*ad Baron. not. to.* XII. *p.* 598.) Hi literas ad Pippinum deferunt, propriisque oculis visa nunciant.

ITEM EXEMPLAR [a] EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMINUM PIPPINUM, CAROLUM, ET CAROLOMANNUM DILECTUM [b], IN QUO CONTINETUR, QUOD HAISTOLFUS [c] IRRITUM FECERAT PACTUM, ET JURAMENTUM, QUOD IISDEM [d] REGIBUS DE JUSTITIA SANCTI PETRI POLLICITUS FUERAT CUM NIMIIS ADJURATIONIBUS, ITERUM POSTULANS ADJUTORIUM OBTINERE [e] CONTRA EUNDEM.

ARGUMENTUM

Paulo post superiores literas, Aistulphi audacia extra modum crevit. Quare his in eamdem fere sententiam datis Wilhario Episcopo ad eosdem tres Reges, & Patricios Romm., Pippinum deprecatur, ut in Italiam redeat perficiendo operi: se pro Petri causa arduum in Franciam iter suscepisse: perfidum Aistulphum præter desolationem Ecclesiasticæ totius ditionis, sibi ipsi Pontifici sacrilege insidiatum esse, eorum interesse Donationem propria manu subscriptam vindicare.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLIV.	IX.	VII.

DOMNIS [f] excellentissimis filiis Pippino Regi & nostro spiritali compatri, seu Carolo & Carolomanno item [g] Regibus, & utrisque [h] patritiis Romanorum, Stephanus Papa [1]. Providi & sapientissimi Salomonis Prophetica ita fertur assertio: *Nomen bonum super misericordiam*. Nomen quippe bonum est, fidem, quam quis pollicitus fuerit, immaculato corde & pura conscientia custodire, & operibus implere. Nomen enim bonum est, totis viribus ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, per quam & salus Christianorum existit, decertare. Bonum enim inter omnes gentes de vobis exiit nomen, si operibus fuisset impletum. Redemptor namque noster misericors & multum miserator Dominus, illis propitiator existit, quos omnino tota mentis integritate fideles, & defensores sanctæ Ecclesiæ cognoverit. Qualis remuneratio, aut merces sub cælo existimanda & coæquanda est, ad eam [i] quæ pro

VARIANTES LECTIONES

a EXPLAR *Gentilot.* IXEMPLAR *Tengn.* *b* DIRECTUM *Lambec. Gent.* *c* HAISTULFUS *Lamb.* *d* HISDEM *Lamb. Gent.* *e* OPTERE *Gent.* *f* Dominis *Lamb. Gent.* *g* idem *Gent.* *h* utrique *Gent.* utrisque *Tengn.* *i* ad ea, *Gentil.*

NOTÆ

* Exstat apud Bar. ann. 755. & Cent. 8. c. 10.

1 Hæc prima est ex hujus Pontificis epistolis, quas Magdeburgenses, & Card. Baron. norunt. Non autem spectat ad ann. 755. quo Baron. eam recitat (*num.* 2.) Sed cum Cointio & Pagio ad præcedentem annum exeuntem retrahenda: ejusdem quippe sententiæ est, ac præcedens, quam paulo post Missorum discessum Langobardica sævities expressit.

pro defenſione Dei Eccleſiæ, & domus beati Petri eſt rependenda? Ideo namque excellentiſſimam & a Deo protectam bonitatem veſtram ſuper turbas populorum, & multarum gentium idem [a] Rex Regum & Dominus dominantium ſalvos vos inſtituit, ut per vos ſancta Dei Eccleſia exaltetur; potuerat namque alio modo, ut illi placitum fuiſſet, ſanctam ſuam vindicare Eccleſiam, & juſtitiam ſui principis Apoſtolorum exigere; ſed quia mentem & conſcientiam veſtram a Deo profecte [b] ſpiritalis compater, & dulciſſimi filii, probare voluit, ideo noſtram infelicitatem ad vos venire præcepit. Tradidimus enim corpus & animam noſtram in magnis laboribus viam ſpatioſam [c], & longinquam provinciam, valde ſiſi in veſtra fide, per Dei nutum, illuc profecti ſumus, adflicti in nive & frigore, æſtu & aquarum inundatione, atque validis fluminibus & atrociſſimis montibus, ſeu diverſis periculis [1].

Etenim dum veſtris mellifluis obtutibus præſentati ſumus, omnes cauſas principis Apoſtolorum in veſtris manibus commendavimus quoniam quidem, inſpirati [d] a Deo, aurem petitionibus noſtris adcommodare dignitati eſtis, & vos B. Petro polliciti eſtis ejus juſtitiam exigere, & defenſionem ſanctæ Dei Eccleſiæ procurare, & ut vere fideles Deo, pura mente, pro defenſione Dei Eccleſiæ, dimicandum properaſtis. Sed omnipotens Dominus, qui conterit bella ab initio, qui ſuperbos humiliat, & humiles exaltat, ilico juſtitiam B.Petri veſtræ bonitati, & omnibus Chriſtianis demonſtravit, & tale præfulgidum miraculum oſtendit, quale omnino glorioſum eſt referendum: illi enim inimici Dei & ſanctæ [e] Eccleſiæ, qui in ſua ferocitate confidebant, veloces pedes habentes ad effundendum ſanguinem, ſuper brevem numerum populi veſtri irruerunt, & ita per manum B. Petri omnipotens Dominus victoriam vobis largiri dignatus eſt, ut illi, qui innumerabiles exiſtebant, a paucis hominibus fuiſſent interempti, & humiliati ſunt ipſi inimici beati Petri uſque ad terram; & ita timorem & tremorem in illis Dominus immiſit per interceſſiones B. Petri, ut ad nihilum devenirent. Non enim

VARIANTES LECTIONES

a iſdem Rex *Lamb. Gent.* b protecte *Lambec.* c in tam ſpatioſam *id.*
d conſpirati *Gent.* inſpirati *Tengnag.* e Di ſcæ *Tengn. interpoſuit* & *Gentil.*

NOTÆ

1 In V. Steph. ap. Anaſt. gravi morbo tentatus dicitur, ac miraculo ſanatus. Baron. ex Areopagiticis ap. Hilduinum, Pontificis diploma recitat, miraculi ejus teſtem (754. *n.* 3.) Annaliſtæ rem ſilent. Pagius Baronio adhæret. (*eod. an. n.* 5.)

enim gladius hominis, sed gladius Dei est, qui pugnat; videns namque suam deceptionem iniquus Haistolfus Rex cum suis Deo [a] destructis judicibus, per blandos sermones, & suasiones, atque sacramenta illuserunt [b] prudentiam vestram, & plus illis falsa dicentibus, quam nobis veritatem asserentibus credidistis.

Magno namqne dolore & tristitia, excellentissimi filii, cor nostrum repletum est. Cur [c] minime bonitas vestra nos audire voluit? [d]. Omnia denique, quæ per Dei jussionem vobis locuti sumus, veraciter ediximus: & jam patefacta sunt, ut facta ipsa demonstrant; etenim sicut primitus Cristianitati vestræ ediximus, iniquus Haistolfus Rex, ingresso in ejus perfido corde [e] Diabolo, omnia, quæ per Sacramentum beato Petro, per nostros [f] Missos, restituenda promisit, irrita fecit, & nec unius palmi terræ spatium beato Petro reddere voluit. A die illo, a quo melliflua bonitate vestra separati sumus, tantum nos affligere, & tribulare visus est [g], quantum non potest os hominis enarrare; in magna namque despectione sanctam Dei Ecclesiam, & nostram humilitatem, [h] & vestros Missos habere visus est, quia etiam [i] & ad nostram propriam animam auferendam mala ejus imperatio & summissio facta est. Quid multa dicimus? tantum nos tribulavit, quia etiam, si dici potest, & ipsi lapides pro nobis flerent, tamen omnia vester consiliarius Fulradus [k] Presbyter & Abbas, una cum suis sociis, si Deum præ oculis habent, omnia vobis enarrare possunt: Non enim, quia jam reddere, ut constituit, propria beati PETRI voluit, sed etiam * scameras, atque deprædationes [l] seu devastationes [m] in civitatibus & locis beati PETRI facere sua imperatione nec cessavit, nec cessat ‡: oblitus quippe est Deum, qui fecit eum, & fidem Christianam transgressus est, quomodo ulterius credendus est sive ipse, sive ejus consentanei, qui in tanta Dei mysterii [n] sacramenta præbuerunt & noluerunt observare? Vere

VARIANTES LECTIONES

a a Deo destructis *Lamb.* *b* inluserunt *Gent.* *c* Quur *Gentil.* *d* renuit? *Lamb. Gent.* *e* corda *Gentil.* corde *Tengn.* *f* per vestros *Lamb. Gent.* *g* nisus est *Lamb.* *h* humilitatem vrōs *Tengn. interposuit* & Gentil. *i* qui etiam *Gent.* quia *Tengn.* *k* Folradus *Lamb.* *l* scamaras, atque depredationes *Lamb.* *m* devastatione *sed Tengn. apposuit* litteram s *Gent.* *n* quia in tanta Dei mysteria *Lamb.*

NOTÆ

* B. scamaras.

‡ Si scamaræ, seu deprædationes, quod idem est Du-cangio, fiebant in civitatibus & locis S. Petri, antequam *unius palmi terræ spatium* ex Pippiniana donatione S. Sedes acciperet: nonne ineptit, qui Romæ, ejusque Ducatus largitorem quærit?

Vere enim omnia vobis prædiximus de ejusdem impii regis mendacio & falsitate; &, quemadmodum diximus, manifesta sunt [a] vobis, & perjurium ejus declaratum est.

Pro quo peto vos, excellentissimi & a Deo protecti filii, & nimis obsecro, doleat vobis pro sancta Dei Ecclesia, & beati Petri causa, & quæ per donationem beato Petro offerendum promisistis, ei possidendum contradere debeatis; mementote, & semper in vestris præcordiis firmiter tenete, quod promisistis eidem janitori regni cœlorum. Nulla jam vos seducat suasio aut acceptilatio; considerate quam fortis [b] existit exactor idem [c] princeps Apostolorum B. Petrus; videte omnia, quæ ei promisistis, & per donationem offerendum polliciti estis, contradere festinate, ut non lugeatis in æternum, & condemnati maneatis in futura vita. Vita enim hujus mundi brevis est, & sicut umbra declinat, & sicut vestimentum inveterascit [d]. Illam vitam æternam, quam vobis B. Petrus pro sua causa & justitia promisit, tota mente & integro corde quærite: Decertate bonum opus, quod cœpistis, & quæ per donationem manu vestra confirmastis, protectori vestro B. Petro reddere festinate, quoniam scriptum est: *Melius est non vovere* [e], *quam vovere, & votum non reddere* (*Ec.* 5.). Sciatis enim, quia sicut Chirographum, vestram donationem princeps Apostolorum firmiter tenet, & necesse est, ut ipsum Chirographum expleatis [4], ne dum justus Judex ad judicandum vivos & mortuos, & sæculum per ignem, advenerit, in futuro judicio, idem princeps [f] Apostolorum idem Chirographum [g] demonstrans nullam habere firmitatem, districtas cum eo faciatis rationes; sed magis explete quod promisistis velociter, ut iterum vitam æternam, quam ab ipso principe Apostolorum promissam habetis, possideatis.

Conjuro vos, excellentissimi & a Deo protecti filii, per Deum omnipotentem, qui continet omnia sua potentia, & per sanctam ejus matrem gloriosam semper Virginem Mariam, dominam nostram, atque per virtutes cœlorum, & per beatos principes Apo-

VARIANTES LECTIONES

a manifestata sunt *Lamb. Gent.* *b* qualis fortis *Lamb. Tengn. erasis tribus ultimis literis* quâ *Gent.* *c* isdem *Lamb.* *d* inveterescit *id.* *e* melius non vovere *Lamb. Gentil.* *f* isdem Princeps *Lamb.* *g* undem chirographum *Lamb.* eumdem cyrographum *Gent.* idem *Teng.*

NOTÆ

4 Testimonium validius, atque illustrius factæ donationis an. 754. ac propria Pippini, & filiorum manu confirmatæ, necnon Romam delatæ ab ipso Pontifice, desiderari non potest.

ſtolorum Petrum, & Paulum, atque per tremendum judicii diem, ubi omnes conſtricte ad reddendum de noſtris factis rationem, adſiſtere habemus, ubi nulla eſt ingenioſa excuſatio, velociter & ſine ullo impedimento, quod B. Petro promiſiſtis per donationem veſtram, civitates & loca atque omnes obſides & captivos B. Petro reddite, vel omnia quæ ipſa donatio continet; quia ideo vos Dominus per humilitatem meam, mediante B. Petro, unxit in reges, ut per vos ſancta ſua exaltetur Eccleſia, & princeps Apoſtolorum ſuam juſtitiam ſuſcipiat [a].

Magnum deſiderium in noſtro corde habebamus veſtros mellifluos vultus aſpicere, & de veſtræ jocunditatis lætitia gaudere, juxta quod ſapientiſſimus ait Salomon, *per vicos & plateas quæſivi, quem dilexit anima mea* (*Cant.* 3); & certe, quos dileximus, per Dei juſſionem, invenimus, & quos deſideravimus, amplexi ſumus, pro quo diffuſa eſt ſuper vos benedictio & gratia B. Petri, ut Domini fuit proviſio; quod nullus de veſtris parentibus meruit ſuſcipere, vos ſuſcepiſtis, & princeps Apoſtolorum, præ cæteris regibus & gentibus vos ſuos peculiares faciens, omnes ſuas cauſas vobis commiſit, & vos reddetis rationem Deo, quomodo pro juſtitia ipſius Janitoris regni regnorum [b] decertaveritis; cunctus namque noſter populus Reipublicæ Romanorum, magno dolore & amariſſimis lachrymis una nobiſcum tribulantur, pro eo, dum ad tam longam [c] & ſpacioſam provinciam properavimus, & præ fatigio validi itineris [d], caro noſtra minuata eſt; ſic vacui [e] & infructuoſi ſine effectu juſtitiæ reverſi ſumus; attamen nos infelices juxta Dominicum præceptum egimus, & omnes cauſas B. Petri vobis commendavimus, & vobis pertinet hoc ſive ad peccatum, ſive ad mercedem. Nam & omnes gentes ita firmiter tenebant, quod beatus Petrus nunc per veſtrum fortiſſimum brachium ſuam percepiſſet juſtitiam [f], & factum non eſt, & in magno cordis ſtupore de hoc omnes evenerunt.

Sed peto excellentiſſimam bonitatem veſtram, ut vituperium hoc agentibus auferatis [g], & omnibus fidem veſtram operibus oſtendite, eo quod fides [h], ut ſcriptum eſt, ſine operibus otioſa eſt; cum

VARIANTES LECTIONES

a ſuſcipiat juſtitiam *Lamb.* *b* Regni cælorum *Lamb. Gent.* *c* dum tam longam *Tengn. interpoſuit* ad *Gent.* *d* invalidi itineris *Lamb.* *e* ſi vacui *iid. ſed litera* c, *ut apparet, eraſa eſt Gent.* *f* accepiſſet juſtitiam *Lamb.* *g* a Gentibus abſtollatis *Lamb. Gent.* *h* fides veſtra *Lamb.*

cum qua enim fiducia aut fortitudine ad expugnandos inimicos vestros pergere potestis, si justitiam beati Petri, ut promisistis, & initiastis, non perfeceritis [a]? si enim, ut coepistis operibus adimpleveritis, eritis semper victores & fortissimi super vestros inimicos, & præsens regnum [b] per multorum annorum spacia cum bona possidebitis fama, & vitam percipietis æternam. Tanto operi [c] direximus ad vos Wilharium [1] Reverendissimum & Sanctissimum fratrem, & coepiscopum [d] & fidelem, qui vobis omnia de nostra tribulatione & causa B. Petri proprio ore enarret, cui in omnibus credere jubeatis [e], & exitum bonum in causa B. Petri ponere. Incolumem excellentiam vestram, gratia superna custodiat. Bene valete.

VARIANTES LECTIONES

a pficenitis *Gent.* perfeceritis *Tengn.* b præsentem Regnum *Gent.* præsens *Tengnag.* c Tamen opere *Lamb. Gent. Tengnag. correxis* Tantopere. d Coepiscopum nostrum *Gent.* e Iubeatis *Lamb.*

NOTÆ

1 Episcopum Numentanum, qui Stephanum cum Georgio episcopo Ostiensi, presbyteris, & diaconis Cardinalibus, aliisque comitibus secutus erat in Franciam (*Anastas. in Steph. II. sect.* 241.) Erat tum Nomentum Episcopalis civitas, literis non tanti nominis, quanti fuerat in Rom. rep. Nunc oppidulum vulgo *Lamentana*.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM, SEU OMNI GENERALITATI, IN NOMINE IPSIUS PAPÆ COMPREHENSA PRO DESOLATIONE, ET DEVASTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ ET URBIS ROMANÆ PER GEORGIUM EPISCOPUM, ET WARNEHARIUM ABBATEM, ET THOMARICUM [a] COMITEM [b] MISSOS IPSIUS APOSTOLICI DIRECTA, POSTULANDO NIMIS CUM ADJURATIONIBUS ADJUTORIUM CONTRA LANGOBARDOS.

ARGUMENTUM.

Rebus pene ad incitas redactis, Urbe quinto & quinquagesimo jam die obsessionem ferente, Pontifex, sacrum Collegium, Duces, Comites, Primoresque omnes Romani, ad Duces, Comites, & Primores Franciæ mœstitia plenas dant literas, & plura coram referenda committunt Apostolicis missis Georgio Episcopo, Thomarico, & Comitæ mari in Franciam euntibus cum Warnehario Misso Regio, Langobardorum, & Beneventanorum prope obsessam urbem stationes; direptiones; sacrilegia; Monachorum cædes; sacrarum virginum stupra; immanitates cæteras miserandum in modum enumerant. Narniam nuper s. Sedi restitutam a Pippino, iterum illi ereptam; insultationes obsessorum Romanis auxilio Francorum fretis; Warneharium diu noctuque armatum mœnia undique tutatum esse; a tanta oppressione quantocius eripi enixe petunt.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLV.	IV.	VIII.

DOMNIS [c] excellentissimis * Pippino, Carolo & Carolomanno, tribus regibus, & nostris ** Romanorum patriciis; seu omnibus Episcopis, Abbatibus, Presbyteris, & Monachis, seu gloriosis Ducibus, Comitibus, vel cuncto exercitui Regni & Provinciæ Francorum; Stephanus Papa, & omnes Episcopi, Presbyteri, Diacones, seu Duces, Carthularii, Comites, Tribuni, & universus populus & exercitus Romanorum omnes in afflictione positi [1].

Quanta luctuosa & amarissima tristitia circumvallati, quantaque anxietate atque [d] angustia coartati simus, & quantas, crebre-

VARIANTES LECTIONES

a SEU THOMARICUM *Lamb.* Tengnagelius delendo SEU posuit ET *Gentilot.* b ET COMITAM *Lambec.* Tengnagelius delevit ET, correxit COMITEM *Gentil.* MISSIS Tengn. MISSOS.
c Dominis *Lamb. Gent.* d adque *Gent.*

NOTÆ

* Exstat apud Bar. tom. 9. an. 755. & Cent. 8. cap. 10. ** Bar. Romanis.

1 Novum Ecclesiastici Principatus argumentum: perinde enim Romæ erant Duces, & Comites, atque in Francia. Hanc & sextam epistolam Cod. Car. quinto & quinquagesimo die post cœptam obsidionem Urbis, seu 24. Februarii an. 755. datas esse se ipsæ produnt. Baron. cui adhæret Muratorius, Januarias Calendas in Junias convertit, contra fidem Codicis; & Pagius, nisi mendum irrepsit, earum ordinem invertit, quartæ tribuens quod debetur sextæ. Censor Pagii Mansius in seq. annū obsessionem rejicit probabili potius, quam certa de causa.

brescentibus continuis malis, oculi nostri destillantes profundant lacrymas, credimus, quod & ipsa omnium elementorum * figmenta enarrent; quis enim harum tribulationum conspector non lugeat? Quis auditor harum nobis inhærentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujusdam bonæ mulieris, Susannæ pudicæ [a], verba loquimur, *Angustiæ nobis undique, & quid agamus, ignoramus* (*Daniel.* 13.). O Christianissimi, ecce venerunt nobis dies angustiæ, præsto sunt dies fletus & amaritudinis: quoniam [b] quod timebamus, a Langobardis evenit. Pro quo angustiati, afflicti, & ex omni circumquaque parte circumdati, ab eorum nequissimo Haistulfo [c] Rege & gente, cum Profeta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos Deus salutaris noster, & propter honorem nominis tui libera nos*, &c. (*Psal.* 78.) Et rursum; *Apprehende arma & scutum, & exurge in adjutorium nostrum* (*Psal.* 34.). Ecce enim cognitum habetis, quomodo pacis fœdera a præfato impio Haistulfo [d] Rege, & omni gente dissipata sunt, & qualiter nihil juxta, ut constituit, & per vinculum sacramenti confirmatum est, valuimus impetrare, & jam [e] in ipsis Januariarum Kalendis cunctus ejusdem Langobardorum exercitus Tusciæ partibus, in hanc civitatem Romanam conjunxerunt, & resederunt juxta portam B. Petri, atque B. Pancratii, & Portuensem [f]; ipse vero Haistulfus [g] cum aliis exercitibus, conjunxit ex alia parte, & sua fixit tentoria juxta portam Salariam, & cæteras portas: & sæpius nobis direxit; Aperite mihi portam Salariam, & ingrediar civitatem, & tradite mihi Pontificem vestrum; & patientiam ago in vobis; Si minus [h], ne muros evertens, [i] uno vos gladio interficiam, & videam, quis vos eruere possit de manibus meis.

Sed & Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes, resederunt juxta portam B. Johannis, & Beati Pauli Apostoli, & cæteras istius Romanæ urbis portas, & omnia extra urbem prædia longe lateque ferro & igne consumpserunt, domos omnes comburentes pene ad fundamenta destruxerunt;

VARIANTES LECTIONES

a pudicitiæ *Lamb.* *b* qūo *Tengnag. correxit* quoniam *Gentil.* *c* Haistulffo *Lambec.* *d* Haistulffo *idem*. *e* impetrare, & jam quia nullum augmentum nobis factum est, & jam *Lamb. Gentil.* *f* Portuense *Tengnag. apposuit* in *Gentil.* *g* Haistulfius *Lambec.* *h* vobis; minus, *Lamb. Gent.* *i* muros devertens *iidem*.

NOTÆ

* B. & Cent. segmenta. ** B. dixerit.

runt; Ecclesias Dei incenderunt, & sacratissimas Sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, & munera sancta, id est, corpus Domini nostri Jesu Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, & cibo carnium copioso saturati, comedebant eadem munera; velamina altarium ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele etiam dici est, auferentes in propriis utilitatibus usi sunt; servos Dei Monachos, qui pro officio divino in Monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, & Sanctimoniales fœminas, atque Reclusas, quæ ab infantia & pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt [1]; qui etiam & in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, & omnes domos cultas B. Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes extra urbem funditus destruxerunt, & omnia peculia abstulerunt, & vineas fere ad radices absciderunt, & messes conterentes, omnino devorarunt [a]; & neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ; neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes remansit vivendi: Quia, ut dictum est, omnia ferro & igne consumpserunt, & multos homines interfecerunt. Sed & copiosam familiam B. Petri, & omnium [b] Romanorum, tam viros, quamque mulieres jugulaverunt, & alios plures captivos duxerunt. Nam & innocentes infantulos a mammillis matrum suarum separantes, ipsasque vi polluentes interemerunt ipsi impii Langobardi; & tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe [c] nec paganæ gentes aliquando perpetratæ sunt. Quia etiam (si dici potest) & ipsi lapides nostras desolationes [d] videntes, ululant nobiscum. Quinquaginta & quinque dies hanc afflictam Romanam civitatem obsidentes, & ex omni parte circumdantes prælia fortissima die noctuque cum pessimo furore incessanter cum diversis machinis & adinventionibus plurimis contra nos ad muros istius Romanæ urbis

VARIANTES LECTIONES

a devoraverunt *Lamb. Gent.* *b* vel omnium *Gentil. & Tengn.* *c* certæ *Lamb.*
d dissoluciones *alia manu* desolaciones *Gentil.*

NOTÆ

1 Qui hucusque legerit, Langobardos ejus ævi haud absimiles ab eorum majoribus s. Gregorii ætate plane intelligit. Mentitur igitur Nuperus Scriptor tam sancte de iis sacrilegis sentiens, quod eorum aliquis, ut haud dubie Rex Liutprandus, religione aliqua se non semel affectum ostenderit.

bis commiserunt, ut suæ potestati, quod avertat divinitas, subjiciens, omnes uno gladio idem inimicus [a] Haistulfus [b] interimeret, ita enim cum magno furore exprobrantes nos asserebant [c]; *Ecce circumdati estis a nobis, veniant nunc Franci, & eruant vos de manibus nostris*. Nam & civitatem Narniensem, quam beato Petro concessistis, abstulerunt; & aliquas civitates nostras comprehenderunt [d]; quamobrem constricti vix potuimus, marino itinere [e], præsentes nostras litteras & Missum ad vestram Christianitatem dirigere, quas & cum magnis lachrymis [f] scripsimus [3].

Unde, dilectissimi nobis, peto vos, & tanquam præsentialiter adsistens cum divinis mysteriis conjuro coram Deo vivo & vero, & ejus principe Apostolorum beato Petro, ut sub nimia festinatione nobis subveniatis, ne pereamus [g]. Non nos delerinquatis; sic non vos delerinquat Dominus in omnibus vestris actibus. Non nos spernatis, sic non vos spernat Dominus, ejus invocantes potentiam. Ne elongetis a nobis auxilium vestrum, Christianissimi, sic non elonget Dominus auxilium suum a vobis; dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuvate nos sub magna velocitate, dilectissimi nobis; occurrite, occurrite, & subvenite nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto vos, ne pereamus. Ne quando dicant gentes, quæ in cuncto orbe terrarum sunt, ubi est fiducia Romanorum, quam, post Dominum [h], in Regibus & in gente Francorum habebant? Non nos permittatis perire, & ne differatis nobis ad solatia dandum [i], nec a vestro separetis auxilio; non sitis alieni a regno DEI, & ne obduret Dominus aurem suam vestras ad exaudiendas preces, & ne avertat faciem suam a vobis in illo futuro examinis die, quando cum B. Petro, & cæteris suis Apostolis ad judicandum sederit omnem ordinem, omnemque potestatem humanam,

VARIANTES LECTIONES

a isdem inimicus *Gent.* *b* Haistulfsus *Lamb.* *c* adserebant *Lamb. Gent.* *d* comprehenderunt *Lamb.* *e* marino in itinere *id.* *f* lachrimis *id.* *g In ms. hæc sequuntur* Qūm post Dm̄ in manibus vestris nostras omnium Romanorum commisimus Animas. *Gentil.*
h post Deum *Lamb.* post Dm̄ *Gentil.* *i* ad solaci..andum: *duæ litteræ* a *&* d *erasæ sunt, uti manifeste apparet*. Gent.

NOTÆ

3 Hinc patet, datas literas obsidionis tempore. Non est igitur, quid Pagius Anastasium arguat, quasi Stephani literis adversetur, dum trimestrem fuisse obsessionem memorat (A. 755. *num.* 4.) Sequentes duæ epistolæ, præsertim quæ ipsius Petri nomine conscripta est, rem magis, magisque comprobant: eas consule.

nam, & sæculum per ignem, dicaturque [a], quod avertat divinitas; *Nescio vos* (*Matth.* 25.), quia non auxiliati estis Dei Ecclesiæ, & [b] defendere minime procurastis ejus periclitantem peculiarem populum.

Audite nos, dilectissimi, audite nos, & subvenite nobis, ecce adest tempus salvandi nos; salvate nos, antequam pereamus, Christianissimi; omnes & enim [c] gentes, quæ circumquaque sunt positæ, & ad vestram, per Dei potentiam, Francorum fortissimam gentem, refugium fecerunt, salvæ factæ sunt, & si omnibus auxilium impertire non differetis, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, & ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. Considerate, dilectissimi, & omnino percogitate, per Deum vivum vos conjuro, quoniam post Deum, & ejus principem Apostolorum, nostræ omnium Romanorum animæ in vobis pendent, & si perire, quod absit, contigerit, pensate, in cujus animam respiciat ad peccatum [d]. Certe enim omnino credite, Christianissimi, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit, periclitandi, vos de omnibus ante tribunal Dei eritis reddituri rationem; sed magis, dilectissimi nobis, agite & liberate, post Deum, in vobis confugientes, ut fructum bonum afferentes in futuri examinis die mereamini [e] dicere, Domine noster princeps Apostolorum B. Petre, ecce nos clientuli tui, cursum consummantes, fidem servantes tibi, Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam de manibus persequentium defendentes liberavimus, & adsistentes immaculati coram te, offerimus tibi pueros, quos nobis commisisti de manibus inimicorum eruendos, hospites [f] atque incolumes [g] existentes. Tunc & in præsenti vita & in futuro sæculo cœlestium præmiorum gaudia adipisci mereamini, audientes paternam desiderabilem vocem illam inquientis: *Venite, benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis præparatum est ab origine mundi*.

Quare direximus [h] præsentem nostrum Missum Georgium reverendissimum ac sanctissimum fratrem & coepiscopum nostrum; Atque Warneharium [4] religiosum Abbatem Missum vestrum, & Tho-

VARIANTES LECTIONES

a dicaturque vobis *Gentil.* *b* & *deest in ms.* id. *c* etenim *Lamb.* *d* id peccatum *sed ut videtur, prius erat* ad, *quod erasum est, & in loco rasuræ recenti manu & atramento positum est* id. *Gentil.* *e* mereatis *Lamb. Gent.* mereamini *Tengn.* *f* sospites *Lamb.* *g* incolomes *Gent.* *h* opere namque direximus *id.*

NOTÆ

4 Warnerium appellat Mabillonius (*Annal.* 23. *num.* 14.) Nil autem aliud novit, præter ea quæ his literis, & apud Anastasium didicit, cui etiam Warnerii nomen acceptum refert; ita enim occurrit in editis, *Warnario*, & *Unario* legentibus mss. Codicibus. De violato per eumdem jure gentium non taceretur nostro ævo.

Thomaricum Comitem [a], magnificos eoſdem [b] noſtros Miſſos, qui vobis omnes noſtros dolores, & cunctas deſolationes, quas a Langobardorum gente, & eorum protervo Rege paſſi ſumus, & aſſidue patimur, vobis ſubtili enarratione, quæ propriis oculis viderunt, viva voce edicere debeant; quibus & in omnibus, tanquam nobiſmetipſis credere jubeatis [c], & noſtram liberationem nimis feſtinanter procurare; & conjuro vos per Deum vivum, ut nequaquam amplius diſcredatis noſtras afflictiones, & neglectum ponatis ad liberandum nos. Ne, quod abſit, ſi amplius credere diſtuleritis, & neglexeritis nos eruendum, nobis, quod avertat divinitas, irruat calamitas pereundi, & vobis pertineat ad magnum detrimentum, & peccatum, atque condemnationem in præſenti, & æterna vita, quia vobis animas omnium noſtrorum Romanorum tradidimus: ſed magis magiſque vos, ut præfatum eſt [d], conjuramus, per Patrem, & Filium, & Spiritum [e] ſanctum, Trinitatem indiviſam, ut noſtras tribulationes, & anguſtias, atque dolores, & deſolationes, credere ſine qualibet ambiguitate jubeatis [f], & nobis propter Deum ſubvenire, & ad liberandum nos de manibus Langobardorum [g] inimicorum noſtrorum nimis feſtinanter occurrere jubeatis [h]; ut fructum afferentes copioſum, vitam æternam [i], intercedente beato Petro, perfrui mereamini. Præfatus vero Warneharius pro amore beati Petri loricam ſe induens, per muros iſtius afflictæ Romanæ civitatis, vigilabat die noctuque, & pro noſtra omnium Romanorum defenſione atque liberatione, ut bonus athleta Chriſti, decertavit totis ſuis cum viribus. Bene valete.

VARIANTES LECTIONES

a ſeu Thomaricum, & Comitam *Lamb. Gent.* *b* idem. *Tengnag. poſuit* eoſdem *Gent.* *c* Iubeatis *Lamb.* *d* ut, prælatum eſt *Lamb. Gent.* *e* & ſcm̄ ſpm̄ *Gentil.* *f* Iubeatis. *Lamb.* *g* Longobardor. *Gentil.* *h* Iubeatis. *Lamb.* *i* vita æterna *littera* m *eraſa. Gentil.*

ITEM EPISTOLA STEPHANI PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, SPECIALITER, ET SINGILLATIM PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ DIRECTA, UT IN SUPERIORE EJUSDEM CONTINETUR EPISTOLA, ADJUTORIUM [a] VOLENS OBTINERE CONTRA LANGOBARDOS, PER GEORGIUM ET WARNEHARIUM SIMILITER DIRECTA.

ARGUMENTUM

Iisdem fere verbis conceptas, ſanguineiſque ſcriptas lacrymis literas ad Pippinum dat Pontifex iiſdem Miſſis. A præſenti calamitate, ne major aliqua ſuperveniat, cujus rationem repetat Deus, ſalvari orat. Warneharii conſtantiam, animoſque ingentes laudat in defenſione Urbis. Æterni præmii lenocinio eum movere ſtudet.

A.D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLV.	VI.	IX.

DOMNO [b] excellentiſſimo filio, & noſtro ſpiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Stephanus Papa [1]. Quanta luctuoſa, & amariſſima triſtitia circumvallati, quantaque anxietate atque anguſtia coarctati ſimus, & quantas crebreſcentibus continuis malis oculi noſtri diſtillantes profundant lachrymas, credimus, quod & ipſa omnium elementorum * figmenta enarrent. Quis enim harum tribulationum conſpector non lugeat? Quis auditor harum nobis inhærentium calamitatum non ululet? Quamobrem cujuſdam bonæ mulieris Suſannæ pudicitiæ [c] verba loquimur: *Anguſtiæ nobis undique, & quid agamus ignoramus* (*Dan.* 13.) O filii excellentiſſimi & Chriſtianiſſimi, utinam omnipotens rerum creator Dominus, quemadmodum priſcis temporibus Abacuc [d] illum Prophetam ad refocillandum, & conſolandum Danielem præcipuum Prophetam abſtruſum in leonum lacu [e], repentino volatu adportatum ab Angelo miſerat; ita, & nunc ſi dici poteſt, ejus miſericordiſſima longanimitas a Deo ſervatam excellentiam tuam, vel unius horæ momento præſentem feciſſet ad contemplandas ærumnoſas, & lugu-

VARIANTES LECTIONES

a ATIVTORIVM *Gentil.* adjutorium *Tengn.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* Pudicitiæ claræ verba *ſed* claræ *Tengnagel. appoſuit* Gentil. *d* Abbacuc *Lamb.* *e* lacum *Lambec. litera* m *eraſa eſt* Gentil.

NOTÆ

* ſegmenta.

1 Eadem infeliciſſima occaſione alteram uni Pippino epiſtolam per eoſdem Legatos miſit. Baronio, ac Magdeburgenſibus videtur fuiſſe ignota; niſi forte ſimilitudo maxima deferendam ſuaſit. Annaliſta Italus (*Rer. Ital. tom.* III. *part.* II. *pag.* 73.) quæcumque ſimilia invenit, omiſit, cætera edidit.

lugubres anguſtias, & tribulationes, quas immaniter [a] a Langobardorum gente, & eorum nefando Rege patimur. Ecce venerunt nobis dies anguſtiæ, præſto ſunt dies fletus, & amaritudinis, dies anxietatis, & gemitus doloris, quoniam quod timebamus evenit, & quod verebamur accidit. Pro quo anguſtiati, afflicti, atque oppreſſi, & ex omni circumquaque parte circundati ab eorum nequiſſimo Haiſtulfo [b] Rege, & eorum Langobardorum gente, profuſis lachrymis percuſſoque pectore cum Propheta Dominum deprecantes dicimus: *Adjuva nos Deus ſalutaris noſter, & propter honorem nominis tui libera nos* (*Pſ.* 78.) Et rurſum: *Apprehende arma* [c], *& ſcutum, & exurge in adjutorium noſtrum. Domine judica nocentes nos, & expugna impugnantes nos* (*Pſ.* 34.) Etenim ſæpius bonitati tuæ innoteſcere videmur [d] licet noſtras tribulationes, tamen & nunc luctu, & gemitu referendum malorum pericula, quæ ab eodem protervo Rege paſſi ſumus, & ejus gente Langobardorum, magno cogente periculo, ſignificandum ſtatuimus [e].

Jam credimus, Chriſtianiſſime, & excellentiſſime fili, & ſpiritalis compater, omnia nobilitati tuæ eſſe cognita, quomodo pacis fœdera ab impio Haiſtulfo [f] Rege, & ejus gente diſſipata ſunt [g], & qualiter nihil juxta ut conſtituit, & per vinculum ſacramenti confirmatum eſt, valuimus impetrare, etiam quia nullum augmentum nobis factum eſt [2], potius autem poſt deſolationem totius noſtræ provinciæ [3], & plura homicidia ab eadem gente perpetrata, etiam quod cum magnis lacrymis, & dolore cordis dicimus, agnoſcas, excellentiſſime fili, & ſpirititalis compater, in ipſis Januariarum Kalend. cunctus ejuſdem Haiſtulfi [h] Langobardorum Regis exercitus e Tuſciæ partibus [i] in hanc civitatem Romanam conjunxerunt

VARIANTES LECTIONES

a inaniter *Lamb. Gent.* immaniter *Tengn.* *b* Haiſtulffo *Lamb.* *c* Adprehende *Gent.* *d* videamur *Lambec.* *e* ſtaduimus *Lambec. Gent.* *f* Haiſtulffo *Lamb.* *g* diſſipata eſt. *Tengn. delendo* eſt *poſuit* ſunt *Gent.* *h* Haiſtulffi *Lamb.* *i* tuſcie partibus *Tengnagelius anteposuit* e. *Gentilot.*

NOTÆ

2 Si *nullum augmentum nobis factum eſt*; non igitur ditio temporalis a Pippino initium ſumſit. Nota, quod pauca iſta in epiſt. IV. al. 8. omittuntur in editione Gretſeri, tametsi legantur in ms. Annaliſta Italus Lambeciana editione uſus, quæ iiſdem non caret, in var. Lect. prætermiſit: hic vero, quia eadem Gretſerus non ſilet, neceſſario admiſit. Cum inſcriptione Ravennate apud Papir. Maſſon. *lib.* 2. Pagium 755. *num.* 6. alioſque Recentiores celebri, conferantur: *Pippinus pius primus amplificandæ Eccleſiæ viam aperuit*: nulla haud dubie fides adhibebitur Romanum Ducatum Donationibus adjicienti.

3 Quænam erat tota hæc noſtra provincia? Certe nihil aliud, quam Romanus Ducatus, cujus caput Roma.

runt, & resederunt juxta portam sancti Pancratii, & Portuensem [a]. Ipse vero Haistulfus [b] cum aliis exercitibus conjunxit ex alia parte, & sua fixit tentoria juxta portam Salariam, & cæteras portas, & nobis direxit dicens: Aperite mihi portam Salariam, & ingrediar civitatem, & tradite mihi Pontificem vestrum, & habebo [c] in vobis compassionem. Alioquin muros subvertens, uno vos gladio interficiam, & videam quis vos eruere possit a manibus meis.

Sed & Beneventani omnes generaliter in hanc Romanam urbem conjungentes resederunt juxta portam beati Joannis Baptistæ, & juxta [d] portam beati Pauli Apostoli, & ceteras [e] istius Romanæ civitatis portas, & omnia extra urbem prædia longe lateque ferro, & igne consumpserunt, domos omnes comburentes, pene ad fundamenta destruxerunt, Ecclesias Dei incenderunt, & sacratissimas Sanctorum imagines in ignem projicientes, suis gladiis consumpserunt, & munera sancta, id est, Corpus Domini nostri JESU Christi, in suis contaminatis vasibus, quos folles vocant, miserunt, & cibo carnium copioso saturati, comedebant eadem munera. Velamina altarium Ecclesiarum Dei, vel omnia ornamenta, quod nimis crudele dici est, auferentes, in propriis utilitatibus usi sunt. Servos Dei Monachos, qui pro officio divino in monasteriis morabantur, plagis maximis tundentes, plures laniaverunt, & sanctimoniales fœminas, atque reclusas, quæ ab infantia, & pubertatis tempore pro Dei amore sese clausuræ tradiderunt, abstrahentes cum magna crudelitate polluerunt; qui etiam & in ipsa contaminatione alias interficere visi sunt, & omnes domos cultas beati Petri igni combusserunt, vel omnium Romanorum, ut dictum est, domos comburentes, extra urbem funditus destruxerunt, & omnia peculia abstulerunt, & vineas fere ad radices absciderunt, & neque domui sanctæ nostræ Ecclesiæ, neque cuiquam in hac Romana urbe commoranti spes vivendi remansit, quia, ut dictum est, omnia ferro, & igne consumpserunt, & multos interfecerunt, sed & copiosam familiam beati Petri, & omnium [f] Romanorum, tam viros, quam mulieres [g] jugulaverunt, & alios plures captivos duxerunt. Nam, & innocentes infantulos a [h] mamillis

VARIANTES LECTIONES

a juxta portam beati Petri Apostoli, atque portam sancti Pancratii & Portuensem *Lamb. Gent.* Portuense *Gent.* Portuensem *Tengn.* *b* Haistulfus *Lamb.* *c* habeo *Gentil.* habebo *Tengn.* *d* seu & juxta *sed* seu *deletum est* Gent. *e* vel cæteras *Lambec. Tengnag. delendo* vel *posuit* & Gentilot. *f* vel omnium *Lamb. Tengn. delendo* vel, *posuit* &. *Gent.* *g* quamque mulieres *Lambec. Gent.* *h* a mammillis *Lamb.*

lis matrum ſuarum ſeparantes, ipſaſque vi polluentes interemerunt ipſi impii Langobardi, & tanta mala in hac Romana provincia fecerunt, quanta certe nec Paganæ gentes aliquando perpetrarunt [a]: quia etiam, ſi dici poteſt, & ipſi lapides noſtras deſolationes [b] videntes ululant nobiſcum. Quinquaginta, & quinque dies hanc adflictam civitatem Romanam [c] obſidentes, & ex omni parte circundantes, prælia fortiſſima die noctuque cum peſſimo furore inceſſanter contra nos ad muros iſtius Romanæ urbis commiſerunt, & non deficiebant impugnantes nos, ut ſuæ poteſtati, quod avertat divinitas, ſubjiciens omnes uno gladio idem [d] iniquus Haiſtulphus [e] interimeret. Ita enim exprobantes nobis [f] aſſerebant: Ecce circumdati eſtis a nobis, & non effugietis manus noſtras. Veniant nunc Franci, & eruant vos de manibus noſtris. Nam & civitatem Narnienſem, quam beato Petro tua Chriſtianitas conceſſit [4], abſtulerunt; & aliquas [h] civitates noſtras comprehenderunt, Quamobrem afflicti vix potuimus per maximum ingenium marino itinere præſentes noſtras literas, & Miſſos ad tuam excellentiſſimam Chriſtianitatem dirigere, quas & cum magnis lacrymis ſcripſimus, qui etiam probante veritate dicimus, per unamquamque literam lacrymas ſanguine mixtas exprimeremus, & utinam præſtaret nobis Dominus, ut qua hora noſtram luctuoſam exortationem legeris, in præſentia tua per omnem literam ſanguine plenæ lacrymæ fluerent [i].

Unde, fili excellentiſſime, & ſpiritalis compater, peto te, & tanquam præſentialiter adſiſtens, provolutus terræ, & tuis veſtigiis me proſternens, cum divinis myſteriis conjuro coram Deo vivo, & vero,

VARIANTES LECTIONES

a perpetratæ ſunt *Lamb. Gent.* *b* diſſolationes *Gent.* *c* Romanam civitatem *Gent.* *d* iidem *Gent.* *e* Haiſtulfus *Lamb.* *f* cum magno furore exprobrantes nobis *idem.* ibidem exprobrantes nos *Gent.* *g* adſerebant *Lamb. Gent.* *h* ſeu & aliquas *Lamb. Gent.* *i* ſanguine plena lachryma flueret *iidem*. lacrima *Gent.*

NOTÆ

4 In extremo Donationis Pippinianæ reſtitutionem quoque hujus Civitatis adjunctam fuiſſe, dum Cariſiaci Regium Diploma perficiebatur, hinc evidens eſt. Animadvertenda ſunt tamen duo: 1. Conceſſam dici Civitatem, quæ erat juris Romanæ Eccleſiæ, & eidem vindicata tantum fuerat. 2. Ejuſdem unius Civitatis Romani Ducatus in monumentis mentionem inveniri, Francorum Regis opera reſtitutæ *parti Romanorum*, ut habet Anaſtaſ. loci alius vel minimi aut donationem, aut reſtitutionem nuſquam reperiri. Quamobrem ubi Pontificum aliquis deprehendatur ſequutus Stephani exemplum, qui Narniam Civitatem ſuam (quam Pippinus invaſam a Spoleti Duce ſe S. Sedi aſſeruiſſe fatetur) conceſſam ſibi fuiſſe ait; lenocinio verborum demereri Principem dicendus eſt, non autem auctoritate ſua rem falſam pro vera tradere. Neque enim Pippinus, & Carolus, quibus ſolis Apoſtolica Sedes Donationes acceptas refert, mendacis gloriæ indigent, quum aliis tot nominibus perpetuam famam ſint adepti.

& vero, & ejus principe Apostolorum B. Petro [5], ut sub nimia festinatione, & maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus: quoniam post Dominum [a], in tuis manibus nostrum omnium [b] Romanorum commisimus animas. Non nos derelinquas, sic non te derelinquat Dominus in omnibus tuis actibus, & operibus. Non nos spernas, sic non te spernat Dominus invocantem ejus potentiam. Ne elonges a nobis auxilium tuum, Christianissime fili, & spiritalis compater, sic non elonget Dominus auxilium suum, & protectionem a te, tuaque gente, dum ingressi fueritis contra inimicos vestros ad dimicandum. Adjuva nos, & auxiliare nostri sub magna velocitate, Christianissime, sic adjutorium sumas a Deo omnipotente, qui te unxit super turbas populorum per institutionem B. Betri in Regem. Occurre, occurre fili, occurre, & subveni nobis, antequam gladius inimicorum ad cor nostrum pertingat. Peto te, ne pereamus, ne quando dicant gentes, quæ in cuncto orbe terrarum sunt: Ubi est fiducia Romanorum, quam post Dominum in Regibus Francorum habebant [c]? Non nos patiaris perire, & ne moreris, aut differas [d] nobis * solatiandum. Nec a tuo nos separes [e] auxilio, sic non sis alienus a regno Dei, & inseparatus a tua dulcissima conjuge, excellentissima Regina, spiritali nostra commatre. Non nos amplius anxiari, & periclitari, atque in luctu, & fletu perseverare permittas, bone excellentissime fili, & spiritalis compater, sic non superveniat tibi luctus de tuis meisque dulcissimis filiis Domno Carolo & Carolomanno [6] excellentissimis Regibus, & Patritiis [f]. Non obdures aurem tuam ad audiendum nos, & ne avertas faciem tuam a nobis. Ne confundamur [g] in nostris petitionibus, & ne periclitemur usque in finem. Sic non obduret Dominus aurem suam tuas ad exaudiendum preces, & ne avertat faciem suam a te, in illo futuri examinis die, quando cum B. Petro, & cæteris suis Apostolis ad judicandum sederit, omnem ordinem, omnem sexum, omnemque potestatem humanam, & sæculum per ignem: dicaturque tibi, quod

VARIANTES LECTIONES

a post Deum *Lamb.* post Dñ *Gent.* *b* nostra omnium *Lamb* ñra omnium *Gentil.*
c quã post Dñ in Regibus & gente Francorum habebant *Lamb. Gent. sed Lamb. exprimit* quam post Deum. *d* differre *Gent.* *e* separares *id.* *f* Patriciis *Lamb.* *g* Nec confundamur *id.*

NOTÆ

* ad solatia dandum.

5 En tibi aliud exemplum rei, quæ erat in Pontificum more posita, ut ajebam ad primam epist. *nota* 9. Perinde est in IV. al. 8.

6 Deus votis annuit: nam uterque patri superstes fuit, regnumque uterque suum est adeptus.

quod avertat divinitas: Nescio te, quia non auxiliatus es Dei Ecclesiæ, & defendere minime procurasti ejus peculiarem populum periclitantem.

Audi me, fili, audi me, & subveni nobis: Ecce adest tempus salvandi nos, salva nos antequam pereamus, Christianissime Rex. Quid enim melius, quidve elegantius, aut egregius, quam periclitantes, & in angustia positos salvare? Scriptum quippe est: Qui salvat, tanquam qui ædificat. Hinc enim præcipuus Isaias [a] Propheta ait: Subvenite oppresso. Omnes enim gentes, quæ circumquaque sunt positæ, & ad vestram per Dei potentiam Francorum fortissimam gentem refugium fecerunt, salvæ factæ sunt: & si omnibus gentibus auxilium impertire non differtis, & per vos salvæ efficiuntur, multo amplius sanctam Dei Ecclesiam, & ejus populum de inimicorum impugnatione debueratis liberare. O quanta fiducia in nostro inerat corde, quando vestrum mellifluum conspicere meruimus vultum, & in caritatis vinculo sumus alligati, atque connexi, in magna quiete, & securitate nos permanere. Sed dum a vobis sperabamus lucem videre, eruperunt tenebræ, & facta sunt novissima nostra pejora prioribus. Considera fili, considera, & omnino percogita, per Deum vivum te conjuro, quoniam & nostra, & omnis Romanorum populi animæ post Deum, & ejus principem Apostolorum in tua a Deo protecta excellentia, & gente Francorum a Deo tibi commissa [b] pendent, quia, ut prælatum est, in gremio tuo nostras commisimus animas: & si perire, quod absit, & avertat divina clementia, nos contigerit, perpende obsecro, & omni modo perpensa, in cujus animam [c] respiciat ad peccatum. Certe enim omnino crede, Christianissime, si nobis aliqua evenerit calamitas, quod absit, periclitandi, tu de omnibus, a Deo protecte, dilectissime nobis, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, cum omnibus tuis Judicibus, quoniam, ut prælatatum est [d], nulli alio, nisi tantummodo tuæ amantissimæ excellentiæ, vel dulcissimis filiis, & cunctæ genti Francorum per Dei præceptionem, & beati Petri, sanctam Dei Ecclesiam, & nostrum Romanorum Reipublicæ populum commisimus protegendum [7]. Ecce

VARIANTES LECTIONES

a Esaias *Lambec. Gent.* *b* in tuã a Dõ protectã excellentiã, & gentẽ Francorum a Dõ tibi commissæ *Gent.* *c* in cujus anima *id.* *d* ut prælatum est, *Lambec.*

NOTÆ

7 Ditionis Ecclesiasticæ citra donationes, & simul Patriciatus Reg. Francorum perspicua definitio.

Ecce omnes noſtros dolores, anxietates, atque anguſtias tuæ a Deo protectæ bonitati innotuimus; Tu vero, excellentiſſime fili, & ſpiritalis compater, age, & libera poſt Dominum [a] in te confugientes, ut fructum bonum afferens in futuri examinis die merearis dicere: Domine meus princeps Apoſtolorum B. Petre, ecce ego clientulus tuus, curſum conſummans, fidem tibi ſervans [b], Eccleſiam a ſuperna clementia tibi commendatam de manibus perſequentium defendens, liberavi, & aſſiſtens [c] immaculatus coram te, offero tibi pueros, quos mihi commiſiſti, de manibus inimicorum eruendos, ſoſpites [d] atque incolumes exiſtentes: tunc & in præſenti vita regni gubernacula tenens, etiam & in futuro ſæculo cum Chriſto regnans, cæleſtium præmiorum [e] gaudia adipiſci merearis, audiens nimirum paternam deſiderabilem vocem illam inquientis: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis præparatum eſt ab origine mundi.* (*Matth.* 25.) Incolumem excellentiam tuam ſuperna gratia cuſtodiat.

* *EMBOLUM.*

* Opere namque direximus ad veſtram Chriſtianiſſimam excellentiam præſentem noſtrum miſſum Georgium reverendiſſimum fratrem, & coepiſcopum noſtrum, atque Warneharium religioſum Abbatem, miſſum veſtrum, ſeu Thomaricum, & Comitem [f] [8], magnificos item miſſos [g] noſtros, qui vobis noſtros omnes dolores, & cunctas deſolationes [h] quas a Langobardorum gente, & eorum protervo Rege paſſi ſumus, & aſſidue patimur, vobis ſubtili ennarratione, ſicut propriis oculis viderunt, viva voce dicere debeant, quibus & omnibus tanquam nobiſmetipſis credere lubeat

VARIANTES LECTIONES

a poſt Deum *Lamb.* *b* fidem tibi ſervas, *Gentil.* *c* & adſiſtens *Lamb.* *d* ſoſpes *Gent.* *e* cœleſtis præmiorum *id.* *f* comitam *Lamb.* comitā *Gent.* *g* idem miſſos *Gentil.* *g* diſſolationes *id.*

NOTÆ

* Germani vocant, ein Ginlag. vulgo etiam *Poſtſcriptum*. ** Opportuneque.

8 Locus mendoſus in ſuperiori epiſt. *Thomaricam Comitem* facili negocio hinc poterat emendari: nec video cur Muratorius legerit *Comitam* cum Lambecio, at conjunctionem prætermiſerit; nam utrobique Magnifici Miſſi Apoſtolici appellantur, nullumque eſt dubium, quin duo illi fuerint. Quin etiam *Comita* nomen notius altero: in Synodo enim Mopſueſtena (Labb. *Conc. tom.* v. *pag.* 494.) legimus inter illius urbis cives: *Comitas dixit*, *Comitas dicor*, *agens in rebus*, *& pater iſtius civitatis*. Uterque autem græcus origine videtur fuiſſe: quod minime rarum erat Romæ tum temporis.

lubeat Christianissima excellentia vestra, & nostram liberationem nimis festinanter procurare [a]. Et conjuro te per Deum vivum, & verum, a Deo protecte fili, & spiritalis compater, ut nequaquam amplius discredas nostras afflictiones, & nullo modo neglectum ponatis ad liberandum nos, ne, quod absit, si amplius credere distuleris, & neglexeris nos eruendum, nobis, quod avertat divinitas, inruat calamitas pereundi, & vobis pertineat ad magnum detrimentum, & peccatum, atque condemnationem, in præsenti, & æterna vita: quia vobis animas omnium nostrum Romanorum tradimus; sed magis magisque, ut prælatum est, conjuramus te, a Deo servate excellentissime fili [b], & spiritalis compater, per Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum, Trinitatem indivisam, ut nostras tribulationes, & angustias, atque dolores, & desolationes credere lubeatis sine qualibet ambiguitate, & nobis propter Deum subvenire, & ad liberandum nos de manibus Langobardorum inimicorum nostrorum nimis festinanter occurrere digneris, ut fructum afferens copiosum, victor, intercedente B. Petro, super omnes barbaras nationes efficiaris, & vitam æternam possideas. Præfatus vero Warneharius Abbas pro amore B. Petri loricam se induens, per muros istius afflictæ Romanæ civitatis die noctuque vigilavit, & pro nostra omnium Romanorum defensione atque liberatione ut bonus athleta Christi, totis suis viribus decertavit.

VARIANTES LECTIONES

a provocare *Lamb.* *b* Excellentissimi fili *Gent.*

ITEM EPISTOLA TERTIA, QUAM TRANSMISIT STEPHANUS PAPA AD DOMNUM REG. PIPPINUM, ET CAROLUM VEL CAROLOMANNUM [a], SEU OMNI GENERALITATI FRANCORUM. IN NOMINE S. PETRI CONPREHENSA, POSTQUAM PER SEMETIPSUM JAM DICTUS PAPA IN FRANCIA FUIT, ET SECUNDA VICE VOLUIT ADJUTORIUM OBTINERE CONTRA LANGOBARDOS.

ARGUMENTUM

Binis literis modo allatis has dura urgente neceſſitate Stephanus adjungit nomine ipſius Principis Apoſtolorum tribus Regibus, & cuncto Francorum populo, indicium Urbis ad extremum miſeræ. Suam Apoſtolus interceſſionem apud Deum promittit, ſi domum ſuam Eccleſiæ totius fundamentum, & corpus ſuum ibi quieſcens ab immanitate Langobardorum tueantur. Sanctiſſimam virginem, Sanctoſque omnes una hortari Regem & Francos, ut Romam ab oppreſſione ſublevent. Maturato opus eſſe: ſuum numquam patrocinium, ſi paruerint, iis defuturum: victorias antea relatas ſibi referri acceptas: alienationem denique a Regno Dei minitatur, niſi ociſſime opus adeo neceſſarium aggrediantur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLV.	III.	X.

PETRUS [1] vocatus Apoſtolus * a Jeſu Chriſto Dei vivi filio, qui ante omnia ſæcula cum Patre regnans in unitate Spiritus ſancti, in ultimis temporibus pro noſtra omnium ſalute incarnatus & homo factus, nos ſuo redemit precioſo [b] ſanguine per voluntatem paternæ gloriæ,

VARIANTES LECTIONES

a AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, ET CAROLO, VEL CAROLOMANNO *Lamb. Gent.*
b pretioſo *Lamb.*

NOTÆ

* Exſtat apud Bar. 755. & Cent. 8. cap. 10.

1 Tertiam hanc epiſtolam Baronio, & Magdeburgenſibus non ignotam extrema neceſſitas expreſſit. Eam minus fidenter traduxiſſet Fleury (*Hiſt. Eccl. lib. 43. num. 17.*) plauſuque minori Muratorius eruditi hujus ſcriptoris intempeſtam exagerationem indolis ejus ævi amplexus eſſet obviis ulnis (*Ann. Ital. 755.*); ſi uterque animadvertiſſet, non ætatis, ſed pii Regis Francorumque omnium ingenio accommodatam ejuſmodi proſopopejam, quam uterque per maximam Pippini Regis, & Stephani Pontificis injuriam, fictionem appellat. Summo, ut vidimus, amore Franci omnes, Rexque eorum præ aliis in Regni Cœlorum Clavigerum, cujus patrocinio victoriam de Langobardis referebant acceptam, quod Francorum Annales teſtantur. Hujuſmodi eorum fiduciam haud inanem Pontifex impenſe fovit quo tempore oriens in ſanctiſſimam Virginem, Petrum, Sanctoſque omnes, imaginibus eorum protritis, debacchabatur: quam ob cauſam Italia omnis ab impiis Auguſtis defecerat, Roma cum ejus Ducatu Petri ſucceſſori ſe ſubdiderat, Francorumque auxiliis freta, nil aliunde humanæ opis aut ſperabat, aut quærebat. Itaque in ſummis ejuſdem Petri Sedis anguſtiis, quum extrema remedia opus eſſent, Pontifex prius Regiæ domui Franciſque omnibus, deinde ſingulariter Pippino immanitate ac ſceleribus Langobardorum, necnon periclitantis Urbis anguſtiis, excidioque imminente patefactis, Petrum ipſum inducit

gloriæ, quemadmodum per ſanctos ſuos deſtinavit Prophetas in ſcripturis ſanctis, & per me, omnis Dei Catholica & Apoſtolica Romana Eccleſia, caput omnium Eccleſiarum Dei, ipſius redemptoris noſtri ſanguine ſuper firmam fundata Petram, atque ejuſdem almæ Eccleſiæ Stephanus præſul, gratia pax & virtus ad eruendam eandem ſanctam Dei Eccleſiam, & ejus Romanum populum mihi commiſſum de manibus perſequentium, plenius miniſtretur a Domino Deo noſtro, vobis viris excellentiſſimis Pippino, Carolo, & Carolomanno tribus Regibus, atque [a] ſanctiſſimis Epiſcopis, Abbatibus, Presbyteris, vel cunctis religioſis monachis, verum etiam Ducibus, Comitibus & cunctis generalibus exercitibus & populo Franciæ commorantibus.

Ego Petrus Apoſtolus, dum a Chriſto, Dei vivi filio, vocatus ſum ſupernæ clementiæ arbitrio, illuminator ab ejus potentia totius mundi ſum præordinatus, ipſo Domino Deo noſtro confirmante: (Matt. 28.) *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti.* Et iterum (Jo. 21.) *Accipite Spiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis*, & mihi ſuo exiguo ſervo & vocato Apoſtolo, ſingillatim ſuas commendavit oves cum ait: [b] *Paſce oves meas, paſce agnos meos*. Et rurſum (Matth. 16.) *Tu es Petrus & ſuper hanc petram ædificabo Eccleſiam meam, & portæ inferi non prævalebunt adverſus eam, & tibi dabo claves regni coelorum; quæcunque ligaveris ſuper terram, erunt ligata & in coelis, & quæcunque ſolveris ſuper terram, erunt ſoluta & in coelis.* [2] Quamobrem omnes, qui meam audientes impleverunt [c] prædicationem, profecto credant, ſua in hoc mundo, Dei præceptione, relaxari peccata, & mundi atque [d] ſine macula in illam progredientur vitam; etenim * quia illuminatio [e] Spiritus ſancti in veſtris refulſit præfulgidis cordibus,

VARIANTES LECTIONES

a adque *Tengnagelius delevit, & poſuit* atque *Gent.* *b* ſuas commendans oves, ait *Lamb. Gent.* *c* impleverint *Gent.* *d* adque *Tegnagelius poſuit* atque *Gent.* *e* q. illuminacio *id.*

NOTÆ

* Cent. quibus.

cit cauſæ ſuæ patronum, ac vindicem. Hic, bona cum eruditi utriuſque venia, non habet locum Theologica quæſtio de Eccleſia, deque animabus fidelium; corpora enim & res periclitabantur; quæ in Catholica Religione ſanctiora ſunt conculcabantur; omnia erant cædes, metus, ſcelera, ſacrilegia. De his vero omnibus loquens Petrus ipſe inducitur, ut præſentius a Francis remedium conglobatis tot malis obtineatur. Ex voto ceſſiſſe mox videbimus: nunc penſanda Petri allocutio ipſa attentius, quam eruditi illi fecerint, datiſque tempori grammaticæ regulis, ſententias expendi oportet Principe Apoſtolorum non indignas.

2 Adverſus hæc dogmata mutire quis audeat.

bus, vosque amatores effecti estis sanctæ & unicæ Trinitatis per susceptum Evangelicæ prædicationis verbum: profecto in hac Apostolica Dei Romana Ecclesia nobis commissa, vestra futuræ retributionis spes tenetur adnexa: ideoque ego Apostolus Dei Petrus, qui vos adoptivos habeo filios, ad defendendum de manibus adversariorum hanc Romanam civitatem, & populum mihi a Deo commissum, seu & domum, ubi secundum carnem requiesco, [3] de contaminatione gentium eruendam, vestram omnium dilectionem [a] provocans adhortor, & ad liberandam [b] Ecclesiam Dei, mihi a divina potentia commendatam [c], omnino protestans [d] admoneo pro eo quod maximas afflictiones & oppressiones a pessima Langobardorum gente patiuntur.

Nequaquam aliter teneatis, amantissimi, sed pro certo confidite, per memetipsum, * tanquam in carne, coram vobis, vivus adsisterem [e], per hanc adhortationem validis constringimus, atque [f] obligamus adjurationibus [g]: quia secundum promissionem, quam ab eodem Domino Deo & redemptore nostro accepimus, peculiares inter omnes gentes, vos omnes Francorum populum habemus. Itaque protestor & admoneo, tanquam in ænigmate, & firma obligatione conjuro vos Christianissimos Reges, Pippinum, Carolum, & Carolomannum, atque omnes sacerdotes, Episcopos, Abbates, Presbyteros, vel universos religiosos monachos, vel cunctos judices: item

VARIANTES LECTIONES

a vestrum tamen omnium *Lamb.* verumtamen omnium dileccionem *Gent.* b & liberandam *id.* c comenda *Tengnagelius apposuit* tam *Gent.* d prætestans *id.* e adsistens *Tengnag. delevit, ponendo ad marginem* adsisterem *Gentil.* f adque *Tengn. posuit* atque *Gent.* g adjuraciobus *id.*

NOTÆ

* Bar. tanquam in carne coram vobis vivum assistere, & per hanc adhortationem validis constringere atque obligare adjurationibus.

3 Sacros Petri Cineres in Vat. Basilica quiescere constans traditio est, totius antiquitatis testimoniis nitens S. Greg. M. multiplex testatio suppetit. Duo præ cæteris ejusdem S. Pontificis testimonia non prætereunda: unum Constantinæ Aug. (*lib. 4. ep. 30.*) *Dum be. rec. decessor meus, quia argentum, quod supra sacratissimum corpus beati Petri Apostoli erat, longe tamen ab eodem corpore fere quindecim pedibus mutare voluit, signum ei non parvi terroris apparuit.* Alterum Justino Imp. (*lib. 2. ep. 33.*) pro asserenda Episcopi Leonis innocentia: *Ne quid videretur omissum, aut nostro potuisset dubium cordi remanere, ad Beati Petri sacratiss. corpus districte eum ex abundanti fecimus sacramenta præbere.* Antiquiora testimonia Caji, Hieronymi, Prudentii prætereo. Centum illis & quinquaginta annis qui post Gregorium M. ad hæc usque tempora consequuti sunt, tantummodo considerari velim Romanorum Pontificum, atque Episcoporum Romanæ ordinationis Indiculos seu professiones in lib. Diurno Pontif. Utrobique enim invenietur: *ad corpus tuum B. Petre Apostole ... super sacratissimum corpus tuum .... supra sacratissimum corpus B. Petri.* Quæ satis superque comprobant, D. Petrum in Basilica Vat. quiescere. His accedit validissimum hoc testimonium Cod. Carol. quo præcedentia firmantur.

item Duces [a], Comites, & cunctum Francorum regni populum, & tanquam præsentaliter [b] in carne vivus adsistens coram vobis, ego Apostolus Dei Petrus: ita firmiter credite vobis * adhortationis alloqui verba, quia [c] etsi carnaliter desum, spiritualiter autem a vobis non desim; quoniam scriptum est: *Qui suscipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem suscipit Prophetæ*.

Sed & Domina nostra, Dei genetrix semper Virgo MARIA, nobiscum vos magnis obligationibus adjurans protestatur, atque admonet [d], & jubet, sicut simul etiam throni, atque dominationes [e], & cunctus [f] cœlestis militiæ exercitus: nec non & Martyres atque Confessores Christi, & omnes omnino DEO placentes, & hi nobiscum adhortantes, conjurantes protestantur [g]; quatenus doleat vobis pro civitate ista Romana, nobis a Domino Deo commissa, & ovibus Dominicis in ea commorantibus, nec non & pro sancta Dei Ecclesia, mihi a Domino commendata, & defendite atque [h] liberate eam sub nimia festinatione de manibus persequentium Langobardorum, ne, quod absit, corpus meum, quod pro Domino Jesu Christo tormenta perpessum est, & domus mea, ubi per Dei præceptionem requiescit, ab eis contaminentur, & populus meus peculiaris lanietur amplius, nec trucidentur ab ipsa Langobardorum gente, qui tanto flagitio perjurii rei [i] existunt, & transgressores divinarum scripturarum probantur. Præstate ergo populo meo Romano, mihi a Deo commisso in hac vita, fratribus vestris, Domino cooperante, præsidia totis vestris viribus, ut ego Petrus vocatus Dei Apostolus, in hac vita, & in die futuri examinis, vobis alterna impendens patrocinia, in regno Dei lucidissima ac plæclara vobis præparentur [k] tabernacula, atque præmia æternæ retributionis, & infinita Paradisi gaudia vobis pollicens adinvicem tribuam [l], dummmodo meam Romanam civitatem, & populum meum peculiarem, fratres vestros, Romanos, de manibus iniquorum Langobardorum nimis velociter defenderitis [4].

Cur-

VARIANTES LECTIONES

a idē duces *Gent.* *b* præsentialiter *Lamb.* *c* quomodo *id.* quō *Gent.* *d* adque amonet *id.* *e* etiam & throni adque *Lamb. Gent.* *f* vel cunctus *Lamb.* *g* pretestantur *Gent.* *h* adque *id.* *i* p. jurii regi *id.* *k* præparem *Lamb.* *l* ad vicem tribuam *id.*

NOTÆ

* B. per adhortationis alloqui verbum.

4 Divinari tum non poterat, Francos ipsos Reges aliquando Imperatores creatum iri, ac deficiente eorum stirpe Augusteam dignitatem alio

Currite, currite, per Deum vivum, & verum vos adhortor, & proteſtor, currite, & ſubvenite, antequam fons vivus unde ſatiati & renati eſtis areſcat; antequam ipſa modica favilla [a] de flagrantiſſima flamma remanens, ex qua veſtram lucem cognoviſtis, extinguatur: antequam mater veſtra ſpiritalis [b], ſancta Dei Eccleſia, in qua vitam ſperatis percipere æternam, humilietur, invadatur, & ab impiis involetur [c], atque contaminetur. Proteſtor [d] vos, dilectiſſimi filii mei adoptivi, per gratiam Spiritus ſancti proteſtor, & nimis coram Deo terribili, creatore [e] omnium, adhortor, atque admoneo, ego apoſtolus [f] Dei Petrus, & una mecum ſancta Dei Catholica, & Apoſtolica Eccleſia, quam mihi Dominus commiſit, ne patiamini perire hanc civitatem Romanam, in qua corpus meum conſtituit Dominus, quam & mihi commendavit, & fundamentum fidei conſtituit, liberate eam, & ejus Romanum populum, fratres veſtros, & nequaquam invadi permittatis a gente Langobardorum. Sic non ſint invaſæ provinciæ, & poſſeſſiones veſtræ a gentibus, quas ignoratis, non ſeparemini a [g] populo meo Romano; ſic non [h] ſitis alieni aut ſeparati a regno Dei, & vita æterna; quidquid enim poſcetis a me, ſubveniam vobis videlicet, & patrocinium impendam; ſubvenite populo meo Romano fratribus veſtris, & perfectius decertate, atque finem imponite ad liberandum eos. Nullus enim accipit coronam, qui non [i] legitime decertaverit, & vos decertate fortiter pro liberatione ſanctæ Dei Eccleſiæ, ne in æternum pereatis.

Conjuro vos, conjuro, ut præfatum eſt [k], dilectiſſimi per Deum vivum, & omnino proteſtor, minime permittatis, hanc civitatem meam Romanam, & in ea habitantem populum amplius a gen-

VARIANTES LECTIONES

a modica ſtilla *Lamb.* falla *Gentil.* *b* ſpiritualis *Lamb.* *c* violetur *Gent.* *d* Preteſtor *id.* *e* creatori *id.* *f* Apoſtolos *id.* *g* non ſeparer *id.* *h* ſi non *Lamb. Gentil.* *i* niſi qui *iid.* *k* ut prælatum eſt *iid. ſed iteratum* conjuro *alia manu, ut videtur, appoſitum eſt*. Gent.

NOTÆ

alio transferendam maximo cum Romanæ Eccleſiæ detrimento. Qui enim Romani Pontifices tenuerunt Petri cathedram ſequioribus ſæculis, Romam prius deſerere, deinde Italiam compulſi ſunt, atque eo confugere, unde S. Sedis ditio maximum habuerat incrementum. Hæc inquam divinari tunc non poterant: Septem fere ſæculis cathedram, quam D. Petrus ſanguine ſuo conglutinaverat, duo & nonaginta Stephani prædeceſſores, Romæ tenuerant difficillimis etiam temporibus, eodemque Stephano ſedente, ſpes ævi melioris concepta erat ob eximium Francorum amorem erga D. Petrum. Quamobrem hujus perſona ad loquendum inducta, nonniſi quæ antea evenerant, accidebantque tum temporis, quæque erant auctoritatis a Chriſto Jeſu ſibi conceſſæ, loqui poterat; quemadmodum facit hic, & in ſequentibus.

gente Langobardorum laniari, ne lanientur [a], & crucientur corpora, & animæ vestræ in æterno atque inextinguibili tartareo igne cum Diabolo, & ejus pestiferis Angelis, & ne dispergantur amplius oves Dominici gregis mihi a Deo commissi, videlicet populus Romanus, sic non [b] vos dispergat & projiciat Dominus, sicut Israeliticus populus dispersus est; declaratum quippe est, quod super omnes gentes, quæ sub cœlo sunt, vestra Francorum gens, prona mihi Apostolo Dei Petro extitit, & ideo Ecclesiam, quam mihi Dominus tradidit, vobis per manus Vicarii mei commendavi ad liberandum de manibus inimicorum. Firmissime enim tenete, quod ego servus Dei, vocatus Apostolus, in omnibus vestris necessitatibus, dummodo [c] precati estis, auxiliatus sum, & victoriam per Dei virtutem, vobis de inimicis vestris tribui, & in ante attribuam nihilominus credite, si ad liberandum [d] hanc meam civitatem Romanam nimis velociter occurreritis. Mementote & hoc, quomodo & inimicos sanctæ Dei Ecclesiæ, dum contra vos prælium * ingruerunt, a vobis, qui parvo numero contra eos fuistis **, prosternere feci [5]; pro quo decertate hanc meam velociter adimplere admonitionem [e], ut perfectius meum adipisci mereamini auxilium per gratiam, quæ data est mihi a Christo Domino Deo nostro.

Ecce, filii carissimi, prædicans admonui [f] vos, si obedieritis velociter, erit vobis pertingens ad magnam mercedem, & meis suffragiis *** adjuvati, & in præsenti vita omnes vestros inimicos superantes, & longævi persistentes bona terræ comedetis, & æterna procul dubio fruemini vita [g]. Sin autem, quod non credimus, & aliquam posueritis moram aut adinventionem, minime velociter hanc nostram implendam [h] adhortationem, ad liberandam hanc meam civitatem Romanam, & populum in ea commorantem, & sanctam Dei Apostolicam Ecclesiam mihi a Domino commissam, simul & ejus Presulem, sciatis vos ex authoritate sanctæ, & unicæ Trinitatis, per gratiam Apostolatus, quæ data est mihi a Christo

VARIANTES LECTIONES

a sic non lanientur *Lamb.* si non lanientur *Gent.* *b* populum Romanum, si non *Gent.*
c dumede *Gent.* *d* ad liberandam *Lamb.* *e* ammonitionem *id.* *f* ammonui *sacr.*
g æternam proculdubio fruemini vitam. *Lamb. Gent.* *h* implendo *Lamb.*

NOTÆ

* B. incœperunt. ** B. prosterni.
*** Adjuti, B. adjuvari.

5 Ita testantur Annales Francorum. Vide epist. 6. al. VII. *not.* 3.

ſto Domino, vos alienari pro trangreſſione noſtræ adhortationis a regno Dei, & vita æterna [6]. Sed Deus, & Dominus noſter Jesus Chriſtus, qui nos ſuo pretioſo redimens ſanguine, ad lucem perduxit veritatis, Nos quoque [a] prædicatores, & inluminatores totius mundi conſtituit, det vobis ea ſapere, ea intelligere, eaque diſponere nimis velociter, ut celerius hanc civitatem Romanam, & * omnem populum [b], ſeu ſanctam Dei eccleſiam mihi a Domino commiſſam, ad eruendum occurratis, quatenus miſericorditer, ſicut fidelibus ſuæ provinciæ, meis pro vobis intervenientibus ſuffragiis, & in præſenti vita longævos, ſoſpites, & victores conſervare jubeat, & venturo in ſæculo dona ſuæ remunerationis faciat multiplicius promereri, cum ſanctis, & electis ſuis. Bene valete.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a noſq; *Gent.* *b* ejus populum *Lamb.Gent.*

NOTÆ

* B. Ejus.

6 Indicium minime dubium, hanc epiſtolam, ut duas præcedentes, obſidionis tempore datam eſſe, ac per eoſdem Miſſos mari advectas, contra opinionem Pagii (755. *n.* 4.) qui ſeparatim ait, quum Langobardi obſidionem acrius urgerent. Omnium quippe ſententia eadem eſt, maturato opus eſſe omnes pariter concludunt.

ITEM EPISTOLA EJUSDEM AD DONUM PIPPINUM REGEM PER FOLRADUM CAPELLANUM, ET GEORGIUM EPISCOPUM, ATQUE JOANNEM [a] SACELLARIUM, POST MORTEM * HAISTULFI DIRECTA, IN QUA CONTINETUR GRATIARUM ACTIONES, ET BENEDICTIONES UBERRIMÆ PRO VICTORIA ET RESTITUTIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, POSCENS EA QUÆ DEERANT RESTITUENDA.

ARGUMENTUM

Gaudio exultans immensas agit gratias Pippino. Matrem omnium Ecclesiarum Dei, & fundamentum Fidei Catholicæ Romanam Ecclesiam, quæ anno præterito mœrebat, nunc gaudere exaltatam ab eo novo Moyse, atque Davide: se euicumque Romam advenienti ex universo orbe tantam ejus gloriam enarrare: civitates nonnullas, & loca quædam perfectæ donationi deesse, quarum data non erat possessio S. Sedi; orat ut perficiat. Aistulphum anno post obsidionem Urbis divino ictu percussum: Desiderium elevatum esse, qui sacramento erat pollicitus Fulrado, se reliquas civitates, idest Faventiam, Imolam, Ferrariam, Ausimum, Anconam, Humanam, & Bononiam cum finibus, & territoriis quantocyus redditurum S. Sedi; cui nihilominus jubere Regem cupit, ut servet promissa. Beneventanos & Spoletanos le eidem commendare. Agendum modo de Catholica religione contra Græcam impietatem vindicanda. De colloquio cum Silentiario Imperlali Misso vult fieri certior. Ut Georgium Episcopum, & Joannem Saccellarium Missos suos harum latores cum Nomentano Episcopo Wilhario remittat, precatur. Ab Optato quoque Abbate Cassinensi desiderarl suos Monachos, qui cum Carolomanno profecti erant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVI.	VIII.	XI.

DOMNO [b] excellentissimo ** filio & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Stephanus Papa, Explere lingua, excellentissime fili, non valemus, quantum tuo opere, tua vita delectamur; facta quippe diebus nostris virtute divina [c] miracula vidimus, quod per Excellentiam tuam sancta omnium Ecclesiarum Dei mater & caput, fundamentum fidei Christianæ, Romana Ecclesia, quæ valde ab hostium impugnatione *** periculorum impugnationibus lamentabatur, magna nunc gaudii soliditate nimirum est translata, atque confirmata, & mœrentes Christianorum animæ tuo fortissimo præsidio maxime sunt

VARIANTES LECTIONES

a JOHANNEM *Lamb.* b Domino *Lamb. Gent.* c virtute miraculi *Lamb.* virtute miracula *verbum divina deest in ms. Gent.*

NOTÆ

* Mortuus est anno Christi 756.

** Exstat ap. Bar. to. 9. an. 756. & Cent. 8. c. 10.

*** Ita quoq; Centur. sed Bar. *Quæ valde ab hostium impugnationibus lamentabatur*. Luc. 2.

relevatæ [a] lætitia; pro quo in vestro opere, & nostra exultatione libet cum Angelis exclamare; *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc.2.*) [1]. Et quia elapso anno, isto in tempore, valde ab hostium depopulosa impugnatione sautiati [b], & ultra citraque circumdati affligebamur [2], nunc autem tuo potentissimo auxilio erepti ab imminentibus periculis, immenso exultamus gaudio, & benedicentes nomen Domini cum psalmographo [c], consona dicimus voce, *Hæc est immutatio* [d] *dexteræ altissimi*. (*Ps.76.*) Et rursum: *Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia*; (*Psal 29.*) Cujus enim vel saxeum pectus tam benigno opere a tua plæclara bonitate peracto cognitoque, non statim in omnipotentis Dei laudibus, atque in tuæ Excellentiæ amorem mollescat? Hæc me, fateor, Excellentissime fili, & spiritalis Compater, quæ per te mirabiliter facta sunt, sæpe convenientibus ex universo orbe terrarum nationibus, dicere, sæpe cum eis pariter admirari delectat, & extensa voce mellifluæ tuæ Excellentiæ laudes persolvere indeficienter, hæc me plerumque etiam in momento horarum excitant indeflexibili oculo pro immensa bonitatis tuæ, & universæ gentis [e] Francorum sospitate omnipotenti Deo fundere preces. Denique, amantissimme, & a Deo inspirate vi-

VARIANTES LECTIONES

a revelatæ *Lamb.* *b* fauciati *id.* *c* cum Psalmigrapho *id.* *d* inmutatio *id.* *e* gentes *Gent.*

NOTÆ

1 Eginhartus (*V. Car. M. cap. 6.*) duplicem Pippini victoriam non distinguit; nam comparationis causa tantum de Italica illius expeditione loquitur. Annales Francor. laudati ap. Canis. victoriam utramque referunt ad an. 755. & sequentem. Annales etiam Fuldenses distincte de utraque agunt ann. 754. & 756. Chronologiam hanc partim ab antiquis Annalistis, partim a recentioribus scriptoribus turbatam se extricasse putat P. Mansius in notis ad Pagium (*Baron. to. XII. p. 633.*) auctoritate Chronologi Brixiani a Muratorio editi, qui inter Aistulphum & Desiderium Rachim regem ponit, regnumque Desiderii constituit mense Martio *anno Incarnat. Dom. 757. Indict. X.* At chartæ veteres, Chronologi nostro ævo emergentes, rivulique alii, unde ista derivantur, epistolæ hujus auctoritati concedant necesse est. Nisi enim cum laudato P. Mansio obsidio Urbis ab anno 755. contra antiquorum fidem removeatur, constare non possunt cætera, quæ asseruntur. Equidem cum Baronio, Cointio, Pagio, & aliis constituo epistolam an. 756. Rationes ex eadem patent, ut in notis seqq. planum fiet.

2 Eodem trimestri tempore, quo præcedenti anno urbs Roma obsidebatur, mense videlicet Martio, ut infra planum erit, lætitia exultans Pontifex, Romanique omnes Deo agebant grates, obliti malorum omnium, quæ passi erant. Pippinus enim superioribus tribus epistolis incitatus secundo in Italiam venerat, devictoque Aistulpho, ne promissa, & sacramenta falleret, ut priori anno, Fulradum reliquerat in Italia, qui singularum civitatum possessione inita, earum claves obsidesque Romam adduxerat: cœperatque Pontifex Exarchatum, & Pentapolim, uti Romam & ejus Ducatum administrare. Notissimam historiam apud Anastas. & Annalistas persequi ociosum est. Epoches autem rei tanti momenti non est negligenda. Die, ut ajebam, 24. Febr. an. 755. marino itinere Missi Pontificii una cum Regio attulerunt prædictas literas in Franciam. Sex, septemve omnino mensium spatio missi eo perveniunt, fit apparatus belli, in Italiam reditur, Aistulphus debellatur, ac Ticini obsessus dare obsides, Exarchatum & Pentapolim restituere compellitur. Extremum hoc Septembri, aut Octobri mense factum esse, apud

victor felix, & divina providentia fortissime Rex, qualiter beatus Petrus Apostolorum princeps tuæ devotionis affectum, quem pro ejus causa decertans adhibuisti, susceperit, ipsa cunctis liquido vita vestra testatur; scriptum quippe [a], *vota justorum placabilia*, (*Prover.* 15.) Libet quippe omnino, excellentime fili, tuæ bonitati magnas gratiarum persolvere laudes, & nomen Domini, pro tam maxima benignitate glorificantes, exhilarata voce canere; *Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitans plebem suam, & redemptionem facere* (*Luc.* 1.) cupiens populo suo suscitavit te nobis, Christianissime victor, nostris [b] diebus fortissimum liberatorem; quid enim aliud, quam novum te dixerim Moysen, & præfulgidum asseram David Regem, quoniam quemadmodum illi ab oppressionibus allophylorum populum Dei liberaverunt; ita quoque tu, benedicte a Deo victor, fortissime Rex, tuo certamine, Ecclesiam Dei, & ejus afflictum populum, ab hostium inpugnatione eruere studuisti.

Benedictus es, eximie fili, a Deo excelso, qui fecit cœlum, & terram: Et benedictus Deus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt: benedicat tibi Dominus pulchritudo justitiæ, & tuos amantissimos natos, meosque spiritales filios, Domnum Carolum, & Carolomannum, a Deo institutos Reges Francorum, & Patricios Romanorum, cum Christianissima eorum matre, excellentissima Regina, dulcissimaque conjuge, fidele Dei, spiritali nostra commatre, tueatur, & in omnibus protegat; dilatet Deus semen vestrum, & benedicat in æternum, atque solium regni fruendum perenniter concedat, & universam gentem Francorum sub vestra ditione permanentem illæsam [c] custodiat.

Vale in Domino Rex benignissime, quia per te sanctæ Dei Ecclesiæ inimici humiliati sunt, & magna lætitia ipsa sancta Dei

 Eccle-

VARIANTES LECTIONES

a scriptum quippe est: *Lamb. Gentil.* *b* victor Rex nostris *Lamb.* *c* inlæsam *Lambec.* inlesam *Gentilot.*

NOTÆ

apud Anastasium perspicue habetur, transactæ enim octavæ indictionis mentio est, quæ usque ad calendas Septembres fluebat. Quinque inde menses excurrunt, spatium satis amplum Fulrado ad singularum civitatum possessionem ineundam nomine S. Sedis, cujus Legati secum aderant, eamque firmam ac stabilem reddendam earumdem clavibus super sacratissimum D. Petri corpus collocatis, resque alias agendas, quas antequam Roma discederet, fecisse mox videbimus. Ab initio igitur anni 756. Apostolica Sedes in Exarchatu & Pentapoli dominari cœpit, quum ante annos quinque & viginti, ut minimum, Romæ, ejusque Ducatus rerum voluntate populorum, potiretur.

Ecclesia est relevata [a], & ejus peculiaris populus jocundatur, & per te benedictus dicitur, pro quo & ejus benedictio super te plenius est effusa, gaudium enim uberrimum in universum orbem terrarum intulisti; magna sunt hæc, & omnipotentis Dei laudibus tribuenda, sed inter hæc misericordissimi Dei nostri clementiam indesinenter petimus, ut cœlestis sui regni [*] gaudia vobis tribuat vicissitudine [b].

Quapropter cum magna fiducia, tanquam præsentialiter, coram tuo mellifluo consistens aspectu flexis genibus petens peto te, & omnino coram Deo vivo deprecor, ut jubeas [c] firmiter in hoc bono opere, sicut certe confidimus, usque in finem permanere pro sanctæ DEI Ecclesiæ perfecta exultatione, & ejus populi deliberatione [d], & integra securitate, & plenariam justitiam eisdem [e] Dei Ecclesiæ tribuere digneris, atque optimum & velocem finem, in causa fautoris tui B. Petri, adhibere jubeas [f], ut civitates reliquas, quæ sub unius Dominii ditione erant connexæ, atque constitutos [g] fines, territoria, etiam loca, & saltora, in integro matri tuæ spiritali sanctæ Ecclesiæ præcipiatis [3], ut populus Dei, quem a manibus inimicorum redemisti, in magna securitate, & delectatione, tuo auxilio adjutus, vivere valeat; quoniam & filius noster Deo amabilis Folradus, fidelis vester, omnia conspiciens [**] satisfactus est, quod nequaquam ipse populus vivere possit extra eorum fines, & territoria atque possessiones, absque civitatibus illis, quæ semper cum eis sub unius dominii ditione erant connexæ [4]; peto te fili, peto te coram Deo vivo, & fortiter

VARIANTES LECTIONES

a revelata *Lamb.* b gaudio vobis tribuat vicissitudinem. *Lamb. Gent.* c ut lubeas *Lamb.* d populi liberatione *id.* e eidem Dei Ecclesiæ *Lamb. Gent.* f lubeas *Lamb.* g constitutæ *Lambec. Gent.*

NOTÆ

* B. & C. gaudio vobis tribuat vicissitudinem.
** B. & C. satis testatus est.

3 Quarumdam civitatum possessionem Langobardorum Rex nondum dederat, easque inferius recenset, nimirum *Faventiam*, *Imolam*, *Ferrariam*, *Bononiam* (*Gabelli*, & *Hadria* non meminit) in Aemilia, *Anconam*, *Auximum*, *Numanam* (*ForumSempronii*, & territorium *Valvense* prætermititur) in Pentapoli. Cæteræ omnes ap. Anastasium videndæ, num singillatim enumerentur eæ, quarum possessio certa, & in S. Sedis Archivo servabatur. Hanc apud recentiores liquet vocari donationem Pippini, quin etiam Caroli M. donatio appellatur in Prolegom. tom. 2. editionis Rom. Vat. (*pag.* LVII.) sed perperam, prædictæ enim civitates in ea desiderantur, nec plene Pippiniana Donatio ad S. Sedem pervenit usque ad 774. duodeviginti nempe annis post hæc tempora, quum regnabat Carolus M.

4 Geographicæ chartæ simplex inspectio planum facit, quo jure Pontifex affirmet, quiete non posse vivere eos populos, qui S. Sedis dominationi adjuncti erant, sine civitatibus & territoriis, quæ fraudulenter ab Aistulpho detineban-

titer conjuro, ſpiritalis Compater, ut in hoc bono opere perfectius maneas, & non hominum blandimentis aut ſuaſionibus, vel promiſſionibus, quod abſit, faveas, & in aliam declines partem, ſed magis vere timens Deum, omnia, quæ beato Petro ſub jurejurando [a] promiſiſti, adimplere jubeas [b], & ſicut cœpiſti, plenariam juſtitiam illi impertire.

Etenim tyrannus ille, ſequax Diaboli, Haiſtulphus devorator ſanguinum Chriſtianorum, Eccleſiarum Dei deſtructor, divino ictu percuſſus eſt, & in inferni voraginem demerſus, in ipſis quippe diebus, quibus hanc [c] Romanam urbem devaſtandam [d] profectus eſt, poſt annui ſpatii circulum [e], ita divino mucrone percuſſus eſt, ut profecto in eo tempore, quo fidem ſuam tentans [f] diverſa piaculi ſcelera perpetratus eſt, in eo & ſuam impiam finiret vitam [5]. Nunc autem, Dei providentia, per manus ſui principis Apoſtolorum beati Petri, ſimul & per tuum fortiſſimum brachium, præcurrente induſtria Deo * amabilis viri Folradi [6], tui fidelis, noſtri dilecti filii, ordinatus eſt Rex ſuper gentem Langobardorum Deſiderius, vir mitiſſimus, & in præſentia ipſius Folradi ſub jurejurando [g] pollicitus eſt, reſtituendum B. Petro civitates reliquas; Faventiam, Imolam [h], & Ferrariam cum eorum fini-

VARIANTES LECTIONES

a ſub jus jurandum *Gentil.* jurejurando *Tengn.* *b* Iubeas *Lambec.* *c* quibus ad hanc Rom. Urbem *id.* *d* devaſtandum *id.* *e* poſt anni ſpatii circulum *Gent.* *f* fidem ſuam temerans *Lamb.* *g* ſub jus jurandum *Gentil.* jurejurando *Tengn.* *h* Imulas *Lambec.* Vaventia Imulas, & Ferraria *Gent.*

NOTÆ

* Vide Bar. anno 756. n. 3. & ſeq.

bautur. In V. Steph. apud Anaſtaſ. (*ſect.* 256.) legimus, hunc Pontificem, qui ſeq. anno ineunte deſiit vivere, obtinuiſſe a Deſiderio Rege, qui Aiſtulpho ſucceſſerat ante datam hanc epiſtolam, *Faventiam cum caſtro Tiberiaco, ſeu Gabellum, & univerſum Ducatum Ferrariæ in integrum*. At de iis infra ad Pauli epiſtolas: nunc velim animadverti ſemel & iterum proferri a Pontifice de cunctis civitatibus Exarchatus, ac Pentapolis: *Quæ ſub unius Dominii ditione erant connexæ*. Inde enim palam eſt, Imperatorem, Exarchum, aut etiam Langobardorum Regem invaſorem pro earum Domino accipi: ac proinde vocem illam *reſtituere* tum hic, tum alibi ſæpe occurrentem aut referri ad Longobardos ipſos alieni juris invaſores, aut ad donationem antea factam S. Sedi: nullatenus autem ad eamdem S. Sedem, ut nonnulli autumant, quippe quæ in Exarchatu, & Pentapoli nullum antea jus habuit.

5 Delendo huic monumento non ſunt ſatis fundatio Monaſterii Nonantulani pro cognato ſuo Anſelmo, & Monachorum amicitia ex Anonymi Salernitani conſarcinatione hiſtoriarum (*Chron. cap.* 7.) quum præſertim ſcriptor iſte ſæculis pluſquam duobus diſtet ab Stephano, qui diu perpeſſus immanitatem Aiſtulphi, divinam quoque ultionem tot ſacrilegiorum, ac ſcelerum adveniſſe teſtatur Regi Francorum.

6 Si Fulradi opera Deſiderius Aiſtulpho ſucceſſit, chartas igitur, & Chronologos, queis Nuperi Auctores nituntur, aut floccipendere, aut aliter interpretari oportet: ita ut Rachis ante Deſiderii inaugurationem, Monaſterium deſeruerit, & cum Deſiderio de Regno certaverit ab exeunte anno 755. ad menſem Martium ſeq. anni, quum Stephani II. & Fulradi opera Rachis in Monaſterium rediit, & Deſiderius regnare orſus eſt. Ita videntur ſuadere Stephani verba *in ipſis quippe diebus, quibus hanc Romanam urbem devaſtandam profectus eſt, poſt annui ſpatii circulum*. Etenim ſi calendis Januariis obſedit Ur-

finibus, simul & jam [a], & saltora, & omnia territoria. Nec non, & Ausimum, Anconam, & Humanam [b] civitates cum eorum territoriis, & postmodum per Garinodum ducem, & Grimoaldum nobis reddendum spopondit civitatem * bonam cum finibus ejus [c], & in pacis quiete cum eadem Dei Ecclesia, & nostro populo semper mansurum professus est; atque fidelem erga a Deo [d] protectum Regnum vestrum esse testatus est: & petiit nos, quatenus bonitatem tuam deprecaremur, ut cum eo, & cuncta gente Langobardorum magnam pacis concordiam confirmare jubeas [e].

Nam & Spoletini Ducatus Generalitas per manus B. Petri, & tuum fortissimum brachium, constituerunt sibi Ducem 7, & tam ipsi Spoleatani [f], quamque etiam Beneventani, omnes se commendare per nos a Deo servatæ Excellentiæ tuæ cupiunt, & imminent anhelantius in hoc deprecando [g] bonitatem tuam. Unde petimus te, Excellentissime fili, & spiritalis Compater, ut si prædictus Desiderius, quemadmodum [h] spopondit, justitiam sanctæ Dei Ecclesiæ suæ [i], Reipublicæ Romanorum, B. Petro protectori tuo plenius restituere, & in pacis quiete cum Ecclesia Dei, & nostro populo sicut in ** pactibus a tua bonitate confirmatis continetur, permanserit cum universa sua gente, jubeas [k] in id, quod petiit, tuas a Deo inspiratas aures inclinare; hoc interea anhelantius, ut nimis velociter, eidem Desiderio Regi, obtestando, admonendo etiam, & præcipiendo, dirigere jubeas [l], ut reliquas civitates, loca, fines, & territoria, atque patrimonia, & saltora, in

VARIANTES LECTIONES

a etiam *Lamb.* *b* Ancona & Humana *Gentil.* *c* Bononiam cum finibus suis *Lamb. Gent.* *d* erga Dō protectum *Tengn. interposuit* a *Gent.* *e* Iubeas *Lamb.* *f* Spoletini *Lamb.* tam ipsi Spolet. *Gent.* *g* deprecandum *Lamb.* depcandum *Gent.* *h* quemammodum *Tengn. posuit* quemadmodum *Gent.* *i* Ecclesiæ reipublicæ *Lamb. Gent.* *k* Iubeas *Lambec.* *l* Iubeas *id.*

NOTÆ

* Bononiam   ** pactis, B partibus.

Urbem; mense igitur Decembri profectus erat eam versus anno 754. eodemque mense insequentis anni obiit supremum diem In vita etiam Stephani ap. Anastasium, quæ mirum in modum concinit cum hac epistola, coævus enim Auctor scripsisse eam dicitur; continuo post narrationem traditæ a Fulrado possessionis civitatum is prosequitur (*sect.* 254.) *Dum ergo hæc urgerentur, ipse infelix Aistulphus quodam loco in venationem pergens, Divino ictu percussus defunctus est. Tunc Desiderius quidam &c.* Equidem in horum opinionem ultro concederem, Stephanumque per illud *post annui spatii circulum* insinuare cum iis dicerem, se minus exacte intre annuum spatium, at quæ principio epistolæ ajebat Pontifex, *elapso anno, isto in tempore ultra citraque circumdati*, tam luculenter definiunt ætatem epistolæ, ac proinde Aistulphi casum, ut chartæ veteres, & chronologi, quorum ope ætas differtur, auctoritati epistolæ sint posthabendi. V. infra *not.* 2. *epist.* 12.

7 In catalogo Chronici Farfensis invenitur Dux Albuinus, qui præcedit Gisulphum; atque hujus quidem ætas præfigitur an. 7.0. illius autem nullum usquam indicium, præterquam hic.

in integro suæ Ecclesiæ [a] reddere debeat, & tale fundamentum, & optimum finem [b] in causa ejus imponere jubeas [c], ut auxiliante Domino ipsa sancta Dei Ecclesia secura maneat, usque in finem sæculi, ut plenaria justitia a justo judice, Domino Deo nostro, & memoriale nomen tibi in sæcula maneat, vel etiam cunctæ Christo [d] protectæ genti vestræ Francorum [8].

Inspiratus autem a Deo nimis festinanter causam sanctæ Ecclesiæ perficies; quia sunt aliæ Canonicæ causæ, quas perficere debeamus, pertinentes ad magnam Regni tui laudem, & magnam animæ tuæ, vel cunctæ gentis Francorum, immensam mercedem; & hoc obnixe postulamus præcelsam bonitatem tuam, ut inspiratus a Deo, & ejus principe Apostolorum beato Petro, ita disponere jubeas [e] de parte Græcorum, ut fides sancta Catholica, & Apostolica per te integra, & inconcussa permaneat in æternum, & sancta Dei Ecclesia [f], sicut ab aliis, & ab eorum pestifera malitia liberetur, & secura reddatur [9], atque omnia proprietatis suæ percipiat [10]; unde pro animæ vestræ salute [g], indefessa luminariorum concinnatio Dei Ecclesiis permaneat, & esuries pauperum egenorum vel peregrinorum nihilominus * resecetur [h], & ad veram saturitatem perveniant [i].

Qua-

VARIANTES LECTIONES

a sanctæ Ecclesiæ *Lamb.* scæ Ecclesiæ *Gent.* *b* obtimam finem *Gentil.* *c* iubeas *Lamb.* *d* a Chiisto *id.* *e* iubeas *id.* *f* scã Di Ecclesiæ, *sca deleto æ positum est a Gentilot.* *g* Salve *sed recenti atramento interpositum est* e & correctum salute *Gent.* indefesse *sed correctum est* indefessa. *h* resecteretur *Lamb.* *i* perveniat *id.*

NOTÆ

* f. relevetur.

8 *Non patitur aviditas quemquam esse gratum: nunquam enim improbæ spei quod datur, satis est.* Ita Seneca (*de benef. l. 2. c. 27.*) Desiderius Pontificis, & Fulradi opera in solio constitutus, omnium, quæ cum sacramento pollicitus erat, oblitus Aemiliæ quidem seu Exarchatus civitates & loca, præter Bononiam & Adriam restituit S. Sedi, quod nuper libri Pontific. auctoritate dixi; sed Pentapolis ne glebam quidem voluit reddere. Id Stephanus experientia edoctus præsagiens Pippini auctoritatem implorat, sed nequicquam.

9 Qui Romanos Pontifices horum temporum spectasse solum temporalia dictitant, minus attente legunt has epistolas. Necessitate siquidem urgente, horum quoque satagunt, ut populis tranquillitatem pariant: at præcipua illorum cura est Catholicæ fidei universa in Ecclesia servandæ.

10 Patrimonia SS. Apostolor. Petri, & Pauli, Ecclesiis *ab antiquo assignata, & pensa in publicum ærarium conferri* jusserat Isauricus, ut tradit Theophanes (*Chronogr. p. 275.*) Ex iis aureorum 35. millia quotannis percipiebantur a S. Sede: & quum difficilis cœpisset illorum exactio esse in Oriente, in Calabritanum & Siculum conversa sunt ab Augustis: cujusmodi erant sub Isaurico, qui S. Sedi eadem abstulit. Huc respexisse Stephanum nullus dubito. Quumque id faciat in literis, queis Pippino gratias agit de duabus provinciis Ditioni S. Sedis adjectis, conjicio, quicquid utilitatis ex Ducatu Romano, Exarchatu, & Pentapoli perciperetur, non Romano Pontifici, sed reipublicæ Romanorum cessisse. Etenim in Duces, Comites, aliaque officia, optimates militum, ipsosque milites quæstus omnis erogandus erat pro recta administratione rerum. Quamobrem luminaria Ecclesiarum, egeni, ac peregrini, quos ærarium Pontificium fovebat, patrimoniorum S. Sedis indigebant, quæ propterea tum Stephano, tum successoribus æque ac civitates cordi fuisse non est mirum.

Qualiter autem cum Silentiario locuti fueritis, vel quomodo eum tua bonitas absolverit, una cum exemplari [a] litterarum, quas ei dederitis [11], nos certiores reddite, ut sciamus qualiter in communi concordia agamus, sicut inter nos, & Folradum, Deo amabilem, constitit. Ipse vero dilectus filius noster Folradus in omnibus causis, juxta tuam præceptionem, peregit, & maximas gratias illi egimus pro suo certamine, qui videlicet ad vos revertens, omnia qualiter acta sunt, bonitati vestræ intimabit; præsentes vero fidelissimos nostros, id est, Georgium Reverentissimum [b] ac Sanctissimum fratrem, & coepiscopum nostrum, atque Joannem Regionarium, nostrumque Sacellarium, petimus, ut hilariori suscipiens vultu, in omnibus acceptare jubeas [c], & quicquid nostra vice bonitati tuæ locuti fuerint, eis in omnibus credere digneris, atque cum effectu causæ, & lætabundis nuntiis [d] ad nos remeandos absolvere jubeas [e]. Nam & hoc obsecramus bonitatem tuam, ut nimis celeriter ad nos * conjungendum absolvere præcipias Reverendissimum fratrem, & coepiscopum nostrum Wicharium [12].

Omnipotens autem Deus in cunctis actibus tuis, Excellentissime Victor Rex, suæ dextræ extensione te protegat, tibique, & præsentis vitæ prospera, & post multorum annorum curricula, gaudia æterna concedat, faciatque cum tua dulcissima conjuge, Excellentissima Regina, spiritali nostra Commatre, & vestris meisque dulcissimis Filiis maximo gaudio jocundari, & Regni vestri gubernacula a Deo vobis concessa perfrui, & qui in præsenti vita regni potestatem tenetis, & jam [f] futuro in sæculo cum Christo in æternum regnetis, promerentes illam dominicam promissionem audire: *Venite benedicti patris mei*; (*Matth.* 25.) pro

VARIANTES LECTIONES

a exemplare *Gent.* *b* Reverendissimum *Lamb.* *c* Iubeas *id.* *d* nunciis *id.* nusbiis *sed correctum est* nuntiis *Gent.* *e* Iubeas *Lamb.* *f* etiam *id.*

NOTÆ

* B. & C. commigrandum.

11 Duo Imperiales Missi, quorum nomina Georgius Protosecreta, & Johannes Silentiarius, ad Pippinum tempore alterius Italici belli euntes, cum exercitu eum profectum esse comperiunt. Ille Massilia, quo uterque pervenerat, Ticinum advolans, & nequicquam molitus Regem avertere ab Exarchatus concessione Apostolorum Principi, re infecta discessit. (*Anast. sect.* 251.) Alter Pippini reditum expectasse videtur in Francia: namque collocutum cum Rege, literasque ab eodem ad Copronymum accepisse hinc certo scimus. At colloquii & literarum sententia ipsi Pontifici occulta.

12 Mendum in ms. legi enim debet *wilharium* qui erat Episcopus Nomentanus, ut ajebam ad Ep. 7. al. IX. *not.* 5.

pro eo quod certamen bonum certati estis, cursum consummastis, fidem servastis. Sumite positas vobis coronas, & accipite regnum vobis ab origine mumdi præparatum. Nam & ex hoc præcelsæ, & a Deo custoditæ Excellentiæ vestræ innotescimus, quia petiit nobis Optatus [a] religiosus Abbas vestri Monasterii [b] sancti Benedicti pro monachis suis, qui cum tuo germano [13] profecti sunt, ut eos absolvere jubeas, sed qualiter tua fuerit voluntas, ita de eis exponere jubeas. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a petiit a nobis Optatus relig. Abbas Monast. s. Bened. *Lamb.* *b* Abba veneni Monast. *Gent.*

NOTÆ

13 Carolomannus Pippini frater, ante illius exaltationem, anno videlicet 747. induerat Monachum (Ann. Fuld. Anast. Ostien. *lib.* 1. *cap.* 8.) per manus Zachariæ Pontif. quumque aliquandiu Monaster. Soractense incoluisset, ad Cassinense jam instauratum a Petronace se contulerat. Sub Optato Abbate, qui an. 751. Petronaci successit, legationis princeps cum aliis Monachis ad Regem fratrem est profectus, Aistulpho sic volente. Id evenit anno 753. exeunte (postquam Stephanus Ticino in Franciam discessit mense Novembri, ac seq. anni initio eo pervenit) Fratrem ab expeditione Italica revocaturus. Re nequicquam tentata, Pontificis Regisque consilio in S. Dionysii Monasterio cum sociis substitit, ubi eodem anno moritur. (Baron. 754. *n.* 7. *seqq. Pag. ibid. n.* 3. & 755. *n.* 7. *seqq.*) Eos socios nunc repetit Optatus. Notandum obiter illud *vestri Monasterii S. Benedicti* apud Gretserum, nam Lambecius non legit *vestri*, & Gentilotus *veneni* forsan *vener.* Qui enim Cassinense Monasterium dici poterat ad Pippinum Regem ullatenus pertinere; si hisce ex iisdem literis constat, tum Beneventanos, tum Spoletanos primum quæsiisse amicitiam Regis, ne scilicet illius potentiæ, ut Aistulphus, obnoxii aliquando essent?

DISCURSUS PRÆVIUS.

Paulus succedens fratri ante consecrationem nunciat Pippino Stephani fr. mortem.

POSTQUAM *Stephanus II. obiit supremum diem VII. calendas Majas anno* 757. Paulus Diaconus & in Dei nomine electus S. Sedis Apostolicæ, *ut est in titulo primæ epistolæ hujus Pontificis ad Pippinum* (Cod. Car. 12. al. XIII.) *Petri Cathedram tenuit (nullo antea exemplo succedens fratri suo) per annos decem, & mensem, a die videlicet consecrationis* 29. *Maji, ad* 28. *Junii anni* 767. *Causa dilatæ Ordinationis fuit brevissimum schisma, quod Cleri pars melior compressit. Aequum sane erat, ut ei frater succederet, per quem S. Sedis Ditio tantum habuit incrementum. Verum ut dignitate, ita & laboribus fratrem imitaretur oportuit. Non enim Desiderius Rex Langobardorum diu amicitiam Romanorum coluit. Praterea ingens ex Gracia metus quiescere Ecclesiam non permisit. Copronymus quippe expergefactus, ubi Exarchatum & Pentapolim, provincias e manibus Langobardorum ereptas, in Romanæ Ecclesiæ potestatem venisse audiit, armis, atque insidiis non modo eas provincias, sed etiam Romanam, Urbemque ipsam vexare non destitit. Quamobrem intestinis fere incommodis, exterisque assidue laborans, vitam ante deseruit, quam sibi, subditisque populis tranquillitatem afferret. Omnia hæc patent ex literis, quæ mox sequentur. Antea tamen nonnihil dicam necesse est de iisdem in genere: ut ubi singulas recensuero, nec legenti, nec mihi earum sententia varia, & multiplex molestiam ingerat.*

Pauli literæ Centuriatoribus notæ, Baronio ignotæ.

II. *Quas hucusque epistolas vidimus, majori ex parte ediderant in lucem Flaccius, ac socii Centuriatores anno* 1564 *atque eorum maximus adversarius Card. Baronius in Annalibus Ecclesiasticis: utramque videlicet Gregorii III. Zachariæ unicam, & quatuor Stephani II.* (7. 8. 10. 11.) al. IX. IV. III. VIII. Cod. Car.) 9. al. VI. *utpote præcedenti perquam similem omittentes,* 4. 5. 6. al. X. XI. & VII. *nequaquam cognitis. Secus est de Pauli Epistolis* XXXI. *Nam Centuriatores* (Cent. VIII. cap. 10.) *totidem se accepisse gloriantur, unde autem, silent. Et quamquam sola earumdem argumenta proferant, audacissimis in suis Commentariis patefaciunt, se illas integras inspexisse. Namque ajunt exempli gr. quod Paulus* Petrum substituit interpellatorem pro victoria adversus hostes, in epistola

ſtola ad Pippinum tertia, & nona. (Cod. Car. 35. 33. al. XLIII. XXX.) *quæ minime eruuntur ex argumentis. Præterea ex epiſtola 12. quæ falſo tribuitur Paulo, quum ſpectet ad Hadrianum* (Cod. Car. 60. al. LXXIII.) *ut oſtendam ſuo loco, Eruditorum omnium recentiorum incuriam patefaciens, hæc proferunt*: Pro Regno amplificando in epiſtola XII. ad Pippinum: Ut ipſe Princeps Apoſtolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei noſtri majeſtatem, ut amplius veſtrum dilatet regnum, & victorias tribuat. *Mitto reliqua eorum putida commenta; hæc enim ſatis ſuperque probant, eos præ manibus habuiſſe integras Pauli literas. Non ita contigit Baronio, qui ingenue rem fatetur* (an. 767. n. 1.) *de* XXXI. *Pauli epiſtolis*: Quarum, *ajens*, dumtaxat argumenta ſummatim præſtricta, & recenſita vidimus a Panvino in vitis Romanorum Pontificum, eaſque integras haberi in Vaticana Bibliotheca teſtatur: verum eaſdem diu quæſitas minime invenire valuimus, ut eas vel furto, vel alio aliquo modo inde ſublatas exiſtimemus. Cæterum nihil eſt, quod ejus fides poſſit in ſuſpicionem adduci, quum & earumdem totidem numero argumenta pariter recitent Novatores (*Cent.* VIII. *p.* 725.) qui pertæſi prolixitatem, atque multiplicitatem pariter, ſed magis veritatem, non ipſas integras, ſed ipſarum argumenta tantummodo edidere.

Panvinius ſuo tempore eſſe in Bibl. Vat. teſtatur, quum Hiſtoria Eccl. ſcribendæ dabat operam.

III. *Hunc Baronii locum Gretſerus tranſtulit in ſuam Præfationem ad Cod. Carol. at quia Baronii diligentiam fugit ejuſmodi argumentorum vera indoles, & Gretſeri de iiſdem ſententia lucis indiget; operæ pretium me facturum puto, ſi hanc hiſtoriæ partem explanavero. Onuphrius Panvinius de Romana hiſtoria, profanaque omni eruditione optime meritus uſque ad annum* 1553. *ad Eccleſiaſticas res animum non converterat. Tum vero Marcelli Cervini Cardinalis ſuaſu hujuſmodi ſtudiis totum ſe dedit, brevique octo annorum ſpatio nonnulla in lucem edidit de Pontificibus, & Cardinalibus: præcipue vero conſcribendis effuſe vitis eorumdem, quas a Baronio laudari vidimus, operam navavit. Suimet teſtis ipſe eſt in editione hiſtoriæ Pontificum Platinæ Venetiis apud Michaelem Tramezinum anno* 1562. *Etenim in nuncupatoria ad Pium* IV. *epiſtola, quam dederat præcedenti anno, quum prælo commiſit ejuſdem Platinæ hiſtoriam cum ſuis notis, & additionibus*: Donec ederem, *inquit*, ea quæ ego maxima jam ex parte eodem argumento conſcripſi. *Et initio ſuæ additionis ad lectorem*: Librum ipſum longe locupletiſſimum accuratiſſima diligentia jam magna ex parte concinnavi, quo Romanorum Pontificum, & Cardinalium, quo-

 rum

rum memoria extat, vitas effuse scripsi: atqui quum res magni & difficilis negotii sit, non ita facile, quamquam jamdiu multumque in eo elaboraverim, confici potuit. *Quam recte arduum negocium exaggeret, inde discimus, quod morte admodum immatura præventus anno* 1568. *tantum opus non confecerat. Extat illud hodie pluribus voluminibus comprehensum in Biblioth. Vat.* (Cod. n. 6104.) *quo est conlatum ex dono P. Ciaconii die* 25. *Septembris an.* 1592. , *ut præfixa operi memoria docet*, *& a S. Gregorio M. exordium ducit*.

Attamen argumenta tantum inserit, quæ Baronius vidit.

IV. *In tertio ejus volumine* (fol. 1125.) *ubi agitur de Pauli gestis, pauca hæc visuntur*: Scripsit Paulus epistolas plures ad Pippinum, & Carolomannum Reges, ad exercitum Francorum, & ad alios quosdam, ex quibus una & triginta in Bibliotheca Vaticana extant, quarum brevissima argumenta adjiciam. *Mox sequuntur singularum argumenta* summatim præstricta, & recensita, *quæ vidit Baronius S. R. E. tum Bibliothecarius a Clemente VIII. designatus*: *quare quum octavum Annalium volumen anno* 1599. *evulgavit*, *in quo agit de Pauli rebus gestis*, *Panvinii etiam mss. Codices accesserant ad eam* magnam rerum copiam, *quam se congessisse ajebat in nuncupatoria To.* 1. *ad Sixtum V. an.* 1588. tanquam in aliquam cellam penariam, præsertim contra Novatores nostri temporis pro sacrarum traditionum antiquitate, ac S. Romanæ Catholicæ Ecclesiæ potestate. *Duo autem doctissimi Scriptoris diligentiam fugisse videntur*. *Bibliotheca Vaticanæ veteris conditio*; *& Panviniana illorum argumentorum recensionis causa*.

Ex Bibl. Vat. a Nicol. V. cœpta & a Sixto IV. perfecta extrahi tum libri poterant: unde plures amissi.

V. *Ad Bibliothecam quod attinet*, *hanc instrui captam a Nicolao V. Sixtus IV. perfecit*, *Panvinio eodem teste in hujus vita*, *quæ prima est ex adjunctis ad Platinam*: Bibliothecam Palatinam, *ait*, in Vaticanam toto terrarum orbe celebrem, Platina præfecto, advectisque ex omni Europa libris, construxit, certosque proventus, unde custodes, & librarii græci, latini, & hebraici menstrua salaria, quibus ali possent, haberent, librique emerentur, assignavit, opus omnium præclarissimum, & Pontifice maximo dignum. *At perpetuæ librorum in Bibliotheca permanentiæ eum prospexisse non constat*, *quemadmodum post annos plusquam centum Sixtus V. Bibliotheca novæ*, *& loco*, *& librorum congerie longe præstantiori*, *atque antiqua illa celebriori consuluit*. *Ea propter Panvinius idem alibi* (Cod. Vat. n. 3924.) *catalogos librorum descripsit*, *qui ab Innocentii VIII. temporibus in Bibliotheca erant*, *at suo ævo nequaquam reperiebantur*. *Inter hujusmodi libros*, *codicesve a Bibliotheca Palatina ereptos Pauli literas haud numerari*

rari video. Quin etiam Panvinio ex eodem disco, in Bibliotheca Vaticana esse, & quum Pauli vitam scriptis mandabat, & quum Hadriani res gestas enarrabat, ante annum videlicet 1561. *Eo siquidem anno, ut supra vidimus, fatebatur Pio IV. & lectores admonebat, se* maxima ex parte *Pontificiam historiam confecisse. Quumque hæc per decem fere sæcula excurrere deberet a sexti nonagesimo, Gregorii M. primo ad sextum decimum jam provectum, quo is florebat; ne duo quidem sæcula maximam operis partem ab eo vocari nec dici, nec cogitari potest; neque enim fas est mendacii tantum virum arguere, aut hebes adeo ingenium illi tribuere, ut lente admodum graderetur longo suscepto itinere. Itaque pro certo haberi debet, Pontificias eas literas in Bibliotheca Vaticana, seu Palatina extitisse ante annum* 1561. *Inde autem quid de iis evenerit triginta illis annis, qui* 1592. *præcesserunt, quum Vaticana Bibliotheca nova opus illud Panvinii adepta est, ac quomodo perierint, divinandum aliis relinquo.*

Ead. argum. epistolar. extant ap. Panvinium, quæ ap. Centuriatores.

VI. *Equidem Panvinianæ recensionis causas aperiam, quas præteriisse ajebam Annalium Ecclesiæ principem. Anno* 1564. *in lucem prodiit Centuria illa* VIII. *cujus capite* X. *& Pauli Epistolarum* XXXI *& Hadriani* XLIV. *argumenta eadem perleguntur, quæ habet historia Panviniana. Ne verbum quidem mutatum videre est, præterquam in earumdem indicatione, quam rem data opera esse factam nemo non dixerit, Et sane:* Scripsit, *inquiunt, Paulus* epistolas plures ad Pippinum, ad Carolomannum, & ad exercitum Francorum, & ad alios quosdam: unam & triginta mss. accepimus. *Ista si conferas cum iis, quæ supra afferebam ex Panvinio, detractum videbis* Reges, *ignota nobis ex causa; & pro*, in Biblioth. Vat. extant, *dictum* accepimus. *Perinde est de Hadriani epistolis: Ubi enim Panvinius* (fol. 1156.) *scripsit:* Extant in Biblioth. Vat. XLIIII. ejus epistolæ ad Carolum Regem scriptæ, quarum argumenta indicare operæ pretium erit. *Magdeburgenses ajunt:* Accepimus ejus XLIV. epistolas mss. ad Carolum, quarum argumenta indicare operæ pretium duximus. *Quis vero hinc non videt, male feriatum aliquem fortasse amanuensem, certe falsum fratrem, Panvinii laborum exemplum clam misisse ad Centuriarum Scriptores, uterentur, abuterenturve; modo auri sacra fames expleretur? Ex magna utrinque similitudine & convenientia Gretserus olfecit, Magdeburgenses Onuphrianum Codicem vidisse.* Quæ enim, *ait*, his lavernionibus, eorumque subadjuvis, & administris Bibliotheca non patuit? *Fallitur vero, dum putat, Magdeburgenses,* pro more

re

re suo calumnias nonnullas interspersisse. *Nam Panvinius synopses illas exscripsit ex Cod. Vat. quales apud Centuriatores leguntur: & quæ Gretsero videntur calumniæ, nullum alium norunt Auctorem præter Panvinium, qui ex illo codice ipsissimas eas excepit, non animadvertens, quandoque vocem aliquam, in pravum sensum retortu facilem, iis inesse. Ubi autem Lipsiæ prælis commissa vidit quæ, aut nimis libere, aut minus accurate scripta fuerant, ea secundis curis emendavit.*

Emendata postea mutando, addendo, ac delendo quæ obscura, aut nimis libera videbantur.

VII. *Hæc profecto est recensio, cujus miminit Baronius. Et est quod mirer, tantum virum haud vidisse, argumenta illa quemadmodum scripta primum fuerant a Panvinio, prorsus reperiri apud Magdeburgenses. Voces siquidem deletæ, aut in fine additæ, ut nihil dicam de superpositis, seu interjectis; literæ item aliquot, vel adjectæ, vel detractæ in Codice Panviniano evidentes adeo sunt, ut in legentis oculos per se ipsæ incurrant. Quamobrem editionem Magdeburgensium conferenti cum ms. codice Panviniano, tanta utrimque similitudo & convenientia erit evidens, ut miraturus mecum sit, Baronii diligentiam hac in re minus accuratam. De Gretseri hallucinatione nil aliud dico, quam veniam adhibendam esse viro doctissimo, qui Panvinianum Codicem non habuit ob oculos, sed Baronii sententiam amplexus, id tantummodo adjecit, quod acies ingenii, rerumque Ecclesiasticarum diuturna tractatio proferendum suaserunt. Quamobrem calumniarum genus, quod Novatoribus bona fide impactum in Panvinium recideret, ita interpretari oportet, ut verba, & dicta, queis Gretserus insistit, illorum ore prolata, quorum prava intentio est in omnibus, quæ Sedem Apostolicam, in multis, quæ catholicam religionem spectant, calunniæ videantur, & sint; at catholico Scriptori summa primum cum fide exceptis ex codice, deinde diligenter emendatis, ne forsan ita prælo committerentur, imprudentiæ magis, quam calumniarum notam inurendam putemus.*

Comparatio Panvinii, cũ Baronio: hic potior illo Eccles. rebus tractandis.

VIII. *Huc accedit, quod vir ille doctissimus, fervescente adhuc ætate, necdum conscribendis Ecclesiæ rebus assuefactus, non eas tantum synopses, seu argumenta literarum alicubi inconsiderate scripta excepit, sed ipsemet totam Pontificiam historiam hac illac parum caute dictis resperserat. Quare illam castigatiorem ubique redditam secundis curis videre est in mss. Vaticanis Codicibus. Neque id mirum: nam Baronius quum ad scribendos Annales adjecit animum, per annos triginta Ecclesiæ rebus navarat operam, quod proprio ore fatetur in To. I. epistola dedicatoria ad Sixtum V.* Quum jam sex lustris ipsa Ecclesiastica historia

storia fuerit a me septies ordine temporum repetita. *E contrario Panvinius ipso in Ecclesiasticarum rerum tyrocinio Pontificiam illam historiam composuit: quod ipsemet ante suam additionem ad Platinam testatur, lectorem ita monens:* Ante annos circiter octo, hortatu Marcelli Card. S. Crucis, quem postea Summum Pontificem vidimus, cui ego me tunc temporis in clientelam totum dederam, beati & Sanctiss. illius viri virtutes admiratus, ab historiis profanis conscribendis, ad Ecclesiasticas res usque ad ea tempora a paucis aut leviter tentatas, aut omnino neglectas, tractandas, & explicandas animum converti.

IX. *Synopses illas diligenter excepi omnium oculis subjecturus: at quia maxima occurrit discrepantia inter illas, & Codicis Carolini epistolas, alia siquidem alio ordine digesta sunt, atque utrobique chronologia minus recta est, subjicere singulas epistolis suis deliberavi, quas ad annos fere certos diducere conatus sum, nimium libere vagantes apud eruditos aliquot recentiores, qui temporis incerti occasionem nacti, ad suas opiniones asserendas, loco eas movere impune posse rati sunt. Neque id putet aliquis per me fieri, ut meo, ac lectoris otio abutar. Breviori quidem via incedi posset monendo, quod synopses, seu argumenta literarum, quæ primo scripsit Panvinius, ipsissima illa sunt, quæ apud Centuriatores summa cum fide referuntur; quæ autem Panvinius idem recensuit, Baronius primum in suis Annalibus evulgavit, indeque in collectionem Conciliorum translata sunt. At Cardinalis doctissimus religioni non habuit, aut verbum, aut sententiam quandoque aliquatenus immutare, aut emendationes non omnino sequi. Exemplo sint quæ impræsens excerpo ex Pauli epistolis juxta recensionem: Legitur in prima* (Cod. Car. 12. al. XIII.) Amicitia ab eodem Stephano cum Francis contracta. *Baronius mutavit* inita cum Francis. *In octava* (Cod. Car. 25. al. XXXIV.) *ait Panvinius*: Imperatorem Graecum in ~~armis~~, ut Ravennatem Exarchatum & Romam recuperaret, esse narrat. *Baronius partim primæ lectioni, partim correctioni adhærens*, in armis esse, *ait*, & Ravennatem Exarchatum & Romam recuperare velle narrat. *In undecima* (Cod. Car. 24. al. XXXI.) *Panvinius rumorem spargi dixit* ab inimicis: *Baronius* ab amicis. *Denique in decimaquinta* (Cod. Car. 13. al. 27.) *Panvinius* Quintadecima per Wlfardum Coepiscopum (quem Pippino exemplo fratris Stephani commendat) scripta, laudes.... continentur. *Baronius*: scribens, iis literis laudes.... continentur.

In epistolar. argum. quæ Panvinio refert accepta, nonnihil quandoq. mutat.

X. *Ar-*

Ex Bar. Labbeus desumsit, & spectata edit. Carol. Cod. aliquatenus emendavit.

X. *Argumenta eadem, ut ajebam, ex Baronii Annalibus in collectionem Labbeanam sunt translata. Sed quam diversa eorum pleraque a Panvinianis ibi leguntur! Labbeus siquidem, quod Baronio haudquaquam evenit, Carolini Codicis editionem, quæ sexto post hujus mortem anno in lucem prodiit Ingolstadii, versare potuit, & siqua minus clara, minusque exacta reperit argumenta, pleniora ac lucidiora emittere, quod sane ab eo factum videre est* (Conc. to.VI.p.1672. 1756. seqq.) *Et vero dum iisdem & ipse epistolis serio perlegendis insisterem, ut synopses ampliores atque explicatiores conficerem, ad Codicis Carolini sextam & quinquagesimam, Hadriani vicesimam quintam, perveni, quæ mihi est 71. & agit de Sabinensi Patrimonio integre restituendo. Id autem patrimonium in editione Gretseriana dicitur* Ravennense, *& in Lambeciana* Ravennense. *Quumque ex novissima recensione Gentiloti essem admonitus, nullam adhiberi majusculam in contextu illius Codicis, facili negotio assequutus sum causam corruptæ lectionis. Nam Mabillonius* (Supplem. ad Dipl. pag. 70.) *exhibet specimen scripturæ Romanæ Langobardicæ, quæ Hadriani ævo erat usui, ex authenticis literis ejusdem Pontificis in phylira, quæ servantur in Archivo Corbejensi. In earumdem scriptura tantam vidi similitudinem inter* s *&* r, *ut facile unum pro altero sumi possit. Præterea vidi* u *pro* b *frequenter adhibitum, ac demum* i *perpetuo absque puncto. Ea propter venia mihi videbatur adhibenda excipienti Hadriani literas ex Autographis, quum Carolus in Codicem referri eas voluit. Panvinius ipse, quod majus est, eamdem rem peccavit: nam legens in synopsi:* Patrimonium S. Petri apud Ravennatenses, *ipsemet secundis curis posuit:* Ravennates. *Quod quanto sit proximum intervallo sententiæ literarum, simplex earum lectio planum facit. Nam, præterquam quod Ravennæ Patrimonium Gregorii M. tempore celeberrimum, cuncto Exarchatu nunc addito Pontificiæ ditioni, non erat, cur repeteretur; Hadrianus alibi* (ep. 59. al. XLIX.) *perspicue agit de* Savinensi patrimonio *inter alia, quæ restituenda erant, Ravennatensi nullatenus memorato.*

Panviniana primis & secundis curis a nobis præferuntur cæteris.

XI. *Quid autem plura? Labbeus, inspectis epistolis, quæstioni finem attulit, synopsim hanc exhibens:* Quod integrum S. Petri Patrimonium Sabinense contraditum non sit: idque testificaturos Regi ipsius Missos Itherium & Maginarium, si apprehensa ejus dextera jurare jubeantur. *Quam rem siluisse Pagium, censoremque ejus nuperum P. Mansium est quod mirer: quum præcipue videam, Muratorium, qui nullam præterit occasionem labefactandi Pontificum dominationem in Exar-*

Exarchatu, *monuisse* (Annal. 778.) *pro Ravennense legendum* Sabinense. *Quod quidem haud fecisset, nisi sententia literarum coactus; nam, Pippini Donatione Exarchatus & Pentapolis ob eamdem causam admissa, dominium S.Sedis in dubium revocat, ac pene convellit. Videsis animi gratia Annales Italicos* (an.1017. 1026. 1034. 1198. 1239. 1240. 1249.) *Quæ autem melior occasio illi potuit offerri, quam patrimonii Ravennatis repetitio per Hadrianum facta? Ceterum Labbeanas ego Synopses Panvinianis posthabendas censui duplici ex causa. Primum quia illæ, utquumque veriores, literarum tamen sententiam non plene continent. Deinde quia Panvinianæ, utqumque apud Magdeburgenses inveniantur quales scriptæ primum fuerunt, & apud Baronium juxta recensionem ab Auctore factam; nullibi tamen sinceræ tam primis, quam secundis curis habentur, præterquam in Codice Vaticano, unde primum per me prodire in lucem dici possunt. Hactenus de literarum argumentis: nunc de ipsis literis.*

XII. *Numero eæ quidem fraternas superant; varietate etiam rerum, quas continent, uberiores iis sunt. Ad Apostolicæ autem Sedis ditionem quod attinet, nil novi afferunt: tametsi locorum, ac rerum restitutiones aliquot memorentur admodum incertæ, atque obscuritatis plenæ. Exempli gratia: testatur Paulus* (ep. 18. al. xv.) *Desiderium reddere promisisse civitates* Imolam, Bononiam, Auximum, & Anconam, *sed fidem postea fefellisse. Alibi* (ep. 20. al. xxi.) *loquens de patrimoniis, juribus, locis, finibus, ac territoriis:* Ex parte quidem, *inquit*, easdem justitias nobis isdem Langobardorum Rex fecisse dinoscitur, & reliquas omnes justitias se profitetur, atque omnino spondet nobis esse facturus. *Quumque* (ep. 21. al. xxiii.) *per Georgium Episcopum de tot beneficiis gratias agat Pippino, credibile est, Desiderium stetisse promissis: pro certo autem affirmari non potest. Quorum similia alia occurrunt. Quamobrem Paulum fuisse feliciorem Stephano fratre suo, quamquam duplo longiorem Pontificatum gesserit, nec dici, nec cogitari debet. Quamdiu enim vixit, pro vindicanda S. Petri ditione adversus ejusdem Langobardorum Regis inconstantiam laboravit. Quin etiam a Græcis quandoque timuit pro ipsa Urbe Roma* (ep. 25. al. xxxiv.); *sæpe pro Exarchatu & Pentapoli.* (ep. 26. al. xxviii. 33.al. xxx. 36. al. xxxii.38.al. xxiv.); *Epistolæ harum rerum testes* (*quum careant nota temporis, præter unam, aut alteram*). *Auctores proprio arbitratu pro aliis aliorum opinionibus disponunt. Inde vero detrimenti nihil infertur ditioni Apostolicæ Sedis:* nulla

In 31. epistolis Pauli nihil novi occurrit: jura tantum vetera & nova vindicantur.

nulla siquidem accessio, ut ajebam, Pauli tempore facta eidem est. Antiquæ autem ditionis, seu Romæ & ejus Ducatus, necnon ejusdem per Pippinum Regem amplificatæ primum anno 754. quum Pactum, seu Diploma Donationis editum confirmatumque est Carisiaci; deinde 755. quum possessionis Civitatum Exarchatus, & Pentapolis a Fulrado initæ locuples testimonium fuerunt singularum obsides, & earum Claves; ejus inquam ditionis tot fere sunt monumenta certa, quot epistolæ. Paulus siquidem æque suas appellat Civitates Romanæ provinciæ, atque Exarchatus, & Pentapolis; quemadmodum expresse factum de utraque ditione comperimus (ep. 39. al. XIV.) *ubi de novis Langobardorum molestiis queritur:* In civitate nostra, *inquit*, Synogalliense pergentes, ferro & igne quæ extra eamdem civitatem consistebant, devastaverunt ... Similiter & in partes Campaniæ, idest castro nostro, quod vocatur Valentis, hostiliter irruentes &c.

Numerus earum convenit tam in Cod. Carol. quam Panviniano.

XIII. *Ad earumdem epistolarum auctoritatem quod spectat, nullum reor ex veteribus monumentis validiori niti fundamento, quam istæs Pauli præsertim & Hadriani. Unam & triginta videmus in Codice in relatas esse; totidem in Magdeburgensium manus ex codice Vaticano pervenerunt: nullumque has inter, atque illas discrimen reperitur, præter argumenta, seu Synopses, quorum tamen nonnulla conveniunt inter se. Nam petita ex epistolæ cujusque visceribus, licet parum accurate, nonnullam quandoque similitudinem nactæ sunt. Dixi, utrobique unam & triginta existere, quæ res primo aspectu falsa esse videtur: duæ enim & triginta numerantur in codice; una minus apud Magdeburgenses, seu in Cod. Vat. Panvinii. Quam rem fortasse aliquis mirabitur. At animadvertere eum oportet, quod* XXX. *&* XXXIII. *Carolini codicis, quæ in Vaticano est 9. & nobis 33. sunt una eademque epistola duplici exemplo conscripta, quæ semel prolata a Panvinio & aliis, illarum numerum æquat, una & triginta utrobique remanentibus. Ex iis autem utrinque unam removere oportet, quæ ad Paulum Pontificem non refertur; nimirum* XXXVI. *Cod. Car. quam Senatus populusque Romanus ad Pippinum dederunt; & 12. Cod. Panviniani, quæ, ut ajebam supra* (num. 2.) *irrepsit inter Paulinas, quum certe inter epistolas Hadriani debeat recenseri, quod fit in Cod. Car.* (ep. 60. al. LXXIII.) *Ita admiratio omnis cessat, circa epistolarum numerum. Aliunde item admirationis aliquid superveniens, nimirum ex argumento illo epistolæ non relatæ in codicem, quod extat inter epistolas* XXI. *&* XXII. *Codicis Carolini, prorsus evanescit: quippe exemplum est epistola* XV. (*nobis* 18.) *ut dicam in notis.*

XIV.

Ex earum una patet conditio Ducum Spoleti, & Benev. ante Desiderium.

XIV. *Ea vero epistola* 18. *seu* XV. *non parvi momenti est: namque Paulus Ducum Spoletani, ac Beneventani conditionem, ante Desiderii electionem enarrat*: se, *inquiens Pippino*, sub vestra a Deo servata potestate contulerunt: *deinde subdit utrinsque vices, & quomodo Liutprando Beneventano Duci suffectus erat Arichis* (11.) *ab eodem Desiderio, anno videlicet* 758. *quo spectat ea epistola. Quare uterque dux, Paulo Pontifice, subjectus iterum fuit Langobardorum Regi, neque amplius ad Pippinum rediisse illos constat: immo ne in Caroli quidem potestatem venit Arichis, ut Erchempertus testatur, quum Reges Langobardorum sunt exacti, Desiderio nimirum captivo in Franciam ducto, & Adelgiso illius filio Cpolim fuga elapso anno* 774. *Tunc enim Principis titulo assumto, Regis instar Beneventanum Ducatum administravit, quoad Carolus expeditione in Beneventanos suscepta an.*787. *sibi eum Ducatum subjecit, qua de re agam in literis Hadriani. Erchemperti verba de Principatu Arichis sunt hujusmodi*, n. 3. Hic Arichis primus Beneventi Principem se appellari jussit, quum usque ad istum, qui Benevento præfuerant, Duces appellarentur; nam & ab Episcopis ungi se fecit, & Coronam sibi imposuit, atque in suis chartis, scriptum in sacratissimo nostro palatio, in finem scribi præcepit. *Anonymus Salernitanus* (cap. 9.) *luculente hujusmodi Principatus initia illigat cum excidio Regni Langobardici, sive, ut melius dicam, cum Desiderii dejectione*: Atque ipse Carolus Rex, *inquiens*, firmatus est totius Italiæ. Solus Dux Arichis Beneventi remansit, jussa ejus contemnens, pro eo quod capiti suo preciosam deportaret coronam. *Atque Arichis ab an.* 758. *quum Dux fuit constitutus a Desiderio, cujus etiam filiam uxorem duxit, usque ad* 774. *quum socer est ejectus, omnem subjectionem professus fuit Langobardorum Regi. Ac propterea Paulus sibi metuens a Græcis, Pippinum orat*, (ep. 25. al. XXXIV.) *ut Desiderium moneat periclitantis Ecclesiæ, quare tum ipse opem ferat Romanis, tum præcipiat* Beneventanis, atque Spoletinis, seu Tuscanis *Ecclesiasticæ ditioni finitimis, ut idem faciant*.

Duodecima Cod. Panvin. quæ excidisse creditur, est 60. al. LXXIII. epistolar. Hadriani.

XV. *Quæ quum ita sint, assequi mente non possum, cur nec Panvinius, nec Gretserus, nec Labbeus, nec Pagius*, (*Baronium excipio, qui literas non vidit*) *neque eruditi alii senserint, synopsin illam, seu argumentum epistolæ duodecimæ inter Paulinas, ad ejus Pontificis ætatem referri non posse. Et vero argumentum illud sic fluit*: Duodecima narrat de Beneventanorum injuria. Petit, ut Pippinus literis eos increpet, & si nolint parere, ut consentiat in expeditionem

Q 2 contra

contra eos institutam. *At generalem istam incuriam omittamus: Eruditi illi omnes, ne Baronio quidem excepto (cui tamen haud præsto erant literæ Carolini Codicis, quas consulere oportuit) viderunt apud Magdeburgenses* (Cent. 8. cap. 10. *pauca hæc ex iis literis desumta*: Et pro Regno amplificando in ep. XII. ad Pippinum - Ut ipse Princeps Apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet Regnum, & victorias tribuat. *Hæc vero totidem verbis expressa leguntur in Hadriani epistola* (60. al. LXXIII.) *quæ in Cod. Carol. nullum præsefert argumentum. Quomodo ista irrepserit inter Paulinas in Cod. Vat. equidem non quæro: at vagantem revoco ad suam sedem, scriptamque comperio an. 777. quum Carolus Saxonico bello implicitus, atque Hispanicum meditans contra Saracenos, Duci Beneventano audendi occasionem præbuit. Præsertim id facio, ut libertatem eorum redarguam, qui multas ex his epistolis, suas opiniones tuendi causa, loco moverunt, totamque ejus ætatis historiam depravarunt; at siqua jure movenda erat, id suadente rerum serie, quas continet, aut religioni duxerunt eam attingere, aut re inexplorata intercidisse eam temere pronunciarunt.*

Aliquæ intercidisse creduntur: aliquæ etiam simulate scriptæ Langobb. metu.

XVI. *Nonnullas vere intercidisse idem Pontifex Paulus affirmare videtur in epistola nuper laudata* (ep. 18. al. XV.) *nam multum diuque vexatus a Desiderio, ita Pippinum alloquitur*: Ecce jam duas Apostolicarum literarum adsertiones Exc. vestræ clam per maximam industriam misimus, & ignoramus, si ad vos ipsæ pervenerint literæ: unde ambigimus, ne a Langobardis comprehendantur. *Quas pervenisse constat, ut dixi, ex argumento earum in Codicem relato inter* XXI. *&* XXII. *Subjungit autem Paulus se alias dedisse* (ep. 17. al. XXIX.) *ex Desiderii voluntate, candide affirmans*: Ideo istas literas tali modo exaravimus, ut ipsi nostri Missi ad vos Franciam valerent transire. *Cujus postea exemplum imitatus est Stephanus III.* (ep. 45. al. XLVI.) *magno cum posterorum incommodo, nam Stephanus haud monuit aliis literis Regem, Pauli exemplo, ut confictis ejusmodi literis nullam fidem adhiberet. Idcirco Recentiores falsi arguere maluerunt historicum ap. Anastas. vera narrantem, quam Pontificias literas rem falsam continentes, quippe harum sententiam suæ opinioni accommodatiorem deprehenderunt. Cæterum Pauli prædecessorum Epistolis jussu Caroli magni in Codicem hunc relatis accedit fides ab earum exemplis a Baronio editis ex Codd. Vatic. Paulinæ singulæ circa sæculi sextidecimi dimidium in Bibliotheca Vaticana erant, Panvinio id testante*:

ftante: quumque pari numero & Romæ, & in Francia essent, vix credibile est, nonnullas interiisse. Siquæ autem exciderunt, mentio earum occurrit in aliis subsequentibus; ita ut, præter ea, quæ Missorum fidei semper committebantur, nihil desiderandum restet.

Hadrian. post decem annos Pauli exemplum reperens ab Stephano nil novi contigisse testatur sub Paulo.

XVII. *Itaque id conandum mihi erit, ut hisce ex epistolis historiam Pontificiam educam, tam versutis Novatorum interpretationibus, quam dubiis, falsisve aliquot Recentiorum opinionibus defecatam. Facili id quidem negotio præstari posse quis putet vagantes plerasque epistolas juxta rectum temporis ordinem digerendo. At quis earum, magna ex parte silentium res præcipuas, ætatem certam deprehendat? Quis Responsalium auribus demandata divinet? Quis adnexarum quandoque literarum sententiam integram teneat? Duobus tantum spectatis res posse confici mihi videtur. Primum ad catholicam Fidem, sacrarumque Imaginum cultum pertinet: alterum ad ditionem S. Sedis. Hinc autem initium sumens, harum literarum auctoritate decennalem historiam continentium decerno, nullam Ecclesiasticæ ditioni accessionem per totum id spatium esse factam: quare aliud in epistolis Pauli non inveniri, quam antiquam S. Sedis ditionem, seu Romanum Ducatum, ejusque incrementum ex Pippiniana Donatione, qua Exarchatus & Pentapolis continentur. Hos infra limites versari Pauli epistolas Hadrianus testatur.* (ep. 51. al. LIV.) *Is enim post Langobardos exactos ab Archiepiscopo Ravennate molestiam excussurus, scribit Carolo:* Quemadmodum tempore Domni Stephani Papæ, qui illuc Franciam profectus est, cui & ipsum Exarchatum traditum est, ita & nostris temporibus eum sub nostra potestate disponere, atque ordinare volumus:

Servata tamen ditio Ecclef. forte etiam restitutione aliqua eadem aucta.

XVIII. *Ex quibus etiam patet, meliorem Exarchatus conditionem sub Sephano fuisse, quam sub Paulo. Nihilominus nullam aut a Langobardis, aut a Græcis civitatem Paulo ablatam esse comperio. Devastationes tantum, & prædæ inter Romanos & Langobardos factæ inveniuntur: quare utrimque res repetitas constat* (ep. 29. 38. 39. 40. al. XVII. XXIV. XIV. XXVI.) *Præterea fines, territoria, patrimonia a Langobardis fallendi artem callentibus, nunquam plene restituta occurrunt* (ep. 18. 20. 33. 42. al. XV. XXI. XXX. XIX.) *Civitates omnino quatuor ex iis quarum neque obsides dati ab Aistulphi Legatis, neque Claves traditæ, quæ in Confessione B. Petri ponerentur, recenseri video* (ep. 17. 18. al. XXIX. XV.): *neque initam earumdem possessionem Paulo Pontifice invenio. Hinc tamen colligi posse arbitror, quod reliquas omnes aut prædecessor Stephanus ab Aistulpho, seu Desiderio, aut ipse Paulus ab hoc*

ab hoc supremo Langobardorum Rege obtinuerit. Rei argumentum locupletissimum ab Augustis Orientis suppetit, qui nullum lapidem non moverunt, ut amissas ob impietatem & socordiam ditiones Apostolicæ Sedi eriperent. Ii siquidem frequentibus legationibus Francorum Regis benevolentiam captare, & calumniis a Romani Pontificis amicitia eum avellere non semel moliti sunt (ep. 37. 40. al. XX. XXVI.) *Præterea Exarchatum & Pentapolim, ipsamque Urbem Romam se aggressuros dictitantes, magnumque armorum apparatum jactantes, Pontifici dumtaxat, & Romanis metum incussere* (ep. 25. 26. 27. 28. 33. al. XXXIV. XXVIII. XXXVII. XLII. XXX.) *Jactantes, inquam; nam usque ad Hadriani tempora minitati tantum sunt Romanis. Tum vero cum Beneventanis Langobardis juncto fœdere, obtentu restituendi Adelgisi in Regnum Majorum, ad arma etiam, conatu licet inutili, ventum esse ex Hadriani epistolis constat.*

Præcipua Pauli cura fuit Catholica religio tam in Occid. quam in Or.

XIX. *Ad Catholicam vero fidem, & sacrarum imaginum cultum quod attinet, summa fere omnium epistolarum hujus sancti Pontificis est catholicæ fidei, ac traditionis Patrum defensio; namque hoc vocabulo sacras Imagines designat. Quamvis enim Pippinianæ donationis satageret, ut æquum erat, non ærarii opulentiam, ut nonnulli arbitrantur, sed populorum salutem spectabat, ne scilicet in Græcorum potestatem redeuntes, illorum hæresi contaminarentur; quam plane potestatem populi ipsi aversantes, Pontificiam dominationem appetebant* (ep. 15. al. XXXVI.) *Hinc est, quod patrimonia, ceterosque proventus ad pauperum, ac peregrinorum sustentationem addictos, necnon ad fovenda Ecclesiarum lumina, aliasque erogationes non paucas, nec modicas necessarios, impensius etiam, quam civitates & loca Ditionem amplificantia, repetentem videre est hunc Pontificem, & ejus successorem Hadrianum. Catholicæ autem fidei non solum in Occidente, sed in Oriente etiam conservandæ prima, & potissima ejus cura fuit. Quam rem apprime testatur gaudium illud ingens, quo fere exultans literarum Cosmæ Patriarchæ Alexandrini exemplum Pippino transmisit, ut de Orthodoxa fide apud Orientales acerrime ab Episcopis vindicata secum lætaretur, eoque magis ad propugnandam in Occidente incumberet* (epist. 31. al. XXXV.) *Nec non lætitiæ plena epistola alia ad Carolum, & Carolomannum* (epist. 30. al. XL.) *quum Legato ex Francia Romam redeunte ex eorum literis accepit, imitaturos patrem in constanti, atque perpetua Catholicæ fidei, & S. Ecclesiæ defensione. Hæc sane conveniunt cum sanctissimis hujus Pontificis moribus, quos apud*

apud Anastasium scriptos nemo inobservatos prateris ; & cum eo cultu, quem Catholica omnis Ecclesia, postquam mortalem vitam cum caelesti commutavit, illi tribuit. Nosque ejusdem paternam domum in Ecclesiam, cui cognomen S. Silvestri in Capite, *conversam, quam scilicet incolerent Graci Monachi ab Iconomachis expulsi, hodieque suspicientes, dicacitatem Novatorum ridemus, falsasque aliquot Recentiorum ex nostris opiniones, miseratione magis quam admiratione dignas judicamus.*

XX. *Et vero cuinam stomachum non moveant hujusmodi opiniones, qua si serio expendantur, a Novatorum dicacitate profecta esse comperientur? Pudet me ea referre, qua typis vulgata Italico idiomate ab omnibus legi possunt. Unum silere non debeo, quod sinceris S. Pontificis sensibus parum consinne, ut ea ferebat atas, expressis esse abusos Novatores, queis Caelestium consortio frui nefas erat, nihil miror: at ingenti dignum admiratione mihi videtur, Scriptores Catholicos indignitatem istam imitatos. Sed prastat coeptum de epistolis sermonem prosequi. Quantam quis adhibeat diligentiam, ut Paulum Roma Principem fuisse neget, ancipiti aliqua ejusdem sententia ex una & triginta epistolis excerpta, inanem ludit operam. Tricesimus jam annus fluebat, quum sancta respublica, seu Roma & ejus Ducatus Imperiale jugum excusserat legitima ex causa religionis: quarto inde anno eadem respublica a Francorum Rege magnum habuerat incrementum, Exarchatu, & Pentapoli antiqua ditioni adjunctis; quum Paulus ad B. Petri Cathedram ascendit: Ducatui Neapolitano tum maxime angusto, qui unus, prater ultimam Calabriam, & Sicilia insulam, Gracis in Italia remanserat, Dux Stephanus praerat,* qui in primo sui regiminis ingressu præcepit dari pecuniam sui reditus Domino Papæ, & quod unusquisque debitam obedientiam Romanæ Ecclesiæ exhibeat. Quapropter valde amatus fuit ab eodem Domino Papa, & promisit, quod si contigerit, quod Dominus Imperator mitteret adversus Romam suos milites, ipse Dux adjutorium ferret ei cum suis militibus: *ut docet Chronicon Neapolitanum a Cl. Pratillo editum* (Hist. Langob. to. 3. p. 32.) *cum Scriptore Synchrono Pauli gestorum apud Anastasium consentiens. Qua Neapolitani Ducis Societas cum Pontifice spem omnem Gracis auferebat mediterranea tentandi. Praterquam quod Exarchatu adhuc stante, neque Eutychius Exarchus cum foederato Rege Langobardorum pravaluerat adversus Romam; neque Exhilaratus Dux Neapolis resistere potuerat Romanis; immo sua nece, suorumque captivitate exemplum dederat posteris, ne Gracorum accisas Italia res excitare auderent.*

Principatus damna parum metuens, nam Neap. Ducis amicitia utebatur.

XXI. *Quam-*

Idcirco potissimam Græcorum iræ caussam esse ait Cathol. Relig. & sac. Imag.

XXI. *Quamobrem ubi Paulus audivit, Græcos parare classem adversus Ravennam, & Romam, quæsivit is quidem per Pippini auctoritatem auxilia a Spoletanis, & Beneventanis, Tuscanis etiam adjunctis, ut vim repelleret: caussas vero addens, cur Græci ista molirentur, non defectionis meminit Romanorum a Græcis, nec recentis Ravennatum ac Pentapolensium adjectionis veteri ditioni factæ, quibus haud dubie Græcos moveri oportuit; sed potissimam adduxit caussam, unde defectio ipsa, incrementa dominii, & præsertim amicitia, & societas cum Rege Francorum nata erant; catholicæ nimirum Fidei, & sacrarum Imaginum insectationem.* (epist. 25. al. XXXIV.) *Quæ plane caussa, utquumque minus commode audiat apud Novatores, atque eos, qui religionis nulla ratione habita, de rebus civilibus loquuntur; maximi momenti erat Pippino, quippe quæ una Græcas omnes artes ut fus deque haberet effecit. Jam vero eos qui stupent, quare Pontifex non dixerit, iratum Copronymum ob usurpatum dominium Romæ, quod ante annos triginta Augusti patris tempore defecerat; rogare lubet, cur perinde non stupent, ne Exarchatus quidem invasione excitatum dici, qui paucis ante annis Romanæ ditioni accesserat? Alibi etiam mirantur, Pontificem nunciare Pippino sex Patriciorum profectionem Cpoli cum classe, ut Romam, & in Franciam irent* (epist. 38. al. XXIV.) *nec tamen ullum timoris indicium præbere. At ista, ut libere dicam, sunt obloquentium adminicula; nonne Pontifex ait, Patricios illos ignota de caussa iter ingredi? Nonne primum ad se, deinde ad Francorum Regem ire jussos perspicue refert? Quid igitur timeat, dum Missi Pontificii, Imperiales, & Regii pro Catholicæ fidei magna caussa ultro citroque ibant? At classem inquiunt, adjunctosque Siculos timuerit: quid inde? si* in Romanam Urbem *tanto armorum apparatu ab urbe Regia discessum erat, urbs igitur Romana, quam Græci aggredi moliebantur, erat alieni juris: adeoque patet, mentitam esse iniquitatem sibi. Quibus enim argumentis utuntur, ut Pontifici Romam auferant, iisdem ei nolentes asserunt. Atque hæc levia sunt: majoris momenti alia non desunt.*

Græci sæpe minati, nunquam venerant sub Paulo.

XXII. *Quidquid Paulus Pontifex de Georgii secretarii Imperialis conventione cum Desiderio narrat;* (epist. 18. al. XV.) *quidquid de Leonis Imperialis literis, ac Veneticorum relatis nunciat* (ep. 26. al. XXVIII.) *denique quidquid de sex Patriciorum motu Pippinum admonet; minarum loco, ne dicam rumoris vulgi, habeant necesse erit quicumque historiam ejus temporis ex Documentis certis, ac præ-*

sertim

sertim ex Anastasio, & hisce Codicis Carolini literis repetunt. Quandiu enim Paulus sedit, timoris multum a Græcis, actionum autem nihil reperitur, præterquam legationum ultro citroque adornatarum secreta plerumque colloquia. Quod certo discimus, ipsa illa in epistola sex Patriciorum nuncia, Romani Ducatus Civitates nostras *semel & iterum vocat Pontifex; & alibi, ut supra dictum est, tam* Senogallia *in Pentapoli* Civitas nostra *ab eodem appellatur, quam in Campania* castrum nostrum Valentis (epist. 39. al. XIV.) *Quam sane rationem passim haberi, ubi res tulit, videre est in literis, quæ mox sequentur. Quum autem ordo rerum nos ducet ad Hadriani epistolas, tum vere adventasse Græcos malo omine ad* Civitatem nostram Centumcellas (epist. 63. al. LXV.) *atque cum Beneventanis icto fœdere, molitos esse, quod præcipuum est*, hanc nostram Romanam invadere civitatem (epist. 57. al. LIX.) *compertum exploratumque erit. Itaque & quum Paulus metuebat, ne Græci advenirent; & quum certo venerunt Hadriano Pontifice, Roma, & aliæ Civitates Romanæ provinciæ sub ditione erant Romani Pontificis. Neque historicum sapiunt leves illæ inductiones, Paulum fassum esse proprio ore, Græcos catholicæ tantum fidei causa Romanis adversari; & non satis timoris demonstrasse, ubi Classem ab urbe Regia proficisci audivit. Quæ profecto, ut ego arbitror, amplecti cogitatione levissimum, scriptis mandare quidnam erit?*

XXIII. *Quæ quum ita sint; non igitur magni refert certum statuere ordinem temporis, quo Pauli epistolæ datæ fuerunt. Nihilominus, quamquam ex causis supra allatis fieri omnino non possit, ut servetur ordo certus; licentia tamen eorum coercenda mihi erit, qui sequuntur ordinem ab omni veritate abhorrentem. Et vero singulis in suis epistolis Paulus salutat Pippinum Compatris nomine, præterquam in earum prima* (ep. 12. al. XIII.) *quam ante consecrationem conscripsit: igitur male collocatur sexto loco, quam per Wulfardum Abbatem accepit cum Sabano, cujus ergo Compatris titulum acquisivit. Et est quod mirer, Cointium, Pagium, & Nuperos editores Duchesnii hoc minime advertisse* (ep. 13. al. XXVII.). *Ex iis tres* (16. 19. 36. al. XXV. XXXIX. XXXII.) *Marini Presbyteri Romani historiam continent. Hunc videlicet docent factum esse Cardinalem tit. S. Chrysogoni, Pippino Rege id petente pro viro, ut putabatur, Pontifici, ac Regi fidelissimo: postmodum ab Imperatore per suos Legatos insimulatum perfidiæ apud Francorum Regem, qui Pontificem rei compotem facit, quare ille majestatis damnatur:*

Chronologia earum certa statui non potest: at ordo fere certus constituitur.

tur: denique in honorem pristinum revocatum. Hanc vero historiam qui feram præpostere collocatis epistolis narrari (ut perfidiæ præmium videatur Cardinalitia dignitas collata) &, quod incredibile prorsus est, intra unius anni 758. limites coarctari? Ex iis ultima hyemis asperitatem memorat (epist. 36. al. XXXII.) *cujus Græci & Latini historici meminerunt, hoc tantum discrimine, quod alii ad annum referunt 763. quum cœpit octobri mense, alii ad 764. quum maxime sæviit Januario, & Februario: præterea agit de Legatis tum Regiis, tum Pontificiis Cpolim missis; & præcipue de Ecclesiæ rebus tunc tranquillis Pippini opera, qui plane omnes sunt characteres anni 764. Nihilominus hanc epistolam malunt esse datam an. 758. difficillimis iis temporibus, quum Desiderius Beneventanum, & Spoletanum Duces, tanquam rebelles insequebatur, damnaque quæ poterat majora Pontifici, & Romanis inferebat.*

Ad coercendam nimiâ libertatem scriptor. in iis digerendis.

XXIV. *Inde autem factum est, ut una & triginta ex epistolis novem tribuerint anno 757. undecim 758. novem autem annorum consequentium cuique singulas, aut binas literas adscribant. Quod per se ipsum patet quam falsum sit. Quum enim pleraque sint responsa Regis epistolis; advenientibus, ac redeuntibus Missis aliquod spatium temporis permitti æquum est; ne Monachi, Duces, Episcopi, aliique illustres viri, qui Missorum munere fungebantur, diu, noctuque tabellariorum instar per dispositos equos huc illuc discurrisse videantur. Nihil dico de tam multis inter se pugnantibus, quæ tot epistolas in unum annum congerendo obtruduntur: Cujusmodi sunt hostilia ferre, & pacem colere* (epist. 18. & 23. al. XV. & XXX.) *Sergium Archiepiscopum Ravennatem Romæ litibus implicitum esse, & Ravennæ literas a Regia urbe, & a fidelibus Veneticis accipere, quas mittat Romam* (13. & 26. al. XXVII. & XXVIII.) *Denique Desiderii Regis foedus cum Græcis percussum contra Ravennam narrari per Pontificem Pippino; & ab eodem hunc rogari, ut Desiderium jubeat sibi opem ferre contra Græcos* (18. & 26. al. XV. XXVIII.). *Quæ omnia etiamsi minime pugnarent inter se, incredibile est septem iis mensibus evenisse, qui ad Paulum pertinent, anni 757. videlicet a die 29. Maji quum consecratus fuit, ad anni exitum. De undecim iis epistolis in sequentem annum 758. congestis quid sentiendum, historia Marini presbyteri nuper allata abunde docet. Itaque coerceri hanc libertatem oportet, sin minus certo, saltem probabiliori ordine, & a veritate nullatenus abhorrente, collocatis Pauli etiam epistolis, quarum rectam chronologiam statuere*

tuere parvi interest. Namque id necessario præstandum est de longe pluribus, majorisque momenti, quas dedit Hadrianus ad Carolum Regem, super novo amplissimoque Ecclesiasticæ ditionis, præcipue post exactos Langobardos, incremento: ex quarum motione Recentiorum opinionibus adjumenti plurimum accessit.

XXV. *Cæterum, antequam de his epistolis dicendi finem facio, id præcipi velim animo, quod ipsis a Pauli temporibus, quum supremam Pontificis potestatem in sua Ditione omnes norunt, Missi Regni tamen in Exarchatu, & Pentapoli, ad quas provincias Ecclesiæ ditionem coarctant; quam Romæ, & in ejus Ducatu, auctoritate non modica usi sunt. Sic Vvidmarus, & Gerbertus Abbates, atque Hugbaldus vir illustris coram Pontifice Langobardorum Missis, diligenter examinatis in conventu Pentapolensium aliorumque hominum ex civitatibus Pontificiis, causam invasionum cognoverunt* (epist. 29. alias XVII.). *Pari modo Andreas & Gundericus Regii Missi causam aliam cognoverunt inter Pontificem, & Langobardos* (epist. 39. al. XIV.) *Demum Vvilcharius Episcopus, Dodo, & Vvichardus Regii Missi data opera Romam directi sunt, ut causam restitutionum inter eumdem Pontificem, & Langobardos discuterent* (ep. 42. al XIX.). *Hæc vero quid aliud sunt, quam Placita perquam similia eorum, quorum unum e situ erutum exaggeratur Pii Ludovici ævo, ut Pontificia auctoritas labefactetur? Equidem inter Placita Missorum Pippini Regis, ejusque nepotis discrimen istud video, quod alicujus ex Ludovici Missorum Placitis Documentum ipsum emersit* (*Mabill.* Ann. Ben. to.2. Append. n. 52.); *Pippini autem, quin etiam Caroli Filii ejus Placita, licet literis mandata non fuerint, aut exciderint, certa nihilominus sunt, quippe quae in Codicis Carolini epistolis memorantur. Quumque Pippinianos Missos nonnisi Pontifice volente, ac Regem id flagitante, auctoritate usos esse liquido constet; perinde sentiendum est de Ludovici Pii, & Successorum Missis; immo etiam de ipsis Imperatoribus, quorum nonnulla extant Placita vel Romæ habita, decernentibus una simul Pontifice, & Imperatore. Tametsi ad Imperatores quod attinet, constitutum erat eos inter & Pontifices, quemadmodum utraque auctoritas ad rerum administrationem conveniret, quod suo loco planum fiet. Cæterum ex Pauli literis Regiorum Missorum auctoritatis in ditione Pontificum origo, & indoles luculentissime eruuntur.*

Ex Pauli literis constat Missos Regios Placita habuisse Romæ, ut ævo Imperatorum.

XXVI. *Relegantur laudatæ nuper epistolæ Placitorum testes*: Juxta id, quod petendo direximus, præfatos ad nos vestros vidzłemini direxisse Missos, qui apud Langobardorum imminerent Regem pro diversis S. Dei Ecclesiæ causis ac justitiis, & in nostro assisterent

At nonnisi ex voluntate, & potestatis delegatione per summum Principem Romanum Pontificem facta.

sola-

ſolatio. *Item*: Excellentiæ veſtræ direximus, ut veſtrum annuiſſetis dirigere Miſſum, quatenus ejus præſentia inter partes juſtitiæ perveniſſent. *Et alibi* (ep. 34. al. XVIII.) Confeſtim veſtrum dignemini dirigere Deſiderio Langobardorum Regi Miſſum, ut ſi neceſſitas fuerit, ſignificatum auxilium nobis pro incurſione eorumdem inimicorum impertire debeat.... Deprecantes & hoc a Deo inſtitutam Excellentiam veſtram, ut ad nos hoc adveniente Martio Menſe veſtrum dirigere jubeatis Miſſum, qui hic Romæ nobiſcum demorari debeat, & ipſe ſi neceſſitas exigeret, apud Deſiderium imminere. *Quæ alibi etiam repetita* (epiſt. 27. al. XXXVII.) *Quod ſi ne tum quidem, quum de tuenda Romanæ Eccleſiæ ditione res erat, citra Pontificis auctoritatem, ut poſtremæ iſtæ docent epiſtolæ, Franciæ Regem geſſiſſe in eadem aliquid compertum eſt: quidquid igitur auctoritatis, aut belli, aut pacis tempore adhibuiſſe invenitur Rex Franciæ per ſuos Miſſos, delegatio erat ſupremæ Pontificiæ tam in veteri dominio, ſeu Romana provincia, quam in recens addito Exarchatus, & Pentapolis. Pippinum Carolus imitatus fuit, ut videbimus ſuo loco. Ac de Pippino quidem ne Annaliſta quidem Italus muſſitare quicquam auſus eſt. Quod quanto cum eorum temporum, quæ ſequuta ſunt Pippinum, detrimento fecerit, patet ex vera indole Regiæ auctoritatis in ditione Pontificia per annos quatuordecim, quibus idem Pippinus amplificatæ per ſe ditioni Eccleſiaſticæ ſuperſtes fuit. Quum enim Carolus ne latum quidem unguem a paterno exemplo diſceſſerit; quandiu Francorum, & Langobardorum Rex fuit, nihil ſibi arrogavit auctoritatis in Pontificum ditione, quam longe lateque auxit: & quum anno* 800. *invitus eſt aſſequutus coronam Imperialem, Leo* III. *qui tantam in occidente majeſtatem inſtituit, D. Petri ſucceſſores auctoritate non exuit, qua ſeptuaginta amplius annis fruiti erant, ſed formidabiliorem eam reddidit audaciæ nonnullorum ex ſubditis, imperiali majeſtate defenſam. Cæterum quod prædictus Auctor de ſuprema Pontificum auctoritate non potuit; de ipſa Donatione Pippiniana facere molitus eſt.* (An. 757.) *Carolinam pro Pippiniana poſuit: Anaſtaſium & Leonem Oſtienſem inſimulavit inſcitiæ: Exarchatus limites definivit: abs re omnia. Quota quantaque fuerit Donatio Pippini Regis, e Stephani* II. *literis vidimus: quæ civitates a Langobardorum Rege Deſiderio non fuerint reſtitutæ; quæ invaſiones ab eodem factæ; & quæ multiplex, ac certa ejuſdem Regis confeſſio fuerit Pontificiæ dominationis tam in Romana Provincia, quam in Exarchatu, & Pentapoli, ſequentes Pauli Epiſtolæ, quibus neceſſario hæc pauca præmiſimus, uberrime demonſtrabunt.*

EXEM-

EXEMPLAR [a] EPISTOLÆ, UBI PAULUS DIACONUS ET ELECTUS * SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ SIGNIFICANS DE TRANSITU STEPHANI PAPÆ, PER IMMONEM [b] MISSÆ, MISSUM DOMNI PIPPINI REGIS [1].

ARGUMENTUM

Ante consecrationem schismate dilatam, fratris mortem, & sui electionem nunciat Pippino. Immonem Regium Missum qui supervenerat, se ait detinere Optimatum consilio, quoad consecretur; tum remittendum cum suis Apostolicis Missis, ut secum amicitiam, & societatem, quæ cum Stephano fratre fuerat, instaurent.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVII.	XIII.	XII.

DOMNO [c] excellentissimo filio Pippino Regi [d] Francorum **, & patricio Romanorum Paulus Diaconus, & in Dei nomine electus sanctæ Sedis Apostolicæ. Cum gravi gemitu, & inmenso moerore cordis; innotescimus a Deo protectæ Excellentiæ tuæ, potentissime Victor Rex, Dei vocatione, de hac luce [e], ad æternam requiem esse subtractum sanctæ recordationis Dominum, & Germanum meum Stephanum Papam [2]. In cujus etiam transitu, & ipsi

VARIANTES LECTIONES

a EXPLAR *sed correctum est* exemplar *Gentil.* *b* IMOMONEM *sed ly* MO *secundum deletum est* id. *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* Feci *alia manu* Regi *Gent.* *e* de ac luce *alia manu interposita est litera* h *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Iniit Paulus Pontificatum anno Christi 757. obiit ann. 767. ** Summ. 1. ap. Bar. & Cent.

CINNIUS

1 Argumentum Panvinii (*Cod. Vat.* 1.) *Prima Pippino Regi obitum fratris sui, & suam* (Stephani fratris, & suam) *ordinationem exponit; indicatque* (indicat) *se in amicitia a Stephano* (ab cod. Steph.) *cum Francis contracta perseveraturum: petit ut Pipinus idem præstet.*

Centuriatores primum hoc argumentum aliquantulum mutant in principio, & fine: cætera Panviniano respondent. Quæ uncis clauduntur, & rotundo charactere distincta sunt, indicant Panvinii ejusdem emendationes: quod notandum in aliis etiam, quæ sequentur. Cæterum duo hic falsa: *ordinatio*, quæ non congruit electo, & petitio illa, ut Pippinus *idem præstet* (seu *faciat*, ut legunt Centuriatores) in epistola enim non extat hujusmodi petitio: ait vero Pontifex se exorare divinam Clementiam, ut auxilium, & defensio Francorum nunquam desit sibi, & Romanæ Ecclesiæ.

2 Stephanus II. obierat supremum diem 24. April. 757. Quo respexisse oportuit Scriptores nuperos, qui Muratorio duce prolatis chartis, & chronologis antea ignotis, Aistulphi mortem in exitu superioris anni statuunt, Desiderii principia mense Martio hujus anni, ac proinde postremas literas Stephani, quibus de utraque re agitur, aut eodem mense Martio, aut Aprili constituunt. Tantæne angustiæ temporis iis antiquis chartis, & Brixiano Chronologo sustineri poterunt? Adeatur hujus Carol. Cod. ep. 51. al. LIV. Inde palam erit, Stephanum post initam a Fulrado civitatum possessionem, *cunctas actiones Exarchatus* distribuisse, Actores omnes, & Præcepta, seu diplomata administrationis ab eodem consuevisse fieri, Judices Ravennæ residentes Philippum presb. & Eustachium Ducem eo missos a Pontifice, & cum primis Archiepiscopum Sergium Pontificiis imperiis reluctantem ab Sede illa amotum esse Stephani jussu. Poteruntne hæc omnia fieri spatio paucorum dierum? Valeant chartæ veteres, & earum auctoritas historiam omnem pervertens revocetur ad trutinam.

& ipsi [a] lapides, si dici potest, nobis consentes lacrymaverunt [3], in cujus Apostolatus ordinem a cuncta populorum caterva, mea infelicitas electa est, & dum hæc agerentur, convenit Romam [b] Immo Christianissimæ excellentiæ tuæ Missus, & cum eo loquentes, una cum nostris Optimatibus, aptum perspeximus eum hic detineri [c], donec Dei providentia sacra Apostolica benedictione illustrati fuissemus [d], & tunc plenius satisfactus de nostra, vel * cuncti [e] puritate, & dilectione, quam erga tuam benignissimam excellentiam, & cunctam gentem Francorum gerimus, eum ad vos repedandum, cum nostris Missis Apostolicis absolveremus [f], quoniam nos pro certo agnoscas, Excellentissime, & a Deo protecte noster, post Deum, auxiliator [g], & defensor Rex, quod firmi, & robusti usque ad animam, & sanguinis nostri effusionem in ea fide, & dilectione, & caritatis concordia, atque pacis foedere, quæ præfatus [h] beatissimæ memoriæ Dominus [i], & germanus meus sanctissimus Pontifex vobiscum confirmavit, permanentes, & cum nostro [k] populo permanebimus [l] usque in finem. Unde, & indesinenter extensis palmis ad cælum pro vitæ incolumitate Excellentiæ tuæ, atque dulcissimorum filiorum, & excellentissimæ Reginæ sospitate, Domini Dei nostri exoramus clementiam tuam [4], ut [m] semper tuum auxilium, & firmissima protectio extendatur super nos. Incolumem excellentiam tuam gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a etiam & ipsi *Lamb. Gent.* b conjunxit Romam *Lamb.* conjunxit hic Romam *alia manu* convenit Romam *Gent.* c detinere *Lamb. Gent.* d fuerimus *Lamb. alia manu* fuissemus *Gent.* e vel cuncti populi *Lambec.* f absolvimos *id. alia manu* absolveremus *Gent.* g ausiliator *alia manu* auxiliator *id.* h prælatus *Lamb.* pacis fœdera, quæ platus *Gent.* i Domnus *Lamb.* k una cum nostro *id.* ut nostro *Tengn. posuit* & cum *Gent.* l permanemus *Lamb. Gentilot.* permanebimus *Tengn.* m clementiam, ut *Lambec.*

NOTÆ

* f. populi.

3 Magno ante id tempus fuerat usui liber Diurnus Pontificum. Idcirco frequens hisce in literis ejus formularum locutio. Ita in nuncio ad Exarchum (*cap.* 2. *tit.* 1.) legitur, *ab hac luce fuisse subtractum Dominum Ill. Sanctiss. nostrum Pontificem, cujus cuncti vere, &, si dicendum est etiam lapides ipsi fleverunt exitum*. Notanda tamen somma tum electionis, tum consecrationis libertas ejus ævi. Nulla Imp. mentio: Missus Regius consilio Procerum detinetur, ut summam auctoritatem adepti Pontificis testimonium certum amicitiæ, & fœderis in Franciam afferre valeat. Missi demum Pontificii, peractis omnibus, legandi ad Regem. Sic de Stephano IV. & Paschali I. perspicue Astronomus in Vita Ludovici Pii: quæ res Recentioribus magnam præbuit disputationum segetem, miramque hallucinationum occasionem. At his de rebus suo loco dicendum erit, ubi de ejusdem Pii Ludov. diplomate sermo fiet.

4 Recte Lambecius expunxit *tuam*, quæ vox miror, cur Gentiloti in recensione retineatur: forte in Cod. ipsum irrepsit, aut scripturæ nodus difficilis.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, PER WULFARDUM [a] DIRECTA [b], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET UBERRIMÆ LAUDES, PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, POSCENS ADJUTORIUM CONTRA LANGOBARDOS, EO QUOD IPSI LANGOBARDI IN MAGNA ARROGANTIA PERMANENTES, ET JUSTITIAS SANCTÆ DEI ECCLESIÆ MINIME REDDENTES [1].

ARGUMENTUM

Allatum a Wulfardo Pippini Misso una cum literis Sabanum, quo Gisela Regis filia e sacro sponte extersa fuerat, inter Missarum solemnia accipit in S. Petronillæ, & tanquam Regiam filiam suscepisset ex eodem sacro fonte, compatrem in posterum appellat Pippinum. Respondet per eumdem Wulfardum ita esse, ut audierat; Desiderium videlicet promissis non stetisse, neque se eorum aliquid, quæ per suos Legatos nunciaverat, accepisse; Missum suum Regiis adjungere; & nunciare quæ hucusque evenerunt; De Sergio Archiep. Ravennæ in Urbe litibus implicito laborare, ut suæ restituatur Ecclesiæ; Wulcharium Nomentanum Episcopum, qui cum fratre Stephano in Franciam ierat, etiam atque etiam commendat.

A.D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVII.	XXVII.	XIII.

DOMNO [c] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Lator præsentium litterarum sollertissimus Wulfardus [d], Eximietatis vestræ fidelissimus [e], plenas jocunditate nobis attulit litteras, quas & cum ingenti lætitia mancipantes, atque lectioni referantes, magna exultatione ovantes relevati sumus, agnito scilicet per eas præfulgidæ excellentiæ vestræ dilectionis affectu erga Apostolorum sanctam Romanam Ecclesiam, atque fautorem vestrum

VARIANTES LECTIONES

a WULFHARDUM *Lamb.* VULFARDUM *Gent.* b DIRECTA *Lamb.* c Domino *Lamb. Gentil.* d Wulthardus *Lamb.* Vulfardus *Gent.* e eximiæ sagacitatis vræ fidelis missus *id.*

NOTÆ

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 15.) *Decimam quintam scripsit ad Pipinum per wlfardum Coepisc. quem Pipino commendat, quod etiam Stephanus Papa germanus Pauli fecerat. In hac epistola* (Quintadecima per Vulfardum Coep. quem Pipino, exemplo fratris Stephani commendat, scripta) *laudes Pipini, & gratiarum actiones pro defensione S. Dei Ecclesiæ continentur. Adjutorium contra Longobardos Papa petit quod Sanctæ Dei Ecclesiæ Dei justitias minime redderent. Pro sabario* (Auxilium contra Long. quod S. Dei Ecclesiæ justitias minime redderent, postulatur. Item pro sabario) *misso, in quo Pipini filia ex sacratissimo fontis lavacro abluta, suscepta fuerat, gratias agit* (gr. Pontifex agit) *quem celebratis Missarum solennibus, magna jucunditate, aggregata populi cohor-*

ſtrum, cœlorum regni Janitorem, principem Apoſtolorum, beatum Petrum a vobis exhibito; Qua de re juges omnipotenti Deo efficacius perſolvimus grates, profecto dum tam præcipuum fortiſſimumque virorum, his in diebus ſanctæ ſuæ contulit Eccleſiæ tutorem [2].

Interea Chriſtianiſſime, Dei providentia, victor Rex, gemina feſtivitatis peregimus gaudia, in eo quod optata cordis adepti deſideria, in vinculo ſpiritalis fœderis pariter ſumus adnexi; præfatus [a] nempe ſodalitatis veſtræ illuſtris Miſſus [b] precioſiſſimum nobis ſupernæ gratiæ munus attulit * [c] Sabanum [3] videlicet, in quo noſtra dulciſſima, atque amantiſſima ſpiritalis filia, ſacratiſſimo lavacro [e] abluta, ſuſcepta eſt; quem, & cum magna jocunditate, aggregata [e] populi cohorte [f], infra ** auram [g] ſacrati corporis auxiliatricis veſtræ B. Petronillæ [h], quæ pro laude æterna memoriæ [i] nominis veſtri, nunc dedicata dinoſcitur [4], celebrantes

VARIANTES LECTIONES

a platus *Gent.* *b* inluſtret miſſus *id.* inluſtris *Tengnag.* *c* adſeruit *alia manu* attulit *Gent.* *d* ſacratiſſimo fontis lavacro *id.* *e* aggrata *Tengnag. ad marginem* aggregata *Gent.* *f* cohors *Gent.* cohorte *Tengn.* *g* infra aulam *Lamb. Gent.* *h* Beatæ Petronellæ *iidem*. *i* memoria *Gent.*

NOTÆ

* Exſtat eadem vox ap. s. Bonifacium ep. 10. & 145. Hic linteum illud ſignificat, quod filiolæ Pipini jamjam baptizatæ tegumentum præbuit.

** f. aram.

1 cohorte (multitudine) *infra aulam ſacrati corporis auxiliatricis vitæ Beatæ Petronillæ* (corporis B. Petron.) *quæ pro laude æternaque memoria nominis Pipini conſecrata eſt* (erat) *ſuſcepiſſe ſe ſcribit*. (Adjicit) *ſe indeſinenter laborare, ut Sergius Epiſcopus ſuæ reſtituatur Eccleſiæ*.

Summa literarum intacta fere relinquitur, late enarratis, quæ noſſe parum refert.

2 En alia Patriciatus collati Francis Regibus ſatis perſpicua definitio. Vide ep. 6. al. VII. *not.* 1, & infra comment. præv. ad Epiſt. Hadriani.

3 Du-Cangius variis Auctorum definitionibus allatis, *Mappæ*, *facitergii*, *lintei*, *lintei villoſi*, *manutergii*, &c. paſſim occurrere ait apud Auctores; incipienſque a S. Gregorio magno, ingentem eorum ſeriem enumerat. Ridenda videtur lectio Panvinii, quam Centuriatores, & Baronius admittunt: nam *Sabarium* eidem Du-Cangio eſt Paſtophorium, ſeu Atrium Templi. Nihilominus varia iſta lectio Vaticana exempla ab his in codicem relatis a Carolo diſtinguens, plurimi facienda eſt. Nam Centuriatores ipſiſſima Panviniana argumenta præ manibus habuiſſe hinc certo diſcimus.

4 Fabrottus in ſua edit. libri Pontificalis (*ſection.* 259.) ſupplet Velſerianam editionem ex Cod. Freheriano in var. lect. rem enarrans, quæ hunc locum mirifice illuſtrat: ait enim, quod Paulus *operabatur in cœmeterio, ubi prius beata Petronilla ſita quieſcebat foris porta Appia milliario ab urbe Roma ſecundo, & exinde ejus venerabile ac s. corpus cum ſarcophago marmoreo, in quo reconditum inerat, abſtulit ſculptum literis ita: Aureæ Petronillæ filiæ dulciſſimæ. Unde non dubium eſt, quin ſculptura illa literarum propria B. Petri Apoſt. manu deſignata dinoſcitur, ob amorem ſuæ dulciſſimæ natæ, ipſumque s. corpus cum præfato ſarcophago poſito ſupra plauſtrum novum in Eccleſiam B. Petri Apoſtoli tam hymnis, & canticis ſpiritualibus ejus beatitudo deportavit, & in Mauſoleo juxta Eccleſiam beati Andreæ Apoſtoli, quod præfatus beatiſs. Stephanus Papa ejus germanus, dum adhuc ſuperſtes erat, Eccleſiam in honorem ipſius ſanctæ Chriſti mart. Petronillæ pictura miro decore illuſtravit*. Vide Baron. (*an.* 69. *n.* 32. *ſeq.*) & Boldettum de Cœmeter. SS. Mart. (*lib.* 2. *cap.* 18. *p.* 551.) & præcipue notas ad Adonem (*edit. Rom.* 1745.) 31. Maji. Sabani lator fuerat Wulfardus Abbas Monaſt. S. Martini Turonen. Vide Pag. (757. *n.* 4.). Mabillon. *lib.* 21. *n.* 12. & *lib.* 23. *n.* 23.) Wlfardum & Gulfardum unum eumdemque eſſe ait.

tes Missarum solemnia, cum magno gaudio suscepimus, & per allatum eundem Sabanum, eam, tanquam præsentaliter, nos suscepisse gaudemus. Unde quia amor [a] fidei vestrum benignum ignivit cor nobis per vinculum spiritalis fœderis adhærendum: juxta quod Domno, & germano meo, beatæ recordationis, sanctissimo Stephano Papæ spopondistis, magnas gratiarum actiones a Deo protectæ Excellentiæ vestræ persolvimus, implorantes crebro divinam misericordiam, ut * ævis [b] vos, ac prosperis in solio regni conservans tueatur [c] temporibus, & magno gaudio de ipsius spiritalis nostræ filiæ perfecta ætate vos jocundari [d] permittat, ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ [5].

Et quia copiosa nobis, ipsa Spiritus sancti scilicet compaternitatis gratia, quæ, opitulante Deo, inter nos rata consistit, auctoritas fiduciam contulit, peto, & deprecor, benignissime spiritalis Compater, optime Rex, ut cœptum [e] redemptionis Dei Ecclesiæ, & plenariæ justitiæ B. Petri perficere jubeas bonum opus; direxit quippe nobis insignis bonitas vestra, per suos affatos [f], sibi innotescere adversantium causarum eventus, unde certam a Deo protectam eximietatem vestram reddimus: nihil nos usque hactenus recepisse de his, quæ per nostros Legatos Excellentiæ vestræ petendo mandavimus; solite namque perfidi, & maligni illi in magna arrogantia cordis permanentes, nequaquam inclinantur justitiam beati Petri restituere. Tamen omnia qualiter acta sunt, referentibus vestris Missis agnoscere potestis: & subsequentem nostrum Missum ad vos dirigimus [g], dignas vobis gratias de omnibus referentes, & cuncta per eum eximietati vestræ dirigimus in responsis de his, quæ in antea provenerint [6]. Sergio vero Archiepisco-

VARIANTES LECTIONES

a qui amor *Gent.* quia *Tengn.* *b* ut & ævis *Lamb.* *c* tueri *Lamb. Gent.* *d* jocondari *Lamb.* *e* & cœptum *Gent.* ut cœptum *Tengn.* *f* affatus *Lamb.* *g* dirimus *Gent.* dirigimus *Tengn.*

NOTÆ

* f. longævis.

5 Vota S. Pontificis non fuerunt inania. Nam Gisela monasticam vitam professa, fuit Abbatissa Monast. Calensis, decus & ornamentum Ord. S. Bened. ut ait Mabillon. Quæ etiam Alcuino persuasit, ut Commentarios in Evang. Joannis conficeret. Mabill. *Annal. lib.* 25. *n.* 28. *lib.* 26. *n.* 61.

6 Secreta hujusmodi negocia Legatis commissa, ne scripto mandata Langobardis paterent, aliis alia pro arbitrio fingendi ansam dederunt. Hic tamen non obscure indicata videntur. Legati scilicet, qui cum Immone post consecrationem Pontificis in Franciam profecti erant, Desiderium haud stetisse promissis retulerant Regi, eumque rogaverant, ut Langobard. Regem moneret, ne diutius civitatum, & locorum Exarchatus restitutionem differret. Horum nihil factum esse modo nunciat; & contra quæ hucusque pro S. Sede ipse gesserit, quidve officii, aut artis exercuerit erga Desiderium (in quem perfidia, malignitas, & arrogantia recidunt) ut aliquid ex ejus manibus extorqueret, Missis enarranda permittit.

piscopo [a], juxta id, quod vestræ innotuit Excellentiæ, indesinenter imminemus, ut suæ restituatur Ecclesiæ [7]. Petimus autem excellentem bonitatem vestram, ut Reverendissimum, & Sanctissimum Fratrem, & Coepiscopum nostrum Wulcharium [b], sicut præfatus beatæ recordationis domnus, & germanus meus, sanctissimus Stephanus Papa, eum benignæ eximietati [c] vestræ commendavit, in omnibus commendatum habere jubeatis. His prælibatis, trinus, & unus Deus noster sua vos extensionis dextera protegat, cum dulcissima conjuge, excellentissima Regina, spiritali nostra Commatre, atque amantissimis vestris meisque filiis in solio regni sospites permanentes, & in præsenti vita, & in æterna beatitudine uberrime concedat valere [8]. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a Sergium vero Archiepm *Tengn. correxit ut est in editione* Gent. *b* Wilcharium *Lambec.*
c exixcati *alia manu* exunixtati *Gent.*

NOTÆ

7 Infra ep. 51. al. LIV. Hadrianus ait Carolo, quod Stephanus II. *Archiepiscopum Sergium exinde abstulit, dum contra ejus voluntatem agere spiritu superbiæ nitebatur*. Non autem istam solam ob causam versabatur Romæ, sed litibus implicitus, quod Euphemia nobilis femina ejus uxor viveret (quam dicitur Archiepiscopatum adeptus Diaconissam ordinasse). Ughellus (*to.* 2. p. 243.) falso tradit, eas lites per totum Pauli Pontificatum agitatas esse: nam ut paulo infra videbimus ad sedem suam Pontificis ejusdem opera reversus erat. Bacchinius Agnellum secutus, sub Stephano II. id evenisse contendit: *Hæ autem literæ docent*, quod Paulo Pontificatum gerente, nondum fuerat restitutus. Vide infra (*ep.* 51. *al.* LIV.)

8 Wilharius, quem Ughellus (*tom.* x. *Ital. sac.*) Villarium appellat, Stephanum II. comitatus erat in Franciam an. 753. Seq. anno exeunte legatus fuerat ad Pippinum Regem ab eodem Pontifice, magnopere commendatus, ut supra (*epist.* 7. *al.* IX.) Apud Regem remansisse cum patet (*ep.* 11. *al.* VIII.) nam an. 756. Pontifex remitti Romam petebat. Ibidem *wicharius* mendose appellabatur in ms. Cod. retinentibus eam lectionem Lambecio, & Gentiloto. Hic mendose pariter Tengnagel. scripsit *wulcharium*, sed Lambecius restituit *wilcharium*. Certe si Stephanus hujus nominis Episcopum Regi commendaverat, Nomentanus ille erat, de quo etiam infra redibit sermo.

ITEM EXEMPLAR GENERALE EJUSDEM PAPÆ AD CUNCTUM [a] EXERCITUM A DEO PROTECTUM REGNI FRANCORUM, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES ET UBERRIMÆ BENEDICTIONES, PRO CERTAMINE [b] EORUM, ET UT MAGIS IN SERVITIO DEI OMNIPOTENTIS, ET SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, CERTANDO PERSEVERENT, ANIMUM [c] DOMINI PIPPINI REGIS AD HOC PERAGENDUM EXCITENT [1].

ARGUMENTUM

Proceribus cunctis, & exercitui Francorum gratias agit ob navatam cum Rege, novo Moyse, ac novo Davide operam pro Ecclesia liberanda, & Catholica fide asserenda. Peculiares Ecclesiæ filios appellat: mercedem a Deo per B. Petrum pollicetur. De barbaris gentibus triumphum ad Fidei servandam integritatem, & ad Ecclesiæ incrementum, ominatur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVII.	XXII.	XIV.

PAULUS servus servorum Dei, omnibus dilectis nobis Episcopis & venerabilibus presbyteris, & Abbatibus atque religiosis Monachis, gloriosis etiam Ducibus & Comitibus; seu universæ Christo dilectæ generalitati exercitus a Deo protecti Regni Francorum constitutis. Considerantibus nobis, & velut [d] ignitam coram nostris aspectibus splendifluam, Christo amabilis fortitudinis vestræ fidem, & laboriosum certamen adhibentibus, quod liberationi [e] sanctæ Catholicæ, & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, quæ vos verbo prædicationis, peculiaritatis modo sinceros genuit filios, exhibere totis nisibus ** studemini, magna nobis admirandi inhæret qualitas, & hæc [f] laudis præconia vestro nomini, & benedictæ generationi proferre in universo non desistimus orbe terrarum. O dulcissimi atque amantissimi nobis, quam vicissitudi-

 nis

VARIANTES LECTIONES

a CUNTUM *Tengnag. interposuit lit.* c *Gent.* b CERTAMIN *Tengn. apposuit litt.* E *Gent.* c ET ANIMUM *Lamb.* EANIMUM *Gentil.* d velud *id.* velut *Tenga.* e liberatione *alia manu* liberationi *Gent.* f & ob hoc *Lamb. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Bar. Sum. 29. Centuriatores extra reliquarum ordinem hujus Epistolæ Summarium collocant. ** studetis.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 31.) ultimo loco sic: *Scripsit etiam epistolam ad cunctum exercitum Regni Francorum, in qua gratias & benedictiones eis impertit pro* (benedictiones pro) *fideli opera sibi, & beato Petro præstita, ac hortatur eos, ut porro in servitio Roman. Ecclesiæ* (præstita eis impertit: hortatur eos, ut in servitio S. R. Eccl.) *perseverent, ac pro ea viriliter decertent.*

nis [a] repensationem vestro exercitui conferemus [b]? Aut quæ thesaurorum copiæ dignæ sint ad tot beneficiorum præsidia, quæ sanctæ Ecclesiæ contulistis? Et licet in hoc mentis consideratio, & possibilitas coartetur [c] vobis digna rependere, verumtamen est judex justus in cælis Dominus Deus noster, qui digna vestrorum retribuet operum merita. Vere enim elevatum est [d] nomen gentis vestræ super multas generationum nationes, & Regnum Francorum vibrans emicat in conspectu Domini: quod talibus benignissimis Dei Catholicæ, & Apostolicæ sanctæ Ecclesiæ liberatoribus præornatur Regibus; Novus quippe Moyses, novusque David in omnibus operibus suis effectus est Christianissimus, & a Deo protectus filius, & spiritalis Compater [2], Dominus Pippinus [e], Dei nutu victoriosissimus Rex, per quem exaltata Dei Ecclesia triumphat, & fides Catholica ab hæreticorum telo illibata consistit.

Et vos quidem, charissimi, gens sancta, regale sacerdotium, populus adquisitionis, cui benedixit Dominus Deus Israel, gaudete, & exultate, quia nomina vestra, Regumque [f] vestrorum exarata sunt in cœlis, & merces vestra magna est coram Deo, & Angelis ejus. Firmum quippe, beatissimum Petrum Apostolorum principem, cui a Redemptore [g] nostro ligandi solvendique peccata, in cælo ac in terra [h] concessa est potestas, adepti estis protectorem [3]; sed omnipotens Dominus, ejusdem sui Apostoli intercessio-

VARIANTES LECTIONES

a vicissitudini *Tengnag. apposuit lit.* s *Gent.* *b* cessui conferamus? *Tengnag. correxit, ut est in editione* Gent. *c* coarctetur *Lamb.* *d* exaltatum est *id.* *e* Domnus Pippinus *idem.* *f* regnumque *Gent.* regumque *Tengnag.* *g* a Demptore *Gent.* a Redemptore *Tengnag.* *h* in cœlo ac terra *Lamb. Gent.*

NOTÆ

2 Hinc liquet, non recte a Pagio (757. n. 1.) & in nuperrima editione Duchesnii hanc epistolam consignari hoc quidem anno, sed præferri nuper allatæ. Si enim Pippinus erat compater, ergo Sabanum acceperat Regiæ filiæ Gisilæ. Ad nomina quod attinet novi Moysis & novi Davidis, notandum, quod Alcuinus plures inscribit epistolas David Regi, ita Carolum M. appellans, quare Canisius admodum erudite rei causam reddit (*Ant. Lect. tom.* 2. *p.* 390.) Basnagii autem doctrina super eadem re, parum congruere videtur huic epistolæ, aliisque Codicis Carolini: *Hic David*, ille ait, *est Carolus M. Dubitarunt aliquando viri eruditi ex eo quod Carolus aliquando homonymus Davidi Propheta dicatur ab Alcuino epist. duodecima. Sed hic mos solitus fuit sæculo nono, ut Regum, & virorum illustrium nomina mutarentur, illisque veterum vel Regum, vel Prophetarum, vel etiam paganorum nomina adscriberentur. Sic Carolus M. propter pietatem, & fortitudinem Davidis nomine fuit interpellatus. Eademque ratione Itali eorum Regem Berengarium Davidem dixere.* Etenim antequam Carolus id nomen assequeretur, Pippinus hic semel, iterum *ep.* 34. *al.* XVIII. ac tertio *ep.* 41. *al.* XVI. ut infra planum erit, & Davidis & Moysis præclaris nominibus appellabatur a Romano Pontifice. Neque appellabatur, quia talis consuetudo esset nono sæculo; sed quia præcedenti Ecclesiam tutus erat, quia catholicam fidem adversus græcam impietatem defenderat.

3 Quod ajebam ad *epist.* 4. *al.* X. *not.* 4. & ad ep. 6. *al.* VII. & Regum & populorum Franciæ maximus id temporis erat amor erga Apostolorum Principem: idcirco passim in his epistolis invenitur.

cessionibus, benedicat, protegat, atque confortet, & corroboret [a] Deo amabilem communitatem vestram, actusque vestros in beneplacito suo disponat, tribuens vobis a cœlo victoriam, fines vestros dilatet [b], subjiciens excellentissimis Regibus vestris omnes barbaras nationes, ad perfectam [c] liberationem, & exaltationem sanctæ universalis Dei Ecclesiæ, & Fidei orthodoxæ integritatem, detque vobis ea sapere, quæ illis sunt placita, & multo amplius corda vestra in amore beati Petri, & ejus Apostolicæ Sedis illustret, fidelique studio ejus præceptis Apostolicis obtemperantes, vestrorumque Regum mandata observantes, & præsentis vitæ cursum [d] cum victoria, & bona fama exequi, & æterna gaudia cum cœli civibus perfrui mereamini.

VARIANTES LECTIONES

a controboret *Gent.* *b* & terminos vestros dilatet *Lamb. Gent.* *c post verbum* nationes *in ms. deest* ad *Gent.* *d* vitæ cursus *id.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ GENERALIS POPULI, SENATUSQUE ROMANI AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET DE LITTERIS, QUAS DOMINUS PIPPINUS REX EIDEM POPULO DIREXIT [b] PRO FIDE SERVANDA ERGA SANCTAM DEI ROMANAMQUE ECCLESIAM, ET DOMINUM [c] PAULUM APOSTOLICUM.

ARGUMENTUM

Senatus Populusque Romanus a Pippino admoniti fidelitatis erga Apostolicam Sedem, & Pontificem, respondent, se semper fideles subditos futuros Pontificis, quem meritis laudibus prosequuntur. Hortantur Regem, ut pro catholica Fide, & Ecclesia certare non cesset, æterna præmia consequuturus. Magnopere eum commendant: certas eidem victorias de adversariis omnibus a Deo precantur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVII.	XXXVI.	XV.

DOMNO [d] excellentissimo, atque præcellentissimo, & a Deo instituto magno victori Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, omnis Senatus, atque universa populi generalitas

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* POPOLO DRAXIT *Gent.* populo direxit *Tengnag.* *c* DOMNUM *Lamb. Gent.* *d* Domino *iidem*.

tas a Deo servatæ Romanæ urbis. Si interius mente operum vestrorum studia humanus voluerit sensus pensare, nihil, ut opinamur, ad horum vicissitudinem dignum potest existimari, aut in hac temporali vita rependi, sed tantummodo illa sunt consideranda vobis retribui a justo [a] judice Domino Deo nostro, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se: hæc nempe vobis digna est retributio, dum nimirum vestro certamine sancta Dei Ecclesia, atque Christianorum orthodoxa Fides dinoscitur esse defensa; omniumque nostrum constant procurata salutis remedia; & quia [b], præcellentissime Domine Rex, dignatus est Deus noster redemptionem suæ sanctæ Ecclesiæ, nostrumque omnium operari, merito nos convenit operum ejus mirabilia decantare, consona cum Propheta canentes voce, (*Psal.* 103.) *Quoniam magnificata sunt opera tua Deus, omnia in sapientia fecisti, repleta est terra mirabilibus tuis* [c]; (*Psal.* 105.) *quis enim loquatur potentias Domini, auditas faciat omnes laudes ejus?* Lætantur enim cœli, & exultat terra, in eo, quod talem Dominus Deus noster suæ sanctæ Ecclesiæ [d] contulit defensorem [2]; per quem cum fiducia nomen Domini in sancta aula ejus glorificatur.

Directas [e] itaque præcellentissimæ ac Christianissimæ benignitatis vestræ litteras, magno honoris affectu acceptantes suscepimus, & ita in earum susceptione lætati sumus, tanquam si vestram excellentiam præsentialiter [f] conspiceremus, gemina festivitatis

VARIANTES LECTIONES

a illa sunt vobis retribui consideranda a justo. *Ita legitur in ms. sed Tengnag. subducta linea delevit* consideranda, *& posuit post verba* illa sunt *Gent.* *b* & quia per te *Gent.* quia *Tengn.* *c* mirabilia tua *Gent.* mirabilibus tuis *Tengn.* *d* sce suæ Eccle *Gent.* *e* Directus *id.* directas *Tengn.* *f* tanquam si V. E. præsentaliter *Lamb.*

NOTÆ

1 Nullum extat Pauvinii argumentum: quare nec Centuriatores, qui Roma has epistolas, & argumenta acceperant, nec Baronius quicquam de ea loquuntur: Labbeus ipse, quem Carolinus Codex non latebat, de eadem silet. Muratorius, venia prius petita, ad annum differt 761. ejusque sententiam proprio arbitratu exponit in Annal. Ital. Recte Pagius eam consignat h. a. nam istius, & præcedentis latores videntur fuisse iidem Wulfardus Abbas, & socii, quibus Missus Pontificius erat adjunctus, dataeque erant literæ ad Pippinum post Sabanum acceptum. Quæ enim causa erat, cur Senatus populusque Rom. admoneretur officii sui erga Pontificem, quum septimo jam anno Ecclesiam moderabatur?

2 En Patriciatus definitio ex ore S. P. Q. R. ne amplius fatigentur eruditi disquirendis novis argumentis, queis Petri de Marca, Pagii, aliorumque inanes disputationes tueantur. *Tutor* a Pontifice, *Defensor* a S. P. Q. R. appellatur Pippinus, qualis certe erat. Vide sup. *ep.* 6. *al.* VII. *not.* 1. & infra passim, ne idem ad fastidium urgeam.

tatis gaudia nobis inferentes, dum vestram lætitiam amplissime comperimus; quoniam nihil nobis, dulcius Domine Rex, in hac vita existit, quam de vestris prosperitatibus gratulari, dum vestra salus nostra post Deum est securitas. At vero in ipsis vestris mellifluis apicibus nos salutari providentia vestra, & ammonere [a] præcellentia vestra studuit, firmos nos ac fideles debere permanere erga B. Petrum, principem Apostolorum, & sanctam Dei Ecclesiam, & circa beatissimum, & coangelicum spiritalem patrem vestrum, a Deo decretum Dominum [b] nostrum Paulum Summum Pontificem, & universalem Papam [3], pro quo omnino lætati sumus in tam vestra prudentissima admonitione. O quanta divina adspiratione interna viscerum nostrorum præcordia in nobis, vestris fidelibus, redundant! Vere enim, Domne Rex, profecto Spiritus Dei in vestro mellifluo inhabitat corde, & ideo tam salutari consilio, vestros bene cupientes admonere studuistis; Nos quidem, præcellentissime Regum, firmi, ac fideles servi sanctæ Dei Ecclesiæ, & præfati [c] ter beatissimi, & coangelici spiritalis patris vestri, Domni nostri, Pauli Summi Pontificis, & universalis Papæ consistimus, quia ipse noster est pater, & optimus Pastor, & pro nostra salute decertare cotidie non cessat, sicut & ejus germanus, sanctæ recordationis, beatissimus Dominus [d] Stephanus Papa, fovens nos, & salubriter gubernans, sicut revera rationales sibi a Deo commissas oves, dum nimirum, & mitissimus, & vere in omnibus misericors existit; imitator effectus beati Petri, cujus vices gerit, & dum ejus Vicarius consistit, nos quidem, excellentissime ac Christianissime Domne Rex, firmam fiduciam in hujuscemodi vestra habemus pollicitatione, sed obnixe deprecamur, & tanquam præsentaliter vestris regalibus provoluti vestigiis, petimus, etiam & per nos beatus Petrus vestram adgreditur Excellentiam, ut jubeas, benignissime Regum, nosterque post Deum defensor, ita solite decertare ac disponere, ut perfecta sanctæ Dei Ecclesiæ exaltatio, & Fidei nostræ orthodoxæ, omniumque nostrum

VARIANTES LECTIONES

a vestra ammonere *Lamb.* b Domnum *id.* c prælati *id.* plati *Gent.* d Domnus *Lamb.*

NOTÆ

3 Initio literarum ajunt, *a Deo instituto magno victori Pippino Regi*: hic vero, *a Deo decretum Dominum nostrum Paulum*. Quidnam discriminis inter Principem, & Principem?

nostrum * profligetur defensio : petentes & hoc coram Deo vivo, qui vos in Regem per suum Apostolum, beatum Petrum, ungi præcepit, ut dilatationem hujus provinciæ a vobis de manu gentium ereptæ perficere jubeatis [4], & in eo, quod cœpistis, bono permaneatis opere, quatenus in magna securitatis quiete degere valeamus, & ex hoc æternam vobis in cœlo exoratam retributionis mercedem recipiatis, quoniam maximam, post Deum, & B. Petrum, in vestri fortissimi Regni brachio possidemus spem, & credimus in omnipotentis Dei nostri misericordiam, quod amplissime nobis ea nostra ipsa spes operum vestrorum inferat fructum.

Exaudi Domine Rex supplicationem nostram omnium bene cupientium vobis, & libentissime aures tuas accommoda [a] in hoc ipsum [b], quod postulamus; sic te exaudiat Dominus in omnibus tuis petitionibus. Tu enim, post Deum, noster es defensor, & auxiliator, & si omnes capitis nostri capilli linguæ effecti fuerint, non valebunt ob tanta vestra beneficia dignas referre gratiarum actiones. Veruntamen in quantum mens nostra valet, laudis vestræ præconia in omnibus gentibus divulgamus; Unde elevatis oculis, extensisque palmis ad æthera, Dominum Deum nostrum immensis [c] exoramus precibus, sua vos foveri gratia, mittens Angelum potentiæ suæ propugnatorem ante faciem vestram, qui omnes adversarios vestros expugnans, vestris subjiciat vestigiis, regnique vestri dilatet terminos, & victoriam vobis e cælo concedat, ad perpetuam atque perennem sanctæ Dei Ecclesiæ, & nostram immensam [d] securitatem, ævisque ac felicissimis temporibus regale culmen vobis, ac excellentissimæ Dominæ Reginæ, atque præclaris vestris natis, excellentissimis Regibus concedat possidendum, & æterna præmiorum cum sanctis, & electis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a adcommoda *Lambec. Gent.* *b* in hoc ipsud *Gent.* ipsum *Tengn.* *c* inmensis *Lambec.* *d* inmensam *id.*

NOTÆ

* procuretur.

4 Notandum loquendi genus: *dilatatio* ista Romanæ provinciæ, supra (*ep. 9. al.* VI.) *augmentum* ejusdem appellabatur. Aut igitur dilatata, aut aucta dicatur ditio Pontificia, nunquam inchoata, sive instituta a Francorum Regibus dici poterit. Romanam scilicet provinciam, seu Romanum ducatum, quod idem est, vindicavit Pippinus, sive eripuit *de manu gentium*. Langobardorum videlicet, qui assidue illam armis vexabant; non autem donavit, sed dilatavit, Exarchatum, & Pentapolim illi adjungendo: & quia provinciæ illæ non integræ erant traditæ a Langobardis invasoribus, S. P. Q. R. petit, ut ejusmodi *dilatationem perficiat*, modeste illum admonens beneficii ante paucos annos accepti a D. Petro, quum ex Majore domus Rex creatus fuerat.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER LANGBARD DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET UBERRIMÆ BENEDICTIONES PRO VITA, ET INCOLUMITATE IPSIUS, VEL DOMINI [b] CAROLI, ET CARLOMANNI, NOBILISSIMIS LIBERIS EJUS, VOLENS ADJUTORIUM OBTINERE, CUM MULTIS ADJURATIONIBUS CONTRA LANGOBARDOS, ET IN * EMBOLUM [c] CONTINETUR PRÆCEPTUM [d], QUOD MARINO PRESBYTERO DIREXIT, DE TITULO CHRYSOGONI, ET DE LIBRIS, QUOS EI TRANSMISIT [1]. **

ARGUMENTUM

Binis a Rege acceptis literis respondet. Primis allatis a Langbard Misso Regio amoris erga B. Petrum, & benevolentiæ in se testibus, monendo, ut perficiat quæ Stephano fratri suo promisit. Alteris sibi redditis a propriis Missis ex Francia redeuntibus, mittendo Bullam concessionis tituli S. Chrysogoni Marino presbytero juxta Regiam petitionem. Præterea libros aliquot mittit tum sacros tum profanos, & horologium nocturnum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVII.	XXV.	XVI.

DOMNO [e] excellentissimo filio, & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Properans ad nos harum litterarum transvector, Langbard scilicet, illustris vir [f], fidelis eximietatis vestræ Missus, detulit vobis [g] nectaream atque florigeram a Deo protectæ Excellentiæ vestræ Syllabarum relationem, cujus adnexam paginam enucleatius perscrutantes [h], quæ textus ejus loquebatur, ad singula com-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* DOMNI *id.* *c* EMBOLO *id.* *d* DE PRÆCEPTO *id.* A P CEPTO *Gent.* *e* Domino *Lambec. Gentil.* *f* inluster vir *Gent.* inlustris *Tengn.* *g* detulit nobis *Lambec.* *h* pcrutantes *Gent.* pscrutantes *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Embolo.

** Summ. 18. apud Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 18.) *In decima octava* (Dec. octava) *continentur gratiarum actiones, & uberrima benedictiones pro vita, & incolumitate ipsius vel domini* (ejusdem Pipini) *Caroli, & Carolomanni nobilissimor. liberor. ejus cum multis* (ejus: multis) *adjurationibus contra Longobardos adjutorium obtinere volens* (auxilium flagitans). *In embolo adjuncto continetur Preceptum, quod Marino presbytero dedit de titulo Chrysogoni, & de libris, quos Pipino transmisit.* (In Emb. adjun. Præc. quod Mar. presb. de tit. Chrysog. dedit, & de lib. quos Pipino transmisit comprehenditur.)

Hujus argumenti tanta similitudo est cum Carolini Codicis argumento, ut unum ex altero exscriptum videatur. Cujusmodi si omnia essent, non Magdeburgenses Panvinio, sed hunc illis ea referre accepta credi posset: usque hunc ipsum Codicem versasse viderentur. Sed ordo epistolarum alius, & reliquorum argumentorum varietas, præ aliis capitibus, quæ in Præfatione attuli, secus docent: nec tamen, ut verum fatear, admirationem eripit tanta utriusque similitudo.

perimus. In ipsis quippe sublimitatis vestræ affatibus, desiderabilem nobis, & super omnia hujusmodi [a] delectamenta amplexabilem [b] sospitatis vestræ lætitiam agnoscentes, uberiore nostri animi ovantes gaudio [c], maxime sumus relaxati [d], in id, quod optata nostri promeruimus comperire cordis, & postmodum nostris a vestris Deo imitabilibus vestigiis, revertentibus Missis, & in ea ipsa vestræ prosperitatis gaudia deferentes a nobis [e] in responsis, gemina exultationis jocunditas nostro inserta est [f] cordi. Nam, & dum in auribus omnis sacerdotum cleri, etiam optimatum, & reliqui populi, ampliata vestra insonuisset prosperitatis lætitia, & ex hoc nimio gaudio repleti gratulantes, exultarunt [g] una nobiscum in Domino, agnita nimirum proprii, post Deum, defensoris sospitate.

Porro excellentissime, & a Deo servate fili, spiritalis Compater, vehementi dilectione vos erga amorem Apostolorum principis, B. Petri, atque circa nostram charitatem vos flagrare [h] experimento didicimus, præsertim dum ipsa Excellentiæ vestræ Epistola charitatis [i] calamo cernitur esse conscripta; etenim ex corde lingua tinxerat; quæ in chartæ refundebat paginam. Quam ob rem magnas gratiarum actiones a Deo protectæ Excellentiæ vestræ referimus, quoniam dum nimirum divina te clementia, per interventum sui principis Apostolorum, defensorem, atque opitulatorem, benignissime Rex, sanctæ suæ constituit Ecclesiæ, cura vestræ eximietati insistat [k] perfectam redemptionem istius provinciæ atque exaltationem hujus sacrosanctæ Ecclesiæ procurare. Unde Domini Dei nostri, una cum universo populo nobis commisso [l], imploramus clementiam, ut sua vos protegat gratia, & victoriam vobis de cœlo ministrans, cunctas barbaras nationes vestris subjiciat vestigiis, & longæviter regni gubernacula faciat promereri, una cum dulcissima vestra conjuge, excellentissima regina, spiritale [m] nostra commatre, & vestris nostrisque amantissimis natis Domno Carolo, & Carlomanno potentissimis Regibus, & Domna Gisila excellentissima, & vitæ æternæ cum electis Dei concedat gaudia.

Peto

VARIANTES LECTIONES

a hujus mundi *Lamb.* *b* amplectabilem *Lam. Gent.* *c* uberior ūr animus ovans gaudio. *Teng. correxit ut est in editione Gent.* *d* relati *Gent.* relaxari *Tengn.* *e* deferentibus a vobis *Lamb.* *f* inferta est *Lamb. Gent.* inserta *Tengn.* *g* exultantes *Gent.* *h* caritatem flagrare *Lambec.* flaglare *Gent.* flagrare *Tengn.* *i* caritatis *Lamb.* *k* insistit *Lamb. Gent.* insistat *Tengn.* *l* cum misso *Gent.* commisso *Tengn.* *m* spiritali *Lamb.*

Peto itaque, & deprecor te, Excellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, atque per omnipotentem Deum, & corpus beati Petri, cujus & optimus fidelis exiſtis, conjuro [2], & maximis ſupplicationibus depoſco, quatenus jubeas ſedule [a] in tuo ſancto, & a Deo inſpirato mellifluo corde *, confertum retinere illud, quod vos ſanctæ recordationis Domnus, & germanus noſter beatiſſimus Stephanus Papa, Dei nutu admonuit [b], atque deprecatus eſt peragendum, & in ea charitate [c], atque amicitia permanere, cunctaque qualiter vos terribili adhortatione petiit [d] ad id, implere, & effectui mancipare jubeatis [e], ut perfectam mercedem, & repoſitam pleniſſime redemptionis noſtræ coronam a juſto judice omnium conditore, Domino Deo noſtro, qui vos in regem unxit, conſequi mereamini, & gaudia æterna beatitudinis [f] cum ſanctis, & electis Dei, dum plebem Dominicam perfectius liberans, atque ſanctam Dei Eccleſiam defendens, divinæ majeſtati illæſum a ſævientium malitia præſervaveris [g], pro quo, & magna [h], poſt Deum, benigniſſime Rex, in tuæ pollicitationis ſponſione, quam B. Petro contuliſti, ſpei gerimus fiduciam, una cum omni populo iſtius provinciæ a vobis redempto [3].

Salutant itaque communem excellentiæ veſtræ Chriſtianitatem, cuncti ſacerdotes, & clerus iſtius ſacroſanctæ Catholicæ, & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ. Salutant vos, & cunctus procerum ſenatus, atque diverſi populi congregatio, optantes una nobiſcum, de veſtra ampliſſima proſperitate, & uberrima lætitia diu gaudere, & in Domino Deo ſalutari noſtro exultare. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a Iubeas ſedule *Lamb.* *b* ammonuit *Gent.* admonuit *Tengn.* *c* caritate *Lamb.* *d* adhortatione adjuravit *Lambec. in editione* petiit *poſitum a Tengn. Gent.* *e* Iubeatis *Lambec.* *f* & gaudia in æterna beatitudine *Lamb. Gent.* *g* præſentaveris; *Lamb.* in leſam a ſevientium malitiam preſentiaveris; *Tengn. correxit, ut in editione. Gent.* *h* & magnam *Lambec.*

NOTÆ

* compertum.

2 Sic in epiſtola prima Gregorius III. Carolum Martellum conjurabat *per Deum vivum, & ſacratiſſimas claves confeſſionis B. Petri*, quas more majorum ad Principem miſerat. V. ibi *not. 9.*

3 Non alio hæc omnia collineant, quam ad civitates & loca Exarchatus & Pentapolis nondum a Deſiderio tradita.

EMBOLUM

Per aliam quippe epiſtolam ſuam, a Deo protecta eximietas veſtra, ſicut certe ſuo benecupienti patri direxit, quatenus Titulum protectoris veſtri beati Chriſti martyris Chryſogoni cum omnibus ſibi pertinentibus dilectiſſimo atque fideliſſimo vobis [a] Marino presbytero concedere deberemus: De quo & præceptum nobis dirigi [b] petiſtis, quod nempe ob veſtram dilectionem. & in eo, quod fidelis veſter, noſterque idem ſanctiſſimus [c] atque dilectiſſimus Marinus presbyter exiſtit, præfati Tituli [d] præceptum, cum omnibus locis, & poſſeſſionibus ſibi pertinentibus, urbanis vel ruſticis, vobis exaratum [e], atque manu noſtra roboratum, per harum latorem direximus eximietati veſtræ deportandum [4]. Direximus etiam [f] excellentiæ veſtræ & libros, quantos reperire potuimus, id eſt, Antiphonale, & Reſponſale, in ſimul artem * Grammaticam Ariſtotelis [g], Dionyſii Ariopagitæ libros, Geometricam [h], Orthographiam, Grammaticam, omnes Græco eloquio ſcriptores [i], nec non & horologium [k] nocturnum [5].

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a fideliſſimo nobis *Lamb.* *b* vobis dirigi *id.* *c* iſdem ſanctiſſimus *Lamb. Gent.* *d* titulum *Gent.* Tituli *Tengn.* *e* exaratam *Gentil.* exaratum *Tengn.* *f* itaq; *Gent.* etiam *Tengnag.* *g* Ariſtolis *Gent.* Ariſtotelis *Tengn.* *h* Areopagitæ, Geometricam, *Lamb.* Dioniſii Ariopagitis *To* libros *deeſt in ms. ſed Tengn. appoſuit. Gentil.* *i* ſcriptas *Lamb. Gent.* ſcriptores *Tengn.* *k* horogium *Gent.* horologium *Tengn.*

NOTÆ

* ſ. dialecticam.

4 Duo hic ſuppetunt alicujus momenti. Primum creatio Cardinalis ad Regiam petitionem; alterum indoles verſuti, & ambitioſi hominis, poſtmodum etiam ſceleſti, qui Pontifice, & Rege deceptis cardinalitiam dignitatem ſimulando adipiſcitur.

5 In Epitaphio Archidiaconi illius Veronenſis Pacifici, viri celeberrimi (cui Archivum Capitulare mss. Codices antiquiſſimos acceptos refert) apud Panvinium, ex quo illud profert Ughellus (*Ital. ſac. to.* v. *p.* 710.) hæc leguntur: *Horologium nocturnum nullus ante viderat, en invenit argumentum, & primum fundaverat &c.* Quare is horologii hujuſmodi auctor eſſe dicitur. Hic habemus antiquius teſtimonium ante annos fere quinquaginta. Eadem refert Ducang. in Gloſſar. & putat, nocturnum fuiſſe ad diſcrimen Solaris, quod hodie frequens ferreum, aut æreum campanulam pulſans, cujus inventor Polydorum Virgilium, & cæteros latuit. Quid ni potius eorum ſimile, quæ ope luminis incluſi horas demonſtrant in ſphæra? Annales Francor. & Fuldenſes Organi a Copronymo dono miſſi meminerunt: at de horologio nihil uſquam reperitur. Ad libros quod attinet Amalar. in prologo lib. de Ordine Antiphonarii ait Gregor. IV. unicum Antiphonar. defuiſſe, quod mitteret Ludov. Imp. illud petenti, quam rem animadvertit Ven. Thomaſius Opuſc. VIII. (*novæ edit. tom.* VII. *pag.* 64. *ſeq.*) Fortaſſe id evenerit, quod incipiens Paulus mittere hujuſmodi libros Pippino, ac multo liberalior Hadrianus non ſemel Carolum iiſdem donans, ut Romanus cantus in Francia pervulgaretur, eorum inopem reddiderint Romam, quo præſertim tempore rari admodum erant. Notandus autem præproperus Antiphonarii Romani uſus in Francia.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM [a], PER GEORGIUM EPISCOPUM, ET STEPHANUM PRESBYTERUM, SEU RADBERTUM, MISSOS DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET PRÆFATUS PAPA POSCENS, UT DOMINUS [b] REX PIPPINUS DESIDERIO REGI SUO [c] OBSIDES RESTITUERET, ET PACIS FOEDERA CUM [d] EO CONFIRMARET [1].

ARGUMENTUM

Per suos Missos Georgium Episc. & Stephanum presb. cum Rodberto Regio euntes nunciat, Desiderium venisse Romam, atque Imolam se restituturum promisisse, modo suos Obsides, qui apud Regem erant, reciperet. Rogat, ut eos reddat, fœdusque jungat cum Langobardorum Rege, fiatque auctor publicæ tranquillitatis. Scripta ex Desiderii voto.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVIII.	XXIX.	XVII.

DOMNO [e] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Dum tam copiosam omnipotens Deus suæ benignitatis humano generi crebro irrogat misericordiam, valde administrandum est [f], quid retribui ejus potentiæ divinæ, aut quas [g] carminum laudes longanimitati ipsius humana fragilitas referre valeat; quod quidem nos, tanto ejus relevati beneficio, licet meritis nequaquam suffragantibus, nos [h] ejus potentiæ melodicas persolvemus [i] grates; tamen, juxta Psalmographi [k] monita (*Psal.* 115.) *Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini* incessanter *invocabo*; inquiens: *Magnus es, Domine, & magna opera tua* (*Tob.* 13.). *Magnificat* namque *anima mea Dominum* (*Luc.* 2.); caro, & lingua benedicit: Quoniam respiciens respexit super humilitatem nostram, & ad tam præcipuum pontificale culmen, non nostris prosequentibus meritis, provexit;

VARIANTES LECTIONES

a REGRE *Gent.* Regem *Tengn.* *b* DOMNUS *Lambec.* *c* SUOS *id.* SUOSPITES *Gentil. Tengn. correxit, ut est in editione.* Gent. *d* COM *Gent.* cum *Tengn.* *e* Domino *Lamb. Gentil.* *f* admirandum est *Lamb.* *g* quod *Gent.* quas *Tengn.* *h* nostras *Lamb.* nostri *Gent.* nos *Ten.* *i* p solvendum *Gent.* persolvemus *Tengn.* *k* juxta Psalmigraphi *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 13. apud Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 13.) *In decima tertia* (Tertiadecima) *gratias agit pro defensione Ecclesiæ, & de pace* (Ecclesiæ de pace) *inter se, & Desiderium constituta narrat: ac petit* (postulat) *ut obsides Desiderio restituat, quo & ipse urbem Imolam* (Forum Cornelii) *possit recipere*

vexit; quamobrem dum, eo dignante, mediator Dei, & hominum ſpeculator animarum inſtitutus ſum, commiſſa ſic Apoſtolaris cura [a] provocat atque hortatur omnino, & indeſinenter compellit ſalutem populi Dei pio ſtudio procurare, & pacem in cunctis gentibus cum magna cordis conſtantia prædicare, quoniam profecto beatitudinis gratiam promerentur, qui intrepide illam prædicare maluerint; ſcriptum quippe eſt; *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. (*Matth.* 5.) Et rurſum: *Quam ſpecioſi pedes Evangelizantium bona*! (*Rom.* 10.) Etenim, Excellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, quoniam Deus omnipotens ex utero matris ſuæ [b] te prædeſtinatum habens, ideo te benedicens & in regem ungens, defenſorem te, & liberatorem ſanctæ ſuæ Eccleſiæ conſtituit. Pro quo ea, quæ ad utilitatem ipſius ſanctæ Dei Eccleſiæ reſpiciunt, per hos noſtros Apoſtolicos apices benignæ excellentiæ tuæ deprecandum maturavimus. Agnoſcat ſiquidem excellentiſſima bonitas tua; quia * conjungens ad Limina Apoſtolorum Excellentiſſimus filius noſter Deſiderius Rex [1], pacifice atque, cum magna humilitate; cum quo ſalutaria utrarumque partium locuti ſumus, & pollicitus eſt nobis reſtituere civitatem Immolas [c], ea videlicet ratione, ut noſtros ad tuam Excellentiam dirigere debeamus Miſſos, & ſuos obſides [d], quos ibidem ad vos habere videtur, recipere debeat [3], & pacem cum eo confirmare ſtudeatis.

Unde petimus te, excellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, ut jubeas ipſos obſides [e] prædicto filio noſtro Deſiderio Regi reſtituere,

VARIANTES LECTIONES

a commiſſa me Apoſtolaris cura *Lamb.* commiſſa me poſtularis cura *Tengnag.* *poſuit* mihi Apoſtolaris *Genul.* *b* matris tuæ *id.* *c* Imulas *Lamb.* *d* ſuos hoſpites *Gentilot.* *e* ipſos hoſpites *id.*

NOTÆ

* perveniens.

1 Recte Muratorius (*Ann. Ital.*) hanc & ſequentem epiſtolam ad annum 758. refert contra Pagii opinionem, qui præcedenti ſcriptas autumat. Nam Deſiderius non venit Romam antequam omnia peregerit, quæ continentur ſequenti epiſtola. Ea occaſione, quin flagitate ipſo Deſiderio, hanc ſcripſit Paulus ex ejus voto: clanculum illam deferentibus iiſdem Miſſis, quæ huic fidem omnem adimebat, & quidquid actum a Longobardis fuerat ſingillatim enarrabat. Præ aliis Liutprandum Ducem Benevento expulſum ait; quam rem Camillus Peregrinus eveniſſe demonſtrat ann. 758. (*Chron. Ducum Benev. ex Collect. Pratilli to.* 5. *p.* 50.) deinde tempus ipſum deſignat, ajens, quod Dux ille pervenit. *definite ad menſem ejus anni Februarium*.

3 Obſides tam hic, quam in ſeq. epiſt. memoratos ne putes iterum a Pippino Rege obtentos. Ii ſiquidem erant, quos Aiſtulphus Ticini ſecundo obſeſſus tradere coactus erat, ut ajebam (*ep.* 11. *al.* VIII. *not.* 2.) Etenim quamquam Stephanus II. ante biennium (*ep. ead.*) experimento edoctus oraverat eumdem Regem, ut *obteſtando, admonendo etiam, & præcipiendo* Deſiderio inſiſteret, ne datam fidem falleret: ex poſterioribus tamen literis ab ejus fratre, & ſucceſſore conſcriptis nil tale infertur de datis obſidibus.

ſtituere, & pacis fœdera cum eo confirmare, & in magna amicitia cum eo converſari, ut, annuente Deo [a], tuis lætabundis temporibus populus Dei utrarumque partium in magna ſecuritate, & pacis quiete degere [b] valeat, quatenus longævum te omnipotens Deus in ſolio regni conſervare dignetur. Ideo enim direximus [c] præſentes noſtros fideliſſimos Miſſos, id eſt, Reverendiſſimum, & Sanctiſſimum fratrem, & Coepiſcopum noſtrum Georgium, atque dilectum filium noſtrum Stephanum presbyterum, una cum Rodberto veſtro Miſſo [4], ad veſtram a Deo ſervatam excellentiſſimam prudentiam, ut ea ipſa eximietati veſtræ enarrare debeant. His præmiſſis, petimus divinam miſericordiam, ut * ævis ac lætabundis temporibus in ſolio regni piis inhærens operibus [d], conſervare dignetur, & vitam æternam concedat. Incolumem excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a favente Deo *Lamb.* favente Dō *Gent.* *b* dirigere *id.* degere *Tengn.* *c* Opere enim direximus *Lamb. Gent.* Ideo enim *Tengn.* *d* inhærentem operibus *Lamb.*

NOTÆ

* longævis.

4 Rodbertus Regius Miſſus forte vir Illuſter, de quo Mabill. (*Annal. Ben. lib.* 22. *n.* 43.) Duo Pontificii magis celebres: nam Georgius erat Oſtienſis ille Epiſcopus, qui Steph. II. cum Wilchario Nomentano, & aliis comitatus erat in Franciam, ejuſdemque legatione non ſemel functus erat ad eumdem Regem: Stephanus autem preſb. tit. B. Cæciliæ Paulo in Pontificatu ſucceſſit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM REGEM PIPPINUM MISSA PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, SIGNIFICANS, QUOD DESIDERIUS PENTAPOLIN DEPRÆDAVIT, ET OMNIA ALIMENTA POPULI FERRO, ET IGNE CONSUMPSIT, ET QUIA ALBINUM [a] DUCEM SPOLETINUM IN VINCULIS DETRUSIT, ET QUIA DUX BENEVENTANUS, IN OSOROTANA [b] CIVITATE RETRUSUS [c], ALIUM DUCEM ARGISEM IN BENEVENTO CONSTITUIT, ET QUIA LOCUTUS EST CUM MISSO IMPERIALI GEORGIO, ET INVITAVIT EXERCITUM IMPERATORIS IN ITALIA CONTRA RAVENNA, ET EXERCITUM DE SICILIA CONTRA OTORANTANAM CIVITATEM, ET PROFESSUS EST EAM TRADERE PARTIBUS IMPERIALIBUS, VEL ALIIS PLURIBUS CAPITULIS [1].

ARGUMENTUM

Iisdem Missis data clanculum alia epistola narrat, se duplici literarum exemplo, quas verebatur ne Langobardi interciperent, scripsisse de impietate & crudelitate Desiderii. Nunc iterum scribit, Pentapolenses ab eodem Rege male habitos: Alboinum Spoletanum Ducem, & Liutprandum Beneventanum, qui se subjecerant Pippino, petitos armis tanquam rebelles: Huic Hydruntum elabenti ob metum suffectum esse Arigim Desiderio acceptum, illum cum suis aliquot Satrapis vulneratos, & conjectos in carcerem. Eumdem Desiderium accersisse Neapoli Geogium Imperialem Missum, qui fuerat in Francia, cum eo percussisse fœdus, una Ravennam expugnaturos, Classeque Sicula adjuncta Hydruntum obsessuros. Postmodum venisse Romam, monitumque, ut quemadmodum promiserat coram Folrado & Rodberto, Regiis Missis restituturum se Imolam, Bononiam, Ausimum, Anconam, ita nunc restitueret; renuisse, ac fidem fefellisse. Eum contra perjurum hominem obtestatur: se ait detinuisse Rodbertum, ut omnium spectator esset; ab eodem, & a suis Missis plura nunciatum iri: Literis ex voto Desiderii scriptis nullam fidem esse adhibendam. In Embolo res est de muneribus ab se missis Pippino, filiisque Regibus.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVIII.	XV.	XVIII.

DOMNO [d] excellentissimo filio, & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum Paulus Papa. Quotiens perspicua eximietatis vestræ [e] merita, mystica con-

VARIANTES LECTIONES

a ALBOINUM *Lamb. Gent.* b OTORONTANA *Lamb.* OTORITANA *Gent.* c RETRUSO *Lamb.*
d Domino *Lamb. Gent.* e eximietatis tuæ *Lamb.* eximiætatis tuæ *Gent.*

NOTÆ

* Summ. 26. apud Cent. & Bar.

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 26.) *Vicesimam sextam per Georgium Coepisc. Steph. presb. una cum Radberto Pippini Misso* (Legato) *misit, in qua prolixe de Longobardor. crudelitate ac malitia queritur. Indicat, se suis Missis* (Legatis ad cum)

consideratione cernens, cordis oculis confero; oppido me admirari convenit intemeratam, superfluamque Excellentiæ tuæ mentis constantiam, & serventissimum affectum *, quod [a] circa Dei amorem, & ejus principis Apostolorum incessanter gestas [b], quoniam Deo magis, quam hominibus favere niteris. Unde perspicuum est, vos præ omnibus Regibus, & potentibus, piis pollere operationibus, quia absumpto [c] cælesti triumpho ultro te, excellentissime fili, & spiritalis Compater, ad liberandam Dei Ecclesiam adhibuisti, & ideo, ut ipsum piæ operationis vestræ certamen effectui mancipetur, crebro nos congruit, sicut liberatori ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ, & ejus peculiaris populi, Apostolicos dirigere apices.

Primum omnium, nobis [d] super omnia nectarea dulcia existunt, & desiderabilia prosperitatis vestræ gaudia addiscere. Deinde vero, quæ sanctæ Ecclesiæ Dei, & nobis consistunt necessaria, quantotius intimare. Ut vero [e], excellentissime fili, & noster spiritalis Compater agnoscas nos pridem per apostolicas litteras eximietati tuæ innotuisse, qua in his [f] partibus a Desiderio Langobardorum Rege impie peracta sunt, atque crudeliter perpetrata [1]. Igitur dum tam perniciosam ejus operationem cerneremus, aptum prospeximus, præsentem fidelissimum vestrum Missum Rodbertum, hic apud nos detinere, quatenus quid cœpta jam fati Desiderii Regis, vel Langobardorum [g] populi malitia pa-

 reret,

VARIANTES LECTIONES

a quem *Lambec.* *b* instanter gestas *id.* *c* adsumpto *id.* *d* Prim. om. ut nobis *id.*
e At vero *id.* *f* quæ in his *Lamb. Gent.* *g* vel ejus Langobardorum *Lamb.*

NOTÆ

* quem.

eum) *dedisse litteras, in quibus peteretur dimissio obsidum Desiderii Regis in Francia detentorum, idque ideo factum, ut per Longobardiam proficisci possent* (ipse proficisci tuto posset) *alias se idipsum non petiisse. Hortatur Pipinum, & terribiliter conjurat, ut illos detineat: insuper & ipsum* (& vehementer obtestatur, ne illos dimittat: ipsum) *Desiderium constringat & ad restitutionem omnium bonorum beati Petri, ut in adventu Domini, sicut radiantissimus sol lucere mereatur. In embolo adjuncto munuscula quadam Pipino mittit.*

1 Ni fallor, epistola illa, quæ interiit, cujusque argumentum extat in Cod. Carol. post epist. XXI. nobis 20. huc spectat, estque hujusmodi: *Item epistola ejusdem Papæ ad Domnum Pippinum Regem directa, in qua continentur lamentationes* (*& tribulationes* addunt *Lambec. & Gentiloc.*) *eo quod Desiderius Rex consilium iniit cum Georgio Imperiali Misso, qui hic Francia adfuit, ut Imperator suum exercitum in Italia contra Ravennam, vel Pentapolim ad Romanam urbem ad comprehendendum mittat, & ipse Desiderius cum universo Regno Langobardorum in ejus adjutorium, vel solatium ea mala ad perpetrandum decertet, & quia cotidie scamaras, & depradationes in eorum finibus faciebant, cum nimiis adjurationibus postulans adjutorium obtinere contra ipsos Langobardos, & ideo minime in hoc volumine est scripta, quia præ nimia vetustate jam ex parte erat diruta; tamen alia capitula in* eadem

reret, præsentialiter agnoscens atque conspiciens vestram certiorem reddidisset eximiam præcellentiam; etenim sicut pridem, ecce & nunc, innotescimus a Deo servatæ Excellentiæ vestræ, quod præfatus [a] Langobardorum Rex Pentapolensium per civitates transiens, quas beato Petro pro magna animæ vestræ mercede contulistis, ferro, & igne omnia sata, & universa, quæ ad sumptus hominum pertinent, consumpsit, sicque Spoletinum, & Beneventanum [b], qui se sub vestra a Deo servata potestate contulerunt, ad magnum * spretum Regni vestri, desolavit, atque ferro, & igne eorundem Ducatum, loca, & civitates devastavit, & comprehensum Albinum [c] ducem Spoletinum, ** cum eo Satrapibus [d], qui in fide B. Petri, & vestra Sacramentum præbuerunt [3], infixis in eis pessimis vulneribus, in vinculis detinet.

Appropinquante [e] autem eo Benevento, ilico Dux Beneventanus fugam arripuit in Otorantinam civitatem [4], & dum diu immineret, ut ex ipsa sua civitate exire eundem Ducem suaderet, & nequaquam in eo suam adimplens voluntatem, constituit ducem alium in eodem Beneventano Ducatu nomine Argis [f] [5], & confestim dirigens

VARIANTES LECTIONES

a prælatus *Lamb.* *b* Spoletinus & Beneventanus *Gent.* *c* Alboinum *Lamb. Gentil.*
d cum ejus satrapibus *Lamb.* *e* Adpropinquante *id.* *f* nomine Argisem *id.*

NOTÆ

* despectum ** & cum eo Satrapas.

eadem non continentur inserta; sed sicut in superiore epistola legitur, sic & in ista scriptum reperitur. Notat Gretserus in margine: *Deest ergo hac epistola. Nec ejus meminerunt in summariis Bar. & Centuriatores. Facilior tamen jactura est, si nihil aliud continebat, quam superior epistola*. Lambecius pariter notat: *Epistola hac caret numero, quia argumentum quidem ejus hic extat, sed ipse contextus deest*. Jacturam vero haud dicit minorem cum Gretsero, quia similis esset 20. al. XXI. nullam quippe similitudinem eas inter agnovit. Secus est de ista, quam versamus, ut legenti palam erit. Itaque illius epistolæ, cujus argumentum superest, hic mentionem fieri puto.

3 Stephanus II. (*sup. ep.* II. *al.* VIII.) narrata Aistulphi morte, & Desiderii inauguratione ait, Spoletanos *per manus B. Petri*, & Pippini *fortissimum brachium* constituisse sibi ducem, nempe Alboinum, anno ut videtur 756. Postmodum adjungit, tam Spoletanos, quam Beneventanos Regi se commendare, subjectionis indicia admodum obscura. Contra hic subjectionis argumentum minus dubium habetur, quam Muratorius temere rebellionem appellat a Regno Langobardorum: Regia siquidem stirpe deficiente Desiderius in Regem assumtus erat Regis Francorum auctoritate, per Pontificem, & Folradum Regium Missum, neque ulla lege tenebantur insignes ii Duces novo Regi se subjicere. Idcirco *se sub vestra a Deo servata potestate contulerunt*, ait Paulus Pippino, quorum neutri visa est rebellio.

4 Camillus Peregrinus de Ducatus Benev. finibus diss. VII. (*Pratill. tom.* 5. *p.* 269.) hoc Pauli epistolæ caput affert; deinde ait: *Quum igitur Hydruntum Graci detinuerint, deque hoc Pontifex Paulus minime discrepet ab Porphyrogenneta, extimam utique urbem ex Orientali plaga hujus lateris septemtrionalis Brundusium Beneventani Duces habuerunt*. Unde liquet, quam late is Ducatus pateret ad mare Adriaticum se extendens, & quantula Italiæ portio pateret Græcis.

5 Liutprando Beneventano Duci Hydrunti in Civitate Apuliæ principe juris Græcorum persistenti Desiderius Arichim suffecit, de quo plurima suppetent in Hadriani Pontificis literis.

gens Neapolim idem Desiderius [a] Rex, accersivit Georgium Imperialem Missum, qui ad vos Franciam directus fuerat [6], cum quo nefarie clam locutus est, iniens cum eo consilium, atque suas Imperatori dirigens litteras, adhortans eum, ut suos Imperiales dirigat exercitus in hanc [b] Italiam provinciam, & ipse Desiderius cum universo Langobardorum populo professus est, Deo sibi contrario, auxilium præfatis [c] Imperialibus exercitibus impertire, quatenus ex una parte ipsius exercitus [d], & ex alia iisdem Desiderius [e] cum universo Langobardorum populo utrique dimicantes Ravennatium [f] civitatem comprehendere queant, suamque Imperator, quod Dominus non permittat, adimplere valeat in quocunque [g] voluerit voluntatem [7]. Nam & cor [h] cum eodem Georgio imperiali Misso constituit, ut * Dromonorum Siciliæ istorum in Otorantina civitate dirigatur, ut tam Græci, quam Langobardi [i] ipsam obsidentes comprehendere valeant civitatem, eamque concedat [k] Imperatori, cum hominibus, & facultatibus, quæ in ea consistunt, & tantummodo [l] Ducem illum, atque ejus nutritorem Johannem prædicto Regi restituat [8].

Post vero dissolutionem eorundem Ducatuum conjunxit hic ad nos Romæ itidem [m] Langobardorum Rex, & cum eo loquentes, nimis eum adhortati sumus, & per sacratissimum corpus beati Petri, atque etiam per tuam a Deo protectam excellentiam, fortiter illum conjuravimus, ut civitates illas, id est ** Immulas, Bono-

VARIANTES LECTIONES

a isdem Desiderius *Lamb. Gent.* *b* in hac *Gent.* *c* prælatus *Lamb.* ausilium prelatis *Gent.* *d* Imperatoris exercitus *Lamb.* ipsa Imperatoris exercitus *Gent.* *e* isdem Desiderius *Lamb. Gent.* *f* Ravennantium *Gent.* *g* in quodcumq. *Lamb. Gent.* *h* Nam & hoc *iidem*. *i* quamq. Langobardi *Gent.* *k* concedant *Lamb.* *l* tantum̃o *Gent.* *m* ad nos Romam isdem *Lamb.* ad nos Romam eisdem *Gentil.*

NOTÆ

* dromonum. ** Immolam.

6 De Georgio protosecreta dixi (*epistol.* II. *al.* VIII. *not.* II.) quæ an. 755. legationem in Franciam spectabant. Num idem præced. anno 757. cum muneribus Copronymi, præsertim Organis redierit de societate, ac fœdere acturus cum Rege, ut Annal. Francor. & Fuldenses tradunt, ex his literis non constat. Eumdem in Francia fuisse & hinc, & ex argumento nuper allato literarum, quæ exciderunt, certo scimus: idque constat etiam ex iis, quæ mox sequentur.

7 In prædicto argumento Romæ etiam fit mentio, quæ res non parvi momenti erat adversus eos, qui Urbem Imperialis juris adhuc fuisse contendunt. At silentium hujus epistolæ & alterius defectum supplebunt aliæ suo loco, præcipue vero 57. al. LIX. Hadriani ad Carolum, quam videsis.

8 De Dromonibus, navigiis videlicet primum cursoriis, quod eorum usus olim fuit ad cursum publicum, deinde navibus bellicis, erudite Du-Cang. Glossar. Hic stolum, seu classem Siculam significat. Notandum, quod de obsidione Hydruntina nihil est in argumento epistolæ, quæ desideratur, nec de Langobardi Regis adventu in Urbem: quare epistolam illam, antequam hæc evenirent, datam esse constat, nec mirum est, si alia capita non continebat, ut est in argumento, quæ enim eventura essent, divinari non poterat.

Bononiam [a], Ausimum, & Anconam [b], quas nobis præsentaliter [c], simul per vestros Missos [d], id est, Folradum Deo amabilem Abbatem & Presbyterum, atque Rodbertum [9] excellentissimæ Christianitati tuæ, & per te etiam B. Petro Apostolorum principi pollicitus est redditurum, restituere deberet, quod minime adquiescere inclinatus est, sed simulans, ut certe Strofarius [10] varias occasiones [e] adhibuit, inquiens, ut si suos, quos illic Francia habere videtur, obsides reciperet, tunc in pacis concordia nobiscum conversaretur.

Unde petimus te, excellentissime Fili, & spiritalis Compater, & obnixe deprecamur a Deo inspiratam eximietatem tuam, ut jubeas perfectam liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ, & ejus peculiaris populi exercere, & ita id, quod magna animæ tuæ mercede B. Petro pollicitus es, firmiter permanere; ipsumque Desiderium, Langobardorum Regem fortiter constringere digneris, ut prolatam a Deo promissionem [f] B. Petro protectori vestro, restituere debeat, atque in omnibus adimplere, tuique studii sit bene, potentissime Rex [g], sicut cœpisti, perfectius hanc sanctam Dei Ecclesiam, & ejus peculiarem populum de hostium incursione

ne

VARIANTES LECTIONES

a Bononia *Gent.* *b* Ancona *id.* *c* præsentialiter *Lambec.* *d* simul & per vestros Missos *Lamb.* simul & vestrus Missos *Gent.* *e* arrias occasiones *id.* *f* ut prælatam promissionem *Lambec.* *g* bone potentissime Rex *id.*

NOTÆ

9 Recte Pagius (*an.* 757. *n.* 3.) hos Legatos missos esse a Pippino ait superiori anno, quibus Desiderius se civitates redditurum promiserat: civitatum vero nomina indicanda erant; sunt enim in hac epistola *Imola*, *Bononia*, *Ausimum*, & *Ancona*. Plurimi refert tum dignoscendæ sinceritati scriptoris vitæ Steph. II. ap. Anastasium; tum literarum quas versamus rectæ intelligentiæ. Et vero Folrado eidem, quum Ticino missus fuit a Pippino cum Missis Pontificis ad ineundam Exarchatus possessionem an. 755. exeunte, nonnullæ civitates minime erant traditæ ab Aistulpho, quo divinitus sublato, Desiderius successor pollicitus est anno 756. eidem Folrado, se illas omnino restituturum. Eas autem supra vidimus recenseri (*ep.* 11. *al.* VIII.) *Faventiam*, *Imolam*, *Ferrariam*, *Bononiam*, *Ausimum*, *Anconam*, & *Numanam*. Ubi etiam animadvertimus ex Anast. (*not.* 4.) *Faventiam*, & *Ferrariam* Stephano II. esse traditas a Desiderio, minime vero cæteras. Itaque illæ quatuor, quæ hic nominantur, ac Folrado, & Rodberto Missis Regis erant promissæ a Desiderio, tum vera narrari apud Anastasium ostendunt, tum Desiderii promissiones distinguunt: ita ut Folrado uni pollicitus sit an. 756. se civitates eas omnes restituturum, & an. 757. Folrado eidem, & Rodberto quatuor illas nondum traditas, quæ hic recensentur. Ita eorum quoque opinio evertebatur, qui prædictam epistolam Stephani II. ultimam contra æquum & rectum ad annum differunt 757. Incredibile enim est, Folradum bis eodem anno in Italia versatum esse. Multo autem magis opinio Pagii epistolam hanc anno eodem consignantis rejicitur; quæ enim in ea narrantur, ampliori egent spatio temporis: præterquamquod, Peregrinius, uti ajebam superiori epist. (*not.* 2.) Liutprandi Benev. Ducis ejectionem consignat Febr. mense an. 758.

10 A græca voce *Stropha* Stropharius, qui etiam Strophus, & Strophosus dicitur, nempe *fraudator*, *impostor*. Exempla *Strophi*, & *Strophosi* suppetunt ex Glossario Du-Cangii, quem miror hunc locum non vidisse, ut *Stropharii* etiam exemplum afferret.

ne eruere; ut, annuente Deo, certamen benignæ operationis tuæ uberrime fœcundetur, quatenus in die adventus Domini Dei, & Salvatoris nostri Jesu Christi, luceas, sicut radiantissimus Sol, inter universos reges, & potentes, atque merearis ipsam sanctam Dei Ecclesiam, & ejus populum, tuo adminiculo ereptum, divinæ [a] majestati, absque ulla læsionis sævitia, offerre, & tunc centuplum remunerationis ab eodem Domino Deo nostro, justo judice, percipere, & vitam æternam possidere merearis.

Conjuro te, fili excellentissime, per omnipotentem Deum, & ejus principem Apostolorum B. Petrum [11], ut benigno intuitu, & libentissimo animo nostras preces audire jubeas [b], ut & Deus tibi [c] omnipotens, in his, quæ ejus potentiam deprecatus fueris, suæ divinitatis aures inclinet, & victorem te super omnes barbaras nationes faciat. Omnes enim omnino gentes, quæ super faciem universæ terræ consistunt, compertum habent tuum certamen, quod ad defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ adhibuisti, & magnum te ac præcipuum Regem laudabiliter asserunt. Sed & nos bonam tuam famam longe lateque protelare atque dilatare non desistimus in eo, quod certe, post Deum, sicut murum inexpugnabilem, tuam firmissimam fidem in nostro pectore conferimus, magnam in te, post Dei præsidium, possidentes spei fiduciam, quod & plerumque ob tam tuæ [d] inmaculatæ promissionis fideique meritum consecuti sumus; etenim magnopere præsentes nostros Missos, id est, Reverendissimum, & Sanctissimum fratrem, & coepiscopum nostrum Georgium, atque dilectum filium nostrum Stephanum Presbyterum, ad vestram a Deo custoditam Excellentiam misimus: dumque vestris Deo amicabilibus vestigiis fuerint, una cum [e] * Rodberto, fidelissimo vestro Misso [12] præsentati, cuncta viva voce Christianissimæ Excellentiæ tuæ [f], quæ acta sunt, & rei exigit meritum, nobisque necessaria existentia intimabunt, maximo namque desiderio nostro anhelabat animus, Apostolicas Ex-

VARIANTES LECTIONES

a divina *Gent.* *b* lubeas *Lamb.* *c* ibi *Gent.* *d* plerumque optatum tuæ *Lambec.* *e* una cum *Lamb. Gent.* *f* Excellentiæ vestræ *Lamb.* vræ *Gentil.*

NOTÆ

* Radberto.

11 En alia deprecatio ejus similis, qua Gregor. III. usus est ad Carolum Martellum *per Deum vivum, & sacratissimas claves*.

12 De utroque Misso Pontificio vide superiorem Epist. (*not.* 4.). Rodbertum, seu Radbertum Folradi socium, hoc dimisso, detinuerat Romæ, ut omnium spectator esset, quæ cœpta erant fieri a Langobardis, Regi oculatus testis enarraturus.

Excellentiæ vestræ dirigere literas salutationis [a] ac visitationis, ob causam [b] rerum eventus significandum, & minime valuimus inminentibus circumquaque Langobardorum Regis insidiis.

Attamen ecce jam duas Apostolicarum litterarum adsertiones Excellentiæ vestræ, clam, per maximam industriam, misimus, & ignoramus, si ad vos ipsæ pervenerint litteræ, unde ambigimus, ne a Langobardis comprehendantur [13]. Pro quo, & nunc per prænominatos nostros Missos alias vobis litteras misimus, quasi obtemperantes præfati [c] Desiderii regis voluntati [*] suos hospites [d] absolvendum, & pacem confirmandum. Sed bone Excellentissime fili, & spiritalis Compater, ideo istas litteras tali modo exaravimus, ut ipsi nostri Missi ad vos Franciam valerent transire; quoniam si hoc non egissemus, nulla penitus ratione per Langobardorum fines transire valuissent, sed susceptis ipsis litteris, earum seriem nullo modo perficiatis [14], neque præfatos [**] hospites permittatis [e] parti Langobardorum restituere; potius autem conjuramus te, Excellentissime fili, & spiritalis Compater, per Deum vivum, & corpus B. Petri, ut fortiter ipsum Desiderium, vel ejus Langobardorum gentem constringere jubeas; quatenus præfatas [f], quas policitus est, civitates [g] tuæ mellifluæ Excellentiæ, & per te B. Petro, fautori tuo, restituat, quoniam nullam, ut præfatum est [h], de his, quæ primitus pollicitus est, cum eo firmam valuimus stabilire convenientiam.

Oramus autem omnipotentem Deum, ut pio intuitu de throno [i] majestatis suæ, super vos vestrumque regnum respiciat, & sua dextera Excellentiam vestram circumtegat, atque in omnibus muniat, & præsentis vitæ cursum salubriter exequi, & regni potentiam gubernare permittat per plures annorum metas, una cum excellentissima, & a Deo servata filia, & spiritali nostra

VARIANTES LECTIONES

a litteras salutationes *Gentil.* *b* & rerum eventus *Lamb.* *c* prælati Desiderii *id.* *d* suos obsides *id.* *e* prælatos obsides permittatis *Lamb.* permittitis *Gent.* *f* prælatas *Lamb.* *g* pollicitus civitates *Gent.* *h* prælatum est *Lamb.* platum est *Gent.* *i* de thro *id.*

N O T Æ

* ad suos obsides. ** obsides.

13 Argumentum epistolæ in Cod. non relatæ, quod supra attuli, innuere mihi videtur has binas litteras, quas duplici exemplo scriptas puto, in xxx. & xxxiii. de quibus infra.

14 Factum istud, quod an. 769. imitatur Stephanus III. (*epist.* 45. *al.* XLVI.) ut ibi dicam; dignum plane est, quod animadvertatur: nam plurimum inde lucis accedit scribendi generi obscuro, ancipiti, manco, quandoque etiam minus vero, quo uti debuerunt Pontifices ante Hadrianum, quamdiu Langobardi steterunt.

ſtra Commatre, atque amantiſſimis veſtris meiſque filiis, & gaudeatis de eorum florigero germine, & * mittat omnipotens Deus, ut ſemen veſtrum ſplendidiſſimum, uſque in finem mundi ** eundem regni [a] fruatur culmen, etiam venturo in ſæculo infinita gaudia cum ſanctis, & electis ſuis vobis concedat, quatenus ſicut in præſenti vita, & in futura beatitudine adepti promiſſam vobis mercedis coronam, cum Chriſto regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

*** *EMBOLUM*

Pro veræ [b] benedictionis cauſa, direximus vobis Apallateam unam ſpatam [c] ligatam in gemmis cum balteo ſuo [d], annulum unum, habentem *** Iſacinthum ſtoracinum [e], pallium unum, habentem Paones, quam parvam benedictionem [f] petimus, ut, excepta injuria, ſuſcipere jubeatis Domino [g] Carolo, & Carolomanno pro magna Apoſtolica benedictione annulos ſingulos habentes *** yacinthos [h].

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a idem regni *Lamb.* *b* Pro vero *id.* vero *aliena manu* vere *Gent.* *c* Apallaream unam ſpatham *Lamb.* *d* cum balteum ſuum; *ſed correctum eſt ut in editione* Gent. *e* hyacinthum, ſtoracinum *Lamb.* jacinthum, ſtoracin *alia manu* ſtoracinum *Gent.* *f* quam parva benedictione *id.* *g* Domno Carolo & Carolomanno *Lamb.* *h* hyacinthos *Lamb.*

NOTÆ

* permittat. ** idem. *** Vide epiſtol. 6. *** Hyacinthum. *** hyacinthos.

15 Quid ſibi velit Du-Cangius, non intelligo. *Apallaream* ſecernit a *Spatha*, & idem eſſe ac *applare*, cochlear videlicet, contendit; quaſi vero cochlear miſſum fuerit Pippino inter alia munera. Apud Anaſtaſium in Sergio *apallaream argenteam* (*ſect.* 162.) operimentum eſſe ait ex laminis argenteis in cochleæ formam. Eum conſule V. *Applare*. Incompertum mihi eſſe fateor gladii genus: attamen *apallaream ſpatham*, non autem *apallaream*, & *ſpatham*, ratio ipſa numerandi dona cætera, legendum ſuadet. Cæterum id munus maxime congruit Defenſori Eccleſiæ; compertumque eſſe poſtea gladium *de corpore S. Petri* ſumtum dari Auguſtis in ſolemni eorum coronatione compertum eſt. Benedictionem ſequiori ævo excogitatam quin cogitem faciunt verba Cæremonialis Patritii (*lib.* 1. *cap.* 4.) *Quamvis enſis benedictus dicatur, non tamen reperi ejus benedictionem. Sixtus Papa IV aliqua verba ordinavit, quum enſis datur, dicenda*. Vide ipſa verba, quæ ibi ſubduntur. At præcipue Ord. Rom. XIV. ap. Mabillon. (*Muſ. Ital. to.* 2. *p.* 402.) De reliquis muneribus apud Anaſtaſ. obviis nihil dico.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [a], DE MARINO PRESBYTERO, ET EJUS INIQUO CONSILIO, ET DE CONSECRATIONE IPSIUS [1].

ARGUMENTUM

Monitus a Pippino, quod Marinus (presb. Card. creatus superiori anno) cum Georgio Misso Imperiali dum in Francia erat machinatus esset in S. Sedem, quæ & ipse jam norat, & Imperator Regi patefecerat, eumdem rogat, ut Episcopum ordinari permittat in aliqua Francorum Ecclesia, ne forte deterior fiat, sed ut eum admissi sceleris pœniteat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLVIII.	XXXIX.	XIX.

DOMNO [b] * excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum Paulus Papa. Omnino compertum habet vestra Christianissima excellentia, qualiter Marinus presbyter noster ibidem [c] ad vos moratur, iniqua operatione contra sanctam Dei Ecclesiam fidemque ortodoxam, Deo sibi contrario, cum Georgio quodam imperiali [d] a secretis, consilia Sedi nostræ contraria [e], & vestræ simili modo ingerere [f] cupiens; quod quidem & idem [g] Imperator vestræ a Deo protectæ excellentiæ per suas innotuit litteras. Unde quia [h] defensorem fidei ortodoxæ, atque propugnatorem gregis sui, vel populi Christiani liberatorem Christianissimam bonitatem vestram, B. Apostolus, & princeps Apostolorum Petrus eligere, & confirmare dignatus est, idcirco adoptamus atque deprecamur eximiam bonitatem vestram [i], optime Rex, & spiritalis compater, ut jubeas sanctissimo fratri nostro Wulchario [k] Episcopo [2] præcipere, quatenus

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* noster, qui ibidem *Lamb.* *d* Imperiale *Gent.* *e* contra Sedis nostræ contraria *Tengnag. li* contra *subducta linea delevit*, *& posuit* Sedi *Gent.* *f* jungere *Lamb.* ingere *Gent.* ingerere *Tengn.* *g* iisdem *Lamb. Gent.* *h* unde qua *Lamb.* *i* bonitatem tuam *Lamb. Gent.* *k* Wilchario *Lamb.* Vuilchario *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 4. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vatic.* 4.) *In quarta* (Quarta) *Marinum presbyterum jubet Episcopum creari, ut a suis consiliis* (ut a consiliis) *Sedi Romanæ contrariis avocetur*.

2 Eumdem hunc esse *wilharium* Nomentanum, de quo supra (*ep.* 13. *al.* XXVII. *not.* 8.) affirmare non ausim: erat enim & Wilcharius alter per hæc tempora in Francia, qui abdicato episcopatu Viennensi, ad Monasterium S. Mauricii, seu Agaunense confugerat an. 740. creatus postea Archiep. Senonensis; hanc licet sedem is minime obtinuerit ante annum 765. nam Lupo successit, qui eo anno subscribit conventui Attiniacensi (*Labbe Concil. tom.* VI. *pag.* 1702.) Præterea Sedunensis alius Wilcharius, ni forte idem, memoratur. Quicumque autem fuerit, isti Pontifex vices suas committit, ut munus illud exercere possit in S. R. E. presb. Cardinalem.

-tenus ipſe eundem Marinum presbyterum, noſtra vice, Epiſcopum conſecrare debeat, & in una civitatum veſtrarum illis in partibus conſtituta [a], in qua præviderit veſtra ſapientiſſima eximietas, eum ordinare diſponite, quatenus perpetrati [b] ſceleris ſui recordans, ſe inique egiſſe pœniteat, ne in eo, quod abſit, antiquus humani generis hoſtis, mentem illius vagantem inveniens, quaſi in ſublime extollat, ſæviſſimeque quoquomodo valeat funditus diſperdere; ſed magis, ut confidimus in veſtram benigniſſimam excellentiam, atque a Deo præclaram cordis veſtri dilatationem, huic noſtræ poſtulationi, veſtra præclara excellentia aurem adcommodare dignetur [3], quatenus, & ille ſecurus de hujuſcemodi re perſiſtat, & nos pro veſtra immenſa [c] lætitia, atque ſoſpitatis gaudio indeſinenter Dominum Deum cæli exorare jubeamus. Bene valete.

VARIANTES LECTIONES

a conſtitutis *Gent.* conſtituta *Tengnag.* b ſceleri ſui *Gent.* c inmonſa *Lamb.*

NOTÆ

3 Ex epiſt. 36. *al.* XXXII. conſtat, Pippinum haud morem geſſiſſe Pontifici, ut eo venientes videbimus; etenim quamquam Rex pietate præſtans eſſet, nihilominus perfidiam præmio dignam non cenſuit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, PER PETRUM PRESBYTERUM [a] DIRECTA [b], IN QUA CONTINETUR * ABBASCIATUM REMEDII EPISCOPI, ET ** AUDECARII [c] COMITIS, QUALITER JUSTITIAS B. PETRI APOSTOLORUM PRINCIPIS APUD DESIDERIUM, QUONDAM REGEM, EX PARTE RECEPERIT [d], ET RELIQUAS JUSTITIAS FACIENDUM POLLICITUS EST [1].

ARGUMENTUM

Edoctus superiori anno iniquam Desiderii indolem Pippinus, illustres Missos Romam legat Remigium fratrem Rothomag. Archiepiscopum, & Autharium Ducem. Horum præsentia ille motus per totum mensem Aprilem hujus anni se omnia restituturum promittit S. Sedi; rogatque Pontificem, ut id Regem moneat. Paulus per Missum suum Petrum presb. ea nunciat, perque alium Missum nunciaturum promittit, si Rex natura infidus promissa servaverit. Ejus tamen fidem & constantiam implorat, ut Donationem integram s. Petro vindicet, juxta editum Diploma.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLIX.	XXI.	XX.

DOMNO [e] *** excellentissimo filio, & nostro spiritali compatri Pippino, Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa [2]. Quia excellentia vestra merito bonorum operum, superno examine, fuerit comprobata, ipsis jam in manifesto rerum [f] exhibitarum effectu demonstratum est [g], dum nimirum, adepta desuper divinæ sapientiæ participatione, regalis fastigii sceptra cœlesti benedictione constet *⁎ effectius promeruisse. Unde cum sibi hanc ab omnipotente Deo gratiam missam eximietas vestra [h] non

VARIANTES LECTIONES

a PREM *Gent.* Presbyterum *Tengnag.* b DIRECTÆ *Lamb.* c AUDEGARII *id.* d RECEPERUNT *Lamb. Gent.* receperit. *Tengnag.* e Domino *Lambec. Gent.* f est rerum *Lambec. post verbum* rerum *sequitur* est, *sed subducta linea deletum* Gent. g est *in ms. deest, sed Teng. apposuit* id. h eximietatem vestram *sed correctum est, ut in editione* id.

NOTÆ

GRETSERUS

* Legatio. ** Andegarii.

*** Summ. 20. Bar. & Cent. *⁎ efficacius.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 20.) *Vicesimam epistolam per Petrum presbyterum transmisit* (vicesimam Petro presbytero ad eumdem dedit) *continentem quasdam laudes ejus, quod Romanam Ecclesiam ab hæreticis defenderat.* (defenderit) *Postea acta Remedii Episcopi, & Andegarii Comitis narrat, qualiter* (narrat: exponit qualiter) *justitias B Petri Apostolorum Principis apud Desiderium quondam Regem* (Desid. Regem) *ex parte receperit; & quod reliquas justicias facere* (rel. facere) *pollicitus sit, cum adjuratione* (obtestatione) *ut si Desiderius ista neglexerit, Pippinus illum, sicut Stephano Papæ Pauli* (ejus) *germano, & sibi promiserat, cogat* (cogeret)

2 In seq. annum consensu omnes rejiciunt: & quidem jure; nam data dicitur mense Martio Ind. XIII. ut edidit Gretserus, quæ annum indicat 760. Verum recensio Lambecii habet Ind. XII. nec video, cur Muratorius, qui hanc recensionem adhibuit in editione Cod. Carol. eam neglexerit in Annalibus Ital.

non ambigit, profecto ei placere, qui eam contulit, totis intendit nisibus, & pro ejus, quam suo eruit, divino nutu, certamine, scilicet sanctæ universalis Ecclesiæ, & exaltationis vigore, decertare non desistit, cordis sui oculis a Deo protegenda eximietas vestra, adhibens illa, quæ sibi, pro hujuscemodi laboris fructu, a B. Apostolorum principe Petro, cœlorumque regni clavigero, ætherea promissa sunt præmia. Ubi jam non humana inter homines [a] gloria, sed inter angelos, divina numquam amittenda felicitate gaudetur: exultaque, & lætare felicissime Rex, quia tuo [b], annuente Deo, certamine, sancta spiritalis mater vestra, universalis Dei Ecclesia, ab æmulorum insidiis erepta, atque exaltata triumphat, fidesque orthodoxa tuo zelo, & fortitudinis brachio illibata [c] ab hæreticorum jaculis consistit.

Pro quo beatus, & justus effectus es in omnibus operibus tuis, fili dulcissime, & spiritalis compater victoriosissime, eximieque Rex. Innotescimus [d] siquidem præcelsæ Christianitati vestræ, quod nuper dum ad nos * conjunxissent fidelissimi vestri [e], scilicet a Deo amabilis Remedius [3] vester [f], atque ** Aucharius gloriosissimus dux, constitit inter eos, & Desiderium Langobardorum Regem, ut per totum instantem Aprilem mensis istius 13. Indictionis [g], omnes justitias fautoris vestri, B. Petri, Apostolorum principis, omnia videlicet patrimonia, jura etiam, & loca, atque fines, & territoria diversarum civitatum nostrarum Reipublicæ Romanorum, nobis plenissime restituisset. Unde ex

parte

VARIANTES LECTIONES

a inter homine *Gent.* homines *Tengnag.* *b* quia te *Gent.* tuo *Tengnag.* *c* inlibata *Gent.* *d* indicamus *Lamb. Gent.* *e* fidelissi missi vestri *Gent.* fidelissimi *Tengn.* *f* Remelius germa vester *sed li* Germa *subducta linea deletum est* Gent. *g* istius XIIIMÆ Indictionis *Lamb.*

NOTÆ

* pervenissent. ** Andegarius.

3 In Cod. legebatur *germa vester*, ut notat Gentilotus: tametsi vox illa deleta fuerit. At Remedius iste, seu S. Remigius vere erat germanus Pippini, atque ita vocatur (*ep.* 55. *al* XLIII.); in utraque autem siletur ejus dignitas, Archiepiscopi nimirum Rotomagensis; quum tamen Annalistæ ap. Pagium (755. *n.* 24.) tradant eum esse adeptum illam sedem ann. 755. Raginfrido ob insolentiam exauctorato. In Catal. Episcopor. ap. Guillelm. Bessin. *Concil. Rotom. par* 1. *pag.* 2.) ante biennium Archiepiscopatus Remigii cœpit: *S. Remigius, seu Remedius Pippini Francorum Regis frater Rotomagens. sedem adeptus est anno* 753. *Conventui Attiniacensi aderat an.* 761. *desiit vivere an.* 771. At Chronologiæ isti parum fidei adhibendum: nam Attiniac. conventum anno illigat 761. quum ex Annal. Francor. & Reginone constet esse habitum an. 765. Eidem vere affuit S. Remigius, & subscripsit *Remedius vocatus Episcopus civit. Rodoma*. Quare per id temporis ejus dignitas certa: quum autem in utraque Pauli epistola, quæ ante eum annum datæ erant, sileatur; valde dubia mihi est. Videant eruditi.

parte [a] quidem easdem justitias nobis idem [b] Langobardorum Rex fecisse dinoscitur [4], & reliquas omnes justitias se profitetur, atque omnino spondet nobis esse facturum [c]. Quapropter impensius nos præfatus [d] Desiderius Langobardorum Rex obsecratus est, ut vestræ a Deo protectæ excellentiæ nostris Apostolicis relationibus intimare debuissemus, & ecce sicut nostro, post Deum, liberatori, hoc ipsum [e] eximiæ, atque sublimissimæ, & a Deo protectæ Christianitati vestræ, per has Apostolicas nostras, innotuimus syllabas, dirigentes magnopere ad vestram a Deo inspiratam præcelsam sublimitatem præsentem dilectum filium nostrum Petrum Presbyterum, quem petimus, benigno solite aspectu a vobis suscipi, & cum effectu atque prospero nuntio [f], de perfecta plenariaque justitia diversarum causarum fautoris vestri B. Petri, Apostolorum principis, ad nos remeandum absolvere dignemini. Si vero in ea, * quæ præfatus [g] Desiderius Rex, vel ejus Langobardorum gens, profitentes pollicentur, permanserint sponsione, nobisque omnia, secundum ut constitit, & pactorum fœdera continent [h], restituta ab eis nobis fuerint, tunc a Deo conservandæ excellentiæ vestræ meritum intimantes innotescemus ei [i].

Unde obsecrantes petimus, & obnixe deprecamur, imo & conjuramus, te Excellentissime atque Christianissime Rex, amantissime fili, & spiritalis Compater, per omnipotentem Deum, & B. Petrum, qui te in Regem unxit, ut perfectius ea, quæ pertinent ad exaltationem, & ad ** ampliatam liberationem sanctæ Dei Ecclesiæ, & istius a vobis redemptæ provinciæ, sicut B. Petro, & nostro prædecessori Pontifici sanctæ recordationis Domno, & germano nostro, beatissimo Stephano Papæ polliciti estis, cuncta perficere, & adimplere jubeatis [5], quatenus promissam,

VARIANTES LECTIONES

a Unde ecce & ex parte *Lamb.* Unde eccæ ex parte quidem eisdem justitiis *Tengn.* eccæ *delevit, reliquum etiam correxit ut in editione est* Gent. b nobis iisdem *Lamb. Gent.* c facturus *Lamb. Gent.* facturum *Teng.* d prælatus *Lamb. Gent.* e hoc ipsud *iidem*.
f Nuncio *Lamb.* g quæ prælatus *id.* quā prelatus *Gentil.* h pactuum fœdera continentur *Lamb. Gent.* i innotescemus rei *Lamb.* innotescimus rei *Gent.*

NOTÆ

* quam. ** ampliorem.

4 In epist. 18. al. xv. quæ insignis adeo Legationis causa fuit, civitates quatuor repetebantur. Hic autem patrimonia, fines, & territoria civitatum Ecclesiasticæ ditionis memorantur citra earum civitatum mentionem. Fortasse Apostolicus Missus, quæ silentur in Epistola, secreto acceperit referenda.

5 En indicium valde perspicuum repetentis civitates, quæ deerant integræ Donationi, cujus autographum servabatur in Archivo S.Sedis.

miſſam, & repoſitam vobis mercedis coronam de manu [a] omnipotentis Dei recipiatis, orantes de reliquo omnipotentis Dei noſtri miſericordiam, ut ſua vos circumtegat gratia, una cum dulciſſima conjuge, excellentiſſima Regina filia & ſpiritali noſtra Commatre, atque amantiſſimis natis, id eſt [b], præcelſis regibus, & præſentis regni culmen, & [c] triumphum victoriæ poſſidere, & æterna gaudia in cœleſtibus regnis cum Sanctis perfrui concedat [d]. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a de mano *Gentil.* manu *Tengnag.* b item *Lamb. Gent.* ideſt *Tengn.* c *poſt verbum* culmen *deeſt & in ms. ſed Tengnagelius appoſuit. Quod etiam fecit poſt verbum* poſſidere *Gentilot.* d eedat *idem*.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM PIPPINUM, GLORIOSUM REGEM, PER GEORGIUM EPISCOPUM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES PRO LIBERATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET IN EMBOLO [b] POSTULAT, UT FILIUM EJUS, QUI TUNC NATUS FUIT, EX SACRO [c] BAPTISMATIS FONTE EXCIPERE MERERETUR [1].

ARGUMENTUM

Georgium Episcopum Missum suum ad Pippinum legat, in cujus ore ponit quæ narrare debeat. Tota epistola in Regiis laudibus, & gratiarum actione versatur pro tot tantisque beneficiis in Ecclesiam conlatis. Nil in eadem perspicuum, præter Embolum, in quo Pippini filium nuper natum suscipere optat e sacro fonte.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLIX.	XXIII.	XXI.

DOMNO [d] * excellentissimo filio nostro, spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum Paulus Papa [2]. Solet epistolaris ** latio mentem semper vi sua [e] reficere, & materia quodammodo charitatis [f] existere. Quia ergo spiritalium dilectio sincera [g] filiorum paternos sustinet desideranter [h] affectus, summa nos cum alacritate implere convenit, quod puræ conscientiæ deposcit affectus; & licet ad reddenda paternæ charitatis [i] officia, prolixitate itineris imminente, raritas portitorum impediat. Quotiens autem necessitas inciderit occasionis [k], Excellentissimam Christianitatem vestram non desistimus scriptis discurrentibus visitare, & honore solito amplectentes, *** [l] utilitate

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* IN EMBOLI *Gentil.* *c* UT EX SACRO *id.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* visitatione *Lamb.* visita *Gent.* visitatione *Tengn.* *f* caritatis *Lambec.* *g* sincere *Gentil.* *h* desidenanter *Gent.* desideraater *Tengn.* *i* caritatis *Lamb.* *k* occasio *Gent.* occasionis *Ten.* *l* amplectentes salutare *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 19. apud Bar. & Cent. ** f. relatio.
*** Videtur hic etiam reponendum: *visitare.*

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 19.) *Decimam nonam Pippino epistolam per Georgium Episcopum transmisit, gratiarum actiones pro salute* (defensione) *sancta Dei Ecclesia continentem. In Embolo postulat, ut Pipini filium, qui ei tunc natus fuerat, ex sac. baptismatis fonte excipere mereatur.*

2 Epistolam ab hoc anno removeri non posse docent Annales Francorum; & Pagius (*an.* 759. *n.* 14.) Annalistæ Meten. & Chronographi San-Gallen. testimoniis utitur ad stabiliendam hanc Chronolog. Tam hi, quam Annales prædicti, Pippino filium esse natum, qui paterno nomine est appellatus, & tertio post anno mortuus, constanter tradunt: deque illo Pontifex loquitur in Embolo.

te quatenus hoc, * quod [a] oculis carnalibus ** præsentium [b] videre non posumus, eos aliquatenus scriptis valeamus alternantibus intueri. Itaque ita ubique, Deo illustrante [c], excellentiæ vestræ merita diffusa divulgavit opinio, ut ex rebus ab ea gestis, omnibus laudabiliter demonstretur. Unde in quantum valet nostri oris assertio, protensæ laudationis attestatione, vestræ eximietati gratiarum reddentes actiones, aptum prospeximus, præsentem Sanctissimum atque Reverentissimum [d] fratrem Georgium [3], & coepiscopum nostrum, illuc usque ad vestra præclara Deo invitabilia [e] transmittendum [f] vestigia, cui singillatim [g] omnium spiritalis matris vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ, & istius a vobis redemptæ provinciæ utilitatum necessitates, a Deo protegendæ sublimitati vestræ excellentiæ referendas [4] commisimus [h].

Sed petimus a Deo, servate fili, & spiritalis Compater, benignissime, Rex nosterque, post Deum, liberator, & obnixe deprecamur, ut jubeas eundem nostrum Missum benigno solitoque gratulationis aspectu commendatum suscipere, nostrisque postulationibus, quæ ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, & maxime ad tuæ animæ mercedem, & æternam memoriam respiciunt, a Deo impulsas benignitatis tuæ aures, & congruum, atque velociorem de cunctis adhibere digneris effectum: quoniam, sublimissime Regum, amantissime fili, & spiritalis Compater, ad hoc te omnipotens Deus sanctæ suæ Ecclesiæ voluit, per manus beati Petri, liberatorem adesse, ut tuo solito præsidio plenissima salus & redemptio sanctæ suæ Dei Ecclesiæ, & istius provinciæ pro-

VARIANTES LECTIONES

a quatenus hos quos *Lamb.* *b* præsentes *id.* *c* a Deo illustratæ *Lamb.* a Dõ inlustrate *Gent.* *d* Reverendissimum *Lamb.* *e* imitabilia *id.* imitalia *Tengn. interposuit* bi : *ut eveniat* imitabilia *Gent.* *f* transmittendendum *id.* *g* singiblatim *id.* *h post verbum* referendas *sequitur in editione* commisimus, *quod deest in ms. sed Tengnagelius posuit* idem.

NOTÆ

* hos quos. ** præsentes.

3 Ostiensem nempe Episcopum æque Pontifici, ac Francorum Regi acceptissimum, quem ante annos quinque nosse cœperat in Comitatu Stephani II. & præterito etiam anno Missum acceperat (*ep.* 17. *al.* xxix. *n.* 4.)

4 En causam potissimam, cur Ostiensis Episcopus, qui superiori etiam anno illud iter susceperat contra Desiderium, nec inutiliter, legatus iterum mittitur, postquam Langobardus nonnulla restituerat S. Sedi, pollicitusque erat mense Aprili, se omnia cætera redditurum. Secreta commissio erat; eaque nonnisi gravi summæque fidei viro credenda. Nam Langobardus solitam fallendi artem adhibuerat: nec mandari scripto tutum erat ejus dolos, ne forte interceptæ literæ iis, quæ restituta fuerant, detrimentum inferrent. In præcedenti siquidem Epistola promiserat, se *rei meritum* nunciaturum, si Desiderius stetisset promissis. Secus accidit: isque *meritum rei*, ut legunt in Cod. Lambecius, & Gentilotus, coram exponendum a suo Misso judicavit.

proficiat, orantes Dominum Deum noſtrum, quia actus [a] veſtros ita ſua pietate diſponat, quatenus Excellentiæ veſtræ preſentis vitæ ſpatia, cum proſperitate diſponat, * victoria [b] regni gubernacula perfruens longæviter exequatur, & ad promiſſionis æternæ præmia, cum dulciſſima conjuge, excellentiſſima Regina, ſpiritali [c] noſtra Commatre, & eximiis natis, id eſt [d] Regibus, cum ſanctis, & electis ſuis, utroſque veſtrum idem [e] omnipotens Deus faciat perenniter gratulari. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

†

Interea, ſublimiſſime Regum, noſtræ perlatum eſt notioni, quod Dei nutu, novum Regem ex veſtris viſceribus, ad exaltationem ſanctæ ſuæ Eccleſiæ, omnipotens Deus [f] contulit: de cujus nativitate, maximo gaudio ſumus relevati; unde obnixe te petimus, ut a ſacratiſſimo [g] Baptiſmatis lavacro eundem maximum veſtrum filium [h] ſuſcipere mereamur. Quatenus duplex Spiritus ſancti gratia in medio [i] noſtrum, & geminæ feſtivitatis nobis oriatur lætitia.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a qui actus veſtros *Gent.* *b* ut cum victoria *Lambec.* *c* ſpiritale *Gentil.* *d* idem *id.* ideſt *Tengn.* *e* iſdem *Gentil.* † EMBOLUM *Lambec.* *f* Dominus *id.* *g* ut ſacratiſſimo *id.* *h* eundem veſtrum filium *id.* *i* Sp. s. gratia fiat in m. *id.* Sps ſcã gratiſiat in medio *Tengnag.* *poſuit* ſancti gratia *Gent.*

NOTÆ

* victoriam.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM, ET CAROLOMANNUM, REGIBUS DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET UBERRIMÆ BENEDICTIONES [1].

ARGUMENTUM

Carolo, & Carolomanno per Droctegangum & Wulfhardum Abbates, qui excusatorias eorum attulerant, quod munera nulla mitterent, respondet, se alia munera non optare, quam eorum incolumitatem, ac defensionem Catholicæ fidei, & Ecclesiæ exaltationem.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLX.	XLI.	XXII.

DOMNIS [b] excellentissimis filiis Carolo, & Carolomanno [c] Regibus Francorum, & patriciis Romanorum Paulus Papa. Missam relationem Excellentiæ vestræ deferentibus harum gerulis Droctegango scilicet, & Wulfardo [d], religiosis Abbatibus [2], suscipientes votivo sumus incolumitatis vestræ nuntio [e] relevati, optantes, ut vitam actusque vestros sua misericordia Dominus & protegat, & disponat, atque ad perfectam perducat ætatem. Per easdem siquidem syllabas innotuistis, maximam vos tenere [f] verecundiam in id, quod interim munerum commoda per harum latores nobis dirigere non valuistis [g]. Sed quid est, dulcissimi atque amantissimi filii, victoriosissimi [h] Reges, quod nos muneribus vestris lætificare inhiatis? Nulla enim alia munera desideramus, quam vestræ incolumitatis prosperitatem sedule addiscere, & de vestris profectibus gratulari. Hæc est locupletatio nostra, * vestram quam inhianter amplectamur, ** exultationibus [i] jocundita-

VARIANTES LECTIONES

a REGES DIRECTÆ *Lamb.* *b* Dominis *Lamb. Gent.* *c* Carolum & Carlomannum *Tengnag. correxit* Carolo &c. *Gent.* *d* Wulfhardo *Lamb.* *e* nuncio *id.* *f* tere *Gent.* *g* dirigere valuistis. *In ms. deest* non *Gent.* *h* victorissimi *Gent.* *i* vestra quam inhianter amplectimus exultationis jocunditas *Lamb. Gent.* amplectimur *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* f. vestra. ** f. exultationis jucunditas.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. post* XXVII.) tres epistolæ ad Carolum & Carolomannum conscriptæ, idest 22. 28. 30. al. XLI. XLII. XL. una omnes memorantur perquam brevi hoc argumento: *Scripsit etiam epistolas* (Scripsit epist.) *tres ad Carolum & Carolomannum: in quibus hortatur eos, ut majorum vestigiis insistant, & fidem Deo &* (insistentes fidem Deo, ac) *beato Petro præstent, & Ecclesiam Romanam defendant & exaltent.*

2 Hos fuisse Missos Regios constat ex seq. epistola. Nulla autem ex tribus epistolis ad eos datis, adolescentulorum Regum Missos proprios præsefert: aut enim paternis, aut Pontificiis ad Paulum deferentibus eorum postulatæ, Pontificem per Regios eosdem legatos responsa mittere consuevisse compertum est.

tem, hæc [a] est exaltatio sanctæ Dei Ecclesiæ, & defensio fidei orthodoxæ, vestræ protectionis integritas. Vos quippe Dominus elegit, præ omnibus Regibus, & liberatores sanctæ suæ Catholicæ, & Apostolicæ constituit Ecclesiæ, & in Reges per manus B. Petri ungi dignatus est.

Sed omnipotens Dominus, per quem reges regnant, ad perfectam vos perducat ætatem, & solium regni vobis, vestroque præclaro semini, * ævis prosperisque [b] temporibus ad exaltationem sanctæ suæ Ecclesiæ, & amplissimam Christianorum orthodoxæ fidei defensionem [3] concedat possidendum, tribuens vobis e cœlo victorias, omnesque barbaras nationes vestris Deo imitabilibus subjiciens vestigiis, & æternæ vitæ gaudia largiri dignetur, quatenus, sicut in præsenti vita regnatis, & venturo in sæculo cum Christo regnare mereamini, dicatque omnis populus: ***Amen fiat, fiat***. (*Psal.* 105.) Bene valete.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a hæ *Gent.* b prosperis quæ *idem*. prosperisque *Tengn.*

NOTÆ

* f. longævis, *sic forsan & alibi legendum*.

3 Ut in superioribus ad Pippinum, ita & in his ad Regios juvenes, duo hæc attente considerari oportet: Patriciatus videlicet ab Apostolica Sede Francorum Regibus conlati rectam definitionem contra Petri de Marca, Pagii, & aliorum opiniones *Protectionem, & defensionem Ecclesiæ, & catholicæ fidei*: Necnon Apostolorum Principis successores non minus Ecclesiæ vindicandæ, quam fidei catholicæ asserendæ sedulam navasse operam.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [a], DE SANITATE, VEL INCOLUMITATE EJUS PERCUNCTANDUM, SIMULQUE ET DE MISSIS SUIS, QUI AD REGIAM FUERUNT DIRECTI URBEM [1]

ARGUMENTUM

Officiosa hac epistola monet, se per Droctegangum, & Wulfhardum Regios Missos scripsisse aliam, certior fieri cupiens de Aquitanica expeditione, nullum hactenus habuisse responsum, cognovisse tamen a peregrinis, eum reversum esse incolumem, quare lætum se esse ait, lætioremque sibi fore Regiam epistolam, quam impense optat. De suis Missis Constantinopoli nil novi esse.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLX.	XXXVIII.	XXIII.

DOMNO * [b] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Præmissis nostris apicibus, & affatibus [c], per Droctegandum, & Wulkardum [d], Deo amabiles, fidelissimos vestros Missos, sumus impensius deprecati [e] eximiam Excellentiam vestram, ut nos certiores atque lætiores reddere annueretis de vestra amplissima sospitate, & de eo, quo profecti estis itinere [2], qualiter erga vos Dominus esset operatus, & dum tanto evoluto tempore nullam a vobis responsionis seriem de hujuscemodi re agnovimus [f], vehementer noster attritus est animus. At vero per diversos ex ipsis regionibus, liminibus Apostolorum advenientes peregrinos, didicimus, sospitem te ad propria, præcellentissime fili, & spiritalis Compater, esse, annuente Deo, reversum. Unde magno gaudio noster animus relevatus est.

Y 2 Qua-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lambec.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* apicibus afatibus *Teng. interposuit* & *Gent.* *d* Wulfhardum *Lambec.* Vulkardum *Gent.* *e* visi sumus impensius deprecari *Lamb.* visi sumus impensius deprecamur *Tengn. to* visi *subtracta linea delevit*, *& posuit* deprecati *Gent.* *f* agnovimus *deest in ms. sed alia antiqua manu positum est*. Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 5. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Panv. Argum. (*cod. vat.* 5.) *In quinta* (Quinta) *gratulatur Pipino de incolumitate, ac legatos suos nondum Constantinopoli reversos esse indicat*.

2 Annales Francorum a.760. Aquitanicum bellum contra Waifarium Ducem a Pippino inceptum esse tradunt. Perinde Annalistæ, & Auctores apud Pagium (*a.760. n.1.*) expeditionis hujus Pontificem esse admonitum a Rege per suos Missos Droctegangum & Wulfardum Abbates, eumque per eosdem ultro exquisivisse de gravitate illius rei, qua occasione literas ad Reges adolescentulos dederat nuper allatas, hinc certo discimus. Quomodo illæ interciderint incertum. Anno eodem declinante, quum de ejus reditu audivisset a peregrinis, hanc epistolam datam esse, pari modo ex sequentibus intelligimus.

Quapropter, destinatis præsentibus nostris Apostolicis syllabis, visitationis causa, obnixe petimus, ut dignetur sublimis vestra Excellentia, quantocius nos de amplissima incolumitatis vestræ sospitate lætos reddere, significans, Christianissime fili, & spiritalis Compater, qualiter erga vos, & excellentissimam [a] filiam, & spiritalem nostram commatrem, & eximios [b] filios agatur, ut noster animus maxima jocunditatis exultet lætitia, quoniam nimio desiderio fervescimus, vestram sedule addiscere sospitatem, & de vestro gaudio exultare: quoniam vestra salus exaltatio est sanctæ matris vestræ Ecclesiæ, & prosperitas vestra nostra esse probatur lætitia.

Itaque præcellentissime fili, & spiritalis Compater, bone, & optime Rex, ecce hactenus nullam rei veritatem [c] de nostris Missis, quia regia [d] profecti sunt urbe, addiscere valuimus, quid erga eos ageretur, & ideo nequaquam vobis quippiam de eis significare valuimus. Dum vero rei agnoscere potuerimus [e] veritatem, confestim eximiæ Excellentiæ vestræ dirigemus in responsis [3].

His præmissis, Deum cœli petimus, ut vobis, & præsentis vitæ longævitatem, & regni [f] gubernacula cum excellentissima Regina [g] filia, & spiritali nostra commatre, Christianissima Regina, vestraque dulcissima conjuge, atque amantissimis vestris natis, nostrisque filiis, iisdem eximiis regibus, & Patriciis Romanorum perfruendum concedat, & cælestis regni participes faciat, nosque permittat de vestra amplissima sospitate semper gratulari. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a erga vos, excellentissimam *alia manu interpositum* & *Gent.* *b* eximios vestros *Lambec.* eximiorum *Gent.* eximios *Tengn.* *c* ecce usque hactenus nihil rei veritatem *Lamb. Gent. Tengto* usque *subducta linea delevit*, & *loco* nihil *posuit* nullam *Gent.* *d* qui a Regia *Lamb.*
e potuerim *Gent.* poterimus *Tengn.* *f* & sentis vitæ longevitate regni *Tengn. correxit ut est in editione Gent.* *g* Regina *deest in ms. Id.*

NOTÆ

3 Apud Anast. in V. Pauli (*sect.* 258.) dicitur: hic Pontifex *sæpius suos Missos cum Apostolicis obsecratoriis atque admonitoriis literis Constantino, & Leoni Augg. direxit pro restituendis confirmandisque in pristinum venerationis statum sacratiss. imaginib. Domini Dei & Salvatoris N. J. C. sanctæque ejus Genitricis, atque beator. Apostolorum, omniumq. SS. prophetarum, Martyrum, & Confessorum.* Idem testatur Hadrianus suis in literis ad Constantinum & Irenem (*Conc. Nic.* II. *act.* 2.) infra (*ep.* 37. *al.* XX.) huic rei lucis aliquid afferetur. Summa est, quod Paulus, licet frustra, antiquam Ecclesiæ traditionem de sacris imaginibus restituere in Oriente summopere laboravit (*Baron.* 757. *n* 4.); atque huc spectat adeo frequens Francorum Regum commendatio pro Orthodoxæ fidei defensione. Hæc præcipua Missorum, qui ex Francia, vel Roma Cpolim legabantur, cura erat: tametsi in Oriente amissio Exarchatus, & Romæ cum suo Ducatu, consilia, & bella coqueret, quæ tandem eruperunt, ubi Francorum amicitia muneribus & obsequiis tentata nequicquam fuit: nam catholicæ fidei, & traditionis æque assertores Franci, ac Romani, Græcas simulationes ac dolos rejecerunt.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, IN QUA CONTINENTUR BENEDICTIONES, ET PRÆFATUS PAPA POSCENS, UT DOMINUS [a] REX PIPPINUS SUOS MISSOS PARTIBUS ROMÆ DIRIGERET, ET SIBI [b] DE SALUTE VEL SOSPITATE SUA INNOTESCERET, ET QUALITER IN ITINERE [c] EGISSET, QUO MODO DOMINUS INIMICOS EJUS IN MANUS IPSIUS TRADIDISSET, ET SUB PEDIBUS EJUS HUMILIASSET [1].

ARGUMENTUM

Iterum de eadem re, quod nonnihil adversi vulgi rumor sparserat de expeditione illa: eoque magis ardenter Missos Regios cum literis expectat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLX.	XXXI.	XXIV.

DOMNO *[d] excellentissimo & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa [2]. Quoties [e] fidelium Dei spiritalia referuntur studia, protinus audientium mentes ignitæ in Dei amore, & mandatis divinis efficiuntur, atque ad supernæ considerationis [f] merita amplissime ad laudem Dei proferre, & perennibus temporibus permanenda scripturæ testimoniis tradere, ** dum vestro concursu, & auxilio, Ecclesiæ Dei exaltatio, & fidei orthodoxæ *** profligatur defensio [3], pro quo denedictus, & laudabilis in omnibus Regibus coram Deo, & hominibus esse dinosceris, Christianissime Rex, & nomen benignitatis tuæ exaratum fulget in conspectu divinitatis. Etenim dum hujus evoluto temporis spatio, quo nos [g] nec vestræ sospitatis

VARIANTES LECTIONES

a DOMNUS *Lamb.* *b* ET EI *Lamb. Gent.* *c* ITINERE *Gentil.* itinere *Tengn.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Quotiens *iidem.* *f* intuitum excitantur; & ideo libet profecto Potentissime Regum, vestræ pietatis considerationum *iidem.* *g* quod nos *iid.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. II. Bar. & Cent.

** *accenduntur*, vel aliquid simile.

*** procuratur.

CENNIUS

1 Argum. Panv. *(Cod. Vat. XI.) In undecima petit sibi indicari, quomodo valeat: nam ab inimicis sinistrum de ejus valetudine rumorem esse sparsum.* (Undecima cum de sua valetudine percontatur; quia ab inimicis nescio quid rumoris de ejus sanitate incolumi sparsum fuerat.)

2 Recte Cointius, & Pegius (*an.* 760. *n.* 2.) hanc epistolam referunt ad hunc annum: quum autem post præcedentem data sit, dubitari non potest, quin ad anni exitum spectet.

3 Cod. Theod. (*lib.* 6. *tit.* 30. *l.* X.) *profligationem debitorum* Gothofr. interpretatur *exactionem*. Perinde (*lib.* 8. *tit.* 8. *l.* 9.) invenies *necessitatem profligandam*. & (*lib.* 11. *tit.* 22. *l.* 4.) in commentas. *Profliganda seu exigenda pensitationis solemnitas*. Num simile quid hoc loco significet *profligatur*, eruditi viderint; certe in ms. Cod. ita legunt *Lambec.* & *Gentilot.* nec video, cur Gretserus corrigat *procuratur*. Du-Cang. eosd. locos Cod Theodos. laudat in Glossar. nec aliud quicquam addit.

tatis relationem meruimus suscipere, nec penitus agnoscere, quid circa vos [a] ageretur, vel qualiter in itinere [4], quo profecti estis, peregistis, nimis anxietatis fervore, desiderii nostri affectio in hoc ipsum [b] addiscendum sedulo provocatur; præsertim dum & a nostris vestrisque inimicis, adversa nobis de ipsis partibus adnuntiantur. Unde desiderium magnum nobis inhæret vestræ sospitatis gaudia addiscere, & vestris salutaribus profectibus gratulari, & contra, inimicorum contritionem agnoscere. Pro quo, quæsumus, ut certos nos, sicut desideramus, per vestros nuntios, de vestra prosperitate, & lætitia reddere jubeatis, quoniam vestra salus nostra est prosperitas, & vestra exaltatio nostrum procul dubio est gaudium, & immensa securitas, * dignamque ex hoc [c] Dei deprecamur potentiam, ut ipse protector noster, & cum ejus angelis dignetur præcellentissimam Christianitatem vestram tueri, & gubernare, ut in [d] cœlestibus regnis, & cum sanctis [e] & electis, qui ab initio mundi placuerunt Deo, multipliciter consequaris mercedem, optantes quidem, ut nos certiores vestra si faciat [f] a Deo protecta Excellentia [g]; quid erga vos, aut Christianam gentem vestram agere videmini, & quomodo Deus noster vestros ac nostros humiliavit inimicos, &, ut fati sumus, certos nos, sicut desideramus, de vestra prosperitate, & lætitia reddere jubeatis. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a erga vos *Lamb. Gent.* circa vos *Teng.* b hoc ipsud *Gent* ipsum *Tengn.* c Divinam ex hoc *Lamb.* d gubernare in ut *in ms. deest Gent.* e regnis cum sanctis *Lamb. Gent.* & *in ms.* deest *Gent.* f destinantes quidem nos certiores esse, vestra scire jubeat *Lamb. Gentil. Tengnagelius correxit ut est in editione* Gent. g a Deo protectam Excellentiam *Tengn. correxit* protecta Excellentia *Gent.*

NOTÆ

* divinamque.

4 Expeditio hæc Aquitanica tam hic quam in superiori epist. appellatur *iter*. Ita & Annales Francor. de eadem loquentes, quæ novem annos perseveravit, plerumque habent *iter faciens*; *iter peragens*.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA, IN QUA POSTULAT ADJUTORIUM CONTRA GRÆCOS [1].

ARGUMENTUM

Wulcharius Episcopus, Felix, & Ratbertus Regii Missi Romam venerant, quibus in Franciam reversis nunciatur Pontifici, Græcos moturos in Romam, & Ravennam. Ea propter rogat, ut Missum leget Desiderio, qui si opus erit, Beneventanos, Spoletanos, Tuscanos opem ferre jubeat Ecclesiæ: religionis enim bellum erat. Alium item Missum orat, ut Romæ commoraturum mittat, qui Desiderio immineat super eadem re.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XXXIV.	XXV.

DOMNO [a] * excellentissimo [b] filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa [2]. Præcelsæ & a Deo servatæ Christianitati vestræ his nostris Apostolicis innotescimus apicibus, quod jam, absolutis vestris Missis, qui nuper ad nos conjunxerunt [c], Wulchario [d] videlicet sanctissimo fratre, & Coepiscopo nostro, & Felice [e] religioso, & Ratberto viro illustri [3], conjunxit ad nos nuntium missum a fide-

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* *b* Excellentissima *Gent.* excellentissimo *Tengn.* *c* conjuxerunt *Gent.* conjunxerunt *Tengn.* *d* Wilchario *Lamb.* Uuilchario *Gent.* *e* seu Felice *Lambec. Gentil. Tengnagel. delendo* seu *posuit* & *Gentil.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 8. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 8.) *In octava Imperatorem Græcum in armis esse narrat, & Ravennatem Exarchatum, & Romam recuperare velle.* (Octava Imp. Græcum in armis, ut Ravennatem Exarchatum & Romam recuperaret, esse narrat) *ac petit ab eo auxilium & defensionem contra Græcos.* (ac ab eo auxilium contra Græcos implorat.)

2 Pagius Cointium sequens refert hanc epistolam ad an. 758. Muratorius suspicatur, num spectet ad an. 762. an potius ad præcedentem. Qua in re haud fallitur (*Annal.* 762.) quamquam sententiæ magis, quam chronologiæ satagat, ut contra Leonem Ostiensem probet Ducatus Benev. & Spolet. tunc temporis non fuisse juris S. Sedis: quam rem nemo illi negat. Cæterum anno 761. collocandam esse hanc epistolam, rerum series, quam præcedentes continent, luculente demonstrat. Annum siquidem 760. silentio Regis, & Aquitanico itineri consensu Annales, & nostri Codicis binæ literæ nuper allatæ totum tribuunt. At biennio præcedenti & Annales & epistolæ causas enarrant, quarum effectus deprehendimus in hac epistola. Etenim an. 758. Desiderius cum Georgio Misso Imperiali consilia inierat Pontificiæ ditioni contraria: & 759. a Rege Francorum sibi metuens, coram illustribus ejus Legatis partim restituit, partim se restituturum promisit, quæ invaserat S. Sedi; nec legitur exinde ullam intulisse molestiam Pontifici ante annum 764. (*Infra ep.* 38. *al.* XXIV.) tametsi promissis haud steterit, ad restitutiones quod attinet.

3 Legationem hanc Pippinus adornasse videtur, ut Pontifici morem gereret, qui semel & iterum expetierat de itinere Aquitanico, & de Regia incolumitate per Nuncios certos edoceri. Causas siquidem Legationum in rebus momenti Paulus silere non consuevit. Missorum princeps Nomentanus ille Episcopus fuisse videtur, de quo non semel in superioribus. Nam Willicarius, de quo in epistolis Hadriani, erat Se-

a fidelibus ſanctæ Dei Eccleſiæ, ſpiritalis matris veſtræ, qui vera nobis ſemper adſolent indicare, ſignificans nobis, quod nefandiſſimi Græci, inimici ſanctæ Eccleſiæ Dei, & orthodoxæ fidei expugnatores, Deo ſibi contrario, ſuper nos, & Ravennatium [a] partes inruere cupiunt, atque motionem facere [4]. Unde quia alibi, poſt Deum, & B. Petrum, noſtra ſpes non eſt, niſi apud veſtram nobiliſſimam Excellentiam, ideo obnixis deprecationibus petimus te, excellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, ut jubeas propter Deum, & reverentiam B. Petri, ſalutem iſtius provinciæ a vobis redemptæ procurare, & confeſtim veſtrum dignemini dirigere Deſiderio Langobardorum Regi Miſſum, ut ſi neceſſitas fuerit, ſignificatum, auxilium nobis, pro incurſione eorundem inimicorum, impertire debeat, præcipiens Beneventanis atque Spoletinis, ſeu Tuſcanis, nobis e vicino conſiſtentibus, ut ipſi noſtro [b] occurrant ſolatio [5]; Deprecantes & hoc a Deo inſtitutam Excellentiam veſtram, ut ad nos, hoc adveniente Martio menſe [6], veſtrum dirigere jubeatis Miſſum, qui hic Romæ nobiſcum demorari [c] debeat, & ipſe, ſi neceſſitas exigeret, apud Deſiderium imminere debeat Regem, pro eodem nobis tranſmittendo ſolatio: quia,

VARIANTES LECTIONES

a Ravennantium *Gentil.* *b* ut ipſi iis noſtro *idem*. *c* nobis condemorari *Tengnagel. correxit ut eſt in editione. Gentilot.*

NOTÆ

Senonenſis Archiep. Lupi ſucceſſor, qui Attiniacenſi Conventui aderat (Labb. *Conc. to.* VI. *p.* 1701.) Videri autem dixi Nomentanum, quia in eodem Conventu legitur, *willikarius epiſc. de monaſterio s. Mauricii*: quæ nominis ſimilitudo ancipitis ſententiæ cauſa eſt. Attamen ubique *Fratrem & Coepiſcopum noſtrum* appellari, quod & de Georgio Oſtienſi factum videmus (*ep.* 8. *al.* IV. 9. *al.* VI. 11. *al.* VIII. 18. *al.* XV. *& alibi*) unum eumdemque ubique eſſe non obſcure innuit: nam Wilcharius alter, *Galliarum Archiepiſcopus* ab Hadriano ſemper nuncupatur.

4 Si urbs Roma Græcis Imperatoribus, ut dictitant, parebat: quid igitur Græci æque Romanis, ac Ravennatibus bellum minantur?

5 Eo argumentum locuples tranquillitatis ſaltem ſpecioſæ inter Deſiderium & Romanos. Ea vero Pagio, Cointio, Muratorio, aliiſque omnibus, qui Gretſerianæ editioni epiſtolæ 20. *al.* XXI. ſignantis annum 760. per Ind. XIII. habuerunt fidem, nonniſi poſt concordiam cum Eccleſia initam coram Remigio Pippini fratre, & Authario Duce Regiis Miſſis, menſe martio ejuſdem anni cœpiſſe potuit. Mihi autem, qui Lambeciana recenſione utens lego *Ind.* XII. tranquillitas illa eluxit menſe martio an. 759. idque eſt ſatis ad removendam hanc epiſtolam ab an. 758. adverſus Coint. & Pag. Ad Muratorium quod attinet, ſi Paulus orat Pippinum, ut Deſiderium moneat Spoletanis ac Beneventanis æque ac Tuſcanis auxilia imperare; igitur ii Duces, licet Pippino ſubjici maluiſſent, Deſiderio jam tum parebant, ut prædeceſſoribus Italiæ Regibus, eorum Majores paruerant; adeoque Italia omnis reſpirare videbatur. Quod autem ait de iis Ducatibus minime tum ſubjectis S. Sedi, abs re eſt. Nam Carolinam donationem cum Pippiniana confudiſſe (*an.* 757.) argumentum id minime neceſſarium peperit. Quis autem eruditorum ignorat, Spoletanos, Tuſcanoſque ante annum 774. Beneventanos autem ante 787. S. Sedis Dominio non acceſſiſſe? Ac de Tuſcia quidem, quam vocant Langobardicam, nullum dubium. De iis vero Ducatibus anceps ratio eſt, ut ad Hadriani literas adnotabo.

6 Hinc patet, epiſtolam datam eſſe ineunte anno 761.

quia, ut pleniſſime ſatisfacta eſt veſtra Excellentia, non ob aliud ipſi nefandiſſimi nos perſequuntur Græci, niſi propter ſanctam, & orthodoxam fidem, & venerandorum patrum piam traditionem, quam cupiunt deſtruere, atque conculcare [7].

Pro quo jubeat ſolicite veſtra benigna diſponere Excellentia, ut eorundem inimicorum ad nihilum redigatur veſania, & perfectius hæc provincia, veſtro certamine redempta, & a vobis B. Petro pro remedio animæ veſtræ conceſſa [8], ab æmulorum inſidiis veſtra conſueta permaneat protectione, vobiſque copioſa in cœlis adſcribatur merces, & nominis veſtri laus, & univerſæ gentis exaltatio, ſicut etiam factum eſt, & nunc multo amplius, in univerſo orbe terrarum divulgetur, atque intercedente B. Petro, victoriæ triumphum e cœlo [a] vobis Dominus ſuper omnes tribuat gentes, dum veſtro auxilio confuſis expugnatoribus ſanctæ ortodoxæ fidei, pax & lætitia, & obſervatio Chriſtianorum fidei in omnibus prædicata fuerit Eccleſiis, meritoque ex hoc cœleſtia vobis a Deo conferantur gaudia. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a triumphum cœlo *Gentilot*.

NOTÆ

7 Unam iſtam Græcæ perſecutionis fuiſſe cauſam, quæ Gregorii II. temporibus cœpit, omnes norunt, præter Muratorium, qui de temporali tantum dominio cogitans, cauſam hanc præcipuam ridet.

8 De Exarchatu & Pentapoli ſermonem eſſe puta: provincia enim Romana nullatenus pertinet ad Pippini donationem. Præterea niſi Spoletani & Beneventani Græcorum partes ſequuti eſſent, nullus Romanæ provinciæ erat timor.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINENTUR UBERRIMÆ LAUDES. ET EMBOLO [b] CONTINETUR, UT PRÆFATUS DOMNUS REX PIPPINUS, DESIDERIO REGI LANGOBARDORUM, SUAM PRÆCEPTIONEM DIRIGERET, UT SI NECESSE EXIGERET, AUXILIUM PRÆSTARE DEBERET, TAM RAVENNÆ, QUAMQUE ALIIS MARITIMIS CIVITATIBUS, AD DIMICANDUM CONTRA INIMICORUM IMPUGNATIONEM [c] [1].

ARGUMENTUM

Post missas litteras a Sergio Archiep. Ravenna accipit epistolas duas ad eum datas a Leone Imperiali, & a Veneticis fidelibus de Græcorum consiliis. Utramque mittit Pippino præproperam petens jussionem Desiderio, ut auxilium ferat, si opus fuerit, pro tuendis maritimis civitatibus Ravennæ, & Pentapoleos.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XXVIII.	XXVI.

DOMNO [d] * excellentissimo filio, & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum Paulus Papa. Præcelsæ, & a Deo servatæ Christianitati vestræ, eximie fili, & spiritalis compater, sicut nostro, post Deum, liberatori, ea, quæ superveniunt, vel aguntur in his partibus, quantocius significare vobis procuramus [e], & ideo his Apostolicis relationum syllabis [f] mellifluæ, & a Deo institutæ regalis vestræ potentiæ culmini innotescimus, suscepisse nos, post absolutionem nostrarum litterarum [2], syllabas a sanctissimo fratre nostro Sergio, Archiepiscopo Ravennate, quas Leon imperialis ejus sanctitati, Ravennatum provinciæ [g], visus est direxisse; & ecce infra has nostras

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gent.* *b* ET IN EMBOLO *Lamb. Gent.* *c* INPUGNATIONEM *Lamb.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* ñri est procurandum *iid. Tengnagel. loco* ñri *posuit* nobis *Gentil.* *f* syllabas *id.* syllabis *Tengn.* *g* Ravennarum provincia *Lambec. Gentil.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. Cent. 14. *Literas proditorias Sergii Ravennatis Episcopi mittit, & petit auxilium.* Ambigue admodum; suspicari enim quis posset, ipsum Sergium proditorias literas scripsisse: Quod non est ita; ut docet hæc Epist.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 14.) *In decima quarta* (Quartadecima) *literas proditorias Sergii Ravennatis Episcopi mittit, & petit auxilium.*

2 Recte hanc epistolam Muratorius consignat an. 761. contra Cointii & Pagii opinionem, qui nullo jure eam tribuunt anno 757. reluctante historia; & notandum, quod præcedentem dedit *absolutis Missis*, hanc vero *absolutis literis*: quare modico utraque intervallo distat, & utraque initio anni conscripta est.

ſtras Apoſtolicas litteras præclaræ Excellentiæ veſtræ, earum inſtar, direxiſſe; ut ſuaſionis verſutiam in eis annexam[a], præfulgida Excellentia veſtra agnoſcens[3], merito ſanctæ Dei Eccleſiæ, fideique orthodoxæ defenſionem, perfectius ſtudeat procurare[b]; quatenus repoſitam ſibi in cœleſtibus regnis coronam mercedis a Domino Deo noſtro percipere mereatur: optantes vos de reliquo ævis, & proſperis ſemper in Domino valere temporibus. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

EMBOLUM

Exemplar denique Epiſtolæ ſecreto[c] directæ a quibuſdam fidelibus Veneticis ſanctiſſimo fratri noſtro Sergio Archiepiſcopo ſimul, & ex litteris, quas idem[d] ſanctiſſimus vir nobis direxit, infra hæc noſtra ſcripta vobis miſimus[4], & peto, & tanquam præſentialiter deprecor, atque per omnipotentem Deum conjuro[e] excellentiſſimam Chriſtianitatem veſtram, ut nimis velociter dirigere jubeatis veſtram præceptionem Deſiderio Regi Langobardorum, ut ſi neceſſe exegerit, auxilium præſtare debeat, tam Ravennæ, quam Pentapoleos[f] maritimis civitatibus ad dimicandum contra inimicorum impugnationem.

VARIANTES LECTIONES

a adnexã *Gent.* b ſtudeat procurandum *Lamb. Gent.* procurare *Tengn.* c ſecretæ *Gentil.* ſecreto *Tengnag.* d quas iſdem *Lamb.* e juto *Gent.* f quamque Pentapoleos *Lamb. Gent.* quam Pentapoleis *Tengn.*

NOTÆ

3 Imperialis igitur ille Adminiſter perſuadebat Sergio, ut a Pontifice deficeret; quod enim Imperator nec muneribus, nec precibus, nec ſimulata amicitia impetraverat, proditione aſſequi moliebatur: at Sergius in ſuam Sedem reſtitutus a Paulo Pontifice, grati animi ergo Græcas artes ei patefacit.

4 Novum fidei argumentum Archiep. Sergii erga Pontificem. Adnexa utriuſque epiſtolæ exempla haud dubie Græcorum motus ſignificabant, ut liquet ex præcedenti. In Chron. Ducum Neapolit. ap. Cl. Pratill. (*to.* 3. *p.* 32.) legimus, Stephanum Ducem, qui an. 759. ſucceſſit Theodoro, promiſiſſe Pontifici, *quod ſi contigerit, quod Dominus Imperator mitteret adverſus Romam ſuos milites, ipſe Dux adjutorium ferret ei cum ſuis militibus*. Quæ confirmant ejuſd. epiſtolæ ſententiam, Romam videlicet, æque ac Exarchatum a Græcis peti, tametſi literæ a Sergio Romam miſſæ de Exarchatu tantum, & Pentapoli loquantur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET UT MISSUM SUUM ROMAM DIRIGERET [1].

ARGUMENTUM

Eximiis laudibus prosequitur Pippinum ob susceptam Catholicæ fidei, & Ecclesiæ defensionem. Iterumque orat, ut Missum Romæ commoraturum sibi leget, contra impios Græcos, qui Orthodoxam fidem, & Ecclesiam destruere assidue meditabantur. Petrus Primic. Defensor. Missus Pont.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XXXVII.	XXVII.

DOMNO [b] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum Paulus Papa. Dum illa, quæ nostris stipendiis [c] aguntur, nulla possunt oblivione deleri, quanto magis illa, quæ ad laudem Redemptoris domini Dei nostri, ejusque sacratissimæ Ecclesiæ, & beati Petri, Apostolorum principis, geruntur, nec temporum prolixitate, nec diversitate qualitatum, oblivioni mandantur [d], sed semper ad gloriam supernæ potentiæ, & fidelium ejus pio exemplo permanent declarata? Scias excellentissime fili [e], & spiritalis Compater, bone orthodoxe Rex; præcelsa vestra, & pia operatio & in cœlo coram angelis Dei illustrata fulget, & in universo orbe terrarum laudabiliter in cunctis gentibus permanet [f] vulgata; quoniam vestro, post Deum, auxilio [g], & optimo certamine sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, constat ab inimicorum insidiis erepta, & orthodoxa Christianorum fides ab impugnatoribus defensa; pro quo exulta in Domino, & lætare, benignissime Rex; quia nomen excellentiæ tuæ, in libro vitæ exaratum rutilat in con-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lambec.* *b* Domino *Lambec. Gent.* *c* ad nostra stipendia *Lamb.* *d* mandantur. *alia etiam antiqua manu correctum est* traduntur. *Tengnag. denique effecit* mandantur. *e* sicut *Lamb. Gent.* *f* permanendi *Gent.* permanet *Tengnag.* *g* aulio *Gentil.* auxilio *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. 6.*) *In sexta* (Sexta) *gratias agit pro exaltatione Romanæ Ecclesiæ, ac indicat* (Sanctæ R. E. indicat) *fiduciam suam post Deum in fortissimi Regni* (Regis) *Pipini brachio existere: & petit, ut ad se Legatum suum mittat* (Legatum mittat) *per quem possit ei prodere* (aperire) *Græcorum consilia & insidias.*

conſpectu Dei. Interea, dum tanta noſtro cordi deſiderii capacitas imminet, de veſtra proſperitate lætos certosque effici aptum proſpeximus, miſſis ſanctæ Dei Eccleſiæ noſtris relationibus, Excellentiæ veſtræ perſolvere *[a], dum nihil nobis dulcius nihilque ſuavius in hac vita exiſtit, quam de veſtra proſperitate in Domino jocundari, in eo, quod veſtra ſalus, ſanctæ Dei Eccleſiæ, & fidei exaltatio, & vera defenſio, ut ſemper [b] ſcripſimus, exiſtit; unde, & a te, quia [c] corporali viſione procul ab invicem conſiſtimus, per noſtras tamen relationes amore mutuo ſpiritaliter adnecti deſideramus [2].

Itaque nimis deprecamur Excellentiam veſtram, ſicut per anteriores noſtras literas [3] poſtulandum direximus, ut jubeatis veſtrum fideliſſimum Miſſum hic ad nos Romam dirigere, qui nobiſcum pro inſidiis inimicorum demorari debeat, per quem & meritum rei, ut cauſæ eventus exegerit, Excellentiæ veſtræ debeamus ſignificare, unde nunc direximus [d] ad veſtram a Deo ſervatam Excellentiam præſentem Petrum primum Defenſorem ſanctæ noſtræ Eccleſiæ fideliſſimum Miſſum, cui de omnibus Apoſtolicis cauſis injunximus benignitati veſtræ enarrandum [4], quem petimus hilari a vobis ſuſcipi animo, eumque pro amore fautoris veſtri B. Petri Apoſtolorum principis, in omnibus acceptare, atque noſtris precibus aurem benignitatis veſtræ adcommodare dignemini, & ad nos cum effectu atque lætabundis nuntiis abſolvere jubeatis; ſupplici deprecatione te, bone orthodoxe Rex, quæſumus poſtulantes, ut ſis nobis, poſt Deum, firmus protector

VARIANTES LECTIONES

a perſolvere debitum *Lamb.* *b* ut ſæpe *id.* ut ſepe *Gent.* *c* unde &, quia *Lamb.* unde & te quia *alia manu* a te *Gent.* *d* opere direximus *Lamb. Gent.* nunc *Tengn.*

NOTÆ

* debitum, vel vinculum ut infra, epiſt. 41.

2 Ex toto hoc exordio effuſas Pippini laudes præſeferente conjicimus nullum ab eo reſponſum perveniſſe Romam. Nec mirum; Waifarii enim inſolentia, qui ſacramenti oblitus ferro & igni omnia vaſtabat, revocaverat Pippinum in Aquitaniam; ut docent Annal. Francor. Fuldenſes, & cæteri omnes ap. Pagium (761. *n. 5. ſeqq.*)

3 Anteriores iſtæ literæ non aliæ mihi ſunt præter nuper laudatas: quas recte ajebam relatas a Muratorio ad an. 761. utrobique enim eſt de Miſſo Regio, qui Romæ commorari debeat: neque pugnant inter ſe commorationis cauſæ, quamquam ibi res ſit de auxiliis efflagitandis a Deſiderio adverſus Græcos; hic autem agatur de nunciandis Pippino Regi quæ evenerint contra Græcos. Præcipua enim cauſa utrobique allata, iſtud veluti conſectarium Paulus adjungit: *per quem & meritum rei ſignificem*.

4 Non unus erat metus Græcorum, qui arma parare dicebantur in Romanos & Ravennates. Aliæ præterea cauſæ erant ſpectantes ad Deſiderium ipſum, qui res s. Sedis adhuc retinebat. Has puta ſecreto commiſſas Primicerio Defenſorum.

ctor ac defensor, constanter in eo, quod cœpisti bono, ac pio redemptionis sanctæ Dei Ecclesiæ permanens opere. Optime enim præcellenti vestræ Christianitati compertum existit [a], quanta qualisque sit impia hæreticorum Græcorum malitia, inhianter meditantes atque insidiantes [b], qualiter Deo illis contrario sanctam Catholicam, & Apostolicam Ecclesiam humiliare atque conculcare, & fidem sanctam orthodoxam, atque sanctorum Patrum traditionem destruere possint [5].

Sed tu, bone potentissime Rex, viriliter, sicut vere orthodoxus, eisdem impiis resistere hæreticis, atque solite sanctam Dei Ecclesiam, & Christianorum orthodoxam fidem, tuo a Deo protecto solito auxilio atque congruo disposito defendere digneris, quoniam magnam [c], post Deum, in vestra Excellentia, & fortissimi regni vestri brachio existit fiducia, & credimus quod, Deo cooperante, eadem nostra spes firma permanens ad optatum perducatur desiderium, ut merito ex hoc a justo Domino Deo nostro, vobis in præsenti, & futura vita tribuatur remuneratio, beato principe Apostolorum interveniente, pro cujus amore in ejus decertatis causis, lætique solite de vestro proposito [d] effecti, cum Propheta consona canere valeamus voce, Salvum fac Domine Christianissimum Pippinum Regem, quem oleo sancto per manus Apostoli tui ungui præcepisti, & exaudi eum in quacunque die invocaverit te. Cum his vero deprecationibus, & hoc ejus pietatem quæsumus, ut longo senio regni potentiam Excellentiæ vestræ, commatri [e] a Deo protectæ Reginæ, atque amantissimis natis vestris Domnis Carolo, & Carlomanno, præcelsis Regibus Francorum, & patriciis Romanorum, atque nobilissimæ Dominæ [f] Gisilæ salubriter concedat possidendam [g], tribuens vobis & æternam in cœlestibus regnis beatitudinem perfruendam. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a præcellentiæ vestræ Christianitas competta existit, *Lamb.* Xpianitatis comperta *Tengn. correxit, ut est in editione* Gent. b meditantium, atque insidiantium *Lamb.* c quoniam magna *id.* d de vestro pio proposito *Lambec. Gentil.* e & spiritali nostræ commatri *Lamb.* f Domnæ *Lamb. Gent.* g possidendum *Gent.* possidendam *Tengnagelius*.

NOTÆ

5 In epist. 25. al. XXXIV. eamdem sententiam paulo aliis verbis pronunciari Muratorius animadvertit. Sancto enim Pontifici & res Ecclesiæ cordi erant: at Catholica fides, cultusque sacrarum Imaginum præcipue ut vindicarentur curandum sibi esse non ignorabat. Hanc enim ob causam Romani, ac Ravennates a Græcis defecerant, eamdemque ob causam Græci utrosque insequebantur, ut semel & iterum testatur Paulus. Vide ep. 25. *not.* 7.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM ET CAROLOMANNUM, REGIBUS DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR [b] PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ [1].

ARGUMENTUM

Eadem occaſione Petri Primicerii Defenſorum proficiſcentis Carolo & Carolomanno mittit hortatorias, ut, ſummis digni laudibus Genitoris exemplo & Catholicam fidem, & Eccleſiam tueri non ceſſent.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XLII.	XXVIII.

DOMNIS [c] nobiliſſimis atque excellentiſſimis filiis Carolo, & Carlomanno Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, Paulus Papa. Olim omnipotens Deus cernens populi ſui Iſraelitici lamentationem, & impiam ab Ægyptiis illis illatam [d] oppreſſionem, miſertus eſt eis, mittens famulum ſuum Moyſen, per quem ſigna, & prodigia exercens eundem ſuum eripuit populum, & per eum, legem illis inſtruens [e], ad optatam eos illis [f] perduxit requiem. Cui etiam Joſue, ut prælietur [g] bella Domini, adnectitur [h], atque alios ſui divini nominis cultores, eis conceſſit auxiliatores; ſed in omnibus illis non ita complacuit ejus divina majeſtas, ſicut in David rege [i]; ſervum meum ſecundum cor meum, in oleo ſancto unxi eum, cui & regnum, & ſemini ejus in æternum glorioſe tribuit poſſidendum. Sic enim, præcellentiſſimi atque nobiliſſimi filii, a Deo inſtituti reges, idem [k] Dominus Deus noſter in veſtra Chriſtianiſſima complacuit excellentia, atque in utero matris vos ſanctificans ad tam magnum regale pervexit culmen, mittens Apoſtolum ſuum beatum Petrum per ejus nempe Vicarium [2]; & oleo ſancto vos, veſtrumque præcellentiſſimum Genitorem unguens [l], cœleſtibus replevit benedi-

VARIANTES LECTIONES

a REGES DIRECTÆ *Lambec.* *b* CONTINETUR *id.* *c* Dominis *Lambec. Gentil.* *d* infertam *iidem* illatam *Tengn.* *e* inſtituens *Lamb. Gent.* *f* ad optatam illis, eos *Lamb.* *g* ut præliaretur *Lamb.* pliaretur *Gent.* *h* adnectit *Lamb. Gent.* *i* & Propheta, teſtante eodem miſericordiſſimo Deo noſtro in id, quod ait: Inveni David ſervum &c. *iid.* *k* iſdem *iid.* *l* ungues *Gent.* unguens *Tengnag.*

NOTÆ

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*cod. Vat. poſt* 27.) videndum ſupra ep. 22. al. XLI. tres enim epiſtolas comprehendit, nulla temporis ratione habita, ad Carolum & Carolomannum variis temporibus datas.

2 Nil frequentius iſtis in literis unctione hac per D. Petrum facta. Explicatior hîc occurrit: nam a Pontifice Petri poteſtatis hærede facta dicitur Vicarius Petri diu eſt appellatus Rom. Pontifex; uni enim illi propriam ejuſmodi appellationem antiqui ſæpius adhibuerant; quam communem aliam Chriſti Vicarii vel Abbatibus tribui ſolitam. V. Couſtant (*Præf. n.* 13. *ſeq.*)

nedictionibus, & ſanctam ſuam Catholicam, & Apoſtolicam Eccleſiam, atque orthodoxam Chriſtianorum fidem vobis commiſit exaltandam [a], atque viriliter defendendam. Quod profecto, excellentiſſimi filii, Spiritus ſancti gratia repleti, cœleſti protectione adjuti agere totis niſibus * ſtatuiſtis, & veſtro auxilio atque certamine ipſa ſancta Dei Eccleſia, ſpiritalis mater veſtra, ab inimicorum inſidiis liberata exultat, in Domino Jeſu Chriſto, & in conſpectu divinitatis veſtra effulgent pia opera, & cum David atque Salomone [b] regibus, & cæteris Dei cultoribus veſtra in cœleſtibus regnis adſcripta ſunt nomina.

Interea, dum tanto veſtro beneficio dinoſcimur eſſe relevati, amor nos hortatur, Chriſtianiſſimi ac dulciſſimi filii, de veſtra proſperitate ſedule addiſcere, & in Domino gratulari; & ideo viſitationis atque ſalutationis paterno affectu, his noſtris Apoſtolicis apicibus, perſolvimus vinculum, magnopere præſentem Petrum primum Defenſorum ſanctæ noſtræ Eccleſiæ, noſtrumque fidelem Miſſum [3], ad veſtram dirigentes Excellentiam, quatenus deſiderabilem noſtra vice referat ſalutem; quem petimus benigne a vobis ſuſcipi, & de veſtra per eum ſoſpitate nos certos lætoſque reddi, obnixe petentes, dulciſſimi filii, Excellentiam veſtram, ut pia veſtigia ſequentes, imitatores efficiamini Chriſtianorum parentum veſtrorum [c], nempe proavi, atque Excellentiſſimi, & a Deo inſtituti magni Regis, genitoris veſtri, & præcellentiſſimæ Genetricis veſtræ, a Deo conſervandæ Reginæ, qui vere præ omnibus Regibus fideles Deo, & B. Petro eſſe comprobantur [4], quorum merita in cœleſtibus regnis fulgent. Unde, & petimus miſericordiſſimam Dei noſtri longanimitatem, ut ſua vos gratia protegens, ** ævis & proſperis temporibus regalia ſceptra

VARIANTES LECTIONES

a exaltandum *Gent.* exaltandam *Tengn.* b Salemone *Gent.* c avi nempe, & proavi *idem*.

NOTÆ

* ſtuduiſtis. ** longævis.

3 Id moris & hodie viget: plures nimirum Pontificias literas, quas vocant Breves, uni tradendi Nuncio ad varios Principes. Alia etiam cauſa huc accedit, ut ajebam ep. XI. al. XII. *not.* 2. privatam ſcilicet legationem ad Regios adoleſcentes non adornandi.

4 Hinc fabula, quam Carolo Martello appingunt, exploditur, de qua Baron. & Pag. (*an.* 741. *n.* 16. *ſeqq.*) Non enim Regii juvenes avi veſtigiis inſiſtere juberentur a S. Pontifice, ſi æternis ſuppliciis damnatus eſſe diceretur. Notat Gentilot. in *ms. Avi* etiam nomen exiſtere, quod deſideratur in editis; ſed incuria Tengnagelii omiſſum eſſe ex ipſa ſententia literarum patet. Pippini autem Heriſtalli, & Caroli Martelli (quem bona Eccleſiarum uſurpaſſe omnes tradunt) Chriſtianitatem dumtaxat imitandam ait. Parentum vero exempla proponit, quia & Deo, & B. Petro fideles erant.

ptra concedat persiuenda, dilatans terminos Regni vestri, & victorias vobis de cœlo tribuat, omnesque adversarios vestris prosternat vestigiis, & sicut terrenum, ita & cœleste regnum vobis per infinita sæcula tribuat possidendum. Bene valete.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WITMARUM ET GERBERTUM ABBATES, ATQUE[a] HUGBALDUM DIRECTA, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM LAUDES, PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET POSTULANS, UT SEMPER IN ID DECERTARE DEBEAT[1].

ARGUMENTUM

Duabus acceptis epistolis, una per Primicerium Defensorum Petrum redeuntem, altera postmodum per Missos Regios Widmarum, & Gerbertum Abbates, atque Hugbaldum Vir. Ill. gratias agit de Missis juxta petita ad se directis. Interim eosdem cum Langobardis de rebus Ecclesiæ egisse; at præter aliquot peculia reddita, de finibus civitatum suarum, & patrimoniis invasis nihil actum; omnia se auditurum ore Missorum suorum; nam suos ipse Missos cum Regiis ad Desiderium legabat pro iisdem patrimoniis, nesciebatque quis exitus futurus esset.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XVII.	XXIX.

DOMNO[b] * excellentissimo filio, & nostro spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Dum tam maxima nobis dilectionis affectio erga vestram a Deo inspiratam Excellentiam[c] insistit, ob hoc, sicut terra sitiens imbriferam desiderat inundationem, ita quoque vestræ prosperitatis cupimus

VARIANTES LECTIONES

a ADQUE *Gent.* *b* Domino *id.* *c* a Deo institutam Excell. *Lamb.* a Dō institutam *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 24. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. 24.*) *Vicesima quarta Paulus ad duas epistolas Pipini respondet, quarum unam* (alteram) *Pipinus per Petrum primum Defensorem miserat, alteram per Witmarum & Gerbertum Abbates atque Hugbaldum virum Illustrem, est ejusdem argumenti cum proxime præcedenti, nisi quod quædam adjicit de Longobardis, scilicet quod quasdam Petri* (Long: quod quasdam s.Petri) *justitias reddiderint, quasdam non, & nunc priores redditas iterum invadere conentur* (conarentur): *quare Pipini auxilium contra ipsos implorat.*

Epistola, quam proxime præcedentem vocat, est cod. Car XVIII. nobis 34. quam recte Pag. & Coint. referunt ad an 763. ut infra ostendam: non autem video, quid simile sit cum illa.

pimus addiſcere nuntia, & de veſtris profectibus gratulari [2], in hoc quippe noſtri cordis eſt devotio exultandi, dum nimirum ſalus veſtra, noſtra exiſtit ſecuritas. Interea duarum epiſtolarum ſeries, quas veſtra direxit excellentia, cum magno ſuſcepimus amore; unam quidem primitus per Petrum primum Defenſorem Miſſum noſtrum; & aliam per præſentes fideliſſimos veſtros Miſſos Widmarum [a] ſcilicet, & Gerbertum Abbates, atque Hugbaldum virum illuſtrem [3 b], quarum paginam indagantes, mox liquido cuncta in eis exarata didicimus; immenſas [c] protinus de noſtro referentes laudes, qui nos de veſtra annuit ſoſpitate gratulari.

In ipſis denique veſtris relationibus ſolitam [d] nobis a Deo illuſtratæ [e] mentis veſtræ conſtantia protulit ſpei fiduciam, in id, quod inpenſius innotuiſtis, atque ſedulo [f] ex operibus demoſtraſtis, vos totis viribus [g] pro exaltatione ſanctæ Dei Eccleſiæ, & fidei Orthodoxæ defenſione eſſe decertaturos, & in ea vos fidei pollicitatione permanſuros, quam B. Petro, principi Apoſtolorum, noſtroque prædeceſſori, Domino [h] & germano beatiſſimo Stephano Papæ ſpopondiſtis. Unde, & in noſtra fixi charitatis connexione, ideo juxta id [i], quod petendo direximus, præſatos [k] ad nos veſtros videmini direxiſſe Miſſos; qui apud Langobardorum imminerent Regem, pro diverſis ſanctæ Dei Eccleſiæ cauſis ac juſtitiis, & in noſtro aſſiſterent ſolatio [4]; pro quo innumerabiles vobis referimus gratiarum actiones, quia vere, ſicut benignus Rex, amator ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Dei Eccleſiæ agere, Chriſtianiſſime fili, & ſpiritalis Compater, ſemper ſtudes,

VARIANTES LECTIONES

a Witmarum *Lambec.* *b* virum inluſtrem *Gent.* *c* inmenſas *Lamb.* *d* ſolita *idem*. *e* inluſtratæ *Gentilot.* *f* Sedulæ *ſed correctum eſt* ſedulo *Gentilot.* *g* totis niſibus *Lambec. Gentilot.* *h* Domno *Lambec.* *i* juſta id *Tengnag. ad marg.* juxta *Gentilot.* *k* prælatos *Lambec. Gentilot.*

NOTÆ

2 Non recte Cointius & Pag. epiſtolam hanc differunt ad an. 766. quum duas præcedentes an. 758. conſignarint: idem quippe Miſſus, qui illas in Franciam tulerat, Romam reverſus erat cum Regiis literis poſt Pippini reditum ex Aquitanico itinere. Neque video de aliis profectibus loqui poſſe Pontificem. Muratorio ſcripta videtur an. 759. at bellum Aquitanicum non cœpit ante an. 760.

3 Regiis his ex Miſſis Witmarus, quem Mabillon. (*Annal. Bened. lib.* 23. *n.* 3.) Guitmarum Abbatem Centulenſem vocari animadverrit, ſubſcribit Attiniacenſi conventui an. 765. alter Abbas ignotus. Hugbertus ni fallor eſt ille Hucbertus ad Stephanum III. miſſus a Carolo poſt Pippini obitum; De quo Hadrianus infra (*ep.* 93. *al.* LXXI.)

4 Primicerio Defenſorum, præter Apoſtolicas literas, queis Miſſum iterum petebat, qui Romanis ſolatio eſſet adverſus Græcos, ſecreto commiſerat omnes Apoſtolicas cauſas. Utramque rem executioni mandatam a Pippino hinc licet arguere. Ex aliis profecto epiſtolis hujus Pontificis quicquam veroſimilius non colligitur.

ſtudes, & profecto erit tibi Dominus, & in præſenti, & in futura [a] dignus retributor.

Nos itaque, Excellentiſſime, & a Deo protecte fili, & ſpiritalis Compater, firmi in veſtræ charitatis dilectione permanemus. Nec eſt ulla rerum, aut temporum qualitas, quæ nos a veſtra charitate poſſit ſeparare, quia tu vere noſter, poſt Deum, conſtas eſſe defenſor & auxiliator.

Præfati [b] denique Miſſi veſtri, in noſtri præſentia, cum Langobardorum Miſſis, nec non & Pentapolenſium, ac ſingularum noſtrarum civitatum, hominibus adſiſtentes [c], comprobatio coram eis facta eſt, de habitis inter utraſque partes aliquibus juſtitiis, videlicet de peculiis [5] inter partes reſtitutis. Nam de finibus civitatum noſtrarum, & patrimoniis beati Petri, ab eiſdem Langobardis retentis atque invaſis, nihil uſque hactenus [d]; etiam ea, quæ primitus reddiderant, denuo invaſerunt. Unde conſtitit, ut noſtri ac ſingularum noſtrarum civitatum Miſſi, ad Deſiderium Langobardorum Regem, cum veſtris progredi debeant Miſſis, ut in eorum atque prædicti Regis præſentia, pro eiſdem finibus ac patrimoniis, comprobatio fiat, nobiſque omnia juxta pactionem [e] reſtituantur; & neſcimus, quid ex hoc proveniendum ſit; attamen per præfatos [f] veſtros Miſſos, rei agnoſcere poteſtis meritum.

Quapropter quæſumus a Deo protectam Excellentiam veſtram, ut ita diſponere jubeat, ut plenarias de omnibus recipere valeamus juſtitias, quatenus idem B. Petrus [g], princeps Apoſtolorum, pro cujus reſtituendis luminariis decertatis, firmiſſimus vobis ſit auxiliator, ac optimus remunerator. Nam pro certo agnoſcat excellentiſſima Chriſtianitas veſtra, quia ſi nobis præfati [h] civitatum noſtrarum ab eiſdem Langobardis invaſi fines, atque patrimonia reddita non fuerint, etiam ea, quæ primitus reddiderunt, invadere inſidiabuntur [6] [i];

A a 2 qua-

VARIANTES LECTIONES

a futuro *Lamb.* *b* Prælati *Lamb. Gent.* *c* adaſtantes *Gent.* *d* hactenus recipimus *Lamb. Gentil.* *e* pacti ſeriem *iid.* pactionem *Tengn.* *f* prælatos *Lambec. Gentil.* *g* iſdem B. Petrus *iid.* *h* prælati *Lamb.* plati *Gent.* *i* inſidiabantur *id.*

NOTÆ

5 *Peculia* non aliud eſſe tum temporis, quam *pecudes* monſtrat Du-Cangius in Gloſſario, multis Chartarum, & Legis Langobardicæ prolatis exemplis: has itaque invicem reſtitutas puta; fines autem civitatum, & patrimonia, de quibus conſtat ex ſuperioribus, detineri adhuc a Langobardis, Pontifex monet. Quin etiam ante biennium reddita (*ep.* 20. *al.* XXI.) eos iterum invaſiſſe teſtatur. Hinc vide, quam recte Muratorio hæc epiſtola videatur data an. 759. quum XXI. prædicta ad annum 760. relata ab eodem fuerit.

6 Quæ ſcilicet invaſa iterum non fuerant: nam invaſiſſe, & invaſuros eſſe ſimul pugnant. Secus, ſi eorum partem denuo invaſam, partem fore ut denuo invadant, reputemus.

quapropter obnixe petimus Chriſtianitatem veſtram, ut veſtra [a] ſolita diſpoſitione exaltatio ſanctæ Dei Eccleſiæ, & iſtius a vobis redemptæ, cum Dei virtute, provinciæ ſalus proficiat, & ea omnia [b], quæ veſtri Miſſi ſibimet a veſtra præcellentia injuncta habuerunt, nobis liquidius referentes, ad ſingula eis reſponſum reddidimus [c], & de omnibus eos informavimus, quæ veſtræ Excellentiæ referre debeant, noſtraſque petitiones veſtris ſtudeant intimare auribus.

His itaque præmiſſis, Dei noſtri omnipotentis exoramus clementiam, ut ſua vos fovere annuat gratia, & præſenti temporali regno in longo ſenio [d] cum proſperitate corporis, & ſalute animæ perfrui concedat; Una cum dulciſſima conjuge veſtra excellentiſſima Regina filia & ſpiritali noſtra commatre, atque præcellentiſſimis veſtris natis; & cœleſtia quoque vobis per infinita tribuat præmiorum gaudia poſſidenda. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ut ſolite noſtris petitionibus ea ipſa nobis reſtitui diſponendum adcommodare jubeatis, ut veſtra *Lamb.* ut ita ſolite ñris &c. *ſed hæc omnia ſubducta linea quaſi deleta ſunt* Gent. *b* Etenim ea, *Lamb.* ea nimea *Gent.* omnia *Tengnag.* *c* reddimus *Gentil.* reddidimus *Tengn.* *d* & præſens temporale regnum in longo ſenio *Lamb.* præſentem temporale regnum longo ſenio *Tengnagel.* *correxit ut eſt in editione* Gent.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM, ET CAROLOMANNUM [a] REGES [b] DIRECTA [c], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET DE LITTERIS AB EIS DIRECTIS, ET UT CUM DOMINO [d] GENITORE EORUM, SEMPER PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ DECERTARE DEBEANT [1].

ARGUMENTUM

Carolo & Carolomanno, qui per eumdem Primicerium responderant, se fine tenus vitæ Catholicam fidem & Ecclesiam propugnaturos, uberrimas agit gratias, repetens, ut Genitoris vestigiis semper inhæreant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXI.	XL.	XXX.

DOMNIS [e] * excellentissimis filiis Carolo, & Carolomanno Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, Paulus Papa. Quanto decoris nitore regalis gloriæ fastigium ornetis, ex hoc utique omnibus patenter datur intelligi [f], dum nimirum, sicut præclaro genere orti, piis operibus ac dignis videmini illustrari moribus. Unde unam quidem hujus divini muneris gratiam possidetis ex genere, & alia fruimini ex opere; & nec mirum, si tantis infulis gloriæ nobilitas vestra pollet, dum profecto scriptum est: *Generatio rectorum benedicetur.*(*Psal.* III.) Glorificamus enim atque conlaudamus Dei nostri clementiam, qui tantam vobis Spiritus sancti gratiam contulit, jam nempe prædestinatos vos habuit, antequam de materno prodiretis utero, quoniam *quos præscivit, & prædestinavit; quos prædestinavit, hos vocavit; & quos vocavit, illos & magnificavit.*(*Rom.* 8.) Vere enim magnificavit Dominus misericordiam suam super vos, & in Reges per suum Apostolum B. Petrum, vos unguens, defensores sanctæ suæ Ecclesiæ, atque fidei orthodoxæ constituit [2], ut participes, in hoc bono

VARIANTES LECTIONES

a CARLOMANNUM *Lamb.* b REGIBUS *Gent.* Reges *Tengnag.* c DIRECTÆ *Lamb.* d DOMNO, ET *Lambec.* & *subducta linea deletum est* Gentil. e Dominis *Lambec. Gent.* f intelli *Gent.* intelligi *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 28. Baronius Cent. extra ordinem mentionem faciunt trium Epistolarum ad Carolum & Carolomannum.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. post* XXVII.) & hoc argumentum repeti oportet ep. 22. al. XLI.

2 Monebam supra (*ep.* 28. *al.* XLII.) Pontifice ipso interprete, quomodo unctio istiusmodi a Petro facta intelligatur. Præterea Patricii definitionem valde perspicuam hic habemus, quæ sæpissime his in epistolis occurrit. Pippinus, ejusque filii Carolus & Carolomannus a Stephano II. Reges Francorum sacra unctione declarati, simul Patricii Romanorum facti erant, nimirum *Defensores s. Dei Ecclesiæ, ac fidei orthodoxæ.*

bono opere, vestri Christianissimi efficiamini genitoris, pro quo digna vobis erit in cœlestibus regnis cum eo concessa remuneratio, & cum omni eritis Sanctorum computati collegio.

Interea reversus ad nos Petrus primus Defensorum, Missus noster, detulit nobis, quas direxistis [a] litteras, quibus relectis, magna cor nostrum repletum est lætitia. Per has quippe innotuistis, excellentissimi atque præcellentissimi filii, vos semper in amore Beati Petri, & spiritalis matris vestræ sanctæ Dei Ecclesiæ, atque nostro, esse permansuros, & viriliter decertaturos pro ipsius sanctæ Dei Ecclesiæ, atque fidei orthodoxæ defensione; & quidem nobis, boni præcellentissimi Reges, de vestra firma hujuscemodi constantia, omnino confidendum est, magnam, post Deum, in vobis habentes spem. Sed omnipotens Dominus, qui dives est in misericordiis, ad perfectam vos perducat ætatem, tribuens vobis fortitudinem brachii sui, atque victores vos super omnes barbaras efficiat nationes; dilatans regni vestri terminos, atque de vestro præclaro semine super regale solium potentiæ vestræ, usque in finem sæculi sedere permittat, pro æterna sanctæ suæ Ecclesiæ universali exaltatione, & fidei orthodoxæ defensione.

Sed peto, excellentissimi filii, ut imitatores vestri Christianissimi genitoris efficiamini, ejusque Deo placita sequentes vestigia, ut sicut ipse operibus omnibus gentibus demonstravit, ita quoque & vos bonum, quod cœpistis opus, perficere studeatis, & viriliter cum eo decertare, quatenus amplissima sanctæ Dei Ecclesiæ procuretur exaltatio, dum vestro auxilio B. Petrus [b] receperit justitias suas [3], dignamque ex hoc coram Deo, & Angelis ejus, eodem principe Apostolorum B. Petro interveniente, cælestium præmiorum recipiatis remunerationem, & vestri nominis memoria [c] laudabilis

VARIANTES LECTIONES

a quas direxit *Gent.* b peatus Petrus *idem*, beatus *Tengn.* c laudabili forma maneat *Lamb.* laudabili fa maneat *Gent.* fama *Tengn.*

NOTÆ

doxa. Patriciatus aliud genus minime spectat ad Romanam Pontificis auctoritatem. Locupletissimos rei testes habemus ipsos Pontifices, quorum literæ in isto Codice Carolino continentur: quare inanes eruditorum labores omnes rejiciendi, eorumque opiniones falsitatis argui tuto possunt.

3 Quantam hæc habeant convenientiam cum superiori epistola quisque intelligit: nonnulla etiam conceptis iisdem verbis prolata videre est. In earum neutra Missi Apostolici mentio fit; nam Regiis Missis utraque data esse videtur.

lis maneat in sæculum sæculi divulgata. Deus autem omnipotens, qui cuncta ex nihilo suæ potentiæ verbo firmavit, suis vos divinis adhærere faciens mandatis, vestra in beneplacito suo dirigat studia, tribuatque vobis prudentiæ industriam, qualiter regni culmen gubernare valeatis, atque adversantium gentium nationes vestris subiiciat pedibus; & sicut in præsenti vita regalem vobis concessit dignitatem; ita quoque; & cœlestia vobis conferat præmiorum gaudia [a].

VARIANTES LECTIONES

a post verbum gaudia *sequitur in ms.* Benevalete *Gent.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [a], DE MONACHO QUODAM ACOSMA AB [b] ALEXANDRINO PATRIARCHA DIRECTO [1].

ARGUMENTUM

Post Missorum discessum, a Cosma Patriarcha Alexandrino venerunt literæ Romam Africano Navigio de Orthodoxa fide contra græcam impietatem vindicata. Has maximo Catholicæ religionis defensori gratas futuras Pontifex mittit.

A. D.	Cod. Car.	Chronol.
DCCLXI.	XXXV.	XXXI.

DOMNO [c] [*] excellentissimo filio, & nostro spirituali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Quia Spiritus sancti gratia præveniente, cor benignæ eximietatis vestræ amor Dei inflammavit, profecto constat, a Deo servate præcellentissime Rex, piis te profectibus adhærere, & dum tantam in vobis cumulatam gratiam conspicimus, omnino nobis, & omnibus Christianis fiduciæ materia de vobis admissa est, quod ea, quæ ad cultum Dei, & veræ fidei orthodoxæ observantiam respiciunt, toto mentis conatu vos esse operaturos conspicimus.

Inter hæc vero, sublimissime fili, & spiritalis Compater, si quid ad nos pervenerit, libentissime, sicut orthodoxo Regi, & defensori

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* A COSMA *id.* *c* Domino *Lamb. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS
* Summ. 7. Bar. & Cent.
CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. 7.*) *In septima* (septima) *Monachum ei a Cosma Alexandrino Patriarcha missum commendat.* ....

ſori fidei Chriſtianæ ſignificamus. Innoteſcimus quippe, jam abſolutis veſtris Miſſis, conjunxiſſe [a] ad nos navigium a partibus Africæ, in quo quidam monachus Acoſma [b] ab Alexandrino Patriarcha [2] cum literis directus advenit, quarum inſtar, præfulgidæ Excellentiæ veſtræ miſimus intuendum, ut ea, quæ nobis pro integritate fidei ab orientalibus Præſulibus, & cæteris nationibus diriguntur [3], agnoſcatis, & lætetur cor veſtrum in hujuſcemodi eorum affectu, quem in mandatis Dei habere videntur: quia dum piæ conſiderationis ſtudio mens veſtra intenta exiſtit, nimirum oppido gaudere vos credimus, ſi ea vobis, quæ pro integritate fidei pertinent [c], innoteſcimus [4]: ſed ipſa ſancta orthodoxa [d], quam venerando colitis, fides, vos, & in præſenti vita longeviter [e] cum victoria foveat, & æterna cum Sanctis tribuat gaudia poſſidenda. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat. EX-

VARIANTES LECTIONES

a conjuxiſſe *Gent.* conjunxiſſe *Tengn.* *b* Coſmas *Lamb.* *c* ptineunt *Gent.* pertinent *Tengn.* *d* ipſam ſcām orthodoxam *Tengnag. correxit ut eſt in editione.* Gent. *e* longæviter *Lamb.*

NOTÆ

2 In celebri epiſtola Hadriani ad Carolum, quæ extat in fine ſynodi Nicænæ II. (Labbe *Concil. to.* VII. *p.* 919.) ad rem noſtram legitur: *Iſte Theodorus Patriarcha Hieroſolymorum cum cæteris præcipuis Patriarchis, videlicet Coſma Alexandriæ, & Theodoro alio Antiochiæ, dudum prædeceſſori noſtro ſa. rec. quondam Paulo Papæ miſerunt propriam eorum rectæ fidei ſynodicam, in qua & de ſacratiſſimis Imaginibus ſubtili narratione qualiter una cum noſtra Sancta Catholica, & Apoſtolica univerſali Romana Eccleſia ipſi, cæteri orientales orthodoxi Epiſcopi, & Chriſtianus populus ſentiunt, & in earumdem ſanctarum Imaginum veneratione ſincero mentis affectu ferventes in fide exiſtunt, ſtuduerunt intimandum.* Baronius etiam (*an.* 769. *n.* 10.) agens de Concilio Steph. III. de quo infra, hunc locum affert, ea non prætermittens, quæ idem Stephanus Pauli ſucceſſor decrevit in Concilio Romano, illius ſynodicæ auctoritate uſus, ut Hadrianus teſtatur. Quin etiam ſacer Annaliſta ex Theophane ætatem docet abnegatæ Monothelitarum hæreſis a Coſma eodem una cum ſuis (*an.* 742. *n.* 2.) Quam rem confirmat *Pagius* (*eod. an. n.* 5.) verbis ipſis Theophanis, nam Baron. depravatam Miſcellæ editionem pro Theophane adhibuerat. Verba autem ſunt: *Eodem etiam anno* (745.) *Coſmas Alexandriæ Patriarcha cum ipſa civitate Monothelitarum pravitate Cyri, qui ſub Heraclio vixit, temporibus eam civitatem obtinente, abjurata, & errore cognito, ad orthodoxam Eccleſiam rediit.* Itaque non Monachi literarum latoris, ſed Patriarchæ nomen eſt *Coſmas*.

3 Ipſiſſimam eſſe ſynodicam trium Patriarcharum, quam unus Alexandrinus ad Paulum dederit cuidam Monacho, non contendo: nam infra (*ep.* 44. *al.* XLIX.) ab Jeroſolymorum Patriarcha miſſam eſſe conſtabit ad Paulum. At non video, cur tamdiu retardata ea fuerit; quippe Cl. Manſius in notis ad Pagium (*an.* 760. *n.* 1.) eodem circiter anno ſynodum Hieroſolym. eſſe habitam pro ſanctarum Imaginum cultu vindicando affirmat: quam ſcilicet s. Joannes Gotthiæ Epiſcopus redux a peregrinatione ad loca ſancta, habendam ſuaſit (*Acta SS. ad d.* 26. *Jun. p.* 191.) Hinc eſt, quod epiſtolam a Pagio, aliiſque conſignatam an. 758. huc revocandam cenſui: quum præſertim videam, Pontificem fateri, ſe illam accepiſſe *abſolutis veſtris Miſſis*, quos in præcedenti vidimus, nullo Pontificio Miſſo comitante profectos eſſe.

4 Quod ajebam in Diſcurſu prævio, iterum urgeo: præcipua Romanorum Pontificum cura erat orthodoxam fidem, & traditionem Patrum, ſeu cultum ſacrarum Imaginum vindicare. Deinde Eccleſiam Romanam, nempe Chriſti pauperes, & luminaria ſacrarum ædium cordi habebant; idcirco patrimonia tam vehementer aſſerunt. Poſtremo & donationis ſatagebant, ut populos ab hæreſis labe, frequentibuſque bellorum incommodis immunes cuſtodirent, necnon ut ſemel oblata D. Petro, contra æquum, & rectum perire non ſinerent. Qui autem poſtremum hoc caput, præcipuum eſſe putant, ſuiſque ſcriptis affirmant, aut ſerio has epiſtolas non legerunt, aut ſuo ex voto illas interpretantur.

EXEMPLAR PRÆCEPTI, QUOD FUIT FACTUM A PAULO, SANCTÆ RECORDATIONIS PONTIFICE SANCTÆ ROMANÆ ECCLESIÆ, ET UNIVERSALI PAPA [1].

ARGUMENTUM

Monasterium S. Silvestri in monte Soracte cum aliis tribus ei subjacentibus concedit Pippino per literas Apostolicas, quas vocant Bullam, anterioribus sancti Zachariæ, queis Carolomanno permittebatur, cassatis, si repertæ usquam fuerint. Subjacentia Monasteria sunt SS. Stephani, Andreæ, & Victoris.

D. A.	Cod. Car.	Chronol.
DCCLXII.	XII.	XXXII.

PAULUS Episcopus * servus servorum Dei, præcellentissimo filio Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, & per eum venerabili [a] Monasterio B. Sylvestri Confessoris Christi atque Pontificis, & cunctæ [b] Monachorum Congregationi, ** nam [c] & in posterum illic consistentium in perpetuum [2]. Salubri providentia, quicquid venerabilium locorum requirit utilitas, illis nimirum committendum credimus esse personis, quibus [d] divinæ illustrationis [e] gratia diffusa, ea, quæ pertinent ad laudem Redemptoris nostri, & ad maximum redintegrationis statum sanctorum locorum pertinere monstratur [f], totis conatibus perficere nituntur. Et quoniam constat præcelsa eximietas vestra a nobis petisse Monasterium scilicet B. Sylvestri Pontificis atque Confessoris, situm in

VARIANTES LECTIONES

a per eum in venerabili *Gent.* *b* vel cunctæ *Lamb. Gent.* & *Tengnagel.* *c* nunc *Lamb. Gent.* *d* quæ *Lambec.* *e* inlustrationis *Gent.* *f* monstrantur *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 2. ap. Bar. & Cent. ** quin.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2.) *Secunda Monasterium Silvestri* (S. Silv.) *cum tribus aliis vicinis donat Pipino, quæ a Carolomanno Monacho fuerant Zacharia concessa.*

2 Hujus generis epistolarum antiquiores etiam inveniri compertum est: quas videlicet *Bullas* nuncupamus, a Bulla seu sigillo plumbeo appendi solito id nomen mutuati. Non tamen obiter observandum, in Museo Musselliano celeberrimo hujusmodi sigillorum collectionem incipere a Paulo I. cujus hinc suppetit testimonium minime dubium: Quamquam & superioris seculi unum & alterum Sancti Deusdedit, & Honorii I. el. vv. Gorius in Doniana Illustratione, & Baldinus in notis ad Anastas. (*tom.* IV. *p.* 29.) in lucem protulerint. Hac in re nil definire ausim: velim nihilominus ipsissimum Bullarum principium, quod nostra ætate viget, serio attendi; nam in pretiosissimo hoc monumento antiquitatis occurrens suppler formulas libri Diurni Romm. Pontiff. *cap.* VII. ex Garner. edit. nullum quippe Privilegii, aut Præcepti exemplum ibi legitur cum suo principio; & quæ alibi inveniuntur edita, ut Stephani II. duo apud Labbeum (*Conc. tom.* VI. *p.* 1646. *seqq.*) tale principium præseferentia, fidem hinc majorem acquirunt.

monte * Serapt [a] , [3] nec non & alia illi tria subjacentia Monasteria, sancti scilicet primi Martyris Stephani , & B. Andreæ Apostoli, atque Victoris [4], universis rebus & possessionibus, locis etiam & diversis præsidiis , vel omnibus eis generaliter pertinentibus, in integrum [b] , ecce præcelsæ Excellentiæ vestræ voluntati annuentes, per hujus præcepti seriem, nostrum monasterium B. Sylvestri, cum prædictis aliis ei subjacentibus Monasteriis , id est , B. Stephani , atque beatorum Andreæ, & Victoris , cum omnibus eis generaliter & in integro pertinentibus , a præsenti quintadecima Indictione [5], & in perpetuum, pro sustentatione peregrinorum, & alimoniis fratrum nostrorum, Christi pauperum, atque Monachorum, illic nunc & in posterum spiritalem vitam degentium [6], firma stabilitate vobis concedimus, & per vos in præfato [c] venerabili monasterio hanc nostram Apostolicam exarationis præceptionem perenniter permanendam, concedimus atque largimur; quatenus vestro studio ea, quæ ad laudem Redemptoris nostri, & meliorem statum prædictorum venerabilium Monasteriorum pertinere

VARIANTES LECTIONES

a Serapte *Lambec.* in monte qua Seraptem *Gent.* *b* integrum *Tengn. præposuit* in *Gentil.* *c* in prælato *Lamb. Gent.*

NOTÆ

* Soracte. Vide Bar. 747. *n.* 9.

3 Annales Francor. sæpius laudati ad ann. 746. habent: *Tunc Carlmannus Romam perrexit, ibique se tondit, & in Serapte monasterium ædificavit in honore s. Silvestri, ibique aliquod tempus moram faciens, & inde ad s. Benedictum in Casinum usque pervenit, & ibi monachus effectus est.* Iisdem fere verbis Pagius (*an.* 747. *n.* 5.) rem docet ex Annalista Tiliano: at Basnag. animadvertit, Annales a Quercetano editos ex ms. Cod. Tilii ex Francor. Annalibus profluxisse: quare ex unis hisce monasterium a Carolomanno fundatum discimus: nam recentiores indidem hauserunt quidquid de fundatione habent. Baron. (*an.* 747. *n.* 8. *seqq.*) Eginharto auctore rem eamdem affirmat, Aimoini etiam testimonio utens, qui Eginhart. est sequutus. Mabillon. (Annal. *lib.* 22. *n.* 12.) in quodam Chron. Monachi Soracten. sec. x. legit Monasterium jam antea ædificatum in eodem loco, quo Silvester tempore persec. Maxentianæ deliruisse dicitur.

4 Idem Mabillon. (*l.c.*) narrat ex cod. Chronico, quomodo Carolomannus ad radicem montis in loco, cui nomen *Amariano*, ædificavit monasterium in honorem *s. Stephani*, in quo commoratus est cum aliquot fratribus: item ad radices montis Gusianelli juxta Castrum Babianum aliud in honorem *s. Andreæ* plurimis fundis comparatis, eique tributis: postmodum in Samnium ad Casinense monasterium recessit. De tertio Monasterio *s. Victoris* nil Mabillon. scriptorve alius, quem ipse viderim: Pauli tamen epistolæ locum rei testem idem Mabillonius adducit, in quo perspicue tria monasteria Soractensi subjecta nominantur, quod inferius iterum fit.

5 Præceptum, Præceptiove, ut tunc audiebat, quam Bullam hodie dicimus, post cal. Sept. anni 761. data est, eaque ab an. 762. removeri non potest; Indict. enim xv. usque ad Septemb. ejus anni fluebat. Quare omnes unanimi consensu ad hunc annum referunt.

6 Murator. (*Antiq. Ital. Differt.* 57.) late hac de re. In formulis libri Diurni Romanor. Pontt. ad pauperes quod attinet, & peregrinos, nil tale invenitur. Præcepta dumtaxat Xenodochii, & Diaconiæ (*cap.* 7. *tit.* 11. 16.) simile quicquam exhibent.

tinere noſcuntur, in omnibus, Deo auſpice [a], pro æterna Excellentiæ veſtræ memoria, & maxima remunerationis mercede, nihilominus proficiant, decernentes.

Itaque ſi quo tempore præceptum illud, quod a ſanctæ recordationis prædeceſſore noſtro, beatiſſimo Domino [b] Zacharia Papa: quod Carlomanno, germano noſtro [c], de eodem Monaſterio emiſſum eſt [7], vel aliud quodlibet de ipſis præfatis [d] monaſteriis munimen [e], ubi repertum fuerit, cauſam inanem atque vacuam [f] eſſe, nullam in ſe habentem firmitatem; ſtatuentes interea & hac Apoſtolica [g] cenſura divini judicii obteſtatione, & anathematis interdictione hæc, quæ ad laudem Dei dinoſcimur conſtituiſſe, pro ſuſtentatione peregrinorum, ut dictum eſt, & cunctæ monachorum illic conſiſtentis congregationis ſtabilitate, in perpetuo permanere illibata.

VARIANTES LECTIONES

a in omnibus auſpice *Tengnag.* *interpoſuit* Dō *Gentilot.* b Domno *Lambec.* c germano veſtro *Lambec.* *Gentilot.* d prælatis *Lambec.* e munimem *id.* f vacuum *Gentilot.* vacuam *Tengn.* g hoc Apoſtolica *Gentilot.* hac *Tengn.*

NOTÆ

7 Simile preceptum, aut Bullam Carolomanno eſſe factam a Pontifice, quod aut Monaſterii ejus fundator eſſet, aut adnexa ei dumtaxat fundaſſet, & dotaſſet, nullum dubium; ea ſiquidem ſacrorum locorum natura eſt, ut Epiſcopi ejus nitantur auctoritate, in cujus Diœceſi ſita ſunt. At Privilegium ſeu diploma hujuſmodi nuſquam reperitur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM REGEM PIPPINUM PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET UBERRIMÆ BENEDICTIONES, PRO INTEGRITATIS [a] ORTHODOXÆ FIDEI OBSERVATIONEM [b] [1].

ARGUMENTUM

Monitus a Pippino, ut Desiderii amicitiam colat, nihil tum reposuerat: respondet nunc, se id facturum, dummodo ille servet quæ Pippino eidem, & Ecclesiæ promiserat. Sibi interim cum eo convenisse, ut Ravennæ simul essent pro Ecclesiæ rebus aliquot componendis, & agendo de ratione obsistendi Græcis, qui semper moliebantur, quomodo eam Civitatem recuperarent. Quid consilii captum erit postea scripturum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXII.	XXX.	XXXIII.

DOMNO [c] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Dum tanto vestræ sublimissimæ Excellentiæ beneficio, & impenso opitulationis adminiculo, sancta spiritalis mater, & peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat, ad hujus benignæ vestræ operationis merita gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere [d] nequeat, veruntamen ille, qui potens est, omnipotens, & invisibilis Dominus Deus noster, cujus ordinatione vestra Regalis potentia confirmata consistit; interventionibus sacri principis Apostolorum, B. Petri, dignam vobis remunerationem in præsenti vita, & in futura beatitudine retribuet, præsertim dum & fortissimus sanctæ orthodoxæ fidei, & venerabilium patrum piæ traditionis defensor esse videris, excellentissime fili, & spiritalis Compater, & ob hæc [e] ipsa, quæ veneranter colis, & defendere studes, orthodoxam fidem semper habebis adjutricem;

VARIANTES LECTIONES

a INTEGRITATE *Gent.* integritatis *Tengn.* *b* OBSERVATIONE *Lamb.* OBSERVATIONUM *Gent.* *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* rependendi *Gent.* rependere *Tengn.* *e* ob hoc *Gent.* ob hæc *Ten.*

NOTÆ

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 9.) *In nona indicat* (Nona exponit) *se Ravennæ cum Desiderio locuturum, & paraturum quæ ad defensionem contra Græcos necessaria sint* (essent.)

cem; & profecto cœlestis tibi, contra adversantium cuneos [a], administrabitur victoria.

Interea quoniam magno [b] affectu circa vestram a Deo protectam eximiam Excellentiam fervescimus, debitum visitationis, & salutationis naviter procuravimus sublimitati vestræ persolvere, eximie fili, & spiritalis Compater, hoc interea vestram meminisse [c] volumus Excellentiam, nuper nobis direxisse, quatenus in pacis dilectione cum Desiderio Langobardorum rege conversare studeamus, quod quidem si ipse excellentissimus [d] in vera dilectione, & fide, quam vestræ Excellentiæ, & sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ spopondit, permanserit, utique nos in charitate [e] firma, & stabili pace cum eo permansuri erimus [2], observantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. (*Matth*. 5.)

Hoc itaque innotescimus Christianissimæ eximietati vestræ, eo quod convenit inter nos, & eundem Langobardorum Regem, ut pariter nos in Ravennantium [f] urbe præsentare studeamus ad perficiendas quasdam utilitates spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, & pertractandum pro Græcorum malitia, qui cotidie imminent in ipsam Ravennatem ingredi civitatem [3]. Dumque pariter præsentati, quicquid locuti fuerimus, vel rei exegerit meritum, excellentissimæ, & a Deo protectæ eximietati vestræ innotescemus [g]. Orantes de reliquo divinam clementiam, ut ad perfectam exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, & orthodoxæ fidei defen-

VARIANTES LECTIONES

a cuneus *Gent.* cuneos *Tengn.* *b* q magno *Gent.* quoniam *Tengn.* *c* meminere *Lamb. Gent.* meminisse *Tengn.* *d* Excellentissimus Vir *Lamb.* *e* caritate *idem*. *f* Ravennatium *id.* *g* innotescimus *Gent.* innotescemus *Tengn.*

NOTÆ

2 Perperam Pagius hanc epistolam retulit ad an. 757. quum nullus adhuc erat a Græcis timor. Muratorius solertius ad an. 761. pertinere illam suspicatur. Equidem puto huc referri eam debere. Epistola enim (29. *al.* XVII.) quam superiori anno attuli, Missos Pontificios cum Regiis ad Desiderium se contulisse, audivimus, de rebus aliquot ad s. Sedem spectantibus acturos. Tum vero ajebat Pontifex Pippino Missos eosdem Regios relaturos, quæ apud Regem Langobardorum acta essent. Fortasse cum Regiis Missis humaniter, atque in s. Sedem propense colloquutus erat Desiderius, condixeratque colloquium futurum cum Pontifice, de quo infra. Pippinus igitur suadet Pontifici, ut Langobardi amicitiam colat, pacemque cum illo habeat. At Pontifex se ita facturum reponit, si promissis steterit.

3 En duo capita, quæ ex eadem Epistola alüsque ad eumdem annum relatis perspicua sunt, metus videlicet Græcorum pro Exarchatu, & res ad s. Sedem pertinentes. De utroque se & Regem ex condicto acturos Ravennæ ait. Ibi autem eos convenisse non constat ex hisce epistolis ms. codicis.

fensionem, de * ævis [a], & prosperis temporibus [4] excellentissimam Christianitatem vestram, in solio regalis potentiæ, cum dulcissima conjuge, excellentissima Regina, spiritali [b] nostra Commatre, atque amantissimis natis conservare, & protegere dignetur, tribuens vobis æterna cælestis patriæ gaudia possidenda. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a defensionem ævis *Lamb. Gent.* de *deest in ms.* Gent. b spiritale *Gent.*

NOTÆ

* longævis.

4 Du-Cangius in Glossar. animadvertit cum Lipsii Gloss. Theotisco *evum* pro æterno accipi; notatque in hanc sententiam non semel adhiberi a Romani Pontificibus Paulo, & successoribus; necnon in Diplomatibus Regiis ap. Doubletum (*Hist. Sant-Dionys*;) ævus igitur, longævus, & æternus idem valent; adeoque Gretseriana castigatio superfluit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM [a] REGEM DIRECTA [b], PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE CONLOCUTIONE CUM DESIDERIO REGE IN URBE RAVENNA.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXII.	XXXIII.	XXXIII.

DOMNO * [c] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Dum tanto vestræ sublimissimæ Excellentiæ beneficio, & impenso opitulationis amminiculo sancta [d] spiritalis mater, & peculiaris vestra universalis Dei Ecclesia dinoscitur relevata, quæ humana lingua sufficere valeat ad hujus bona vestræ operationis merita gratiarum referre actiones? Et licet in hoc humanæ considerationis capacitas rependere [e] nequeat; veruntamen ille, qui potens est [f] omnipotens, & invisibilis Dominus Deus noster; cujus ordinatione [g] vestra regalis potentia confirmata consistit, interventionibus sacris principis Apostolorum B. Petri, dignam vobis remunerationem in præsenti vita ** beatitudine [h] retribuet: Præsertim

VARIANTES LECTIONES

a PIPPINUM *Lamb.* b DIRECTA *id.* c Domino *Lamb. Gent.* d Sci *Gent.* e rependendi *idem*; f ille potens est *Lamb.* g ordinationes *Gent.* h & futura beatitudine *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 9. Bar. & Cent. ** & futura.

tim dum, & fortiſſimus ſuæ orthodoxe fidei, & venerabilium patrum piæ traditionis defenſor eſſe videris, excellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, & ob hoc ipſam, quam veneranter colis, & defendere ſtudes orthodoxam fidem, ſemper habebis adjutricem, & profecto cœleſtis tibi contra adverſantium cuneos adminiſtrabitur victoria.

Interea quia magno amoris affectu circa veſtram a Deo protectam eximiam Excellentiam ſerveſcimus, debitum viſitationis & ſalutationis gnaviter procuravimus ſublimitati veſtræ perſolvere, eximie fili, & ſpiritalis Compater. Hoc interea veſtram meminiſſe [a] volumus Excellentiam, nuper nobis direxiſſe, quatenus in pacis dilectione cum Deſiderio Langobardorum Rege converſari ſtudeamus. Quod quidem ſi ipſe excellentiſſimus vir, in vera dilectione, & fide, quam veſtræ Excellentiæ, & ſanctæ Dei Romanæ Eccleſiæ ſpopondit, permanſerit, utique & nos in charitate [b] firma, & ſtabili pace cum eo permanſuri erimus, obſervantes illud Dominicæ præceptionis documentum: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur*. (*Matth.* 5.) Hoc itaque innoteſcimus Chriſtianiſſimæ Eximietati veſtræ, eo quod convenit inter nos, & eundem Langobardorum regem, ut pariter nos in Ravennatium urbe præſentare ſtudeamus ad perficiendas quaſdam utilitates ſpiritalis matris veſtræ ſanctæ noſtræ Eccleſiæ, & pertractandum pro Græcorum malitia, qui cotidie imminent in ipſam Ravennam ingredi civitatem. Dumque pariter præſentati quicquid collocuti [c] fuerimus, vel rei exegerit meritum [d], excellentiſſimæ, & a Deo protectæ [e] Eximietati veſtræ innoteſcemus [f]. Orantes de reliquo divinam clementiam, ut ad perfectam exaltationem ſanctæ Dei Eccleſiæ, & orthodoxæ fidei defenſionem, ævis & proſperis temporibus excellentiſſimam Chriſtianitatem veſtram in ſolio regalis potentiæ, cum dulciſſima conjuge, excellentiſſima Regina, ſpiritali noſtra Commatre, atque amantiſſimis natis conſervare, & protegere dignetur, tribuens vobis, & æterna cœleſtis patriæ gaudia poſſidenda. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a meminere *Lamb. Gent.* *b* caritate *Lamb.* *c* cūlocuti *Gent.*, *d* rei egerit meritum *Lamb.* *e* protectetore *Gent.* *f* innoteſcimus *idem*.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER HARIBERTUM ABBATEM, ET DODONEM COMITEM DIRECTA, IN QUA CONTINENTUR UBERRIMÆ BENEDICTIONES, ET GRATIARUM LAUDES, DE FIRMO ATQUE INCOMMUTABILI POLLICITATIONIS VERBO, ET MAGNA PERSEVERANTIA IN PERFICIENDIS CAUSIS APOSTOLICIS [1].

ARGUMENTUM

Pippini literis, quibus firmitatem & constantiam suam erga orthodoxam fidem, & Ecclesiam testabatur, uberrimis laudibus respondet per Regios Missos Haribertum Abbatem, & Dodonem Comitem, quibus Rex plura commiserat secreto referenda, singulisque secretum pariter responsum reddit, sociis additis Missis suis Joanne subdiacono & Abbate, ac Petro primo Defensore.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIII.	XVIII.	XXXIV.

DOMNO [a]* excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Explere verbis nequeo, & penitus sermonum copia nequaquam complecti [b] valeo, excellentissime, & revera præ cunctis regibus Christianissime atque orthodoxe Regum; quantum vestris meritis, atque piis operationum studiis intima cordis nostri affectio congratulatur, dum profecto vestro certaminis præsidio, & laborioso conamine, sancta Catholica, & Apostolica universalis mater vestra spiritalis, Dei Ecclesia, atque orthodoxa Christianorum fides, ab æmulorum impugnationibus ereptæ consistunt; & ex hoc indesmenter, ab omni populo Christiano, redemptori nostro Domino Deo, ob tantum vestrum adhibitum beneficii adminiculum, referuntur laudes. Unde merito, Christianissime fili, & spiritalis Compater, cum egregio illo ac præcipuo David Rege, & eximio Prophetarum in cœlestibus regnis participem te esse omnium fidelium mentes opinantur; quia sicut honorum infulis, ita quoque & ope-

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* b compl&i *Gentil.* complecti *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 23. Bar. & Cent.

CANNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 23.) *Vicesimam tertiam per Johannem subdiaconum, & Abbatem, atque Petrum primum Defensorem Paulus Papa Pipino misit* (Defensorem transmisit) *uberrimas gratiarum actiones continentem de firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, & magna perseverantia Pipini in causis Apostolicis, cum admonitione, ut ita pergat. Pipinum Davidi comparat.*

& operibus eum coæquare Christianitas tua, ut ipsa rei operatio demonstrat, dinoscitur. Ille enim, erepta ab Allophylis [1] arca Domini, cum hymnis, & canticis spiritalibus, ac Psalterii modulatione exultans jocundabatur. Tu quoque fundamentum, & caput [a] omnium Christianorum sanctam Romanam redimens Ecclesiam, & universum ei subjacentem populum [3], gaudens atque lætus omnipotenti Domino Deo nostro offerre satagis, cujus tam pii operis perfectionem adhibere benignitas tua anhelat, de quo jam repositam sibi in cœlestibus arcibus præmiorum credat consequi remunerationem.

Properantes siquidem ad vos præsentes solertissimi viri, Haribertus scilicet Abbas, & Dodo Comes, Excellentiæ vestræ fidelissimi Missi [4], detulerunt nobis mellifluas, & nimis desiderabiles syllabas a vestra præclara Christianitate directas, in quibus solicite [b] nos de vestro firmo atque incommutabili pollicitationis verbo, & magnæ perseverantiæ constantia, quam in Apostolicis perficiendis causis gerere videmini, certos reddere studuistis; quod quidem nos firmi, & omnino freti in vestro benigno proposito, existimamus fine tenus vos permansuros, atque perfectius operaturos id, quod B. Petro Apostolorum principi, & prædecessori Domino [c], & germano nostro beatissimo Stephano Papæ, polliciti estis [5].

Interea ferebatur, & hoc in eisdem vestris apicibus, quia id, quod & præsentes de parte vestra velle habuistis nos debere cognosci; scriptis nequaquam propalare maluistis, sed informatis de

VARIANTES LECTIONES

a capud *Gentil.* caput *Tengnagel.* *b* solite nos *Lamb.* *c* Domno *id.*

NOTÆ

1 *Allophylus* vox græca significans alienigenam. Du Cang. notat, Sulpitium Severum passim, & septuaginta interpretari Allophylos pro Philistæis. Perinde Calmet observat, in veteri testamento pro Philisthinis accipi. Tit. Psalmi 55. ap. Thomas. (*to. 2. pag. 101.*) *David in tituli inscriptione. Quum tenuerunt eum Allophyli in Geth.*

3 Optima comparatio. aut spectentur Langobardi assiduis Romanam Ecclesiam molestiis & invasionibus afficientes, aut Græci fidem ipsam Catholicam, & traditionem Patrum appetentes. Quod enim fecit David, Arcam Domini eripiens Philisteis, vindicansque illam populo Dei; idem Pippinus præstitit, s. Sedem caput, & fundamentum catholicæ fidei, catholicamque ipsam fidem adversus Græcos, & Langobardos propugnando. Allophylos siquidem, seu alienigenas utrosque populos fuisse juxta Pauli sententiam nemo non videt. (*Psalm. 59. vers. Itala* qua utitur Basilica s. Petri.)

4 Abbas Morbacensis seu Murbacensis Mabillonio, Murbachiensis Pagio (763. *n.* 6.) *Morbac* in Alsatia, hac tantum vice legatione functus in his literis invenitur. De Dodone dicam infra ad epist. 45. *al.* XLVI. quum Romam est missus a Carolomanno, ni forte alius.

5 Generalis commemoratio Pippinianæ Donationis Carisiaci factæ an. 754. quam non integram se accepisse (post Civitatum possessionem initam a Folrado) significabat Stephanus II. postremis suis literis ad Pippinum (*ep. 11. al.* VIII.) anno 756.

ſingulis cauſarum meritis, præfatis [a] veſtris Miſſis, quæ noſtris deberent innoteſcere auribus [b], & ita, juxta ut a vobis præcepta ſunt, egerunt, quod quidem nos de ſingulis, quæ nobis affati ſunt, liquidius eos informavimus, qualiter noſtram vitam a Deo inſtitutæ regali veſtræ potentiæ enarrare debeant [6], ſed & præſentes noſtros Miſſos, id eſt, Joannem Subdiaconum & Abbatem, atque Petrum primum Deſenſorem, cum eis pariter ad veſtra regalia direximus * veſtigia, quos petimus benigne ſolite a vobis ſuſcipi, & quicquid vobis ex noſtra informatione enarraverint, eis in omnibus credere jubeatis [c], ut perfecta liberatio atque exaltatio ſanctæ Dei Eccleſiæ, & fidei orthodoxæ proficiat, & merito repoſitam vobis in cœlo conſequamini mercedis coronam.

Deus autem omnipotens, qui in excelſis habitat, & humilia reſpicit, qui palmo univerſum mundum concludit, in cujus manu omnia regnorum jura conſiſtunt: ſua vos protegat gratia, & e cœlo vobis tribuat victorias, ſubjiciens veſtro regali culmini omnes adverſantes nationes, ævisque ac proſperis temporibus regni gubernacula faciat poſſidere; cum excellentiſſima filia, & noſtra ſpiritali commatre, benigniſſima Regina, dulciſſima veſtra conjuge, atque amantiſſimis natis Carolo, & Carolomanno, excellentiſſimis regibus, & nobiliſſima atque excellentiſſima Giſila, noſtra ſpiritali filia, & vitam æternam per infinita vobis tribuat ſæcula poſſidendam. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a prælatis *Lambec. Gentil.* *b* innoteſci auribus, *iidem*, innoteſcere *Tengn.* c jubeatis, & ita de cauſis ſanctæ Dei Eccleſiæ, ſicut magnam poſt Deum in vobis habemus fiduciam, diſponere jubeatis *Lamb.* Scæ DI Ecclæ poſt Dm̄. *Gent. cætera ut Lamb.*

NOTÆ

* faſtigia.

6 In procemio epiſt. attigit utramque cauſam, Catholicæ nimirum fidei aſſerendæ adverſus Græcos, & Eccleſiæ a Langobardorum moleſtiis atque invaſionibus vindicandæ: quæ duo literarum fere omnium ſumma ſunt. Quæ autem ſecreto committuntur ultro citroque deferenda, Langobardos tantum ſpectare videntur; quorum amicitia, neceſſaria adverſus Græcos, ſervanda quidem erat, ſed citra Eccleſiæ detrimentum. Ne igitur interceptæ forſan literæ patefacerent quæ Pippinus adverſus eorum pertinaciam meditabatur, ſecreto agitur per fideles utrinque Miſſos.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ, DE SIMEONE VEL MONACHO [a] REMEDII EPISC. [1].

ARGUMENTUM

Georgio Primicerio Cantorum vita functo, Simeon Secundicerius, qui Monachos Remigii Rothom. Archiep. canendi artem edocebat, ex Francia Romam accersitus erat, Primicerii officio functurus. Pippinus Paulum monet, ægre id tulisse fratrem suum: at hic respondet, se quod necessario fecerat, reparaturum, nam Monachos Remigii perfecte erudiendos Primicerio ipsi traderet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIII.	XLIII.	XXXV.

DOMNO [b] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Cum charitatis [c] amor, quem erga vestram a Deo illustratam [d] insignem gerimus Excellentiam, nostro enucleatius vigeat cordi, curæ idcirco nostræ existit, excellentissime Regum, vestræ gnaviter, & [e] præclaræ totis obtemperare nisibus, voluntati, præsertim dum & amplissimo vestræ Excellentiæ præsidio relevati, &, post Deum, ab insidiatorum videamur sævitia erepti [2]; & ideo quotiens nobis relationum vestrarum apices perferuntur, gratuito acceptantes animo, confestimque, quod eorum textus eloquitur, effectui satagimus mancipandum. Unde susceptis in præsenti a Deo protectæ Excellentiæ vestræ syllabis, nempe relectis [f] protinus, cuncta, quæ ferebantur in illis, libenter adimplevimus; in eis siquidem comperimus exaratum, quod præsentes Deo amabilis Remedii [3], germani vestri, Monachos [g], Simeonis [h] scholæ cantorum priori contradere deberemus, ad instruendum eos in psalmodiæ modulatione [i], quam ab eo adprehendere, tempore, quo illic in vestris regiminibus extitit,

 tit,

VARIANTES LECTIONES

a MONACHIS *Lamb.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* caritatis *Lamb.* *d* illustram *id.* inlustratam *Gent.* *e Particula* & *deest in ms. sed Teng. posuit. Gent.* *f* relictis *Lambec.* *g* Monachus *Gent.* Monachos *Tengn.* *h* Symeoni *Lamb.* *i* ad instruendum eos psalmodii modulationem *Lambec. Gentil.*

NOTÆ

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 3.) *In tertia* (Tertia) *gratias agit Pipino pro defensione contra Insidiatores : & pollicetur, se curaturum, ut Monachi Carolomanni psalmodiam discant.*

2 Quamquam incerto anno scripta hæc epistola, ut pleræque aliæ, nulli saltem probabili tempori ab Auctoribus adscribatur; tamen ad hunc, vel sequentem annum referenda mihi videtur; namque ab insidiis Græcorum liberata Ecclesia dicitur, de quibus in superioribus actum fuit, agiturque in sequenti epistola: quumque parum referat in ejus ætatem inquirere, hujus anni silentio nimis diuturno modum afferre libuit.

3 Vide *not.* 3. *ep.* 10. *al.* XXI.

tit, nequiverant [a]. Pro quo valde ipsum vestrum asseritis germanum tristem effectum in eo, quod non ejus perfecte instruxisset [b] monachos.

Et quidem, benignissime Rex, satis facimus Christianitati tuæ [c], quæ nisi Georgius, qui eidem scholæ præfuit, de hac migrasset luce, nequaquam eundem Simeonem a vestri germani servitio abstrahere [d] niteremur; sed defuncto præfato [e] Georgio, & in ejus idem Simeon [f], utpote sequens illius [4], accedens locum, ideo pro doctrina scholæ, eum ad nos accersivimus, nam absit a nobis, ut quippiam, quod vobis, vestrisque fidelibus onerosum existit, peragamus quoquomodo [g]. Potius autem, ut præfatum est [h], in vestræ charitatis dilectione firmi permanentes, libentissime, in quantum virtus suppetit, voluntati vestræ obtemperandum decertamus.

Propter quod & præfatos vestri [i] Germani monachos, sæpe dicto contradimus Simeon [k], eosque optime collocantes, sollerti industria, eandem psalmodiæ modulationem [l] instui præcepimus & crebo, in eadem, donec perfecte eruditi efficiantur [5], pro amplissima

VARIANTES LECTIONES

a nequiverunt *Lamb. Gent.* *b* instruisset *Gent.* *c* Christianitatem tuam *Lamb. Gent.* tuæ *Tengn.* *d* abstollere *Lamb. Gent.* abstrahere *Tengn.* *e* prælato *Lamb. Gent.* *f* isdem Symeon *Lamb.* isde Symeoo *Gent.* idem Simeon *Tengn.* *g* quoq; modo *Gent.* *h* ut prælatum est *Lamb. Gent.* *i* vris *Gent.* vestri *Teng.* *k* Symeoni *Lamb.* Simeoni *Gent.* *l* psalmodii modulationem *Lambec.* modolationem *Tengn. correxit ut est in editione Gentil.*

NOTÆ

4 Card. Baron. (*an.* 1057. *n.* 22.) ex Cod. Vat. ita de Cantoribus: *Subdiaconi sunt omnes numero viginti & unus, septem Regionarii, qui epistolas, & lectiones cantant in stationibus, septem Palatini, qui idem munus præstant in Ecclesia Lateranensi, septem alii qui dicuntur schola cantorum, qui cantant tantummodo, quando Summus Pontifex celebrare consuevit.* Nota obiter discrimen huic codici cum opusculo illo intercedens, quod tanti fuit Mabillonio (*Mus. Ital. to.* 2. *p.* 567.) & ante eum Panvinio, & Raspon., tribuiturque Joanni cuidam Diacono. At de hoc dicam infra in Monito ad epistolas Constantini pseudopapæ. Ven. etiam Card. Thomasius (*Præf. de antiq. lib. Miss. to.* v. *p.* IX) audiendus: *Hujus scholæ præcipui cantores septem erant subdiaconi* (V. Card. Bar. a 1057.) *quorum primus Primicerius, vel Prior scholæ; secundus secundicerius dicebatur; tum tertius, & quartus scholæ, qui & Archiparaphonista vocabatur.* Tres eos subdiaconos, qui Archiparaphonistam præcedebant, scholæ, seu collegii cantorum præcipua officia esse docent antiqui ordines Romani I. & III. ap. Mabill. (*Mus. Ital. to.* 2. *p.* 7. & 55.) qui postquam officium quartum definierunt: *Archiparaphanista, idest quartus scholæ, qui semper nunciat Pontifici de cantoribus*, ista adjungunt: *Ille quartus scholæ perveniens in presbyterium ..... postquam dixeris inclinato capite ad priorem scholæ, vel secundum, sive tertium, Domini jubete, mox antiphonam ad Introitum incipit prior scholæ.* Hinc patet, cur Simeon secundicerius Romam fuerit vocatus post Georgii Primicerii mortem: Prior enim, seu Primicerius inclyti ejus Collegii factus erat, cujus præcipui, honorabilioresque gradus erant post primum secundus, & tertios; quin, Paulo id testante, si primus, seu Primicerius, aut Prior deficeret, secundus jure suo fiebat primus, ac proinde tertius secundicerii gradum assequebatur, & , ni fallor, quatuor etiam reliquis par fuit progressio.

5 Carolus M. in Capitulari Aquisgran. *cap.* 80. (Labbe *Concil. to.* VII. *p.* 986.) quod relatum vis-

ma vestræ Excellentiæ, atque nobilissima [a] germani vestri dilectione [b], Ecclesiasticæ doctrinæ cantilenas [c] disposuimus efficaci cura permanere [c], optantes de reliquo Excellentiam vestram * ævis, ac prosperis temporibus, in Domino valere, & regni perfrui sceptro [d], atque triumphales de hostibus, intercedente B. Petro, consequi victorias. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a atque nobilissimi *Lamb.* nobilissima germanis vri dilectione. *Sed Tengn. fecit* nobilissimã Germani vri dilectionẽ *Gent.* *b* cantilena *Lamb. Gent.* *c* pmanendum *iidem*, permanere *Teng.* *d* pfrui sceptra *Gent.*

NOTAE

* *longævis*.
visitur Capitular. (*lib.* 1. *cap.* 80.) instituit hunc in modum: *Monachi, ut cantum Romanum pleniter, & ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragant, secundum quod beatæ mem. genitor noster Pippinus Rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit, ob unanimitatem Apostolicæ Sedis & s. Dei Ecclesiæ pacificam concordiam.* Ducang. V. *cantus Romanus*, auctoritate Walafridi Strab. (*de reb. Eccl. c.* 25.) recte statuit Epocham cantus Romani in Gallias advecti a Steph. II. anno 753. At postmodum illam destruit auctoritate hujus epistolæ Paulinæ, ajens Paulum *Remedii rogatu* ante Stephani II. adventum in Gallias id præstitisse, quod in Epistola continetur, continuo subjungens, *Porro Paulus Stephanum proxime præcessit*. Qua in re vir doctissimus oppido fallitur, ut liquet. Historiam vero omnem Romani cantus in Gallias plene, atque erudite persequitur. Eum consule.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET DE SANITATE IPSIUS, SEU CAROLI [a], ET DE MARINO, PRESBYTERO [b], ATQUE DE RAVENNA [c], QUALITER CONTRA EANDEM MALA MACHINANTUR CONSILIA [1].

ARGUMENTUM

Regiis literis officiosis par responsum: Res Ecclesiæ, suimet, ac populi sibi commissi salvas esse Dei omnipotentis gratia, & ejus opera: calumniatos sibi, qui se dixisse opem desuturam a Francis, mentiti erant: vitaturum se semper ejus adversarios, adhæsurum illius amicis: de Missis tam Regiis, quam Pontificiis Constantinopolim profectis se nihil novisse propter sævam asperitatem hyemis: Restitutum Marinum in pristinum honorem presb. Card. gaudet, at se nullum cum eo literarum commercium habuisse, eumque Regio arbitrio omnino committere. Literas mittit Ravenna acceptas, ubi res parum tranquillæ erant ab æmulis, qui nullum lapidem non movebant, ut amissa reciperent. Denique illum obtestatur, ut cœptum opus perficiat, & Ecclesiam ab insidiis liberet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIV.	XXXII.	XXXVI.

DOMNO * [d] excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Eximiæ, & a Deo protectæ Excellentiæ vestræ, harum deferente portitore, destinatos apices omni plenos [e] dulcedine ac amore, quos [f] cum magno venerationis affectu acceptantes, liquidius cuncta in eis inserta agnovimus: inter hæc quippe, excellentissime fili [g], vestra nobis præcelsa innotuit benignitas, qualiter divina Dei nostri favente [h] misericordia, sani atque sospites, & illæsi [i] existentes sitis, simul cum excellentissimis natis vestris, spiritalibus nostris filiis [k] Carolo, & Carolomanno [l], magnis Regibus; atque Domna Bertrada Regina dulcissima [m] ** spiritali

VARIANTES LECTIONES

a CAROLI ET CARLOMANNI *Lamb.* *b* DE MARINUM PRESBYTERUM *Gentil.* *c* RAVENNAM *utrobique correxit Tengnag. Gent.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* plenas *Gent.* plenos *Tengn.* *f* quas *Gentil.* quos *Tengn.* *g* Excell. bone fili *Lamb. Gent.* *h* fatiente *Gent.* *i* inlesi *id.* *k* vestris natis, nostris spirtalibus filiis *Lamb.* *l* Caromanno *Gent.* *m* Domnā Bertradam reginā dulcissimam *Tengnag. correxit ut est in editione deest & Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 10. Bar. & Cent. ** conjuge vestra.

CANNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 10.) *In decima* (Decima) *purgat se de crimine objecto: quasi dixisset, Pipinum non valere auxilium præbere Romanis in angustia aliqua constitutis: & de Marino* (in ang. constitutis. De Marino) *facit potestatem, ut statuat quid velit, & petit* (velit. Petit) *auxilium pro Ravennatum defensione*.

ritali [a] commatre nostra, nec non & Gisila nobilissima nostra Filia [b]. Quibus agnitis magnas, ac innumerabiles polorum arbitro, ac regi Regum Domino Deo nostro retulimus [c] laudes, quoniam juxta id, quod anhelantius optantes desideramus, vestram addiscere meruimus sospitatem; pro quo Dominum Deum nostrum sedulis deprecationibus imploramus, qui nos per multorum curricula annorum de vestra integra sospitate faciat exultare, quod vestra salus, nostra est exultatio, & vestra prosperitas, nostrum procul dubio existit gaudium.

Et hoc in vestris regalibus [d] apicibus continebatur adscriptum, quatenus vobis innotescentes significaremus, si circa sanctam Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel populi nobis commissi [e] salus aut integritas profligaretur [2]. Nam & de hoc magnas, & innumerabiles gratias Deo omnipotenti, & vestræ Excellentiæ referimus, quia sicut revera, Christianissime, & vere Dei cultor, Ecclesiam Dei, & populum vestra Excellentia visitare non piget, sed hoc non nostris meritis, sed divina proveniente misericordia, agitur, dum omnia prospera circa sanctam [f] Dei Ecclesiam, atque nostram mediocritatem, vel nobis commissum populum [g] existunt, pro quo Deum cæli, penitus omnium bonorum largitorem, rogabimus, vobis [h] pro hoc præcipuo ac pio opere sit retributor, ob tantam benignitatem, & sollicitudinem, quam circa sanctam Dei Catholicam, & Apostolicam Ecclesiam, vel ejus * familiarem populum habere dinoscimini.

Sed, & hoc in ipsis vestris relationum apicibus continebatur, per vestros vobis fuisse nunciatum legatos, quod a quibusdam malignis, & mendacium proferentibbns, in istis partibus divulgatum esset, quia si aliqua nobis necessitas eveniret, nullum nobis auxilium præbere volueritis [i] [3]. De quo nefario dicto nequaquam

VARIANTES LECTIONES

a dulciss. vestra conjuge, & spiritali *Lambec.* *b* gisilā nobilissimā idem nostram filiam *Gent.* *c* referuimus *Lamb. Gentil.* *d* regales *Gent.* regalibus *Tengnag.* *e* vel populum nobis commissum *Lamb.* *f* erga scām *Lamb. Gent.* circa *Tengn.* *g* commisso populo *Gentil.* commissum populum *Tengn.* *h* rogabimus qui vobis *Lambec.* Largitorē, qui vobis *Teng.* *apposuit* rogabimus, & *loco* qui *posuit* ut *Gent.* *i* ausilium prebere valuissetis *Lamb. Gent.* auxilium præbere valeretis *Tengn.*

NOTÆ

* peculiarem.

2 Plura exempla attuli (*ep. 24. al. XXXI. not. 3.*) eruditis interpretationem verbi integram relinquens. Perinde hic facio; tametsi nullum ex allatis ibi exemplis videam ad rem facere, nec multi negocii esse, quid sibi Paulus hic velit, intelligere.

3 In Cod. ms. Lambecius, & Gentilotus recte legunt *valuissetis*: Aquitanico enim bello detinebatur Pippinus ab anno 760. quod paulo post sequentibus explicatius redditur: *Agnoscentes, quod Deo propitio nullum de quacumque parte sit impedimentum vobis defensionem atque auxilium S. D. Ecclesia &c.*

quam nobis fuit, aut eſt hæſitatio, quia divina faciente miſericordia, magnam in vobis, poſt Deum, ſpem & fiduciam habemus, agnoſcentes, quod, Deo propitio, nullum de quacunque parte erit [a] impedimentum, vobis defenſionem atque auxilium ſanctæ Dei Eccleſiæ, vel ejus peculiaris populi impertiendi, juxta id, quod B. Petro Apoſtolo, per beatæ memoriæ prædeceſſorem, domnum, & germanum noſtrum [b], ob remedium animæ veſtræ, & veniam dilictorum veſtrorum, pollicentes ſpopondiſtis, quod in perpetuis temporibus, Domino annuente, firmum ac robuſtum credimus permanere.

At vero, unde nobis Chriſtianiſſima veſtra direxit Excellentia, quod ſi quis [c] e veſtris adverſariis [4], aut contemptoribus ad nos venerit [d], nullo modo cum eis nos, aut in eorum ſocietate miſceri, abſit a nobis, ut hanc rem faciamus [e], dum profecto veſtri, inimici ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtri exiſtunt; Quapropter teſtatur veritas, quia ubi veſtros amicos agnoverimus, tanquam amicos, & fideles ſanctæ Dei Eccleſiæ oblectare, & amplecti [f] cupimus; & ubi veſtros inimicos invenerimus, veraciter, tamquam inimicos ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtros proprios, ita eos reſpuimus, atque perſequimur, quia veſtri amici ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtri exiſtunt, & hi, qui inimicitias contra vos machinantur, profecto inimici ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtri eſſe comprobantur.

De Miſſis vero veſtris, ac noſtris, quia ad [g] Regiam Urbem ſimul properaverunt, de quibus petiit nos veſtra præclara excellentia, ſibimet a nobis ſignificari, ſi quid ex eis addiſcere potuimus, cognoſcat veſtra a Deo protecta eximietas, quod in his diebus

VARIANTES LECTIONES

a parte ſit *Lamb. Gent.* erit *Tengn.* *b* domno ac germano noſtro *Gent.* domnum &c. *Tengn.* *c* quiſquam *Lamb. Gent.* *d* evenerit *Gent.* *e* faciemus *idem*. *f* amplectere *Lamb. Gent.* amplecti *Tengn.* *g* qui ad *Lamb. Gent.*

NOTÆ

4 Nullus videtur eſſe dubitandi locus, quin Pippinus ita ſcripſerit poſt Taſſilonis defectionem, quam ſuperiori anno Auctores conſignant, poſt Placitum Nivernenſe. Annales Francor. ad an. 763. *Pippinus Rex habuit Placitum in Nivernis, & quartum iter faciens in Aquitaniam, ibi Theſſilo Dux Bajoariorum poſtpoſuit ſacramenta, & omnia, quæ promiſerat, & per malum ingenium ſe inde ſeduxit omnia beneſacta, quæ Pippinus Rex avunculus ejus ei fecit, poſtpoſuit, per ingenia fraudulenta ſe ſubtrahendo Bajoariam petiit, & nuſquam amplius faciem ſupradicti Regis videre voluit.* Eadem Pagius (763. *n.* 4.) refert ex Annaliſta Metenſi, alios laudans Annales idem confirmantes; ſequenti enim epiſtola eumdem Taſſilonem pœnitentia ductum, ac redire aventem in Avunculi gratiam ita Regi commendat, ut iteratis precibus feſſum ſe id feciſſe ſignificet, nullatenus a Regia voluntate recedendo.

bus nihil ab ipſis [a] cognoſcere potuimus, dum profecto vobis incognitum non eſt, quod per [b] tam ſæva hujus hiemalis temporis aſperitate [5], nullus de illis partibus adveniens nobis adnunciavit qualiter circa eos [c] agatur, & ideo ad præſens ignoramus, quid vobis de eis veraciter ſignificemus.

At vero de Marino presbytero ſcripſit nobis Chriſtianiſſima Excellentia veſtra, quod demum in priſtino eſſet conſtitutus honore, ſecundum qualiter vobis poſtulantes direximus, nos quidem teſtem Deum proferimus, quod pro nulla alia re pro eo vobis direximus, niſi propter lachrymas [d], & cotidianas lamentationes, quas ejus genitrix effundere non ceſſat, quæ & orbata lumine exiſtit, & ideo vobis direximus, ut apud vos eum abſolvere debuiſſetis, quia nihil de eo [e] vobis fuit aut eſt, ſed nec nobis, niſi tantummodo de ejus iniqua malitia, quam contra ſanctam Dei Eccleſiam maligna, atque perverſa motus audacia agere præſumpſit. Sed de hoc, ſicut per anteriores noſtras literas Excellentiæ veſtræ direximus, in veſtro ſit arbitrio vel poteſtate, quid de eodem diſponere volueritis. Nulla nobis de eo cura eſt, niſi ut prædiximus, qualiter veſtra fuerit voluntas, ita de eo diſponere debeatis [6]. At vero nobis direxit Excellentia [f], ut vobis intimare debeamus, ſi nobis idem Marinus ſuas direxit litteras, de quo, teſte veritate, dicimus: nunquam

VARIANTES LECTIONES

a nihil ipſius *ſed Tengn. interpoſuit* ab *Gent.* *b* pro *Lamb. Gent.* *c* circa eis *Gent.* eos *Tengn.* *d* lacrymas *Lamb.* *e* deo *Gentilot.* de eo *Tengnag.* *f* veſtra Excellentia *Lamb.* *g* ſi nobis iſdem *Lambec. Gentil.*

NOTÆ

5 Hiemem validam hoc anno alii Annaliſtæ collocant, alii ſuperiori, cum laudatis Annal. Francor. Cauſam affert Pagius (*an.* 763. *n.* 3.) ex Theophane ad an. XXIII. Conſtantini: *Eodem pariter anno, menſis Octob. exordio frigus ingens & aſperrimum non in hac modo regione, ſed & per Orientem, Septemtrionem, & Occidentis plagam incubuit*. De horrenda iſta hieme & Paulum agere perſpicue oſtendunt epiſtolæ ejus non paucæ numero, in quibus non nulla mentio eſt horrendæ illius hiemis; necnon ratio ipſa loquendi; *pro tam ſæva hujus hiemalis temporis aſperitate*. Præcedenti autem anno Miſſos Regios una cum Pontificiis Cpolim profectos eſſe pro ſacrarum Imaginum cultu, plura in ſuperioribus indicia extant, ubi de Orthodoxa fide, & Patrum traditione aſſerenda res eſt, at nulla uſquam affirmatio certa occurrit, præterquam hoc loco, & in ſequenti epiſtola, de qua mox. Anaſtaſ. tantum frequentes Pauli legationes commemorat, nulla Pippini mentione facta; & Pag. notat, multas inter Imperatorem, & Franciæ Regem legationes hoc tempore in Annalibus memorari: at Pontificiæ illis additæ nullatenus meminit.

6 Hinc certo conſtat, alias de hac re literas datas eſſe ad Pippinum ab eodem Paulo: at illæ nequaquam extant. Epiſtola ſiquidem 16.al.XXV. anno 757. Pippino morem gerens Cardinal. tit. s. Chryſogoni Marinum creaverat; ſequenti anno perduellem illum eſſe audiens, Epiſcopum in Francia eligi petiit (*ep.* 19. *al.* XXXIX.) ne deterior fieret; nunc demum lacrymis ſe moveri ait matris ejus lumine captæ, adeoque orat, ut eum remittat Romam nulli alii crimini obnoxium, quam perfidiæ in s. Sedem, arbitrio ejus nihilominus remittens, quidquid de eodem Marino ſtatuendum cenſeat. Quæ quidem tria capita in anterioribus literis ſe attigiſſe teſtatur: at ejuſmodi literæ non extant, ut dixi, in iſto Codice.

nobis ſuas direxit litteras ex eo, quando [a] illuc apud veſtram Excellentiam properatus eſt. Nam nullo modo vobis vetare [b] habuimus, ſi factum fuiſſet.

Interea nempe ea, quæ a fidelibus ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtris, id eſt, de partibus Ravennæ ad nos pervenerunt, aptum proſpeximus veſtræ Excellentiæ intimanda, eo quod æmuli ſanctæ Dei Eccleſiæ, & noſtri, atque veſtræ Excellentiæ, die noctuque non deſinant pertractare [c], qualiter nos ſibi Deo contrario prævalere, ac ſuperare poſſint. Tamen & ea ipſa ſcripta, quæ exinde ſuſcepimus, infra has noſtras litteras Excellentiæ veſtræ direximus; quatenus rei meritum addiſcentes agnoſcatis, quod illi a ſuo maligno propoſito, & ſolita nequitia nequaquam deſiſtunt: pro quo, Chriſtianiſſime bone fili, & ſpiritalis Compater, enixius elaborare, atque decertare jubeas, quatenus bonum opus, quod cœpiſti, per te compleatur, & ut ſancta Dei Eccleſia, & ejus peculiaris populus, perfectam habeat liberationem, & ſecuri ab inimicorum inſidiis permaneant [7].

De reliquo vero petimus divinam Dei noſtri miſericordiam, ut vos per multorum annorum curricula, in ſolio regni veſtri conſervare dignetur, una cum Excellentiſſimis veſtris natis, noſtriſque [d] ſpiritalibus filiis, Carolo, & Carolomanno [e], Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, nec non domna Bertrada Excellentiſſima Regina, ſpiritali noſtra commatre, veſtra conjuge, ſimulque & Giſila nobiliſſima puella [f], noſtra ſpiritali filia, ad exaltationem, & defenſionem ſanctæ Dei Eccleſiæ, ſimulque & ejus peculiaris populi, optantes diu veſtræ proſperitatis gaudia addiſcere, atque immenſam pro vobis divinam implorare clementiam. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ex quando *Lamb.* a quando *Gentilot.* ex eo quando *Tengn.* *b* velare *Lamb.* *c* pertractandum *Lambec. Gentil.* pertractare *Tengn.* *d* noſtris *Lamb.* *e* Carlomanno *id.* *f* vtramq; conjugem, ſimulq; & Giſilam nobiliſſimã puellã *Tengnag. correxit ut in editione* Gent.

NOTÆ

7 Ajebam ſuperiorem ad Epiſtolam (*not.* 2.) & hic de Græcorum inſidiis verba fieri: at quibuſnam eæ pararentur inſidiæ tum haud dixi. Sanctæ ſcilicet Sedi, & ejus peculiari populo, ſeu Romanis parabantur: idcirco Exarchatus, & Pentapolis in poteſtatem redigere ſummis viribus nitebantur Græci: inde enim aut fœdere, aut amicitia cum Spoletanis inita, ut olim Eutychius Exarchus, aggredi Romam poterant. Alias Langobardorum opera indigebant, in quorum poteſtate erat non modo Italiæ Regnum, ſed Beneventanus etiam Ducatus latiſſime patens: quumque hos Francorum Regi addictos non ignorarent, hauddum tentare illorum animos auſi erant: quod poſtmodum fecerunt, ut mox patebit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM REGEM PIPPINUM, PER FLAVINUM CAPELLANUM [a], ET JOANNEM SUBDIACONUM, ET ABBATEM, ATQUE PAMPHILUM [b] DEFENSOREM REGIONARIUM SANCTÆ ECCLESIÆ DIRECTA [c], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES DE IPSIS MISSIS, QUALITER, UNA CUM MISSIS IMPERIALIBUS HONORIFICE SUSCEPTI SUNT, ET CÆTERA [1].

ARGUMENTUM

Multis capitibus Regiæ Epiſtolæ a ſuis Miſſis Joanne Subdiacono, ac Pamphilo Defenſore cum Flavino Miſſo Regio redeuntibus allatæ reſpondet. Primo: Imperiales Miſſos coram Pontificiis auditos, quibuſcum de Catholica fide & traditione diſputarunt, quam rem Miſſi etiam retulerant tanti eſſe, ut factum a Deo uno compenſari poſſit. Deinde ad Imperiales literas, & Pippini reſponſum (utraque enim exempla adnexa fuerant) progrediens, hoc ſummopere laudat; illas ſubleſtæ fidei damnat. Tertio: Syneſium alterum ex Miſſis Imperialibus detentum, Anthimo cum Regiis Miſſis redire Cpolim juſſo, probat. Quarto: nullis blanditiis, aut mundi theſauris eum removeri poſſe a promiſſis D. Petro, & Stephano factis, longo experimento jam ſe noviſſe affirmat. Quinto: ſe ait mittere ſuum ſignum ab eo petitum per Flavinum Regium Miſſum. Sexto: ſe tranſacto menſe Majo ad eum legaſſe ſuos Miſſos Philippum presb. & Urſum pro Taſſilone ejus ſororis filio, qui in gratiam Avunculi redire avebat; ſed ſuſpicioſo a Deſiderio prohibitos Ticino in Franciam diſcedere. Denique: doli plenas eſſe literas Imperiales (Græcis ſerere conantibus diffidentiam de Regiis, & Pontificiis Miſſis) monſtrat Chriſtophori Primicerii viri integerrimi exemplo, qui proditionis inſimulabatur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIV.	XX.	XXXVII.

DOMNO [d] * excellentiſſimo filio, & noſtro ſpiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Cum regalis potentiæ culmen plus fidei virtute, quam bellatorum armis videatur præſidio, & fortitudine circumtegi, quid mirum, excellentiſſime, & vere orthodoxe Regum, ſi ſtudiorum

 veſtro-

VARIANTES LECTIONES

a CAPPILLANUM *Lambec.* b PAMPILUM *Gent.* c DIRECTÆ *Lambec.* d Domino *Lamb. Gentilot.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 22. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 22.) *Viceſimam ſecundam epiſtolam Pipino ſcripſit, in qua gratias agit* (gr. eidem agit) *Pipino, quod Miſſi ſui, ſcilicet Johannes* (Legati ſui Joh.) *ſubdiaconus, Abbas Pamphilus defenſor Regionarius* (Pamph. Abbas N. Defenſor Reg.) *S. R. Eccleſiæ cum Imperialibus Miſſis* (Legatis) *a Pipino honorifice ſuſcepti ſint* (eſſent). *Agit Pipino gratias, quod omnia indicavit* (ſibi omnia indicaverit) *quæ cum Imp. Cpolitano acta fuerant: valde Pipinum laudat &c.* (valde eum laudat & commendat.)

vestrorum conatus, ad protegendum [a] Dei institutionem, ac fidei Christianorum censuram, impensius inminere non desistat, & ob hoc, & cælestis vobis victoria datur [b], & prospera a Redemptore nostro credite Præcellentiæ vestræ fore largitura. Remeantibus siquidem ad nos Missis nostris, quos ad vestram præclaram Excellentiam directos habuimus, Johanne videlicet Subdiacono & Abbate, atque Pamphilo [c] Defensore Regionario [2] spiritalis Matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, una cum vestro Misso Flagitio Cappellano [d], attulerunt nobis honorabiles, & nimis desiderabilis [e] Christianitatis tuæ litteras, quas cum nimio jocunditatis gaudio suscipientes ac relegentes, protinus earum adsertio, tanquam suavitatis flagrantia nos adficiens [f], ac salutaris providentiæ fomento medens, lætos effecit [g].

Porro Christianissime Rex, amantissime fili, & spiritalis compater, innotuit benignitas vestra, qualiter nostri ac Imperatoris Missi [3] a vobis suscepti sunt, & quemadmodum illis de singulis, quæ præclaro culmini vestro affati sunt, respondere studuistis, eos, pro amore fautoris [h] vestri beati Petri, nequaquam suscipi, aut illis responderi [i] adquiescentes absque nostrorum Missorum [k] præsentia; sed & ipsi nostri Legati ea ipsa nobis retulerunt. Unde licet nos ob tantam cordis vestri sinceram affluentiam, quam erga spiritalem matrem vestram Dei Ecclesiam, & nostram fragilitatem habere videmini, digna rependere non valemus, est tamen protector vester Dominus Deus noster, qui vos regnare jussit, & sanctam suam Ecclesiam ad defendendum vobis commisit, qui dignam præmiorum in præsenti ac futura vita, Præcellentiæ vestræ rependere potest remunerationem.

Itaque

VARIANTES LECTIONES

a ad profligandum *Lamb. Gentil.* *b* victoria da *Gent.* *c* Pampilo *id.* *d* Flavino cappellano *Lamb.* Flagino capellano *Gent.* *e* desiderabiles *Lamb.* desiderabiles Xpianitatis litteras *Gent.* *f* nos ficiens *id.* adficiens *Tengn.* *g* la&ts efficit *Gentilot.* *h* faustoris *id.* fautoris *Tengn.* *i* respondi *Gent.* responderi *Tengn.* *k* Missuum *Gent.* Missorum *Tengn.*

NOTÆ

2 Nisi Pamphilum Defensorem reperissem in literis Stephani III. (*ep.* 49. *al.* XLV.), suspicatus essem, num hi Pontificii Missi iidem essent, quos superiori anno Paulus Pippino legaverat. Profecto Johannes subdiac. & Abbas idem ipse est; de ejus collega divinare non ausim quid evenerit in Francia, ita ut Johanni socius alter daretur. Quod certo constat, Petrus Primicerius Defensorum nunquam amplius memoratur in isto Codice.

3 Videlicet Anthymus spatarius, & Synesius Eunuchus, quos infra nominat. De hac epistola recte Pagius (*a.* 764. *n.* 4.) quæ cæteroqui satis perspicua est.

Itaque & litteras, quas vobis, ſimulationis ac illuſionis cauſa, ipſi Imperiales Miſſi attulerunt, nobiſque a vobis directas ſuſcipientes, earum agnovimus ſeriem, & omnino in hoc benignitatis veſtræ pia conſideratio, exultationis lætitiam nobis intulit, quia verè conſtat, non pro humano ſavore, ſed pro Dei timore, ita vos peregiſſe, ſed & ea quæ præfati [a] noſtri Miſſi cum Imperialibus Miſſis de obſervatione fidei orthodoxæ, & pia patrum traditione in veſtri præſentia diſputantes altercati ſunt, nobis liquidius per eadem veſtra ſcripta innotuiſtis, ſimulque & exemplar litterarum, quas præfato [b] Imperatori direxiſtis, reſponſionis quippe modum [c], & ſolutionem petitionum, de his, quæ ab eo vobis intimata ſunt, nobis dirigere a Deo illuſtrata [d] Excellentia veſtra annuit: verum etiam & quemadmodum eiſdem Imperialibus Miſſis reſponſum reddidiſtis, & unum ex eis * Anthi [e] nempe Spatarium cum veſtris Miſſis regiam direxiſtis Urbem, & alium, videlicet Syneſium Eunuchum, apud vos detinuiſtis [f], ſimili modo nobis minutius intimaſtis, agnitiſque omnibus a vobis, pro exaltatione ſanctæ Dei Eccleſiæ, & fidei orthodoxæ defenſione, peractis [4], lætati ſumus gaudio magno, & ita nobis placabilia exiſtunt, ſicut certè, non hoc humano conſilio, ſed Dei providentiæ intuitu, vos talia egiſſe, ac reſpondiſſe ambiguum non eſt. Vere enim, Domine Rex, fili Chriſtianiſſime, & ſpiritalis Compater, ſpiritus Dei intimi cordis tui illuſtrat [g] piam conſiderationem, & qui Spiritus ſancti gratia redundat, non aliis, niſi quæ ſpiritalia ſunt, exuberat, quoniam cor potentiæ veſtræ in manu Dei conſiſtens, in ſuo procul dubio illud inclinat beneplacito [h].

Direxiſtis ſiquidem nobis per eadem veſtra ſcripta ſignificantes, quod nulla ſuaſionum blandimenta, vel promiſſionum copia vos poſſit

VARIANTES LECTIONES

a prælati *Lamb.* plati *Gent.* *b* prælato *Lamb.* plato *Gent.* *c* quippe modo *Lamb.* *d* inluſtrata *Gent.* *e* Anthinum *Lamb.* *f* detenuiſtis *Gent.* detinuiſtis *Tengn.* *g* inluſtrat *Gent.* *h* benepla *id.* beneplacito *Tengnag.*

NOTÆ

* forte, Antimum ſeu Anthymum.

4 Quam ſerio ageret Rex Francorum, ut Catholica fides, & ſacrarum Imaginum cultus adverſus Græcos aſſererentur, patet etiam ex Actis Conventus Attiniacenſis ſeq. anno celebrati. Quamquam enim eadem interierint: tamen e ſchedis Lucæ Holſtenii Labbeo tranſmiſſis a R. P. Poſſino extat eorum ſumma (*Labb. Conc. to.* VI. *p.* 1702.) quæ huc pertinent: *Nomina Epiſcoporum, ſeu Abbatum, qui apud villam publicam Attiniacum pro cauſa Religionis, ac ſalute animarum congregati ſynodali conventu &c.* Mabillon. (*Annal. lib.* 25. *n.* 1.) poſt relatam eamdem ſummam, agit (*num.* 6.) de ss. Gorgonii, Naboris, & Nazarii reliquiis Roma in Franciam allatis: quæ pariter colliment ad ſanctorum venerationem Francorum Regis opera vindicatam.

poſſit avellere ab amore, & fidei promiſſione, quam B. Petro, principi Apoſtolorum, & ejus vicario, prædeceſſori, & germano noſtro ſanctæ recordationis Domno Stephano Papæ, polliciti eſtis, ſed in ea ipſa vos charitate, & ſponſionis fide ſine tenus fore permanſuros; & quidem nos, præcellentiſſime Regum, experimento comperimus, & operibus comprobavimus, vos firma atque robuſtiſſima conſtantia, in ea ipſa ſponſione [a] in finem permanere, & in vobis confidimus, quod ſi univerſi Mundi theſaurorum copia in conſpectu veſtro offeratur, [b] ac tribuatur, nullo modo in aliam partem, veſtram firmam, & a Deo impulſam mentem declinare, inflectereque [c] valebit; quoniam vos omnipotentes Dominus, præ cunctis regibus ſæculi, elegit, & in vobis complacuit, ut veſtro certamine ſancta univerſalis Dei Romana Eccleſia, & caput [d] omnium Eccleſiarum, ac firmamentum fidei Chriſtianæ ab impugnatorum inſidiis liberata extitiſſet, & illud, quod a conſtitutione ſæculi Dominus per vos perfici decrevit, ecce mirabiliter operatum eſt.

Unde magnam poſt Deum in veſtro regali culmine ſpei fiduciam habemus; quod perfectius ipſa ſancta Dei Eccleſia, atque hæc miſerrima, & afflicta provinciola [5] a perfidia inimicorum liberetur, quia antiquus humani generis hoſtis non deſinit inimicorum corda pulſare, ut ſuas jaculentur [e] ſolitè inſidias; ſed, bone orthodoxe Rex, tuo ſolito certaminis præſidio, eorum cum Dei virtute, ſtude confringere [f] malitiam; ut ſancta Dei Eccleſia, & populus ejus peculiaris perfectius ab inimicorum ſævitia liberetur, & meritò ſuffragiis Apoſtolorum circumſepti, mercedis vobis in cælo repoſitam coronam conſequi mereamini. Direximus itaque Excellentiæ veſtræ, juxta ut intimaſtis, ſignum noſtrum per præſentem Miſſum veſtrum.

Interea

VARIANTES LECTIONES

a *poſt verbum* ſponſione *ſequitur in ms.* vos, *quod tamen ſubducta linea deletum eſt* Gentilot.
b afferatur *Lamb. Gent.* *c* conflectereque *Lamb.* conflectereq; *Gent.* inflectereque *Tengn.*
d capud *Gentilot.* caput *Tengnag.* *e* jaculent *Gent.* jaculentur *Tengnag.* *f* confringendum *Lamb. Gentilot.* confringere *Tengn.*

NOTÆ

5 Muratorius, qui ſemper, & ubique Romam a Græcis minime petitam autumat, quod juris eorum eſſet, perfunctorie has epiſtolas perlegiſſe videtur. Quid enim aliud erat *provinciola* iſta, niſi Roma, & ejus Ducatus? luculenter definitur infra per s. Dei Eccleſiam, ejuſque populum peculiarem. At Græcis, ut ſuperiori epiſtola (*not.* 7.) ajebam, patere aditus Romam non poterat, niſi prius Exarchatum in poteſtatem redigerent,

Interea & hoc innotescimus Christianitati vestræ, quod jam sæpius nos petisse dinoscitur Tassilo Bavariorum Dux [a], ut nostros Missos ad vestram præclaram Excellentiam dirigi annuissemus, ut ea inter vos provenirent [b], quæ pacis sunt. Unde nos data occasione libentissime nostros Missos, id est, Philippum, dilectum filium nostrum presbyterum, atque Ursum [c], nostrum etiam fidelem, ad vestri præsentiam visi sumus direxisse, transacto Majo mense [6], eo videlicet modo, ut qualiter vestra fuisset voluntas, ita peragere debuissetis; & properantibus ipsis nostris Missis usque Ticinum [d], adversa suspicione arreptus Desiderius, Langobardorum Rex, minimè eos permisit ad vestram a Deo conservatam Excellentiam pertransire [e], tamen & easdem litteras, quas vobis dirigebamus, infra hæc nostra scripta Christianitati vestræ transmisimus. Itaque & hoc a Deo protectæ Christianitati vestræ aptum duximus intimandum. Quod relectis [f] imperialibus litteris, vobisque * desertis per præfatos [g] Antispatarium [h], & Synesium Eunuchum, quas nobis ob earum seriem intuendam, pro amore B. Petri, fautoris vestri, dirigere [i] dignati estis [7], reperimus in eis adnexum, quod vestri ac nostri homines, qui ipsas Imperiales syllabas, quæ vobis nobisque directæ sunt, vel diriguntur, interpretantur non juxta, ut ibidem exaratum est, sed aliud pro alio falsè interpretari [k] audent, & Missi [l], qui inter partes properant, non sicut illis injungitur [m], sed acceptilationis [n] præmio corrupti, alia pro aliis deferunt, & in hoc perpendat vestra Excellentia, quanta est inimicorum malitia; dum contra animas eorum, non quæ veritatis sunt, sed

VARIANTES LECTIONES

a dinoscitur Tasilio Bajuariorum Dux *Lambec. Tengn. ad marginem posuit* Tassilo *Gentilot.* *b* proverent *Gent.* provenirent *Teng.* *c* Ursum Consiliarium nostrum & fidelem *Lamb.* Ursum tuū nostrum & fidelem, *sed ly* tuum *linea subducta deletum est.* *d* Ticino *Gent.* Ticinum *Tengn.* *e* pertransire gradiendum *Lamb.* gradiendum *linea deletum est* Gent. *f* relictis *Lamb.* *g* per prælatos *idem*. *h* Anthinum Spatarium *id.* *i* digere *Gent.* *k* interpretare *idem.* *l* sed Missi *Lambec. Tengn. delendo* sed *posuit* & *Gent.* *m* injunguntur *Lamb. Gent.* injungitur. *Tengn.* *n* acceptilationes *sed littera* e *deleta*, *posita est littera* i *ut eveniat* acceptilationis *Gent.*

NOTÆ

* delatis.

6 Ut superior ineunte anno, dum maxime sæviebat horrida hiems, data fuit; ita hæc epistola admodum provecto eodem anno conscripta fuisse videtur: de Missis enim Paulus loquitur, quos præterito mense Majo direxerat Tassilonis causa, qui a Desiderio erant prohibiti Ticino proficisci. Quippe filiam suam, ut air Pagius (*an.* 764. *n.* 4.) aut in matrimonium collocaverat, aut brevi collocaturum se sperabat eidem Tassiloni.

7 Literas pro Tassilone datas periisse, licet semel & iterum missas, parum interest. Quæ autem venerant Cpoli, magnique momenti sunt ad Græcorum versutias tenendas, per summa capita hîc a Pontifice relatas habemus.

ſed per hanc [a] occaſionis verſutiam iniqua proferunt mendacia in id, quod nec ſuis, nec veſtris ac noſtris credant Miſſis. Dum & vos ſatisfacti eſtis de veſtris hominibus, ſimili modo & nos de noſtris, quod nullo modo hoc agere penitus præſumant.

Satisfaciat omnipotens Deus, qui cordi ac renum ſcrutator eſt, mellifluum cor Excellentiæ veſtræ, quod nequaquam noſtrum quiſpiam, ut ipſi adſerunt, talia agere perpetravit, ſed in hoc vehementer idem [b] Imperator iraſcitur, & occaſionis verſucias [c] adhibet, pro eo, quod nequaquam ſiluimus [d] ei prædicandum ob conſtitutionem ſanctarum Imaginum, & fidei orthodoxæ integritatem. Nam illud in ipſis ſuis apicibus adſerunt [e], quod dilectus filius noſter Chriſtophorus primicerius, & conſiliarius, ſine noſtra auctoritate nobis quaſi ignorantibus, ſuggeſtiones illas, quas ſæpius ei direximus, feciſſet, & alias pro aliis ejus ac veſtris Miſſis relegiſſet, & in hoc teſtem, & judicem proferimus Deum, quod ita nequaquam eſt. Nihil enim ipſe noſter conſiliarius extra noſtram voluntatem aliquando egit, vel agere præſumpſit, quoniam [f] noſtri prædeceſſoris ac germani, Domini Stephani Papæ, ſimul & [g] noſter ſincerus atque probatiſſimus fidelis extitit, & in omnibus exiſtit, & ſatisfacti ſumus de ejus immaculata fide, & firma cordis conſtantia, & ob hoc credimus, illud, quod nobis falſe profertur, non improperium, ſed bravii corona nobis a Deo computatur, & idcirco utriſque nobis Dominus adjutor eſt, & non timebimus, quid nobis [h] faciat homo. Habebimus enim, poſt Deum, & clypeum protectionis, & arma virtutis, veſtram a Deo illuſtratam præclaram Excellentiam. At vero Chriſtianitas veſtra ſuos jubeat inquirere Miſſos, & in omnibus vos ſatisfaciatis; quoniam mendacium contra nos idem adſeruit Imperator [i], eo quod eam direximus ſuggeſtionem, eis relegentes pariter cum ipſis, quæ direximus, & confirmavimus [k], & ejus exemplar a nobis vobis directum apud vos haberi videmini [8].

His

VARIANTES LECTIONES

a per hoc *Gent.* per hanc *Tengn.* b iſdem *Lambec. Gent.* c verſutias *Lamb.* d ſileſimus *Gentil.* ſiluimus *Tengn.* e adſeruit *Lambec. Gent.* f quō *Gent.* quoniam *Tengnagel.* g ſimulq; & *Gent.* h quod nobis *id.* i iſdem aſſeruit Imperator *Lamb. Gent.* k quæ direximus, confirmavimus *iid.*

NOTÆ

8 Pontificem præ aliis Regi ſuſpectum reddere molitus erat Imperator, literis ad ſe ſcriptis abutens pro ſacrarum Imaginum cultu reſtituendo, ut in V. Pauli ap. Anaſt.

His præmiſſis, flexis poplitibus, una cum univerſa plebe Dei, polorum cœlorum [a] opificem Dominum Deum verum [9] exoramus, ut vobis præſentis vitæ longævitatem cum magna de hoſtibus victoria concedat, & æterna gaudia tam Excellentiæ veſtræ, quamque Chriſtianiſſimæ Reginæ, filiæ & ſpiritali noſtræ commatri, amantiſſimæ veſtræ conjugi, atque dulciſſimis natis excellentiſſimis Carolo, & Carolomanno regibus Francorum, & Patriciis Romanorum largiri dignetur. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a polorum ac tellurem *Lamb.* polorum, ac tellorum *Gent.* cœlorum *Tengn.*

NOTÆ

9 Opportune admonet Gentilotus *cœlorum* eſſe poſitum a Tengnagel. nam in Cod. ms. *tellorum ſive tellurum*, ut legit Lambecius, invenitur: quod eſt *creatorem Cœli & terræ*: at craſſo illi ævo melius ſapiebant *Poli*, qui frequenter occurrunt.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM [a] PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA [b], IN QUA CONTINENTUR [c], QUOD SEX PATRICII [d] CUM TRECENTIS NAVIBUS, ET STOLO [e] DE SICILIA IN PARTIBUS [f] ROMÆ, VEL FRANCIÆ PROPERANT, ET DE JUSTITIIS SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, QUAS DESIDERIUS CORAM MISSIS SUIS FACERE PROMISIT, QUIA NIHIL EXINDE, SICUT POLLICITUS FUIT, ADIMPLEVIT [1].

ARGUMENTUM

Adnectit suis literis alias, queis nunciabatur, sex Patricios cum trecentis navigiis, & Classe Sicula Romam versus, inde in Franciam profecturos. Præterea illum admonet convenisse inter se & Desiderium coram Regiis Missis de rebus invicem restituendis; sed versutum Regem rem cœptam procrastinare: ac mala interim & deprædationes in Romanorum finibus fieri: quin etiam comminatorias sibi misisse, quas item adnectit. Consuetam ejus protectionem exposcit. Coniberto ejus Vasso multa enarranda committit. Orat, ut duos Missos leget, qui solatio sint Romanis, alterum Ticinum, qui Rege audito in Franciam redeat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIV.	XXIV.	XXXVIII.

DOMNO [g]* excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Francorum Regi [h], & Patricio Romanorum, Paulus Papa [2]. A Deo institutæ Præcellentiæ vestræ his nostris Apostolicis Syllabis, bone potentissime Rex, fili Excellentissime, & spiritalis Compater, sicut nostro, post Deum, liberatori, ea, quæ ad agnitionem nostram de diversis adveniunt partibus, summopere innotescere studemus. Agnoscat siquidem Eximietas vestra, inti-

VARIANTES LECTIONES

a EIUS *Gent.* b DIRACTÆ *Lamb.* c CONTINETUR *Lamb. Gent.* d EX PATII *Gentil.* sex Patritii *Tengnagel.* e STOLUM *Gentil.* stolo *Tengn.* f DE SICILIA PARTIBUS *Lambec.* DE SICILIÆ PARTIBUS *Tengn. correxit ut est in editione. Gentil.* g Domino *Lambec. Gentil.* h Regi *deest in ms. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 17. ap. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 17.) *In decima septima Epistola ad Pipinum* (Decima septima Pipino) *indicat sex Patricios cum* 300. navibus Cpoli Romam venturos, & postea in Franciam ad *Pipinum*. *Postea queritur* (Pipinum profecturos. Queritur) *Desiderium justitias s. Dei Ecclesiæ, quas coram Missis* (Legatis) *Pipini facere promiserat, non sicut pollicitus fuerat, adimplevisse, sed insuper* (promiserat, quemadmodum pollicitus fuerat, non adimplevisse, quinimmo) *Romanos injuriis plurimis affecisse.*

2 Hanc Epistolam Cointius & Pagius ad an. referunt 765. quam chronologiam minime amplector; & hujus veluti consectariam decimam septimam Codicis collocant seq. anno, quod minime probari potest; nil enim simile utrique est, præter *justitias* D. Petri, & *Missos*, qui & ad alias referri possunt. Muratorio etiam visa est hæc illam sequi: idcirco ann. 758. & 759. datas putat, quæ Chronologia pugnat cum historia. Mihi quidem secus videtur: ideoque ep. 29. al. XVII. retuli ad an. 761. Petri Primicerii Defensorum latoris rationem habens: istam vero ab anno, quo Cointius & Pagius eam consignant, removeo: ita siquidem faciendum suadet Epistola sequens, ut mox ostendam.

intimasse nobis quosdam sincerissimos [a] fideles, spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ: quod sex Patricii, deferentes secum trecenta navigia, simulque & Siciliensem * stolum [b], in hanc Romanam urbem [c] absoluti a ** Regia Urbe, ad nos properant [d]. Quid ii velint agere [e], aut pro qua diriguntur causa, rei veritatem ignoramus; hoc tantum nobis nuntiatum est, quod ad nos progredi, & ad vestram [f] summe laudabilem Præcellentiam in Franciam ingredi [g] sunt dispositi, easdemque nobis destinatas litteras, infra hæc nostra scripta, vestræ Excellentiæ direximus intuendas[3].

Itaque & hoc conservandæ Eximietati vestræ innotescimus, quod quemadmodum in præsentia Missuum [h] vestrorum constitit cum Desiderio Langobardorum Rege, ut nostras Romanorum justitias, ex omnibus Langobardorum civitatibus plenius primitus acciperemus [i], & ita postmodum ad vicem ex omnibus nostris civitatibus integras [k] Langobardis faceremus [l] justitias, freti in hujuscemodi ejus pollicitatione, quam in præsentia prædictorum Missuum [m] vestrorum exhibuit, nostros Missos direximus ad easdem recipiendas faciendasque justitias: Ipse vero varias adhibens occasionum versutias, nequaquam nobis primitus, ut constitit, plenarias de omnibus suis civitatibus facere voluit, quas exquirimus, justitias, & ita demum suas in integro ex omnibus nostris civitatibus recipere [n], sed singillatim tantummodo de una civitate facere, & de alia recipere maluit, volens per hoc [o] dilationem inferre, ne pars nostra [p] Romanorum propriam consequatur justitiam; & ecce nostri Missi [q] nihil impetrantes, ad nos, sine effectu reversi sunt [4], & plures deprædationes [r] ex tunc, atque multa, & inaudita

 dita

VARIANTES LECTIONES

a quidam sincerissimi *Gent.* *b* Siciliensis tolum *id.* Siciliensem stolum *Tengn.* *c* in hoc Romana urbe *Gent.* io hanc Romanam urbem *Tengn.* *d* properantur *Lamb. Gent.* *e* Quid eos velle acturos *Gent.* quid ii velint agere *Tengnag.* *f* & vram *Tengn.* *interposuit* ad *Gent.* *g* in Franciam gradiendi *Lamb.* Francia gradiendi *Gent.* in Franciā ingredi *Tengnag.* *h* Missorum *Lamb.* *i* recepissemus *id.* recepissemus *Gent.* reciperemus *Tengn.* *k* intergo *Gentil.* integras *Tengnag.* *l* fecissemus *Lamb. Gent.* faceremus *Tengn.* *m* Missorum *Lamb.* *n* recepisse *Lamb. Gentil.* recipere *Tengn.* *o* pro hoc *Gent.* *p* ne pars vestra *Lamb.* oc pars vra *Gent.* *q* Mis. *Gent.* Missi *Tengnag.* *r* deprecationes *Gentil.* deprædationes *Tengn.*

NOTÆ

* classem.

** Constantinopoli.

3 Tantus Patriciorum numerus, tantaque classis, quæ Romanos, & Francos aggressura nunciatur, falsa trepidatione Pontificem implet: nusquam enim legitur aut Cpoli profectam esse, aut in Italiam appulisse. Excogitata hæc forsan erunt ad incutiendum terrorem Romanis, quos defecisse, concoquere haud poterant Græci.

4 Totum hoc factum desiperent, qui aut epistolis hucusque relatis, aut mox referendis aptare vellent. In nulla siquidem ex Pauli Epistolis simile quid reperitur. Transactio enim hujusmodi aut secreto, ut alia multa, Missis credita erat; aut e re nata condicta fuerat.

dita mala in noſtris immittit finibus. Unde ecce ſuas confeſtim direxit litteras, per quas, confidens in ſua ferocitate, Deum præ oculis non habens, nec beatum principem Apoſtolorum Petrum metuens, comminationes nobis direxit, & inania detractionum verba pertulit [a], quas & de præſenti infra hanc noſtram exarationis ſeriem veſtro præfulgido, & a Deo inſtituto culmini dreximus, ut earum præcelſa Eximietas veſtra agnoſcens textum, conſideret, quanta ſit ejus malitia, & elationis cordis ſuperbia, in id, quod contra B. Petrum, & veſtram regalem potentiam, ſe erigens, malitias nobis comminatur [b] inferre [5].

Sed nos ſpem noſtram, poſt Deum, ſicut inexpugnabilem murum, firmiſſimam, in veſtram a Deo conroboratam Excellentiam habemus, pro quo flexo poplite te petimus, & per nos etiam B. Petrus, Apoſtolorum princeps, veſtram adgreditur eximiam Præcellentiam, quatenus inſpiratus ab omnipotente Deo, qui vos ſanctæ ſuæ Eccleſiæ defenſorem, ac liberatorem conſtituit, ſalutem noſtram ampliſſime procurare, & contra omnium noſtrorum [c] inimicorum ferocitatem, & arrogantiam ſolitus auxiliator, & protector noſter exiſtere jubeas [d], Chriſtianiſſime, & ſpiritalis Compater, quatenus lucratiſſimum præmium a redemptore noſtro Domino Deo, intercedente B. Petro, Apoſtolorum principe, conſequi mereamini, & ſicut terrenum, & ita cæleſte regnum cum ſanctis & electis Dei per infinita ſæcula conſequi mereamini.

De omnibus vero ſubtili enarratione, præſenti Coniberto, veſtro fideliſſimo Vaſſo injunximus cuncta liquidius [e] veſtræ regali potentiæ ſuggerere [f], ſed & hoc obnixe poſtulamus benignam Excellentiam veſtram, ut Miſſos veſtros aptos, quales vobis placuerint, ad nos dirigere debeatis, qui in noſtro inveniantur eſſe auxilio [g], unus tamen ex eis uſque Ticinum [h] properare debeat, ut dum cum Deſiderio Rege loquutus [i] fuerit, quicquid eis in reſponſis

VARIANTES LECTIONES

a protulit *Lambec. Gent.* *b* cōminatas *Gent.* comminatur *Tengnag.* c ñro *Gent.* ñrorum *Teng.* *d* exiſtere lubeas *Lamb.* *e* cuncta aliquid jus *Gent.* *f* ſuggerendum *Lamb.* ſucgerendum *Gent.* ſuggerere *Tengn.* *g* auſilio *Gen.* auxilio *Tengn.* *h* uſque Ticino *Gent.* Ticinum *Tengn.* *i* loquatus *Gentil.* loquutus *Tengn.*

NOTÆ

5 Damna inlata Eccleſiaſticæ Ditioni, & Comminatoriæ literæ præſagiunt hoſtilia illa, quæ mox ſequentur, & a Pagio recte collocantur (*an. 765. n. 4.*) enarrata ſcilicet ſequenti Epiſtola.

ſis reddiderit, veſtræ Excellentiæ renunciet, reliqui vero duo cum veſtro diſpoſito, & ordinatione, apud nos conjungere feſtinent, ut in noſtro, ut dictum eſt, conſiſtant auxilio [6]. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

NOTÆ

6 Hinc liquet, epiſtolam XVII. Cod. Car. perperam exiſtimari hujus conſectariam. Cauſarum quippe ſimilitudo major eſt cum ſequentibus literis, quam cum prædicta illa epiſtola, in qua de peculiis invicem redditis, ac de patrimoniis finibuſque Civitatum reſtituendis agitur: dum contra hic de hoſtilitatibus, minacibuſque Regis literis ſermo eſt: illic de Miſſis opem a Deſiderio impetraturis adverſus Græcos; hic de Miſſis qui auxilio ſint Romanis contra Deſiderium agitur cum Pippino.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ PAULI SANCTÆ RECORDATIONIS ROMANI ANTISTITI [a] PER ANDREAM ET GUNDRICUM MISSÆ, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET POSTULATIONES, VOLENDO ADJUTORIUM OBTINERE CONTRA LANGOBARDOS [1].

ARGUMENTUM

Reſpondet literis, quas Andreas, & Gundericus Miſſi Regii attulerant. Laudata ejus conſtantia pro Catholica fide & Eccleſia vindicandis, nullam fidem habendam ait Deſiderio invaſiones novas neganti; nam præterito anno monitus de damnis inlatis Senogallienſis civitatis finibus, & in Campania, Comminatorias ſibi monenti miſerat, quas ipſe adnexuerat ſuis literis. Propterea & Regios Miſſos ſe petiiſſe, qui advenientes mendacem eſſe Deſiderium deprehenderant. Se accepiſſe menſam altaris ab eo jampridem dono datam s. Petro, & Stephano, ac delatam a Regiis Miſſis in Sacram Confeſſionem ſe conſecraſſe, ſacrum in ea feciſſe, nullo tempore inde amovendam ſanxiſſe. Georgium & Petrum in Francia detinendi facultatem permittit. Miſſos multa coram enarraſſe, quibus ipſe ſingillatim repoſuerat, quæ coram referrent.

A.D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXV.	XIV.	XXXIX.

DOMNO [b] excellentiſſimo filio, & noſtro ſpiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa, cum maximo honorificentiæ conatu, & dilectionis affectu. Quas præclara Excellentia veſtra miſit literas, adferentibus Andrea & Gun-

VARIANTES LECTIONES

a ROMANÆ ANTISTITI *Gent.* b Domino *Lambec. Gent.*

NOTÆ

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 27.) *Viceſimam ſeptimam per Andream, & Gundricum Pipini Miſſos miſit* (Vic. ſept. Epiſtolam per Andr. & Gundr. Pipini Legatos tranſmiſit) *in qua gratiarum actiones continentur cum petitione & adjuratione de auxilio contra Langobardos mittendo.*

& Gunderico [2], sollertissimis [a] viris, Christianitatis vestræ Missis, acceptantes suscepimus * litteras, quibus [b] solita gratulatione, lætitia [c] relegentes, & mente & corde oppido sumus lætati, dum per eas optata nobis desideria [d], affectio & lætitia, multum [e] de vestra prosperitate nobis compertum est [f], Deo omnipotenti immensas [g] referentes grates, qui nos, juxta ut crebro optamus, de vestra inmensa sospitate, lætos reddere annuit; nihil enim nobis dulcius, nihil suavius in hac vita extitit, quam vestræ incolumitatis gaudia assidue prosperis relationibus addiscere, dum nimium prosperitatis vestræ lætitia, sanctæ Dei Ecclesiæ ** exultatio, & omnium orthodoxorum extitit uberrima defensio, & eis denique a vobis directis syllabis, nos certos, & in omnibus reddidistis vos paratos adesse in adjutorium, & defensionem sanctæ Dei Ecclesiæ, in quibus necessitas ingruerit, atque in ea vos fide, & dilectione firmiter esse permansuros cum B. Petro Apostolorum principe, atque beatissimæ recordationis domno, & germano meo Stephano sanctissimo Papa [h]; solliciti estis omnia adimpleri, & inviolabiliter [i] conservari adfirmantes, quæ eidem Dei Apostolo polliciti, & ob veniam delictorum vestrorum confessi estis; quod quidem nos, dum cor Excellentiæ vestræ in manu Dei est, & divina benedictione sanctæ unctionis gratia, per Apostolum ejus, & regni cœlorum clavigerum, B. Petrum in Regem, excellentissime, atque præcellentissime Rex, esse dinoscitur unctus [k], magna nobis id est confidendi spes [l], quod in ea ipsa caritate, & dilectione, atque promissione, quam cælestis regni Janitori spondere studuistis [m], vos firmiter esse permansurum, dum & procul dubio, & per litteras, & vestros sedulo [n] destinatos Missos nobis confidendi materiam conferetis [o].

Unde & nos firmiter in vestra caritate, & dilectione, cunctis diebus vitæ nostræ erimus permansuri, & nullus nos poterit, per quam-

VARIANTES LECTIONES

a solertissimis *Lamb.* *b* suscepimus, quibus *id.* *c* & lætitia *id.* *d* desiderio *Gentil.* *e* emulum *id.* *f* confertum est *Lambec. Gent.* *g* inmensas *Lambec.* *h* Papæ *Gentil.* *i* adpleri, & violabiliter *id.* *k* esse dinosceris unctus *Lamb. Gent.* *l* confidenti spes *Gentil.* *m* spopondere studuistis *id.* *n* sedule *Lamb.* uris sedulæ *Gentil.* *o* conferitis *Lambec.* confertis *Gent.*

NOTÆ

* Videtur redundare. ** Exaltatio.

2 Ex his Missis nullo illustribus titulo, ac semel legatione functis, Andreas rei nescio quid habebat, cujus causa a Rege commendabatur Pontifici, qui ex utriusque voto eam perfecit, ut infra testatur.

quamlibet temporum interruptionem, a vestro amore, & charitate, atque dilectione [a], * quem medio [b] nostrum adnexa est, separare; pro quo obnixis deprecationibus quæso, & coram terribili futuro judicio Excellentiam vestram conjurans deprecor, ut juxta quod ex vestro mellifluo ore prolata, & beato Petro promissa sunt, firma constantia permanere jubeatis [c], respuentes inimicorum sanctæ Dei Ecclesiæ, & fidei Orthodoxæ impugnationum impias suasiones, & inanes promissiones, & Deo magis, & beato Petro semper placere procurate; qui vobis præsentis Regni gubernacula tribuit: quatenus & [d] temporalis regiæ potestatis, vel culmen largiri dignatus est, cœlestia quoque vobis regna perenniter tribuat possidenda, & inmensas de hostibus Apostolorum principis suffragiis, largiri dignetur victorias.

De eo verò, quod innotuit Excellentia vestra, vobis ** Aderio [e] Langobardorum Rege esse insinuatum, nullam malitiam vel invasionem a Langobardis in nostris partibus fuisse illatas [f]; omnino credat nobis benivola Excellentia vestra, non veridice in hoc vobis direxistis [g], etenim, benignissime fili, & spiritalis noster compater, Christianissime Rex, dum tantæ ab eisdem [h] Langobardis devastationes, in nostris finibus ac civitatibus factæ fuissent, & a nobis ex hoc ammonitus fuisset, comminationis suæ ad nos direxit litteras, quas necessitate coacti, infra nostras Apostolicas litteras hoc præterito anno, vestræ Excellentiæ dereximus intuendas [3], hostiliter quippe in civitate nostra *** Synogaliensi [i] per gentes, ferro & igne, quæ extra eandem civitatem consistebant, devastaverunt, & plurimam exinde auferentes [k] prædam, aliquantos ibidem interfecerunt homines. Similiter & in partes Campaniæ [l], id est, castro nostro, quod vocatur [m] Valentis [4], hostiliter inruentes, talia.

VARIANTES LECTIONES

a atque lectione *Gent.* *b* quæ medio *Lamb.* *c* lubeatis *id.* *d* quatenus ut *id.* *e* a Desiderio *id.* *f* fuisse iufertas *Lamb. Gent.* illatas *Tengn.* *g* direxit *Lamb.* direxi fetus *Gent.* *h* dum tautæ sedulæ ab eisdem *Lamb.* dum tantas sedulæ ab eisdem *Gent.* *i* Senogaliense *Lamb.* Synogalieuse *Gent.* *k* abstollentes *Lamb.* abstolentes *Gent.* *l* Cappaniæ *id.* *m* qui vocatur *idem.*

NOTÆ

* quæ in. ** a Desiderio.
*** Senogalliensi.

3 Putat Pagius (*an.* 765. *n.* 4.) Desiderium dedisse literas ad Pippinum antequam superiores pervenirent ad ejus manus; nec fallitur: hine enim patet exeunte anno 764. (quod idem Pagius non animadvertisse videtur, dum utramque epistolam eodem anno datam censet) conscripsisse priores illas, dum Missi Regii vix se dederant, ac sub sequentis anni principium iisdem has dedisse, quæ priora confirmant Desiderii facta, novaque alia enucleatius narrant.

4 *Castri Valentis* in Campania, & *Foriboni* in Sabina (*ep.* 71. *al.* LVI.) nullam apud Geogra-

lia, ſicut paganæ gentes, egerunt, de quibus uſque hactenus nequaquam juſtitiam ab eis recipere valuimus. Et ideo Excellentiæ veſtræ direximus, ut veſtrum annuiſſetis dirigere Miſſum [5], quatenus ejus præſentia inter partes juſtitiæ [a] perveniſſent, ut non ex hoc aliqua a noſtra vel Langobardorum parte ad eaſdem perveniendum juſtitias dilatio perveniret.

Unde pro veſtra ampliſſima ſatisfactione ad probationem fecimus, in præſentia prædictorum veſtrorum fidelium Miſſorum, cum jam dictis Langobardorum Regis Miſſis, & ſatisfacti ſunt veſtri Miſſi de tantis iniquitatibus, & cognoverunt * veſtram veritatem [b], & eorum mendacium; & ob hoc non poſſumus tantas ab eis nobis illatas malitias [c] tacere, ſed neceſſe nobis veſtro regali culmini, utpote, poſt Deum, hujus provinciæ liberatori, cuncta innoteſcere, quo per vos omnis iſtius provinciæ a vobis redemptæ populus, ad ſuam pertingere valeat [d] juſtitiam.

Interea, præcellentiſſime ac benigniſſime Rex, Chriſtianiſſime fili, & ſpiritalis Compater, ſuſcepimus & menſam illam, quam olim ſanctæ recordationis Domino [e], & Germano noſtro beatiſſimo Stephano Papæ, & per eum beato Petro Apoſtolo obtuliſtis: quam & cum hymnis, & canticis ſpiritalibus Letaniæ laudes ſolenniter Deo referentes, infra aulam ipſius principis Apoſtolorum introduximus, quamque veſtri Miſſi in ſacram Confeſſionem, ſuper corpus ſcilicet ejuſdem cœlorum regni Janitoris ex veſtri perſona obtulerunt: quam & chriſmate unctionis ſanctificantes, & ſacram oblationem ſuper eam imponentes, ſacrificium laudis Deo omnipotenti, ** paterna [f] animæ veſtræ remunerationem [g], & regni veſtri

VARIANTES LECTIONES

a Juſtiæ *Gent.* b noſtram veritatem *Lamb.* c nobis ſedule infertas malitias *Lambec. Gent.*
d valeat *Gent.* e Domno *Lamb.* f pro æterna *id.* g remuneratione *id.*

NOTÆ

* noſtram. ** pro paternæ animæ veſtræ remuneratione.

graphos mentionem invenio, loca igitur medio ævo certa, ſed nulli explorata Eruditis relinquo integra. Illud moneo, quod Senogalliam civitatem Paulus apellat *noſtram*, itemque *noſtrum* vocat Caſtrum Valentis. Huc vero illos velim advertere animum, qui tribuunt Francorum Regibus donationem Urbis, & ejus ducatus; pariterque illos, qui ab iiſdem Regibus cœpiſſe ajunt s. Sedis Ditionem. Hanc ſiquidem amplificatam a Pippino Exarchatu, & Pentapoli ante annos decem eidem additis nullum dubium. At Romam cum Romano Ducatu ab annis minimum 35. Græcam Dominationem exutam nullo Donationis titulo s. Sedes poſſidebat. Vide Diſcurſ. Præv.

5 Notandum, quod ſuperiori epiſtola duos Miſſos Romam, unum vero Ticinum dirigi expetierat; hic vero unius tantum meminit. Quare non adeo hærendum eſt verbis harum Epiſtolarum, ut ordo earum, digerendi ſpecie, pervertatur.

vestri stabilitate * offeruimus, decernentes Apostolica censura sub anathematis interpositione nulli unquam licere, eam ab Ecclesia B. Petri alienare, & ecce memoriale vestrum in eadem Apostolica aula fulgens permanet in æternum [6], cujus remunerationem vos credite a justo retributore Domino Deo, & beato Apostolorum principe Petro in cœlestibus regnis adepturum.

De Regio [7] itaque, & Petro, quod innotuistis, omnino agnovimus, sed hoc in vestræ voluntatis arbitrio relaxamus, ut qualiter vobis placuerit, ita ex eis agatis, sive illis [a] apud vos eos detinendo, sive etiam ad nos absolvendo, quoniam omnino [b], quæ vobis placita sunt, & nobis omnino congrua, & prospera esse videntur. Præfati denique [c] Missi vestri, omnia quæ a vobis injuncta [d] extiterunt, liquidius nobis retulerunt, de quibus ad singula responsum reddimus, eosque de cunctis informatos ad vos enarrandum absolvimus, perficientes & causam prædicti Andreæ, ut ejus fuit voluntas, & vestra exitit præceptio.

Omnipotentes autem Dominus, qui dives est in misericordiis, suæ extensionis brachio vos continua defensione protegat, & omnes adversarios ac rebelles [8] vestris regalibus subjiciat vestigiis, tribuens longæviter ac salubriter, una cum excellentissima filia, & spiritali nostra Commatre, benignissima Regina, & amantissimis natis Carolo, & Carolomanno [e], excellentissimis Regibus, & Patriciis Romanorum, atque Gisila nobilissima, regni gubernacula possidenda, & æterna præmiorum gaudia, cum Sanctis & electis perfruenda. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a sive illic *Lamb.* b quoniam omnia *Lamb. Gent.* c pralati denique *iidem.* d a vobis illis injuncta *Gent.* e Carlomanno *Lamb.*

NOTÆ

* obtulimus.

6 Singularis hæc notitia mensæ Stephano II. jampridem dono datæ, nunc demum super corpus s. Petri collocatæ, Paulo Pontifici refertur accepta. Quid de eadem postea evenerit, incompertum.

7 *Georgio* legi oportere, non *Regio* patebit infra. Hujusmodi menda in Cod. sæpe occurrunt, quod aliis etiam in Codicibus factum norunt eruditi.

8 De Tassilonis Bavariæ Ducis militibus, qui suo cum Principe a Pippino defecerant an. 763. sermonem esse crediderim.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM PIPPINUM REGEM, PER WULFARDUM [a] ET SOCIOS EJUS DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR UBERRIMÆ LAUDES, ET DE MISSIS APOSTOLICIS, VEL GRÆCORUM IN FRANCIA [b] MORANTIBUS [c], SEU DE * GEORGIO ET PETRO [1].

ARGUMENTUM

Redeuntibus ex Francia Petro Notario Region. & Joanne Mansionario D. Petri, Missis Apostolicis, cum Wulfhardo, & Sociis Missis Regiis atulerunt literas Regiæ firmitatis testes in Catholicæ fidei, & Ecclesiæ defensione nullis blanditiis aut muneribus labefactatæ. Quibus publice lectis, omnibusque præ gaudio exultantibus, Paulus suo & omnium nomine dat literas lætitiæ, & amoris plenas erga Regem, Francosque omnes. Probat, per eum detineri Missos Apostolicos, & Græcos, qui cum suis Cpoli reversi erant, quoad in Synodo decerneretur responsio ad duo Capita de Orthodoxa fide, & de Donatione facta S. Sedi. Georgium Episcopum & Petrum presb. quos secum retinere cupiebat, jamdudum concessisse per Andream, & modo iterum concedere ipsius arbitrio: ita tamen ut de Episcopatu Georgii, & de Ecclesia Petro commissa quid agendum rescribat, ne diutius rectore careant. Se contra retinere Wulfardum, & Socium ejus, quia Desiderius præterito Autumno Romæ degens condixerat de rebus invicem per Missos restituendis: de Beneventanis, ac Tusciæ jam factum, fieri nunc de Spoletanis, ac de aliis factum iri. In Embolo gratias agit pro admonito Desiderio de restituendis patrimoniis per Neapolitanos, & Cajetanos, & de danda licentia Electis veniendi Romam pro consecratione.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXVI.	XXVI.	XL.

DOMNO [d] ** excellentissimo filio, & nostro spiritali Compatri Pippino Francorum Regi [e], & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Votiva cordis nostri desideria, & intimi pectoris affectum [f], ut vestræ Excellentiæ beneficiorum suffragia [g] sanctæ Dei Ecclesiæ vota proferentes, optabilem, nimisque amabilem salutem præcelsæ Christianitati vestræ, atque excellentissimæ, & nostræ benignissi-

VARIANTES LECTIONES

a WULFHARDUM *Lamb.* FARDUM *Gent.* Vulfardum *Tengn.* b HIC FRANCIA *Lamb. Gent.* c MORANTES *Gent.* In Francia morantibus *Teng.* d Domino *Lamb. Gent.* e *Post verbum* Francorum *deest in ms.* Regi *Gentil.* f votivo cordis nostri desiderio, & intimi pectoris affectu *Lamb. Gent.* affectum *Tengn.* g suffragio *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Centur. Gregorio Episcopo.

** Summ. 16. ap. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 16.) *Decimam sextam ad Pipinum, & omnes Francos scripsit Epistolam* (Sextam decimam Epistolam ad Pipinum & omn. Francos scripsit) *per Vulfardum & socios ejus: in qua continentur uberrimæ laudes. Item de Missis* (Legatis) *ad Græcorum Regem in Francia morantibus, & de Gregorio Episcopo, & Petro presbytero.*

gnissimæ filiæ, & Commatri, optimæ Reginæ, simulque amantissimis, ac præclaris vestris, nostrisque in Christo amabilibus filiis, Carolo & Carlomanno, excellentissimis Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, nec non & omnibus Reverentissimis [a] fratribus nostris, ac dilectissimis nobis Episcopis, presbyteris, etiam religiosis [b] Abbatibus, simulque & cunctis optimatibus, judicibus, Ducibus videlicet, & Comitibus, nec non & universo a Christo protecti [c] Francorum Regni populo vobis subjacentibus, destinamus perennem salutem, persistentes etiam una nobiscum, & in osculo charitatis [d] vos amplectentes, universi sanctissimi fratres nostri Episcopi, presbyteri etiam, & cunctus sanctæ & spiritalis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ clericorum ordo, & procerum, optimatum [e], & universi Romani magni vel minoris congregatio sedulis interventionibus pro vita, & incolumitatis [f] vestræ lætitia, cœlitusque vobis concedendis [g] victoriis, divinam nobiscum deprecantes clementiam. Et verè debitum vobis est, excellentissime fili, nosterque, post Deum, defensor ac liberator, solitæ honorificentiæ affectum persolvere, & impensius salutationis verba promere, & ea, quæ ad regni vestri immensam * exultationis laudem, & animæ vestræ salutem respiciunt, amplissimè prolatari [h].

Igitur regressis nostris Missis, quos ad vestræ regalis clementiæ vestigia distinatos habuimus, Petro scilicet Notario Regionario [1] sanctæ nostræ Ecclesiæ, & Joanne Mansionario Confessionis [k] Basilicæ fautoris vestri, B. Petri [2], conjungentibus etiam & vestris

VARIANTES LECTIONES

a Reverendissimis *Lamb.* *b* regiosis *Gent.* *c* universo Xpo protecti *id.* *d* caritatis *Lamb.* *e* ac optimatum & universi populi Ro. magni & mi. *Lamb.* actimatum *Gent.* optimatum *Tengn.* *f* colomitatis *Gent.* incolumitatis *Teng.* *g* concedentibus *Gent.* concedendis *Tengn.* *h* profligari *Lambec.* *i* Petrus scilicet Not Reg *Tengn. correxit, ut est in editione* Gent. *k* Johannem Mansionar. Confessioni *sed Tengn. apposuit litteram* s Gent.

NOTÆ

* exaltationis.

1 Missi Apostolici hac tantum vice legatione functi non aliter attendi debent: Notarii enim Regionarii & alibi occurrunt, at Mansionarii nusquam leguntur id muneris obiisse. De iisdem, varioque eorum genere Du Cangius ubertime. Certe cum temporis Mansionarii nullatenus cum nostri ævi Mansionariis comparandi. In Falconis Benev. Chronico sub fin a. 1128. legitur: *Joannes Abbas s. Sophiæ octavo die fante mensis Nov. mortuus est, & Franco, qui tunc erat Mansionarius, electus est*. Quanti autem hic Missus futurus esset apud Francos inde colligitur, quod Mansionarius erat Dignitas in palatio Reg. Franc. Hincm. (*de ord. & off. Pal. c. 16 & 23.*) Joannes autem Missus Pontificis erat Mansionarius Confessionis s. Petri Apostolor. Principis, adeoque aliis præferendus officiis aut dignitatibus apud Francos, qui summa veneratione prosequebantur s. Petrum.

vestris Missis, Wulhardo [a] nempe [3], ejusque sociis; protulerunt nobis honorandas, nimisque desiderandas Syllabas Præcellentiæ vestræ, quas cum in conventu fratrum consacerdotumque meorum, & cleri atque cuncti laicorum ordinis cœtu legissemus, nostri [b] ac vestri Missi, ea sibimet a vobis injuncta, de vestra immutabilis mentis constantia, & puritatis integritate, quam pro spe sanctæ Dei Ecclesiæ, & fidei orthodoxæ habere videmini, retulissent: illico nimio gaudio repleti, elevatis ad æthera oculis, extensisque palmis, inmensas omnipotenti Deo nostro, & vestræ Excellentiæ tulimus grates [c]; Angelicam illam pro vestris meritis divinæ ejus potentiæ canentes laudem: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax in hominibus bonæ voluntatis* (*Luc.* 2.). Neque enim, bone Rex, aliter mentes fidelium credere [d] poterant, quam quod in earum ex operibus [e] cernentes comperimus a vobis peractum, qui pro intuitu [f] humanas suasiones, & inanes promissiones respuentes, nihil amori, & certamini, quod [g] erga beatum Petrum geritis, præponere maluistis, sed omnia terrena lucra, velut lutum, quod pedibus conculcatur [h], reputantes, ei vos placere, ejusque mandatis totis nisibus obtemperare vestræ imminet curæ; & idcirco, ecce bone Rex, & præcelse fili, & spiritalis Compater, thesaurizasti tibi thesauros infinitos in sidereis arcibus, ubi ærugo non prævalet, nec tinea ea, quæ justis tribuenda sunt, consumi possunt, dum ita mirabiliter præcelsæ Excellentiæ vestræ opera rutilant, quis de vobis quoquomodo ambigere possit, dum ea, quæ B. Petro polliciti, & ob veniam vestrorum concedere studuistis delictorum, illibato [i] ejus jure perenniter permanenda conservare satagitis, & vestris a vobis, & a Deo conservandis magnis exhortationibus committitis; & ideo nobis nimis, vel cuncto populo nostro, confidendum est in hujuscemodi pio proposito immutabilis

VARIANTES LECTIONES

a Wulfhardo *Lambec.* VVlhardo *Gent.* *b* & nostri *Lamb.* *c* referuimus grates *Lamb. Gent.* tulimus *Tengnag.* *d* credi *Gent.* credere *Tengn.* *e* quam quod ex operibus *Lamb.* *f* pio intuitu *id.* *g* quæ *id.* quam *Gent.* quod *Tengn.* *h* conculcator *Gent.* *i* inlibato *id.*

NOTÆ

3 Gulfardum quoque appellari Mabillonius vidit (*Ann. lib.* 21. *n.* 23.) qui hanc legationem haud novit. Wulfhardus in Cod. hoc appellatur, nec dubium, quin Abbas idem s. Martini Turonensis fuerit, qui an. 756. Wicterbo Episcopo & Abbati in Abbatiali tantum munere successit, Andegario Episcopalem dignitatem suscipiente. Itaque antequam Hadriani legationes obiret, quas Mabillonius vidit, hanc Pauli I. an. 766. susceperat. De eodem infra.

tabilis constantia [a] mentis, vos vestrasque [b] soboles, & universum Regnum Francorum firmiter esse permansuros; quoniam, juxta ut nobis Excellentia vestra innotuit, scimus, cui credimus, & certi sumus.

De nostra itaque puritate, & dilectione, quam erga vos, & cunctum a Deo protectum Regnum Francorum habere dinoscimur: Credimus jam vos plenissime esse satisfactos, pro quo & ampliori certificatione Deum cœli testem proferentes, in ea nos charitatis [c] dilectione, quam sanctæ recordationis domno, & germano nostro, beatissimo Stephano Papa, & per eum cum omnibus successoribus Pontificibus, vos vestræque suboles [d], & cuncta vestra proles, atque universum Regnum Francorum usque in finem sæculi conservare spopondistis [e], & nos etiam, atque nostros successores Pontifices, confitemur esse permansuros pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ, & fidei orthodoxæ defensione. Nulla [f] nos rerum qualitas ab eadem charitatis [g] confirmatione potens poterit separare.

Direxit itaque nobis excellentiæ vestræ Christianitas, significans de Missis nostris, vestrisque, atque Græcorum, qui a Regia urbe reversi sunt, eos apud vos esse detentos interim, quod aggregatis vestris sacerdotibus, atque optimatibus conjicere seu perpetrare valeatis, quid de his, quæ vobis directa sunt, respondendum sit; & quidem nobis hac de re aliter confidendum non est a vobis responderi [h], nisi, quæ ad exaltationem sacrosanctæ spiritalis matris vestræ Romanæ Ecclesiæ, caput [i] omnium Ecclesiarum Dei, atque orthodoxæ fidei, pertinere noscuntur; & quia quod semel beato Petro, & pro [k] æternæ vitæ retributione obtulistis, nulla vos deberet [l] ratione, ab ejus jure, & potestate separare [m]; scimus enim, quod nulla apud vos suasionis fabulatio [n] prævalet, dum divina verba, & Apostolica documenta, firmiter in vestro corde retinetis adnexa [4]. Et ecce sicut nobis per vestras literas, & no-

VARIANTES LECTIONES

a constantiæ *Lamb.* *b* vrisq; *Gentil.* vestrasq; *Tengnagel.* *c* caritatis *Lamb.* es. sati: *Gent.* esse *Tengn.* *d* uriq; *Gent.* vestræque soboles *Lamb.* vestræque *Tengn.* *e* spondistis *Gent.* spopondistis *Tengn.* *f* & nulla *Lambec.* *g* caritatis *id.* *h* respondi *Gent.* responderi *Tengn.* *i* capitis *Lamb.* *k* B. Petro pro *id.* *l* per vos *id.* *m* separati *eaem.* *n* fabulatione *Gent.*

NOTÆ

4 Ex his inferri certo posse mihi videtur, ad duo capita redigendas esse Græcorum petitiones, nempe ad Orthodoxæ fidei causam, & ad Donationem Exarchatus & Pentapolis a Pippino factam

& nostros vestrosque Missos maximam confidendi materiam intulistis, præstolamur lætabunda hac de re nuntia a vobis [a] suscipi, & solite de vestro benigno mentis proposito gratulari. Et hoc præcelsa Christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit [b] syllabas, Georgium Episcopum, & Petrum presbyterum in vestro permanere [c] servitio, nos debere concedere [d]; & quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat, nos jamdudum de hoc vestræ obtemperasse voluntati, per Andream [5] quippe religiosissimum [e] Missum vestrum, sicuti poposcistis [f], in exaratis destinatis Apostolicis syllabis, eos vobis dignoscimur concessisse [g]; intimantes, ut sive retinendos, sive etiam absolvendos esse vestra [h] fuisset voluntas, ita de eis [i] peragere deberetis. Unde etiam & nunc in vestro voluntatis arbitrio relaxamus, aut qualiter vobis de eis placuerit, tam retinendos quam absolvendos [k] faciatis; dum semel a nobis vobis concessi sunt; sed utinam ipsi placabiles in vestro possint esse servitio! pro quo dirigite nobis, quid de Episcopatu [l] prædicti

VARIANTES LECTIONES

a nuncia a vobis *Lamb.* *b* nos adgreduit *Gent.* a nobis petiit *Tengnagel.* *c* permanendum *Lamb. Gent.* permanere *Tengn.* *d* concedi *Gent.* concedere *Tengn.* *e* regiosissimum *Gen.* religiosissimum *Tengn.* *f* poposcendum *Gent.* poposcistis *Tengn.* *g* concedisse *Gentil.* concessisse *Tengnag.* *h* sive retinendum, sive absolvendum vestra *Lamb. Gent.* absolvendos esse *Tengn.* *i* voluntas de eis *Lamb.* ita *deest*, & *Tengn. posuit Gent.* *k* tam retinendum, quam absolvendum *Lamb. Gent. Tengn. correxit, ut in editione Gent.* *l* Episcopato *Gent.* Episcopatu *Tengn.*

NOTÆ

factam s. Petro, quibus, quum magni momenti essent, Rex Francorum respondere noluit, antequam Patrum sententias in Concilio audiret. Baron. (*ann.* 766. *num.* 21.) quem latuerunt hæ literæ, conjectando assequitur, a Græcis una cum muneribus, opiniones eorum proprias de cultu Imaginum infeliciter allatas esse in Franciam. Et Pagius eodem anno (*num.* 5.) Annalium testimonia, & præcipue Eginhardi verba afferens de Gentiliacensi synodo, cujus Baronius etiam meminit, multa congerit abs re, nihil habet de hac epistola, quippe quam ad annum retulit 758. Labbeus (*Conc. To.* IV. *p.* 1703.) recte Concilium id collocat an. 767. ex Adonis Chronico hæc adducens: *Facta est synodus anno Incarn. D.* DCCLXVII. *& quæstio ventilata inter Græcos & Romanos de Trinitate, & utrum Spiritus S. sicut procedit a Patre, ita procedat a Filio, & de Sanctorum imaginibus, utrumne fingenda, aut pingenda erant in Ecclesiis*; eique adstipulari notat Reginonem Abbatem. Deinde animadvertit, non alios esse Romanos ab Adone memoratos, quam Legatos, qui cum Græcis venerant Cpoli. Postremo allatis verbis ipsis Paulinæ Epistolæ, de quibus agimus; *Duo nimirum*, inquit, *Græcorum legationis erant capita; unum de repetendis Italiæ regionibus a Pippino Ecclesiæ Rom. attributis, alterum de quæstionibus suprascriptis.* Francor. etiam Annales habent: *Tunc habuit Dominus Pipinus ... Synodum magnam inter Romanos, & Græcos de sancta Civitate, vel de Sanctorum Imaginibus.* Quumque post synodum perrexisse eum dicant in Aquitaniam, qua expeditione functum in patriam rediisse, & Pascha (19. April.) Viennæ celebrasse, patet Concilium illud esse habitum sub ipsa initia anni 767. quod mirum in modum respondet ætati hujus Epistolæ, quæ extremo anno 766. conscripta fuit, ut mox ostendam. Caput de Pippiniana Donatione ab Annalistis silentio obvolutum, adeo perspicuum est in hac epistola, ut commentariis non indigeat.

5 In superiori Epistola, quam recte Pagius retulit ad an. 765. per Andream Gundrici socium facultatem Regi concesserat detinendi Georgium Episcopum Ostiensem, & Petrum presb. Cardinalem. Eamdem iterum concedit, petens quid de Ecclesiis, quas illi tamdiu deserunt, agendum putet.

dicti Georgii, & de Ecclesia, quæ prænominato Petro, commissa est, peragere debeamus; ne amplius illis admonitis [a] in nimiam neglectus incuriam deveniant.

Interea duos vestros Missos, id est Wulfardum [b], & ejus socium, secundum vestram præceptionem pro utilitatibus sanctæ nostræ Ecclesiæ, spiritalis matris vestræ, in his partibus retinuimus. Illud præterea Excellentia vestra innotuit Desiderio vos Langobardorum regi direxisse, ut Saxulum, puerum nostrum, qui a nobis [c], fugam arripuerat, reddere deberet. Sed agnoscat Christianitas vestra, quod etiam vos creditum, & cognitum habere puto [*], conjunxisse [d] hoc præterito, aut tum in [e] tempore [6] eundem Desiderium Langobardorum Regem ad Apostolorum Limina, causa orationis [f], eundemque nostrum puerum secum deferens nobis contradidit. Cum eodem quippe Rege, pro justitiis inter partes perficiendis loquente, constitit, ut vestris [g] ejusque Missis per diversas civitates progredientibus, ipsæ præparatæ fuissent [h] justitiæ, & ecce, Deo propitio, de partibus Beneventanis atque Tuscanensibus, & fecimus, & adinvicem [i] nostras recepimus. Nam de Ducatu [k] Spoletino, nostris vel Langobardorum Missis, illic adhuc existentibus [l], ex parte justitias fecimus ac recepimus [m]. Sed & reliquas [n], quæ remanserunt modis omnibus, plenissime inter partes facere student [7]. In [**] embolin [o] verò direxit nobis a Deo protecta excellentia vestra, præfatum vos Desiderium admonuisse

VARIANTES LECTIONES

a amotis *Lambec.* ammonitis *Gent.* admonitis *Tengn.* *b* Wulfhardum *Lamb.* Vulfardum *Gen.* *c* qui nobis *Tengn.* *interposuit* a *Gentilot.* *d* creditum cognitum habere puto conjunxisse *Teng.* *correxit ut est in editione* Gent. *e* Autumni *Lambec.* Auttumni *Gentilot.* *f* ad Apostolorum causâ orationis limina *Tengnag.* *correxit, ut est in editione* Gent. *g* ut nostris *Lamb. Gent.* *h* perpetratæ fuissent *Lamb.* *i* ad vicem *id.* *k* Ducatus *sed litera* s *subducta linea deleta est* Gent. *l* illuc adhuc existentes *id.* illic adhuc existentibus *Tengn.* *m* aut recepimus *Lamb.* *n* & requias *Gentilot.* reliquas *Tengn.* *o* in Embolo *Lamb.*

NOTÆ

* pervenisse. ** In Embolo, vel Embolio.

6 Decembri igitur mense data est hæc Epistola non multo antequam in Francia Synodus Gentiliacensis celebraretur: Inde autem liquet, Pippioum haud mora convocasse Episcopos, ac de Græcorum quæstionibus sententias Patrum audivisse.

7 Neque Ducatus Beneventanum, & Spoletanum, neque Tusciam Langobardorum id temporis ad s. Sedem pertinuisse hinc manifestum est: perinde etiam constat finitimos eosdem fuisse Romanorum, quorum exercitus res s. Sedis ablatas, eorum rebus auferendis compensarat. Idcirco de invicem restituendis nunc agitur. Ita supra (*ep.* 38. *al.* xxiv.) Paulus Pippino, *Constitit cum Desiderio*, ait, *Langobardorum Rege, ut nostras Romanorum justitias ex omnibus Langobardorum Civitatibus plenius primitus acciperemus, & ita post nodum ad vicem ex omnibus nostris Civitatibus integras Langobardis faceremus justitias*. Utrobique autem de Ducatu Romano agi tam certum est, quam quod certissimum.

nuisse [a] Reges Neapolitanos ac Cajetanos [8] constringere, ob restituenda [b] patrimonia protectori vestro beato Petro illic Neapoli sita [9], & largiri [*] [c] electis [d] solite ad suscipiendam Episcopalem consecrationem, ad hanc Apostolicam properandi sedem. Quapropter maximas de hoc, & de omnibus Excellentiæ vestræ referimus grates.

His præmissis [e], omnipotens Dominus Deus noster sua vos continua protectione circumtegat, & ab omnibus [f] adversitatibus eripiat, & vestris vestigiis omnes barbaras subjiciat nationes, concedens vobis, & præsens regnum [g] feliciter per multorum annorum curricula [h], una cum amantissima conjuge, & præcellsis filiis perfrui, & vitam æternam cum sanctis tribuat possidendam. Deus te incolumem custodiat excellentissime fili.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ammonuisse *Gent.* admonuisse *Tengn.* *b* constringendum ob restituendum *Lambec. Gentilot. Tengnag. correxit ut est in edit* Gent. *c* Largier dum *Lamb.* Neapolim sita & largiendum *Gent.* Neapoli sita & largiri *Tengn.* *d* licentiam electis *Lamb. Gentilot.* *e* pmittis *Gent.* *f* & abnibus *Gent.* ab omnibus *Teng.* *g* psentem regnum *Gent.* præsens *Teng.* *h* carcula *Gent.* curricula *Tengn.*

NOTÆ

* licentiam.

8 Manifestus error librarii; non enim *Reges* legendum est, sed Regem.

9 Duo inveniuntur patrimonia, Neapolitanum videlicet, & Campanum in literis s Gregorii M. quæ nunc repetuntur. Notari interim velim, quis metus esse posset Romanis a Græcis pro Ducatu Romano, seu antiqua eorum ditione, dum Neapolitanis (quorum fines admodum angusti erant) jura dabat Desiderius, per Beneventanos videlicet, qui subditi eidem erant; nec Græcis aliud in Italia erat reliquum præter Ducatum Neapolitanum, & ultimam Calabriam. Muratorius siquidem pluribus in locis Annalium miratur, Romanos timuisse pro Exarchatu, & Pentapoli; at nullo pene metu affectos pro Roma, & ejus Ducatu: quia scilicet Italiæ Cistiberinæ, seu Langobardiæ minoris statum aut non tenuit, aut ab aliis teneri non credidit. Infra ex Hadriani literis perspicuum erit, Pontificem timuisse etiam Urbi & ejus Ducatui ob fœdus cum Beneventanis ictum a Græcis.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTA PRO DEFENSIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET PRO MONASTERIO, QUOD EI CONCESSIT PROPE MONTEM SERAPTEN SITUM, GRATIAS MAGNAS REFERENDO [1].

ARGUMENTUM

Acceptis Regiis literis, queis Rex ſuam conſtantiam in Catholicæ Fidei, & Eccleſiæ defenſione proteſtatur, & Soraſtenſe Monaſterium ei donat, Pontifex Regia facta cum factis Moyſis non illiberaliter comparat; ſæpius ſe dixiſſe, iterumque dicere profitetur nunquam defecturum amorem ſuum, ut Stephani fratris nunquam defecit, erga tam pium ac liberalem Regem: gratias agit de Monaſterio, quod ſe adjungere ait alii a ſe fundato S. Silveſtri, ubi hujus ſacrum corpus requieſcit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXVII.	XVI.	XLI.

DOMNO *[a] excellentiſſimo filio, & noſtro ſpiritali Compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio [b] Romanorum, Paulus Papa. Dum divinas Scripturarum hiſtorias, in noſtro memoriali [c] revolvimus, & diverſorum Dei electorum merita perpendimus, & veſtræ divinæ inſpirationis ſtudia [d], in noſtræ mentis intuitu conſerentes: novum te ** gentes Moyſen [e] in his diebus refulſiſſe, præcellentiſſime fili, & ſpiritalis Compater, comperimus. Ille quidem, ut Iſraeliticum populum ex affligentium erueret oppreſſionibus a divina majeſtate præcepta ſuſcepit; Tu quoque præcellentiſſime atque eximie Rex ad liberandam ſanctam univerſalem, Catholicam, & Apoſtolicam Dei Eccleſiam divinitus es inſpiratus. Per illum denique Dominus in monte Sina Legis mandata eidem Hebraico populo obſervanda tradidit, & lumine eum claritatis ſuæ illuſtravit [f]; Per te quoque Redemptor noſter, Dei hominumque Mediator, Eccleſiæ ſuæ, & univerſo populo Chriſtiano, ejus pretioſo redempto ſan-

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gentil.* b Patricinio *Gent.* c Divina ſcripturarum iſtoriarum in nro memoriale *id.* d veſtra Div. Inſpir. ſtudia *Lamb.* e novum te Moyſen in his dieb. *idem.* f inluſtravit *Gentil.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 25. ap. Bar. & Cent.

** gentibus.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 25.) *In viceſima quinta* (Vic. quin.) *gratias agit pro defenſione Sanctæ Eccleſiæ* (defen. Eccleſiæ) *cum adhortatione ad Pipinum, ut pergat plenariam* (omnimodam) *S. R. Eccleſiæ exaltationem facere. De ſuo erga Pipinum amore, & quod nihil ſine ejus voluntate facere velit largiſſime promittit. Pro Monaſterio prope montem Serapten ſito* (Pro Monaſt. montis Soractis) *a Pipino ſibi donato gratias agit.*

guine, pacem tribuit, & ejus fidei orthodoxæ perfectam contulit defensionem [a]. Et sicut idem Moyses [b] legislator abominationes gentium, & culturam dæmonum exterminavit; ita & tu, Christianissime Regum, hæreticorum schisma, & auctores impii dogmatis [c] respuisti [a]. Pro quo merito, divinæ gratiæ lumine, & oleo sanctificationis inter fideles Reges, qui olim Deo placuerunt, unctus connumeratusque comprobaris. Unde libet certe Psalmigraphi (*Ps.*88.) vocem, & laudem Excellentiæ vestræ canere: Invenit te Dominus benignissime Regum, fidelem sibi, & præcepta ejus servantem, & ideo oleo sancto unxit te, & ecce manus ejus auxiliabitur [d] tui, & brachium ipsius confortabit te.

Nec mirum tam benignissimum Regem, tanto divino munere esse præornatum, quoniam *Spiritus ubi vult, & in quibus vult, inspirat* (*Jo.*3). Et profecto in eis inspirat, qui piis fulgent operibus, sicut vestra fulgere dinoscitur Excellentia; nam qualiter dilectionis vestræ amor erga B. Petrum Apostolorum principem, & circa nostram caritatem fervesceret, licet solitè vestris apicibus atque Responsalibus discurrentibus excellentissima Christianitas vestra pronunciaverit, nunc tamen per eas, quas in præsenti, per harum latorem, misistis syllabas, amplissime nobis paternitatis [e] vestræ affectum protulistis, significans, bone excellentissime fili, & spiritalis compater, & noster, post Deum, defensor & liberator, firma perseverantia in amore ipsius principis Apostolorum, & nostra charitate [f] permansurum; quod quidem nos securi de vestra immutabilis verbi pollicitatione * exiiterimus [g]. Scimus enim cui credidimus [h], & certi sumus, omnia verbis, juxta ut asseris [i], perfici. Quid itaque ex hoc vestræ valebimus rependere Excellentiæ? Aut quam vicissitudinem reddere potuerimus pro tantis beneficiorum suffragiis, quæ sanctæ Dei Ecclesiæ, & Christianorum

VARIANTES LECTIONES

a contulis defensionem *Gentil.* *b* isdem Moyses *Lamb. Gentil.* *c* ereticorum schis & auctores impii Docmatis. *Sed Tengnagn. correxit omnia, ut in editione. Gent.* *d* ausiliabitur *id.* auxiliabitur *Tengn.* *e* pat ertis *Gentil.* Paternitatis *Tengn.* *f* caritate *Lambec.* *g* exstitimus *id.* existitimus *Gent.* *h* cui credimus *Lambec. Gentil.* cui credidimus *Tengnag.* *i* omnia, ut verbis alleris *Lamb.*

NOTÆ

* exstiterimus.

a Incertæ ætatis hanc epistolam omnes putant. Mihi quidem videntur tres istæ comparationes actorum Moysis cum Pippini factis allatas hujus sancti Pontificis omnes Epistolas amplecti.

rum fidei inferre præcelsa Eximietas vestra dignata est, dum ad referendas [a] gratiarum laudes mens nostra die noctuque procuratur?

Admirandum mihi potius est [b], & valde stupendum; quomodo oris mei loquacitas tantorum præsidia beneficiorum proferre queat: veruntamen calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo, & crebro elevatis oculis, & palmis extensis ad æthera divinam pro vobis indesinenter exposcam [c] clementiam, ut ipse super vos de throno majestatis suæ respiciat, & regni vestri fastigium foveat, atque immensas vobis de cælo tribuat victorias, & omnes barbaras gentes vestris prosternere dignetur vestigiis, & terminos regalis vestræ potentiæ dilatet. Etenim nos, fili excellentissime, & spiritalis Compater, testem proferimus veritatis Deum, in cujus manu cor Excellentiæ vestræ * corrigatur, quod sicut sæpius ** nostri recordationis Dominum [d], & Germanum nostrum, sanctissimum Stephanum Papam, & per eum, cum sancta Dei Ecclesia confirmatum est, permanentes permanebimus, vestris obtemperantes voluntatibus, & absit a nobis, quod a vestro, quoquo modo [e], separemur amore; nulla quippe præmiorum datio, nulla promissionis qualitas, nullaque blandimentorum suasio, nos, sicut sæpius diximus, a vestra charitate poterit avellere; sed peto & tanquam præsentaliter obsecro mellifluam excellentiam vestram, ut amplissimam jam fatæ spiritalis vestræ matris Ecclesiæ exaltationem perficere, & firmissimus Christianorum fidei defensor existere jubeas [f], benignissime Regum; quatenus ex hoc memoria nominis vestri, usque in finem Mundi, in domo Domini celebretur, & suffragiis Apostolorum, & præsentis vitæ prospera, & æternæ beatitudinis vobis tribuantur gaudia.

Interea, Excellentissime fili, & spiritalis compater, quia inspiratus a Deo nobis Monasterium illud secus montem [g] Saraptem *** situm [3] concedere dignatus es, magnas atque innumerabiles gratiarum

VARIANTES LECTIONES

a resendas *Gent.* referendas *Tengnag.* *b Post verba* potius est *sequitur in ms.* qualitas. *Sed recenti atramento deletum est* Gentil. *c* exposco *Lamb. Gent.* exposcam *Tengn.* *d* corrigitur, quod sicut sæpius nostri cordis puritatem propalavimus, in vestro amore & caritate quemadmodum inter vos, & sanctæ recordationis Domnum *Lamb.* corrigitur. Quod sicut sæpius nri cordis puritate propalavimus, in vestro amore & caritate, quemadmodum inter vos & scæ recordationis Dominum *Gentil.* *e* quomodo *Lambec.* *f* iubeas *id.* *g* Serapten *id.*

NOTÆ

* regitur. ** nostræ. *** Soracten.

3 Soractense hoc Monaster. Carolomanno concessum a s. Zacharia an. 747. Paulus Pippino concessit anteriori quavis concessione abrogata an. 762. Nunc demum ab eodem Pippino Pontifici eidem donatur. Vid. Ep. 32. al. XII. *not.* 3.

rum actiones eximiæ Præcellentiæ vestræ referimus, sit vobis ex hoc Dominus retributor, & dignam cœlestium præmiorum remunerationem, in æterna beatitudine concedat. Nos quidem Monasterium illud ad laudem Dei, & vestri memoriam, atque æternam mercedem nostro Monasterio [4] dinoscimur subdidisse; ut quia beatus Sylvester, Christianorum illuminator fidei, cujus sanctum corpus in nostro Monasterio a nobis reconditum requiescit, ibidem [a] persecutionem paganorum fugiens conversatus est, justum prospeximus, ut sub ejus fuisset [b] ditione, ubi ipsum reverendum requiescit corpus [5]. Veruntamen nos penitus, neque de hoc Monasterio, neque de aliis quibuslibet causis, extra vestram voluntatem, nequaquam quippiam agere volumus, sed ut vestra fuerit voluntas, de omnibus agere studemus. Itaque noster animus lætus effectus est, & Deo omnipotenti, & vestræ Præcellentiæ immensas retulimus grates, in id, quod nostram deprecationem a Deo inspiratus exaudire dignatus es, benignissime Rex, & præceptum regalis vestri culminis nostro Monasterio dirigendum pronuntiastis, firmam ejusdem sanctæ mansionis procurantes, nunc & retro cunctis temporibus [6]. Unde petimus divinam clementiam, ut sicut vos nostrum Mo-

VARIANTES LECTIONES

a pridem *Lamb. Gent.* ibidem *Tengn.* *b* fuissed *Gent.* fuisset *Tengn.*

NOTÆ

4 Monasterium hoc sub titulo s. Steph. Papæ & Mart. & s. Silvestri P. & Conf. quod hodie audit *s. Silvestri in Capite*, s. Pontifex construxit in paternis ædibus, ac Monachis Græcis inhabitandum concessit, ut græca lingua divina officia ibi peragerentur; quare Baronius (*an.* 761. *n.* 15.) putat Orientales Monachos a Copronymo ejectos in Urbem se effudisse, quos s. Pontifex amplexus in id Monasterium collegerit. Diploma fundationis extat apud Moniales ejusdem Monasterii, quæ in Monachorum locum subrogatæ sunt. Inde exemplum eduxit Baronius (*Ibid. n.* 2. *seqq.*) quod Labbeus etiam vulgavit (*Conc. to.* VI. *pag.* 1689.) Papebrocius in Conatu Chron. hist. quod notæ temporariæ minime conveniant inter se, Diploma ipsum suppositum putat, qua in re fallitur vir eruditus; plura enim authentica Diplomata inveniuntur, quorum notæ temporis falsæ sunt, undecumque error effluxerit.

5 In eadem membrana, quæ prædictum Diploma exhibet, Pauli Papæ verbis hæc addita reperiuntur: *Mense Julii die* 19. *introduximus in hoc oraculum corpus B. Silvestri Episcopi & Confessoris Christi. Mense Augusti die* 17. *introduximus corpus beati Stephani Mart. atque Pontif. tempore Constantini, & Leonis Augustor. & Pippini Excellentissimi Regis Francorum, & Defensoris Romani Ind.* XIV. In quibus notanda ea definitio Patriciatus cum frequentissimis hujus codicis testimoniis concinens, adversus tam immodicas recentiorum Scriptorum disputationes.

6 Animadverte ingenium temporis. Præ aliis celebre hodieque est Monasterium s. Gregorii in Monte Cælio, qui locus olim audiit Vicus Scauri. Ibi autem fuisse domum s. Gregorii M. legimus ap. Anastas. (*sect.* 113.) maceriam Marinellus appellat, quam s. Pontifex in Monasterium convertit. Quamvis autem tum temporis dominium Urbis ad Imperatores spectaret, summaque Gregorio intercederet necessitudo cum Mauritio Aug. non tamen legimus Pontificem ab illo petiisse Monasterii sui confirmationem: ut Paulum fecisse videmus a Pippino, cui nullum omnino jus fuit Romæ. Singularia hujusmodi facta, quæ summam inter Pontifices, & Francos amicitiam, summumque invicem obsequium testantur, quicumque jurisdictionem interpretatur, is mihi videtur desipere.

Monaſterium [a], quod ad laudem Dei [b] conſtitutum eſt, confirmare ſtudetis, ita veſtrum regnum confirmare ſuper omnes gentes dignetur, & pro certo ſciat [c] excellentiſſima Chriſtianitas veſtra, quod omnes illos Martyres, qui pro Chriſti nominis confeſſione ſuum fuderunt [d] ſanguinem, & in eodem ſancto requieſcunt Monaſterio, firmiſſimos [e] apud divinam clementiam habebitis interceſſores [f].

De eo verò, quod innotuiſtis de noſtra vos certos effici ſoſpitate, nos, bone & Chriſtianiſſime Rex [g], in eo ſoſpes fatemur eſſe, dum veſtri corporis ſoſpitas, & ſalus animæ, opitulante Deo, adcreſcit, quia veſtra ſalus, noſtra eſt proſperitas. His prælibatis, omnipotens rerum opifex, & arbiter Deus, ſua vos gratia foveat, & longævo [h] ac proſpero ſenio regalis culminis ſceptra [i], cum magna victoria vobis, cum dulciſſima veſtra conjuge, præcelſa filia, & ſpiritali noſtra commatre, Domina Bertrada [k], eximia Regina, & amantiſſimis veſtris, noſtriſque Filiis, eximiis regibus, & Patriciis Romanorum, Domnis Carolo & Carolomanno [l], nec non & domna Giſila nobiliſſima perfrui concedat, & cœleſtis regni gaudia cum ſanctis, & electis poſſidenda per infinita tribuat ſæcula, Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a noſtrum naſterium *Tengn. correxit* Gent. *b* ad dē DI *alia manu correctum eſt* id. *c* pro certo credat *Lamb. Gent.* ſciat *Tengn.* *d* ſuum futurum *Gentil.* fuderunt *Tengn.* *e* firmiſſimam *Gentil.* firmiſſimos *Tengn.* *f* habebit interceſſores *Lamb. Gent.* habebitis *Tengnagel.* *g* bone Chriſtianiſſime Rex *Lamb.* Xprianiſſime *Tengn. interpoſuit* & *Gent.* *h* longuo *alia manu* longevo *Gent.* *i* ceptra *alia manu* ſceptra *id.* *k* Domna Bertrada *Lamb. Gent.* *l* Carlomanno *Lamb.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM PIPPINUM REGEM PER WILHARIUM EPISCOPUM ATQUE DODONEM ET WICHARDUM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, EJUSDEM PAPÆ FIDEI [b] CONSTANTIA, UT NULLUS FAVOR, AUT TERROR AB EJUS AMORE AUT CHARITATE ULLO MODO POSSIT SEPARARE [1].

ARGUMENTUM

Advenientes Missi Regii Wilharius Episcopus, Dodo, & Wichardus non modo testantur per Regias literas Pippini firmitatem in defensione s. Ecclesiæ, populique ei subjecti, sed exquirunt, num omnia sint prorsus restituta D. Petro. Quare Pontifex meritis illum laudibus ex more prosequutus, suique ac populi erga eum amicitiam fore perpetuam affirmans; versutos, falsiloquosque Langobardos fuisse ait juxta eorum morem: Missos vidisse omnia, & simul cum responsis ad ea, quæ ore narraverant, relaturos quæ viderint. Orat ut Ecclesiam ope indigentem sublevet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXVII.	XIX.	XLII.

DOMNO [*] [c] excellentissimo filio nostro, & spiritali compatri Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Paulus Papa. Ad referendas gratiarum actiones præclaræ ac benignissimæ Excellentiæ vestræ ob tanta beneficii præsidia [d] sanctæ Dei Ecclesiæ, & populo Romano a vobis irrogata, nullus, ut opinor, humanus sermo sufficere valebit. Neque præmia [e] hujus Mundi ad horum remunerationem digna vobis possunt rependi, veruntamen est unus solus & verus, in tribus [**] substantiis [2] consistens, Deus, qui justa regni [f] gaudia, & victoriæ triumphum inpertire ac retri-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b ET FIDEI *id.* c Domino *Lamb. Gent.* d obtanda beneficii psidii *Gent.* e pniorum *id.* f cœlestis regni *Lamb. Gen.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 21. Bar. & Cent. ** personis.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 21.) *Vigesimam primam Epist. ad Pipinum* (Vig. pr. ad Pip.) *per wilharium Episcopum, Dodonem, & Vulchadum misit, in qua continentur gratiarum actiones cum adhortationibus, ut Pipinus pro defensione Ecclesiæ pugnare pergat. Papa de sua constantia erga Pipinum multa recitat, scilicet quod nullo favore, aut terrore ab ejus caritate separari possit. Indicat se post Deum, ejus Genitricem, & beatos Apostolos in nullo, quam Pipino majorem habere fiduciam.*

2 Quæstio famosa de tribus substantiis in Christo Dei filio superiori sæculo inter Benedictum II. & Episcopos Hispaniæ, quæ duplicem Juliani doctissimi Archiep. Toletani Apologeticum peperit, videnda (*Conc. Tom.* XV.) uberrime pertractata; quam Nat. Alex. *Sec.* VII. *cap.* 4. *art.* 10.) in summam redigit. *Anima, corpus, Divinitas* tres ex substantiæ latissime comprobantur a Juliano. Secus est hoc loco: tres enim substantiæ pro tribus personis accipiuntur. Qua super re videndum Concilium Florentinum (*par.* 2. *collat.* 16.)

tribuere Excellentiæ veſtræ poteſt. Interea properantibus ad nos, Wilchario [a] ſcilicet Reverendiſſimo fratre, & coepiſcopo noſtro, atque Dodone, & Wichardo * [b] fideliſſimis veſtris Miſſis [3], obtulerunt nobis mellifluos ac deſiderantiſſimos [c] apices, a veſtra deſtinatos Chriſtianiſſima Excellentia; quos intuentes protinus agnita proſperitate veſtræ lætitiæ, ſolito exultationis gaudio, interna pectoris noſtri viſcera redundaverunt, creatorem noſtrum ac Redemptorem Dominum Deum continuis precibus implorantes, ut diu nos ac ſedulo [d] de veſtra ampliori jocunditate, & cœlitus de hoſtibus conceſſis vobis victoriis, annuat gratulari. At vero [e], excellentiſſime fili, & ſpiritalis compater, per eaſdem honorabiles veſtras ſyllabas, certiſſimam nobis ſolitæ pollicitationis fiduciam contuliſtis, vos firma perſeverantia decertaturos fore, ad defenſionem ſanctæ Dei Eccleſiæ, & univerſi populi Romani, atque totius provinciæ, juxta id, quod polliciti eſtis beato Petro, & ejus Vicario, prædeceſſori [f] noſtro Domno, & germano meo, ſanctæ recordationis, Stephano Papæ, & in ea vos ſponſionis fide permanſuros; & profecto, bone Chriſtianiſſime, atque a Deo inſtitute Rex, magna nobis in hoc credendi materia ** conferitur. Nec enim aliter fidelium mentes æſtimare poſſunt, quam id, quod crebro a vobis pro intuitu [g] operatum cernimus, & rei experimentum didicimus [4].

Sed bone potentiſſime Regum, ecce nunc oportunitas, ecce neceſſitatis dies cogunt, & tempus ingruentis meriti exigit, ut ſanctæ Dei Eccleſiæ, & huic a vobis liberatæ provinciæ ſolite ſubvenire atque ſuccurrere quantocyus Chriſtianitas veſtra ſatagat [5]. Nos

VARIANTES LECTIONES

a Wilhario *Lamb.* *b* Wichado *Gent.* *c* deſideratiſſimos *Lamb.* *d* ac ſedule *Lamb. Gent.* *e* Ad vero *Gent.* *f* prodeceſſori *id.* *g* pio intuitu *Lambec.*

NOTÆ

* Vulchardo. ** confertur.

3 Wilharius, ut legit Lambec. erat ni fallor Nomentanus ille Epiſcopus. de quo (*Ep.* 7. *al.* IX. *not.* 5.) necnon (*Ep.* 25. *al.* XXXIV. not. 3.) Duo cæteri nullo titulo inſigens, qui nam fuerint mihi eſt incompertum. Niſi forte eorum alter ſit idem Dodo, qui poſt biennii ſpatium Carolom. legatione functus eſt (*ep.* 45. *al.* XLVI.)

4 Luculentiſſimam hic Patriciatus definitionem habemus, quem ſcilicet Imperiali etiam corona conſpicui ſucceſſores Pippini ſuſcipiebant ipſo in actu coronationis. Id conſtat ex juramento ab iiſdem præſtito: *promitto, ſpondeo, & polliceor atque juro Deo, & B. Petro, me de cætero protectorem, ac defenſorem fore Summi Pontificis, & s. Rom. Eccleſiæ in omnibus neceſſitatibus & utilitatibus ſuis* (ap. Mabill. *Ord. Rom.* 14. *n.* 15.) Idcirco non dubitandum, quin coram Stephano II. ſimile ſacramentum Rex pepigerit an. 754. in actu inaugurationis per manus ipſius Pontificis; hoc tantum diſcrimine, quod *B. Petro & ejus Vicario* protectionem ac defenſionem pollicitus erat.

5 Et hinc, & ex mox ſequentibus patet, præſenti ope Romanam provinciam indigere adverſus Langobardos. Quid autem novi periculi immineret, quum ſileant Auctores, divinare non poſſum.

Nos quippe, post Deum, & ejus sanctam gloriosam Genetricem [a], atque sacratissimos ipsius Apostolos, fiduciam nostram alibi non habemus, nisi in vestram præclaram Excellentiam: tu enim, post Deum, nobis refugium, Christianissime Rex: tu cum Dei brachio firma existis opitulatio, & vestri a Deo confortati Regni securitas [b], nostra est immensa lætitia; quo tam nos [c], quamque universus noster populus istius provinciæ, (divina vos satisfaciat majestas,) firmi atque immobiles in vestra charitate, ac dilectione, & Regni vestri a Deo protecti Francorum, amoris constantia permanentes permanebimus, & nullus nos poterit humanus favor aut terror [d] a vestri amoris dulcedine, charitatisque affectu separare: sed una nobis erit in vestro [e] amore vita ac mors.

Quia vero innotuistis ob hoc vos præsentes direxisse Missos, ut agnoscere per eos valuissetis, utrum nobis a parte Langobardorum plenariæ factæ fuissent justitiæ, an non [6]: ipsi omnino causæ meritum comperti sunt, & callidam versutiam, atque solite falsiloquam propositionem eorundem vestrorum nostrorumque æmulorum agnoverunt: eisque ad vos revertentibus, Deo propitio, vestris propalabunt in auribus, eis denique de singulis, quæ a vobis injuncta habuerunt, nobis referentibus, singillatim de omnibus responsum reddentes, in eorum posuimus ore, quæ vestræ Excellentiæ suggerere debeant, effectum ex hoc a vestra adipisci optantes Excellentia.

Deus autem omnipotens, de throno suæ Majestatis super vos, regnumque vestrum, atque amantissimam conjugem, præcelsam Reginam spiritalem vero Commatrem nostram, atque dulcissimos, vestros quidem carnales natos, nostros autem spiritales filios, nec non & super universum Francorum populum, respicere dignetur, & sui brachii dexteram super vos extendat, atque victorias vobis de cœlo concedat, omnesque adversarios ante faciem vestram prosternat, & præsentem vitam longo senio, & futuram beatitudinem vobis tribuat perenniter possidendam. Deus te incolumem custodiat, Excellentissime fili.

IN

VARIANTES LECTIONES

a Genitricem *Lamb.* *b* severitas *Gent.* *c* quoniam tam nos *Lamb.* *d* atque terror *id.* *e* sed una nobis in vestro *id.*

NOTÆ

1 Sub finem anni 766. (*ep.* 40. *al.* XXVI.) ajebat Pontifex ejusmodi restitutiones fieri cœptas; cumque de eadem re nihil amplius Pippino scripserit, hic s. Sedis utilitatum satagens exquirit, num perfectæ eædem essent.

IN PSEUDOPAPÆ CONSTANTINI SEQUENTES LITERAS

MONITUM.

CONSTANTINI *laici per vim in Apostolicam Sedem intrusi binæ literæ in Carol. Codicis calcem jure sunt rejectæ. Exemplum sequerer, nisi Pontificiæ ordinationis historia adversus alias aliorum opiniones, coeptusque ordo chronologicus secus faciendum persuaderent. Ad ordinationem Pontificis quod spectat, Constantino Pogonato tribuunt recessum ab usurpatione illa confirmandi electionem Romani Pontificis per se, vel per Exarchum, quam Justinianus, Odoacris vestigiis insistens, in Regiam Cpoleos invexerat. Quare ab ævo Joannis V. qui ad Petri Cathedram ascendit an.* 685. *nulla expectata confirmatione, faustissimam hanc instauratæ pristinæ libertatis Epocham repetunt. At bona cum hujusce opinionis assertorum venia, id falsum est. Etenim quinque & quadraginta annis recentior ejusmodi libertas revixit, s. Gregorii* III. *ævo, quum anno* 731. *seu potius sequenti sancta resp. constituta est, Græca impietate ad id cogente. Ante ea tempora Ordinatio Decretum Ravennam missum sequebatur. Obsequii potius, quam necessitatis causa; consensionisque potius, quam confirmationis exquirendæ gratia Decretum electionis consuevisse mitti Ravennam usque ad id temporis, concedam ultro. Attamen mittebatur: nec plena ordinationis libertas obtinuit usque ad s. Zachariæ, qui Gregorio* III. *successit, electionem. Tum vero & dum stetit in Italia Exarchi potentia, quæ desiit Zacharia eodem Pontifice, & post ejus exitium, libera ordinatio fuit, nec Decretum electionis, seu ejus exemplum ad Francorum Reges mittebatur, nisi ut generalem concordiam unanimitatemque inde discerent: idcirco nonnisi post consecrationem mitti consuevit.*

Libertas ordinationis Pontif. Roman. Greg. III. Pontifice postliminio revocata.

II. *Rei argumentum alio quovis luculentius suppetit ex Interpontificii brevitate: quod quum desumi apud omnes constet ab emortuali die Pontificis, ad ordinationem, seu consecrationem successoris, sitque omnibus in Codicibus, & Catalogis per Vacationem Sedis expressum, extra aleam rem ponit. Notat Papebrochius* (Conat. hist. Chron. n. 3. pag. 199.) *sex minimum hebdomades expectari consuevisse confirmationem Decreti, At post Gregorium secus fuit. Quatridui tantum ab hujus obitu distat Zachariæ ordinatio, Die post hunc duodecimo consecratur Stephanus II.*

Id exemplis Gregor. successorum demonstratur.

& Paulus ejus frater Interpontificio menstruo ab eo disjungitur ob natum schisma, quod brevi, ut ajebam supra, compressum fuit. Detestabilis Constantini ordinatio octava die Paulum sequuta est; nona post ejus dejectionem, Stephani III. consecrationi tributa est. Dies tantum octo Hadrianus distat a Stephano III. & ab Hadriano Leo III. bidui; sic pari gressu dominatio Pontificum, & eorum ordinationis libertas per annos septuaginta octavi sæculi ex Græcorum impietate pariter profectæ perseverarunt. Quæ postea evenerint ex concessione & liberalitate Pontificum, suo loco dicam post Carolini Codicis & Leonis III. aliquot Epistolarum editionem, quum de Diplomate Ludovici Pii sermo erit. Nunc breviter de invasione Constantini agendum: inde enim certa ætas, ac sententia ejus literarum patefient.

Interpontificiũ post Pauli mortem anni unius & mensis, quo s. Sedem Constantinus invasit.

III. *In omnibus fere Codicibus Anastasii post Pauli mortem Sedes vacasse dicitur annum unum & mensem unum: etenim tantumdem temporis Constantinus Pontificatum invasit. Nam Paulo ad coelestem patriam evocato die 28. Junii anno 767. invasio cæpit, quæ insequenti anno desiit die 29. Julii. Idcirco nonnulli Codices, ut Freherianus alter in editionibus Fabrotti, & Blanchini, necnon Regius Papyraceus ex collatione Velseri & invasionem, & Vacationem Sedis perspicue legunt;* Vacat Sedes annum unum, mensem unum, quo Constantinus transgressor Apostolicæ Sedis invasor extitit. *Estque id temporis spatium adeo certum, ut iidem Codices constanter habeant in Vita Stephani III.* Per anni spatium, & mensem unum Sedem Apostolicam invasam detinuit... In ipsius anni circulo, & unius mensis. *Nulla autem ratio habetur octo earum dierum, quæ sacrilegam invasoris ordinationem præcesserunt: immo ne novem quidem dies, qui post illius dejectionem, antequam Stephanus consecraretur, sunt elapsi, in censum vocantur, quod rarum, quin etiam singulare est in Anastasii Codicibus, qui ab unius Pontificis emortuali ad alterius diem consecrationis Interpontificia protrahunt. At usqueadeo curæ fuit Scriptori vacationis nomine Pseudopontificatum illum designare, ut statim atque electus fuit die Dominica (qua simul consecrari non poterat) Stephanus III. dicat:* Et post omnia rite in ejus electione peracta, Deo auctore, Pontificatus assumsit culmen; *deinde quæ singulis diebus acta sunt singillatim enarret. Historiam hanc valde necessariam, præcipue ad Pippini silentium, & Urbis regimen per ea tempora dignoscendum compendiario sermone amplectar fuse narratam in gestis Pontificum, & in Concilio eamdem ob rem celebrato per Stephanum III. anno 769. cujus fragmentum in lucem edidi anno 1735.*

IV.

IV. *Paulus apud Basilicam Doctoris gentium degens æstivo tempore gravi est correptus morbo, suumque diem extremum obiit 28. Junii 767. Quare omnibus abeuntibus ob turbas Romæ excitatas, solus Stephanus presbyter Cardinalis s. Ceciliæ, qui ei post diuturnam vacationem successit, donec justa peragerentur, ibi mansit. Quum Paulus decumberet, impii homines Toto dux olim Nepesinus, tum Romæ habitans, cum tribus fratribus Passivo, Constantino, & Paschali, aliisque sociis ad omne scelus paratis in s. Pontificis cædem conspirant. Indignitatem rei Christophorus Primicerius avertit, suasque in ædes convocatis Primatibus, ac scelesto illo Duce, sacramento omnes adegit, a S. Sedis laudabili more non discessuros, unaque cum clero & populo diaconum aut presbyterum Cardinalem electuros. Ex ædibus illis discedens audiit, Pontificem esse mortuum. Tum vero perjurus Toto Lateranense Patriarchium invasit, Constantinum fratrem laicum vi & armis intrusit, eumque continuo Clericum ordinari, & adveniente die Dominico in Basilica Principis Apostolorum consecrari fecit. Sacrilegum factum sequutæ sunt cædes, & insidiæ. Christophorus cum filio Sergio tum Saccellario, monasticam se vitam amplexuros simulantes in Monasterio Salvatoris prope Spoletum, vix necem evasere. Eo dimissi post festum paschale sequentis anni, malo invasoris omine. Nam Christophorus ductores fallens Spoleti Ducem adiit una cum filio, per quem Ticinum ad Desiderium Regem tuto pervenit. Tum Regis fidem implorans copias obtinet, militibusque Spoletanis additis Romam redit. Pugnatum cum Totone, eoque cæso, dejectus invasor, ac summa cum omnium lætitia Stephanus III. rite electus est ipsis calendis Augusti 768. Omnia hæc trium spatio mensium peracta sunt. Deinde iis diebus, qui consecrationem præcesserunt, in reos partium invasoris animadversum.*

Constantini Antipapæ violenta intrusio post Pauli mortem.

V. *Principio invasionis Constantinus dedit ad Pippinum priores literas* (43. al. XCVIII.) *ex quibus cætera mendacissimis, Francorum Regi Pauli mortem, ac sine dubio sacrilegam intrusionem, nunciatam fuisse intelligimus; namque omnium consensum mentiens in sua electione*, jam præcurrentibus, *ait*, Nuntiis *Pontificis transitum ab eo teneri: suasque ad illum literas dans Regio Misso, fieri non potuisse affirmat, ut suos mitteret, sed* duos alios Missos, *se expediturum promittit, ubi qui in Franciam profecti erant, reversi essent, Stephani II. & Pauli optimorum Pontificum exemplo* (II. 34. 41. al. VIII. XVIII. XVI.) *Christianissimum Regem laudat, Moysi comparans, quod ut ille Israelitas, sic Romanos ipse ab impietate redemerit: Catholicæ fidei,*

Pseudopapa mortem Pauli, & sui creationem Pippino R. nunciat.

& Ecclesiæ assertorem eum appellat: pristinæ cum Romanis amicitiæ ac societatis eumdem admonet; denique perpetuam fore suam erga illum benevolentiam promittit. Quid plura? Sanctorum etiam vitas, quas a Paulo Pontifice Rex petierat, quotquot invenire potuit, largitus eidem fuit. Omnia nequicquam: nam altum ab Rege silentium. Argumentum profecto non obscurum, ægre admodum latam a piissimo Principe tantam indignitatem, quæ num a Primicerio ipso, an ab aliis nunciata fuerit, incompertum est.

Iterum de ead. re ad Francor. Regem scribit, nullo accepto responso.

VI. *Tres, ut minimum, menses Constantinus responsum Regium præstolatur; nam alteris in literis* (44 al. XCIX.) *meminit* præteriti Augusti mensis quintæ Indictionis, *quum venit Romam Epistola ad Paulum data a Patriarchis Jerosolymitano, Alexandrino, & Antiocheno, pluribusque Metropolitis in Synodo congregatis pro vindicanda adversus impium Copronymum Catholica religione, cultuque Sanctarum Imaginum. Tum vero hac forsitan occasione arrepta, Pauli exemplum imitatus* (ep. 31. al. XXXV.) *iterum verberare aerem tentat, secunda epistola ad illum data suis Missis Christophoro presbytero, & Anastasio Notario, hominibus novis, & sua, quod propabile est, sacrilega potestate ad eos gradus evectis. Mendacia eadem de sua electione unanimi consensu facta recoquit, sacræ Scripturæ locis, variisque Stephani ac Pauli sententiis adhibitis miserum in modum centonizat; nil concludit. Andet a piissimo Rege responsum enixe petere, rogareque eum, ut Georgium Episcopum, & presbyteros Cardinales Marinum, & Petrum a Paulo missos in Franciam, reverti Romam permittat. Pippinus vero altum siluit, fortasse quia contemtui habuit, seu potius detestatus fuit simulationem literarum. Certe nec Missos, nec literas illius Roma amplius vidit: quamvis invasoris dejectioni, ac Stephani III. creationi supervixerit. Nam vita functum esse constat anno 768. die 24. Septembris, quum Sergius Saccellarius Christophori Primicerii filius, tunc Nomenclator, Missus Pontificius eo properabat cum literis Pippino, Carolo, & Carolomanno directis, queis rogabatur ipse, ejusque filii, ut Episcopos doctrina & sapientia præstantes Romam mitteret ad Concilium, quod quantocyus celebrare Stephanus meditabatur de magni momenti rebus ad fidem, & disciplinam pertinentibus.*

Eo Interpontif. tempore nullū ex Francia, ex Græcia nullum motum esse factum Romæ Principem esse ostendit.

VII. *Ex hucusque allatis, præter ordinationis libertatem, quæ valde perspicua est, libera etiam dominatio Romæ non obscure patet, quam eruditi recentiores idcirco non assequuntur, quia, Romam licet, ejusque Ducatum inter Francorum donationes nec reperiant, nec reperire usquam*

usquam possint ; ejus tamen dominium similis naturæ esse putant cum ditione Exarchatus, ac Pentapolis. At enimvero Christophorus Primicerius, qui vel ante Principatum S. Sedis summa cum potestate praeerat una cum Archipresbytero, & Archidiacono Sede vacante, aut absente Pontifice, quod eruditi omnes norunt, (Diurn. Pontif. titt. 1. 5. 6. 7. cap. 2.) *Proceribus cæteris ob metum fractis tanta in perturbatione rerum, ad monasterium Spoletanum ire simulans cum filio Sergio, Ducem Spoleti adit, inde Langobardorum Regem, collectisque utrimque auxiliis, Dux exercitus contra Antipapæ vires instructi Urbem ingreditur, feliciter pugnat, restituit rempublicam. (Omnia hæc aguntur post mensem decimum invasionis; etenim Primicerius nonnisi post Pascha anni 768. diem videlicet 10. Aprilis ab Antipapæ insidiis se explicuit, monastica vitæ obtentu). Tempore tam diuturno mensium tredecim neque a Francorum Rege Patricio Romanorum res componuntur; neque a Græcis impiis foventur turbæ. Ubi vim vi repelli oportet neutra ex parte milites, Ducesve adsunt. Romæ igitur dominabatur proprius Princeps, isque erat Pontifex: quumque per totum id temporis, quum Sedes vacabat, Principis partibus fungeretur Primicerius, is auxilia ab aliis Italiæ Principibus impetrat, atque invasore Principatus deturbato, novum Principem, Pontificem scilicet rite ordinatum, subditis renuntiari curat. Quæ quidem nemo dixerit dubia Principatus indicia. Sunt nihilominus certiora alia, quæ ex eadem invasione Sedis petuntur. In reos enim animadversio est indicium maximum potestatis: ejusque nonnulla exempla suppetunt apud Anastasium, quæ haud negligenda videntur.*

VIII. *Paucis iis diebus, qui electi Pontificis Stephani consecrationem præcesserunt, de sceleratis illis, qui Pseudopapæ adhæserant, poenæ sumtæ. Invasor ipse cum fratre Passivo carceri erant mancipati ante electionem, ibique detinebantur. Duo præterea scelerati insignes memorantur,* Waldipertus *presbyter genere Langobardus, &* Gracilis Tribunus, *ambo majestatis rei. Hic siquidem in Campania, Pseudopapæ gratia opibusque audax, scelus omne perpetraverat: postque hujus casum jure sibi metuens, Alatri se munierat, unde a Romano exercitu abstractus, & Romam ductus* in arctam custodiam *est detrusus; eidem postmodo sunt eruti oculi, & lingua abscissa. Waldiperti flagitium erat singulare, & maxime ad rem faciens: quare ipsis verbis, quæ apud Anastasium leguntur* (sect. 274.) *referri illud oportet*: Quod consilium cum Theodicio Duce Spoletino, & aliquantis Romanis iniisset, ad interficiendum præ-

Pontificis jurisdictio coactiva ex factis post Interpontificiũ infertur.

præfatum Christophorum Primicerium, & alios Romanos Primates, & civitatem Romanam Longobardorum genti tradendam. *Simili poena & hic affectus. Cætera nihil moror: tametsi Pseudopapæ pariter, & Theodoro Episcopo ejus Vicedomino erutos oculos audiam, aliosque aliis poenis affectos. Illud tamen juvat animadvertere, quod hujusmodi licet poenæ apud Anastasium referantur, quasi a perversis hominibus inflictæ, id tamen factum videtur ad avertendam novi Pontificatus invidiam. Nam vel Alexandri III. ævo poenarum ejusmodi genus obtinuit, ut narrat Petrus Mallius* (Bolland. to. VI. Jun. par. 2. p. 49. E): Sententialibus Præfecti, si suspendunt aliquem: quinque solidi; quando decollant, similiter; quando cæcant, duodecim denarii pro unoquoque oculo; quando truncant aliquod membrum, similiter. *Etenim præ aliis officiis Principum id laudatur: suum cuique jus tribuere, ut* (lib. Regum 2. c. 8. v. 15.) *de David legitur*: Faciebat quoque David judicium & justitiam omni populo. *Quæ reipublicæ duplex administratio nullo unquam tempore a Principatu divisa fuit: & utriusque tam perspicua in Pontificio suppetunt argumenta, ut nullatenus infirmari possint.*

Præfectus Urbis fungebatur munere criminali.

IX. *Et vero Præfectum urbis Romæ esse, quum Augustorum ditioni parebat, nullum dubium. Narrante enim Joanne Diacono in vita s. Gregorii M.* (lib. 1. c. 5.) *Sanctus vir Imperatorem suis literis rogavit, ut suam electionem minime confirmaret*; Sed Præfectus Urbis Germanus nomine ejus Nuncium anticipavit, comprehensisque, ac disruptis Epistolis &c. *Eumdem autem Magistratum, postquam Roma Pontificum dominatui subdita esse coepit, inibi perseverare certum scimus, Anastasio id testante in vita Hadriani* (sect. 298.) *ubi de Calvuli cubicularii flagitio agens, narrat quemadmodum Hadrianus* jussit contradere antefatum Calvulum cubicularium, & prænominatos Campanos Præfecto Urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret. *Ex Hadriani ejusdem literis plura hujusmodi exempla infra afferentur, quum ad eum Pontificem ventum erit. Unius hic epistolæ* (ep. 61. al. L.) *conglobata delicta spectari velim: Anastasius Missus Pontificius, Paschalis & Saratinus, necnon Paulinus, scelesti omnes alius crimen aliud poena dignum perpetraverat. Paulinus ab Hadriano vinctus ad Carolum mittitur, quippe ejus juris erat: nefarios Paschalem & Saratinum Romam mitti orat puniturus ipse*: dum, *ait*, de eis perfectam suscepero justitiam. *De Anastasio vero, Carolum insimulat violati juris gentium, quod Missum detinuerit, ac remittendum ait in Urbem*;

bem: Et feveriffime eum fcifcitantes juxta noxam ei repertam eum corripiemus. *Coactiva igitur, quam vocant, poteflate eumdem in modum Pontifex in ditione fua, Romæ nimirum, & in Ducatu, aliifque regionibus fibi fubditis, utebatur, quo fua in ditione Carolus. Atque eapropter hoc præcipuum fupremi Principis argumentum Romæ non deerat Pfeudopapæ tempore, qui fuo & fuorum fcelere illud patefecit.*

X. *Allatam profecto epiftolam Hadriani Eccardus* (Rer. Franc. lib. 25. cap. 38.) *ejufque affecla Muratorius* (Ann. Ital. 789.) *non animadvertiffe videntur: nam alia ejufdem Pontificis* (97. al. LXXXV.) *freti, hac eadem ex caufa dominatum afferunt Romano Pontifici in provinciis Exarchatus, & Pentapolis. Non ita* Waldipertus, *de quo nuper eft dictum. Videbat iniquus ille presbyter, Pontificiæ dominationis effe Urbem: idcirco Romanorum Primatum cæde Langobardorum poteftati poffe fubjici. Illi enim reipublicæ adminiftratores erant, quibus fublatis refpublica interiret neceffe erat. Quumque hæc res magni momenti fit, explicatior per me fiet, ut magis ac magis dominatio Pontificia elucefcat. Septem præcipue nominantur frequenter in his codicis Carolini literis, & apud Anaftafium*: Primicerius, Secundicerius, Arcarius, Saccellarius, Nomenculator, Primicerius Defenforum, & Protofcriniarius. *Infignes ifti viri nunc Proceres, nunc Primates appellantur & apud Anaftafium* (fect. 274. 293.) *& in Concilio Lateranenfi Stephani III. Qua fuper re Baronius* (an. 638. n. 9.) *aliique valde hallucinantur, dum Presbyteros & Diaconos Cardinales putant Primatum nomine defignari. Iidem recte nuncupantur* Officia Palatina *in eo libello, qui Joanni Diacono tribuitur, confarcinatufque eft poft dimidium fæculi quintidecimi, ætate illa fuppofitionum feraciffima. Nam licet tale Opufculum Alexandro III. nuncupetur; tamen perfonam auferunt fepulcralia monumenta ejufdem Alexandri, & Clementis III; res gefta Honorii III. & Alexandri IV. quæ ibidem vifuntur, &, quod majus, luculenta hæc, quæ* cap. VIII. *legitur infcriptio*: In nomine Domini amen. „ Anno Incarn. MCCXCVII. „ die menfis Februarii confecratum fuit altare Capituli ad honorem „ Dei & B. Mariæ Magdalenæ de mandato Domini Bonifacii Papæ VIII. per dominum Gerardum de Parma Epifc. Sabinenfem „. *Quæ mirum eft non vidiffe Panvinium* (Cod. Vat. num. 1106.) *ejufque excriptorem Rafponum* (De Bafil. Later. lib. 3. cap. 18.) *nec Mabillonium* (Muf. Ital. to. 2. p. 570.) *qui tanti faciunt libellum iftum, & Alexandro III. dicatum afferunt. At veram ejus ætatem Cod. Vallicellanus detegit; namque infertus ei libello eft Catalogus Romanorum Pontificum,*

Proceres feu Primates civilibus rebus præerant.

ficum, in Pio II. desinens, qui ad Petri Cathedram ascendit anno 1458.

Quorum primus Primicerius Notarior. XI. *Quidquid vero sit de rebus cæteris in ea consarcinatione existentibus, inter memorias veteres a consarcinatore adhibitas illa haud dubie recenseri debet, in qua Primates, seu Proceres Romani appellantur* Officia Palatina. *Primicerius enim Notariorum, cujus summa erat auctoritas Sede vacante, vel absente Pontifice, antequam summus Princeps Romanorum fieret, deinceps prima dignitas Palatii esse, ni fallor, coepit. Primum Ministrum hodie dicimus in aliorum Principum Aulis, Secretarium Status in Pontificia. Eo munere fungi consuevisse tum temporis Primicerium Notariorum eruitur ex Pauli literis* (37. al. xx.). *Nam Christophorum malæ fidei insimulatum ab Imp. Orientis ita apud Pippinum defendit:* Adseruit, quod dilectus filius noster Christophorus Primicerius, & Consiliarius sine nostra auctoritate, nobis quasi ignorantibus, suggestiones illas, quas sæpius ei direximus, fecisset, & alias pro aliis ejus, ac vestris Missis relegisset: & in hoc testem, & Judicem proferimus Deum, quod ita nequaquam est. Nihil enim ipse noster Consiliarius extra nostram voluntatem aliquando egit, vel agere præsumsit, quoniam nostri Prædecessoris ac Germani Domni Stephani Papæ, simul & noster sincerus, atque probatissimus fidelis extitit, & in omnibus existit, & satisfacti sumus de ejus immaculata fide & firma cordis constantia. *Ab eodem Primates cæteros, & Judices Ecclesiasticæ ditionis pendebant, ut recte Panvinius, & Rasponus, juxta Cassiodori sententiam* (lib. 6. ep. 7.). *Ideo & Primates eidem obtemperant post Pauli mortem, & Judices vires suppeditant, ubi de Constantino ejiciendo agitur. Quantavis autem fuerit istius auctoritas, primus Administer erat Apostolicæ Sedis, ac perpetuum erat ejus Officium. De Secundicerii dignitate, quæ primæ tantum inferior erat, de Saccellarii, & Arcarii Officiis Camerarium, & Thesaurarium nostri ævi referentibus, deque aliis tribus officiis opportunius alibi.*

ITEM

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ [1] CONSTANTINI * PAPÆ NEOPHYTI [2] AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET DE OBITU DOMNI PAULI PAPÆ, ET POSTULAT, UT IN GRATIA DOMNI PIPPINI REGIS PERMANERE POSSIT, SICUTI ANTECESSORES SUI FUERUNT.

ARGUMENTUM

Statim atque intrusus fuit audacissimus laicus in S. Sedem, Stephani & Pauli Sanctissimorum Pontificum exempla sequutus, quin & eorum sententias usurpans, Pauli obitum nunciat, suamque, quam mentitur unanimem, electionem: amicitiam optimi Principis audet quærere: De Ecclesiæ exaltatione agit; Missosque suos se legaturum promittit, ubi reversi fuerint qui in Franciam iverant. Epistolam dat Misso Regio ad piissimum Regem.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXVII.	XCVIII.	XLIII.

DOMNO [b] excellentissimo filio Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Constantinus Papa. Omnino credimus, jam, præcurrentibus nuntiis [c], ad vestram excellentissimam, atque a Deo institutam regalem potentiam pervenisse, quod beatæ recordationis prædecessor noster, Domnus Paulus [d] Papa de hac luce, Dei vocatione, subtracto [e], Urbis, vel subjacentium ei civitatum populus meam infelicitatem sibimet præesse pastorem elegerunt [3]; & ecce cum nimio stupore mentis dico illud; quod nequaquam penitus optabam, nec mea exigebant [f] merita, tam sa-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gentil.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* nnnciis *Lambec.* *d* Prædecessore nostro Domno Paulo *Lambec.* *e* subtracto *deest in ms. sed Tengnag. posuit* Gent. *f* exicbat *idem.* exigebant *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Mortuo Paulo I. Pontifice, in Sedem Apostolicam a factiosis intrusus fuit iste Pseudopapa Constantinus; qui mox ad Pipinum duas Epistolas dedit, quarum meminerunt quoque Baron. an. 767. n. 7. & Magdebur. Cent. 8. c. 10.

CENNIUS

1 Hujus & sequentis Epistolæ Chronologia certa. Hæc nimirum ineunte mense Julio, altera Octobri anni 767. datæ sunt. Argumenta satis prolixa extant ap. Magdeburgenses (*Cent.* 8. *c.* 10.) eademque aliquantulum varia ap Baron. (*an.* 767. *n.* 7.) ex eodem Cod. Vatic. unde Pauli Epistolar. argumenta prodierunt.

2 S. Gregorius (*Regest. lib.* 7. *Ind.* 2. *ep.* CXI.) hanc vocem primo aspectu impropriam explicat: *Sicut autem*, inquit, *tunc neophytus dicebatur, qui initio in s. Fidei erat conversatione plantatus: sic modo neophytus habendus est, qui repente in religionis habitu plantatus ad ambiendos honores sacros irrepserit*. Hac eadem auctoritate nititur Nicolaus I. Epist. 10. ad Clerum Cp. contra Photium (*Labb. Conc. to.* VIII. *p.* 367.)

3 Ex audacissimi invasoris ore Romanæ provinciæ ditionem ad Rom. Pontificem spectare discimus: Urbis siquidem & ei subjacentium Civitatum consensu electionem suam tuetur: quare mendaciis suis Romæ statum illius ævi confirmat. Quæ sequuntur, ex Pauli Epistolis desumta nil novi afferunt.

crum [a] Apoſtolatus culmen, magnique oneris paſtoralis adeptus ſum curam [*]. Propterea, quia omnipotens Deus per manus ipſius principis [b] Petri, atque [c] ejus Vicarii ad exaltandam ſuam ſanctam [d] Eccleſiam, & redimendam hanc provinciam, præ omnibus regibus ac Mundi potentibus, utpote novum Moyſen, qui Iſraeliticum, Dei nutu, redemit populum, veſtram Excellentiam in his diebus eligere ac ſuſcitare juſſit, quod profecto, Deo annuente, veſtro auxilio ac certamine perpetratum eſt: Idcirco obnoxiis deprecationibus, tanquam præſentaliter coram veſtro mellifluo regali adſiſtens conſpectu, flexo poplite [e] deprecor Præcellentiam veſtram, ut illud, quod beato Petro polliciti eſtis, ſimulque & charitatem [f] atque amicitiam, quam cum beatæ recordationis Domno Stephano, Summo Pontifice, vel ejus germano, prædeceſſoribus nobis [g], habuiſtis; omnimodo recordare ac conſervare jubeatis; & multo amplius exaltationem ſanctæ Dei Eccleſiæ, ſpiritalis matris veſtræ, atque orthodoxæ fidei defenſionem, ac [h] hujus vobis commiſſæ provinciæ, perfectam liberationem procurare dignemini; quatenus repoſitam jam vobis in ſidereis manſionibus mercedis coronam, interveniente beato Petro Apoſtolorum principe, ab omnipotente Deo conſequi mereamini. Nos enim nequaquam alibi, poſt Deum, noſtram habemus ſpem, niſi in veſtro a Deo corroborato brachio, pro quo & eundem Dominum Deum noſtrum, cui occulta cordis manifeſtata ſunt, proferimus teſtem, quod amplius, ſicut [i] ipſi prædeceſſores noſtri Pontifices, in veſtra charitate [k], ac fida dilectione, atque ſincera amicitia firmi atque immutabiles ſatagimus ſine tenus permanere [l], & per nullam temporum interruptionem a veſtra nos charitate [m], atque a Deo protecti regni veſtri Francorum ſincera amicitia [**] quomodo ſeparabimus [n]. Itaque Chriſtianiſſime, & a Deo inſtitute, magne, victorioſiſſime, bone Rex, & noſtri [o], Dei nutu, defenſor, interim, diverſis nobis

VARIANTES LECTIONES

a quod tam ſacrum *Lamb.* *b* Apoſtolorum *id.* *c* adque *Gent.* atque *Tengnag.* *d* ſcm ſuum *Gent.* *e* flecſo poblite *id.* flexo poplite *Tengn.* *f* caritatem *Lamb.* *g* nris *Gent.* *h* ac *deeſt in ms. Tengn. poſuit* id. *i* ſicut *deeſt in ms. Tengn. poſuit* id. *k* caritate *Lamb.* *l* permanendum *Gent.* permanere *Tengn.* *m* caritate *Lamb.* *n* quoquo modo ſeparabimus *id.* quomodo ſeparamus *Gentilot.* quoquo modo ſeparabimus *Tengn.* *o* noſter *Lamb.*

NOTÆ

* Lege Bar. anno 767. Num. 5. & ſeqq. & fumi iſti ſtatim diſſipabuntur. ** quomoducunq;

bis imminentibus causis, nulla extitit possibilitas, donec Missi vestri [a], qui illuc ad vos [b] directi sunt, revertantur, alios duos [c] dirigere [d] Missos; dum vero illi remeaverint [e], confestim nostros Missos ad vestri præsentiam dirigemus: Tamen & huic vestro Misso hoc ipsum [f] in ore posuimus, vestræ benignæ Excellentiæ suggerendum, gesta [g] quippe Sanctorum, de quibus [h] misistis vobis dirigi, in quantum reperire valuimus, vobis transmisimus.

Deus autem omnipotens, in cujus manu cor Excellentiæ vestræ regitur, felicia vobis tribuens tempora, omnes adversas nationes vestris regalibus subjiciat vestigiis, & per multorum annorum metas regni gubernacula vos cum excellentissima, & a Deo illustrata filia nostra, Domna Regina, atque præcellentissimis Regibus, vestris natis, faciat possidere, & æternæ beatitudinis, cum sanctis, & omnibus electis ejus per infinita * annuat [i] effici [k] participes. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a nostri *Lambec.* Mis nri *Gent.* Missi *Tengn.* *b* ad nos *Gent.* *c* ad vos *Lamb.* *d* dirigendum *Gent.* dirigere *Tengn.* *e* remeati fuerint *Lamb. Gent.* remeaverint *Tengn.* *f* hoc ipsud *Lamb Gent.* ipsum *Tengnagel.* *g* gestii *Gentilot.* gestæ *Tengn.* *h* de qua *Gent.* de quibus *Tengn.* *i* annuat secula *Lamb.* scla *Gentil. ex ms.* *k* efficiat *Gent.* effici *Tengn.*

NOTÆ

* secula.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ CONSTANTINI PAPÆ NEOPHYTI AD DOMNUM PIPPINUM REGEM DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINETUR, QUOD A POPULO ROMANO PER VIOLENTIAM ELECTUS, ET IN SEDE APOSTOLATUS INTROMISSUS FUIT, POSTULANS, UT IN GRATIA DOMNI REGIS PIPPINI PERMANERE POSSIT, SICUT ANTECESSORES SUI FUERUNT, ET INDE DE [b] EPISTOLA THEODORI PATRIARCHÆ JEROSOLYMITANI, ET DE ALIIS EPISTOLIS ALEXANDRINI, ET ANTIOCHENI PATRIARCHARUM [c], ET IN EMBOLO DE GEORGIO, MARINO, ET PETRO.

ARGUMENTUM

Silentium Regis ægre ferens mentitur iterum unanimi populorum conſenſu ſe creatum. Divinæ Scripturæ loca inſerit, Pippinum laudat ut fidei Catholicæ propugnatorem: narrat literas Patriarcharum Orientis de Synodo habita pro cultu Sacrarum Imaginum, Paulo directas, ſe in Ambone prius lectas publice ad eum tranſmittere græco-latinas. Georgium Epiſcopum, Marinum, & Petrum presbyteros ut reverti permittat ſolatio parentum efflagitat: reſponſum enixe petit. Quod majus, legat Miſſos ſuos, Chriſtophorum presbyterum, & Anaſtaſium Notarium.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXVII.	XCIX.	XLIV.

DOMNO [d] excellentiſſimo filio Pippino Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Conſtantinus Papa. Dum internæ mentis intuitu, infra memetipſum vehementer conſidero, quanta mihi incepti [e] paſtoralis officii debet inſiſtere cura ad paſcendas Dominicas [f] rationales oves, valde fateor intolerabilem mœſtitiam [g] cordis mei arcano adhæſiſſe, quia procul dubio non meriti, ſed [h] oneris hujuſcemodi provectio omnibus curam animarum adſumentibus, videtur eſſe * conferta ſollicitudo, & qui nimis [i] comprimor, & nullis operum meritis, neque virtutum profectibus me præſtiturum [k] perpendo [l], quid divina miſericordia inſpirante cordis affectu operari juſſerit, & ilico velut ex gravi ſomno experrectus

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gent.* *b* INDE *Poſtea in edit. ſequitur* DE *quod deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit Gent.* *c* PATRIARCHIS *idem.* *d* Domino *Lambec. Gent.* *e* incœpti *Lamb.* *f* curandas truendaſque dominicas *Gent.* *g* intolerabiles mœſtitia *id.* intolerabilem mæſtitiam *Teng.* *h* non meriti oneris *Lamb.* meriti & *Gent.* meriti ſed *Tengn.* *i* & quia nimis *Lamb.* *k* præſtiturum *Gent.* *l* cerno *Lamb.*

NOTÆ

GRETS.) * collata.

rectus nimio ſtupore, & exſtaſi [a] invenio [b], a Deo [c] in me rogatum [d], quod numquam optavi, quod numquam penitus cogitavi, nec cor [e] puſillitatis meæ quoquo modo aſcendit, ex improviſa [f] enim violentia [g], manu a populorum innumerabili concordantium multitudine, velut valida aura venti raptus, ad [h] tam magnum, & terribile Pontificatus columen provectus ſum. Unde ſicut navis æquoreis procellis fluctuatur, ita ego [i] infelix, & inutilis curarum tumultibus, & populorum proclamationibus, atque lacrymoſis ululatibus concutior [k]; etenim omnes omnino, a magno uſque ad parvum, proprios dolores ac violentias vociferantes [l], non ceſſant circumvallare [m] me undique cogitationum certamina, ob conſolationem, & juſtitias impertiendas [n] huic a vobis liberato populo.

O quam magna, & metuenda exiſtit paſtorum ſollicitudo, & quomodo infelix poſſim onerum [o] animarum exequi curam? Veruntamen, dum protinus jactavi cogitatum meum in Domino, & ſpei meæ fiduciam ad [p] ejus contuli miſericordiam, meque, excellentiſſime, & a Deo protecte [q] victorioſiſſime Rex, in veſtro ſolito auxilio, & protectione commiſi, paratum jam remedium inveni, & afflictus animus meus pauliſper reſpiravit [r]. Valde enim, poſt Deum, confortor in veſtra regali potentia, & a Deo protecto regni veſtri Francorum robuſtiſſimo brachio. Inter hæc itaque conſidero quanta ſit Dei noſtri omnipotentis miſericordia, & confeſtim opima conſolationis oportunitas mihi confertur. Ipſe enim pro humani generis ſalute de ſinu Patris deſcendens, Verbum caro factum, de virgine Maria Domna [ſ] noſtra naſci dignatus eſt, non amittens Deitatem, ſed ſemetipſum exinanivit, formam ſervi accipiens; qui mortem noſtram moriendo deſtruxit, & vitam reſurgendo reparavit. Unde non eſt dedignatus cum peccatoribus & publicanis loqui ac conveſci, ſuſcepit enim Publicanum, & Evangeliſtam effecit [t], Matthæum dico, qui Evangelica verba mundo propagavit. O multitudo divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quam

VARIANTES LECTIONES

a ecſtaſi *Lamb.* *b* nevenio. *Gent.* invenio *Tengn.* *c* enveni Deo *Gent.* a Deo *Tengnagel.* *d* introgatum *Lamb.* *e* in cor *id.* *f* ex improviſo *id.* *g* violenti *Lamb. Gent.* violentia *Ten.* *h* at *Gentil.* ad *Tengn.* *i* ita & ego *Lamb* *k poſt* concutior *ſequitur in ms.* ibi; *ſed linea ſubducta deletum eſt* Gent. *l* vociferare *Lambec. Gent.* vociferantes *Tengn.* *m* & circumvallant *Lamb.* circumvallent *Gent.* circumvallare *Tengn.* *n* inpertiendas *Lamb.* *o* oneram *Gent.* onerum *Ten.* *p* apud *Lamb. Gent.* ad *Tengn.* *q poſt* protecte *in ms. ſequitur* magne *Gent.* *r* expiravit *id.* reſpiravit *Tengn.* *ſ* Domina *Lamb.* *t* efficit *Gent.*

quam inſcrutabilia ſunt judicia ejus, & inveſtigabiles viæ ejus! Vere magnus Dominus, & laudabilis nimis, & ſapientiæ ejus non eſt numerus, qui ponit humiles in ſublimi, & mærentes erigit ſoſpitate, pro quo, tanquam unum ex publicanis me exiſtimans, cum gemitu cordis, percuſſo pectore, deprecor [a] ineffabilem miſericordiam, ut tantum paſtorale officium [b], quod mihi immerito contulit, me ſalubriter exequi, & lucra animarum ejus divinæ majeſtati offerre me annuat. Crebro enim laudem ipſius Redemptoris noſtri loquitur os meum, caro & lingua benedicit ſanctum nomen ejus, qui non merita exiſtimat, ſed miſeretur, quibus miſereri vult.

Præmiſſis quidem jam vicibus noſtris Apoſtolicis apicibus, juſſi * ſumus [c] intimaſſe a Deo inſtituto regali [d] veſtro culmini, de receſſu prædeceſſoris noſtri, Domni Pauli Papæ, & quomodo me indignum, & inutilem divina dignatio in Apoſtolatus ordinem provehere juſſit. Unde ecce & nunc iteratis noſtris Apoſtolicis affatibus, debitum honoris ac ſalutationis affectum, & viſitationis conatum excellentiſſimæ Chriſtianitati veſtræ aptum duximus perſolvere [e]; & quoniam omnipotens & longanimis Deus noſter, verbum ſalutis per ſuum Apoſtolum, B. Petrum Excellentiæ veſtræ mittens, fortiſſimum ſanctæ ſuæ Eccleſiæ, & fidei orthodoxæ liberatorem ac defenſorem te ſuſcitavit, atque conſtituit, præcellentiſſime fili, & magne orthodoxe Rex: ideo, licet mutatis paſtoribus, cura tamen hujuſcemodi certaminis ac defenſionis vobis incumbit [f], & ob hoc [g], tanquam præſentaliter, coram mellifluo regali veſtro aſpectu conſiſtens deprecor, & per Deum omnipotentem, qui eſt judex vivorum, & mortuorum, ante cujus conſpectum omnia elementa contremiſcunt [h], & abyſſi moventur, qui omnia regna mundi ſuæ providentiæ nutu diſponit, qui etiam te, excellentiſſime fili, ac benigniſſime Rex, tuoſque amantiſſimos natos, ac meos ſpiritales filios, in reges per manus B. Petri Apoſtolorum principis ungui præcepit, firmiter Excellentiam veſtram conjuro, ut ea, quas pro ſtabilitate [i] regni veſtri, & æternæ vitæ remuneratione [k] B. Petro polliciti eſtis, pro exaltatione ac defenſione ſanctæ Dei Eccleſiæ, ſpiritalis matris veſtræ, & ſanctæ ortho-

VARIANTES LECTIONES

a deprecor ejus *Lamb. Gent.* b tanti paſtoralis officii *Gentil.* tantum paſtorale officium *Tengn.* c viſi ſumus *Lamb.* d rega *Gent.* regali *Tengn.* e perſolvendum *Lamb. Gent.* perſolvere *Teng.* f ſubcumbit *Lamb. Gent.* incumbit *Teng.* g oboc *Gent.* ob hoc *Teng.* h contremeſcunt *Lamb.* i ſtabilite *Gent.* k remunerationem *sed lit.* m *deleta eſt* Gent.

GRETS.) * miſſi.

thodoxæ fidei observare, & in omnibus adimplere jubeatis, & in ea charitate [a] ac dilectione, in [b] qua cum nostris prædecessoribus, Domno Stephano ac Paulo, beatissimis Pontificibus, permansistis, nobiscum permanere jubeatis, & in eadem amicitiæ connexione cum mea fragilitate persistere; non [c] nostra, quæ mala sunt merita, existimans, sed adimplens illud divini oraculi præceptum (Matth. 10.) *Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem recipiet* [d] *Prophetæ*; *& qui recipit justum in nomine justi, mercedem suscipit* [e] *justi*. Et illud quod ipsa veritas Deus noster ait (Luc. 10.) *Qui me recipit, vos recipit; & qui me spernit, vos spernit*.

Considera, bone Rex, quia potuerat Deus noster per Angelum virtutis suæ, aut alio modo liberationem suæ Ecclesiæ, & fidei orthodoxæ operari, sed non in [f] alio nisi in tua Excellentia complacuit, quia tibi hoc bonum servatum erat opus. Unde aperte cunctis datur intelligi, quia omnia jam ante mundi constitutionem a Deo prædestinata sunt. An non erat prædestinatus David [g], de quo [h], secundum carnem, Christus in mundo editus est, pusillus enim inter fratres existens, ab ovibus patris ablatus [i], in regem unctus est, & quia a Deo prædestinatus es defensor [k] sanctæ Dei Ecclesiæ ac noster, adesto [l], exaudi preces nostras, mitissime Rex, sic te exaudiat Dominus in quacunque die eum invocaveris. Nos quidem, ita testis [m] nobis Deus noster, cui occulta cordis manifesta sunt, ut plus etiam, quam [n] præfati [o] nostri prædecessores Pontifices, in vestra a Deo protecti regni vestri Francorum charitate [p] & dilectione, atque sincera fidelitate, cum omni nostro populo firma constantia erimus permansuri, & peto coram Deo vivo, ut si forsitan quisquam [q], spiritu nequitiæ irreptus, contraria de nobis vestro regali culmini garrire attentaverit, nulla ei credulitas admittatur, quia, ut [r] confidimus in Dei omnipotentis misericordia, plenius eritis de nostra puritate satisfacti.

Unde ecce magnopere ad vestra a Deo directa vestigia direximus præsentes fidelissimos nostros Missos, scilicet Christophorum dile-

VARIANTES LECTIONES

a caritate *Lamb.* b in *deest in ms. Tengnag. posuit* Gent. c non *deest in ms. sed Tengn. posuit* idem. d accipiet *Lamb.* e recipiet *id.* f in *deest in ms. Teng. posuit* Gentil. g predestin Davit *Gent.* predestinatus David *Tengn.* h de cujus semine *Lamb.* de cujus *Gent.* de quo *Tengn.* i abstoltus *Lambec.* abstultus *Gent.* ablatus *Tengn.* k defen *Gent.* defensor *Tengnag.* l adesse *Lamb. Gent.* m testatur *iidem* ita testis *Tengn.* n qua *Gentilot.* quam *Tengn.* o prælati *Lamb. Gent.* p caritate *Lamb.* q quispiam *Lamb.* r ut *deest in ms. Tengn. posuit* Gent.

dilectum filium nostrum presbyterum, atque Anastasium Notarium Regionarium spiritalis matris vestræ, sanctæ nostræ Ecclesiæ, qui vos de nostra fidelitate, quam erga vestram regalem potentiam gerimus, satisfacere debeant, quibus & in ore posuimus hoc ipsum [a] Christianitati vestræ nostra vice enarrandum. Quos petimus, ob reverentiam vestri [b] B. Petri, benigne a vobis & [c] solite suscipi, eisque in omnibus credere, & cum lætabundis nunciis de vestro benigno proposito, & immensa [d] prosperitate absolvere jubeatis.

Itaque innotescimus Excellentiæ vestræ, quod duodecima [e] die præteriti Augusti mensis [f], quintæ indictionis, conjuncti [g] ad nos a sancta civitate, quidam religiosus presbyter Constantinus nomine, deferens Synodicam fidei [1] missam a Theodoro Hierosolymitano Patriarcha, ad nomen prædecessoris nostri Domni Pauli Papæ, in quo & reliqui Patriarchæ, id est, Alexandrinus, & Antiochenus, & plurimi Metropolitani Episcopi Orientalium partium, visi sunt concordasse, eamque cum magna lætitia suscipientes, atque amplectentes, in populo in ambone relegi fecimus, cujus exemplar in Latino, & Græco eloquio vestræ Excellentiæ direximus, ut agnoscatis, qualis fervor sanctarum imaginum orientalibus in partibus [h] cunctis Christianis imminet.

His prælibatis, extensis palmis ad æthera, cum omnibus Dei cultoribus, & cuncto nostro populo Redemptoris nostri divinam exoramus clementiam, ut suæ extensionis dextera vos protegat, & regni vestri a Deo confortati Francorum terminos dilatet, atque immensas de hostibus victorias vobis tribuat, cunctosque adversarios regalibus vestris prosternat vestigiis, regnique gubernacula, longo ac prospero senio vobis, una cum excellentissima filia nostra,

VARIANTES LECTIONES

a hoc ipsud *Lambec. Gent.* ipsum *Tengn.*. *b* Fautoris vestri *Lamb.* *c* a vobis solite *idem Tengn. interposuit* & *Gent.* *d* inmensa *Lamb.* *e* duodecimo *id.* *f* nunc transacti *id.* nuntians acti *quæ subducta linea deleta sunt* Gent. *g* conjunctus *Lamb.* conjunxionis *Gent.* conjuncti *Tengn.* *h* orientalibus partibus *Lamb. Gent. Tengn. interposuit* in.

NOTÆ

1 Vide quæ dixi ad Epist. 31. al. xxxv. (*not.* 2.3.) Illam equidem epistolam ab an.758.removendam duxi, fretus conjectura Concilii Jerosol. circa an. 760. celebrati, atque extremo anno 761. reponendam credidi. Fateor nihilominus, me non assequi mente, cur Synodica ista non fuerit Romam missa ante Augustum mensem anni 767. sexto nimirum post anno, quam id Concilium celebratum dicitur. Hinc autem patere arbitror, quam ardua sit provincia hasce epistolas fere omnes characteribus temporis carentes digerere, servata temporis ratione.

ftra, a Deo protecta regina, & amantiffimis natis perfrui concedat poffidenda, & ficut temporale ac terrenum regnum & cæleftia vobis regna cum omnibus Sanctis, qui ab initio mundi, divinæ placuerunt majeftati, tribuat poffidenda. Incolumem Excellentiam veftram gratia fuperna cuftodiat.

E M B O L V M

ITAQUE hoc Excellentiam veftram petimus, ut jubeas, Chriftianiffime ac mitiffime Rex, infpiratus a Deo, ad nos abfolvere reverendum fanctiffimum fratrem noftrum Georgium Epifcopum, atque dilectos filios noftros Marinum, & Petrum presbyteros [a], qui ad veftram præcellentiam a noftro prædeceffore Domino [b] Paulo Papa directi funt; cotidie enim cum magno ploratu eorum parentes nos adeunt, ut veftram a Deo inftitutam Excellentiam deprecari debeamus pro eorum abfolutione, etiam [c] non poffumus eorum lacrymas fufferre. Per te enim, bone mifericordiffime Rex, falvi effecti funt, & a manibus perfequentis liberati confiftunt. Unde magna in cœlo vobis repofita eft mercedis corona, quoniam fcriptum eft; *Qui falvat, tanquam qui ædificat*. Propterea coram Deo vivo deprecamur [d], ut in hoc preces noftras exaudias [e], & [f] ipfos abfolvere jubeatis. Ipfis enim revertentibus

VARIANTES LECTIONES

a presbiterus *Gent.* presbiteros *Tengn.* *b* Domno *Lamb.* *c* & jam *id.* *d* depre *Gent.* deprecamur *Tengn.* *e* exaudies *Gent.* exaudias *Tengn.* *f* & *deeft in ms. Teng. pofuit* Gent.

NOTÆ

2 Anno 763. exeunte, iterumque anno fequenti (*ep.* 39. 40. *al.* XIV. & XXVI.) Paulus efflagitanti Francorum Regi conceffit, ut Georgium Oftienfem Epifcopum, & Petrum presbyterum Cardinalem apud fe retineret. Utrumque Romam rediiffe poft Pippini mortem certum fcimus, quia Georgium adeffe videmus Later. Concilio an. 769. celebrato adverfus hunc invaforem s. Sedis, & Petrum anno 770. legatione functum Stephani III. cum Pamphilo Defenfore (*ep.* 49. *al.* XLV.) ad Carolum, & Carolomannum Reges Pippini filios. Ad Marinum autem quod attinet, Card. tit. s. Chryfogoni petente eodem Pippino creatum effe ufque ab anno 757. nos docet (*ep.* 16. *al.* XXV.) Deinde eum novimus (*ep.* 19. *al.* XXXIX.) una cum adverfariis machinatum effe in Francorum Regem, & s. Sedem. Poftremo reftitutum anno 764. in priftinum honorem ad Pauli preces ab ipfo Pippino: necnon Pontificem lacrymis motum matris illius defolatæ ac orbæ lumine rogaffe eumdem Regem, ut eum remitteret Romam (*ep.* 36. *al.* XXXII.). Quid autem fibi velit Pfeudopapa privatam unius caufam ad alios duos extendendo, & laudando Pippinum, quod omnes eos liberarit a manibus perfequentis non intelligo. Id unum percepiffe mihi videor, recte a Carolo utramque Epiftolam mendaciis inepriifque plenam in calcem Codicis rejectam fuiffe, neque movendas a me fuiffe hujufmodi fordes. At ratio temporis ad id præftandum me coegit. Ac de utraque fatis fuperque eft dictum in Monito, ad hiftoriam rerum quod fpectat.

cum magna lætitia eos ſuſcipiemus [a], & charos [b] in noſtris viſceribus amplecti ſtudebimus; Epiſcopatum [c] enim, & Eccleſias [d], quas tenere videbantur, inordinatæ uſque hactenus conſiſtunt; pro quo jubeat Excellentia veſtra diſponere, quatenus præfati [e] viri ad terram nativitatis eorum revertantur, quia adeſt tempus ut pariter cum ſuis parentibus, & una nobiſcum in Domino exultent, noſque merito pro vita, & incolumitate veſtra fundere valeamus preces [f].

IN

VARIANTES LECTIONES

a ſuſcipi *Gent.* *b* caros *Lamb.* *c* Epiſcopatus *id.* *d* Eccleſiæ *id.* *e* prælati *idem.*
f Codicis epiſtolaris Carolini Finis *id.*

IN STEPHANI III. EPISTOLAS QUINQUE

ADMONITIO.

Stephanus III. vix consecratus scribit Pippino Epistolam pro habendo Romæ concilio, quæ excidit.

SEdatis Reipublicæ tumultibus variis, poenaque affectis eorum auctoribus, minime sanata erant atrocia vulnera Ecclesiæ inflicta. Invasor siquidem Apostolicæ Sedis; ordinationes illicitæ ab eodem factæ; impietasque Orientis mirum in modum aucta persuaserunt Pontifici, ut congregaret Synodum, in qua omnia serio, ac sapienter discuterentur. Quamobrem & ex Italia, & ex amico Francorum Regno Episcopos congregare deliberans: In exordio ordinationis suæ, *ut est apud Anastasium*, quo idem sanctissimus Præsul Pontificatus apicem assumsit, direxit in Franciæ partes ad eximios viros Pippinum, Carolum, & Carolomannum Reges Francorum, & Patricios Romanorum Sergium Secundicerium & Nomenclatorem illo tempore existentem, deprecans atque hortans eorum Excellentiam per suas Apostolicas literas, ut aliquantos Episcopos gnaros, & in omnibus divinis Scripturis atque Sanctorum Canonum institutionibus eruditos, ac peritissimos dirigerent, ad faciendum in hac Romana urbe Concilium. *Hæ primæ Stephani literæ neque in Codicem hunc relatæ, neque alibi reperiuntur. Baronius ex Cod. Vat. quem Panvinius se vidisse testatur, argumentum profert* (an. 772. n. 2.): Scripsit Pontificatus initio ad Pipinum petens homines doctos mitti ad Synodum Romanam. *Quare autem in Francia interierint, neque eas ob id Carolus recensere potuerit, facile conjectu est ex rerum serie, quæ hac occasione evenerunt.*

Sergius Legatus Pippinum mortuum inveniens adit filios Reges: petita consequitur: duodecim ex Francia Episc. ad Concil. Romam veniunt.

II. *Et sane Missus seu Legatus Pontificis Roma profectus post diem septimam Augusti mensis anno 768. quum Stephanus est consecratus, & in Franciam veniens Octobri mense, Pippinum de hac vita migrasse invenit die 24. Septembris elapsi. Propterea Reges filios adire oportuit, qui post funus paternum ad Regnum quisque suum se contulerant, jamque Regia insignia sumserant die 9. Octobris, Carolus Noviomagi, Suessione Carolomannus, ut tradit Monachus Engolismensis. Ubinam Legatus eos repererit, apud Anastasium non legitur: id certum, quod in suum Regnum Parisiis uterque processerat; ideoque Sergius* cœptum gradiens iter pervenit ad ejus filios. *Jactura quidem levis: nam literæ suum consequutæ sunt effectum, duodecim ex Francia Episcopis, fere omnibus urbium metropoleon Vere primo anni sequentis 769. Romam venientibus*

 cum

cum Sergio. Rem testatur Hadrianus in Tractatu ad Carolum Regem super cultu Sacrarum Imaginum (Labb. Concil. to. VII. p. 919. 923. 944. 952.): Prædecessor noster, *inquiens*, sanctæ rec. quondam Domnus Stephanus Papa similiter cum Episcopis partium Franciæ atque Italiæ præsidens &c. *Quin etiam beneficio Codicis Veronensis nomina ipsa eorum duodecim Episcoporum, & quadraginta Italorum, qui interfuerunt Concilio, hodie habemus tum in editione Romana an. 1735. tum in Lucensi nuperrima to. I. addit. ad Concilia Labbei. De rebus ipsis, quæ in Concilio acta sunt quatridui, summatim aliquid dicam, maxime ad rem nostram necessarium, non solum ut literarum jactura minus doleat, verum etiam ut facem præferant dicendis de Pontificia historia ex sequentibus epistolis eruenda.*

In eo deponitur Pseudopapa, de recta electione decernitur.

III. *Prima igitur Actione Pseudopapa in medio Episcoporum constituto Christophorus Primicerius Pontificis jussu enarrat sacrilegam invasionem, ejusque historicam relationem, quam fieri mandaverat, legendam exhibet; nil eo die decernitur. Actione altera Pseudopapa iterum sistitur in Concilio, aususque invasionem tueri exemplo Stephani Ducis Neapolitani, qui ex laico factus erat Episcopus (an. 764 clero & populo petente, vir iste Paulo Pontifici, & S. Sedi amicissimus creatus erat Episcopus) male habetur a Concilii Patribus, percussusque alapis ab Ecclesia ejicitur. Postmodum combusta omnia, quæ scripto mandata inventa sunt, sacrilegæ invasionis: atque indicta poenitentia omnibus, qui cum sacrilego communicaverant, invocata divina clementia, & relectis sacris Canonibus, decretum est, ut* Nullus unquam præsumat laicorum, neque ex alio ordine, nisi per distinctos gradus ascendens, diaconus, aut presbyter Cardinalis factus fuerit, ad sacrum Pontificatus honorem promoveri. *Quod sane decretum refertur etiam a Gratiano* (Dist. 79. cap. 4.). *Denique Invasori poenitentia præscripta est. Actione tertia constituitur recta Pontificiæ electionis disciplina: Ut nimirum presbyteri & diaconi Cardinales, Proceres Cleri, clerusque omnis eligant, deinde* omnes optimates militiæ, vel cunctus exercitus, & cives honesti, atque universa generalitas populi hujus Romanæ urbis ad salutandum eum sicut omnium Dominum properare debeat: *tum fiat Decretum electionis. Contra omnem vim decernitur: ad solos Presbyteros, aut Diaconos Cardinales juxta D. Petri, & successorum statuta Pontificia dignitas coarctatur: Ordinationes a Pseudopapa factæ irritantur, redeuntibus omnibus ad gradum pristinum. Episcopos iterum consecrandos, aliaque omnia repetenda, præter baptismum statuitur. Actione* IV. *decernitur de cultu Sacra-*

Sacrarum Imaginum : quinquaginta Canones Apoſtolorum recipiendos primum ſtatuitur : at demum inſtauratis contra vim & ambitum decretis præclarum hoc Pontificii Principatus teſtimonium incidenter profertur : Si quis juvare, aut introducere in hanc civitatem Romæ præſumſerit quemquam de quacumque civitate aut caſtro, vel loco Pontificis prius diſceſſum, quouſque in Sede B. Petri Pontifex ordinatus fuerit, anathema ſit. *Hactenus de prima Stephani Epiſtola, quæ deſideratur in codice : nunc de quinque iis, quæ in eum relatæ ſunt.*

Prima ex quinque Steph. epiſtolis ex voto Deſiderii Scripta eſt.

IV. *Iiſdem, quas Magdeburgenſes etiam norunt, & quarum duæ,* (Ep. 45. 46. al. XLVI. XLIV.) *omnium conſenſu pertinent ad annum ipſum* 769. *poſt celebrationem Concilii, cæteris* (ibi 47. 48. 49. al. XLVII. XLVIII. XLV.) *anno ſequenti datis, iiſdem, inquam, nil obſcurius ad hanc hiſtoriæ partem tractandam ſuppeditatur in iſto Codice. Namque omnes ad Bertradam Reginam viduam, ejuſque filios Carolum & Carolomannum datæ, tum de rebus aliis agunt, tum quæ ad Eccleſiaſticam ditionem ſpectant, pugnantia continent : nec ſine hiſtoria præcedenti, quam nuper huc revocavi ex calce Codicis, quo Conſtantini literæ rejectæ ſunt, elici inde veritas ulla poteſt. Præcipua occurrit difficultas in prima epiſtola ad Bertradam & Carolum data* (ep. 45. al. XLVI.) *quam recte Cointius putat ſcriptam ex voto Deſiderii tunc Romæ degentis, ejuſque opinionem ſequuntur Pagius & Zacagnus, nequicquam repugnante Annaliſta Italo cum ſociis aliquot* (an. 769.) *præ nimia in Reges Langobardos benevolentia. Quam enim rationem contra eruditos viros adducunt, Stephanum nempe eſſe Romæ, non autem apud B. Petri Baſilicam extramoenianam, quum illam ſcripſit epiſtolam ; ac proinde liberum omni metu a Rege Langobardo ; floccifaciendam oſtendunt Pauli prædeceſſoris literæ* (ep. 18. al. XV.) *quibus Pippino enunciat ſcribendi difficultates Langobardorum cauſa, ac Stephani hujus ultimæ* (ep. 49. al. XLV.) ; *nec non conſuetudo frequens tam Pontificis, quam Franciæ Regis plura committendi Miſſorum auribus, quam ſcripto mandandi. At ſubjiciam lectoris oculis hanc hiſtoriam, quemadmodum apud Anaſtaſium narratur in vita Stephani III. ut eam conferat cum epiſtola.*

Funeſta Primicerii, & Secundic hiſtoria ex Anaſtaſ. Biblioth. contra epiſtolam Stephani III.

V. *Omnium conſenſu Codicum poſt prædictum Concilium ſummatim relatum, Chriſtophorus Primicerius, & Sergius Secundicerius, præcipua nimirum Officia S. Sedis, in Deſiderii odium incurriſſe dicuntur, quod de reſtituendis ablatis vehementer agerent, ut debebant : Deſiderium traxiſſe in ſuas partes largitione Paulum Afiartam Pontificis Cubicularium, & orationis obtentu Romam verſus cum exercitu tetendiſſe : Chriſtophorum*

rum jure metuentem Urbi, ex Perusia, Campania, & Tuscia militibus ocissime convocatis clausisse portas Urbis, atque unam præ aliis opere cæmentario, parasseque omnia ad defensionem Urbis. Postmodum Langobardos in Vaticanum pervenisse, quo Pontifex advocatus a Rege se contulit, & post colloquium de restituendis ablatis, Romam rediit. Interea Paulum moliri insidias in Christophorum, & Sergium, qui comperta re, armati in Lateranum irrumpunt, ut Afiartam vi capiant; tametsi Pontifice audaciam increpante, recedunt. Die postero Pontificem ad Regem iterum se contulisse, qui palam petiit sibi tradi Christophorum, & Sergium; renuentemque Stephanum cum universis, qui eum sequuti fuerant, intra Basilicam clausit. Tum Pontificem nunciasse per Legatos iis Primatibus, qui ad portam D. Petri cum militibus erant, ut eorum uterque aut Monachum indueret, aut illico ad Basilicam S. Petri se conferret, nullam esse aliam salutis spem: quæ res militibus metum incussit, ac fere omnes dissipavit. Noctu igitur illos seorsim ad Basilicam clanculum progressos a custodibus Langobardorum captos esse, Regique primum, deinde Pontifici traditos, qui sequenti die Romam rediens ibi utrumque reliquit, ut noctu Romam ducti inimicorum insidias effugerent. Contrarium evenisse Afiartæ opera; nam consentiente Desiderio extractis e Basilica oculi sunt effossi, quare Christophorus præ dolore obiit post tridui, Sergius in Lateranensi Patriarchio usque ad Pontificis mortem perstitit.

Ex alia Epist. data seq. anno constat de falsitate prioris, & rectitud. hist. Anastas.

VI. *Præfata autem epistola continet, quod non Afiarta petitus fuerit armis in Patriarchio; sed Pontificem ipsum* nefandissimus Christophorus, & Sergius nequissimus ejus filius *cum Dodone Misso Carolomanni, & conjuratis Francis, atque aliis sceleris consciis interficere voluerint; qui Desiderii ope tunc forte Romæ existentis pro D. Petri justitiis faciendis, mortem evaserit cum suo Clero. In cæteris consentit cum historia nuper allata, nominibus aliquot virorum exceptis, quæ historiæ fidem adjungunt, epistolæ vero detrahunt. Præterea patens hoc mendacium in Epistola dicitur:* Omnes justitias B. Petri ab eo plenius & in integro suscepimus; *Quæ pugnant cum iis, quæ affirmat sequenti anno* (ep. 47. 49. al. XLVII. XLV.); *Nam omnium, quæ restitui debebant, Catalogum Missis Regiis præbet Caroli, & Carolomanni oculis subjiciendum, aitque:* Si quis autem vobis dixerit, quod justitias B. Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis. *Et alibi:* In præsentia de vestris Missis simulant justitias nobis facere. Nam nihil ad effectum perducitur, & quidquam ab eis de nostris justitiis nequaquam recipere valuimus. *Hæc quum ita sint; nulli hominum persuasum erit, Langobardos paulo ante*

ante pessimos, perpetuosque S. Sedis hostes, repente optimos, atque amicissimos evasisse: & e contrario viros illos integerrimos, tanti habitos a Stephani prædecessoribus, quorum opera S. Sedes invasione & metu libera respiraverat, ipseque Pontifex electus fuerat, repente nefandissimos, nequissimosque *esse factos. Quamobrem recte inquam Cointius, aliique eruditi Stephanum putant Pauli exemplo ex Desiderii voto eam epistolam scripsisse. Non enim facile quis mendacia hujusmodi apud Anastasium comperiet, ubi de rebus, quæ Romæ evenerunt, sermo est.*

Clarius id comprobatur alia epistola, quæ insuper nullam restitutionem a Desiderio factam testatur.

VII. *Silentium tanti sceleris aliis in Stephani Epistolis, præsertim in ea, quam iisdem Bertradæ & Carolo scripsit* (ep. 46. al. XLIV.), *ut illam de qua loquimur, est aliud evidens argumentum hujus rei. De patrimonio insuper Beneventano per summam Itherii diligentiam restituto epistola illa fuse ac magnifice agit: de aliis vero justitiis, quas nominat, tum illa, tum aliæ omnes silent. Toto enim Pontificis hujus tempore una illa restitutio facta invenitur. Pagius quidem solertissimus hujusmodi rerum indagator* (an. 770. num. 7.) *duo exhibet testimonia, specie non contemnenda: primum videlicet Annalium veterum post secundam Appendicem continuationis Fredegarii*: Anno 770. fuit Berta Regina in Longobardia ad Placitum contra Desiderium Regem, & redditæ sunt civitates plurimæ ad partem S. Petri. *Alterum vero ex Annalibus Petavianis petitum*: Hoc anno Domna Berta fuit in Italia propter filiam Desiderii Regis, & redditæ sunt Civitates plurimæ S. Petri. *At bona cum Pagii venia, testimonia tam serotina dubiam merentur fidem: neque enim plurima erant civitates restituendæ; neque ulla ex iis paucis, quas restitui oportebat, a Desiderio reddita fuit. Quin Stephano vita functo Hadrianus ei suffectus Desiderii Missis ejus amicitiam quærentibus, plenariæ restitutionis pollicitatione, improperavit quæ suo Prædecessori Stephano reposuerat, dum per Missos suos Anastasium Primicerium Defensorum, & Gemmulum subdiaconum petebat,* Ut quæ præsentialiter B. Petro pollicitus est, adimpleret: *etenim responderat*: Sufficit Apostolico Stephano, quia tuli Christophorum & Sergium de medio, qui illi dominabantur, & non illi sit necesse justitias requirendas (*Anast.* V. Hadr. sect. 293.). *Quæ magis magisque comprobant, epistolam illam, de qua sumus loquuti, aut ex voto Desiderii esse scriptam, aut Afiartæ, aliusve largitionibus a Desiderio corrupti in eum sensum accommodatæ, qui maxime faveret Langobardi artibus dissensiones quærentis in Francia, & simultates Romæ.*

Pontif. vehementissime dissuadet Fran-

VIII. *Arbitrabatur scilicet Pagius, Bertam a Desiderio id petiisse, ut Ste-*

eorum Regib. nuptias cum filia Desiderii, quod jam uxorati essent.

Stephanum a matrimonio cum illius filia alienum demereretur. At Pontifex ab afferenda Divina lege removeri terreno quovis beneficio non poterat. Valde perspicua sunt quæ in epistola ad Reges fratres (ep. 49. al. XLV.) *nuptias illas aversans dixit*: Conjugio legitimo ex præceptione genitoris vestri copulati estis. *Et infra*: Impium enim est, ut vel penitus vestris ascendat cordibus alias accipere uxores, super eas, quas primitus vos certum est accepisse. *Quod de Carolomanno minore natu filio certo certius est: nam idem Pontifex* (Ibid. 48.) *e sacro fonte suscipere ejus filium optat, clauditque epistolam*, cum dulcissima vestra conjuge, & amantissimis natis. *Secus est de Carolo majore natu: Eginhardus ejus uxores enumerat a Desiderata Desiderii Regis filia, quam* post annum, *inquit*, repudiavit, & Hildegardim de gente Suevorum præcipuæ nobilitatis fœminam in matrimonium accepit: *quod & faciunt Franci alii scriptores, unde longa, valdeque implexa apud eruditos quæstio. Nihilominus Pontifex Eginhardum cæteris antiquiorem antiquitate præstat. Præterea non, ut Eginhardus cæterique, Regiæ successionis seu stemmatis Francorum Regum enarrationi, dabat operam; sed causam non ducendæ uxoris afferebat, quam Carolum majorem natu jam duxisse & consentaneum veritati est, & filium suscepisse ex Himiltrude inter Auctores constat; tametsi de connubio iidem certent. Quidquid autem Pontifex & causam hanc æquissimam, & alias multas adduxerit, quæ rudi illi ætati, & probitati Pontificis tribuendæ potius, quam cum sectariis traducendæ, sub finem anni 770. Carolus uxorem duxit Desiderii filiam. Inde vero, quamquam Stephanus superstes fuerit usque ad calendas Februarias anni 772. quum obiit supremum diem, a Carolomanno præventus bimestri ferme spatio, nulli Missi, nullæque epistolæ Roma in Franciam missæ inveniuntur. Tanta ejus matrimonii detestatio erat Romæ!*

Dum Filia Desiderii Franciæ Regina fuit annuo spatio nil machinatur Desider. in Franciam. Secus est de Italia.

IX. *Quæ annuo illo silentio evenerint, indicare operæ pretium erit, ut historia Pontificia, quam testimonio Carolini Codicis illustramus, consistat. Dissidiorum ille ac simultatum auctor fautorque maximus Desiderius tam in Francorum Regno, quam in Ditione Pontificia, post id conjugium, ad Franciam quod attinet, nil molitus esse dicitur per totum illud tempus, quo ejus filia Monarchiæ Francorum, quæ unius Caroli parebat imperiis, Regina fuit. Quæ autem post divortium, quod concoquere nunquam potuit, evenerunt, Hadriani Pontificatum spectant. Hoc enim Pontifice, Carolomanni filios, qui apud eum cum matre Gilberga erant, consecrari Franciæ Reges machinabatur, ut Carolo negotium*

tium facesseret, viresque illius divideret: tametsi hujusmodi fallendi artibus non Carolo, sed sibi damnum intulit, idque maximum; nam Regnum, & libertatem amisit, ut ostendam, quum venero ad Hadriani Epistolas. Ad Pontificiam vero ditionem quod attinet, tum in veteri Dominio, tum in novo per Francorum Regem Pippinum concesso serere discordias, easque alere, per id silentium nunquam destitit. Continuis siquidem molitionibus Palatina Officia, penes quæ reipublicæ administratio erat, aut avertere a Pontifice, aut e medio tollere meditabatur: quæ res Urbem ipsam simultatibus, & pœnis implebat. Pejora in Exarchatu & Pentapoli Desiderii artibus evenerunt. Nam Sergio Ravennæ Archiepiscopo vita functo an. 770. & Leone canonice electo, Michaelius Langobardi præsidio fultus eam sedem invasit per unius anni circulum & eo amplius, *ut est apud Anastasium in vita Stephani III. Rem narrare juvat Hadriani verbis* (ep. 93. al. LXXI.) *quæ sunt valde perspicua*: Quando prædictus Sergius Archiepiscopus obiit, per suam arrogantiam Michaelius presumtor invadere ausus fuit Ecclesiam Ravennatem, & per auxilium Desiderii sævissimi Regis ipsam enormiter invadens Ecclesiam diu detinebat, & a suo proprio Rectore destituta, atque viduata manebat. Tunc ad decessorem nostrum sa. rec. Domnum Stephanum Papam prædictus Hucbaldus a vestra directus Regali excellentia pro cæteris causis, ab eodem præfato Domno Stephano Papa per vestrum a Deo roboratum Regale adminiculum Ravennam missus est, eumdem præfatum Michaelium invasorem ex ipsa Ravennate Ecclesia expellendum, & hic Roma tanquam transgressorem sacrorum Canonum deferendum.

X. *Itaque Desiderius, qui nullam legitur civitatem invasisse, quæ ditionis esset S. Sedis, duo præcipue præstitit Stephano III. Pontifice: nihil unquam restituit eorum, quæ juris erant ejusdem Apostolicæ Sedis; & dissidiorum auctor semper fuit. Inde maximum supervenit incommodum Pontifici in ea ditionis suæ parte, quam Pippinus donaverat. Caput siquidem Exarchatus Ravenna, utquumque hostilem invasionem non esset passa, subditorum injuriis, ac depopulationi fuit obnoxia. Nam Michaelius, ubi se vidit sacrilegæ ordinationis omni spe dejectum esse ab Stephano*, plurima munera Desiderio Longobardorum Regi, & cymilia, & ornatus ipsius Ecclesiæ cum aliis speciebus brachio forti *invasionem annua majorem tutatus est, ut tradit Auctor apud Anastasium. Neque Exarchatus tantum princeps civitas hujusmodi defectionis speciem induit; sed etiam Pentapolis præcipua urbs Ariminum eadem ex*

Duo præstitit Desid. hoc Pontifice: nil unquam restituit; discordias semper aluit, præcipue in Exarchatu, & Pentap.

causa cum Langobardis societatem iniit contra Pontificem, ut docet idem Auctor: Congregans inde, *inquit*, nefandissimus Mauritius exercitum una cum consilio Desiderii Longobardorum Regis properavit, & ingressus est Ravennam, & brachio forti elegit ipsum Michaelem, & in Episcopium Ravennatis Ecclesiæ introduxit, & Leonem Archidiaconum, qui electus erat in Archiepiscopatus ordinem, Ariminum deportantes ibidem arcta custodia mancipatum idem Mauritius detineri fecit. *Quid igitur faceret Pontifex tanta in rerum perturbatione utriusque provinciæ? In Franciam se verteret? At vulnus inde altius Apostolicæ auctoritati inflictum erat: nam Carolus filiam Desiderii invito Pontifice uxorem duxerat, nuptiasque mater conciliaverat. A Petro itaque Apostolorum Principe auxilium expectandum erat, qui provincias sibi oblatas, Numine sic volente, vindicaret. Quod plane contigit post annuam invasionem, ac proinde sub finem anni* 771.

Carolus per suum Missum petit a Pontif. solution. Matrimonii cum filia Desid.

XI. *Nam Carolus Matrimonii rati solutionem quærens ab Apostolica Sede, qua de re videndi Auctores apud Pagium* (an. 771. n. 2.) *Missos suos Hucbertum & Collegas Romam direxit. Ita scilicet accipi oportet illud Hadriani supra allatum*; pro cæteris causis: *non enim ait, pro Justitiis faciendis, aliove usus est loquendi genere, quod rerum S. Sedis curam innuat. Faustissimum id principium inimicitiæ Langobardorum Regis, de cujus filia repudianda agebatur, opportunam obtulit occasionem Stephano, ut utramque provinciam veram defectionem spectantes in ordinem redigeret, sublato schismate: quare ab iisdem Regiis Missis, qui beneficia petituri advenerant, beneficium ipse ultro petiit, quod ex Hadriani ore audivimus, sicque Duci Ariminensi Mauritio, invasori Michaelio, & Desiderio Regi Stephanus Pontifex, qui paulo post suum obiit diem, illusit. Cæterum ex hucusque dictis colligitur, quod ante Caroli unius regnum, qui subjugatis Langobardis, atque eorum Rege sublato, eam Italiæ partem Monarchiæ Francorum adjecit, neque in Romana provincia, neque in Exarchatu, & Pentapoli cessatum unquam est ab invasione, & metu. Ac de Stephani III. epistolis jam satis.*

ITEM

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM * PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM, ET EJUS PRÆCELSAM GENITRICEM DIRECTA [a] DE CHRISTOPHORO, ET SERGIO FILIO EJUS, QUI CUM DODONE, ET CÆTERIS FRANCIS, STEPHANUM PAPAM, INTERFICERE CONATI SUNT [1].

ARGUMENTUM

Bertradæ Reginæ viduæ, & Carolo Regi nunciat per Regios Missos, se in vitæ discrimen pene incurrisse a Conjuratis cum Dodone Misso Carolomanni, Christophoro Primicerio, & Sergio ejus filio. Incolumem esse servatum a Desiderio, qui Romæ erat, & plene integreque restituerat omnes justitias S. Petri, ut Missorum ore melius intelligent. Christophoro & Sergio oculos, se inscio, avulsos esse: causas tanti sceleris in unum Dodonem rejicit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIX.	XLVI.	XLV.

DOMNÆ ** religiosæ filiæ Bertradæ, Deo consecratæ, seu Domno [c] excellentissimo filio Carolo Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Stephanus Papa. Cum magno dolore, & gemitu cordis, tribulationis atque mortis periculum, quod nobis per sequaces diaboli, jam eveniebat, ecce subtilius per has nostras Apostolicas Syllabas a Deo consecratæ religiositatis [d] vestræ, atque præcellentissimæ Christianitatis tuæ auribus intimare studemus, eo quod nefandissimus Christophorus, & Sergius nequissimus ejus filius, consilium ineuntes [e] cum Dodone, Misso germani tui Carlomanni Regis [2], nos interficere insidiabantur [f]. Unde cum eodem Dodone, & ejus

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* Dominæ *Lamb. Gent.* *c* Domino *Lamb.* *d* Religiosætatis *Gentil.* religiosit. *Teng.* *e* inientes *Gent.* ineuntes *Tengn.* *f* insidiabant *Gent.* insidiabantur *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Steph. IV. electus an. 768. mortuus ann. 772.

** Hujus epistolæ Sum. recitant Bar. & Cent.

CANNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 5.) *Adhuc aliam ad eosdem Reges dedit epistolam, in qua prolixe commemorat insidias sibi per Dodonem Francorum Præfectum structas, & Desiderii erga se benevolentiam, cujus ope se defensum esse indicat.* Notandum, quod tum Baronius ex Cod. Vat. tum Magdeburgenses quinque harum Epistolarum argumenta præter ultimum, recitant inverso ordine: ita ut quod nobis est primum, quinto loco ab iis ponatur; quumque & prioris illius Epistolæ argumentum afferant, quam intercidisse ajebam in Admonitione, idcirco & nobis, & illis postremum argumentum est ep. 49. al. XLV. Codicis, qua Pontifex dehortatur, Reges ne nuptias contrahant cum filia Desiderii, hoc tantum discrimine, quod illis est sextum argumentum, nobis autem quintum. Hac autem re nil commodius ad Stephani epistolarum Chronologiam stabiliendam.

2 Nullum hucusque audivimus Missum seu Oratorem ex Francia Romam advenisse, qui erga Rom. Pontificem, & s. Sedem obsequio, & amo-

ejus Francis, cum aliquibus eorum nequissimis consentaneis aggregantes exercitum super nos, in Lateranensium sanctum Patriarchatum, cum armis ingressi sunt, confringentes & januas, atque omnes cortinas ipsius venerandi Patriarchii lanceis perforantes, atque intus in Basilicam Domni Theodori Papæ, ubi nullus ausus est aliquando, vel etiam cum cultro ingredi, tum loricis [a] & lanceis, ubi sedebamus, introierunt, sicque ipsi maligni viri insidiabantur [b] nos interficere, sed omnipotens Deus cernens rectitudinem cordis nostri, quod nulli unquam malum cogitavimus, de eorum nos eripuit manibus, & vix per multum ingenium, dum hic apud nos Excellentissimus filius noster Desiderius Langobardorum Rex, pro faciendis nobis diversis justitiis B. Petri existeret, per eandem occasionem valuimus, cum nostro clero, refugium facere ad protectorem vestrum; & continuo direximus nostros sacerdotes ad eosdem malignos Christophorum atque Sergium, ut ab eadem iniquitate, quam pertractaverant nobis ingerere [c], resipiscerent, & ad nos ad B. Petrum properarent. Illi mox, ut audierunt, de præsenti, cum Dodone, & ejus Francis, turmas facientes, & portas civitatis claudentes, fortiter resistebant, & nobis comminabantur, atque in civitatem nos ingredi minime permittebant: & dum in eadem perfidia

VARIANTES LECTIONES

a cum loricis *Lamb.* ingerere *Tengn.* b insidiabant *Gent.* insidiabautur *Tengn.* c ingerendum *Lamb. Gentil.*

NOTÆ

& amore non certaverit cum Rege ipso a quo legabatur. Dodo hic præsertim, qui an. 763. (*ep.* 34. *al.* XVIII.) a Paulo Pontifice commendabatur, tanquam summa fide homo, (non enim est, cur alium credam) sacrilego isto scelere implicitus credatur? Quid dicam de Christophoro Primicerio, ejusque filio, quorum opera sublatum schisma, & Pontifex hic legitimus creatus? *Nefandissimus* Christophorus? Paulo ante, mense nimirum Aprili hujus anni, tanto cum plausu totius Concilii accusatorem agit Pseudopapæ; ipseque est causa potissima, cur s. Sedis opprobrium omne amandetur; Christophorus tantæ probitatis vir a prædecessoribus Pontificibus habitus, ut Paulus Græcorum nequitiam uno combrobet argumento insimulati per eos Christophori (*ep.* 17. *al.* XX.) Christophorus, inquam, ab eodem Pontifice, qui multis atque ingentibus ejus periculis summam dignitatem referebat acceptam, ex improviso *Nefandissimus* appelletur? Et Sergius hujus filius, periculorum consors, nec minoris fidei apud Pontificem, quam apud Francorum Reges, a quibus eo petente duodecim Episcopi ad Concilium venire jussi erant, repente *nequissimus* judicetur? E contrario Langobardorum Rex Desiderius, qui antea nullis movebatur precibus, ut Ecclesiæ res suas restitueret, novasque semper invasiones meditabatur, minacibus etiam literis Pontificem sua repetentem terrere ausus, repente optimus evaserit, Pontificem tutatus fuerit, ablata omnia reddiderit? Quis non videt extortam hanc Epistolam esse ab Stephano per vaferrimum eumdem Desiderium, qui ante annos decem a Paulo per vim & metum aliam similem obtinuit? (*ep.* 17. 18. *al.* XXIX. XV.) Et Paulus quidem aliis clanculum scriptis literis, rei omnis Pippinum admonuit, quod Stephano tum non licuit. At patet veritas ex sequentibus epistolis, multoque magis ex ejus vita apud Anastasium. Id ante me animadvertit Cointius. Vide Pagium (*an.* 770. *n.* 1. *seqq.*) & Admonitionem Stephani Epistolis præmissam.

dia permanerent, & cognoviſſet univerſus noſter populus eorum iniquum conſilium, de præſenti eos dereliquerunt, qui etiam & plures per murum deſcendentes ad nos, properaverunt. Alii vero portam civitatis aperientes, ad noſtri progreſſi ſunt præſentiam, & ita ipſi maligni viri coacti, atque nolentes, ad nos in Eccleſia ſancti Petri [a] ſunt deducti; quos interficere univerſus populus nitebantur [b], & vix de eorum manibus eos valuimus eripere, & dum infra civitatem, nocturno ſilentio, ipſos ſalvos introducere diſponeremus, ne quis eos conſpiciens interficeret, ſubito hi, qui eis ſemper inſidiabantur, ſuper eos irruentes, eorum eruerunt oculos, Deo teſte dicimus, ſine noſtra voluntate atque conſilio.

Unde magno dolore noſtrum atteritur cor, & credite [c] nobis, a Deo conſecrata filia, atque excellentiſſime fili, niſi Dei protectio [d], atque beati Petri Apoſtoli, & auxilium Excellentiſſimi filii noſtri Deſiderii Regis fuiſſet [e], jam tum nos [f], quamque noſter clerus, & univerſi fideles ſanctæ Dei Eccleſiæ & noſtri, in mortis decidiſſemus [g] periculum. Ecce quantas iniquitates & diabolicas immiſſiones hic ſeminavit atque operatus eſt prædictus Dodo, ut qui debuerat in ſervitio beati Petri, & noſtro fideliter permanere, ipſe e contrario, animæ noſtræ inſidiabantur [h], non agens juxta id, quod a ſuo Rege illi præceptum eſt, in ſervitio beati Petri & noſtra obedientia fideliter eſſe permanſurum, & certo [i] credimus, quod dum tanta ejus iniquitas ad aures excellentiſſimi filii noſtri Carlomanni [k] Regis pervenerit, nullo modo ei placebit, in eo, quod in tantam deminorationem atque devaſtationem ſanctam Dei Eccleſiam is Dodo, cum præfatis [l] ſuis nefandiſſimis ſequacibus, cupiebat deducere; & ideo noſtras tribulationes & anguſtias atque pericula a Deo inſtitutæ religioſiſſimæ Chriſtianitati tuæ, atque Excellentiæ veſtræ innotuimus, quoniam profecto omnipotens Deus, credentes in ſe, & confidentes in ejus miſericordia non dereliquit [m].

Agnoſcat autem Deo amabilis religioſitas veſtra, atque Chriſtianiſſima excellentia tua, eo quod in nomine Domini bona voluntate nobis convenit [n] cum præfato [o] Excellentiſſimo, & a Deo ſervato filio noſtro Deſiderio Rege, & omnes juſtitias B. Petri ab eo plenius & in

VARIANTES LECTIONES

a Beati Petri *Lamb. Gent.* *b* nitebatur *Lambec.* *c* creditur *Gentil.* credite *Tengn.* *d* Dō protectio *Gent.* Dei *Tengn.* *e* ad eſſet *Lamb. Gent.* adfuiſſet *Tengn.* *f* tam nos *Lamb.* *g* decideremus *Lamb. Gent.* decidiſſemus *Tengn.* *h* inſidiabatur *Lamb. Gent.* *i* certe *iid.* *k* Carlomanno *Gent.* Carlomanni *Tengnag.* *l* platis *Gent.* *m* derelinquit *Lambec.* derelinquid *Gent.* derelinquit *Teng.* *n* nos convenit *Gent.* nobis *Tengn.* *o* prælato *Lamb. Gent.*

& in integro ſuſcepimus [3]; tamen & per veſtros Miſſos de hoc pleniſſime eritis ſatisfacti [a]. Deus autem omnipotens ſua vos protectionis dextera circumtegat, & præſentis regni gubernacula * ævis atque proſperis temporibus perfrui annuat, & æterna præmiorum gaudia multipliciter [b] faciat adipiſci. Incolumem religioſitatem veſtram, atque excellentiam tuam gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ſatisfactum *Gentil.* ſatisfacti *Tengn.* b multiplicentur *Gent.* multipliciter *Tengn.*

NOTÆ

* longævis.

3 Infra (*ep.* 47.) Idem Pontifex pauca hæc cum iſtis pugnantia profert: *Si quis autem vobis dixerit, quod juſtitias beati Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis*. Et alibi (*ep.* 49. *al.* XLV.) *In præſentia de veſtris Miſſis ſimulant juſtitias nobis facere*.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ STEPHANI PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM, ET EJUS PRÆCELSAM GENETRICEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET COLLAUDANS [b] ITHERIUM [c] ABBATEM, ET POSTULANS, UT EI DIGNA RETRIBUTIO, PRO SUO CERTAMINE FIERET [1].

ARGUMENTUM

Iisdem fcribit per Itherium Miſſum Regium, qui cum fociis advenerat pro exequendis juſtitiis S. Petri, multa proſequens laude eumdem Itherium, quod continuo ſe contulerit ad recuperandum Patrimonium Beneventanum: eumdemque ut B. Petro & Regibus fideliſſimum liberalitati eorum commendat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXIX.	XLIV.	XLVI.

DOMNÆ * [d] religioſæ filiæ Bertradæ Deo facratæ, feu Domno [e] filio Carolo Regi Francorum [2], & Patricio Romanorum, Stephanus Papa. Dum tantos [f] beneficiorum in diverſis Apoſtolicis cauſis atque utilitatibus a vobis, cumulatis ſuffragiis, nimia jocunditatis lætitia, ſancta ſpiritalis mater veſtra, univerſalis Dei Eccleſia relevata exultat, nulla, ut opinor, oris aſſertio ad referendas ſanctiſſimæ religioſitati [g] veſtræ, atque Chriſtianiſſimæ præcellentiæ tuæ [h], gratiarum laudes ſufficere valebit; ſed tamen licet digna vobis, ab hominibus pro tanto veſtro pio opere rependi non poſſit viciſſitudo, veruntamen miſericors Deus noſter [i], qui potens eſt, & ſcit bonis bona reddere, ipſe copioſam laborum veſtrorum vobis coe-

VARIANTES LECTIONES

a GENITRICIM DIRECTÆ *Lambec.* *b* CONLAUDANS *Gent.* *c* ITTHERIUM *Lamb.* *d* Dominæ *Lamb. Gent.* *e* Domino *Lamb.* *f* tantis *Lambec. Gentil.* *g* religioſitatis *Tengn.* *ſubducta linea delevit li* s *Gent.* *h* præcellentiſſime tuæ *id.* præcellentiæ *Tengn.* *i* noſtri *Gent.* noſter *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Hujus epiſtol. meminerunt Centuriatores Cent. 8. ca. 10. ubi de hoc Pontifice agunt, quem ipſi vocant Stephanum tertium. Et Bar. Anno 772. qui etiam citant Epiſtol. ejuſdem Stephani ad Pipinum initio Pontificatus ſcriptam, qua petit, ut homines doctos Romam mittat ad Synodum: quæ in noſtro apographo non comparet.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 4.) *Scripſit & aliam ad Carolum, & matrem ejus, in qua illis & gratias agit pro defenſione Eccleſiæ, & commendat Itherium, quod diligenter curarit quæ fuerant ipſi commiſſa.*

2 Mabillon. (*Ann. l.* 25. *n.* 34.) animadvertit, Carolum ſummopere coluiſſe Bertradam matrem ſuam, nullamque inter eos diſſidii cauſam fuiſſe, præter divortium cum filia Deſiderii, de quo infra. Ex hac, & ſuperiori Epiſtola illud etiam liquet, per id triennium, quo Carolomannus vixit poſt patris mortem, uſque ad an. 771. Bertradam non huic, ſed Carolo adhæſiſſe, ac quodammodo conregnaſſe.

cœlestium retribuet præmiorum recompensationem; sed & nostra sincera cordis habita erga vos affectio, sedulo [a] pro vobis divinæ non desistit majestati orationum persolvere [b] vota.

Itaque præsens Itherius [c], religiosus ac prudentissimus vir, & revera noster & vester [d] sincerus fidelis, quem cum suis concomitibus, & reliquis vestris Missis pro exsequendis [e] faciendisque justitiis fautoris vestri beati Petri, direxistis, ad nos conjungens [f], ilico in partes [g] Beneventani profectus est Ducatus [h], pro recolligendo, illis in partibus sito [3] patrimonio [i] ejusdem protectoris vestri Apostolorum principis, qui videlicet sollertissimus vir, in omnibus, secundum vestram nostramque decertavit voluntatem, suique laboris constantiam, juxta ut a vobis illi præceptum est, in ipsis Apostolicis exhibuit utilitatibus, unde nimis cor nostrum in ejus defensionis [k] certamine, & firma operationis perseverantia, lætatum est, quia profecto, secundum quod cœlestis muneris gratia, magnæ scientiæ illustratur prudentia, piis quoque meritis atque immutilatæ fidei decoratur integritate, tantam in eo reperimus fidelitatem in vestro nostroque servitio, quantam [l] diutissime nostra ardentius de eo optabat agnoscere mens.

Unde maximas atque innumerabiles gratiarum actiones religiosissimæ sobrietati vestræ *, atque præsentialiter Christianissimæ [m] excellentiæ tuæ referimus; & ideo obnixe, tanquam præsentialiter, benignitatem vestram petimus, ut amplissimam favoris vestri gratiam, atque largitatis munificentiam, & dignam consolationem eidem religioso viro, pro ejus laborioso certamine, quod in vestro atque nostro, ut dictum est, Apostolico servitio exhibuit, impertire jubeatis; quatenus sicut ab omnipotenti Deo, intercedente B. Petro,

VARIANTES LECTIONES

a sædula *Gentil.* sedulo *Tengn.* *b* persolvendum *Lamb. Gent.* *c* Itherius *Lamb.* *d* noster vesterque *Lamb.* nosterq; vester *Tengn. posuit* atque vester *Gent.* *e* exsequentibus *Gent.* exsequendis *Tengn.* *f* conjugens *Lamb.* *g* partes *Tengn. præposuit* in *Gent.* *h* Ductus *Gent.* Ducatus *Tengn.* *i* situm patrimonium *Lamb. Gent.* sito patrimonio *Tengn.* *k* indefesso *Lamb.* defensio *Gent.* defensionis *Tengnag.* *l* quantum *Gent.* quantam *Tengn.* *m* atque Christianissimæ *Lamb.*

NOTÆ

* quasi vel tanquam.

3 Jam vidimus supra (*ep.* 20. *al* XXVI.) tum res aliquot esse redditas in Ducatu Beneventano, tum de patrimoniis, Neapolitanis restituendis Pippinum egisse cum Cajetanis, & Neapolitanis. Res modo est de patrimonio, Campano Greg. M. literis celeberrimo: neque enim tanta sollicitudo esset Pontifici de alio fere ignoto Patrimonio, quod Greg. ævo Samniticum audiebat, in ea provincia; nam Peregrinii opinione in Dissert. VIII. (*Pratill. to.* 5. *p.* 296. *seqq.*) Beneventani se Samnites diutissime appellarunt. Campanum vero patrimonium redusse ad s. Sedem, Itherii opera, non tradunt hæ literæ.

tro, digna operis ejus in cœlestibus regnis exarata fertur remuneratio, ita & a vobis consolationis consequatur opem.

Omnipotens [a] autem Deus noster, sacris Apostolorum principum interventionibus, sua vos circumtegat gratia, & præsentis vitæ prospera, & æterna felicitatis vobis multipliciter tribuat gaudia. Incolumem religiositatem vestram, atque excellentiam tuam gratia superna custodiat [4].

VARIANTES LECTIONES

a Ompotens *Gentil.*

NOTÆ

4 Notari velim auctoritatis consortium. Missi a Regina matre, Caroloque filio legati Romam dicuntur; ab utroque jussi exequi justitias S. Petri; Itherio præmium ab utroque petitur; denique epistola utrique inscripta, finem præfert utrique communem. Perinde est de superiori Epistola.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM, ET CAROLOMANNUM [a] REGES [b] DIRECTA [c], IN QUA CONTINENTUR UBERRIMÆ BENEDICTIONES, ET PRO EORUM FRATERNITATIS CONCORDIA GRATIARUM ACTIONES, ET DE JUSTITIIS SANCTI PETRI [1].

ARGUMENTUM

Regiis acceptis literis Caroli, & Carolomanni per Gauzibertum Episc. Fugbertum Religiosum, Ansfredum, & Helmgarium eorum Missos, compositæ inter eos discordiæ, ac pristini amoris invicem stabiliti, utrique gratulatur, petens, ut quæ cum patre promiserant B. Petro, exequantur, & justitias *plenarie* reddi curent. Multa ab eorum Missis audituros: nulli credendum qui redditas justitias dixerit. (Quod probat epist. 45. datam esse ex Desiderii voto).

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXX.	XLVII.	XLVII.

DOMNIS [*] [d] excellentissimis filiis Carolo, & Carolomanno Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, Stephanus Papa. Benedictus Dominus Deus noster, pater misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolator & propitiator existit omnium invocantium eum in veritate. Ipse enim redemptor noster preces clamantium ad se exaudiens mœrentium tribulationes ad gaudium convertit; quod certe nunc in nobis [e], atque universo peculiari [f] populo sanctæ Dei Ecclesiæ ejus, divinæ pietatis clementiam & misericordiæ benignitatem cernimus esse diffusam, in eo, quod nostræ orationis [g] vota exaudiens, & mœroris [h] nostri lamentationem, quam usque hactenus habuimus ex ipsa divisione discordiæ [i], quam antiquus hostis, inimicus pacis, intra vestram fraternitatem immiserat; nunc, Deo propitio, eodem pestifero æmulo confuso, in communem dilectionem & concordiam, ut vere uterinos & germanos fratres,

VARIANTES LECTIONES

a CARLOMANNUM *Lambec. Gent.* *b* REGIBUS *Gent.* Reges *Tengnag.* *c* DIRECTÆ *Lamb.* *d* Dominis *Lambec. Gent.* *e* vobis *iidem*. *f* peculiare *Gent.* peculiari *Tengn.* *g* oratione *Gentil.* orationis *Tengn.* *h* meroris *Teng. præposuit* & *Gent.* *i* & discordia illa *Lamb.* quam us hactenus habui mus ipsa divisione ex discorrat illa *Tengn. correxit ut est in edit.* Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

* Meminerunt hujus Epistolæ Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 3.) *Insuper & aliam dedit ad Carolum, & Carolomannum fratres, in qua gratulatur eis, quod post lites sibi invicem reconciliati essent. Et petit ut cogant Longobardos reddere quæ de patrimonio sancti Petri rapuissent.*

tres, vos connexos esse discentes, in magnam lætitiam [a] convertere dignatus est [2].

Itaque, præcellentissimi filii, magni victoriosissimi Reges, & Dei providentia nostri Romanorum Patricii, conjungentes ad nos fidelissimi ac solertissimi vestri Missi, scilicet Gauzibertus [b] Reverendissimus & Sanctissimus frater noster Episcopus; atque Fuchbertus [c] religiosus, & Ansfredus, seu Helmgarius [3] gloriosissimi vestri, detulerunt nobis honorabiles, & nimis desiderabiles Syllabas vestras a Deo instituta regali [d] potentia directas; per quas innotuistis, contentionis rixas ac litigia inter vos versata fuisse [e], sed, annuente Domino, nunc ad veram dilectionem, & unitatis concordiam, & fraternum amorem [f] conversi extitisse videmini; quo audito, magno gaudio atque lætitia, una cum universo populo nostro istius provinciæ, a vobis redemptæ, repleti sumus, & gemina festivitatis gaudia peregimus, immensas [g] Deo nostro omnipotenti referentes gratiarum actiones, atque victricem ejus clementiam collaudantes, consona cum prophetica voce cantantes atque dicentes: Benedictus es Domine Deus noster, & benedicta omnia opera tua; ecce enim nunc gaudet Deus noster in cœlis, gaudet & universus chorus Angelorum, & in terra etiam cunctus exultat populus Christianus, & solus Diabolus inimicus pacis, & discordiæ seminator, luget, dum victum se esse & superatum conspicit: non enim aliter fidelium mentes existimare poterant pervenire [h], quam quod nunc factum esse gaudemus, si Deus omnipotens illam pacem & fraternam dilectionem in vobis multiplicet, & multiplicatam corroboret [i], quam suis donavit sanctis Apostolis. Unde de vestra unitate etiam [k] sancta spiritalis mater vestra, Dei Ecclesia, & ejus universus populus exul-

 tat.

VARIANTES LECTIONES

a lætiam *Gentilot.* *b* Gausibertus *Lambec.* *c* Fulbertus *Lamb.* Fulebertus *Gent.* *d* Regale *Gent.* Regali *Tengn.* *e* fuissent *Gent.* fuisse *Teng.* *f* fraterna amorem *Gent.* fraternum *Teng.* *g* inmensas *Lambec.* *h* poterunt provenire *Lamb. Gent.* *i* conroboret *Gent.* *k* unitate & *idem*.

NOTÆ

2 De Francorum Regum simultatibus, earumq; origine obscure admodum antiqui Annales & Historici. Attamen negata Carolo auxilia ad Wascones & Aquitanos in officio continendos eunti, fraternque in itinere convenienti earum causa fuisse videntur. Annal. Francor. Monach. Engolism. Auctores ap. Pag. (*an.* 770. *n.* 5.) Mabillon. præ aliis (*Annal. lib.* 24. *n.* 28.) audiendi. Hisce autem ex literis Pontificem & Romanos omnia nosse intelligimus, assiduisque ad Deum precibus concordiam eorum Principum impetrasse, quæ valde necessaria erat s. Sedi adversus Langobardos.

3 Legationis hujus princeps Gauzibertus Mabillonio videtur fuisse Episcopus Carnutensis (*Annal. l.* 24. *n.* 30.); de cæteris tam is, quam alii silent, Cointio dumtaxat faciente Monachum Fucbertum.

tat. * Nam si verò, & in his [a] ipsis vestris ferebatur apicibus, tota vestra virtute vos esse decertaturos, pro exigendis justitiis protectoris vestri B. Petri, & sanctæ Dei Ecclesiæ, atque ea promissione amoris, quæ a [b] vestro pio genitore, sanctæ recordationis, Domno Pippino, eidem principi Apostolorum, & ejus Vicariis, facta est [c], pollitici estis esse permansuros, & plenarias justitias sanctæ Dei Ecclesiæ, atque ejus exaltationem esse operaturos. Et quidem nos, excellentissimi filii, Christianissimi magni Reges, omnino de hoc certi, atque in omnibus satisfacti sumus; quod nulla hominum suasio, aut thesaurorum copiosa datio vos poterit declinare, aut ab eadem vestra promissione, quam [d] B. Petro spopondistis, quoquomodo immutare [4], tamen nunc firmitatem vestram comprobavimus, dum non corruptori, & fragili homini [5], sed Deo omnipotenti, & ejus Apostolorum principi, placere procurastis. Unde obnixe, tanquam præsentialiter, petimus, & coram Deo vivo, qui vos regnare præcepit, conjuramus Excellentiam vestram, ut plenarias justitias B. Petri [e], sub nimia velocitate, secundum capitulare [6], quod vobis per præsentes [f] vestros fidelissimos Missos, direximus, exigere, & B. Petro reddere jubeatis; sicut & vestra continet promissio, & omnia, quæ B. Petro, & ejus Vicariis, cum vestro, sanctæ memoriæ, progenitore [g] promisistis, adimplere dignemini, quatenus intercedente eodem principe Apostolorum, perfectam ab omnipotenti Deo in præsenti vita, & futura beatitudine suscipiatis, post [h] Deum in nobis [i] habemus fiduciam, & in vestro amore atque caritatis dilectione firmiter, usque ad animam, & sanguinis effusionem, uno cum universo populo permanemus, atque permanebimus. Tamen & de hoc [k], & de omnibus justitiis B. Petri prædictis vestris Missis subtilius locuti sumus, vestro

VARIANTES LECTIONES

a inis *Gentil.* *b* quæ a *deest in ms. sed Tengnag. posuit* id. *c* facta est *deest in ms. sed Tengn. posuit* id. *d* quod *Lamb. Gent.* quam *Teng.* *e* Beato Petro *Lamb.* *f* per *deest in ms. sed Tengn. posuit* Gent. *g* pio Genitore *Lamb.* *h* mercedem. Post *Lamb.* *i* in vobis *id.* *k* Tamen de hoc *id.*

NOTÆ

* namq;

4 Diploma Donationis Pippinianæ, cui uterque subscripserat Cariliaci anno 754. in eorum memoriam revocat: quam rem perspicue mox declarat.

5 Desiderium puta, qui nullum lapidem non movebat, ut Francorum Reges a s. Sede disjungeret.

6 En locuples testimonium falsitatis epistolæ 45. al. XLVI. in qua per vim & metum Pontifex plenariam restitutionem fatebatur.

vestro regali culmini cuncta enarranda, & jam [a], sicut terra sitiens imbrem prestolatur [b], ita vestrum auxilium, & congruum effectum de nostris petitionibus postulamus.

Et videte, excellentissimi filii, quia obtestamur vos per tremendum diem judicii. Etiam B. Petrus per nos vos adhortatur, atque obtestatur, ut sub nimia velocitate ipsas justitias ejusdem principis Apostolorum exigere a Langobardis jubeatis, fortiter eos cum Dei virtute distringentes, ut sua propria idem princeps [c] Apostolorum, atque sancta Romana Ecclesia recipiat [d]; nam si, quod non credimus, ipsas justitias exigere neglexeritis, aut distuleritis, sciatis vos de istis rationem [e] fortiter ante tribunal Christi eidem principi Apostolorum esse facturos. Si quis autem vobis dixerit, quod justitias B. Petri recepimus, vos ullo modo ei non credatis [7]. Deus autem omnipotens sua vos dextera protegat, & victoriam vobis de cœlo tribuat, suumque angelum ante faciem vestram mittat, qui vos præcedat, & inimicos vestros coram vestris prosternat vestigiis, atque a Deo instituti regni vestri terminos dilatet, & præsenti regno longæviter [f] ac prospere gubernacula perfrui faciat; etiam & post hujus vitæ longævitatem [g], cœlestia vobis regna per infinita tribuat sæcula possidenda.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a enarrandum; & propterea *Lamb.* b præstolatur *id.* c iisdem Princeps *id.* iisdem Principis *Gent.* Princeps *Tengn.* d R. E. & respublica recipiat *Lamb.* Romana reipublice Ecclesia rec. *Sed* reipublice *subducta linea deletum est* Gent. e distos nationes *Gent.* de istis rationem *Ten.* f præsentis regni longæviter *Lamb.* g inævitatem *Lamb. Gentil.*

NOTÆ

7 Desiderari potest aliquid illustrius? Legatis plura secreto credit; propalam testatur, Justitias s. Petro non esse redditas; nullam alicui fidem habendam esse ait secus dicenti.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLOMANNUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET POSTULABAT, UT FILIUM SUUM, EX FONTE SACRI BAPTISMATIS SUSCIPERE MERERETUR [1 b].

ARGUMENTUM

Beraldus Abbas, & Aubertus vir illustris Missi Carolomanni hujus litteras afferentes, plura secreto retulerunt, quorum singulis pari modo respondit voce. In literis se ait vehementer eupere, ut Regium filium recens natum sibi concedatur suscipere e Sacro fonte; eique, Reginæ uxori, atque eorum filiis prospera euncta ominatur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXX.	XLVIII.	XLVIII.

DOMNO [* c] excellentissimo filio, Carolomanno [d], Regi Francorum, & Patricio Romanorum, Stephanus Papa. Dum tantam piæ considerationis gratiam, atque efficacem sollertiam creator noster omnipotens Dominus, vestro mellifluo regali cordi pro defensione, & exaltatione sanctæ suæ Ecclesiæ infundere [e] dignatus est, præcellentissime fili [f], ac benignissime Rex, idcirco opinatissimi nominis tui præclara memoria, & indita cælitus prudentia in toto orbe terrarum divulgata permanet, etiam in cœlestibus [g] regnis digna [h] operum tuorum refulgent merita. Unde beatus es, bone Christianissime Rex, quod quidem nos conspecta fidei tuæ constantia, quam in Apostolicis causis, & nostri amoris fervore habere dinosceris, firmi in tua dilectione permanentes, sedulo [i] eidem nostro conditori, pro immensa vestra lætitia, & a Deo instituti regni [k] vestri stabilitate, preces fundere nequaquam desistimus.

Interea conjungentes ad nos Beraldus, reliogiosus Abbas, & Audbertus, vir inluster, detulerunt nobis honorandas, nimisque desiderabiles syllabas a Deo protectæ excellentiæ vestræ, quas cum ma-

VARIANTES LECTIONES

a CARLOMANNUM REGEM DIRECTÆ *Lamb.* *b* MERETUR *Gent.* *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* Carlomanno *iidem*. *e* effundere *Gent.* infundere *Tengn.* *f* filii *Gent.* fili *Tengn.* *g* & cœlestibus *Tengnagel. li* & *subducta linea delevit*, & *posuit* in. *h* dignam *sed litera* m *deleta est* Gent. *i* sedule *Gent.* sedulo *Tengn.* *k* instituta regna *Gent.* instituti regni *Ten.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. ap. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2.) *Aliam scripsit ad Carolomannum, qua petit, ut liceat sibi esse compater, & testis baptismi filii ejus.*

magno honoris affectu suscipientes, atque relegentes, quæ in eis ferebantur, omnino agnovimus; sed & ipsi vestri fidelissimi Missi, ea, quæ a vestra a Deo protecta Excellentia injuncta habuerunt, nobis subtilius retulerunt. De quibus, sicut vestris fidelibus, ad singula eis responsum reddidimus, vestro a Deo inspirato culmini liquido enarrandum.

At vero [a], quia amoris vestri fervor in nostris firmiter viget præcordiis, magna nobis desiderii ambitio insistit, præcellentissime Regum, ut Spiritus sancti gratia scilicet compaternitatis affectio, inter nos adveniat; pro quo obnixe quæsumus Christianitatem tuam, a Deo institute bone Rex, Excellentissimeque fili, ut de præclaro ac regali vestro germine [2], quod vobis Dominus pro exaltatione sanctæ suæ Ecclesiæ largiri dignatus est, in nostris ulnis ex fonte sacri baptismatis, aut etiam per adorandi chrismatis unctionem spiritalem suscipere valeamus filium, ut eadem, Deo prosperante, compaternitatis gratia in medio nostrum corroborata, magna lætitia, ex hoc tam nos, quamque universus noster populus pariter relevati, exultare valeamus in Domino.

Deus autem omnipotens, per quem reges regnant, & principes imperant, sua vos protegat gratia, & victoriam vobis de cœlo, pro suæ sanctæ Ecclesiæ defensione, tribuat, atque longævos [b] & sospites in solio regni pariter cum Excellentissima, & Christianissima filia nostra, Regina, dulcissima vestra conjuge [3], & amantissimis natis [4] conservare, & cœlestis regni æterna gaudia concedere

VARIANTES LECTIONES

a Ad vero *Gent.* at *Tengn.* b longevus *Gent.* longevos *Tengn.*

NOTÆ

2 Annalista Petavianus consignat hoc anno nativitatem Pippini filii Carolomanni. Pagius (*an.* 770. *n.* 4.)

3 Gilberga, quam duxerat Pippino patre superstite, quumque sequenti anno exeunte Carolomannus occubuerit mortem, & Carolus utrumque Regnum, ut Pippini sui parentis ævo fuerat, in unum denuo conjunxerit, in Italiam ad Desiderium fugit cum duobus parvulis filiis. Annales Fulden. & alii apud Pagium (771. *n.* 5.) Annal. Francor. silentes de filiis: *Uxor vero Carlomanni*, ajunt, *cum aliquibus paucis Francis ad partes Italiæ perrexit*.

4 Pippinus igitur non erat primogenitus, sed Carolomannus alium filium antea susceperat; iique sunt, quos Gilberga in Italiam secum duxit. De iis nihil invenitur apud Scriptores Francos. Sed in vita Hadriani ap. Anastas. (*sect.* 110.) legimus, quod an. 773. dum Desiderius obsidebatur Ticini a Carolo, *Adalgisus verus ejus filius assumens secum Autcharium Francum, & uxorem, atque filios sæpedicti Carolomanni in civitate, quæ Verona nuncupatur, pro eo quod fortissima præ omnibus civitatibus Langobardorum esse videretur, ingressus est*. Iterumque (*sect.* 114.) quod Carolus Veronam cum parte exercitus petiit, *Et dum illuc conjunxisset, protinus Autcharius, & uxor, atque filii sæpius nominati Carolomanni propria voluntate eidem benignissimo Carolo Regi se tradiderunt. Eosque recipiens ejus Excellentia repedavit Papiam*. Supra autem facta erat mentio Gilbergæ se recipientis apud Desi-

dere dignetur possidenda. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

NOTÆ

Desiderium cum filiis suis, & subdolæ artis Langobardi, qua inter Pontificem, & Carolum dissensiones serere nitebatur: *In ipsis vero diebus contigit, uxorem, & filios quondam Carolomanni Regis Francorum ad eumdem Regem Longobardorum fugam arripuisse cum Autchario, & nitebatur ipse Desiderius, atque inhianter decertabat, quatenus ipsi filii ejusdem Carolomanni Regnum Francorum assumsissent. Et ob hoc ipsum sanctissimum Præsulem ad se properandum seducere conabatur, ut ipsos antefati Carolomanni filios Reges ungeret, cupiens divisionem in Regno Francor. immittere, ipsumque beatissimum Pontificem a caritate & dilectione Excellentissimi Caroli Regis Francorum & Patricii Romanorum separare, & Romanam Urbem cunctamque Italiam sui regni Longobardorum potestate subjugare.* (*sect.* 296.) Ibi etiam narratur, quemadmodum Langobardus hæc machinabatur, suarum artium consentaneo, ac fautore Paulo Afiarta, qui Legatione Pontificis apud illum fungebatur; dumque Roma abesset, detectus erat Sergii cæci necator. Quare Pontifex metuens, ne scelus detectum ad illius aures perveniret, unde ope Desiderii, apud quem gratia plurimum valebat, Pontificiæ ditioni ferret incommoda, clanculum manus injici in eum redeuntem curavit: atque ita Desiderii molitiones dissipatæ sunt.

Hanc profecto historiam, quam Scriptor vitæ Hadriani summa cum fide enarravit, nuperi quidam scriptores Muratorio antesignano invertentes, Gilbergæ fugam exaggerant, eo quod Carolus nepotes suos Regno spoliarit; minimeque advertunt, quod ejusmodi fuga ad Italiæ Regem, perpetuum hostem s. Sedis, quæ maxime cordi erat Francorum Regibus, pejorem facit causam Gilbergæ, cujus veluti desertæ patrocinium suscipiunt; quam Caroli utrumque Regnum ad Monarchiam revocantis, ut ante triennium extiterat. At mittantur ista: Nuperi isti scriptores peregrinantur in rebus antiquis Franciæ. Idcirco ætatem nostram cum vetusta illa comparantes Carolo non solum injustitiæ, sed etiam iniquitatis notam inurere non verentur, nec veterum scriptorum omnium silentio ab inanibus hujusmodi effatis retardantur. Iis vero adeundæ erant Chartæ divisionis regnorum tum Caroli, tum Ludovici Pii inter filios. Vidissent profecto, eorum aliquo præmoriente, Regni partem ei relictam dividendam inter alios superstites: hac tamen conditione adjecta: *Quod si talis filius cuilibet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit, ut patri suo succedat in Regni hæreditate, volumus, ut hoc consentiant patrui ipsius pueri, & regnare permittant filium fratris sui in portione regni, quam pater ejus eorum frater habuit.* (Ex Pithœana Edit. *par.* 2. *p.* 84.) Ludovicus Pius iisdem fere verbis rem eamdem constituit; deinde adjungit: *Quod si talem filium non habuerit, tunc volumus, ut illa pars regni, quam idem habebat, dividatur æqualiter inter illos fratres, qui superstites remanserunt.* (*Ibid.p.*149.) Hac lege tum vivebatur in Francia. Dum Monarchia inter plures fratres divisa plura Regna efficiebat, altero eorum obeunte inter fratres dividebatur ejus regnum: nec satis erat ad successionem, mortui Regis filium esse; populi Electio necessaria erat, cui patruus vel patrui præbere assensum tenebantur. Secus accidit post Carolomanni mortem; nam Archiepiscopi, Episcopi, Comites, & Primates mortui Regis relictis Carolomanni pueris Carolum adierunt, suumque Regem acclamarunt. Ita Monachus Engolismensis, ita Annalistæ omnes Francorum unanimi consensu affirmant. Eginhartus (*de vita & gestis Car. M. cap.* 6.) Carolomannum Regni socium appellat: *Regni quoque socio*, inquiens, *jam rebus humanis exemto*. Quapropter Nuperi isti talia de tanto, tamque pio Rege obloquentes hallucinantur: Regemque Desiderium pro virili defendentes, veritati fucum faciunt.

Item exemplar Epistolæ ejusdem Papæ ad Domnum Carolum et Carolomannum Reges directa [a], prohibendo, atque cum nimiis adjurationibus obligando, ut de gente Langobardorum uxores minime acciperent [1] *.

Argumentum

Carolo, & Carolomanno Regibus legat missos suos Petrum presbyterum, & Pamphilum Defensorem cum Apostolicis litteris hortatoriis, quas prius in confessione s. Petri posuerat, ibique sacrum fecerat, ut contra illas faciens esset anathema. Sententia earum est, se audivisse, Desiderii filiam nuptum iri eorum alterutri, quamquam legitimo uterque connubio junctus esset ex voluntate patris. Validissimæ huic rationi adjungit alias: primo adversus gentem Langobardorum, in quam zelo ductus fortasse plus æquo invehit: deinde majorum exempla, dum eorum pater Stephani II. monitu a dimittenda eorum matre se abstinuit, & Gisilam eorum sororem Constantini Imp. filio uxorem dare noluit: tertio promissa eorum etiam post mortem patris jurejurando sibi ipsi firmata per Sergium Nomenclatorem, fideles nimirum se futuros B. Petro & Pontifici, eorumque adversariis nunquam adhæsuros: denique ea quæ conjugium cum perpetuis hostibus S.Sedis necessario consequutura essent, videlicet ecclesiasticæ ditionis exitium. Postea s. Petri nomine, ac totius Cleri & populi Romani eos obtestatur, ne suas uxores dimittant, ut Desiderii filiam ducant, nec Gisilam jungant Desiderii filio: sed potius eum Regem compellant reddere S. Sedi quæ sæpius promissa nunquam restituerat.

A. D.	Cod. Car.	Chronol.
DCCLXX.	XLV.	XLIX.

Domnis [b] excellentissimis filiis Carolo & Carolomanno Regibus Francorum, & Patriciis Romanorum, Stephanus Papa. Dum omnium electorum Dei præcipuam vitam, & digna operum merita,

Variantes lectiones.

a directa *Lamb.* regibus *Gent.* Reges *Tengn.* *b* Dominis *Lamb. Gent.*

Notæ

Gretserus

* Recitant hanc Epist. integram Baronius Anno DCCLXX. & Centuriatores Cent. 8. cap. 10. quam dicunt, plenam esse *Pontificiis artibus*. Sed num fraus vel techna dehortari Reges jam aliis desponsos, ne contra fidem datam alias uxores ducant? Hanc enim potissimum ob caussam Stephanus tanta orationis vehementia hoc matrimonium cum Langobardorum gente dissuasit, ut liquet ex ipsa Epistola, & recte etiam observavit Baronius. Quamvis Pontifex etiam alias hujus conjugii dissuadendi caussas habuerit.

Cennius

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. 6.*) Superiorum Epistolarum argumenta ex Codice Vaticano Panvinii recitat Baronius (*an. 772. n. 2.*) qualia ipse attuli, variant. lect. neglectis, quia parvi momenti sunt. Hujus Epistolæ argum. desideratur ap. Baron. quippe integram refert (*an. 770. n. 9. seqq.*) Perinde faciunt Magdeburgenses, argumento nihilominus non neglecto, quod est hujusmodi apud eosdem (*cit. l.*) & ap. Panvin. *Item alia ad Carolum & Carolomannum, in qua manibus pedibusque obnixe conatur eis dissuadere, ne de gente Longobardorum uxorem ducant, aut sororem suam Gislam Desiderii filio elocent in matrimonium*. Epistolam se recitare integram ajunt, quia *artibus Pontificiis plenam*. Pudet me similia horum legere apud nuperrimum Scriptorem (Zanetti *Ist. de' Langob. p.670. seg.*). Nam Muratorius, quem sequitur, ejus epist. Auctorem fuisse alium quemquam suspicatur, nec sententiis identidem utitur, quæ Pontificis dignitatem traducant.

merita, in nostram [a] memoriam revolvimus, invenimus profecto nulla eos potuisse qualitatis diversitate ab eorum cordis statu, & pristina sponsionis constantia amoveri. Unde & variis antiqui hostis suasionibus ac blandimentis circumvallati, immutabiles in suæ mentis firmitate constat permansisse, & ob hoc cum triumpho victoriæ ad optata pertingere meruerunt gaudia; & nimirum considerandum est, quia si quis quibusdam suasionibus demulcitus, victus fuerit, a recto confestim tramite, qui ducit ad vitam æternam, per abrupta declinans devia * recontendat, ut ex hoc in proclivem delabatur noxam; nam plerumque certum est, quia idem [b] antiquus hostis per infirmam naturam fidelium mentes subripere nititur; Hinc est enim, quod olim primo homini in Paradiso constituto, per infirmam mulieris naturam, pestiferis valuit suadere blandimentis, divinum transgredi mandatum, & ob hoc diræ mortis humano generi inrepsit excidium: & ideo, præcellentissimi filii magni Reges, tanto studiosius [c] ejusdem molimini resistendum est [d]; ne quemquam suis irretire [e] valeat argumentis, quanto cernimus suis crebro insidiis ad decipiendum fidelium corda insistere [2].

Itaque nostræ perlatum est notioni, quod certe cum magno cordis dolore dicimus, quod [f] Desiderius Langobardorum Rex, vestræ persuadere dinoscitur Excellentiæ [g], suam filiam uni ex vestra fraternitate in connubio copulare [h], quod certe, si ita est, hæc propria Diabolica est immissio, & non tam matrimonii conjunctio, sed consortium nequissimæ adinventionis esse videtur. Quoniam plures comperimus, sicut divinæ Scripturæ historia instruimur, per alienationis [3] injustam copulam, a mandatis Dei deviare, & in magno devolutos facinore: quæ est enim, præcellen-

VARIANTES LECTIONES

a in nti *Gent.* *b* isdem *Lambec. Gent.* *c* tanto studio *iid.* *d* ejusdem olimini in miti resistendum est, *alia manu correctum ut est in editione* Gent. *e* intetire *id.* *f* co quod *sed* eo *subducta linea deletum est.* *Gent.* *g* vestram persuadere dinoscitur excellentiam *Lamb. littera* m *subducta linea deleta est, & loco ejus positum* x *Gent.* *h* in connubio copulari *Lamb.* in convivio copulandi *Gent.* in connubio copulare *Tengn.*

NOTÆ

* ire contendat.

2 Exordium hoc serio legenti patet, Pontifici persuasum fuisse, quod uterque Rex legitimi Connubii vinculo adstrictus Diaboli suggestionibus peteretur, ut novam conjugem superduceret.

3 Baronius legit *alienæ Nationis*. Equidem lectionem Codicis retinendam affirmo; ita ut *alie Nationis* pro *alius* scriptum fuerit juxta illius ævi elegantiam, hisce in epistolis frequentem.

lentissimi filii, magni Reges, talis desipientia, ut penitus vel dici liceat, quod vestra præclara Francorum gens, quæ super omnes gentes enitet, & tam splendiflua ac nobilissima regalis vestræ potentiæ proles; perfida [a], quod absit, ac fœtentissima [b] Langobardorum gente polluatur, quæ in numero gentium nequaquam computatur, de cujus natione, & leprosorum genus oriri certum est [4]. Nullus enim, qui mentem sanam habet, hoc suspicari potest, ut tales nominatissimi Reges, tanto detestabili atque abominabili contagio implicentur: quæ enim *societas luci ad tenebras? aut quæ pars fideli cum infidele?* (2. *Cor*.6.). Etenim, mitissimi, & a Deo instituti benignissimi Reges, jam Dei voluntate, & consilio, conjugio legitimo, ex præceptione genitoris vestri copulati estis, accipientes, sicut præclari, & nobilissimi Reges, de eadem vestra patria, scilicet ex ipsa nobilissima Francorum gente pulcherrimas conjuges, & eorum [c] vos oportet amori esse adnexos [5].

Et certe non vobis licet, eis dimissis, alias ducere uxores, vel extraneæ nationis consanguinitate immisceri [d], etenim nullus ex vestris parentibus, scilicet neque avus vester, neque proavus, sed nec vester genitor [e], ex alio regno, vel extranea natione, conjugem accepit, & quis de vestro nobilissimo genere se contaminare aut commiscere cum horrida Langobardorum gente dignatus est [f], ut nunc vos suademini, quod avertat Dominus, eadem horribili gente [g] pollui. Itaque nullus, externæ [h] gentis assumpta con-

 juge,

VARIANTES LECTIONES

a psidæ *Gent.* psida *Tengn.* *b* fœtentissimæ *Gent.* fœtentissima *Tengn.* *c* pulchrissimas conjuges & earum *Lamb. Gent.* pulcherrimas *Tengn.* *d* immisci *Lamb. Gent.* immisceri *Tengn.* *e* gnior *Gent.* Genitor *Tengn.* *f* dignatū est *Gent.* dignatus *Tengn.* *g* eidem horibili genti *Gent.* eadem hor. gente *Tengn.* *h* ex terræ *Gent.* externæ *Teng.*

NOTÆ

4 Nimia a Langobardis perpetuo Ecclesiam vexantibus aversio, nimiaque in Francos propensio impulere Pontificem ad hujusmodi comparationem; quam Scriptores nostri ævi, nulla eorum temporum, hominumque indolis ratione habita, contemnunt.

5 Carolomannum contraxisse matrimonium cum Gilberga, ex eaque duos filios suscepisse constat ex superioribus. Carolo etiam fuisse uxorem Himiltrudem; eamque legitimam putat Cointius. At Mabillon. (*Annal. lib.* 24. *n.* 34.) Eginhardi aliorumque auctoritate motus, legitimam eam fuisse negat: præcipue vero illum movet Pauli Warnefridi fragmentum de Episcopis Metensibus (*Pith. editione par.* 2. *p.* 91.) ubi ait. *Ex Hildegarde conjuge quatuor filios, & quinque filias procreavit: habuit tamen ante legale connubium ex Himiltruda nobili puella filium nomine Pipinum*. Stephanus certe utriusque regis uxores nullo discrimine legitimas arbitratus est. Idcirco neutri eorum Desiderii filiam copulari posse contendit. Annales Fuldenses tradunt, Bertradam Regum parentem ex Italia duxisse filiam Desiderii *conjugio sociandam* Carolomanno, quem locum Andreas Duchesnius mendosum putat, ut notat Pagius (*an.* 770. *n.* 7.). Nihilominus Pontifex paulo supra dixit, *uni ex vestra fraternitate*. Quæ dubitatio, utri nuptura esset, magis magisque confirmat, persuasum ei fuisse, legitimo utrumque conjugio junctum esse paterna ex voluntate, neque alteri connubio locum esse.

juge, innoxius perſeveravit. Advertite, quæſo, quanti qualeſque potentes per alienigena conjugia, a præceptis Dei declinantes, & ſuarum ſequentes uxorum alienigenæ gentis [a] voluntatem, validis innexi [b] exceſſibus, immenſa pertulere diſcrimina. Impium enim eſt, ut vel penitus veſtris aſcendat cordibus alias accipere uxores ſuper eas, quas primitus vos certum eſt accepiſſe [6]. Non vobis convenit tale peragere [c] nefas, qui legem Dei tenetis, & alios, ne talia agant, corripitis. Hæc quippe paganæ gentes faciunt. Nam, abſit hoc a vobis, qui perfecte eſtis Chriſtiani, & gens ſancta, atque regale eſtis ſacerdotium; recordamini & conſiderate, quia oleo ſancto uncti per manus Vicarii beati Petri, cœleſti benedictione eſtis ſanctificati, & cavendum vobis eſt, ne tantis reatibus implicemini. Mementote hoc, præcellentiſſimi filii, quod ſanctæ recordationis prædeceſſor noſter Dominus Stephanus Papa, excellentiſſimæ memoriæ genitorem veſtrum obteſtatus eſt [d], ut nequaquam præſumeret dimittere [e] Dominam, & genetricem [f] veſtram, & ipſe, ſicut revera Chriſtianiſſimus Rex, ejus ſalutiferis obtemperavit monitis [7].

Nam & illud Excellentiam veſtram oportet meminiſſe [g], ita vos B. Petro, & præfato Vicario ejus, vel ejus ſucceſſoribus ſpopondiſſe, ſe amicis noſtris amicos eſſe, & ſe inimicis inimicos, ſicut & nos in eadem ſponſione firmiter dinoſcimur permanere [8], & quomodo nunc contra animas veſtras agere contenditis, & cum noſtris inimicis conjunctionem facere vultis, dum ipſa perjura Langobar-

VARIANTES LECTIONES

a aligenæ gentes *Gent.* alienigenæ gentis *Teng.* *b* intepti *Lamb. Gent.* innexi *Teng.* *c* pagi *Gent.* peragere *Tengn.* *d* obteſtavit *Lambec. Gent.* obteſtatus eſt *Tengn.* *e* plumpſiſſet didimitte *Gent.* præſumeret dimittere *Tengn.* *f* genitricem *Lamb.* *g* meminere *Lamb. Gent.* meminiſſe *Tegng.*

NOTÆ

6 En aliud argumentum luculentius utriuſque conjugii. Nec fidem minuit auctoritati Pontificis Eginhardi ſilentium de Himiltrude, aut Warnefridi affirmatio anceps. Nam Miſſi ultro citroque advenientes Pontificem edocebant res illas, quas poſtea ſcripto mandatas eſſe comperimus.

7 Mabillonius (*Annal. lib.* 23. *n.* 15.) Epiſtolæ hujus, & Spicilegii (*to.* 2. *p.* 503.) auctoritate nitens hiſtoriam Anglæ Theodardi cujuſdam uxoris, quæ Beſuenſi Monaſterio præfecta erat, enarrat anno circiter 755. Eam ſcilicet mulierem Pippinus deperibat, adeoque de divortio faciendo a Bertrada Regina meditabatur: ſed ab Stephano II. admonitus (forte dum erat in Francia an. 754.) reſipuit. Eamdem rem narrat N. Alexander ex Chron. Beſuenſi (*Sæc.* VIII. *cap.* 7. *art.* 6.) his verbis: *Redarguitur Pippinus in Chron. Beſ. quod Anglam Theodardi conjugem nefarie amaverit, ac in deliciis habuerit. His amoribus irretitus Bertradam dimittere cogitabat, ſed ſalutaribus Stephani Rom. Pont. monitis ad meliorem frugem revocatus eſt. Reſipuit quoque Angla conterrita miraculo &c*

8 Hujuſmodi amicitiæ, ac ſocietatis invicem ſtabilitæ conditionibus, nil frequentius in ſuperioribus literis.

gobardorum gens ſemper Eccleſiam Dei expugnantes, & hanc noſtram Romanorum provinciam invadentes, noſtri eſſe comprobantur inimici? Itaque & hoc peto, ad * veſtri referre ſtudete memoriam, eo quod dum ** Conſtantinus Imperator nitebatur perſuadere, ſanctæ memoriæ, mitiſſimo veſtro genitori [a], ad accipiendum conjugio filii ſui germanam veſtram, nobiliſſimam Giſilam [b], neque vos *** aliæ nationi licere copulari, ſed nec contra voluntatem Apoſtolicæ Sedis pontificum quoque modo [c] vos audere peragere [d]: & quam ob cauſam nunc contra Apoſtolica mandeta, & voluntatem Vicarii Apoſtolorum principis, agere conamini, quod numquam veſter Pater perpetravit? An neſcitis quod non infelicitatem noſtram, ſed B. Petrum, cujus, licet immeriti, vices gerimus, ſpernitis? Scriptum eſt enim (*Matth.* 10. *Luc.* 10.): *Qui vos recipit, me recipit, & qui vos ſpernit, me ſpernit*. Recordamini peto, excellentiſſimi filii, quomodo *⁎ vos fide dicere viſus eſt præfatus [e] veſter Domnus ac genitor, promittens in veſtris animabus [f], Deo & B. Petro, atque ejus Vicario antefato, ſanctæ recordationis, prædeceſſori noſtro, Domno Stephano Papæ, firmiter debere vos permanere, erga Sanctæ Eccleſiæ fidelitatem, & omnium Apoſtolicæ ſedis Pontificum obedientiam, & illibatam [g] charitatem [h], & poſtmodum prædeceſſori noſtro Domno Paulo Papæ, eadem vos, una cum eodem veſtro genitore, certum eſt plerumque per Miſſos [i], & ſcripta promiſiſſe, & poſt deceſſum antefati, ſanctæ memoriæ, patris veſtri, & vos ipſi ſæpius tam per veſtros Miſſos, quamque per litteras, ſimulque & per Sergium, fideliſſimum noſtrum Nomenculatorem, & per alios noſtros Miſſos nobis ſpopondiſtis [10], in eadem [k] vos veſtra promiſſione [l], ſicut geni-

VARIANTES LECTIONES

a mitiſſimum veſtrum genitorem *Lamb. Gent. Sed eſt correctum ut eſt in editione* Gent. *b* Giſilam *Gent.* Giſilam *Tengn.* *c* quoquo modo *Lambec.* *d* page *Gentil.* peragere *Tengnag.* *e* prælatus *Lamb. Gent.* *f* animalibus *Gent.* animabus *Tengn.* *g* inlibatatam *ſed correctum eſt* Gent. *h* caritatem *Lamb.* *i* pmiſſus *Gent.* miſſos *Teng.* *k* eodem *Gen.* eadem *Ten.* *l* promiſſiones *Gent.* promiſſione *Teng.*

NOTÆ

* veſtram. ** Copronymus. *** alii.

*⁎ *vobis fideliter.* Sic corrigit Bar.

9 Supra (*ep.* 17. *al.* xx) de legatione Copronymi eſt dictum. Huc refertur petitio nuptiarum Giſilæ cum Leone filio ſuo. Tum enim temporis neceſſaria erat Græco Regis adeo potentis amicitia.

10 Innuit epiſtolam primam, quam intercidiſſe ajebam in Admonitione. Ejuſdem latorem fuiſſe *Sergium Secundicerium*, & *Nomenculatorem illo in tempore exiſtentem*, teſtatur Auctor vitæ Stephani ap. Anaſtaſ. (*ſect.* 275.) quicum Stephanus ipſe hic conſentit. Dignum vero notatu

genitor vester, circa sanctam Dei Ecclesiam, & nostram fidelitatem, esse perseveraturos.

Sed & illud quæso ad vestram [a] referte memoriam, qualiter vos præfatus [b] Dominus [c] Stephanus Papa, in suo transitu, per sua scripta, sub terribili adjuratione, adhortari studuit [11], firma stabilitate vos esse permansuros, erga dilectionem Sanctæ Dei Ecclesiæ, & illibatam charitatem Apostolicæ sedis Pontificum; & omnia vos adimplere, juxta vestram eidem Dei Apostolo adhibitam sponsionem, & * nunc [d] ista est vestra promissio. O quantum laborem sustinuit isdem præcipuus ac beatissimus Pontifex, qui ita imbecillis existens, tanto se exhibuit prolixi itineris periculo, & nisi Dominus præsto fuerit, in vacuum ejus labor deducetur, fuitque [e] nobis iter illud, quod ibidem idem noster prædecessor in Franciam [f] properavit, in magnam ruinam, dum nostri inimici plus nunc, quam pridem, in superbiæ ferocitatem elevati sunt; & ecce, quod verebamur, evenire cernimus, conversaque est nostra lætitia in luctum, & facta sunt novissima mala pejora prioribus, & unde expectabamus nobis lumen oriri, eruperunt tenebræ.

Quapropter & B. Petrus, princeps Apostolorum, cui regni cœlorum claves a Domino Deo traditæ sunt, & cœlo ac terra ligandi solvendique [g] concessa est potestas, firmiter Excellentiam vestram, per nostram infelicitatem, obtestatur, simulque & nos una cum omnibus Episcopis, presbyteris, & cæteris sacerdotibus, atque cunctis proceribus, & clero sanctæ nostræ Ecclesiæ

VARIANTES LECTIONES

a ad vestri *Lambec. Gent.* *b* præclarus *id.* *c* Domnus *Lamb.* *d* ubi nunc *id.* *e* fietq; *Gent.* *f* Predecessor Franciam *Lamb. Gent. Ten. præposuit* in *Gent.* *g* absolvendique *Lamb.*

NOTÆ

* *fort.* ubi est.

tatu est, Sergium appellari *fidelissimum nostrum Nomenculatorem*, qualis erat quum princeps legationis in Franciam profectus fuit an. 768. sequenti enim anno, quum Desiderii immanitatem ferre debuit, Secundicerii officio fungebatur; ac demum anno 770. quum dabatur hæc epistola, apud Pontificem in Cellario Lateranensi degebat miser, effossis oculis Pauli Afiartæ opera, mox vitam quoque amissurus post mortem Pontificis, nefaria ejusdem Pauli manu: qui licet Cubicularius Pontificis esset, pensionarius fautorque Desiderii erat adversus Apostolicam Sedem. Quod si *fidelissimus* ab ipso Pontifice appellatur anno 770. quisnam fidem habeat majorem *Saxio*, *Muratorio*, *Mansio* asserentibus integritatem historiæ (*ep.45.al.*XLVI.) literis iis, quas attuli primo loco; quam *Cointio*, *Pagio*, & *Zacagno*, extortas a Desiderio per vim & metum contendentibus? In iis siquidem *nequissimus* dicitur Sergius idem, qui modo audit *fidelissimus*. Vide Admonit. ad Stephani III. epist.

11 Hæc inter Stephani II. epistolas desideratur. Num arte Langobardorum periérit, an casu alio exciderit, divinari non potest. Unicam ejus Pontificis, qui usque ad exeuntem mensem Aprilem an. 757. superstes fuit, relatam videmus in Codicem post traditam Exarchatus possessionem initio anni 756. Hinc autem certam tenemus sententiam postremæ, quam idem dedit ad Francorum Reges.

clesiæ; Abbatibus etiam, & universis religiosis, divino cultui deditis, seu optimatibus & judicibus vel cuncto nostro Romanorum istius provinciæ populo, sub divini judicii obtestatione vos adjuramus [a], per Deum vivum & verum, qui est judex vivorum & mortuorum, & per ejus ineffabilem divinæ majestatis potentiam, atque per tremendum futuri judicii diem, ubi omnes principes & potestates, & cunctum humanum genus, cum tremore assistere habebimus, nec non & per omnia divina mysteria, & sacratissimum corpus B. Petri, ut nullo modo quisquam de vestra fraternitate præsumat filiam jam dicti Desiderii Langobardorum Regis in conjugium accipere. Nec iterum vestra nobilissima germana Deo amabilis Gisila, tribuatur filio sæpe fati Desiderii [12]; nec vestras quoquo modo conjuges audeatis dimittere [13]; sed magis recordantes, quæ Beato Petro Apostolorum principi polliciti estis, viriliter eisdem nostris inimicis Langobardis resistite, distringentes eos firmiter, ut propria Sanctæ Dei Ecclesiæ Romanæ [b] Reipublicæ reddere debeant, eo quod omnia, quæ vobis polliciti sunt [c], transgredientes, nos cotidie adfligendo & opprimendo non cessant: etiam quia aliquid nobis reddere minime sunt inclinati; etiam & nostros invadere fines noscuntur, & tantummodo per argumentum in præsentia de vestris Missis simulant justitias nobis facere [d]. Nam nihil ad effectum perducitur, & quidquam [e] ab eis, de nostris justitiis, nequaquam recipere valuimus [14].

Unde ecce, ut cuncti nostri dolores subtiliter vestris auribus suggerantur, direximus nostros Missos, videlicet Petrum dilectum filium nostrum presbyterum, & Pamphilum Defensorem Regionarium sanctæ nostræ Ecclesiæ, quos & de imminente

te

VARIANTES LECTIONES

a adoramus *Gent.* adjuramus *Tengn.* *b* & Romanæ reip. *Lamb.* *c* polliti sunt *Gent.* polliciti *Tengn.* *d* faciendum *Lamb. Gent.* facere *Tengnagel.* *e* quicquam *Lamb.*

NOTÆ

12 Supra ajebam (*not.* 9.) anno 764. expetitam esse Gisilam a Græco Aug. pro ejus filio Leone (IV.) cui hoc anno aliunde uxorem arcessivit: *Indictione demum Octava Constantinus Leoni filio conjugem e Græcia Irenem arcessit*. Ita Pag. ex Niceph. breviar. (*an.*769.*n.*3.). Eodem tempore Desiderius cum Bertrada agebat de conjugio ejusdem Gisilæ cum Adalgiso; at nequicquam. Nam Sanctimonialibus nomen dedit, & Abbatissa postea Calensis fuit. Consule Mabillon. Annal. uberrime de ea pluribus in locis (*To.* 2.) agentes.

13 Ex notis 5. & 6. constat de utriusque Regis conjuge: tertio hic demum urget Pontifex nefas esse utrique suam dimittere.

14 Cum his quænam convenientia est illis, quæ in epistola prima hujus Pontif. (45. *al* XLVI.) leguntur? Nempe: *Omnes Justitias B. Petri ab eo* (Desiderio) *plenius*, *& in integro suscepimus*. Serio ista reputent epistolæ illius vindices.

te nobis tribulatione; nec non & de singulis causis subtiliter informavimus, vestro regali intimandis [a] culmini, & petimus, ut solita benignitate eos suscipere [b], nostræque petitioni vestras a Deo inspiratas aures, adcommodare dignemini, & amplissimam liberationem, atque exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ, spiritalis matris vestræ, & istius a vobis redemptæ provinciæ defensionem perficere jubeatis, ut perfectam remunerationem a justo judice, Deo nostro, intercedente ejus principe Apostolorum, B. Petro, suscipiatis [15].

Præsentem itaque nostram exhortationem atque adjurationem [c], in Confessione B. Petri ponentes, & sacrificium super eam atque hostias Deo nostro offerentes, vobis cum lachrymis ex eadem sacra Confessione direximus: & si quis, quod non optamus, contra hujusmodi nostræ adjurationis seriem agere præsumpserit, sciat se auctoritate Domni mei [d], B. Petri, Apostolorum principis, anathematis vinculo esse innodatum, & a regno Dei alienum, atque cum diabolo & ejus atrocissimis pompis, & cæteris impiis æternis incendiis concremandum, deputatum. At vero qui observator & custos istius nostræ exhortationis extiterit, cœlestibus benedictionibus a Domino Deo nostro illustratus, æternis præmiorum gaudiis, cum omnibus sanctis & electis Dei, particeps effici mereatur [16]. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

DE

VARIANTES LECTIONES

a intimandum *Lamb. Gentilot.* intimandis *Tengnag.* b solite benigne eos suscipere *Lamb.*
c admonitionem *Gentil.* adjurationem *Tengn.* d Domini mei *Lamb.*

NOTÆ

15 Carolum in matrem suam reverentia motum posthabuisse hanc Stephani admonitionem, immo tot capitibus metuendam dehortationem, ut mihi persuadeant Recentiores scriptores; pervenisse eam ad Caroli manus ante conjugium demonstrent necesse est. Papebrochius in vita Hildegardis ait, Desiderio remissam esse filiam suam a Carolo intactam seq. anno 771. in cujus exitu Hildegardem duxit. Nonne igitur fieri potuit, ut absque Pontificiæ admonitionis contemtu nuptiæ illæ inutiles factæ sint? V. Pag. (*an.* 771. *n.* 2.)

16 Ævo illi dandum est aliquid. Monumenta vetera non desunt a laicis etiam Principibus facta cum clausulis ista vehementioribus.

DE HADRIANI EPISTOLIS NOVEM ET QUADRAGINTA COMMENTATIO PRÆVIA.

Propositio dicendor. quat. capp. de consecr. Pontif. de dominio Urbis; de aucta dit. Eccl. de collect. Can. Romana.

QUÆ *duæ res maxime attendendæ erant in Pontificiis hisce Epistolis, summa libertas Ordinationis Romani Pontificis, & dominatio libera S. Sedis in Urbe, & ejus Ducatu, ex hucusque allatis perspicuæ sunt, ni fallor. Attamen luculentiores eædem fient ex iis, quæ deinceps afferentur. Præterea novæ Ditionis, seu Exarchatus, & Pentapoleos, cujus infirma semper fuit, semperque meticulosa possessio, ante exactos Reges Langobardos, tum valido ac stabili nitentis fundamento, tum ingentibus hinc inde auctæ incrementis monumenta certa spectanda restant in Hadriani Epistolis, quæ mox sequentur. Ex earum quoque nonnullis* (ep. 70. 78. 82. al. XCVI. LXXII. XCVII.) *collectionis Canonum, qua uti coepit S. Sedes octavo seculo a Dionysiana diversæ clarior, quam ex Zachariæ Decretali Epistola* (ep. 3. al. V.) *cognitio suppetet. Denique, quod præcipue optandum erat, quæstionibus fere innumeris Eruditorum elapsi, labentisque sæculi præcipue adversus Diploma Ludovici pii, modus aliquis afferetur. Ea propter antequam de Epistolis loquor, nonnihil dicam de Consecratione Romani Pontificis; de dominio Urbis, & Romani Ducatus; de incremento Ecclesiasticæ Ditionis; ac de collectione Canonum Romana; adversus præcipuas Nuperorum aliquot Scriptorum opiniones, quas aut coeca fides Auctoribus magni nominis, qui superiori ævo floruerunt, aut amor nimius, fortasse etiam arbitraria interpretatio chartarum veterum, pepererunt. Tametsi capita ista singula ad easdem literas referentur; immo ab iis profecta esse palam fiet sententias ipsas adhibendo, queis Hadrianus Regem Carolum instruens utebatur. Incipiam a Consecratione.*

Consecratio libera Rom. Pontif. ex ordinatione Hadriani colligitur.

II. *Libertatem Canonicam consecrationis Romani Pontificis satis superque comprobat interpontificium octo dierum. Nihilominus Dei optimi beneficio ad nos usque pervenit Hadriani Electio & consecratio, quam nefas est præterire. Eruditos non latet, quot ante Gregorium III. necessaria erant post Electionem, ut Pontifex consecraretur. Relatio de Electione ad Principem: Alia ad Exarchum: Alia ad Archiepiscopum Ravennæ: Alia ad Judices Ravennæ: Alia demum ad Apocrisarium Ravennæ, plena omnes demissarum precum, ut canonica electio confirmaretur: non enim aliter veniri ad consecrationem poterat* (Diurn. Pontif. cap. 2. tit. 3. seqq.) . *Secus est de Hadriani ordinatione, ut vi-*

dere est apud Mabillonium (Muf. Ital. to. 1. par. 2. pag. 38.) . *Nam statim post decretum Electionis aliquantulum varium ab eo , quod extat in Diurno , & solacismis pro illa atate scatens , hac sequuntur* : Explicit Electio . Ipse etiam ven. Hadrianus in initio Ordinationis suæ Indiculum rectæ Fidei hujusmodi composuit , Ego Hadrianus &c. *ut in Diurno . Indiculum vero excipiunt Professio Fidei scriptis mandata , & alia Professio seu alloquium , qua & ipsa cum varietate aliqua habentur in Diurno ; nam per totum octavum nonumque seculum , & sequentis partem obtinuerunt . Hujusmodi ordinatio libera moris fuit Sancta Sedi post Gregorium III. in Successoribus , quos recensui in monito ad Epistolas Pseudopapa Constantini , Leonis III. ordinationem haud pratermittens , quam hujusmodi fuisse nullum dubium . An quicquam mutatum fuerit , postquam a Leone ipso coronam Imperialem Carolus assequutus fuit , explorandum esse jam dixi , ubi de Diplomate Ludovici pii sermo instituetur .*

Vetus Monum. eam continens a Nonantulanis depravatum Caroli , & Hadriani nominib. abutendo.

III. *Hic vero silentio praterire non debeo , ejusdem natura esse Monumentum , unde Hadriani Ordinationem decerpsi , ac opusculum illud Joannis Diaconi , quod consarcinatum ajebam ex variis antiquitatis frustulis . Ejus siquidem Mabillonius testatur se vidisse exempla duo in pervetustis totidem Codicibus Monasterii olim celebris Nonantulani , aliudque Roma . Id autem non est satis ad detergendam impostura notam Monumento . Nam auctor Monachus , quicumque is fuerit , Catalogo Sanctorum sui monasterii additurus Hadrianum I. quem Mutinenses colere cœperunt* VIII. *Idus Julias , de duobus Hadrianis primo , & tertio unum fecit , sicque traditionem istam antiquam , ut ait Pagius* (an. 885. n. 2.) , *sed falsam de Hadriano I. ibi sepulto , ad posteros emisit . Id Bollandista etiam animadvertunt* (ad d. 8. Jul.) . *Neque ulli eruditorum persuasum hodie est , Hadrianum alium quam tertium Nonantula sepultum esse . Hic enim* Wormatiam *invitatus a Carolo Calvo anno pradicto* 885. (*dum de Episcopis aliquot deponendis , ac Bernardo filio ex concubina , Regni harede instituendo Pontificis auctoritate meditabatur ,) ut habent Annales Lambeciani* (Script. Ital. to. 2. par. 2. pag. 95.) *defecit in itinere . Sic Regis* fraudulenta consilia , *ajunt Annales* , Dei nutu dissipata sunt . Nam Pontifex Romanus ab Urbe digressus , & Heridano flumine transito , vitam præsentem finivit , sepultusque est in Monasterio Nonantulas . *Apud Anastasium locus ipse indicatur* : Super fluvium Scultinna (*Panarum*) in villa , quæ Viulzachara nuncupatur (sect. 642.) . *Quam villam Murato-*

ratorius deprehendit (Annal.885.) *vocari hodie S. Cæsarium, parumque inde dissitum territorii Mutinensis pagum Spilambertum, ubi Hadrianus III. diem obiisse dicitur*: In locum, qui Spinum Lamberti vocatur, vitam finivit VIII. Id. Jul. & ad Ecclesiam, monasteriumque B. Silvestri, quod Nonantula dicitur, perductus honorifice sepultus est. *Post quæ de Hadriani primi rebus gestis pergit dicere, & Carolum Magnum cum Carolo Calvo confundens, historiam rerum duorum Regum, totidemque Pontificum absolvit.*

Attamen continet, quæ antiquum ritũ & consecr. libertatẽ adstruunt.

IV. *Hujusmodi scribendi genus tanto cum posterorum incommodo, damnandum sane ac rejiciendum omnino est. Siqua autem monumenta interseruntur, quorum fides aliunde integra peti possit, amplecti ea oportet, quod ego nunc facio ad consecrationis libertatem per ea tempora demonstrandam. Continuo igitur post Decretum electionis Ordinationem, seu consecrationem fieri consuevisse argumento est Indiculus, quem initio Ordinationis emitti constat ex Anastasio* (sect. 587.) *contra Joannem Ravennæ Archiepiscopum*: Nec mirum, *inquit*, cur postea ista fecerit, qui cautiones, & Indiculos, qui soliti sunt ab Archiepiscopis Ravennatibus in scrinio fieri in initio consecrationis suæ, more Felicis decessoris sui falsavit. *Perinde enim tum fieri tam in electione Episcoporum, quam in ordinatione Pontificum, Formulæ ipsæ docent, quæ extant in libro Diurno: hoc nihilominus cum discrimine, quod Pontificia consecratio inter* Kyrie eleison, *&* Gloria in Excelsis *expediebatur; Episcopalis non ita. Idcirco est apud Gratianum* (Cap. *Quod sicut*, De electione §. *super eo*): Quum solus Romanus Pontifex, qui ante hymnum Angelicum consecratur, & postmodum ipse Missarum solemnia incipit, & perficit consecratus, in die Consecrationis suæ valeat Ordines celebrare. *Cæterum tam Indiculum, quam duas sequentes Professiones, in desuetudinem ivisse certum est, earumque loco adhiberi exptam formulam, quam Garnerius* (Diurn. p. 26.) *confert cum Indiculo, de quo nuper. Ejus principium*, Ego N. S. R. E. Diaconus, vel Presbyter, vel Episcopus Card. Electus, *necnon Collegium* Coapostoli Pauli *citra sæculum nonum illam differunt: Nam prima electio Rom. Pontificis ex Episcopo facta est, contra Apostolicæ Sedis disciplinam, anno 891. quum Portuensis Episcopus Formosus ab Ecclesia sua violenter abstractus, & ad Petri Cathedram evectus horrida sui cadaveris depositione terrorem aliquandiu incussit cæteris, ne ex Episcopali ordine illuc proveherentur. Collegium vero Pauli introductum fuit per idem tempus: tametsi doctrina potius, quam*

quam auctoritatis ratio habita fuisse videatur. Paulum siquidem vas Electionis electum a Christo Domino, & Doctoris gentium appellatione insignem summæ auctoritatis collegam esse datum Petro nec traditione, nec Scriptura, nec Patrum testimoniis comprobatur.

Præcipue Indiculum continuo post Decretum Elect. seq.

V. *Professionis apud Ivonem, Gratianum, Antonium Augustinum, & Baronium celebris modicam eam partem, qua Paulus introducitur, conferre cum Indiculo, qui per nonum sæculum vigebat, abs re non erit. Indiculus igitur sic finit:* Hanc veræ fidei rectitudinem, quam Christo auctore tradente, per Successores tuos atque discipulos usque ad exiguitatem meam perlatam, in tua Sancta Ecclesia reperi, totis conatibus meis, usque ad animam & sanguinem custodire, temporumque difficultates cum tuo adjutorio toleranter sufferre. *Professio vero, cujus ætatem Garnerius non recte constituit nono sæculo, eadem hunc in modum profert:* Sed veræ fidei rectitudinem, quam Christo auctore tradente per te, & beatissimum tuum Coapostolum Paulum, & per discipulos Successores vestros usque ad exiguitatem meam prolatam in tua Sancta Ecclesia reperi, totis conatibus usque ad sanguinem custodire. *Alia profecto inveniuntur inter* Indiculum, *&* Professionem *discrimina: illud vero præ cæteris notatu dignum videtur, quod ubi in Indiculo sex tantum generalia Concilia probantur; in Professione Octavum quoque accipitur, quod Hadriano II. celebratum est Cpoli anno 869. Quæ res non minus posteriorem ætatem professioni, quam Indiculum in præfata consarcinatione existentem Hadriano primo vindicat: ita ut auferatur omne dubium, quin anno 772. quum idem consecrabatur Romanus Pontifex, continuo post Decretum libere ordinatus fuerit.*

Ita factum per totum oct. sæculum annis sexaginta: ita ut Decretum Elect. in Episcopis etiam servaretur.

VI. *Hinc est, quod neque ad Exarchum Electionis S. Zachariæ Decretum est missum; neque extincto Exarchatu ad Principem, Stephani II., neque Pauli fratris ejus, qui ante Ordinationem schismate dilatam, societatis, & amicitiæ Francorum satagens, Missos ac literas de fraterna morte suique electione ad Pippinum direxit; neque invasoris Constantini, qui sacrilega consecratione peracta scripsit pariter Pippino; nec denique Stephani III. cui successit Hadrianus, hujusque Successoris Leonis III. per totum octavum sæculum, annis sexaginta aut Ravenna, aut Cpoli confirmatio Decreti petita est. Decretum vero ipsum nullatenus immutari debere sancitum fuit ab Stephano eodem in Concilio, de quo satis est dictum in Admonitione ad ejus literas. Decreti verba valde perspicua hæc sunt:* Et ita more solito Decretum facien-

facientes, & in eo cuncti pariter concordantes subscribere debent. *Et subjungit quod maxime attendi debet*: Hoc itaque & in aliis Ecclesiis sub Divini judicii obtestatione decernimus observandum. *Quare Hadrianus Carolo Regi ostendens* (ep. 93. al. LXXI.) *adversus turbida quorumdam ingenia nullas ei partes esse in Ravennatis Archiepiscopi electione*: Qui, *ait*, cum jocunditate Decreti omnium manuum subscriptione roborati ad nostram Apostolicam Sedem occurrebant, proprium sibi Antistitem consecrandum, sicut & nunc canonice factum est. *Hactenus de Consecratione ex monumentis certis in Consarcinatione Nonantulana existentibus.*

Pari cum libertate Pont. & Romani dominabantur in Urbe & ejus Duc. ut Carolus in suis Regnis.

VII. *Ex dictis de summa libertate Ordinationis Romani Pontificis summa item libertas dominationis S. Sedis in Urbe & ejus Ducatu evincitur. Si enim obsequium omne erga Exarchum, quamdiu stetit, & postmodo erga Principem, desiit; nulla igitur Romanis cum Imperio necessitudo fuit, Romanæque ditionis administratio penes Pontificem & Romanos erat. Nihilominus literæ Hadriani hujusmodi dominationem luculenter adeo testantur, ut illationibus non sit opus ad rem tenendam. Jam vidimus, sub ipsa initia Patriciatus Pippini Regis, datumque ab eo Diploma Donationis Exarchatus & Pentapolis, antequam Stephanus II. iniret Civitatum possessionem, queri Pontificem, quod Langobardi* aliquas civitates nostras *in provincia Romana invaserint* (ep. 8. al. IV.). *Ita etiam Successores, ubi de aliqua ex iis Civitatibus loquuntur*, nostras *eas dicunt. Ex Hadriani autem epistolis plurima ejusmodi suppetunt exempla*: Hanc nostram Romanam civitatem, (ep. 57. al. LIX.) *appellat Sedem Regalis Sacerdotii, ut* Civitatem nostram Castelli Felicitatis *vocat unam ex Tusciæ Langobardiæ urbibus, quas donarat Carolus* (epist. 55. al. XL.). Nostros Romanos *a calumnia vindicat, &* Naves Græcorum gentis in portu Civitatis nostræ Centumcellensis comburi *se fecisse ait litoribus infestas* (ep. 63. al. LXV.). *Eademque prorsus appellatione res* in territoriis nostris *sitas, &* territoria nostra *nominat, ubi de Exarchatu agit*, (ep. 83. al. LXXXIV.) *qua loca & res Romani Ducatus. Insuper de Ecclesiastica ditione iisdem loquitur vocibus, queis de amplissima ditione Caroli: perinde enim* vestros fines, vestras partes, *ac* nostros fines, nostras partes *utriusque dominii regiones appellat* (ep. 84. al. XCI.) *Summa est, pari auctoritate Pontifices dominatos esse in Urbe, & ejus Ducatu, atque in Exarchatu & Pentapoli, cujus rei testes sunt locupletissimi epistolæ quas versamus. Discrimen tantummodo in utriusque ditio-*

ditionis origine reperitur: nam Romana 25. fere annis antiquior est altera. Titulus quoque dominii est varius: nam Roma & ejus Ducatus ex populorum voluntate in Pontificis ditionem venit; Exarchatus vero, & Pentapolis ex donatione.

Quod Hadrianus cōprobat duplicis Patriciatus cōparatione.

VIII. *Patriciatus voce Hadrianus utramque Ditionem luculente distinguit: Romanæ enim Patricium appellat Carolum, & Exarchatus ac Pentapolis D. Petrum.* (ep. 97. al. LXXXV.) *Verba ipsa proferam:* Honor, *inquit*, Patriciatus vestri a nobis inrefragabiliter conservatur, etiam & plus amplius honorifice honoratur; Simili modo ipse Patriciatus B. Petri fautoris vestri tam a S. rec. Domno Pippino Magno Rege genitore nostro in scriptis in integro concessus, & a vobis amplius confirmatus, inrefragabili jure permaneat. *Quidnam comparatione ista Patriciatus Hadrianus velit, per se patet. Petrus enim in Coelis habitans nonnisi protector, aut defensor sui Successoris in admnistratione provinciarum esse poterat. Talemque fuisse Carolum Romæ & Ducatus immensa testium integerrimorum serie comprobari posset: satis tamen erunt duo apud Ducangium in Glossario* (v. Patricius); *In Capitulari* 1. *an.* 769. *& Aquisgran. an.* 789. *Carolus dicitur:* Rex, regnique Francorum rector, & devotus S. Ecclesiæ defensor, atque adjutor in omnibus Apostolicæ Sedis. *Hugo Flaviniacen. in Chron. p.* 223. Non debere Regem Imperatoris filium, qui non sine causa gladium portaret, qui Romanæ reip. Patricius, tutor, & defensor esse deberet, tantam pati Ecclesiæ Dei conculcationem. *Idcirco Pontifex in laudata epistola eumdem honorem exigit a Carolo erga Patriciatum D. Petri, quo ipse Caroli Patriciatum prosequabatur. Deinde pergit dicere:* Quia sicut nos semper vestros homines suscipientes commonemus, ut in vera fide atque puritate cordis totis eorum viribus in vestro maneant servitio; ita & vos simili modo quicumque ex nostris hominibus ad vos venerint &c. *Nam summam eamdem fidem, ac benevolentiam erga Apostolorum Principem tutorem & defensorem Donationis Pippinianæ ab eo confirmatæ servandam esse ait a Carolo, quam ipse Carolo servabat tutori ac defensori Apostolicæ Sedis, ut perspicue Paulus I. eum appellat:* Ecclesiæ tutorem (ep. 27. al. XXXVII.) *& alibi passim protectorem, ac defensorem nuncupari ostendi in notis ad hasce epistolas.*

Summopere cavet Hadrianus, ne Carolus excedat ejus limites, protectionis nimirū & defensionis.

IX. *Quod si forte aliquando Carolus quidquam juris sibi arrogare tentavit* pro sui Patriciatus honore, *ut suggestum ei fuerat ab adver-*

adversariis Apostolicæ Sedis, Pontifex suaviter restitit, suosque terminos Patriciatum excedere non permisit. Rei exemplum suppetit ex iisdem Hadriani Epistolis (93. al. LXXI.). *Suggerebatur Carolo, Ravennæ Archiepiscopum eligi debere coram Misso Regio. Negat Pontifex: & ad Patriciatus honorem quod attinet*, Nullus homo, *inquit*, esse videtur in mundo, qui plus pro vestræ regalis Excellentiæ decertare moliatur exaltatione, quam nostra Apostolica assidua deprecatio; & sicut in nostris præcordiis, nisibus totis ubique super omnes, vos honoravimus, & honoramus; ita amplius ac amplius honorem Regni vestri præcellere omnibus, qui in mundo esse noscuntur: verumtamen & de ipsa benevolentia, quam in vestrum gerimus culmen honoris, in universo innotuit mundo, sicut nempe omnibus patet, quia die noctuque in Confessione fautoris vestri B. Petri non intermittimus fundere preces. *Hujusmodi alia & in prædecessorum, & in Hadriani epistolis multa inveniuntur. Quare evidens est, Patriciatum, quem alibi videre est appellatum* vestram regalem tuitionem (ep. 83. al. LXXXIV.) *in eo situm fuisse, ut S. Sedes defenderetur spe præmii coelestis (quod nostri ævi eruditis aliquot extra Italiam, terrena sapientibus, modicum videtur) & de adversariis victoriæ in hoc mundo per Sancti Apostolorum Principis adjutorium, assiduis, publicisque Pontificis & Romanorum precibus ante ejus Confessionem imploratum. Hac una spe inlectos Pippinum, & Carolum Francorum Reges longe lateque amplificasse Apostolicæ Sedis ditionem invenio: at dominii quicquam sibi aut arrogasse, aut reservasse, præterquam in Spoleti, & Tusciæ ducatibus, nusquam legitur*:

Reges Francorū Defensores Eccl. Rom. nulla solemni Cæremonia. Patricii creati inveniuntur.

X. *Quum autem hujusmodi Patriciatum Gregorius III. exhibuisse dicatur Carolo Martello, & Stephanus II. certissime contulerit Pippino ejusque filiis anno 754. ab iis igitur temporibus Pontifex dominabatur Romæ, quippe cujus defensionem Francorum Regibus commendavit. Defensionem inquam, non dominium: jus enim istud erat Imperatorum, & cæremonia ipsa, qua creabantur ab Imperatore Patricii, id Patriciatus genus amovet ab Stephano II. qui primus omnium eo nomine insignes fecit Reges Francos. Nec longe petenda eadem est, namque ex ipso Codice Carolino* (ep. 91. al. LXXXVIII.) *non obscurum exemplum suppeditatur, Ducis nimirum Beneventani Arichisii, qui ab Imperatore eam dignitatem avebat assequi, tametsi morte præventus spem fallacem reliquit Græcis. Imperator itaque* emisit illi

suos

suos Legatos, scilicet Spatharios duos in ditionem Siciliæ ad Patricium eum constituendum, ferentes secum vestes auro textas, simul & Spatham, vel pectinem, & forcipes, sicut illi prædictus Arichisus indui & tonderi pollicitus fuerat. *De hac dignitate, ejusque indole plurima congessit Du-Cangius in Glossario, quæ ad rem non faciunt: plurima etiam Pagius* (an. 740. n. 4. seqq.) *Petri præsertim de Marca opiniones adoptans, super Patriciatu Romanæ Ecclesiæ. Ea vero nihil moror, quia falsa admiscentur veris, & quæ vera sunt, exaggerantur. Et sane in antiquis Francorum Annalibus ab anno* 741. *ad* 793. *qui tanti apud omnes habentur*, (Canis. to. 2. par. 2. p. 40.) *anno* 754. *hæc referuntur*: Supradictus Apostolicus Stephanus confirmavit Pippinum unctione sancta in Regem (*nam an.* 740. *a Bonifacio unctus erat*) & cum eo conjunxit duos filios dominum Carolum & Carlmannum in Reges. *Perinde Fuldenses an.* 753. Honorifice exceptus apud Parisios duos filios ejus Carlmannum, & Carlum unxit in Reges. *Cum iisdem congruentia apud Anastasium leguntur* (sect. 244.) Christianissimus Pippinus ab eodem Sanctissimo Papa Christi gratia cum duobus filiis suis Reges uncti sunt Francorum. *Post hujusmodi solemnem inaugurationem testis est hic Codex Carolinus, necnon Hadriani gestorum scriptor apud Anastasium* (sect. 294. 296.) *Reges illos esse appellatos Patricios. Id vero nominis seu dignitatis aut ex Sacramento per eosdem Reges emisso, dum inungebantur, se Romanam Ecclesiam defensuros, aut ex pacto inito cum Pontifice ante unctionem provenerit, Patricios eos Romanorum exinde fuisse nullum dubium; solemni autem cæremonia creatos nusquam reperitur. Ea propter qui ejusmodi Patriciatui aliud tribuunt, præter Romanæ Ecclesiæ defensionem, magno in errore versantur. Et qui Romanum Pontificem non vident Principem Sanctæ reip. cujus defensionem contra Græcam impietatem, & Langobardorum invasiones committit Franciæ Regibus, corporeis oculis, mentisque acie capti esse videntur.*

Ditio Eccles. augeri cœpta Exarchatu, & Pentapoli; Tusciæ Langob. incrementũ accipit an. 774.

XI. *Nec Roma solum cum suo Ducatu, sed Exarchatus etiam & Pentapolis a Græcis impiis defecerant, adhæserantque Pontifici, ut dictum est alibi: attamen ditionis Pontificiæ partem eæ provinciæ non fecerunt, nisi post Pippini donationem, quæ incrementi Apostolicæ Ditionis initium fuit. Ea vero donatio, ut ex literis Prædecessorum Hadriani didicimus, aliqua ex parte aut invasione aut detentione Langobardorum minuta, in S. Sedis possessionem integram usque ad an-*

ad annum 774. non pervenit, quum Caroli Regis virtute subactis Langobardis, Rege eorum Desiderio capto, filioque hujus Italia pulso, rerum potiti sunt Franci. Eginhartus de exitu belli Italici, quod Carolus Hadriani precibus susceptum eo anno confecit, ita loquitur (cap. 6.): Finis tamen hujus belli fuit subacta Italia, & Rex Desiderius perpetuo exilio deportatus, & filius ejus Adalgisus Italia pulsus, & res a Langobardorum Regibus ereptas Hadriano Romanæ Ecclesiæ Rectori restituere. *Etenim Romam veniens primum omnium Pippini genitoris sui Donationem non modo confirmavit*, sed super corpus B. Petri subtus Evangelia, quæ ibidem osculantur, collocavit, *ut est apud Anastas.* (sect. 319.); *& uti Hadrianus Carolo in mentem revocat* (ep. 54. al. LI.) *Ravennatis Archiepiscopi audaciam accusans*: Dum ad limina Apostolorum profectus es, ea ipsa spondens confirmasti, eidemque Dei Apostolo præsentaliter manibus tuis eamdem offeruisti promissionem. *Et sæpe alibi, quod patebit in Notis. Quæ autem de Regno Langobardorum sui juris facto tum addiderit in suo Diplomate non ita certum: nam quater omnino Carolus Romam venit, ter Hadriano Pontifice an. 774. 781. 787. & semel Leone III.* 800. *Id certum, quod Civitates Tusciæ Langobardorum ad primam profectionem pertinent; anno siquidem 776.* (ep. 55. al. LX.) *Hadrianus nunciat Carolo, Reginaldum Clusinum Ducem hostilia commisisse in una ex iis Civitatibus, quam* nostram *appellat*. Per semetipsum cum exercitu in eamdem Civitatem nostram Castelli Felicitatis properans, eosdem Castellanos abstulit.

Accessionem eod. anno factam Tusciæ Regalis, & Ducatus Spoleti, supremo jure ap. Carol. remanente, non est improbabile.

XII. *Eadem occasione Carolum obtulisse B. Petro & Tusciam Regalem, quæ a Lunis incipit, & Spoletanum Ducatum, nullus dubito. Etenim de Spoletano Ducatu perspicue loquitur Hadrianus* (ep. 56. al. LVIII.) *in suis literis ad Carolum*: Quia & ipsum Spoletinum Ducatum vos præsentaliter offeruistis protectori vestro B. Petro Principi Apostolorum per nostram mediocritatem pro animæ vestræ mercede. *De Tuscia autem Regali, tametsi minus aperte loquitur: tamen & petens removeri Clusinum Ducem* (ep. 55. al. LX.) *& Duci Lucensi præcipiens, ut Græcis piratis sua navigia objiciat* (ep. 63. al. LXV.) *juris nescio quid in eo Ducatu exercet, quod in reliquis Italiæ Regni partibus exercere non reperitur. Quamobrem integra Donatio Caroli apud Anastasium designata per fines*, A Lunis cum Insula Corsica, deinde in Suriano, deinde in monte Bardonis, deinde in Berceto, deinde in Parma, deinde in Regio, exinde

in Mantua, atque in Monte Silicis, atque Provincia Venetiarum, & Istria; *integra inquam Donatio inscite admodum, uti falsa, respuitur a nonnullis; quia nempe oblationis vocabulum anceps, sæpiusque adhibitum in Codice isto pro Donatione, nullum videtur discrimen inferre inter ea, quæ D. Petro sunt oblata, supremo dominio retento, cujusmodi sunt ii Ducatus Tusciæ, & Spoleti, atque illa, quæ una cum suprema potestate D. Petro, ejusque successoribus sunt donata, amplificandi ergo Apostolicæ Sedis Ditionem. Attamen quis de nulla eorum Ducatuum Civitate æque sollicitos videns Pontifices, nullamque* nostram *appellare, discrimen non sentit? Extra omnem aleam rem ponit Diploma Ludovici Pii, quem unus tantum, aut alter ex nostris Scriptoribus commentitium ineptissime pronunciavit*: Quando, *inquit*, idem Pontifex (*Hadrianus*) eidem (*Carolo*) de suprascriptis Ducatibus, idest Tuscano & Spoletino, suæ auctoritatis Præceptum confirmavit. Eo scilicet modo, ut singulis annis prædictum censum Ecclesiæ B. Petri Apostoli persolvatur. *Itaque censum tantummodo ex iis Ducatibus S. Petro oblatis exigere debebant Pontifices, nec de administratione quicquam ad eos pertinebat. At contra in Tuscia Langobardica, (quicquid sit de ea Campaniæ parte, quæ Civitates a Carolo donatas continebat) & in Territorio Sabinensi, quod serius ocyus donatum fuisse ab eodem Carolo testantur Hadriani literæ* 67. 71. 72. 73. al. LXIX. LVI. LXXVI. LXXVIII. *jus summum erat S. Sedis, ut in Exarchatu & Pentapoli: hæ siquidem duæ provinciæ Donationis erant Pippini a Carolo filio confirmatæ, & Langobardorum Regno exciso plenissime vindicatæ; cætera omnia Caroli ejusdem Donationem efficiunt*,

Certam eam esse accessionem documentis comprobatur.

XIII. *Hanc equidem Hadriani literis, quæ mox sequentur, comprobatam per partes, cupio ut lector animo præcipiat integram ex charta divisionis Regnorum Caroli inter filios. Ubi enim agit de Regno Pippini inter fratres dividendo, si forte iis præmoriatur, ita decernit*: Ab ingressu Italiæ per Augustam civitatem accipiat Carolus Eborejam, Vercellas, Papiam, & inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium, & ipsam Regium, & Civitatem novam, atque Mutinam, usque ad terminos S. Petri. *Non alios hodieque habet S. Sedes. Prosequitur divisio*: Has civitates cum Suburbanis, & territoriis suis, atque Comitatibus, quæ ad ipsas pertinent, & quicquid inde Romam pergenti ad lævam respicit de Regno, quod Pippinus habuit, una cum Ducatu Spoletano,

letano, hanc portionem, sicut prædiximus, accipiat Carolus. Quidquid autem, a prædictis Civitatibus, vel Comitatibus Romam eunti ad dextram jacet de prædicto Regno, idest portionem, quæ remansit de regione Transpadana, una cum Ducatu Tuscano usque ad Mare Australe, & usque ad Provinciam, Ludewicus ad augmentum sui Regni sortiatur. *Profecto qui Ducatum Tuscanum hac in divisione nominari audit, quem totum in Donatione per fines comprehendi vidit, paradoxum hæc sapere arbitratur: Secus, si eum Ducatum una cum Spoletano Apostolorum Principi oblatum meminerit, at supremo jure retento. Recte enim liberalitatem Caroli erga S. Petrum, cui oblatus fuerat, donationi insertus demonstrat: & merito inter provincias Regni Ludovici recensetur, quia censu tantum soluto S. Sedi, supremum jus Regis erat. Itaque hæc satis sint de incremento Ecclesiasticæ Ditionis, quod infra enucleatius expendendum erit. De collectione enim Canonum nonnihil dicam necesse est, quod Hadriani literarum auctoritate* (70. al. XCVI. 78. al. LXXII. & 82. al. XCVII.) *quæ ad Zachariæ epistolam animadvertebam, confirmet, ipsamque collectionem prodat.*

Eodem anno Hadrianus dedit Carolo duos libros, nempe collect. Can. & Provinciale Gallicanum ad illam Eccles. instaurandam.

XIV. *Quum Rex Carolus Romæ primum fuit anno* 774. *ita enim cum melioribus sentiendum mihi videtur, tanti non habuit Hadrianus temporalia negocia (licet male feriatus Scriptor Nuperus, horum tantummodo & Pontificem & Regem sategisse autumet) ut præcipue de instauranda Gallicana Ecclesia non cogitarit. Ante annos triginta rem tantam coeperat Bonifacius Moguntinus: at provincias Ecclesiasticas adeo turbatas invenit, ut parum ipse profecerit; neque Hadriano Pontificatum adepto ex Metropolitis plures, quam duo, honorem pristinum assecuti fuerant. Quamobrem Regi amico, & pietate insigni duos exhibuit Codices, qui ad rem tanti momenti perficiendam adjumento essent. Primus notitiam exhibebat provinciarum septemdecim, quæ tum Metropoles singulas, tum Episcopales Sedes unicuique subjectas numerando recensebat; cujus exemplum ex Cod. Vat. num.* 1338. *prodiit in lucem Studio Emmanuelis a Schelestrate* (de antiq. Eccl. to. 2. p. 643.) *cum hoc titulo*: Iste Codex est scriptus de illo authentico, quem Domnus Hadrianus Apostolicus dedit gloriosissimo Carolo Regi Francorum, & Longobardorum, ac Patricio Romanorum, quando fuit Romæ. *Alter Codex Concilia sex Generalia ante id temporis celebrata, & Græcorum Canonum Compendium continebat, ut docet titulus ex editione Labbei, & aliorum, ac præcipue Canisiana elegantissima ex*

recensione Basnagii (Ant. lect. to. 2. par. 1. p. 266.) *qui est hujusmodi*: Incipit Compendiosa traditio Canonum Orientalium, sive Africanorum, quos B. Hadrianus Papa in uno volumine cum superioribus Conciliis ad dispositionem Occidentalium Ecclesiarum Carolo Romæ posito dedit Regi Francorum, & Longobardorum, ac Patricio Romanorum. *Primus quidem Codex huc non spectat, nisi quatenus Pontificis ac Regis præcipuam sollicitudinem Ecclesiæ Francorum, atque Ecclesiasticæ disciplinæ instaurandæ testatur, Pontificis nimirum, quia eodem tempore* Omnibus Archiepiscopis, & Episcopis *Encyclicam scripsit*, Ut habeat unaquæque Metropolis civitates subditas, quas B. Leo, & alii prædecessores, ac successores ipsius post Chalcedonensem Synodum singulis Metropolitis distinxerunt, *quemadmodum Bertherium monet Metropolitam Viennensem* (*Labbe* Concil. to. VI. p. 1888.) *& quandiu vixit de eadem re egit cum Carolo. Quod vero ad hunc attinet, tot Capitularia, Placita, & Episcoporum Concilia, quæ sunt perpetua religionis, ac pietatis monumenta, nulla unquam oblivione delenda, quanta in sollicitudine Ecclesiasticarum rerum semper fuerit optimus iste Princeps, ostendunt. De altero igitur Codice, de quo ad S. Zachariæ Epistolam sum loquutus, laudatæ Hadriani literæ me admonent ut dicam iterum.*

In tribus Hadriani Epistolis Canones aliquot version. Dionys. occurrunt: at numeratio eor. collectioni non respondet.

XV. *Tres in iisdem Canones laudari video ex Conciliis Græcis Chalcedonenses* 18. *&* 21. *ac primum Antiochenum: illi a Collectione Dionysiana non multum discrepant, si latina versio attendatur; secus, si numerandi ratio. Antiochenus versioni etiam propius accedit: at numeratio eadem, ac priorum. Quare dubitari non potest, quin apud S. Sedem unumquodque Concilium suam aciem duceret; ac proinde nulla dum collectio esset, qua uteretur ne in Ecclesiasticis quidem judiciis, quod nono sæculo certe fieri Leo IV. est testis, ut dixi ad laudatam Epistolam Zachariæ. Id confirmatur Canone* 8. *Codicis Africani in altera ex iis epistolis laudato* (ep.78. al. LXXII.): *Non enim juxta Canonem (ita enim appellabatur Romana collectio, cujus meminit Leo IV.) seu juxta Breviarium Cresconii Canon ille octavus appellatur* Carthaginensis, *quemadmodum fit etiam in Compendiaria illa traditione Græcorum Canonum Hadriani, sed luculente* Africanus. *Quumque idem Canon sit sextus Concilii Carthaginensis II. siquis citatum ab Hadriano diligenter cum Codicis Africani* 8. *& Carthaginensis Concilii* 6. *conferat, variantem hujus lectionem comperiet: at tantam cum Codice Africano convenientiam deprehendet; ut ne literæ quidem unius discrimen appareat.*

Colle-

Collectionem igitur, seu Codicem Africanorum Canonum præ manibus habuit Hadrianus, quem nos seri posteri Græco-latinum habemus bis a Justello editum, & majori cum diligentia a Labbeo (Conc. to. II. pag. 1041.) *Huc accedit ex duabus aliis Epistolis multiplex comprobatio e Scripturæ locis, & ex SS. Patribus Athanasio, Gregorio Nazianzeno, Amphilochio, Gregorio Nysseno, Joanne Chrysostomo, Augustino, Hilario Pictaviensi, Leone Magno in sermonibus, Proterio ad Leonem de Paschate, Fulgentio, aliisque, quorum auctoritates non referuntur.*

Nam Romani Pont. aliam collect. tum non adhibebant præter Bibliothecâ, ubi erant & collectiones, præcipue Cresconii.

XVI. *Quæ quum ita sint, quanam collectione uterentur Romani Pontifices octavo etiam sæculo, patere arbitror. Sacra scilicet Bibliotheca per Bibliothecarium, & Scriniarios iis suppeditabat, quæ identidem necessaria erant. Nec dubitandum, quin Conciliorum præsertim Generalium ulla alia versio latina adhiberetur, præter eam quæ in Bibliotheca erat. Nam summa cum diligentia latine omnia facta esse testatur Anastasius in Præfatione septimi Concilii ad Joannem VIII.* Nulla ratione, *inquit* (*Labbe* Concil. to. VII. p. 29.) octava dicitur, vel teneri poterit, ubi septima non habetur: non quod ante nos minime fuerit interpretata, sed quod interpres pene per singula relicto utriusque linguæ idiomate adeo fuerit verbum e verbo sequutus, ut quid in eadem editione intelligatur, aut vix, aut nunquam possit adverti, in fastidiumque versa legentium pene ab omnibus hac pro causa contemnatur. *Et paulo infra de Canonibus Apostolorum loquens, verba ipsa usurpat Dionysii Exigui in præfatione ad suam Collectionem, quare hanc ipsam in Bibliotheca esse intelligimus. Hinc est, quod Canonem Antiochenum laudat Hadrianus non multum discrepantem a Dionysiana versione; quod etiam de duobus Chalcedonensibus facit, tanta licet similitudo cum Dionysianis non appareat. Etenim num petiti omnes fuerint ex Cresconiana Collectione, quæ Dionysii versionem sequuta est, an aliunde ex fonte eodem dimanantes, disquirere ociosum esset: Nam certum scimus, Græcos omnes Canones, præter quam Conciliorum generalium, Dionysianæ Collectioni acceptos referri. Quæri posset, cur Chalcedonenses, qui ad generale Concilium attinent, & ipsi Dionysianam Collectionem sapiant? Quæ super re N. Alexander vir doctissimus non leviter, nec semel erravit* (sæc. V. diss. 15. art. 4.) *nam Gelasium, Pelagium II. & Gregorium M. tanti nominis Pontifices usos esse Canonibus Chalcedonensibus contendit, non animadvertens, laudari ab iis tres solos illos Canones, quos Marcianus proposuit, Patresque confirmarunt in fine Actionis VI.* (Labbe Conc. to. IV. p. 609.) *qui a versione Dionysiana*

ſiana omnino diſcrepant, ut conferenti planum fiet. Eoſdem ante octavum ſæculum, ubivis laudatos, quantam ego diligentiam adhibuerim, prorſus alios comperi ab iis qui in Dionyſianam Collectionem ſunt relati.

Ante VII. ſæc. tres ſoli Canones Chalc. a S. Sede adhibiti: poſtmodum omnes. Hincmari & Natalis hallucinatio ſuper Can. Chalc.

XVII. *Quum vero iidem poſtmodum recenſiti fuerint Actione XV. inter cæteros, locoſque teneant quartum, tertium, & viceſimum; ſi octavo ſæculo & ſequentibus juxta verſionem Dionyſianam occurrant, non eſt mirandum: ſemel quippe accepta ab Apoſtolica Sede collectione Græcorum Canonum; & tres Cpolitanos, ac reliquos Chalcedonenſes ab ea rejectos adhibere fas erat; & tres Chalcedonenſes prædictos apud eamdem jamdiu celebres tam ex Codice ejus Concilii, qui ſervabatur in Bibliotheca, quam ex prædicta Collectione uſurpare erat licitum. At errat Hincmarus, & cum eo Natalis, ubi S. Gregorii* Homil. 17. in Evang. *locum*, Sacri Canones Simoniacam hæreſim damnant, *ad ſecundum Chalcedonenſem referunt. Gregorius enim haud loqui hic videtur de Canonibus Conciliorum, ſed de Sacræ Scripturæ auctoritate, quam Siricius, Innocentius, aliique antiqui Pontifices vocant* Regulam, Eccleſiaſticam Regulam, Apoſtolicam Scripturam, Apoſtolicas traditiones, Apoſtolicos Canones, *ut notat P. Couſtant* (Ad Siricii ep. 10. p. 699.). *Suntque argumento plures ejus Regeſti Epiſtolæ* (lib. 7. ep. 111. l. 9. ep. 40. 49. 50. 51. 53. 54. 55. 57. l. 10. ep. 32. & l. 11. ep. 48.) *In earum quippe ſingulis de hæreſi ſimoniaca loquitur Scripturæ auctoritate, non ſecundi Canonis Chalcedonenſis*. Apoſtolica deteſtatione damnatam *ait ab ipſa origine; ab ipſo Apoſtolorum Principe*, qui primam damnationis ſententiam contra Simonem protulit; *eliminatam ab Eccleſia eſſe docet, & ſimilia horum ubique profert. At ponamus, Gregorium meminiſſe Canonum Conciliorum: nonne Sardicen.* Can. 2. *legitur de Ordinatione Epiſcopi*: potuiſſe paucos præmio, & mercede corrumpi? *Nonne Apoſtolorum* Can. 30. *decernit*: Si quis Epiſcopus, aut presbyter, aut diaconus per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejiciatur ipſe, & ordinator ejus? *Non me latet, Sanctam Sedem perinde Apoſtolicos Canones averſatam eſſe, ac Chalcedonenſes; quædam tamen Conſtituta Pontificum inde clanculum profecta & Dionyſius, & Creſconius in ſua quiſque præfatione teſtatur.*

Leo, & Greg. M. rejecerunt Can. Chalc. A Greg. III. tempore Creſcon. collectio, uſui eſſe cœpit, quæ eos Canones continet.

XVIII. *At de Chalcedonenſibus ſecus eſt. Nam, præterquam quod nullus eorum aut clanculum, aut propalam adhibitus ante octavum ſæculum invenietur, Anaſtaſius Bibliothecarius hujuſmodi rerum teſtis integerrimus ita in Epiſtola ad Joannem Diaconum* (*Labbeus* Concil. to. v. p. 1770.) *ad rem loquitur*: Ne videamur tam Sanctam, tamque

que reverendam Synodum (VI. *generalem*) accusare, vel temere reprehendere, licere nobis opinamur de illa sentire, quæ Sanctos Patres nostros de Chalcedonensi magna Synodo sensisse non ignoramus. Quorum unus, Sanctus videlicet Papa Gregorius, usque ad prolationem tantummodo Canonum hanc suscipiendam fore signavit. *Etenim post actionem XIV. Legati Pontificii sentientes eadem adversus S. Sedem tractanda esse, quæ in reprobatis Cpolitani Canonibus, discesserunt: quare Leo Magnus, quæ acta erant ante Actionem XV. probans, rejecit cætera. Quum vero a Gregorii III. tempore Cresconii Collectio usui esse cœperit, eaque Zacharias, & Stephanus II. Francorum disciplinam pessumdatam restituere conati sint, ac Stephanus III. quinquaginta Apostolorum Canones suscipiendos esse decreverit, factum inde est, ut Hadrianus Apostolicæ Sedis antiquum morem non prætermittens, Prædecessorum vestigiis insisteret. Animadvertendum tamen, quod aut ipse, aut ex prædecessoribus aliquis Canones Chalced. Concilio addendos voluerit; quum sex Generalia Concilia, simulque compendium Græcorum Canonum dedit Carolo ad instaurandam Franciæ Ecclesiarum disciplinam, Generalia exhibuit integra cum suis Canonibus: idcirco nec Nicæni, nec Cpolitani, neque Chalcedonensis Generalium Conciliorum Canon ullus in eo Compendio existit. Tametsi & in Dionysiana, & in Cresconiana Collectione, & in Canone, seu Collectione Apostolicæ Sedis, quæ nono sæculo emersit, Generalium quoque Conciliorum Canones recenseantur.*

Hadriani tempore S. Sedes nullam adhuc propriam collect. habebat.

XIX. *Duas vero causas tantæ varietatis esse nemo non videt. Primam, quia nondum ulla erat S. Sedi Collectio propria; alteram quia ex Sacra Bibliotheca, quæ Concilia, & privatas Collectiones continebat, adeoque magnæ Collectionis instar erat, quidquid pro re nata opus esset decerni, suppetebat. Quam rem (nequicquam se torquent antiquæ alicujus Collectionis Romanæ assertores) perspicue probat altera ex his duabus causis. Et vero si S. Sedi erat collectio propria, quidni Canones tum Generalium, tum localium Conciliorum simul collectos exhiberet Pontifex, ut expeditiori quam fieri posset via, Ecclesia illa instauraretur? Quidni localium Canones, quos ab aliis omnibus generalium secrevit, integros saltem traderet? Quia nempe Hadriani tempore Codex Canonum, seu Collectio, seu Canon Apostolicæ Sedis nondum emerserat. Idcirco integros tradit Canones generalium Conciliorum, cui rei Cpolitana ambitio nihil, ut olim, obstabat: at localium, quorum multi S. Sedis disciplinæ adversabantur, mutilos, emendatos, in compendium*

pendium redactos, aliquot etiam prætemissis, exhibet. Præterea principio Sardicensium, & Africanorum Canonum generali admonitione omnes, quicumque Compendiariam eam seriem viderint, sic pro suprema auctoritate prævenit: Sed in his omnibus illa sequi debemus, quæcumque a Nicæno Concilio, & a Sancta atque Apostolica Ecclesia Romana non discrepare videmus. *Quidnam desiderari potest illustrius ad eludendos tot eruditorum conatus, qui veteris novique juris stabiliendi ergo ad tuenda sua, disputationibus fere immensis falsitati patrocinantur? Est tamen Documentum aliud luculentius, quo parum caute adversarii utuntur in rem suam, Liber videlicet Actorum Silvestri, ejusque fetus duplex.*

Acta & Constitutum Silvestri magno erat usui Hadriani ævo. Donatio Constantini nondum nata erat.

XX. *Silvestri Acta propugnare ineptum esset: nam Eruditi omnes, præque iis Baronius supposita agnoverunt (tametsi hic foede interpolata potius crediderit.) Cum iisdem & ego sentio: at quid de iis fuerit Hadriani ævo, cur silentio prætermittam non video. Gelasii Decretum celebre a doctissimis viris jam sæpe vulgatum, præcipue a Fontaninio in Appendice ad Antiquitates Hortæ* (p. 317. ex Cod. Vat. n. 493. fol. 101.) *inter libros recipiendos eos Actus recenset his verbis*: Item Actus B. Silvestri Apostolicæ Sedis Præsulis, licet ejus, qui conscripsit, nomen ignoretur: a multis tamen in urbe Roma Catholicis legi cognovimus, & pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ. *Jam vero Hadriano Pontifice, qui tribus ferme sæculis a Gelasio distat, non modo nihil immutatum erat; sed* Liber qui appellatur Canones Apostolorum *inter Apocryphos rejectus in eodem Decreto Gelasii, ab Apostolica Sede recipiebatur ex decreto Stephani III. in Concilio Lateranensi an. 769., de quo satis est dictum in superioribus. Quare iis Actis Hadrianus libere usus est & in Epistola* (59. al. XLIX.) *ad Carolum Magnum; & in alia ad Constantinum & Irenem* (*Labbe* Concil. to. VII. p. 102.) *ut mox patebit. Interim ex suppositis hisce actis, suppositum aliud Opusculum profluxit, nempe Constitutum Silvestri in Capita XX. distributum, cujus excerptum in libris Poenitentialibus Theodori Cantuariensis, & Ecberti Eboracensis omnium manibus versabatur, quibus utique poenitentialibus libris usus erat Gregorius III. in suo libello de Judiciis. Alia præterea suppositio incertæ ætatis, quam nihilominus N. Alexander, & meliores critici Isidoro Mercatori tribuunt, nec Romæ cognitam ante dimidium sæculi noni contendunt, ex Actis iisdem educta est, Donatio videlicet, seu Edictum Constantini, quod genuinum fuit habitum a S. Leone IX. & aliquot Successoribus per undeci-*

decimum Ecclesiæ seculum. Quum que hæc duo Opuscula ex eodem fonte dimanarint: necessario eadem de baptismo Constantini, & reliqua expresserunt. Hinc factum est, quod Scriptores minus cauti, fortasse etiam plus in S. Sedem animosi, quos inter Annalista Italicus (an.776.) *conclamatæ hujus donationis meminisse Hadrianum putant in laudata Epistola ad Carolum, antequam donatio ista emergeret.*

XXI. *At enimvero si Hadrianus habebat ab oculos Donationem illam ineptissimam, certe putida hæc legerit*: Ecce tam palatium nostrum, ut prædictum est, quamque urbem Romam, & omnes totius Italiæ, & Occidentalium regionum provincias, & Civitates præfato beatissimo Pontifici nostro Silvestro concedimus. *Quare igitur, post factam Caroli cum Constantino comparationem, pauca ista subjungit?* Sed & cuncta alia, quæ per diversos Imperatores, Patricios etiam & alios Deum timentes pro eorum animæ mercede & venia delictorum in partibus Thusciæ, Spoleto, seu Benevento, atque Corsica, simul & Sabinensi Patrimonio B. Petro Apostolo, Sanctæque Dei & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ concessa sunt, & per nefandam gentem Longobardorum per annorum spatia abstracta atque ablata sunt, vestris temporibus restituantur. Unde & plures donationes in Sacro nostro Scrinio Lateranensi reconditas habemus. *Inde scilicet tomi illi Carticii, qui leguntur principio libri Censuum E. Rom. prodierunt in lucem Sæculo XI. quum Donationi Constantinianæ habebatur fides. At de ista in iisdem tomis nulla omnino fit mentio. Non nego, Hadrianum habuisse Actis Silvestri nimiam fidem, ubi ait de Constantino*: Per ejus largitatem S. Dei Catholica, & Apostolica Romana Ecclesia elevata, atque exaltata est, & potestatem in his Hesperiæ partibus largiri dignatus est: *Verbum enim illud* potestatem *exaggerationis nescio quid redolet. Illud nego, quod Hadrianus Donationem viderit, eaque fretus ita scripserit. Mecumque, ut reor, omnes sentient, qui non* Silvestro & Successoribus, *ut Donatio habet; sed* D. Petro & Romanæ Ecclesiæ *factas donationes Hadrianum testari audiet, nulla Romæ, nulla Italiæ, nulla Occidentis provinciarum mentione habita. Sed clariora ista fient ex alia Epistola ejusdem Pontificis ad Constantinum & Irenem.*

Falso illius usum ei appingi demonstratur ejusdem Pontif. auctoritate.

XXII. *Totam historiam ibi videas enarratam Silvestri latitantis in monte Soracte, visionis Constantini per somnum, admonitionis Apostolorum de baptismate, uno verbo omnium, quæ hac de re leguntur in suppositia Donatione: mira tamen cum varietate videas, Actusque ipsos depre-*

Luculentius id probatur. Natalis id vidit, & Donationem Isidoro Merc. adscribit.

deprehendes ab Hadriano descriptos usque ad verba illa: Nec debere jam differre per Spiritum Sanctum factam ostensionem piscinæ, quam istos promisisse suæ saluti memorabat. *Quæ cum aliis multis a Donatione exulant. Acta igitur Silvestri, de quibus erudite Baronius* (an. 315. n. 10. seqq. 324. n. 31. seqq.) *& quæ apud S. Sedem, & alibi recepta erant, pura puta in Hadriani Epistolis referuntur; ab Auctore autem Donationis foede interpolata, suamque ad sententiam accommodata deprehenduntur. Equidem Baronio haud assentior* (an. 324. n. 97.) *qua* nonnihil corrupta esse, & aliquibus superadditis depravata *fatetur*; *Immo cum Eruditis nostri ævi eadem inter suppositiones cæteras rejicio: Hadrianum tamen a falsa opinione vindico; dum Acta, queis uti tum licebat, sequutum esse contendo, non autem indidem natam sequenti sæculo Donationem mendaciis atque ineptiis refertam. Ante me hoc viderat Natalis*(sæc. 4. diss. 25. art. 2. & 3.), *reprobatæ enim ab se Donationi, seu Edicto jam ab omnibus conclamato subjungit quæ ipse attente consideravit: Edictum illud nimirum vidisse primam lucem in Collectione Isidoriana; ejus meminisse Hincmarum omnium primum: postea ex Romanis Pontificibus Leonem IX., quem fuerit imitatus Petrus Damiani in* Disceptatione Synodali inter Regis Advocatum, & Rom. Eccl. Defensorem. *Denique Anselmum Lucensem, & Ivonem illud adoptasse, quorum tamen auctoritati præferendum jure putat Pontificum Hadriani, & Nicolai I. necnon Anastasii Bibliothecarii, & Liutprandi Episcopi Cremonensis altissimum de eo silentium. Ita Card. Baronii, Joannis Morini, ac Petri de Marca levibus conjecturis explosis, ipsi Isidoro Mercatori, plaudentibus nostri ævi Eruditis, Edictum illud adscribit.*

S. Greg. VII. nimiam credulitatem S. Leon. IX. arguit nullatenus ea donat. utens, multa licet occasio se illi obtulerit.

XXIII. *At quicumque ejus Auctor sit, Romanos Pontifices sensisse fallaciam, testis est S. Gregorius VII. qui S. Leonis IX. nimiam credulitatem sus deque habens, Edicti auctoritate ne semel quidem est usus. Occasio tamen multiplex eo se vertendi oblata est: & quum Hispaniæ regnum antiquis Constitutionibus* B. Petro & S. R. Ecclesiæ (*non Silvestro & Successoribus*) *traditum esse ait* (lib. 1. ep. 7. l. 4. ep. 28.) *& quum Orzocor Judicem Calaritanum monuit, ut cum reliquis Judicibus de* Jure S. Petri *in Sardinia conveniret* (lib. 1. ep. 41.): *Et quum Insula Corsica ex invasorum Saracenorum manibus erepta, eo Pisanum Archiepiscopum misit, ut illam regeret* (lib. 5. ep. 4.). *Ad Hispaniam autem quod attinet, Baronius censet* (an. 701. n. 16.) *ante invasionem B. Petro illud Regnum esse oblatum ab aliquo ex piis Regibus*

gibus Gothis, quod nusquam ego reperio: at undecumque Gregorius notitiam hauserit, censum tantummodo exquirit, quod oblationem, non donationem designat. De Insulis vero Sardinia, & Corsica, quas Carolinæ Donationis partem esse non eum latebat, a Ludovico pio, Ottonibus, & Henrico I. confirmatæ loquitur, ut earum Dominus. Siquando autem Silvestri Actis inhæsit, ut Hadrianum fecisse vidimus, aut etiam Donationi, quæ suo ævo jam adoleverat, hujus fallaciam tenuit: quare Constantino adjunxit Carolum, cæterosque bene de Ecclesia meritos. Id luculenter discimus ex juramento, quod Henrico proposuit (lib 9. post ep. 4.) *ut reconciliationem promereretur*: De ordinatione vero Ecclesiarum, & de terris vel censu, quæ Constantinus Imperator, vel Carolus S. Petro (*non Silvestro*) dederunt, & de omnibus Ecclesiis vel prædiis, quæ Apostolicæ Sedi ab aliquibus viris, vel mulieribus aliquo tempore sunt oblata &c. *At de Donatione, quam imprudenter conjicitur Hadriani ævo emersisse, eumque ac successores amplexos illam esse, jam satis multa. Etenim dicendum aliquid restat de altero Actorum fœtu, seu Constituto, quod, inde multo ante Donationem, seu Edictum, profluxerat, & cujus auctoritas magna erat Romæ, & in Anglicana Ecclesia, ut patet ex libris Poenitentialibus ab extremo sæculo Ecclesiæ septimo.*

XXIV. *Hujusmodi Constitutum putat Baronius* (an. 324. n. 124.) *primo editum in veteri Cresconiana collectione: quum autem eo nomine donati sint plures Codices, qui Gregorii etiam II. Constitutiones præferunt, neque ille ætatem collectioni præscribit, neque ulli hominum statuendam esse arbitror in tanta rerum caligine. Unum id certo scimus, inter Regulas Præsulum Romanorum viginti capita ejus Constituti primum locum occupasse in Canone seu Collectione Romana, cujus meminit Leo IV.* (*Labbe* Conc. to. VIII. p. 32.). *Nam in Cod. Vat. num.* 5748. *qui inscribitur* Liber S. Columbani de Bobio, *non nuda tantum nomina, ut aliis in Codicibus; sed ipsæ Constitutiones recensentur. Ita igitur de Pontificum Romanorum decretis ad rem nostram*: Silvester a Petro XXXIV. congregatis 277. Episcopis Capitula xx. *Quare a quocumque, & quovis tempore Silvestri Decreta adjecta sint Cresconio, qui septimo exeunte sæculo florebat, ea nihil aliud sunt, quam Constitutum illud, quod ex Actis profluxit, periudeque atque illa per octavum sæculum usui esse poterat; tametsi ejus Excerptum ubique adhibitum videam, nullibi ex iis* XX. *Capitibus ullum inveniam. Quapropter ad nonum sæculum differri oportere ajebam Canones, qui est* Constituti, quod ex iis Actis profluxit, & ejus excerpti cognitio, & usus.

Romana Collectio prima, quemque in Judiciis tantum esse adhibitum, Leo IV. testatur, Sacræ Bibliothecæ usu in reliquis non neglecto, ut passim fieri constat. Rejecta igitur Collectione Romana ab octavo sæculo, nihil est, quod eam in Hadriani literis exquiramus. Perinde est de Isidorianis mercibus, quas nono sæculo circumferri coeptas Eruditi intelligunt. Figlinam tamen aut ignorant, aut ignorare simulant. Unus Blondellus pene attigit punctum, ubi ait suppositiones illas Franco-Germanicum Auctorem redolere. Etenim ex summa omnium earum suppositionum constat, in Provinciis Remensi & Moguntina post Ludovici Pii exauctorationem, & poenas inde sequutas contra Episcopos ejus, aliorumque delictorum reos, natas esse, & S Isidori Hispalensis collectioni optimæ, quam Hispanam vocamus, inepte adjunctas. At de iis alibi. Nunc de ipsis Hadriani Epistolis dicendum est.

Hadriani Epistol. 49. sententia generalis.

XXV. *Novem & quadraginta eædem sunt, ac proinde totidem fere, atque illæ, quas hucusque vidimus. Longe autem iis præstant, quia scriptæ omnes post primum Caroli adventum in Italiam, indeque ejectos Langobardos. Præterea datæ omnes sunt post Ecclesiasticam Ditionem ab eo late amplificatam eadem occasione primi sui adventus, anno videlicet* 774. *ineunte mense Aprili, quum solemnitatem Paschalem piissimus Rex celebravit Romæ. Quamobrem qui hucusque perspeximus Donationem Pippinianam, Romanæ provinciæ, seu antiquiori S. Sedis ditioni, adjunctam, sed numquam integre ab ea possessam, quin etiam novis sæpe invasionibus obnoxiam, metuque fere perpetuo tum ipsam, tum antiquiorem ditionem, ne Urbe quidem excepta, agitatam: contraria his deinceps visuri sumus. Exarchatus & Pentapolis, seu Pippinianæ donationis possessio integra, quamquam Ravennatis Archiepiscopi audacia aliquandiu turbata, in Hadriani Epistolis perspicietur. Thuscia Langobardica, quæ Romanæ, seu Ducatus parti Transtiberinæ adjuncta, eam conficit provinciam, quæ hodie audit Patrimonium, ibidem comperta erit. Cistiberino Ducatui Territorium Sabinense, & Beneventani Ducatus civitates sex in Campania adjectas testantur eædem Epistolæ. Spoletanum denique Ducatum factum tributarium S. Petri ex Hadriani literis accipiemus. Indicia etiam nonnulla suppetent, pari sorte usum esse Ducatum Thusciæ, quam appellant Regalem. Eæ vero ditiones, quum undecimo jam sæculo in potestate fere omnes essent Apostolicæ Sedis, præter Thusciæ Ducatum; ne tam antiquo hæreant fundamento, ac proinde sit nefas easdem attingere, ars omnis, omnesque industriæ nervi a nonnullis adhibentur, ut fundamentum ipsum, quod demo-*

demoliri nequeunt, labefactent. Ad id Epistolaris ordo comparat machinam maxime accommodatam: siquidem perpetuum Chronologiæ silentium ad Collectoris incuriam accedit. Adeoque præferendis, postponendisque epistolis, ad optatum finem perveniri potest.

XXVI. *Hanc rem præ aliis fecisse Annalistam Italum* (to. IV. an. 775. seqq.) *nemo ignorat: Carolum quippe promissis non stetisse unquam ejusmodi arte demonstravit. Quum vero quem sibi finem proposuerit perinde omnes norint, ut suis videlicet anterioribus scriptis fidem adjungeret; paucos sane inveniet, præter Sectarios, vulgusque imperitum, qui faciles præbeant aures historiæ suæ. Et vero animadverti illud debet in primis, quod Epistolæ istæ omnes in duas partes dividuntur: aliæ enim post annum 774. seu post primum Caroli adventum conscriptæ sunt, aliæ post secundum, qui anno contigit 781. Id consensu omnes tradunt, ipseque Annalista confirmat, eo anno in Paschali solennitate Aprilis die 15. Carolomannum Caroli filium baptizatum, ac mutato nomine ab Hadriano, Pippinum vocari coeptum, quem Pontifex e sacro fonte suscepit, cujus spiritualis affinitatis testes sunt Epistolæ omnes postea datæ: nam* Carolum Compatrem *semper appellant. Absque hujusmodi titulo sexdecim numerantur, quæ proinde tribuendæ sunt præcedentibus annis; alias omnes post 781. datas esse*, Compatris *titulus, quem præseferunt, demonstrat. Præterea harum novem* (67. & seqq. al LXIX. LXVIII. XCV. XCVI. LVI. LXXVI. LXXVIII. LXX. XCIII.) *datæ sunt Regina Hildegarde superstite, quæ supremum diem obiit pridie Cal. Majas an. 783. Namque in iis* Commatris *mentio fit; sed Fastrada nova uxor, Regina tantum appellatur. Quæ quum ita sint, Annalistam sequi opinionis errorem patet, quum Epistolas 50. 63.* al. LV. LXV. *eo titulo carentes, ad annum 785. vult referri, 66.al.* LXI. *ad 786. & 65.* al. LXIV. *ad 787. E contrario 67. & 73.* al. LXIX. LXXVIII. Compatris Commatrisque *titulis conspicuas retrahit ad annum 778. Multo magis hallucinari eumdem constat, dum Epistolam 55.* al. LX. *evidenter scriptam anno 776. qua certiorem fortasse aliam toto in eo Codice non comperies, ad ætatem quod attinet, contendit esse datam anno 780. ac vulgi rumorem vult credi nuncium de Constantini morte, quem certe superstitem fuisse Hadriano contendit: quumque eo anno Leo Imp. Constantini filius occubuerit mortem, Constantino ejus filio puero succedente cum matre Irene, librarios errasse pronunciat, statuitque pro Constantino Leonem reponendum esse. Fiduciam hominis!*

Earum abusus damnatur: chronologia tripertito dividitur.

XXVII. *At non pigeat historiam illam memoria repetere, nam recta Epi-*

Artificiose ad annos alios alias translatas historia revocat ad ætatem certam. *Epistolæ Chronologia in oculos incurret. Anno* 775. *die* 14. *Septembris Constantinus Copronymus diem obiit, ut ex Auctoribus Græcis refert Pagius* (an. 775. n. 1.), *Theophanis verba ipsa usurpans narrantis, quemadmodum arma Bulgaris illaturus*, die XIV. mensis Sept. Ind. XIV. nave conscensa ad castellum Strongylon devectus infelicem in navigio mortem obiit. *Quam rem non sine admiratione video referri ad eumdem annum* 775. *a Muratorio ipso, qui Epistolam Hadriani ejus rei nunciam ad annum* 780. *Leonis Augusti emortualem differt. Verumtamen nil veritati magis consonum, quam ista Epistola. Nunciat enim Pontifex*, pervenisse ad nos nunciis præcurrentibus, quod Constantinus Imperator, divina evocatione de hac subtractus fuisset luce, sed quia certum non didiceramus, hac de re vestræ a Deo protectæ Excellentiæ indicare differuimus. Nunc vero suggessit nobis Sanctiss. ac Rmus fr. noster Stephanus Neapolitanæ urbis Episcopus per has syllabas ea ipsa nobis intimanda, quas & septima die præsentis Februarii mensis &c. *Quid enimvero credibilius, quam spatio mensium fere quinque nuncium pervenisse Romam de persecutoris Sacrarum Imaginum morte? Quid silentio Pontificis prudentius nolentis rumori fidem adhibere, at Neapolitani Ducis & Episcopi acceptis literis, tum Carolo rem nunciantis? Sed rem aggrediamur cominus; Annalista artem deprehendemus. Nil ab Aula Cpolis nunciatur Romam: nihil igitur iis Augustis cum Urbe, quæ jampridem parebat Pontifici. Contra nuncius mittitur Neapolim, cujus Ducatus hauddum Græcam dominationem excusserat: nec Stephanus ejus rei Pontificem monuisset, nisi huic, quam Augusto amicior fuisset, ut constat ex Chron. Neap. apud Pratillum* (to. 2.). *Hæc autem occasio Aulæ Cpoleos penitus oblitæ Romanorum, & Stephani Ducis non alia de causa tantam rem nunciantis Pontifici, nisi quia Episcopus, & amicus, non præpropere admittenda videtur Annalistæ, qui Romam subjicere meditatur Carolo, captata occasione inserendi dominatus ejus singulari interpretatione Patriciatus, non veteris alicujus monumenti auctoritate, sed Pagii & Eccardi opiniones falsas amplectendo, suamque in rem trahendo* (an. 789.).

Hadriani, & Caroli fines politici inepte finguntur. Vera actor. series ante Caroli primum advent. in Italiam. XXVIII. *Suum hoc consilium jam inde ab adventu Caroli in Italiam patefecit* (an. 773. 774.) *Invictam Caroli potentiam non negavit Langobardorum Regno finem attulisse; at conjectando addidit*, Rotas aliquot secretas *Desiderii ruinam expeditiorem faciliorem que reddidisse. Pietate Carolum Pippino patri non concessisse fassus est, at quum*

quum Regno Langobardorum acquisito, haud sibi admodum placeret, etiam quæ promiserat, retinere non insuave illi fuisse *conjecit. Denique literas a Carolo & Hadriano* de Desiderio abjiciendo *ultro citroque missas conjectura assequutus, minime ad nos pervenisse dolet. Hujusmodi autem conjecturis, quæ illius animum in recensione epistolarum satis superque aperiunt, nihil promovet. Nam tertia ex iis tantum quæ scriptis hinc inde literis de negocio actum putat, historia nititur; quumque hæc reperiatur integra apud Anastasium, conjecturæ non indiget. Bis Legatos cum literis missos esse in Franciam discimus ex Hadriani gestis. Primum postquam Pontifex victis Desiderii artibus, per quas Francorum Regnum dividere, ac serere discordias inter Pontificem & Francos vaferrime moliebatur, Ditionem S. Sedis, Romamque ipsam iræ illius obnoxias vidit: tum enim Urbe ad resistendum munita,* direxit suos Missos marino itinere cum Apostolicis literis, *nil aliud quærens, quam præsentem opem, suorum Prædecessorum exemplo. Erat tunc Carolus bello Saxonico implicitus, quod Eginharti, & Annalium testimonio coepit anno 772. Hadriani primo, sub cujus finem legatio ista adornatur. Præterea Desiderius sibi metuens ab invicto illo Rege, suos & ipse Legatos miserat, se S. Sedi omnia restituisse significans. In his rerum ambagibus Carolus Italicum bellum ea occasione intempestivum aversurus, simulque Pontificis, & Desiderii legatorum repugnantiam noscendi cupidus, Georgium Episcopum, Wulfardum Abbatem, & Alcuinum deliciosum legatos suos ad Pontificem misit. Iisdem re plene cognita revertentibus Hadrianus dedit socios* suos Missos ad præfatum Excellentissimum Francorum Regem cum Apostolicis admonitionum syllabis. *Binas hasce literas extremo anno 772. & sequentis initio a Pontifice datas esse discimus ex Hadriani gestis.*

XXIX. *Fateor equidem, me non assequi, quomodo istæ duæ Epistolæ neque in Franciam venerint, neque in Scriniis Lateranensibus remanserint. Si enim eò venissent, Carolus haud dubie illas, ad se præcipue spectantes, in Codicem retulisset. Et si earum exempla servata essent in Archivo, Panvinius, & postea Magdeburgenses inter alias Epistolas recensuissent. Quidquid autem de hac re sit, Pontifex primo impense oravit Francorum Regem*, ut sicut ejus pater Sa. Me. Pippinus, & ipse succurreret, ac subveniret sanctæ Dei Ecclesiæ, & afflictæ Romanorum, seu Exarchatus Ravennatium provinciæ, atque plenarias B. Petri justitias, & ablatas Civitates ab eodem Desiderio Rege exigeret. *Deinde eadem urgens rogavit Carolum*, adjurans eum forti-

Auctoritate scriptor. Franc. comprobata.

fortiter, ut ea quæ B. Petro cum Genitore suo Sa. Me. Pippino Rege pollicitus est adimpleret, & redemtionem Sanctæ Dei Ecclesiæ perficeret: sed universa, quæ ablata sunt a perfido Longobardorum Rege, tam civitates, quam reliquas justitias sine certamine reddere, B. Petro Principi Apostolorum faceret. *Summa hujus historiæ omnino convenit cum iis, quæ Eginhartus, aliique Scriptores Franci enarrant. Juvat ex Monacho Engolismensi huc afferre nonnulla quæ spectant ad extremum anni 772. & sequentis initia, quippe quæ de uno tantum Legato agunt, rationem reddunt* marini itineris, *& literas silent*: Inde perrexit ad hiemandum in Theodonis villa. Ibi venit ad eum Missus Domni Apostolici Hadriani Petrus per mare usque Arelatum, & inde per terram, & invitavit gloriosum Regem & Francos ejus pro divino servitio, & justitia S. Petri contra Desiderium Regem, & Longobardos. Et ideo maritime venit, quod Romanis clausæ fuerant viæ a Longobardis. Et præcelsus Rex Carolus sumto consilio una cum Francis quid ageret, promisit se auxilium Romanis præbiturum. *Totidem fere verbis cum varietate aliqua rem narrant sæpe laudati Annales Francor. ad an.* 773.

Epistolæ Hadriani loco moventur, ut Donatio Caroli revocetur in dubium: at nequicquam.

XXX. *Longum esset posteriores Chronologos, & Annalium Scriptores hac de re loquentes in testimonium adducere. Illud certum mihi, atque exploratum est, nulli unquam Scriptorum veterum venisse in mentem, ut Sanctissimo Pontifici Hadriano, Regique Carolo pietate conspicuo talem notam inureret. Quamobrem uterque vindicandus mihi erit contra Nuperi Annalistæ opinionem, qua nescio an alia credibilior propinari poterat, ut Hadriani Epistolarum inversione vocaretur in dubium Dominatio Pontificum voluntate populorum coepta, magnisque aucta incrementis a Regibus Francorum Pippino, & Carolo. Exemplis planiora hæc fient. Ex supra laudata Epistola* (55. al. LX.) *quam initio anni 776. certissime scriptam hic Auctor temere distulit ad 780., præter indicia illa minime dubia Pontificii dominatus in Urbe, testimonium valde apertum suppetit Thusciæ Langobardicæ S. Petro donatæ a Carolo anno 774. quum primum Romam venit, & donationi patris sui instauratæ propriam adjecit, majoremque ad validitatem posuit supra Corpus B. Petri. Nam Pontifex Clusini Ducis invasiones querens in ea provincia, unam ex Thusciæ Civitatibus appellat* Civitatem nostram Castelli Felicitatis. *Hujusmodi autem donationem illusoriam iste esse contendit* (an. 788.) *præpostere accipiens Epistolam* 89. al. XC. *quasi Hadrianus oret Regem eo anno, nempe quartodecimo post Donationem, ut sibi*

sibi per suos Missos tradi faciat singulas Tusciæ Civitates. Falsitatem interpretationis detegent epistolæ verba: Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo ad vos remeare audeant, nisi prius sub integritate Civitates in partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem B. Petro & nobis contulistis, in omnibus contradere valeant, & justitias de Populonio & Rosellis nobis facere sub integritate studeant. *Hadrianus igitur Civitatum, quas nuper donarat Carolus ante suum tertium ex Italia discessum an. 787., necdum sibi traditæ fuerant, possessionem inire cupit per Regios Missos, quorum item auxilio res, quæ Populonii & Rosellarum possessioni integræ deerant, obtinere optat. De cæteris autem Tusciæ Civitatibus haud similia quærit; sed exemplo earum anno jam quartodecimo possessarum utitur, ut Beneventanæ sibi tradantur eodem modo possidendæ:* Sicut in partibus Tusciæ civitates, idest Suana, Tuscana, Bitervo, & Balneo-Regis, cæterasque Civitates cum finibus, & territoriis earum B. Petro offerentes condonastis, ita in eo modo civitates in partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis.

Id perspicue comprobatur epistolarū auctoritate: Hadrian. & Carolus ab injuria vindicantur.

XXXI. *Clarius id patet ex posterioribus literis* (92. al. LXXXVI.) *nam horum nihil ab iis Missis factum esse ait, seque eo misisse Duces suos una cum Regiis aliis Missis; sed vix civitates cum earum clavibus obtinuisse, absque earum habitatoribus:* Nos quippe, *prosequitur*, in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus Tusciæ donis vestris regere, & gubernare eos cupimus, omnem eorum habentes legem. *Itaque plenum Pontificis dominium in Tusciæ Civitatibus, quæ iterum in exemplum adducuntur, in dubium vertere, mentiri est. Perinde in sex Campaniæ Civitatibus dominatum esse Pontificem, Epistolæ hujus Codicis non docent. Ex literis tantum* (91. al. LXXXVIII.) *quæ datæ videntur sub finem anni* 788. *discimus, principem earum Capuam sacramentum fidelitatis præstitisse Pontifici, qui rem Carolo nunciavit his verbis:* Capuanos in Confessione protectoris vestri B. Petri Apostolorum Principis jurare fecimus, in fide ejusdem Dei Apostoli, & nostra, atque vestræ Regalis potentiæ. *Cujus rei testes sunt aliæ literæ Hadriani, quarum fragmentum refert Mabillonius ex authentico Dionysiano in phylira* (Supplem. ad Diplom. pag.70.); *Etenim præ cæteris hæc ibi narrat de Capuanis,* petentes nobis beatissimi Petri, & nostri essent subjecti, sicut per donationem præcellentissimi Domini Regis agniti sunt: *quare consilium petit, num Sacramentum recipiat, necne? quod postmodum recepisse audivimus. Ex alio autem fragmento literarum* Ma-

Maginarii unius ex Missis Regiis (Ibid. pag. 96.) *Beneventanæ fidei levitatem agnoscimus, qui Regiis ipsis Missis insidias struere non dubitarunt, &* illas civitates, quas S. Petro, vel Domno Apostolico donastis, illis relax ..... Nullo modo vestram jussionem complere volunt ; *quæ non multo ante prædictum sacramentum evenerant* (*ep.* 90. al. XCII.) *Quapropter Civitatum istarum donationem æque certam esse video, atque earum Tusciæ; at unam eamdemque subjectionem Pontifici utrinque affirmare non ausim. Tuscia enim a Carolo subacta, ab eoque omnino pendens, continuo post donationem a Pontifice possessa fuit, nequicquam contra allatas Epistolas nitente Annalista. At de Campaniæ Civitatibus secus fuit: namque ii Principes præsentem Carolum metuentes omnia sunt polliciti: post ejus discessum, non modo fefellerunt promissa, sed Regios etiam Missos insidiis petere ausi sunt. Carolo igitur donationem suam acerrime vindicanti Apostolicæ Sedi turpem notam illusoris inurere est indignitas non ferenda. De Hadriano vero, cujus consilia, & pacta cum Carolo pro deturbando Desiderio e solio majorum, deplorantur amissa; unum id dico, quod tanto Pontifici insignem adeo injuriam conjectando tantum inferre fabulatoris est, non historici.*

De Sabinensi Territorio, aut patrimonio non recte sentit qui aut Romano, aut Spoletano Ducatui subjicit.

XXXII. *Antequam recenseo ipsas Epistolas, ex quibus hucusque dicta planiora fient, de Sabinensi territorio, quod certe integrum S. Sedes possedit ex Caroli liberalitate post alterum ejus adventum in Italiam, nonnihil subjiciam oportet. Etenim Annalista, præter literarum inversionem, qua historiam subridicule persequitur, dilemma istud projicit in medium:* „ *Aut Sabina non erat tunc temporis in ditione* „ *Romani Pontificis, quia in Ducatu Spoletano comprehendebatur: aut* „ *si a Romano Ducatu pendebat, eo clarius appareret, Pontificem ne-* „ *que Romæ, neque ejus Ducatus Dominum tum fuisse* „. *Sed argumenti utraque pars corruit; nam neque in Spoletano Ducatu, neque in Romano id territorium in monumentis veterum occurrit. In gestis Zachariæ apud Anastasium narratur, Trasamundum Spoleti Ducem suos populos recuperasse, idest* Marsicanos, Forconinos, Balvenses, seu Pinnenses. Deinde ingressi per Sabinense Territorium venerunt in Reatinam Civitatem. Qui Reatini continuo & ipsi se subdiderunt. *Et infra Regem Langob. reddidisse Pontifici* Sabinense patrimonium, quod per annos prope triginta fuerat ablatum. *Ac Reatinos quidem Sabinensi Territorio finitimos Spoletani juris esse, patet ex Gestis Steph. III. ubi agitur de Christophoro & Sergio Romam venientibus cum milite adversus Pseudo-papam Constantinum:* cum Reatinis, & Fur-

Furconinis, atque aliis Longobardis Ducatus Spoletini. *Etsi distingui videantur in gestis Hadriani sub primum adventum Caroli*: Spoletini, & Reatini, & aliquanti eorum utiles personæ, antequam Desiderius & Longobardorum ejus exercitus ad Clausas pergerent, illi ad B. Petrum confugium facientes prædicto Sanctissimo Hadriano Papæ sese tradiderunt. *Luculentius autem separatur Sabinense territorium a Ducatibus Romano, & Spoletino in nostro Codice. Hadrianus antiquas donationes enumerans* (ep. 59. al. XLIX.): In partibus, *ait*, Tusciæ, Spoleto, seu Benevento, atque Corsica, simul & Savinensi patrimonio *Et dignum notatu est, quod quemadmodum duo Ducatus, Spoletanus, & Beneventanus, & provincia Tusciæ, necnon Insula Corsica, ubi sita erant patrimonia, memorantur; ita Savinense territorium nominatum esset, nisi & Patrimonium, & territorium una eademque res fuisset, ad Sabinense quod attinet: ita ut ea diœcesis, seu modica provincia, quæ hodieque audit Sabina, inter Reatinos, & Latium consistens, patrimonium, seu territorium esset S. Sedis hinc inde usurpatum, nec nisi a Carolo postliminio, ut ita dicam, revocatum.*

XXXIII. *Nil melius rem istam comprobat, quam literarum hujus Codicis testimonium. Ac primo sic profitetur Hadrianus Carolo* (ep. 71. al. LVI.): Testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irrationabiliter appeto, sed sicut ex antiquitus fuit, ipsum jam fatum patrimonium, & id in integro B. Petro concessistis, ita suscipere optamus. *Item* (epist. 72. al. LXXVI.): Poscentes dreximus de Savinensi territorio, ut ea, quæ pro mercede animæ vestræ, pariterque spiritalis filiæ nostræ, atque Commatris, necnon vestræ nobilissimæ prolis, B. Petro Apostolorum Principi in integro concessistis, adimplere per fidelissimos Missos vestros, qui & causam ex parte examinaverunt, sicut & antiquitus fuit, contradere nobis jubeatis. *Hinc liquet patrimonii ac territorii Sabinensis nomen indifferens; nec peti plus quam possidebatur antiquitus. Captu tantum difficile videtur, quomodo concessio appelletur jus antiquum: at alia ex epistola id etiam patet* (epist. 73. al. LXXVIII.): Justitiam, quam B. Petrus Apostolus protector vester ex ipso territorio habet, præsentaliter jam fatus Maginarius Missus vester vidit, tam per donationes Imperiales, quam per ipsorum protervorum Regum Langobardorum ipsum territorium cum Masis sibi pertinentibus enucleatius designantes. Si vero perfidus Desiderius dudum Rex non sub integritate, sed tantummodo Masas nobis quantum reperiri potuit, quas ex anti-

Utrimque enim secernebatur, & erat antiquum patrimon. s. Sedis.

antiquitus S. R. E. tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere; quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentiæ in omnibus obedientes existentes jussa vestra adimplere debuerant? Nos quidem neque Imperatoribus, neque Regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatorissimæ Excellentiæ, quia noviter eum B. Petro Apostolorum principi sub integritate condonastis. *Tantæ igitur massæ erant illius territorii, ut fere totum illud constituere viderentur patrimonium S. Petri: Carolus vero omnes aliorum donationes instaurans, suæque liberalitatis aliquid adjungens, totum id territorium S. Petro & Successoribus concessit.*

Quod Carolus integrum Donatione sua confirmavit s. Sedi.

XXXIV. *Quod adeo certum est, ut in dubium revocari omnino non possit: Nam totalis ista concessio aliis in literis* (epist. 67. al. LXIX.) *quæ jam allatas præiverunt, conceptis verbis enunciatur*: Multis, *ait Hadrianus*, documentis, de vestris allatis muneribus Ecclesia B. Petri enituit, tam de Civitatibus, quam de diversis territoriis sub integritate eidem Dei Apostolo a vobis offertis: & ideo poscentes vestram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut sicut a vestra prærectissima Excellentia B. Petro Nutritori vestro pro luminariorum concinnationibus, atque alimoniis pauperum, Savinense territorium sub integritate concessum est, ita id tradere integrum eidem Dei Apostolo præsidiante vestro præcellentissimo annisu dignemini. *Unum deerat, ut data integra ejus patrimonii possessio ex Hadriani Epistolis disceretur: at (præterquam quod perpetuum silentium sequens datæ ejus possessionis nos admonet) Carolus has collegit anno 791. & Hadrianus usque ad 795. superstes fuit. Idcirco finiti hujus negocii epistola nequicquam quæritur. In Diplomate autem Ludovici pii puram putam Caroli patris sui donationem recenseri comperio juxta Codicis hujusce sententiam: quare & Sabinensis territorii causam fuisse absolutam nullus dubito. Ait enim*: Eodem modo territorium Sabinense sicut a genitore nostro Carolo Imp. B. Petro Ap. per donationis scriptum concessum est sub integritate; quemadmodum ab Itherio, & Magenario Abbatibus Missis illius inter idem territorium Sabinense atque Reatinum definitum est. *Quum vero ista aliaque multa ex subjectis epistolis planiora sint futura (namque aliud non est Ludovicianum Diploma, quam veteris dominii, maximique quod habuit incrementi per Pippini, & Caroli Donationes compendiaria repetitio) spectari nunc oportet singillatim epistolas Hadriani, queis, veluti certissimis monumentis Ditiones fere omnes Apostolicæ Sedis inhærent.*

ITEM

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ AD DOMNUM CAROLUM [a] REGEM DIRECTA [b] PER * GAUSFRIDUM ABBATEM, IN QUA CONTINETUR DE VICTORIA IPSIUS PRÆDICTI REGIS, ET DE EPISCOPIS PISANO [c], ET LUCANO, UT AD PROPRIAS SEDES ATQUE ECCLESIAS PRO SUA PIETATE REMEARE CONCEDERET [1].

ARGUMENTUM

Postquam Carolus Roma discesserat, redieratque in castra prope Ticinum haud-dum expugnatam. Gausfridus Pisanus inde profectus in patriam, decidit in Allonis Ducis Lucensis insidias, quas evasurus Romam fugit, retulitque Pontifici victorias Caroli. Eumdem Pontifex cum suo Misso Anastasio ad Regem remittit; cui gratulatur victorias. Istas se cum Clero, monachis, & universo populo assidue implorare precibus affirmat a die ejus discessus Roma. Orat, ut Pisarum, Lucæ, ac Regii Episcopos ad eorum sedes reverti permittat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXIV.	LV.	L.

774

DOMNO [d] ** excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus Papa. Reversus a vestris a Deo dilectis [e] regalibus vestigiis præsens Gausfridus habitator civitatis Pisanæ, nostrisque præsentatus obtutibus, retulit nobis de immensis victoriis, quas vobis omnipotens, & redemptor noster Dominus Deus, per intercessiones B. Petri, principis Apostolorum, concedere dignatus est, sed & de vestra prosperitate nos certos in omnibus reddidit. Quo audito, vehementi exultationis lætitia noster in Domino ovans relevatus est animus; & protinus, extensis palmis ad æthera, Regi Regum, & Domino dominantium opimas laudes retulimus, enixius deprecantes ineffabilem ejus divinam clementiam, ut & corporis sospitatem, & animæ salutem vobis tribuat, & multipliciter de hostibus victorias tribuat, omnesque barbaras nationes vestris substernat vestigiis.

Et

VARIANTES LECTIONES

a CAROLVROLVM *Gent.* Carolum *Tengn.* b DIRECTÆ *Lamb.* c PISSANO *Gent.* d Domino *Lamb. Gent.* e Dō dilectis *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* B. & Cent. Ausfridum. In marg. Bar. Ansfridum. ** Summ. 26. Bar. & Cent.

CANNIUS

1 Arg. Panv. (*Cod. Vat. 26.*) *In vigesima sexta* (Vig. sexta) *Carolo gratulatur pro victoria, quam ipsi Ausfridus Pisanus Abbas narraverat: quam diligenter pro ipso preces faciant indicat. Ausfridum Carolo commendat: Pro Pisano, &* *Lucano* (Lucensi) *Episcopis orat, ut ipsos pro sua pietate ad proprias Sedes, atque Ecclesias redire sinat* (permittat.)

Et certe, crede nobis magne Christianissime Rex, bone præcellentissime fili [a], maximam habeto fiduciam, quia dum tu fideli studio in amore ipsius principis Apostolorum, secundum tuam promissionem, permanseris, & cuncta eidem Dei Apostolo adimplere studueris, & salus tibi, & immensa victoria ab omnipotenti Deo tribuetur indesinenter; & quidem nos Deum proferimus testem, cui omnium cordium occulta referata existunt, ab illo tempore, die [2], quo [b] ab hac Romana urbe in illas partes [c] profecti estis, cotidie momentaneis etiam atque singulis [d] horis, omnes nostri sacerdotes, seu etiam religiosi Dei famuli, monachi, per universa nostra Monasteria, simulque & reliquus populus tam per Titulos, quam per Diaconos [3] trecentos, Kyrie eleyson [3], extensis vocibus pro vobis Deo nostro ad clamandum [e] non cessant, flexisque genibus eundem misericordissimum Dominum Deum nostrum exorantes, ut & veniam delictorum vobis, & maximam prosperitatis lætitiam etiam, & copiosas victorias vobis multipliciter e cælo concedat.

Ipse

VARIANTES LECTIONES

a Præcellentissime fili, & *Lambec. post verbum* fili *sequitur in ms. & sed linea subducta deletum est.* Gent. *b* ab illo die, quo *Lamb. Gent.* ab illo tempore die *Tengn.* *c* in illis partibus *Gent.* in illas partes *Tengn.* *d* sedulis *Gent.* singulis *Tengn.* *e* adclamandum *Lamb.*

NOTÆ

2 Tam Lambecius, quam Gentilotus legunt in Cod. *ab illo die* absque ea voce *tempore*: nam Carolus adhuc in Italia erat, quum data est hæc epistola, quam cum Cointio Pagius (*an.* 774. *n.* 9.) recte ad hunc annum refert, invito Muratorio (*an.* 775.) qui conjectando ad annum differt 785. non videns tum temporis Carolum appellari perpetuo *compatrem*, quia Caroli filium e sacro fonte susceperat an. 781.

3 Diaconias haud dubie legendum. Hujusmodi mendis Codicem scatere jam monui: quæ solæcismis ævi illius addita inficetam lectionem reddunt, at sententiam non mutant. XXVIII. tum Titulos, seu basilicas, VII. Diaconias pro Ecclesiasticarum Regionum numero extitisse Romæ, docent antiqui Ordines Rom. I. & III. apud Mabillon. (*Mus. Ital. to.* 2.) & Auctores ap. eumd. in comm. præv.

4 Litaniæ genus: In tractatu contra Græcos a Stevartio ex Biblioth. Bavar. in lucem edito (*Canis. ex recens. Basnag. to.* 4. *p.* 66.) inter malas eorum consuetudines hæc recensetur: *Quod Christe eleison nunquam concinunt: Kyrie eleison frequentissime cantant in officiis suis*; quasi Christum minus posse, quam Dominum putent. Attamen memoria revocandus Canon III. Concilii Vasen. (*Labb. to.* IV. *p.* 1680.) in quo anno 529. ita decernitur: *Et quia tam in Sede Apostolica, quam etiam per totas orientales, atque Italiæ provincias dulcis, & nimium salutaris consuetudo est intromissa, ut Kyrie eleison frequentius cum grandi affectu, & compunctione dicatur; placuit etiam nobis, ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo & ad matutinum, & ad missas, & ad vesperam Deo propitio intromittatur*. Du-Cang. addit *cap.* 205. *lib.* 6. Capitular. & capit. Herardi. Hujus *cap.* 58. recitatur in addition. *Ut exequiæ mortuorum cum luctu secreto, & cordis gemitu fiant. Et psalmos ignorantes, Kyrie eleison ibi canant*: Unde & *Kyrie eleisare* apud eumdem. Quare liquet, consuetudinem illam, quæ in Græcis improbatur, in occidente etiam obtinuisse per octavum sæculum & præcedentia. Tametsi & *Christe eleison* diceretur, teste Greg. M. (*lib.* 7. *ep.* 64.) præcipue in missis quotidianis: *Quod*, inquit, *a Græcis nullo modo dicitur*. At Hadrianus, qui plebis rationem habuit, quæ psalmos ignorabat, *trecentos Kyrie eleison* pro Carolo in cunctis Urbis Ecclesiis cani mandavit, dum Ticini obsidio per eum fiebat. Vide infra (*ep.* 84. *al.* XCI. *not.* 4.)

Ipſe retulit [a] nobis ſiquidem Gausfridus, dum a vobis abſolutus reverſus eſt, voluit eum interficere * Allo Dux: Unde dum vellet ipſe Gausfredus ad veſtra denuo reverti veſtigia, poſuit exploratores, atque inſidiatores in itinere, qui eum interficerent. Quo cognito, apud nos refugium fecit [5], & dum ſe petiſſet ad veſtra abſolvi veſtigia, dum jam aderat [b], tum habuimus Anaſtaſium noſtrum Miſſum ad veſtram Excellentiam dirigendum, eum ad veſtram [c] præſentiam cum ipſo noſtro Miſſo abſolvimus; quem petimus, ut pro amore B. Petri, & noſtra poſtulatione benigne ſuſcipere, & protectionis, atque favoris veſtri opem illi impertiri [d] dignemini, deprecantes & hoc, ut ** maſſas [e] illas, quas ei conceſſiſtis, per veſtram auctoritatis largitatem poſſideat. Sed & hoc nimis quæſumus atque poſtulamus benignitatem tuam [f], ut Epiſcopos illos, id eſt, civitatis Piſanæ [g], ſeu Lucanæ Regii [h], ad proprias ſedes, atque Eccleſias, & plebes eis commiſſas abſolvere jubeatis reverti [i], quia ita, bone Rex, excellentiſſime fili, animæ tuæ expedit, ut ipſi Epiſcopi propriis ſedibus reſtituantur, omneſque Dei Eccleſiæ ſuis præſulibus ornatæ conſiſtant, & cunctus Dei populus in magna lætitia veſtris feliciſſimis temporibus degere valeat, vobiſque hoc reſpiciat ad æternam mercedem. Nos itaque firmi in veſtra charitate permanentes,

VARIANTES LECTIONES

a ipſe referuit *Lamb.* ipſæ referuit *Gentil.* Ipſe retulit *Tengnag.* *b* adera *Gent.* *c* ad vra *id.* *d* inprinere *Gent.* impertiri *Teng.* *e* ut maſas *Lamb. Gentil.* Maſſas *Tengn.* *f* tuam *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit* Gent. *g* Piſſinæ *Gent.* Piſanæ *Tengn.* *h* & Regii *Lamb.* Regio *Gent.* Regii *Teng.* *i* revertendum *Lamb. Gent.* reverti *Tengn.*

NOTÆ

* Allonis fit etiam mentio infra epiſt. 65.

** f. manſos illos.

5 Allonis Ducis Lucenſis mentionem ſe inveniſſe ait Murator. in Chartis Archivi Lucenſis poſt an. 781. idcirco epiſtolam differt ad conſequuta eum annum tempora. At præter *Compatris* titulum, quo caret epiſtola, Gausfridi Piſarum incolæ hiſtoria nos docet, Carolum in Italia eſſe. Quare non longe a vero quis abeat, ſi Francis militibus in Italia conſtitutis Allonem præfuiſſe putet; cui, poſtea Lucæ adminiſtratio demandata fuerit. Gausfridus ſiquidem in patriam rediens decidit in Allonis inſidias, ac retro iter flectens ad Francorum Caſtra rediturus, novas deprehendit illius Ducis inſidias: quare finitimam Eccleſiæ ditionem ingreſſus Romam confugit, unde a Pontifice cum ſuo legato ad Carolum remittitur, ejuſque gratia hæc epiſtola ſcripta videtur; quippe in qua illius præſertim cauſa agitur. Quæ autem ſequuntur de tribus Epiſcopis in ſuas Sedes reſtituendis, utcumque obſcura, perſpicue tamen demonſtrant, ſequutos eos eſſe Principem in Italico itinere, atque adhuc degere in Caroli Comitatu: quare Pontifex fortaſſe metuens, ne eum ſequerentur in Franciam non modico cum Eccleſiarum eis commiſſarum incommodo, ad ſuam quemque Sedem remitti curat. Victoriæ autem, quas vocat *immenſas*, ac B. Petro intercedente a Deo conceſſas dicit, non aliæ ſunt, quam Langobardi devicti, Ticinum expugnatum, captique Deſiderius cum uxore, & filia; omnes theſauri, & cunctæ civitates in deditionem acceptæ. *Annal. Francor & Fulden.* Pagius (*an.* 774. *n.* 9.) putans datam hanc Epiſtolam ante Ticini expugnationem, anſam dedit Muratorio, ut negaret ullam a Carolo victoriam relatam eſſe in Langobardos, Uterque vir doctus hallucinatur.

tes, ideo ea, quæ pertinere cognoscimus ad salutem animæ tuæ [a], fiducialiter vos satagimus deprecari [b], ut Deus noster omnipotens vestris semper placatus existat piis operibus, & copiosam vobis ex hoc in præsenti & futura vita tribuat remunerationem. Incolumem Excellentiam vestram [c] gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a animæ væ *Gent.* *b* deprecandum *Lamb. Gent.* deprecari *Tengn.* *c* vestram *deest in ms.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE PROTERVIA LEONIS ARCHIEPISCOPI RAVENNATIUM [b] CIVITATIS [1].

ARGUMENTUM

Confecto Italico bello Carolus in Franciam reversus erat, quo Pontifex audiit Missos Leonis Archiep. Ravennatis directos esse sibi adversandi causa. Nam illico post Regis discessum Ticino invaserat *Faventiam*, *Forumpopuli*, *Forumlivii*, *Cæsinas*, *Bobbium*, *Comiaclum*, *Ducatum Ferrariæ*, *seu Imulas*, *atque Bononias*, sibi ajens donatas a Carolo cum Pentapoli. Pentapolenses a servitio s. Petri avelli non potuisse: at in Æmilia Archiepiscopum Pontificis Actoribus ejectis, suos posuisse. Stephani II. exemplo jus tuetur Apostolicæ Sedis. Anastasium Cubicularium Missum suum legat plura coram nunciaturum. Archiepiscopum ad officium revocari oportere, ne pejor conditio sit S. Sedis post exactos Langobardos, quam antea fuerit: Anastasium *cum prospero nuntio*, *& effectu causæ* remitti orat.

A.D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXIV.	LIV.	LI.

DOMNO [c] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [d] Papa [2]. Pervenit ad nos eo quod protervus, & nimis arrogans Leo Ar-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* RAVENNANTIUM *Gent.* Ravennatis *Tengn.* *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* Hadrianus *id.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 31. Bar. Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 31.) *In trigesima prima* (Trigesima pr.) *iterum vehementer Leonem Ravennatem Archiepiscopum accusat, quod inobediens & protervus factus sit ab illo tempore, quo a Carolo rediit; & Carolum orat, ne Petro* (s. Petro) *auferri patiatur quæ ab ipso, & Pipino patre ejus ipsi Petro* (s. Petro) *oblata sunt.*

2 In Cod. Vat. Panvinii hæc epistola cum duabus sequentibus leguntur ordine inverso. Perinde etiam in Cod. Carolino tres sequentes inverso ordine isti, de qua agimus, præmittuntur. Cointius, Pagius, aliique tres illas differunt ad an. 776. Muratorius sequenti anno 777. eas tribuit. Aliud mihi suadetur rebus in unaquaque earum narratis, missisque inibi enunciatis. Hanc recte Pagius (*an.* 774. *n.* 12.) consignat hoc anno; perperam Muratorius 777. illud præterea monens, quod Leo Archiep. Ravennæ dominari cœperat in Exarchatu ab an. 774. Tantam in Hadriano socordiam quis poterit cogitatione complecti?

Archiepiscopus Ravennatium civitatis, suos ad vestram excellentissimam benignitatem, ad contrarietatem nostram falsa suggerendo, direxit Missos; etenim, præcellentissime Magne Rex, postquam vestra Excellentia a civitate Papia [3] in partes Franciæ remeavit, ex tunc tyrannico atque procacissimo intuitu rebellis B. Petro & nobis extitit, & in sua potestate diversas civitates Æmyliæ detinere videtur, scilicet Faventiam, Forum populi, Forum Livii, Cesinas, Bobium [a], Comiadum [b], Ducatum Ferrariæ, seu Imolas [c] atque Bononias, asserens, quod a vestra Excellentia ipsæ civitates, una cum universa [d] Pentapoli illi fuissent concessæ, & continuo direxit Theophylactum Missum suum per universam Pentapolim hoc ipsum [e] denuntians, cupiens eosdem Pentapolenses [f] a nostro servitio separare; sed ipsi nullo modo se illi [g] humiliare inclinati sunt, nec a servitio B. Petri, & nostro recedere maluerunt, magis autem firmi in nostris Apostolicis mandatis [4], quemadmodum extiterunt sub nostro prædecessore, domno Stephano Papa, cui sanctæ recordationis genitor tuus, simulque & præclara Excellentia tua ipsum Exarchatum, sub jure B. Petri permanendum tradidit [h], in omnibus firmiter permanere noscuntur [5].

Nam prænominatas civitates, ut dictum est, Æmyliæ, ipse nefarius Archiepiscopus in sua potestate [i] detinens, ibidem actores, quos voluit, constituit, & nostros, quos ibidem ordinavimus, projicere visus est. Sed & cunctas actiones infra civitatem Ravennatium ipse ordinavit, & ecce quod numquam speravimus, in magnam humilitatem sancta spiritalis mater tua, Romana Ecclesia venisse [k] dinoscitur, & nos etiam in nimiam deminorationem atque despecti [l] esse videmur, dum ea, quæ potestative tem-

VARIANTES LECTIONES

a Faventias, forum populi, forolivii, Cessinas, Bobio, *Tengn. correxit ut est in editione Gent.*
b Cæsinas, Bobium Comiaclum *Lamb.* *c* seu Imulas *Lamb.* *d* universo *Gen.* universa *Ten.*
e ipsud *Gent.* ipsum *Tengn.* *f* Pentalenses *Gent.* Pentapolenses *Teng.* *g* esse illi *Teng. delevit li* esse, *& posuit* se *Gent.* *h* traditum est *Gent.* tradidit *Tengn.* *i* potesta *Gent.*
k evenisse *Lamb. Gent.* venisse *Tengnag.* *l* despectũ *Lamb. Gent.*

NOTÆ

3 Mense Majo, vel ineunte Junio Papiam expugnatam esse inter Auctores constat, nec multo post Carolum rediisse in Franciam, ubi Saxonum audaciam eodem anno repressit, Annalistæ omnes testantur ad an. 774.

4 Antequam omnia hæc fierent, menses aliquot elapsos esse res ipsa docet; quare Novembri, aut Decembri mense datam fuisse hanc epistolam puta, non autem tardius. Hadrianus quippe ditionis suæ majori parte exutus, continuo Carolum rei conscium esse voluit.

5 Diploma Donationis Carisiaci datum an. 754. a Pippino Rege, subscriptumque a Carolo, & Carolomanno hic laudatur.

poribus Langobardorum detinentes ordinare ac diſponere videbamur, nunc, temporibus veſtris, a noſtra poteſtate impii atque perverſi, qui veſtri noſtrique exiſtunt æmuli, auferre conantur; & ecce improperatur nobis a plurimis noſtris inimicis, exprobrantes nos & dicentes. Quid vobis profuit. quod Langobardorum gens eſt abolita, & Regno Francorum ſubjugata? & ecce jam nihil de his, quæ promiſſa ſunt, adimpletum eſt; inſuper & ea, quæ antea B. Petro conceſſa ſunt a ſanctæ recordationis domno Pippino rege, nunc ablata eſſe noſcuntur; etenim illud, quod antefatus nefandiſſimus Archiepiſcopus aſſerit proponens occaſionem, in ea poteſtate ſibi Exarchatum Ravennatium, quam Sergius Archiepiſcopus habuit, tribui, nos, excellentiſſime fili, quemadmodum tempore domni Stephani Papæ, qui illuc in Franciam [a] profectus eſt, cui & ipſe Exarchatus traditus eſt [b], ita & noſtris temporibus eum ſub noſtra poteſtate diſponere atque ordinare volumus, & omnes in hoc cognoſcere poſſunt, qualem poteſtatem ejus beatitudo [c], in eandem Ravennatium urbem [d], & cunctum Exarchatum habuit, qui etiam Archiepiſcopum Sergium exinde abſtulit, dum contra ejus voluntatem agere, ſpiritu ſuperbiæ, nitebatur [6].

Etenim ipſe noſter prædeceſſor cunctas actiones ejuſdem Exarchatus, ad peragendum diſtribuebat, & omnes actores ab hac Romana urbe, præcepta earundem actionum accipiebant. Nam & judices ad faciendas juſtitias omnibus vim patientibus, in eadem Ravennatium urbe reſidentes [e], ab hac Romana urbe direxit, Philippum videlicet illo in tempore presbyterum, ſimulque & Euſtachium

VARIANTES LECTIONES

a illuc Franciam *Lamb. Gent. Tengn. interpoſ.it* in. *b* cui & ipſum exarchatum traditum eſt: *Tengn. correxit ut eſt in editione* Gent. *c* Ter-beatitudo *Lamb. Gent.* *d* in eadem Ravennantium urbem *Tegng. correxit ut eſt in editione* Gent. *e* reſidendum *Lamb. Gent.* reſidentes *Tengn.*

NOTÆ

6 Vide ſupra (*ep.* 13. *al.* XXVII. *not.* 7.) Hanc certe ſingularem hiſtoriam, quam noſtro Codici acceptam referimus, Agnello Schiſmatico Auctori geſtorum Archiepp. Ravennæ præferendam eſſe omnes vident. Qua tamen Agnellus (*in Serg. cap.* 4.) huic epiſtolæ fidem adjungit, non rejiciendus: *Judicavit*, inquit, *a finibus Pertica totam Pentapolim, & uſque ad Tuſciam, & uſque ad menſam walami, veluti Exarchus, ſic omnia diſponebat, ut ſoliti ſunt modo Romani facere*. Hac igitur ex cauſa Romæ agebat ſub Paulo Pontifice, quum aliæ illi motæ ſunt lites, quia uxoratus eſſet. Rubeus, Ughellus, Bacchinius nimiam habuerunt fidem Agnello. Stephanum quippe II. Archiepiſcopi opera uſum eſſe in novæ ditionis adminiſtratione concedam ultro; ſed nimium ſibi tribuentem ab Stephano eodem dejectum eſſe tam perſpicue conſtat ex hac epiſtola, ut recentiorum opinionibus nulla fides adhibenda eſſe videatur.

chium quondam Ducem, & ut plenius de hoc satisfacere Christianissima Excellentia vestra [a] potest, dignetur advocare prædictum Philippum Episcopum, eoque de hujusmodi re inquisito, certissime veritatem agnoscere potestis, quia omnia ita sunt, quemadmodum innotuimus, & non tibi placeat, bone & excellentissime fili, ut in tantum despectum atque humilitatis deminorationem sancta Dei Ecclesia Romana, spiritalis mater tua, quæ caput est omnium Ecclesiarum Dei, veniat [b], sed magis peto te coram Deo omnipotente, ut ita disponere jubeas, eundemque Archiepiscopum sub nostra potestate contradere digneris, ut a nobis cunctus Exarchatus [c] disponatur [7], sicut sæpesatus Domnus Stephanus, beatissimus Papa, temporibus sanctæ memoriæ, genitoris vestri Domni Pippini disponere visus est, quatenus vestris felicissimis temporibus, ipsa sancta universalis Dei Ecclesia, exaltata permaneat, & ex hoc in præsenti vita, suffragiis Apostolorum B. Petri & Pauli, regni gubernacula longo senio cum immensis victoriis possidere, etiam & in futura beatitudine coelestia regna adipisci mereamini. Ecce enim magnopere direximus ad vestra regalia vestigia præsentem Anastasium, fidelissimum nostrum Cubicularium [8], cui & in ore posuimus quæ, nostra vice, vestræ Excellentiæ enarrare debeat, quem in omnibus vobis commendantes cuncta illi credere, & ad nos cum prospero nuntio, & effectu causæ absolvere jubeatis. Incolumem [d] Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a Christianissimam Excellentiam vestram *Lamb.* b eveniat *Lambec. Gent. sed initialis littera* e *deleta est*. G. c cunctū Exarchatum *Gent.* cunctus Exarchatus *Tengn.* d incomem *Gent.*

NOTÆ

7 Pentapolensium fidem nuper laudavit adversus Archiepiscopi molitiones: quare unius Exarchatus nunc satagit.

8 Similitudo nominis cum Anastasio, qui in præcedenti Epistola Gausfridum Civem Pisanum reduxit ad Carolum in Italia adhuc degentem, tametsi Cubicularii munus ibi sileatur, eumdem videtur designare; quod Chronologiæ utriusque Epistolæ haud nocet: medii quippe sunt menses quatuor, aut quinque inter utramque legationem.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], PER ANDREAM ET ANASTASIUM, PRO JUSTITIA SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE LEONE ARCHIEPISCOPO, QUI AD JAM PRÆFATUM DOMINUM [b] REGEM PROPERAVIT [c] [1].

ARGUMENTUM

Reversi ab Aula Missi Apostolici Andreas Episcopus, & Anastasius Cubicularius Caroli constantiam in promissis adimplendis testantur. Pontifex lætatur, & gratias agit: rogat nihilominus, ut quantocyus Donationem suam adimpleat, ut B. Petrus, qui ei Langobardorum Regnum subjecit, victorias etiam concedat contra barbaras nationes. Leonem Archiep. eumdem Carolum adiisse, quod Regiis ex literis audierat, non improbat; at se inscio, qui suum Missum cum eo conjunxisset, profectum esse non laudat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXV.	LIII.	LII.

DOMNO [d] excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus Papa [e]. Revertentes ad nos Missi nostri, quos ad vestram a Deo illustratam præcellentiam nuper visi sumus direxisse, scilicet Andreas Reverendissimus frater noster Episcopus, & Anastasius Cubicularius [2], detulerunt nobis honorandos atque mellifluos benignissimæ Christianitatis vestræ apices, quorum series, dum nostris recitaretur auribus, liquido cuncta in eis adnexa didicimus, sed & ipsi præfati vestri [f] Missi indeminute nobis omnia, quæ illis a vobis injuncta sunt, detulerunt, plenissime adserentes de vestra benevola puritate, & magna cordis constantia, quam erga B. Petrum, principem Apostolorum, & nostram mediocritatem secundum vestram

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b DOMNUM *id.* c PROPERATUS EST *Lamb. Gent.* properavit *Tengn.* d Domino *Lamb. Gent.* e Hadrianus *iid.* f nostri *Lambec.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 30. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 30.) *In trigesima* (Triges.) *orat Carolum, ut meminerit quæ Petro Apostolo promiserit: quanta etiam ab ipso beneficia acceperit, scilicet provinciam Langobardorum; & quod ejus circumvallatus suffragiis cæteras omnes nationes sibi subjicere possit. De Leone Archiepiscopo Ravennatensi* (Ravennate) *indicat, gratum sibi esse, quod ad Carolum profectus sit.*

2 In præced. epist. unus tantummodo Anastasius Cubicularius ad Carolum legatus fuit: hic collegam ejus esse videmus Andream Episcopum in reditu ex Francia. Nullam porro ex Hadriani literis in Codicem relatis Collegio isto Missorum insignem videre est. Aut igitur Andreas Episcopus ante, vel post Cubicularium missus fuerat, modico quidem intervallo (namque uterque *nuper* profectus erat) aut post datas literas una cum Cubiculario eodem Roma discessit. Certe hæc epistola præcedentem sequuta est.

ſtram promiſſionem habere videmini, pro quo nimio repleti gaudio, illico, extenſis palmis, ad æthera [a], omnium creatori Domino Deo noſtro immenſas tulimus [b] grates, impenſius pro veſtra proſperitate ejus divinam exorantes clementiam, ut confirmet idem [c] Dominus Deus noſter hoc ipſum [d] in veſtro florigero pectore, quatenus velociorem atque copioſum fructum ſancta ſpiritalis mater veſtra, Romana noſtra Eccleſia, caput [e] omnium Eccleſiarum Dei [3], de veſtra conſequatur promiſſione.

Sed bone dulciſſime atque præcellentiſſime fili, Domine mi, a Deo inſtitute magne Rex, deprecor & obnixe peto, tanquam præſentaliter, coram tuis adſiſtens obtutibus, cum magna fiducia, ut velociter ea, quæ Beato Petro pro magna animæ tuæ mercede, & a Deo protecti regni veſtri ſtabilitate, beato Apoſtolorum principi Petro, cœlorum regni clavigero, per tuam donationem offerenda ſpopondiſti, adimplere jubeas [f], quatenus idem [g] princeps Apoſtolorum multo amplius tibi protector & auxiliator apud divinæ majeſtatis potentiam exiſtat; pleniſſime enim ſatisfactus es, præcellentiſſime Regum, qualis fortiſſimus ac validus ipſe Janitor Regni cœlorum, Beatus Petrus, tuæ extitit Excellentiæ adiutor, & quomodo ejus ſacris interventionibus omnipotens Dominus Deus noſter, victoriam tibi tribuit, regnumque Langobardorum tuæ tradere juſſit poteſtatis ditioni, & in antea magnam habeto fiduciam, quia ejus ſuffragiis circumvallatus, tuis regalibus veſtigiis cæteras barbaras nationes omnipotens Dominus ſubſternet [4]: quia nos omnino ſatisfacti ſumus, & magnam habe-

VARIANTES LECTIONES

a ad athera *Gent.* æthera *Teng.* *b* referuimus *Lamb. Gent.* retulimus *Tengn.* *c* iſdem *Lam. Gent.* *d* ipſud *Gent.* *e* caput *Gent.* capud *Teng.* *f* adimple jubeas *Gent.* adimplere *Tengn.* *g* iſdem *Lamb. Gent.*

NOTÆ

3 Ita & in præcedenti definitam eſſe Romanam Eccleſiam vidimus. Plurima hujuſmodi exempla ſuppetunt Eruditis non ignota. Erit mihi inſtar omnium s. Bonifacii I. auctoritas (*Couſtant pag.* 1037.) Theſſaliæ Epiſcopis: *Hanc ergo* (Romanam) *Eccleſiis toto orbe diffuſis velut caput ſuorum certum eſt eſſe membrorum, a qua ſe quiſquis abſcidit, fit Chriſtianæ religionis extorris, quum in eadem non cœperit eſſe compage*. Propterea eodem loco Bonifacius teſtatur, Nicænam Synodum non eſſe auſam quidquam de eadem conſtituere; canone nimirum ſexto, qui in Concilii Chalcedon. *Act.* 16. (Labb. *to* IV. *p.* 812.) principium hoc præſefert: *Quod Eccleſia Romana ſemper habuit primatum*. Sequioribus ſæculis gliſcente paulatim inſcitia, ſive, ut melius dicam, deſueſcente vero Eccleſiæ nomine, Templi, aut Baſilicæ alicujus parietibus primatum tribui comperimus, quem Hadrianus, rudis licet ſæculi ſpiſſis tenebris obvolutus, Romanæ Eccleſiæ ab Apoſtolorum Principe fundatæ ſemel & iterum recte adjudicat.

4 Inſignem Carolus victoriam retulit hoc anno

habemus fiduciam, in veſtri cordis conſtantia, celeriter vos omnia perficere [a], quæ eidem Apoſtolo Apoſtolorumque principi ſpopondiſtis: optime enim cognoſcimus, qualis firmitas & integritatis ſtabilitas inter nos, Deo auſpice, in Apoſtolica aula corroborata eſt [5], & ſcimus, cui credidimus, & certi ſumus.

De eo vero, quod innotuiſtis, ad vos properaſſe Leonem Archiepiſcopum, nos quippe, ut teſtatur [b] Veritas, libentiſſime acceptamus eos, qui ad veſtra regalia accelerant veſtigia; quoniam una dilectio, una charitas [c], eademque puritatis affectio inter nos conſiſtit; & ſi præfatus Archiepiſcopus nobis direxiſſet ad veſtri ſe præſentiam velle proficiſci, gratuito animo noſtrum Miſſum cum eo direxiſſemus [6]. Itaque præſens veſter Miſſus aliam nobis obtulit præcellentiæ veſtræ epiſtolam, cujus confertam paginam diſcentes [d], valde noſter lætatus eſt animus in veſtræ mentis benigno propoſito [7], Redemptorem noſtrum multipliciter deprecantes, ut longo ac proſpero ſenio, cum magna de hoſtibus victoria, cœleſtis Regni [e] gubernacula, pariter cum excellentiſſima, & a Deo protecta filia noſtra benigniſſima & vere Chriſtianiſſima Regina, fideliſſimaque amatrice [f] Beati Petri, dulciſſima vero veſtra conjuge, atque amantiſſimis natis vos perfrui annuat, tribuens vobis & cœleſtis regni cum ſanctis perenniter poſſidenda gaudia. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a perfice *Gent.* perficere *Tengn.* *b* quippe teſtatur veritas, *Tengn. interpoſuit* ut *Gent.* *c* caritas *Lamb.* *d* didicentes *Gent.* diſcentes *Teng.* *e* præſentis regni *Lamb.* *f* amatrix *Gent.* amatrice *Teng.*

NOTÆ

no de Saxonibus: quum tamen adverſus eos non proceſſerit niſi exeunte Julio menſe, ut probat Pagius (*an.* 775. *n.* 5.) Hadrianus hanc ſcribens epiſtolam ante id temporis, Langobardicæ tantum victoriæ meminit, quam ſuperiori anno aſſequutus fuerat, Saxonicam ominatur.

5 Quæ hic breviter indicantur, ſuperiori anno evenerant Sabbato Sancto, dieque ipſo Paſchatis, ſeu diebus 2. & 3. April. & late enarrantur apud Anaſtaſ. in Vita Hadr. (*ſect.* 316. & *ſeqq.*

6 Hallucinatur Pagius (*an.* 776. *n.* 3.) putans Leonem adiiſſe Carolum dum in Italiam rediit ann. 776. adverſus Ducem Forojulianum: nam infra Pontifex Reginæ etiam ſalutem impertit. In Franciam igitur Archiepiſcopus ſe contulerat, invaſiones haud dubie tuiturus gratia Regis adverſus Pontificem, aut extremo anno 774. aut ineunte hoc eodem anno 775. dum flagitabat ejus indignatio, nullumque lapidem non movebat, ut invaſorem Exarchatus reprimeret. Neque enim de Langobardis res erat; ſed de Epiſcopo ſibi ſubdito, qui tyrannidem uſurpaverat.

7 Quis fuerit hic Regius Miſſus, quidve continerent literæ, quæ lætitiam afferunt Pontifici, divinabunt alii. Ravennatem certe Archiepiſcopum eæ non ſpectant. Quo etiam Pontifex occaſionem nactus, de eo ſermonem abrumpens luculenter oſtendit, ſe profectionem illius in Franciam improbare.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR UBERRIMÆ BENEDICTIONES PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE EPISTOLA [b] JOANNIS PATRIARCHÆ GRADENSIS [c] [1].

ARGUMENTUM

Diu expectatis Regiis Missis cum Regiæ domus prosperis nunciis, tandem ipse scribit. Quum præcipue literas a Joanne Patriarcha Gradensi acceperit die 27. Octobris, quas ei transmittit. Eas vero se accepisse ait resignatas a Leone Archiep. ut Arichim Ducem Beneventanum, cæterosque suos, & Caroli æmulos earum sententiam edoceret. Etenim post reditum ex Francia dominabatur in Æmilia, nullumque ad S. Sedem Diplomata petiturum accedere permittebat, Actoribus etiam S. Sedis expulsis: & Bononiam præsertim atque Imolam sibi concessas jactans a Carolo.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXV.	LII.	LIII.

DOMNO [d] excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Dum tanta amoris dilectio, & firma charitatis [f] integritas, inter nos, Deo auspice, corroborata existit, magnum nobis imminet fervoris desiderium, de vestra immensa prosperitatis lætitia certos effici. Quapropter paterno sinceritatis affectu, vestram a Deo protectam Excellentiam ter & in Domno plurimum osculantes, quæsumus, ut nos clarius de vestra sospitatis integritate, atque præcellentissimæ filiæ nostræ, a Deo illustratæ magnæ Reginæ dulcissimæ filiæ nostræ, nec non & excellentissimorum filiorum [2], nos lætos quantocius efficere [g] studeatis in eo, quod expectan-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* DE EPISTOLÆ *Gentil.* epistola *Tengn.* *c* GRADENSE *Gentil.* Gradensis *Tengn.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Hadrianus *id.* *f* caritatis *Lamb.* *g* effici *Lamb.* effice *Gentilot.* efficere *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 19. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 29.) *In vigesima nona* (vigesima nona) *uberrima benedictiones, vel potius adulationes pro* (benedictiones pro) *exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ continentur. Indicat se mittere epistolam Johannis* (Joannis) *Gradensis Patriarchæ. Hanc a Leone Archiep. Ravennatensi* (Ravennate) *prius apertam & lectam fuisse queritur, Ideoque Leonem iterum accusat.*

2 Antequam duceret uxorem Hildegardem extremo anno 771. susceperat filium Pippinum ex Himiltrude (ex filia Desiderii, quam intactam remisit ad patrem, nullam habuit prolem); quot hucusque ex Hildegarde susceperit, incertum. At plures fuisse ejus filios an. 777. testatur Saxonum juramentum (*Annal. Franc. & Fulden.*) quo promittunt *fidelitatem Domini Caroli Regis & filiorum ejus*. Pagius quatuor fuisse conjicit (*an.* 781. *n.* 3.) verbis Eginharti prolatis, qui sex enumerat Hildegardis filios: *tres filios, Carolum videlicet, Pippinum, & Hludovicum, totidem-*

pectantes [a] usque [b] fuimus vestros suscipere [c] Missos, sed nondum ad nos pervenerunt [3], & ob hoc maxima nos dilectionis affectio cogit sinceram cordis nostri puritatem vestro regali culmini enucleanter proferre, dum nimirum vestra salus, nostra est lætitia, & prosperitatis vestræ commoditas, nostra est exultatio. Itaque innotescimus Excellentiæ tuæ [d], suscepisse nos epistolam directam nobis a Joanne Patriarcha Gradense; vicesima septima enim die Octobris [e] mensis ipsa ad nos pervenit epistola, & protinus nec potum, nec cibum sumpsimus, neque nos, neque hujus scriptor nostræ Apostolicæ relationis, sed eadem hora eodemque momento ipsam antefati Patriarchæ Epistolam, cum his nostris Apostolicis Syllabis vobis transmisimus. Itaque valde tristes effecti sumus, quoniam asifoniatas [f] bullas ejusdem epistolæ reperimus [4], a Leone Archiepiscopo, primitus [g] relecta nobis directa est, & in hoc comprobare potest excellentissima Christianitas vestra, qualis est fraudulenta fides ipsius Leonis Archiepiscopi; quia non pro alio præsumpsit eandem epistolam primitus reserare ac relegere, nisi ut omnia, quæ ibi adscripta sunt [h], ut certe omnibus manifestum est, adnunciaret tam Arghiso [i] Duci Beneventano, quam reliquis [k] nostris, vestrisque inimicis [5]; & dubium non est, cuncta jam

VARIANTES LECTIONES

a exspectabiles *Lamb. Gent.* expectantes *Teng.* *b* usque hactenus *ita in ms. Gent.* *c* suscipiendum *Lamb. Gent.* suscipere *Teng.* *d* vestræ *Lamb.* vræ *Gent.* *e* Octobrii *Lamb. Gentilot.* Octobris *Teng.* *f* siphoniatas *Lamb.* *g* quæ primitus *id.* *h* ascripta sunt *Gent.* adscripta *Teng.* *i* Arghis *Gent.* Arghiso *Teng.* *k* quamq; reliquis *Gent.*

NOTÆ

tidemque filias Rothrudim, Bertam, & Gislam genuit. Carolum majorem natu an. 772. mense Martio; *Rotrudem* circa Febr. 773. *Adheludem* in castris ad Ticinum, ut tradit Paul. Diac. de Episcopis Meten. idest an. 774. *Bertam* an. 775. Vid. Pagium cit. l. qui & de aliis duobus matri præmortuis *Lothario*, & *Adhelaide*, & *de Hildegarde*, quæ 40. tantum dies matri superstes fuit, ab Eginhardo non recensitis, & de *Pippino* Himiltrudis loquitur. Summa est, quod currenti anno quatuor, aut quinque filii erant Carolo, quos Pontifex salvos esse cupit.

3 Paulo infra constat, hanc epistolam datam esse sub finem Octobr. neque adhuc Missi Regii Romam venerant post Caroli discessum ex Italia; ideirco tam vehementer cupit eorum adventum. Specie quidem angitur de Regis Regiæque familiæ salute. Revera Archiepiscopi Ravennatis molimina eum turbant; quem scilicet prius per Legatos, deinde ipsum per se adiisse norat, dominium Exarchatus usurpasse videbat, neque exploratam satis habebat Caroli mentem super ea re.

4 Disbullare pro *sigillum avellere*. Du Cang. novit. ap. interpretem sextæ synodi Act. 15. *Et disbullata est hujusmodi charta*. Item *dissignare Dissigillare*. Quid autem proprie esset *asifoniata bulla, seu siphoniata*, ut legit Lambecius, parum liquet.

5 Arcana hæc haud dubie respiciunt Græcos. Inimicorum autem s. Sedis & Caroli, qui Langobardos Reges ex Italia exegerat, primus omnium erat Dux Beneventanus Arichis II. De eo Chron. Anon. Salern. utquumque fabulis ubique scatens, ait (*cap.* IX.): *Solus Dux Arichis Beneventi remansit jussa ejus contemnens pro eo quod capiti suo preciosam deportaret coronam*: Alter erat Rodgausus Forojulianus, qui sequenti anno audaciæ pœnas luit: tertius vero Hildebrandus Dux Spoletii, qui omnes mox occurrent (ep. 17. al. LIX.)

jam præfatis [a] æmulis ab eodem Archiepiſcopo eſſe adnuntiata [b], nos quidem, veritate teſtante, coram Deo, dicimus puriter & fideliter, in veſtro permanentes amore, juxta quod inter nos præſentialiter [c] in aula Apoſtolica confirmatum eſt [6], ea, quæ ad nos perveniunt de præſenti, cum magna cautela vobis ſtudemus denunciare [d], quia poſt Deum, & B. Petrum alibi noſtra ſpes & fiducia non eſt, niſi in veſtra a Deo protecta Excellentia; tu enim, dulciſſime magne a Deo illuſtrate Rex, noſter cum Deo defenſor & protector exiſtis, quia per te ſancta Dei Eccleſia ſpiritalis mater tua exaltata, magno exultat gaudio, confidentes cuncta a vobis B. Petro permiſſa velociter effectui mancipanda.

Sed Deus omnipotens, in cujus manu omnia mundi regna conſiſtunt, ſua vos multipliciter foveat gratia, & beatorum Apoſtolorum principum Petri ac Pauli interceſſionibus, longo ac proſpero ſenio regni gubernacula poſſidere, & pariter cum excellentiſſima filia noſtra Regina, & amantiſſimis natis gaudere, & cœleſtia præmiorum cum Sanctis perenniter vos faciat adipiſci regna. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

EMBOLUM

DE LEONE ARCHIEPISCOPO [7].

ETENIM innoteſcimus excellentiſſimæ Chriſtianitati veſtræ, eo quod, quando [e] a veſtra regali veſtigio [f] reverſus eſt Leo antefatus Archiepiſcopus, in magnam ſuperbiam Tyrannicam [g] elationem pervenit, & nullo modo, ſicut antea, noſtris Apoſtolicis obtemperare inclinatus eſt mandatis, & nullum ex Ravennatibus [h], vel Æmilia [i] pro accipiendis præceptis, de diverſis actionibus,

VARIANTES LECTIONES

a prælatis *Lamb. Gent.* *b* adnunciata *Lamb.* *c* præſentaliter *id.* *d* denuntianda *Lamb. Gent.* denuntiare *Teng.* *e* quod a quando *Lamb.* *f* regalia veſtigia *Gent.* regali veſtigio *Ten.* *g* ac tyrannicam *Lamb.* *h* Ravinianis *Lamb. Gent.* Ravennatibus *Teng.* *i* Emiliæ *Gentilot.* Emilia *Teng.*

NOTÆ

6 In præcedentis epiſtolæ *not.* 5. ajebam, hiſtoriam ibi, & hic indicatam repeti oportere ap. Anaſtaſ. (*ſect.* 316. *& ſeqq.*)

7 Embolum, quod Embolis, & Embolim græca fere voce appellatum invenitur, nobis eſt *Poſtſcriptum*, ſeu additio epiſtolæ jam ſcriptæ, ut notat Du-Cangius. Hujus autem ſententia perquam ſimilis eſt Emboli ſequentis epiſtolæ. Bononiam utrobique & Imolam, quas ante Hadrianum non liquet poſſeſſas eſſe ab Apoſtolica Sede, Ravennas Archiep. ſibi vindicaverat, in cæteris civitatibus tyrannidem exercebat. Præcipue Dominicum a Carolo commendatum Pontifici, qui Comitem Gabeli eum deſignaverat, vinctum, Ravennam ductum, conjectumque in carcerem Hadrianus exaggerat, ut Carolum adverſus Archiepiſcopum excitet.

nibus, ad nos venire permisit, ita eis indignatus comminatus eſt dicens, quod ſi quis ex eis ad nos venire præſumpſiſſet, non potuiſſet venire. Nam Pentapolenſes omnes obedientes exiſtentes in noſtro Apoſtolico ſervitio, ad nos proni, ſicut tempore prædeceſſoris noſtri Domini [a] Stephani Papæ, properaverunt, & præcepta de ſingulis eorum civitatibus, more ſolito, acceperunt. De reliquis vero civitatibus Æmiliæ, ſimulque & Gabello, qui a nobis [b] ibidem ordinati ſunt, ab eo exinde projecti ſunt, & alios ex eis in vinculis detinet. At vero de civitatibus Imulenſi ſeu Bononienſi [c], ita profanizat dicens; quod veſtra Excellentia ipſas civitates minime B. Petro, & nobis conceſſit [d], ſed ſibi ipſe Archiepiſcopus a vobis fuiſſe conceſſas ac traditas aſſerit, ſub ſua poteſtate permanendas. Unde nullum hominem ex eiſdem civitatibus ad nos venire permiſit, ſed ipſe ibidem actores, quos voluit, ſine noſtra auctoritate ordinavit, & in ſua eos detinet poteſtate; & non tibi placeat, excellentiſſime fili, ut tanto deſpectui hanc Apoſtolicam habeat ſedem [e], non reputans de ſua promiſſione, quam B. Petro, & ejus Vicariis jurejurando adhibuit, ſed ſicut tranſgreſſor mandatorum Dei in perjurii reatus incidit; etenim nos firmiter credimus, & magnam habemus fiduciam, quod omnia, quæ B. Petro per veſtram donationem offerenda promiſiſtis, adimplere, pro magni regni veſtri ſtabilitate, & æterna vobis conferenda retributione, ſtudeatis.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a Domni *Lamb.* *b* hi qui a nobis *id.* *c* Imulenſe, ſeu Bononienſe *Gent.* *d* conceſſ& *id.* *e* fidem *id.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM REGEM CAROLUM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE MISSIS DOMINI [b] REGIS, QUI AUTUMNI [c] TEMPORE ROMAM [d] VENIRE DEBUERUNT.

ARGUMENTUM

Nunciasse sibi Andream episc. Missum suum autumno affuturos Missos a Carolo, qui Donationem suam per eosdem explesset: se per totum Novembrem expectasse, misisse tandem sciscitatum Ticinenses Judices, qui in præsens Regios Missos venturos negarunt: propterea se mittere eumdem Andream Episc. & Pardum Egumenum cum instructione eorum, quæ coram referant. Orat, ut quæ cum Pippino patre promisit, & postea ipsemet suis manibus confirmavit s. Petro, perficiat. De Leone Archiep. eadem fere nunciat, quæ in superiori: addit, Dominicum sibi a Carolo commendatum, & ab se Gabeli comitem constitutum, a Leone non modo prohibitum fungi suo munere, sed vinctum duci jussum Ravennam, ubi sub custodia eum tenet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXV.	LI.	LIV.

DOMNO [e] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [f] Papa. Dum in tanta securitatis lætitia, spiritalis mater vestra, sancta Dei Catholica, & Apostolica Romana Ecclesia, consistens exultat, ob hoc opinatissima nominis vestri memoria in universo orbe terrarum dilatata, atque laudabiliter permanet divulgata, etiam ab Apostolica [g] aula [1] ob vestrorum veniam delictorum sedulo [h] a nobis, & cunctis Dei sacerdotibus, orationum vota, & sacrifi-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* DOMNI *Lamb. Gent.* *c* AVTVMNO *Lamb.* AVTTVMNO *Gent.* Autumni *Teng.* *d* ROMA *Gent.* ROMĀ *Teng.* *e* Domino *Lamb. Gent.* *f* Hadrianus *Lamb.* *g* etiam & in Apostolica *Lamb.* & Apostolica & *Gent. Tengn.* li & *delendo posuit* ab, *& aliud* & *sequens, linea subducta, delevit.* Gent. *h* sedule *Lamb. Gent.* sedulo *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 33. Bar. & Cent.

CENNIUS

Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 33.) *In trigesima tertia* (trigesima tertia) *gratiarum actiones continentur, cum petitione pro exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ. Item de Missis* (Legatis) *Caroli Regis, qui Autumni tempore Romam venire debuerant.*

1 Quamquam & sacris aliis ædibus tributum id nominis animadvertant Mabillonius (*An. Ben. lib.* 42. *n.* 21. *&* 35.) & Maurini PP. in additionibus ad Glossarium: nullum tamen templum, aut basilicam magis decet, quam Vaticanam ubi sacratissimi cineres Apostolorum Principis requiescunt. De ea siquidem vere dici potest cum Magno Pontifice Nicolao III. *Hæc est domus Dei ædificata firmiter supra petram, in qua & ipsius Petri corpus sacratissimum honorifice requiescit: hoc est divinum Tabernaculum choris dilectum cælestibus, & toti seculo venerandum.* (*Bull. Vat. tom.* 1. *p.* 202.) Quanti apud Francos eadem esset, præcipue apud Carolum M. Codex iste epistolaris passim docet.

crificiorum hostiæ divinæ offeruntur majestati. Itaque præcellentissime fili, recordari credimus a Deo protectam Christianitatem vestram, nobis direxisse in responsis per Andream, Reverendissimum, & Sanctissimum fratrem nostrum Episcopum, quod hoc autumni tempore [a] vestros ad nostri præsentiam studeretis dirigere [b] Missos, qui nobis omnia secundum vestram promissionem contradere deberent [2]: & exspectantes [c] fuimus usque hactenus per totum Septembrem, & Octobrem [d], & præsentem Novembrem [e] mensem [3], ipsos vestros suscipere [f] Missos, & de vestra sospitate per eos agnoscere; & dum minime ad nos advenissent, direximus nostras Apostolicas literas [g] usque Papiam, ad judices illos, quos ibidem constituere visi estis [4], ut nobis significare deberent de adventu eorundem vestrorum Missorum [h], qui ita nobis direxerunt in responsis: nequaquam ad nos vestros [i] nunc esse profecturos Missos [k]. Unde [l] magnum desiderium nostro imminet cordi [m], & interea [n] mentis nostræ viscera, in vestro ardentius fervescunt amore; idcirco cupientes de vestra prosperitate certos lætosque effici, magnopere studuimus præsentes nostros Missos, scilicet antefatum Andream, sanctissimum fratrem nostrum Episcopum, & Pardum, Deo amabilem, dilectum filium nostrum Egumenum [o], ad vestra regalia transmittere [p] vestigia [5], visitantes, & salutantes per eos tam præcellentissimam Christianitatem vestram, quamque

VARIANTES LECTIONES

a Autumno tempore *Lamb. Gent.* Autumni *Tengn.* *b* studuissetis diligendum *Lamb. Gent. Teng. correxit ut est in editione* Gent. *c* exspectabiles fuimus *Lamb. Gent.* expectantes *Tengn.* *d* Septembrium etiam, & Octobrium *Lamb. Gent. Teng. corr. ut ust in editione Gent.* *e* Novembrium *Lamb. Gent.* Novembrem *Teng.* *f* suscipiendum *Lamb. Gent.* suscipere *Teng.* *g* litteras *Lamb.* Siteras *Gent.* literas *Teng.* *h* missuum *Gent.* missorum *Teng.* *i* vii *Gent.* vros *Ten.* *k* profecturi Missi *Gent.* profecturos missos *Teng.* *l* Undum *Gent.* unde *Teng.* *m* in nostro imminet corde *Lamb.* cordæ *Gent. Tengn. correxit ut est in editione.* *n* interna *Lamb. Gent.* *o* Hegumenum *Lamb.* *p* transmitti *Gent.* transmittere *Tengn.*

NOTÆ

2 Quod minus aperte in præcedentibus literis dixerat, hic perspicue enunciat. Regii Missi possessionem civitatum & locorum tradere debebant S. Sedi, quæ nondum ab eadem possidebantur.

3 Chronologia ista nil desideratur illustrius: epistola hæc mensis fere unius spatio præcedentem sequuta est. Id & Cointius, & Pagius viderunt: at utramque postponunt Carolinæ victoriæ de Forojuliano Duce (*an. 776. n. 6. seq.*) quod eum histotia pugnat.

4 Annal. Francor. an. 774. habent: *Carolus Rex ipsa Italia subjugata, & ordinata, custodiam Francorum in Papia civitate permittens &c.* Annales Meten. iisdem fere verbis rem narrant ap. Pag. (*an. 774. n. 7.*) Perinde & Monach. Engolism. (*edit. Pith. par. 2. p. 19.*). Hadrianus hac in epist. præter custodiam, Judices etiam qui rempublicam administrarent, designatos docet.

5 Legatio ista attendi debet: ne Andreas Episcopus sæpe adhibitus in legationibus causa sit, cur nonnullæ invertantur epistolæ; quod collega ejus non utique attendatur. Pardus igitur abbas, seu græca voce *Hegumenus*, hac occasione Andreæ socius est profectus in Franciam. De eodem rursus infra (*ep. 59. al. 1.*)

que excellentiſſimam filiam noſtram, amantiſſimam conjugem veſtram, a Deo illuſtratam Reginam, & dulciſſimos ac nobiliſſimos natos veſtros, prædictis quidem [a] noſtris Miſſis cuncta in ore ſubtilius poſuimus, eoſque diligenter informavimus, quæ de ſingulis cauſis, veſtræ a Deo protectæ Excellentiæ, noſtra vice, enarrare debeant, eoſque benigne [b], atque hilari vultu a vobis ſuſcipi petimus, eorumque ſermonibus, quos noſtra vice protulerint, credere, & aurem benignitatis veſtræ adcommodare, cunctaque perficere, & adimplere dignemini, quæ ſanctæ memoriæ, genitor veſter, Domnus Pippinus Rex B. Petro una vobiſcum pollicitus, & poſtmodum tu ipſe, a Deo inſtitute magne Rex, dum ad limina Apoſtolorum profectus es, ea ipſa ſpondens [c] confirmaſti, eidemque Dei Apoſtolo præſentialiter [d], manibus tuis, eandem obtuliſti [e] promiſſionem [6]. Nos enim magnam fiduciam habemus in veſtri cordis firma conſtantia, & certi ſumus omnino de benigno mentis veſtræ propoſito.

Unde & copioſum a vobis ſuſcipere præſtolamur [f] fructum, ut, ſicut cœpiſti, bonum opus perficias; tuiſque temporibus ſancta Dei Eccleſia multo amplius exaltata permaneat; quatenus omnipotens Dominus, intercedente Beato Petro, principe Apoſtolorum, dignam vobis remunerationem tribuat, & in cœleſtibus regnis cum Sanctis, & electis, poſt hujus vitæ longævitatem perenniter exaltandos [g] vos recipiat; per te enim, bone victoriosiſſime Rex, præfata ſancta univerſalis Dei Eccleſia, de inimicorum impugnationibus erepta, magno, ut dictum eſt, triumphat gaudio, & orthodoxa Chriſtianorum fides, veſtro præſidio

VARIANTES LECTIONES

a Prædictis ſiquidem *Lamb. Gent.* quidem *Teng.* *b* benignæ *Gent.* benigno *Teng.* *c* ſpopondens *Gent.* ſpondens *Teng.* *d* præſentaliter *Lamb.* *e* offeruiſti *Lam. Gent.* obtuliſti *Ten.* *f* ſuſcipi præſtolamus *Gent.* ſuſcipere præſtolamur *Teng.* *g* exaltandum *Gent.* exaltandos *Teng.*

NOTÆ

6 Inter Scriptorem vitæ Hadriani (*ap. Anaſtaſ. ſect.* 319.) & haſce Hadriani ejuſdem literas tanta convenientia eſt, ut neutri fides negari poſſit: en verba ipſa: *Factaque eadem donatione, & propria ſua manu ipſe Chriſtianiſs. Francorum Rex eam corroborans univerſos Epiſcopos, Abbates, Duces etiam, Graphiones in ea adſcribi fecit. Quam prius ſuper altare B. Petri, & poſtmodum intus in ſancta ejus confeſſione ponentes tam ipſe Francorum Rex, tamque ejus Judices beato Petro, & ejus vicario ſanctiſs. Hadriano Papæ, ſub terribili ſacramento ſeſe omnia conſervaturos, quæ in eadem donatione continentur, promittentes, tradiderunt. Apparem ipſius donationis per eumdem Etherium adſcribi faciens, ipſe Chriſtianiſs. Rex Francor. intus ſuper corpus beati Petri, ſubtus Evangelia, quæ ibidem oſculantur, pro firmiſſimæ cautela, & æterna nominis ſui, ac Regni Francorum memoria, propriis ſuis manibus poſuit.* Hæc de donatione Pippiniana per eum confirmata, & longe aucta.

dio in pristino venerationis statu permanet immutilata. Pro quo obnixe quæsumus [a], ut de vestra prosperitate nos quantocius certos reddere jubeatis, quia vestra salus nostra est securitas, & vestra lætitia nostrum esse comprobatur gaudium. Unde firmi in vestro amore, & dilectionis charitate [b] permanentes, incessanter divinam deprecamur clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens præcellentiæ vestræ, atque Excellentissimæ filiæ nostræ Reginæ, & amantissimis natis vestris, longævis ac prosperis temporibus [c] regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam & cælestis regni gaudiis vos faciat esse participes. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

*EMBOLUM

DE PROTERVIA LEONIS ARCHIEPISCOPI.

ET hoc [d] vestræ a Deo protectæ Excellentiæ innotescimus, eo quod postquam a vobis reversus est Leo Archiepiscopus ** in nimiam superbiam elevatus, nullo modo nostris præceptionibus, sicut antea, obedire voluit, sed brachio forti [e] usque hactenus in sua potestate detinere videtur Imolam, atque Bononiam [f] dicens: quod easdem civitates nullo modo B. Petro, neque nobis concessistis; nisi tantummodo eidem Leoni Archiepiscopo. Unde dirigentes [g] ibidem nostrum Missum, id est, Gregorium [h] Sacellarium, qui Judices earundem Civitatum ad nos deferre deberet, & Sacramenta in fide B. Petri, & nostra, atque Excellentiæ vestræ a cuncto earum populo susciperet; sed nequaquam idem Archiepiscopus eundem nostrum Sacellarium illuc ire permisit; nam & Do-

VARIANTES LECTIONES

a qs *Gent.* *b* caritate *Lamb.* *c* longæva, ac prospera tempora *Lamb. Gent. Teng. corr. ut est in editione.* *d* Et ho *Gent.* *e* fortæ *id.* *f* Imulas atque Bononiam *Lamb.* Imulas atq; Bononias *Gent.* Imolam Bononiam *Tengn.* *g* Un dirigentes *Gent.* *h* id Gregorium *Gent.* idest *Teng.*

NOTÆ

* Centur. *chartam insertitiam* vocant.

** Propter istam rebellionem, & pervicaciam meruit Leo iste collocari ab Illyrico in Catalogo testium veritatis pag. 68. Scilicet quo quis est contumacioris, & inflexibilioris cervicis, eo plus gratiæ apud Illyricum reperit, & eo omni exceptione Lutheranæ veritatis major testis est. Et tamen, si Leo iste revivisceret, Illyricum, tanquam nefarium Novatorem, execraretur, & in malam crucem abire juberet. Observa autem, Illyricum ex imperitia nescivisse, qui sint apud Adrianum Pontificem *oletani Canones*; non enim a loco ita nominantur, sed a vetustate, nam *oletanum* Adriano nihil est aliud, quam vetustum & priscum.

& Dominicum, quem nobis in Ecclesia B. Petri tradidistis, atque commendastis, comitem constituimus in quandam brevissimam civitatem Gabellensem, præceptum ejusdem Civitatis illi tribuentes, sed [a] minime illum permisit ipsum actum agere, sed dirigens exercitum, vinctum eum Ravennam deduxit, & sub custodia habuit. Nam & de aliis civitatibus Æmiliæ, id est, Faventia, Ducatu [b] Ferrariæ, Comiado [c], & Foro Livii, & Foro populi, Cæsnia [d], & Bobio, seu Tribunatu [e] decimo [7], nullum hominem exinde ad nos, pro suscipiendis præceptis actionum, advenire permisit, nam illi omnes parati erant ad nos conjungere.

De reliquis vero civitatibus utrarumque Pentapoleos ab Arimino usque Eugubium [f 8] omnes, more solito, ad nostri advenerunt præsentiam, & præcepta actionum [g] de ipsis civitatibus a nobis susceperunt, & in nostro servitio atque obedientia fideliter cuncti permanent, nisi solummodo ipse Archiepiscopus in sua ferocitatis superbia existit: sed petimus te coram Deo vivo, præcellentissime fili, ut nullo modo hoc tibi placeat, ut ea, quæ, sanctæ memoriæ, genitor tuus, & tu ipse B. Petro concessistis, atque obtulistis [h], quod absit, temporibus vestris, auferantur [i], & Ecclesia B. Petri per malignos homines, qui iniqua immittunt [k], humilietur; sed magis semper per vos exaltata permaneat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a sed *deest in ms. sed Tengn. posuit* Gent. *b* Faventias Ducatus *Tengn. litteram* s *in utroque delevit* id. *c* Comiaclo, Forolivii, Foropopoli, *Lamb.* *d* Forolivitorum populi cesinas *Tengn. correxit, ut est in editione* Gent. *e* tribunatum *littera* m *deleta est* Gent. *f* Eguvium *Gent.* Eugubium *Tengn.* *g* actionem *Gent.* actionum *Tengn.* *h* offeruistis *Lamb. Gent.* obtulistis *Teng.* *i* abstollantur *Lamb. Gent.* auferantur *Teng.* *k* immitunt *Lamb.*

NOTÆ

7 Fontanin. de Parmæ & Placentiæ Dominio (*pag.* 23.) putat per Tribunos administrari consuevisse Exarchat. hujus loci auctoritate ductus. At decipitur: locus enim ipse indicatur Sassina, seu prope Sassinam.

8 Divisio hæc Pentapolis in maritimam, & mediterraneam notanda. Greg. II. in epist. ad Leonem Isaurum an. 726. (*Labb. Conc. tom.* VII. *pag.* 19.) Exarchatum una cum Pentapoli vocat Decapolim: *Longobardi & Sarmatæ cæterique qui ad Septentrionem habitant, miseram Decapolim incursionibus infestarunt, ipsamque Metropolim Ravennam occuparunt*: Nomine quidem improprio; sola enim Pentapolis Civitates plusquam decem continebat. Quare Hadrianus bipertito hanc dividens, Pentapoles rectius appellat. Supra etiam Paulus (*ep.* 26. *al.* XXVIII.) Maritimarum civitatum meminit, sed unicam Pentapolim designavit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM REGEM [a] DIRECTA [b], IN QUA CONTINETUR DE TRANSITU CONSTANTINI IMPERATORIS, ET DE REGINALDO DUCE CLUSINÆ [c], PRÆFATUS PAPA POSTULANS, UT IPSUM * ACTUM DOMNUS REX EI HABERE NON PERMITTERET, EO QUOD MULTA MALA IN CASTELLO FELICITATIS INDESINENTER AGERE NON DESISTEBAT [1].

ARGUMENTUM

Se nunciis præcurrentibus accepiſſe Copronymum eſſe mortuum: at rem incertam nunciare noluiſſe: nunc Stephani Epiſc. Neapolitani literas adnectere, acceptas die 7. *Februarii præſentis*. Reginaldum olim Caſtaldum Caſtelli Felicitatis, nunc Ducem Cluſinum multa damna Eccleſiæ inferre; & nuper cum copiis ſe contuliſſe ad eamdem civitatem Caſtelli ditionis s. Sedis, & ſuſtuliſſe Caſtellanos. Eum orat, ut Ducem ex Tuſcia amoveat, tanquam ſibi, & Eccleſiæ damnoſum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVI.	LX.	LV.

DOMNO [d] ** excellentiſſimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Excellentiſſimæ, & a Deo protectæ Chriſtianitati veſtræ his noſtris Apoſtolicis innoteſcimus [f] apicibus, perveniſſe ad nos, nuntiis [g] præcurrentibus, quod Conſtantinus Imperator, divina evocatione, de hac ſubtractus eſſet [h] luce, ſed quia certum non didiceramus, hac de re [i] veſtræ a Deo protectæ Excellentiæ indicare diſtulimus [k]. Nunc vero ſuggeſſit nobis ſanctiſſimus ac reverendiſſimus frater noſter Stephanus, Neapolitanæ urbis Epiſcopus, per has Syllabas ea ipſa nobis intimare [l], quas & ſeptima die præſentis Februarii Menſis ſuſcipientes, eaſque peragrantes confeſtim veſtro regali culmini ſignificare maturavimus, & pro magna

VARIANTES LECTIONES

a DOMNVM CAROLVM REGEM *Lamb. Gent.* *b* DIRECTÆ *Lamb.* *c* CLVSANÆ *Gent.* Cluſinæ *Tengn.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Hadrianus *iid.* *f* noteſcimus *Gent.* innoteſcimus *Tengn.* *g* nuncius *Lambec.* *h* fuiſſet *Lamb. Gentil.* eſſet *Tengn.* *i* pro hac de re *ſed li* pro *deletum eſt* Gent. *k* differuimus *Lambec. Gentil.* diſtulimus *Tengn.* *l* intimanda *Lamb.* intimande *Gent.* intimare *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Ducatum. ** Summ.21. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 21.) *In vigeſima prima* (Vigeſima prima) *Conſtantinum Imperat. obiiſſe indicat, adjunctis ea de re literis Stephani Neapolit. Epiſcop. Raginaldum Ducem Cluſanæ accuſat, quod multa mala in caſtello Felicitatis indeſinenter agere non deſiſtat* (continuo committat) *B. Petri bona auferendo. Petit ut officio amoveatur.*

magna sublimitatis vestræ satisfactione eosdem affatus, infra hæc [a] nostra scripta vobis directa, posuimus [2].

Interea & hoc vestræ præcellentiæ, dulcissime, & amantissime fili [b], dirigimus de perfido illo, & seminatore [c] zizaniorum, atque instigatore [d] humani generis æmulo Raginaldo [e], dudum in Castello Felicitatis Castaldio [f] [3], qui nunc in Clusina civitate dux esse videtur [4], eo quod plurima mala per suas iniquas summissiones, spiritali matri [g] vestræ, sanctæ Dei Ecclesiæ, & nobis ingerere [h] non desinit, dum omnino ea, quæ Beato Petro, principi Apostolorum, a vestra Excellentia, pro animæ vestræ mercede, oblata [i] sunt, per suum iniquum argumentum, abstollere anhelat, & in suo proprio servitio ea [k] habere desiderat; unde & per semetipsum cum exercitu in eandem civitatem nostram Castelli [l] Felicitatis [5] properans, eosdem Castellanos abstulit, & nequaquam credimus, benignissime fili, & Christianissime Rex, quod pro [m] prædicti Raginaldi ducis exaltatione, mutationem fe-

 cisset

VARIANTES LECTIONES

a affatos, infra hanc *Teng correxit* Gent. *b* petendum *Lamb. post verbum* fili *sequitur in ms.* petendum, *sed subducta linea deletum est*. *c* de perfidum illum & seminatorem *Tengn. correxit ut est in editione* Gent. *d* instigatorem *id.* instigarore *Teng.* *e* emulum Reginaldum *Tengn. correxit* Gent. *f* Castaldium *Gent.* Castaldio *Tengnag.* *g* spiritalis matris s *utrobique deletum* Gent. *h* ingerendum *Lamb. Gent.* ingerere *Tengn.* *i* offerta *Lamb.* offertæ *Gent.* oblata *Tengn.* *k* eos *Gent.* ea *Tengn.* *l* castello *Gent.* castelli *Teng.* *m* Rex, quod prædicti *Lamb.* pro quod *Gent.* quod pro *Tengn.*

NOTÆ

2 De hujus epistolæ ætate, & sententia ubertime est actum in commentar. præv. (*num.* 26. *seqq.*) Recte omnes unanimi consensu ad annum referunt 766. Idcirco autem aliis eodem anno datis præmittendam duxi, quia principio Febr. scriptam vidi: quæ autem sequuntur, provecto eodem anno datæ videntur, ut mox patebit.

3 Castaldus, Castaldio, Gastaldus, Gastaldio, Gastaldius, Gastaldeus eadem significatione a Langobardis institutum officium. Administrator erat Villæ alicujus Regiæ, seu etiam civitatis, sed in plebem jus ejusdem se extendebat. Vide Du-Cangium V. *Gastaldus* late hac de re agentem. Murator. (*Antiq. Ital. diss.* 10.) Comitem & Gastaldum fuisse unum & idem in Ducatu Benevent. contendit, eidemque civitates etiam alibi committi solitas probat exemplis.

4 Idem Murator. (*Ant. Ital. tom.* 1. *diss.* 5.) Duces majores, & minores in Italia distinguit. Minoribus siquidem civitates gubernandas esse datas pluribus exemplis demonstrat; majoribus vero Provincias. Quod & in Francia olim factum videmus: ipsos enim Majores domus Carolinos, eorumque prædecessores Ducum nomine appellatos comperimus. Ibidem hanc quoque epistolam adhibet contra Florentinium, & Cosmam *della Rena*, qui Lucæ Duces contendunt universæ Tusciæ præfuisse. Addit epist. LXXIV. nobis 80. in qua sermo est de *Gunaibrando* Duce Florentino: ac recte concludit, plures in Tuscia Duces fuisse per octavum sæculum. Inter hujusmodi minores Duces & Clusinum recensendum esse nemo in dubium vertet.

5 Jam dixi in Comment. præv. (*n.* 30.) etiam Tusciæ Langobardicæ civitates a Carolo concessas fuisse Apostolicæ Sedi. Rei argumentum firmius est, Pontificem Pippinianæ Donationis nullatenus meminisse; sed ab eodem Carolo Castellum Felicitatis donatum esse testari. Situm civitatis usque ad hunc diem inexploratum, creditumque ubi modo est Tifernas, seu Civitas de Castello (*Murat. Annal.* 780.). nihil moror: satis mihi est Civitatem Tusciæ Langobardorum invenire, quæ a Pontifice appellatur *nostra*, ut cæteræ Romani Ducatus, & Exarchatus, nec non utriusque Pentapolis.

ciſſet veſtra a Deo corroborata regalitas [6], una cum excellentiſſima filia noſtra Regina, atque dulciſſimis [a] natis veſtris, vel cuncto a Deo inſtituto Francorum exercitu [b], niſi pro ſuſtentatione amatricis veſtræ, ſanctæ Dei Eccleſiæ, ut in veſtro [c] benigno certamine perenniter permanens eniteret [d].

Idcirco poſcimus, & nimis ſupplicando inſiſtimus veſtram a Deo illuſtratam potentiam, ut ob amorem beati Petri Apoſtoli, nullo modo prænominatum Raginaldum, ibidem, in [e] Tuſciæ partibus, eſſe permittatis. Sed neque illum ei agere [f] * cedatis, & non vobis hoc durum pareat, pro [g] dilectione, qua [h] in invicem conpaginati [i] ſumus, fiducialiter hoc petere [k] deducimus, & obtinere ſperamus, eo quod & ſub Deſiderii temporibus, jurgia & ſcandala frequenter ſeminare [l] non omittebat. Sed, excellentiſſime fili, ut nos, poſt Deum, in tuo fortiſſimo brachio [m] una cum univerſo noſtro populo ſperamus, & die noctuque pro veſtra ſoſpitate [n], atque victoriis [o] divinam exoramus clementiam, ita cum [p] omnibus cauſis ſanctæ Dei Eccleſiæ diſponere acceleretis [q], ut ſancta Dei Eccleſia, & noſmetipſi tuis feliciſſimis temporibus permaneamus, ut ſicut temporalia largitus eſt, ita & [r] cœleſtia tribuat poſſidenda. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a dulciſſimas *Gent.* dulciſſimis *Teng.* *b* cunctum a dō inſtitutum Francorum exercitum *Teng. correxit ut in editione* Gent. *c* p vro *Gent.* in veſtro *Teng.* *d* pmanens eniteat *Gent.* permanens eniteret *Teng.* *e* in *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit* Gent. *f* ei agendum *Lam. Gent.* agere *Teng.* *g* ſed dilectione *Lamb.* pro *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit* Gent. *h* quam *ſed litera* m *deleta eſt* Gent. *i* qua invicem conpagati *Lam.* compagati *Gent.* compaginati *Ten.* *k* petendum *Lamb. Gent.* petere *Tengn.* *l* ſeminando *Lamb. Gent.* ſeminare *Tengn.* *m* in tuum fortiſſimum brachium *Lamb. Gent. Teng. correxit ut eſt in editione.* *n* pro vræ ſoſpitatis *Gent.* pro vra ſoſpitate *Teng.* *o* victoriis concedendi *Lamb.* concedendum *eſt in ms. ſed ſubducta linea deletum eſt* Gent. *p* dum *id.* cum *Teng.* *q* celeretis *Lamb. Gent.* acceleretis *Teng.* *r* temporalia vobis largivit, & *Lamb.* temporalia largivit, & *Gent. Tengn. correxit, ut eſt in editione.*

NOTÆ

* concedatis.

6 Quid clarius? Suſpicatur Hadrianus, num forte Caſtellum Felicitatis a Carolo ſit conceſſum Raginaldo poſt factam donationem S. Petro; ex ſequentibus autem patet, Pontificem aliud loqui, aliud credere; nam Reginaldum amoveri petit ab officio Cluſini Ducis: quia & quum erat Gaſtaldus ejuſdem civitatis ſub Deſiderio Rege, moleſtiam ingerebat S. Sedi, proindeque malus erat finitimus.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE POSSESSORE ET * RABIGAUDO, IPSUM [b] APOSTOLICUM DESPICIENTES SPOLETO AD HILDEBRANDUM [c] DUCEM PERREXERANT [d], ET INDE BENEVENTO PERVENERANT [1].

ARGUMENTUM

Regiorum Missorum adventu sibi nunciato, Possessoris nempe Episcopi, & Rabigaudi Abbatis, se obviam iis misisse, ut æquum erat. Ipsos vero Perusio flexisse iter Spoletum ad Hildebrandum, inde Beneventum, nec primum venisse Romam, juxta Regium mandatum. Meminisse eum debere quæ s. Petro ante ejus Confessionem promiserat, Spoletanum ipsum Ducatum ab eo eidem Apostolorum Principi oblatum esse. Rogat, ut fidem suam servet, perque alios Missos nimiam, qua afficiebatur, sollicitudinem levet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVI.	LVIII.	LVI.

DOMNO [e] ** excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [f] Papa. Omnino confidimus, & certi sumus, quod tua a Domino protecta Excellentia in his, quæ pariter loquentes inter nos convenerunt, firmiter atque immutabiliter permanere studeat; & charitatis [g] vinculum in medio nostrum corroboratum, toto mentis adnisu, atque sincero [h] affectu, observare procuret; dum nos, Deo propitio, in ea ipsa habita [i] in invicem dilectionis concordia cum magna sinceritate mentis satagimus perseverare [k]; quia, Deo teste, dicimus, a quo cum vestra melliflua Christianitate [l] in alterno amicitiæ [m] amore colligati sumus, maximam in tua a Deo inspirata benignitate habere videmur [n] fiduciam, quod omnes

 causas

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* QVOD IPSVM *id.* *c* HILDIBRANDVM *id.* *d* PEREXERANT *idem.* *e* Domino *Lamb. Gent.* *f* Hadrianus *iid.* *g* caritatis *Lam.* *h* sencero *Gent.* fincero *Teng.* *i* abita *Gent.* habita *Tengn.* *k* psceverandum *Lamb. Gent.* psceverare *Teng.* *l* cum vrãm mellifluam Xpianitatem *Gentil. Teng. correxit ut in editione.* *m* amitiæ *Gent.* amicitiæ *Tengn.* *n* videmus *Gent.* videmur *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Rabigando. ** Sum. 24. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 24.) *In vigesima quarta* (vigesima quarta) *queritur, se despectum a Possessore Episcopo & Rabigando Abbate Caroli Legatis. Indicat ipsos non venisse Romam, sed Spoletum ad Hildebrandum Ducem, & inde Beneventum profectos esse. In quanto ob id mœrore constitutus sit, scribit: orat Carolum, ut se consoletur exaltando Ecclesiam Romanam, Spoletinum* (Rom. & Spolet.) *Ducatum restituendo.*

caufas fanctæ Dei Ecclefiæ, & provinciæ noftræ, falubri mancipentur effectui [a] [2].

At vero, excellentiffime, & a Deo fervate fili, bone & optime Rex, tuæ per hujus noftræ Apoftolicæ relationis feriem deducimus notioni, quod [b] dum ad nos perveniffet de fideliffimorum veftrorum Miffiorum adventu [c], fcilicet Poffefforis, fanctiffimi fratris noftri Epifcopi, feu & Rabigaudi, religiofi Abbatis [d], in magno gaudio nofter relevatus eft animus, quoniam defiderabiliffimum eft [e], affidue Miffos Excellentiæ veftræ folite cum magno gaudio, & decenti honore fufcipere, & per eos de veftræ fublimitatis fofpitate certos effe. Unde nos illico, fecundum qualiter Miffos [f] veftræ regalis potentiæ decet, omnem præparationem feu & caballos obviam eis [g] direximus [3]. Illi nempe, dum Perufium [h] conjunxiffent, relaxantes recto itinere ad nos conjungendum [i], fecundum qualiter a veftro a Deo protecto culmine directi fuerunt, & ut veftros honorandos apices relegentes invenimus, nos defpicientes, ad Hildebrandum [k] in * Spoletium perrexerunt, dirigentes nobis per noftros Miffos; quod [l] tantummodo cum Hildibrando [m] loquimur, & deinde, ut directi fumus, una vobifcum apud Domnum Apoftolicum conjungemus [n]. Poftmodum enim, dum cum prædicto Hildebrando [o] locuti fuiffent, & apud eum diutius morarentur, noftras Apoftolicas [p] eis adjurantes direximus Syllabas; per Deum omnipotentem, & vitam excellentiffimi filii noftri Domini Caroli Magni Regis, ut directi eftis, ad nos [q] conjun-

VARIANTES LECTIONES

a effectu *Gentil.* effectui *Tengn.* b eo quod *Tengn.* *li* eo *fubducta linea delevit* Gent. c de fideliffimi vri miffi adventu *Gent. Tengn. correxit ut eft in editione* Gent. d Poffefforem fanctiffimum fratrem ñrm Epifcopum, feu Rabigaudum religiofum abbatem *Gent. Tengn. correxit ut in editione* Gent e defiderabilis fum affidue *Lamb.* defiderabileflum *Gent.* *li* eft *deeft in ms.* Gent. f Miffis *Gentil.* Miffos *Tengn.* g in obviam eis *Lamb.* in obviam eorum *Gent.* obviam eis *Tengn.* h pafiam *Gent.* Perufium *Tengn.* i conjungendum *Lam. Gent.* conjungere *Tengn.* k apud Hildibrandum *Lamb. Gent.* ad Hildebr. *Tengn.* l eo quod *Gent. Tengn.* *li* eo *delevit* Gent. m cum Hildibrandum *Gent.* Hildibrando *Tengn.* n conjugemus *Gent.* conjungemus *Teng.* o cum prædictum Hildebrandum *Gent. Tengn. correxit ut eft in editione* Gent. p noftris Apoftolicis *Gent.* noftras Apoftolicas *Teng.* q apud nos *Gentilot.* ad nos *Tengn.*

NOTÆ

* Spoletum.

2 Per integrum fere biennium Miffos ex Francia fummopere optaverat Romam advenire, quibufcum de magni momenti rebus agendum erat, ac præcipue Carolina donatio integra exfequutioni mandanda. Ab iifque tandem advenientibus fe delufum ratus, amicitiæ vinculi, quo ante corpus S.Petri conjuncti invicem erant, Carolum admonet.

3 Nulli Regio Miffo hucufque legimus quali apparatu obviam itum. Hinc Regias Legationes excipiendi morem difcimus.

jungere satagite, ut unanimiter petractemus [a], quod ad exaltationem sanctæ Dei Ecclesiæ pertinuerit, & ad laudem regni vestri [b], præcellentissimi filii, agere studeamus, & tunc per dispositum, ut ejus præcellentiæ decet Missos, apud Beneventum vos proficisci [c] disponemus.

Sed illi, nescimus quid pertractantes, statim a Spoleto [d] in Beneventum perrexerunt, nos in magna derelinquentes ignominia [e], & Spoletinos ampliaverunt in protervia. Unde valde hanc nostram perturbaverunt provinciam, & pro hac re in magna tristitia noster jacet [f] animus, quia quantum per illos exspectabamus suscipere sperata nuncia de exaltatione sanctæ nostræ Ecclesiæ, sicut & in vestris reperimus honorandis apicibus [g], & nostri nobis tulerunt [h] Missi, qualiter a vestra regalitate injunctum [i] habuerunt, in tanta afflictione, & deminoratione conati sunt.

Sed recordari te credimus, dulcissime atque amantissime fili, qualiter nos [k] benignissimo vestro [l] ore affati estis, dum ad limina Beatorum principum Apostolorum Petri, & Pauli properati estis, quia non aurum, neque gemmas, aut argentum, vel literas [m], & homines conquirentes, tantum fastidium [n] cum universo a Deo protecto vestro Francorum exercitu sustinuissetis, nisi pro justitiis B. Petri exigendis, & exaltatione sanctæ Dei Ecclesiæ perficienda, & nostram securitatem ampliare certantes, sed tamquam præsentaliter coram vestris mellifluis regalibus obtutibus assistentes, obsecrantes petimus vestram a Deo fundatam regalem potentiam, ut de tanta, & tali tribulatione, in qua nos ipsi vestri dereliquerunt Missi, velociter per fidelissimos, & benignissimos vestros Missos, nos consolari, & lætificari [o] jubeatis, quia & ipsum Spoletinum Ducatum vos præsentialiter obtulistis [p] protectori vestro B. Petro, principi Apostolorum, per nostram medio-

VARIANTES LECTIONES

a ptractes *Gent.* ptractemus *Tengn.* *b* nostri *Lamb.* *c* proficiscere *Gent.* proficisci *Tengnag.* *d* a Spolerio *Lamb.* ad Spoletio *Gent.* a Spoleto *Teng* *e* in magnam (magnum *Gent.*) derelinquentes ignominiam *Lamb. Gent. Tengn. correxit, ut est in editione* Gent. *f* rejacet *Lambec. Gent.* jacet *Teng.* *g* honorandos apices *Gent.* honorandis apicibus *Tengn.* *h* referuerunt *Lamb. Gent.* retulerunt *Teng.* *i* injuntum *Gent.* injunctum *Teng.* *k* nobis *Gent.* nos *Ten.* *l* vrm *Gent.* vro *Teng.* *m* litteras *Lamb.* *n* tantum fatigium *Lamb.* tatum fatigium *Gent.* tantum fastidium *Tengn.* *o* lætificare *Lamb.* *p* præsentaliter offeruistis *Lamb. Gentilot.* obtulistis *Tengn.*

diocritatem, pro animæ veſtræ mercede [4], & ita obnixe quæſumus, præcellentiſſime fili, ut noſtram deprecationem de prædicta afflictione, & prænominato Spoletino Ducatu [a] celerius effectui mancipetis, quatenus dignam a miſericordiſſimo [b] Deo noſtro, intercedente B. Petro Apoſtolorum principe, pro cujus amore, & reverentia aurem noſtris [c] petitionibus accommodare [d] inſpiratus fueris, ſuſcipias mercedem, quia, Deo teſte dicimus, nil [e] niſi veſtram cupimus exaltationem [f], & lætitiam, dum, annuente Deo, magna inter nos atque inſolubilis charitatis [g] concordia corroborata eſt, permanentes in his, quæ mutuo inter nos aſſerentes confirmavimus. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a prenominatum Spoletinum Ducatum *Gent. Tengn correxit ut in editione.* *b* ex hoc a miſericordiſſimo *Lamb.* ex hac miſericordiſſimo *Gent. Teng. h* ex hac *delendo poſuit* a. *c* in noſtris *Gent. ſed li* in *deletum eſt.* *d* accomodare *Lamb.* *e* nil *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit* Gent. *f* exultationem *id.* *g* caritatis *Lamb.*

NOTÆ

4 Et Tuſcia Langobardorum, & Spoletanus Ducatus oblati erant S. Sedi: hoc tamen diſcrimine, quod civitates Tuſciæ perpetuo poſſidendæ, ac ſupremo jure adminiſtrandæ conceſſæ fuerant Pontifici, at Spoletanus Ducatus, quemadmodum etiam Tuſcanus (Tuſciam Regalem appellant) oblati fuerant retento ſupremo jure, ita ut cenſus tantummodo, ſeu tributum pendi ſolitum Langobardorum Regibus ante eorum dejectionem, S. Sedi concederetur, ſupremum vero Dominium ad Francorum Reges pertineret. Hinc eſt, quod Hadrianus nunquam *noſtras* appellat civitates eorum Ducatuum, quemadmodum Caſtellum Felicitatis ab eo *Civitatem noſtram* vocari nuper vidimus, aliaſque tum provinciæ Romanæ, tum Exarchatus, & Pentapolis paſſim nuncupari compertum eſt. Quod ſane diſcrimen quia nequaquam animadverterunt nonnulli, & ſupremum jus, & precarium in dubium vertunt, Donationes confundunt, veritati fucum faciunt.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR, QUOD HILTIBRANDUS ET * ARAGIS [b], ATQUE RODGANS [c], NEC NON ET ** REGIMBALDUS [d] DUCES CONSILIUM INIERANT, QUALITER SE IN UNUM CONGLOBARENT CUM GRÆCIS, ET ADALGISO [e], TERRA [f] MARIQUE AD DIMICANDUM CONTRA ROMAM ET ITALIAM, ET SUB NIMIIS ADJURATIONIBUS POSTULANS ADJUTORIUM CONTRA EOS [1].

ARGUMENTUM

Possessore & Rabigaudo Benevento per Spoletum ad Urbem venientibus, Hildebrandum ait Pontifex ab se petiisse salvum Conductum, ut rogaturus veniam huc veniret. Se eo misisse Stephanum Saccellarium, qui Missos ibi reperit Arichis Beneventani, Rodgausi Forojuliani, & Regimbaldi Clusini consilia ineuntes de suscipiendo bello una cum Græcis, & Athalgiso Desiderii filio, proximo mense Martio: Romam nempe invasuri, & Langobardorum Regnum instauraturi. Orat, ut celerrime opem ferat, Romamque eripiat ab imminenti periculo, ac de communibus hostibus triumphet.

A. D.	COD. CAR.	CRONOL.
DCCLXXVI.	LIX.	LVII.

DOMNO [g] *** excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [h] Papa. Reminisci [i] consideramus a Deo protectam Excellentiam vestram, quod [k] sæpius vobis innotuimus [l] de Hiltibrando [m] Spoletino Duce, seu Arigiso [n] Beneventano Duce, atque Rodgauso Forojuliano de sævissimo consilio [o], quod erga nos atque vos gerere [p] non differunt [2]. Nunc vero dum fidelissimi vestri Missi, revera san-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b HILDIBRANDUS ET ARIGIS *id.* c RODGAUS *Lamb. Gent.* d GIMBALDUS *Gent.* Regimbaldus *Tengn.* e ADALGIS *Lamb. Gent.* f TERRÆ *Gent.* terra *Teng.* g Domino *Lamb. Gent.* h Hadrianus *iid.* i Reminisce *Gent.* reminisci *Tengn.* k quod *deest in ms. sed Tengn. posuit* Gent. l innotuendum direxissemus (*Gent.* direximus) *Lamb. Gent.* innotuimus *Tengn.* m Hildibrando *Lamb.* n Arigis *idem*. o de Hildibrandum Spoletinum Ducem, seu Arighis idem Beneventanum ducem atq; Rodcausum Forojulanum de sevissimum consilium. *Tengn. correxit ut in editione* Gent. p gerendum *Gent.* gerere *Ten.*

NOTÆ

GRETSERUS

* B. & Cent. Arogis. ** Raginaldus. Reginaldus. *** Summ. 22. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 22. *In vigesima secunda* (Vigel sec.) *queritur*, *Hildebrandum*, *Arogin*, *Rodgaum*, *necnon* (&) *Raginaldum Duces consilium iniisse cum Gracis*, & *Adalgiso terra marique contra Romam & Italiam dimicare* (ut terra, marique Ro & Ital. oppugnent); *quare multis adjurationibus a Carolo auxilium contra eos postulat*.

2 Hanc epistolam una cum præcedenti Cointius, Pag., Murator. ad annum referunt 775. Quum autem utraque scripta fuerit Februario mense (nam infra, *proximo*, ait Pontifex, *Martio mense adveniente*), rerum series, quæ evenerunt, utramque ad hunc annum differendam

ſanctiſſimus frater noſter Poſſeſſor Epiſcopus, atque * Rabigaudus, religioſus Abbas, a Benevento repedantes, per prædictum Hildibrandum ad nos [a] properant [b], nimis nos obſecrantes, propter [c] nominati Hiltibrandi noxam, ut [d] ei veniam tribueremus [e], adſerentes, ut apud eum noſtrum indiculum, & obſides pro ſua dubitatione **, & Hildibrandus noſtris ſe præſentaret [f] obtutibus [3]; nos quippe ſecundum fideliſſimorum Miſſorum veſtrorum [g] dictum, illuc uſque Spoletum [h] direximus Stephanum noſtrum fideliſſimum dudum Sacellarium [i], qui cum eum affatus fuiſſet, & tunc noſtros ibidem deſtinaſſemus obſides, ipſe nempe noſter Miſſus, cum apud eum conjunxiſſet, in magna eum invenit protervia, eo quod Miſſos [k] Arigiſi, Beneventani Ducis, ſeu & [l] Rodcauſi Forojuliani [4] [m], nec non & Regnibaldi [n] Cluſinæ civitatis Ducem, in

VARIANTES LECTIONES

a apud nos *Gent.* ad nos *Ten.* *b* properati ſunt *Lamb. Gent.* properarunt *Ten.* *c* prope *d* noxave *Gent.* propter .... noxam ut *Ten.* *e* tribuiſſemus *Lamb Gent.* tribueremus *Ten.* *f* præſentaſſet *Lamb.* preſentaſſet *Gent.* præſentaret *Ten.* *g* ſecundum fideliſſimi miſſi veſtri *Lamb. Gent. Ten. correxit ut eſt in editione.* *h* Spoletio *Lamb.* Spoleto *Gent.* Spoletum *Ten.* *i* ſaccellarium *Lam.* *k* miſſi *Gent.* miſſos *Ten.* *l* & *deeſt in ms. ſed Ten. poſuit* Gentilot. *m* Forojulani *Gent.* *n* Reginbaldi *Lam. Gent.* Reginbaldū *Ten.*

NOTÆ

* Rabigandus. ** mitteremus, *vel aliquid ſimile deeſſe videtur.*

dam ſuader. Ineunte enim 774. dum Carolus obſideret Ticinum, Adalgiſus Verona fugiens, Cpolim ſe contulerat; & Spoletani ſoluti metu ad Pontificem venientes, ſe dederant s. Petro, & ab eodem Pontifice Hildebrandum Ducem ab ipſis electum confirmari obtinuerant, ut eſt ap. Anaſtaſ. (*ſect.* 312) Quo videlicet anno 774. & Catal. Farfen. & Ann. Bertin. & Sigon. eum Ducem cœpiſſe teſtantur. Septem circiter menſibus a Caroli diſceſſu ex Italia & Hildebrandus, & alii Duces conſilia inierint adverſus S. Sedem, & Carolum; ea Pontifex detexerit; *ſæpius* ſignificaverit Carolo; hic demum *reminiſci* debuerit Pontificia monita, quæ nonniſi recentiſſima eſſe poterant, ſi literæ ad an. 775. Febr. menſem pertinerent? Nulli omnino hominum perſuaſum erit. Contra anno 775. (*ep.* 53. *al.* LII.) vere Pontifex Carolo nunciarat de illis Ducibus, *noſtris veſtriſque inimicis*. Et nota quod extremo anno 774. (*ep.* 51. *al.* LIV.) plura coram enuncianda commiſit Anaſtaſio Cubiculario. Perinde an. 775. præter prædicta ſcriptis mandata, multa credidit fidei Andreæ Epiſc. & Pardi Hegumeni, quæ iidem enarrarent Regi (*ep.* 54. *al.* LI.) Eoque haud dubie arcana eorum Ducum conſilia ſpectabant. Idcirco ſæpius ſe innotuiſſe ait illorum molimina.

3 Queri deſinit de Regiis Miſſis, quorum iter Spoletum ac Beneventum eum ſollicitarat. Senſit enim iniquis eorum conſiliis per eos Legatos modum allatum iri: niſi ea ſupervenisſent, quæ mox enarrat; accedente ad iniquam illam ſocietatem etiam Raginbaldo Cluſino Duce, quem ſubleſtæ fidei hominem paulo ante (nempe ejuſdem Febr. menſis die ſeptima) declaraverat.

4 Pontifex innotuerat, ut dixi, & ſcripto, & voce Miſſorum ſuorum, Forojuliani Ducis, & aliorum molitiones ſub finem ſuperioris anni. Dum ejus Miſſi cum aliis conſilia ineunt Spoleti adverſus Carolum, & S. Sedem Febr. menſe, Dux ipſe armis de improviſo eſt petitus a Carolo, vitamque una cum Ducatu amiſit, paulo poſt Spoletanum Congreſſum. Annales Francor. id perſpicue docent anno 776. *Tunc Carolus Rex Italiam ingreſſus eſt, per partes Fori Julii iter peragens, Ruodgandus occiſus eſt, & Dominus Carolus Rex apud Tarviſium Civitatem Paſcha* (14. April.) *celebravit, & captis Civitate Forojulii, Tarviſio, cum reliquis civitatibus quæ rebellarant, & diſpoſuit eas omnes per Francos, & iterum in proſperitate & victoria reverſus eſt in Franciam.* Fuldenſes bre-

in Spoletio cum præfato reperit Hiltibrando [a], adhibentes adversus nos perniciosum consilium, qualiter, Deo eis contrario, proximo Martio mense adveniente, utrosque in unum conglobarent [b], cum caterva Græcorum, & Athalgiso, Desiderii filio [c], & terra marique ad dimicandum super nos irruant, cupientes hanc [d] nostram Romanam [e] invadere civitatem, & cunctas Dei Ecclesias denudare; atque ciborium fautoris vestri, B. Petri, auferre [f], vel nosmetipsos, quod avertat divinitas, captivos deducere, nec non Langobardorum Regem integrare [g], & vestræ regali potentiæ resistere.

Ob hoc, præcellentissime Rex, & dulcissime fili, peto te, & tanquam præsentaliter adsistens cum divinis mysteriis, conjuro coram Deo vivo & vero, & ejus principe Apostolorum B. Petro, ut sub nimia festinatione, & maxima celeritate nobis subvenias, ne pereamus; quoniam, post Deum, in tuis manibus nostras omnium Romanorum commisimus animas, ne nos derelinquas, aut differas * solatiandum [5], ut dicant [h] gentes, quæ in cuncto orbe terrarum sunt, Ubi est fiducia Romanorum, quam post Deum, in Regem & regnum Francorum habebant? & tu de omnibus, a Deo protecte dilectissime fili, ante tribunal Dei eris redditurus rationem, quoniam, ut præfati sumus, tuæ dulcissimæ sublimitati, per Dei præceptionem, & B. Petri, sanctam Dei Ecclesiam, & nostrum Romanorum Reipublicæ populum commisimus protegendum; & ita ad limina protectoris tui B. Petri Apostolorum principis properare satagite, ut cunctos adversarios sanctæ Dei Ecclesiæ, atque nostros seu vestros, regalis vestri culminis subster-

VARIANTES LECTIONES

a Hildibrando *Lamb.* cum præfatum reperit Hildibrandum *Gent. Tengn. correxit, ut est in editione.*
b conglobent *Lamb. Gent.* conglobarent. *Ten.* c Athalgihs desideri filium *Gent. Ten. correxit.*
d hac *Gent.* hanc *Ten.* e Romana *Gent.* f abstollere *Lamb. Gentilot.* auferre *Tengn.*
g redintegrare *Lamb.* reddeintegrate *sed correctum est* redintegrare *Gentil.* h solatiandum ne dicant *Lamb. Gent.* consolari *Teng.*

NOTÆ

* solatium, ne.
breviter anno 775. *Ruodgaudus Langobardus Italiæ regnum affectat.* Et 776. *Carlus contra Ruodgaudum in Italiam profectus, eumdem interficit.* Vide & Baron. (*h. a. n.* 3.) & Pag. (*n.* 2.) recte hac de re cum Auctoribus antiquis decernentes. Quare inutile fuit quicquid Missi, seu Legati eorum Ducum decreverunt. Carolinæ deliberationis fuisse inscios Missos Regios non crediderim; sed fidos arcani custodes ad utrumque Ducem properasse iter, ut iis nescientibus adventum Caroli, hujus expeditio suum consequeretur effectum, quod evenit.

5 Hæc, & sequentia satis perspicue ostendunt, Pontifici nullatenus patuisse expeditionem Caroli: Missi enim, qui uni rem voce significassent, alio diverterant, necdum Romam venerant.

nantur vestigiis, & ea quæ eidem Dei Apostolo, vestris propriis pro animæ vestræ mercede obtulistis [a] manibus, ad effectum perducatis, ut fructum bonum offerens in futuri examinis die merearis dicere; Domine meus, princeps Apostolorum, B. Petre, cursum consummavi [b], fidem tibi servans Ecclesiam Dei a superna clementia tibi commendatam, de manibus persequentium defendens liberavi, & adsistens immaculatus coram te, offero tibi pueros, quos mihi commisisti de manibus inimicorum eruendos, sospites [c] atque incolumes existentes [d]; tunc & qui in præsenti vita regni gubernacula tenes, etiam & in futuro sæculo cum Christo regnans cœlestia [e] præmiorum gaudia adipisci merearis, audiens nimirum paternam desiderabilem vocem illam inquientis: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis præparatum est ab origine mundi* (*Matth.* 25.) Incolumem excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a offeruistis *Lamb. Gent.* obtulistis *Teng.* *b* consummans *Lamb. Gent.* *c* sospes *Gent.* sospites *Teng.* *d* existentes *Lamb.* *e* cælestis *Gent.* cœlestia *Teng.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA PRÆDICTUS PAPA POSTULANS [b], UT DOMNUS REX REVERTENS A SAXONIA AD LIMINA SANCTI PETRI PROPERARET [c], QUEMADMODUM EI POLLICITUS FUERAT [1].

ARGUMENTUM

Possessorem, & Rabigaudum pervenisse Romam cum Regiis literis, quæ summum omnibus ordinibus gaudium attulerunt: nam Carolum e Saxonia reducem in Italiam esse venturum testabantur, fortasse etiam ad Urbem. Lætitia ob id exultans necessitudinem memorat, qua simul conjuncti fuerant coram Confessione Principis Apostolorum. Præterea Regios Missos multa laude prosequitur, eosque illi commendat ut Regi, & S. Sedi maxime fideles.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVI.	LXIII.	LVIII.

DOMNO [d]* excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Dum tanta securitatis lætitia spiritalis mater vestra, sancta Dei Catholica, & Apostolica Romana Ecclesia dilatata laudabiliter permanet, etiam in Apostolica [f] aula, ob vestrorum delictorum veniam, sedulo [g] a nobis, & cunctis Dei sacerdotibus, orationum vota & sacrificiorum hostiæ divinæ ** proferuntur majestati [2]. Itaque, præcellentissime fili, conjungentes ad nos fidelissimi vestri Missi, scilicet Possessor, sanctissimus frater noster Episcopus, & Rabigaudus religiosus Abbas, detulerunt nobis deside-

 ratissi-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b POSTOLANS *Gent.* postulans *Teng.* c PROPERASSET *Lam. Gent.* properaret *Ten.* d Domino *Lamb. Gent.* e Hadrianus *iid.* f etiam Apostolica *Teng. interpos.* in *Gent.* g sedule *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 18. Bar. & Cent. ** offeruntur.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. n.* 18.) *In decima octava* (Dec. oct.) *de suo ac populi amore erga Carolum multa scribit: & orat, ut quod pollicitus fuerat, revertens a Saxonia ad limina Petri* (S. Pet.) *Apostoli properet: & legatos ejus Possessorem Episcopum, & Rabigandum a fidelitate in servitio S. Petri commendat.*

2 Aut victoriam Caroli de Forojuliano Duce, quæ sociorum consilia evertit, Pontifex resciverit, aut Spoletanum, & Beneventanum Duces Socii casu territos despondisse animum Regii Missi nunciaverint, singularem S. Sedis lætitiam significat, quod ingens sibi metus ereptus fuerit binis præcedentibus literis expressus. Pagius (*an.* 775. *n.* 7.) sequutus Cointium hanc duabus iisdem Epistolis præmittit. At uterque vir doctus dormitasse videtur. Si enim Perusio diverterant Spoletum, inde Beneventum, reducesque, Spoleto iterum transeuntes, demum veniebant Romam, ut luculenter in utraque epistola continetur, hæc utramque sequuta est, non contra.

ratiſſimas [a] veſtræ ſublimitatis Syllabas [3], quas & cum nimia amoris dulcedine acceptantes, ſuſcepimus, relegenteſque, & de veſtra immenſa proſperitate agnoſcentes, magnas omnipotenti Deo noſtro tulimus [b] laudes, qui nobis tam benigniſſimum ac Chriſtianiſſimum Regem ſuæ Eccleſiæ detulit defenſorem. Continebatur [c] quippe in ipſis veſtris regalibus apicibus [d], quod, Domino protegente, remeantes [e] vos a Saxonia, mox & de præſenti, Italiam vel ad limina protectoris veſtri, B. Apoſtolorum principis Petri [4], ad implenda [f], quæ ei polliciti eſtis, properare deſideratis [g]: de quo audito nimis noſter lætatus eſt animus, una cum [h] univerſo noſtro populo, eo quod nimis deſiderabiles ſumus prominentiſſimum veſtrum conſpicere vultum.

Quoniam ſatisfaciat tibi [i] veritas, dulciſſime, & amantiſſime fili, atque a Deo inſtitute magne Rex, in eadem ſponſione, qua [k] in invicem, ante ſacram ejuſdem Dei Apoſtoli Confeſſionem adnexi ſumus, firmi atque incommutabiles, diebus vitæ noſtræ, cum univerſo noſtro populo permanere ſatagimus. Unde & charitas [l] veſtri regalis culminis [m] nos provocat ſedulo [n] de veſtra ſoſpitate addiſcere; & cognoſcat veſtra conſpicua Excellentia, quia ſi mora de veſtro adventu provenerit, magna nobis imminet voluntas, ibidem in veſtrum adventum [o], ubicumque vos valuerimus conjungere, obviam proficiſci [p].

Inte-

VARIANTES LECTIONES

a Poſſeſſorem ſanctiſſimum fratrem noſtrum epĩ ſeu Rabigaudum religioſum abbatem, detulerunt nobis deſideratiſſimas *Tengn. correxit, ut eſt in editione Gent.* *b* referuimus *Lamb. Gent.* retulimus *Tengn.* *c* continet *Gent.* continebatut *Ten.* *d* Regalis ſeriet apicibus *Lambec.* regalis ſetiem apicibus *Gent. Tengn. delendo* ſetiem *correxit, ut eſt in editione.* *e* remeante *Teng. litt.* s *appoſuit Gent.* *f* ad implendis *Gent.* implenda *Teng.* *g* deſiderate *Gent.* deſideratis *Tengn.* *h* animus cum *Lamb.* *i* ſatisfaciat te *Lam. Gent.* tibi *Teng.* *k* quam *Gent.* qua *Teng.* *l* caritas *Lamb.* *m* caritatis veſtro regali culmini *Gent. Teng. correxit, ut eſt in editione.* *n* ſedule *Lamb.* *o* in veſtri obviam *Lam. Gent.* in veſtrum adventum *Teng.* *p* gradiendum proficiſci *Lam.* gradiendum proficiſcere *Gent. Tengn. delendo li* gradiendum, *poſuit* obviam proficiſci.

NOTÆ

3 Supra (*ep. 56. al.* LVIII.) dum eoſdem Miſſos alio digreſſos inſimulabat, ſe relegiſſe ait *veſtros honorandos apices*. Quod ſane accipiendum de literis Miſſorum adventum nunciantibus: nam hinc perſpicue conſtat, ipſos per ſe attuliſſe Regias literas.

4 In Annal. Francor. legitur, Carolum e Saxonia reducem an. 775. accepiſſe Forojulianum Ducem res novas meditari, atque ea propter in Italiam iter inſtituiſſe adverſus eum, quod initio ſequentis anni ſuſcepit, ut nuper eſt dictum. Literæ a Miſſis redditæ, tanquam datæ eodem an. 775. exeunte fortaſſe agunt de eodem itinere; quod perſuadet Miſſorum eorumdem aditio ad Spoletanum & Beneventanum Duces; non enim ſponte, ſed ſecreto ex Caroli mandato colloquia cum iis ſerebant, dum ipſe Carolus res armis gerebat in Ducatu Forojuliano: Eoque id magis perſuadent literæ ipſæ a Miſſis retentæ uſque ad eorum adventum Romam, ne ſcilicet Caroli profectio Italica vulgaretur; tametſi novæ Saxonum rebelliones eo Carolum ex Italia revocarunt.

Interea notioni vestræ Excellentiæ deducimus de prædictis vestris fidelissimis Missis, quia sicut ad nos pervenerant [a], & vestræ regali potentiæ per nostros apices intimandum direximus, dum nobis præsentati fuissent ipsi Missi vestri, fideles [b] in servitio fautoris vestri B. Petri, Apostolorum principis, & nostro atque vestro [c] reperimus, pro quo petimus, ut benigne eos suscipere jubeatis [5].

His prælibatis, divinam exoramus clementiam, ut sua vos gratia multipliciter tueatur, tribuens vobis, atque excellentissimæ filiæ nostræ Reginæ, & amantissimis vestris natis longæva ac prospera tempora, regni gubernacula possidenda, vestrisque vestigiis cunctas barbaras nationes prosternat, dilatans multipliciter terminos regni vestri, etiam & cœlestis regni gaudiis vos faciat esse per infinita sæcula participes. Incolumem Excellentiam vestram, Domine fili, superna gratia custodiat [d].

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a pvenerat *Gent.* b fidelis *id.* fideles *Teng.* c nostri atque vri *Gent.* nostro atque vro *Ten.*
d superna custodiat gratia *Lam. Gent.*

NOTÆ

5 Quæ adversus eos jam scripserat, quodammodo obliterans, quia pro Ecclesiæ, Pontificis, Carolique bono Spoletum, ac Beneventum eos petisse compertum habuit, præsentia eorumdem antiquatà esse ait quæ suspiciose scripserat, valdeque commendatos in Franciam remittit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ ADRIANI PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, PRO VITA ET SANITATE DOMNI REGIS, ET UXORIS, VEL FILIUM [b] EJUS, NEC NON ET PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET POSTULANS [c], UT FILIUM SUUM EX SACRO BAPTISMATIS FONTE SUSCIPERE MERERETUR [1].

ARGUMENTUM

Revertentes ex Francia Philippus Episcopus, & Megistus Archidiaconus nunciant constantem Caroli amorem in S. Sedem: eumdemque cum Regina Hildegarde venturum Romam, ut Paschate adveniente filium suum Pippinum recens natum baptizari faceret, quem Pontifex e Sacro fonte susciperet. Quum autem non venisset, Pontifex suum desiderium aperit se jungendi spiritali eo vinculo cum Regibus. Deinde rerum Ecclesiæ satagens, ad eum legat suos Missos Philippum, & Andream Episcopos, ac Theodorum Ducem Nepotem suum cum Catalogo Donationum a Constantino, & Successoribus, atque Patriciis factarum in provinciis Tusciæ, Spoleti, Beneventi, Corsicæ, & Sabinæ, exemplo educto ex Archivo Apostolico: eæ siquidem a Langobardis jamdudum invasæ, nondum fuerant restitutæ. Orat, ut Constantini felicia tempora instauret, exaltando Apostolicam Sedem.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVII.	XLIX.	LIX.

DOMNO [d] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus Papa. Dum nimio provocati amore aptum duximus, primitus quidem a Deo protectæ Excellentiæ vestræ, seu spiritalis filiæ nostræ Reginæ proles, etiam Episcopos, & Presbyteros, nec non & universos optimates, cunctumque præclaræ gentis [e] vestræ Francorum populum, ad vestrum [f] a Deo confortatum regnum [g] pertinentem, his nostris Apostolicis visitare apicibus, & certos de vestra

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b FILIORUM *Lamb. Gentil.* c POSTOLANS *Gentil.* postulans *Tengn.* d Domino *Lamb. Gent.* e genti *Gent.* gentis *Ten.* f populi *Gent.* populum *Tengn.* & *posuit* ad vestrum *quod deest in ms.* Gent. g confortati regni vri; *sed subducta linea deletum est* vestri *Gent.* confortatum regnum *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 35. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 35.) *In trigesima quinta* (Trig. quin.) *gratiarum actiones continentur, & plurimæ petitiones pro restitutione patrimonii B. Petri. Meminit donationis Constantiniana* (Constantini) *temporibus Silvestri* (S. Silv.) *Papa facta, & aliorum, qui pro anima sua mercede* (salute) *multa donarint B. Petro, quæ a Langobardis erepta sunt, ac dicit in Lateranensi scrinio eas donationes haberi. Carolum novum Constantinum nominat: orat, ut sibi filium ejus ex sacro baptismate suscipere liceat.*

ſtra ſalute ac lætos effici [a], impenſius proſperitatis ambientes integritatem [b]. Igitur dum ad nos reverſi fuerunt Miſſi ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Dei Eccleſiæ, a veſtigio a Deo protecti regni veſtri, id eſt, Reverendiſſimus frater noſter Philippus Epiſcopus, & Megiſtus, dilectiſſimus filius noſter Archidiaconus [2], retulerunt nobis de fidei, & charitatis [c] veſtræ conſtantia, quam erga B. Petrum, Apoſtolorum principem, & noſtram humilitatem habere dignati eſtis, pro veſtræ animæ mercede. Hoc audito, magno gaudio noſter relevatus eſt animus, & cœpimus Deo laudes referre, & Beato principi Apoſtolorum Petro, pro exaltatione regni veſtri, atque filiæ noſtræ Reginæ conjugis veſtræ, prolis etiam, & pro cunctis Francis, fidelibus [d] B. Petri Apoſtoli, atque veſtris.

At vero [e] illud, unde veſtræ eximietati per jam dictos noſtros Miſſos, ſcilicet Reverendiſſimum fratrem noſtrum Philippum Epiſcopum, & dilectiſſimum noſtrum Megiſtum Archidiaconum dignati eſtis nobis repromittere, ut in ſanctam [f] diem Paſchæ ad limina Beati Apoſtolorum principis Petri, una cum ſpiritali [g] filia noſtra Regina, Domino auxiliante, properare debuiſſetis, ut filium, qui nunc vobis procreatus eſt, a ſacro Baptiſmate, in ulnis noſtris ſuſciperemus [h], ſicut terra ſitiens imbrem, ita & nos exſpectantes fuimus [i] mellifluam Excellentiam veſtram; & dum appropinquaſſet ipſe dies ſanctus [k] Paſchæ, & nullum mandatum de adventu veſtro [l] ſuſcepiſſemus, aut de Miſſis veſtris, ſecundum placitum [3], quod inter nos extiterat, valde triſtes effecti ſumus [4]. Sed

VARIANTES LECTIONES

a apicibus certos de veſtra ac lætos effici *Lamb. Gent. Tengn. correxit, ut eſt in editione.* Gent.
b integritate *Lamb.* *c* caritatis *Lamb.* fidei caritatis *Tengn. interpoſuit* & *Gentil.* *d* fidelis *Gent.* fidelibus *Tengn.* *e* De vero *Lamb. Gent.* At vero *Tengn.* *f* ſctum *Gent.* ſanctum *Tengn.* *g* ſpiritale *Gent.* ſpiritali *Teng.* *h* ſuſcipere debuiſſemus *Lambec.* a ſacro baptiſina in ullis nris ſuſcipere debuiſſemus. *Teng. correxit, ut in editione.* Gent. *i* exſpectabiles fuimus *Gent.* exſpectantes *Teng.* *k* ipſum diem ſanctum *Teng. habet ut eſt in editione.* Gent.
l de adventum veſtrum *Teng. delevit literam* m *Gent.*

NOTÆ

2 Quandonam, quibuſve cum literis collegium illud Miſſorum in Franciam profectum fuerit, incertum. Hinc tamen conjici jure poteſt, ſalutationis gratia dumtaxat, & ſocietatis atque amicitiæ confirmandæ cauſa Pontificias literas officii plenas iis Miſſis a Pontifice ad Carolum datas eſſe: quod luculentius per ſequentia comprobatur.

3 De varia Placiti ſignificatione vide Du-Cangium; hic nihil aliud eſt quam conventio. Gregor. Turon. (*lib.7. c. 6.*) *Deprecor, ut placita, quæ inter nos poſt patris mei obitum ſunt innexa, cuſtodiantur.*

4 Ex tota hac narratione, & multo magis ex procemio falſi arguuntur viri docti Cointius & Pagius, qui Epiſtolam referunt ad an. 776. quum Carolus Italico bello erat implicitus contra Ducem Forojulianum. Non enim Regina, filii, Proceres, Francique omnes una cum Epiſcopis & presbyteris erant in Caſtris Caroli, quos omnes

Sed obnixe te petimus, præcellentissime, & magne Rex, ut secundum quod [a] inter nos constitit, pro ipso sancto Baptismate [b] nostrum adimplere jubeas desiderium, de eodem eximio vestro filio [c], quatenus duplex Spiritus sancti gratia in medio nostrum adcrescat, & gemina festivitatis lætitia nobis celebretur, & hoc deprecamur vestram Excellentiam, amantissime fili, & præclare Rex, pro Dei amore, & ipsius Clavigeri regni cœlorum, qui solium regni patris vestri vobis largiri dignatus est, ut secundum promissionem, quam polliciti estis, eidem Dei Apostolo, pro animæ vestræ mercede, & stabilitate regni vestri, omnia nostris temporibus adimplere jubeatis, ut Ecclesia Dei omnipotentis, id est, B. Petri Apostoli, cui [d] claves regni cœlorum ab omnium opifice, facinorum nexus solvendi, simulque ligandi atrributa est facultas, in omnibus amplius atque amplius [e] sancta Dei Ecclesia exaltata permaneat, & omnia secundum vestram pollicitationem adimpleantur, & tunc vobis in cælestibus arcibus adscribatur [f] merces, & bona opinio in universo mundo.

Et sicut temporibus B. Sylvestri, Romani Pontificis, a sanctæ recordationis piissimo Constantino Magno Imperatore, per ejus largitatem, sancta Dei Catholica, & Apostolica Romana Ecclesia elevata atque exaltata est, & potestatem in his Hesperiæ partibus largiri dignatus est [g]; ita & in his vestris felicissimis temporibus, atque nostris, sancta Dei Ecclesia, id est, B. Petri Apostoli, germinet atque exultet, & amplius atque amplius [h] exaltata permaneat, ut omnes gentes, quæ hæc audierint, edicere valeant: (*Psal.* 19.) *Domine, salvum fac regem, & exaudi nos in die, in qua invocaverimus te*: quia ecce novus Christianissimus Dei Constantinus Imperator, his temporibus surrexit, per quem omnia Deus sanctæ suæ Ecclesiæ B. Apostolorum principis Petri, largiri digna-

VARIANTES LECTIONES

a secundum quomodo *Lamb. Gent.* b Baptisma *Gentil.* baptismate *Teng.* c de eumdem eximium vrm filium *Teng. posuit ut est in editione* Gent. d cui per claves *Lamb.* e amplius quam amplius *Lam. Gent. Teng. delendo* quam *posuit* atque *Gent.* f adscribitur merces *Gent.* adscribatur *Teng.* g est *deest in ms. sed Tengn. posuit* Gent. h amplius quam amplius *Lamb. Tengn. delendo* quam, *posuit* atque *Gent.*

NOTÆ

nes Hadrianus *visitare* se ait suis literis. Nec vacabat tum temporis Romam pacifice proficisci cum Regina, & filio nuper nato, hiemali præsertim tempore. At hæc verba sunt. Vide supra (*Ep.* 57. *al.* LIX *not.* 4.)

dignatus eſt. Sed & cuncta alia, quæ per diverſos Imperatores, Patricios etiam, & alios Deum timentes, pro eorum animæ mercede, & venia delictorum, in partibus Tuſciæ, Spoleto [a], ſeu Benevento, atque Corſica, ſimul & Savinenſi [b] patrimonio, B. Petro Apoſtolo, ſanctæque Dei, & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ conceſſa ſunt, & per nefandam gentem Langobardorum, per annorum ſpatia abſtracta [c] atque ablata ſunt, veſtris temporibus reſtituantur. Unde & plures donationes in ſacro noſtro ſcrinio Lateranenſi [d] reconditas habemus, tamen & per ſatisfactionem Chriſtianiſſimi regni veſtri, per jam fatos viros, ad demonſtrandum eas vobis, direximus, & per hoc [e] petimus eximiam præcellentiam veſtram, ut in integro ipſa patrimonia B. Petro, & nobis reſtituere jubeatis [5], & dum omnia per veſtrum congruum diſpoſitum, ſancta Dei Eccleſia effectum ſuſceperit, ipſe princeps Apoſtolorum, B. Petrus, ante tribunal [f] omnipotentis clementiam pro veſtra ſoſpitate atque longævitate, & exultatione [g] a Deo confortati regni veſtri deprecetur. Magnopere [h] enim direximus apud veſtram eximiam præcellentiam, id eſt, Reverendiſſimum, & Sanctiſſimum fratrem noſtrum Philippum, & Andream, Epiſcopos, ſeu Theodorum Ducem noſtrum [6], quibus & in ore poſuimus, ut veſtræ

Tom. I. Y y a Deo

VARIANTES LECTIONES

a Spoletio *Gentilot.* Spoleto *Tengn.* *b* Sabinenſi *Lamb.* Sabinenſe *Gent.* Savinenſi *Tengn.* *c* abſtulta *Lamb. Gent.* abſtracta *Teng.* *d* Lateranenſæ *Gent.* Lateranenſi *Tengn.* *e* pro hoc *Lamb.* *f* an tribunal *Gent.* ante *Teng.* *g* exaltatione *Lam. Gent.* *h* deprecetur. Opere *Lamb.* deprecetur majeſtatem (*ita in ms. ſed Tengn. ſubducta linea delevit*) Opere *Gent.* Magnopere *Ten.*

NOTÆ

5 Deſipiunt Muratorius, aliique Hadriano objicientes Donationem Conſtantinianam hauddum natam. Ex Actis enim Silveſtri, quæ licet ſuppoſita, tamen in libros apocryphos rejecta non erant, mutuatus eſt Hadrianus quæ hîc habentur. Vide Comment. præv. (*num.* 20. *& ſeqq.*)

6 Philippum Epiſcopum Legationis principem vix credibile eſt in Franciam iterum mitti, quum inde non multo antea redierit cum Regiis literis. At non eſt cur alium cognominem inducamus. Summa potius fide virum ſuſpiciamus ob munera ei commiſſa: nam adhuc presbyter ab Stephano II. deſignatus fuit Judex Ravennæ cum Collega Euſtachio Duce anno 756. (*ep.* 51. *al.* LIV.) Legationemque obivit Pauli I. ad Pippinum anno 764. (*ep.* 37. *al.* XX.) Deinde factum Epiſcopum ſemel, & iterum legatione Hadriani functum hîc videmus. Haud minori dignus obſervatione eſt Legatorum tertius. Is enim una cum iiſdem Miſſis memoratur etiam infra (*ep.* 61. *al.* LXXIII.) ubi Pontifex eum vocat *Eminentiſſimum noſtrum Nepotem*: iterumque Legatione fungentem cum Agathone Diacono anno 781. (*ep.* 67. *al.* LXIX.) appellat *Theodorum Eminentiſſimum Conſulem & Ducem noſtrumque Nepotem*. Hæc autem dignitas eminentiſſimi Ducis & Conſulis diruit diſputationes omnes Eruditorum ſuper depravato illo Continuatoris Fredegarii loco, de quo ſatis eſt dictum in admonitione ad literas Gregor. III. (*num.* 6.). Nam licet Eminentiſſimi inter officia Palatina illi eſſent, qui poſtea Illuſtres ſunt appellati, ut notat Gothofredus (*to.* 3. *p.* 271. *Cod. Theod.*) nihilominus appellatione etiam Illuſtrium obtinente, Conſuli Eminentiſſimus tribuebatur, ut videre eſt in Diurno Rom.

a Deo protectæ Excellentiæ minutius enarrare debeant; quibus & eis in omnibus credere debeatis, & solita benignitate [a] eos suscipere jubeatis, pro amore fautoris vestri, B. Petri Apostoli, ut dum ad nos reversi fuerint cum effectu causæ, ante Confessionem ipsius Dei Apostoli, cum omnibus Episcopis, & sacerdotibus, atque cuncto clero, senatu, & universo nostro populo, pro vestra sospitate atque longævitate, & exaltatione Regni vestri Domino fundere valeamus preces, ut ævis temporibusque [b] eximietatem vestram conservare dignetur, ad exaltationem spiritalis matris vestræ, sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, & sicut terrena gaudia largitus est, ita & cœlestia tribuat sempiterna. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat,

PAULUS

VARIANTES LECTIONES

a & solite benigne *Lamb.* & solitæ benignæ *Gent.* solita benignitate *Teng.* b ævis temporibus *Lambec. Gent. e Teng. apposuit* que *Gent.*

NOTÆ

Rom. Pont. (*Cap. 1. tit. 5. & cap. 2. tit. 6.*) At Garnerii animadversio non negligenda: *Ea tempestate*, inquit, *Consulatus, qui fuerat olim apex dignitatum, eousque depressus erat, ut inanis fere titulus foret. Suppressus pene fuit a Justiniano, sed a consequentibus Impp. etsi quoquo modo restitutus est, pristinum tamen splendorem non recuperavit.*

PAULUS * PRESBYTER, VENERANDUS PRESBYTER. FAROALDUS, ADALBERTUS, GAUDIOSUS. BENEDICTUS DIACONUS, JOSUE DIACONUS. HERMENFRIDUS, RAGINBERTUS, AUTSCARIUS [a], GREGORIUS, AGEMODUS, DAVID, GAIDUALDUS, ARIOLFUS, STEPHANUS, GARIBALDUS, GREGORIUS, SAVINUS, ALDOSINTO, ROTHBERTUS, RATCHIS, HARIBERTUS, LEO, MARTINIANUS, ALLO, MAJO, BEAPTULFUS [b], CUNUALDUS, LEMINOSUS, MAGNUS, URSUS, AUTBALDUS, ALDEFUSUS, PETRUS, ANSUALDUS. ALLO. PETRUS. GRATIOSUS. FAROALDUS. URSUS. ADUALDUS.

ARGUMENTUM

Paulo post Missorum discessum mense Majo audiens ex Regiis literis, Francorum fines a Saracenis invasum iri, ad assiduas preces diu noctuque se vertit cum toto Romano Clero: idque solatii ergo illi nunciat, ac victoriam ominatur. Beneventanos fœdere juncto cum Cajetanis, & Tarracinensibus, nec non cum Patricio Siciliæ Cajetæ degente consilium cepisse eripiendi S. Sedi Campaniæ Romanæ Civitates, & Patricio eidem subjiciendi. Se per legatos primum egisse, at nequicquam: quare illuc mittere exercitum deliberasse. Orat, ut Missum deleget Beneventanis cum increpatoriis, ut ad officium redeant: Se ne ad Consecrationem quidem Episcoporum eos recipere, tanquam S. Sedis, & Caroli hostes. Denique, ut faciat quæ per Missos petiit, eum precatur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVII.	LXXIII. [1]	LX.

DESTINAVIT nobis per vestros apices a Deo constituta regalis potentia, quia, Deo sibi contrario, Agarenorum gens cupiunt ad debellandum vestros introire fines [c] [2]. Hoc vero cognito, in magna exinde tribulatione atque afflictione positi sumus, sed nequaquam Dominus Deus noster talia fieri permittat, nec

 B. Apo-

VARIANTES LECTIONES

a Autcarius *Gent.* b Scaptulfus *id.* c vestris introire finibus *Lamb. Gent.* vestros introire fines *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Omnes ex clero Romano.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 12. *inter epist.* Pauli I.) *In duodecima* (Duod.) *narrat de Beneventanorum injuria, & petit* (injuria. Petit) *ut Pipinus literis eos increpet: & si nolint parere, ut consentiat in expeditionem contra eos institutam*. Ex contextu Epistolæ patebit falsitas hujusmodi argumenti, qua Caroli consensus petitus dicitur: non enim consensum, sed societatem armorum petebat Hadrianus.

2 Synodus Paderbornæ habetur pro Saxonibus stabiliendis in fide, quam nuper susceperant. Placitum, & Conventus ab Annalistis dicitur, quo Ibimalarabi cum sociis venit (Saraceni erant ex Catalonia) a Rege eorum deficientes, & Caroli præsidium implorantes; quare seq. anno Carolus arma in Hispaniam tulit, Annal. Francor. Fulden. aliique ap. Pagium (777. *n.* 4. 778. *n.* 1.) Labbo (*Concil. to.* VI. *p.* 1823.)

B. Apostolorum Petrus princeps [a]. Nos vero, dulcissime fili, & magne Rex, incessanter pro vobis cum omnibus nostris sacerdotibus, atque religiosis Monachis, & cuncto clero, vel universo populo [b] nostro, Domini Dei nostri deprecamur [c] clementiam, ut ipsam nec dicendam Agarenorum gentem vobis subjiciat, & vestris [d] eam substernat pedibus, ut [e] minime prævalere adversus vos valeant, quia sicut populus Pharaonis demersus est in mari rubro, eo quod non crediderint Deo, ita & in hac vice Dominus Deus noster, per intercessiones B. Petri Apostoli, in vestris eos tradat manibus [3]. Confortamini autem, & estote robusti, quia Dominus omnipotens confidentibus [f] in eum vestri regni dabit victoriam de inimicis vestris atque nostris, & sicut indesinenter die noctuque ante Confessionem ejusdem Dei Apostoli, Domini deprecamur [g] majestatem, ut vestrum dilatet regnum, ita nos faciat de vestra sospitate, & exaltatione regni vestri semper in Domino exultare, in quibus & ante aliquantos dies istius Maji mensis, quod vestros suscepissemus apices, direximus apud vestram a Deo protectam Excellentiam, Andream, & Philippum sanctissimos Episcopos, atque Theodorum eminentissimum nostrum nepotem, pro consolatione [h] atque visitationis causa, & prosperitatis vestræ lætitiam [i] agnoscere [4]; & hoc petimus te, amantissime fili, ut pro amore fautoris vestri beati Apostolorum principis Petri, benigne eos solite suscipere jubeatis, ut cum gaudio, & effectu causæ, & exaltatione sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, ad nos remeantes [k], cele-

VARIANTES LECTIONES

a nec B. Petrus Apostolorum Princeps *Lamb.* *b* cunctum clerum sed universum populum *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.* *c* deprecamus *Gent.* deprecamur *Tengn.* *d* vri *Gent.* vestris *Tengn.* *e* & *Lamb. Gent.* ut *Teng.* *f* confidentes *Lamb. Gent.* confidentibus *Tengn.* *g* deprecamus *Gent.* deprecamur *Tengn.* *h* pro salitione *Gent.* *i* detitiam *Gentil.* lætitiam *Tengn.* *k* remeandum *Lamb. Gent.* remeantes *Tengn.*

NOTÆ.

3 Quæ Pontifex ominatur minime evenerunt; nam seq. anno post captas aliquot Urbes, dum in Franciam rediret adversus Saxones, qui rebellaverant, magnam accepit cladem in Pyrenæis: ut Eginhardus testatur, ad Roscidam Vallem, vulgo *Roncisvalle*. Vide Pagium (*an.* 778. *n.* 4.) Annal. Francor. & Fulden. hac de re altum silent.

4 Ad eumdem hunc finem se Legatos istos mittere aiebat præcedenti epistola paulo aliis verbis, hoc tantum discrimine, quod illic Andreæ Philippum, hic Philippum Andreæ præmittit, incomperta mihi ex causa. Eosdem tamen esse nullus dubito; quippe eorum video mentionem fieri, ut Legatorum, quos mense Majo paucis diebus ante acceptas Regias literas miserit, non autem ut Legatorum, quos iterum mense eodem mittat. Immo quum nullus alius nominetur aut Regius, aut Pontificius Missus, sed hi potius infra commendentur, hæc epistola ad eosdem videtur ocissime transmissa, ut eam una cum altera iidem ferrent: nisi forte Wilcharius & Dodo, quorum mentio est in seq. epist. latores hujus fuerint.

celeriter eos absolvere dignemini, ut ipse princeps Apostolorum pro vobis intercedat ante Domini Dei nostri majestatem, ut amplius vestrum dilatet regnum, & victorias tribuat [5]; nosque etsi [a] peccatores, ante confessionem ipsius Dei Apostoli fundere valeamus preces.

Et hoc agnoscat a Deo protecta præcellentia vestra, quia aliquantas civitates nostras Campaniæ operantes æmuli vestri, atque nostri, nefandissimi Beneventani, ipsi nostro populo persuadentes [b] subtrahere [c] a nostra ditione decertant, una cum habitatoribus [d] castri Cajetani, seu Terracinensium, obligantes se validis Sacramentis, cum ipso Patricio [e] Siciliæ, qui in prædicto castro Cajetano residet, & decertant a potestate, & ditione B. Petri, & nostra, eosdem Campanos usurpare [f], & Patricio Siciliæ subjugare [6]. Nos vero dum hoc ipsum [g] agnovissemus viribus atque vicibus admonere & prædicare [h] per nostros Episcopos, & fideles B. Petri [i] eis dereximus, cupientes eosdem Campanos [k] nos salvos habere, ut [l] aliqua malitia eis minime eveniret, ut ad nostri præsentiam conjungerent [m], aut per unamquamque civitatem primatos [n] quinque ad vestram a Deo fundatam præcellentiam destinarent. Sed neque ad vestri præsentiam eos dirigere valuimus, nec ad nostros obtu-

VARIANTES LECTIONES

a vel si *Lamb. Gent.* etsi *Tengn* *b* ipsi (*Gent.* ipsum) nostrum populum persuadent (*Gent.* suadent) *Lamb. Gent. Teng. correxit ut in editione*. *c* atque subtrahere *Lamb.* atque *in ms. subducta linea deletum est*. Gent. *d* cum habitatores *Gent.* habitatoribus *Ten.* *e* Patricii *Gent.* Patricio *Teng.* *f* eosdem Campani nos usurpare *Gent. Tengn. correxit ut est in editione*. *g* hoc ipsud *Lamb. Gent.* ipsum *Ten.* *h* admonendum & prædicandum *Lambec. Gent.* admonere, & prædicare *Tengn.* *i* per nris episcopis, & fideles B. Petri *Gent. Ten. correxit ut in edit.* *k* eosdem Campani *Gent.* Campanos *Ten.* *l* aut *Gent.* ut *Tengn.* *m* nri præsentia *Gent.* conjungere debuissent *Lamb. Gent. Ten. correxit, ut est in editione*. *n* primates *Lamb.*

NOTÆ

5 Ipsissima hæc verba proferunt Magdeburgenses ex epistola, quam inter Paulinas XII. perperam relatam viderunt. Ubi dixerunt: *Et pro Regno amplificando in Epist.* XII. *ad Pipinum*. Nam ex Epistolæ contextu ista educunt: *Ut ipse Princeps Ap. &c.* (*Cent.* 8. *cap.* 10.)

6 Peregrinius agens de finibus Duc. Benev. (*Diss.* v. *ap. Pratill. to.* 5. *pag.* 231.) statuit epistolæ hujus auctoritate Terracinam *Græcis a Carolo M. ademtam, Romanaque Eccl. contributam, iterumque ab iis consilio Arichis Prin. Beneventi receptam*. At bona cum venia viri docti Hadrianus hic agit de Beneventanis fœdere junctis cum Patricio Siciliæ suam sedem habente in Castro Cajetano, & cum ipsis Cajetanis & Tarracinensibus, ut Campaniæ Romanæ Civitates invaderent, neque ullum omnino indicium præbet acquisitæ, amissæve illius Civitatis. Longe major hallucinatio est Cointii, & Pagii, qui eum sequitur (*an.* 788. *n.* 1. *seqq.*) Hanc enim Epistolam differunt ad an. 788. quippe qui Campaniam Beneventani Ducatus in Hadriani literis memorari sunt rati, cujus civitates aliquot concessæ fuerant S. Sedi a Carolo, qui an. præcedenti 787. suam in potestatem eum Ducatum redegerat. Qua in re Peregrinius non est deceptus (*l. cit.*): locum enim Epistolæ Hadriani proferens, ubi venit ad nomen *Campania*, continuo subdit *Romana*. Muratorius Pagio, & Cointio adhæret, ut fere semper, nisi suæ adversantur opinioni: quumque locum invenire nequiverit isti

obtutus [a] conjungere voluerunt [b]. Tamen & Reverentiſſimum [c] fratrem noſtrum Philippum, ſeu & Paſchalem [d] noſtrum nepotem, eis direximus, ut noſtris ſe præſentarent obtutibus, aut apud veſtram regalem potentiam [e] conjungere properarent [f]. Nec tunc noſtris admonitionibus ſe accommodare voluerunt [7]. Dum vero eorum nequitiæ prævalere minime potuimus, diſpoſuimus, cum Dei virtute atque auxilio, una cum veſtra potentia, generalem noſtrum exercitum illuc dirigere, qui eos conſtringere debeant, & inimicos [g] B. Petri, atque noſtri, ſeu veſtri emendare [8].

Sed petimus te, amantiſſime fili, coram Deo vivo, ut nefandiſſimos, & Deo odibiles Beneventanos, per veſtra ſcripta, atque fideliſſimum veſtrum Miſſum proteſtando [h] dirigere jubeatis, ut a tali [i] iniqua operatione reſipiſcant [k], & in noſtris Campanis talia non immittant [l], quia nos per nullum tenorem ipſos nefandiſſimos Beneventanos, aut eorum Miſſos [m] recipere volumus, ſed nec ad conſecrationem Epiſcoporum ſuſcipere, dum contrarii B. Petri

VARIANTES LECTIONES

a ad noſtris obtutibus *Gent.* ad noſtros obtutus *Tengn.* *b* noluerunt *Gent.* voluerunt *Tengn.* *c* reverendiſſimum *Lamb.* *d* ſeu Paſchalem *id.* *e* vra regali potentia *Gent.* regalem potentiam *Tengn.* *f* conjungendum properare debuiſſent *Lamb. Gent. Tengn. correxit, ut in edit.* *g* inimici *Gent.* inimicos *Teng.* *h* præteſtandum *Lamb. Gent.* proteſtando *Teng.* *i* a tale *Gent.* a tali *Teng.* *k* reſipiſcere debeant *Lam. Gent.* reſipiſcant *Tengn.* *l* inmittere *Lam.* in ntis camponi nos talia inmittere *Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *m* Miſſis *Gentilot.*

NOTÆ

iſti Epiſtolæ, ad annum refert 791. tanquam incertæ ætatis, pro certo affirmans, datam eſſe poſt an. 787. quod ante eum annum Beneventani, ac proinde Campani Carolo Magno haud patebant. Attamen & Cointius, & Pagius, & Muratorius *Campania* voce decepti, quia non ſenſerunt Hadrianum de ea Campania agere, de qua (*ep.* 39. *al.* XIV.) Paulus I. loquebatur, an. 765. excuſatione digni viderentur, niſi ſe vidiſſe faterentur eadem in Epiſtola *Amantiſſime fili*. Id vero inexcuſabiles reddit: quæcumque enim data eſt poſt an. 781. aut in inſcriptione, aut in contextu *Compatrem* appellat Carolum, ut quiſque videre poteſt. Quare ante eum annum ſcriptam eſſe certo affirmari debet. Quumque Miſſi iidem memorentur, qui in præcedenti, utramque ad menſem Majum anni 777. pertinere non eſt dubium.

7 In præcedenti Epiſtola ne verbum quidem fieri de Beneventanis iſta molientibus in Campaniæ Romanæ Civitates, nihil mirum, primo quia Miſſis plura ſecreto enarranda crediderat; deinde quia ſperabat, eoſdem aut ad Carolum, quicum ſocietatis fœdere juncti erant, aut Romam adituros noxæ veniam impetrandi ergo. Nunc eorum reſipiſcentiæ ſpe omni abjecta, rem omnem patefacit.

8 Deliberatio Pontificis ſerio attendenda. Vi & armis Beneventanos cogere vult, ut a fœdere Græcorum avellantur; ea propter generalem Eccleſiæ exercitum, nempe ex tota ditione, quæ tunc erat, eo mittere conſtituit. Ditio autem tota, ut conſtat ex ſuperioribus, erat provincia Romana, ſeu Roma & ejus Ducatus, Exarchatus & Pentapoles duæ, ac Tuſcia Langobardorum. Generali huic exercitui Caroli auxilia, puta ex Ducatibus Tuſciæ Regalis, & Spoleti, deliberavit adjungere. Duo hinc dilucide eruuntur: primum, Hadriani abſoluta poteſtas in Eccleſiaſtica Ditione: alterum precaria ejuſdem dominatio in iis Ducatibus, quos Carolus per ſuos Duces adminiſtrans pro ſupremo jure quod ſibi retinuerat, D. Petri, & Pontificis poteſtati ſubjecerat; ut paulo infra (*ep.* 63. *al.* LXV.) erit evidentius; quam rem ipſe Muratorius (*an.* 785.) olfecit. Sed vicariam conjiciens poteſtatem Pontifici conceſſam in toto regno Italiæ, confundit jura, neque ullum huic rei præſidium affert.

tri, atque nostri, & vestri effecti sunt [9]. Interea petimus te, magne Rex, & dulcissime fili, ut sicut a vobis poscere [a] per Andream, & Philippum, sanctissimos Episcopos nostros, & Theodorum [b], eminentissimum nostrum nepotem, dereximus, ita in omnibus nostram postulationem adimplere jubeatis [10], ut Angelus Dei omnipotentis vos præcedat, & faciat vestram præcellentiam triumphantem [c], atque cum magnis victoriis, & exaltatione [d] ad proprii regni vestri culmen, una cum omni Deo dilecto Francorum exercitu, incolumem reverti.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a vobis poscendum *Lamb. Gent.* a vobis poscete *Teng.* *b* seu Theodorum *Lamb.* sanctissimis Episcopis nostris seu Theodorum *Gent. Teng. correxit ut est in editione.* *c* faciat vestra præcellentia triumphantes *Gent. Teng. correxit ut in editione.* *d* exaltationem, *sed littera* m *deleta est* Gent.

NOTÆ

9 Antequam Beneventum sæc. x. Archiepiscopalem dignitatem assequeretur a Joanne XIII. Cum aliis Samnii Episcopis Romano Pontifici etiam Beneventanus suffragabatur. In Samnio numerantur ap. Labbeum Rom.Pont. olim subjecti: *Aliphanus*, *Beneventanus*, *Bovianensis*, *Frequentinus*, *Orthonensis*, *Samninus*, *Sapinas*, *Sulmonensis*, *Theatinus*, *Valvensis*. Quum igitur horum aliquis consecrandus erat, aliqui ex Clero & populo Romam venire cum Electo consueverunt, ut patet ex lib. Diur. (*cap.* 3. *tit.* 1.) hisce enim verbis advocabantur: *Jam factum virum religiosa violentia tenete, & ad Sanctam nostram Sedem perducere festinate.*

10 Per laudatos Missos, ut est in præcedenti epistola, Carolo transmiserat Donationes authenticas patrimoniorum *in partibus Tusciæ, Spoleto, seu Benevento, atque Corsica, simul & Savinensi patrimonio*. Illa autem omnia, utpote extra Ecclesiasticam Ditionem sita, & tunc petierat, & modo iterum petit, ut s. Sedi restitui curet. Nam ad pauperum & peregrinorum sustentationem, ad fovenda Ecclesiarum lumina, piasque ad alias erogationes addicta erant. Dum contra quæ ex civitatibus locisque Ecclesiasticæ ditionis proveniebant, ad nutriendos exercitus, aliosque ad Reipublicæ usus necessaria erant.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINENTUR DE FIDE ET CONSTANTIA IPSIUS, ET ANASTASIO MISSO IPSIUS APOSTOLICI, QUI IN FRANCIA [b] DEMORATUS FUERAT [1].

ARGUMENTUM

Quum Wilcharius Archiepiſcopus, & Dodo Abbas Roma in Franciam revertentes Carolo nunciaſſent, quanto amore, quantiſque honoribus Romæ accepti, & quanta eum benignitate auditi eſſent, Carolus rei admonet Pontificem. Hic vero ab ſe ita ſemper fieri reſpondet, ſibique eſſe in more poſitum ſtatim Regios Miſſos dimittere; idque amoris ergo, qui erit perpetuus in optimum Regem, ita ut contra aſſerentibus nulla fides adhibenda ſit. Suam teſtatur lætitiam, eo quod viderit in Regiis literis, eum proximo menſe Octobri, dum in Italiam venerit, expleturum omnia, quæ D. Petro promiſit. Se cum Regiis Miſſis Poſſeſſore Epiſcopo, & Dodone Abbate non mittere Pardum Hegumenum, juxta illius deſiderium, una cum Andrea Epiſcopo, quia valetudine laborabat; ſed ejus loco Valentinum Epiſcopum. Denique dolet ob retentum a Rege Anaſtaſium Miſſum Apoſtolicum ob quædam imprudenter dicta, nam violari videbatur jus gentium: oratque, ut eum ad ſe remittat diſcutiendum, atque juxta merita puniendum, cum duobus aliis neſariis hominibus.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVII.	L.	LXI.

DOMNO [c] excellentiſſimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus Papa. Deſiderantiſſimæ veſtræ Excellentiæ ſcripta ſuſcepimus, in quibus tantum de abſenti collocutione gaviſi ſumus, quantum & ipſum, qui locutus eſt, ſemper mihi cupio eſſe præſentem, quas relegentes, & de veſtra immenſa proſperitate agnoſcentes, nimis ſumus gratulati, quoniam veſtra proſperitas, noſtra eſſe comprobatur lætitia; & veſtra exaltatio, noſtra exiſtit, poſt Deum, ſecuritas. Ferebatur enim in ipſis regalis veſtræ potentiæ apicibus, quod remeantes ad vos Miſſi veſtri, ſcilicet Wulcharus [d], ſanctiſſimus

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* b HIC FRANCIA *Lamb. Gentil.* c Domino *iid.* d Wilcharius *Lambec.* Vuilcharius *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Extat hujus Epiſt. Summar. apud Bar. to. 9. anno Chriſti 795. Summ. 32. & apud Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 32.) *In trigeſima ſecunda* (Trig. ſec.) *multa admodum de fide, & conſtantia ſui amoris Carolo ſcribit. Admonet illum, ut amicitiæ & promiſſionis ad confeſſionem Petri* (B. Petri) *factæ recordetur. Cum eodem expoſtulat, quod Legatum ſuum Anaſtaſium in Francia detineat. Accuſat Longobardos: hortaturque Carolum, ut in ipſos vindictam exerceat, & Petri* (s. Petri) *juſtitias, quas promiſit, faciat. Indicat, ſe Carolo Paulinum quemdam vinctum miſiſſe, quod male de eo loquutus eſſet; ipſumque conjurat* (adjurat), *ut idem de ſuis inimicis faciat.*

ſimus frater noſter Archiepiſcopus, & Dodo [a], religioſus Abbas [2], vobis retuliſſent, quod ea, quæ eis a vobis injuncta fuiſſent [b], benigne atque amabiliter a nobis eſſent [c] ſuſcepta. Sed cognoſcit omnipotens Deus noſter, cui arcana cordis reſerata aſſiſtunt; quia omnem Miſſum, a veſtris regalibus obtutibus directum, cum nimio amore, & decenti honore ſuſcipere ſtudemus, & omnem veſtram voluntatem ſincera mentis integritate implere ſatagimus, atque cum proſperitate ad vos repedandum abſolvere feſtinamus, neque ullis nos [d] poſſe hujus Mundi tranſitoriis [e] ac labentibus opibus, vel humanæ ſuaſionis [f] blandimentis, ab amore & dilectione veſtræ mellitæ ſublimitatis [g], vel ab eis, quæ vobis polliciti ſumus, declinare, dum hic advixerimus [h], ſed firmi & ſtabiles in veſtra permanemus charitate.

Abſit namque a nobis, chariſſime, & nimis nobis dulciſſime fili, ut ea, quæ inter nos mutuo coram ſacratiſſimo corpore [i] fautoris tui B. Apoſtolorum principis Petri, confirmavimus, atque ſtabilivimus, per quemvis modum irrita facere [k] * adtemptemus, quoniam & nos ſatis factus [l] veſtrum culmen deprecari viſus ſum [m], ſi quis de nobis nequiſſima dicta [n] veſtris auribus proferre maluerit [o], cupiens per fallaciam ſe vobis commendare, nullam credulitatis illi admittatis copiam [3], quia, ut prædiximus, nos firmi in veſtra permanemus dilectione, magis dum & Salvator [p] deſignanter

VARIANTES LECTIONES

a ſeu Dodo *Lamb. Tengn. delendo* ſeu *poſuit* & *Gent.* *b* retuliſſeut injuncta *Lam.* injuncta *deeſt* fuiſſent: *ſed Teng. ad marg. poſuit* Gent. *c* eſſe *Gent.* eſſent *Teng.* *d* ullis non *Lamb.* ulla nos *Gent.* ullis *Tengn.* *e* tranſitorii *Gent.* tranſitoriis *Teng.* *f* humani ſuaſioni *Gent.* humanæ ſuaſionis *Teng.* *g* inclytæ ſublimitatis *Lam. Gent.* *h* adjunxerimus *Lamb.* *i* ſacratiſſimis corpus *Ten. correxit ut in edit.* Gent. *k* irritum facere *Lambec. Gent.* irrita *Tengn.* *l* ſatisfacti ſumus, & vos (qui & vos *Gent.*) in noſtra caritate firmiter eſſe permanſuros. Sed peto te coram Deo, cariſſime fili, ſicut jam olim per noſtros affatus *Lamb. Gent.* *m* veſtro culmine deprecare viſus ſum *Lamb. Gent. Ten. correxit ut in edit.* *n* nequiſſimas dictas *Gent.*. nequiſs. dicta *Tengn.* *o* maluerint *ſed littera* n *deleta eſt* Gent. *p* deſignandum *Lambec. Gent.* deſignanter *Tengn.*

NOTÆ

* atteutemus.

2 Quandonam, & cur Legati iſti venerint, non conſtat. Monebam in præcedenti (*not.* 4.) ejuſdem latores forſan fuiſſe. Certe Dodo Abbas cum Poſſeſſore Epiſcopo redierat Romam Legati munere fungens, dimiſſuſque eſt ſeptembri menſe, ut paulo infra planum fiet. Quatuor Menſium ſpatium ad ultro citroque eundum ſatis ſuperque eſt.

3 Hic locus a Lambecio & Gentiloto reſtitutus ex ms. Cod. innuere videtur quæ an. 774. de Leone Archiepiſcopo Ravennate ſcripſerat, quippe qui falſa ſuggerendo per ſuos Miſſos, Carolum demereri tentaverat, mendaciis in Hadrianum conflatis (*ep.* 51. *al.* LIV.) ut Civitates Æmyliæ ab ſe invaſas Caroli conſenſu retineret.

ſignanter expreſſit dicens (*Joh.* 13.): *In hoc cognovimus, quod*[a] *mei eſtis diſcipuli, ſi dilectionem habueritis in invicem.*

Interea continebat ſeriens[b] Excellentiæ veſtræ[c], quod accedente proximo menſe Octobri[d], dum, Deo favente, in partibus Italiæ adveneritis[4], omnia, quæ B. Petro, regni cœlorum clavigero, & nobis polliciti eſtis, ad effectum perducere maturabilis[e]: lætitia enim patris eſt profectio filiorum, & de eorum provectu, naturalis affectus[f] congaudet; quapropter ſalutis tuæ agnoſcentes perfectionem, hilares redditi ſumus, & quia pro augmento[g] & exaltatione matris ſuæ[h], ſanctæ Dei Eccleſiæ, in Italiam deſtinatis properare, ut perficiatur[i], magis magiſque optamus. Sed Deus & Dominus noſter Jeſus Chriſtus faciat nobis in propinquo de veſtra præſentia gaudere, & una vobiſcum in invicem exultare.

De Miſſis nempe noſtris, Andrea videlicet coepiſcopo, ſeu Pardo * Egumeno[k], unde nobis intimandum direxiſtis, ut cum Miſſis veſtris[l] Poſſeſſorem, fratrem noſtrum, Epiſcopum, atque Dodonem, religioſum Abbatem, a veſtris regalibus veſtigiis[m] repedantes[5], dirigeremus; ita adimplere velocius deſtinavimus. Sed Pardus Egumenus[n], propter imbecillitatem corporis ſui, proficiſci[o] minime valuit, & direximus in vicem illius Valentianum[p] Epiſcopum.

Illud vero, quod de Anaſtaſio, Miſſo noſtro[q], nobis indicaſtis, quod aliqua importabilia verba, quæ non expediebat, vobis

VARIANTES LECTIONES

a in hoc cognoſcent omnes, quod *Lamb.* quod *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit Gent.* *b* ſeries *Lamb.* continebatur ſeries *Gent.* *c* vtæ Excellentiæ *Gent.* *d* Octobrio *Lamb. Gent.* Octobri *Teng.* *e* maturabitis *Lamb.* maturatæ *Gent.* maturabitis *Tengn.* *f* affectu *Gent.* affectus *Tengn.* *g* quia augmento *Tengn. interpoſ.* pro *Gent.* *h* matris veſtræ *Lamb.* matris tuæ *Gent.* *i* perficiantur *ſed littera* n *deleta eſt.* Gent. *k* Hegumeno *Lamb.* Andream videlicet coepiſcopum ſeu Pardum Egumenum *ſed Teng. correxit ut eſt in edit.* Gent. *l* cum Miſſi vri *Gent.* Miſſis vris *Teng.* *m* ad veſtris regalis veſtigiis *Teng. correxit ut eſt in editione.* Gent. *n* Hegumenus *Lam.* *o* proficiſcere *Gent.* proficiſci *Tengn.* *p* Valentinum *Lamb. Gentil.* *q* de Anaſtaſium Miſſum noſtrum *Ten. correxit ut eſt in editione* Gent.

NOTÆ

* Hegumeno, id eſt, Monachorum præfecto, ſeu Antiſtite.

4 Extremo Auguſto menſe, aut Septembri data videtur hæc epiſtola, quam an. 777. adſcribo cum Cointio, & Pagio, quia res bene geſtas video in Saxonia apud Annaliſtas, præcipue *Francor.* & *Fulden.* ac propterea itineris in Italiam inſtituendi opportunius tempus contingere haud potuit Carolo, qui bellum meditabatur in ſaracenos Hiſpaniæ, quod ſeq. anno ſuſcepit, ac feliciter geſſit, quamquam in reditu, Waſconum inſidiis eſt petitus in ſaltubus Pyrenæis, dum in rebellantes Saxones ſumma celeritate exercitum reduceret; vide epiſtolam præced. (*not.* 3.)

5 Recte, & opportune monuit Gentilotus legi in ms. Cod. *ad veſtris Regalis veſtigiis*, juxta elegantiam illius ævi, & Tengnagelium correxiſſe (melius dixerat depravaſſe) hunc locum. Poſſeſſor ſiquidem Epiſcopus, & Dodo Abbas revertebantur ab Urbe in Franciam, non contra.

bis locutus fuiſſet, unde valde triſtes [a] effecti fuiſtis, & pro hoc adhuc apud vos eum detinetis [6]: nimis noſter frangitur animus [b], dum Langobardi, & Ravennates [c] fatentur, inquientes, quia nullo modo Rex in Apoſtolica permanet charitate [d], dum ejus Miſſum apud ſe detinet. Sed neque ab ipſis Mundi exordiis cognoſcitur eveniſſe, ut Miſſus [e] protectoris tui B. Petri, magnus vel parvus, a quacunque gente detentus fuiſſet, ſed jubeat nobis eum veſtra ſollicitudo dirigere, & ſeveriſſime eum [f] ſciſcitantes, juxta noxam ei repertam, eum corripiemus. Nam de Langobardo illo, qui cum eodem Anaſtaſio, Miſſo noſtro, ad vos [g] properavit, nomine Gaidifridus [7], unde nobis ſignificaſtis, ut dum in noſtro [h] fuiſſet palatio, fraudem agebat adverſus veſtram regalitatem, inſuper & veſtro ſuaſiſſet Notario [i], falſas conficere literas [k], per quas nos cupiebat in ſcandalum vobiſcum mittere [l], quod avertat Divinitas, neque invenietur [m] homo, qui nos poſſit, per quemvis modum [n] adverſus vos in iracundiam provocare: ſed teſtis nobis eſt Deus, qui occulta hominum cognoſcit, per nullum argumentum eum infidelem vobis [o] cognovimus; ſed, ut brevius dicamus, ſi ille, qui ab amatore tuo, B. Petro [p], ad vos deſtinatur [q], ta-

VARIANTES LECTIONES

a triſti *Gent.* triſtes *Ten.* *b* fraglat animus *Lamb. Gent.* frangitur animus *Tengn.* *c* Ravinians *Lamb. Gent.* Ravennates *Teng.* *d* caritate *Lamb.* in Apoſtolico permanet caritate *Gent.* Apoſtolica *Tengn.* *e* miſſum *Gent.* miſſus *Tengn.* *f* eos *Lam. Gent.* eum *Ten.* *g* apud vos *Gent.* ad *Tengn.* *h* dum veſtro *Lamb. Gent. Tengn. interpoſuit* in. *i* veſtrum ſuaſiſſet notarium *Lamb. Gent. Tengn. correxit ut eſt in editione.* *k* falſaſque feciſſet litteras *Lam. Gent. Tengn.* conficere *poſuit*, *delendo* que feciſſet *Gent.* *l* immittere *Lam. Gen.* mittere *Ten.* *m* invenitur *Lamb. Gent.* invenietur *Teng.* *n* quovis modum *Gent.* quemvis *Tengn.* *o* veſtrum *Lamb. Gent.* vobis *Teng.* *p* ab amatorem tuum B. Petrum *Teng. correxit, ut eſt in editione.* Gent. *q* deſtinavit *Gent.* deſtinatur *Teng.*

NOTÆ

6 Anaſtaſius Cubicular. an. 775. redierat ex Francia cum Andrea Epiſcopo, cujus collega legationis fuerat ſub finem anni præcedentis. Anni ejuſdem 775. extremo menſe Andream iterum cum Pardo Hegumeno Legatos eo miſſos videmus, nec ſequenti anno ullius mentio occurrit, quamquam epiſtolæ quatuor ad Carolum ſiut allatæ. Anaſtaſium alicujus ex his epiſtolis latorem fuiſſe hinc poteſt colligi; ſi enim Pontifex detineri *adhuc* ſuum Miſſum queritur anno 777; jampridem igitur illuc profectus erat, adeoque præcedenti ſaltem anno.

7 Hic eſt ille *habitator Civitatis Piſana*, quem Gausfridum, & Gausfredum nominabat Hadrianus an. 774. (*ep.* 50. *al.* LV.) quum Anaſtaſio Miſſo Apoſtolico reducendum dedit ad Carolum adhuc in Italia degentem. Idem, quem genere Langobardum hinc fuiſſe diſcimus, Carolo in ſuſpicionem venerat fraudulenti hominis, ac diſſidia meditantis inter Pontificem & Francos: quare nihil mirum, ſi de Apoſtolico etiam Miſſo, qui ſocium itineris eum habuerat, ſuſpicari aliquid cœperat; adeoque oblata occaſione novæ Legationis, dictis aliquot parum prudenter accedentibus, illum apud ſe detinebat. Hadrianus autem Gausfrido breviter, & ſuæ dumtaxat ſcientiæ auctoritate defenſo, Anaſtaſium detineri queritur, inauditum ante eum diem affirmans, ut S. Sedis Legatus detineretur. Summa eſt, violatum jus gentium jure doluiſſe Pontifici, ejuſque cauſam ad ſe ſpectare non diſſimulaſſe.

lia suscipere meruit, quid considerandum est de nefandissimis[a] & nimis strophariis Paschali, & Saratino[b], qui talia, ut & vos per honorandos vestros apices[c] insinuastis, in hac Romana urbe, agere ausi sunt, quale nunquam ab exordio Mundi auditum est; fortasse[d], & dum talia egissent, & vestris obtutibus[e] se conjunxissent[f], non ambigentes pro reatu, quem[g] operati sunt, vos deprecati sunt, ut eos in nostram reduceres[h] gratiam; sed magis coram vestra præsentia[i], & nostris Missis, detractionibus vacabant; & miror valde, quod illos[k], qui talia & inaudita de his[l], coram vestris obtutibus proferebant verba, in magnis deliciis habere dinosceris[8 m]. An nescit vestra præcellentia, quia si quæcunque persona, de qualibet gente, adversa, aut inania de vestra eximia celsitudine retulisset[n] verba, dignam in eum exercentes vindictam vinctum, eum usque ad vestram direxissemus[o] excellentiam; sicut & de Paulino egimus. Pro quo deprecamur[p], atque conjuramus præcellentiam vestram, dulcissime fili, per redemptorem Dominum nostrum Jesum Christum, ut viriliter, Deo vobis inspirante, exurgatis[q], & miseræ & flagitiosæ præsumptionis, ut pium[r] regem decet, regalem[s] vindictam vobis[t] de eis exercere jubeatis[9], ut in hcc cognoscant gentes, quia ob amorem B. Petri, magnam in nobis habeatis[u] dilectionem, ut qui nobis

VARIANTES LECTIONES

a de nefandissimis *Lamb.* de nefandissimos *Gent.* nefandissimis *Teng.* *b* saracino *Lamb.* Pascalem & Saracinum *Gent.* Paschali Saracino *Tengn.* *c* per honorandis vris apicibus *Lamb. Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *d* furtille *Gentil.* *e* & apud vris optutibus. *Tengn. delevit* apud *Gent.* *f* conjunxissent *Lam. Gent. Tengn. præposuit* se *Gent.* *g* pro reatum quam *Gent.* reatu quem *Tengn.* *h* reducere debuissetis *Lamb.* debuisses, *Gent. Tengn. delevit* debuisses, *& posuit* reduceres *Gent.* *i* coram vris præleutis *Tengn. correxit ut in editione* Gent. *k* illi *Gent.* illos *Tengn.* *l* de nobis *Lamb.* de nos *Gent.* de nobis *Ten.* *m* dinoscitis *Gent.* dinosceris *Tengn.* *n* referuisset *Lamb. Gent.* retulisset *Tengn.* *o* direxerimus *Lamb. Gent.* direxissemus *Teng.* *p* deptecamus *Gent.* deprecamur *Teng.* *q* exurgates *Gent.* exurgaris *Tengn.* *r* utpote pius Rex *Lamb.* utpote pium regem *Gent. deest* decet *in ms. at Tengn. posuit, & correxit*, ut pium regem decet *Gent.* *s* legalem *id.* *t* nobis *Lamb. Gentil.* *u* habetis *Lamb.* habeas *Gent.* dirigere digneris *Tengn.*

NOTÆ

8 Par hoc nequissimorum hominum, qui tot sceleribus coinquinati fraudulenter Caroli gratiam inierant, coramque eo, Missisque Apostolicis eo identidem proficiscentibus, de aliena fama detrahebant, Romam remitti ad judicium petit; sui enim juris erat eos plectere. Id velim ab iis animadverti, qui Romæ id temporis rerum administrationem obscuram dictitant.

9 Hunc locum qua male exceptum, qua depravatum a Tengnagelio, legas juxta Lambecii & Gentiloti recensionem: *& miseræ, & flagitiosæ præsumptionis, utpote pius Rex (al. pium Regem) legalem vindictam nobis de eis exercere jubeatis.* Etenim *jubere*, ut Caugius allatis exemplis comprobat, est *dignari*, *velle*: & Pontifex jus suum exercere volens, Carolum orat, ut scelestos illos dignetur Romam mittere, quemadmodum ipse Paulinum reum in Franciam miserat: quam rem hodieque faciunt Principes, ut suo quisque jure utatur in subditos sibi populos.

nobis dolentibus condolent, ita & nobis lætantibus congaudeant, aut nobis eos dirigere digneris [a]; ut omnipotens Deus, respiciens de excelso, pro justa vindicta [10] a nobis eis [b] inferenda [c], concedat tibi una cum Excellentissima filia nostra Regina, & amantissimis natis, longa spatia vitæ per metas annorum, & ego licet peccator, dum de eis perfectam suscepero justitiam, magis, ac magis, ut ago, ante ipsius Janitoris Regni cœlorum sacram Confessionem assiduo [d], pro vestra incolumitate fundere valeam preces. Incolumem [e] Excellentiam gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a vindicta nobis eis *Lamb. Tengn. præposuit* a *Gentil.* *b* inlata *Lamb.* de eis inlata *Gent.* eis inferenda *Tengn.* *c* assidue *Gent.* assiduo *Tengn.* *d* incolomem *Gent.* incolumem *Tengn.*

NOTÆ

10 Vindicta hujusmodi *legalis* nuper appellata, seu legitima, & juxta leges, exercebatur tum temporis a Pontifice opera Præfecti Urbis, quemadmodum nostro ævo, modico cum discrimine fieri solet. Ex Hadriani ejusdem gestis ap. Anast. (*sect.* 298) in causa necis inlatæ Sergio Secundicerio: *Universi siquidem, Primates Ecclesiæ, atque Judices militiæ ascendentes unanimiter cum universo populo in Lateranense Patriarchium prostrati Apostolicis vestigiis obnixe eumdem almificum Pontificem deprecati sunt, ut vindictam, atque emendationem fieri præcepisset de tanto inaudito piaculo..... Tunc præfatus sanctissimus Præsul precibus Judicum, universique populi Romani, jussit contradere antefatum Calvulum Cubicularium, & prænominatos Campanos Præfecto Urbis, ut more homicidarum eos coram universo populo examinaret.* Postea narrare pergit, quemadmodum Calvulus *in eodem carcere crudeli morte amisit spiritum*, cæteri exilio damnati. Juxta hanc *legalem vindictam* a Pontifice exerceri solitam jure Principatus sui, *perfectam suscipere justitiam* volebat de duobus iis scelestis hominibus, qui Caroli officiis redire cupiebant in Pontificis gratiam.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a] PRO EXALTATIONE SANCTÆ ECCLESIÆ, ET DE ORATIONIBUS IPSIUS APOSTOLICI [1].

ARGUMENTUM

Carolo Saracenis Hispaniæ bellum inferenti nunciat de assiduis orationibus diu noctuque cum universo Clero pro ejus victoria. Se futurum confidere, ut nunquam a fide, caritate, & promissione deficiat, quam coram D. Petro fecerat, sibique invicem polliciti erant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVIII.	LXII.	LXII.

DOMNO [b] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Mellifluæ, & a Deo protectæ tuæ Excellentiæ, benignissime fili, honorabiles suscepimus Syllabas, quibus [d], & cum nimio amore liquido informati sumus [2], sed omnipotens, clemens, & misericors Deus, in cujus manu cor Excellentiæ tuæ, bone & Deo imitabilis fili, regitur, corroboret cor & mentem tuam, & brachium suæ potentiæ tibi extendat. Nos quidem die noctuque numquam desistimus, cum sacerdotibus [e], cunctoque Christiano populo, in Confessione beati Petri, principis Apostolorum, suppliciter exorare [3], ut una cum excellentissima filia nostra Regina, & præcellentissima vestra nobilissima prole [f], victorem te super

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *in edit. Lamb. deest.* b Domino *Lamb. Gent.* c Hadrianus *Lamb.* d quas *Lamb. Gent.* quibus *Tengn.* e cum sacerdotes *Gent.* sacerdotibus *Tengn.* f præcellentissimos vestros nobilissimos proles *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 19. Bar. ibid.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. num.19.*) *In decima nona* (Dec. n.) *orat pro exaltatione S. Dei Ecclesiæ, & simul de orationibus Romanorum pro Carolo & suis indicat.*

2 Celat prudenter quæ amicus Carolus nunciatat, de itinere nimirum Hispanico, & bello quod suscepturus erat in Saracenos. Annal. Fulden. brevi: *Carlus cum exercitu in Hispaniam usque Cæsaraugustam venit. Pampilonem urbem destruit. De Ainalarabi & de Habitauro Præfectis Saracenorum obsides accepit: wasconibus & Navarris subactis revertitur in Franciam.* Annal. Francor. tradunt Carolum celebrasse *Pascha in Aquitania in Villa, quæ dicitur Cassivogla:* seu *Casinogilo*, ut ait Regino, aliique. Datæ igitur hæ literæ, quum Carolus id bellum suscipere deliberaverat: fortasse etiam responsum Pontificis ante cœptum iter acceperat; nam Pascha eo anno fuerat 19. Apr. Petrus de Marca (*Marc. Hisp. lib. 3. cap. 7.*) & ex eo Pagius (*an. 778. num.1. seq.*) expeditionem istam ab Eginharto, & Scriptor. Francis narratam colligit, brevique sermone complectitur. Baron. (*an. 778. n. 4.*) suppositam s. Ludgeri epist. Hispanici, & Saxonici belli testem adhibet. Henschen. ap. Pag. (*eod. a. n. 9.*) quam vana, & futilis sit illa epistola ostendit.

3 Argumentum certum suscipiendæ expeditionis. Orationes autem fieri cœptas superiori anno, quum primum est auditum Romæ de Saracenis Hispaniæ, credibile est: nam Pontifex earum rationem reddit, quæ tum fiebant, non earum, quæ deinceps fierent.

ſuper omnes barbaras nationes faciat, quatenus omnes ſub tuo brachio humiliati, veſtigia pedum tuorum prorſus oſculentur, & Eccleſia Dei, a veſtra [a] a Deo inſtituta regali [b] potentia * nimirum exaltetur; numquam enim credimus, quod ſemel pollicitus es, ſuper venerabile corpus beati Petri Clavigeri regni coelorum, ut [c] quælibet falſa poteſtas, ſeu principatus, poterit tuam firmiſſimam Excellentiam ſegregare a charitate [d], & amore, quem a cunabulis tuis [4] B. Petro, principi Apoſtolorum, habuiſti; ſed in ea fide, & dilectione, ſimulque & promiſſione te confidimus permanere, in qua & nos firmi, & ſtabiles, quod facie ad faciem polliciti ſumus, Domino præſidente, & B. Petro principe Apoſtolorum mediante, uſque in finem manemus. Unde omnipotens, pius, & miſericors Deus, longo ac proſpero ſenio, una cum præcellentiſſima filia noſtra, Regina, & nobiliſſima ſobole [e], regni gubernacula faciat perfrui, & vitam æternamvobis tribuat poſſidendam. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a a veſtra *deeſt in ms. ſed Ten. poſuit* Gent. *b* regalis *ſed littera* s *deleta eſt*. Gent. *c* ut *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit*. Gent. *d* a caritate *Lambec.* *e* nobiliſſimis ſoboles *Gentil.* nobiliſſima ſobole *Teng.*

NOTÆ

* f. nimium.

4 Exaggeratio eſt: nam Carolus anno poſt Avi ſui Caroli Martelli mortem, videlicet 742. natus erat: quare quum Pippinianum, ſeu paternum Diploma Cariſiaci confirmavit an. 754. ætatis duodecimum agebat. Neque initium iſto altius amori ejus in B. Petrum dari poteſt.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR, DE VENUNDATIONE MANCIPIORUM GENTI PAGANÆ SARACENORUM FACTA [b]; ET PRÆDICTUS PAPA EXCUSANS ROMANOS [c] NUMQUAM TALE SCELUS PERPETRASSE, SED A LANGOBARDIS ET GRÆCIS EOS TRADITOS ESSE DICIT [1].

ARGUMENTUM

Gratulatur Carolo de incolumitate ejus, & totius Regni Francorum, aitque se cum omni Clero & populo perennes ei victorias, & Regni dilatationem precari. Falsum esse, suos Romanos vendidisse Mancipia Saracenis; sed illa Græcos a Langobardis emisse. Se nequicquam Duci Alloni scripsisse, ut Græcos caperet, combureretque eorum naves; sibi enim nec navigia, nec nautas ad id suppetere: nihilominus ad illud mali avertendum, comburi fecisse Græcorum naves in suo portu Centumcellensi, Græcos carcere aliquandiu detinuisse. Romanos Sacerdotes incontinentiæ accusari falso ab iniquis hominibus.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVIII.	LXV.	LXIII.

DOMNO [d] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Insignis præconii vestræ a Deo fundatæ regalis potentiæ Syllabas suscepimus, & Deo omnipotenti gratias egimus [2], qui nos certos reddidit de sospitate a Deo protecti regni vestri, simul & de spiritali [f] filia nostra, Regina, dulcissima vestra conjuge, & prole [g] **, & pro cunctis Episcopis, diversis sacerdotibus [h], senatu, & universo a Deo conservato populo Francorum; cognitor

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTUM *Gent.* *b* FACTA *additum a Teng. in ms.* Gent. *c* ROMANIS *id.* Romanos *Ten.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Hadrianus *iid.* *f* spiritale *Gent.* spiritali *Tengn.* *g* conjuge prole etiam *Lamb.* proles etiam *Gentil.* & prole *Teng.* *h* & pro cunctos Eps, diversos Sacerdotes *Teng. correxit, ut in editione* Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 16. Bar. & Cent.

** Videtur aliquid deesse pertinens ad preces fusas pro Carolo, & universi Regni statibus.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 16.) *In decima sexta* (Dec. sex.) *de suis, & Romanorum orationibus pro Carolo indicat. Romanos exscusat, quod non vendiderint Saracenis Christianos: sed in Longobardos, & Græcos culpam istam transfert. Sacerdotes etiam suos excusat* (defendit) *quod non sint polluti libidinibus, de quibus ad* (apud) *Carolum accusati erant. Invocationem sanctorum tradit. Gloriatur quod* (erant. Quod) *Græcorum naves combusserit plurimas, &* (combus. &) *ipsosGræcos in vinculis detinuerit.* (detinuerit, ipsum demum monet.

2 Quum primum rediit Carolus ab expeditione Hispanica, de rebus a se feliciter gestis amicum Pontificem monuit. Non alio spectant gratiarum actiones hic memoratæ. Annalista Italus (an. 785.) veteribus chartis sæpe deceptus hanc epistolam nullo jure ad annum 785. differendam putat. Vide commentationem præviam (*num* 26.)

tor enim, & [a] scrutator cordium [b], & renum Deus noster, quia & sincere [c], sine qualibet occasione, in vestra melliflua regalis potentiæ permanemus charitate [d], & deprecamur [e] Dei omnipotentis clementiam cum nostris Episcopis, sacerdotibus, clero, atque senatu, & universo nostro populo, ut vobis [f] indesinenter victorias tribuat, & vestrum dilatet Regnum [3], ad exaltationem spiritalis matris vestræ, sanctæ Dei Romanæ Ecclesiæ, & salutem populi nobis a Deo commissi: quia vestra exaltatio, nostra est lætitia; & semper desideramus, & cupimus, quæ bona sunt atque prospera, de vestro a Deo protecto regno, & omnium Francorum, salutaria addiscere, quia nos post Deum, in alio [g] fiduciam non habemus, nisi in vestro fortissimo brachio; & sicut Prædecessor noster, Domnus Stephanus Papa, bonam habuit fiduciam in genitore [h] vestro, sanctæ recordationis [i], Domno Pippino Rege [k], ita & nos multo amplius in vestro fortissimo regno confidimus, & certi permanemus.

Reperimus etiam [l] in ipsis vestris mellifluis apicibus [m] de venalitate [n] mancipiorum, quasi [o] per nostros Romanos [p] venundati fuissent genti nefandæ [q] Saracenorum; sed [r] numquam, quod absit, in tale declinavimus scelus, aut per nostram voluntatem factum fuit [s], sed in litoraria Langobardorum semper navigaverunt nec dicendi Græci, & exinde emebant ipsam familiam,

 & ami-

VARIANTES LECTIONES

a enim scrutator *Lamb.* & *deest in ms. sed Tengn. posuit* Gent. *b* corda *Gent.* cordium *Tengn.* *c* sinceros *Gent.* sincere *Ten.* *d* caritate *Lamb.* *e* deprecamus *Gent.* deprecamur *Teng.* *f* clerum atque senatum, & universum nostrum populum, ut vobis *Gent. Teng. correxit, ut in edit.* *g* aliu *Gent.* in alio *Tengn.* *h* fiduciam genitori *Gent.* in genitore *Tengn.* *i* recordationes *Gent.* recordationis *Ten.* *k* regi *Gent.* Rege *Teng.* *l* Reperimus enim *Lamb.* repperimus enim *Gent.* *m* in ipsas vestras mellifluas apices *Gent. Teng. correxit, ut in editione.* *n* pro venalitate *Lamb. Gent.* de venal *Tengn.* *o* ut quasi *Lamb. Lambec. sed Teng. li ut subducta linea delevit.* *p* per nostris romanis *Gentil.* per nros Rom. *Ten.* *q* in gentem nec dicendam *Lamb.* in gentem nefandam *Gent.* genti nefandæ *Tengn.* *r* & *Gentilot.* sed *Tengn.* *s* fuisset *Lamb. Gentil.* fuit *Tengn.*

NOTÆ

3 Multa ad nos usque pervenerunt ab Hadriano instituta, quæ in solemnibus Ecclesiæ precibus hodieque obtinent, & circa hæc tempora originem habuerunt. In ordine Rom. I. ap. Mabill. (*Mus. Ital. to. 2. p. 17.*) de sabbatis Quadrages. legitur: *Sablato tempore Hadriani institutum est, ut flecteretur pro Carolo Rege: antea vero non fuit consuetudo.* Item fer. IV. & VI. majoris hebdomadæ (*Ibid. p. 19. & 23.*) de solemnibus orationibus: *Dicit orationem pro Rege Francorum, deinde reliquas per ordinem.* Unde facili negotio assequimur, cujusmodi esset oratio illa: quam & in Missali Gallicano veteri (*Thomas. to. VI. p. 390.*) ita conceptam videmus: *Oremus & pro Christianissimis Regibus, ut Deus & Dominus Noster subditas illis faciat omnes barbaras nationes ad nostram perpetuam pacem.* Si enim legas *pro Christianissimo Rege Carolo*, orationem ipsam tempore Hadriani habebis. Perinde est de precibus ferial. ad laudes, *Domine salvum fac Regem*, aliisque, quæ in desuetudinem abierunt. Certe diurnæ, nocturnæque preces frequenter in his epistolis memorantur, quarum Auctor fuisse Hadrianus videtur.

& amicitiam [a] cum ipsis Langobardis fecerunt, & per eosdem Langobardos ipsa suscipiebant mancipia [4]. In quibus & direximus exinde Alloni duci, ut præpararet plura navigia [b], & comprehenderet jam dictos Græcos [c], & naves eorum incendio concremaret; sed noluit nostris obtemperare mandatis [5], quia nos nec navigia habemus, nec nautas, qui eos comprehendere potuissent, tamen in quantum valuimus, Domino proferimus teste, quia magnum exinde habuimus certamen, cupientes hoc ipsum [d] scelus vetare, qui & naves Græcorum gentis in portu civitatis nostræ Centumcellensium comburi fecimus, & ipsos Græcos in carcere per multa tempora detinuimus [6]; sed a Langobardis, ut præfati sumus, multa [e] familia venundata fuit [f], dum famis inopia eos constringebat, qui alii ex eisdem Langobardis, propria virtute, in

VARIANTES LECTIONES

a ipsa familia & amicitiam (*Gent.* amicitia) *Lamb. Gent. Tengnag. correxit, ut in editione.* *b* ut præparare debuisset plura (*Gent.* prura) navigia *Lamb. Gent. Teng. ut in edit.* *c* jam dictis erecis *Gent.* jam dictos Græcos *Teng.* *d* hoc ipsud *Lamb. Gent.* *e* plura *Gent.* multa *Tengn.* *f* sunt *Lamb.*

NOTÆ

4 Mancipia ista, ni fallor, Carolus deprehendit in Hispania. Hac autem epistola docemur, Græcos fecisse piraticam; & Langobardos, qui Carolo tum subditi erant, non fidei levitate, sed suadente fame, ut paulo infra dicit Hadrianus, id sceleris perpetrasse. Non autem video, cur contra fidem hujus Epistolæ Annalista Italicus huc vocet litoralia Ligurum: Luna enim, ejusque finibus Langobardorum litoralia terminabantur, ac de iis hic agitur.

5 Putat Annalista idem (*eod. a.* 785.) Hadriano creditum esse Italiæ regimen a Carolo, (qua in re eum falli mox patebit:) arguitque eos, qui credunt, Lucensi Duci totam Etruriam paruisse, Regimbaldo Clusino Duce, ac Gundibrando Florentino in exemplum allaris, qui unius Civitatis, non autem provinciæ administrationem, pro illius temporis consuetudine, obtinuerant. Cæterum Allo, ut mihi videtur, nulli præerat civitati; sed militaris ejus administratio erat, ut ajebam supra (*ep.* 50. *al.* LV. *not.* 5.). Idcirco, a Pontifice jubetur parare classem adversus Græcos piratas, eos comprehendere, atque eorum navigia comburere. Id vero non obscure innuit, Tusciam Regalem, seu *Ducatum Tuscanum*, ut Carolus eam appellat in Testamento (*Pith. par.* 2.*p.*84.) una cum Spoletano Ducatu, s. Petro, & Romano Pontifici subjectam esse an. 774. quum Carolus primo Romam venit, supremo licet dominio in utrumque Ducatum retento. Quare donatio illa *per fines* ap. Anastasium, quæ Auctoris rerum inscii dictitatur, non labili nititur fundamento. At vicaria, inquiunt, potestate utebatur Pontifex in Regno Italiæ, sic volente Francorum Rege. Hæc vero levis conjectura est: neque enim Ticini, aliarumque civitatum Italiæ Regni usquam invenitur Pontifex sategisse, ullamque in iis potestatem, utquumque vicariam, exercuisse; ut in Tusciæ Regalis, ac Spoletani Ducatus civitatibus eum fecisse comperimus. Vide Comm. præv. (*n.* 12. *seq.*) & notas ad ep. 90. al. XCII.

6 Supremi dominii Rom. Pontificis in ducatu Romano, quem uni spontaneæ populorum deditioni referebat acceptum, Hadrianus tria suppeditat argumenta, quæ vanas tot recentiorum quæstiones eludunt. Primo: nec navigia nec nautas sibi esse affirmat; igitur Augustis Orientis, qui eo genere apparatus abundabant, cum Romanis nil rei erat. Deinde Centumcellas cum suo portu appellat *Civitatem nostram*. Non igitur ab anno 800. duci debet initium dominationis Pontificiæ. Demum quotquot Græcorum naves in portum se receperant, comburi, homines in carcerem trudi jusserat. Obsequii genus erga Orientis Augustos! Qui Pontificis supremum dominium hic non videt, conclamatum de illo est.

in navigia Græcorum afcendebant, dum nullam habebant fpem vivendi.

De facerdotibus autem [a] noftris, quod vobis falfo [b], & contra Deum, & animam [c] eorum, fuggerere aufi funt, mentita eft iniquitas fibi, & nulla eft, Domino annuente, in noftris facerdotibus pollutio; nec talia credere debet veftra fublimitas. Dum vero [d], Domino cooperante, per interceffiones fanctæ femper Virginis Mariæ Dominæ noftræ, & B. Petri Apoftolorum principis, in vinculo charitatis [e], atque dilectionis [f] nos adnectere [g] dignatus eft; nunc vero quærunt æmuli noftri, qui femper zizania feminaverunt, aliquam, illis Deo contrario, inter partes malitiam feminare. Sed Domino [h] auxiliante, per interceffiones B. Petri Apoftoli, prævalere minime habebunt, quia nos cum Domini virtute talem in veftro regali culmine habemus fiduciam, dicit enim Pfalmifta (*Pfal.* II.): *Difperdat Dominus univerfa labia dolofa, & linguam* * *maliloquam*, qui talia nobis [i] inaudita mala fuggerunt, & crimina in noftris facerdotibus ponunt. Deus autem nofter fuæ protectionis dextera vos confervare dignetur ad exaltationem fanctæ Dei Romanæ Ecclefiæ. Incolumem Excellentiam veftram gratia fuperna cuftodiat.

VARIANTES LECTIONES

a De autem facerdotibus *Gent. Teng. correx.* *b* falle *Lam. Gen.* falfo *Teng.* *c* animæ *Gent.* animam *Teng.* *d* Dum nos vero *Gent. fed li nos fubducta linea deletum eft.* *e* caritatis *Lam.* *f* dilectione *Gent.* dilectionis *Tengn.* *g* adnecti *Gent.* adnectere *Teng.* *h* fedno *Gent.* fed Domino *Ten.* *i* vobis *Lamb. Gent.*

NOTÆ

* magniloquam.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE MAURICIO EPISCOPO, QUOD HISTRIENSES EI OCULOS ERUISSENT [1].

ARGUMENTUM

Mauricium Episcopum in Territorio Histriensi a Græcis ibidem morantibus, excœcatum esse, quasi Carolo id territorium tradere meditaretur. Se eum misisse ad Marcarium Ducem Forojuliensem, cui orat ut mandet excœcati Episcopi restitutionem, tanquam Carolo & S. Sedi fidelis, qui ad colligendas inibi pensiones S. Petri ab eodem Carolo erat destinatus.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXVIII.	LVII.	LXIV.

DOMNO [b] excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Credimus, quod jam ad [d] vestræ a Deo protectæ Excellentiæ aures pervenit [e] de Episcopo Mauricio Histriensi [2] [f], qualiter, dum eum fidelem B. Petri, & nostrum cognovissent, nefandissimi Græci, qui in prædicto ibidem [g] territorio residebant Histriensi, & dum per vestram Excellentiam dispositus fuit prænominatus Mauricius Episcopus, ut pensiones B. Petri, quæ in superius nominato territorio [h], exigeret [3], & eas nobis dirigere deberet [i], zelo ducti tam prædicti Græci, quamque ipsi Histrienses [k], ejus oculos

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* Hadrianus *Lamb.* *d* ad *deest in ms. sed Teng. posuit.* Gent. *e* quod jam vestræ Excellentiæ auribus pervenisset *Lamb. Gent.* aures pervenit *Ten.* *f* Histriense *Gent.* *g* ibidem in prædicto *id.* *h* rejacebant *Lamb. Gent.* *i* debuisset *iid.* deberet *Ten.* *k* de ipsis Histriensibus *Lam. Gent.* ipsi Histrienses *Tengn.*

NOTÆ

1 Argumentum Panvinii desideratur: literarum ætas incerta. In novissima edit. Duchesnii collocatur inter annum 774. & 781. Equidem Forojulianum Ducem Rodgaudum supra constitui cum Annal. Franc. (*ep.* 57. *al.* LIX.) devictum esse a Carolo an. 776. Eodem anno excœcatio Episcopi Histriensis facta videtur. Aut igitur hoc anno, aut præcedenti datam hanc Epistolam consequutæ res demonstrant. Murator. differt ad 779.

2 Sex erant tum temporis Sedes Episcopales in Istriæ provincia, quarum hodie duæ *Tergestum*, & *Petinum* Austriacis parent, *Justinopolis*, *Pola*, *Parentum*, *Æmonia* Venetis. Quartus inter Antistites hujus postremæ Sedis, quæ & Civitas nova hodie dicitur, fuisse creditur Mauritius in novissima edit. Ughelli (*To.* v. *p.* 229.), cujus memoria est in gradu baptisterii adhærentis Ecclesiæ cathedrali: *Baptisterium digno marmore Mauritius Episcopus Æmonen....*

3 Res est de patrimonio Istriæ (*s. Greg. lib.* 4. *ep.* 49.): non enim s. Sedes jus ullum habuit in ea provincia, at Carolus in sua donatione illam nominat inter fines Ecclesiasticæ ditionis extremam.

oculos eruerint [4] [a], proponentes ei, ut quasi ipsum territorium Histriense [5] vestræ sublimi Excellentiæ tradere debuisset.

Propterea petimus a Deo protectam Excellentiam vestram, amantissime fili, & magne Rex, ut jubeas dirigere Marcario duci præcipiendum, ut jam fatum Mauricium Episcopum, qui in visione vestræ Excellentiæ præsentatus est [6], ut eum in suo Episcopio reverti faciatis pro vestræ animæ mercede, eo quod ipse jam dictus Episcopus ad nos properavit, & nos eum iterum direximus ad Marcarium ducem Forojuliensem [b], ut qualiter a vobis fuerit dispositus, ita peragere debeat [7]; Et hoc petimus Excellentiam vestram, ut per vestrum congruum dispositum ipsa [c] adprehendatur, pro ut salus populi, qui ibidem commoratur, proveniat. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a eruerunt *Lamb.* *b* ad Marcario duci Forojuliense *Gent. Tengn. correxit, ut est in editione.* *c* ipse *Lamb. Gent.*

NOTÆ

4 Animadvertit *Zanettus* (*Hist. Langob. p.* 671.) ab aliquo affirmari, quod Istria paruerit Græcis usque ad an. 789. Murator. (*an.* 779.) auctoritate hujus Epistolæ aliqua saltem ex parte Istros in Græcorum potestatem rediisse docet: horum alterutri habeatur fides, Hadriani sententia corruit. Ughellus, & qui eum sequuntur, Græcis Gothos, & Langobardos, atque his Francos vicissim successisse autumantes in provinciæ dominatu, Hadrianum integerrimum testem contrarium habere videntur. Si enim crudelitatis causam Græci & Histri adducebant metum, ne Episcopus ille provinciam tradere Francorum Regi moliretur: non igitur ea Francis subdita erat. Sed Carolus, Forojuliano ducatu in potestatem redacto, Histriam, quæ illius pars fuisse traditur, intactam reliquisse haud credendus. Ipse enim Episcopo *Æmoniæ*, civitatis maritimæ, ac longe dissitæ ab eo Ducatu, rerum s. Sedis satagere jusso, & Histriam Forojuliani Ducatus vices sequutam esse testatur. Tametsi Histri primo aut novum dominium detrectantes, aut a Græcis ibidem existentibus seducti scelus illud perpetrarunt.

5 Territorium Histriense semel, iterum, ac tertio hîc nominatum pro tota provincia usurpatur ab Hadriano. Non uno in loco Cod. Theod. neque una significatione adhibitum invenitur. Pro tota possessione cujusque Decurionis *l. 2. de Exaction.* ut notat Gothofr. Exemplum autem haud remotum a sententia Hadr. adducitur a Du-Cangio ex Siculo Flacco: *Bellis gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos ejecerunt, publice, atque universaliter Territorium dixerunt.* Infra totam provinciam Sabinensem *Territorium* pariter appellari compertum erit. Vide comm. præv. (*n.* 32. *seq.*)

6 Si excæcatus Episcopus ad Carolum ductus erat: id igitur contigit ipsa in expeditione Forojuliensi ann. 776. antequam Carolus inde discederet, vixdum rerum s. Petri exactione eidem demandata, quæ res causa fuit invidiæ, unde scelus profluxit.

7 Itio ista & reditio ad Marcarium, quem Carolus Rodgaudo suffecerat, necnon Romana profectio Episcopi commode fieri potuere anno 777. aut primis mensibus anni insequentis absolvi. Propterea epistolam de tanta re agentem non diutius differendam sum ratus.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, IN QUA CONTINETUR, QUOD NEAPOLITANI CUM GRÆCIS CIVITATEM TERRACINENSEM INVASISSENT [1].

ARGUMENTUM

Græcos, & Beneventanos consilio Arichis Benev. Ducis invasisse Terracinam, quam ipse acquisierat S. Sedi. Orat, ut Wulfuinum jubeat Romæ adesse, calendis Aug. cum Tuscanis, Spoletanis, ac Beneventanis pro Terracina recipienda, expugnandisque Cajetano Castro, & Neapoli. Antea convenisse sibi cum Petro Neapolitanorum Misso, ut quindecim sibi obsides nobiles darentur, quos una cum Terracina redderet, si per eorum Patricium Siciliæ Patrimonium S. Petri recuperare licuisset: Arichim obstitisse, ne darentur Obsides, quia Desiderii filium præstolabatur ex Græcia, cum eo rem gesturus contra Carolum, & S. Sedem.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXX.	LXIV.	LXV.

DOMNO [a] ** excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [b] Papa [2]. Nullum plus credimus victoriosissimæ regalis Excellentiæ vestræ uti præsidium, quam quod [c] erga B. Petrum, Apostolorum principem, & pro ejus sanctæ Ecclesiæ exaltatione, sicut cœpistis, usque in finem decertari [d], quatenus salutantes triumphatorissimæ erga vos benivolentiæ vestræ [e] per hos nostros affatus enucleatius vobis de partibus istis insinuamus, qualiter nefandissimi Neapolitani, & Deo odibiles Græci [f], præbente malignum consilium [g] Arighis, Duce Beneventano, subito venientes, Terracinensem

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* *b* Hadrianus *iid.* *c* quam nos eo quod *Lam.* quod quam *Gent.* *d* decertare non cessetis *Lamb.* *e* triumphatorissimam erga nos benevolentiam vestram *id.* *f* una cum Deo odibilibus Grecis (Græcos *Gent*) *Lambec. Teng. delendo eo* una cum *posuit* & *Gen.* *g* maligno consilio *Gent.* malignum consilium *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 17. Bar. & Cent.

** Principium corruptum est.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 17.) *In decima septima ad Carolum* (*Dec. sept. apud Car. Neapolitanos, ac Græcos accusat, quod consilio Arichis Beneventanorum ducis Civitatem suam Terracinensium* (Tarracinam) *invaserint: & a Carolo Petri* (s. Petri) *amore auxilia postulat, ut ipsam & alia in Ducatu Neapolitano ad B. Petrum pertinentia recipere possit: quod* (quia) *virtus atque gloria Papæ* (Pontificis) *una cum beato Petro Carolus sit*. (Petro ipse Car. sit.)

2 Ante annum 781. datam esse hanc epistolam est certo certius: nam, ut sæpe dixi, *compatris* titulus Carolo, *commatris* Reginæ non tribuitur. Præterea series rerum, quas continet, ad hunc circiter annum spectare palam facit. Quare Cointio & Pagio adhæreo. At Muratorii nimiam libertatem damno, qui ad annum 787. eam differt, eoque anno, ac sequenti congerit tot epistolas, tantamque molem rerum digerit, ut historiam omnem misceat: qua de re suo loco dicendum erit.

ſem civitatem, quam ſervitio [a] beati Petri Apoſtolorum principis, & veſtro, atque noſtro antea ſubjugavimus, nunc autem invalido conſilio, iterum ipſi jam fati nefandiſſimi Neapolitani, cum perverſis Græcis invaſi ſunt [3]. Nos quidem ſine veſtro conſilio, nullatenus ibidem dirigere voluimus. Sed poſcimus veſtram a Deo promotam regalem Excellentiam, ut ſicut ſolita eſt, pro amore B. Petri, clavigeri regni cœlorum, diſponere debeat, & celeriter nobis Wulfrinum [b] dirigere [4], ut hic apud nos Kalendis Auguſti [c] paratus eſſe feſtinet, atque talem eidem mandationem facere jubeatis, ut cum omnibus Tuſcanis, ſeu Spoletanis [5], atque cum ipſis nefandiſſimis Beneventanis [d] in ſervitio veſtro, pariterque noſtro ad recolligendam [e] ipſam civitatem Terracinenſem adveniant [f], ſimulque Domino annuente ad expugnandum Cajetam [6], ſeu Neapolim, noſtrum recolligentes patrimonium, quod ibidem in territorio Neapolitano ponitur, occurrant; ut eos in omnibus ſubjugantes, ſub veſtra, atque noſtra ſint ditione [7].

Pla-

VARIANTES LECTIONES

a quam in ſervitio *Lamb. Gentilot. ſed Tengn. li in deLevit.* *b* Wulfuinum *Lamb.* Vulfuinum *Gent.* *c* Kalendis Auguſtis *Lamb.* Kl auguſtas *Gent.* Auguſti *Teng.* *d* cum omnes Tuſcanos, ſeu Spoletinos, atque cum ipſos nefandiſſimos Beneventanos; *ſed Teng. correxit, ut in editione.* Gent. *e* ad recolligendum *Lamb.* *f* eveniant *Gent.* adveniant *Ten.*

NOTÆ

3 Hiſtoriam iſtam a Pontifice luculente narratam non modo Annaliſta Italus, ſed ante eum Cointius & Pagius, mirum in modum depravarunt. Ii ſiquidem epiſt. LXXIII. Cod. Car. (nobis 60.) ætatem minime aſſequuti, eam perperam ad an. 788. diſtulerunt: quare rebus in ea narratis haud edocti rectam hujus ſententiam aſſequi omnino non potuerunt. Anno igitur 777. aut ſequenti, quod eſt probabilius, Romani cum Tuſcanis, & Spoletanis arma inferentes Beneventanis, qui cum Tarracinenſibus fœdus percuſſerant adverſus civitates Campaniæ Romanæ, Tarracinam expugnarunt, Cajeta, ut videtur, non tentata, quamquam & Cajetani fœderati eſſent, quum Patricius Siciliæ (Prorex hodie diceretur) ibidem haberet ſuam ſedem. Vide ep. 60. al LXXIII. n. 8. Eamdem Civitatem hoc anno Neapolitani cum Græcis conjuncti, conſilium præbente Arichi, receperunt.

4 Ducem hunc Pontifici notum tractandis armis inſignem Hadriano acceptum referunt Scriptores Franci: ejus quippe neque apud veteres, neque apud recentiores Scriptores mentio occurrit. Ni fallor, idem auxiliorum ductor fuerat, quæ Hadrianus in laudata epiſtola 60. al. LXXIII. generali Romanorum exercitui ſe adjecturum ajebat. Ex Tarracinæ expugnatione hic memorata colligimus eum Exercitum illuc ductum, vacuumque illud Pontificiæ hiſtoriæ aliquatenus ſupplemus.

5 Supra ad epiſt. 60. & 63. al. LXXIII. & LXV. de Ducatibus Tuſcano, & Spoletano a Carolo oblatis s. Petro *ſpontanea*, ut eſt in Diplomate Ludovici, *donatione*, nonnihil dixi. En novum argumentum. Auxilia utrimque efflagitat Hadrianus; ſed quia ſupremum ibi dominium ſibi Carolus reſervaverat, a Carolo ipſo vult eos milites imperari, ducemque iiſdem dari. Beneventanos etiam utpote Carolo tamquam Langobardorum Regi ſubjectos ab eodem juberi petit exercitui Pontificio opem ferre: magno tamen cum diſcrimine: nam iis ex Ducatibus, ubi juris aliquid Eccleſia habebat, omnes milites acceſſiri petit. De Beneventanis autem cum ſtomacho loquitur, & flocci faciens eorum opem.

6 Cajetam ait expugnandam; non autem recipiendam, ut Tarracinam. Quia ſcilicet quum ante triennium eo proceſſit Romanus exercitus, Cajetam, ut nuper dixi, Patricii tum præſentia haud dubie munitiſſimam ne tentavit quidem.

7 Anno 769. Stephanus III. ut vidimus (*ep.* 46. *al.* XLIV. *not.* 1.) laudat Itherium Miſſum Bertta-

dæ

Placitum quidem cum * ipsi fallaces Neapolitani per missum eorum nomine Petrum in festum [a] sanctum Paschæ habuimus, patrimonium nos B. Petri Apostoli, qui ibidem in Neapoli ponitur, exquirentes, & in vestro servitio eos subjugare desiderantes, ut quindecim obsides ex nobilissimis eorum filiis nobis dantes, ipsam civitatem Terracinensem illi colligerent, sub ea videlicet ratione, ut issent ad Patricium eorum in Sicilia, & si nostrum patrimonium reddere voluissent, ipsam civitatem, & obsides reciperent. Sed nos sine vestro consilio neque obsides, neque ipsam civitatem reddere habuimus, eo quod pro vestro servitio ipsos obsides apprehendere cupiebamus [8]: quia eorum malignum consilium aliud non est, nisi una cum infidelissimo ** Arighi [b] Duce Beneventano tractantes, & quotidie missos nefandissimi Patricii Siciliæ ipso ** Arighi [c] suscipiente, impedimentum jam fatus ** Arighis solus fecit, ut minime nos obsides [d] a jam dictis Neapolitanis reciperemus: quia quotidie [e] ad istam perditionem filium nefandissimi Desiderii [9] dudum nec dicendi Regis [f] Langobardorum expectat [g], ut una cum ipso pro vobis nos expugnent [10]. Sed hoc petimus vestram a Deo promotam Excellentiam, ut nulla qualisvis persona vobis pro hoc impedere [h] valeat, pro amore B. Petri, & nostro: quia nullo modo

VARIANTES LECTIONES

a in istum *Gent.* *b* Arighis *Lam.* Arigihs *Gent.* *c* Arighis *Lamb.* Arigihs *Gent.* *d* facit ut nos obsides *Lamb.* *e* cotidie *id.* *f* regi *Gent.* *g* exspectat *Lamb.* *h* impedire *idem.*

NOTÆ

* ipsis fallacibus Neapolitanis. ** Atichi.
** Arichi. ** Atichis.

dæ Reginæ viduæ, Carolique Regis filii ejus, quod in partes Beneventani ducatus se contulerat, recuperandi causa alterum e duobus Patrimoniis celeberrimis in Gregorii M. Regesto, nempe Campanum, quod num S. Sedes receperit, incertum. At Neapolitanum, quod nonnisi expugnando Urbem Neapolim recuperari posse Hadrianus innuit, a Campano, seu Beneventano distinctum erat. Cæterum ab expugnatione civitatum Neapolis, & Cajetæ, post Tarracinæ recuperationem magna securitas ditioni Pontificiæ & Carolinæ proventura erat: nam Græcis inde expulsis inferior tantum Calabria in Italia remanebat amplissimo Ducatu Beneventano disjuncta: ipseque Ducatus Carolo Italiæ Regi subjectus, minus commode moliri poterat res novas cum Græcis. Quare prudentissimum erat Hadriani consilium, si perfici potuisset.

8 Inutilis ea conventio facta cum Neapolitanis per Petrum eorum Missum in Paschali solemnitate, quæ contigit die 26. Martii, de accipiendis obsidibus, hisque una cum Tarracina restituendis, si Patrimonium illud s Sedi redderetur. Neapolitanis Græcisque occasionem præbuit, exstimulante Atichi, ut de improviso Tarracinam aggredientes reciperent. Quare deliberatio ista Pontificis de bello iterum iis inferendo, ad Majum mensem pertinere videtur.

9 Atichis Adelbergam Desiderii filiam, Adelgisi sororem, jampridem uxorem duxerat, prolemque ex ea susceperat. Quare de Adelgiso in paternum regnum restituendo fuisse sollicitum nihil mirum.

10 Aut suspicio esset, aut vere Græci cum Beneventanis Ecclesiasticam ditionem aggressuri essent, ut Francorum injuriam ulciscerentur, desipiunt, qui Romanos Græcorum juris adhuc esse dictitant.

do poteſt eos ſinere, ut vobiſcum [a] pariter ab illis derideamur [b], quia noſtra virtus atque gloria una cum B. Petro Apoſtolorum principe vos eſtis. Nos quidem pro nihilo deputamus [c] ipſam civitatem Terracinenſem, ſed ut non per illum [d], vitium incurrat, ut infideles [e] Beneventani, ſicut deſiderant, locum invenientes, a veſtra ſubtrahantur fide [11]: idcirco iſta vobis inſinuantes dirigimus, ut per veſtrum adminiculum, ſicut fati ſumus, Eccleſia protectoris veſtri B. Petri Apoſtoli exaltata, laus veſtra [f] atque victoria in univerſo mundo ſonetur, & in perpetuum una cum excellentiſſima filia noſtra Regina, atque præcellentiſſimis veſtris ſuboles [g], cum Sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a ſinenter vobiſcum *Gent.* *b* deridamur *id.* *c* reputamus *Lamb.* *d* per illam *idem*. *e* & infideles *Lambec. Gent.* *f* lau veſtra *Gent.* laus *Tengn.* *g* præcell. veſtra ſobole *Lamb.*

NOTÆ

11 En luculenter explicatam cauſam, cur nidum illum Græcorum infido Beneventani Ducatus Principi nimis vicinum amovendum omni conatu cenſet. Beneventani, vellent nollent, Carolo Langobardorum Regi ſubjecti erant. At Arichi occultæ perfidiæ homini Græcorum vicinitas metuenda erat.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE CAMERADO VEL TRABIBUS SEU LIGNAMINE [b], QUOD NECESSE ERAT AD IPSAM ECCLESIAM SANCTI PETRI FACIENDUM, ET DE CORPORE SANCTO, QUOD * FULGATUS [c] PETIIT [1].

ARGUMENTUM

Adone Diacono Misso Regio adveniente se audivisse de constanti ejus voluntate erga S. Sedem. Petit quantocyus advehi Romam condicta ligna e Spoleti partibus pro reficiendo Tectorio arcuato in Basilica S. Petri, apta enim non reperiebantur in Ditione Ecclesiastica. Adonem ipsum cum Fulrado Abbate olim venientem petiisse corpus Sanctum: Se ab iis movendis territum visione quadam: suum prædecessorem Paulum concessisse Aciulpho presbytero corpus S. Candidi, quod erat apud Wilcharium Archiep. idque illi se concedere. De Neapolitanorum congressibus cum Græcis & Beneventanis, de quibus antea scripserat, se cum Adone communicasse, quæ coram referret.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXX.	LXI.	LXVI.

DOMNO [d] ** excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa [2]. Directus a vestigio regalis Excellentiæ vestræ *** Ado [f], Deo amabilis Diaconus, noster vesterque fidelis, multa nobis consueta, quæ erga nos, & B. Petrum Apostolorum principem, geritis, retulit [g]. Quatenus omnipotenti [h] Deo, & ejusdem Apostolo gratias egimus [i], indesinenter orantes pro vestra sospitate, atque

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* TRABES SEU LIGNAMEN *Gent.* trabibus seu lignamine *Tengn.* *c* FULRATUS *Lam.* FULRADUS *Gent.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Hadrianus *iid.* *f* Addo *iid.* Ado *Tengn* *g* referuit *Lambec. Gent.* retulit *Ten.* *h* omnipotente *Gent.* omnipotenti *Ten.* *i* agimus *Gent.* egimus *Tenga.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Fulradus. ** Summ. 28. Bar. & Cent. *** Oddo.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 20.) *In vigesima* (Viges.) *per Oddonem diaconum missa trabes, seu ligna ad Ecclesiam s. Petri* (s. Petri cooperiendam) *a Carolo petit. Orat etiam, ut Vulcharius Archiepiscopus Romam mittatur: de Corpore sancto, quod Oddo diaconus cum Julrado* (Fulrado) *Abbate olim sibi dari petierat; indicat quomodo absterritus sit ad ipsum mittere. Promittit, se missurum Candidi Martyris corpus, si petat Carolus. Quod Beneventani ac Neapolitani consultare cum Gracis soleant indicat* (aperit:) *sed quid, Oddonem diaconum indicaturum promittit.*

2 Annalista Italus hanc epistolam ad an. 786. perperam differt ex causis sæpe dictis. Compatris præcipue titulus deficiens ad annos præcedentes 781. eam revocat. Idcirco noviss. edit. Duchesnii eam incerto anno consignat inter 774. & 781. Recte Zacagnus (*Cod. MS. num.* 157.) animadvertit, datam paulo post præcedentem. Extrema ejusdem narratio de Neap. Benev. & Græcis simul consilia ineuntibus a præcedenti disjungi non posse comprobant.

que ampla [a] victoria. Porro, dilectissime atque excellentissime fili, sicut direxistis nobis [3] nostram petitionem [b] adimpleri pro trabibus [c] ad restaurationem sanctæ Ecclesiæ, poscimus vestram a Deo promotam Excellentiam [d], ut Kalendis Augusti [e], hic, ad limina B. Petri fautoris vestri, si fieri potest, paratæ inveniantur [f], ut exinde sempiterna memoria vestra, & hic, & in futuro permaneat. De *Camaado* autem, quod est Ypochartosa [g] ad renovandam in basilica beati Petri Apostoli [4], nutritoris vestri [h], prius nobis unum dirigite Magistrum, qui considerare debeat ipsum lignamen, quod ibidem necesse fuerit, ut sicut antiquitus fuit, ita valeat renovari, & tunc, per vestræ regalis præcellentiæ jussionem [i], dirigatur ipse Magister in partibus Spoleti [k], & [*] demandationem ibidem de ipso faciat lignamine [l], quod in prædicto *Ypochartosin* [m], hoc est, *Camaado*, necesse fuerit, quia in nostris finibus tale li-

Bbb 2 gna-

VARIANTES LECTIONES

a ampliata *Lamb. Gent.* ampla *Teng.* *b* nræ petitioni *Gent.* nram peticionem *Ten.* *c* pro trabes *Gentil.* pro trabibus *Tengn.* *d* poscimus vra a dō promota excellentia *Tengn. correxit, ut est in editione.* Gent. *e* Kl Augustas *Gent.* Kalendis Augusti *Tengn.* *f* parate esse inveniantur *Gent. sed li* esse *subducta linea deletum est.* *g* Hypochartosis *Lamb.* ypochartosin *Gen.* *h* nutritori vro *Gent.* nutritoris vri *Teng.* *i* p vram regalem præcellentiam jussionem *Gent. Teng. correxit ut in editione.* *k* Spoleti *Lamb. Gent.* Spoletii *Tengn.* *l* lignamen *Gent.* lignamine *Teng.* *m* predicta hypochartosi *Lam.*

NOTÆ

* f. de mandatione.

3 Præcipuum Adonis munus erat responsum Caroli afferre de trabibus Spoleto advehendis pro s. Petri basilicæ instauratione, ut hinc perspicue patet. Hadriani literas hac de re in Codicem non esse relatas innuere videtur Carolum eas tantummodo collegisse, quæ ad s. Sedis utilitatem spectabant, neglectis iis, quas familiares dicimus: ita siquidem præfatur in Cod. MS. *Ita omnia exarans, ut nullum penitus testimonium s. Ecclesiæ profuturum suis deesse successoribus videatur*. Cur autem Romæ idem factum sit non intelligo: quamquam enim consuetudo ingens, quæ Hadriano cum Carolo intercedebat, hunc cum illo suam collectionem communicasse persuaderet; attamen argumentorum dissimilitudo, & ordo varius Epistolarum secus docent. Itaque credibilius est, de hujusmodi minutis rebus Missorum voce actum esse, quam scriptis literis. Et vero nullas Pontifex ab Adone sibi redditas memorat, quæ suarum responsum sint. Voce igitur facta erat petitio trabium, cui par responsio a Regio Misso defertur.

4 Hoc loco utitur Du-Cangius *Camaradum* explicaturus: *Est autem*, inquiens, *hypocartosis tectorium, sive crusta, qua parietes & Camera inducuntur*. *Hypocartosim* autem, Græcam vocem idem significantem adhiberi ait ab Hadriano pro ipso ligneo fornice, & ipsa concameratione. Quæ cujusmodi olim esset, peti oportet ex tabulis in Archivo Vatic. Basil. extantibus, quæ etiam occurrunt apud Ciampin. (*de sacr. Ædif. cap.* 4.), huc enim non spectat de his rebus tractatio. Cæterum Hadrianus, juxta Du-Cangium, *hypocartosim* pro mera concameratione trabium minus recte adhibet: nam in ejus gestis ap. Anastas. (*sect.* 342.) vera significatio conceptis verbis exprimitur: *Cameram vero B. Petri Apostolorum Principis in omnibus destructam, atque dirutam exempla olitano exculpens, diversis coloribus a novo fecit*: Neque hujus instaurationis tecti rii a Carolo factæ mentio ulla in iisdem invenitur. Immo eorumdem gestorum Auctor ne concamerationis quidem Caroli opibus confectæ usquam meminit. Ex Eginharto (*Vit. Car. cap.* 27.) constat, Carolum nil habuisse *antiquius, quam ut Urbs Roma sua opera suoque labore veteri polleret auctoritate, & Ecclesia s. Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus Ecclesiis, esset ornata, ac ditata*.

gnamen minime reperitur [5], & pro hoc sanctissimus frater noster Wulcharius [a] Archiepiscopus [6], nunc minime fatigetur venire, dum ipsum lignamen per semetipsum siccetur, quia dum viride est, non audemus exinde opera qualiacumque [b] facere.

Præfatus autem * Addo Deo amabilis Diaconus, olim dum cum fratre nostro Fulrado, Deo amabili, religioso Abbate, & Presbytero [7], huc venisset, petiit nos, ut ei corpus sanctum tribueremus [c], sed nos, sicut jam dudum vobis direximus, per revelationem

VARIANTES LECTIONES

a Wilcharius *Lamb.* Vuilcharius *Gent.* *b* qualecumq; *Gent.* qualiacunq; *Tengn.* *c* tribuissemus *Lamb. Gent.* tribueremus *Tengn.*

NOTÆ

* Oddo.

5 Hujusmodi Magistrorum inopem fuisse Romam Hadriani tempore, qui suis omnibus prædecessoribus tecta Ecclesiarum instaurando, aliisque id genus operibus, longe anteivit, ne cogitari quidem debet. Unum præ cæteris exemplum adduco ipsius basilicæ s. Petri ab Hadriano instauratæ (*ap. Anast. sect.* 335.) haud evocatis aliunde hominibus: *Mittens Januarium Vestararium suum, cognoscens eum idoneam personam, cum multitudine populi, mutavit ibidem trabes numero quatuordecim, atque totum ejusdem basilicæ tectum, & porticus noviter restauravit.* Hic vero, juxta quod convenerat inter Pontificem & Carolum aut scripto, aut voce, Wilcharius Archiepiscopus Galliarum operi præesse debebat; petiturque Magister operæ, qui necessarias instaurationi trabes consideret, easque postmodum in Ducatu Spoletano excidi jubeat, ac Romam duci. Quorsum hæc? Instauratio scilicet Francorum Regis opibus facienda erat: adeoque summæ fidei exemplo imitatione digno, quum sacra loca liberalitate Principum aut extruuntur, aut instaurantur, Wilcharium Archiepiscopum faciundæ operæ Hadrianus præfecit. Præterea in Spoletano Ducatu, quamquam s. Sedi oblato, Carolus supremum jus sibi reservarat; neque æquum erat, ut inde aliquid auferretur, nisi Carolo eodem jubente. Ita & Carolus, ut infra planum erit, quum ex palatio Ravennate musiva & marmora exoptabat, (*ep.* 81. *al.* LXVII.) a Pontifice, cujus erat supremum jus in Exarchatu, sibi concedi petiit. Cæterum tanta cum religione Hadrianum peragi omnia voluisse per homines fideles Caroli, res erat singularis prudentiæ; nam postea eidem Regi plus sibi tribuenti, quam par erat ob assentatorum consilia, restitit, suique exemplum Carolo imitandum proposuit. (*epist.* 93. 97. *al.* LXXI. LXXXV.)

6 Senonensis Archiep. est Pagio (*an.*782. *n.*5.) Ejusdemque Sedis Archiepiscopum (quod nomen tum temporis commune erat Metropolitis omnibus) putat fuisse Mabillonius in Annal. Bened. (*lib.* 24. *num.* 76.) Alibi autem (*lib.* 21. *n.*55.) Annalista idem docet, Wilcharium Viennensem Episcopum an. 740. Ecclesiam suam a laicis direptam indignatum secessisse in monasterium Agaunense, quod *s. Mauritii* etiam audit, quo tempore Sedunensis item Episcopus memoratur Wilicarius, crediturque a nonnullis unus & idem esse, quod improbatur a Mabillonio (*Annal.l.*24.*n.*6.); non enim fieri potuisse credit, ut abdicata Ecclesia Viennensi, Sedunensi postmodum præfuerit. Certe an. 765. Attiniacensi conventui interfuit *Wilicarius Episcopus ex Monasterio s. Mauritii*, & 769. *Wilcharius Archiepiscopus Senonensis* primus ex duodecim Præsulibus Franciæ subscribit Concilio Lateran. Stephani III. quem Sammarthani fratres in editione altera auctiori Galliæ Christianæ ajunt occubuisse mortem eodem anno celebrati Concilii, quum antea ex Agaunensi Monasterio Thebæorum Martyrum reliquias in Senonensem Sedem advexisset. Fateor equidem, a veritate minus abhorrere, quod Wilcharius idem Viennensis Ecclesiæ abdicator ante annum 769. Senonensis Archiepiscopus crearetur, ac trigesimo tandem post abdicationem anno decesserit. At eumdem fuisse superstitem an. 780. quum instaurationi basilicæ s Petri præfectus fuit, annisque insequentibus, quum Ægilam Illiberitanum Episcopum ordinavit, & in Hispaniam misit, incredibibile prorsus videtur: nam præter eos annos, quibus Viennensem Sedem tenuit ante abdicationem, alii plusquam quadraginta tribuendi illi essent, quod abhorret ab omni fide. Iterum de hoc loquar (*ep.*69. *al.* XCV.)

7 Quantum hallucinetur Annalista Italus hanc epistolam differens ad an.786. hinc luculente patet: nam Fulradus Dionysianus Abbas an. 784. XVII. Cal. Aug. occubuit mortem, ut late ostendit Mabillon. (*Annal. lib.* 25. *num.* 41.). Vide insignis viri laudes apud Pagium (*an.* 784. *n.* 8.)

tionem territi, nullo modo [a] audemus [b] ex ipsis Sanctorum corporibus [c] amplius quid exagitare [8] [d], sed si vestra voluntas fuerit in corpore [e] B. Candidi Martyris, quod apud Wulcharium [f], fratrem nostrum Archiepiscopum, rejacet, si mutatum non est; sed ipsum est, quod, sanctæ recordationis, prædecessor noster, Domnus Paulus Papa concesserat dudum Aciulfo presbytero [9], una vobiscum ipsum illi concedimus sanctum corpus, quia per concilium & fide dignas personas, testimonium reddentes, ejus locum, atque Ecclesiam reperimus, unde a jam fato [g] Domno Paulo Papa ipsum sanctum corpus apud jam dictum Aciulfum presbyterum, concessum est [10].

De partibus autem [h] Neapolitanis, sicut cum nefandissimis Græcis, seu Beneventanis [i] * conciliant [k], qualiter vobis insinuantes

VARIANTES LECTIONES

a ullo modo *Gent.* nullo *Tengn.* b audebimus *Lamb. Gent.* c ex ipsa sanctorum corpora *Gent. Tengn. ut in editione.* d amplius exagitare *Lamb. Gent. Tengn. ut in edit.* e fuerit, corpus *Lamb. Gent.* fuerit in corpore *Tengn.* f Wilcharium *Lamb.* Vuilcharium *Gent.*
g jam fato *Gent.* a jam fato *Tengn.* h De autem partibus *Gent.* de partibus autem *Teng.*
i cum nefandissimi Græci, seu Beneventani *Teng. litteram* s *ubique apposuit* Gent. k consiliant *Lamb. Gent.*

NOTÆ

* consiliant.

8 Sæculo sexto exeunte extant Gregorii M. literæ ad Constantinam Aug. caput s. Pauli efflagitantem (*Regest. lib.*4. *ep.*30. *Ind.* XII.). Post centum octoginta annos, dum reliquiarum translationes fieri consueverunt, maxime ad eludendam Græcorum impietatem; talia testari Hadrianum de sanctorum corporibus Romæ existentibus non obiter advertendum. Paulus siquidem Hadriani prædecessor, paulo infra laudatus in hac epistola, *cernens plurima ss. Cæmeterior. loca neglecta ..... atque jam vicina ruina posita, protinus eadem ss. Corpora de ipsis dirutis abstulit cœmeteriis*, & in Urbem transtulit, ut est ap. Anast. (*sect.* 259). Præterea Chrodegango Metensi Episcopo tria concessit corpora ss. Martyrum, nempe *Gorgonii*, *Naboris*, & *Nazarii*, quorum translatio in Franciam apud Annalistas & Martyrologos celebris anno 765. ut refert Pagius ex Mabill. aliisque (*an.* 764. *n.*1.) Itemque Aciulpho aliud, teste Hadriano, illuc pari modo translatum. Quare Hadrianus modum imposuit hujusmodi translationibus, visione præsertim territus, cujus meminit.

9 In Missali Gothico, quod Bona, Thomasio, Mabillonio viris doctissimis testibus ad Galliam Narbonensem (possessam olim a Gothis) pertinuit, magnoque tota Gallia usui fuit, est Missa ss. Martyrum Agaunensium, seu Thebæorum, qui apud Agaunum sunt passi prope Sedunum. Mauritii tantum nomen exprimitur; sed ap. Ruinartium (*Act. Sinc. pag* 242. *edit. Veron.*) tres præcipui memorantur, *Mauritius Primicerius*, *Exsuperius Campiductor*, & *Candidus Senator*. quæ omnes sunt militares dignitates. Candidi etiam Sebasteni mentio occurrit apud Adonem (11. *Mar.*) & antiquiores Martyrologos. Romani autem hujus Candidi historia his tantum literis refertur accepta: historia tamen obscuritatis plena, cui nulla lux affulget aut ab aliis literis hujus Codicis, aut a veteri ullo monumento. Num Adonis prior adventus Romam cum Fulrado; ejus petitio; & visionis aut revelationis, quæ Pontificem terruit, narratio, scripto, an auribus commendata fuerint, incertum: Aciulfus ipse presbyter, sanctique Martyris traditio eidem facta ignorantur. Id unum, docente Hadriano, certo scimus, s. Martyris corpus apud Wilcharium Archiep. servari, contra Panviniani argumenti sententiam; & Adonem illud petiisse, non Fulradum, ut perperam affirmatur in argumento hujus Cod. Car.

10 Ecclesiam locumque, unde corpus extractum fuerat, cœtu fidelium convocato, ac personis fide dignis auditis, Hadrianus reperit. Res igitur in Urbe ipsa, ipsisque coætaneis tunc etiam obscura.

tes per noſtras Apoſtolicas Syllabas direximus [11], omnia minutius in ore poſuimus fideliſſimi veſtri Miſſi [a], ſcilicet Addoni Diacono, quod vobis enucleatius, ſimulque per ordinem enarrare debeat [12], ut ſicut ſemper, & nunc per veſtram a Deo confirmatam regalem potentiam, ſancta Eccleſia exaltata triumphet [b] in ampliato honore, una cum ſpiritale [c] filia noſtra, Regina, ſeu præcellentiſſima veſtra prole [d], a terreno [e] regno fulgentes in perpetuum, cum Sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a fideliſſimo veſtro Miſſo *Lamb.* *b* triumphet, & vos *Lamb.* *id.* triumphat *Gentil.* *c* ſpiritali *Lamb.* *d* præcellentiſſimo vro prole *Gent.* *e* in terreno *Lamb.* interno *Gent.* a terreno *Ten.*

NOTÆ

11 Indicatio minus dubia præcedentis epiſtolæ.

12 Græcos videlicet una cum Neapolitanis conſilio Benev. Ducis recepiſſe Tarracinam; de bello iis iterum inferendo, ejuſque præcipuo fine; ac de rebus aliis in præcedenti ſingillatim enarratis.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, IN QUA CONTINENTUR [a] GRATIARUM ACTIONES, PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE TERRITORIO SAVINENSI [b], QUEMADMODUM PRÆDICTUS REX SANCTO PETRO POLLICITUS [c] FUERAT, QUOD IN INTEGRO CONTRADERE JUBERET [1].

ARGUMENTUM

Quum Carolus mense Aprili, dum Romæ erat, Territorium Sabinense concessisset S. Sedi, Pontifex mittit suos Legatos Agathonem Diaconum, ac Theodorum Consulem & Ducem Nepotem suum, qui ejus Territorii possessionem petant. Victorias hucusque ab eo relatas D. Petro adscribendas esse, cui quæ territoria, & civitates largitus erat, grata oblatio fuerat summo Deo, per quem vicerat, Regnumque ejus, ac Regia familia in universo terrarum orbe celebris effecta erat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXI.	LXIX.	LXVII.

DOMNO [d] * excellentissimo filio, nostroque spiritali [2] compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Beatus David Rex & Propheta, Spiritu sancto repletus, pro futuri regni vestri erga beati Petri Apostolorum principis, sanctam Ecclesiam benivolentia; dignaque solatia, ac splendidissima rutilantia orans, canit & dicit (*Ps.* 67.) *Manda Domine virtutem tuam, confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis a templo sancto tuo, quod est in Jerusalem; tibi offerunt reges munera*. Ex quibus muneribus ditata spiritalis mater vestra sancta Catholica, & Apostolica Romana Ecclesia, per vestra a Deo pro-

VARIANTES LECTIONES

a CONTINETUR *Gent.* *b* SAVINENSE *Lamb.* *c* POLLITUS *Gent.* *d* Domino *Lamb. Gent.* *e* Hadrianus *iid.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 14. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 14.) *In decima quarta* (Dec. qu.) *continentur gratiarum actiones pro exaltatione S. Dei Ecclesiæ: & de Territorio Savinensi* (agro Sabinensi) *petit, ut sicut pollicitus fuerat, in integro* (in integrum) *contradi jubeat.*

2 Hic semper titulus in sequentibus epistolis occurrit: quare Annalistæ Italo easdem cum relatis miscenti non audiendum, ut ajebam in Comm. præv. Cointius, & cum eo Pagius (782. *num.* 4.) recte hanc epistolam aliis præferunt de Terr. Sabin. At epistolæ ipsius exordium patefacit, primam omnium, quæ sequuntur, conscriptam esse. Propterea Hadrianum, qui mense Aprili, dum Carolus Romæ erat, Sabinensis Territorii donationem acceperat, octo fere menses de ineunda ejus possessione siluisse, parum credibile est. Huc accedit, quod iter Missorum ultro citroque euntium eadem de causa, & quicquid gestum ab iis fuit, jubente semper Carolo, coarctari in anni unius angustias non debent: adeoque prima hæc saltem epistola huic anno tribuenda est. Quod ex sequentibus palam fiet.

protecta laborioſa certamina, relevata exultat, a templo ſancto B. Petri, fautoris veſtri. *Confirma* [a] *hoc Deus, quod operatus es in nobis* [b], crebro orantibus in vobis triumphum, & mandat cotidie virtutem ſuam per B. Petrum Apoſtolorum principem, vobis ſubjicens omnes barbaras nationes, dilatans, atque amplius exaltans in toto orbe terrarum veſtrum ſplendidiſſimum regnum; & quoniam non valet linguæ noſtræ ferculum, ut dignum eſt, de veſtro præcelſo mihique dulciſſimo amore explicare, Apoſtolica voce proclamamus dicentes (*Hebr.* 1): *Multifarie, multiſque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, noviſſime diebus iſtis*, per Unigeniti ſui magnificæ operationis virtutem oſtendit magnalia in orbe terrarum, donans vobis per B. Petrum clavigerum regni cœlorum, victorias, quas [c] *, dextera Dei cooperante, & protegente, multis documentis de veſtris allatis muneribus, Eccleſia B. Petri enituit, tam de civitatibus, quam de diverſis territoriis ſub integritate [3] eidem Dei Apoſtolo a vobis offertis **, & ideo poſcentes veſtram a Deo promotam regalem clementiam petimus, ut ſicut a veſtra prærectiſſima Excellentia B. Petro nutritori veſtro, pro luminariorum concinnationibus [d]; atque alimoniis pauperum Savinenſe territorium ſub integritate conceſſum eſt [4], ita id [e] tradere integrum [f] eidem Dei Apoſtolo, præſidiante veſtro præcellentiſſimo annisu, dignemini. Quicquid enim regni cœlorum Janitori B. Petro Apoſtolo adſertis, in ſempiterna memoria pro vobis, ſimulque & præcellentiſſima [g] filia noſtra, & ſpiritali commatre [5] Domna

VARIANTES LECTIONES

a *confirmat* Lamb. b *operatus eſt in nobis* id. c quibus *id.* d concinnationes *Gent.* concinnationibus *Tengn.* e cum *Gent.* id *Teng.* f integro *Gent.* integrum *Teng.* g & pro excellentiſſima *Gent.*

NOTÆ

* quibus. ** oblatis.

3 Monebam ſupra (*ep.* 64. *al.* LVII. *not.* 5.) ab Hadriano æque Hiſtrienſem provinciam, ac Sabinenſem, *Territorii* nomine deſignari. Vide quæ ibi ſunt dicta de aliis Territoriis.

4 Memoria repetendum eſt quod anno 777. (*ep.* 59. *al.* XLIX.) de patrimoniis Tuſciæ. Spoleti, Beneventi, Corſicæ, & Sabinæ jampridem donatis s. Sedi ajebat Pontifex. Id enim diſcriminis inter memoratas provincias occurret. quod unica Sabinenſis vocatur *Savinenſe patrimonium*: quia ſcilicet Patrimonium, & territorium indifferenter appellabatur ea provincia, ut dixi in Comm. præv. (*num.* 32.) Id ſi Pagius animadvertiſſet, haud invertiſſet epiſtolas hac de re agentes, ut territorium a Patrimonio ſecerneret, quod nihilominus non fecit; ſed totam turbavit hiſtoriam (*an.* 781. *n.* 1. 782. *n.* 4.) nam Cointii hallucinationem non ſenſit. Notari autem debet, non modo nomine, ſed etiam conditione Territorium iſtud patrimonia imitari, utpote peregrinis, pauperibus, ac luminaribus addictum.

5 Titulum *Commatris* ſemper deinceps invenies, quamdiu Hildegardis Regina ſuperſtes fuit, quod non modico adjumento eſt ad literarum chronologiam ſtabiliendam.

Domna Regina, & pro vestris nobilissimis atque excellentissimis natis [a], nec non & pro omni Christo dilecta genealogia [b] vestra, sacrificium purissimum [c] atque holocaustum divinæ suavitatis odore fragrante [d] in ara vestri pectoris, ejus invisibili majestati mactatis [e], & pro tam magna vobis concessa a Deo super omnes Reges, per B. Petrum, gratia, nullus sit de adversariis, qui vestro mellifluo cordi suadere valeat, ab amore B. Petri Apostoli, protectoris vestri, seu a nostra dilectione, quam usque optantes permanemus [f], ut non deficiat laus vestra per totum orbem [g] terrarum de ore hominum [h], victorias vobis a Deo concessas prædicantium ac dissamantium [i].

Magnopere [6] [k] enim direximus vestræ regali potentiæ fidelissimos Missos nostros, videlicet dilectissimum filium nostrum Agathonem Diaconum, seu Theodorum eminentissimum consulem, & ducem, nostrumque nepotem [7], qui vice nostra vobis enucleatius, sicut ejus in ore posuimus, poscentes suggerant; quos petimus, pro amore B. Petri Apostoli, benigne cum nimio amore eos suscipere [l], & illis pro causis B. Petri principis Apostolorum, vestræ a Deo protectæ regali potentiæ suggerentibus, dignemini obaudire preces, ut dum a vobis remeaverint, & nobis vestram renuntiaverint prosperitatem, referentes simul de causis ejusdem [m] Dei Apostoli effectum, & noster pro hoc relevatus fuerit animus; digne valeamus cum Propheta psallentes orare (*Ps.* 19.): *Domine salvum fac regem, & exaudi nos in die, qua invocaverimus te*. Omnipotens itaque Deus in vobis gratiam suam, quam cœpit perficiat, atque vitam vestram, una cum præcellentissima filia nostra, & spiritali commatre, Domna Regina, vestraque nobilissima prole, & hic per multorum annorum circula extendat: simul gubernacula an-

VARIANTES LECTIONES

a na *Gent.* natis *Tengn.* *b* genelogia *Gent.* genealogia *Tengn.* *c* sacrificium erit purissimum *Lamb.* *d* fragrans *Lamb.* fraglante *Gent.* flagrante *Tengn.* *e* mactatum *Lamb.* *f* permanemus recedere *id.* *g* p toto orbe *Gent.* per totum orbem *Teng.* *h* hominis *Gent.* hominum *Teng.* *i* prædicantes ac diffamantes *Gent. Tengn. correxit, ut in edit.* *k* opere *Lamb. Gent.* magnopere *Ten.* *l* suscipi *Gent.* suscipere *Tengn.* *m* eidem *Gentil.* ejusdem *Tengn.*

NOTÆ

6 Codicis lectionem restituunt Lambec. & Gentilot. Quid autem sibi velit adverbium *Opere* in hisce literis non semel occurrens Du Cang. forte non assequutus, vocem præteriit. Eadem est usus Steph. II. (*ep. 9. al.* VI.) simili prorsus notione: ait enim, *Opere namque direximus*, ut hic Hadrianus: quare hoc adverbium pro *Idcirco* aut simili ab utroque adhibitum videtur.

7 In epistola nuper laudata 59. al. XLIX. de illustri hoc viro est dictum (*not.* 6.)

nuat in ampliori culmine victoriis perfrui [a], & post longa tempora, senioque * profecto [b], in cœlestis vos patriæ congregationem recipiat, ut ibidem sine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a culmen victorias perfruere *Gental. Teng. correxit ut in editione.* *b* senioque perfecto *Lamb.* senioque & pfecto *Gent.*

NOTÆ

* provecto.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, IN QUA CONTINETUR DE TERRITORIO SAVINENSE, QUALITER ITHERIUS [a], ET MAGINARIUS MISSI DOMNI REGIS IPSUM TERRITORIUM IN INTEGRO PARTIBUS SANCTI PETRI REDDERE VOLUERUNT, SED PROPTER INIQUOS HOMINES MINIME POTUERUNT [1].

ARGUMENTUM

Ut Sabinense territorium traderetur possidendum S. Sedi, venerunt Missi Regii Itherius Abbas, & Maginarius Capellanus, qui una cum Pontificiis continuo in id Territorium profecti sunt. At variis ex causis, quas, ut ait Hadrianus, referent iidem Missi, rem integram relinquere debuerunt. Quare orat Pontifex, ut cum Stephano Saccellario Misso suo alterutrum ex iis remittat, qui fines constituat inter partes, & possessionem antiqui patrimonii tradat S. Sedi.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXII.	LXVIII.	LXVIII.

DOMNO [b] * excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Ad referendum præcellentissimæ regalis potentiæ vestræ beneficiis gratias, mens humana, ut reor, fari non potest, de tantis laboriosis certaminibus, quæ [d] erga fautorem vestrum B. Petrum, Apostolorum principem, & nos geri-

VARIANTES LECTIONES

a ITTHERIUS *Lamb.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* Hadrianus *iid.* *d* qua *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 13. Bar. & Cent.

CANNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 13. *In decima tertia* (Dec. ter.) *epistola ad Carolum indicat Itherium* (Itherium) *& Monegarium Territorium* (agrum) *Sabinense partibus s. Petri* (Sab. s.Petro) *reddere voluisse, sed propter iniquos homines minime potuisse* (id minime præstari valuisse.)

geritis, [a] cotidie bonitas ſuffragia, quatenus [a] ab ipſo Dei Apoſtolo dignam retributionem, & hic, & in futuro veſtra protectiſſima [b] excellentia procul dubio credat habere [2].

Euntes autem apud Savinenſe territorium noſtri veſtrique fideliſſimi Miſſi [c], videlicet filius noſter Itherius [d], venerabilis Abbas, ſeu Maginarius religioſus Capellanus [3], ſicut per veſtrum bonum diſpoſitum, voluerunt nobis contradere in integro jam fato Savinenſe territorium [e]; & minime potuerunt, mittentes varias occaſiones perverſi, & iniqui homines, tamen & ipſi jam fati fideliſſimi Miſſi, omnia vobis ſubtiliter vice noſtra referre poſſunt. Quapropter veſtræ a Deo protectæ regali potentiæ Reverendiſſimum Miſſum noſtrum Stephanum [4], dudum Sacellarium [f], direximus ſuggerendum, ut pro mercede animæ veſtræ, ſicut cœpiſtis [5], ita in integro jam ** fato territorio [g] Savinenſe B. Petro, regni cœlorum clavigero, contradere jubeatis, ut ipſe Dei Apoſtolus [h], pro veſtra a Deo promota regali præcellentia præcipue ſuffragans [i], cum Sanctis omnibus regnare mereamini; quatenus pro ejuſdem Dei Apoſtoli amore, & mercedis animæ veſtræ, unum e duobus jam fatis Miſſis, cum præfato Stephano Miſſo noſtro, nobis

VARIANTES LECTIONES

a cotidie, quatenus per hæc bonitatis ſuffragia *Lamb.* *b* præreċtiſſima *id.* *c* apud Savinenſem Territorium noſtros veſtroſque fideliſſimos Miſſos *Gent.* *d* Itherius *Lamb.* *e* territorio *Gent.* *f* ſaccellarium *Lamb.* *g* jam fatum territorium *id.* *h* ipſo Dei Apoſtolo *id* *i* ſuffragante *Lamb. Gent.*

NOTÆ

* Hæc depravata ſunt.

** fatum territorium.

2 Gratiarum actiones hujus epiſtolæ alio non ſpectant, quam ad Regios Miſſos, qui Romam cum Pontificiis venerant juxta præcedentis petita. In Cod. Carol. fortuito obtinet ſuam ſedem. In Vaticano item ordine inverſo collocatur, quod alias factum vidimus. Pagius eam differt ad annum 783. poſt Reginæ Hildegardis mortem, quia caret ejus nomine, at neque filiorum fit mentio: quare tam ipſe, quam Zacagnus, aliique ejus opinionem ſequuti decipiuntur: nam poſteriores, quæ paulo infra referentur, & Reginam, & filios laudant. Eſt potius, cur credamus, epiſtolam ociſſime ſcriptam diſcedentibus Miſſis; dum ſumma tantum rei attingitur, omiſſis ceteris. At infra (*ep.* 71. *al.* LVI.) quæ hic fere indicantur, planiora, atque explicatiora videre erit, poſt binas literas de Hiſpanorum erroribus, quæ quum ſpecteot ad hunc annum, diutius differri nequeunt.

3 De Hitherio Abbate monaſterii s. Martini Turonenſis, qui erat Caroli Cancellarius, pluresque obivit legationes ad s. Sedem; ac de ejus collega Maginario, qui Fulrado Abbati Dionyſiano ſucceſſit anno 784. poſt diem 16. Jul. hujus emortualem, infra non ſemel in Hadriani epiſtolis mentio eſt. Uterque in Diplomate Ludovici Pii laudatur, quod juxta hic petita inter Reatinos, & Sabinenſes ſtabiliti fuerint fines per utrumque Abbatem, videlicet poſt prædictum an 784. Mabill. Annal. Bened. *tom.*2. pluribus in locis.

4 Idem an. 776. Spoletum adiens patefecerat Hadriano iniqua conſilia quatuor Italiæ Ducum res novas molientium (*ep.*57. *al.*LIX.) & an.784. intereſt Placito, ſeu Concilio in cauſa Pothonis Abbatis s. Vincentii ad Volturnum (*epiſt.* 78. *al.* LXXII.)

5 Cœptum opus de tradenda poſſeſſione integri Territorii non obſcure indicat, hanc epiſtolam minus recte a Pagio, Mabillonio, aliiſque loco moveri, & poſtremam omnium, quæ hic habentur, recenſeri.

bis dirigere jubeatis, ut, ſicut exantiquitus fuit, & in veritate jam fati veſtri fideles Miſſi ſatisfacti ſunt[6], in integro nobis[a] contradere præcipiatis, & ſigna inter partes conſtituentes[7], ut ſine qualibet contentione, aut controverſia maneamus, ut opinatiſſima[b] veſtra memoria pro hoc in cœleſtibus regnis maneat ampliata. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a nobis eum *Lamb. poſt verbum nobis ſequitur in ms.* eum *Gent.* *b* opinatiſſimæ *Gent.*

NOTÆ

6 Plenius agitur de his omnibus in prædicta epiſt. 71. ſed notandum quod utrobique optatur, ut alteruter ex Miſſis redeat: hic autem proficiſci Roma dicuntur cum Stephano, cumque eodem alteruter iterum mitti enixe petitur; illic neque de Miſſorum diſceſſu, neque de unius reditu cum Stephano agitur, quia ſcilicet Miſſi illi jam erant in Francia, neuterque iterum venerat: quæ res novam eam epiſtolam ejuſdem omnino ſententiæ produxit.

7 Signa hic pro terminis accipiuntur. Cujus rei luculentiſſimum ſuppetit exemplum ex Wiſigoth. lege (*lib.* 10. *tit.* 3. §. 3.) ap. Du-Cangium: *Quotieſcumque de terminis fuerit orta contentio, ſigna, quæ antiquitus conſtituta ſint, oportet inquiri, ideſt aggeres terræ, ſive arcas, quas propter fines fundorum apparuerit fuiſſe conſtructas; lapides etiam, quos propter indicia terminorum ſculptos conſtiterit eſſe defixos. Si hæc ſigna defuerint &c.* (Gloſſar. v. *Signum* 3.) Hoſce autem terminos fuiſſe conſtitutos ab utroque Miſſo conſtat ex Diplomate Ludovici Pii, quo partes etiam nominantur, inter quas ii termini fuerunt poſiti: *Quemadmodum ab Itherio, & Magenario Abbatibus Miſſis illius inter idem territorio Sabinenſe, atque Reatinum diffinitum eſt.* Factum id poſt annum 784. non enim antea Maginarius erat Abbas, ut ſupra (*not.* 3.) dictum eſt. At tempus certum definiri non poteſt, quia literis teſtatum in Codice iſto non reperitur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ ADRIANI [a] PAPÆ AD EGILAM EPISCOPUM IN PARTIBUS * SPANIÆ [b] MISSÆ [c], PRO FIDE ORTHODOXA TENENDA [d], ET PRO JEJUNIO VI. FERIA ET SABBATHO [e], CELEBRANDO [f 1].

ARGUMENTUM

Ægilæ Episcopo Hispano rectam fidem servare cupienti, Catholicam Romanam Patrum auctoritate comprobatam literis valde prolixis se emisisse ait. Quas quum minime ad eum pervenisse comperiat, quumque Carolus per Petrum Ticinensem Episcopum flagitarit, ut Ægilæ amico suo iterum mittantur, se earum exemplum ex Archivo eductum ad illum tradere Missis suis Bellerephonso, & Joanni. Multa eum monet, ut ab hæreticis sibi caveat. De jejunio fer. VI. & Sabbati agit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXII.	XCV.	LXIX.

ADRIANUS * * * Episcopus servus servorum Dei dilectissimo [h] Egilæ Episcopo [2]. Dudum præcipua gnaraque dilectio [i] tua ad Sedem Apostolicam, quæ est caput totius Dei [k] Ecclesiarum, directos affatus, secundum vibrantissimam fidem, quam erga B. Petrum, Apostolorum principem, & nos ex intimo gerit corde, cum nimio amore suscepimus, ad ea [l], quæ ejus poposcit sollertia, ex divino fonte oriri nitidius ac saluberrime sanctæ nostræ Catholicæ, & Apostolicæ Ecclesiæ * * * olitano ritu, orthodoxæ fidei exarantes [m], imo sanctorum Patrum venerandam institutionem [n] sine macula speculantes, per earum, tunc transvectores, tuæ

VARIANTES LECTIONES

a HADRIANI EPISTOLA *Lamb. Gent.* *b* PARTIBUS SPANIÆ *Lamb.* *ly* in *deest sed Teng. posuit Gent.* *c* MISSA *id.* *d* TENENDUM *id.* tenenda *Tengn.* *e* SABBATO *Lamb.* *f* CELEBRANDUM *Gent.* celebrando *Tengn.* *g* Hadrianus *Lamb. Gent.* *h* uobis *iid.* *i* a præcipua gnaraque dilectione *Lamb.* *k* mundi, & omnium De i *id.* *l* & ad ea *idem* *m* exdrantes *Gentil.* exarantes *Teng.* *n* veneranda institutione *Gent.* vener. institutionem *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* *pro* Hispaniæ. ** Baron. ib. post Sum.44. ut & Ceut. *** vetusto.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. post* 44.) *scripsit etiam ad alios quosdam, ut ad Egilam in Hispania Episcopum: ipsumque hortatur de fide orthodoxa tenenda; pro jejunio sexta feria ac sabbato celebrando*. Abutitur sacræ Scripturæ testimoniis: Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi, illam promissionem pro Petro citat.

Postrema pars, quam exhibeo charactere rotundo, a Panvinio deleta visitur in codice.

2 Ex inscriptione hujus, & sequentis Epistolæ, necnon 81. al. XCVII. patet, non falli eos, quibus videntur Pontifices, quum præcellentibus quibusdam personis scriberent, nomen suum postposuisse, quum inferioribus, præposuisse: quam rem negat Garnerius (*Append. ad lib. Diurn. p.* 144.). Egilanem hunc Episcopum appellant Auctores Hispani, Sedisque Illiberitanæ, quæ Granata non multum distat, Episcopum fuisse contendunt: quod vix credibile videtur, quum Hispania fere omnis sub Maurorum juge gemeret.

tuæ emiſimus almitati; & quoniam, ut fertur, nequaquam ipſi Apoſtolici ad te profecti ſunt [a] apices, noſtris eos habentes Regiſtris exaratos, infra reſcribentes, per harum [b] gerulos, ſcilicet Bellereſonſum, ſeu Johannem clericum direximus denuo [3]; ſicut nobis per fideliſſimum [c] Miſſum ſuum, videlicet reverentiſſimum [d] & ſanctiſſimum Petrum Ticinenſis Eccleſiæ Epiſcopum [4], præcellentiſſimus ac præfulgidus filius, & ſpiritalis compater noſter Domnus Carolus Rex Francorum, & Langobardorum, ac Patricius Romanorum, pro tua inſigni dilectione poſcendum emiſit, & per ejus regale adminiculum [e], tuis faventes votis, adimplere prorſus ſtuduimus [f]. Illos vero procaces ac hæreticos homines, qui tuam ſubvertere nituntur orthodoxam fidem, & undique te coartantes [g], anguſtias & varias tempeſtates ſeminant, Apoſtolico indutus præcepto, ſimulque Apoſtolicis imbutus diſciplinis, ſeu ſaluberrimis orthodoxæ fidei ſanctorum Patrum repletus inſtitutis, eos, qui tuas noluerint amplecti rectæ fidei prædicationes [h], poſt unam, & ſecundam admonitionem ſeu increpationem, tamquam ethnicos, & publicanos deputans, habeto pro nihilo eorum infrunitas inſidias, Propheta teſtante, qui ait (*Ezech.* 3.): *Si autem adnuntiaveris impio, & ille non fuerit converſus ab impietate ſua, & a via ſua impia, ipſe quidem in impietate ſua morietur, tu autem animam tuam liberaſti*: quatenus oportet te, vas [i] electionis, B. Pauli Apoſtoli imitari præcepta, ac veſtigia [k] ſequi (2. *Theſſ.* 3.): *Sub-*

VARIANTES LECTIONES

a apud te *Lamb. Gent.* nequaqua ipſos Apoſtolicos apud te profectos ſunt *Gent. Tengn. correxit ut eſt in editione.* *b* p arum *Gent.* per harum *Tengn.* *c* p fideliſſimus *Gent.* fideliſſimum *Teng.* *d* Reverendiſſimum *Lamb.* *e* regalem adminic. *Gent.* regale *Tengn.* *f* adimpleri prorſus nituimus *Lamb. Gent.* adimplere prorſ. ſtudnimus *Tengn.* *g* coarctantes *Lamb.* *h* qui tuis noluerint amplectere rectæ fidei predicationibus *Gent. Teng. correxit, ut eſt in editione.* Gent. *i* te vatis *Lamb.* *k* imitari pceptis, ac veſtigiis *Gent. Tengn. correxit* pcepta ac veſtigia.

NOTÆ

3 Epiſtola ſequens eſt exemplum ejus, quæ hic laudatur, authographum quippe in Archivo s. Sedis ſervabatur. Itaque multo antea data fuerat: quum autem incertæ ætatis ſit, ordinem cod. retinui.

4 Epiſcopi hujus mortem Cointius & Pagius conſignant anno 783. ac proinde ſtatuunt ætatem hujus epiſtolæ inter annum 781. & 783. nam titulus compatris Carolo tributus antiquiorem, Ticinenſis Epiſcopi mors recentiorem putari prohibent. Forte Epiſcopi Ticinenſis Legatio adornata erit a Carolo, antequam ex Italia diſcederet an. 781. eodemque Epiſtola data erit: at viris doctis adverſari non ſubet in re nullius momenti. Id certum eſſe contendit Baſnag. ap. Caniſ. (*Ant. Lect. to.* 2. *pag.* 286.) Felicianæ hæreſis natalem annum 783. a Pagio recte conſtitui auctoritate Hadriani, qui in illam invehit (*ep.* 82. *al.* XCVII.) non utique ad eum annum referendam eſſe Hadriani Epiſtolam illam tenet cum Pagio; ſed rejicit ad 785. quam ego opinionem ſequor, ut dicam ibi.

Subtrahere te ab omni fratre [a] *ambulante inordinate*. Et constans esto (*Rom.* 8.): *Quia diligentibus Deum omnia cooperantur* [b] *in bonum*. Potius, nempe si doctrinam [c] sanctæ Catholicæ, & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ secutus fueris, non timebis mala, quia fortissimus auctor, ac ejus fundator B. Petrus, claviger regni cœlorum, tecum est usque in finem, Domino pollicente (*Matth. ult.*): *Ecce ego vobiscum sum* [d] *omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi*. Nulla quippe hebetudo [e], atque quælibet ambiguitas ascendat in suavissimam sacramque mentem tuam, eo quod (*Matth.* 5.). *Qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum*. Et iterum (*Heb.* 11.): *Sancti per fidem vicerunt regna* [5] [f].

Porro [g] in ipsis referebatur apicibus tuis, qualiter vobis nimis intentio est de sexta Feria, & Sabbatho, quod istos duos dies dicimus jejunio [h] mancipandos. Nequaquam hæreticorum hominum ignaviam, atque impiam perversamque amentiam [i], inanesque ac mendaces sequere fabulas, sed magis doctorum nostrorum, sanctorum Patrum, sicut nobis intimant, videlicet B. Sylvestri, atque Innocentii Papæ [6], pariterque almi Hieronymi [7], seu Isidori [k] divinos sermones annecte, & ex nostra [l] Apostolica olitana regula, Sabbatho jejunare [m], firmiter atque procul dubio tenens [n] tua non desinat Sanctitas; si enim a regia non vis discedere via, prædictorum san-

VARIANTES LECTIONES

a frate *Gent.* fratre *Teng.* *b* cooperanter *Gent.* cooperantur *Tengn.* *c* si doctrina *Gent.* doctrinam *Tengn.* *mox sequitur in ms.* nimirum; *sed linea subducta deletum est*. Gent. *d* vob sū *Gent.* vobiscum sum *Tengn.* *e* hepitudo *Gent.* hebetudo *Ten.* *f* & cætera *Lam.* *g* Porro quod *Lamb. Gent.* *h* jejunium *Gent.* jejunio *Tengn.* *i* ignavia impia perversa amentia *Gent. Teng. correxit ut est in edition.* *k* hisidori *Gentil.* Isidori *Teng.* *l* annectere, & nra *Gent.* annectere ex nra *Ten.* *m* jejunando *Lamb. Gent.* jejunare *Teng.* *n* tenens instar celebrari *Lamb. Gent. sed linea subducta deletum est*. Gent.

N O T Æ

5 Tota hac exhortatione, pro ejus temporis barbarie satis clara, confirmat Episcopi constantiam adversus Hispanorum errores, quos haud singillatim recenset: quippe quos aliis literis expresserat, quarum exemplum adnectit; sequentem nempe Epistolam, quæ hanc ordine præit.

6 Quidquid sit de Silvestri decreto ap. Euseb. in ejus vita; Innocentius in celeberrima epist. Decretali ad Decentium Eugub. (*cap.* 4.) ita nos edocet: *Non ergo nos negamus sexta feria jejunandum, sed dicimus & sabbato hoc agendum, quia ambo dies tristitiam Apostolis, vel his, qui Christum sequuti sunt, indixerunt*.

7 S. Hieronymus Lucino Bætico (*ep.* 28.) sic fatur: *De sabbato quod quaris utrum jejunandum sit, & de Eucharistia an accipienda quotidie, quod Romana Ecclesia, & Hispanica observare perhibentur, ego illud te breviter admonendum puto, traditiones Ecclesiasticas (præsertim qua fidei non officiunt) ita observandas, ut a majoribus tradita sunt, nec aliorum consuetudinem aliorum contrario more subverti*. Vide Auctores ap. Du-Cang. V. *Jejunium sabbati*: ubi & hæc epist. laudatur, præcipue autem diss. sextam Quesnel. ad s. Leonem adeas uberrime hac de re agentem.

ſanctorum Patrum cenſuram non deferas, & beati Auguſtini [a] opuſcula legere [b] non prætermittas, ubi egregium prædicatorem atque doctorem ſuum, ſanctum Ambroſium [8] meminit pro jejunio Sabbathi ſanctam Catholicam, & Apoſtolicam noſtram Romanam nimis laudaſſe [c] Eccleſiam, & quia, gerente Spiritu ſancto, nullis tentationibus ſuperari tuam almitatem conjicimus [d], eas, quas [e] ſuperius polliciti ſumus, liquida exarationis pagina inſtituemus ſeries.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a Aguſtini *Gent.* Auguſtini *Tengn.* *b* legi *Gent.* legere *Tengn.* *c* laudaſſet *Gent.* laudaſſe *Ten.* *d* tua almitas conjicimus *Gent.* tuam almitatem conjicimus *Teng.* *e* ea quæ *Gent.* eas quas *Ten.*

NOTÆ

8 Ambroſii verba Auguſtinus refert in epiſt. ad Caſulan. *Quando hic* (Mediolani) *ſum, non jejuno ſabbato: quando Romæ ſum, jejuno ſabbato*. (*Aug. ep.* 86.) non enim Eccleſiæ ſuæ conſuetudines improbabat. Sed Greg. M. (*ad Aug. interrog.* 3.) ajebat: *Non enim pro locis res, ſed pro bonis rebus loca nobis amanda ſunt*: quippe qui eas tantum conſuetudines non improbat, quæ meliores Auguſtino Monacho viderentur, quam Romanæ. Hadrianus hic pro Romana conſuetudine abſolute pugnat. Ita etiam Nicolaus inſequenti ſæculo Hincmarum & Gallicanos alios Præſules edocens; *Præcipue*, inquit, *quum de jejunio ſabbati tempore s. Silveſtri Confeſſoris Chriſti ſit ſatis diſcuſſum & diſputatum, atque ut celebraretur, per omnia definitum, nullusque poſt hac auſu temerario contra illud ſtatutum venire, aut ſaltem mutire præſumſerit: quum potius e diverſo Sedis Apoſtolicæ inſtitutio, & Eccleſiæ Romanæ ſequens obſervantia, ejuſdem ſalutiferi conſtituti executrix fuiſſe hucuſque reperiatur*. (Nicol. I. *ep.* 70.). Ratio autem eſt, quia & in Hiſpania Hadriani tempore, & in Galliis ævo Nicolai, non bonæ Eccleſiarum conſuetudines, ſed errores fovebantur contra Apoſtolicam Sedem. Vide Baron. (*an.* 57. *n.* 204. *& ſeqq.*) & ibi Pagium, qui Queſneliana Diſſert. nuper laudata utens pugnat pro Rom. Eccl. conſuetudine jejunandi ſabbato. Non enim uno Silveſtri conſtituto ex ejus Actis pſeudepigraphis ducto, quo maxime inhæret uterque Pontifex, conſuetudinem iſtam niti, ſed ipſis ab Apoſtolorum temporibus repetendam non obſcure demonſtratur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ ADRIANI [a] PAPÆ AD EGILAM EPISCOPUM, SEU JOHANNEM PRESBYTERUM, DE EORUM [b] SACRATIONE, VEL CONSTANTIA IN PARTIBUS SPANIÆ PRÆDICANDUM, ET DE PASCHALI FESTIVITATE, ET DE PRÆDESTINATIONE HOMINIS, SIVE AD BONUM, SIVE AD MALUM [c], ET DE CONINQUINATIONE [d] EORUM TAM IN ESCIS, QUAMQUE IN POTU [e], SEU ET DE DIVERSIS ERRORIBUS, ET DE EORUM PSEUDOSACERDOTIBUS [f], QUI VIVENTE VIRO SORTIUNTUR UXORES, ET DE LIBERTATE ARBITRII, VEL MULTIS ALIIS CAPITULIS [g] IN PARTIBUS ILLIS CONTRA FIDEM CATHOLICAM ORTIS [1].

ARGUMENTUM

Exemplum literarum, quæ fuerant directæ Ægilæ Episcopo, & Joanni presbytero in Hispaniam ad prædicandum euntibus. In iis errores plures hæreticorum exagitantur. Felieiana hæresis siletur, quia nondum eruperat. Nicæna Constitutio de die Pascbatis Conciliorum, & Decretorum Pontificum auctoritate firmatur contra Hispanorum errores. De prædestinatione, gratia, & libero arbitrio iidem male sentientes, pluribusque aliis erroribus irretiti arguuntur. Eos errores cum Priscilliana hæresi jam extinctos fuisse: sedulo cavendum, ne jampridem damnati reviviscant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXII.	XCVI.	LXX.

ADRIANUS [*h] Episcopus servus servorum Dei dilectissimo nobis Egilæ Episcopo, seu Joanni [i] Presbytero [2]. Audientes orthodoxam vestræ dilectionis in Christo constantiam, atque ita vos antiquæ fidei communionisque [k] sinceris traditionibus inhærentes, ut

VARIANTES LECTIONES

a HADRIANI *Lamb. Gent.* b CORUM *Gent.* eorum *Teng.* c AD BONIS SIVE AD MALIS *Gent.* ad bonum sive ad malum *Teng.* d COINQUINATIONE *Lamb.* e POTIS *Lam Gent.* potu *Teng.* f PSEUDOSACERDOTES Pseudosacerdotibus *Tengn.* g MULTA ALIA capitula *Gent.* multis aliis capitulis *Tengn.* h Hadrianus *Lamb. Gent.* i Johanni *Lamb.* k communionis quæ *Gentil.* communionisque *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Meminerunt hujus Epistolæ Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. post* 44.) *Idem ad Egilam Episcopum, seu Johannem* (Joan.) *presbyterum de consecratione, vel constantia* (& continentia) *in Hispania partibus prædicanda epistolam scripsit, & de paschali festivitate, ut eo tempore celebretur* (coleretur) *quando a Romana celebratur Ecclesia: item* (item eum monuit) *de prædestinatione hominis sive ad bonum, sive ad malum: de coinquinatione eorum tam in escis, quamque in potu, seu & de* (quam in potu; de) *diversis erroribus, & de eorum pseudo-sacerdotibus, qui vivente viro sortiuntur uxores, & de libertate arbitrii, ac alia multa capitula in partibus illis contra fidem Catholicam orta. In fine ipsos monet, ut omnes sint concordes, ut canones sciant, ut omnes non obedientes salubribus præceptis excommunicent.*

2 Hæc epistola, cujus præcedens est veluti appendix, nam aliquid de disciplina continet, quod

ut mentem Christianæ deditam veritati, nullatenus inficerent prævaricatorum vicina contagia, magnificavimus Dominum, charitatemque vestram indesinenter laudavimus, quatenus per earum latores, videlicet Saranum diaconum, & Victorinum clericum, suscipientes vestræ dilectionis affatus, enucleatius eos referantes, liquido informati sumus; & quoniam pro Sedis Apostolicæ [a] principatu, cujus sollicitudo delegata divinitus cunctis debetur Ecclesiis, quam laudabiliter fidei veritatem noveritis, & quam sollicite dominico gregi devotionem [b] officii pastoralis impendatis, frater noster Wulcharius [c] Archiepiscopus provinciæ Galliarum [3], cui & licentiam dedimus de vestris ordinationibus atque auctoritatem dirigere, vos pro orthodoxæ fidei, sanctæque Catholicæ Ecclesiæ prædicatione, in partibus Spaniensis provinciæ [4] pro vobis nobis insinuavit [d], magnisque gaudiis triumphamus, cum ubique terrarum, Dominum [e] Sabbaoth, semen puræ Confessionis reliquisse

VARIANTES LECTIONES

a Apostolicis *Gent.* Apostolicæ *Teng.* *b* devotione *Gent.* devotionem *Ten.* *c* Wilcharius *Lam.* *d* insinuante *Gent.* *e* dñs *Gent.* Dominum *Tengn.*

NOTÆ

quod in ista minime existit, est responsio ad Ægilæ literas continuo post ejus consecrationem datas, mensiumque aliquot spatio illam præcedit, fortasse etiam plusquam annuo: nam Carolum nosse oportuit, has minime in Hispaniam pervenisse, ut rogaret Pontificem earum exemplum. Id quidem aut notariorum ignavia, aut illius desidia, a quo relatum fuit in Codicem, quandoque mendosum, non semel etiam mutilum invenies; sed facilis emendatio est: indidem quippe desumta majorem partem fuit epistol. 82. al. XCVII. unde peti poterunt, quod Greiserus monuit, quæ in isto exemplo desiderantur, & minus exacte exscripta emendari.

3 Jam dixi (*ep. 66. al.* LXI. *not. 6.*) rem esse difficilem creditu, Archiepiscopum hunc Senonensi sedi præfuisse, quod Mabillonius, & Pagius consensu unanimi affirmant. Iterum hic illum videmus an. 782. superstitemque esse certo constat, quia licet epistola sit exemplum alterius antea scriptæ, non vocatur sa. record perinde ac est in 82. nuper memorata, quam cum Basnagio ad annum 785. differendam sum ratus. Quamobrem quinto & quadragesimo anno post Viennensis abdicationem Episcopatus, si addantur incerti illi, quum sedem Viennensem moderabatur, & alii minimum triginta ante adeptum Episcopatum, pro disciplina jampridem canonibus stabilita in Oriente, & in Occidentis potissimum provinciis Gallia, & Hispania (Neocæsar. *can.* 11. Agathen. *can.* 16. 17. Bracaren. III. *can.* 20.) longævum habebimus seniorem, non modo imparem suscipiendo Romam itineri, ut Vaticanæ Basilicæ instaurationi præesset, sed Episcopali etiam oneri ferendo. Videant eruditi, num Wilcharius alter sit credendus a Senonensi illo, qui anno 769. Lateranensi Concilio interfuit, ibique *Archiepiscopus Galliarum*, & *Archiep. provinciæ Senonensis* appellabantur.

4 Hispaniam omnem in quinque aut sex provincias divisam *Spaniensem provinciam* appellat, quam Egilæ prædicationi destinatam infra ait (*ep.* 82. *al.* XCVII.) ea conditione, ut *nullam quamlibet alienam sedem ambiret, vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret*. Non secus facere videtur de Gallis; Wilcharium quippe *provinciæ Galliarum* Archiepiscopum vocat. Num forte Wilcharius, ut olim Augustinus in Anglia, & nuper Bonifacius in Germania, utebatur auctoritate in Gallias omnes effusa? Id scilicet sibi velle crediderim veniam illam ab Hadriano petitam, ut Hispaniensis Ecclesiæ satageret: cui opinioni adstipulatur conditio Gallicanæ Ecclesiæ nondum restitutæ in suas Ecclesiasticas provincias, ut patebit infra (*ep.* 86. *al.* LXXXVII.) Anno siquidem 786. Metropolis Bituricensis instauratio ab Hadriano facta est. Et notandum, quod prædicto Lateran. Concilio an. 769. cui aderat *Hermem-*

quisse cognoscimus, quod non in petrosa deveniens, æstu tentationis exaruit, nec viæ proximum cecidit, vagantibus inimicis expositum, nec in spinis irruit suffocandum, sed in bonam terram piæ devotionis, vestra [a] cœlesti [b] satione, dispersum in tricesimum [c], & sexagesimum fructum, centenariumque proficit; perfectionem scilicet frumenti Dominici mystica locutione designans.

Quapropter exultantibus animis confidentius incitamus, ut ab omni pestis incursu pectora vestra sapienter intemerata servetis, quoniam *qui perseveraverit* [d] *in finem, hic salvus erit* (*Matth.*24.). *Dominus prope est*, *nihil solliciti sitis* (*Phil.*4.): siquidem major est, qui in nobis est, quam qui in hoc mundo, regnumque Domini intra nos esse, Scriptura testante sit certum. Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum, ut sit, auxiliante Domino, constantia perseverans; dicente Apostolo (*Philip.*1.): *Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam, ut pro ipso patiamini*. Ad [e] quam fortitudinem sanctarum mentium roborandam, dilectionem vestram jam fatus sanctissimus Archiepiscopus * nos illi licentiam cedentes [f], pro Apostolicæ fidei amore direxit, quibus merito persistentes integritate [g] ornari usque ad coronam bravii, exoptare [h] non dubitamini.

Ferebatur siquidem in ipsis vestris apicibus, quod multi in partibus illis in insipientiam atque cordis dementiam devoluti, nostræ relationis atque admonitionis seriem [i], secundum venerandi Nicæni concilii institutionem, de paschali Festivitate editam [5], con-

 temnere

VARIANTES LECTIONES

a vestræ *Lambec.* *b* cœlestæ *Gentil.* cœlestis *Lam.* *c* in tricesimus *Gent.* tri esimum *Tengn.* *d* usque *Lamb. Gentil.* *e* At *Gentilot.* Ad *Ten.* *f* nobis illi licentiam cedentibus *Lamb.* cedentem *Gent.* *g* integritatis *id.* *h* exoptante *id.* *i* series *id.*

NOTÆ

* ad *membertus* Episcopus Joajonæ, subscripsit Herminarius Ep. Bituricensis, cui, ut ajunt Sammarthani fratres, obeunti an. 774. successit Deodatus, & huic anno 783. Hermembertus, qui post triennium accepto Pallio est creatus Archiepiscopus. Quod si Herminarius, qui sexto loco inter Gallicanos Præsules, cedens senioribus, consedit in Concilio Lateranensi, duos habuit successores, Wilcharium seniorem cæteris Concilio illi tamdiu supervixisse dicendus erit? Si duos Hermembertos tertio accedente *Hermemberto* presbytero (*ep.* 93. *al.* LXXI.) eodem fere tempore in Galliis florere compertum est, cur duo item Wilcharii non admittantur?

5 Concil. Nicænum, quartadecimanis damnatis, controversiam sustulit de die Paschatis celebrandi, ut Eusebius, & Theodoretus docent. Præterea Patriarchæ Alexandrino id munus demandavit, ut plenilunium Martii quotannis exquireret, ac nunciaret Rom. Pontifici, qui ad omnes Ecclesias paschales literas daret: *Omnem hanc curam* (ait Leo M. *ep.* 64.) *Alexandrino Episcopo delegantes, quoniam apud Ægyptios hujus supputationis antiquitus tradita esse videbatur peritia, per quam qui annis singulis dies prædictæ solemnitatis eveniret, Sedi Apostolicæ indicaretur, ut hujus scriptis ad longiquiores Ecclesias ju-*

dicium

temnere audent. Quod si * plenilunium, quarto decimo scilicet die lunæ [a], sanctum Pascha minime sit celebratum [b], sed prætermisso eodem quintodecimo die, in alio sequentis septimanæ Dominico, quod est [c] vicesimo secundo lunæ die, paschalis Festi gaudia pronunciantur celebranda [d]. Quod si interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni Concilii trecentorum decem & octo sanctorum Patrum simul convenientium promulgata Paschalium Festivitatum ratio [e], procul dubio omnis error, omnisque ambiguitas ab hæsitantium cordibus auferetur; sed dum plerique propria commenta, ut acuti, perspicaces, & mundanæ scientiæ gnari, spiritalis vero eruditionis ignari [f], vendicare [g] desudant, olitanam Patrum traditionem desidiosa ignavia prætereunt, & vera mendacio [h] obumbrare inhiant.

In eodem quippe magno Nicæno Concilio decennovennali cyclo Patrum confirmato sententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum: quod non amplius, quam usque ad vicesimam primam lunæ diem, hujus sacræ festivitatis solemnia dilatentur [6]. Quam Paschæ rationem & Antiochenum demum venerandum corro-

VARIANTES LECTIONES

a lunæ, sabbato contigerit, alio die Dominico, videlicet quintodecimo lunæ die *Lamb.* *b* celebretur *idem.* *c* qui est *id.* *d* pronunciant celebranda *Lamb.* pronunciatur celebrandum *Gent* celebranda *Tengn.* *e* rationem *Gent.* ratio *Tengn.* *f* spiritali vero eruditioni ignari *Gent. Teng. correxit ut est in editione.* *g* vindicare *Lamb.* *h* mendaciis *Lamb. Gen.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Locus corruptus. Quorundam in Hispaniis hæc erat sententia, ut si plenilunium existeret die Sabbathi, atque adeo 14. Luna Sabbatum esset, Pascha non celebraretur sequenti 15. die, licet esset Dominica; sed differretur in XXII. diem. Hanc opinionem oppugnat Pontifex, eamque Synodo Nicænæ adversari ostendit. Hæc tamen ex sequenti Epistola, ubi de eodem argumento iterum disseritur, corrigere licebit. Peccavit enim librarius omissione quorundam.

CENNIUS

dicium generaliter percurreret. Quod tamdiu factum esse ab iis Patriarchis, quamdiu in Catholica fide perseverarunt, nonnulli affirmant, repugnante controversia inter Alexandrinos, & Latinos. Cæterum Romani Pontifices, ut ante Nicænum Concilium, ita post Alexandrinorum defectionem Paschatis diem nunciarut Ecclesiis. Extat formula (*Diur. Rom. c. 3. tit. 10.*) paucis hisce verbis concepta: *Bene valete fratres in nomine Domini. Dominicum erit Pascha die ill. Mensis ill. Indict. ill.* Vide plura hac de re ap. Baron. (*an. 325. n. 5. seqq.*) & Auctores ap. Du-Cangium V. *Paschalis epistola.* Cyclus præcipue decemnovennalis, seu aureus numerus ab eadem synodo institutus, Ambrosio teste (*ep. ad Episc. Æmil.*) magno adjumento fuit ad id præstandum Alexandrinis. Discrepantiam inter Latinam & Alexandrinam Ecclesiam vide ap. Card. Noris *de Paschali Latinorum cyclo.* To. 2. *edit Veron.* Nostra enim non interest multiplicem de Paschate doctrinam huc afferre. Quando Pontifices desierint eas literas Paschales mittere in provincias, incertum. Hadrianum vero ex veteri instituto id fecisse hinc evidens est.

6 Noris (*l. c. p. 686.*) animadvertit, usque ad an. 457. Leone M. Pontifice, Latinos inter, ac Orientales controversum fuisse Pascha luna decima quinta, ac Victorii Aquitani verbis utitur, queis ostendit, cur Latini pascha differrent ad Lunam XXII. *Potius*, inquit, *in Lunam* XXII. *diem festi Paschalis extendi, quam Dominicam passio-*

corroborans concilium, inter reliqua, ita inibi, in primo ſcilicet capitulo, conſtat exaratum: *Omnes, qui auſi fuerint diſſolvere definitionem ſancti & magni Nicani Concilii, congregati*[a] *ſub præſentia piiſſimi*[b], *& venerandiſſimi principis Conſtantini, de ſalutifera ſancti Paſchæ*[c] *ſollemnitate*[d], *excommunicandos*[e], *& ab Eccleſia eſſe abjiciendos*[f] *cenſemus*[7]; etſi tamen contentioſius adverſa ea[g], quæ bene ſunt ſtatuta, perſtiterunt[h], atrocioribus porro[i] ſummiſſuros interdictionibus cenſuerunt. Nam & beatiſſimus Dionyſius ea, quam de ratione Paſchæ promit, epiſtola[k], ita ait: *A duodecimo*[l] *Kalendarum Aprilium die cunctorum Orientalium ſententia*[m], *Aequinoctii curſus vernalis conſequatur, decreverunt*[n], *maxime Aegyptiorum peritiam, qui, ut*[o] *hujus calculationis gnari doctique ſunt, inquirendam ſpecialiter adnotatur**, *in quo etiamſi luna quartadecima celebrandum Paſcha, ſancta Synodus*[p] *Nicæna ſine ambiguitate firmavit*[8].

Attendite, dilectiſſimi nobis, & illud, quod beatus Proterius Alexandrinæ Eccleſiæ præſul, prædeceſſori noſtro, beatiſſimo Leoni Papæ, ob, piæ memoriæ, Marciani principis juſſum, direxit, poſt plurima enim ita ait: *Olim quippe Dominus*

VARIANTES LECTIONES

a congregatum *Gent.* *b* piiſſima *Gent.* piiſſimi *Teng.* *c* ſcm paſche *Gent.* ſancti *Tengn.* *d* ſollemnitate *Lambec.* *e* excommunicandi *Gent.* excommunicandos *Teng.* *f* abiciendi *Gen.* abiciendos *Tengn.* *g* adverſus ea *Lamb.* contentius adverſus ea *Gent.* *h* perſtiterunt *Lam. Gent.* *i* atrocioribus fore *Lam.* *k* eccleſia *Gent.* epiſtola *Tengn.* *l* cum a duodecimo *Lamb.* *m* ſententias *ſed littera s deleta eſt.* Gent. *n* decreverunt feſtum paſchale nonniſi poſt illum diem celebrandum, & max. *Lam.* *o* qui hujus *id.* *p* qui u *Gent.* qui ut *Teng.*
p inquirendam eſſe. Ibidem quoque ſpecialiter adnotatur, quod ſi luna quartadecima ſabbato contingat, ſequenti Dominico luna quintadecima celebrandum ſit paſcha, quod etiam ſancta ſynodus *Lamb.*

NOTÆ

* Hæc corrigi poſſunt ex ſequenti Epiſtola. *paſſionem ante lunam* XIV. *ullatenus inchoari*. Quare Hiſpanorum error communis olim erat Latinorum. At ſexto tandem ſæculo cyclum a Dionyſio ad Alexandrinum amuſſim reformatum ut notat idem Noris (*p.*724.) in Italia præſertim admiſerunt: ſervaruntque Orthodoxi uſque ad Kalendarium Lilianum a Gregorio XIII. probatum, ac propterea dictum *Gregorianum* a tanti aſſertoris nomine. Idcirco Hadrianus Hiſpanos jure arguit exſoletum jamdiu morem revocantes. Vide Dionyſii Exigui epiſtolas in Apparatu Baronianæ edit. Lucen. (*pag.*247. *ſeqq.*)

7 En tibi Canon verſioni Dionyſianæ proximus, quamquam aliquatenus varians, quod porro nos admonet falſæ illorum opinionis, qui s. Sedi eam verſionem appingunt ab ipſa ejus origine. Vide comment. præv. (*num.* 15 *ſeqq.*)

8 Non eſt hic alius, quam Dionyſius Exiguus, cujus epiſtolas nuper laudabam. At Pontifex haud dubie Alexandrinum credidit. Ex earum autem prima reſtituendus hic locus, non ex ejuſdem Hadriani epiſtola, ut monet Greſerus, & Lambecius exequitur: ubique enim mutilus ac depravatus occurrit. Ita igitur Dionyſius: *Quæ* (Luna) *quia cum ſolis curſu non æqualiter volvitur, tantorum dierum ſpatiis occurſum vernalis æquinoctii conſequatur: qui a duodecimo Calendarum Aprilium die cunctorum Orientalium ſententiis, & maxime Ægyptiorum, qui calculationis præ omnibus gnari ſunt, ſpecialiter annotatur. In quo etiamſi luna decima quarta ſabbato contigerit, (quod ſemel in nonaginta quinque annis accidere manifeſtum eſt) ſequenti die dominico, id eſt undecimo calendis Aprilis luna decima quinta celebrandum paſcha eadem s. Synodus ſine ambiguitate firmavit.*

minus per Moyſen ſignificans [a] *dicit* (*Exod.* 12.): *Menſis iſte vobis initium Menſium, primus erit in Menſibus anni; & facies Paſcha Domino Deo tuo, quarta decima die Menſis primi*. Et poſt pauca ſubjunxit [b] dicens: *Si quando in die Dominico quarta decima Luna reperta* [c], *in ſequenti ſeptimana* [d] *eſt dilatanda feſtivitas, ſicut & veteres Patres noſtri fecerunt, quartasdecimas lunas occurrentes* [e] *in aliam Dominicam transferentes* [9] [f].

Unde conſtat, dilectiſſimi, non amplius hujus venerandæ feſtivitatis ſolennitatem differri [g], quam uſque in viceſimam primam lunæ diem, jure [h] obſervantes hebdomadæ dierum numerum, dum ſolaris curſus a Lunæ curſu omnino diſcordat; quoniam in ſex quidem diebus creator omnium Dominus æthereum firmamentum, omnemque ejus ornatum [i], rutilantia [k] æquoris, atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, & cunctorum reptilium animantia patravit, & poſtrema [l] e limo hominem finxit feria [10], & in ſeptimo die requievit ab omni opere, quod patrarat. His nempe ſeptem diebus a quarto decimo lunæ die,

VARIANTES LECTIONES

a per Moyſen tempus paſchale ſignificans *Lamb.* ſignicans *Gent.* ſignificans *Tengn.* *b* ſubjungit *Lamb.* ſubjuxit *Gent.* ſubjunxit *Tengn.* *c* reperta eſt *Lamb.* *d* in ſequentem ſeptimanam *Lam.* *e* die dominico occurrentes *id.* *f* in aliam transferentes *id.* in alia dominica transferatur *Gent. Tengn. correxit ut eſt in editione.* *g* differri fas eſſe *Lamb.* ſolennitas fas eſt *Gent.* ſolennitatem differri *Teng.* *h* rite *Lambec. Gent.* *i* ornatus *Gent.* ornatum *Tengn.* *k* rutilantem *Lamb.* *l* poſtremum *Lamb. Gent.* *m* arvæ *Lamb.* aruæ *Gentil.* terræ *Tengn.*

NOTÆ

9 Proterius Alexandrinus juſſu Marciani Auguſti, quem Pontifex enixe oraverat, ut rem Paſchalem ei diligenter examinandam committeret, (*Inter Leonis Epiſt. poſt* 63.) celebrem illam epiſtolam Leoni ſcripſit, cujus meminit Beda (*de rat. temp. c.* 42.) & quæ Pontificem coegit acquieſcere in Paſchate celebrando an. 455. Inde Hadrianus pauca hæc decerpſit ad rem ſuam; at quia tum hic, tum in altera ejus epiſtola admodum diverſa occurrunt, ex ipſa Proterii epiſtola ap. Labbeum (*Conc. to.* III. *p.* 1350. *ſeqq.*) ita reſtituo: *Olim quidem Dominus per Moyſem tempus paſchale ſignificavit, dicens: Cuſtodi menſem novorum, primum hunc eſſe pronuntians, ſicut iterum dicit: Menſis iſte vobis initium menſium primus erit in menſibus anni, & facies paſcha Domino Deo tuo* XIV. *die menſis primi ..... Nam & priſcis temporibus ſiquando die Dominico* XIV. *luna reperta eſt, in ſequentem ſeptimanam eſt dilata feſtivitas, ſicut in octogeſimo nono, & nonageſimo tertio anno a Diocletiani probatur imperio ..... Sicut patres noſtri fecerunt, decimas quartas lunas occurrentes die Dominico, differentes.*

10 In Cod. ms. legunt Lambec. & Gentilot. *poſtremum e limo hominem finxit arva*: nec erat cur Tenga., vocem illam minime aſſequutus, introduceret *feriam*, eamque poſtremam nuncuparet; nam feria ſexta non eſt Hebdomadis extrema; nec Pontifex feriarum meminit. *Arva* igitur, quam Du-Cang. uſurpatam invenit pro *agro*, *regione*, *provincia*, quod probat allatis exemplis, ab Hadriano hic adhibetur latiori ſignificatione pro terra in genere, juxta illud Apoſtoli (1. *Cor.* 15, 47.) *Primus homo de terra terrenus*; & Joannis (3. 31.) *Qui eſt de terra, de terra eſt, & de terra loquitur*. Nam Deus ipſe ejecturus Adam de paradiſo (*Gen.* 3, 19. 23.) *In ſudore*, inquit, *vultus tui veſceris pane, donec revertaris in terram, de qua ſumtus es ... Emiſit eum Dominus Deus de paradiſo voluptatis, ut operaretur terram, de qua ſumtus eſt*. Cur autem obſcura hæc vocabula identidem repetiantur in Codice, ſi forte quis quærat, repono, elegantias tum viſas eſſe, quæ obſcuriorem ſententiam redderent.

die, quod eſt plenilunium, ſi Dominica tamen occurrerit, quæ eſt prima & ſancta dies, pro eo, quod non oportet in ea jejunare, intermiſſis in alia Dominica [a], quæ eſt ſancta, & prima dies viceſimaprima luna, rationis ordo exigit a Chriſtianis ſanctum Paſcha celebrandum; nam ſi in Sabbatho [b] quartadecima luna advenerit, non eſt intermittenda ſubſequens Dominica, quintadecima videlicet lunæ dies [c], venerantes eandem Dominicam, quæ eſt prima Sabbathorum [d] dies, in qua lux, jubente Deo, in ipſo mundi exordio prodiit, in qua & vera lux Salvator noſter ab inferis carne reſurrexit. Nam ſi octo dies, a 14. [e] lunæ die, quando jejunium ſolvitur, intermittuntur, ut in 22. [f] die lunæ Paſchalis feſtivitas dilatetur, ergo jam non ſeptimana, id eſt, hebdomada, ſed ogdoada [g] [11], ut ſtolidi quique, & vecordes definiunt [h], dicenda atque obſervanda eſt. Intuendum quippe & illud ratio ſuadet, quod ſeptem Hebdomadæ, & non octo intermittuntur a Paſchali Feſtivitate uſque ad ſanctam [i] Pentecoſtem, in qua Paraclitum Spiritum a Patre Redemptor noſter, Dei vivi filius, poſt glorioſam reſurrectionem ſuam, ſanctis ſuis Apoſtolis miſit; pro quo regia gradimur [k] via, & non declinabimus penitus per tortuoſum, & dumis ac tribulis repletum callem [l]; pergant per eam hi, qui cupiunt nova figmenta, & ſcelerum monumenta componere, ut merito ſpinæ, & tribuli generentur eis.

Jam quidem dudum deceſſores, & prædeceſſores noſtri, ſancti Pontifices, pro hac quæſtione, ſimulque hæreſi [m], illis * compatribus [n] monitorium atque adhortationem dirigentes, congruis epi-

VARIANTES LECTIONES

a in alio dominico *Gent.* b ſabbato *Lamb.* c die *Lamb. Gent.* dies *Teng.* d ſabbatorum *Lamb.* e a quartadecima *id.* f in viceſimam ſecundam *Lamb.* g ebdomadam, ſed ogdoadam *Gent.* h profanizant *Lam.* profinitant *Gent.* definiunt *Tengn.* i ſem *Gent.* ſanctam *Tengn.* k gradiemur *Lamb. Gent.* l per tortuoſam & dumis ac tribulis (*Gent.* tribus) repletam callem *Lamb. Gent. Teng. correxit ut eſt in edit.* m hereſim; *ſed li m deletum eſt*. Gent. n illis partibus *Lamb.* compartibus *Gen.*

NOTÆ

* compartibus.

11 Cyclus decemnovennalis, de quo ſupra, bipertito dividebatur in *ogdoadem*, quæ octo annos comprehendebat, & *Hendecadem* quæ undecim; de quibus Dionyſ. Exiguus in altera Epiſtola Paſchali (*apparat. Bar. p.* 249.), & præter Bucher. & Petav. Card. Noris de Cyclo paſchali Ravennate (*oper. To.* 2. *p.* 819. *ſeqq.*) Minus proprie hîc adhibetur pro octo diebus: enumerando autem a die Dominico hebdomadæ dies, luculentius aperit Tengnagelii depravationem inducentis feriam ſextam pro die ultima hebdomadis, eſt enim dies mundialis opificii ultimus, ſeu ſextus, non utique hebdomadæ, cujus reliqua eſt feria ſeptima, quum a Catholicis jejunium ſolvitur.

epiſtolis [a] B. Cyrilli, atque Theophili [12], nec non & aliorum ſanctorum Patrum, quas [b] denumerare longum eſt, promulgantes docuerunt, quas [c] veſtræ dilectioni gnaras eſſe [d] dubium non eſt; pro quo non ſilemus, chariſſimi, impenſius commonere, ut a falſis fratribus caveatis, & in eo modo [e], quo ſancta noſtra Romana Eccleſia, caput omnium Eccleſiarum Dei, Paſchalem [f] celebrat ſollemnitatem [g], & vos procul dubio celebrare ſtudeatis [h]; ut ſicut pares nos Chriſtianorum fidei religio efficit, æquales nimirum in feſtivitatibus efficiat.

Inſinuavit dilectio veſtra & hoc, quod quidam pollicentes [i], atque in errore perſeverantes prædicant, ut qui non ederit pecudum aut ſuillum ſanguinem, & ſuffocatum, rudis eſt, aut ineruditus; nos quidem Apoſtolicis præceptis [k] imbuti, atque eruditi, confirmantes prædicamus, quod ſi quis pecudum aut ſuillum ſanguinem, vel ſuffocatum manducaverit, non ſolum eruditionis totius alienus, ſed ipſius quoque intelligentiæ communis prorſus extraneus, ſub anathematis vinculo obligatus, in laqueos incidat Diaboli [13].

Illud

VARIANTES LECTIONES

a congrua epiſtola *Gent.* congruis epiſtolis *Teng.* *b* quos *Lamb.* *c* quod *Lam. Gent.* quas *Teng.* *d* gnarum eſſe *Lamb.* *e* eo modo *id.* *f* paſchale *Gent.* paſchalem *Tengn.* *g* ſolennitatem *Lamb.* *h* ſtudeamini *Gent.* ſtudeatis *Teng.* *i* polluentes *Lamb.* *k* apoſtolica precepta *Gent.* apoſtolicis præceptis *Tengn.*

NOTÆ

12 Ap. Bucherium & Petavium extant, quæ uterque ſcripſit de Cyclo Paſchali. Eos conſule, ſi plura cupis.

13 Apoſtoli Conc. III. Jeroſ. lege quadam poſitiva præceperunt abſtinendum a ſanguine, & ſuffocato. Rationem reddit Baron. (*an.* 51. *n.* 24.) & Binius (Labb. *Conc. to.* 1. *p.* 21. *to.* 2. *p.* 430.) compaginationis nimirum, ſeu conglutinationis cauſa, quo facilius Chriſtiani, Judæi, ac Gentes ſimul habitantes in unum populum coaleſcerent. Sed ceſſante cauſa non omnes continuo, ſed quidam paulatim id præſtare deſtiterunt, quod demum, ait Baron., totius Occidentalis Eccleſiæ conſenſu eſt æque laudabiliter antiquatum. Certa autem ætas ejus ceſſationis definiri non poteſt. Certe, ut Binius obſervat, S. Auguſtini ævo (*lib.* 2. *cap.* 13. *contra Fauſt.*) ea lex aliquatenus deſueverat. Sed Baron. Concilia laudat Aurelian. II. *c.* 20. & Wormatien. *c.* 65. eam legem inſtaurantia. Et quidem Aurelian. II. an. 533. celebratum fuit: Wormatienſe autem poſt an. 868. Hadriano II. Pontifice. Fons & origo adoptatæ legis, ceſſante etiam cauſa, quam habuerunt Apoſtoli, ſunt Græcæ Regulæ per Occidentem divulgatæ, & a Dionyſio Exiguo circa extrema quinti ſæculi, ſeu potius ſexto ineunte elegantius latine factæ. In eadem quippe eſt Canon Gangren. 2. qui juxta Dionyſ. verſ. ſic ſe habet: *Si quis carnem edentem, præter ſanguinem, & Idolis immolatum, & ſuffocatum cum religione & fide, condemnat, velut ſpem propter hujuſmodi perceptionem non habentem, anathema ſit.* Hinc Hiſpani, alia licet verſione uſi, in ſuum Codicem (*lib.* 6. *tit.* 5.) retulerunt Regulam: *De iis, qui præter Idolothytum, & ſuffocatum carnes comedentem damnant.* Hinc Galli laudatum canonem 20. Aurel. II. confecerunt. Hinc Theodorus, aliique in Anglia pœnitentiales ſuos libros locupletarunt. Hinc demum Roma Creſconii collectionem amplexa exſoletam jamdiu legem, per octavum ſæculum revocarunt. Quamobrem in Greg. III. Judiciis *c.* 29. (*Labbe Conc. to.* VI. *p.* 1483.) conceptis hiſce verbis lex illa exprimitur: *Suffocatum nullatenus manducetur, nec ſanguinem alicujus beſtiæ quis manducare, aut bibere*

Illud autem, quod alii ex ipsis dicunt, quod prædestinatio ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate [a] *; alii iterum dicunt: Ut quid rogamus Deum, ne vincamur tentatione [b], quod in nostra est potestate, quasi libertate arbitrii? Revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes B. Fulgentii Episcopi ad [c] Eugippium [d] presbyterum contra Sermones [e] cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa, idem pater docens hæc verba subjungit [14]: *Illi autem, dum* [f] *pro se gratiam* [g] *solum reprëhensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios* [h] *ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos, adverte, quibus se impietatis nexibus ligant: si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere, necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit. Ac sic in utraque parte intercluso appetitu laudis & gloriæ; unus securitate* [i], *alius desperatione* [k] *torpescit* [l], *ac per hæc ociabitur* [m] *omnis justitiæ exercitatio: oratio cessabit, languebit operatio. Sed non ita est, quin potius* [n] *incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit: Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem. Nihilominus contra omne peccatum non solum oratione, sed etiam labore luctemur: quia ipse Dominus præsenti lectione testatus est, quia unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem* [o].

Hæc verba, quibus Auctor Sermonis illius, veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata, Deo nos adiuvante, monstramus, &c. [p].

VARIANTES LECTIONES

a & non nostra; isti dicunt: Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate? *Lamb.* *b* ne vincamus tentationem *Gent.* *c* ad *deest in ms. Tengn. posuit Gent.* *d* Eugipium *Lam.* *e* sermonem *Lamb.* sermonum *Gent.* sermones *Tengn.* *f* dum *deest in ms. Gent.* *g* gratia *id.* *h* quia alios *Lamb.* *i* securitatem *sed lit.* m *deleta est*. Gent. *k* desperationem *iterum lit.* m *deleta* id. *l* torpebit *Lamb. Gent.* *m* otiabitur *Lamb.* octiabitur *Gent.* ociabitur *Tengn.* *n* qui potius *Gent.* quin *Tengn.* *o* secundum laborem *Lamb.* *p* monstramus. Et post cætera *Lamb. absque* &c.

NOTÆ

* Hæc omnia reperies quoque in Epistola sequenti.

bere præsumat: quod si quis fecerit, quadraginta dies pœniteat. Illam quoque innuit Hadrianus in compendiaria traditione Canonum, quam Carolo exhibuit, Gangrensem 2. sic enuncians: *Siquis religiose carnes edentem exsecratur, anathema sit.* Hac autem in epistola inscios, alienosque a cæteris fidelibus legis ejus inobservantes luculenter declarat. Quare Ivo etiam, & Gratianus (*Dist.* 30. *siquis carnem*) in suas quisque collectiones eumdem Canonem aliis licet verbis a Dionysianis transtulere. Recte autem Glossa monet: *Quod autem dicit de sanguine, & de carne suffocata hodie non tenet; quia tantum in figura fuit istud prohibitum.* Cæterum complura alia damna in Disciplinam invexere collectiones rudi illa ætate, contra morem majorum acceptæ in ipsa Urbe.

14 Quæ sequuntur de prædestinatione & libero arbitrio ex B. Fulgentio Ruspensi Episcopo, contra alium Hispanorum errorem non satis esse videntur Basnagio (*Canis. to.* 2. *p.* 286.) ad confutandum errorem.

Et post cætera: *Opera ergo misericordiæ ac justitiæ suæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ, & sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorundem operum præparatione, numquam improvidus; præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis & præmia, malis vero non præparavit voluntates malas, aut opera mala, sed præparavit eis* [a] *justa & æterna supplicia; hæc est æterna prædestinatio futurorum operum Dei, quam, sicut nobis Apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus; beatus enim Paulus, prædestinationem eorum, quos Dominus gratis salvat, & evidenter & frequenter insinuat: ipse enim dicit de Deo: Nam quos præscivit, & prædestinavit, conformes fieri imaginis filii ejus, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus* (Rom. 8.), & post: *quos autem prædestinavit, hos & vocavit; & quos vocavit, hos & justificavit: quos autem justificavit, illos & glorificavit. Non utique alios, sed quos prædestinavit, hos vocavit, hos justificavit* [b]. *Nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat; prædestinationis igitur suæ opera vocatione Deus inchoat, glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocavit* [c], *sed quos secundum propositum vocat*; (Ib. v.28.) *diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum, his, qui secundum propositum vocati sunt.*

Item post multa: *Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinatione consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisvis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad pœnam* [d]; *quæ ideo in Dei nomine, præparatione prædestinata, cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas Apostolus* (Jud. v. 4.), *quosdam destinatos* [e] *dicit in judicium, his verbis: Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti, & prædestinati erant in hoc judicium Dei nostri. Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad judicium, id est, non ad impietatem, sed ad punitionem. Non enim prædestinati sunt ad hoc, quod vitiosas impietates admittunt, sed ad illud quod judicio æquitatis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est, quod impie faciunt, Dei autem opus est, quod juste recipiunt.*

Item

VARIANTES LECTIONES

a ejus *Gent.* eis *Tengn.* *b* hos justificavit, hos glorificavit *Lamb. Gent.* *c* quos vocat *id.*
d prescitis at penam *Gent.* præscitus ad penam *Teng.* *e* prædestinatos *Lamb.*

Item post cætera: *Proinde quod Auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens. Quin potius incessanter oremus, quia ipse Dominus dicit* (Matth. 16.): *Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem*, & post; *Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur*. Et iterum: *Sic laborantes vocat Dominus dicens* (Matth. 11.): *Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego vos reficiam. Sed nos a Deo humiliter gratiam poscamus, quam collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus & in labore custodiat, & ad mercedem, peracto labore, perducat.*

Porro, dilectissimi, diversa capitula, quæ nobis innotuistis, id est, quod multi dicentes Catholicos se [a], communem vitam gerentes cum Judæis, & non baptizatis paganis tam in escis, quamque in potu [b], seu & diversis erroribus, nihil polluisse inquiunt; & illud quod inhibitum est, ut nulli liceat jugum ducere cum infidelibus; ipsi enim [c] filias suas cum alio benedicant [d], & sic populo gentili tradentur [e]; & quod sine examinatione præfati Presbyteri, ut præsint, ordinantur; & alius quoque [f] immanis invaluit error & [g] perniciosus, ut etiam, vivente viro, mulieres in connubio sibi sortiantur ipsi pseudosacerdotes, simulque & de libertate arbitrii, & alia multa; sicut fati estis, quæ longum est dicere; quid multis [h] vobis hæresum singula scribam [i]? quia olim tempus est, quod Priscilliani dogmatis impleverunt [15]; Quapropter, dilectissimi, oportet vestram industriam [k] sollertissime vigilare, & sicut decet Domini sacerdotes, nullos [l] vos canones ignorare, nec quidquam [m] facere, quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si Decretalium norma constitutorum, pro aliquorum libito, licentia populis permissa frangatur,

 gatur,

VARIANTES LECTIONES

a se catholicos esse *Lamb.* catholici esse *Gent.* catholicos se *Tengn.* *b* in potis *Lamb. Gent.* in potu *Tengn.* *c* ipse enim *Lambec.* *d* benedicet *Lamb.* benedicetur *Gent.* benedicet *Teng.* *e* tradetur *Gent.* *f* aliud quousque *Gent.* alius quoque *Teng.* *g* error perniciosus *Lam. Gen.* & *deest in ms. sed Teng. posuit.* *h* quid multa *Lamb. Gent.* multis *Teng.* *i* p singula scribere ? *Lamb. Gent. Teng. li delendo posuit* scribam. *k* vra industria *Gent.* *l* nulli vestrum liceat *Lamb.* nulli *Gent.* nullos *Tengn.* *m* necquam *Gent.* quidquam *Tengn.*

NOTÆ

15 Congeriem istam errorum intactam relinquens, præcipue vero silens de Filio Dei, quem ore blasphemo adoptivum Felix Urgellitanus, & Elipandus Toletanus prædicabant, omni procul dubio hæresim nondum natam testatur. De Priscillianismo autem jam olim debellato novam concertationem instituere abs re esse putat, omnia Ægilæ & Joannis curæ permittit.

gatur? Unde constat, ut si quis de prædictis capitulis [a] obnoxius reperietur, profecto is [b] regulariter consortio fidelium Dei, utpote corruptor Patrum traditionum [c], extorris efficiatur, & in æterna condemnatione inveniatur.

Cavendum ergo dilectioni vestræ est, magnaque diligentia prohibendum, ne per hujusmodi homines exstincta dudum scandala suscitentur, & de exciso olim dogmate aliquid in provincia ejusdem mali germen oriatur, quod non solum in radicibus suis crescat, sed etiam sanctæ Ecclesiæ subolem [d] veneno sui odoris inficiat. Qui correctos se videri volunt, ab omni suspicione se purgent, & obediendo vobis [e] probent se esse nostros, quorum si quisquam salubribus præceptis satisfacere detractaverit, sive [f] ille clericus, sive laicus, ab Ecclesiæ societate pellatur, ne perditor animæ suæ saluti insidietur alienæ, & sicut per nos, seu almum [16] Archiepiscopum [g], in prædicatione orthodoxæ fidei directi [h] sanctæ Romanæ Ecclesiæ, ob amorem B. Petri, principis Apostolorum, concordes prædicate, ut sicut unus est pastor noster Christus Dei vivi filius, omnes simul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, & quemadmodum unius [i] capitis sumus [k] membra, unum efficiamur corpus in Christo Jesu Domino nostro, promerentes ejus, quam sanctis suis contulit cultoribus, qui ejus præcepta custodiunt, & ab initio mundi divinæ ejus placuerunt majestati, desiderabilem promissionem, quam ait (*Matt.* 25.): *Venite benedicti patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi.*

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a de predicta capitula *Gent.* de prædictis capitulis *Tengn.* *b* eum *Gent.* is *Tengn.* *c* traditionum pattrum *Lamb.* corrumtorem patrum traditionem *Gent. Tengn. correxit ut est in editione.* *d* sobolem *Lamb.* *e* nobis *id.* *f post verbum* sive *sequitur* in *ms.* sit *Gent.* *g* almoque Archiepiscopo *Gent.* almum Archiepiscopum *Teng.* *h* Orthodoxæ fidei sanctæ Rom. Eccl. directi *Lamb.* directos *Gent.* *i* unius *deest in ms. Tengn. posuit. Gent.* *k* simus *id.*

NOTÆ

16 Quanti Hadriano esset Wilcharius hine colligitur: namque *Almi* & sancti cognomentum idem erat. Du-Cang. (V. *Almus*.)

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE FIDE, VEL CONSTANTIA IPSIUS APOSTOLICI ERGA PRÆDICTUM REGEM [1].

ARGUMENTUM

Patrimonii Sabinensis causam ab Itherio, & Maginario discussam, jure antiquo S. Sedis integris testibus comprobato, ei commendat. Rogat, ut eosdem Missos, sive illorum alterutrum iterum mittat, per quem S. Sedes possessionem ineat antiqui juris; se enim, præter istud, nil aliud petere.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXII.	LVI.	LXXI.

DOMNO [b] * excellentissimo filio Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Recordari vos credimus [2], excellentissime, & a Deo protecte fili, & magne Rex, quomodo disposuistis vestros prudentissimos ac fidelissimos Missos, ut cum nostris pariter Missis pergerent ad suscipiendum in integro patrimonium nostrum Ravennense [d], quod pro vestræ animæ mercede, & venia delictorum B. Petro, protectori vestro, concedi [e] jussistis. Dum vero [f] nostri vestrique illuc pergerent Missi [3], inventi sunt ibidem fidelissimi [g], atque seniores testes, annorum plus minus centum, qui testificantes super altare, intus Ecclesiam sanctæ Dei genitricis Mariæ, in loco quidem Forobono [4], coram sanctis Evangeliis [h], in præ-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Lamb.* *b* Domino *Lamb. Gent.* *c* Hadrianus *iid.* *d* Raveñense *Lamb.* *e* concedere *Lamb. Gent.* conced*i* *Tengn.* *f* Dumq; vero *Lamb. Gent. sed li q; deletum est.* *g* fidelissimis *sed litera s subducta linea deleta est.* Gent. *h* sca Xpi evangelia *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.* Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 25. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv (*Cod. Vat.* 25.) *In vigesima quinta* (Vig. quin.) *indicat, quod patrimonium s. Petri apud Ravennatenses non in integro* (Ravennates non integrum) *receperit, testificantibus id senioribus Ecclesiæ testibus ejusdem Urbis. Petit patrimonium savinense in integro* (integrum) *sanctæ Ecclesiæ restitui: indicat se nullorum irrationabiliter finibus indigere.*

2 Nil aliud est hæc epistola, quam appendix superioris (*ep.68.*) ut monebam ibi (*not.6.*) Ejusdem certe sententiæ est; at quæ ibi propemodum indicabantur, in ista enucleatius enarrantur. Illius autem sensa in ejus memoriam revocans, non brevi temporis spatio unam ab altera distare docet. Quamobrem sub anni finem hanc datam esse crediderim: quum Pontifex neutrum ex Regiis Missis rediisse cognovit. quod tum petierat, iterumque nunc urget.

3 Hucusque utraque epistola omnino similis tibi erit, si utramque conferas. Circumstantiæ, quæ sequuntur, tunc seu Pontificem latuerunt, seu auribus Missorum sunt creditæ.

4 Luculentius in nova editione Ughell. (*Ital. Sac. to.* 1. *p.* 155.) nos admonet, Sabinam provinciam in tres Episcopales Sedes *Curiensem Nomentanam*, *Foronovanam* olim divisam, sed prioribus duabus deletis, in unam *Foronovanam* coivisse res Sacras: hac demum pariter deleta, cui hodie nomen *Vescovio* rurali nempe Ec-

præsentia fidelissimorum ac nobilissimorum vestrorum Missorum, scilicet Itherii, & * Maginarii [a] tantummodo vestri Missi, absque præsentia nostrorum Missorum [b], adfirmantes dixerunt: quod & ipsi vestri Missi vobis suppliciter, sicut testes illi jurati patefecerunt, referre possunt, quomodo antiquitus [c] ipse B. Petrus, sanctaque nostra Romana Ecclesia idem [d] detinuit patrimonium, & minime ipsum suscepimus in integro patrimonium, vel nostris Missis contraditum [e] est, sicut isti testes adfirmantes, coram sanctis Christi Evangeliis [f] testificantes dixerunt [5].

Sed petimus te, excellentissime fili, & magne Rex, atque spiritalis compater [6], ut vestram adprehendere debeant dexteram, & jurantes dicant ipsi vestri nobilissimi, quid de eodem patrimonio Savinensi [g] B. Petri præviderunt, atque cognoverunt; testem enim invoco Deum, quia nullorum fines irrationabiliter appeto [h], sed, sicut ex antiquitus fuit [i], ipsum jam fatum patrimonium [k], & id

VARIANTES LECTIONES

a Itherii & Magnarii *Lamb.* Atherium & Magnerium *Gent. Tengn. correxit.* *b* nris Missis *Gent.* nostrorum Missorum *Tengn.* *c* ex antiquitus *Lamb.* *d* eundem *Gentil.* idem *Tengn.* *e* contraditus *Gent.* contraditum *Tengn.* *f* coram sanctis Christi Evang. *Lamb.* coram sca Xpi evangelia *Gent. Teng. correxit ut est in editione.* Gent. *g* de eundem patrimonium Savinense *Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *h* indigeo *Lamb.* irrationabiliter indigeo *Gent.* appeto *Tengn.* *i* quomodo ex antiquitate fuit *Lamb.* *k* ipse jam fatus patrimonius *Gent. Teng. correxit, ut est in edit.*

NOTÆ

* Monegatii Cent. Machinarii.

Ecclesiæ sub invocatione *s. Mariæ Majoris*, Mallianum, oppidum ab Alex. VI. an. 1495. in civitatem erectum, Episcopalem Sedem translatam esse. Trium Sedium prima Curiensis defecit; extatque Gregorii epistola (*lib.* 2. *ep.* 20.) Ind. xi. seu an. 599. excidii ejus testis: nam Gratioso Numentano committit *curam gubernationemque s. Anthemii Ecclesiæ in Curium Sabinorum territorio constitutæ*: adeoque Sedis utriusque Præsulem Numentanum instituit. Hujus Sedes decimo declinante seculo interiit. Dum stetit, occurrunt in Conciliis & Nomentani & Sabinenses Episcopi: Sed hi Foronovani etiam appellantur ante seculum septimum, a *Foronovo* Episcopali Sede, quæ *s. Euthymii* appellata invenitur in Synodo Symmachi an. 504. Nam s. Mariæ, ac s. Euthymii titulo Ecclesia illa nuncupatur, quod notat etiam Albertus in descriptione Italiæ (*pag.* 104.) Quamobrem nullum dubium quin Hadrianus hic de *Foronovo* loquatur, aut sic vocaretur id temporis a parum dissito *Montebono* ei subjecto, aut Missi Apostolici errarint in nomine, quod vix credibile est, quum ei quæ ibi evenerant enarrarunt.

5 Opinio erat apud S. Sedem totum fere Territorium Sabinense fuisse olim patrimonium s. Petri, quamquam integrum nunquam possedisset. Idem sacramento affirmarant seniores ii testes Missis Regiis; ita ut donatio integri Territorii a Carolo facta, antiqui juris restitutio dicenda videretur. Ejus igitur possessionem integram nunc demum efflagitat, quemadmodum prædicta epist. 68. per suum Missum petierat, reluctantibus licet aliquibus (præcipue Reatinis) qui fines suos latius protendi contendebant. Non enim ait Pontifex se patrimonium illud non recepisse, sed *in integrum*, aut *sub integritate* non recepisse. Quare hisce in literis non agitur de universo Territorio, seu Patrimonio, ut recentioribus nonnullis videtur, sed de ejus parte ac de ea præsertim, quæ erat Reatinis finitima, quos inter, ut dixit (*ep.* 68. *not.* 7.) cupiebat constitui terminos, quod factum testatur Ludovicus Pius (*Dipl. Lud.*).

6 Si Annalista Italus advertisset hunc titulum, & qui in fine literarum legitur, *Regina* scilicet *spiritali Commatre*, non retulisset Epistolam proprio lubitu ad an. 778. ut Caroli promissa sine ullo effectu venditaret.

& id [a] in integro B. Petro Apostolo concessistis, ita suscipere optamus *, quatenus petimus vestram præcelsam [b] regalem potentiam, ut pro amore ejusdem Dei Apostoli, atque nostro, ipsos jam fatos fidelissimos Missos vestros, aut unum ex illis, cum alia persona, quæ vobis placuerit, dirigere jubeatis [7], ut ipsum patrimonium Savinense [c], sicut cœpistis, in integro, justitia annuente, nobis contradatur. Quapropter usque in finem perseverare debeat vestra regalis potentia, sicut idem [d] patrimonium in integro eidem Dei Apostolo, pro vestræ animæ mercede, concessistis atque tradidistis, ut hic, & in futuro, a Domino Deo nostro, & ab ipso clavigero regni cœlorum, retributionem boni operis suscipere mereamini, una cum excellentissima filia nostra, Domna regina, nostraque spiritali commatre, & vestra nobilissima prole [e], atque memoriale vestrum in Ecclesia ejusdem Dei Apostoli [f] opinatissime in æternum permaneat. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a & cum *Gent.* & id *Teng.* b petimus præcelsam *Lamb.* c Savinensem *sed litera m subducta linea deleta est*. Gent. d eundem *Gent.* idem *Ten.* e & vros nobilissimos proles *Gent.* *Tengn. correxit, ut est in edit.* f apostolo *Gent.* apostoli *Ten.*

NOTÆ

* Videtur redundare, aut aliquid deest, cum quo cohæreat.

7 In prædicta ep. 68. mitti oraverat alterutrum ex Legatis una cum Stephano: quumque hic dicat cum alia persona, Stephanum Saccellarium jam rediisse Romam ostendit absque Regio Misso. Neque assequor mente, cur omnes illam huic postposuerint.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE SACRATIONE PETRI EPISCOPI, SEU ET DE [b] TERRITORIO SAVINENSI [c] [1].

ARGUMENTUM

Petrum cum Regiis literis advenientem, ut a Pontifice ordinaretur Episcopus, continuo consecrat, ac Romanæ consecrationis gratia præferendum cæteris monet. Chalcedonensis Concilii Compendium ab eodem allatum, esse apochryphum. Apud Sedem Apostolicam servari integrum, ejusque breviarium rejici. Se s. Leonis Epistolam mittere, quæ ante Concilii ejus primam actionem extat, & qua Leo damnat latrocinalem Synodum Ephesinam II. contra Flavianum, & Theodosii Imperatoris fidem commendat. Eadem occasione anxietatem suam significat possessionem ineundi Territorii Sabinensis integri per suos Missos, qui causam jam expenderant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXII.	LXXVI.	LXXII.

DOMNO [d] * excellentissimo filio, nostroque [e] spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [f] Patricio Romanorum, Adrianus [g] Papa. Nectareas mellifluasque regalis Excellentiæ vestræ per harum transvectorem Petrum Reverendissimum, & sanctissimum fratrem jam & Coepiscopum nostrum, suscepimus syllabas [2], in quibus de ejus ordinatione reperientes, ilico benignæ voluntatis vestræ mandata [h], sicut soliti sumus, implevimus [3]. Quem petimus pro amore B. Petri, Apostolorum

a DIRECTA *Lamb.* b SEU DE *id.* c SAVINENSE *id.* SANENSE *Gent.* Savinensi *Teng.* d Domino *Lamb. Gent.* e & nostro *Gentil.* f ac *Lamb. Gent.* g Hadrianus *iid.* h vestris mandatis *Gent.* vra mandata *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 36. Bat. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 36.) *In trigesima sexta* (Triges.) *Petrum Carolo maxime commendat, & orat, ut Samense territorium Ecclesiæ Romanæ integrum* (Sabinensem agrum integrum Eccl. Rom.) *restitui faciat. Dicit, Romanam Ecclesiam totum quartum Chalcedonense Concilium amplecti, & venerari.*

2 Non multo post datam præcedentem epistolam advenerunt Caroli literæ absque Regiis missis: quos impensius etiam quam antea, mitti precatur pro terminanda causa patrim. Sabinensis. Quare hanc epistolam recte Cointius; & Pagius ad hunc annum referunt: at perperam anteponunt sexagesimæ octavæ, ac præcedenti, ut patebit infra; nam Territorii Sabinen. causam cognitam jam esse a Missis Regiis (puta Hitherio, & Maginario) testatur; eosdemque iterum mitti orat.

3 Notanda disciplina. Jam statutum erat Nicæno Concil. (can. 6.) confirmatumque in aliis Conciliis, quorum Canones ab ipsis Romanis Pontificibus toties servare jussi erant Episcopi, statutum erat inquam non ordinandos Episcopos sine Metropolitano. Præterea ex nupera Disciplina tum in Anglia, tum in Monarchia Francorum instituta Bonifacii Moguntini opera, Metropolitæ ante acceptum pallium ab Apostol. Sede non ordinabant Episcopos. Quare Joannes VIII. aliquanto post hæc tempora (*ep.* 94.) mirabatur, se abusum invenisse in Galliis, quod nempe *Metropolitæ, antequam pallium a Sede Apostolica suscipiant consecrationem facere præsumunt*. Et quidem jure: nam prædecessor ejus Ni-

lorum principis, fautoris vestri, & nostra invicem [a] firma dilectione, in omnibus eum tenentes [b], amplius illum exaltare dignemini. Sic enim decet, ut qui ab Apostolica Sede ordinatus fuerit, omnibus in honore Canonicæ institutionis, sicuti mos antiquitus fuit, partibus illis præcellat [c]. Quantam enim fiduciam atque gloriationem [d] in vestra præcelsa regali potentia habemus, lingua ut reor humana, fari non potest; quatenus ipse jam fatus Petrus Reverentissimus, & sanctissimus frater & Coepiscopus noster insinuare potest, quanta amoris ferventia [e] cor nostrum in vestra triumphatissima [f] præcellentia die noctuque existit; & dum tantam fiduciam de vestra a Deo protecta regali Excellentia gerentes habemus, nimis expectabiles sumus, sicut vobis poscentes direximus, de Savinensi [g] territorio [4], ut ea, quæ mercede [h] ani-

mæ

VARIANTES LECTIONES

a in vicib̃ *Gent.* invicem *Teng.* *b* tuentes *Lamb.* teuntes *Gent.* tenentes *Tengn.* *c* præcellit *Gent.* *d* Quanta enim fiducia atque gloriatio *Gent. Tengn. correxit, ut in edit.* *e* quantam amoris ferventiam *Gentil. Tengn. corr.* *f* triumphatorissima *Lamb. Gent.* triumphatissima *Teng.* *g* Savinense *Gent.* Savinensi *Ten.* *h* pro mercede *Lamb.*

NOTÆ

Nicolaus (*Bulg. resp.* 75.) testatus erat, *Galliarum omnes, & Germaniæ, & aliarum regionum Archiepiscopos* ante Pallii susceptionem consecrare Episcopos non consuevisse. Nihilominus Rex ordinari Episcopum petit: Pontifex continuo illum consecrat. Quis non stupeat, novæ argumentum disciplinæ tam antiquum? Et vero florere tum in Galliis Wilcharium Archiepiscopum, cujus jurisdictio ab Hadriano in Hispaniam effusa erat, nuper vidimus (*ep.* 70. *al.* XCVI. *not.* 3. 4.). Bituricensem quoque Archiepiscopatum an. 786. esse instauratum traditione Pallii & ibi deprehendimus, & infra planius fiet (*ep.* 86. *al.* LXXXVII.); cæterasque Metropoles alio tempore alias postliminio revocatas constat. Secus autem erat de Episcopalibus sedibus. Ubique enim occurrunt Episcopi, & Bituricensis ipse, qui Pallium obtinuit Romæ, ante triennium consecratus fuerat in Galliis. Præterea Hadrianus præeminentiam isti accessisse ait ex ordinatione apud s. Sedem, atque ea propter præfetti debere Episcopis ordinatis in Galliis. Itaque & Romæ a Pontifice universalis Ecclesiæ Capite, & Occidentis Patriarcha ordinabantur provinciarum Episcopi, & a Metropolitis juxta definita per Canones. Leo quidem M Viennensibus olim Episcopis (*ep.* 89. *cap.* 6.) ajebat: *Non enim nobis ordinationes vestrarum provinciarum defendimus, quod potest forsitan ad depravandos vestræ sanctitatis animos Hilarius pro suo more mentiri: sed vobis per nostram sollicitudinem vindicamus, nequid ulterius liceat novitati, nec præsumtori locus ultra jam pateat privilegia vestra cassandi.* Nil enim Pontifices habuerunt antiquius, quam jura Metropoleon in Conciliis stabilita, & privilegia ab Apostolica Sede alicui eorum concessa vindicare. At quis litem movere iisdem ausit, si quandoque jurisdictione in alienis provinciis ipsi utantur sua, quam aliis communicant? Certe neque Rex Francorum ordinari Episcopum petens; neque Pontifex continuo morem gerens petenti; neque Episcopus Romæ ordinatus novi quidpiam in ea disciplina cognoverunt. Garnerius (*Diurn. Ro. cap.* 3. *tit.* 8.) Indiculo s. Bonifacii Moguntini Romæ consecrato pauca hæc subjicit: se videlicet formulas hujusmodi exhibere, ut intelligatur, *quid discriminis interesset in ejusmodi sacramento, quum vel ab Italico, vel a Langobardo, vel ab alio extra Italiam posito præstaretur.* Vide & Thomassin. (11. 2. *cap.* 30.)

4 Hinc inferre potuerunt Cointius, Pagius, aliique, presentem Epistolam datam esse post illam (*ep.* 67. *al.* LXIX.) quam omnium primam de Territorio Sabinensi ipse etiam attuli superiori anno. At quæ sequuntur de discussione juris antiqui a Missis Regiis facta, & de eorumdem nova legatione, bona cum eorum venia, binas eas literas innuunt, quas ipse nuper attuli, atque illi minus recte postposuerunt, quod legenti palam fiet.

mæ veſtræ, pariterque ſpiritalis filiæ noſtræ, atque commatris, nec non veſtræ nobiliſſimæ prolis [a], B. Petro Apoſtolorum principi, in integro conceſſiſtis, adimplere per fideliſſimos Miſſos veſtros, qui & cauſam ex parte examinaverunt, ſicut & antiquitus fuit [b], & contradere nobis jubeatis, uti ab ipſo regni cœlorum clavigero, dignam retributionem hic & in futuro recipere mereamini.

Enimvero prædictus Petrus Reverendiſſimus, & ſanctiſſimus frater & Coepiſcopus noſter, obtulit nobis Pſeudopyctacium [c] [5] a Paulino, ſicut fatus eſt, pro Theodoſio [d] quondam interpretatum [e] [6], & a veſtra Excellentia nobis directum; habens inſuper * a ſcriptione [f] breviarium [g] Chalcedonenſis concilii a quodam Verecundo Epiſcopo editum, quem in apocryphis reperientes falſidicus invenietur [7]. Sancta vero Catholica, & Apoſtolica ſpiritalis

VARIANTES LECTIONES

a necnon & pro vros nobiliſſimos proles *Gentil. Teng. correxit ut in editione*; *b* & *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit Gent.* *c* pſeudopyttacium *Lamb.* *d* Theodinſio *Gent.* Theodoſio *Tengn.* *e* impdato *Gent.* *f* habens in ſupraſcriptione *Lamb. poſt* ſeriptione *ſequitur in ms.* ad; *ſed linea ſubducto deletum eſt*. Gent. *g* Abbreviarium *Lamb.*

NOTÆ

* f. adſcriptum.

5 De *Pyttacio*, *Pittacio*, *Pytatio*, *Pittaciolo* &c. eadem notione plura ſuppetunt apud Du-Cangium *Gloſſar.* Plura item habet Gothofred. (*ad l.* 11. *Cod. Theod. de Erog. milit. annona*). Unde diſcimus, antiquis fuiſſe *indicem*, *commentarium*, brevemque inſcriptionem, cujuſmodi etiam doliis apponi conſuevit. Quo ſenſu hîc debeat intelligi, res in eo contentæ demonſtrant, quæ quum eſſent apocryphæ, *Pſeudopyttacii* nomen ei compararunt. Literæ ſcilicet pro Thedoſio II. datæ, & compendium Synodi Chalcedonenſis in Pſeudopyttacio iſto continebantur. Itaque erat libellus, cujuſmodi alios videre eſt ab utroque Hincmaro conſcriptos. *Pittaciolum* ait Hincm. Remen. (*ap. Bar.* 871. *n.* 88. *ſeqq.*) miſſum ſibi eſſe ab Hincm. Laudunen. quod *libellus* a Baronio appellatur, neque ab epiſtolæ forma abludit.

6 Gentilotus ex Ms. reſtituit *Impdato*: quare libelli ejus ſumma fuiſſe videtur aut accuſatio, aut apologia a Paulino facta pro Theodoſio Juniore. Quod ab Hadriano quodammodo confirmatur, rejecto inter apocryphos eo libello, ac ſubſtitutis Leonis literis Theodoſii fidem vindicantibus. Ad Paulinum quod attinet, erat hujus nominis vir *literis omnibus*, *& forma venuſtate conſpicuus Eudociæ apprime carus*, ut ait Theophanes, quem pomi cujuſdam cauſa ſuſpectum Theodoſius in Cappadociam relegavit, ac trucidari juſſit, ut conſtanter Græci omnes ſcriptores tradunt. Id autem Pagius animadvertit eveniſſe anno 448. (*an.* 446. *n.* 12.) quamobrem Paulino huic Magiſtri Officiorum dignitate præſtanti minus commode tribui poteſt libellus hîc memoratus, nec quantum diligentiæ adhibuerim, alium repeti, qui Theodoſium jam mortuum (nam *quondam. Imp.* dicitur) damnarit, ſeu defenderit. Duos video Paulinos Epiſcopos, Theodoſiop. unum, alterum Apamenum Concilio Chalcedonenſi intereſſe: at minime illuſtrem Epiſcopali titulo, ut Verecundum, audiens libelli auctorem, divinandum aliis relinquo, quiſnam fuerit Paulinus iſte.

7 Apud Labbeum (*Conc. to.* IV. *p.* 94.) eſt obſervatio Editorum Romanorum, qui præ aliis notant, Marciani Orationem bis occurrere iiſdem verbis: *Hujus autem iterationis occaſionem*, ajunt, *fortaſſe præbuit vetuſtiſſimus liber totius Concilii Chalcedonenſis, qui in bibliotheca Vaticana aſſervatur, in quo prætermiſſa eſt prima actio, & ejus loco reperitur brevis quædam epitome ejuſdem Concilii, cui præfixa eſt hæc Marciani ad Synodum oratio, & poſt epitomen ſequitur ſecunda actio, & aliæ per ordinem uſque ad finem.* Breviarium Hadriano miſſum a Carolo quid ſimile hujus epitomes eſſe debuit. Eutychianorum autem fuiſſe opus infertur ex primæ actionis defectu, quæ Dioſcori & aliorum una cum Epheſina ſynodo damnationem continet. Quamobrem inter apocryphos jure amandatur a Pontifice; ejus enim ævo totum Chalcedonenſe Concilium a s. Sede accipiebatur, ut ipſe docet.

lis mater vestra [a], Romana Ecclesia, non breviter, sed totum sanctum & venerabile quartum Chalcedonense amplectens prorsus veneratur [b], & non audet relinquere Sanctum, & venerabile ejus constitutum, & [c] exsequi a [d] quodam factum breviarium [e], nullam consonantiam sanctæ institutionis habens [f]. Nos quidem pro tanto amore, quem [g] erga vestram a Deo institutam regalem potentiam habemus, direximus vobis ex eodem sancto, & venerabili Concilio ante actionem ejus exemplar Epistolæ sancti Leonis Pontificis, ad clerum [h] & nobiles Constantinopolitanos, atque populum ejusdem civitatis directæ, post actum iniquum, & perversum in * Efesina [i] urbe secundum Concilium adversus sanctum, & venerabilem Flavianum eundem [k] Constantinopolitanum Episcopum, condemnans impiissimum Dioscorum, atque prophanum Eutychem [l] [8], adhortans [m], atque commonens prædictum populum, ut in ea fide permaneat in qua Christianissimum principem eorum novit permanere; talis enim almus, & venerabilis vir, atque in toto orbe sanctus Leo Papa, noster præcessor [n] opinatissimus prædicabilis fuit, ut si aliquid in fide adversus Theodosium Imperatorem scandalizatum fuisset, nunquam post actum iniquum & latrociniosum secundo in Efeso [o] factum, ipse præcipuus beatus Pater, sanctus Leo, hæreticos damnans, laudasset fidem Theodosii.

VARIANTES LECTIONES

a matris vræ *Gent.* mater vra *Teng.* b venerat *Gent.* veneratur *Tengn.* c & *deest in ms. sed Tengn. posuit Gent.* d exsequere *Lamb. Gent.* exsequi *Ten.* e Abbreviarium *Lambec.* ad previarium *sed ls ad subducta linea deletum est Gent.* f habentem *Lambec. Gent.* habens *Ten.* g quo *Gent.* quem *Teng.* h ad Cleros *Lamb.* i ephesina *Lamb.* Efesena *Gent.* efesina *Ten.* k ejusdem *Gent.* eundem *Tengn.* l Eutycen *Gentil.* m adortans *id.* adhortans *Tengn.* n Prædecessor *Lamb.* o Epheso *id.*

NOTÆ

* Ephesina.

8 Ap. Labb. (*Conc. to.* IV. *p.* 47. *n.* XXII.) extat hæc Leonis Epistola. Data eadem fuit, postquam Hilarus diac Cardinalis qui Leoni successit in Apostolica Sede, Dioscori Alexandrini audaciam in Concilii præsides Roma missos deludens per devia, perque immensa pericula Romam rediit, & Latrocinalis synodi funestum eventum enarravit. Flaviani exilium, post plagas a Barsuma aliisque consentaneis eidem inlatas in Concilio, Hilarus, Leonem edocuerat; sed mortem brevi consequutam ignorabat. Vide Henschen. *ad d.* 18. *Februar.* Epistola inscribitur: *Leo Episcopus & s. Synodus, quæ in urbe convenit Clero, honoratis, & plebi consisten. ap. Cpolim dilectis filiis in Domino salutem.* Eamque alia ad eosdem consequitur data eodem die, nempe Idibus Octob. 449. Catholicam doctrinam, & damnationem Eutychetis, & Dioscori, aliorumque in latrocinali Synodo congregatorum exponens: plures item extant epistolæ eamdem causam spectantes; necnon Anatolii electionem in Flaviani Sanctissimi Episcopi locum ante primam actionem Concilii. Quas profecto haud ignorabat Hadrianus; sed Theodosii fidem vindicaturus adversus libellum Paulino tributum, hanc unam quæ disertissime Imperatoris fidem commendat, Carolo mittendam censuit.

dosii. Sed magis pariter cum ipsis, velut consentaneum [a] eum damnasset [9].

Nos quidem, sicut fati sumus, apocryfos [b] libros non sequimur, sed eos veneramur & amplectimur, quos sancta Catholica, & Apostolica suscepit Ecclesia, in qua fundati una cum filia nostra, & spiritali commatre Domna Regina, atque vestra triumphatissima [c] subole [d] per multorum annorum curricula regno [e] perfrui dignemini, & cum Sanctis omnibus præmia æterna in vita perpetua habere valeamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a consontaneum *Gent.* consentaneum *Ten.* *b* apocryphos *Lamb.* *c* triumphatorissima sobole *id.* *d* vris trumphatorissimis subolis *Gent. Teng. correxit ut in edit.* *e* regno *deest in ms. sed Teng. posuit Gent.*

NOTÆ

9 Theodosium levitatis, nimiæque credulitatis hominem historici omnes damnant. Præterea Chrysaphii Eunuchi artibus deceptum Dioscori partes adversus Flavianum suscepisse omnes testantur, ut videre est ap Baronium late hac de re agentem an. 449. qui etiam animadvertit, Divinæ ultioni obnoxium cito fuisse; ac breviter ultionem ipsam describens (*an. 450. n. 17.*) *Qui quidem*, inquit, *attemperatam misericordia Dei vindictam expertus est: quod datum illi sit ante obitum, admissum facinus intelligere, remedia quærere, in auctorem ulcisci, Romano Pontifici obedire, eidemque communicare, ut data mutuo literæ docent*. Nihilominus a fide recta eum descivisse unquam non constat: immo e contrario in eadem permansisse testatur s. Leo literis ab Hadriano laudatis.

ITEM EPISTOLA AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA, IN QUA CONTINENTUR [a] GRATIARUM ACTIONES PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE TERRITORIO [b] SAVINENSE, QUALITER MACHINARIUS [c] FIDELISSIMUS EJUSDEM PRÆCELSI [d] REGIS, IPSUM TERRITORIUM CUM INTEGRITATE PARTIBUS SANCTI PETRI CONTRADERE VOLUIT. SED PROPTER INIQUOS ATQUE [e] PERVERSOS HOMINES MINIME POTUIT [1].

ARGUMENTUM

Maginarium venisse cum Regiis literis amoris plenis erga se & S. Sedem. Eumdem tradere voluisse Territorium Sabinense integrum, ut jussus fuerat; at propter malignitatem hominum non potuisse. Inspectas tamen ab eo esse Donationes Imperiales, & Langobardorum restitutiones. Se neque Imperatorias, neque Regias largitates curare; uni Carolo Sabinense territorium integrum acceptum referre: propterea opportune legaturum Missos suos cum documentis, ut inde veritas elucescat, & subsequatur effectus.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIII.	LXXVIII.	LXXIII.

DOMNO [f] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri, Carolo [g], Regi Francorum, & Langobardorum, atque [h] Patricio Romanorum, Adrianus [i] Papa. Divinitus præordinatam vestram a Deo protectam summam regalem potentiam [k] procul dubio credimus, quia super pristinos omnes ac fidelissimos orthodoxosque Reges atque Imperatores, erga sanctam Catholicam, & Apostolicam spiritalem matrem vestram, Romanam Ecclesiam, veram dilectionem habentes, innumerabilia bona per vestra laboriosa certamina cotidie offertis, & pro hoc nempe certi facti estote, quia quantum, caput totius mundi, eandem [l] sanctam [m] Ecclesiam, ejusque rectorem, simulque Pontificem amplectendo, seu fovendo, honorabiliterque glorificando diligitis, tantum vos B. Petrus,

VARIANTES LECTIONES

a CTINUR *Gent.* *b* TERRIO *id.* Territorio *Tengn.* *c* MAGINARIUS *Lamb.* *d* PRAECELSAE *Gent.* *e* AD QUOS *id.* ATQ; *Teng.* *f* Domino *Lam. Gent.* *g post V.* Carolo *sequitur in edit.* Regi *deest in ms. sed Teng. posuit*. Gent. *h* ac *Gent.* *i* Hadrianus *Lamb. Gent.* *k* preordinata vestra a dō protecta summa regalis excellentia *Gent. Ten. posuit ut est in editione.* G. *l* eidem *Gent.* eandem *Ten.* m *post verbum* sanctam *sequitur in ms.* Romanam *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 11. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 11.) *Undecima laudes quasdam Caroli continet*, & (commemorat cum) *gratiarum actiones* (actione) *pro exaltatione s. Dei Ecclesiæ*, *Indicat de territorio* (agro) *Sabinensi*, *quod Machinarius* (Monegarius) *fidelissimus ejusdem Regis ipsum cum partibus s. Petri contradere* (ipsum s. Petro tradere) *voluerit*, *sed quod propter iniquos atque perversos homines minime potuerit* (id minime præstari potuerit.)

trus, Apostolorum princeps, inconcussos [a] facit triumphos hic & in futuro victores, super omnes regnare Reges; prorsus quippe confidimus, quia quantum per vos sancta Catholica, & Apostolica spiritalis mater vestra, Romana Ecclesia, exaltata [b] triumphat, tantum cœleste vos ambire atque hæreditare, per intercessionem Apostolorum principis, concedit in perpetuum regnum [2].

Veniente igitur hic apud nos fidelissimo Maginario, denuntians [c] nobis vestræ sospitates regalis potentiæ, nimis pro hoc nuntio [d] noster relevatus est animus. Repleti [e] sumus omni lætitia, & exultatione. Qualiter vero ei præcepit [f] vestra a Deo promota triumphatissima [g], Excellentia pro Savinensi [h] territorio, ut nobis sub integritate contraderet, sicut B. Petro clavigero regni cœlorum, tribuistis; minime propter malignos ac perversos homines potuit [3]; totam enim justitiam, quam beatus Petrus Apostolus, protector noster [i], ex ipso territorio habet, præsentaliter, jam fatus Maginarius Missus vester vidit, tam per donationes Imperiales, quam per ipsorum protervorum regum Langobardorum ipsum territorium cum mansis [k] sibi pertinentibus, enucleatius designantes [4]. Si vero perfidus Desiderius dudum Rex, non sub integritate, sed tantummodo * masas nobis, quantum reperiri potuit, quas ex antiquitus sancta Romana Ecclesia tenuit, ut nullus ex illis partibus Langobardorum ausus est resistere;

VARIANTES LECTIONES

a per inconcussos *Lamb.* b mater vestra exaltata *id.* c denuncians *id.* denuntias *Gent.* denuntians *Tengn.* d pro hoc nuncio *Lamb.* pro hujus nuntii *Gent.* pro hoc nuntio *Tengn.* e animus, & repleti *Lam.* f vero præcepit *id.* g triumphatorissima *Lam. Gent.* triumphatissima *Tengn.* h Savinense *Lam.* i vester *id.* k masis *Lam. Gent.* mansis *Teng.*

NOTÆ

* mansos. Sed rectum videtur, *Massas*, quo vocabulo utitur etiam Anastasius bibliothecarius.

2 Cur tanta exultet lætitia, tantisque laudibus prosequatur Carolum, ipsa epistola manifestat. Quod scilicet semel, iterum, tertio Regem rogaverat in præcedentibus, tandem obtinuerat. Alteruter ex Missis redierat Romam, jussusque erat a Rege Sabinense territorium integrum tradere S. Sedi.

3 Reatinos præcipue innui aiebam (*ep.* 71. *al.* LVI. *not.* 5.) qui tradi territorium integrum non sinebant: alios autem perinde aversatos esse ex sequentibus patet; Spoletanos crediderim.

4 Du-Cangius antiquis chartis prolatis ostendit, quod *Massa*, *Massam*, *masa*, *masada* ejusdem notionis, & originis sunt ac *mansa* & *mansus*, certus nempe agrorum modus, seu conglobatio & collectio quædam possessionum, ac prædiorum. Infra autem V. *Masa* utitur loco illo literarum Hadriani, atque interpretatur *Villa vel Casale*. Hujusmodi vero agrorum, seu villarum restitutionis occasione Langobardos territorium integrum designasse Hadrianus ait. Quorsum hæc? Quia nempe integer a Carolo concessus erat, finesque ejus ab Reatinis, fortasse etiam ab Spoletanis impugnabantur.

re; quanto magis vestræ a Deo protectæ regali potentiæ in omnibus obedientes existentes jussa vestra adimplere debuerant [5]?

Nos quidem neque Imperatoribus, neque regibus gratias agimus, nisi tantummodo vestræ triumphatissimæ [a] Excellentiæ, quia noviter eum B. Petro Apostolorum principi, sub integritate condonastis [6]; pro hoc enim fidelissimos Missos nostros, una cum monitionibus nostris [b], apto tempore, vestræ regali potentiæ dirigimus, ut liquida perscrutatione, divinitus inspiratus, eas indagans, justitiæ [c] B. Petro Apostolo eveniant ad effectum, ut præcelsum a Deo [d] promotum regale vestrum culmen [e], atque memoria vestra in Ecclesia beati Petri, nutritoris vestri [f], usque in finem sæculi inter Sanctos nominetur. Sed sicut semper in ejus sacratissima aula orantes pro vobis persistimus, Omnipotens, clemens, & misericors Deus, in cujus manu [g] cor Excellentiæ vestræ regitur, una cum excellentissima filia nostra, & spiritali Commatre Domna Regina, seu Domno Pippino, excellentissimo Rege Langobardorum, & proprio spiritali filio nostro, cæteraque vestra nobilissima prole, corroboret cor & mentem vestram, & brachium suæ potentiæ vobis extendat, ut victores vos super omnes barbaras nationes faciat. Quatenus omnes sub vestro brachio humiliati vestigia pedum vestrorum osculentur, ut amplius Ecclesia Dei per [h] vestram a Deo institutam regalem potentiam *, nimirum exaltata permaneat. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a triumphatorissimæ *Lamb. Gent.* triumphatissimæ *Teng.* *b* cum monitiones nostras *Gent. Ten. correxit ut in edition.* *c* inspiratus indagans (*Gent.* indagantes) justitias *Lamb. Gent. Tengn. corr. ut in edit.* *d* ac a Deo *Lamb.* *e* precelsa ac a Do promota regalis culmina *Gen. Ten. corr. ut in edit.* *f* nutritori vro *Gent.* nutritoris vri *Teng.* *g* manus *sed littera* s *deleta est. Gent.* *h* Ecclesia per *Lamb.*

NOTÆ

* nimium.

5 Argumento utens, quod appellant *a fortiori*, magis magisque comprobat, de finibus rem esse; nam *majorum* restitutioni adversatus nemo erat, vel re um potientibus Langobardis

6 Duo hinc valde perspicua eruuntur, territorium scilicet Sabinense integrum a Carolo donatum esse S. Sedi (quum secundo Romam venit anno 78 .) & possessionem integri ejus territorii initam nondum esse. Quumque hæc sit postrema Hadriani epistola, in codicem relata super eadem re; constetque ex diplomate Ludovici Pii terminos esse positos inter Reatinos, & territorium illud ab Hitherio, & Maginario Abbatibus; post annum igitur 784. compositæ omnes lites finitimorum Nam Maginarius Julio mense ann 784. Abbas S. Dionysii est creatus post Fulradi mortem, quæ contigit die 16. Julii ejus anni.

ARGUMENTUM

Georgio Episcopo, Regio Misso referente, quot beneficiis B. Petrum, seque ejus Successorem Carolus prosequi nitebantur, Petrum ipsum remuneraturum ait tam bene de utroque merentem: eumdem Episcopum ei commendat: victorias de barbaris omnibus gentibus ominatur.

A. D.	COD. CAR. [1] *	CHRONOL.
DCCLXXXIII.	LXX.	LXXIV.

DOMNO [a] ** excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [b] Patricio Romanorum. Adrianus [c] Papa. Omnipotens Deus repertor omnium, in cujus manu sunt omnia jura regnorum, reperiens, secundum cor suum, vestram excellentissimam regalem potentiam, ipse eam ad magnam consolationem atque exaltationem spiritalis matris vestræ, sanctæ Catholicæ atque Apostolicæ concessit Ecclesiæ, quem vice Apostolica poscimus, præmia vobis vitæ donari æternæ. Quapropter suscipientes Georgium Reverentissimum, & sanctissimum Episcopum nostrum a vestra triumphatissima [d] præcellentia, tanta bona de vestro laborioso certamine [e] atque beneficia, quæ erga beatum Petrum, clavigerum regni cœlorum, & nos geritis denuntiavit; quæ [f] si enucleatius exarare voluissemus, nullus [g] ori nostro sufficeret sermo, ut opinor. Sed ipse princeps Apostolorum, fautor vester, B. Petrus, pro cujus amore hæc omnia geritis, ipse vestrum protegat, atque in omnibus dirigat in triumphis regnum.

Verum

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* *b* ac *Gen.* *c* Hadrianus *Lam. Gent.* *d* triumphatorissima *Lam. Gent.* triumphatissima *Tengn.* *e* de vestra laboriosa certamina *Gent. Tengn. correxit.* *f* quod *Lambec. Gent.* quæ *Tengn.* *g* nullo *Gent.* nullus *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* ADMONITIO. *Perioche hujus epistolæ in manuscripto Codice nulla est. Ex Baronio igitur accipe istud Summarium.* Carolus per Georgium Episcopum Papæ de suis certaminibus & laboribus pro B. Petro susceptis indicaverat; Quare Adrianus ipsi gratias maximas agit, commendans ipsi Georgium Episcopum.

** Sum. 41. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 41.) *Carolus per Georgium Episcopum Papæ de suis certaminibus, & laboribus pro B. Petro indicaverat.* (susceptis indic.) *Quare Papa ipsi* (Papa Hadrianus epist. XLI. ipsi) *gratias maximas agit commendans ipsi Georgium Episcopum.* (Episc. in epist. quadrag. prima.)

Verum fidelem [a] ipſum reverendiſſimum, & ſanctiſſimum præfatum Epiſcopum, veſtrum noſtrumque reperientes, nimis eum vobis commendari poſcimus, ut ſecundum ſuam certam fidem, atque dilectionem, quam erga vos & nos gerit, ita conſolatus, prorſuſque totus, nobis poſcentibus, a veſtra præfulgida regali potentia mereatur per ſe * clamare, ut dum per noſtram ſuggeſtionem [b]; veſtram ampliatam ſuper ſe præcipuam habuerit undique benivolentiam, quietus pro vobis valeat fundere preces, noſque in Confeſſione B. Petri, Apoſtolorum principis, ſolitas [c] orationes enixius pro vobis fundentes [d], ſuper omnes barbaras nationes victores inveniamini, atque una cum præcellentiſſima filia noſtra, & ſpiritali commatre, Domna Regina, veſtraque nobiliſſima ſubole [e], regni gubernacula in ævum [f] fruentes, in ætheriis arcibus cum Sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a verum quippe fidelem *Lamb.* quippe *exſtat in ms., ſed ſubducta linea deletum eſt* Gent.
b per noſtrum ſuggeſtum *Lam.* per noſtrum ſuggeſſum *Gent.* per noſtram ſuggeſtionem *Tengn.*
c ſolite *Lamb. Gen.* *d* poſt fundentes *ſequitur in ms.* præces; *ſed ſubducta linea deletum eſt.* G.
e ſobole *Lam.* veſtriſque nobiliſſimis ſuboles *Gentil. Tengn. correxit, ut in editione.* *f* in ævo *Lamb. Gent.* in ævum *Tengn.*

NOTÆ

* f. amari.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM, IN QUA CONTINETUR DE PRÆDA PERSARUM IN FINIBUS GRÆCORUM FACTA, ET DE DISCORDIA, QUÆ INTER IPSOS ERAT [1].

ARGUMENTUM

Perſarum deprædationes nunciat ſexageſimo milliario ab urbe Cpoli: diſcordias de regno eſſe inter Patruum & Nepotem, cui ſceptrum ille uſurpaverat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIII.	XCIII.	LXXV.

DOMNO [a] [*] excellentiſſimo filio, noſtroque ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [b] Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Dum nimis in noſtro pectore momentis omnibus veſter regnat amor, & multa nobis fiducia, magnaque gloriatio apud præcellentiſſimam, atque a Deo promotam veſtram regalem potentiam exiſtit; Convenit nempe nos pro veſtri præcelſi a Deo protecti regalis culminis [d] ſollicite [e] cotidie inquirere ſalute, ut agnito, juxta noſtrum deſiderium, omnia proſpera eſſe apud [f] veſtram Excellentiam, ſummas [g] ſanctæ & individuæ Trinitati [h], & dignas referamus grates. In quibus ad aures veſtræ regalis potentiæ intimantes innoteſcimus, de Conſtantinopolitanis partibus, quod in fines [i] ejus gens Perſarum invadentes atque deprædantes venerunt, uſque in locum, qui dicitur *Moria* a ſexageſimo [k] milliario ejuſdem civitatis Conſtantinopolitanæ. Unde & prædam magnam comprehendentes ſecum detulerunt, & ſicut audivimus, atque fama fertur, Thius, Regis Perſarum princeps, & dux excitui [l] nefandiſſimo ipſorum exiſtebat,

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* *b* ac *Lam.* *c* Hadrianus *Lamb. Gent.* *d* regali culmini *Gent.* regalis culminis *Teng.* *e* ſolliciti *Gent.* *f* erga *Lam. Gent.* apud *Teng.* *g* ſumma *Gen.* ſummas *Ten.* *h* Trinitatis dignas referuimus grates *Gent. Tengn. correxit, ut in editione.*
i de civitatis Cpolitanæ partibus, quod in finibus *Lamb.* de Cpolitanæ partibus, eo quod in finibus *Gent. Teng. correxit, ut in editione.* *k* Amoria ſexageſimo *Lam.* quod dicitur a Moria ſexageſimo *Gent. Tengn. correxit, ut in editione.* *l* exercitui *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 34. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 34.) *In trigeſima quarta* (Trigeſ. quarta) *de præda Perſarum in finibus Græcorum, & inter ipſos diſcordia indicat.*

bat, qui dum reversus fuisset cum iniqua victoria, elatus in superbia mentitus est proprio nepoti suo [a], & ab ejusdem exercitu [b] factus est Rex Persarum; & infra se [c] tumultuantes pugnare adinvicem pro Nepote, & Thio dicuntur.

Nos vero petentes divinam clementiam, crebro pro vobis die noctuque orare prorsus non desinimus [d], ut ad exaltationem sanctæ Dei spiritalis matris vestræ, Romanæ Ecclesiæ, & nostram perennem lætitiam longiori ævo in triumphis, & celebri [e] nomine [f] regnantes una cum excellentissima filia nostra, & spiritali commatre Domna Regina [1], vestraque præcellentissima prole, & sospites [g] in præsenti vita, & in æterna beatitudine vos conservare dignetur. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a nepto suo *Gent.* nepoti *Teng.* *b* exercito *Lamb.* *c* & infra Persæ *Lam.* p se *Gentilot.* *d* non finimus *Lamb. Gent.* *e* triumphis celebri *iid.* & celebri *Tengn.* *f* nomen *Gent.* nomine *Tengn.* *g* sospes *Gen.* sospites *Tengn.*

NOTÆ

1 Nullius fere momenti est quæ refertur historia: epistola ipsa una cum præcedenti omissa esset impune: ætatem ejus nosse nihil refert. Quum tamen in nova editione Duchesnii incerti temporis definiatur, ac vagari permittatur per decem eos annos, qui a 781. excurrunt usque ad 791. mihi fuit contrahenda intra illud biennium, quod a mense Majo anni 781. ad eundem mensem 783. effluxit, quum Regina Hildegardis obiit supremum diem.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE FIDE, VEL DILECTIONE, QUAM ERGA BEATUM APOSTOLORUM PRINCIPEM PETRUM HABERE POLLICITUS EST, UT INCONCUSSA ET INSOLUBILIS [b] PERMANEAT [c], ET NULLA CALLIDA VERSUTIA AB APOSTOLICO AMORE EJUS ANIMUS [d] DISJUNGI POSSIT [e] [1].

ARGUMENTUM

In duos Ravennates Eleutherium, & Gregorium invehit, quum enim multa ſcelera perpetraſſent, clam adiverant Carolum ſcelera diſſimulantes; & ſimultates ferebant inter Regem, & Pontificem. Orat, ut ab ſe rejeƈtos, dehoneſtatoſque Romam mittat cum ſuis Legatis, ibi enim in eorum ſcelera inquirendum erit. Sic Pippini Donatio ab eo confirmata, jus nempe Apoſtolicæ Sedis in Exarchatu inconcuſſum permanebit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIII.	LXXV.	LXXVI.

DOMNO [f] * excellentiſſimo filio, noſtroque ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [g] Patricio Romanorum, Adrianus [h] Papa [2]. Gratia [i] ſanƈti Spiritus igniti calore nulla quieſcimus plus ratione, cuilibet [k] terrenæ poteſtatis ſplendido, præter quam veſtræ a Deo promotæ regali potentiæ, cum opportunitas datur, ex totis noſtris præcordiis intimare, quam [l] tam firmam ſtabilemque annexam [m] fideliter, ac ita [n] unanimes in unitate conglobatos eſſe ſperamus, ut nullo modo

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* INSOLUBILES *Gentil.* *c* PERMANSISSET *Lamb. Gent.* *d* ANIMUM *Gent.* animus *Tengn.* *e* POTUISSET *Lamb.* POSSET *Gent.* *f* Domino *Lamb. Gent.* *g* ac *Lamb.* *h* Hadrianus *Lamb. Gent.* *i* Gratiæ *iid.* *k* qualibet *Gent.* cuilibet *Tengn.* *l* quæ *Gent.* quam *Teng. poſt quod ſtatim ſequitur in ms.* dum; *ſed linea ſubduƈta deletum eſt*. Gent. *m* annexa *Gent.* annexam *Teng.* *n* ac ita *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 37. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 37.) *In trigeſima ſeptima* (Trigeſ ſept.) *ipſum fidei, ac dileƈtionis, quam erga B. Petrum Apoſtolorum Principem habere pollicitus eſt, admonet: utque illam inconcuſſam, & inſolubilem* (inviolatam conſervet) *& nulla callida verſutia ab Apoſtolico amore animum disjungi patiatur, orat. Poſtea Eleutherium, & Gregorium quemdam accuſat, & petit, ne illos apud ſe agere permittat* (ſinat), *ſed Romam mittat.*

2 Hildegardis Reginæ mortem Franci Annaliſtæ unanimi conſenſu referunt ad annum 783. pridie cal. Majas. Quamobrem reƈte hanc epiſtolam Pagius ad eumdem annum ſpeƈtare putat. Reginæ enim nulla fit mentio, filii tantum memorantur. In nova editione Ducheſnii refertur ad 784. Quum autem tradant Annales Francor. & Fuldenſes, Carolum eodem anno Hildegardis emortuali uxorem duxiſſe Faſtradam, Pagio potius adhærendum mihi videtur.

do credamus [a], quamlibet magnam parvamque personam [b], inter Apostolicam Sedem, & vestram Excellentiam posse eam dirimere [c], talem [d] prorsus vestrum præfulgidum in triumphis regnum erga amorem B. Petri, Apostolorum principis, fautoris vestri, & nostram dilectionem [e] agnoscentes usque hactenus persistere, & indissolubilem [f] permanere, quod numquam possit, quamlibet [g] callida versutia hominum, ab amore clavigeri regni cœlorum, disjungere [h], quem prorsus auxiliatorem in opinatissimis vestris triumphis, nobis [i] poscentibus atque precantibus, credimus & [k] propugnatorem habere, procedens & introducens vestrum præcelsum regalemque triumphum calcare super omnes barbaras nationes, quatenus semper pro vobis divinam exorantes clementiam, Deique timorem præ oculis habentes, atque pro anima [l], sanctæ recordationis præcellentissimi genitoris vestri Domni Pippini, summi Regis, & pro omnibus fidelibus Francis, simulque divinum considerantes judicium, nitebamur emendare de pravis atque perversis actibus, videlicet * Heleutherium, & [m] Gregorium, ineptos atque inutiles nugaces; qui pro [n] eorum proterva contumacia, non sinebant in eorum judicari partibus [o] [1], Ravennæ inopes atque pusillos opprimentes misere [p], tam in venalitate hominum apud paganas venundantes gentes, quam ** de panis [q] eorum absque ulla misericordia avide deglutiebant, ex qua pestilentia plurima pars deficientes [r], atque ruentes dissipati sunt: insuper ignobilium vulgus [s], catervamque cruentorum nequiter congregantes, non intermittebant [t] cotidie nefandas perpetrare [u] neces. Unde dum in Ec-

VARIANTES LECTIONES.

a conglobatos ullo modo eredimus *Teng. correxit, ut in edit. præter* eredimus *Gent.* *b* magna pavaque persona *Gent. Tengn. addidit litteram* m *ubique.* *c* vræ excellentiæ ditimari *Tengn. correxit, ut est in edit.* Gent. *d* tale *Lamb.* *e* nostro dilectione *Gent.* nram dilect. *Teng.* *f* indisolubile *Lam. Gent.* indissolubilem *Tengn.* *g* quælibet *Lamb.* *h* disjungi *Gent.* disjungere *Teng.* *i* nos *Gent.* nobis *Ten.* *k* & *deest in ms. Gent.* *l* pro animæ *Gent.* pro anima *Tengn.* *m* Heleuterium seu *Lambec. Gent.* & *Teng.* *n* quibus per *Gent.* qui pro *Ten.* *o* a partibus *Gentil.* *p* vivere *id.* misere *Teng.* *q* de panibus *Lamb.* *r* indeficientes *Gent.* *s* vulgum *Lamb.* *t* non sinebant *Lam. Gent.* non intermittebant *Teng.* *u* penetrare *Gent.* perpetrare *Tengn.*

NOTÆ

* Eleutherium. ** locus corruptus. Num *de panibus*?

1 Stephanus II. qui omnium primus in Exarchatu dominari cœpit, Philippum presb. & Eustachium Ducem Judices Ravennæ constituit ad *faciendas justitias omnibus vim patientibus*, ut Hadrianus testabatur Carolo (*ep.* 51. *al.* LIV.) Triginta fere post annos exemplum ejus simile hinc suppetit nonnullis, qui Pontificiæ dominationis ignari veritati fucum faciunt.

Ecclesia, quadam die Missarum celebrarentur sollemnia, & eadem hora quidam Diaconus [a] sanctum Christi Evangelium populis prædicaret, intus in eodem sanctuario [b], ab eorum impiissimis hominibus sanguis effusus est innocens, pro sacrificio [c] laudis homicidium perpetrantes; & dum ipsi certi existerent [d], quod nos tales iniquas terras [e], atque perversas operationes [f], minime illos ut Christiano [g] populo peragere sineremus [h]; idcirco superba arrogantia elati, conati sunt, sine nostra scientia, ad vestros properare regales obtutus [i] existimantes, se per eorum infidelem atque iniquam fallaciam, a fide puritatis, & dilectione B. Petri & nostra vos separare; nescientes miseri & infelices, quia qui præcipui [k] fideles ejusdem Dei Apostoli sunt, & vestri felicissimi regni fideles sunt, pariter & qui ejus inimici esse videntur, vestri procul dubio inimici sunt [4].

Quapropter poscentes quæsumus vestram a Deo protectam regalem potentiam, per B. Petrum Apostolorum principem, cui a Domino potestas ligandi solvendique peccata in cœlo & in terra data est, & ipsum sanctum baptisma, quod inter nos per Spiritum sanctum habere videmur, illorum procacitati [l] vester præfulgidus aspectus, & hilaris [m] minime manifestetur. Neque recipere ipsos nefandos vultu dignissimo dignemini, sed tanquam inimicos B. Petri, & vestros existentes, eorum superbam gloriationem respuentes, ad nos dehonestati [n] per fidelissimos Missos vestros humiles veniant, ut omnia, quæ fati sumus, eorum comprobemus præsentia [5]: quatenus qui agunt talia, iniqua atque perversa, per eos emendentur, & illibata oblatio, quæ a sanctæ re-

cor-

VARIANTES LECTIONES

a quædam dicaconus *Gent.* quidam diac. *Tengn.* *b* sanctuarium *Gent.* sanctuario *Tengn.* *c* pro sacrificium *Gentil.* pro sacrificio *Tengn.* *d* freti existerent *Lamb.* *e* terras *id.* *f* ipsi freti existentes eo quod nos talia iniqua terra atque perversa operatione *Gent. Teng. correxit, ut in edit.* *g* in Christiano *Lamb.* *h* finissemus *Gent.* sineremus *Tengn.* *i* ad vris properare regales obtutibus *Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *k* prompti *Lamb.* pcipti *Gent.* præcipui *Tengn.* *l* procacitas *Gent.* procacitati *Ten.* *m* aspectus hilaris *Lamb. Gent. Teng. posuit & qua deest in ms.* *n* dehonestatos *Lamb. Gent.*

NOTÆ

4 Scelestorum hujusmodi par aliud vidimus in urbe Roma (*ep.61. al.1.*), quos Pontifex idem Romam mitti petebat, ut ibi juxta eorum reatus punirentur. Vide monitum ad Pseudopapæ Constantini literas (*num. 9. seq.*)

5 In notis ad prædictam epistolam (*not. 9. & 10.*) monebam, tam Carolum, quam Pontificem in sua quemque ditione jus suum in puniendis reis exercuisse. Idem hic luculenter patet: quare abjicienda Sigonii opinio de supremo jure quod sibi reservarint Pippinus & Carolus in Exarchatu, licet Muratorio arrideat (*an. 783.*) Uterque enim Auctor Mutinensis voluntatem, quam rationem sequi maluit.

cordationis genitore veſtro, Domno Pippino, magno Rege [a] allata, & veſtris præfulgidis regalibus [b] manibus in Confeſſione B. Petri, clavigeri regni cœlorum, oblata [c], atque nimirum confirmata ſunt, inconcuſſa & immaculata [d] in æternum permaneant [6], ut ante tribunal Chriſti ipſe protector veſter, B. Petrus Apoſtolus, dignus retributor vobis appareat, & ſicut in hoc terrenum regnum [e] una cum præcellentiſſima ſubole veſtra [f] [7], & omnibus fidelibus Francis in triumphis pollentes tuetur & protegit, ita & in ætheriis [g] arcibus cum Sanctis omnibus faciat ſine fine regnare. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a genitoris vri Domni Pippini magni Regis *Gent.* *b* regalis *Gent.* regalibus *Teng.* *c* offerta *Gent.* oblata *Teng.* *d* inmacula *Gent.* inmaculata *Teng.* *e* terreno Regno *Lamb.* *f* una cum præcellentiſſimis ſubolis vris *Gent. Tengn. corr., ut in editione*. Sobole *Lamb.* *g* in etheris *Gen.*

NOTÆ

6 Notandum diſcrimen judicii a Pontifice faciendi inter Romanos, & Ravennates, tanta in cauſarum paritate. Duo ſiquidem Romani facinoroſi repetuntur Paſchalis, & Saracinus; totidemque Ravennates Eleutherius, & Gregorius, multis ſceleribus utrique obnoxii, utrique damnandi. Ubi agit de Romanis, qui amicitiæ tantum & charitatis vinculo juncti erant cum Rege Francor., rogat Carolum, ut reos Romam mittere dignetur ad judicium, *ut in hoc cognoſcant omnes gentes, quia ob amorem B. Petri magnam in nobis habeas dilectionem*. E contrario agens de Ravennatibus, quia Exarchatum Francorum Regibus referebat acceptum, pari modo rogat, ut judicandi Romam mittantur, quo Pippiniana donatio a Carolo confirmata *illibata, inconcuſſa, & immaculata* permaneat. Huc appello pediſse quos Sigonii, Muratorii, aliorumque ſupremum jus vindicantium Francis in Exarchatu, Romamque ipſam titulo donationis aſſerentium Romanis Pontificibus; ut nempe intelligant, opiniones eorum pugnare cum factis certis: quare iiſdem adhærere aliquando deſinant.

7 Hallucinatos eos eſſe ajebam (*ep. 68. not.2.*) qui Hadriani epiſtolam loco moverunt, Pagio duce, quia Reginæ nomen in eadem ſileri vident; Regia enim proles utique ſilebatur. Hac autem in epiſtola Regiæ ſobolis mentio eſt, Regina penitus ſiletur, certum ſane indicium ætatis Pagio etiam notæ.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE ABBATE VENERABILIS MONASTERII S. VINCENTII, QUI APUD DOMNUN REGEM INSONS ACCUSATUS FUERAT; ET INDE ABLATUS; UT EUM VENUSTO VULTU, AC VIBRANTISSIMO ANIMO, CLEMENTISSIME SUSCIPERET, QUIA FALSA CRIMINA EI OBJICIEBANTUR [1].

ARGUMENTUM

Abbatem Pothonem s. Vincentii ad Volturnum falsis criminibus accusatum apud Carolum, huic vehementer commendat, ut universæ Congregationi morem gerat: rogatque, ut injuria dejectum restitui curet.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIII.	LXXIX.	LXXVII.

DOMNO [b] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [c] Patricio Romanorum, Adrianus [d] Papa [2]. Dum tanto ex puro cordis amore omnes generaliter agnoscunt, quod erga beatum Apostolorum principem Petrum, fautoremque [e] vestrum, & nos, crebro fideliter vestra regalis potentia prorsus gerit, convenit nempe ex totis nostris præcordiis, quæ ad salutem pretiosissimæ animæ vestræ pertinent, libenti suggerere animo, proinde salutantes paternam dilectionem indicamus vestræ præcelsæ regali potentiæ, quia cuncta congregatio venerabilis Monasterii sancti Christi Martyris Vincentii unam concordiam pro hoc simul habentes poposcerunt a nobis [f], ut nostris apicibus pro Abbate ipsorum, qui insons apud vos accusatus est, intercederemus [g], imo & per vestram præfulgidam jussionem exinde ablatus [h], vestris regalibus vestigiis [i] præsentatus [k], eum vobis in omnibus commendaremus [l], co

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Lamb.* *b* Domino *id.* *c* ac *Gent.* *d* Hadrianus *Lamb.* *e* fautorem *id.* *f* poposcentes nobis *Gent.* poposcerunt a nobis *Tengn.* *g* intercederemus *deest in ms. sed Teng. posuit. Gent.* *h* ablatum *Lamb.* *i* regalis vestigiis *Gent.* regalibus *Tengn.* *k* præsentatum *Lamb.* *l* commendari *Gent.* commendaremus *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* *Sum.* 10. *Bar. & Cent.*

CENNIUS

1 Argum. Panv. *(Cod. Vat. 10.) In decima pro Abbate venerabilis Monasterii* (Dec. pro Ab. monast.) *S. Vincentii intercedit, qui falso apud Carolum accusatus fuerat.*

2 Et hanc epistolam, ut nuper ajebam de alia (*ep.* 75. *al.* XCIII.) vagari permittitur in nuperrima Editione Duchesnii per annos decem. At revocanda ad an. 783. post agnitam ab Hadriano Hildegardis mortem; nisi forte quis datam velit ineunte ann. 784. antequam Fastradæ novæ Reginæ nuncius Romam venerit.

eo quod nullo modo [a] vestræ regali potentiæ infidelitatis reum quispiam ex accusatoribus suis facere, aut comprobare valebit, eo quod omnino falsum ei crimen objicitur [3]; & ideo pro amore B. Petri, regni cœlorum clavigeri, magnopere petentes fiducialiter quæsumus, ut eum venusto vultu [b], ac vibranti animo clementissime recipere jubeatis; justum [c] quippe est, quemadmodum tam magnam congregationem religiosis moribus suis regulariter, atque naviter regere valuit, a vestris præcelsis obtutibus sospitem absolvi, & in pristinum statum [d] clementissimis jussis vestris, nobis poscentibus restitui, quia valde idoneum ad commissum sibi officium seu vestræ fidelitatis, sicut ab omni ejus congregatione didicimus, eum agnovimus [4] [e].

Deus omnipotens, in cujus manu omnia regna mundi reguntur [f], ipse per suffragia Apostolorum principis Petri, semper nos faciat de vestro regali culmine lætari; & in hoc mundo una cum præcellentissima subole vestra [5] [g] super omnes barbaras nationes dominantes, longo ævo [h] regni gubernacula fruere valeatis [i] atque in æthereis [k] arcibus, cum Sanctis omnibus, regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a ullo modo *Gent.* nullo modo *Tengn.* *b* venustus vultu *Gent.* venusto *Tengn.* *c* juste *Gent.* justum *Tengn.* *d* sospis absolvi in pristino statu *Gent.* *Tengn. correxit ut est in editione.*
e eum reperimus & agnovimus *Lamb.* reperimus agnovimus, *sed Tengn. li* reperimus *delendo, posuit* eum *Gent.* *f* sunt omnia regna mundi *Lamb.* *Gent.* *g* sobole vestra *Lamb.* una cum præcellentissimis subolis vris *Gent.* *Tengn. correxit, ut est in edit.* *h* longiri ævo *Gent.* longiori *Teng.* *i* frui valeatis *Lamb.* valeamini *Gent.* valeatis *Teng.* *k* ætheris *Gent.* ætereis *Teng.*

NOTÆ

3 In celeberrimo Monasterio ad Vulturnum fluvium in Beneventano agro erant id temporis Abbates duo *Poto*, & *Autpertus*, res Mabillonio ipsi obscura. Putat Potonem aliquid contra Carolum dictitasse, quare Abbate alio suffecto huue apud Carolum fuisse accusatum (*Annal. lib.* 24. *n.*71.) Ex hac & seq. epistola historiam discimus. Interim, patrono Hadriano, qui monachorum suffragiis nitebatur, calumnia aliquot accusatorum detegitur.

4 Injuria abjectum restitui curat. Mabillonius (*Ibid. lib.* 25. *n.*36.) Vulturnensi Chronico prochronismis, erroribusque innumeris pleno, nimium fidens, Potonis mortem hoc anno constituit, causamque ejus (*lib.*24. *n.*93.) ventilatam ait a.779. quum & Autperti obitus contigit, juxta illum Chronologum. Falsa omnia: accusatio enim ad hunc annum exeuntem pertinet, aut ad sequentis initia. Nam cognitio causæ, proindeque Autperti mors cum anno 784. minimum copulari debet: mentio quippe fit ab Hadriano novæ Reginæ Fastradæ, ut dicam ibi.

5 En perspicua ætas Epistolæ, quam innuebam *not.* 2.

ARGUMENTUM

Pothonis ejuſdem cauſa Pontifici cognoſcenda permittitur a Rege per Miſſum ſuum Poſſeſſorem Archiep. Quare Hadrianus nonnullis Abbatibus convocatis coram Poſſeſſore cauſam diſcutit. Conjurationis crimen, quo inſimulabatur, falſum eſſe deprehendit; Sacramento cum aliis Monachis ſe purgantem abſolvit; ad Regem proficiſci omnes poſtulantes permittit. Omnia hæc Pontifex nunciat Carolo: quem etiam docet, Autbertum ejuſdem Monaſt. Volturnenſis Abbatem mortem occubuiſſe in itinere, & Rodigauſum Monachum accuſatorem, ſtupri reum cum nepte repertum eſſe.

A. D.	Cod. Car.*	Chronol.
DCCLXXXIV.	LXXII.	LXXVIII.

DOMNO [a] excellentiſſimo [**] filio noſtroque ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [b] Papa. Præcelſas, ac a Deo [c] inſpiratas, per Reverentiſſimum, & Sanctiſſimum Poſſeſſorem Archiepiſcopum [2], fideliſſimum Miſſum veſtrum, ſagaciſſimas præcipuaſque Syllabas ſuſcipientes, valde in his noſter relevatus eſt animus, regales triumphos in eis atque ſoſpitates reperientes, & pro hoc magnas omnipotenti Deo tulimus grates [d], in aula fautoris veſtri beati Petri Apoſtoli, divinam exorantes clementiam. Referebatur quippe in ipſis veſtris regalibus [e] apicibus, quia cauſa veſtra, noſtra ſit; & noſtra, veſtra; in hoc vero freti exiſtimus, quia divina inſpiratione veritas hæc, procul dubio, a vobis exarata prorſus omnibus manifeſta ac certa ſplendeſcit; & quo [f] ad noſtrum judicium canonice ſimulque regulariter contentiones inter

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* *b* Hadrianus *iid.* *c* ac do *Gent. Tengn. interpoſuit* a *d* referuimus grates *Lamb. Gent.* *e* regalis *Gentil.* regalibus *Teng.* *f* & quoniam ad *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* SUMM. EX BARONIO. *Indicat, quomodo contentionem Monachorum ad ſe Miſſorum compoſuerit. Et quod Potho Abbas cum decem Monachis ad Carolum Regem proficiſci voluerit, ut ibidem quoque de obiectis criminibus ſe purgaret.*

** Summ. 40. Baron & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 40.) *In quadrageſima* (Quadrag.) *indicat, quomodo contentionem Monachorum ad ſe miſſorum compoſuerit: & quod Potho Abbas cum decem Monachis ad Carolum Regem proficiſci voluerit, ut ibidem quoque de objectis criminibus ſe purgaret.*

2 Ebredunenſem Archiepiſcopum eſſe putat Mabillon. (*Annal. lib.* 24. *n.* 58.) Eumdem ſupra vidimus Epiſcopali tantum dignitate inſignem, dum Regii Miſſi munere fungebatur uſque ad an. 777. (*ep.* 61. *al.* L.) Archiepiſcopali nunc præditum dignitate illum audientes, Ebredunenſem Metropolim in honorem priſtinum reſtitutam eſſe intelligimus. Gallicanæ enim Metropoles fere omnes Caroli magni opera ſplendorem ſuum adeptæ ſunt; ſed ſenſim, nec modico cum Regis labore. Quicumque autem Epiſcopus Metropolitanam identidem dignitatem eſt aſſequutus, ab S. Sede Pallium cum Archiepiſcopi nomine, juxta novam diſciplinam, obtinuit, ut planius oſtendam ad epiſtolam 86. *al.* LXXXVII.

ter monachos venerabilis Monasterii sancti Vincentii, & Abbates ejusdem [a] Monasterii, scilicet Autbertum, & Pothonem, discuti atque examinari vestra direxit præcelsa regalis Excellentia [3]; Ipse quippe præfatus Autbertus Abbas [b], dum callem itineris peragraret [c], repentina morte occupatus minime nostris Apostolicis valuit se manifestare præsentiis.

Quapropter convenientes plures ex primatibus [d] Monachis cum præfato Pothone Abbate ipsorum, adstiterunt omnes pariter in conspectu Apostolici decreti nostri, qui residentes, una cum reverendissimo, & sanctissimo Possessore Archiepiscopo, seu Ansoaldo Abbate venerabilis Monasterii sancti Petri, pariter Aquilino Abbate *, devaregio atque Raginbaldo Abbate venerabilis Monasterii sanctæ Dei Genetricis, simulque [e] Gisulfo Abbate [f] Venerabilis Monasterii sancti Petri [4], Hiltibrando [g] duce, Taciperto & Prandulo, simulque nostris adstantibus servitiis, Theophylacto Bibliothecario, Stephano Sacellario [h], Campulo Notario, Theodoro duce [5], & cæteris pluribus [i]; & dum ingressus fuisset

 Rodi-

VARIANTES LECTIONES

a abbatibns eidem *Gent.* Abbates ejusdem *Tengn.* *b* Autbertus dudum Abba *Lamb. Gent. Ten. correxit, ut in editione.* *c* dum callem itineris peragratus *Lamb.* calle itineris peragrato *Gent. Tengn. correxit, ut in editione.* *d* ex primatis *Gent.* primatibus *Tengn.* *e* simul *Lamb.* *f* gisulfum Abbatẽ *Gent.* Gisulfo Ab. *Tengn.* *g* Hildibrando *Lamb.* *h* saccellario *id.* *i* duci & cæteri plures *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.*

NOTÆ

* locus corruptus.

3 Quamvis Carolus Beneventanum Ducatum haud subegit ante annum 787. ut Historici omnes constanter affirmant; Regi tamen Langobardorum, quod sæpe est dictum, tam Spoletanus, quam Beneventanus subditi erant. Quamobrem Abbatem S. Vincentii apud Carolum accusatum esse non est mirum. Ejus vero causam Hadriano committi a Rege Francorum, benevolentiæ, ac venerationis argumentum est, quibus Rex Pontificem prosequebatur.

4 Mabillonius (*Annal. lib.* 24. *n.* 94.) dubii plenus Monasteria nonnulla indicat, queis præerant Abbates hic recensiti. Ansualdum scilicet putat fuisse Abbatem *s. Petri Beneventani*; Aquilinum *s. Angeli de Baregio* juxta fluvium Sangrum in Aprutio Citeriori; Ragimbaldum *Farfensis*. Nostra nihil interest in ista nomina magnam partem incerta inquirere. Id minime prætereundum, quod nomina in epistolæ hujus calcem rejecta ad eos referri debent, qui conventui adfuerunt: uam Gretserus ad epistolam, quæ sequitur in Codice (*ep.* 60. *al.* LXXIII.) arbitratus pertinere, non modo eidem perioches instar præmittit; sed omnes ex Clero Romano esse affirmat: utrumque falsum. Nam perioche sive argumentum illius Epistolæ peti debet ex duodecimo inter argumenta Epistolarum Pauli I. ut ibi monui; & nomina fere omnia Langobardica, Francis aliquot intermixtis, amovenda sunt a Romano Clero.

5 Servitia pro ipsis Ministris adhiberi notat Ducangius ab Hadriano in hac epistola, & a Ludov. pio apud Petr. Chifflet. Ex Ministris autem Placito, seu Judicio adstantibus nominatim recenset *Theophylactum* Bibliothecarium Panvinio & Raspono ignotum (*de Ecc. Lat. l.* 3. *c.*16. *p.* 249.) qui Cancellarii munere id temporis fungebatur: *Stephanum* Saccellarium, seu S. R. Ecclesiæ Camerarium in superioribus laudatum, præcipue (*ep.* 68. *not.* 4.) *Campulum* Hadriani nepotem, ac fratrem Paschalis, qui ann.777. legationem obivit ad Beneventanos (*ep.*60. *al.*LXXIII.) (Hic ex Notario s. Sedis, idest Protonotario, ut modo dicimus, ad Saccellarii officium pervenit, quo tempore ejus frater erat Primicerius, & uterque

Rodigausus [a] ejusdem [b] Monasterii Monachus, referebat adversus eundem Pothonem Abbatem testimonium dicens: Domine, dum [c] cursum horæ sextæ explessemus, & secundum consuetudinem pro Regis incolumitate, ejusque prole [d] propheticum decantaremus Psalmum, videlicet (*Psal.* 53.): *Deus, in nomine tuo salvum me fac*; subito surrexit Abbas [e] & psallere noluit [6]: Item referebat, quia pariter peragrantes, cœpit mihi Abba dicere: Quid tibi videtur de hac causa, quia exinde exspectavi signum videre, & minime vidi? Tunc ergo [f] respondi: Deus omnipotens humiliet cor ipsius, & faciat nos incolumes reverti, quia non sunt talia [g] nostra merita, ut taliter agnoscere mereamur: & dixit mihi Abba iterum, quia si non mihi fuisset pro Monasterio, & terra Beneventana, talem eum habuissem [h], sicut unum canem; & iterum adversus eum addidit; quia tanti ex Francis [i] remansissent, quantos ego in humero * vedare [k] valeo.

Et dum a nobis sciscitatus fuisset præfatus [l] Potho Abba, si ita esset, cum nimia satisfactione respondit dicens, quia semper congregatio nostra pro ejus Excellentia, simulque [m] pro ipsius prole, procul dubio in Monasterio psallit: Sed dum in opera essem cum ipso, & cæteri [n] infantes [o], expleta oratione, prostrati in terra initiantes psallerent [p] (*Psal.* 53.): *Deus in nomine tuo salvum me fac*, subito surrexi pro opera quæ ad utilitatem ipsius Monasme

VARIANTES LECTIONES

a Rodicausus *Gent.* *b* eidem *Gent.* ejusdem *Tengn.* *c* dum *deest in ms. sed Teng. posuit Gent.* *d* prolis *Gent.* prole *Teng.* *e* Abba *Lambec.* *f* tunc ego *id.* *g* tales *Gent.* talia *Tengn.* *h* habnisse *Gent.* habuissem *Teng.* *i* ex Francos *Gentil.* ex Francis *Teng.* *k* vegetare *Lamb. Gent.* vectare *Teng.* *l* prælatus *Lamb. Gent.* *m* simul *Lamb. Gent. Teng. addidit* que. *n* ceteris *sed littera* s *deleta*. *Gent.* *o* cum ipse & ceteri infamantes *Lamb.* *p* psallere *Gent.* psallerent *Tengnagel.*

NOTÆ

* vectare.

que in s. Pontificem Leonem III. Hadriani successorem grande illud scelus perperrarunt, quod alii alio modo narrant). Denique nominat *Theodorum* Ducem, probabiliter nepotem etiam ipsum, de quo non semel in superioribus (*ep.* 59. *al.* XLIX. 60. *al.* LXXIII. 67. *al.* LXIX.) nec deinceps fit ulla mentio hujus Ducis in Codice. Hujusmodi autem servitia, sive officia, seu Ministri Majestatis Pontificiæ testes sunt locupletissimi.

6 Ex primo isto cap. accusationis morem invaluisse videmus in eo celeberrimo monasterio, ut pro Rege Francorum oraretur post omnes horas. Orandi autem genus haud congruere videtur cum fine, quem sibi Monachi proponebant. Quamvis enim & psalm. LIII. *ad precandum* inscribatur; quid Caroli, ac Regiæ prolis incolumitati cum Davide Ziphæorum proditione periculis objecto, ac Dei ope liberato? Quum autem hic agatur de psalmo cani solito post Sextam, resque in obscuro sit de psalmis post alias horas decantatis ad eumdem finem, precandi genus improbare non ausim. Valde obscuriora sunt reliqua duo capita, quæ aliis divinanda relinquam. Ut autem aliquatenus quid ego sentiam aperiam, ex Autberti hominis Franci electione in Abbatem, Francisque aliis Monachis in id Monasterium introductis, utrumque accusationis caput profectum puto.

ſterii fiebat [7]; de itineris vero [a] collocutione, nullo modo ad injuriam ejus regalis Excellentiæ quicquam locutus ſum, niſi fatus ſum: quod ſi pro Monaſterii deſertione, ſeu terra illa [b] mihi non fuiſſet, omnino in talem pergere habuiſſem locum, ubi neminem curaſſem [c]. Porro de Francis, quod fatus eſt: nullo modo talia protuli [d], aut ex meo exivit ore; ſed cum talia [e] ex omni parte mihi opponit [*], & a nobis [f] interrogatus fuiſſet prænominatus Rodigauſus [g], ſi hæc alii cum eo audiſſent, tunc adfirmavit, quia ſolus eſſet, & nullus ſecum alius audiſſet; tunc plures ex ipſis priores Monachi afferebant teſtimonia pro ipſo Rodicauſo dicentes: quia in ſtupro captus cum propria nepte ſua, ex presbytero Monachus effectus eſt, & tale crimen adverſus Abbatem noſtrum imponere minime valebit; quia a ſacris Canonibus reſpuitur [8] [h].

Et introducti [1] ſunt alii tres Monachi, qui cum Hiltibrando [k] Duce venerunt, & cum Autberto Abbate morati erant [9] [l], adſerentes adverſus Pothonem Abbatem, quia nos cupientes ad [m] excellentiſſimum Regem peragrare [n], a cuſtodia comprehenſi ſumus, & in carcerem miſſi. Ad hæc reſpondit ante dictus Abba: Veritas eſt, quia cuſtodes habui in ponte, non ut eos [o], qui ad [p] Regem irent, devetarent [q]. Sed eos, qui ſuam regulam relinquunt, & ad

VARIANTES LECTIONES

a de vero itineris *Lamb. Gent. Tengn. correxit*, *b* terram illam *ſed littera m deleta Gentil.* *c* habui loco ubi a nemine curaſſem *Gent. Ten. correxit ut in edit.* *d* proferui *Lam. Gent.* protuli *Teng.* *e* conragio *Lamb. Gent.* cum talia *Tengn.* *f* Dum igitur a nobis *Lam.* dum a nobis *Gent.* & a nobis *Teng.* *g* Rodieauſus *Lamb.* *h* reſpuetur *Gent.* reſpuitur *Tengn.* *i* infraducti *Gent.* introducti *Teng.* *k* Hildibrando *Lamb.* *l* moraverunt *Lamb. Gent.* morati erant *Ten.* *m* apud *Lamb. Gent.* ad *Tengn.* *n* peragrari *Gent.* peragrare *Ten.* *o* non eos *Lamb. Gent. Teng. interpoſuit ut.* *p* apud *Lamb. Gent.* ad *Teng.* *q* devetare *Lam. Gent.* devetarent *Tengn.*

NOTÆ

* Videtur aliquid deeſſe.

7 Miror Du-Cangii illuſtratores latuiſſe hunc locum, in quo opera pro fabrica luculenter accipitur. Quid enim aliud ſibi volunt *eſſe in opera*, & *fieri operam*?

8 Infra ipſi canones proferuntur, qui ad rem facere viſi ſunt. Mabillonius (*An. l. 24. n. 94.*) Potonem cauſa cecidiſſe colligit ex Hainradi ſucceſſione poſt Autpertum juxta Chron. Volturn. Quæ vero fides conſignanti ejus mortem an.778. ante Caroli compaternitatem; Hainradi ſucceſſoris quatuor fere annos, ac biennium cum menſibus quinque Potonis conſtituenti a d.x. cal. Majas a.783, quum occubuiſſe mortem affirmat? Hæc omnia cum Hadriani epiſtolis pugnant, quæ quum æquales ejus temporis ſint, Chronologo pluribus ſæculis poſteriori haud dubie præferri debent.

9 Tres Monachi, qui cum Hildebrando venerant, ſupra nominantur, nempe Giſulphus Abbas s.Petri, Tacipertus, & Prandulus ejuſdem monaſterii, quod ſcilicet Volturnenſi ſubjectum erat prope muros Beneventi, ut Mabillon. eruit ex Privilegio Caroli M. (*Ann. l.25. n.61.*). Id mihi probabilius videtur, quidquid Mabillonius ſuſpicetur, num Monaſterium s. Petri, cujus Anſoaldus erat Abbas, Beneventanum eredi debeat. Si enim cum Autberto morati erant; a Vincentino igitur Monaſterio pendebant; & ſi capti erant Potonis juſſu dum Volturni pontem pertranſirent, ut mox tradit epiſtola, finitimi ergo erant monaſterii s. Vincentii. De hujus primordiis ann. 707. deque tribus fratribus fundatoribus, & Abbatibus *Paldone*, *Tatone*, & *Taſone*, uberrime idem Autpertus Abbas ap.Ughell. (*Ital. Sac. to. 6. p. 370. ſeqq.*) Unde plura laxatæ jam diſciplinæ, quæ hanc epiſtolam illuſtrant, eruuntur.

& ad suum vomitum in sæculo, peccato imminente [a], revertunt, eos comprehendere jussi, & tunc, quando dicunt, ibidem minime fui, sed ad [b] magnum Regem iter carpebam.

Tunc nos liquidius pertractantes, & sacrorum Canonum instituta inquirentes, reperimus in Concilio Chalcedonensi [c] cap. 18. confirmante ita: *Conjurationis & conspirationis crimen & ab exteris est legibus prohibitum, multo magis hoc in Dei Ecclesia ne fiat, admonere convenit: & si qui ergo clerici vel Monachi reperti fuerint conjurantes, aut conspirantes, aut insidias ponentes Episcopis aut clericis, gradu proprio penitus abjiciantur* [d]. Item cap. 21. *Clericos aut laicos accusantes Episcopum, aut clericos, passim & sine probatione, accusationem* [e] *recipi non debere, nisi prius eorum discutiatur existimationis opinio*. Simul & in Africano Concilio cap. 8. fertur: *Praterea sunt quamplurimi non bonæ conversationis, qui existimant, majores natu, vel Episcopos passim vageque in accusatione pulsandos, debent tam facile admitti, nec ne?* Aurelius [f] Episcopus dixit: *Placet igitur charitati* [g] *vestræ, ut is, qui aliquibus sceleribus irretitus est, vocem adversus majorem natu non habeat accusandi? Ab universis Episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur, placet* [10]; Et hæc omnia considerantes, & quoniam habet has [h] proprius hostis insidias, ut quos in pravorum actuum perpetratione, Deo sibi resistente, decipere non valet, opiniones eorum falsas ad præsens simulando dilacerat, & quia utrum vera essent, an non, districta diutius per triduum fecissemus inquisitione perquiri, & nullam in ea de his, quæ dicta fuerant, culpam invenissemus, sed ne quid nobis videretur omissum [i], aut vestro [k] potuisset cordi dubium remanere, præfatum Abbatem Pothonem, sacramentum proferre decrevimus: quia nulla talia pro infidelitate regalis vestræ potentiæ dixisset. Sed nec aliquando eidem magno regi [l] infidelis fuit, vel erit cunctis diebus vitæ suæ: Simul & alii decem primates Monachi [m] ipsius venerabilis Monasterii, quinque ex genere Francorum,

VARIANTES LECTIONES

a inminente *Lamb.* *b* apud *Lamb. Gent.* ad *Teng.* *c* calcedonensæ *Gent.* chalcedonensi *Teng.* *d* abjiciatur *Gent.* abjiciantur *Tengn.* *e* ad accusationem *Lamb.* *f* Taurelius *Gent.* Aurelius *Tengn.* *g* caritati *Lamb.* *h* hoc *Lamb. Gent.* has *Tengn.* *i* obmissum *Lamb. Gent.* *k* aut nostro *Lamb.* *l* magni Regis *Gent.* magno regi *Ten.* *m* primati monachi *Gent.* primates *Teng.*

NOTÆ

10 De his canonibus, qui accusatorem rejiciunt, vide quæ ajebam in commentatione prav. (*n.* 15.) ad s. Sedis disciplinam illius ævi comprobandam.

corum [11], & quinque ex genere Langobardorum, statuimus, ut præberent sacramentum, quia numquam audierunt ex ore Abbatis quamlibet infidelitatem adversus vestram regalem Excellentiam; ipsi vero petierunt se omnes pariter ad vestram regalem venire præsentiam; nos quippe illorum exquirentes fidem, erga vestram regalem venire potentiam sivimus properare [a], solite pro vobis in Confessione beati Petri, clavigeri regni cœlorum, non omittentes [b] fundi preces, ut una cum Domna Regina, vestraque subole [c], multorum annorum curriculis hic pollentes cum Sanctis omnibus sine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat [12].

DE

VARIANTES LECTIONES

a sinuimus properandi *Gent.* sivimus properate *Teng.* *b* non sinentes *Lamb. Gent.* omittentes *Tengn.* *c* sobole *Lamb.* vtisq; sobolis *Gent.*

NOTÆ

11 Hinc evidens est, in Volturnensi Monasterio utriusque gentis homines monasticam vitam profiteri. Neque id quidem cœptum fieri exacto jam Desiderio; sed ab ipsis initiis amicitiæ Francorum cum Romanis, quum potentia eorum Regum a Beneventanis metui, colique per Romanum Pontificem cœpta est. Nam vix dum Pippinus Aistulpho devicto, & facta Exarchatus donatione Romanis Pontificibus, brevi Aistulphi ejusdem morte superveniente, Spoletani & Beneventani Pippino, quam Desiderio parere maluerunt, ut Stephanus II. testatur (*ep.* II. *al.* VIII.) Quare sub ejus successore Paulo I. prædictum Autpertum ibidem degere certum est; nam ipse de se ita loquitur (*Cod. Reg. Vat.* 96.) *Ambrosius, qui & Autpertus, ex Galliarum provincia ortus, intra Samnii vero regionem apud Monasterium martyris Christi Vincentii maxima ex parte divinis rebus imbutus, non solum autem, sed & sacrosanctis altaribus ad immolanda Christi munera traditus, operante beata, & inseparabili Trinitate, suffragantibus etiam meritis B. Mariæ Virginis, temporibus Pauli Pontificis Romani, necnon & Desiderii Regis Langobardorum, sed & Arochisi Ducis ejusdem provinciæ, quam incholo, hoc opus confeci, atque complevi, quodque propter facilitatem eum intelligendi*, Speculum parvulorum *vocavi*.

12 Sequitur in Cod. Catalogus Monachor. cæterorumque simul congregatorum: quem recte Lambecius huic Epistolæ subjecit. E contrario Greiserus posuit, tanquam periochem *epist.* 60. *al.* LXXIII. (*sup. p.* 355.) unde huc revocandus,

DE EPISCOPIS [a], VEL PRESBYTERIS, UT NON MILITAREM [b] INDUERENT ARMATURAM [c], SED SPIRITALEM, ID EST, JEJUNIIS ET ORATIONIBUS VACARENT, SEU DE VENALITATE VEL CAPTIVATIONE HOMINUM, VEL ALIIS ILLICITIS [d] CAUSIS, QUÆ A PRAVIS HOMINIBUS PERPETRATA [e] ERANT, SEU DE VISIONE [f] JOHANNIS MONACHI, QUÆ FALSA VEL INANIS ESSE VIDEBATUR [1].

ARGUMENTUM

Garamanno Duce Misso Regio monente, se ait bene accepisse Joannem Monachum, quem disciplinæ Canonicæ, instar Monachi Cyrilli, subjecisset, nisi summa in Regem observantia esset prohibitus. Eumdem Joannem, ut Regi pravos homines captivitatem, aliaque illicita exercentes, detulerat puniendos; ita sibi retulisse, quod Galliarum Episcopi, se improbante, arma gererent. Id ne fieri permittat precatur, eumque commendat quod Monachi ejusdem visiones contemtui habuerit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIV.	LXXVII.	LXXIX.

DOMNO [g] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [h] Papa. Orthodoxæ fidei plenissimos atque nectareos vestræ a Deo promotæ regalis Excellentiæ suscepimus affatus, quos referantes [i] vestram a Deo promotam salutem, ac in triumphis victorias [2], seu præcellentissimæ filiæ nostræ Domnæ Reginæ, vestrorumque præcellentissimorum filiorum, atque

VARIANTES LECTIONES

a ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EIUSDEM PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINETUR DE EPISCOPIS *Lamb.* *b* MILITATEM *Gent.* *c* ARMA *id.* *d* INLICITIS *idem.* *e* PERPETRATA *Lam.* *f* VESIONE *Gent.* *g* Domino *Lamb. Gent.* *h* Hadrianus *iidem.* *i* seserantes *Gent.* reserantes *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS.

* Bar. ibid. Sum. 11.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 11.) *In undecima* (Undec.) *de Episcopis, ac presbyteris agit, ne arma militaria induant, sed spiritualia, idest ut jejuniis, & orationibus vacent: & visionem Joannis Monachi, qua admonitus erat, fidem Ecclesiæ Romanæ esse mortuam, pronunciat vanam.* Apud Panvinium, unde Baron. aliique hauserunt, ex argum. epistolæ 71. (*al.* LXXVIII.) & hujus unum conficitur, omissis iis, quæ sequuntur post *Orationibus vacent*: ita ut hoc argum. primo loco ponatur, & sic fluat: *Orationibus vacent. Laudes quasdam Caroli &c.*

2 Annales Fuldenses an. 783. Hildegardis morte narrata, Saxones bis a Carolo superatos esse referunt *immensa eorum multitudine interfecta.* De duplici hac victoria sermo est ni fallor. In laudata edit. Duchesnii hæc epistola una est ex undecim, quæ vagantur per ad decennium ab anno 781. ad ætatem Codicis. At certe post annum 783. data est, nam Fastradæ Reginæ meminit, quam a Carolo ductam constat in fine anni ejus. Estque hic character haud dubius aliarum omnium quæ sequuntur: singulæ enim Reginam nominant, nulla *commatris* titulum adjungit. Muratorius fortuito hanc recte consignat currenti anno; sed vaferrime, ut Exarchatus dominationem perturbet, Caroloque tribuat supremum jus in Ecclesiæ ditione; illam autem postponit alteri (*ep.* 83. *al.* LXXXIV.) ductus nomine ejusdem Missi Regii, quam posteriorem esse patebit infra.

atque nostrorum vestrorumque fidelium [a] sospitatem, simulque sinceritatem reperientes, magnas [b] omnipotentis Dei clementiæ retulimus [c] grates.

Illud autem, quod nobis vestra innotuit regalis potentia, per suum fidelissimum Missum, scilicet Garamannum, gloriosum ducem [3], pro Johanne [d] Monacho atque Presbytero, qui sicuti in vestris referebatur regalibus [e] apicibus, de captivatione hominum, & de aliis illicitis causis, quæ a pravis perpetrantur hominibus, vobis enuntiasset, ut, Deo propitio, per vestrum præcelsum regalem dispositum corrigerentur, vel [f] emendarentur [4], quemadmodum a nobis [g] poposcit regalis potentia, libenti eum suscepimus animo, solite [h] in omnibus vestris accommodantes votis. Talem prorsus scimus vestram regalem Excellentiam, quia in his nullius eget [i] monitione, quia, Domino coopitulante, beatoque Apostolorum principe Petro, pro ipso [k] semper suffragante, veram prædicationem orthodoxæ fidei, quam ab ejus suscepit Ecclesia, illæsam [l] atque immobilem tenens, ultroque irreprehensibilem [m] sine macula vibrans exultat, atque in omnibus penitus fulget, & non desinit emendare sævos atque iniquos, callidosque homines ab illicitis actibus [n].

Sed & captivos in sua propria reverti crebris fecit diebus; fatus quippe est nobis præfatus [o] Johannes [p] Monachus, quia di-

VARIANTES LECTIONES

a vtrisque præcellentissimis filiis atque nostris vestrisque fidelibus *Gentil. Tengn. correxit ut in edit.* *b* magnæ *Gentil.* magnas *Tengn.* *c* referuimus *Lamb. Gent.* *d* Joanne *Lamb.* *e* regalis *Gent.* regalibus *Teng.* *f* corrigerentur, & *Lamb.* *g* nobis *Gent. sed Ten. præposuit* a. *h* solito *Gent.* *i* ambigit *id.* eget *Tengn.* *k* pro ipsa *Gent.* ipso *Teng.* *l* insæsam *Lam.* inlesam *Gent.* *m* inreprehensibilem *Lamb. Gent.* n *post* actibus *sequitur in ms.* queruntur, *sed subducta linea deletum est.* *o* prælatus *Lamb. Gen.* *p* Joannes *Lamb.*

NOTÆ

3 Carolomannus Caroli filius natus erat anno 776. ut statuit Pagius (*an.* 783. *num.* 1.) auctoritate Hadriani, & ratione: quare nonus ejus annus fluebat; adeoque tametsi an. 781. adeptus Pippini nomen Italiæ Rex ab Hadriano inunctus esset, puer adhuc erat novennis, ac proinde Regno administrando impar: vixque Carolus natu major tirocinium per hæc tempora agebat sub patre. Hinc est, quod Italia an. 774. *subjugata*, *& ordinata*, ut ajunt Annales Francorum, administrabatur per Duces, & Comites, quos Carolus civitatibus præficiebat. Cujusmodi nonnulli occurrunt in his epistolis, ut Duces *Clusinus*, *& Florentinus*. Alii vero Duces, quorum administrationi nulla civitas commissa invenitur, Francis militibus præfuisse videntur, qui in Italiæ Regno erant. Et sane hunc Garamannum seq. anno tali munere fungi compertum erit.

4 Non recte infert Muratorius, Duci huic mandatum a Carolo, ut talia emendaret: non enim jus alienum invadere ausus esset (*Vide ep.* 63. *al.* LXV.); Nec Pontifex invasionem siluisset, ut alia occasione factum videbimus (*ep.* 93. *al.* LXXI.) Quare credibilius est, Monachum de Caroli subditis loqui, quam de Ecclesiasticæ ditionis hominibus. Nam demereri eum cupiebat, ut sibi ap. Pontificem patrocinaretur, ne pœnam subiret, cui erat obnoxius.

xiſſet vobis, ut omnis Epiſcopus ſpiritalia teneret arma, & non terrena [a], quatenus ſi ita eſt, quia militaria [b] induunt arma; hortantes veſtræ noteſcimus a Deo protectæ regali Excellentiæ, ut nullo modo ſic fieri permittat, ſed quoſcumque [c] in quolibet deferri cupit loco, tam Epiſcopi, quam Presbyteri, orthodoxæ fidei galeam, & ſalutis [d] induti arma, orationibus vacare gnaviter ſtudeant, ut cuncto populo, ea, quæ pro ſalute animæ ſunt, ſpiritale gerant officium [e] [5]. Cæteri vero Epiſcopi atque presbyteri in eorum degentes Eccleſiis, canonice unuſquiſque per veſtrum regale robuſtiſſimum præſidium ſuum valeant regere populum a Deo ſibi commiſſum.

Porro de revelatione ejuſdem Johannis [f] Monachi, ſicut ejus referebat locutio, vere fantaſma [g] eſſe exiſtimatur; Dicebant [h] enim, quod vidit [i] primis in ſomnis cœlos apertos, & dexteram Dei, deinde vidit poſtmodum ſomnium aliud, turrem magnam, & deſcendentes [k] Angelos, inter quos [l] vidit ſpeciem hominis alas habentis aquilæ, mortuique exiſtentis [m]; & aliam ſpeciem hominis alas habentem columbinas [n], & dicentem. Quia hic eſt filius Dei [o]; abſit enim a fidelium cordibus, ut fides Chriſtianorum mortua eſſe prædicetur [6]. Nos enim ſpeciem aquilæ alas habentem, ſicut a ſanctis ſuſcepimus Patribus, Johannem Evangeliſtam teſtamur, qui ſecreta cœleſtia hominibus prædicat (*Jo.* I.): *In principio erat Verbum &c.* in ſpecie vero columbæ Spiritus ſanctus viſus eſt. Nam numquam legimus ſpeciem hominis alas columbæ indutam. Quapropter

VARIANTES LECTIONES

a ſpiritalem teneret armaturam (Gent. armã) & non terrenam *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in edit.* *b* militaris *Gent.* militaria *Teng.* *c* quoſcumque ſecum *Lam.* quos ſecum *Gen.* quoſcumq; *Teg.* *d* tam Epõs quam preſbiteros horthodoxæ fidei, aleaq; ſalutis *Tengn. correxit, ut eſt in editione.* G. *e* ſeu æternam vitam adipiſci prædicantes eorumque confeſſionem ſuſcipientes inreprehenſiblle (*Lamb.* inreprehenſibiliter) ſacerdotale gerant officium *Lamb. Gent. locum hunc a Ten. omiſſum legunt in ms.* *f* Joannis *Lamb.* *g* phantaſma *id.* *h* Dicebat *Lamb. Gent.* *i* quidit *Gent.* quod vidit *Tengn.* *k* deſcentes *Gent.* deſcendentes *Teng.* *l* inter quibus *Gent.* quos *Tengn.* *m* habentem aquilæ, mortuamque eſſentem *Lamb.* mortuumque eſſentem *Gentil.* mortuique exiſtentis *Teng.* *n* columbæ vivæ *Lamb. Gent.* columbinas *Teng.* *o* hæc eſt fides Chriſtiana *Lamb.* filius Xppiana *Gent. Tengn. correxit.*

NOTÆ

5 Plura hac ſuper re in Capitularibus inveniuntur (*Capit. lib. 6. cap.285. ſeq. lib 7. cap.91. 103. ſeq.*) quæ referuntur etiam a Labbeo (*Conc. tom.* VII. *pag.* 1162. *ſeqq.*). Hinc autem Caroli conſtitutionum originem petendam eſſe liquet. Sed locus integer juxta lectionem Codicis reſtitui debet ex Lambecio & Gentiloto, de Epiſcoporum armis ab Hadriano deſcriptis. Tengnagelius enim duo præcipua illorum munera, *prædicationem* videlicet, *& confeſſionis ſuſceptionem* prætermiſit: niſi forte in Typothetam culpa rejicienda ſit, quem repetita vox *officium*, ut ſæpe accidit, deceperit.

6 Ex hac imaginatione quis non deprehendat fanaticum Monachum? Similia non deſunt exempla apud Hiſtoricos.

propter nimis veſtram laudantes firmiſſimam, atque laudabilem fidem, in hoc cognovimns, quia vos fantaſma ipſas reputaſtis viſiones, in eo a nobis [a] pro eo veſtra popoſcit regalis potentia [b], ut [c] nequaquam a nobis condemnaretur, anathematizaretur, vel flagellaretur [d] 7, neque aliquam adverſitatem ei faceremus [e]; quatenus in his omnibus veſtræ accommodantes regali petitioni [f], in quantum neceſſe fuit, ipſum ammonuimus monachum, atque in proprium ſuum locum illæſum [g] abſolvimus: Nam ſi veſtrum illi non profuiſſet regale adminiculum, Eccleſiaſticam illi diſciplinam canonice inferentes, ſicuti monacho Cyrillo [h], a nobis correcto & emendato [i], monachicam regulam illi demonſtrare irreprehenſibiliter habuiſſemus 8. Ob nimium [k] vero amorem veſtrum cum magna patientia, atque benignitate ſuſceptus commonituſque, ultro citroque divinis præceptis in pace abſolutus eſt. Veſtram regalem Excellentiam una cum filia noſtra præcellentiſſima Domna Regina, veſtra-

 que

VARIANTES LECTIONES

a in eo quod a nobis *Lamb.* quod nobis *Gent. Teng. li* quod *delendo poſuit* a. *b* poſcit regalis potentia *Lamb.* *c* & *Gent.* ut *Tengn.* *d* condemnatus, anathematizatus, vel flagellatus fuiſſet *Lamb. Gent. Teng. correxit, ut eſt in edit.* *e* facere debuiſſemus *Lamb. Gent. Teng.* debuiſſemus *delendo poſuit* faceremus *Gent.* *f* veſtram accommodantes regalem petitionem *Lamb. Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *g* inlæſum *Lamb.* *h* girillo *Gent.* Cyrillo *Ten.* *i* correctus & emendatus *Gent.* correcto & em. *Tengn.* *k* obnium *Gent.* ob nimium *Tengn.*

NOTÆ

7 Pœnæ obnoxium Carolus fatetur Monachum; & pro eodem intercedit. Ad flagellationis pœnam quod attinet, Anton. Auguſtinus (*ad cap. 50. al. 46. Ingilr.*) notat ex Capitularibus Regum Francor. in collectiones canon. irrepſiſſe id genus pœnæ, nec Pontificii juris eſſe. Hoc autem loco Hadrianus memorat diſciplinam Regularem. S. Aurelian. *cap.* 41. de ea ſic: *Pro qualibet culpa ſi neceſſe fuerit flagelli accipere diſciplinam, nunquam legitimus excedatur numerus, ideſt triginta & novem.* Regula item S. Bened. de excommunicatione, ac diſciplina ſeu flagellatione *cap.* 23. 24. 28. 30. Præcipue vero Reg. S. Columbani cap. 10. ſeu *pœnitential. de diverſitate culparum*, ubi ad rem noſtram ſtatutum legimus, *Pro illuſione diabolica, ac pro modo viſionis alii viginti quatuor pſalmos in ordine, alii quindecim, alii duodecim indigentes pœnitentia pſalmos decantare debeant.* Ex quibus patet, Carolum pro Monacho intercedentem ne *damnaretur, excommunicaretur, flagellaretur*, haud feciſſe id pro viſione, quam phantaſmatis loco habuit, ſed pro gravi alia culpa, quæ Monachum impulerit, ut Caroli patrocinium exquireret: ne pœnam ſubiret, quæ in Monaſteriis quandoque erat ſeveriſſima. Rem vidi in Regula Magiſtri (*cap.* 13.) quam referens horreſco: *Excommunicati vero fratres ſi ita ſuperbi extiterint, ut in ſuperbia cordis perſeverantes in tertia die hora nona ſatisfacere Abbati noluerint, cuſtoditi uſque ad necem cedantur virgis.*

8 Pro Eccleſiaſtica diſciplina flagellationem accipi oportere non eſt dubium: id enim Epiſtolæ contextus demonſtrat, & præſertim Regula hic memorata. Quam pœnam huic Monacho alterius exemplo ad ſe emendati, Hadrianus infligendam putaverit, non liquet; nam in Regula S. Bened. (*cap.* 24.) Abbatis arbitrio relinquitur: *Secundum modum culpæ excommunicationis vel diſciplinæ menſura debet extendi, qui culparum modus in Abbatis pendeat judicio.* Canonice autem inferebatur diſciplina: alia quippe erat Regularis, alia Secularis. Id patet ex *Capitibus* Caroli Magni pro Monachis (*Labb. Conc. tom.* VII. *pag.* 988.) quæ ut notat Sirmondus, ad annum pertinent 789. nam *num.* 16. hæc leguntur: *Ut diſciplina Monachis Regularis imponatur, non Secularis: ideſt non orbentur, non mancationes alias habeant, niſi ex auctoritate Regulæ.* Quæ explicantur *can.* 18. Francofordien. Concilii: *Abbates qualibet culpa a Monachis commiſſa, nequaquam permittimus cæcare, aut membrorum debilitatem ingerere, niſi regulari diſciplinæ ſubjaceant.*

que præcelsa prole multorum annorum curriculis regni gubernacula, perfrui divina faciat clementia, ut in hoc mundo super omnes barbaras regnantes nationes, in æthereis [a] arcibus sine fine cum Sanctis omnibus regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a ætheriis *Lamb.* ætheres *Gent.* ætereis *Tengn.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR, DE MONASTERIO SANCTI HILARII CONFESSORIS IN CALLIGATA: ORAT, NE IPSUM, SEU HOSPITALES [b], QUI PER COLLES [c] ALPIUM SITI SUNT, IN SUSCEPTIONE PEREGRINORUM, UT A NULLA MAGNA PARVAQUE PERSONA INVADI [d] SINERET [* 1].

ARGUMENTUM

Monasterium s. Hilarii Galliatense, & hospitalia in Alpibus sita pro peregrinis hospitio accipiendis, orat Carolum, ne ab ullo permittat invadi; corripiatque Gundibrandum Ducem Florentinum, qui aliquot peculia Curtis Satantinæ ad id Monasterium pertinentis usurparat; similiterque alios terras ejusdem Curtis invadentes; atque omnia restitui curet Monasterio.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIV.	LXXIV.	LXXX.

DOMNO [e **] excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [f] Patricio Romanorum, Adrianus [g] Papa [2]. Novimus regalis Excellen-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lam.* b CALLIGATA SEU HOSPITALIBUS *Lam. Gent.* desunt *in ms. verba illa* orat ne ipsum *Gent.* c CALLES *id.* d INVADERE *Lamb. Gent.* e Domino *iid.* f ac *iid.* g Hadrianus *iid.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Apud Baron. & Centur. subjiciuntur ista. UT GUNDIBRANDO DUCI FLORENTINO MANDET, UT QUÆ EIDEM MONASTERIO ABSTULIT REDDAT. ** Summ. 38. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 38.) *In trigesima octava* (Trig. oct.) *commendat Carolo Legatos Monasterii S. Hilarii in Calligata. Orat, ne ipsum, seu hospitales, qui* (hospitales domos, quæ) *per colles alpium siti* (sitæ) *sunt, in susceptionem peregrinorum, ab ulla magna parvaque persona invadi sinat* (permittat); *ut Gundibrando Duci Florentino mandet, ut quæ eidem Monasterio abstulit reddat* (restitueret.)

2 Hanc epistolam incertæ & ipsam ætatis, quam cæteroqui indagare nihil refert, hic constituo, tum quia data post annum 783. tum quia Ducem Florentinum memorat, quem in præcedenti (*not.* 3.) una cum aliis præesse ajebam uni aut pluribus civitatibus Regni Italiæ adversus opinionem falsam de Garamanno Misso Regio.

cellentiæ veſtræ benignitatem [a] pro Domini amore, atque B. Petri Apoſtolorum principis, a quo meritis & [b] præclara eſt dignitate ditata Eccleſia, & ſicut amans [c] juſtitiæ [d], unicuique ſuffragium [e] impertire. Quatenus petentes quæſumus, ut pro ejuſdem [f] B. Petri fautoris [g] veſtri amore, noſtraque paterna dilectione, ſicut ſolita eſt veſtra perfulgida [h] regalis potentia, piorum locorum ſolicitudine, reſtaurationis juvamina ferre [i]: Ita & in * ſubjectis monaſteriis ſpiritalis matris veſtræ ſanctæ noſtræ Romanæ Eccleſiæ, quibus aura [k] vibrantiſſima regali in triumphis præcellentia conceſſa atque offerta ſunt [3]. Scilicet monaſterium ſancti Hilarii [l] Confeſſoris Chriſti **, qui pons in Calligata [m], una cum hoſpitalibus [n], qui per calles Alpium ſiti ſunt, pro peregrinorum ſuſceptione [4] poſcimus, ut a nulla magna parvaque perſona qualibet invaſione [o] brachium pati veſtra [p] eximia ſinat clementia: ſed in omnibus pro Monachorum Deo ſervientium [q] laudibus, atque ſuſceptione peregrinorum, juſtitiam [r] illic conſervare ſicut ſolita eſt dignetur; & invaſionem, quam Gundibrandus [ſ] dux civitatis

VARIANTES LECTIONES

a benignitati *Gentil.* benignitatem *Tengn.* *b* & *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit Gent.* *c* amatris *id.* *d* a quo ob exaltationem ſanctæ Dei Eccleſiæ præclaram dignitatem merita eſt, & ſicut amantem juſtitiæ *Lamb. Gent.* *e* ſuffragiis *Gent.* *f* eidem *id.* ejuſdem *Tengn.* *g* faotoris *Gentil.* fautoris *Tengn.* *h* præfulgida *Lamb.* profulgida *Gent.* *i* ferri *id.* adſerte *Teng.* *k* a veſtra *Lamb.* a vra *Gent.* *l* ilarii *Gentil.* hylarii *Teng.* *m* confeſſoris Chriſti in Calligata *Lamb.* *n* una cum hoſpitales *Gent.* hoſpitalibus *Tengn.* *o* qualibet invaſione *Gent.* cujuſlibet invaſionis *Tengn.* *continuo ſequitur in ms.* at, *ſed ſubducta linea deletum Gent.* *p* vtræ *id.* vra *Teng.* *q* gerentibus *Gent.* ſervientium *Tengn.* *r* juſtitiæ *Gent.* juſtitiam *Teng.* *ſ* Gubibrandus *Lambec. Gent.*

NOTÆ

* ſanctis. ** qui locus.

3 Mabillonius (*An. lib.*22. *num* 28.) an. 748. ſex minimum Monaſteria recenſet in Tuſcia, quorum unum eſt Galactenſe, ſeu Galiatenſe, de quo loquitur Hadrianus, fundatumque ait ab Hilaro Abbate. Idem Ravennatenſi Archiepiſcopo ſubjectum erat, licet intra fines Tuſciæ. Sed ab anno 755. ad 759. juris fuit Auſcauſi Foropopilienſis Epiſcopi. Is enim, quum eſſet Abbas ejus Monaſterii, beneque eſſet meritus de Steph. II. in Franciam eunte an. 753. hic grati animi cauſa, quum Exarchatus ditionem adeptus fuit, Anſcauſo Monaſterium conceſſit quoad viveret. Eo vero mortuo an. 759. Monaſterium rediit ad jus priſtinum, ut patet ex Diplomatibus Pontificum, & Regum apud Ughell. (*de Archiep. Ravenn.*). Idem hodieque extat, poſſidetur autem a Camaldulenſibus, a duobus circiter ſæculis. Mabill. (*An. lib.* 23. *num.* 5.) Ughell. de Arch. Rav. & de Epiſcopis Foropopilien. (*tom.* 2. *pag.* 598.). Vecchiazzanus addit Paulum I. an. 757. confirmaſſe *Anſauco* Abbatiam S. Hilarii, ejuſque rei teſtem affert Diploma Pontificium.

4 Gravi harum literarum auctoritate utitur Murator. (*Antiquit. Ital. tom.* 4. *diſs.* 37.) ad comprobandum, tabernis diverſoriis Italiam tum temporis caruiſſe, quo viatores ſe reciperent, rem dictu, quam creditu faciliorem: aliud enim eſt pauperibus peregrinis hoſpitium parare, qui eſt monaſticæ Regulæ mos vetuſtiſſimus, aliud viatores divites in hoſpitia compellere diverſorii defectu. *Hoſpitalitatem ſectantes*, ajebat Macar. (*Reg. cap.*20.) *per omnia, & ne avertas oculum, aut inanem dimittas pauperem: ne forte Dominus in hoſpite, aut in paupere ad te veniat, & videat te haſitantem, & contemnaris*. Clerici ſub finem quarti ſæculi (*Conc. Carth.* III. *cap.* 27.) *tabernas* ingredi prohibentur, *niſi peregrinationis neceſſitate compulſi*. Et multo ante in Oriente erant prohibiti (*Concil. Laodic. cap.* 24.) Vide & Cod. Theod. (*lib.* 9. *tit.*7. *lib.*1.) & ibi commentar. Gothofr.

tatis Florentinæ [5] in eodem monasterio ingerit, in curte quadam Sasantina [a], territorio scilicet Florentino, arripiens ex ea inliciter plura peculia, quæ illi minime pertinent, abstollenda, emendare * jubemini [b]: simulque terras, quas ex ipsa curte plures homines sine ratione abstulerunt, reddere vestra a Deo inspirata regalis potentia faciat, & pro amore ejusdem regni cœlorum clavicularii, & nostro, præfati Monasterii Missos [c] [6] mitissimo vultu ac benignissima hilaritate eos suscipientes [d], justitiæ, quam [e] a vobis petierint, clementissime sicut soliti estis accipiant [f] effectum, ut dignam [g] pro ipsis Monachis, seu peregrinorum susceptione suscipientes mercedem, potius valeamus in Confessione Janitoris regni cœlorum pro vobis, filiaque nostra Domna Regina, vestraque triumphatissima [h] prole, divinam exorare clementiam, ut hic ævis temporibusque [i] regni gubernacula fruentes in ætheriis arcibus consortes, cum ipso Christi Confessore B. Hilario, effecti inveniamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a curte quodam Sasantino *Gent. Tengn. correxit, ut in editione.* *b* jubeatis *Lamb.* *c* missi *Lam.* missis *Gent.* missos *Ten.* *d* hilaritate suscepti *Lamb.* *e* justitiarum, quas *Lamb.* justitias, quas *Gent.* Justitiæ quam *Tengn.* *f* suscipientes *Gent.* accipiant *Teng.* *g* digne *Gent.* dignam *Tengn.* *h* triumphatorissima *Lamb. Gent.* *i* temporibus *Lamb. Gent. Ten. addidit* q;

NOTÆ

* jubeatis.

5 Sic supra (*ep.* 55. *al.* LX.) Reginaldum memorabat Ducem Clusinæ Civitatis. Quare non est dubium, quin Carolus uni etiam Civitati Ducem præesse voluerit.

6 Qui Missis Francorum eamdem auctoritatem tribuunt ante adeptum Imperium, qua illos per nonum sæc. usos esse testatur historia, aut eorum indolem non sunt assequuti, aut a veritate abeunt. Ii siquidem, qui ultro citroque ibant Hadriani tempore, aliud non erant, quam nuntii, vel legati, quibus quandoque res momenti committebantur, flagitante Pontifice. Quamobrem Hadrianus, quod animadvertendum, eadem phrasi de Missis Monasterii Galiatensis loquitur, qua passim usum esse vidimus tam de Apostolicis, quam de Regiis missis.

Item exemplar Epistolæ ejusdem Papæ, ad domnum Carolum regem directæ, in qua continetur de * molivo [a], atque marmore Palatii Ravennatæ [b] civitatis prædictus Papa domni regis ditioni, vel quicquid exinde facere voluisset, libenti animo se tribuere dicit [1].

ARGUMENTUM

Musiva, marmora, aliaque ex Palatio Ravennæ concedit Carolo ea petenti per Arvinum Ducem Missum suum, per quem duos Equos miserat Pontifici, quorum alter defecerat in via. Gratias agit; at nobiliores pinguioresque alios petit.

A. D.	Cod. Car.	Chronol.
DCCLXXXIV.	LXVII.	LXXXI.

DOMNO [b] ** excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [d] Papa. Præfulgidos atque nectareos regalis potentiæ vestræ per Arvinum ducem [2] suscepimus [e] apices, in quibus referebatur, quod Palatii Ravennatis [f] civitatis musiva [g], atque

VARIANTES LECTIONES

a mosivo *Lamb.* *b* ravennatis *id.* *c* Domino *Lam. Gent.* *d* Hadrianus *iid.* *e* Arvinum suscepimus *Lam.* *f* ravennate *Gent.* Ravennatis *Teng.* *g* mosiva *Lamb.* mosivo *Gent.* musiva *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* musivo. ** Sum. t1. Bat. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* t1.) *In duodecima* (Duodec.) *Carolo Regi Mosivum ac marmor palatii Ravennatensis* (mosiva, ac marmora urbis Ravennæ) *tam in templis, quam in parietibus, & stratis sita, sicut petierat, donat. Pro equo misso gratias agit: orat sibi mitti equos, qui ad suam faciant sessionem, ossibus atque plenitudine carnis decoratos.*

2 Eumdem Ducem alibi (*ep.* 92. *al.* LXXXVI.) videre est modo Ducem modo Comitem appellari; itemque (*ep.* 89. *al.* XC.) Comitis tantum titulo insignem. Ita promiscue nuncupatos Armoricæ Principes, quandoque etiam Normanniæ Dynastas ostendit Du-Cangius (*V. Comites*) plurimos apud Historicos: Ditmari quoque auctoritate apud Burgundos non consuevisse Comitem vocari, nisi qui Ducis honorem possidebat, animadvertit. Cujusnam gentis esset Arvinus promiscue Comes & Dux nuncupatus, non attinet quærere. Notari id tamen oportuit, tum ne duo crederentur Arvini hisce in Epistolis Regia legatione functi esse; tum ut discrimen teneatur inter Duces primæ stirpis Francorum Regum, quum ipsi Carolini, qui postea Reges facti sunt, Duces tantum essent, & Duces secundæ stirpis, seu eorumdem Carolinorum. Hi enim uni plerumque præerant Civitati, ut nuper vidimus Clusinum ac Florentinum fecisse. Illi autem toti præerant provinciæ, subditosque habebant Comites, qui singulas Civitates administrabant. Et qui olim per Comitivæ gradum ad Ducatum ascendebant, nunc Ducatum nomine, re Comitivam assequebantur. Quare & Duces, & Comites generatim omnes dici poterant. Perinde esse in Ditione Pontificia affirmare non ausim: nam video Hadrianum (*ep.* 54. *al.* LI.) constituisse Comitem Civitatis Gabelliensis, quam *brevissimam* vocat, ac Ferrariensis Ducatus ibidem meminisse: unde inferri posset, Majoribus Civitatibus Duces, Comites minoribus præfecisse. At quum *Judices* plerumque eos appellet, quo generali nomine tunc temporis utraque dignitas designari videtur, incompertum mihi esse fateor administrationis genus. Huc accedit, quod Stephanus II. Hadriano eodem teste (*epist.* 51. *al.* XIV.) Ducem quidem misit ad Ravennatium urbem administrandam; sed presbyterum ejus collegam esse voluit (pro causis scilicet Ecclesiasticis) & *Judices* utrumque appellat Hadrianus. Murator. (*Antiq. Ital.* to. 1. *diss.* 5.) quamquam falsis abductus opinionibus a veritate aberret, plura suppeditat hanc historiæ Pontificiæ partem illustrantia. At de his opportunius agam infra.

atque marmora, cæteraque exempla [a] tam in strato, quamque in parietibus sita [b], vobis tribueremus [c]; Nos quippe libenti animo & puro corde, cum nimio amore vestræ Excellentiæ, tribuimus effectum, & tam marmora, quamque mosivum, cæteraque exempla [d] de eodem palatio vobis concedimus auferenda [e], quia per vestra laboriosa regalia certamina, multis bonis [f] fautoris vestri B. Petri clavigeri regni cœlorum, Ecclesia cotidie fruitur [3], quatenus merces vestra copiosa adscribatur in cœlis.

Suscepimus etiam [g] per eundem Aruinum [h], equum utilem unum a vobis directum, alius autem, qui cum ipso directus est, defectus in ipso itinere, mortuus est. Unde ob vestram memoriam maximas referimus [i] grates. Sed secundum nostrum amorem, quem ex intimo [k] corde erga vestrum habemus præfulgidum regnum, tales nobis famosissimos emittite equos, qui ad nostram sessionem facere debeant, in ossibus [l] atque plenitudine [m] carnis decoratos, qui dum in omnibus aspectibus laudabiles existunt [n], vestrum præfulgidum triumphis laudare valeant [o] nomen [4], & pro hujusmodi re [p], sicut

VARIANTES LECTIONES

a atque marmores eterisque exemplis *Gent. Teng. correxit, ut in edit.* *b* sitis *Gent.* sita *Teng.* *c* tribuissemus *Lam. Gent.* tribueremus *Tengn.* *d* marmores quamque mosivo ceterosque exemplis *Gent. Teng. correxit, ut in edit.* *e* abstollendum *Lam. Gent.* auferenda *Tengn.* *f* multa bona *Lamb. Gent.* multis bonis *Tengn.* *g* enim *Lam. Gent.* etiam *Teng.* *h* haruinum *Gent.* *i* referuimus *Lam. Gent.* referimus *Teng.* *k* quod ex interno *Gent.* quem ex intimo *Tengn.* *l* in hossibus *Gent.* ossibus *Teng.* *m* plenitudinem *Gent.* plenitudine *Teng.* *n* existere valebunt *Lamb. Gent.* existunt *Teng.* *o* niteant *Lamb. Gent.* valeant *Teng.* *p* rei *Gent.* re *Tengn.*

NOTÆ

3 Eginhart. *cap.* 26. tradit, ea marmora petita esse pro ornanda Basilica miræ pulchritudinis a Carolo Aquisgrani extructa; cæterum argumentum tam evidens Pontificiæ dominationis in Exarchatu Muratorius ipse (*an.* 784.) in dubium vocare non audet. Neque enim Carolus ista a Pontifice concedi sibi peteret, nisi supremo ibidem jure gavisus esset; neque Pontifex ultro largitus eadem esset, pro tot benefactis quodammodo relaturus gratiam, ut luculenter declarat: sed Rex aut tacitus auferret, aut ad se transmitti præciperet; & Pontifex haud gratiam quæreret ex munere; quod juris Regii esse cognosceret. Quid vero? Ne dominationem Pontificis fateri compulsus, videatur asserere, continuo aliam epistolam Hadriani subjicit (*ep.* 83. *al.* LXXXIV.) qua Pontifex Mercatores Veneticos e sua ditione ejecisse juxta Caroli voluntatem significat. Inde autem colligit, Carolum ibi dominatum esse: quasi vero Rex *præceptionem* miserit Pontifici; non hic officii ergo usus fuerit (quod frequenter factum videmus) *præcipiendi* verbo, ut debuit, ne, non dicam in Principem tam bene de Ecclesia meritum obsequio, sed officio nuncium remisisse videretur. Nonne & inter privatos id factum semper, & hodie fit in literis? At paulo infra eadem in epistola legere est: *per vestram clementissimam Regalem præceptionem eum exinde expellere omnino dignemini*. Nam Hadrianus Garamannum unum ex Ducibus Caroli aliqua in Civitate Regni Italiæ constituto, qui Ecclesiasticæ ditioni molestus erat, inde amoveri petit a Rege, ut planius dicam ad eam epist.

4 S. Gregorius M. Petro Subdiacono, qui Patrimonio Siciliæ præfectus erat (*lib.* 12. *ep.* 30. *Ind.* 7.) præ aliis hæc scribit: *Unum nobis caballum miserum, & quinque bonos asinos transmisisti; Caballum illum sedere non possum, quia miser est; illos autem bonos sedere non possum, quia*

ſicut ſoliti eſtis, dignam ab ipſo Dei Apoſtolo ſuſcipere valeatis retributionem, ut una cum Domina [a] Regina, veſtraque nobiliſſima prole, in hoc mundo regnantes, in ætheriis arcibus vitam æternam adipiſci mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a Domna *Lamb.*

NOTÆ

quia aſini ſunt. Sed petimus, ut ſi nos continere diſponitis, aliquid vobis condignum deferatis. Sancti utriuſque Pontificis, præclaro utriuſque genere nati ſimile factum conferas. In Gregorio Pontificem videas, qui quamquam humilis, omnique virtute præſtans, majeſtatem tamen Pontificiam non vult vileſcere: In Hadriano autem & Pontificis, & Principis majeſtatem ſuſpicias, qui utriuſque ſatagens non utilitatem ſolum, ſed etiam ſplendorem in exteriori apparatu deſiderat.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ ADRIANI [a] PAPÆ DIRECTA OMNIBUS EPISCOPIS PER UNIVERSAM SPANIAM COMMORANTIBUS, MAXIME TAMEN ELIPHANDO, VEL ASCARICO, CUM EORUM CONSENTANEIS, PRO HÆRESI [b] VEL BLASPHEMIA, QUOD FILIUM DEI [c] ADOPTIVUM NOMINAT, CUM MULTIS CAPITULIS SANCTORUM PATRUM EOS REPREHENDENS. NECNON ET DE PASCHALI FESTIVITATE, SEU ET DE SANGUINE PECUDUM, ET SUILLO, ET SANGUINE SUFFOCATO [d], QUEM IN ERRORE PRÆDICANTES DICUNT; UT QUI EA [e] NON EDERIT, RUDIS ET INERUDITUS EST, QUOS SUB ANATHEMATIS VINCULO OBLIGATOS, ET AB ECCLESIA EXTRANEOS DICIT. SIMILITER ET DE PRÆDESTINATIONE DEI, QUOD SI QUIS AD BONUM PRÆDESTINATUS ESSET, CONTRA MALUM RESISTERE NECESSE ILLI NON ERAT: SI VERO AD MALUM * NOTUS [f], BONUM ILLI EXERCERE NIHIL PRODERIT. PRO QUO CAPITULO APOSTOLICIS ADHORTATIONIBUS EOS CASTIGANS, NECNON ET DE HOC, QUIA COMMUNEM VITAM CUM JUDÆIS, ET NON BAPTIZATIS PAGANIS, TAM IN ESCIS, QUAM IN POTU [h], SEU ET IN DIVERSIS ERRORIBUS **, NIHIL POLLUI SE INQUIUNT, NEC NON ET DE FILIABUS EORUM, QUAS POPULO GENTILI TRADUNT, VEL DE SACRATIONIBUS EORUM, SEU ET DE MULIERIBUS, QUÆ VIVENTE VIRO SIBI MARITUM SORTIUNTUR, SIMULQ; ET DE LIBERTATE ARBITRII, VEL ALIIS MULTIS, QUÆ [i] ENUMERARE LONGUM EST, EOS CASTIGANS CUM SANCTORUM PATRUM TRADITIONIBUS [1].

ARGUMENTUM

Universis Hispaniæ Episcopis, audivisse se Aegilam bona fide ordinatum a Willicario Archiep. Senonensi, & in Hispaniam ad prædicandum missum, Mingentii cujusdam magistri sui errores propalare. Monet, ut stabiles in Apostolicæ Sedis vera doctrina ab ejusdem falsis doctoribus caveant. Elipandi item, & As-

VARIANTES LECTIONES

a HADRIANI *Lamb. Gent.* *b* HERESIA *iid.* *c* PRO HERESIA VEL BLASPHEMIUM QD FIDELIUM DĪ *Tengn. correxit, ut est in edit. Gent.* *d* ET SUFFOCATO *Lamb.* *e* EIS *Gent.* ea *Teng.* *f* NATUS *Lamb.* *g* VITAM GERENTES *id.* *h* QUAM IN POTIS *Lamb.* QUAM ET IN POTIS *Gent.* potu *Ten.* *i* VEL ALIA MULTA QD *Gent.* vel aliis multis quæ *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* natus, vel prædestinatus.

** videtur deesse: *agunt*, vel *ducunt*.

CENNIUS

1 Arg. Panv. (*Cod. Vat. post* 44.) *Idem Adrianus* (Hadr.) *Papa epistolam ad omnes Hispania Episcopos scripsit, maxime tamen ad Elephandum, & Velasceharium* (Elipandum, & Ascaricum.) *In hujus Epistola initio Romanam Ecclesiam caput omnium membrorum seu aliarum Ecclesiarum* (caput Ecclesiarum) *nominat: & quicumque se ab hac abscindit, hunc Christiana Religionis extorrem fieri dicit. Deinde refutat Elephandi* (Elipandi) *seu Ascarici errorem, qua Filium Dei adoptivum dixerat, opponens inter alia dictum Rom.* 8. *Proprio filio non pepercit, & citat Athanasium Alexandrinum Episcopum, Gregorium Nazianzenum, Amphilochium Iconii Episcopum, Gregorium Nyssenum, Chrysostomum, Augustinum, Hilarium, Leonem papam.*

& Ascarici, aliorumque Nestorii blasphemias recoquentium hæresim multis Patrum auctoritatibus confligit. De Paschate etiam recte celebrando, de prædestinatione, gratia, & libero arbitrio fuse & sapienter agit; ut ab immensa errorum serie illos præmuniat, qui Feliciana jam hæresi erumpente in Hispania gliscebant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXV.	XCVII.	LXXXII.

ADRIANVS [a] * Papa Episcopus servus servorum Dei dilectissimis nobis omnibus orthodoxis [b] Episcopis per universam Spaniam commorantibus [2]. Institutio universalis nascentis Ecclesiæ beati Petri sumpsit honore principium, in quo regimen ejus & summa consistit, ex ejus enim Ecclesiastica disciplina, per omnes Ecclesias religionis [c] jam crescente cultura, fonte [d] manavit. Nicænæ Synodi non aliud præcepta testantur, adeo ut non aliquid super eam ausa sit constituere, cum videret nihil supra meritum suum posse conferri; omnia denique huic noverat Domini sermone concessa. Hanc ergo Ecclesiis toto orbe diffusis velut caput [e] suorum certum est esse membrorum, a qua si quis se [f] abscidit, fit Christianæ religionis extorris, cum in eadem non cœperit esse compage [3]. Audivimus quippe, quod [g] quidam Episcoporum in partibus vestris degentes [h], Apostolicæ Sedis doctrinam contemnentes [i], contra [k] orthodoxam fidei traditionem novas introducere nituntur hæreses, prætermittentes

Kkk 2 vasis

VARIANTES LECTIONES

a Hadrianus Episcopus *Lamb.* Hadrianus *Gent.* *b* orthoxis *id.* *c* regionis *idem.* *d* crescentis cultura tanquam fonte *Lamb.* *e* capud *Gent.* caput *Teng.* *f* se *deest in ms. sed Tengn. posuit Gentil.* *g* quod *deest in ms. Tengn. posuit*, *Gent.* *h* quodam Episcoporum partibus vestris degentibus *Gent. Teng. correxit, ut in edition.* *i* doctrinæ contemptos *Gent.* doctrinam contemnentes *Tengn.* *k* contra Romanam & *Lambec.*

NOTÆ

* Meminerunt Epistolæ hujus Bar. & Cent.

2 Circa Epistolæ ætatem malui Basnagio, quam Pagio aliisque adhærere. Is siquidem suis in observationibus historicis ad Felicianam hæresim (*Canis. Ant. lect. to. 2. p. 284. seqq.*) rem diligentissime scrutatus non ante hunc annum datam epistolam demonstrat.

3 Totum hunc locum ab *Institutio universalis* &c. desumsit Hadrianus ex Bonifacii I. epistola *Universis Episcopis per Thessaliam constitutis*. Eam videsis in collectione Rom. Holstenii (*par. 1. p. 65.*) ubi etiam adnotatum reperies, Nicolaum I. (*ep. 8. & 42.*) Epistolæ ejusdem auctoritate usum esse: in fine secundæ partis (*pag. 273.*). *Totum principium hujus epistola transcripsit Hadrianus I. ep. 97. Cod. Car. edit. Gretseri p. 322.* Tria peccat Hadrianus, nisi forte in librarium rejicienda est culpa. 1. *lin.* 3. omittit de; legendum igitur *de B Petri*. 2. *lin.* 7. mutat genus, legique debet *super eum*; nempe, ut recte Holstenius, *super eum honorem B. Petri*. Quamobrem P. Coustantius in notis ad hanc epist. (*pag.* 1037. *b*) monet, canone VI. Nicæni Conc. in veteribus Codd. legi *Ecclesia Romana semper habuit Primatum*, at Quesnel. corrupte præferre, *semper habeat*. 3. Demum lin. 11. leviter peccat Hadrianus legendo, *a qua si quis se abscidit*; nam Bonifacius ait: *a qua se quisquis abscidit*. Cæterum Nicolaus, ut idem Holstenius animadvertit, *Privilegia s. Petri Christi statutu a Gelasio appellari docet*. Videant patroni Dionysianæ collect. num tanti momenti epistola eidem referatur accepta, numque ad illam coarctanda sit Apostolica Sedes.

vasis [a] electionis B. Pauli Apostoli sententiam, quæ ait (*Gal.* I.) *Si quis vobis evangelizaverit, præter quod* [b] *evangelizatum habuistis, anathema sit*. Quapropter exultantibus animis confidentius orthodoxam fidem vestram incitamus, ut ab omni pestis incursu pectora vestra sapienter intemerata servetis, & rectæ fidei doctrinam, quam a sancta nostra Catholica, & Apostolica Sede [c], olim prædecessores vestri, a sanctis nostris prædecessoribus, susceperunt, usque in finem defendere [d] atque observare nihilominus satagatis [e]. *Quoniam* (*Matth.* 10. & 24.) [f] *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* [4].

Quamvis ergo magna locorum intervalla nos dividant, si in unitate fidei nostræ perseveraveritis, vobiscum sumus; tantum, ut sit, auxiliante Domino, constantia perseverans, dicente Apostolo (*Philip.* I.) *Vobis enim datum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini*. Dudum vero, quod Wulcharius [g] Archiepiscopus Galliarum suggessit nobis pro quodam Egila, ut eum Episcopum consecraret, valde nimisque eum in fide Catholica, & in moribus atque actibus laudans, ut consecratum [h] vestris partibus emitteret ad [i] prædicandum [5]; Nos vero prædicti Wulcharii [k] Archiepiscopi petitioni credentes, consuetam [l] [6] illi licentiam tribuimus, ut canonice eum examinaret,

VARIANTES LECTIONES

a vas *Gent.* vasis *Teng.* *b* præterquam quod *Lamb* *c* sede *deest in ms. Teng. posuit Gent.* *d* defensare *Lamb. Gent.* *e* satagimini *Gent.* satagatis *Teng.* *f* qm̃ *Gent.* *g* Wilcharius *Lamb.* *h* conseeratus *Gent.* consecratum *Teng.* *i* emitteret prædicandum *Lamb. Gent. Teng. interposuit* ad *quod deest in ms.* *k* Wilcharii *Lamb.* *l* consuete *Gent.* consuetam *Tengn.*

NOTÆ

4 S. Innocentius in Decretali Epistola ad Decentium Eugubinum: *Quum sit*, inquit, *manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, & insulas interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos, quos Ven. Apostolus Petrus, aut ejus successores constituerint Sacerdotes. Aut legant, si in his provinciis alius Apostolorum invenitur, aut legitur docuisse. Qui si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, a qua eos principium accepisse non dubium est; ne, dum peregrinis assertionibus student, caput institutionum videantur omittere*. Quam sane Decretalem tanti habuerunt Hispani, ut singula ejus capita in suum Codicem Canonum transtulerint (*lib.* 2. *tit.* 20. *lib.* 4. *tit.* 11. 15. 18. 16.) quemadmodum videre est ap. Card. Aguirrium (*Tom.* III. *Collect. Max.*), qui Codicem illum prior edidit; & in *Antiquit. Eccl. Hisp. To.* I. nam Codex idem tam Aguirrio, quam Scriptoribus aliis eruditissimis ignotus, a me detectus, castigatiorque editus, tantis antiquæ Hispaniensis Ecclesiæ tenebris dissipandis veluti fax lucidissima iter aperit. Eo scilicet duce non modo hunc literarum Hadriani locum assequimur; sed nulli alii, præter Apostolorum Principem, ejusque successores, rectam fidei doctrinam Hispanos retulisse acceptam certo discimus ante octavum sæculum: quidquid de eorum traditione sæculo eodem nata credendum sit. Romanorum siquidem Pontificum auctoritas, & Documenta alia secus docent.

5 Vide supra (*ep.* 70. *al.* XCVI. *not.* 3.)

6 In Cod. Ms. legitur *consuete* ex recensione Gentiloti, Quam ego vocem rejiciendam non puto;

ret [a], quatenus si post discussionem, & veram examinationem, rectum & Catholicum eum invenisset, Episcopum ordinaret; & nullam quamlibet alienam sedem ambiret vel usurparet, sed solummodo animarum lucra Deo offerret; qui [b] una cum Johanne [c] presbytero in [d] partibus vestris veniens [e], quod peius est, ut ejus fama in auribus nostris sonuit, non recte ille [f] Egila prædicat, sed errores quosdam [g] Mingentii magistri sui [7] sequens, extra Catholicam disciplinam, ut fertur, conatur docere, & alia plura capitula, quæ absque norma Ecclesiastica aliis [h] suadere videtur [i]. Quod si ita est, vestra fidelissima dilectio, quæ normam, & disciplinam sanctæ nostræ Romanæ Ecclesiæ consequitur, nullo modo [k] eorum insaniam [l] credere vel sequi [m] studeat; quia procul dubio minime nos credimus [n], sanctæ Romanæ Ecclesiæ ignorare disciplinam, sed potius admonentes, ad veram & orthodoxam fidem eos reducere studeatis [o] [8]. Porro & de partibus vestris pervenit ad nos lugubre capitulum, quod quidam Episcopi ibidem degentes, videlicet Eliphandus, & Ascaricus, cum aliis eorum consentaneis, Filium Dei adoptivum confiteri non erubescunt, quod nullus e qualibet hæresi antea [p] talem blasphemiam ausus est oblatrare, nisi perfidus ille Nestorius; qui purum hominem Dei confessus

VARIANTES LECTIONES

a examinante *Gent.* examinaret *Teng.* *b* quia *Gent.* qui *Teng.* *c* Joanne *Lam.* *d* presbytero partibus *Lamb. Gent. Teng. interposuit* in. *e* venientes *Gent.* veniens *Teng.* *f* illa *Gent.* *g* erroribus quidam *id.* *h* Ecclesiastica sunt, alios *Lamb.* alios suaderi videntur *Gent.* aliis suadere videtur *Tengn.* *i* qui *Gent.* quæ *Ten.* *k* ullo modo *Gent.* nullo *Ten.* *l* insania *Gen.* insaniam *Teng.* *m* sequere *Gent.* sequi *Teng.* *n* vos credimus *Lamb.* *o* studeamini *Gentil.* studeatis *Teng.* *p* quamlibet hæresiarcha *Lamb.* quamlibet heresiartha *Gent. Teng. correxit, ut in editione.*

NOTÆ

puto; nam video s. Leonem IX. eadem uti in Bulla institutionis Ritus Rosæ aureæ apud P. Calmet (*Hist. Civil. & Eccl. Lotharingiæ lib.* 19. *num.* 101. *p.* 1040.) ibi enim legitur: *A nobis & successoribus nostris consuete portari in quarta Dominica.* Hadrianus igitur ait, se juxta s. Sedis consuetudinem concessisse Archiepiscopo Galliarum, ut suæ jurisdictionis limites excederet, Episcopum alienæ provinciæ consecrando. Vide præd. epist. (*not.* 4.)

7 Nomen haud inauditum: nam Migetius exeunte sexto sæculo Narbonensis provinciæ Metropolita interfuit Concilio Tol. III. quum Reccaredo Rege Leandri opera Ariana hæresis abjurata est an. 589. aliique pariter Toletano an. 597. Egilæ etiam nomen in Hispaniis notum per septimum sæculum. Quare hunc genere Hispanum, ex Occitania illum, quæ olim cum Hispania conjuncta erat, probabili admodum conjectura crediderim. Cæterum præcipuus Migetii error de Paschate non erat Quartadecimanorum erroris instauratio, ut putat Basnag. (*Canis. Ant. Lect. to.* 2. *p.* 286.) sed Dominicam proxime sequentem, si luna XIV. contingeret sabbaro, prætermittendam docebat, qua super re satis est dictum in laudata epist. 70. & ejus notis.

8 Errores, quos fugiendos mandat & in prædicta epistola, & in hac, inferius recensentur. Vide notas ad eamdem ep. 70.

ſeſſus eſt filium [9]. Quapropter nullo modo [a] eorum ſerpentinum venenum, in qualibet parte veſtram ſubripiat vel coinquinet dilectionem; ſed ſanctorum principum Apoſtolorum Petri ac Pauli divinam tenentes confeſſionem, atque eorum ſanctæ Catholicæ, & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ ſequentes traditionem, pariterque præcipuorum ac Catholicorum probabilium patrum dogmata amplectentes, firmi & ſtabiles, atque immobiles, & inconcuſſi, una nobiſcum in eorum luculenta traditione perſeverare irrefragabiliter [b], & incunctanter nitimini. In primis confeſſionem B. Petri principis Apoſtolorum atque clavigeri regni cælorum tenentes, qui ait (*Matth.* 16.) *Tu es Chriſtus filius Dei vivi* [10]. Deinde vas [c] electionis B. Pauli Apoſtoli * ſubpoſterium [11] fidei, qui inquit (*Rom.* 8.) *Proprio filio ſuo non pepercit Deus, ſed pro nobis omnibus tradidit illum*; & ſi ipſi principes Apoſtolorum filium Dei vivi & proprium confeſſi ſunt, quomodo oblatrantes autumant hæretici, filium Dei adoptivum dicere, quo ſolo audito, omnis Chriſtianus gemens paveſcit? Unde beatus Athanaſius Alexandrinus Epiſcopus, antiquus, & egregius prædicator, de Divina Incarnatione Verbi conſonante ſancta prima Synodo, quæ in Nicea, infra cætera ait: *Si quis vero adverſus divinam Scripturam dicet, alium dicens filium Dei, & alium, qui ex Maria hominem ſecundum gratiam* [d], *qui ex Maria hominem; & ſi quis Domini noſtri carnem de ſurſum dixit* [e], *& non ex Virgine Maria, aut immutatam*

VARIANTES LECTIONES

a ullo modo *Gent.* nullo *Tengn.* *b* irrefragabiliter *Lamb.* *c* vaſis *id.* *d* ſecundum gratiam adoptatum, ſicut vos, quatenus eſſe duos filios, unum ſecundum naturam filium dī, qui ex dō & unum ſecundum gratiam *Lamb. Gent.* *e* de ſurſo dixit *Lamb.* dexit *Gent.* de ſurſum *Teng.*

NOTÆ

* Mend. locus: niſi ſubpoſterium, ſit fundamentum, vel ſuppoſitum.

9 Quam recte in Argumento Panvinii & Centuriator. nec non in ſynopſi hujus Codicis literæ datæ dicantur præcipue ad Elipandum, & Aſcaricum hinc patet. Nam uterque erroris Neſtoriani primipili ſugillantur. Quam profecto hiſtoriam fuſe perſequuntur Etherius & Beatus in epiſtola ad Elipandum (*Caniſ. Ant. l. to.* 2. *p.* 297. *ſeqq.*) Vide & Mabillon. (*Ann. lib.* 25. *n.* 52. *ſeqq.*) ſumma erroris erat Chriſtum Dei filium eſſe adoptivum, non proprium.

10 Uberrime hac de re idem Hadrianus in epiſtola, quæ præmittitur Concilio Francoford. ann. 794. celebrato adverſus Elipandum. Non enim unum aut alterum Scripturæ locum affert: ſed ingenti locorum ſerie præmiſſa proſequitur Patrum auctoritatibus allatis, qui & ipſi Scripturas interpretantur, & Catholicam doctrinam de Jeſu Chriſto proprio filio Dei acerrime vindicat (Labbe *Conc. to.* VII. *p.* 1014. *ſeqq.*)

11 Gretſerus putat mendoſum locum; at vere *ſuppoſtorium* a Gregorio M. inter ſacra miniſteria reponitur, ut notat Du-Cangius; & continuatores, ſive illuſtratores adjungunt, pateram forte illam intelligi, quæ poculo inter bibendum ſupponitur. Quamvis igitur alluſio minus propria videatur; ut Petrus *Claviger Regni Cælorum*; ita Paulus *vas ſuppoſitorium fidei* nuncupatur. Nam *ſubpoſturium*, *ſuppoſtorium*, & *ſuppoſitorium* idem valent: Librarii tantum incuria *e* pro *o* irrepſit.

tatam [a] *Deitatem in carne, & confusam, aut alienatam, aut passibilem Domini Deitatem, aut inadoratam* [b] *Domini Dei* [c] *carnem* [d], *sicut hominis, & non adorandam, sicut hominis & Dei carnem, hunc anathematizat Catholica, & Apostolica Ecclesia; consentiente, divino Apostolo & dicente* (Gal. 1.) *Si quis vobis evangelizaverit, præter quod suscepistis, anathema sit.*

Sed & B Gregorius Nazianzenus, qui & Deiloquus, scribens ad Cledonium * infra cætera inquit: *Si quis duos introducit filios, unum quidem qui ex Deo, & patre, secundum vero, qui ex matre, & non unum & eundem, is adoptione* [e] *excidat, quæ promissa est his, qui recte credunt. Naturæ vero duæ, Deus & homo, ut & anima & corpus; filii vero non duo, neque dii. Neque enim hic duo homines; quamvis Paulus quod interius hominis &* [f] *exterius appellavit* [12] (1.Cor.15.) *Si oportet continuo dicit* [g], *alium & alium* [h] *ex quibus Salvator, sive non quod & ipsum invisibilem visibili & sine tempore, quæ sub tempore; non alius & aliud* [i] *absit; utraque unum vero.* Et infra: *Si quis ex operibus perfectum* [k], *aut post baptisma, aut post ex mortuis* [l] *resurrectionem adoptionem dignus est dicit* [m], *sicut quos* [n] *pagani* ** *præscriptos* [o] *introducunt, anathema sit* ***.

Unde præcipuus Amphilochius Iconii Episcopus in sermone suo in

VARIANTES LECTIONES

a mutatam *Lamb. Gent.* *b* inadorandam *Lamb.* inadorata *Gent.* inadoratam *Tengn.* *c* uti *in ms.* *d* carne *Gent.* carnem *Teng.* *e* & adoptionis *Gent.* *f* & *deest in ms. Teng. posuit Gent.* *g* sed oportet quidem continuo dici *Lamb.* *h* aliud, & aliud *id.* *i* invisibile, & visibile, & quod sine tempore idem, & quod sub tempore, non tamen alius, & alius. Absit. *id.* *k* perfectis *id.* *l* ex mortui *Gent.* ex mortuis *Tengn.* *m* adoptione dignatum esse dicit *Lamb.* *n* siquos *Gent.* *o* Adscriptos *Lamb.*

NOTÆ

* *f.* intra, *vel*, inter. *S. Gregor. Naz. orat.* 51. *edit. novæ Parisiensis.* ** *adscriptitios.*

*** Locus iste Nazianzeni totus ferme in apographo nostro corruptus est. In editione Billii ita habet convenienter Græco textui: *Si quis duos filios, alterum ex Deo & patre: alterum ex matre, non autem unum atque eundem induxerit; is ab ea quoque filiorum adoptione excidat, quæ recte credentibus promissa est. Quamquam enim Deus & homo duæ naturæ sunt; quemadmodum & anima & corpus; non tamen duo filii, nec dii: quemadmodum ne hic quidem duo homines, tametsi Paulus ad hunc modum internam & externam hominis partem appellaverit. Atque ut paucis rem complectar, aliud quidem atque aliud sunt ea, ex quibus Salvator (nisi vero id, quod cerni non potest, idem est cum eo, quod in oculorum aspectum cadit; & quod temporis expers est, cum eo, quod tempori subest) non tamen alius, atque alius absit; ambo enim hac conjunctione unum sunt.*

Infra: *Si quis ex operibus perfectum fuisse, aut post baptisma, vel resurrectionem a mortuis, in filium adoptatum dixerit; quemadmodum quos Græci adscriptitios inducunt, anathema sit.*

12 Uterque locus, Athanasii nempe & Nazianzeni in prædicta epistola Francoford. conc. præeunte affertur ubique discrepans a versione, qua hic utitur Hadrianus. Uterque autem est mutilus, Athanasii in principio, Nazianzeni in fine: quæ enim hinc sequuntur, ibi desiderantur. Tametsi data opera ea Pontifex prætermittit: *Sed*, inquiens, *hujus expositio capituli tempore reservatur opportuno.*

in ſancta Epiphania [a] nos docuit: *Nunc in Spiritu ſancto propter adoptionis gratiam, impoſſibile enim, te accipere auctoritatem adoptionis, & clamare* [b]: *Abba pater, niſi ſignante adoptionis ſpiritu*. Et poſt pauca: *Niſi ille paſſus fuiſſet ſervi forma, nullo modo* [c] *tu gloriam adoptionis lucrareris* [d]. Et poſt modicum: *Diligite imperiale donum; capite adoptionis dignitatem*. Sed & B. Gregorius Nyſſenus [e] Epiſcopus ſuper Matthæum * diſponens, ita ait: *Si vero pacificus es, adoptionis gratia coronaris*. Quatenus & B. Johannes Conſtantinopolitanus Epiſcopus, qui & Chryſoſtomus, ad Neophytos [f] ſcribens inſtruit: *Benedictus Deus, iterum dicamus, qui facit mirabilia ſolus, qui facit univerſa, & convertit univerſa; ecce libertatis ſerenitate* [g] *perfruuntur, qui tenebantur ante captivi, & cives Eccleſiæ ſunt, qui fuerant in peregrinationis errore; & juſtitiæ in ſorte verſantur, qui fuerant in confuſione peccati, non enim ſunt tantum liberi, ſed & ſancti, non tantum ſancti, ſed & juſti, non ſolum juſti, ſed & filii, nec ſolum filii, ſed hæredes, non ſolum hæredes, ſed & fratres Chriſti, nec tantum fratres Chriſti, ſed cohæredes, non tantum cohæredes, ſed & membra, non membra tantum, ſed & templum, nec tantum templum, ſed & organa ſpiritus, Benedictus Deus, qui facit mirabilia ſolus. Vides quot* [h] *ſunt baptiſmatis largitates, ſed multis quidem videtur cæleſtis gratia* [i], *in peccatorum remiſſione tantum conſiſtere, nos autem honores computavimus decem: hac de cauſa etiam infantulos baptizamus, ne ſint* [k] *coinquinati peccato, ut eis detur* [l] *juſtitiæ* [m] *adoptio, hæreditas, fraternitas Chriſti, ut ejus membra ſint omnes, ut ſpiritus inhabitatio fiant* [n].

Item idem ipſe ſuper Joannem Evangeliſtam docuit: *Non enim inutilis fias erga beneficum, neque contrariis retribue* [o], *qui tibi fontem beatitudinis donavit, ubi enim adoptionis dignitas, ibi malorum amputatio, & bonorum omnium datum*. Idem ipſe Pſalmis [p]: *Factum eſt iſtud, & eſt* [q] *hoc mirabile in oculis noſtris, ut nos, qui ante paſſionem*

nem

VARIANTES LECTIONES

a ephyphania *Gent.* Epiphania *Tengn.* *b* anclamare *Lamb.* acclamante *Gent.* *c* ullo modo *id.* nullo *Teng.* *d* lucrares *Lamb. Gent.* *e* Miſeni *Gent.* Nyſſenus *Tengn.* *f* neoſphetos *Gentil.* neophytos *Tengn.* *g* ſerenitatis *Gent.* ſerenitate *Ten.* *h* qd *Gent.* quot *Tengn.* *i* cæleſtem gratiā *Gent.* cæleſtis gratia *Tengn.* *k* non ſint *Gent.* *l* ſanctitas *Lamb.* Scitas *Gent.* *m* juſtitia *Lamb. Gent.* *n* fiat *Gent.* *o* retribuere *id.* retribue *Tengn.* *p* in Pſalmis *Lamb.* *q* & eſt *in ms. deeſt Gent.*

NOTÆ

* differens.

nem Domini sine testamento eramus, & lege, adoptaremur [a] *in filios Dei* [13].

Ecce, dilectissimi nobis, qualiter sancti Patres orientales docuerunt, inter dona charismatum adoptionem esse [b], & nobis omnibus, qui in peccatis nati sumus, & iterum per Baptismum renati, a Domino nostro Jesu Christo filio Dei unigenito, concessam [c]. Unde & B. Augustinus egregius Doctor in sermone de Natali Domini inquit: *Audite filii lucis, adoptati in regnum Dei*. Et iterum in Explanatione sancti Evangelii super Joannem pro hoc manifeste docuit: *Quotquot autem receperunt eum; Quid eis præstitit? Magnam benevolentiam, magnam misericordiam* [d]. *Unicus natus est, & noluit manere unus. Multi homines cum filios non habuerunt, peracta* [e] *ætate, adoptant sibi, & voluntate faciunt, quod natura non potuerunt, hoc faciunt homines; si autem aliquis habeat filium unicum, gaudet de illo magis, quia solus omnia possessurus est; & non habebit, qui cum eo dividat hæreditatem, ut pauperior remaneat. Non sic* [f] *Deus; unicum eumdem ipsum, quem genuerat, & per quem cuncta creaverat, misit in hunc mundum, ut non esset unus, sed fratres haberet adoptatos; non enim nos nati sumus de Deo, quomodo Unigenitus, sed adoptati per gratiam ipsius, ille enim venit Unigenitus solvere peccatum* [g], &c. [h] Item in alio Sermone ejusdem libri: *Nullo modo autem possunt dicere habere se charitatem* [i], *qui dividunt unitatem*. His dictis [k] subsequentia videamus: *Perhibuit Johannem* [l] *testimonium, quia vidit. Quale testimonium perhibuit? quia ipse est filius Dei; oportebat ergo, ut ille baptizaret, qui est filius Dei unicus, non adoptatus; adoptati filii ministri sunt unici, unicus habet potestatem, adoptat* [m] *in ministerium; licet baptizet minister, non pertinens ad numerum fratrum, quia male vivit, & male agit, quid nos consolatur? Hic est, qui baptizat*, &c. [14. n]

VARIANTES LECTIONES

a adoptaremus *Gentil.* adoptaremur *Teng.* *b* adoptio esset *Gent.* adoptionem esse *Tengn.* *c* concessa *Gent.* *d* magna benivolentia, magna misericordia *Gent. Tengn. corr. ut est in edit.* *e* perhacta ætate *sed lit.* h *deleta est Gent.* *f* nec sic *Gent.* non sic *Teng.* *g* peccati *Gent.* peccatum *Teng.* *h* & cætera *Lamb.* *i* caritatem *id.* *k* hee dicta *Gent.* *l* Joannes *Lamb.* *m* & adoptat *id.* *n* & cætera *id.*

NOTÆ

13 Amphilochii, Greg. Nysseni, & Joannis Chrysostomi auctoritates desunt in prædicta epistola.

14 Ad Patrum latinorum auctoritates quod attinet, magna occurrit discrepantia, ut conferenti utramque epistolam, qua s. Augustinus testis adducitur, apertum erit: ibi enim plura Pontifex loquitur, quam Augustinus: secus hic fieri liquet.

Idem [a] in alio Sermone : *Nos enim de gentibus venimus ; de gentibus autem non veniremus , nisi Deus de lapidibus suscitaret filios Abrahæ* [b] *: facti sumus filii Abrahæ imitando fidem , non nascendo per carnem , sicut enim illi degenerando exhæreditati , sic* [c] *nos imitando* [d] *adoptati* . Et infra idem in alio Sermone : *Pater diligit filium , & omnia dedit in manu ejus* (Joan. 3.); *adjecit* , omnia dedit in manu ejus ; *ut nosses & hic , qua distinctione dictum sit* : pater diligit filium ; *Quare ergo Pater non diligit* [e] *Joannem ? & tamen non omnia dedit in manu ejus ? Pater non diligit Paulum ? & tamen non omnia dedit in manu ejus* [f] *; Pater diligit filium , sed quomodo Pater , filium ; non quomodo Dominus , servum . Quomodo unicum , non quomodo adoptatum* [15] .

Pariter B. Hilarii Pictaviensis Episcopi super Matthæum inquit expositio : *Beati pacifici , quoniam filii Dei vocabuntur ; pacificorum beatitudo , adoptionis est merces , ut filii Dei maneant ; parens enim omnium Deus unus est , neque enim aliter transire in nuncupationem familiæ ejus licebit , nisi oblivione earum rerum adsumpta , quibus possumus offendi , fraterna invicem charitatis* [g] *pace vivamus* . Sed & B. Leo egregius Papa atque præcipuus doctor ex Sermone sanctæ Epiphaniæ ita nos docuit (*Serm.* 5.) : *Unde quod illustres viri* [h], *universarum gentium personam gerentes , adorato Domino sunt adepti , hoc in populis suis per fidem , quæ justificat impios , totus mundus adsequitur , & hæreditatem Dei ante sæcula præparatam* [i] *accipiunt adoptivi , & perdunt , qui videbantur esse legitimi* . Et post cætera ex ipso sermone : *Illa nobis currenda est via , quam ipse Dominus se esse testatus est ; qui nobis nullis operum meritis suffragantibus Sacramento consuluit & exemplo , ut in adoptionem* [k] *vocatos , per illud proveheret ad salu-*

VARIANTES LECTIONES

a Item *La.* *b* habrahæ *Gen.* *c* exhæreditati sunt , sic *Lam.* *d* limitando *Gent.* imitando *Teng.* *e* Pater diligit *Lamb.* *f* Quare Pater diligit Paulum, & tamen non omnia dedit in manus ejus? *L.* *g* ne fraterna invicem caritatis *Lamb.* *h* illi tres viri *id.* *i* preparatum *Gent.* præparatam *Teng.* *k* in adoptione *Gent.*

NOTÆ

15 Hinc magna sequitur inter utramque Epistolam discrepantia . Hilarii siquidem & Leonis loco illic Gregorius & Ambrosius adducuntur : tantaque est scribendi varietas , ut licet epistolæ invicem distent annis novem dumtaxat , eumdemque Auctorem præseferant ; posterior data a Pontifice jam senio confecto , elegantior , ac vehementior priori , antiqui moris Decretales referre videatur : hæc autem , quam versamus , a reliquis quæ in Codice continentur nullatenus discrepans privatum Hadriani studium patefaciat . Eidem vero si addatur alia prolixior ad Carolum Magnum de sacris Imaginibus , quæ extat in Concilio Nicæno II. maxima utriusque Ecclesiæ , Orientalis nimirum & Occidentalis , sollicitudo patefiet , quæ decebat Pontificem vitæ sanctimonia , & eruditione insignem .

ſalutem, per hoc imbueret ad laborem. Item ex ejuſdem beatiſſimi Leonis pontificis ſermone de paſſione Domini: *Nos, autem dilectiſſimi, qui ab ignorantiæ tenebris liberati, fidei lumen accepimus, & in novi teſtamenti hæreditatem* [a] *per electionem adoptionis intravimus, feſtivitate, quam Iſrael carnalis perdidit, gaudeamus*. Item alius ſermo ejuſdem de Pentecoſte [b]: *Nos autem, dilectiſſimi, ad beatam hæreditatem & animæ & carnis per regenerationem ſancti Spiritus adoptati, ſacratiſſimum diei iſtius* [c] *feſtum rationabili obſequio celebremus: confidentes cum B. Paulo Apoſtolo, quod Dominus Jeſus aſcendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus; ut Evangelium Dei per omne humanæ vocis eloquium prædicaretur, & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jeſus in gloria eſt Dei patris*.

Si enim ſanctorum omnium orthodoxorum Patrum, pro hujuſmodi opuſcula vobis exaraſſemus, antea chartæ [d] & ſcriptores deficerent, quam divinus per eorum diſputationes ceſſaſſet ſermo; ſed in his omnibus veſtra fideliſſima credulitas [e] ad fidem Catholicæ & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ, eos [f], qui in errore poſiti ſunt, redigentes [g], fructum animarum Deo offerre ſtudete [h], ut nobis vobiſque potiſſimum lucrum adcreſcat; [16] pariterque & hoc pervenit ad noſtras apoſtolicas aures [i], quod multi in partibus illis in inſipientiam atque cordis dementiam devoluti, prædeceſſorum noſtrorum ſanctorum Pontificum, & noſtras relationum atque ammonitionum ſeries [k], ſecundum venerandi Nicæni Concilii [l] inſtitutionem de Paſchali feſtivitate, ita contemnere audent [m], quod ſi plenilunium quarto decimo ſcilicet lunæ die, Sabbatho [n] contigerit, alio die Dominico videlicet quinto decimo lunæ die Paſcha ſanctum minime celebratur [o], ſed prætermiſſo eodem quinto decimo die, in alio ſequentis ſeptimanæ Dominico, qui eſt [p] viceſimo

VARIANTES LECTIONES

a hereditate *Gent.* *b* de Pentecoſten *ſed lit.* n *deleta eſt*. *Gent.* *c* ſacratiſſimus diei iſtus *Gent. Tengn. correxit ut eſt in edit.* *d* cartas *Gent.* chartæ *Tengn.* veſtram fideliſſimam credulitatem *Gent. Teng. correxit ut in editione*. *f* eos *deeſt in ms. Teng. poſuit*. *Gent.* *g* redigente *id.* tedigentes *Tengn.* *h* ſtudemini *Gent.* ſtudete *Tengn.* *i* noſtris Apoſtolicis auribus *Lam. Gent. Teng. correxit ut in editione*. *k* ſcis Pontificibus, & nris relationibus atque ammonitionibus ſeries *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *l* concilio *Gent.* Concilii *Tengn.* *m* & ita contempnere audeunt *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *n* ſabbato *Lamb.* *o* minime ſit celebrandum *Lamb.* minimeſt celebr. *Gent.* minime celebratur *Ten.* *p* quod eſt *Gent.* qui eſt *Ten.*

NOTÆ

16 Hactenus de hæreſi Elipandi, & Felicis Urgellenſis, qua Dei Filium adoptivum prædicabant. Errores cæteri de Paſchate; de prædeſtinatione; ac de libero arbitrio cum aliis pluribus enarrantur iiſdem fere verbis, quæ ſuperius vidimus (*ep.* 70. *al.* XCVI.)

ſimo ſecundo lunæ die, Paſchalis feſti gaudia pronunciant celebranda [a]. Quod ſi interius mente perpenditur magni ac venerandi Nicæni Concilii [b] trecentorum decem & octo ſanctorum Patrum ſimul convenientium promulgata Paſchalium feſtivitatum ratio [c], procul dubio omnis error, omniſque ambiguitas ab hæſitantium cordibus auferetur; ſed dum plerique propria commenta, ut acuti, perſpicaces, & mundanæ ſcientiæ gnari, ſpiritalis vero eruditionis ignari, vindicare deſudant; olitanam Patrum traditionem deſidioſa ignavia prætereunt, & vera mendaciis obumbrare inhiant. In eodem quippe magno Nicæno Concilio decennovenali cyclo Patrum confirmato ſententia, ita inter cætera ibidem fertur promulgatum: quod non amplius, quam uſque ad viceſimam primam lunæ diem hujus ſacræ feſtivitatis ſolemnia [d] dilatentur. Quam Paſchæ rationem & Antiochenum demum venerandum corroborans [e] concilium, inter [f] reliqua ita inibi, in primo ſcilicet capitulo, conſtat exaratum: *Omnes, qui auſi [g] fuerint diſſolvere definitionem ſancti & magni Nicæni Concilii, congregati [h] ſub præſentia piiſſimi & venerandiſſimi principis Conſtantini, de ſalutifera ſancti Paſchæ [i] ſolennitate excommunicandos [k], & ab Eccleſia eſſe abjiciendos [l] cenſemus*; & ſi tamen * contentius [m] adverſus ea, quæ bene ſunt conſtituta [n], perſtiterint, atrocioribus [o] ſubmiſſuros interdictionibus cenſuerunt. Nam & beatiſſimus Dionyſius, in ea, quam de ratione Paſchæ promit, epiſtola ait [p]: *A duodecimo Kalendarum Aprilium die, cunctorum orientalium ſententia æquinoctii curſus vernalis conſequatur, decreverunt, maxime [q] Aegyptiorum peritiam, qui hujus calculationis gnari doctique ſunt, inquirendam*, ſpecialiter [r] adnotatur [ſ], in quo etiam ſi luna [t] quarta decima Sabbatho contingat, ſequenti die Dominico luna quinta decima celebrandum Paſcha ſancta [u] Synodus Nicæna ſine ambiguitate firmavit.

Attendite, dilectiſſimi nobis, & illud, quod beatus Proterius

VARIANTES LECTIONES

a celebrandum *Lamb. Gent.* celebranda *Tengn.* *b* concilio *Gent.* concilii *Tengn.* *c* rationẽ *Gent.* *d* ſolennia *Lamb.* *e* corroboravit *id.* *ſ* dum inter *id.* *g* auxi *Gent.* auſi *Ten.* *h* congregatum *Gent.* *i* ſcm Paſchæ *id.* ſancti *Tengn.* *k* excommunicandi *Gent.* excommunicandum *Tengn.* *l* abjicienda *Gent.* abjiciendum *Tengn.* *m* contentioſius *Lamb.* *n* ſtatuta *Lamb. Gent.* conſtituta *Teng.* *o* atrocioribus fore *Lamb. Gent.* *p* cum a *Lamb.* *q* & maxime *id.* *r* inquirendam eſſe. Ibidem quoque ſpec. *Lam.* *ſ* adnitatur *Gent.* *t* quod ſi luna *Lamb.* *u* ſit paſcha, quod etiam ſancta *id.*

NOTÆ

* contentioſius.

rius [a] Alexandrinæ Ecclesiæ præsul, prædecessori nostro beatissimo Leoni Papæ, ob piæ memoriæ Marciani principis jussum, direxit [b]; post plurima enim ita ait: *Olim quidem Dominus per Moysen significans* [c] *dicit*; *Mensis iste vobis initium mensium primus erit in mensibus anni, & facies Pascha Domino Deo tuo, quarta decima die mensis primi* (*Exod.* 10.). Et post pauca subjunxit [d] dicens: *Si quando in die Dominico* [e] *quarta decima luna reperta est* [f], *in sequenti septimana* [g] *est dilatanda festivitas*; *sicut & veteres Patres nostri fecerunt*, *quartas decimas lunas occurrentes*, *in aliam Dominicam transferentes* [h]. Unde constat, dilectissimi, non amplius hujus venerandæ [i] festivitatis solennitatem [k] extendi fas esse [l], quam usque in vicesimam primam [m] lunæ diem, rite observantes hebdomadæ dierum numerum, dum solaris cursus a lunæ cursu omnino discordat, quoniam in sex quidem diebus, creator omnium Dominus æthereum firmamentum omnemque ejus ornatum, rutilantia [n] æquoris atque telluris gignentia, ac elementorum materiam, & cunctorum reptilium animantia patravit, & postremum e limo hominem finxit agri [o], 17
& in septimo die requievit ab omni opere, quod patrarat; his nempe septem diebus a quarto decimo die lunæ, quod est plenilunium [p], si Dominica tamen occurrerit, quæ est prima & sancta dies, pro eo, quod non oportet in ea jejunare, intermissis in alia Dominica, quæ est prima & sancta dies, vicesima prima luna rationis ordo exigit sanctum Pascha a Christianis celebrandum; nam si in Sabbatho [q] quarta decima luna provenerit, non est intermittenda subsequens Dominica, quinta decima videlicet lunæ dies [r], venerantes eandem Dominicam, quæ est prima Sabbathorum [s] dies, in qua lux, jubente Deo, in ipso mundi exordio prodiit, in qua & vera lux Salvator noster, ab inferis carne resurrexit; nam

VARIANTES LECTIONES

a procerius *Gent.* Proterius *Tengn.* *b* direxit *deest in ms. Gent.* *c* tempus paschale significans *Lam* *d* subjungit *id.* *e* domico *Gent.* *f* est *deest in ms.* id. *g* in sequentem septimanam *Lamb.* septimana *Gent.* *h* die dominico occurrentes in aliam septimanam transferentes *Lamb.* in alia dominica transferatur *Gent.* transferentes *Teng.* *i* non amplius venerandæ *Lamb.* *k* solennitas *Gent.* solennitatem *Tengn.* *l* fas est *Gent.* fas esse *Tengn.* *m* vicesima prima *Gent.* vicesimam primam *Tengn.* *n* rutilantem *Lamb.* ornatus rutilantium *Gent.* ornatum rutilantia *Ten.* *o* arvæ *Lamb.* aruæ *Gent.* *p* plenium *Gent.* plenilunium *Tengn.* *q* sabbato *Lamb.* *r* lunæ die *Gent.* *s* sabbatorum *Lamb.*

NOTÆ

17 Ad eamdem Epistolam (*not.* 10.) argue bam Tengnagelii incuriam reponentis feriam, loco *arva*, quam vocem hic quoque legunt Lambecius, & Gentilotus. Quare ne *agri* quidem vox admittenda, tametsi *arva* etiam agrum significet. Illo enim ævo elegantius inflectebatur *Arva*, *arva*, quam *arva arvorum*.

nam ſi octo dies a quarta decima lunæ die, quando jejunium ſolvitur, intermittuntur, ut in viceſimo ſecundo die [a] lunæ Paſchalis feſtivitas dilatetur, ergo jam non [b] ſeptima [c], id eſt, hebdomada, ſed ogdoada, ut ſtolidi quique & vecordes prophanizant, dicenda atque obſervanda eſt; Intuendum quippe & illud ratio ſuadet, quod ſeptem hebdomadæ, & non octo intermittuntur [d] a Paſchali feſtivitate uſque ad ſanctam Pentecoſten, in qua paracletum [e] Spiritum a Patre redemptor noſter Dei vivi Filius poſt glorioſam reſurrectionem ſuam, ſanctis ſuis Apoſtolis miſit, pro quo regiam [f] gradiemur viam, & non declinabimus penitus per tortuoſum, & dumis ac tribulis repletum [g] callem, pergant per eum [h] hi, qui cupiunt, nova figmenta, & ſcelerum monumenta componere, ut merito ſpinæ & tribuli generentur [i] eis. Jam quidem dudum deceſſores & prædeceſſores noſtri ſancti Pontifices, pro hac quæſtione, ſimulque hæreſi [k], illis partibus commonitorium adque adhortationem dirigentes, congrua capitula B. Cyrilli [l], atque Theophili, nec non & aliorum ſanctorum Patrum, quos dinumerare longum eſt, promulgantes docuerunt; quod veſtræ dilectioni gnarum [m] eſſe dubium non eſt, pro quo non ſilemus, chariſſimi [n], impenſius vos [o] commonere, ut a falſis fratribus caveatis, & eo modo, quo ſancta noſtra Romana Eccleſia, caput omnium Eccleſiarum Dei, Paſchalem celebrat ſolemnitatem [p], & recte, ſi Dei tenet traditiones, & vos procul dubio celebrare ſtudeatis [q], ut ſicut pares nos Chriſtianorum fidei religio efficit, æquales nimirum in feſtivitatibus efficiat.

Verum etiam & hoc de partibus veſtris audivimus, quod quidam pollicentes [r], atque in errore perſeverantes prædicant, ut qui non ederit pecudum aut ſuillum ſanguinem, & ſuffocatum, rudis eſt aut ineruditus. Nos quidem Apoſtolica præcepta imbuti atque eruditi confirmantes prædicamus; quod ſi quis pecudum aut ſuillum ſanguinem vel ſuffocatum manducaverit, non ſolum totius eſt conſolationis [ſ] alienus, ſed ipſius [t] quoque intelligentiæ communis

VARIANTES LECTIONES

a in viceſimum ſecundum diem *Lamb.* *b* non *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit. Gent.* *c* non ſeptimana *Lamb.* *d* intermittur *Gent.* intermittuntur *Tengn.* *e* paraclitum *Lamb.* paraclus *Gent.* paracletum *Tengn.* *f* regia *Gent.* *g* tortuoſam & du. ac tri. repletam *Lamb.*
h per eam *id.* *i* gerentur *Gent.* generentur *Teng.* *k* hereſim *Gent.* Hereſi *Teng.* *l* Cylrilli *Gent.* Cyrilli *Teng.* *m* dilectionis gnaras *Gent.* dilectioni gnarum *Teng.* *n* cariſſimi *Lamb.*
o vos *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *p* ſolennitatem *Lamb.* *q* ſtudeamini *Gent.* ſtudeatis *Ten.* *r* polluentes *Lam.* *ſ* eruditionis *Lamb.* *t* ipſi *Gent.* ipſius *Teng.*

nis prorsus extraneus, unde sub anathematis vinculo obligati [a] in laqueos incidunt [b] diaboli.

Illud autem, quod alii ex ipsis dicunt, quod prædestinatio [c] ad vitam, sive ad mortem, in Dei sit potestate, & non nostra; isti dicunt, Ut quid conamur vivere, quod in Dei est potestate? Alii iterum dicunt, Ut quid rogamus Deum ne vincamur tentatione [d], quod in nostra est potestate, quasi libertate [e] arbitrii? revera enim nullam rationem reddere vel accipere valent, ignorantes B. Fulgentii Episcopi, ad Eugypium presbyterum contra sermonem cujusdam Pelagiani opuscula directa, quibus infra multa idem pater docens, hæc verba subjungit: *Illi autem dum pro se gratiam solum reprehensibiliter intromittunt, in se damnabiliter calcaverunt, qui alios* [f] *ad vitam, alios ad mortem asserunt destinatos* [g], *adverte, quibus impietatis* [h] *se nexibus ligant: si ad bonum prædestinatus sum, contra malum resistere necesse mihi non erit; si vero ad malum natus, bonum mihi exercere nihil proderit; ac sic in utraque parte, intercluso appetitu laudis & gloriæ, unus securitate, alius* [i] *desperatione torpebit, ac per hoc ociabitur justitiæ exercitatio, oratio cessabit, languebit operatio. Sed non ita est; quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit: Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem. Nihilominus contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, quia ipse Dominus præsenti lectione testatus est, quia unusquisque propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem. Hæc verba, quibus auctor Sermonis illius, veritatem prædestinationis nititur oppugnare, inconsiderate atque indiscrete prolata, Deo nos adjuvante, monstramus.* Et post cætera: *Opera ergo misericordiæ ac justitiæ præparavit Deus in æternitate incommutabilitatis suæ* [k], *& sicut futurorum operum suorum nunquam fuit ignarus, sic in eorumdem operum præparatione numquam improvidus: præparavit ergo justificandis hominibus merita; præparavit iisdem glorificandis & præmia; malis vero non præparavit voluntates malas, aut opera mala, sed præparavit eis justa & æterna supplicia, hæc est æterna prædestinatio futurorum operum Dei, quam sicut nobis Apostolica doctrina semper insinuari cognoscimus, sic etiam fiducialiter prædicamus; Beatus enim Paulus prædestinationem eorum, quos*

VARIANTES LECTIONES

a obligatus *Lamb. Gent.* obligati *Tengn.* *b* incidat *Lamb. Gent.* *c* predistinati *Gent.* prædestinatio *Tengn.* *d* vincamus tentationem *Gent.* *e* bertate *id.* *f* quia alios *Lamb.* *g* destinerunt *Gent.* destinatos *Tengn.* *h* impietati *Gent.* impietatis *Tengn.* *i* alidus *Gent.* alius *Teng.* *k* incommutabilitates *Gent.* incommutabilitatis *Tengn.*

quos Deus gratis salvat, & evidenter & frequenter insinuat; ipse enim dicit de Deo, Nam quos præscivit, & prædestinavit conformes fieri imaginis filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus, (Rom. 8.). Et post: *Quos autem prædestinavit, hos & vocavit: & quos vocavit, hos & justificavit; quos autem justificavit, hos glorificavit* [a]; *nihil incertum in Dei operibus nutat, quia nihil suæ prædestinationis evacuat, prædestinationis igitur suæ opera vocatione* [b] *Deus inchoat, & glorificatione consummat. Non tamen in omnibus quos vocat, sed quos secundum propositum vocat; diligentibus enim Deum omnia cooperantur in bonum his, qui secundum propositum vocati sunt.*

Item & post multa: *Teneatur ergo prædestinationis veritas a fidelibus cunctis, quia quisquis divinum non credit in hac prædestinationis* [c] *consilium, non perveniet ad gloriosum ejusdem prædestinationis effectum; quisquis autem non est prædestinatus ad gloriam, invenitur sine dubio præscitus ad pœnam, quæ ideo in Dei præparatione prædestinata cognoscitur, ut per eam infidelitas atque iniquitas puniatur; propter quod beatus Judas Apostolus, quosdam prædestinatos dicit, in judicium* [d] *his verbis; Subintrojerunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti & prædestinati erant, in hoc judicium Dei nostri. Vigilanter autem in doctrina Spiritus sancti, prædestinatos impios non dicit ad peccatum, sed ad judicium, id est, non ad impietatem, sed ad punitionem. Non enim prædestinati sunt ad hoc, quod vitiosas* [e] *impietates admittunt, sed ad illud, quod judicio æquitatis divinæ recipiunt. Ipsorum enim opus est, quod impie faciunt; Dei autem opus est* [f], *quod juste recipiunt.*

Item post cætera: *Proinde quod Auctor illius sermonis subsequenter adjunxit dicens; Quin potius incessanter oremus; quia ipse Dominus dicit; Sine intermissione orate, ne intretis in tentationem, & post nihilominus; contra omne peccatum, non solum oratione, sed etiam labore luctemur, & iterum: sic laborantes vocat Dominus dicens:* (Matth. 11.) *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos reficiam; sed nos a Deo humiliter gratiam poscamus, quam colla-*

VARIANTES LECTIONES

a illos & glorificavit *Lamb. Gent. sequitur in ms.* non utique alios, sed quos prædestinavit, hos vocavit, hos justificavit, hos glorificavit. Nihil *Lamb. Gent.* *b* vocationis *Gent.* vocatione *Teng.* *c* prædestinatione *Lamb.* prædestinationis, *reliqua usque ad* effectum *desunt in ms. Ge.* *d* in judicibum *Gent.* judicium *Teng.* *e* vidiciosa *Gent.* vitiosas *Tengn.* *f* Dei autem opus est *deest in ms. Gent.*

collaborantem jugiter habeamus, per quam nos Deus & in labore custodiat, & ad mercedem peracto labore perducat.

Porro, dilectiſſimi, diverſa capitula, quæ ex illis audivimus partibus, id eſt, quod multi dicentes ſe Catholicos eſſe [a], communem vitam gerentes cum Judæis, & non baptizatis paganis, tam in eſcis, quamque in potu, & [b] in diverſis erroribus nihil pollui ſe inquiunt: & illud, quod inhibitum eſt, ut nulli liceat [c] jugum ducere cum infidelibus, ipſi enim filias ſuas cum alio benedicent [d], & ſic populo gentili tradentur [e], & quod ſine examinatione præfati presbyteri ut præſint, ordinantur, & alius quoque [f] immanis invaluit error pernitioſus [g], ut etiam, vivente viro, mulieres ſibi in connubio ſortiantur, ipſi pſeudoſacerdotes, ſimulque & de libertate arbitrii, & alia multa, ſicut de illis audivimus partibus, quæ longum eſt dici. Qua propter [h], dilectiſſimi, oportet veſtram induſtriam ſollertiſſime vigilare, & ſicut decet Domini ſacerdotes, nulli veſtrum [i] liceat canones ignorare, nec quidquam facere, quod Patrum poſſit regulis obviare, quæ enim a nobis res digna ſervabitur, ſi decretalium norma conſtitutorum pro aliquorum libito, licentia populis permiſſa frangatur? Unde conſtat, ut ſi quis de prædictis capitulis [k] obnoxius reperietur, poſt unam & ſecundam adhortationem, ſi noluerit ſe corrigere, profecto is [l] regulariter a conſortio fidelium Dei, utpote corruptor [m] patrum traditionum [n], extorris efficiatur, & in æterna condemnatione inveniatur. Cavendum ergo dilectioni veſtræ eſt, magnaque diligentia prohibendum, ne per ejuſmodi [o] homines extincta dudum ſcandala ſuſcitentur, & de exciſo olim dogmate, aliquod in provincia ejuſdem mali germen oriatur; quod non ſolum in radicibus ſuis creſcat, ſed etiam ſanctæ Eccleſiæ ſubolem [p] veneno ſui odoris inficiat. Qui correctos ſe videri volunt, ab omni ſuſpicione ſe purgent, & obediendo vobis [q] probent, ſe eſſe noſtros, quorum ſi quiſquam ſalubribus [r] præceptis ſatisfacere detractaverit, ſive ille clericus, ſive

VARIANTES LECTIONES

a catholici *Gent.* catholicos *Tengn.* *b* quamque in potis, ſeu & *Lamb.* in potis ſed *Gent.* in potu & *Tengn.* *c* nulliceat *Gent.* *d* benedicetur *Gentil.* benedicent *Tengn.* *e* tradetur *Gent.* tradentur *Tengn.* *f* aliud quouſque *Gent.* alius quoque *Tengn.* *g* perniciosſus *Lam.* pernitioſis *Gent.* pernitioſus *Tengn.* *h* dici: quid multa vobis hæreſum per ſingula ſcribere? quia olim tempus eſt, quod Priſcilliani dogmatis impleverunt. Quapropter *Lamb.* *i* vos *Gent.* veſtrum *Teng.* *k* de prædicta capitula *Gentil.* de prædictis capitulis *Tengn.* *l* eum *Gent.* is *Teng.* *m* corruptorem *Gent.* corruptor *Tengn.* *n* traditionum Patrum *Lamb.* *o* uiuſmodi *Gent.* *p* ſobolem *Lamb.* *q* nobis *Lamb. Gent.* *r* ſabribus *Gent.* ſalubribus *T.*

ſit laicus, ab Eccleſiæ ſocietate pellatur; ne perditor animæ ſuæ, ſaluti inſidietur alienæ [18]. Sed vos, dilectiſſimi, noſtræ ſanctæ Eccleſiæ Catholicæ & Apoſtolicæ orthodoxam fidem amplectentes, prædicare nitimini, ut ſicut unus eſt paſtor noſter Chriſtus, Dei vivi filius, omnes ſimul in uno ejus efficiamur aggregati ovili, & quemadmodum unius capitis ſumus [a] membra; unum efficiamur corpus in Chriſto Jeſu Domino noſtro, promerentes, quod ſanctis ſuis contulit cultoribus, qui ejus præcepta cuſtodiunt, & ab initio Mundi divinæ ejus placuerunt majeſtati, deſiderabilem promiſſionem, quam ait: *Venite, benedicti patris mei, percipite regnum vobis præparatum ab origine mundi*.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ſimus *Gentil.*

NOTÆ

18 Nonnullas mutationes, eaſque admodum tenues, deprehendimus in Epiſtolæ parte iſta, quam ex anteriori alia deſumſit. Hæc reliquis major: nulla enim Wilcharii Archiepiſcopi Galliarum mentio fit. Non quia mortem occubuerit; nam principio Epiſtolæ tanquam ſuperſtes laudatur; ſed quia nil Epiſcopis Hiſpaniæ cum Galliarum Archiepiſcopo negocii erat: contra Egilam, ad quem anterior illa epiſtola data fuit, ordinaverat, atque ad rectam doctrinam inſtruxerat.

ITEM EXEMPLAR [a] EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ [b], IN QUA CONTINETUR DE VENECIIS, [c] UT DE RAVENNA SEU PENTAPOLI EXPELLERENTUR, NEC NON ET DE GARAMANNO DUCE, QUI POSSESSIONES [d] RAVENNATIS ECCLESIÆ VIOLENTER INVASISSET VEL EXPOLIASSET [1].

ARGUMENTUM

Regiæ voluntati se statim obsecundasse: Veneticos nimirum negociatores ejici mandasse de Exarchatu, & Pentapoli: atque insuper Archiepiscopo Ravennæ præcepisse, ut ex omnibus locis Ecclesiasticæ ditionis, atque iis quæ juris erant Ravennatis Ecclesiæ illos ejiceret. Contra eum orat, ut Garamannum Ducem, qui Ravennatis Ecclesiæ, piorumque aliorum locorum prædia in Ecclesiasticæ ditionis territoriis sita invaserat, ac Pontificias admonitiones sus deque habuerat, ab officio ei commisso amoveat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXV.	LXXXIV.	LXXXIII.

DOMNO [e] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [f] Papa [2] Ad aures clementissimæ regalis Excellentiæ vestræ intimantes innotescimus, quia dum vestra regalis [g] in triumphis victoria præcipiendum emisit, ut a partibus Ravennæ seu Pentapoleos [h] expellerentur Venetici ad negotiandum, nos illico in partibus [i] illis emisimus vestram adimplentes regalem voluntatem, insuper & ad Archiepiscopum præceptum [k] direximus, ut in quolibet territorio nostro, & [l] jure sanctæ Ravennatis [m] Ecclesiæ, ipsi Venetici præsidia atque possessiones haberent,

VARIANTES LECTIONES

a EXEMPLAR EPISTOLÆ *Lamb.* EPISTOLE *Gent.* *b* DIRECTA *Gent.* directum *Teng.* *c* VENETICIS *Lam. Gent.* *d* QUI RES ET POSSESSIONES *Lamb.* QUI REB; E POSSIONIBUS *Gent.* qui reditus possessiones *Teng.* *e* Domino *Lambec. Gent.* *f* Hadrianus *iid.* *g* regis *Gent.* regalis *Tengn.* *h* Pentapolus *Gent.* Pentapoleos *Tengn.* *i* illico partibus *Lamb. Gent. Ten. interposuit* in. *k* præcipiendum *Lam. Gent.* præceptum *Teng.* *l* nostro jure *Lamb. Gent. Tengn. interposuit* &. *m* Ravennate *Gent.* Ravennatis *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 5. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 5.) *In quinta* (Quinta) *indicat se jussisse, ut Veneti Ravenna, seu Pentapoli expellerentur: tum Garmannum* (Garam.) *ducem res ac possessiones Ravennatis Ecclesiæ invasisse. Quare* (exponit. Quare) *Carolum orat, ut pro more Petri eum expellat, ut sua territoria intacta permaneant.*

2 Recte hanc epistolam collocari an. 785. contra eos, qui vagari illam sinunt post 781. incerto tempore, vel inde constat, quod Garamannus Dux, qui anno superiori Caroli legatione fungebatur, designatusque erat a Carolo eodem suorum armorum Dux in Italia, suo jam munere fungebatur; namque in s. Sedis ditionem rapaces manus extendentem Hadrianus petit removeri ab officio.

berent, omnino eos exinde expelleret, & sic [a] Ecclesiæ suæ jura manibus suis teneret [3].

Quid autem contigit de [b] Garamanno duce [c], qui subito irruit super prædia & possessiones sanctæ Ravennatis Ecclesiæ [d] in [e] nostris territoriis sitas [f], & non solum eas occupavit; sed & omnes fruges a prædicta abstulit Ecclesia, & [g] de aliis piis locis? Nos quidem [h] statim eum adhortari studuimus, ut si fidelis vester existeret [i], ipsas possessiones piorum locorum reddere prorsus non omitteret, quia & juris [k] Ecclesiæ Ravennatium [l], sive talium locorum piorum [m] esse videntur, & in nostris [n] territoriis sitæ sint [o]. Ille vero nullo modo recordatus est [p], neque ipsas possessiones reddere voluit, sed illicite [q] eas detinere conatur. Quapropter poscentes vestram in triumphis regalem potentiam, quæsumus, ut pro amore fautoris vestri, B. Petri, Apostolorum principis, nostraque paterna dilectione [r], talia illi agere non sinatis, sed per vestram clementissimam regalem præceptionem [4], eum exinde expellere omnino dignemini, ut nostra territoria per vestram regalem tuitionem intacta permaneant, & quæcunque [s] infra ipsa territoria esse noscuntur, irrefragabiliter [t] eorundem locorum possessione & jure fruamur [u], quemadmodum vestra in triumphis victoria, una cum Domna Regina, vestraque nobilissima prole hic & in futuro sine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a & sicuti *Gent.* & sic *Tengn.* *b* contigit Garamanno *Lam.* de *deest in ms. sed Teng. posuit.* G. *c* Duci *Lamb. Gent. Teng.* duce. *d* Ravennatæ Ecclesiæ *Gent.* Ravennatis *Teng.* *e* in *deest in ms. sed Tengn. posuit Gent.* *f* sitæ *Gent.* sitas *Teng.* *g* Ecclesia, seu *Lamb. verbum* seu *in ms. subducta linea deletum est.* Gent. *h* nos quippe *Lamb. Gent.* quidem *Tengn.* *i* extitisset *Lamb. Gent.* existeret *Teng.* *k* & jure *Gent.* juris *Teng.* *l* Ravennantium *Gentil.* *m* seu & aliorum locorum piorum *Lamb. Gent.* *n* nostris *Gent.* in nostris *Teng.* *o* sitæ existunt *Lamb. Gent.* sunt *Teng.* *p* recordavit *Lamb. Gent.* recordatus est *Ten.* *q* inliciter L. *r* nostroque paternæ dilectionis *Gentil. Tengn. correxit, ut est in editione.* *s* quicquid *Gentil.* quæcumque *Tengn.* *t* inrefragabiliter *Lamb.* *u* a piis locis possessa eorum jura fruantur. *Lam.* a piorum locorum possessa eorum jura fruantur *Tengn. correxit, ut est in edit.* G.

NOTÆ

3 Quid Carolus a Veneris mercatoribus rimeret Regno Italiæ, non liquet: a Pontifice tantum petiisse constat, ut tota ex Ecclesiæ ditione illos pelleret, ne iis quidem exceptis, qui jampridem illic habitantes possessiones etiam comparaverant, aliasque facultates, aut bona obtinebant in iis regionibus. Omnia Pontificem aut per se, aut per Archiep. Ravennatem explesse adeo planum est in literis, ut s. Sedis dominium negari non possit.

4 En causa, cur socio & amico Principi morem gerens Hadrianus vota illius plenissime explevit; ut omnem illi metum eriperet a suspectis hominibus. Remedium scilicet præsentius afferri cupiebat ditioni suæ per Garamanni Ducis amotionem. Et notandum, quod minime utitur officiosis verbis, ut paulo ante fecerat, se exsequutum esse ajens quæ Rex præceperat, sed *Clementissimam Regalem præceptionem*, seu Chartam, aut Diploma, aut Præceptum Regium exposcit, cujus suprema auctoritate Dux ille amoveretur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINETUR DE GENTE DUDUM PERFIDA SCILICET SAXONUM, QUALITER DOMINUS AC REDEMPTOR NOSTER PER PRÆFATI REGIS LABORIOSA [b] CERTAMINA, AD DEI CULTUM SUÆ [c] CATHOLICÆ ET APOSTOLICÆ ECCLESIÆ RECTITUDINEM [d] FIDEI, SEU AD SACRUM BAPTISMATIS FONTEM USQUE PERDUXISSET, ET DE LETANIIS, ET DE JEJUNIIS, ET ORATIONIBUS PRO HUJUSCEMODI RE [e] [1].

ARGUMENTUM

Ex literis Regiis per Andream Abbatem allatis se cum ingenti gaudio accepisse, Saxones debellatos esse, & ad orthodoxam fidem conversos. Constituisse juxta ejus desiderium, ut pro gratiarum actione publicæ preces fierent in universa ditione Ecclesiastica tribus statis diebus Junii Mensis venturi: temporis eam dilationem sumsisse, ut iisdem diebus publicæ eædem preces per totum Francorum Regnum, & in transmarinis etiam regionibus Catholicis indici possent.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVI.	XCI.	LXXXIV.

DOMNO [f] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [g] Papa. Præstolatos nimisque nobis optabiles regales vestros suscepimus affatus, per fidelissimum vestrum latorem, atque Missum, videlicet Andream, religiosum Abbatem, quos referantes reperimus in eis, de vestræ præcelsæ regalis potentiæ & comparis subolisque vestræ [h], seu cunctorum præcipuo-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gent.* *b* TABORIOSA *id.* laboriosa *Teng.* *c* ET SUÆ *Lamb.* *d* RECTITUDINIS *Gent.* rectitudinem *Tengn.* *e* REI *sed litera* I *deleta est Gent.* *f* Domino *Lamb. Gent.* *g* Hadrianus *iid.* *h* sobolisque vræ *Lam.* subulibusque vestris *Gentil.* sobolisque vræ *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 44. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 44.) *Indicaverat Carolus Rex quod per laboriosa certamina Saxones ad fidem Catholicam, ac baptismatis fontem perduxisset. Petierat ob id ab Adriano* (Hadr.) *una aut duabus feriis letanias fieri. Respondet Papa, in omnibus suis partibus* (Papa ep. XLIV. Romæ in omnibus occidentis partibus) *vigesima tertia, vigesima sexta, & vigesima octava Mensis Junii debere* (Junii, idest vigil. Joannis Baptistæ, Natale Sanctorum Joannis & Pauli, & Vigilia ss. Apostolor. Petri & Pauli debere) *fieri litanias. Jubet, ut Carolus iisdem diebus in omnibus suis regionibus Letanias fieri* (celebrari) *cures. Indicat, quod Romæ indesinenter* (continuo) *pro Carolo gratias agant, & Deum orent, epistola quadragesima quarta.*

cipuorum vestrorum, nostrorumque fidelium [a] sospitate, & incolumi ac sincerissima prosperitate [b], in quibus Redemptori [c] mundi consuetas retulimus [d] grates; magis autem inibi de vestris a Deo [e] præsidiatis regalibus triumphis comperientes, qualiter sævas adversasque gentes, scilicet Saxonum, ad Dei cultum, & [f] suæ sanctæ Catholicæ & Apostolicæ Ecclesiæ rectitudinem [g] fidei, perduxeritis [h], atque Domino auxiliante, & [i] Petri Paulique Apostolorum principum interventione suffragante, sub vestra eorum colla redacta sunt potestate ac ditione, eorumque Optimates [k] subjugantes divina inspiratione, regali annisu [l], universam illam gentem Saxonum ad sacrum deduxistis Baptismatis fontem [2].

Unde nimis amplius divinæ clementiæ retulimus [m] laudes, quia nostris vestrisque temporibus gentes [n] paganorum in veram & magnam deductæ [o] religionem [p], atque perfectam fidem, vestris [q] regalibus substernuntur ditionibus, in hoc quippe freta vestra a Deo fundata existat potentia, quia [r] si, ut pollicita est fautori suo beato Petro Apostolo, & nobis, puro corde atque libentissimo animo adimpleverit, maximas ac robustiores illarum gentium, suis præcipuis suffragiis, vestris substernet pedibus [3], ut, nemine eos persequente [s], vestris regalibus [t] subjiciantur potentiis, & maximum fructum in die judicii, ante tribunal Christi, de eorum animarum salute, offerre mereamini dignissimum * unus

VARIANTES LECTIONES

a cunctis præcipuis vris nrisque fidelibus *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *b* Incolumem, ac sincerissimã prosperitatẽ *Gent. Tengn. corr. ut in edit.* *c* Redemprorem *Gent.* Redemptoris *Teng.* *d* consuete referuimus *Gent.* retulimus *Tengn.* *e* vris dõ *Gent. Ten. interposuit* a. *f* & *deest in ms. Ten. posuit Gent.* *g* rectitudinis *id.* rectitudinem *Tengn.* *h deest in ms. Ten. posuit* perduxeris *Gent.* *i* & *deest Teng. posuit Gent.* *k* oprimatum *Gent.* optimates *Tengn.* *l* regalem annisum *Gentil.* *m* referuimus *Lamb. Gent.* retulimus *Tengn.* *n* gens *Gent.* *o* deducentes *Lamb. Gent.* *p* in vera & magna dcd. religione *Gent. Tengn. corr. ut in edit.* *q* vrisq; *sed li* q; *deletum est.* Gent. *r* qui *id.* quia *Teng.* *s* persequentes *Gent.* persequente *T.* *t* regales *Gent.* regalibus *Teng.*

NOTÆ

* munus.

2 De hujus epistolæ ætate nulla controversia est: Annales omnes veteres, præcipue Francor. & Fulden. conversionem Saxonum ad Catholicam fidem illigant cum an. 785. quare principio hujus anni & Missus, & literæ venerunt a Carolo tanti gaudii nunciæ. Missus Regius juxta Mabillon. (*Ann. lib.* 25. *n.* 46.) ex Cointio erat Luxoviensis Abbas. Ex eod. Autore Pag. (*an.* 786. *n.* 8.)

3 Opportune Hadrianus monet Carolum, Principis Apostolorum patrocinium memoria revocandum (si modo pius Princeps talis admonitionis indigebat.) Quatuordecim quippe annis cum iis barbaris pugnatum erat; semper autem victi, nunquam debellati vixdum metu liberos abeuntibus Francis se senserunt, resumtis armis Witichindo duce rebellarunt. Hoc tandem anno Carolus non modo eos devicit; sed ad Catholicam fidem una cum Witichindo eodem perduxit. Id vero humanis viribus assequutua non fuisset, nisi Petro apud Deum intercedente, superior gratia in Saxonum cordibus operata esset, ut fulgeret *illis illuminatio Evangelii gloria Christi, qui est imago Dei* (2. *cor.* 4. 4.)

nus [a], & pro amore animarum [b] lucra infinita mereamini adipiſci in regno cœleſti [c].

Illud autem, quod veſtra regalis intimavit Excellentia, ut in uno menſe, vel in una die, pro hujuſcemodi operibus [d], ſcilicet ſtabilitatis veſtræ victoria [e], laudes Deo gerentes caneremus, & una vel duabus feriis Letanias perageremus [f], valde hoc nobis delectabile exiſtit [g], quatenus Apoſtolica exarantes cenſura decrevimus, in omnibus [h] noſtris partibus, quæ [i] ſub ditione ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ exiſtunt, illico celebrari eaſdem [k] una nobiſcum, diſponentes emiſimus, Domino protegente, videlicet [l] viceſima tertia die, & [m] viceſima ſexta, atque viceſima octava hujus advenientis Junii Menſis, quæ [o] ſunt in primis Vigiliæ [o] beati Johannis Baptiſtæ, & [p] Natalis ſanctorum Johannis & Pauli, nec non & Vigiliæ B. Petri Apoſtoli [4]; ſimiliter & veſtra

VARIANTES LECTIONES

a munus *Lam. ad marg.* munus *Gentil.* *b* marum *id.* animarum *Teng.* *c* adipiſci regnum *Gent.* in regno cæleſti *Teng.* *d* opias *Gent.* operibus *Teng.* *e* victoriæ *Gen.* victoria *Ten.* *f* canere una vel duabus ferias letanias pagere *Gent. Ten. corr. ut in edit.* *g* valde enim in hoc nob° delectaſtabile inſiſtit *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *h* ſimulque in omnibus *Lamb.* ſimulque omnibus *Gent. Teng. delendo* ſimulq; *poſuit* in. *i* quibus *Gent.* quæ *Ten.* *k* eaſdem *deeſt in ms. Tengn. poſuit Gent.* celebrari una nobiſcum *Lamb.* *l* protegente, viceſima *Lamb.* videlicet *deeſt in ms. Teng. poſuit.* Gen. *m* ſeu *Lambec. Gent.* & *Tengn.* *n* quod *Lamb.* qd *Gent.* quæ *Tengn.* *o* vigilias *Gent.* vigiliæ *Tengn.* *p* ſeu *Lamb.*

NOTÆ

4 Ad epiſt. 50. al. LV. quum Hadr. nunciabat Carolo, ſe tercenties cani *Kyrie eleiſon* tota Urbe juſſiſſe tempore obſidionis Papienſis an. 774. de eo genere litaniæ agebam, quod citra ſupplicationem fiebat extenſis manibus in cunctis Eccleſiis. Hic autem de celebrandis triduanis litaniis in ſupplicatione res eſt. De ratione eas celebrandi ſuppetit ap. Mabillonium (*In Ordd. Romm. Comm. præv.*) ex vetuſto Rituali S.R.E. in Cod. Caſſinen. hujuſmodi documentum: *In aſſumtione s. Mariæ in ipſa veſpera vigiliarum, præparatur quoddam portatorium in s. Laurentio apud Lateranos: ſuppoſitaque tabula imagine Chriſti Domini noſtri inſignita, a medio noctis concurrente populo exeunt cum letania ad s. Mariam minorem, mundatis per viam plateis, & ſuſpenſis per domos lucernis: ibique in gradibus s. Mariæ depoſita aliquandiu Icona omnis chorus virorum ac mulierum genibus humiliter ante eam flexis, pugnis etiam pectora cadentes una voce per numerum dicunt centies* Kyrie eleiſon, *centies* Chriſte eleiſon, *item centies* Kyrie eleiſon: *fuſiſque lacrymis & precibus per ſanctum Hadrianum recta via vadunt ad s. Mariam majorem, auditaque miſſarum celebritate ad palatium revertuntur.* Documentum ſpectat ad tempora Ottonis III. ſeu mavis ad exitum ſæculi decimi. Quare triduanas litanias ab Hadriano indictas probabile eſt a nuper laudata haud abludere: quæ duæ præſertim decernuntur celebrandæ vigiliis. Illuſtratores Gloſſarii Cangiani ex Capitular. (*to.* 1. *col.* 256.) exhibent epiſtolam Caroli M. hæc narrantem: *Nos autem Domino adjuvante tribus diebus litaniam fecimus, ideſt nonis ſeptembris, quod fuit Lunis die incipientes, & Martis & Mercoris, Dei Miſericordiam deprecantes, ut nobis pacem & ſanitatem, atque victoriam, & proſperum iter tribuere dignetur... Et vino & carne ordinaverunt ſacerdotes noſtri, qui propter infirmitatem aut ſenectudinem aut juventudinem abſtinere poterant, ut abſtinuiſſent.. Et interim quod ipſas litanias faciebant, diſcalceati ambulaſſent.* Ex quibus, ni fallor ſatis lucis affulget Litaniis cum ſupplicatione, ſive ut vulgo ajunt, proceſſione celebratis: eo tantum diſcrimine inter Romanas & Francicas, quod in Urbe quietis aliquid dabatur litaniam ter celebrantibus; at in Francia continuato tridui ſpatio, Rogationum inſtar, eæ ſupplicationes agebantur, juxta diſciplinam, quæ per illam ætatem inibi obtinebat,

vestra regalis potentia in suis dirigat universis finibus, seu transmarinis partibus, ubi Christiana moratur gens similiter perficiendas [a] triduanas Letanias; & ideo tale [b] protelatum emisimus spacium, propter tam longinquas Christianas nationes ultra vestrum regale morantes regnum [5]. Nos quippe non solum unam, vel duas, ut nobis insinuastis, celebrandas [c] letanias prævidimus, sed etiam pro vestra, ut soliti sumus, indesinenter orare Excellentia cupientes, decrevimus perficere [d], & Redemptori mundi canere [e] laudes, ut ipsæ gentes [f], quæ per vestrum regale certamen, ad Christianam perductæ sunt fidem, usque in ævum [g] per vestrum maneant adminiculum, & nostris vestrisque finibus, omnes repelli faciat ægritudinis morbos, & procul ejiciat pestilentiam, ut nostris vestrisque diebus populus nobis a Deo commissus in magna degentes ubertatis affluentia, simulque sincerissimæ sospitatis lætitia, longiori ævo, una cum Domna Regina, vestraque nobilissima prole mereamini regni gubernacula perfrui, & in æthereis arcibus sine fine regnare, ut per vestra laboriosa [h] certamina magis magisque spiritalis mater vestra, sancta Romana Ecclesia, maneat exaltata. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a instar perficiendum *Lamb. Gent.* similiter perficiendas *Teng.* b talem *sed littera* m *deleta est.* G. c celebrandum *Lamb. Gent.* celebrandas *Teng.* d perficiendas *Gent.* perficere *Tengn.* e canentes *Gent.* canere *Teng.* f ut ipsas gentes *Gent.* ut ipsæ *Tengn.* g in ævo *Lamb. Gent.* in ævum *Tengn.* h raborosa *Gent.* laboriosa *Tengn.*

NOTÆ

5 Duo hinc certo colligimus. Primo: litanias a Pontifice indictas occasione conversionis Saxonum in tota Ecclesiastica ditione, totaque Francorum Monarchia, utrobique statis diebus celebratas esse. Deinde utramque ditionem adeo luculenter distingui; ut qui Dominationem s. Sedis in dubium revocare audet, non solum a veritate longe abire, sed manifeste mentiri dicendus sit.

*

ARGUMENTUM

Itherio, & Maginario Abbatibus Missis Regiis quærentibus, quænam pœnitentia indicenda esset Saxonibus ad Paganismum reversis, reponit prudentia Episcopali opus esse, & hujusmodi lapsos, si vere conversi fuerint, admittendos [a].

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVI.	LXXX.	LXXXV.

DOMNO [b] ** excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [c] Patricio Romanorum, Adrianus [d] Papa [1]. Vestræ a Deo protectæ regalis Excellentiæ suscipientes Missos, scilicet Itherium, & Magenarium [e] religiosos Abbates [2], sciscitati sunt nos interrogantes de Saxonibus, qui Christiani fuerunt, & ad paganismum [f] reversi sunt, qualem pœnitentiam eis sacerdotes *** indicare [g] debeant. Hoc prædecessorum nostrorum sanctorum Pontificum dudum decretum est, quod qui *resipiscentes, & ruinas suas cogitantes redire maluerint, sub longa poenitentiæ satisfactione admittendi sunt* [3], & iterum *poenitentiæ*

VARIANTES LECTIONES

a Deest in cod. ms. Perioche *Lamb. Gent.* *b* Domino *id.* *c* ac *Gent.* *d* Hadrianus *Lam. Gent.* *e* Itherium & Maginarium *Lamb.* *f* paganissimum *Gent.* Paganismum *Teng.* *g* indicere *Lam.* judicare *Gentil.*

NOTÆ

GRETSERUS

* SUMM. EX BAR. Indicaverat Carolus Rex Adriano per Itherium, & Manegarium Abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis, quid agendum esset, interrogavit. Respondit Adrianus Papa post longam pœnitentiam illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi.

** Sum. 5. Baron. & Centur. *** indicere.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 9.) *Indicaverat Carolus Rex Adriano* (Hadr.) *per Itherium* (Ither.) *& Monegarium Abbates, Saxones quosdam in paganismum relapsos esse, deque iis quid agendum esset interrogavit. Respondet Adrianus papa* (Hadr. Papa epistola nona) *post longam pœnitentiam illos posse recipi in epistola nona* (illos ad consortium Ecclesiæ posse recipi.)

2 Pagius (*an.* 783. *n.* 13.) hanc epistolam datam putat an. 783. quia Reginæ mentionem non videt: eumque imitatur Zacagnus (*ms. n.* 165.) Uterque hallucinatur, ut dixi alias (*ep.* 68. *not.* 2.) etenim Pontifex disciplinæ tantum satagens de relapsis, nec Reginæ, nec Regiæ sobolis, nec temporalis alicujus rei mentionem facit. Præterea alio ex capite hallucinatio emergit, quod ibidem (*not.* 3.) admonui; etenim Maginarius Dionysianus Abbas successit Fulrado anno 784. post diem 16. Jul. quare epistola dari non potuit præcedenti anno, quam Maginarius Abbas, & ejus collega Hitherius Missi Regii attulerunt. Aut igitur ad hunc annum, aut ad sequentem pertinet: ego vero statim post conversionem Saxonum eam constituo, quia materiæ affinitas ita faciendum suadet. Præter quamquod credibile admodum est, præcipiti ea in conversione ad Ducis exemplum facta, nonnullos aut rudes, aut paganismo nimium addictos ad errorem continuo reversos esse.

3 De pœnis tum civilibus, tum Ecclesiasticis pro hujusmodi flagitio constitutis vid. Cod. Theod. (*de Apostatis l.* 2. *seqq.*) & ibi Gothofred. Item Concil. Illiber. (*can.* 1. & 21.) cum Mendozæ commentar. (*cap.* 16. & 21.) Siricius de iisdem ad Himerium (*cap.* 3.) ait: *Si resipiscentes aliquando fuerint ad lamenta conversi, his quamdiu vivunt agenda pœnitentia est*. Cæterum auctoritas hic adhibetur Innocentii I. ex epist. 2. ad Victricium *cap.* 8. (juxta Collect. Dionysianam *cap.* 16.) minus proprie, ut verum fatear: Innocentius enim agit de non rebaptizandis iis, qui veniunt a Montensibus, & Novatianis. At S. Sedem Cresconiana collectione uti & sæpe dictum est, & luculentius hinc patet; non enim Decretorum numerum recenset, sed clan-

tentiæ satisfactione purgentur, quæ non tam temporis longitudine, quam cordis compunctione pensanda sunt [4]; & ideo [a], excellentissime & a Deo protecte fili, oportet sacerdotes partibus illis pastoralem [b] circumdare sollertiam [c], atque Episcopalem induere vigilantiam, & in eorum arbitrio indicere pœnitentiam [d], considerantes piaculum, tam voluntatis, quamque extra voluntatem coacti ad suum revertentes vomitum [5]; & tunc canonica promere sententia, quatenus si veraciter reversi in fide orthodoxa maluerint perseverare, promissuros se omnem adimplere Episcopalem prædicationem, indiculum [6] orthodoxæ fidei exarantes, secundum olitanam Patrum traditionem, unum confitentes baptismum, sub jusjurando [e] pollicentes, fidem Christianitatis servaturos; in gremio suscipiantur orthodoxæ fidei Ecclesiæ, ut copiosa merces vobis adscribatur in cœlis. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a idie *Gent.* ideo *Tengn.* *b* pastorali *Gent.* pastoralem *Teng.* *c* solertiam *Lam.* *d* indici pœnitentia *Gent.* indicere pœnitentiã *Teng.* *e* sub jusjurandum *Lamb. Gent.* Jusjurando *Teng.*

NOTÆ

clanculum auctoritatem adducit, Pontifice nullo memorato; ita ut ne Lambecius quidem id olfecerit. Hujusmodi autem Decretum Consultationi nnn congruere evidens est ex iis verbis, quæ præcedunt: *Qui si forte*, ait Innocentius, *a nobis ad illos transeuntes rebaptizati sunt, hi si resipiscentes &c.* Consultatio enim erat de paganis, qui baptizati erant, & ad paganismum redierant. Paganis autem haud rebaptizare fas erat ad se redeuntes baptizatos. At difficile admodum erat Decretum aptius reperire citra priora tria sæcula. Tum vero tantus erat rigor contra hujusmodi lapsos, ut vix in fine vitæ reconciliatio iis permitteretur, quod parum fecisset ad rem propositam, sæculo præsertim octavo, quum de rigore illo pristino nonnihil remissum fuerat.

4 Alterum hoc decretum desumitur ex Leonis Magni epistola 79. ad Nicetam Aquilejensem *cap.* 5. (*Collect. Dionys. cap.* 47.) agitque Pontifex de vi, vel timore coactis ad iterationem baptismi, quod perinde ac prius exemplum alienum esse videtur a re proposita, at melius Hadriano non suppetebat ex Cresconiana Collectione, quæ Dionysianæ decretis inhæret.

5 Juxta Decreti utriusque sententiam, quæ, præter iterationem baptismi, in reliquis ad rem facit, arbitrio Episcoporum pœnitentiam indicendam iis lapsis decernit.

6 Indiculum, seu professionem, Catholicæ fidei ab Episcopis etiam, ipsoque a Romano Pontifice fieri consuevisse, ac subscribi propria manu discimus ex Diurno Pontificum, cujus formulæ adhuc vigebant octavo sæculo. Eodem sensu hic accipiendum, affirmare non audeo: credere malim Hadrianum loqui de Indiculo ejus fere simili, quod Leo M. (*ep.* 87. *cap.* 5.) a Donato Salicinensi mitti Romam optavit: *Donatum*, ait Mauritanis Episcopis, *Salicinensem ex Novatianis cum sua plebe conversum ita Dominico volumus gregi præsidere, ut libellum fidei suæ ad nos meminerit dirigendum, quo & Novatiani dogmatis damnet errorem, & plenissime confiteatur catholicam veritatem.* Quam rem a Maximo exegit. *Instructio* item est, seu admonitio data Legatis (*ap. Baron. an.* 515. *num.* 24.) ab Hormisda. Vide alias incertæ hujus vocis notiones ap. Cangium *Glossar.* Formulam, quam ait Pontifex antiqua Patrum traditione niti, incompertam mihi esse fateor,

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINENTUR [b] GRATIARUM ACTIONES, PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE HONORE PALLII SACERDOTALIS CONCESSI ERMENBERTO EPISCOPO [c] [1].

ARGUMENTUM

Hermembertum a Carolo Missum, ut ab Apostolica Sede Pallium acciperet, nam Bituricensis Metropolis erat Episcopus, diligenter examinatum, si ulli subjiceretur Archiepiscopo, ne quid fieret Ecclesiasticæ disciplinæ adversum, sacro illo indumento decoratum remittit, Regium implorans auxilium, ut Archiepiscopali dignitate pacifice fungi valeat.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVI.	LXXXVII.	LXXXVI.

DOMNO [d] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [e] Patricio Romanorum, Adrianus [f] Papa. Directus a regali potentia vestra Reverentissimus [g] & sanctissimus vir, scilicet Ermenbertus Episcopus [2], nostrisque adpræsentatus Apostolicis aspectibus, obtulit nobis præcelsæ Excellentiæ vestræ sagacissimos, atque honorabiles regales affatus [h], quos cum nimio amplectentes [i] amore, regi regum, in cujus potestate sunt omnia regna mundi, gratias egimus, qui nos de vestra inclyta sospitate lætos crebro efficit [k], eo quod per hujus mundi regna, cœlestia [l] magis ambire, atque hæ-

reditare

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gent.* b CONTINETUR *id.* c ERMENBERTI EPI *id.* d Domino *Lamb. Gent.* e ac *iid.* f Hadrianus *iid.* g reverendissimus *Lamb.* h regalis affatos *Gent.* regales affatus *Tenga.* i amplectes *Gent.* amplectentes *Ten.* k efficitur *Gent.* l pro hujus mundi regno regnum cælestе *Lamb.* regni cælestium *Gent.* R. cælestia *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 2. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 2.) *In secunda* (Secunda) *pro exaltatione s. Dei Ecclesiæ gratias agit* (Regi agit) *: Ermemberto Episcopo, ut Carolus petierat, usum Pallii concedit.* (Invocationem Sanctorum, & Primatum Rom. Ecclesiæ asserit.)

2 Herminarius Bituricensis sedis Episcopus, ut ajebam (*ep.* 70. *al.* XCVI. *not.* 4.) Lateran. Conc. interfuit an. 769. diemque supremum obiit 774. succedente Deodato usque ad 783. quem excepit Hermenbertus, ut tradunt Sammarthani fratres; quorum fidei ætatem hujus Epistolæ commendo, ne amplius vagetur tempore incerto. Opportune animadvertendum, quod an. 743. s. Bonifacius Moguntinus, Synodo apud Francos celebrata, præ aliis decretis, hoc ediderat: *Metropolitanos Pallia ab illa sede* (s. Petri) *quærere*, ut ipsemet testatur in literis (*Cod. Bonif.* 105.) s. Cuthberto Dorovernensi Archiepiscopo. Nihilominus post annos 26. unus Wilcharius Archiepiscopus Senonensis prædicto Concilio Lateran. aderat sacro Pallio ornatus suæ Metropolis instauratæ testis haud dubius: cæteri omnes, minimum sex Metropolitæ, quos inter Bituricensis, tanquam meri Episcopi intererant. Quin etiam Bituricensis idem tertio & quadragesimo post anno Romam venit, ut vides, suæ Metropoli honorem pristinum impetraturus.

reditare concedit, per B. Petrum [a] Apostolorum principem de sævitia adversariorum triumphantes [b] [3].

Reperimus quippe in ipsis regalibus [c] affatibus vestris, ut præfato Ermenberto Episcopo pallium [d] sacerdotalibus infulis decoratum ex Apostolica auctoritate [e] concederemus, quia civitas Metropolis in Aquitania videtur esse patria, quæ Bituricas nuncupatur, ubi nunc præfatus venerabilis vir præesse dinoscitur, curamque pastoralem devotus exercere videtur; quatenus ignorantes, si canonice in [f] provinciæ partibus illis jam ordinatus [g] tam a prædecessoribus [h] nostris, quamque a nobis fuisset, enucleatius eum indagari curavimus, ne usurpationis locus aliquis sacerdotibus [i], in alterius jure [k] concedatur; qui præfatus sanctissimus vir nobis confessus est, ut sub nullius Archiepiscopi jurisditione [l] esse videretur [4].

Quapropter pro nimio vestro regali ex intimo cordis amore, prædicto Ermenberto, a nostra Apostolica sacratissima Sede, atque auctoritate, Archiepiscopo constituto [m] in Metropolitanam civitatem, quæ Bituricas cognominatur, sicut dudum mos exstitit, sub jure sanctæ recordationis * Ecclesiæ degenti, usum [n] pallii concessimus fruendi [5]; & ideo quæsumus, ut per vestrum præcelsum regale [o] adminiculum, ministerium sibi commissum, digne sibi valeat

VARIANTES LECTIONES

a & per B. Petrum *Lam.* *b* triumphare *iidem*. *c* regales *Gent.* regalibus *Teng.* *d* palleo *Gent.* Pallium *Tengn.* *e* decoratum Apostolica auctoritate *Lamb.* decorato Apostolicæ auctoritatis *Gent.* *Teng. correxit, ut est in edition.* *f* canonice provinciæ *Lamb.* in *deest in ms. sed Ten. posuit. Gent.* *g* ordinate *Gent.* ordinatus *Teng.* *h* a Prædecessoribus *Lamb.* a depresoribus *Gent.* a depræcessoribus *Teng.* *i* aliquid sacerdotes *Gent.* aliquis sacerdotibus *Tengn.* *k* jure *deest in ms. sed Teng. posuit. Gent.* *l* jurisdictione *Lamb.* *m* archiepiscopus constitutus *Gent. Ten. corr. ut in edit.* *n* degente usu *Gent.* degendi nsum *Teng.* *o* Regalem *sed littera* m *deleta est*, *Gent.*

NOTÆ

* videtur aliquid deesse.

3 Ita supra (*ep.* 84. *al.* XCI.) Petri suffragiis eum triumphasse ait de Saxonibus, quo hic respicere videtur; nisi forte de Britonibus hoc anno perdomitis, ut tradunt Annal. Francor. & Fuld. sermo est.

4 Locupletissimum hinc suppetit testimonium disciplinæ in Synodo, s. Bonifacio præside, stabilitæ in Francorum Monarchia, immo in toto Occidente, nam disciplina eadem vigebat in Anglia; Africa, & Hispania fere omni sub jugo Saracenorum gementibus; tum Bituricensis Metropolis ante hunc annum minime instauratæ: nam Pontifex magna utitur diligentia, ne fiat alieni juris invasor.

5 Plura apud Thomassinum videsis (l. 1. *c.* 31. *n.* 12. & *c.* 15. *n.* 1.); Aquitania enim in Regnum erecta Bituricensis Primatum in Metropoles Burdigalensem & Ausciensem obtinuit; quæ res non paucas concertationes peperit, Primatusque ille tandem corruit. Id vero ad nos non attinet. Disciplinæ tantum sacri Pallii ab Apost. Sede petiti, juxta decretum Synodale anni 743. attendi debet, ac memoria teneri; nam seq. sæculo Hincmarus Remensis eam invertere ausus est, Scriptoresque eruditissimos recentiores non paucos sectatores, aut potius audaciæ instauratores habuit.

valeat, & [a] canonice diſpenſare, ſacerdotali moderamine ſuſcipiente affectum [b], ut dum plebs [c] ſibi conceſſa ab inſidiatoribus inconvulſa atque intacta permanſerit, ſimulque a veſtro regali culmine tuta fuerit, ab ipſo clavigero regni cœlorum, B. Petro Apoſtolo, dignam mereamini ſuſcipere retributionem, ut una cum [d] excellentiſſima & ſpiritali filia Domna Regina, veſtraque præcelſa ſubole [e], redemptor omnium Deus, longo ac proſpero ſenio amplius exaltati regni gubernaculo [f] faciat perfrui, & vitam æternam pariter vobis tribuat poſſidendam, Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a valeat canonice *Lamb.* & *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *b* effectum *Lamb. Gent.* *c* qui dum plebem *Gent.* ut dum pl. *Teng.* *d* & una cum *Lamb.* *e* veſtraque præc. ſobole *Lamb.* veſtroſque precelſos ſuboles *Gent. Teng. corr. ut eſt in edit.* *f* gubernacula *Lamb.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINETUR DE TRABIBUS MAJORIBUS [a] AD ECCLESIAS RESTAURANDAS [b]: QUAS DOMNUS REX EI DARE PRÆCEPERAT, ET IPSOS [c] ACTORES NEGLEGENTES [d] NIHIL EXINDE, SICUT EIS A DICTO [e] REGE INJUNCTUM FUERAT, FECISSE DICIT, ET DE STANNO [f] AD IPSAM ECCLESIAM SANCTI PETRI RECOOPERIENDAM [g] [1].

ARGUMENTUM

Trabes pro instaurandis Ecclesiis Urbis sæpe ab se petitas, nondum esse traditas. Rogat, ut Regius Missus adveniat, qui & trabes tradi faciat, & stanni centenas libras (mille Carolus, totidem Itherius mittere spoponderant) dari jubeat ab Italiæ Comitibus. Arichim Beneventanum Ducem movisse arma in Amalphitanos, qui Neapolitanorum, quorum juris erant, auxilii plures occiderunt, multis etiam eorum Optimatibus captivis ductis.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVI.	LXVI.	LXXXVII.

DOMNO [h] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [i] Papa. Sæpe vestræ a Deo protectæ regali potentiæ poscentes direximus, ut pro mercede animæ vestræ trabes majores ad Ecclesias Dei restaurandas per vestrum Regale præsidium [k] emittere juberetis, & nullum ab illis, quibus præceptum est, suscepimus effectum, quatenus & ipsæ Ecclesiæ [l], in quibus nobis trabes majores necessariæ sunt, ex parte ruerunt, & alias ruere [m] conspicimus, & ipsas trabes præstolantes, quid agemus [n], nescimus; & pro hoc in magna tristitia degentes existimus [2]. Qua-

VARIANTES LECTIONES

a TRABES MAJOR. *Gent.* trabibus major. *Tengn.* b RESTAURANDUM *Lamb. Gent.* restaurandas *Teng.* c IPSI *Gent.* d NEGLIGENTES *Lamb.* e A IAM DICTO *Gent.* f STAGNO *Gent.* stanno *Tengn.* g RECOOPERIENDUM *Lamb. Gent.* recooperiendam *Tengn.* h Domino *Lamb. Gent.* i Hadrianus *Lamb.* k regalem præsidium *Gent.* regale *Tengn.* l ipsas Ecclesias *Gent.* ipsæ Eccl. *Tengn.* m rui *Gent.* ruere *Tengn.* n quid agere *Lambec. Gent.* agemus *Tengn.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Bar. Summ. 15.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 15.) *In decima quinta* (Dec. quin.) *Carolum monet*, (rogat) *ut trabes majores, quas ad Ecclesiarum restaurationes pollicitus fuerat, mittat celeriter* (fuerat celeriter) *& stannum ad Ecclesiam B. Petri cooperiendam.* (mitteret.) *Preterea de dissidiis inter Neapolitanos & Amalfitanos scribit.* (Amalphit. nonnihil monet.)

2 Pro Basilica tantum s. Petri Hadrianum petiisse constat majores trabes (*ep. 66. al.* LXI.) an. 780. antequam Carolum Romam iterum veniens *Compater* esse cœperit. Hac vero Epistola, quæ haud dubie post mortem Hildegardis, novasque Caroli nuptias cum Fastrada, seu post an. 783. data est, ac tertium Caroli adventum 787.

Quapropter obnixe vestram triumphatorissimam Excellentiam poscentes quæsumus, ut nulla deinceps eveniat mora, sed per vestrum a Deo protectum regale dispositum nobis ipsas trabes majores celerius emittere præcipiatis: ut nullo [a] modo quemlibet [b] neglectum ponere audeant, quia confidentes [c] prorsus existimus, quantæ Dei Ecclesiæ ex ipsis trabibus restauratæ fuerint [d], in vestrum sempiternum memoriale [e], seu Domnæ Reginæ, vestræque nobilissimæ subolis [f] restaurantur; quapropter poscimus, ut vestrum proprium idoneum Missum dirigere jubeatis, qui ipsos actores, qui pro jam dictis trabibus [g] neglectum ponere ausi sunt, distringere debeat, ut ipse nobis eas tradere per vestrum dispositum studeat, ut exinde magnam, ut fati sumus, recipere valeatis mercedem.

Porro & hoc vestræ regali potentiæ innotescimus, quia Arichis [h] Beneventanus dux justitias de hominibus suis quærens, exercitum duxit [i] super Amalfitanos Ducatus [k] Neapolitani, & undique eos circumvallans incendit omnes possessiones eorum, atque habitacula foris posita; quo audito, Neapolitani direxerunt in adjutorium ipsorum plures homines vincentes eos [l], interfecerunt plurimam multitudinem ducatus [m] Beneventani. Unde cum cæteros plures, tum [n] Optimates captivos apud se habent; quod in his vero partibus actum est, vobis enucleatius enunciare festinavimus [3].

Simili

VARIANTES LECTIONES

a nollo *Gent.* nullo *Tengn.* *b* quelibet *Gent.* quemlibet *Teng.* *c* freti *Lamb. Gent.* confidentes *Tengn.* *d* quantas Eeclesias di ex ipsas trabes restauratas fuerint *Gent. Tengn. correxit ut est in editione.* *e* memoriale m *sed li ultimum* m *subducta linea deletum est*. *Gent.* *f* sobolis *Lamb.* vrisque nobilissimis subolis *Gent. Tengn. correxit ut est in editione.* *g* pro jam dictas trabes *Gent.* dictis tr. *Tengn.* *h* Arighis *Lamb.* *i* exercitavit *Lamb.* justitias quas de hominibus suis querente exercitabit. *Gent. Teng. correxit ut est in editione.* *k* Ducati *Gent.* Ducatus *Teng.* *l* & exurgentes super eos *Lam.* exientes supereos *Gent.* irruentes *Ten.* *m* Ducati *Gent.* Ducatus *Teng.* *n* exinde *Lamb. Gent.* tum *Tengn.*

NOTÆ

787. prævit, se poposcisse ait pro aliis etiam Ecclesiis. Quum autem nullæ ex hujusmodi petitoriis literis existant in Codice, hinc colligere est, a familiaribus, quas dicunt, epistolis recensendis Carolum se abstinuisse, nisi momenti aliquid insertum iis esset. Idcirco laudatam 66. & hanc non prætermisit, quia de Neapolitanis præcipue motibus nonnihil continent. Cæterum novissima in editione Duchesnii epistolam, quam versamus, ad hunc annum referri video, neque hinc movendam puto, ut mox dicenda planum facient.

3 Caroli victoriam de Britonibus, conjurationem adversus eum detectam, Italicum iter susceptum, ac Beneventanum Ducatum armis petitum ab eodem Carolo Annalista Fuldensis cum hoc anno illigat. At Solis Eclipsim memorans xv. Cal. Oct. res, quæ evenerunt seq. anno ad hunc se retulisse demonstrat: nam Calvisius tabulis etiam Prutenicis inspectis ad annum sequentem Irenes & Constantini octavum eam Eclipsim pertinere nos docet. Rectius Annales Francor. iter Caroli ad finem anni differunt; ita ut Natale celebrarit Florentiæ: inde Romam ve-

Simili modo & hoc recordari credimus vestram a Deo promotam Præcellentiam [a], qualiter pro amore B. Petri, clavigeri regni cœlorum, & ejusdem Ecclesiæ restaurationis, pro ipsius aulæ tecto, vestra Excellentia nobis est pollicita dirigere stanni [b] libras mille. Simili modo & Itherius [c], vester fidelissimus, per vestrum eximium dispositum, similiter alias mille libras dirigere promisit, pro quo poscentes petimus vestram regalem præcellentiam, ut ipsum stannum [d] nobis per vestrum bonum dispositum dirigere jubeatis, quia ipsa Ecclesia fautoris vestri B. Petri, tempore verno [e] ab aquis nimis invaluit [f], & unde ejus aulæ tectum restauremus [g], minime habemus. Sed obnixe petimus, ut per comites vestros, qui in Italia sunt actores, ipsum jam dictum stannum [h] dirigere jubeatis, per unumquemque [i] comitem [4] libras centum, ut dignam pro hoc ab ipso Dei Apostolo retributionem suscipere mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a vestræ a dō promotæ præcellentiæ *Gent. Teng. correxit ut est in editione.* *b* stagni *Gent.* stanni *Teng.* *c* Ittherius *Lamb.* *d* poscens petimus vræ regalis præcellentiæ ipsum stagnum *Gent. Tengn. correxit, ut est editione.* *e* tempus vernum *Lamb.* tempus verni *Gent.* tempore verno *Tengn.* *f* invaluit *Lamb. Gent.* invaluit *Tengn.* *g* tectum restaurare *Lamb.* tecti restaurare *Gent.* tectum restauremus *Teng.* *h* stagnum *Gent.* stannum *Teng.* *i* unumquoque *Gentilot.*

NOTÆ

veneit sub initia sequentis anni. Iisdem fere verbis utitur Annalista Meten. ap. Pagium (*an.* 786. *n.* 5.) Quamobrem quæ ab Hadriano narrantur de Beneventanis contra Neapolitanos, nihil pugnant cum itinere, quod Carolus meditabatur, fortasse etiam susceperat, quum hanc accepit epistolam. In Chron. Neapolitano (*ap. Pratill. to.* 3. *p.* 33.) historia hæc uberrime narratur, statuiturque ætas hujus Epistolæ. Nam sub finem ejus narrationis legitur, quemadmodum Cæsario Stephani Episcopi & Ducis filio rem gerente Beneventani superantur; & *postquam Cæsarius*, Chronici verbis utor, *adepta victoria lætitia fugientem Arogisium manus suas videt evasisse, suos ulterius persequi prohibet: & hoc accidit an.* 786.

4 Italici Regni administrationem in Pippini Regis minori ætate hinc tenemus. Nam Comites viginti hac occasione numerantur, qui totidem civitatibus præerant. Supra (*ep.* 81. *al.* LXVII. *not.* 2.) Arvinum vidimus modo Ducem, modo Comitem nuncupari, & alibi Duces Clusio, & Florentiæ civitatibus præfectos. Num utrique promiscue Duces & Comites nuncuparentur, ut Arvinus; an officia ista nullo discrimine præficerentur civitatibus per id tempus, incertum. Unusquisque ab Hadriano Comes, & Actor appellatur. Vide supra (*ep.* 81. *al.* LXVII. *not.* 2.)

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR [a] GRATIARUM ACTIONES SEU BENEDICTIONES PRO CRUCE, QUAM [b] EI MISERAT, ET DE TERRITORIO POPULONIENSI SEU ROSELLENSI [c], UT DOMNUS REX SUOS IDONEOS MISSOS DIRIGERET, QUI SUB INTEGRITATE IPSAS CIVITATES CUM SUBURBANA [d] EARUM EI CONTRADERE [e] DEBUISSENT.

ARGUMENTUM

Carolo suis orationibus se commendanti reponit, se jugiter id præstare non solum pro eo, sed pro ejus parentibus, & conjuge Ildegarde vita functis. Gratias agit pro cruce missa: oratque ut Missos dirigat, qui fines Populonienses & Roselleoses hauddum traditos integros vindicent S. Sedi; simulque integras tradant Ducatus Beneventani civitates, juxta ejus donationem nuperrime factam.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVII.	LXXXI.	LXXXVIII.

DOMNO [f] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [g] Patricio Romanorum, Adrianus [h] Papa [2]. Præcellentissimos atque nitidissimos [i] Deo dicatæ regalis præcelsæ scientiæ vestræ mellifluos suscepimus versos [k], quos referantes, atque singillatim relegentes,

Tom.I. Ooo eorum

VARIANTES LECTIONES

a CONTINITUR *Gent.* continentur *Teng.* *b* QUA *Gent.* quam *Teng.* *c* POPULONIENSE SEU ROSELLENSE *Lamb.* ROSELLEN *Gent.* rosellensi *Tengn.* *d* SUBURBANIS *Lamb.* *e* CONTRARE *Gent.* *f* Domino *Lamb. Gent.* *g* ac *Gent.* *h* Hadrianus *Lamb. Gent.* *i* Præterdissimos *Lamb. Gent.* atque nitissimos *Gent.* Præcell. &c. *ut in edit. Tengn.* *k* versus *Lamb.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 8. Bar. Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 8.) *In octava* (Octava) *pro Cruce missa gratias agit: & scribit se semper pro Carolo orare, & pro Genitore ejus sa. me. Orat, ut legatos suos dirigat*, (sa. me. Pippino. Precatur, ut Legatos dirigat) *qui Romana Ecclesia Populoniense, & Rosellense territoria restituant cum partibus Ducatus Beneventani*. (Populoniensem, & Rosellanum agrum cum Ducatu Beneventano restituant.) *Mercedem a* (ejus rei a) *Beato Petro promittit*.

2 Anno 787. ineunte Carolus Beneventanum Ducatum adiens cum suo exercitu, Capuæ constitit, Archiep. præ metu Salernum se recipiente. Ducatum omnem in suam potestatem redegit pacis potius, quam belli artibus. Grimoaldum Arichis filium, aliosque duodecim obsides transactionis pignus secum duxit: Romæ Pascha celebravit, quod incidit die 8. Aprilis, causaque Tassilonis Pontifice intercedente tentata magis quam composita in Franciam rediit, ductoque in Bajoariam exercitu Tassilonem in ordinem redegit. Hæc fuse narrantur in Annal. Francor. Item Baron. ex Reginone (*an.* 787. *n.* 64.) & Pagius ex Annal. Meten. (*eod. a. n.* 6.) Eadem occasione Capuam & cæteras Civitates Campaniæ, seu Ducatus Beneventani a Carolo donatas esse s. Sedi hæc ex Epistola pespicue constat. Pagius perperam differt ad hæc tempora Tusciæ donationem, quam anno 774. quum primo Romam venit, esse factam pluribus argumentis est demonstratum.

eorum robur [a] cum nimio amplectimur [b] amore [3], & procul dubio vestra credere dignetur regalis potestas, quia omnino sicut per eos innotuistis, a nobis in omnibus perficietur, testem enim invoco Deum [c], cui servio in spiritu meo, quod sine intermissione die noctuque [d] semper memoriam [e] vestri facio in orationibus meis obsecrans, tam pro vestra in triumphis regali victoria, & perpetua stabilititate, quamque pro sanctæ memoriæ genitoribus vestris, simul conjuge vestra domna [*] Hiltibranda Regina, filia & spiritali commatre nostra [f], & nempe eorum memoriale non derelinquetur in æternum [4].

Crucem quam nobis misistis in sanctam nostram Ecclesiam recondentes, vestra memoria in æternum in ea manebit [5]. De sospitate enim nostra, quam vestra [g] regalis cupit audire clementia, omnia erga nos, Deo favente, prospera existunt, quia & nos de vestra regali salute atque victoriis [h] certo audire desideramus, quoniam vestra salus, nostra est; & hoc magnopere poscimus; & sicut per anteriores, nostras Syllabas, vestram poscimus regalem potentiam, ita perficere dignetur, uti denuo [i] eos Missos suos dirigere jubeat, qui nobis contradere debeant fines Popolonienses seu Rosellenses [k], sicut ex

VARIANTES LECTIONES

a robore *Gent.* robur *Tengn.* *b* amplectimus *Lamb.* amplexīmus *Gent.* amplectimur *Tengn.* *c* teste enim invoco dō *Gent. Tengn. correxit ut est in edit.* *d* diu noctuque *Lam.* *e* memoria *Gent.* memoriam *Tengn.* *f* Hildibranda *Lamb.* simul conjugis vestræ domnæ hildibrandæ reginæ filiæ, & spiritali comātri n̄ræ *Gent. Tengn. correxit, ut est in editione.* *g* quæ vræ *Gent.* quam vra *Teng.* *h* victorias *Gent.* victoriis *Teng.* *i* deōn *Gent.* denuo *Teng.* *k* Populonienses seu Rosellenses *Lam.* Rosellenses *Gent.* Rosellenses *Ten.*

NOTÆ

* Hiltegarda.

3 Nusquam toto isto cod. sic appellatæ inveniuntur Regiæ literæ. Quare arbitror poetice scriptam hac occasione epistolam ab Hadriano laudari: nam Carolus Alcuino præceptore id temporis liberalibus artibus dabat operam, ut ex Eginhart. Pagius (*an.* 782. n. *n.* 7.) Item Mabillonius (*Ann. lib.* 25. *n.* 22.) ad an. 781. ex cod. Eginhar. a Petro Pisano grammaticam, Rhetoricam, & Dialecticam ab Albino eum didicisse commemorat.

4 Pii Regis petita nil aliud fuisse, quam orationes, testatur Pontifex, qui & pro defunctis Pippino atque Hildegarde jugiter se orare respondet. Eapropter non recte in noviss. edit. Duchesnii putatur epistola circa annum 782. data esse. Rectius Muratorius refert ad an. 788. quo plures conscriptæ fuerunt, ut mox ostendam. Equidem credo sub finem anni 787. hanc datam esse: nam spatio octo mensium post Caroli discessum Roma unicam, quæ hic memoratur, scriptam esse non est probabile: quum ista responsio sit Carolinis versibus forsitan allatis paulo post datam epistolam, cujus mentio est.

5 Ap. Anastas. in vita Leonis III. (*sect.* 378.) legitur: *In basilica Salvatoris D. N. J. C. quam Constantinianam vocant, obtulit crucem cum gemmis hiacynthinis, quam almificus Pontifex in Letania præcedere constituit, secundum petitionem ipsius piissimi Imperatoris.* Hanc postea subreptam Leo IV. instaurasse ab eodem Auctore dicitur (*sect.* 502.) & in usum pristinum revocatam. Alius Crucis a Carolo oblatæ non meminit. Hinc patet, s. Petri Ecclesiam longe antea simili munere donatam esse. Eam quippe unam præ cæteris coluit, teste Eginharto (cap. 27.) his verbis: *Colebat præ ceteris sacris & venerabilib. locis apud Romam Ecclesiam B. Petri Apost. in cujus donaria magna vis pecuniæ tam in auro, quam in argento, necnon & gemmis ab illo congesta est.*

ex antiquitus fuerunt [6]. Nam ex parte nobis ex ipsis finibus non tradiderunt [a]; sed quæsumus, ut vestræ regalis oblationis donatio fine tenus maneat inconvulsa; præsertim & partibus Ducatus [b] Beneventani idoneos dirigere dignetur Missos, qui nobis, secundum vestram donationem, ipsas civitates sub integritate tradere, in omnibus valeant [7]; ut ex hoc potissimam remunerationem una cum spiritali filia nostra domna Regina, vestraque præcellentissima prole [c] ab ipso regni cœlorum clavigero [d], B. Petro Apostolo, suscipere [e] mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a tradiderunt Gent. tradiderunt Tengn. b Ducati Gent. Ducatus Teng. c vrosque precellentissimos proles Gent. Teng. correxit, ut est in editione. d claviro Gent. clavigero Teng. e suscipi Gent. suscipere Tengn.

NOTÆ

6 Agitur hic de finibus integre restituendis, non de Civitatibus. Vide commentationem præv. (*num.* 10.) Pagius ad an. 787. (*num.* 7 *seqq.*) Tusciæ donationem differt, cujus possessionem illico esse initam censet. At *Castellum Felicitatis*, quæ civitas juris erat s. Sedis ante alterum Caroli adventum in Italiam, opinioni huic adversatur. Vide supra (*ep.* 55. *al.* LX. *not.* 5.) Tusciæ siquidem donatio facta, ut mihi videtur, an. 774. quum Carolus Romam primum venit. Idcirco Pontifex Rosellarum & Populonii fines sibi tradi optat, sicut *exantiquitus fuerunt*. At esto: duas istas civitates longe dissitas ab Ecclesiastica ditione in parte Senarum maritima, ex Rosellæ enim ruinis Grossetum emersisse fertur, Massæque, finitima Populonia excisa, Episcopalem hujus honorem accessisse; duas inquam has civitates quum Carolus donaverit s. Sedi an 787. idem de reliquis Tusciæ civitatibus affirmandum erit? ex sequentibus secus esse patefiet.

7 Arichi in ordinem redacto, obsidibusque in subjectionis pignus acceptis Carolus donavit s. Sedi sex Campaniæ Civitates, *Capuam*, *Theanum*, *Arpinum*, *Aquinum*, *Arces*, *Soram*: in quarum possessionem Pontifex per Regios Missos ire optat. Ita semper factum vidimus, ubi nova accessit Donatio.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM, IN QUA CONTINETUR DE ADVENTU ADALCHISI PARTIBUS CALABRIÆ, ET UT GRIMUALDUM IN BENEVENTO DUCEM NON CONSTITUERET, ET DE CIVITATIBUS BENEVENTANIS, ET ROSELLIS, ET POPULONIO [1].

ARGUMENTUM

Rorone & Bettone Regiis Missis sciscitatum venientibus, num Athalgisus Desiderii filius in Italiam venisset; se nuper quæ audierat continuo indicasse Carolo per Arvinum comitem, degere illum scilicet in Calabria prope fines Beneventanos: ita sibi nunciari Cajeta, & ex Pentapoli, literasque utrimque acceptas adnectere. Sibi haud expediens videri Grimoaldum patri succedere: Beneventanos, nisi steterint promissis, milite ad id cogendos. Nisi mittat exercitum a Calendis Maji ad Septembrem, fieri posse, ut Athalgisus cum Græcis aliqua moliatur in ipsum Carolum, & s. Sedem. Statimatque Grimoaldus pervenerit in Beneventanum Ducatum, matrem ejus Adelbergam cum filiabus, obtentu orationis in Garganum, inde Tarentum abituram, ubi suos thesauros habebat. Orat, ut suos Missos redire prohibeat ante traditas Campaniæ civitates integras, finesque pari modo integros Populonii, & Rosellarum. Sicut enim in Tuscia Suanam, & cæteras Civitates cum territoriis suis s. Sedes possidebat; ita æquum esse, ut Campaniæ Civitates integras cum suis territoriis possideret.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVIII.	XC.	LXXXIX.

DOMNO [a] * excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo [b], Regi Francorum & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. Venientes ad nos fidelissimi Missi vestri, scilicet Roro capellanus, seu Betto, post vestram optabilem regalem sospitatem adnunciatam [d], sciscitati sunt a nobis [e] de nefandissimo [f] Athalgiso, filio Desiderii Tyranni [g] Regis, si ita fuisset, quod, Deo sibi contrario, in [h] partibus Italiæ venisset. Nos vero nuper, quod de ipso protervo Athalgiso audivimus, per fidelissimum Missum vestrum Arvinum Comitem, vobis intimare non omi-

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lam. Gent.* b calo *Gent.* c Hadrianus *Lamb. Gent.* d adnunciaonem *Gent.* adnunciatam *Tengn.* e sunt nobis *Gent.* sunt a nobis *Teng.* f pro nefandissimo *Lamb.* pro nefandissimos *Gent.* de nefandissimo *Teng.* g Desiderii Regis *Lamb.* Desid. tiranni *Gent.* Tyranni *Tengn.* h in *deest in ms. sed Teng. posuit Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 42. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 42.) *In Quadragesima secunda* (Quadr. sec.) *indicat Adalchisum Desiderii filium in Calabria partes advenisse. Orat Carolum, ut contra hunc bellum gerat, & Beneventanos cum aliis obedire cogat. Item ne Grimoaldum Ducem Beneventanum constituat: ut Beneventum, Rosellas, Populonium, & alia loca s. Petro reddat.*

omisimus, quia pro vestra regali victoria, Deo auspice, retractantes, nullum neglectum ex omni parte ponimus, vestræ præfulgidæ Excellentiæ indicantes, ut, Domino opitulante, atque B. Petro Apostolorum principe comitante, præcipua vestra regalis [a] providentia prudentissime [b] suam nostramque salutem procuret. Sic enim de jam dicto nequissimo Athalgiso, nobis nunciatum est, quia in veritate, Deo sibi contrario, cum Missis Imperatoris, in partibus [c] scilicet Calabriæ [d] residet, juxta confinium Ducatus [e] Beneventani, ut de ejus invalido adventu [f], Campulus Episcopus civitatis Cajetanæ, per suas nobis significavit Syllabas, similiter & de Pentapoli pro ejusdem [g] Athalgisi arrogantia nobis in scriptis intimaverunt, quatenus ob nimium vestrum amorem infra alios [h] misimus apices, tam Cajeta [i], quamque Pentapoli [k] series nobis destinatas, nempe quidem scimus, quia [l] ipse iniquus & perfidus Adalgisus, pro nulla alia causa in istis declinavit [m] partibus, nisi tantummodo pro vestra, nostraque contrarietate. Unde oportet, ut firmissima vestra sacra partibus Beneventanis emittere * vestra præcelsa regalis Excellentia nitatur [n], ut undique, per vestrum regale amminiculum imperturbati pariter maneamus [a].

Nos vero hæc omnia considerantes, dilectissime, nimisque amantissime, atque a Deo protecte prærectissime fili, nobis sic aptum esse videtur, ut sive voluntatem vestram fecerint ipsi Beneventani, non ullo modo expedit Grimualdum, filium Arichisi, Beneventum

VARIANTES LECTIONES

a regali *Gent.* Regalis *Tengn.* *b* prudentissimā *Gent.* prudentissime *Tengn.* *c* Imp. partibus *Lamb.* Interatoris *Gent.* Imp. in parr. *Teng.* *d* Cabiix *Gent.* Calabriæ *Teng.* *e* Ducatui *Gent.* ducatus *Teng.* *f* ut pro ejus inv. adv. *Lamb.* ur de & pro ejus invalidū adventū *Gent.* *Teng. corr. ut in edit.* *g* eidem *Gent.* ejusdem *Tengn.* *h* infra alio *Gent.* infra alios *Ten.* *i* tam a Cajeta *Lamb.* tā a caæta *Gent.* Cajeta *Tengn.* *k* a Pentapoli *Lamb.* *l* qui *Gent.* quia *Tengn.* *m* decrinavit *Gent.* declinavit *Tengn.* *n* niteat *Lam. Gent.* nitatur *Ten.*

NOTÆ

* Videtur redundare.

a Non aliunde Carolus rescivit de Adalgisi in Italiam adventu, quam ex Cajetani Episcopi, & Pentapolensium literis ab Hadriano transmissis per Arvinum Comitem; ut ista ex narratione colligitur. Per eundem Arvinum Arichis etiam mortem nunciasse Carolo, ex iis quæ mox narrantur, infertur. Cointius & Pagius (*an.* 787. *n.* 14.) Arichis mortem statuunt die 26. Aug. ejus anni. Sed ante eos id fecerat Baronius prolato Epitaphio (*an.* 787. *n.* 65.) cui hæc subjiciuntur: *Vixit autem quinquaginta tres annos, obiit* VI. *Cal. Sept. anno ab Incarn. Dom.* DCCLXXXVII. *& ex Domna Adelperga Principissa filios Romoald, & Grimoald, Egisisum, Theoraldam, & Adeleisam suscepit.* Epitaphium illud Paulo Diacono auctore novissime est editum inter Tumulos Principum Langob. a Cl. Pratillo (*to.* 3. *pag.* 305.) qui nuper allata verba Camillo Peregrinio restituit ingratiis Pagii ea tribuentis Paulo Diacono. Cæterum epistola illa, cujus mentio est in præcedenti, non alia fuisse videtur, quam quæ data dicitur Arvino Comiti cum nunciis de morte Principis, ac de Adalgisi adventu, adnexisque laudatis epistolis Cajetani Ep. & Pentap.

tum [a] dirigere [3]. Verumtamen ſicut vobis ad omnipotenti Deo noſtro prudentiſſima ſapientia conceſſa eſt, ita ſagaciter pro hujuſmodi re pertractare [b], atque congrue diſponere jubeatis [c], ut ea, quæ vobis nobiſque expedibilia fuerint [d], ad perfectum ſalubriter veniant, ut non in quolibet labore pariter eveniamus, ſed ſi ipſi ſæpius dicti Beneventani minime veſtram regalem adimpleverunt [e] voluntatem, ſicut vobis polliciti ſunt, ſtatim ibidem taliter exercitus [f] emittere ſtudeatis [g], ut ad profectum ſanctæ noſtræ Eccleſiæ, veſtræque regalis perveniant [h] Excellentiæ, & ſic illis partibus diſponatur, ut inimicus locum nocendi non inveniat, ſed ſemper veſtra in triumphis exultet in Domino regalis victoria [4].

Enim vero una cum fideliſſimis Miſſis veſtris pertractantes conſiderantesque [i], ut ſi minime ipſi Beneventani adimplere voluerint regalem veſtram voluntatem ad [k] Kalendas Majas, veſter robuſtiſſimus exercitus in confinio præparatus [l] ſuper ipſos irruere Beneventanos inveniretur; & demum pariter penetrantes, in his confirmari, propter æſtivi temporis ægritudinem [m], non audebimus, & iterum ſi ſuper eos a Kalendis Maiis uſque in Septembrem Menſem exercitus non venerint [n], dubium nobis eſſe videtur, ut forte, Deo ſibi contrario, prædictus nefandiſſimus Adalgiſus, per inſidias Græcorum, non aliquam nobis vobiſque conturbationem facere moliatur; quia [o] jam dicti Miſſi Græcorum [p] cum eo eſſe noſcuntur, & alii in Neapoli reſidere videntur. Sed hæc exiſtimantes in veſtro robuſtiſſimo atque a Deo protecto regali arbitrio emiſimus pertractanda [q], ut

VARIANTES LECTIONES

a Benevento *Lamb. Gentil.* Beneventum *Tengn.* *b* petractari *Gent.* pertractare *Teng.* *c* jubeamini *Gent.* jubeatis *Teng.* *d* fuerunt *Lamb.* *e* adimpleverint *id.* *f* exercita *Lamb. Gent.* exercitus *Teng.* *g* ſtudeamini *Gent.* ſtudeatis *Teng.* *h* preveniat *Gent.* perveniat *Ten.* *i* conſiderantesus *Gent.* conſiderantesque *Teng.* *k* voluntatem Kal. *Lamb.* ad *poſitum a Tengn. Gent.* *l* veſtra robuſtiſſima hoſte in confinio præparata, *Gent. Tengn. correxit, ut in edit.* *m* pro æſtivo tempore ægritudine *Lamb.* temporis *Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *n* Kaleodas Majas uſque in Septembrio menſe exercita non evenerint *Lamb. Gent. Teng. corr. ut eſt in edit.* *o* q *Gentil.* *p poſt* Græcorum *ſequitur in ms.* & *ſed linea ſubducta deletum eſt Gentil.* *q* pertractantes *Gent.* pertractanda *Teng.*

NOTÆ

3 Romoaldus primogenitus præmortuus erat patri eodem anno, ut monet Pagius (*loc. cit.*) Quare ad Grimoaldum obſidem ap. Carolum ſucceſſio pertinebat. Sed Pontifici cauſæ aderant, cur ſucceſſionem iſtam improbaret. Eas & in literis Arvino datis enunciaverat, quod ipſe teſtatur infra (*ep.* 92. *al.* LXXXVI.) & iterum nunc enunciat, ſeu potius in mentem revocat.

4 Omnimoda ſub poteſtate Caroli Beneventanos eſſe cupit: quare oritur hoc dilemmate; aut Beneventani ſervant fidem Francorum Regi; Grimoaldum eorum Ducem conſtituere non expedit: aut ab eorum promiſſis deſciſcunt; vi & armis continendi ſunt in officio. Sapientiſſimum plane conſilium, quod nihilominus Caroli remittit arbitrio.

ut qualiter vobis placuerit, disponere celeriter dignetur, nobis intimando [a] per suos regales affatus suam nostramque securitatis salutem [5].

Quapropter nimis poscentes, quæsumus vestram prærectissimam Excellentiam, ut nullo modo pro causa Grimualdi filii Arichisi credere plus cuiquam jubeatis, quam nobis. Nam pro certo sciatis, quia si ipsum Grimualdum in Beneventum [b] miseritis, Italiam sine conturbatione habere minime poteſtis, eo quod Leo Episcopus secreta nobis sic fatus est; quia Adalberga relicta Arighis [c], tale habet consilium, ut dum ipse Grimualdus filius ejus, Beneventanos fines [d] introierit, ingeniose cupit duas filias suas secum deferre, & quasi orationis causa, sanctum Angelum in Garganum pergere [e], & deinde in Tarantum [f], ubi & thesauros suos reconditos habet, quia tantum octoginta millia distat a sancto Angelo usque Tarantum [g]; [6] sed in hoc minime vestra a Deo promota Excellentia considerare debeat, quod pro nostra aviditate [h], ipsas civitates adquirendum, quas B. Petro Apostolo, & nobis condonastis, talia vobis insinuare studuimus, sed pro magna securitate sanctæ Dei Catholicæ & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, atque vestræ præcelsæ regalis exaltationis victoria, ea, quæ audivimus, & agnoscere [i] potuimus, vestris regalibus [k] auribus insinuare nullo modo [l] neglEximus. Vestra quoque regalis Excellentia, qualiter ei placuerit, & aptum prospexerit, in omnibus his disponere provideat [m]. Quapropter magnopere poscentes vestram clementissimam regalem benevolentiam, quæsumus, ut pro amore fautoris vestri, B. Petri clavigeri

VARIANTES LECTIONES

a intimante *Gent.* intimando *Tengn.* b in Benevento *Lamb. Gent.* Beneventum *Teng.* c Arigibs *Lamb.* d Beneventanis finibus *Lamb. Gent.* Beneventanos fines *Tengn.* e ad sanctum Angelum in Gargano pergere *Lamb.* in scm angelum io gargario pergere *Gent. Tengn. ut in edit.* f Tarantu *Gent.* Tarantum *Tengn.* g Taranto *Lamb. Gent.* Tarantum *Tengn.* h aviditate, aut *Lam.* aut *in ms. linea subducta deletum est Gent.* i agnosci *Gent.* agnoscere *T.* k regalis *Gent.* Regalibus *Tengn.* l ullo modo *Lamb.* m p videatur *Gent.* provideat *Teng.*

NOTÆ

5 Mature facto opus esse urget: & quinque ad summum mensibus belli apparatum, militaremque actionem concludit. Et quidem jure: nam Adalgisus viduæ Adelbergæ frater Græcorum ope fultus, in Calabriæ finibus degens, Grimoaldi sororis filii successionem præstolabatur in Ducatu Beneventano, ut junctis viribus in s. Sedis ditionem, indeque in Italicum Regnum irrumperet.

6 Iter istud ab Adelberga institutum in fines orientales Ducatus Beneventani, quo & frater Adalgisus appulerat, statimque Grimoaldus paternum Ducatum adeptus esset, suspicionem Pontificis haud esse inanem demonstrat.

vigeri regni cœlorum, nostraque in Christo spiritali paterna dilectione clariter atque specialiter per vestros regales honorabiles apices Missis vestris dirigere dignemini, ut nullo modo [a] ad vos remeare audeant, nisi prius sub integritate civitates in [b] partibus Beneventanis, sicut eas per vestram sacram oblationem B. Petro Apostolo, & nobis contulistis, in omnibus contradere valeant, & justitias de Populonio & Rosellis [c] nobis facere sub integritate studeant [7]. Quia sunt alii ex Missis vestris, qui contemnere moliuntur & fœdare vestram sacram oblationem; sed sicut in [d] partibus Tusciæ civitates, id est, Suanam, Tuscanam, Biternum, & Balneum Regis [e], cæterasque civitates, cum finibus & territoriis eorum [8], B. Betro offerentes condonastis, ita in eo modo, civitates in [f] partibus Beneventanis contradere nobis protinus faciatis, ut dum Missi vestri [g] vestros susceperint regales firmissimos affatus, sine qualibet interposita dilatione, nobis eas contradere sub integritate valeant, ut nullus sit, qui possit exstinguere [h] vestrum illibatum sacrificium, sed hoc lucri potissimum præmium adquirentes digne mereamini [i] una cum spiritali nostra filia, Domna Regina, vestraque nobilissima subole [k] in æthereis sine fine regnare arcibus. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a ullo modo *Lamb.* *b* civit. partib. *id.* in *deest in ms. sed Teng. posuit Gent.* *c* Rosellas *Gent.* Rosellis *Tengn.* *d* sicut partibus *Lamb.* in *deest in ms. sed Tengn. posuit Gent.* *e* Suana, Tuscana, Bitervo, & Balneo Regis *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in edit.* *f* civit. partib *Lamb.* & *hic Teng. pos.* in *Gent.* *g* missi vris *Gent.* vestri *Tengn.* *h* extingui *Gent.* extinguere *T.* *i* remeamini *Gentil.* meream. *Teng.* *k* sobole *Lamb.* vrisque nobilissimis subolis *Gentil. Teng. correxit ut in edit.*

NOTÆ

7 Ut in præcedenti, ita hic de Rosellæ, & Populonii finibus, una cum sex prædictis Campaniæ Civitatibus tradendis res est. Quamobrem quod ibi ajebam (*not. 6.*) non est improbabile utramque maritimam civitatem concessam fuisse s. Sedi seorsim ab aliis Tusciæ, quod planius fiet ex sequentibus.

8 Vides hic Tusciæ Civitates enumerari a Suana incipiendo, quæ occidentalior est cæteris; ita ut Urbem veterem, & Castrum Felicitatis, quas facit reliquas, intelligi oporteat, non autem Rosellas, & Populonium, quæ quum Suana magis occidentales sint, priori loco debuissent recenseri. At contra ne ulla quidem fit earum mentio, quum infra de Campaniæ Civitatum tradenda possessione agitur Tuscarum exemplo. Proinde quidquid de tempore donationis Rosellæ, & Populonii censeas, de aliis Tusciæ statuas necesse est, primo in adventu Caroli an. 774. una cum Castello Felicitatis donatas esse adversus Pagii Recentiorumque aliorum opinionem.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA[a], IN QUA CONTINETUR DE MISSIS GRÆCORUM CUM[*] DIUCITIN[b], ID EST, DISPOSITORE SICILIÆ, POST[c] REVERSIONEM ATTONIS[d] DIACONI, MISSI DOMNI REGIS A BENEVENTO, CUM RELICTA ARICHISI DUCIS CONCILIATI SUNT[e], QUALITER DUCATUM BENEVENTANUM[f] A POTESTATE PRÆDICTI REGIS PER INSIDIAS SUBSTRAHERE POTUISSENT[1].

ARGUMENTUM

Venientes Regii Missi Atto Diaconus, & Goteramnus Ostiarius, postmodo Maginarius Abbas, & Joseph Diaconus Regiam voluntatem nunciant Pontifici, ejus nempe consilio agenda omnia esse. Censet igitur, Pontifex, ut nunquam invicem separentur: præmittit priores duos versus Ducatum Beneventi; ita ut in Valvæ oppido expectent reliquos Romæ manentes, & Liuthericum quintum missum. Ii consilii immemores Beneventum, haud expectatis sociis, inde Salernum ad Adelbergam viduam processerunt. Tres reliqui Beneventum euntes, ibi audiunt, Salerni agitari consilia adversus Carolum & s. Sedem: mox Goteramno superveniente, una cum isto aufugiunt Valvam in finibus Spoletani Ducatus, ubi jussa Regia præstolantur. Atto præ metu ad aram in Ecclesia Salerni confugit: quem Beneventani ficte mitigant, eique ad Carolum literas dant fidelitatis plenas. Hæc omnia Pontifex Carolo: deinde addit, quod Capuani quidam recens subjecti Apostolicæ Sedi Romam venientes nunciarunt, post Attonis discessum Missos Græcos cum Dispositore Siciliæ die 20. Januarii Salernum ad Adelbergam se contulisse; inde Neapolim deductos, magnoque cum honore susceptos, cum Stephano Episcopo, & Neapolitanis consilia agitare. Beneventanos videri erupturos æstivo tempore. Rogat, ut eos præveniat, ne simul deficiant, & civitates s. Sedi donatas invadant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVIII.	XCII.	XC.

DOMNO[g] [**] excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus[h] Papa[2]. Meminit vestra a Deo promo-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Lamb.* *b* QUOD CUM DIOECETA *id.* *c* POS *Gent.* post *Teng.* *d* ATTONI *Gen.* Attonis *Tengn.* *e* CONSILIATI SUNT *Lamb.* *f* DUCATO BENEVENTANO *Gent.* Ducatum Beneventanum *Ten.* *g* Domino *Lamb. Gent.* *h* Hadrianus *Lamb. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Diœceta διοικητὴς, *administrator.*

** Summ. 23. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 23.) *In vigesima tertia* (Vig. tert.) *indicat, quale consilium Legatis ejus dederit. Item de* (monet de) *Legatis Græcorum cum Dispositore Siciliæ quod cum* (Sicil. cum) *relicta Arichisi ducis consiliati sint, qualiter*, (egerint quanam ratione) *Ducatum Beneventanum Carolo Regi subtrahere possent* (eriperent.) *Orat itaque Carolum, ut sic omnia pertractet, ut suam & Ecclesiæ Romanæ securitatem procuret* (tutelam proc.)

2 Epistola hæc a superiori non multum distat: verno enim tempore data est, quum superior media hyeme scripta esse videatur. Cennii diligentia laudatur a Pagio (*an.* 788. *num.* 1. *seq.*)

ta regalis Excellentia, qualiter ad nos emisit fidelissimos Missos [a], scilicet Attonem religiosum Diaconum, & [b] Goteramnum magnificum Ostiarium, & post tergum [c] eorum ad nos venerunt [d], videlicet, Maginarius religiosus Abbas, & religiosus Joseph [e] Diaconus [3], qui nobis [f] fideliter intimaverunt ea, quæ illis injuncta habuit vestra prærectissima regalis potestas, ut secundum nostrum Apostolicum consilium, in partibus [g] Beneventanis, ita peragerent [h]; qui in [i] nostri præsentia residentes prænominati quatuor Missi, id est, Maginarius religiosus Abbas, Atto, & Joseph religiosi Diaconi, atque Goteramnus magnificus Ostiarius [k], dum adhuc minime conjunxisset nostris Apostolicis obtutibus Luthericus, qui cum præfato [l] Maginario, seu Joseph, ad nos missus fuit: tale illis præbuimus consilium, ut nullo modo se alter ab altero separaret [m], sed præeuntes Atto & Gotteramnus, in oppido Valvæ ibidem expectarent tam Maginarium, & Joseph, quam Liudericum, quem socii ejus apud nos morantes expectabant [4], qui præcedentes, scilicet Atto cum Got-

VARIANTES LECTIONES

a fidelissimis missis *Gent.* fidelissimos mis. *Teng.* *b* seu *Gen.* & *Ten.* *c* postergum *Gent.* post tergum *Teng.* *d* erunt *Gent.* venerunt *Teng.* *e* seu Joseph relig *Lamb.* *Gent* & *Teng.* *f* nobilis *Gent.* nobis *Tengn.* *g* consilium partibus *Lamb.* *Gent.* *Tengn.* *intervolat in Gent.* *h* peragerentur *Lamb.* *i* in *deest in ms.* *Ten.* *posuit Gent.* *k* Maginarium religiosum Abbatem, seu Attonem, & Joseph religiosos diacones, a que Goteramnum magnificum Ostiarium *Gent.* *Tengn.* *corr. ut in edit.* *l* Liudericus, qui cum præfato *Lamb.* *m* alterutrum separarent *Lam.* alterutrum separari *Gent.* alter ab altero separaret *Teng.*

NOTÆ

seq. [3] qui accuratam ejus numerationem sequitur; quod etiam fit in novissima editione Ducentina. Muratorius confundit earum ordinem, adoptatque ineptias Anonymi Salernitani turbat historiam. Unum peccat Cointius, eumque sequuti omnes, dum epist. LXXIII. Cod. Car. mitat sexagesimam huc pertinere sunt tam Campaniam Romanam pro Beneventana intelligentes. Eam vide supra, notatque et [illegible]. Hac equidem detracta, tam præcedentis, quam duarum sequentium ordinem retineo, quem impune mutari non posse mox patebit.

3 Hos Legatos longe antea Romam advenisse tam tamo [illegible], qua utitur Hadrianus, dum legationem Carolo in mentem revocat, tum epistolæ contextus luculenter demonstrant. Nam ante diem 20. Januarii Atto cum Missis [illegible] extremus Salerno discesserat; ingressique cam civitatem erant Legati Græcorum, qui Arrogoti Locatur oppido triginta circiter [illegible] passuum distito ejus discessum præstolabantur [illegible] ut præcedenti mensis die Attonem profectum esse pro certo haberi debeat. Quamobrem quæcumque evenisse docet epistola, intra dies novemdecim coarctari nequeunt, at quantum temporis spatium ex superiori anno huc conferri oporteat, incertum. Id, ni fallor, minus dubium, quod ante Roronem, & Betto [illegible] hi Legati advenerant, utique mandata perebat Hadrianus ita præcedenti, ut ne in Franciam redirent ante traditam possessionem Civitatum Campaniæ, non enim notat, quæ ns adversia contigerant, atque postmodum nunciata persequitur in hac epistola. Cointius & Pagius rei difficultatem evitant præcedentem epistolam ad superiorem annum rejicere: at minime adverterunt, Menses Majum ac Septembrem sic memoratos epistolam eodem anno adferre, quamquam tempeam [illegible] mutua, antequam pericula, & fuga Mauforum, qui in Beneventanum Ducatum procederant, ad Pontificis aures pervenirent. Itaque ad hunc annum utramque pertinere [illegible] oportet, illam [illegible] Januario mense, hanc Martio, forsan etiam Aprili datam.

4 Quum de Legatis, non de armorum Ducibus agatur, tantum Legatis [illegible], ne invicem dividerentur, nec [illegible] aliquatenus ca

Gotteramno, nullo modo nostris accommodaverunt consiliis; sed relinquentes penitus Maginarium seu Joseph & Liudericum, abierunt [a] singulariter Benevento; unde [b] post tergum eorum euntes Maginarius cum Joseph & Liuderico in Benevento, jam Attonem & Goteramnum nullo modo invenire valuerunt, eo quod in Salernum perrexerant ad Albergam [c] relictam Arichis [d] ducis; ubi [e] dum Maginarius cum sociis suis a fidelibus vestris audissent, sicut nobis ipsi intimaverunt, eo, quod infideliter agerent [f] tam relicta prædicti Archisi Ducis, quamque cæteri Beneventani, erga [g] vestram regalem Excellentiam, atque nostrum Apostolatum, iniqua atque adversa tractare non desinunt; fugam arripientes Maginarius cum Joseph [h] & Liuderico, una cum Gotteramno, qui ad ecs adloquendum venerat a Salerno, introierunt in finibus Ducatus [i] Spoletini in præfato [k] oppido Valvæ, & ibidem morantur usque ad vestrum regalem in triumphis dispositum [l]. Atto vero audiens, ut fertur, fugiens intus in Ecclesiam Salerni, præ [m] timore, ejusdem Ecclesiæ altare tenuit. Ipsi autem Beneventani [n] suadentes, ut reor, & simulanter eum mitigaverunt [o], & vestrum clericum [p] ficte miserunt, se ipsos fideles in omnibus commendantes [5].

Et ob nimium suavemque amorem, quem [q] erga vestrum invictissimum [r] gerimus regnum, nullo modo valemus prætermittere, liquidius de omni causa [f] vobis insinuare; venientes quippe ad nos de Capua [t], quam B. Petro Apostolorum principi, pro mercede ani-

VARIANTES LECTIONES

a Lidericum abiierunt *Gentil. Teng. correxit.* *b* Qui *Lamb. Gent.* unde *Tengn.* *c* in Salerno perrexerant ad Albergam *Lambec. Gent. Tengn. corr. ut in edit.* *d* Arichisi *Lamb.* *e* qui *Gent.* ubi *Teng.* *f* peragerent *Lam. Gent.* *g* & erga *Lamb.* *h* cum Josepho *id.* *i* ducati *Gent.* Ducatus *Tengn.* *k* prælato *Lamb.* *l* ad vram regalem triumphum dispositum *Gent. Ten. corr. ut in edit.* *m* in Ecclesia Salerno *Gent. Tengn. correxit.* *n* Beneventani eum *Lamb.* eum *in ms. subducta linea deletum est. Gent.* *o* ut reor, dissimulantes, eum mitigaverunt *Lamb.* desimulantes mitigav. *Gent.* & simulantes eum mitigaverunt *Tengn.*
p & ad vestram Excellentiam *Lamb.* vram Excleriam *Gent.* vestrum clericum *Teng.* *q* quod *Gent.* quem *Tengn.* *r* injunctissimum *Gent.* invictiss. *Teng.* *f* de omnis rei causis *Lamb.* de omni rei causas *Gent. Teng. delendo* rei *posuit* causa. *t* quam *Lamb.* quæ *Gent.* quam *Teng.*

NOTÆ

ea siquidem pendet a secretis colloquiis eos inter, ac Pontificem habitis, antequam Roma proficiscerentur. Nihilominus Ducatus ille Duce vacans; Adelberga vidua consiliorum rerumque omnium caput; Adalgisus hujus frater præsidio Græcorum fultus in Ducatus finibus; & Grimoaldi Adelbergæ filii quæsita successio haud ignota erant Pontifici: quippe quæ Carolo per Arvinum nunciarat, suumque non inanem metum eidem significarat. Quamobrem si gravissima hæc negocia concordiam illam spectare quis putet, conjectura, ut reor, non aberrabit.

5 Hac narratione satis perspicua Pontifex culpam rejicere videtur in Legatorum iter Salernum contra sua consilia: sequenti autem epistola infidelitas Beneventanorum patefiet, cui Legatorum concordia nil profutura erat.

mæ veſtræ, atque ſempiternâ memoriâ, cum cæteris civitatibus obtuliſtis [a], videlicet Gregorius presbyter [b], Saductus, Pergulfus, Audemundus, Haimo, Landemarus, Warnefridus, Sigulfus, Audualdus, & Corbulus [6], intimaverunt nobis, quod [c] dum Atto diaconus ad veſtram reverſus eſt Excellentiam, ſtatim Miſſi Græcorum, duo Spatharii Imperatoris, cum * Diucitin [d], qui latine *diſpoſitor* Siciliæ dicitur, in Lucaniæ Acropoli deſcendentes [e], terreno itinere, Salernum ad [f] relictam Arigiſi [g] ducis peragrantes, tertio decimo Kalend. Februar. pervenerunt, qui ibidem cum ipſis tres dies conſiliantes Beneventani, poſt tertium diem uſque Neapolim [h] deduxerunt; Neapolitani vero cum magno obſequio cum ſignis & imaginibus eos ſuſcipientes, Neapolim ingreſſi ſunt, pariter & uſque hactenus cum ipſis Neapolitanis, atque Stephano Epiſcopo ejuſdem Neapolitanæ Eccleſiæ, pertractantes exiſtunt [7].

Sed

VARIANTES LECTIONES

a offeruiſtis *Lam. Gent.* obtuliſtis *Teng.* *b* preſbyter, ſeu *Lamb.* ſeu *ſubducta linea deletum eſt in ms. Gent.* *c* quia *Lamb Gent.* quod *Teng.* *d* Diœceta *Lamb.* e deſcentes *Gent.* deſceodentes *Tengn.* *f* Salernum apud *Lamb.* Salerno aput *Gent.* ad *Tengn.* *g* Arichiſi *Lamb.* *h* Neapolim eos *Lam. Gent.*

NOTÆ

* Diœcete:

6 Apud Mabillon. (*ſuppl. ad Diplom. pag.* 70.) ex authentico Dionyſiano in phylira extat fragmentum Epiſtolæ Hadriani, qua petit conſilium a Magnate aliquo, incertum num ſuæ, an Francorum ditionis, utrum Capuanorum aliquot juramentum fidelitatis ſeorſim ab aliis recipi ab ipſo debeat. Quumque hujuſmodi fragmentum ſummam cum hac Epiſtola affinitatem habeat, huc illud transferre libuit .... *intentionem prudentiſſim.... ſeu gloria veſtra deducimus, eo quod .... fuerunt aliquanti ex Civibus Capuani. ſcilicet Gregorius presbiter, Saductus, Haimo, Au .... Erulphus, Landemaris, waldifridus, Andolphus, & Corbulus de quap. ...s, & ſpiritalis Compater noſter Inl. Carulus Rex Francorum, & Langobardorum .... que Patricius Romanorum .... em beato Petro Apoſtolo fautori ſuo, & .... cum ſua precell. conj. ...h Regi .... corumque noviliſſimos ſuvoles, & cuncti .... noviliſſimi Franci petentes nobis, beatiſſimi Petri, & noſtri eſſent ſubjecti, ſicut per Donationem precellentiſſimi Domini Regis agniti ſunt .... veſtrum petimus conſilium, ſi eos in ſervitio beati Petri Apoſtoli recipere debeamus .... nobis quippe meliorem .... ſi eos recipimus, ut inter eis diſſenſio fiat, & diviſis inveniantur .... partem, atque effectum B. Petri Apoſtoli, atque precellentiſſimi filii noſtri Domini Regis ſic expedit, ut dum diviſi fuerint, melius .... ſine noſtro veſtroque favore. Sed & hoc nobis pralati .... noſtrum Miſſum una cum Indiculum Adelperga relict.... rechis dirigere deberemus .... pereuntes una cum omnes Benebentani .... auderent ipſi Benebentanis, aut alius ex illis partibus cives ſuper eos .... aut qualibet in eis malitiam ingerere .... iſti conſilio favere voluimus. Quapropter quaſumus veſtra re.... prudentia, ut tam de recipiendi eos, quamque de noſtro Miſſo una cum noſtrum Indiculum apud ſape .... iſtam Adelpergam, ſeu Benebentum dirigendum nobis conſilium prabere debeatis: & qualiter exinde congrua & recte pros.... nobis protinus per veſtra ſcripta ſignificare maturemini .... intercedente beato Petro Apoſtolo fautori veſtro divina Majeſtas per multorum ....*

7 Atto Regius Miſſus de Grimoaldi ſucceſſione acturus cum Rege, ſuſceperat in Franciam iter: vir enim probus ſubleſtæ fidei homines haud novit. Non ita Pontifex, qua erat prudentia: idcirco tam vehementer Grimoaldi ſucceſſionem averſabatur. Capuanorum autem relata, quæ in ſeq. epiſtola ſunt ampliora, & lucidiora, tum Pontificis prævidentiæ ſunt locupleſ teſtimonium, tum Muratorianam artem funditus evertunt. Is ſiquidem rerum ſerie reclamante (*an.* 788.) literas Hadriani proprio arbitratu pervertit, ſordeſque Anonymi Salernitani auctoritati earum præferens, hiſtoriam texit omnino aliam a vero, ut Hadrianum a Ca-

Sed vestra a Deo promota prærectissima regalis Excellentia, a Deo inspirata, taliter pertractare debet [a], ut suam & nostram in omnibus securitatem procuret, & nullius hominis [b] inanes fabulas attendat; neque muneribus suadere quispiam eam valeat, sed tantummodo pro exaltatione spiritalis matris suæ, sanctæ nostræ Catholicæ & Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ, suæque regalis Excellentiæ, & nostræ decertare nitatur [c], quia, ut arbitramur, ipsi Beneventani istud tempus vernum transire patientur [d], ut, æstivo tempore, Deo illis contrario, vobis in perjurii reatum [e] incurrant [8]: Sed vestra regalis potentia, sic illis in triumphis præire satagat, ut & illorum proterviam [f] procul dubio imminentem [g] sub pedibus suis conculcet, & sua exaltatio [h] in toto * prosametur mundo, tam de sua prudentissima regali victoria, quamque de sacratissima oblatione, quam in partibus [i] ipsis Beneventanis B. Petro, fautori suo, puro corde, ob nimium amorem, atque sempiternam memoriam [k], condonavit [9], ut dum [l] ipse claviger regni cœlorum B. Petrus Apostolus, fautor & protector vester, in integro vestram susceperit sacram donationis oblationem, digne valeamus in ejus alma Confessione tam pro vobis, quamque spiritali filia nostra Domna Regina, vestraque nobilissima subole [m], fundere preces [n], ut per multorum annorum curricula [o] in hoc mundo [p] regni gubernacula fruentes in æthereis arcibus sine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a debeat *Lamb. Gent.* debet *Teng.* *b* nulli hominum *Gent.* nullius hominis *Teng.* *c* niteat *Lamb. Gent.* nitatur *Teng.* *d* transire mitigant *Lamb.* istius temporis verni transire mitigant *Gent. Tengn. correxit, ut est in editione.* *e* reatus *Gent.* *f* pretvia *Gent.* pterviam *Teng.* *g* inveniente *Gent.* imminentem *Tengn.* *h* exaltatione *Gent.* exaltatio *Tengn.* *i* quam partibus *Lamb.* quæ in part. *Gent.* quam in partib *Ten.* *k* sempiterna memoria *Gent.* sempiternam memoriam *Teng.* *l* qui dum *Gent.* ut *Teng.* *m* sobole *Lamb.* *n* vestrisque nobilissimis subolis fundi preces *Gent. Teng. corr. ut est in edit.* *o* curriculis *Gent.* curricula *Ten.* *p* in hoc muri *Gent.* mundo *Teng.*

NOTÆ

* diffametur.

Carolo ipso delusum ostendat. Cæterum ex Chron. Neapolit. (*ap. Pratil. to.* 3. *p.* 34.) huic epistolæ fides adjungitur, suppetuntque ipsa nomina Missorum Imperialium: *Venerunt Neapolim Iscamus & Leo Ambaxiatores Domini Imperatoris, & excepti fuerunt cum magno honore, & lætitia.*

8 Post vernum tempus, quum dabatur Epistola, Beneventanos in apertam defectionem irrupturos, Ecclesiæque & Caroli ditionibus molestos futuros esse prænunciat: nisi eos præveniat Rex Carolus. Neque enim aliud præsagiebant Salernitana illa per triduum colloquia cum Græcis Missis, atque ea deductio eorumdem Neapolim per ipsos Beneventanos, qua in Urbe arcana consilia agitabantur tempore tam diuturno.

9 Quid enimvero æquitati magis congruum? Victoriam ominatur Carolo Sanctæque Sedi sex Civitatum Campaniæ possessionem tradi optat. Sacratissimam oblationem appellat, quæ res male olet Scriptori nupero obtrectatori Principum; vi enim & armis acquisita, jure an injuria, justitiæ plena illi sunt: Donationes autem Ecclesiæ Romanæ factæ, injustæ, leves, mille præjudiciis obnoxiæ judicantur.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINETUR DE ARACHISO DUCE BENEVENTANO, QUI [a] POSTQUAM REX CAROLUS A CAPUANA URBE REVERTISSET, PRÆDICTUS ARIGISUS, DEO SIBI CONTRARIO [b], APUD IMPERATOREM MISSOS SUOS DIREXERAT, PETENS AUXILIUM ET HONOREM PATRICIATUS, CUPIENS FIDEM, QUAM POLLICITUS FUERAT, IRRITAM FACERE, PROMITTENS SE TAM IN TONSURA, QUAM IN VESTIBUS USU GRÆCORUM PERFRUI [1].

ARGUMENTUM

Nunciata ſibi per Carolum victoria de Bajoariis lætatur. Inde pergit res Beneventanas enarrare. Capuanos in præcedenti memoratos exhibuiſſe fidelitatis ſacramentum ante confeſſionem S. Petri. Poſtmodo Gregorium ex iis unum ſecreto ſibi nunciaſſe, quod præterito anno poſt Caroli diſceſſum Capua Arichis per ſuos Miſſos ab Imperatore petierat Patriciatum, & Ducatum Neapolitanum; nec non ut mitteret Athalgiſum cognatum ſuum cum auxiliis. Imperatorem miſiſſe duos Spatharios, qui Patriciatum conferrent, & direxiſſe Athalgiſum Tarviſium, aut Ravennam. Deum conſilia eorum diſſipaſſe; nam venientes Arichim eſſe mortuum invenerunt. Beneventanos tum Grecos noluiſſe Salerni accipere, quia Atto illic erat: hoc abeunte, Græcos receptos, & cum Adelberga tridui conſilia agitaſſe; nil videlicet tunc agendum, quoad Grimoaldus adveniret, quem Ducem ſibi dari a Carolo per Attonem petierant: eo adveniente factum iri, quæ Arichis non potuit: interim Neapoli eos degere oportere. Hinc eos nunciaſſe Imperatori mortem Arichis, quid facto opus eſſet, audituros. Quatuor Regios Miſſos Spoletum aufugiſſe, quod Neapolitanorum, Surrentinorum, & Amalphitanorum conjurationem cum Beneventanis in eorum necem deprehenderunt.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVIII.	LXXXVIII.	XCI.

DOMNO [c] * excellentiſſimo filio, noſtroque ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [d] Papa. Nectareos ſuaviſſimoſque præcelſos regales apices veſtros cum nimio cordis ſuſcepimus amore,

VARIANTES LECTIONES

a QUIA *Lamb.* *b* CONTRARI *Gent.* *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* Hadrianus *iid.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Bar. ibid. Summ. 1.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vatic.* 1.) *In prima* (Prima) *queritur de Arechiso Duce Beneventano, quod poſtquam Carolus Rex a Capuana Urbe revertiſſet* (Capua reverſus eſſet) *ad Imp. Cpolitanum Miſſos ſuos* (Legatos) *direxerit petens auxilium, & honorem Patriciatus: promittens tam in veſtitu, quam in tonſura ſimilitudinem* (cum Græcis ſimilitud.). *Hac Gregorius presbyter Capuanus Hadriano Papa narravit. Hadrianus Capuanos B. Petro, ſibi, & Imperatori* (Regi) *jurare fecit. Carolum Imperatorem in auxilium vocat pro exaltatione ſancta Eccleſia.* (Carolus in auxilium pro exalt. s. Eccleſiæ vocatur.)

re, quos reſerantes reperienteſque veſtram regalem ſoſpitatem, ſimul & [a] ſpiritalis filiæ noſtræ Domnæ Reginæ, veſtræque nobiliſſimæ prolis [b] ſalutis proſperitatem [c], magnas omnipotenti Deo retulimus [d] grates, qui vobis per interceſſiones [e] B. Petri Apoſtoli, fautoris veſtri, nobis velut immeritis [f], jugiter pro vobis exorantibus, indeſinenter victorias ubique tribuit [g], & omnia circa vos ſalubriter diſponit [h], tam marcas [i], quamque confinia, magis quippe de ſubjectione Bajuariorum, ſicut nempe prædiximus & optavimus, ita & præſtolantes audivimus, de veſtra præcelſa regali in triumphis victoria [2].

Nempe quidem meminiſſe [k] credimus, qualiter vobis per anteriores noſtras Apoſtolicas emiſimus Syllabas de Capuanis, qui ad nos venerunt, per veſtrum regale [l] adminiculum, quatenus dum ipſas noſtras vobis emiſiſſemus Syllabas, poſt aliquantos dies, præfatos [m] Capuanos in Confeſſione protectoris veſtri B. Petri, Apoſtolorum principis, jurare fecimus, in fide ejuſdem Dei Apoſtoli, & noſtra, atque veſtræ regalis potentiæ; & poſt actum Sacramentum unus ex ipſis Capuanis, Gregorius presbyter, nobis petiit ſecreta [n] loqui, aſſerens: Quia nullo modo jam quippiam celare poſſum, tale vobis præbens [o] Sacramentum; & dum a nobis enucleatius ſciſcitatus fuiſſet, retulit nobis dicens, quia dum Domnus Carolus, magnus Rex, præterito anno, a Capuana urbe reverſus fuiſſet [3], Arichis, dux ſuus, ad [p] Imperatorem, Deo ſibi contrario, emi-

VARIANTES LECTIONES

a & *deeſt in ms. ſed Tengn. poſuit Gent.* *b* prole *Gent.* prolis *Tengn.* *c* proſperitate *Gent.* proſperitatem *Ten.* *d* reteruimus *Lamb. Gent.* retulimus *Tengn.* *e* p interceſſionibus *Gent.* interceſſiones *Teng.* *f* in meritis *Lamb.* *g* tribuet *Gent.* tribuit *Tengn.* *h* ſalubiter diſponit. *Gent. Teng. correxit.* *i* marcus *Gent.* marcas *Tengn.* *k* meminere *Lamb. Gent.* meminiſſe *Tengn.* *l* regalem *Gent.* regale *Teng.* *m* prælatos *Lamb. Gent.* *n* repetiit ſecreti *Gent.* petiit ſecreta *Tengn.* *o* talem vobis præbente *Gent.* tale præbens *Tengn.* *p* apur *Gent.* ad *Tengn.*

NOTÆ

2 Anno 787. Carolus Taſſilonem in ordinem redegit, & ſequentis initio in Monaſterium ire compulit, Ducatu depoſito, juxta Annales Francor. Utramque rem tribuunt Fuldenſes an. 787. quo Auctores apud Pagium (*n.* 11.) ſimiliter utrumque factum conſignant, Taſſilonem inſuper ſtetiſſe coram Rege Carolo v. nonas Octob. ex Chron. alio comprobat. Certe ad Hadrianum victoriæ nuncius venit anno 788. admodum provecto, ut patet ex his literis.

3 Quam recte Cointio duce Pagius, & noviſſimæ editionis Ducheſnii Auctor continuo poſt præcedentem, hanc epiſtolam recenſeant, hinc liquet. Neque ullius epiſtolæ tam certa, tamque evidens ætas reperitur ex iis, quas dedit Hadrianus. Et vero per *anteriores* literas ſe ait loquutum de iiſdem Campanis, de quibus nunc verba facit: illas autem literas unanimi conſenſu omnes, ne Muratorio quidem excepto, ad hunc annum referunt. Non igitur ad præcedentem annum *haud dubie*, ut is contendit (*An.* 788.) poſterior iſta pertinet. Præterea Capuani narrant, quemadmodum Carolo ex urbe Capua profecto *præterito anno*, Arichis molimina

emisit Missos, petens auxilium & honorem Patriciatus una cum Ducatu Neapolitano, sub integritate, simul & suum cognatum Athalgisum cum manu valida in adjutorium sibi dirigi [a], promittens ei tam in tonsura, quam in vestibus usu Græcorum perfrui, sub ejusdem Imperatoris ditione [4].

Hæc audiens autem Imperator, emisit illi suos legatos, scilicet Spatarios duos, in ditionem Siciliæ [b] ad Patricium eum constituendum [c] ferentes secum vestes auro textas, simul & spatam, vel pectinem [d], & forcipes [e], sicut illi prædictus Arichisus indui & tonderi [f], pollicitus fuerat [5], petentes Ramualdum [g], ejusdem Archisi [h] filium in obsidiatum [6], de Athalchio vero cognito [i], emisit ei dicens: Quia nunc illum non dirigimus [k], quem apud illum nunc dirigimus [l]; sed eum dirigimus cum exercitu [m] in Tervisio, aut Ravenna

VARIANTES LECTIONES

a in adjutorium dirigendum *Lamb.* in adiut. dirigendi *Gent.* sibi dirigi *Tengn.* b cum dicit in siciliæ *Gent.* in ditionem sicil. *Teng.* c ad Patr. eum const. *deest in ms. sed Ten. ad marginem posuit. Gent.* d pectinæ *Gent.* pectinem *Teng.* e *Post* forcipes *occurrit in ms.* patricium eum constituendi; *sed subducta linea deletum est. Gent.* f tondi *Gent.* tonderi *Tengn.* g Grimualdum *Lamb* Rumualdum *Gent.* h Arichigisi *Gent.* i De vero Athalchiso (*Gent.* Athalchisus) ejus cognato *Lamb. Gent.* De Athalchio vero ejus cognato *Tengn.* k quia nunc illum non dirigimus; *hæc desunt in ms sed Teng. posuit ad marginem Gent.* l Quia apud (*Gent.* qui aput) illum non dirigimus *Lam. Gent. Teng. ut est in editione.* m cum exercito *Lamb. Gent.*

NOTÆ

limina cæperunt. Præteritus autem ille annus erat 787. pari consensu omnibus, ac Muratorio ipso id fatentibus: qui ergo *haud dubie* præsens epistola ad illum annum referri debet? Hoc profecto est antiquis monumentis abuti, ut falsæ opiniones propinentur imperitis, ac Pontificia historia ad arbitrium pessimo publico traducatur. Id præcipue factum videsis hoc anno 788. ab Annalista Italo tum pervertendo epistolarum ordinem, tum Civitatum Tusciæ donationem ad eundem annum differendo. Deinde quam recte hæc epistola præcedenti subjiciatur animadverte. Decem Capuani ab Hadriano nominati ultro venientes Romam nunciant, Beneventanos dubiæ fidei, Attone Regio Misso in Franciam profecto, ut Grimoaldi successionem peteret illorum nomine, introduxisse Salernum Legatos Imperiales; quos, quum tridui consilia secreta agitassent coram Adelberga, deduxerunt Neapolim, ubi moliebantur quæ post Grimoaldi adventum facienda erant. Hæc narrat Pontifex præcedenti in epistola, cui lucem majorem afferet alia ejusdem Pontificis, quam subjeci ex Diplomat. Mabillonii: Consilium enim petit Hadrianus, num paucos istos seorsim a cæteris Capuanis (testimonium locuples minime deputatos esse a tota Civitate, ut Muratorius de suo addit) ad fidelitatis sacramentum admittat. Hac vero in Epistola Carolo in memoriam revocat, quæ de Capuanis dixerat *per anteriores nostras Apostolicas*: deinde subjungit, post dies aliquot, *dum ipsas emisissemus syllabas* (consultationi Hadriani responsum jam esse puta) id fidelitatis juramentum a Capuanis esse præstitum ante Confessionem B. Petri. Ac demum historiam omnem sibi expositam ab uno ex iis Capuanis persequitur, sumendo exordium a Caroli discessu *præterito anno a Capuana urbe*. Num quidpiam desiderari potest illustrius ad tenendum, quanto cum veritatis dispendio hæc Epistola non solum præcedenti præfertur, sed ad superiorem annum *haud dubie* pertinere dicitur. Cæterarum examen Eruditis relinquo.

4 Id factum a Principe Beneventano mense Aprili, ad summum Majo 787. intelligas.

5 Hac de re est dictum satis in Comment. præv. (*n.* 10.)

6 Græco ni fallor Imp. Arichis enunciarat, Carolum una cum aliis obsidibus secum duxisse Grimoaldum Romualdi fratrem, idcirco hunc obsidem petit, natu licet majorem, ac Ducatus hæredem.

na [7], qui venientes, Dei nutu, per suffragia Apostolorum, malignantium consilia dissipata repererunt, eo quod Arichisum Ducem, vel ipsius filium Waldonem, defunctum invenerunt [a] [8], & dum ibidem Salerno Atto, fidelissimus vester Missus, fuisset, Beneventani ipsos Græcos [b] minime recipere voluerunt, sed post reversionem prædicti Attonis [c] Diaconi, tunc eos, terreno itinere, a finibus Græcorum deferentes, Salerno receperunt, & cum Athalberga, relicta Arichis, seu optimatibus Beneventanis, tribus diebus persistentes conciliati sunt [d], [9] suadentes ipsi Beneventani prædictis Missis [e] Græcorum dicentes: Quia nos ad Regem [f] Carolum emisimus [g] Missos nostros, petentes ab eo, Grimualdum Ducem nostrum recipere [h]. [10] Insuper & per Attonem Diaconum [i], ipso nobis pollicente, rogam [k] emisimus [11], ut penitus eum ducem consequenter susciperemus; sed propter hoc morari vos Neapoli [l] convenit; dum usque ipsum Grimualdum [m] recipere possimus ducem: & quod genitor ejus Arigisus [n] minime valuit adimplere; Grimualdus ejus filius, dum

VARIANTES LECTIONES

a repperierunt; eo quod Arichiso Duce vel ipsius filiorum Valdo defunctus invenerunt. *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.* *b* ipsis Græcis *Gent.* ipsos Græcos *Teng.* *c* Attoni *Gent.* Attonis *Teng.* *d* consiliari sunt *Lamb.* *e* prædictos missos *Lamb. Gent.* prædictis missis *Teng.* *f* apud Regem *Lamb.* aput *Gent.* ad *Teng.* *g* emisimisimus *Gent.* emisimus *Tengn.* *h* recipiendum *Lamb.* recipiendi *Gent.* recipere *Tengn.* *i* Diaconem *Gent.* *k* rogum *Gent.* rogam *Teng.* *l* Neapolim *Gent.* Neapoli *Teng.* *m* ipso Grimualdo *Gent.* ipsum Grim. *Teng.* *n* Arichis *Lamb.* Arigichisi *Gent.* Arigichisus *Tengn.*

NOTÆ

7 Locum a Tengnagelio corruptum Lambecius & Gentilotus restituunt. Hic siquidem monet, ad marginem Cod. Ms. duplicationem illam sententiæ fuisse positam. Uterque autem legit in hunc modum: *De vero Atalchiso ejus Cognato emisit ei dicens; quia apud illum non dirigimus, sed eum dirigimus eum exercito in Tervisio, aut Ravenna.*

8 Divinitus id factum, etiamsi Hadrianus non diceret, unusquisque facili negotio assequitur. Nam Grimoaldus futurus obses Græcorum die 21. Julii ejusdem anni, dum forte agitabatur Cpoli, contra Divinum consilium, de Italia iterum tyrannidi Langobardorum subjicienda, sanctæque Sedi Exarchatu auferendo, immaturam mortem occubuit; ut legitur sub ejus Tumulo ap. Pratill. (*to.* 3. *p.* 304.) Ughellum, & alios. *Vixit an.* 25. *Depositus est* XII. *Cal. Aug. Principante patre anno* 30. *Ind. per currente* X. Pater autem ejus post mensem unum dies quinque, VII. Cal. Sept. & ipse supremam diem obiit. Quare dum Spatharii Legati in ditionem Siciliæ pervenerunt, utriusque morte dissipata invenerunt secreta consilia. Athalgisus autem, Classisque inopinata re perterriti decesserunt & ipsi iter Calabriam versus, quod constat ex literis Hadriani supra allatis (*ep.* 89. *al* XC.) nam meminit alterius epistolæ per Atvinum missæ, quæ desideratur in Codice.

9 Iisdem fere verbis eadem narrantur in præcedenti: nam Capuani ante etiam quam ad fidelitatis juramentum admitterentur, summa rerum capita attigerant.

10 Primum fidelitatis præstitæ argumentum, Capuanus presbyter Hadriano suo Principi secreta consilia hostium aperit, quod antea non potuisset fieri absque proditionis nota.

11 Ipsissima sententia est hujus vocis *Rogum*, sive ut Lambecius legit *Rogam*, quæ ad primam hujus Codicis Epistolam (*not.* 10) declarata est. Inepte Pagius interpretatur *Robam* (*an.* 788. *n.* 1.) pauca ista fidenter proferens: *Erat Roba Laxior vestis olim Regibus, Episcopis, aliisque in usu, ut videre est in Glossario Ducangii.* Vide

culmen genitoris ſui adeptus fuerit, prorſus imperialem voluntatem cum omni ditione, ſicut cum ſuo conſtitit genitore, in omnibus adimpleat [a], pariter nobis promiſſa explentibus [b] [12]. Quapropter terreno [c] itinere uſque Neapolim eos, cum magno deduxerunt honore, qui Neapolitani ipſos Græcos cum bandis & ſignis [d] ſuſcipientes ibidem degentes prædictæ rei [e] præſtolantes adventum, non deſinunt cum [f] Stephano Epiſcopo & Conſtantino, civibus [g] Neapolitanis [13], adverſa perpetrantes tractare, mittentes [h] ipſi Græci ad Imperatorem [i], de obitu Arichiſi [k], filiique ejus denunciantes; & ab eo exſpectant conſilium, quid agere debeant [14].

Sed

VARIANTES LECTIONES

a adimplemus *Gent.* adimpleat *Teng.* *b* nobiſcum promiſſa explente *Gent. Tengn. correxit ut eſt in editione.* *c* terroreno *Gent.* terreno *Teng.* *d* cum banda & ſigna *Gent.* cum bandis & ſignis *Teng.* *e* degentibus prædicto rei *Gent.* degentes prædictæ rei *Teng.* *f* una cum *Lamb. Gent.* *g* & conſtantineis ejus *Lamb. Gent. Teng. correxit ut eſt in editione.* *h* mitteſtes *Gent.* mittentes *Tengn.* *i* apud Imperatorem *Gent.* ad Imp. *Teng.* *k* Arigiſi *Lam.*

NOTÆ

de ſupra in Gregorii III. Epiſt. Admonit (*n.* 4.) Muratorius, qui Lambecii recenſionem Carolini Codicis non ſolum vidit, ſed publicæ lucis fecit (*Rer. Italic. to.* III. *part.* II. *p.* 73. *ſeqq.*) in Annalibus primæ laudatæ epiſtolæ lectionem corruptam Tenguag. retinuit, legitque *Regnum*; hic autem *Rogam* interpretatur *ſumtuoſum munus*; utrobique parum ſcite. Nam Lambecii clariſs. viri emendationem ſuæ opinioni poſthabuit in priori illa Epiſtola: hic vero notionem omnino novam dat Rogæ. Du Cangius ſiquidem plurimis allatis exemplis tam ex ſacra, quam ex profana hiſtoria, *Donativum*, *Honorarium*, *Stipendium*, *Eleemoſynam* ſignificari per eam vocem demonſtravit. Quin etiam priori loco poſuit *precationem*, & *preces* auctoritate hujus Epiſtolæ. Et donativa quidem, aut ſtipendia tum militibus, tum Clericis dari ſolita ſtatis temporibus, Proceribus etiam data inveniuntur a ſummis Principibus, & Pontificibus: at ſubditos populos Principibus *Rogam* dediſſe nonniſi e Muratorianis thecis educitur. Quæres fortaſſe, cur Lambecium, & Ducangium hac duplici occaſione Muratorius cætera eruditiſſimus ſus deque habuerit? Reponam brevi: Voluit nobis imponere, ac Pontificium dominatum exſcindere.

12 Hadriani tantam averſionem, totque a Beneventanis pericula imminentia Carolus ſerio cogitans Pontifici obtemperare maluit, qua ſuo res committebatur arbitrio, quam qua Grimoaldo Principatum ne conferret rogabatur. Diu quidem anceps fuit: at tandem metuens, ne Beneventani Græcis ſubmitterentur maximo cum Italici Regni, atque Eccleſiaſticæ ditionis detrimento, Principem patri ſuccedere permiſit, *Malos in bono vincere potius animo confidens, quam eos ſeveritate ad deſperationem inducere*; ut recte animadvertit Pratillus (*Chron. Duc. & Princ. Benev. to.*V. *p.*17.). Id vero nequaquam factum niſi poſt annum a morte patris; anno nimirum 788. ſub finem Auguſti menſis. Vide & Muratorii notas ad Anon. Salern. (*cap.* 22. & 26.) Quum hæc dabatur Epiſtola, nondum Grimoaldus in Beneventanum Principatum dimiſſus fuerat.

13 Lambecius, & Gentilot. legunt in Cod. *conſtantineis ejus* evidenti librarii mendo pro *conſentaneis*: & ita haud dubie legendum. Stephanus enim Epiſcopus non Civis, ſed Dux Neapolitanus erat; quum præcipue mortuus hoc anno eſſet Cæſarius ejus filius, qui Ducis munere fungebatur militiæ: *Mortuus eſt morte naturali Cæſarius cum magna diſplacentia Ducis Stephani ſui patris*: ut eſt in ſæpe laudato Chron. Neap. ap. Pratill. (*to.*3. *p.*34.). Credibile autem non eſt, eumdem Stephanum Ducem, qui ante adeptum Epiſcopatum Paulo Romano Pontifici acceptiſſimus fuit, tanquam bene de Eccleſia meritus, ut dictum eſt in Diſcurſu prævio ad Epiſt. Pauli (*num.*10.), una cum Græcis, & Beneventanis in ejus perniciem conſiliis implicitum fuiſſe quum Epiſcopali etiam munere ſanctiſſime fungebatur. In ſequenti Epiſtola videbimus ſecus eſſe.

14 Novum hoc arcanum Pontifici patefactum a Gregorio jam ſubdito s. Sedis, quod ante juramentum non fecerat, magis magiſque confirmat Muratorium abuſum eſſe his epiſtolis in rem ſuam: dum hanc ad præcedentem annum *hauddubie* referendam decernit.

Sed in his omnibus, excellentiſſime, & a Deo protecte fili, ſolertiſſima regalis potentia veſtra nitatur pertractare [a] tam pro exaltatione ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ, noſtraque ſalute, quamque, Domino protegente, beatoque Petro Clavigero regni cœlorum præſidiante, pro veſtri invictiſſimi regni [b] in triumphis ſecuritate [15].

Porro & hoc ſicuti per ſe [c] Gregorius presbyter Capuanus nobis innotuit de fideliſſimis Miſſis veſtris, ſcilicet Magenario [d], religioſo Abbate, ſeu Joſeph, & Liuderico Comite, atque Gotteranno hoſtiario [*] [e], quia Benevento reverſi Spoletum [f], ideo exinde fugerunt, eo quod tale conſilium [g] Beneventani cum Neapolitanis, & Surrentinis [h], atque Amalfitanis habuerunt, ut foris civitate Salernitana, juxta mare, veſtros Miſſos applicare facerent, & nocte repentino curſu ſuper eos ruentes Beneventani, pariter cum Neapolitanis, illos interficerent, & poſtmodum proferrent [i], quia Neapolitani, quaſi ſuper ipſos Beneventanos venientes, exiſtimantes ſeſe [k] Beneventanos, eos clam occiderent, & præfati Miſſi veſtri hæc cognoſcentes coacti fugam arripuerunt, veſtram conquerentes [l] regalem illuſionem, quod ſi ipſi Miſſi veſtri [**] Salerno Neapolitani [m] cum Amalfitanis & Surrentinis armati ibi abſconſi fuerunt, ut irruerent [n] cum Beneventanis ſuper ipſos Miſſos veſtros, ut occiderent [o], quod nempe certi facti ſumus [p], omnia eorum nequam [q] conſilia ad nihilum rediguntur, eo quod talem ampliſſimam fidem, atque ex intimo corde dilectionis amorem [r], erga B. Petrum, principem Apoſtolorum, & nos, veſtram regalem potentiam omnino habere agnoſcimus [16]; & idcirco omnia vobis, ſicut ipſum Dei Apoſtolum [s]

Qqq 2 die

VARIANTES LECTIONES

a niteat pertractare *Lamb.* niteat ptractari *Gent.* nitatur pertractare *Teng.* *b* pro vro invictiſſimo regno *Ten. corr. ut in edit.* G. *c* ſicut ipſe *Lamb.* *d* Maginario *id.* *e* Oſtiario *id.* *f* Spoletium *id.* Spoletio *Gent.* Spoletum *Teng.* *g* talem conſilium : *ſed littera* m *deleta eſt*. *h* Serrentinis *Gent* Surrentinis *Teng.* *i* proferre *Gent.* proferrent *Teng.* *k* & exiſtimantes eſſe *Lamb.* *l* exquerentes *Gent.* conquerentes *Teng.* *m* quod Neapoletani *Lamb.* *n* ut inruerent *id.* *o* veſtros occidendum *id.* occidendi *Gent.* & occiderent *Teng.* *p* ſed nempe certi facti exiſtimus *Lamb.* eſtiſimus *Gent.* ſumus *Tengn.* *q* neq; *Gent.* nequam *Tengn.* *r* amore *Gentil.* amorem *Tengn.* *s* ipſo dī apoſt. *Gent.* ipſum Dei Apoſtolum *Teng.*

NOTÆ

* Oſtiario. ** locus corruptus.

15 Prudentiſſimum Pontificis conſilium jure metuentis Eccleſiaſticæ ditioni, & Italiæ Regno: quod nihilominus Regis arbitrio diſcutiendum permittit.

16 Extat alia epiſtola, ſeu potius fragmentum Epiſtolæ Maginarii Abbatis ad Carolum M. apud eumd. Mabillonium (*Suppl. ad Dipl. pag.* 96.) qua eorum omnium ratio redditur, quæ ipſi Maginario, aliiſque Regiis Miſſis evenerunt

die noctuque petimus, ſuggerentes ſubjiciuntur, & veſtris præfulgidis regalibus plantis ſubſternuntur.

De [a] noſtra vero ſoſpitate, ut inquirendam [b] direxiſtis, Domino coopitulante, veſtram omnino [c] agnoſcentes ſalutem valentes pro vobis non deſinimus [d] fundere [e] preces, ut in hoc mundo regni gubernacula multorum curriculo [f] fruentes annorum, & in æthereis [g] arcibus una cum Domna Regina, veſtraque nobiliſſima ſubole [h] ſine fine regnare [i] mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a De *in ms. deeſt; ſed Teng. poſuit. Gent.* b inquirendum *Lamb.* c omnino irſtar *id.* inſtar *in ms. ſubducta linea deletum eſt. Gent.* d non ſinimus *Lamb. Gent.* e fundi *Gent.* fundere *Teng.* f curricula *Lamb. Gent.* curriculo *Tengn.* g ætheriis *Lamb.* h ſobole *id.* vriſque nobiliſſimis ſobolis *Gent. Teng. corr. ut in edit.* i regnari *Gent.* regnate *Teng.*

NOTÆ

runt Beneventi, & Salerni. Mutila ea quidem eſt, ac lacunis ubique ſcatet; plura tamen continet, quæ non modo fidem faciunt relationi hujus Capuani; ſed lucem ſæpe afferunt rebus ab eo narratis in genere. Eam adeſis: quum enim ſit valde prolixa, parumque ad rei ſummam neceſſaria, omitti impune poteſt.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR GRATIARUM ACTIONES, ET DE ROSELLIS ET POPULONIO, ET DE CIVITATIBUS BENEVENTANIS, VEL DE INSIDIIS GRÆCORUM [1].

ARGUMENTUM

Binis literis, quarum priores Comes Arvinus, alteras Roro & Betto Missi Regii attulerant, Carolus respondit gratias agens Pontifici de prudenti consilio. Hic autem reponit, idcireo se aversatum esse Grimoaldi successionem, ut Regi, sibi, & S. Sedi consuleret. Quæ Neapolitanus & Cajetanus Episcopi sibi nunciarant de Athalgisi machinationibus, eum visurum in adnexis utriusque epistolis. Gratias agit, quod Arvino, & sociis mandarit tradendas Campaniæ civitates, sinesque Populonii, & Rosellarum: sibi autem non esse tradita, nisi Episcopia, Monasteria, & Curtes publicas, cum clavibus civitatum sine hominibus: se velle ut Tusciæ civitates, ita & Campanas omnino administrare. Grimoaldum jactare, se uti gratia Regis, subditosque habiturum quos voluerit, idque Capuæ coram Regiis Missis, quare Græci Neapoli degentes insultabant S. Sedi. Rogat, ne Grimoaldum præferat S. Petro. A suis Missis, quos una cum Regiis mittit, plura auditurum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXVIII.	LXXXVI.	XCII.

DOMNO [a] * excellentissimo filio, nostroque spiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [b] Papa. Nectareas nimisque mellifluas, regalis Excellentiæ vestræ suscepimus Syllabas, in quibus agnoscentes vestræ sinceritatis salutem [c], & [d] spiritalis filiæ nostræ Domnæ Reginæ, vestræque præcelsæ prolis [e], & quod in finibus vestris [f], Christo propitio, omnia [g] prospera esse cernuntur, magnas omnipotenti Deo retulimus [h] grates, qui nos de vestro regali triumpho crebro lætos efficit [i] [2].

De

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* b Hadrianus *idem.* c de vestræ sinceritatis salute *Lamb.* d seu *Lam. Gent.* & *Teng.* e vestraque præcelsa prole *Gent. Tengn. correx.* f & quod erga fines vestros *Lamb. Gent. Tengn. ut in editione.* g propitio prospera *Lamb.* omnia *deest in ms. Teng. posuit Gent.* h referuimus *Lam. Gent.* retulimus *Teng.* i efficitur *Gent.* efficit *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 3. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panvinii (*Cod. Vat.* 3.) *In tertia* (Tertia) *gratias agit pro Rosellis, Populonio, & Beneventanis civitatibus* (Benevento), *quas Carolus* (quas urbes Car.) *ipsi dederat. Queritur de inobedientia horum: item de insidiis, & malitia Græcorum. Exercitus, quum necesse fuerit, ut Carolus paratos habeat, atque transmittat, sicut promiserat, petit.*

2 Plura bella hoc anno congerunt Annales Francor. Carolo semper victore præsertim contra Avares: huc respicere videtur Pontifex. Qua vero *sinceritatis* titulum tribuit Regi, credibile est, eumdem Regem Pontifici amicissime aperuisse causas omnes, cur Grimoaldum redire maluerit in paternum Principatum contra sapientissimum Pontificis consilium, quam Beneventanos quodammodo impellere ad sequendas Græcorum partes. Id certe colligitur ex mox sequentibus.

De Apostolicis vero [a] Syllabis nostris [b], quas vobis emisimus, primum quidem per Aruinum Comitem, postmodum vero per sororem [c], & Bectonem directas, & in vestris regalibus [d] apicibus reperimus nobis exinde grates referri [3]; prorsus nobis vestra regalis Excellentia credere velit [e], quia numquam voluimus, ut Grimualdus, filius [f] Arichis [g], in Beneventum remeasset [h]; nisi propter inimicorum vestrorum, atque nostrorum machinationes atque insidias [i], sed verum etiam, sicut vestra promisit nobis regalis Excellentia, pro exaltatione atque defensione sanctæ Dei Ecclesiæ, & pro vestro [k] nostroque profectu, quod vos, Domino opitulante, & beato Petro, Apostolorum principe, comitante, omnimodis illis creditis cum summa virtute agere, procul dubio in his credimus, qui opus, quod cœpistis, pro exaltatione spiritalis matris vestræ, sanctæ Romanæ Ecclesiæ, finetenus perficietis [l]; & magis magisque [m] per vestra laboriosa certamina, exaltata manebit, quia pro hujusmodi vestrum regale nomen [n] in libro æternæ [o] vitæ adscriptum est [4].

Illud autem, quod nobis vestra intimavit Excellentia, ut [p] quicquid de istis partibus compertum habuerimus, sub celeritate omnia vestræ regali Excellentiæ significare niteremur, emisit nobis Stephanus, Neapolitanus Episcopus, per suos apices * [q] diaconia juris sanctæ nostræ Ecclesiæ sibi concedi, in quibus [r] embolum posuit,

VARIANTES LECTIONES

a De vero Apostolicis *Lamb. Gent.* *b* Apostolicas nostras syllabas *Gent. Teng. ut in edit.* *c* Roronem *Lamb.* *d* Regales *Gent.* Regalibus *Teng.* *e* niteat *Lamb. Gent.* velit *Teng.* *f* filius *deest in ms. sed Teng. posuit Gent.* *g* Arichisi Beneventano remeasset *Lam. Gent.* in Beneventum *Teng.* *h* nullum alium ob finem nisi *Lamb.* nullum alium *subducta linea deletum est. Gent.* *i* machinationes, insidias *Ten. interpos.* ac *Gent.* *k* de vro *Gent.* pro vro *Teng.* *l* perficitis *Lam. Gent.* pficietis *Tengn.* *m* magis *Gent.* magisque *Tengn.* *n* regalem nomen *Gent.* Regale *Tengn.* *o* aeternæ *Gent.* æternæ *Teng.* *p* ut *deest in ms. sed Teng. posuit. Gent.* *q* p suis apicibus *Gent.* p suos apices *Teng.* *r* inter quibus *Gent.* in quibus *Teng.*

NOTÆ

* Diaconiam.

3 Anno 787. literas dederat Arvino Comiti ad Carolum adversus Grimoaldi successionem: quæ tamen non extant in toto Codice: aliæ enim reperiuntur eidem datæ (*ep.* 81. *al.* LXVII.) pro marmoribus Ravennatis palatii, nulla prorsus mentione facta eorum, quæ hic nunciasse se fatetur: quare haud dubie prætermissas a Carolo cum familiaribus aliis affirmo. Alteras per Roronem & Bettonem transmissas (*ep.* 89. *al.* XC.) jam supra vidimus ineunte anno 788. Pro utrisque Carolus agit gratias: quod ostendit, eum libenter fuisse amplexurum Pontificia consilia, nisi periclitari maluisset, num iniquos beneficiis cohiberet a scelere.

4 Duo ista capita de s. Sedis, & Caroli utilitate ex officio summi Pontificis erga s. Sedem, & summa ex benevolentia erga Regem nascebantur. Utrimque autem Catholicæ fidei securitas, Græcis Italia omnino pulsis, quod unum Hadrianus, prædecessoresque ejus tantopere desiderarunt. Hæc scilicet erat s. Dei Ecclesiæ defensio, quam omnibus fere in Epistolis Francorum Regibus Pippino & Carolo Patriciis Romanorum commendatam vidimus. Pro sancta autem Dei Ecclesia, Romanam accipi, quæ est caput & centrum universæ Ecclesiæ, ii tantum ignorant, qui abscissi ab eadem sunt.

fuit, significans nobis, de nefando Adalgiso [a], filio protervi Desiderii, & de insidiis [b] Græcorum. Simili modo & Campulus, Episcopus Cajetanus, per suas [c] series ea ipsa nobis intimavit, quatenus pro nimio vestro amore idem embolum [d], atque Epistolam infra posuimus; sed taliter vestra præcellentia commendare [e], atque disponere jubeat, ut exercitus a vobis demandati [f], ut nobis direxistis, præparati [g] existant, & ubi nobis necesse fuerit, celeriter occurrere satagant [5]. Re-

VARIANTES LECTIONES

a pro nefando Adalgiso *Lamb.* significante nobis pro nefandi ad adalgiso *Gent. Tengn. corr. ut in edit.* b pro insidiis *Lamb.* pro insidia *Gent.* de insidiis *Teng.* c Kailetanus per sua *Gent. Teng. corr. ut in edit.* d eundem Embolim *Gent.* idem Embolum *Ten.* e demaodare *Lamb. Gent.* commendare *Tengn.* f exetcita a vobis demandata *Lamb. Gent.* exercitus a vobis demandati *Tengn.* g præparata *Lamb. Gent.* præparati *Teng.*

NOTÆ

5 Cajetanum Episcopum patefecisse Hadriano Consilia Græcorum, & Adalgisi molimina nihil mirum. Nam Cajeta & Tarracina juris erant s. Sedis. Ac de Tarracina quidem nullum dubium. Postquam enim Stephanus Dux & Episcopus Neapolitanus præterito anno pacem iniit cum Duce Beneventano, filius ejus Cæsarius Tarracinam duxerat exercitum, Beneventano eodem Duce consilium præbeote. Rem narrat Chron. Neap. (*Pratill. to. 3. p. 33. seq.*) planissimis hisce verbis: *In seq. anno* (787.) *Aragisus pacem inire voluit cum Duce Stephano, & Cæsarius ad instigationem ipsius Aragisii profectus est cum suo exercitu Terracinam, quod ægre tulit Dominus Papa*. Et quidem jure; nam anno 780. quum Græci & Neapolitani eamdem urbem invaserunt, Hadrianus (*ep. 65. al.* LXIV.) querebatur subactam ab se Civitatem eripi D. Petro, quam scilicet loco Patrimonii Neapolitani a. Sedi erepti Pontifex retinebat, quantocius redditurus, si Patrimonium utique redderetur s. Sedi. Quumque id minime esset redditum; idcirco vel anno 787. in s. Sedis potestate ea permanebat. Hallucinantur autem quicumque putant, Pagium (*an. 787. n. 7.*) inter alias Campaoiæ Civitates Tarracinam & Cajetam numerare, quasi Carolus eas concesserit s. Sedi; & io Constitutione Ludovici Pii nominarentur. Nam Pagius de iis silet; & Constitutio Patrimonii Neapolitaoi meminit, nulla earum Civitatum mentione facta. Peregrinius etiam (*De fin. Benev. ad Merid. ap.* Pratill. *to. v. p. 230. seq.*) est deceptus Hadriani Epistolarum ætate non explorata: nam 65. al LXIV. datam putat ante 60. al. LXXXII. quare statuit, a Carolo donatam Tarracinam, rursusque a Græcis consilio Arichis ereptam. Anno enim 777. ad quem spectat ep. 60. al. LXXXII. Tarracina & Cajeta Græcorum ditionis erant: sed an. 780. quo spectat ep. 65. al. LXIV. Neapolitani & Græci Tarracinam invaserunt, quam Pontifex perspicue fatetur, se suis viribus subjecisse s. Sedi, ac redditurum fuisse, si Patrimonium Neapolitanum restitutum esset. Vide notas utrique epistolæ subjectas.

Idem autem Cl. Auctor recte subjungit, utramque Civitatem serius ocyus ad s. Sedis dominium pervenisse, quod ex Johannis VIII. epist. 69. & 74. colligit. Equidem testimoniis sæculo fere integro posterioribus non insistam. Id pro certo affirmare non dubito, Carolum M. neque Tarracinam, neque Cajetam donasse s. Sedi, quod paret ex Ludovici pii Constitutione: sed Tarracinam prius subjugatam ab exercitu Pontificio, deinde auxiliis Francorum receptam an. 780. (*ep. 65. al.* LXIV.) eademque occasione Cajetam expugnatam Hadrianus adjecisse videtur maritimæ ditioni, quæ ad Lirim usque protendebatur. Idcirco Carolus an. 787. mediterraneas Civitates Campaniæ adjunxit, quæ tum dilatandæ ditioni Ecclesiasticæ, tum maritimis illis Civitatibus intra ejusdem ditionis fines concludendis necessariæ erant. Cujus rei argumentum fere certum præbet Donatio Caroli, qua Ecclesiæ dominatio ad Volturnum usque protenditur. Aliud præterea minus dubium argumentum suppetit ex relatione Cajetani Episcopi de Atalgisi, & Græcorum insidiis.

Eamdem rem præstitisse Stephanum Neapolitanum Episcopum, & Ducem mirari quis posset, quippe quem Græcorum ac Beneventanorum consiliis in s. Sedem, & Regem Carolum, Gregorii presbyteri, Capuanorumque aliorum testimoniis implicitum audivit. Sed Capuani factum norant, dicta autem Stephani nosse non poterant. En testimooium locuples benevolentiæ ejus, atque summæ in s. Sedem reverentiæ. Ut enim anno 776. Iconoclastæ Copronymi mortem Pontifici nunciarat (*ep. 55. al.* LX.) qua super re, vide Comment. præv. (*num.* 27) unde magna Orthodoxæ fidei securitas accedebat; ita nunc Atalgisi molimina in s. Sedem nunciat, ne inde ullum detrimentum accipiat. Nec omnia, quæ a fœderatis cogitabantur, singillatim aperire potuissent, nisi & ipse Stephanus eorum Consiliis adfuisset. Itaque & Capuanorum relatio certa; & Stephani fides, atque amor erga Pontificem immutabilis.

Reperimus etiam [a] in ipsis vestris apicibus embolum [b] de civitatibus in partibus [c] Beneventanis, quas [d] B. Petro Apostolo, & nobis devota obtulistis mente, de Rosellis, & de Populonio [e], Aruino duci jussistis, qualiter cum cæteris fidelibus vestris Missis [6], ita omnia complere debeat, sicut Deo placeat, & B. Petro Apostolo, & nos [f] propterea in his, pro vestra benevola Excellentia, non desinimus [g] divinam exorare clementiam. Sed quid Missis vestris contigit, vestra noluerunt adimplere de [h] hujusmodi jussa, neque de Rosellis [i], & Populonio, neque partibus Beneventanis [7]. Unde Crescentem [k] & Adrianum Duces, cum fidelissimis Missis vestris, in partibus [l] Beneventanis direximus, vestra regalia suscipientes vota, sed nulla alia illis tradere voluerunt, nisi Episcopia, Monasteria, & Curtes publicas, simul claves de civitatibus sine hominibus, & ipsi homines in eorum potestate introeuntes & [m] exeuntes manent [n], & quomodo nos sine hominibus, civitates illas habere potuerimus, si habitatores earum adversus eas machinarentur? Nos quippe in eorum libertate permanentes, sicut cæteras civitates in partibus [o] Tusciæ donis vestris regere, & gubernare eos cupimus omnem eorum habentes legem [8].

Unde petimus vestram Excellentiam, ut nullus hominum sit, qui vestra sacra vota impedire [p] valeat, & ne meliorem faciatis Grimual-

VARIANTES LECTIONES

a quidem *Lamb. Gent.* etiam *Tengn.* *b* Embolim *Gent.* Embolum *Tengn.* *c* quia de civitatibus in (*Gent. omittit* in) partibus *Lamb. Gent.* *d* quibus *Gent.* quas *Teng.* *e* de Rosellas de Populonio *Gent. Teng. correxit ut in editione.* *f* & nobis; *Lamb. Gent.* & nos *Teng.* *g* non finimus *Lamb. Gent.* *h* pro *Lamb. Gent.* de *Ten.* *i* de Rosellas *Gent.* de Rosellis *Ten.* *k* crescentibus *Gent.* crescentem *Teng.* *l* partibus *Lam. Gent.* *li* in *deest in ms. sed Teng. posuit.* *m* & *deest in ms. sed Teng posuit. Gent.* *n* manere *Gent.* manent *Teng.* *o* sicut cæteris civitatibus partibus *Gent. Tengn. correxit ut est in editione.* *p* impediri *Gent.* impedire *Tengn.*

NOTÆ

6 Puta Arvinum Ducem alia legatione functum an. 784. quum Marmora & Musiva Ravennatis palatii ad Basilicæ Aquisgran. ornamentum petebantur (*ep.* 81. *al.* LXVII.) in Italiam esse missum, ut una cum Maginario cæterisque jussionem Regiam expectantibus Spoleti, possessionem traderet Pontifici Campaniæ Civitatum, finiumque Rosellæ ac Populonii.

7 Ne forte in Regios Missos culpa rejiceretur, propter obscuram Epistolæ sententiam, reputanda quæ Maginarius Carolo scribebat, ap. Mabill. (*Dipl. supplem. p.* 96.) *Et hoc adferebant . . . firmitatem illis non fecissemus, quod Grimaldo illis ad Duce donare . . . . vel illas Civitates, quas s. Petro, vel Domno Apostolico donastis, illis relax . . . . nullo modo vestram jussionem complere volunt* &c. Lambecius unica interrogatione apposita hunc locum illustrat. *Sed quid Missis vestris contigit? Noluerunt* &c.

8 Missis Pontificiis in Campaniam profectis, ut sex Civitatum possessionem adirent Hadriani nomine, illusoria possessio tradita summam Pontificis providentiam patefacit: quippe qui tam vehementer Grimoaldi successionem aversatus est; nec paucos illos Capuanos ad fidelitatis juramentum admittere voluit absque alieno consilio. Vide comm. præv. (n. 30. 31.) Item *ep.* 89. *al.* XC. (*n.* 8.) de Tusciæ Civitatibus jamdudum possessis.

mualdum filium Aragisi, quam fautorem vestrum B. Petrum, Clavigerum [a] regni cœlorum, eo quod ipse Grimualdus in Capua, præsentibus Missis [b] vestris, laudabat se dicens [c]: quia Dominus Rex [d] præcepit, ut qui voluerit homo meus esse, tam magnus, quam minor, sine dubio est [e] tam meus, quam vel cujus voluerit [9]: quæ [f], ut nostris evenit auribus, optimates Græcorum, in Neapoli [g] sedentes, insultantes fremebant dicentes: Deo gratias, quia eorum promissa ad nihilum sunt redacta, sed eorum cachinnos nos & [h] subsannationes, pro nihilo reputamus, quamvis ipsi Græci referebant, quia Missi Apostolici jam duabus vicibus [i] sine effectu reversi sunt [10]. Ecce enim hujusmodi remittimus [k] in servitio B. Petri Apostoli, cum vestris fidelissimis Missis, nostros [l], qui vobis omnia liquidius suggerere debeant, & quæsumus, ut taliter eos, pro hac causa disponere jubeatis, ut fautor vester beatus Petrus Apostolus, secundum vestram sacram oblationem, suscipiat effectum [11], ut hic & in futuro una cum Domna Regina, vestraque nobilissima prole, existat retributor. Incolumem [m] Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

VARIANTES LECTIONES

a fautori vestro B. Petro clavigero *Gent. Teng. correxit, ut est in editione.* *b* præsentes missis *Gent.* præsentibus *Teng.* *c* dicentes *Gent.* dicens *Teng.* *d* Domnus Rex *Lamb.* *e* esse *Gent.* est *Tengn.* *f* Quare *Lamb.* *g* in Neapolim *Gent.* in Neapoli *Tengn.* *h* cachinnos & subsann. *Lamb.* nos & *deest in ms. sed Tengn. omittendo* nos *posuit* & *Gent.* *i* duas vicis *Gent.* duabus vicibus *Teng.* *k* tes emittimus *Lamb.* *l* & nostris *Lamb. Gent.* *m* incomem *Gent.*

NOTÆ

9 Leo item Archiep. Rav., si meministi, abutebatur gratia Principis (*ep.* 51. *al.* LIV.) at paris causæ impar effectus. Leo siquidem quantocius ad officium redactus: adeoque dominatio libera s. Sedi est vindicata. Secus in Campania; etenim ne Græcis submitteretur amplissimus is Ducatus, qui totum fere Neapolitanum Regnum complectebatur, multa Carolus prudenter tulit, multa etiam dissimulavit, neque ante Ludovici pii tempora, & multo etiam post, nova illa Donatio Caroli cœpit aliquo in statu esse. In cod. isto nulla amplius memoria ejus fit.

10 Qui Græcorum Dominationem ipsa in urbe Roma, tota reclamante historia, per hæc tempora præfracte tuentur, quæso ista reputent: dominatio scilicet Græca omnis sita est in irridendo Pontifici & Romanis, quia eorum ditionis amplificatio in Campaniæ partibus suum non consequebatur effectum.

11 Testimonium isto clarius, ex ore ipso Pontificis, desiderari non potest. Ante annum 791. quum Collectio ista facta est, Campaniæ Civitatum possessio integra ad Rom. Pontificem non pervenit: tametsi decem ii Capuani, qui gratis deputati dicuntur ab eorum Civitate, fidelitatem jurejurando promiserint D. Petro, & Pontifici.

ARGUMENTUM

Per Hermembertum presbyterum se accepisse commemoratorium de electione Archiepiscopi Ravennatis, Leonis videlicet electioni adfuisse Hucbertum Missum Regium pro honore Patriciatus. Reponit, Sergio mortuo invasisse eam sedem Michaelium Desiderii ope: Hucbertum aliis de causis Romæ tum existentem eo missum fuisse ab Stephano, ut Regia pollens auctoritate, transgressorem illum Canonum dejiceret, ac Romam duceret. Ad electiones Johannis, & Gratiosi nec Pippinum, neque eum legasse ullum Missum. Canonice ibi semper factam electionem auctoritate Apostolica, uti & nunc in Gratiosi successore. Neminem unum sollicitiorem esse honoris Patriciatus, quam se: monet, ne iniquis adhibeat fidem.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIX. [2]	LXXI. [1]	XCIII.

DOMNO [a] * excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, Regi Francorum & Langobardorum, atque [b] Patricio Romanorum, Adrianus [c] Papa. [a] Directus a vestra insigni regali [d] præcellentia, videlicet Ermenbertus religiosus presbyter, inter responsionis suæ verba, obtulit nobis commemoratorium [3], ut asserebat, vestræ Excellentiæ exaratum, scilicet de electione Episcoporum Ravennatis Ecclesiæ, quia quando Sergius Archiepiscopus obiit, in electione Leonis Archiepiscopi fuerunt Missi vestri Hucbaldus, vel pares sui. In hoc enim omnino valde vestram Excellentiam meminisse [e] credimus, quia quando prædictus Sergius Archiepisco-

VARIANTES LECTIONES

a Domino *Lamb. Gent.* insigni regali *Ten gn.* b ac *Gent.* c Hadrianus *Lamb. Gent.* d insigne regale *Gent.* e meminere *Lamb. Gent.* meminisse *Teng.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 39. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. n. 39.*) *In trigesima nona* (Trigesima nona) *ipsum mendacii arguit, & objurgat, quod Ravennam ad electionem novi Pontificis Missos* (Legatos) *suos direxerit*.

2 Epistolæ hujus ætas a successore *Gratiosi* Archiep. Ravennatis pendet. Quumque juxta Ughellum Gratiosus obierit diem suum VII. Cal. Mart. an. 788. eodemque anno illi successerit Johannes septimus, ad eumdem annum referri hanc epistolam oportere, non ad præcedentem, ut est in novissima edit. Duchesnii, res ipsa nos admonet. At Agnellus Joannem illum rejicit, statuitque Gratioso Valerium successisse: quare Bacchinius, & post eum Muratorius Gratioso vitam producunt usque ad an. 794. quum Valerium successisse eidem contendunt. Sed cum eruditis illis Gratiosi Sedem protrahendam ad an. 794. vetat Collectio Codicis Carolini facta anno 791. Quamobrem Ughelli Chronologia rejecta, biennii spatium superesset Gratiosi Sedi adjungendum, quod ultro adjungerem, si ullum suppeteret documentum, quo inhærerem. Quid igitur? Quoad hujusmodi documentum alicunde proferatur, ab Ughello non recedo. Itaque epistolam hanc constituo an. 789. insequenti ad summam collocandam ingratiis Muratorii, qui ætatem Codicis non ignorans, talia peccat, ea procul dubio libertate ductus, qua cæterarum ordinem invertere in rem suam non dubitavit.

3 Hunc locum affert Ducangius in Gloss. Optati Milev. auctoritate ajens, esse *brevem*, *Syngrapham*, *libellum*: qua etiam voce utitur Ambros. pro *Inventario*.

piscopus obiit, per suam arrogantiam Michaëlius presumptor invadere ausus fuit Ecclesiam Ravennatem, & per auxilium Desiderii sævissimi Regis, ipsam enormiter invadens Ecclesiam, diu detinebat, & a suo proprio rectore destituta atque viduata manebat; tunc ad decessorem [a] nostrum, sanctæ recordationis Domnum Stephanum Papam, prædictus Hucbaldus a vestra directus regali [b] Excellentia pro cæteris causis, ab eodem præfato [c] Domno Stephano Papa, per vestrum a Deo roboratum regale adminiculum, Ravennam missus est, ut [d] eundem præfatum Michaëlium in vasorem ex ipsa Ravennate Ecclesia [e] expelleret [f], & huc Romam [g], tanquam transgressorem sacrorum canonum, deferret [h] [4]; nam nos nullo modo meminimus, neque a deprædecessoribus nostris, sanctis pontificibus, neque a sanctæ recordationis, præcellentissimo genitore vestro, Domno Pippino, magno Rege [i], neque a vestra in triumphis regali victoria Missum ad electionem Ravennæ directum esse, tam in electione Johannis [k] Archiepiscopi, quam in electione Gratiosi Archiepiscopi ejusdem [l], [5] sed dum de hac luce contigisset migrare Archiepiscopum civitatis Ravennatium [m], olitaria traditione [n] clerus & plebes [o] consistens Sedis Apostolicæ petebant [p] immutilatam doctrinam [q], quatenus una concordia, una eademque voluntate [r], unoque consilio conglobati, Apostolicam suscipientes admonitionem,

VARIANTES LECTIONES

a Prædecessorem *Lamb.* decessore *Gent.* Decessorem *Teng.* *b* direc regale *Gent.* directus regali *Tengn.* *c* prælato *Lamb. Gent.* *d* est, eumdem *Lamb.* ut *deest in ms. sed Teng posuit. Gent.* *e* ravennatis Ecclesia *Gentil. Tengn. correx.* *f* expellendum *Lamb. Gent.* expellere *Teng.* *g* hic Roma *Gent.* huc Romam *Teng.* *h* deferendum *Lamb. Gent.* deferret *Teng.* *i* præcellentissimi genitoris vri Domni Pippini magni Regis *Gent. sed Teng. corr. ut est in edit.* *k* Joannis *Lam.* *l* ejusdem sedis *id.* *m* Ravennantium *Gent.* Ravennatium *Ten.* *n* olitana traditione (*Gent.* traditio) *Lamb. Gent.* *o* Clerus & plebs *Lamb.* pleps *Gent.* plebes *Ten.* *p* petebat *Lamb.* *q* immutilata doctrina *Teng. ubique* m *adjunxit Gent.* *r* voluntas *Gent.* voluntate *Tengn.*

NOTÆ

4 Vide hac de re comment. præv. (*num.* 9.) & Admonit. in epist. Steph. III. (*num.* 9. *seq.*)

5 Quamvis Hadrianus duos tantum Archiepiscopos postremos memoret: altius nihilominus repetenda Ravennatium historia. Cpolitanor. Patriarchar. audaciam Ravennates imitati essent, nisi Romani Pontifices obstitissent. Card. Noris (*de syn.* v. *cap.* 10.) ambitionem istam effrenem, ut eam vocat, natam esse animadvertit, quod Ravennæ Honorius, & Valentinianus Augg. primom; deinde Theodoricus, aliique Gothorum Reges; ac demum Exarchi Sedem habuerunt. Autocephaliam eorumdem Præsulum in historiis celebrem ex prædictis caussis natam prætermittam. Illud dicam, quod anno 708. Justiniano juniore imperante iterum Felix Archiep. juxta veterem consuetudinem ordinatus Romæ diuturni schismatis finem attulit; quidquid sit de ejus defectione post reditum Ravennam. Felici successit *Joannes V.* al VI. an. 718. Huic *Sergius* anno circiter 752. Quem excepit *Leo* an 770. ante Pontificatum Hadriani, quo demum Pontifice *Joannes VI.* al. VII. an. 777. & *Gratiosus* 784. eam sedem tenuerunt rite omnes Romæ ordinati; tametsi schismatis non omnino obliti essent. Nam Sergius, ut legitur ap-

nem, talem ſibi eligerent paſtorem, qui nec a ſacris canonibus reſpueretur, nec ullo extra capitulo poſſit obſiſtere: qui cum jocunditate decreti omnium manuum ſubſcriptione roborati [a] ad noſtram Apoſtolicam Sedem occurrebant [b], proprium ſibi antiſtitem conſecrandum, ſicut & nunc canonice factum eſt [6], petentes [c].

Itaque [d] his omnibus veſtram ſuadentes regalem Excellentiam quæſumus [e], ut linguas doloſas, quæ adverſus ſanctam Romanam Catholicam, & Apoſtolicam Eccleſiam garrire ſimulant, procul dubio longe a vobis reſpuantur, & nullo modo iis iniquis [f] & doloſis credere jubeatis, quia, ſicut in * Commonitorium illud ſereſebatur, pro honore veſtri Patriciatus [g] nullus homo eſſe videtur in mundo, qui plus pro ** veſtra regali Excellentia [h] decertare moliatur [i] exaltatione, quam noſtra Apoſtolica aſſidua [k] deprecatio [7], & ſicut in noſtris præcordiis, niſibus totis, ubique ſuper omnes vos [l] honoravimus & honoramus, ita amplius ac amplius honorem [m] regni veſtri præcellere omnibus, qui in mundo eſſe noſcuntur, optamus: veruntamen & de ipſa benivolentia, quam in veſtrum [n] gerimus culmen honoris, in univerſo intonuit [o] mundo, ſicut nempe omnibus patet, quia die noctuque in Confeſſione fautoris veſtri, B. Petri, non intermittimus ſundere [p] preces, ut una cum Domna Regina, veſtraque

VARIANTES LECTIONES

a manibus ſubſcriptione roborati (*Gent.* roboratum) *Lamb. Gent. Tengn. correxit.* *b* ad noſtra apoſtolica ſedes occurrebant *Gent. Tengn. correxit ut in editione.* *c* petentes *deeſt in ms. Teng. poſuit. Gent.* *d* ſed *Lamb. Gent.* Itaque *Teng.* *e* qs *Gent.* quæſumus *Teng.* *f* labiis iniquis *Lamb. Gent.* iis *Teng.* *g* Patriciati *Gent.* Patriciatus *Teng.* *h* pro veſtræ regalis excellentiæ *Lamb.* regale *Gent.* Regali *Tengn.* *i* decertari moliatur *Gent.* decertare *Tengn.* *k* aſſidue *Gent.* aſſidua *Teng.* *l* Vos *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit Gent.* *m* ita amplius quam amplius honorem *Lamb.* ac amplius *edit. deeſt im ms.* quam amplius *ſequitur poſt* honorem; *ſed linea ſubducta deletum eſt.* Gent. *n* quæ in vro *Gent.* quam in vrum *Tengn.* *o* innotuit *Lamb.* *p* non ſinimus fundere (*Gent.* funde) *Lamb. Gent.* non intermittimus f. *Tengn.*

NOTÆ

* Commonitorio illo.

** veſtræ regalis excellentiæ.

ap. Anaſt. in Vita Conſtantini, *ſolitas in ſcrinio noluit facere cautiones, ſed per potentiam Judicum expoſuit quod maluit.* Clerus quippe ſchiſmatis retinentiſſimus fuit. Et quum paucos poſt annos Exarchatus in *s.* Sedis poteſtatem liberalitate Francorum Regum perveniſſet, tam Sergius, quam Leo, ut in ſuperioribus dictum fuit, aliud moleſtiæ genus in Romanos Pontifices excogitarunt, quod utique compreſſum fuit. Schiſmatici Cleri (ex cujus genere erat Agnellus caute admodum legendus) ſuggeſtionibus, ni fallor, Archiepiſcoporum ambitionis fautor, id minime ſentiens, fiebat Carolus hac occaſione: ſed Pontificem invenit acerrimum *s.* Sedis jurium aſſertorem.

6 Hinc liquet Gratioſi ſucceſſorem rite electum Ravennæ, Romam ſe contuliſſe, unde ſuſcepta conſecratione Ravennam reverſus erat, antequam Carolus hanc daret epiſtolam.

7 En argumentum valde apertius, Ravennatem Clerum ambitionis priſtinæ ſuorum Archiepiſcoporum immemorem non fuiſſe. Infra (*ad ep.97. al.*LXXXV.) iterum de Patriciatu. Verum ut ejus indoles teneatur, conſulenda commentatio prævia (*n. 7. ſeqq.*)

ſtraque præcelſa prole ævis temporibuſque [a] in hoc mundo victores regnantes, in vita æterna ſine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a ævis temporibus *Lamb. Gent. Teng. addidit* q;

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE CONSTANTINO ET PAULO [b] DUCIBUS IPSIUS APOSTOLICI, QUI APUD PRÆFATUM REGEM A PERVERSIS HOMINIBUS GRATIS ACCUSATI FUERANT, POSTULANS [c] UT UNUM EX IPSIS SCILICET PAULUM QUEM [d] EJUS OBTUTIBUS PRÆSENTANDUM MISERAT, UT BENIGNE [e] EUM SUSCIPERE DIGNARETUR [f].

ARGUMENTUM

Conſtantinum & Paulum Duces s. Sedi & Carolo fideles apud hunc falſo accuſatos tuetur. Conſtantinum ſcilicet meminiſſe eum optat, ſibi ab eodem fuiſſe commendatum in aula s. Petri, ut probum & fidelem. Paulum vero ad Regem ire cupientem ultro dimittit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIX.	LXXXIII.	XCIV.

DOMNO [f] * excellentiſſimo filio, noſtroque ſpiritali [g] Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [h] Patricio Romanorum. Adrianus [1] Papa. Ut reor, dici non poteſt, quantum erga veſtram a Deo conceſſam in triumphis potentiam, atque regalem præcellentiam noſter ex intimo cordis exiſtit amor, & ideo non deſinimus [k] noſtros veſtroſque fideles crebro veſtræ commen-

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* SEU PAULO *id.* SEU PALO *Gent.* *c* POSTULANS *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *d* QUEM *deeſt in ms. ſed Teng. addidit. Gent.* *e* MISERAT, BENIGNE EUM *Lamb.* MISERAT POSTULANS, UT BENIGNE *verbum* poſtulans *ſubducta linea deletum Gent.*
f Domino *Lamb. Gent.* *g* ſpiritale *Gent.* *h* ac *id.* *i* Hadrianus *Lamb. Gent.* *k* non finimus *Lamb. Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Sum. 6. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat. n. 6.*) *In ſexta* (ſexta) *Paulum Ducem ſuum Carolo commendat, qui ad ipſum miſſus fuit, ut ſe, & Conſtantinum Ducem de mendaciis falſo apud Carolum ſparſis purgaret.*

mendare [a] amplæ regali clementiæ: propterea [b] venientes ad nostros Apostolicos obtutus [c], scilicet Constantinus & Paulus [d] [2], Duces & nostri vestrique [e], cum nimio [f] mœrore cordis, intimaverunt nobis, quod auditum illis fuisset, se apud vestram regalem potentiam [g] a perversis hominibus gratis accusatos, & dum nimis eos fideles erga B. Petri Apostolorum principis vestri [h], nostrique servitium, agnoscimus [i], idcirco unum ex illis, scilicet Paulum, gloriosum Ducem, ad vestram triumphatissimam [k] regalem potentiam gratuito absolvimus animo. Atque [l] nimis petentes poscimus vestram [m] a Deo institutam præcellentiam, ut sicut vester amor nostrum complexus est auxilium [n], ita eum benigne suscipere jubeamini [o], & familiarem apud vestram [p] regalem potentiam commendatum habere dignemini.

Meminisse [q] enim credimus vestram regalem Excellentiam, qualiter in aula fautoris vestri B. Petri Apostoli, præfatum Constantinum atque Romanum nobis commendare dignati estis, confirmantes procul dubio, ut nostri vestrique essent fideles, quos [r] nempe subditos cum omni humilitate fideliter servientes vobis nobisque reperimus, nunquam in sua [t] vacillantes fide; sed proni in vestro [u] nostroque servitio & amore semper manentes, qui dum in omnibus eis vestras [x] regales accommodaveritis aures; & ipsum præfatum Pau-

VARIANTES LECTIONES

a commendati *Gentil.* commendare *Teng.* *b* Quapropter *Lamb. Gent.* *c* venientes nostris Apostolicis obtutibus repræsentandi (*Gent.* represend) *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in edit.* *d* seu Paulus *Lamb. Gent.* & Paul. *Teng.* *e* Duces nostri vestrique *Lamb.* ducibus nostris vrisq; *Gent. Teng. ut in edit.* *f* fideles cum nimio *Lamb.* *g* se vestræ regali potentiæ *Lamb. Gent. Ten. correxit ut in editione.* *h* & vestri *Lamb.* *i* agnoscentes *Gent.* agnoscimus *Teng.* *k* apud vestram triumphatorissimam *Lam. Gent. Teng. ut in editione.* *l* sed *Gent.* atque *Teng.* *m* vestra *Gent.* vestram *Teng.* *n* complcaus auailium *Gent.* complexus est *Tengn.* *o* jubeatis *Lamb.* *p* iu vestram *Lamb. Gent.* apud vestram *Tengn.* *q* meminere *Lamb. Gent.* meminisse *Teng.* *r* quibus *Gent.* *s* servantes *Gent.* servientes *Teng.* *t* in eorum *Lamb. Gent.* in sua *Tengn.* *u* sed pronos iu vestro *Lamb.* *x* quare dum in omnibus pro eis vestras *Lamb.*

NOTÆ

2 Duces isti Hadriano subditi, qui laudantur ut s. Sedi, & Carolo fideles, militibus præfecti fuisse videntur: nulla enim Civitas ab iisdem administrata memoratur, nullumque Civile officium eis demandatum. Equidem fateor, me, quantamcumque adhibuerim diligentiam post cl. Muratorium (*Antiq. Ital. to. 1. diss. 5.*) nil novi comperisse de Ducibus istis, quos minores vocant, quibusque aut Civitatis, aut etiam minoris loci administratio demandabatur, aut Palatinum committebatur officium, seu etiam militare per octavum sæculum. Quamobrem colligendum mihi fuit ex rebus per eosdem gestis quanam dignitate Civili aut militari illustres essent. Qua in re, tametsi non omnino mihi placeam; quum tamen rei summam non mutet qualecumque officium iis tribuatur, malui probabiliora de iis proferre, quam inter obscuritatis tenebras Officia illorum reliquere. Summa est, quod tam Reges Francorum, quam Pontifices ejusmodi Officia habuerunt. Id monui etiam alibi (*ep. 8. al. IV. not. 1.*)

Paulum glorioſum Ducem, regali tuitione circumvallatum amplectemini [a], fructum boni operis per eum ſuſcipientes [b] bonitatis effectum ante [c] B. Petri principis Apoſtolorum corpus, divinam pro vobis, atque ſpiritali filia noſtra Excellentiſſima Domna Regina, veſtraque nobiliſſima prole, exorare valeamus clementiam, ut longiori ævo, in hoc mundo regni gubernaculo [d] fruentes, in vitam æternam cum ſanctis omnibus ſine fine regnare [e] mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

VARIANTES LECTIONES

a regalis tuitionis ci rcumvallaveritis amminiculo *Lamb.* regalem tuitionem circumvallatum amminiculum *Teng. correxit, ut eſt in editione. Gent.* *b* ſuſcipietis *Lamb.* *c* ut ante *id.* *d* regni gubernacula *id.* *e* regnati *Gent.* regna te *Tengn.*

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ [a], IN QUA CONTINETUR DE MISSIS OFFÆ REGIS ANGLORUM, QUI SIMUL CUM MISSIS PRÆFATI REGIS CAROLI ROMA PROPERARENT [b], ET QUALITER PRÆDICTUS PAPA IPSOS MISSOS ANGLORUM HONORABILITER SUSCEPISSET; QUEMADMODUM EI PRÆDICTUS REX CAROLUS PER SUOS LEGATOS MANDAVERAT, SEU ET DE ALIIS CAPITULIS [1].

ARGUMENTUM

Confictam a male feriatis hominibus fabulam, Offam videlicet Anglorum Regem ſuaſiſſe Carolo, ut Hadriano depoſito, alium ſuæ gentis Pontificem crearet, deſpexiſſe eum laudat. Deinde ſe non ab hominibus ait, ſed a Chriſto Jeſu toti orbi Chriſtiano præfectum eſſe: propterea Regibus ac populis annunciare verbum vitæ ac veritatis. Se benevole excepiſſe Offæ Miſſos cum Regiis advenientes, eiſque quæ Carolus petierat, conceſſiſſe, ut gratias eidem agant.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCLXXXIX.	LXXXIX.	XCV.

DOMNO [c] * excellentiſſimo filio, noſtroque [d] ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTA *Gent.* *b* ROMAM PROPERARUNT *Lamb.* *c* Domino *Lamb. Gent.* *d* filioque noſtro *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 43. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 43.) *In quadrageſima tertia* (Quadrag. ter.) *indicat, Offa Regis Anglorum Miſſos* (Legatos) *cum Caroli Miſſis honorabiliter a ſe ſuſceptos, quod* (Oratoribus honoriſice ab ſe ſuſceptos fuiſſe, quod) *Carolus per ſuos Legatos petierat. Totus eſt pro primatu: multa ſcripturæ dicta congerit nihil ad propoſitum pertinentia. Scribit, ſe non ab hominibus, nec per hominem electum eſſe: ſed per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum vocatum in Evangelium ejus, & prædeſtinatum. Scribit ſe permittere Divinum verbum gentibus prædicari.* (per Nuntios petierat. Adjicit ſe permittere Divin. verb. gent. prædicari.)

cio Romanorum, Adrianus [a] Papa [2]. Sagaciſſimos nectareoſque a veſtra præcipua regali in triumphis potentia [b] directos ſuos ſuſcepimus liquidos affatus, quos cum nimis ſolito reſerantes amore, ea, quæ jugiter præſtolabamur agnoſci, prius comperimus, ſcilicet de inclyta ſoſpitate atque proſperitate veſtra, ſimulque ſpiritalis filiæ noſtræ Domnæ Reginæ, tam de præcellentiſſima veſtra regali prole, quam de cuncta ejus fideliſſima familiaritate; ſicut enim a veſtra regali clementia fertur, quod [c] magnum habet deſiderium, ut frequenter per noſtros Apoſtolicos apices, aut per Miſſum, qualiter erga nos eſſe decernitur, intimaremur [d], ita potius crebris nos aſſidue ſiſtimus deſideriis inhianter audire, tam per veſtram regalem exarationem, quam per præcipuum veſtrum Miſſum de veſtra in triumphis victoria, atque proſperitate, immo præfatæ Domnæ Reginæ, ſimulque veſtræ nobiliſſimæ ſubolis [e], pariterque cunctorum fideliſſimorum veſtrorum ſubjectorum [f] ſinceritate atque incolumitate. Nempe quidem credere dignemini, quia nullo modo noſtra Apoſtolica deſinunt [g] ſuffragia in Confeſſione B. Petri, clavigeri regni cœlorum, divinam pro vobis exorare [h] clementiam, quia prorſus certiores ſumus, quod non deſinit veſtra præcelſiſſima [i] regalis benevolentia, pro exaltatione matris ſuæ, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ, quæ eſt caput omnium eccleſiarum [3], & noſtra Apoſtolica paterna pro-

VARIANTES LECTIONES

a Hadrianus *Lamb. Gent.* *b* potenticia *Gent.* *c* quia *Gent.* quod *Teng.* *d* intimaremus *Lamb.* *e* veſtræ nobiliſſ. ſobolis *id.* *f* vris nobilis ſubolis, pariterque cunctis fideliſſimis vris ſubjectis *Teng. correxit, ut in editione.* G. *g* ſinunt *Gent.* *h* exorari *id.* exorare *Teng.* *i* prærectiſſima *Lamb.* p rerectiſſima *Gent.* præcelſiſſima *Tengn.*

NOTÆ

2 Hæc epiſtola eſt una ex iis undecim, quæ in noviſſima Edit. Ducheſnii vagantur per annos decem ab anno 781. ad ætatem Codicis. *Compatris* enim titulo inſpecto, at *Commatris* defectu haud penſi habito tempus epiſtolæ incertum toto illo ſpatio fluere creditum eſt. Contrahi tamen debuit poſt Faſtradæ nuptias ab Hadriano cognitas anno 784. ita ut ſeptem dumtaxat annis epiſtola vagaretur. Cui potiſſimum ex iis annis tribuenda ſit, definire non auſim. Huc tamen diſtuli, quia majorem habet affinitatem cum ſequentibus, quam cum huculque relatis. Nulla deinceps mentio eſt Civitatis alicujus aut traditæ, aut tradendæ; ſed unius donationis in genere Pippini exemplo perficiendæ. Quod ſcribendi genus initium ducit ab hac Epiſtola. Quare quicquid de Roſellæ & Populonii finibus, necnon de Campaniæ ſex Civitatibus poſt an. 788. evenerit, ex paucis quæ remanent epiſtolis deduci nequaquam poteſt.

3 Sic Steph. II. (*ep.* 10. *al.* III.) Petri nomine ajebat: *Catholica & Apoſtolica Rom. Eccleſia caput omnium Eccleſiarum Dei ipſius Redemtoris noſtri ſanguine ſuper firmam fundata petram.* Et rurſus (*ep.* 11. *al.* VIII.) ore proprio: *Sancta omnium Eccleſiarum Dei Mater & caput fundamentum fidei Chriſtianæ Romana Eccleſia.* Hæc ſiquidem Patrum ſententia eſt: *Habes Romam*, ait Tertullianus de præſcr. c. 36. *unde nobis quoque auctoritas præſto eſt. Iſta quam felix Eccleſia! cui totam doctrinam Apoſtoli cum ſanguine profuderunt. Ubi Petrus paſſioni Dominicæ adæquatur. Ubi Paulus Joannis exitu coronatur. Ubi Apoſtolus Joannes poſteaquam in oleum igneum demerſus*

prosperitate, penitus summo [a] annisu tractare; sicut olim, sanctæ recordationis, genitoris tui [b] Domni Pippini, almi Regis normam suscepit, quia sicut cœpit, fine tenus immutilate perfecit; cujus adepti [c] doctrinam celsior [d] suffragiis [e] Apostolorum, & nostris assiduis interventionibus, vestra in omnibus existit regalis potentia.

Porro in ipsis regalibus [f] apicibus vestris referebatur, quod Offa, gentis Anglorum Rex [4], vestræ direxisset regali Excellentiæ, significandum indiculum, ut aliqui æmuli vestri, ac sui [5] ad nostra Apostolica

T. I. S s s

VARIANTES LECTIONES

a penitus annisu *Lamb.* summo *deest in ms. sed Teng. posuit*. G. b sui *Lamb.* c adepta *id.* d doctrina celsiore *Gent.* doctrinam celsior *Teng.* e per suffragia *Lamb.* f regales *Gent.* regalibus *Teng.*

NOTÆ

mersus nihil passus est, in insulam relegatur. Cyprianus ep. 55. *Ad Petri Cathedram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas Sacerdotalis exorta est:* & aliis in Epistolis passim. Mitto cæteros in re satis nota. At velim animadverti quæ vera sententia esset Rom. Ecclesiæ ante annum millesimum. Sequioribus enim sæculis ea vera sententia, seu notione amissa inter Romanas Basilicas orta quæstio, quæ inter eas videretur esse major. Levis quidem quæstio, quam summis viribus utrimque exagitatam non ignoramus. Non enim reputatur, quod Hadrianus, ejusque Prædecessores ap. Lateranum degentes id temporis s. Petri Ecclesiam tunc extramœnianam cæteris urbis Ecclesiis præferunt. Regesque Francorum aliique Principes aliam non videntur accepisse pro Romana, quam Vaticanam, ubi sacrum D. Petri corpus requiescit. Quare Eginhartus (*V. Car. c.* 17.) affirmat, quod Carolus *colebat præ cæteris sacris, & venerabilibus locis apud Romam Ecclesiam B. Petri Apostoli .... Et Ecclesia s. Petri Apostoli per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus præ omnibus Ecclesiis esset ornata ac ditata.* Nihilque toto in isto Codice frequentius occurrit, quam Petrus apud Deum intercessor pro victoria de barbaris nationibus; ac pro amplificanda iis devictis Francorum Monarchia; Regnum ipsum ad Carolinam stirpem a Petro per successores suos, seu Vicarios, ut tum audiebant, translatum dicitur in eodem Codice; bona demum temporalia & æterna, per Clavigeri Regni Cœlorum patrocinium, Francorum Regibus promittuntur. Quæ potissimum male olent Magdeburgensibus: utinam & non alicui ex nostris! qui quanta historiæ Pontificiæ eruditione præditus sit, patefacit: non enim vidit, Hadrianum suorum prædecessorum sententiis esse usum. Et vero Bonifacius quatuor fere sæculis antea Episcopos Illyrici sic monebat: *In cujus contumeliam quisquis insurgit habitator cælestium non poteris esse regnorum.* Tibi, *inquit*, dabo claves regni cœlorum, *in quæ nullus sine gratia Ianitoris intrabit* (Ap. Coustant. p. 1041.). *Quum certum sit*, ut ait principio epistolæ, *summam rerum ex ejus deliberatione pendere.* Adeantur orationes, & preces antiquæ ad maximum hunc Ecclesiæ universæ Patronum; non enim vacat rebus per se claris immorari.

4 Offæ Merciorum Regis res gestas, ejusque prædecessorum historiam, quoad fieri potuit minus obscuram recensuit ex Beda Natalis Alex. (*sæc.* 7. *cap.* 8. §. 7.). At Polydorum Virgilium sequutus cum Baronio (775. *n.* 10.) Offæ vitia virtutibus majora, quorum punitionem metuens Romam venit, regnumque suum s. Sedis vectigale fecit, concludit an. 775. quod Pagius ad eumdem annum (*n.* 10.) notat esse falsum, & cum Annalibus Alfordi rem differt ad an. 794. Ex hac Hadriani Epistola deceptos constat, qui cum Baronio, & Natali Polydoro habent fidem.

5 Ann. 787. Calchutense Concilium ab s. Sedis Legatis Gregorio Ostiensi, & Theophylacto Tudertino Episcopis est celebratum, cui aderat ipse Offa: de quo Legati ad Hadrianum (*Labb. concil. to.* VI. *p.* 1862.) loquuntur his verbis: *Pervenimus ad aulam Offæ Regis Merciorum. At ille cum ingenti gaudio ob reverentiam beati Petri, & vestri Apostolatus honorem, suscepit tam nos, quam sacros apices a summa Sede delatos.* Hæc vero satis superque ostendunt, tam Carolum, quam Offam summa cum fide audaciam improborum hominum patefacere ipsi Hadriano. Præterea notandum, quod Apostol. Legatis Caroli Missus adhæserat, actumque est in Concilio de plurimis emendandis vitiis, quæ res improbis hominibus ansam dedit, ni fallor, confingendi Regio nomine audacissimas illas literas, quæ Indiculi nomine memorantur.

lica vestigia indicarent, quod idem Offa Rex vobis suggereret, ut per suam videlicet adhortationem atque suasionem, nos a Sede sancta dignitatis nostræ, quod absit, ejicere deberetis [a], & alium ibidem de gente vestra institueretis [b] rectorem, quod valde nefandissimum, ac contrarium in oculis vestris apparuit scriptum, & hoc omnino falsum esse a vestra Excellentia pro certissimo [c] dinoscitur, quia nec ipse Offa hanc hortationem minime vobis fecit, & nullatenus in corde aliter ascendit, nisi ut paternitas nostra, per Dei misericordiam, ejus temporibus, sanctam Dei Ecclesiam regere & gubernare valeat, ad profectum videlicet omnium Christianorum, in quibus [d] nos omnino procul dubio de vestra regali potentia confidentes [e] existimus; quia erga [f] nostram Apostolicam paternitatem, ejus benivola [g] atque inexpugnabilis orthodoxa fides, * fervens in Spiritu sancto; quia ut ignis [h] ardens præcellens manebit; & nullo modo antiqui hostis versutia in qualibet hæresi [i] concutere eam valebit, contra Catholicam Apostolicamque orthodoxam fidem, sed, sicut speculum sine macula, ejusdem [k] orthodoxæ fidei, nostræque summæ Sedis verax & fulgens [l] defensor vibrantissime in ævum [m] manebit [6]; Præfatæ vero illuvies [n] assertionis [o], quam fateris [p], ut dici nefas est, Offæ regis, nos usque hactenus talia minime audivimus; sed neque nunc audientes credidimus [q], quod talia, si etiam, ut absit, paganus fuisset, perpetrare cogitasset, quanto magis a prædecessoribus [r] suis Regibus, semper subjectis in obedientia, atque fideli amore sanctis prædecessoribus nostris Pontificibus, & a nobis existentibus [s], hæc inaudita versutia incredibilis a nobis existimatur [7]?

Atta-

VARIANTES LECTIONES

a deberemini *Gent.* deberetis *Teng.* *b* institueremini *Gent.* institueretis *Teng.* *c* pro certissimæ *Gent.* certissimo *Teng.* *d* quibus *li* in *deest in ms. sed Teng. posuit.* Gent. *e* freti *Lamb. Gent.* confidentes *Teng.* *f* er *Gent.* erga *Tengn.* *g* benevola *Lamb.* *h* quasi ignis *Lamb. Gent.* *i* in quamlibet hæresim *Lamb.* *k* eidem *Gent.* ejusdem *Tengn.* *l* verax fulgens *Teng. interposuit* & *Gent.* *m* in ævo *Lamb.* in evo *Gent.* in ævum *Teng.* *n* inluvies *Gent.* *o* inluvici assertiones *Lamb.* *p* quas fateri *Lamb.* quas fatera *Teng. relinquendo* quas *correxit* fateris G. *q* credimus *Lamb.* *r* quantomagis Prædecess. *Lamb.* *s* existentes *Gent.* existentibus *Teng.*

NOTÆ

* fervet;

6 Hæc videntur referenda ad prædictum Concilium; cujus primo cap. orthodoxa fide juxta Nicænum Concil. stabilita, in reliquis tam multa, quæ irrepserant, vitia emendantur.

7 Quamvis exemplis majorum Offam a fictione illa immunem omnino credat; rei tamen insolentiam obiter attigisse ne videatur, de D. Petri successoribus pro dignitate loquuturus, ne pagano quidem talia in mentem venire potuisse affirmat.

Attamen si Deus pro nobis, quis contra nos? *Dominus mihi adjutor est, non timebo, quid faciat mihi homo* (*Ps.* 117.). Et iterum: *Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo* (*Ps.* 26.)? *Omnis*[a] *enim plantatio, quam pater cœlestis plantabit, nullus eradicare valebit* (*Matth.* 15.) *Quia omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil* (*Joan.* 1.). Nos quippe, vel immeriti[b], sedem Apostolorum adepti, vicem B. Petri[c], principis Apostolorum, suscipientes ac tenentes, atque cunctum populum Christianum, nobis a Deo commissum[d], regentes[8], non ab hominibus, neque per hominem electi sumus, sed per Jesum Christum Dominum nostrum vocati in Evangelium ejus prædestinati[e] sumus, sicut vas electionis B. Paulus Apostolus docuit, (*Rom.* 8. *v.* 29. 30.) *quos præscivit & prædestinavit; quos prædestinavit, hos & vocavit; quos vocavit, hos & elegit; quos elegit, hos & glorificavit*: & iterum beatus Jacobus Apostolus instruit & docet (*Jacob.* 1. *v.* 17.) *Omne datum optimum, & omne donum perfectum desursum est, descendens a patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio, voluntarie*[f] *enim genuit nos verbo veritatis*[9]: & idcirco voluit adamantem & silicem[g] (esse) propheticum confirmantes sermonem; nihil[h] metuentes non desinimus[i] divinum verbum gentibus prædicare; sicut scriptum est (*Ezech.* 33.): *Speculatorem dedi te domui Israel, & audiens de ore meo verbum, adnunciabis eis ex me*; beati enim Petri, clavigeri regni cœlorum, præcepta censentes[k], prædicare[l] non desinimus[m] regibus ac populis verbum veritatis atque vitæ, pro cujus amore, una cum fidelissimis Missis vestris, ut nobis direxistis[n], prædicti Offæ Regis Missos libenti animo suscipientes, congrue hilari vultu super eos, pro vestra inclita[o] Excellentia, respeximus, eorum explentes vota, quemad-

 modum

VARIANTES LECTIONES.

a omni *Gent.* omnis *Teng.* *b* inmeriti *Lamb.* *c* vice B. Petri *id.* *d* tenuntes atq; cuncto populo Xpiano nob a dō commisso *Gent. Tengn. correxit, ut est in editione.* *e* in Evangelio predestinati *Gent. Teng. correxit.* *f* enim *deest in ms. Gent.* *g* esse *deest in ms. id.*
h ut nihil *Lamb.* *i* sinamus *id.* sinimus *Gent.* *k* censuentes *id.* censentes *Tengn.*
l prædicari *Gent.* prædicare *Teng.* *m* non sinimus *Lamb. Gent.* *n* cum fidelissimos missos. vros, ut vobis direxistis *Gent. Tengn. correx. ut in editione.* *o* inclyta *Lamb.*

NOTÆ

8 Prærogativam hanc D. Petri successorum, qui auctoritatis ejus hæredes sunt, ideoque & Petri vices agere, & Vicarii Petri diu sunt dicti, late P. Coustant. (*Præf. n.* 13.). Sequentia verba, quæ ab Apostolo (*Galat.* 1.) mutuatur, ad supremam jurisd. attinent in univ. Eccl. quam soli Deo acceptam refert.

9 Hæc convenire in alios etiam Episcopos possunt: quare parum roboris argumento adjungunt: Hadriani potius mentem sinceram sanctisque institutam moribus demonstrant: pravumque e contrario, ac perversum ejus ingenium, qui epistolæ huic periochem præmisit.

modum gratias vestræ a Deo promotæ regali in triumphis potentiæ referre valeant, quia solite nos vestram [a] satagimus adimplere, sicut [b] & vos nostram voluntatem [c] [10]. Quibus usque in finem perfecte observatis [d], divina majestas [e] vos hujus mundi regni gubernacula ævis & [f] temporibus una cum Domna Regina vestrisque nobilissimis filiis faciat perfrui [g], & in perpetuum cum sanctis omnibus triumphantes gaudere. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a vestræ *Gent.* vestram *Teng.* *b* sicuti *Gent.* *c* nostræ voluntati *id.* nram vol. *Tenga.* *d* observantes *id.* observatis *Ten.* *e* clementia *Lamb. Teng. posuit* majestas *Gent.* *f* ævis temp. *Lamb. Teng. interposuit* & *Gent.* *g post* perfrui *sequitur in ms.* Majestas *sed linea subducta deletum est id.*

NOTÆ

10 Quid Merciorum Rex per suos Missos petierit, nusquam invenire datum est. Duo tamen hinc certo discimus: primo audacissimas illas literas injuria tribui Offæ Regi, qui Hadriano legationem adornat. Deinde non tanti apud Pontificem fuisse Offam, ut quidquid peteret ab Apostolica Sede impetraret absque intercessione Caroli, cui nihil, modo æquum esset, negari consuevit.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTA [a], IN QUA CONTINETUR DE DIOECESIS VEL PAROCHIIS EPISCOPORUM PARTIBUS ITALIÆ, ATQUE TUSCIÆ, QUAS ALTERUTRUM INVADENTES, ET DE VESTE MONACHICA, QUAM CONTRA SANCTOS CANONES RELINQUENTES, ITERUM SECULARIBUS VESTIBUS INDUEBANTUR [b], ET SIBI ILLICITO [c] MATRIMONIO SOCIABANT [1].

ARGUMENTUM

Ad ſe perlatum eſſe, Langobardos Epiſcopos propriis diœceſibus non contentos alios aliorum fines invadere. Orat Carolum, ut eos admoneat, ne Canones, & Decreta Pontificum ſpernant. Monaſticum ibi inſtitutum infringi; nam Raginaldus, & Ragimbaldus filiam Ermenaldi Monacham Nazario nepoti uxorem dederunt: quorum exemplo alii multi id ſceleris perpetrarunt. Rogat, ut talia ſcelera prohibeat, & una ſecum ad extirpanda cooperetur.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCXC.	XCIV.	XCVI.

DOMNO [d] * excellentiſſimo filio, noſtroque ſpiritali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa [2]. Si in rebus ſæcularibus ſuum cuique jus, & proprius ordo ſervandus eſt, quanto magis in Eccleſiaſticis diſpoſitionibus nulla debet induci confuſio, ne ibi diſcordia locum inveniat, unde ** pacis [f] debent procedere, quod hac veneratione ſervabitur, ſi nihil poteſtati, ſed totum æquitati tribuitur. Perlatum ſiquidem ad nos eſt, quod [g] Langobardorum Epiſcopi, alter alterutrum invadentes opponunt periculum, ſimulque

VARIANTES LECTIONES

a DIRECTÆ *Lamb.* *b* INDUEBANI *Gent.* *c* INLICITO *Lamb. Gent.* *d* Domino *iidem.* *e* Hadrianus *iidem.* *f* paces *Lamb.* *g* eo quod *Lamb. Gent. ſed li* eo *ſubducta linea deletum eſt* Gent.

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 27. Bar. & Cent.

** pax deberet procedere. Quod hac vere ratione.

CENNIUS

1 Argum Panv. (*Cod. Vat.* 27.) *In vigeſima ſeptima* (Vigeſ. ſept.) *indicat, quod in partibus Italiæ, atque Tuſciæ alterutrum Epiſcopi Diœceſes* (Ep. quidam alienas diœceſes) *& parochias* (invadant) *veſtem monachicam* (Monaſticam) *contra ſanctos Canones relinquant, matrimonia contrahant, veſtibus ſæcularibus induti. Orat itaque Carolum, ut iſta emendet, ut fidem* (emend. fidem) *Catholicæ, & Apoſtolicæ Sanctæ Rom. Eccleſiæ amplexam* (ſemel amplex.) *in ævo ſine errore aſtruat* (continuo tueatur) *ut cum ſanctis omnibus permaneat.* (felix permanere poſſit.)

2 Recte hanc epiſtolam Pagius, eumque ſequutus editor nuperrimus Ducheſnii ad hunc annum referunt; ſed perperam ei præmittunt ſequentem, quaſi anno ſuperiori data ſit, quod infra erit evidens, ſecus eſſe.

que Ecclesiastica statuta [a] enormiter deposcentes conantur invadere, & aliorum partes illiciter [b] detinentes, in pristino errore perseverare moliuntur [3]. Olim quippe eorum gens in errore existens vestræ a Deo protectæ regali potentiæ servata est a talibus [c] malignis & infidelibus actis emendari [4], ut unde gloriosiores [d] cæteris regibus, eminetis, inde omnipotenti Domino, qui dat salutem regibus perfectius placeatis, & fidem, quam Catholice & Apostolice per B. Petrum Apostolorum principem, ejusque Vicarium, orthodoxe venerantes colitis, adjutricem in omnibus habere mereamini.

Quapropter poscentes vestram a Deo promotam regalem Excellentiam [e], quæsumus, ut eorum errores [f] contemnentes, canonice unusquisque suam diœcesim [g] sacerdotali moderamine tenere, atque disponere officio Ecclesiastico valeat, & sicut termini [h] sæculares pro [i] territoriis existunt, atque in judicio sub jure civitatis & ditionis [k] actoribus disponuntur; ita ejusdem [l] civitatis Ecclesiæ Episcopo diœcesis atque parochiæ [m] non omittantur, ut dum unusquisque Episcopus, per instituta sanctorum Canonum, atque prædecessorum nostrorum [n], Pontificum sanctorum [o], privilegiorum & [p] sanctionum jura receperint [5], in [q] eorum parochia atque diœcesi, in omni [r] sacerdotali officio ministrantes [f], digne valeant pro vestra

VARIANTES LECTIONES.

a ecclesiasti statuta *Gent.* ecclesiastica *Teng.* *b* inlicitet *Lamb.* *c* a talis *Gent.* a talibus *Teng.* *d* glorioses *Gent.* gloriosiores *Teng.* *e* vræ a dõ promote regali excellentie *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *f* errorem *Lamb. Gent.* errores *Teng.* *g* suam Diœcesin *Lamb.* suæ Diocesis *Gent.* suam Diœcesim *Teng.* *h* terminos *Gent.* termini *Teng.* *i* p *Gent.* pro *Teng.* *k* ditionibus *Gent.* ditionis *Teng.* *l* eidem *Lamb. Gent.* ejusdem *Teng.* *m* parochiæ esse *Lamb.* esse *in ms. linea subducta deletum est. Gent.* *n* nostrûm *Lamb.* *o* sacorum *Gent.* *p* & *deest in ms. Teng. posuit. Gent.* *q* receperint eorum *Lamb.* in *in ms. subducta linea deletum est. Gent.* *r* diœcesi omni *Lamb.* partochiæ adque diocese consignandum simul omni *Gent. Teng. delendo* consignandum simul *reliquum corr. ut in edit. G.* *ſ* ministrandum *Lamb. Gent.* ministrantes *Teng.*

NOTÆ.

3 Duo extant Canones, qui præ aliis luculenter id prohibent: scilicet Carthag. I. c. 10. *ne Episcopus alterius Episcopi plebes aut fines usurpet.* Et Carth. III. c. 20. *ut nullus parochiam alienam præsumat.* Extat prætetea Epist. Innoc. ad Florentinum Episcop. Tiburtinen. (*In Concil. Labb.* 8. *ap. Coustant.* 40.)

4 In Capitulari Aquisgranen. an. 789. x. Cal. Apr. (*ap. Labb. Conc. to.* VII. *p.* 972.) decretum erat (*cap.* 11.) ne Episcopi in alterius Parochia aliquid præsumerent, auctoritate Canon. Antioch. 13. & Sard. 18. Epistola etiam Innoc. ad Florentin. allata. Num ante id tempus Langobardos seorsim Episcopos compescuerit, ut indicare videtur Hadrianus, incompertum mihi esse fateor.

5 Zosimus ad Episc. Galliæ (*ep.* 1. *c.* 3.) hac de re: *Omnes sane admonemus, ut quique finibus, territoriisque suis contenti sint.* Sed magis consentanea ad Hadriani tempora, quum Diurni Formulæ obtinebant, erit Promissio Episcopi in sua ordinatione (*cap.* 3. *tit.* 6.) quæ præ cæteris hæc continet: *Præterea promitto, nunquam me parochiam, aut jura alterius cujuscumque Ecclesiæ sub jurisdictione Episcopatus mei usurpare.* Ad quæ Garner. Gregorii II. literis ad Serenum Forojul. allatis, *ne unquam aliena jura invaderes, aut temeritatis ausu usurpares jurisdictionem cujuspiam*, inde constare ait, *id imperatum fuisse Episcopis forensibus, quum mitteretur Pallium, quod ordinatione suburbicariis, ut suis se finibus continerent.*

ſtra [a] a Deo inſtituta regali in triumphis ampla victoria & [b] præcellentia, fundere [c] preces.

Porro & hoc veſtræ [d] ſuggerentes regali Excellentiæ innoteſcimus errorem illum, qui in eadem [e] gente Langobardorum callide regnare, in ſtupris & ſpurcitiis [f] diaboli non deſinit; ſemel quippe Deo ſe voventes, & veſte fuſca monachico habitu induentes; iterum retrorſum revertentes, quod dici nefas eſt, ſæculares veſtes [g] circumferentes, illicito [h] copulari matrimonio perhibentur: quatenus pro hoc ſæpius ammonuimus per Guntfridum [i] & aliis *gaſindis* [6] veſtris epiſtolas dirigentes Raginaldo & Raginbaldo, ut tam deteſtabile [k] ſtuprum devitarent, ſed ipſi nolentes adquieſcere, per eorum contumaciam, filiam [l] Ermenaldi Monachico habitu circumdatam [m], ſuo nepoti, nomine Nazario, diabolica verſutia copulaverunt [n], & noſtris Apoſtolicis adhortationibus aſſenſum [o] tribuere noluerunt, & eorum adimplentes iniquam præſumtionem [p], miniſtri diaboli effecti ſunt, & plures in Italia, eorum invitari exemplo [q] non deſinunt; prorſus nempe freti exiſtimus, quia pro hoc Canonicas diſpoſitiones [r] veſtro a Deo protecto regali culmini [f] incognitas [t] non eſſe credimus [7], qualiter [u] talia tetra connubia

VARIANTES LECTIONES

a p vra *Gent.* pro veſtra *Teng.* *b* & *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *c* fundi *Gent.* fundere *Teng.* *d* vram *Gent.* vræ *Teng.* *e* inter eadem *Gent.* in eadem *Teng.* *f* in ſpurcitias *Gent.* ſpurcitiis *Teng.* *g* ſæculatibus veſtibus *Gent.* ſæculares *Teng.* *h* inlicito *Lamb.* *i* Guntzfridum *id.* *k* deteſtabilitatem *Gent.* deteſtabile *Teng.* *l* filia *Gent.* filiam *Teng.* *m* circumdata *Gent.* tam. *Teng.* *n* copulavit *Gent.* *o* adſenſum *Lamb.* *p* iniqua pſumtione *Gent.* iniquam præſumtionem *Tengn.* *q* imitari exempla *Lam.* expla *Gent.* *r* canonicis diſpoſitionibus *Lamb. Gent. Teng. corr.* *ſ* veſtrum a dō protectum regalem culmen *Gent. Teng. corr. ut in edit.* *t* incognitum *Lamb.* inagnitum *Gent.* incognitas *Tengn.* *u post* qualiter *in ms. ſequitur* de, *ſed deletum eſt*.

NOTÆ

6 Gaſindos male Pagius interpretatur Camerarios juxta primam eorum notionem in Gloſſario. Melius Muratorius (*Antiq. Ital to.* 1. *diſs.* 4. *p.* 129.) inter familiares primi ordinis, nimirum Duces & Comites eos recenſet: tametſi Gardingis Gothorum ſimiles eos eſſe putet, quod officium ex hiſtoria Wambæ apud Duchesn (*to.*1. *p.*222.) colligitur fuiſſe gradum ad Comitivam & Ducatum apud Gothos: *ſibi adjunctis Rangindo provincia Tarraconenſis Duce, & Hildigiſo ſub Gardingatus adhuc officio conſiſtente*. Quum Gaſindi e contrario apud Langobardos, necnon apud Reges Francos e Magnatum genere eſſent. Cæterum Muratorius de Gaſindis pro dignitate loquitur, locumque hunc epiſtolæ adducit cum aliis Documentis ad rem probandam. Raginald. Ragimb. & Nazarius ignota mihi nomina: mulіæ tamen auctoritatis fuiſſe oportet, quos Hadrianus per Magnates Italici Regni admonendos cenſuit; pravumque ait exemplum præbuiſſe Italis, quod ſequerentur.

7 Plures hac de re Canones conditi; plura Decreta Pontificum edita. Concil. Chalcedon. (*can.* 16.) Siricius ad Himer. (*cap.* 6.) Innoc. ad Victric. (*cap.* 12.) Leo ad Ruſticum (*cap.* 15.) modo ſuppetunt, quæ ſatis ſunt ad rem probandam. Anno hanc epiſtolam ſequenti Paulinus Aquilejenſis Concilium celebravit, cujus canon XI. (*Labb. to.* VII. *p.* 1006.) cum hac & ſeq. epiſtola ſummam habet affinitatem. Statuit ſiquidem, ut Virgines, quæ nigram veſtem induerint, *ſi poſteo ſeſe ſive clanculo corruperint, ſeu publice nupſerint, dignis quidem mundano judicio* cor

bia eorum [a] vetantes gladii ancipitis ſanctionibus [b] feriunt [c]; & idcirco petimus, ut noſtris veſtriſque temporibus canonice in [d] omni Chriſtiano populo nobis a Deo commiſſo tale illicitum [e] ſcelus emendetur, ut pro hoc vos amplius dignos cultores omnipotentis Domini demonſtretis; quemadmodum ab omni errore Chriſtiano populo eruto valeat cum Propheta clamare (*Pſ.* 19.): *Domine ſalvum fac regem, & exaudi nos in die qua invocaverimus te*: quia crebro in virtute tua lætatur & ſuper ſalutare tuum exultat vehementer, & fidem ſanctæ Catholicæ & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ amplectens in ævo, ſine errore aſtruens cum ſanctis omnibus permanebit, noſque in hoc ovantes, & gratias omnipotenti Domino referentes, ejuſque divinam exorantes clementiam pro vobis [f], ut regni gubernacula longiori ævo, una cum Domna Regina, atque præcellentiſſima ſubole [g] fruentes in æthereis arcibus ſine fine regnare mereamini. Incolumem Excellentiam veſtram gratia ſuperna cuſtodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a corum *in ms. linea ſubducta deletum eſt. Gent.* b *poſt* ſanction. *ſequitur in ms.* eorum, *ſed deletum eſt. Gent.* c feriuntur *Lamb.* d in *deeſt in ms. Teng. poſuit. Gent.* e inlicitum *Lamb.* f pro vobis, quæſumus *Lamb.* g veſtraque præcellentiſſima ſobole *id.* vtilq; præcellentiſſimis ſubolis *Gent.* vtraq; pr. ſubole *Teng.*

NOTÆ

corporalibus coercita vindictis, ſegregentur ab invicem, & agant cunctis diebus vitæ ſuæ pœnitentiam, & a communione corporis & ſanguinis Chriſti priventur: niſi forte Pontifex reſcita illorum pœnitentia &c.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ AD DOMNUM CAROLUM REGEM [a], IN QUA CONTINETUR DE PAROCHIIS EPISCOPORUM, ET DE EORUM SACRATIONE, ET DE HONORE PATRICIATUS DOMINI [b] REGIS, ET ALIA CAPITULA [1].

ARGUMENTUM

Bernardo Episcopo & Radoni Protonotario Regiis Missis gratas literas afferentibus, ac multa ore nunciantibus se ait singillatim respondisse. Langobardos Episcopos canonice emendare se niti, ut ab invasione alienorum finium desistant. Ermenaldi filiam ab eo missam, ut puniretur, nondum advenisse. Simoniacam labem longe lateque diffundi magno cum Ecclesiæ rerum detrimento. Nunquam se Canonicis electionibus miscuisse, quod æque fieri optat a Rege. Breviter de recta disciplina Ordinationum, & de summa s. Sedis auctoritate. Orat, ut Ravennates & Pentapolenses, quod & præterito anno scripserat, sibi remittat, ut Duci Beneventano fecerat. Illos Pontifici obedientiam præstare detrectantes, ad Carolum absque licentia confugere; idcirco minime audiendos, at remittendos Romam ad judicium. Se valde sollicitum esse de Patriciatu Regio: ita & eum esse oportere de Patriciatu s. Petri. Propterea quemadmodum ex Francia Romam venit nemo sine Regio permissu; sic Romana ex ditione in Franciam neminem absque Pontificia licentia ire oportere. Utrinque autem advenientes monendos esse, ut in fide & caritate erga suum Principem maneant. Similiter & Missos tam Regios quam Pontificios ultro citroque euntes in pretio habendos, atque honoribus afficiendos, quia B. Petro, & sibi maxime fideles agnovit.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCXC.	LXXXV.	XCVII.

DOMNO [c] * excellentissimo filio, nostroque spirituali Compatri Carolo, Regi Francorum, & Langobardorum, atque [d] Patricio Romanorum, Adrianus [e] Papa. Quanto amoris annisu pro vestro a Deo promoto & ampliato [f] regno fervescimus, tantum in ejus præfulgida regali dulcedine, & firma [g] stabilitatis constantia permanemus; quanta enim jocunditatis lætitia erga vestram

VARIANTES LECTIONES

a REGEM DIRECTÆ *Lamb.* DIRECTA *Gent.* *b* DOMNI *Lamb. Gent.* *c* Domino *iidem.* *d* ac *iidem.* *e* Hadrianus *iidem.* *f* promoto ampliato *Lamb. Gent.* & *deest in ms. sed Tengn. posuit.* G. *g* dulcedine firma *Lamb. Teng. interpos.* & *Gent.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 4. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 4.) *In quarta* (Quarta) *multa de suo erga ipsum amore indicat. Item quod pro eo in confessione B. Petri totis viribus preces fundat. Gratulatur Carolo, quod per ejus laboriosa certamina Petro* (D. Petro) *suffragante, hostium Ecclesiæ conatus ad nihilum redacti sint. Male citat dictum, Qui perseveraverit usque in finem salvus erit.* (Hortatur, ut usque in finem perseveret) *Quod promiserat, se nihil pro Ecclesiæ deminoratione, sed pro ejus exaltatione omnia facturum, gratias agit. Si quis mendacia de se sparserit, ut Romam mittat* (eum ut Romam mittat rogat) *ut secundum sua perversa merita puniatur, Carolum orat.* (puniatur.) *Postea multa habet de parochiis Episcopor. Totus est pro invocatione Sanctorum & Primatu.* (Multa scribit de Parœciis Episcoporum.)

triumphis [a] regalem potentiam [b] cor noſtrum exultat, ſi ſermonibus promere voluerimus, nulla, ut [c] opinor, ſcripturæ propagata ſufficere valebit ſeries, neque ullus ſermo explicare poteſt, qualiter de veſtris immenſis victoriis [d] atque ſoſpitate, crebro præſtolantes nuntios [e], die noctuque penitus divinam pro veſtra regali præcellentia exoramus clementiam, quatenus regales nectareoſque veſtros, per fideliſſimos Miſſos, ſuſcipientes affatus, ſcilicet reverendiſſimum, & ſanctiſſimum Bernardum Epiſcopum, nec non Radonem, dilectiſſimum Protonotarium veſtrum, atque Abbatem; [2] reperimus * in eos veſtris præcelſis memoriis [f], pariterque filiæ noſtræ domnæ Reginæ, veſtræque nobiliſſimi prole [g], ſimulque omni populo vobis a Deo commiſſo [h] noſtris meminerimus orationibus; freta prorſus quippe exiſtat veſtra a Deo promota regalis præcellentia, quia immenſas [i] pro vobis in Confeſſione B. Petri, fautoris veſtri, jugiter totis viribus, noſtris Apoſtolicis ſuffragiis ingementes fundimus preces, ut ubique ipſe princeps Apoſtolorum vos comitans [k], omnium adverſantium colla ſub veſtris proſternat pedibus [3]. De noſtra vero proſperitate, quia promitis [l], gratiſſimam atque ineffabilem habere lætitiam, ſanctæque

VARIANTES LECTIONES

a in triumphis *Lamb.* *b* erga vris triumphis regalis potentiis *Gent. Teng. correx. ut eſt in edit.* *c* aut *Gent.* ut *Teng.* *d* inmenſis victoriis *Lamb.* de vras inmenſas victorias *Gent.* immenſis victoriis *Teng.* *e* nuncios *Lamb.* ountiis *Gent.* nuntios *Teng.* *f* in eis, ut veſtræ præcelſæ memoriæ *Lamb.* *g* nobiliſſimæ prolis *id.* *h* omnis populi vobis a Deo commiſſi *id.* *i* iomenſas *id.* *k* vobis comitante *Gent.* vos comitans *Teng.* *l* qua ut promitis *Gent.* quia promitis *Teng.*

NOTÆ

* *Ita quidem apographum; ſed omnia videntur mendoſa; legendumque:* reperimus in eis, ut veſtræ præcelſæ memoriæ, pariterque &c. veſtræque nobiliſſimæ prolis, ſimulque omnis populi vobis a Deo commiſſi.

2 Rado hic celeberrimus Abbas Monaſt. s. Vedaſti apud Atrebatas uſque ab anno 778. Archicancellarii munere fungebatur: quum enim eſſet unus ex Notariis Regiis Hiterius Abbas s. Martini officium Archicanc. ei conceſſit frequentibus legationibus impeditus ad Hadrianum Papam, ut tradit Mabillon. (*Annal. l.* 24. *num.* 87.). Idcirco Documenta occurrunt cum ſubſcriptione *ad vicem Radonis* annis 781. 783. & 786. ap. eumdem Annaliſtam (*lib.* 25. *n.* 20. 34. *&* 58.) Quum autem anno 796. (*Ibid. lib.* 26. *n.* 47.) Hiterii mortem cum Alcuini ſucceſſione in Abbaria s. Martini Turonenſis, & Radonis in officio Archicancellarii componat, quem factum ait eodem tempore Abbatem s. Vedaſti, hanc ſibi epiſtolam ignotam fuiſſe oſtendit. Ea ſiquidem anno 791. relata in Codicem Hadriani juſſu, eodem anno tardius dari non potuit. Rado igitur multo antea s. Vedaſti Abbas creatus erat. Cancellarii vero munere (Protonotarii enim titulus idem ſonat Ducang. V. *Cancellar. & Notar.*) una cum Itherio fungebatur: tametſi ſolus eſſe cœperit poſt ejus mortem.

3 Annales Francor. habent hoc anno: *Rex conventum habuit in wormatia, & ipſe annus tranſiit ſine hoſte.* Perinde Fuldenſes: *Hic annus a bellorum motibus quietus fuit, quem Rex apud wormatiam tranſegit.* Quod item teſtatur Eginhartus ap. Pagium (790. *n.* 3. *&* 6.) qui præcedentem Epiſtolam perperam huic poſthabitam hoc anno refert, iſtam ſuperiori.

ctæque spiritalis matris vestræ, Romanæ Ecclesiæ status super vos redundat [a]: nam si aliter, quod absit, evenerit, sine vestra difficile est manere tristitia, nempe in his certi sumus, quia amat anima amantem se [b], & dilectio compaginat nos, nec dirimere eam quispiam valebit [c], eo quod in vestra prosperitate nostra existit lætitia. & nostram sospitatem vestram credimus esse in ævum [d] jocunditatem: & dum iniqui ac procaces, qui adversus matrem vestram, sanctam Romanam Ecclesiam, perversa [e] moliebantur perpetrare, Domino cooperante, cælorumque clavigero suffragante, per vestra laboriosa certamina demoliti ad nihilum redacti sunt, in veritate comperimus, quia ut vestra regalis potentia depromsit, illæsa [f] cum felicitatis gaudio permanens relevata exultat [4]; scriptum quippe est (Matth. 24. 13.): *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

De cunctis vero, quæ [g] per legatos, & epistolas nostras vestra cognovit Excellentia, & ex parte per nostros respondit Missos, quibus ore fari [h] prædixit, liquidius nobis omnia innotescentes, solito more, benigne atque amabiliter eos audientes, accommodavimus aures, & singillatim reddidimus [i] congruum aptumque responsum. Reperimus quippe in ipsis regalibus [k] apicibus vestris, nil pro deminutione sanctæ Romanæ Ecclesiæ ac Apostolatus nostri, sed magis pro exaltatione & honore *, mysteriique [l] nostri

Ttt 2 ser-

VARIANTES LECTIONES

a Ecclesiæ, sospitate (*Gent.* sospe) redundante *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in edit.* *b* amantes se *Gent.* amantem se *Teng.* *c* & dilectio compagatur, nec dirimari unquam quispiam valebit. *Lamb. Gent. Teng. correxit ut est in editione.* *d* in ævo *Lamb.* *e* perverse *Gent.* perversa *Tengn.* *f* inlæsa *Lamb.* *g* de cuncta vero, qui *Gent.* cunctis, quæ *Tengn.* *h* in quibus & ore fari *Lamb. Gent. sed li* in, *&* to & *subducta linea deleta sunt.* *i* reddimus *Gent.* reddidimus *Tengn.* *k* regales *Gent.* regalibus *Tengn.* *l* ministeriique *Lamb.*

NOTÆ

* ministeriique.

4 Cpolitanæ Classis, quicum Adalgisus advenerat, inutiles conatus (Adalgiso ipso e vivis sublato juxta Theophanem, Græcisque debellatis) Hadrianus haud dubie commemorat. Hæc autem in Annalibus Francor. & Fuldens. evenisse dicuntur anno 788. Annales alii probabilius anno sequenti. Quis enim credat, Grimoaldum in paternum Ducatum venientem sub finem mensis Aug. an. 788. fœdere Beneventanorum cum Græcis disrupto, Beneventanos eosdem adversus illos concitasse gratia Caroli; sibique junctis Francis & Spoletanis, ac belli apparatu facto tantis in augustiis temporis rem feliciter cum Græcis gessisse, ditionemque Ecclesiæ atque Italiam omnem metu liberasse? Hildebrandi Spoletani Ducis mors objici posset a nonnullis consignata an. 788. at non desunt, qui sequenti anno decessisse illum affirmant auctoritate Chronici Farfensis: quare & pugnæ adesse potuit cum suis; & Winigiso Francorum Militum ductori ad Spoletanum Ducatum aperire viam aut cæsus, aut morbo decedens an. 789. quum Græcis devictis Italiæ quies comparata est; nam Hildebrando suffectum esse constat ex Erchemp. (*num.* 5.) & ap. Anastas. in Leone III. (*sect.* 371.)

ſervanda rectitudine veſtram illaborare Excellentiam, ac petere, ut nullatenus [a] iniquo ori ad ejus mendacium præberemus aſſenſum [b], quia nec terrenarum facultatum ambitio, vel qualibet ſeductio hominum, vos aliquando ab iis [c], quæ B. Petro Apoſtolo polliciti eſtis, ſeparare poterit; ſed neque a noſtra charitate [d] vel firma dilectione; cum procul dubio ſcimus, quod veſtra regalis potentia [e], quia non pro deminoratione, ſed ſemper pro exaltatione ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ, decertavit, fama in omnem [f] gentem divulgata fine tenus dedita, atque exaltata manebit; potius autem nos quæſumus veſtram regalem Excellentiam, ut nullatenus ſubdolo & homini mendaci [g], ſicut fertis, præbeatis aſſenſum [5], qui ſi talia [h] adverſus nos mentiens inventus fuerit, noſtris Apoſtolicis obtutibus, una cum Miſſo veſtro dirigere [i] dignemini, & ſi mendax apparuerit, ſecundum ſua perverſa merita [k], puniatur [6], ſicut polliciti eſtis claviculario regni cœlorum B. Petro; ita perſiſtere dignemini, quia noſtra promiſſio immutilata [l] atque inconcuſſa ſine quolibet manebit dolo.

Illud autem, quod fertis in noſtris apicibus reperiſſe [m], quod [n] diœceſes Langobardorum Epiſcopi alter alterius invadentes, ac illi-

VARIANTES LECTIONES

a petereque ut nullatenus *Lamb.* vra in quid excellentia, petenſque null. *Gent. Teng. correxit ut eſt in editione.* *b* adſenſum *Lamb.* *c* ab ea *Gent.* ab iis *Teng.* *d* caritate *Lamb.* *e* dilectione; proculdubio ſcimus vram regalem potentiam *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in edit.*
f decertaſtis in (*Gent.* & in) omnem gentem *Lam. Gent. Teng. correxit.* *g* ſubdoloſo homini atque mendaci *Lamb.* ad ſubdoloſum hominem atque mendacem *Gent. Teng. corr. ut in edit.*
h adſenſum; qui ſi tale *Lamb.* talem *Gent.* talia *Teng.* *i* una cum miſſum vrum dirigere *Gent. Tengn. corr., ut in editione.* *k* ſecundum ſuis pverſis meritis *Gent.* ſua pverſa merita *Tengn.*
l inmutilata *Lamb.* *m* reperiſſetis *Gent.* reperiſſe *Tengn.* *n* pro *Gent.* quod *Teng.*

NOTÆ

5 Quibus ſuper rebus falſa iſtæc relatio verſaretur, facili negotio aſſequimur. Nam Roma & ejus Ducatus, quod conſtat ex ſuperioribus (*comm. prav. n. 7.*) pleni juris erat s. Sedis ex populorum voluntate, & Francorum Regum non infrequenti aſſertione. Exarchatus, & utraque Pentapolis, nemine amplius adverſante, ex eorumdem Francorum Regum liberali conceſſione poſſidebantur. Perinde erat de Civitatibus Tuſciæ, ut patet (*ep. 89. al.* xc. *& ibi not. 8. ep. 92. al.* LXXXVI. *& Comment prav. n. 30. ſeq.*) nec ſecus de Territorio Sabinenſi putandum eſt, quamquam initæ poſſeſſionis teſtimonium certum hiſce in Epiſtolis non habeatur. Itaque ſuper Campaniæ civitatibus, finibuſque Roſellæ ac Populonii fallacia omnis verſabatur. Hadriano ſiquidem referebatur, Carolum earum Civitatum poſſeſſionem minime traditurum eſſe. Carolo autem fiebat relatio injurioſa Pontifici; quaſi dixerit Regem haud ſervaturum promiſſa (puta Grimoaldi gratia, quem fidelem expertus erat), ideoque nec ſe in amore ac benevolentia erga illum perſeveraturum. Si divinare fas aliquando eſt, nil aliud ex hac epiſtola inferri divinatione poteſt, modo animo reputentur contenta in præcedentibus.

6 Non ſemel dixi præcipue in Monito ad literas Pſeudopapæ Conſtantini (*nu. 9.*) de juriſdictione coactiva Romani Pontificis. En novum ejus exemplum.

illiciter [a] tenentes in priſtino [b] permanerent [c] errore [7]; omnino ſicut vobis placabile eſt, ſecundum Canonum inſtituta, emendare conamur, quia alterius [d] arripere anhelantes parochias [e], in perjurii reatum incurrunt; Langobardorum regum terminos, atque cenſuram [f] ſervantes [8], procul ab obſervatione [g] canonum, in eorum tranſgreſſionem labentes [h], & jurgia atque diſcordias [i] gignentes in molem incidunt errorum [k]; idcirco Apoſtolica prævidimus auctoritate, ut, ſicut canonice in decretis eorum conſiſtunt, & quando a nobis ordinantur, olitana conſuetudo proclamatur, *clerus, & plebs conſiſtens Eccleſiæ civitatis illius, elegerunt ſibi Epiſcopum illum* [9], ſic parochiam [l] ejuſdem civitatis præ manibus teneat, & ſi in eorum decretis [m], atque noſtræ Apoſtolicæ ordinationis ſcriptis [n] canonice promitur [o] atque ſtatuitur, cur non in ejuſdem civitatis territorio [p], ubi ordinatus eſt, habeat in integro parochiam ſuam [q]? ſed qui terminos [r] antiquorum Patrum transgredientes ſuam [ſ] conantur immoderationem atque imperitam adimplere voluntatem, judicium ſibi Canonum committunt [t] [10].

De

VARIANTES LECTIONES

a invadentes illiciter *Gent. Tengn. interpoſuit* ac *b* piſtrino *Gent.* priſtino *Teng.* *c* permanere *Gent.* *d* alterutrum *id.* alterius *Tengn.* *e* parrochia *Gentil.* Parrochias *Tengn.* *f* cenſura *Gent.* cenſuram *Teng.* *g* procul obſervationes *Gent.* ab obſervatione *Teng.* *h* habentes *Gent.* labentes *Tengn.* *i* diſcordia *Gent.* diſcordias *Tengn.* *k* errores *Gent.* errorum *Teng.* *l* parrochia *Gent.* parrochiam *Tengn.* *m* ſi eorum decretas *Gent.* ſi in eorum decretis *Teng.* *n* in ſcriptis *Gent. ſed ſi in deletum eſt.* *o* promatur *Gent.* promitur *Teng.* p cur non eidem civitatis teniitoritoa *Gent. Teng. corr. ut in edit.* q parrochia ſuas *Gent.* parrochiam ſuam *Teng.* r ſed terminos *Gent. Teng. interpoſuit* qui. *ſ* eorum *Gent.* ſuam *T.* *t* immoderatione, atque imperita adimplete voluntate judicio ſibi canonum committentes *Gent. Teng. correxit, ut eſt in editione.*

NOTÆ

7 Argumentum evidens, datam hanc Epiſtolam poſt præcedentem, adverſus Pagii, & aliorum opinionem, qui præpoſtere eas recitant.

8 In præced. epiſt. (*not.* 5.) laudabam juramentum Epiſcopi de non invadenda aliena Diœceſi: quæ res Canonum auctoritate, ac Pontificum decretis nititur. Ad hæc Hadriani verba intelligenda facit *Indiculum Epiſcopi de Langobardia* (*Diur. cap.* 3. *tit.* 8.) ubi præ aliis legitur: *Promitto pariter feſtinare omni annisu, ut ſemper pax, quam Deus diligit, inter remp. & nos, hoc eſt gentem Langobard. conſervetur, & nullo modo contra agere, vel facere quidpiam adverſum, quatenus fidem meam in omnibus ſinceriſſimam exhibeam.* Quam eorum fidem non improbat, neque improbare poteſt: tunc enim temporis Pippinus Caroli filius Rex erat Langobardorum, cui ſinceram ab Epiſcopis fidem ſervari Hadrianus cupit: ſed contemni ab iiſdem Canones ægre admodum fert.

9 In Ord. Rom. VIII. ap. Mabill. (*p.* 88.) qui eſt ſummæ antiquitatis, legitur: *Cleros, & plebs conſentiens Civitatis tal. cum adjacentibus parrochiis ſuis elegerunt ſibi illum talem diaconum, vel presbyterum Epiſcopum conſecrari.*

10 Res pluribus ſtatuta Canonibus uſque ab initiis diſciplinæ: Nam *Can. Apoſtolor.* 14. & *Nic.* 16. ac luculentius *Antioch.* 9. decernit, ut *Unuſquiſque Epiſcopus habeat ſuæ parochiæ poteſtatem, ut regat juxta reverentiam ſingulis competentem, & providentiam gerat omnis poſſeſſionis, quæ ſub ejus eſt poteſtate; ita ut presbyteros & diaconos ordinet, & ſingula ſuo judicio comprehendat.* Res inquam pluribus ſtatuta canonibus. Hadriani tempore digeſta omnia erant in Ordine, & Diurno, quo ſpectat hic Pontifex, utcumque laudet etiam canones.

De filia vero [a] Ermenaldi, quæ, veste mutata, iterum post tergum reversa, illicitum sortita est matrimonium [b], nostris directa, ut perhibuistis, obtutibus canonice judicanda, prorsus minime ad nos properavit [11]. Nos omnium Ecclesiarum pastoralem curam habentes [c], divina prædicare præcepta non finimus [d] de consecrationis vitio, quod in partibus Italiæ, & Tusciæ per hæresin Simoniacam fit [e], attamen multis locis [f] non finitur & imo & Ravennatium Ecclesiæ civitatis [g], sicut Missi vestri, ut fertis, vobis retulerunt, assolet fieri: unde multæ pecuniæ [h] per talem nefandam dationem alienatæ esse cernuntur; ut aurum & argentum jam non habentes, & jam ipsæ res Ecclesiarum per Emphyteuses [i] manu conscriptas existant alienatæ [k], & per nefandam dationem afflictæ, & depopulatæ esse cernuntur [12]. Absit enim a nobis, ut super tales viros, veritate comperta, manus consecrationis imponeremus, sed nec ad audiendum [l] aures inclinaremus, etiamsi quælibet nobis potestas tales acanonistos [13] viros popofcisset consecrari, quia nunquam nos in qualibet electione, nobis [m] invenimus, nec invenire habemus; sed neque vestram Excellentiam [n] optamus talem rem incumbere [o], sed qualis a clero, & plebe cunctoque populo electus canonice fuerit; & nihil fit, quod sacro

VARIANTES LECTIONES

a De vero filia *Lamb. Gent.* de filia vero *Tengn.* *b* inliciro sortita est matrimonio *Gent.* inlicitum matrimonium *Teng.* *c* pastorali cura habentes *Gent.* pastoralem curam *Tengnag.* *d* *post verbum* finimus *sequitur in ms.* immo *sed subducta linea deletum est. Gen.* *e* hæresi simoniaca fit *Lamb.* *f* quod partibus Italiæ Tusciæ heresis simoniaca fieri, multisque locis *Gent. Ten. correxit ut in editione.* *g* finitur, etiam & in Ecclesia Civitatis Ravennatium *Lambec.* etiam & Ravennantium *Gent. Tengn. correx. ut in editione.* *h* cuniæ *Gent.* pecuniæ *Tengn.* *i* p emphiteuleos *Gent.* emphiteuses *Teng.* *k* alienatas *Gent.* alienatæ *Teng.* *l* sed nec audiendum *Lam. Gent. Ten. interposuit* ad. *m* subjecta *Lamb.* subjectis *Gent. sed subducta linea deletum est in ms.* *n* vestra Excellentia *Gent.* vram Exc. *Teng.* *o* optamus in talia recumbere *Lamb. Gent. Teng. corr. ut est in edit.*

NOTÆ

11 En aliud argumentum certius datæ hujus Epistolæ post præcedentem. In ea siquidem hanc Monialem nupsisse ajebat: inhac vero puniendam sibi a Carolo missam esse testatur.

12 Conc. Calched. (*can.* 2.) Symmach. ep. 5. ad Cæsarium (*tit.* 2.) Hormisda ad Episcopos Hispaniæ (*ep.* 25. *cap.* 2.) fidem faciunt, lapsis etiam sæculis late pervagatam hanc hæresim. Hinc autem discimus, eam obtinuisse per octavum sæculum in Italia proprie dicta, in Tuscia, & in Exarchatu maximo cum Ecclesiarum detrimento: quippe quarum bona immobilia in Emphyteusim concedebantur, ac se moventia dissipabantur. Hujusmodi vitia sequioribus sæculis longe aucta comprimi oportuit, Episcoporum consecrationes Romam evocando.

13 Illustratores Glossarii notant, Sirmondum ad Calcem Supplem. Conc. Gall. interpretari *Acanonistos* qui contra Canones aliquid faciunt, nullo prolato exemplo. Locupletissimum hisce ex literis suppetebat, quo violatores Canonum ac Decretorum Acanonisti appellantur ab Hadriano.

ſacro obſit cordi [a], ſolita traditione illum [b] ordinamus; nos quippe cum ſubſcriptione decreti a cuncto populo roborati [c] electum ſuſcipientes [14], & ne videatur [d] viduata morari Eccleſia a proprio rectore, ſicut Canonum inſtituta cenſuerunt, noſtris Apoſtolicis præſentatus [e], ipſum deducentes electum, enucleatius eum de ſingulis indagantes capitulis ſingillatim orthodoxæ fidei, atque divinorum voluminum, interrogamus an habeat peritiam [f]; & poſtquam nobis fidelem reſponſionem edixerit, & a cæteris [g] ſolitanis capitulis, quæ a ſacerdotibus cavenda [h] ſunt, mundum ſe eſſe [15] perhibuerit [i], maxime hæreſi [k] Simoniaca, obteſtantes ſciſcitamur [l] videlicet [m], aliquam promiſſionem cuiquam, aut dationem fecerit [n], quia Simoniacum & contra Canones eſt; & dum coram omnibus a nobis interrogatur, reſpondit [o]: Abſit, & nos dicimus [p]: Tu videris, & ſi conſcii ſunt, capiti eorum reſpiciat periculum [15]. Unde ſimili modo ſub jusjurando [q] in ſcriptis reſpondent, nunquam ſe aliquid accepturos de manus impoſitione [r] [17]; quanta enim auctoritas [s] B. Petro, Apoſtolorum principi, ejuſque ſacratiſſimæ Sedi conceſſa eſt, cuiquam non ambigimus ignorari: utpote quæ de omnibus Eccleſiis [t] fas habeat judicandi, neque cuiquam liceat, de ejus judicare judicio [u], quorumlibet ſententiis ligata Pontificum, Sedes beati Petri Apoſtoli, jus habebit ſolvendi,

VARIANTES LECTIONES

a nullus ſit, qui ejus (*Gent.* eum) ſacto obſit ordini (*Gent.* ordine) *Lamb. Gentil. Tengn. corr. ut eſt in editione, niſi quod pro* cordi *reliquerit* ordini. *b* traditione ordinamus *Lamb.* illum *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *c* roboratum *Gent.* roborati *Teng.* *d* videremur *Gen.* videatur *Teng.* *e* præſentiis *Lamb.* preſentus *Gent.* *f* haberi peritiam *Lamb. Gent.* an habeat *Tengn.* *g* cæteriſq; *Lamb. Gent.* & a cæteris *Tengn.* *h* cavendi *Gent.* cavenda *Ten.* *i* perhibens *Gent.* perhibuerit *Teng.* *k* maxime de hæreſi *Lamb.* de hereſe *Gent.* maxime hæreſi *Tengn.* *l* ſciſcitamus *Gent.* ſciſcitamur *Tengn.* *m* vide ne aliquam *Lamb. Gent.* videlicet an aliq; *Teng.* *n* feciſſes *Lam. Gent.* fecerit *Teng.* *o* reſponder *Lamb.* *p* inquimus *id.* inquid *Gent.* dicimus *Teng.* *q* ſub jusjurandum *Lamb. Gent.* ſub jusjurando *Teng.* *r* de manus impoſitionis *Gent.* impoſitione *Tengn.* *ſ* actoritate *Gent.* auctoritate *Teng.* *t* Ecclesia *Gent.* Eccleſiis *Teng.* *u* judicio, quoniam *Lamb.*

NOTÆ

14 Haud dubie innuit Hadrianus Caroli petitionem injuſtam ſuperiori anno (*ep.* 93. *al.* LXXI.) quum ſuos Miſſos Ravennatis Archiep. electioni adeſſe optabat. Et notandum, quam firma eſſet id temporis Electio Canonica, quam Pontifex adeo vehementer adſtruendam ſuſcipit.

15 Omnia hæc patent ex prædicto Ord. Rom. VIII. ap. Mabillon. (*c.* 2. *n.* 5.). Capitula autem cavenda præ cæteris, quum jampridem deſuevcrint, prætereunda non videntur: *Eum inquirat* (Archidiac.) *de quatuor capitulis ſecundum Canones, ideſt Arſenochita, quod eſt maſculo; pro ancilla Dei ſacrata, quæ a Francis Nonnata dicitur; pro quatuor pedes; & pro muliere viro alio conjuncta.*

16 Uberiora & paulo aliter expreſſa iſta videſis in eod. Ord.

17 Hoc genus ſcripti Cautio appellatur in Diurno (*ca.* 3. *tit.* 7.). Chirographum a Zacharia, ut ibi notat Garner.

di, per quos ad unam Petri Sedem universalis Ecclesiæ cura confluit [a], & nihil unquam a suo capite dissidet [18] [b].

Interea reperimus, in ipsis regalibus apicibus [c] vestris exaratum, sicut præterito [d] anno vobis direximus, pro hominibus Ravennatibus, & Pentapolensibus [e], de quibus [f] scripsimus, ut eos nobis dirigeretis [g], sicut Beneventano duci fecistis, [19] &, ut fertis, de parte Apostolatus nostri nihil mali, sed magis quæ bona sunt retulerunt. Sed neque eis, neque cuilibet [h] homini, ullatenus [i] in nostra adversitate præberetis [k] consensum, sed statim si tales reperissetis, & hominem & causam ad nostrum judicium mitteretis [l], nos ab initio, & usque in finem, talem erga vestram regalem Excellentiam habemus fiduciam, quod [m] pro nullo terreno homine, ab amore & charitate [n] B. Petri, Apostolorum principis, nostraque dilectione, ut polliciti estis, recedetis; quia & nos in ea, quam vobis polliciti sumus, fide, usque in finem permanebimus [o]: Ipsi vero Ravenniani [p] & Pentapolenses, cæterique homines, qui sine nostra absolutione ad nos [q] veniunt, fastu superbiæ elati, nostra ad justitias faciendas [r] contemnunt mandata, & nullam ditionem [s], sicut a vobis B. Petro Apostolo, & nobis concessa est, tribuere [t] dignantur; tamen fidelissimi vestri præfati Missi viderunt ipsos Ravennianos, quos vobis [u] præsentaverunt, qualiter nobis in superbia extiterunt [x], sed quæsumus vestram

VARIANTES LECTIONES

a confluerer *Lamb. Gent.* confluit *Tengn.* *b* dissideret *Lamb. Gent.* dissidet *Teng.* *c* regales apicibus *Gent.* regalibus *Tengn.* *d* p&reiito *Gent.* præterito *Teng.* *e* Ravinianis & Pentapolensibus (*Gent.* penrapolenses) *Lam. Gent. Teng. ut in edit.* *f* de quos *Gent.* de quibus *T.* *g* diligi *Gent.* dirigeres *Ten.* *h* quolibet *Gent.* cuilibet *Teng.* *i* nullatenus *Gent.* ullatenus *T.* *k* pberemint *Gent.* praberetis *Tengn.* *l* mitteremini *Gent.* mitteretis *Teng.* *m* quia *Lamb. Gent.* quod *Tengn.* *n* caritare *Lamb.* *o* permanemus *Lamb. Gent.* permanebimus *Teng.* *p* Raviniani *Lamb.* *q* ad vos *Lamb. Gent.* *r* ad justitias faciendum *iid.* *s* nostris se ad justitias faciendum contemnunt mandatis & nulla ditione *Gent. Teng. correxit, ut est in edition.* *t* habere *Lamb. Gent.* tribuere *Teng.* *u* Ravinianos quos nobis *Lamb. Gent.* *x* existerunt *Gent.* extiterunt *Teng.*

NOTÆ

18 Postrema hæc verba desumta sunt ex Leonis Decretali Epistola ad Anastas. Thessalonicen. (*ep.* 84. *c.* 11.). Cætera, suprema scilicet Romani Pontificis potestas in universam Ecclesiam; irreformabile ejus judicium; atque appellationes ad s. Sedem; quum disjungi nequeant a Primatu (quamquam sequioribus sæculis sint disjuncta, & in quæstionem vocata), Hadrianus ex communi Prædecessorum & Patrum loquendi ratione mutuatus est; nec luce majori indigent illa, quam Catholici Canonistæ, ac Theologi doctissimi eidem tot scriptis voluminibus attulerunt.

19 Epistola hic memorata una est ex iis, quæ in Cod. non sunt relatæ, tametsi ejus sententia per hanc planissime teneatur. Quod autem data fuerit præterito anno, & in ea proponeretur exemplum hominum, quos Carolus ad Grimoaldum remiserit, magis magisque comprobat hallucinationem Pagii præsentem epistolam anno superiori scriptam contendentis.

ſtram regalem potentiam, nullam novitatem in holocauſtum, quod B. Petro, ſanctæ recordationis genitor veſter obtulit, & veſtra Excellentia amplius confirmavit, imponere ſatagat; quia, ut ſati eſtis, honor Patriciatus veſtri a nobis inrefragabiliter conſervatur, etiam & plus amplius honorifice honoratur; ſimili modo ipſe Patriciatus [a] beati Petri, fautoris veſtri, tam a ſanctæ recordationis Domno Pippino, magno Rege, genitore veſtro [b], in ſcriptis in integro conceſſus [c], & a vobis amplius confirmatus [d], irrefragabili [e] jure permaneat [20]. Sicut enim veſtra regalis Excellentia in ſuis tulit [f] apicibus, minime ei contrarium videretur, quicumque de Epiſcopis, aut Comitibus, ſeu cæteris hominibus partibus veſtris, aut noſtra juſſione complendi, ſive propria voluntate ad nos venire voluerint; ſed nec noſtræ paternitati diſplicere rectum eſt, qualiſcumque ex noſtris aut pro ſalutationis cauſa, aut quærendi juſtitiam, ad vos properaverit [g], nihil durius vobis exinde apparet; ſed ſicut veſtri homines [h] ſine veſtra abſolutione ad limina Apoſtolorum, neque ad nos conjungunt, ita & noſtri homines, qui ad vos [i] venire cupiunt, cum noſtra abſolutione & Epiſtola veniant [21]; quia ſicut nos ſemper veſtros homines [k] ſuſcipientes commonemus, ut in vera fide [l] atque puritate cordis, totis eorum viribus, in veſtro maneant ſervitio [m]; ita & vos ſimili modo quicumque ex noſtris hominibus, ad vos venerint [n], eos omnino obteſtari [o] atque commonere, veſtram regalem prudentiam quæſumus [p], ut ſicut genitor veſter, ſanctæ recordationis Domnus Pippinus, magnus Rex, eos B. Petro, ejuſque Vicario conceſſit, & demum Excellentia [q] confirmavit, ſic ammonere atque obteſtari [r] iubeamini, ut nullo modo audeant ſe in ſuperbiam elationis efferre [ſ], quando ad vos [t] properaverunt, ſed

VARIANTES LECTIONES

a ipſum Patriciatum *Gent.* ipſe Patriciatus *Tengn.* *b* magni Regis genitoris veſtri *Gent. Teng. correxit ut in editione.* *c* conceſſum *Gent.* conceſſus *Tengn.* *d* confirmatum *Gent.* confirmatus *Teng.* *e* inrefragabili *Lamb.* *f* referuit *Lamb. Gent.* tulit *Tengn.* *g* properaverint *Gent.* *h* vris hominibus *id.* veſtri homines *Tengn.* *i* apud vos *Lamb.* aput vos *Gent.* ad vos *Tengn.* *k* vris hominibus *Gent.* vros homines *Tengn.* *l poſt* fide *ſequitur in ms.* ſervitio; *ſed ſubducta linea deletum eſt. Gent.* *m* manerent ſervitio *id.* maneant ſerv. *Teng.* *n* evenerit *Gent.* venerint *Teng.* *o* obteſtare *Lamb.* *p* obteſtare, atque commonere, ſicut vræ regali prudentiæ concædet quæſumus *Gent. Tengn. correxit ut eſt in editione.* *q* Excellentia veſtra *Lamb.* *r* obteſtare *id.* *ſ* abſtollere *Lamb. Gent.* efferre *Teng.* *t* quare apud (*Gent.* aput) vos *Lamb. Gent.* quando ad vos *Teng.*

NOTÆ

20 Tam de dominatione Pontificia hic perſpicue deſcripta, quam de Patriciatu s. Petri, & Regis Caroli conſulenda Commentatio præv. (*num.* 7. *ſeq.*)

21 Qui ex omnimoda paritate officii ſubditorum Regis, & Pontificis, ſupremi utramque Dominii paritatem non videt, conclamatum de illo eſt.

potius subjecti atque humiles in servitio B. Petri & nostræ præceptionis maneant subjecti, & hortamini [a] eos; quia omnino in servitio & ditione B. Petri [b] Apostoli usque in finem sæculi permanebimus [c]; qui si tales non [d] reperti fuerunt, a vestra Excellentia, simulque a nobis maneant correpti [22].

Et hoc pariter poscimus vestram a Deo protectam regalem potentiam, ut fidelissimos nostros Missos, simulque vestros [e], pro amore Dei, & B. Petri Apostolorum principis, nostræque dilectionis, eos ultro [f] citroque fovere atque commendatos habere dignemini, quia nimis erga præsidiatorem & protectorem vestrum, B. Petrum, Apostolorum principem, & nos, fideles eos [g] reperimus; & ideo petimus, ut amplius per vestrum regale adminiculum, nobis poscentibus, elevati atque exaltati pro nostro amore, in vestro præfulgido regno, existant; quia quantum [h] caput totius mundi, sanctam Romanam [i], ejusque Rectorem, simulque Antistitem [23] amplectens [k], honorabilis terque glorificanda [l] vestra divinitus præordinata summa Excellentia diligit, tantum eam B. Petrus Apostolorum princeps, una cum Domna filia nostra, Excellentissima Regina, vestraque nobilissima subole [m], & hic longiori ævo, regni gubernaculo [n] perfrui, & in futuro inconcussa faciet [o] soliditate victrice gaudere. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

ITEM

VARIANTES LECTIONES

a hortãtes *Gent.* hortamini *Ten.* *b* B.Petri, ejusq; Sedis Vicario nunquã vos subtrahemus (*Gent.* subtrahimus) sed in ea fide, & puritate, quam polliciti sumus B. Petro Apostolo usq; *Lamb. Gent.* *c* permanemus *iid.* permanebimus *Ten.* *d* tales reperti *Lam.Gent.* non *deest in ms.*G.
e vestrosque præfatos missos *Lamb.* poscimus vræ a dõ protectæ regali potentiæ, ut fidelissimis nostris missis vestrisque præfati missi *Gent. Teng. correxit, ut in edit.* *f* dilectionis ultro *Lam.*
g *post verbum* fideles *sequitur in editione* eos. *deest in ms. sed Tengn. posuit* G. *h* Quantum *deest in ms. Tengn. posuit Gent.* *i* Romanam Ecclesiam *Lamb.* *k* amplectendo *Lamb. Gent.* amplectens *Teng.* *l* honorabiliterque glorificando *Lamb. Gent. Teng. corr. ut in editione.*
m sobole *Lam.* vestrisque nobilissimis subolis *Gent. Teng. corr. ut est in edit.* *n* gubernacula *L.*
o facit *Gent.* faciet *Teng.*

NOTÆ

22 Antea querebatur (*ep.* 92. *al.* LXXXVI.) Campaniæ Civitates sibi traditas absque hominibus, id est absque subditis, contra quam factum jamptidem fuerat de Civitatibus Tusciæ. Hic autem Civitatum Exarchatus ac Pentapolis homines a Pippino primum, deinde a Carolo s. Sedi subjectos fuisse Hadrianus testatur ipsi Carolo. Quid desideratur illustrius?

23 Rectoris titulo Præsul etiam accipitur: at Rector, & Præsul, seu Antistes Principatum & Pontificatum designat. Frustra autem notionem istam ad Principes cæteros niteremur extendere: nam optimus Pontifex de se humiliter sentiens non alium sibi titulum tribuit, quam quo Diaconi, Notarii, Defensores ad regimen Patrimoniorum Ecclesiæ mitti soliti appellabantur. Hæc Epistola a primo ad ultimum Pontificii Principatus monumentum est adeo præclarum; ut omnes, Muratorio non excepto, dominatum fateantur, saltem in Exarchatu & Pentapoli. Eum consule (*an.* 789.) inscite admodum, & procul a vero agentem de hujusmodi dominatu certo.

ITEM EXEMPLAR EPISTOLÆ EJUSDEM PAPÆ, AD DOMNUM CAROLUM REGEM DIRECTÆ, IN QUA CONTINENTUR [a] GRATIARUM ACTIONES, SEU BENEDICTIONES PRO EXALTATIONE SANCTÆ DEI ECCLESIÆ, ET DE SACRAMENTARIO EXPOSITO [b] A SANCTO GREGORIO IMMIXTUM [c], QUATENUS EUM DOMNUS REX POPOSCERAT, PER JOHANNEM [d] MONACHUM, ATQUE ABBATEM CIVITATIS RAVENNANTIUM [e] MISERAT [1].

ARGUMENTUM

Hucberto Episcopo ad sacra limina veniente cum Regiis literis, se ex iis accepisse Caroli voluntatem pro Exaltatione s. Sedis etiam citra suas petitiones. Ob id cœleste illi præmium pollicetur, & perpetuam nominis memoriam. Sacramentarium s. Gregorii, quod petebat, se jampridem misisse per Joannem Abbatem Ravennatem a Paulo Grammatico expetitum.

A. D.	COD. CAR.	CHRONOL.
DCCXCI.	LXXXII.	XCVIII.

DOMNO * [f] excellentissimo filio, nostroque spiritali compatri Carolo, Regi Prancorum & Langobardorum, atque [g] Patricio Romanorum, Adrianus [h] Papa [2]. Iter peragratum annectens Limi-

 na

VARIANTES LECTIONES

a CONTINETUR *Gent.* continentur *Teng.* b DE SACRAMENTORIO EXPOSITU *Gent.* c INMIXTUM *Lamb.* d JOANNEM *id.* e RAVENNATIUM *id.* f Domino *Lamb. Gent.* g ac *iid.* h Hadrianus *iid.*

NOTÆ

GRETSERUS

* Summ. 7. Bar. & Cent.

CENNIUS

1 Argum. Panv. (*Cod. Vat.* 7.) *Septima gratiarum actiones, seu benedictiones continet: & simul indicat Sacramentarium, quod Carolus Rex petierat per Johannem* (Joannem) *Monachum, atque Abbatem civitatis Ravennatum* (Abb. Ravennatem) *misisse*.

2 Hæc quoque epistola incertæ ætatis per decennium vagatur in novissima Edit. Duchesoii ab anno 781. ad 791. Ego vero non modo ut alias nonnullas certo differendam sentio post annum 783. quum nuncius seq. anno Romam venit de nuptiis cum Fastrada nova Regina, sed post 789. Petitio siquidem Sacramentarii me movet: Quum enim constet inter eruditos, cantum & Liturgiam Romanam Pippini & Caroli ope in Galliis obtinuisse: ad cantum quod attinet, anno 787. ut cum Baronio Pagius ostendit (*n.* 9.) ex auctoritate Monachi Engolismensis, Carolus Roma secum duxit Theodorum & Benedictum, quorum unus Metas, alter Suessionem sunt missi, qui totam Franciam cantum Romano ritu edocerent: multumque exinde laboravit, ut Ambrosianum officium antiquaretur, & Gregorianum more Romano ubique reciperetur, quod minime factum tenui labore, ut ait Durand. (*lib.* 5. *c.* 2. *n.* 5.) Anno autem 789. constitutum video (*Capitular. Aquisgr. c.* 80.) Ut *Monachi cantum Romanum pleniter, & ordinabiliter per Nocturnale vel Gradale officium peragant, secundum quod beata memoria Genitor noster Pippinus Rex decertavit ut fieret, quando Gallicanum cantum tulit ob unanimitatem Apostolicæ Sedis, & s. Dei Ecclesiæ pacificam concordiam*. Iterumque post annos quindecim, anno scilicet Imp. quinto decretum aliud Caroli reperio (*Labbe Conc. to.* VII. *p.* 1183.) extans (Capitular. *App.* 1. *c.* 2.) quo statuitur, *Ut cantus discatur, & secundum ordinem, & Morem Romanæ Ecclesiæ fiat & ut cantores de Metis revertantur*. Ex hæc quidem de cantu Romano in Gallias in invecto ab an. 757. (*ep.* 16. *al.* XXV. & 35. *al.* XLIII.) quem Carolus admodum viriatum restituisse dicitur optimis magistris Roma ductis an. 787. qui per duodevigioti fere annos, Gallicanos ad eumdem instituere.

Se-

na beatorum principum Apoſtolorum Petri ac Pauli, Reverentiſſimus & Sanctiſſimus Huchbertus [a] Epiſcopus deſiderii ſua vota adimplens, obtulit nobis præfulgidos eximioſque veſtros in triumphis regales affatus, quos cum nimio cordis amore reſerantes, atque relegentes, reperimus in eis, veſtram vibrantiſſimam ac mellifluam nobis deſtinatam ſalutem, ſed nimirum, quod potius * molem deſiderantes [b] præſtolabamur [c] [3], de veſtra præcelſa regali in triumphis victoria atque ſoſpitate, imo & cunctorum veſtrum fidelium proſperitate, pariterque & de profectu atque exaltatione ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Catholicæ & Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ, in ipſis veſtris regalibus [d] mellifluiſque ſpeculantes apicibus, in his omnibus noſter relevatus eſt animus, & [e] Redemptori mundi retulimus [f] grates, præcipue ſatagentes in Confeſſione clavigeri regni cœlorum, fautoris veſtri, B. Petri Apoſtolorum Principis, non omittimus [g] crebro ſuppliciter divinam pro vobis exorare clementiam; tanta quippe erga veſtram regalem clementiam utimur; quia nobis ſive in ſilentio [h], ſive poſcentibus [4], pro profectu atque exaltatione ſpiritalis matris veſtræ, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ, non inter-

ter-

VARIANTES LECTIONES

a Huchertus *Lamb.* *b* jam olim deſiderantes *id.* *c* præſtolabamus *Lamb. Gent.* præſtolabamur *Teng.* *d* regibus *Gent.* regalibus *Teng.* *e* & *deeſt in ms. ſed Teng. poſuit. Gent.* *f* referuimus *Lamb. Gent.* retulimus *Teng.* *g* non finimus *Lamb Gent.* non omittimus *Teng.* *h* clementiam fiducia utimur, quia nobis ſive ſilentibus, *Lamb.* tantam quippe de veſtra regali clementia fiduciam utimur, quia nos ſive ſilentium, ſive poſcentibus, *Gent. Teng. correxit, ut eſt in editione*. G.

NOTÆ

* videtur redundare.

Secus eſt de Liturgia Romana, quam primus omnium Carolus conſtituit, ut Gallicani amplecterentur: etenim nonniſi Capitularium lib. 5. cap. 219. ut Buna animadvertit (*Liturg. lib. 1. c.12. n.1.*) & etiam cap. 70. ut notat Vezzoſius (*ad Præf. Thomaſ. tom.6. n.25. not.3.*) de Miſſa Romana in Galliis agitur. Et vero libros quatuor cum tribus appendicibus Capitularium ab Anſegiſo Fontanellenſi Abbate collectos eſſe liquet an. 827. ipſomet Auctore id fatente. Sequentes autem libros tres cum Appendice quarta Benedictus Levita adjecit an. 845. ut contendit Pagius (*n. 17.*) ſeu 847. ut putat Baron. (*n. 12.*) Quare uterque Auctor in re chronologica teſtis eſt parum fidus. Anſegiſus ſiquidem & Caroli, & Ludovici pii Capitularia certa ſimul confudit; & Benedictus certa incertis admiſcens, Pippino ipſo antiquiora congeſſit, Labbeana collectio tutior: quum autem an.789. nulla omnino mentio fiat (*Capitul. Aquiſgr. cap.70. & duob. ſeqq.*) Liturgiæ Romanæ, nullum dubium eſt, quin Carolus de eadem in Gallias evocanda poſt id temporis cogitarit. Quamobrem Sacramentarium Roma quæſitum, miſſumque, ut epiſtola hæc teſtatur, tempora Aquiſgranenſe Capitulare ſubſequentia indicet neceſſe eſt.

3 Juxta Lambecii lectionem videtur Pontifex aliquandiu Regiis literis caruiſſe: idcirco malui ad hunc annum referre epiſtolam; tametſi eodem omnes relatæ dicantur in Codicem.

4 Revera ſuperioribus quinque epiſtolis poſt Grimoaldi reditum Beneventum Pontifex altum ſiluit tam de Campanis civitatibus, quam de Roſellæ ac Populonii finibus, quæ duo adhuc deerant, ut Carolina Donatio plenum ſortiretur effectum.

termittitis [a] decertare [b], ut per vestra laboriosa certamina, magis magisque permaneat [c] irrefragabiliter & [d] congrue exaltata, & [e] dignum vestrum nomen [f] adscriptum in libro vitæ cœlestis, & [g] regalis memoria in sæculum sæculi hæreat [h].

De Sacramentario [5] vero a sancto [i] prædecessore [k] nostro, Deifluo Gregorio Papa dispositio [l], jam pridem Paulus Grammaticus a nobis eum pro vobis petiit, & secundum [m] sanctæ nostræ Ecclesiæ traditionem per Johannem [n] Monachum atque Abbatem civitatis Ravennatium [o] [6] vestræ regali emisimus Excellentiæ, quatenus optantes pro vestra regali invictissima Excellentia, eundem Dei Apostolum, vestrumque protectorem poscentes, quæsumus, ut semper

per

VARIANTES LECTIONES

a non finitis *Lamb. Gent.* non intermittitis *Teng.* b decertari *Gent.* decertare *Teng.* c pmanens *Gent.* permaneat *Teng.* d & *deest in ms. sed Teng. posuit*. G. e & *deest in ms. Teng. posuit*. G. f nomen *deest in ms. Teng. posuit*. G. g & *deest in ms. Tengn. posuit*. G.
h regalem memorialem prorsus in sæculum sæculi eredere nitimini. *Gent. Teng. corr. ut in edit.*
i *post* sancto *est in ms.* dispositio: *sed linea subducta deletum est*. G. k prædecessori Gent. prædecessore *Teng.* l immixtum vobis emitteremus *Tengn. hæc delendo posuit* dispositio *Gent.*
m petente secundum *id.* petiit & sec. *Tengn.* n Joannem *Lamb.* o Ravennantium *Gent.* Ravennatium *Teng.*

NOTÆ

5 Sacramentarium, & librum Sacramentorum promiscue dici librum Ecclesiasticum sacras liturgias continentem ad sanctissimæ Eucharistiæ Sacramentum conficiendum Du-Caugius affirmat. Ante cum Card. Thomasius in præfatione ad quatuor Sacramentorum Codices, quos edidit, testimonio Patrum nititur, qui antonomastice appellant Sacramenta, Christi corpus & sanguinem. Ibidem præ aliis multis, quæ erat summa ejus eruditio Ecclesiasticarum rerum, animadvertendum vult, hujusmodi libros: *non ad meram eruditionem conscribi, sed ad usum potissimum Ecclesiarum*. Ea propter quum argumentix pluribus demonstrarit, Codicem, quo ipse utitur, referre Gelasianum Sacramentarium, rationem reddit, cur multa etiam præseferat post Gregorii tempus adjuncta. Præ aliis feria VI. in Parasceve (*nov. edit. tom.* VI. *p.*65.) in oratione pro Imperatore legitur: *Respice propitius ad Romanum, sive Francorum benignus imperium*. Quæ plane res ut scriptum Codicem demonstrat ad nonum sæculum pertinere; sic Gregoriani ritus usum apud Francos (ibi enim scriptum esse multa comprobant) sero admodum obtinuisse. Ea propter, quum Sacramentarii mentionem nunc primum & extremum audiam, probabile mihi videtur, Epistolam per hæc tempora datam esse, ut nuper aliis rationibus demonstravi. Mabillon. (*Ann. l.*23. *n.*35.) nil certi statuit de Romanæ liturgiæ principio in Galliis: notat solum varietatem Gallicanæ ex Responsis Gregorii ad Augustinum, & ex literis Zachariæ ad Bonifacium. Ex hac autem Epistola principium, ni fallor, Carolinæ operæ apertum est. Ap. eumd. Mabillon. (*Ann. l.* 26. *in fine*) notitia suppetit *libri Sacramentorum*, quo usus est Menardus in Gregoriani editione, scripto scilicet ann. 800. Godelgaudi monachi presb. jussu a Lamberto pro Cœnobio s. Remigii. Quæ res confirmat, & Liturgiam Romanam, & Sacramentarium ab Hadriano missum tota Francia paulatim vulgatū esse Regis opera.

6 Monasterium Ravennense indicatur, quod post annos aliquot a Paschali I. donatur Petronacio Archiep. Namque, ut constat ex Diplomate apud Ughellum (*tom.*2. *pag.*144.), prope palatium situm erat, nec aliud tunc temporis intra Urbem fuisse videtur. Verba Diplomatis sunt: *Monasterio vero sancti primi Mart. Stephani, qui sic nominatis fundamenta, & se jacet juxta palatium &c.* Hujus autem Monasterii Abbas, si divinare licet in tanta antiquitate, erat Joannes ille, quem Ughellus recenset in Archiepp. Catalogo inter Gratiosum, & Valerinm, reclamante Bacchinio, ut ajebam supra (*ep.* 93. *al.* LXXI. *not.* 2.) Id neque novum neque insolens, ut eruditi norunt. Abbates enim Monasteriorum prope Cathedrales quandoque Archiepp. Catalogis sunt inserti.

per ubique vos comitans [a], victores super omnes barbaras nationes efficiat, & una cum Domna spiritali filia nostra Excellentissima Regina, vestræque prosapiæ nobilissima prole, longiori ævo [b] in hoc regnantes mundo, in vitam æternam [c], cum Sanctis omnibus, regnare [d] sine fine, ejus interventionibus, faciat. Incolumem Excellentiam vestram gratia superna custodiat.

INDEX

VARIANTES LECTIONES

a comitante *Gent.* comitans *Tengn.* b ævo *deest in ms. sed Tengn. posuit*. Gent. c in vita æterna *Lamb.* d regneri *Gent.* regnare *Tengn.*

FINIS

INDEX
RERUM ET VERBORUM

A

Anse-

Ca-

 tio-

E

PIP-

F I N I S

EMENDANDA.

Menda typographica sic legito: *pag.* 15. *lin.* 33. detinebat *p.* 16. *l.* 32. Nymphaa *p.* 28 *l.* 16. collectione *p.* 29. *l.* 4. & 20. *p.* 34. *l.* 33. Chalcedon. *p.* 54. *l.* 3. quod *p.* 42. *l.* 17. vobis *not.* *l.* 2. (*ep.* 12.) p. 51. *n.* *l.* 16. statuens *p.* 53. *l.* 3. *si duobus fratribus* p. 54. *n.* *l.* 6. *abstinetur* *p.* 55 *l.* 14. ad vestri *p.* 56. *l.* 2. juxta egregii *p.* 62. *l.* 24. *Exarchatum lin.* 34. Civitatem Narniensem *p.* 77. *not.* *l.* 8. sociisque *p.* 83. *n.* *l.* 2. licet non *pag.* 85. *l.* 21. Propheta *p.* 93. *l.* 21. exhort. *not.* *l.* *ult.* aut *p.* 98. *n.* *l.* 7. exaggerationem *p.* 106. *l.* 11. præclara *p.* 107. *l.* 5. Excellentissime *p.* 110. *l.* 12. Spoletani *p.* 113. *l.* 3. mundi *p.* 115. *l.* 37. accuratissima *p.* 118 *l.* 8. meminit *p.* 119. *l.* 2. Ecclesiasticæ. *p.* 131. *l.* 8. Regii *p.* 150. *n.* *l.* 6. flagitante *p.* 159. *l.* 10. Apaliaream *p.* 160. *l.* 16. 20. Orthodox. *p.* 173. *l.* 21. benedictus *p.* 187. *var lect.* *lin.* 1. recepimus *p.* 192. *n.* *l.* 3. *al.* xctx. *p.* 204. *l.* 16. instrui *p.* 207. *l.* 27. proficientibus *p.* 214. *l.* 11. omnipotens *p.* 227. *n.* *l.* 2. non obiter *p.* 239. *n.* *l.* 5. insignes *p.* 285. *l.* 9. mandata *p.* 345. *l.* 3. utrosque se in unum *p.* 360. *l.* 2. CONTINETUR *p.* 361. *l.* 3. *not.* Archiep. *p.* 376. *n.* *l.* 7. Arichi *p.* 378. *n.* *l.* 2. missæ *p.* 379. *l.* 7. 14. Camarado *p.* 384. *l.* 5. subjiciens *p.* 386. *n.* *l.* *ult.* *Ittherium* *p.* 394. *l.* 10. appellabatur *p.* 396. *l.* 19. nunciarunt *p.* 437. *not.* *l.* 9. Episcopi. Etenim *p.* 443. *not.* *l.* 13. *statuta* *p.* 470. *l.* 13. auxilia *p.* 479. *n.* *l.* 4. Adalgisus *p.* 480. *n.* *l.* 1. præcedenti *p.* 488. *n.* *l.* 24. fratrem *p.* 489. *n.* *l.* 11. Romualdus. Reliqua quum occurrent, tute emendato.